

II. ULUSAL
UYGULAMALI ETİK KONGRESİ
BİLDİRİLER KİTABI
18-20 Ekim 2006

ODTÜ Felsefe Bölümü
Kamu Görevlileri Etik Kurulu'nun Katkılarıyla

**II. ULUSAL
UYGULAMALI ETİK KONGRESİ
BİLDİRİLER KİTABI**
(Uluslararası Katılımlı)

18-20 Ekim 2006

**ODTÜ Felsefe Bölümü
Kamu Görevlileri Etik Kurulu'nun Katkılarıyla**

Bu Kitap Kamu Görevlileri Etik Kurulu'nun Katkılarıyla Hazırlanmıştır.
Eylül 2007

Kapak

İdil Aye ABA
A. Onur AKTAŞ

Baskıya Hazırlayan
Selma AYDIN BAYRAM

Yayına Hazırlayan
Barış PARKAN

Baskı
Dumat Ofset

ISBN:978-975-19-4113-8

Kongre Düzenleme Komitesi

Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Felsefe Bölümü

Yrd. Doç. Dr. Barış Parkan
Doç. Dr. Ayhan Sol
Doç. Dr. Halil Turan
Araş. Gör. Onur Aktaş
Araş. Gör. Pakize Arıkan
Araş. Gör. Aysun Aydın
Araş. Gör. Selma Aydın Bayram
Araş. Gör. Özlem Barın
Araş. Gör. Ahmet Eyim
Araş. Gör. Sibel Kibar
Araş. Gör. Güncel Önkall
Araş. Gör. Deniz Soysal

TEŞEKKÜR

II. Ulusal Uygulamalı Etik Kongresi'nin gerçekleşmesinde desteklerini bizden esirgemeyen Devlet Bakanı Prof. Dr. Beşir Atalay, Kamu Görevlileri Etik Kurulu Başkanı Prof. Dr. Mehmet Sağlam ve Kurul Üyelerine, Rektörümüz Prof. Dr. Ural Akbulut ve Bölüm Başkanımız Prof. Dr. Ahmet İnam'a teşekkürü borç biliriz.

Kongremize önemli katkılarından dolayı Prof. Dr. Canan Özgen'e, Başbakanlık Tanıtma Fonu Kurulu Sekreteri Nevzat Gökçınar, Berrin Öztürk ve tüm Tanıtma Fonu Kurulu personeline, kongre organizasyonundaki desteğinden dolayı Dr. Meral Dinçer'e, kitap kapağı ve afiş tasarımlarındaki desteğinden dolayı İdil Ayçe Aba'ya ve kitabın baskıya hazırlanmasındaki özverili çalışmalarından dolayı Levent Bayram'a sonsuz teşekkürlerimizi sunarız.

Kongrenin en kusursuz şekilde gerçekleşmesi için ortaya koydukları iyi niyet ve harcadıkları yoğun emek için Kamu Görevlileri Etik Kurulu'nda görevli Başbakanlık Uzmanı M. Sait Kirazoğlu ve tüm Kurul personeline, organizasyon firmasından Hülya Özer ve Cihan Divrak'a minnettarız.

Kongrenin düzenlenmesine yardımcı olan ve kongre sırasında canla başla çalışan öğrencilerimiz Baran Akkuş, Mustafa Kemal İz, Sinan Şencan, Ege Tülek, Burcu Akyıldız, Senem Aslan, Esen Özyurt, Orhan Aslan, Özge Eriş, Ekim Haşar, Sinem Önem, Zeynep Özcan, Simay Selek, Savaş Şafak ve Şahin Alp Taşkaya'nın yardımlarını unutamayız.

Son olarak, bu kitabın hazırlanmasına katkıda bulunan öğrencilerimiz Mert Sünteroğlu, Fazıl Çelik, Burcu Demirbaş, Şahin Alp Taşkaya, Daria Sugorakova, Orhan Aslan, Eda Keskin ve Şahan Evren'e teşekkür ederiz.

KONGRE PROGRAMI

(Programda belirtildiği halde Kongrede bildirilerini sunmayan araştırmacıların bildirileri yayımlanmamıştır.)

1. GÜN—18 Ekim 2006, Çarşamba Ankara Sheraton

9:30-10:30

Açılış Konuşmaları:

Prof. Dr. Ahmet İnam (ODTÜ Felsefe Bölümü Başkanı)
Prof. Dr. Mehmet Sağlam (Kamu Görevlileri Etik Kurulu Başkanı)
Prof. Dr. Ural Akbulut (ODTÜ Rektörü)
Prof. Dr. Beşir Atalay (Devlet Bakanı)

10:30-10:45

Kahve arası

10:45-12:45

**Public Ethics Administration and The Prevention of Corruption:
Exchanging Insights**
**Kamu Etiği Yönetimi ve Yozlaşmanın Önlenmesi:
Deneyimlerin Paylaşımı**

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Bilal Eryılmaz

Sir Alistair Graham (Chairman of the *Committee on Standards in Public Life*, UK – *Kamu Yaşamı'nda Standartlar Komitesi Başkanı*, İngiltere)

Julio Nabais (Former Director General, *Portuguese Directorate General for Public Administration*, Portugal – *Portekiz Kamu Yönetimi Genel Müdürlüğü, Eski Genel Müdür*, Portekiz)

Sandra Blagojevic (*Slovenian Commission For The Prevention of Corruption, External Consultant Slovenia – Slovenya Yozlaşmanın Önlenmesi Komisyonu, Danışman, Slovenya*)

Laura Stefan (*Department for The Relation with the Public Ministry, Prevention of Criminality and Corruption, Ministry of Justice, Director, Romania – Kamu Bakanlığı ile İlişkiler Dairesi Başkanı, Suç ve Yozlaşmanın Önlenmesi, Adalet Bakanlığı, Romanya*)

12:45-14:00

Öğle Yemeği

14:00-15:45

Media Ethics, Keynote Addresses
Medya Etiği, Açılış Konuşmaları

Prof. Jane Kirtley (*Silva Professor of Media Ethics and Law, University of Minnesota, ABD*)

Prof. Carlin Romano (*Annenberg School for Communication at The University of Pennsylvania and book columnist and critic for The Philadelphia Inquirer, USA - Annenberg İletişim Okulu, Pennsylvania Üniversitesi Profesörü ve The Philadelphia Inquirer'da kitap eleştirmeni ve köşe yazarı, ABD*)

15:45-16:00

Kahve arası

- 16:00-18:00** **Panel: Medya ve Etik Sorumluluk**
Oturum Başkanı: Prof. Dr. Ahmet İnam
Uluç Gürkan, Hasan Cemal, Ali Bayramoğlu, Bilal Çetin
- 18:15** **Akşam Yemeği** (Kongre onuruna Devlet Bakanı Prof. Dr. Beşir Atalay tarafından verilecektir.)

2. GÜN—19 Ekim 2006, Perşembe
ODTÜ Kültür ve Kongre Merkezi

9:30-11:00

B Salonu: Oturum 1.A : Siyaset ve Etik

Prof. Dr. Yaman Örs, *Uygulamalı ve Uygulamasız Etikte Etikçiler Aranıyor*

Yrd. Doç. Ahmet Kemal Bayram, *Siyasetin Ahlakilik Problemi*

Prof. Dr. Hakan Poyraz, *Ahlaksız Siyaset, Akılsız Ahlak*
Yrd. Doç. Dr. Ömer Aytaç ve Yrd. Doç. Dr. Süleyman İlhan, *Yeni Kapitalizm, Kaos ve Parçalanmışlığın Patolojisi*

C Salonu: Oturum 1.B : İş Etiği

Dr. F. Eren Bölüktepe, *Tüketici Haklarının Etik Açısından Değerlendirilmesi:*

Perakendeci İşletmelerde Bir Uygulama

Araş. Gör. Sevcan Yıldız, Seden Algür, *Hizmet İşletmelerinde İş Etiği Kapsamında Personelin Etik Anlayışı Üzerine Ampirik Bir Çalışma*

Araş. Gör. Elbeyi Pelit ve Araş. Gör. Evren Güçer, *Turizm İşletmeleri Yöneticilerinin Çalışanlarına Karşı Davranışlarının İş Etiği Kapsamında İncelenmesi ve Bu Davranışların Eğitim Düzeyleriyle İlişkisi Üzerine Bir Araştırma*

Araş. Gör. Umut Koç ve Doç. Dr. Ömer Torlak, *İşletme Sahip ve/veya Yöneticilerinin Etik Davranışlarla İlgili Algıları Rekabete Bakış Açularından Etkileniyor mu? Kobi'ler Üzerinde Bir Araştırma*

D Salonu: Oturum 1.C : Kamu Yönetimi ve Sivil Toplum Kuruluşları

Yrd. Doç. Dr. Bürkan Serbest, *Kamu Yönetimi'nde Etiğin Düşünsel Kökenleri:*

Macchiavelli-Kant Diyalektiği

Öğr. Gör. Kurtul Gülenç, *Demokrasi Deneyimi Olarak STK'ların Etik Siyaset*

İlişkisindeki Yeri

Öğr. Gör. Dr. Adviye Erbay ve Araş. Gör. Levent Yılmaz, *STK'lar ve Demokrasi: TMMOB Örneği*

Araş. Gör. Erhan Örselli ve Yrd. Doç. Dr. Ali Şahin, *Kamu Çalışanlarının Kişisel, Kurumsal ve Toplumsal Etik Sorumlulukları ve İkilemleri Üzerine Bir Araştırma*

11:00-11:15 Kahve Arası

11:15-12:45

B Salonu: Oturum 2.A : Medya Etiği

Doç. Dr. Çiler Dursun, *Haberin ve Habercilik Etiğinin Yeni Dayanaklarını Geliştirmek*
Yrd. Doç. Dr. Ebru Gülbüğ Erol, *Gazete ve Televizyon Gazetecilerinin Meslek Ahlak İlkelerine İlişkin Bir Durum Çalışması: Gazetecilik Mesleği, Mesleki Sorumluluklar ve Etik*
Dr. Ali Eşref Turan, *Medyada Siyasi Kamuoyu Araştırmalarının Yayınlanmasının Etiği*
Araş. Gör. Beyhan Zaban, *Analitik Eleştirel Sosyolojik Düşüncenin Engeli Kitle İletişimi ve Medya Etiği (Danıştay Saldırısı Örnek Olayı)*

C Salonu: Oturum 2.B: Bilim ve Teknoloji Etiği

Gözde Dedeoğlu, *Bilişim Toplumunda Etik Sorunlar*
Araş. Gör. Selma Aydın Bayram, *İnternetin Getirdiği Etik Sorunlar*
Öğr. Gör. Hasan Tınmaz, *Çocuklarımıza "Teknoloji Etiği"ni Kim Öğretecek: Uzun Süreli Bir Çalışmanın İlk Adımı*
Araş. Gör. Sevcan Yıldız, *Bilimsel Araştırmalarda Etik*

D Salonu: Oturum 2.C: Çevre Etiği

Araş. Gör. Eray Yağanak, *Çevre Sorunlarının Toplumsal Açıdan İncelenmesi*
Araş. Gör. Hasan Yücel Başdemir, *Kuş Gribi, İtlaf ve Hayvan Hakları*
Daria Sugorakova ve Doç. Dr. Ayhan Sol, *Gelecek Kuşaklar: Evrimci Bir Yaklaşım*

G Salonu: Oturum 2.D : Tıp Etiği ve Biyoetik

Dr. Hafize Öztürk Türkmen, *Klonlama Teknolojileri ve Etik Sorunlar*
Doç. Dr. Nüket Örnek Büken, *Plastik Cerrahide Etik ve Hukuki Sorunlar*
Berfin Kart, *Felsefeyle İlgisinde Organ Nakilleri Sorunu*
Doç. Dr. Nesrin Çobanoğlu, *Meslek Etikleri ve Biyoetikten Biyopolitikalara*

12:45- 14:00 Öğle Yemeği

14:00-15:00 **KEYNOTE ADDRESS**

Prof. Dr. Ioanna Kuçuradi, Hacettepe Üniversitesi, Felsefe Bölümü

15:00-16:30

B Salonu: Oturum 3.A: İnsan Hayatı

Doç. Dr. Ülker Öktem, *Kant Etiği*
Sami Üre ve Tarık Tuna Gözütok, *Kürtajı Etik Alanda Anlamlandırma*
Araş. Gör. Muhammet Fatih Genç, *Ötenazi*
Araş. Gör. Pakize Arıkan, *Kant Etiği Temelinde İdam Cezası*

C Salonu: Oturum 3.B : Feminizm ve Etik

Yrd. Doç. Dr. Aslı Yazıcı, *Feminist Kuramda Bireysel Özerklik Tartışması*
Arzu Özyol ve Doç. Dr. Nesrin Çobanoğlu, *Eko-Feminizm ve Kalkınma Politikalarında Kadın*
Doç. Dr. Nesrin Çobanoğlu, *Tıp Etiği Açısından Kadına Yönelik Şiddet ve Cinsel Taciz*
Dr. Barış Parkan, *Cinsel Taciz ve Erdem Etiği*

D Salonu: Oturum 3.C : Kültür ve Değerler

Yrd. Doç. Dr. Cüneyt Yüksel, *Kamu Yönetiminde Etik Altyapı ve Etik Davranışı Etkileyen Unsurlar*
Araş. Gör. Metin Uçar, *Kimlik Kimliğinin Kurdu: Yeni Yurttaş ve Etik*
Doç. Dr. Emel Aközer, *Evensel Tasarım ve İnsan Hakları Eğitimi*
Yrd. Doç. Dr. Demet Kurtoğlu Taşdelen, *“İnsan Şimgeleştiren Hayvandır” Önermesinin Etik Önerme Olarak Araştırılması*

G Salonu: Oturum 3.D: Çevre Etiği (Güncel Konular)

Araş. Gör. Hayriye Samur, *Çevre Sorunlarının Etik Boyutu*
Doç. Dr. Selçuk İnaç ve Dr. Haluk Pınar, *21. Yüzyılda Çevre Etiğinin Yaban Hayatı, Kalkınma ve Bilgi Toplularının Sürdürülebilirliğindeki R o l ü v e Ö n e m i*
Rüstem Kırış ve Şaban Çetiner, *Gönüllü Kuruluşların Çalışmalarının Çevre Etiği Açısından Kısa Bir Değerlendirmesi*
Tuba Durdu, *Siyanürle Altın Arama ve Bergama Örneğinin Çevre Etiği Çerçevesinde Değerlendirilmesi*

16:30-16:45 Kahve arası

16:45-18:15

B Salonu: Oturum 4.A: PANEL : “İyi” ve “Kötü”nün Kaynağı
Prof. Dr. Ahmet Inam
Doç. Dr. Halil Turan
Prof. Dr. Harun Tepe

C Salonu: Oturum 4.B : Söylem Etiği
Ömer Turan, *Piyasa Tahakkümü ve Tartışma Etiği*
Dr. Levent Arıdağ, *Mimari Tasarım Stüdyo Eğitiminde Eleştirinin Etiği*
Araş. Gör. Nil Özçelik, *Gayarti Chakravorty Spivak ve Feminist Çeviri Etiği*
Dr. Necati Cerrahoğlu, *Eleştirmenlere Eleştiri: Spor Gazeteciliğinin Etik Açısından Bir Analizi*

D Salonu: Oturum 4.C: Özgürlükler ve Medya:
Hakan Şükrü Doğruöz, *Isaiah Berlin'in Negatif ve Pozitif Özgürlük Arasındaki Ayrımın Eleştirisi*
Dr. Nür Uluşahin, *İnsan Onuru Kavramı Temelinde Mahremiyet, İfade Özgürlüğü ve Medya*
Ersin Otsar, *İfade Özgürlüğünde Devlete, Medyaya ve Toplumda Düşen Görevler*
Araş. Gör. Feridun Nizam, *Yerel ve Küresel Kriz Aracı Olarak Karikatürün Medya Etiği ve İfade Özgürlüğüne Etkisi: Türkiye'de ve Dünyada Karikatür Krizleri*

G Salonu: Oturum 4.D: İş Hayatında Çalışanların Etik Algıları
Prof. Dr. Şerafettin Sevim ve Öğr. Gör. Canan Armağan, *Muhasebe Mesleğinde Etik Değer Algılamalarında Cinsiyet Faktörü Üzerine Bir Araştırma*
Yrd. Doç. Elif Dikmetaş, Yrd. Doç. Dr. Ramazan Erdem ve Uğur Yazgan, *Gözlükçülerin Sosyal Sorumluluk Algılamalarına Yönelik Bir Uygulama*
Yrd. Doç. Dr. Ali Alagöz, Araş. Gör. Baki Yılmaz ve Araş. Gör. Ender Güler, *Muhasebe Uygulamalarında Meslek Etiği Anlayışı ve Bir Uygulama*
Yrd. Doç. Dr. Ünal Ay ve Esmeray Yoğun Erçen, *Kamu ve Özel Sektör Çalışanlarının Etik Görüşleri: Adana İlinde Bir Alan Araştırması*

19:00 **Kokteyl** (Kongre onuruna ODTÜ Rektörlük tarafından verilecektir.)

3. GÜN—20 Ekim 2006, Cuma
ODTÜ Kültür ve Kongre Merkezi

9:30-11:00

B Salonu: **Integrating Ethics Education Across Curriculum: World Experience**
Simultane çeviri yapılacaktır.

KEYNOTE ADDRESS 1, Prof. Dr. Johannes Brinkmann, (BI Norwegian School of Management- BI Norveç Yönetim Okulu Profesörü, Norveç)

KEYNOTE ADDRESS 2, Prof. Dr. Öner Yurtseven (Purdue School of Engineering and Technology at Indiana University-Purdue University Indianapolis-Indiana Üniversitesi'nde Purdue Mühendislik ve Teknoloji Okulu Profesörü, Purdue Üniversitesi, Indianapolis, ABD)

11:00-11:15 Kahve Arası

11:15-12:45

B Salonu: **PANEL: Etik Eğitiminin Akademik Programla Bütünleştirilmesi: Türkiye**

Deneyimi (Integrating Ethics Education Across Curriculum: Turkey Experience)
Prof. Dr. Pınar Canevi
Prof. Dr. Yasemin Oğuz
Prof. Dr. Haldun Özaktaş
Prof. Dr. Canan Özgen

C Salonu: Oturum 5.B: Psikoloji ve Etik

Yard. Doç. Dr. Nermin Çiftçi, *Üniversite Öğrencilerinin Ahlaki Yargı Yeteneği Neden Düşük?*
Araş. Gör. Mehmet Şakiroğlu, *İnsan Yaşamına Psikolojik Müdahale Etiği ve Bir Rant Alanı Olarak Psikoloji*
Dr. H. Haluk Erdem, *Erich Fromm'un Eserlerinde İnsan ve Değerler Problemi*
Araş. Gör. Müjdat Özmen ve Doç. Dr. Ömer Torlak, *Gösterişçi Tüketim ve Alışveriş Düşkünlüğü Tüketici Ahlakını Nasıl Etkiler?*

D Salonu: Oturum 5.C: Uluslararası Etik

Yrd. Doç. Dr. Aylin Ünal ve Araş. Gör. Günce Yılmaz, *Etik Görecelik mi Etik Evrenselcilik mi? (Kültür Bağlamında Bir Yazın Taraması)*
Murat Gül, *Uluslararası Uygulama ve Çalışmalarda Etik*
Doç. Dr. Hande Kökten, *Türkiye'de Taşınabilir Kültür Varlıklarının Koruma ve Etik Sorumsuzluk*
Dr. Sibel Cengiz, *Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar Açlık ve Yetersiz Beslenme Sorununu Çözmede Başarılı Olabilir mi?*

Fuaye: Poster Bildiriler

Prof. Dr. Nermin Ersoy, Araş. Gör. Aslıhan Akpınar, Araş. Gör. Sedat Bağda içek, Öğr. Gör. Tolga Güven, Dt. Necla Aktan, *Gebeler, Sağlık alışanları, 5. AIDS Kongresi Katılımcıları ve Üniversite Öğrencilerinin Prenatal HIV Testine İlişkin Tercihleri*
Yrd. Doç. Dr. Ömer Aytacı, Yrd. Doç. Dr. Süleyman İlhan, *Gazetecilerin Bakış Açısından Medya Etiği: Görgöl Araştırmalara Dayalı Bir Analiz*

Dr. İnci Hot, Dr. Esin Karlıkaya, Prof. Dr. Mebrure Değer, *Genetik Testler: İnsanlık İçin Mucize mi? Tehlike mi?*

Dr. Esin Karlıkaya, Dr. İnci Hot, *Gizliliğin Korunması İlkesi ve Hekim Sırrı Kavramlarının Ahlaki ve Hukuksal Gereğçeleri*
Ayşenur Büyükgöze Kavas, *Psikolojik Danışma Alanında Karşılaşılan Bazı Etik Sorunlar ve özüm Önerileri*

Dr. Uğur Ömürgönülşen, Yrd. Doç. Dr. M. Kemal Öktem, *Türkiye'de Kamu Hizmeti Etiğinin Kültürel Temelleri*

K. İrge şatiroğlu, Doç. Dr. Nesrin obanoğlu, *İnsan Genom Projesi İle Birlikte Gelen Etik Sorular*

Prof. Dr. Gülbin Özçelikay, Oğuzhan Gürson, *Eczane Eczacılarının Etik Sorunlara Bakış Açısının Değerlendirilmesi-I*

12:45- 14:00 Öğle Yemeği

14:00-14:45 **KEYNOTE ADDRESS, Environmental Ethics**

Simultane çeviri yapılacaktır.

Prof. Dr. Sahotra Sarkar (Section of Integrative Biology and Department of Philosophy, The University of Texas at Austin-Bütünleyici Biyoloji Dalı ve Felsefe Bölümü Profesörü, University of Texas at Austin, ABD)

14:45-15:00 Kahve Arası

15:00-16:30

B Salonu: Oturum 6.A: Etik Kuram

Nur Yeliz Gürcan, *Uygulamalı Etik ve Hume'un Ahlak Teorisi*

Araş. Gör. Aysun Aydın ve Doç. Dr. Ayhan Sol, *Olgu-Değer Ayrımı Temelinde Farklı Bir Evrimsel Etik Yaklaşımı*

Araş. Gör. Süleyman Dönmez, *Bir Bilimsel Ahlak Kurmanın İmkansızlığı: Albert Bayet ve Akil Muhtar Özden Örneği*

Dr. Necati Demir, *Etik Ya da Ahlağın Neliği Kuramda mı İçerikte mi Aranmalı?*

C Salonu: Oturum 6. B: Akademisyen Etiği

Araş. Gör. Ayşenur Büyükgöze Kavas, *Akademisyenlerin Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Konusundaki Farkındalık Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi*

Araş. Gör. Sibel Kibar ve Ebru Aylar, “Akademisyen Etiği”nden Söz Etmek Mümkün mü?

Yrd. Doç. Dr. Ramazan Erdem, *Çok Yazarlı Bilimsel Çalışmalarda Yaşanan Etik Problemler*

Yrd. Doç. Dr. Şükran Sevimli, *Orijinal, Jenerik ve Kopya Çalışmaların Değerlendirilmesi*

D Salonu: Oturum 6.C: Tıp ve Hekimlik Etiği

Dr. Esin Karlıkaya, *Aydınlatılmış Onam*

Yrd. Doç. Dr. Selim Kadioğlu, *Akıl Karıştıran Bir Terim ve İçi Boşalan Bir Kavram Olarak “Aydınlatılmış Onam”*

Dr. İnci Hot ve Dr. Esin Karlıkaya, *Hekimlerin Çalışma Sürelerinin Değerlendirilmesinin Etik Açısından Değerlendirilmesi*

Yrd. Doç. Dr. Sultan Alan, Yrd. Doç. Dr. Selim Kadioğlu ve Araş.

Gör. Gülay Yıldırım, *Sağlık Mesleklerinde İnisiyatif Kullanma*

G Salonu: Oturum 6.D Etik Eğitimi ve Etik Kodlar

Doç. Dr. S. Burak Arzova ve Doç. Dr. Sinan Aslan, *Muhasebe Etiğinin İş Yaşamına Geçmiş İşletme Eğitimi Almış Öğrenciler Üzerindeki Etkileri*

Yrd. Doç. Dr. M. Oya Çelik ve Yrd. Doç. Dr. S. Noyan Oğulata, *Mühendislik Eğitimi ve Etik*

Recep Tezgel, *Yeni İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programında İnsan Hakları ve Değer Eğitimi*

Yrd. Doç. Dr. Selhan Özbey Alkurt, Yrd. Doç. Dr. Ömür Duğan,

Yrd. Doç. Dr. Hasan Fehmi Mavi ve Yrd. Doç. Dr. Aylin Unal, *Spor Yönetiminde Etik Kodların Geliştirilmesine Yönelik Ampirik Bir Çalışma*

16:30-16:45 Kahve Arası

16:45-18:15

B Salonu: Oturum 7.A: Etik Standartlar

Nurcan Pekeroğlu, *İnsan Kaynakları ve Endüstri İlişkileri Arasındaki Bağlantılar*

Yrd. Doç. Dr. Yüksel Metin, *Uluslararası Belgeler Işığında Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması*

Doç. Dr. Örsan Öymen, *İş ve Aile Yaşamında Bencillik Ahlakı*

Doç. Dr. Nüket Örnek Büken, *Yayın Etiği ve İsim Hakkı*

C Salonu: Oturum 7.B: İş Etiği (Küreselleşme, Rekabet ve Tüketim)

Araş. Gör. Elif Sayın ve Araş. Gör. İlhan Ege, *1997 Asya Finansal Krizinden Günümüze Küreselleşme, Kurumsal Yönetim ve Pazarlama Etiği*

Araş. Gör. Timuçin Yalçınkaya, *Sosyo-Ekonomik Sınıflaşma Bağlamında Tüketim Etiğine İlişkin Bir Değerlendirme: “Tüketimci”*

Tüketiciler Yaratma

Yrd. Doç. Dr. Sema Palamutçu, Öğr. Gör. Nalan Devrent, *Tekstil Sektöründe Etik Yaklaşımlar*

Doç. Dr. Adem Ögüt ve Araş. Gör. M. Tahir Demirsel, *İş Dünyasında Etik Dışı Örgütsel Davranış Sarmalının Arka Planı: Mobbing Süreci ve Mobbing Aktörleri*

D Salonu: Oturum 7.C: Kamu Yönetimi ve Etik

Yrd. Doç. Dr. Cüneyt Yüksel, *Kamu Yönetiminde Etik, Ulusal Bütünlük Sistemi ve İyi İletişim*

Yrd. Doç. Dr. Murat Okçu, *Kamu Yönetimi ve Ahlak: Yönetimsel Ahlak Üzerine*

Düşünmek mi? Yoksa Modern Kamu Yönetimini Yeniden Düşünmek mi?

Yrd. Doç. Dr. Şansel Özpınar ve Yrd. Doç. Dr. Ömer Özpınar, *Vergileme Etiği*

Yrd. Doç. Dr. Ahmet Yatkın, *Etik Düşünce ve Davranışın Yerel Yönetimlerde Hizmet Verimliliğinin Arttırılmasında Rolü ve Önemi (Elazığ Belediyesi-Örnektan Araştırması)*

G Salonu: Oturum 7.D: Meslek Etikleri

Nergis Melis Durcan, *Çalışma Hayatı ve Etik*

Doç. Dr. Nesrin Çobanoğlu ve İlke Bezen Aydoğdu, *Profesyonel Davranış ve Meslek Etiği*

Doç. Dr. İsmail H. Demirdöven, *Meslek Etikleri ve Meslek*

Kimliği Sorunu

Yrd. Doç. Dr. Cemile Çelik, *Muhasebe Meslek Mensuplarının Meslek Ahlakına İlişkin Tutumları: Mersin İlinde Bir Araştırma*

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	1
I. AÇILIŞ KONUŞMALARI	4
II. ANA KONUŞMALAR	14
(KEYNOTE ADDRESSES)	
Media Ethics: an Oxymoron?.....	15
Prof. Dr. Jane E. KIRTLEY, J.D.	15
The Darker Side of Media Ethics.....	19
Prof. Carlin ROMANO.....	19
Etik Yaklaşımlar, Etikte Yaklaşımlar ve Bir “Evrensel Etik” Düşüncesi.....	25
Prof. Dr. Ioanna KUÇURADI.....	25
Environmental Ethics: Tempered Anthropocentrism and Biodiversity Conservation.....	39
Prof. Dr. Sahotra SARKAR.....	39
III. PANELLER	47
<i>Public Ethics Administration and the Prevention of Corruption: Exchanging Insights</i>	
Kamu Etiği Yönetimi ve Yozlaşmanın Önlenmesi: Deneyimlerin Paylaşımı.....	48
Sir Alistair GRAHAM.....	48
Julio NABAIS.....	53
Sandra BLAGOJEVIC.....	60
Laura Oana STEFAN.....	69
Medya ve Etik Sorumluluk.....	77
Uluç GÜRKAN.....	77
Ali BAYRAMOĞLU.....	81
Bilal ÇETİN.....	84
“İyi” ve “Kötü”nün Kaynağı.....	87
Prof. Dr. Ahmet İNAM.....	87
Doç. Dr. Halil TURAN.....	90
Prof. Dr. Harun TEPE.....	97
<i>Integrating Ethics Education Across Curriculum: World Experience</i>	
Etik Eğitiminin Akademik Programla Bütünleştirilmesi: Dünya Deneyimi.....	104
Prof. Dr. Johannes BRINKMANN.....	104
Prof. Dr. Öner YURTSEVEN.....	112
Etik Eğitiminin Akademik Programla Bütünleştirilmesi: Türkiye Deneyimi	
<i>Integrating Ethics Education Across Curriculum: Turkey Experience</i>	118
Prof. Dr. Pınar CANEVLİ.....	118
Prof. Dr. Yasemin OĞUZ.....	121
Prof. Dr. Haldun ÖZAKTAŞ.....	125
Prof. Dr. Cağan ÖZGEN.....	127
IV. SÖZLÜ BİLDİRİLER	132
Evrensel Tasarım ve İnsan Hakları Eğitimi.....	133
Doç. Dr. Emel AKÖZER.....	133
Muhasebe Uygulamalarında Meslek Etiği Anlayışı ve Bir Araştırma.....	140
Yrd. Doç. Dr. Ali ALAGÖZ.....	140
Araş. Gör. Baki YILMAZ.....	140
Araş. Gör. Ender GÜLER.....	140
Hizmet İşletmelerinde İş Etiği Kapsamında Personelin Etik Anlayışı Üzerine Ampirik Bir Çalışma.....	147
Seden ALGÜR.....	147
Araş. Gör. Sevcan YILDIZ.....	147
Mimarî Tasarım Stüdyo Eğitiminde Eleştirinin Etiği.....	162
Dr. Levent ARIDAĞ.....	162
Kant Etiği Temelinde İdam Cezası.....	172
Araş. Gör. Pakize ARIKAN.....	172
Muhasebe Etiğinin İş Yaşamına Geçmiş İşletme Eğitimi Almış Öğrenciler Üzerindeki Etkileri?.....	178
Doç. Dr. S. Burak ARZOVA.....	178
Doç. Dr. Sinan ASLAN.....	178

Olgu ve Değer Ayrımı Temelinde Farklı Bir Evrimsel Etik Yaklaşım	189
Araş. Gör. Aysun AYDIN	189
Doç. Dr. Ayhan SOL	189
İnternetin Sebep Olduğu Etik Sorunlar	196
Araş. Gör. Selma AYDIN BAYRAM	196
Muhasebe Meslek Mensuplarının Meslek Ahlakına İlişkin Tutumları: Mersin İlinde Bir Araştırma	202
Yrd. Doç. Dr. Cemile ÇELİK	202
Profesyonel Davranış ve Meslek Etiği	212
Doç. Dr. Nesrin ÇOBANOĞLU	212
İlke Bezen AYDOĞDU	212
Kuş Gribi, İtlaf ve Hayvan Hakları	220
Araş. Gör. Hasan Yücel BAŞDEMİR	220
Siyasetin Ahlakilik Problemi	229
Yrd. Doç. Dr. Ahmet Kemal BAYRAM	229
Eleştirmenlere Eleştiri; Spor Gazeteciliğinin Etik Açısından Bir Analizi.....	236
Dr. Necati CERRAHOĞLU	236
Üniversite Öğrencilerinin Ahlakî Yargı Yeteneği Neden Düşük?.....	245
Yrd. Doç. Dr. Nermin ÇİFTÇİ	245
Meslek Etikleri ve Biyoetikten Biyopolitikalara	253
Doç. Dr. Nesrin ÇOBANOĞLU	253
Profesyonel Davranış ve Meslek Etiği	259
Doç. Dr. Nesrin ÇOBANOĞLU	259
İlke Bezen AYDOĞDU	259
Tıp Etiği Açısından Kadına Yönelik Şiddet ve Cinsel Taciz	267
Doç. Dr. Nesrin ÇOBANOĞLU	267
Bilişim Toplumunda Etik Sorunlar	275
Gözde DEDEOĞLU	275
Ahlâk'ın Neliği Kuramda mı İçerikte mi Aranmalı?.....	283
Dr. Necati DEMİR	283
Meslek Etikleri ve Meslek Kimliği Sorunu	291
Doç. Dr. İsmail H. DEMİRDÖVEN	291
Gözlükçülerin Sosyal Sorumluluk Algılamalarına Yönelik Bir Uygulama	296
Yrd. Doç. Dr. Elif DİKMETAŞ	296
Yrd. Doç. Dr. Ramazan ERDEM	296
Uğur YAZGAN	296
Bir Bilimsel Ahlak Kurmanın İmkânsızlığı Albert Bayet ve Akil Muhtar Özden Örneği.....	306
Dr. Süleyman DÖNMEZ	306
İsaiah Berlin'in Negatif ve Pozitif Özgürlük Arasındaki Ayrımının Eleştirisi ..	313
Hakan Şükrü DOĞRUÖZ	313
Spor Yönetiminde Etik Kodların Geliştirilmesine Yönelik Ampirik Bir Çalışma	320
Ömür DUGAN	320
Yrd. Doç. Dr. Selhan ÖZBEY	320
Yrd. Doç. Dr. Hasan F. MAVİ	320
Yrd. Doç. Dr. Aylin ÜNAL	320
Çalışma Hayatı ve Etik	328
Nergis Melis DURCAN	328
Siyanürle Altın Arama ve Bergama Örneğinin Çevre Etiği Çerçevesinde Değerlendirilmesi	336
Tuba DURDU	336
Haberin ve Habercilik Etiğinin Yeni Dayanaklarını Geliştirmek	344
Doç. Dr. Çiler DURSUN	344
Erich Fromm'un Eserlerinde İnsan ve Değerler Problemi	355
Dr. H. Haluk ERDEM	355
Çok Yazarlı Bilimsel Çalışmalarda Yaşanan Etik Problemler	358
Yrd. Doç. Dr. Ramazan ERDEM	358

Gazete ve Televizyon Gazetecilerinin Meslek Ahlak İlkelerine İlişkin Bir Durum Çalışması: Gazetecilik Mesleği, Mesleki Sorumluluklar ve Etik.....	368
Yrd. Doç. Dr. E.Gülbuğ EROL.....	368
Ötenazi (Modern) Cinayet mi Yoksa Kurtuluş mu?.....	376
Araş. Gör. M. Fatih GENÇ.....	376
Uluslararası Uygulama ve Çalışmalarda Etik.....	386
Araş. Gör. Murat GÜL.....	386
Uygulamalı Etik ve Hume'un Ahlak Teorisi.....	389
Nur Yeliz GÜLCAN.....	389
Demokrasi Deneyimi Olarak STK'ların Etik-Siyaset İlişkisindeki Yeri.....	394
Kurtul GÜLENC.....	394
Hekimlerin Çalışma Sürelerinin Düzenlenmesinin Etik Açından Değerlendirilmesi.....	403
Dr. İnci HOT.....	403
Dr. Esin KARLIKAYA.....	403
Doç. Dr. Selçuk İNAÇ.....	403
A. Haluk PINAR.....	403
21. Yüzyılda, Çevre Etiğinin Yaban Hayatı, Kalkınma Ve Bilgi Toplularının Sürdürülebilirliğindeki Rolü Ve Önemi.....	410
Doç. Dr. Selçuk İNAÇ.....	410
A. Haluk PINAR.....	410
Akıl Karıştıran Bir Terim ve İçi Boşalan Bir Kavram Olarak "Aydınlatılmış Onam".....	418
Yrd. Doç. Dr. Selim KADIOĞLU.....	418
Aydınlatılmış Onam.....	426
Dr. Eşin KARLIKAYA.....	426
Sağlıkla İlgili Ulusal ve Uluslararası Belgeler Işığında "Hekim Sırrı ve Gizlilik" Kavramları.....	435
Dr. Esin KARLIKAYA.....	435
Dr. İnci HOT.....	435
Felsefeyle İlgisinde Organ Nakilleri Sorunu.....	444
Berfin KART.....	444
Gönüllü Kuruluşların Çalışmalarının Çevre Etiği Açısından Kısa Bir Değerlendirmesi.....	449
Orm. Yük. Müh. Rüstem KIRIŞ.....	449
Orm. Yük. Müh. Şaban ÇETİNER.....	449
İşletme Sahip ve/veya Yöneticilerinin Etik Davranışlarla İlgili Algıları Rekabete Bakış Açılarında Etkileniyor Mu?.....	457
KOBİ'ler Üzerinde Bir Araştırma.....	457
Araş. Gör. Umut KOÇ.....	457
Doç. Dr. Ömer TORLAK.....	457
Türkiye'de Taşınabilir Kültür Varlıklarını Koruma ve Etik Sorumsuzluk.....	464
Doç. Dr. Hande KÖKTEN.....	464
İfade Özgürlüğünde Devlete, Medyaya ve Toplumla Düşen Görevler.....	472
Ersin OTSAR.....	472
İş Dünyasında Etik Dışı Örgütsel Davranış Sarmalının Arkaplanı: Mobbing Süreci ve Mobbing Aktörleri.....	479
Doç. Dr. Adem ÖGÜT.....	479
Araş. Gör. M. Tahir DEMİRSEL.....	479
Kant Etiği.....	488
Doç. Dr. Ülker ÖKTEM.....	488
Uygulamalı ve Uygulanmasız Etikte "Etikçiler" Aranyor.....	496
Prof. Dr. Yaman ÖRS.....	496
Aile ve İş Yaşamında Bencillik Ahlakı.....	504
Doç. Dr. Örsan K. ÖYMEN.....	504
Gayatri Chakravorty Spivak ve Feminist Çeviri Etiği.....	508
Araş. Gör. Nil ÖZÇELİK.....	508

Gösterişi Tüketim ve Alışveriş Düşünlüğü Tüketici Ahlakını Nasıl Etkiler? .514	
Araş. Gör. Müjdat ÖZMEN	514
Doç. Dr. Ömer TORLAK.....	514
Vergileme Etiği.....	522
Dr. Şansel ÖZPINAR.....	522
Dr. Ömer ÖZPINAR.....	522
Klonlama Teknolojileri ve Etik Sorunlar.....	529
Öğr. Gör. Dr. Hafize ÖZTÜRK TÜRKMEN	529
Kalkınma Politikalarında Kadın ve Eko-Feminizm	536
Arzu ÖZYOL.....	536
Doç. Dr. Nesrin ÇOBANOĞLU	536
Tekstil Sektöründe Etik Yaklaşımlar	544
Sema PALAMUTÇU	544
Nalan DEVRENT	544
Cinsel Taciz ve Erdem Etiği	551
Yrd. Doç. Dr. Barış PARKAN	551
Turizm İşletmeleri Yöneticilerinin Çalışanlara Karşı Davranışlarının İş Etiği	
Kapsamında İncelenmesi ve Bu Davranışlarının Eğitim Düzeyleriyle İlişkisi Üzerine	
Bir Araştırma	558
Araş. Gör. Elbeyi PELİT	558
Araş. Gör. Evren GÜÇER	558
Ahlaksız Siyaset, Akılsız Ahlak.....	574
Prof. Dr. Hakan POYRAZ	574
Çevre Sorunlarının Etik Boyutu	579
Araş. Gör. Hayriye SAMUR.....	579
1997 Asya Finansal Krizinden Günümüze Küreselleşme, Kurumsal Yönetim ve	
Pazarlama Etiği.....	587
Araş. Gör. Elif SAYIN	587
Araş. Gör. İlhan EGE	587
Kamu Yönetimi'nde Etiğin Düşünsel Kökenleri:	
Machiavelli-Kant Diyalektiği	594
Yrd. Doç. Dr. M. Bürkan SERBEST	594
Muhasebe Mesleğinde Etik Değer Algılarında Cinsiyet Faktörü Üzerine Bir	
Araştırma	602
Prof. Dr. Şerafettin SEVİM.....	602
Öğr. Gör. Canan ARMAĞAN.....	602
Orijinal, Jenerik, Kopya ve Fotokopi Çalışmaların Değerlendirilmesi	612
Yrd. Doç. Dr. Şükran SEVİMLİ	612
Gelecek Kuşaklar: Evrimci bir Yaklaşım	616
Daria SUGORAKOVA	616
Doç. Dr. Ayhan SOL	616
Kamu Çalışanlarının Kişisel, Kurumsal ve Toplumsal Etik Sorumlulukları ve	
İkilemleri Üzerine Bir Araştırma	623
Yrd. Doç. Dr. Ali ŞAHİN.....	623
Arş. Gör. Erhan ÖRSELLİ.....	623
İnsan Yaşamına Psikolojik Müdahale Etiği ve Bir Rant Alanı Olarak	
Psikoloji.....	631
Araş. Gör. Mehmet ŞAKİROĞLU.....	631
Yeni İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programında İnsan Hakları ve Değer	
Eğitimi	637
Recep TEZGEL	637
Çocuklarımıza “Teknoloji Etiğini” Kim Öğretecek: Uzun Süreli Bir Çalışmanın İlk	
Adımı.....	646
Öğr. Gör. Hasan TINMAZ.....	646
Medyada Siyasi Kamuoyu Araştırmalarının Yayımlanmasının Etiği	653
Dr. Ali Eşref TURAN	653
Piyasa Tahakkümü ve Tartışma Etiği.....	660
Ömer TURAN.....	660

Kimlik Kimliğin Kuldurdu: Yeni Yurttaş ve Etik.....	668
Araş. Gör. Metin UÇAR	668
İnsan Onuru Kavramı Temelinde Mahremiyet, İfade Özgürlüğü ve Medya	675
Dr. Nur ULUŞAHİN.....	675
Etik Görecelik mi Etik Evrenselcilik mi? (Kültür Bağlamında Bir Yazın Taraması)	683
Yrd. Doç. Dr. Aylin ÜNAL.....	683
Araş. Gör. Günce YILMAZ.....	683
Çevre Sorunlarının Toplumsal Açından İncelenmesi	690
Araş. Gör. Eray YAĞANAK.....	690
Sosyo-İkonomik Sınıflaşma Bağlamında Tüketim Etiğine İlişkin Bir Değerlendirme: “Tüketimci” Tüketiciler Yaratma	695
Araş. Gör. Timuçin YALÇINKAYA	695
Etik Düşünce ve Davranışın Yerel Yönetimlerde Hizmet Verimliliğinin Arttırılmasında Rolü ve Önemi (Elazığ Belediyesi Örnekalın Araştırması)	703
Yrd. Doç. Dr. Ahmet YATKIN.....	703
Bilimsel Araştırmalarda Etik	713
Araş. Gör. Sevcan YILDIZ	713
Pınar ÇELİK	713
Araş. Gör. Çiğdem DEMİR	713
Kamu Yönetiminde Etik Altyapı	722
Yrd. Doç. Dr. Cüneyt YÜKSEL	722
Kamu Yönetiminde Etik ve Uluslararası Karşılaştırmalar	731
Yrd. Doç. Dr. Cüneyt YÜKSEL	731
Analitik Eleştirel Sosyolojik Düşüncenin Engeli Kitle İletişimi ve Medya Etiği (Danıştay Saldırısı Örnekle Olayı)	739
Beyhan ZABUN.....	739
VI. POSTER BİLDİRİLER.....	748
Gebeler, Sağlık Çalışanları, 5. AIDS Kongresi Katılımcıları ve Üniversite Öğrencilerinin Prenatal HIV Testine İlişkin Tercihleri.....	749
Nermin ERSOY	749
Aslıhan AKPINAR.....	749
Sedat BAĞDAÇIÇEK	749
Tolga GÜVEN	749
Necla AKTAN.....	749
Genetik Testler: İnsanlık İçin Mucize mi? Tehlike mi?.....	756
Dr. İnci HOT	756
Dr. Esin KARLIKAYA	756
Prof. Dr. Mebrure DEGER.....	756
Türkiye’de Kamu Hizmeti Etiğinin Kültürel Temelleri.....	764
Yrd. Doç. Dr. Uğur ÖMÜRĞÖNÜLŞEN	764
Doç. Dr. M. Kemal ÖKTEM	764
İnsan Genom Projesi İle Birlikte Gelen Etik Sorular	772
K. İrge ŞATIROGLU	772
Doç. Dr. Nesrin ÇOBANOGLU	772
Eczane Eczacılarının Etik Sorunlara Bakış Açısının Değerlendirilmesi	778
Uzm. Ecz. Oğuzhan GÜRSON	778
Prof. Dr. Gülbın ÖZÇELİKAY	778
VI. EKLER.....	786
Ek.1. II. Ulusal Uygulamalı Etik Kongresi Katılımcı E-Posta Adresleri	787
Ek.2. Uygulamalı Etik İkinci Eğitim Tezsiz Yüksek Lisans Programı	790
Ek.3. ODTÜ Uygulamalı Etik Araştırma Merkezi.....	797

ÖNSÖZ

Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 18-20 Ekim 2006 tarihlerinde, Kamu Görevlileri Etik Kurulu'nun katkıları ve desteğiyle, II. Ulusal Uygulamalı Etik Kongresi'ni gerçekleştirdi. Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Portekiz, Norveç gibi çok çeşitli ülkelerden akademisyenlerin, araştırmacıların ve temsilcilerin de katıldığı kongre, her ne kadar "ulusal" olarak adlandırıldı ise de, gerçekte "uluslararası" boyutlarda düzenlendi. Çünkü kongrenin hedef ve yöntemleri, uygulamalı etiğe ilişkin sorunların çok kademeli yerel ve evrensel boyutları ile aynı anda yüzleşmemizi gerektiriyordu. Bu kongrede bir yandan uygulamalı etik yaklaşımının ülkemizde özel ve kamusal kesimlerde kurumsallaşmasını yaygınlaştırmanın yollarını araştırırken, bir yandan da (bunun bir önkoşulu ve daha mütevazı bir hedef olarak) halkımızı "uygulamalı etik" kavramı ile tanıştırmayı amaçladık. Bu yönde ilk girişimler 2001 yılında, yine Orta Doğu Teknik Üniversitesi Felsefe Bölümü tarafından düzenlenen I. Ulusal Uygulamalı Etik Kongresi ile yapılmıştı. II. Ulusal Uygulamalı Etik Kongresi ile, hem ülkemizde hem de dünyada yaşanan birçok sorunun ele alınmasında küçümsenmeyecek önemde bir yönetsel kaynak oluşturan uygulamalı etik kavramını ve yaklaşımını canlı tutmak konusundaki kararlılığımızı ortaya koymuş oluyoruz.

Nedir uygulamalı etik? Felsefe kitapları ve ansiklopedileri 'uygulamalı etiği' etik kuramın gerçek, somut sorunlara uygulanması ve bu yolla, güncel yaşamımızda karşılaştığımız etik sorunlara çözüm önerileri üretilmesi olarak tanımlar. Örneğin, geniş toplum kesimlerinin ilgi alanına giren, idam cezası, ötenazi, henüz doğmamış bir bebeğin genleriyle oynanması ve hatta ekonomik adaletin nasıl sağlanabileceği, hangi sosyal politikaların "adil" olduğu gibi tartışılabilir konular, faydacılık, Kantçılık, sosyal sözleşme kuramları gibi farklı etik kuramların "doğru" ve "yanlış" hakkında söyledikleri ve söylemlerini desteklemek için öne sürdükleri gerekçeler ışığında ele alınır. Ne var ki, bu şekilde tanımlandığında, 'uygulamalı etik' ifadesinin yanıltıcı bir yanı ortaya çıkmaktadır. Çünkü etik kuram zaten konusu gereği "uygulamalı"dır; zaten hep somut örnekler üzerinden öğrenilir, öğretilir, tartışılır ve değerlendirilir. Bu açıdan, bir yandan 'uygulamalı' sözcüğü gereksiz bir tamlayıcı gibi durmakta, öte yandan geleneksel etik kuramdan farklı olarak *uygulamalı etiğin* ne olduğu sorusu cevaplanmamış olmaktadır.

Aslında 'uygulamalı etik' 1970'lerden sonra yaygınlaşmaya başlamış bir akımın adıdır. Akademik çevrelerde, Peter Singer gibi düşünürlerin modern teknolojinin ve küreselleşmenin getirdiği ya da belirginleştirdiği etik sorunları felsefi kuramın yöntemleriyle ele almaları, bu sorunların aslında çok derin felsefi soruları da içerdiğini ve öte yandan felsefenin de bu konularda söyleyebileceği pek çok şey olduğunu ortaya çıkarmıştır. Örneğin, benim uygulamalı etikle tanışmam, Peter Singer'ın dünyada açlık sorununu ele alırken kullandığı şu çarpıcı örnek vesilesiyle olmuştur: Bilindiği üzere, faydacılığa göre, bir hareket ne kadar çok kişinin mutlu olmasını sağlıyorsa o kadar doğru, ne kadar çok kişinin acı çekmesine sebep oluyorsa o kadar yanlıştır. Kendini bir faydacı olarak tanımlayan Peter Singer, takım elbisesiyle derse gitmekte olan bir profesör olduğunuzu varsaymamızı ister. Yolda karşınıza havuzda boğulmakta olan bir çocuk çıkar. Eğer siz "şimdi havuza atlayıp bu çocuğu kurtaramam; çünkü takım elbise bozulur ve derse geç kalırım" diye düşünerek çocuğu kurtarmazsanız, ahlaksal anlamda bir "canavar" olduğunuz söylenebilir. Singer'a göre, aynı temel kavramlar ve gerekçeler ışığında bakarsak, dünyada açlık sorununu çözmek için, hiç değilse bir yardım kuruluşuna para vererek de olsa bir şeyler yapmayanlarımızın, o ahlaksal canavardan bir farkı yoktur. Bu konuda birşeyler yapmamamızın, bir takım elbise parasından ya da güvenilir bir

yardım kuruluşu araştırmak için gereken zamandan feragat edemememizden öte bir nedeni var mıdır? Tabii bu örnek üzerinden birçok tartışma gelişebilir. Acaba ahlaksal doğruluk ve yanlışlık sadece çoğunluğun mutluluğunu ve mutsuzluğunu sağlamak ölçütüyle tanımlanabilir mi? Davranışlar ilkelere değil, sonuçlara bakarak değerlendirilecek olsa bile, uzun vadeli sonuçlar da göz önünde bulundurulmamalı mıdır? Bu durumda, kısa vadede bir yardım kuruluşuna para vererek aç bir insanı rahatlatmak, uzun vadede daha derin sorunlar doğurmaz mı? Bu örnekte görüldüğü gibi, geleneksel bir ahlaksal kuramı güncel bir ahlaksal sorunla buluşturarak incelemeye almak hem o kuramı daha keskin, daha taze bir bakış açısıyla görmemizi hem de güncel somut bir sorunun felsefi ve etik boyutlarının netleşmesini, sorunun çözümüne giden yolu tıkayan noktaların saptanmasını sağlıyor. En önemlisi, uygulamalı etik akımı, bizleri, toplumsal hayatta karşılaştığımız sorunları çözmek için, sadece yasalara, geleneklere, dine, hatta kaba güce başvurmak yerine, yeni (daha doğrusu eski ama unutulmuş) bir yola, aklın, felsefenin, özgür ve derinlemesine tartışmanın yoluna davet ediyor; uygulamalı etiğin, özellikle bu nedenle, sahiplenilmesi, yaygınlaştırılması ve kurumsallaştırılması gereken bir yaklaşım olduğuna inanıyorum.

'Uygulamalı etik' ifadesi şu açıdan da yanıltıcıdır. Yukarıda da sözünü ettiğim, özellikle modern teknolojinin, özellikle tıp etiği ve biyoetik alanında karşımıza çıkardığı sorunlar ve çevre etiği gibi etik davranış nesnesinin geleneksel kuramdakinin aksine, yalnız insanları değil, hayvanları, bitkileri ve hatta ekosistemleri de içerdiği alanlarda karşımıza çıkan sorunlar, geleneksel etik kuramların çerçevesini aşan boyutlar içerdiği için, mevcut etik kuramlar bu sorunlara uygulanabilecek yöntem ve araçları sunamamaktadır. Bu açıdan da uygulamalı etik, felsefe yardımıyla yön almak yerine, felsefeye sunduğu yeni malzeme ile yol yapabilmektedir. Dolayısıyla uygulamalı etiği *normatif* (kural koyucu) etiğin bir alt dalı olarak görmek yetersiz kalabilir. Çünkü burada uygulamalı etik, yalnızca çeşitli kuramlarla geliştirilen genel normların tikel somut örneklerle uygulanmasını değil, yeni, benzersiz sorunlar karşısında gereksinim duyulan düşünsel ve yöntemsel araçları da geliştirmeyi gerektiren bir disiplin olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada, uygulamalı etikçiler, erken Platonik diyaloglarda Socrates'in yaptığı gibi, öncelikle sorunu saptamak ve adını koymak, kah deneme yanılma yöntemiyle, kah sezilerini tartışmaya sunarak yönlerini bulmaya çalışmak durumundadırlar. Bu noktada uygulamalı etik araştırmaları ve tartışmaları tam anlamıyla diyalektik bir niteliğe bürünmektedir. Böylece, uygulamalı etik akımı sayesinde, felsefe, kuru bir akademik uğraş görüntüsünden sıyrılarak, yaşanabilir bir dünya için taşıdığı önemi ve gücünü kanıtlayan, gerçek yaşam da biz akademisyenlerin kendimize bazı dersler çıkarmamız için fırsat tanımaktadır.

Şimdiye kadar uygulamalı etiği felsefi bir yaklaşım olarak ele aldım. Şüphesiz madalyonun bir de öbür yüzü var ve uygulamalı etik de yalnızca felsefecileri değil, aynı zamanda devleti, işletmecileri, tıpçıları, mühendisleri ilgilendiren bir konu. Yukarıda uygulamalı etik akımının, toplumsal yaşamımızı düzenlemeye ve geliştirmeye akilî yöntemleri ön plana çıkardığı için taşıdığı önemi vurgulamıştım. Bu yaklaşımın sahiplenilmesi ve korunması için kurumsallaşması ve kurumsallaşması için de gerekli platformların oluşturulması gerekmektedir. Uygulamalı etiğin "uygulamalı" niteliği bu bağlamda anlam kazanır. Bu açıdan uygulamalı etik çalışmalarının çok büyük bir kısmı, düşünsel yöntem geliştirmekle değil, geliştirilmiş olan yöntemlerin kurumsallaşmasını sağlayacak platformları oluşturmakla ilgilidir. Örneğin bir felsefeci için "rüşvet" konusu ilginç bir malzeme değildir. Rüşvet almak yanlış ve bunun çok da tartışılacak bir yanı yoktur. Ama bir devlet yöneticisi için uygulamalı etik, rüşvetin ya da daha genel olarak kamu kurumlarında yozlaşmanın nasıl engellenebileceğine çözüm bulmayı da içerebilir. Bir işletmeci için uygulamalı etiğin en ilginç yanı, tam da genel normların tikel durumlara uygulanması

olarak, şirketi ya da kurumu için etik kod oluşturma çalışmalarında etik kuramların sağlayabileceği kuramsal araç ve kaynaklar olabilir. Birçoğumuz için uygulamalı etik, herşeyden önce, etik eğitiminin nasıl sağlanabileceği, etik davranış biçimlerinin ve etik bakış açısının insanımıza, çalışmamıza ve işverenimize nasıl kazandırılacağı sorusuna cevap vermelidir.

II. Ulusal Uygulamalı Etik Kongresi'nde sunulan ve bu kitapta derlenen bildiriler uygulamalı etiğin sözünü ettiğim bu boyutlarının hemen hemen hepsine ilişkin örnekler içermektedir. Örneğin, Profesör Ioanna Kucuradi'nin konuşması ve "İyi" ve "Kötü'nün Kaynağı" başlıklı panel, daha felsefi ve kuramsal nitelikteyken, etik eğitiminin işverenler ve çalışanların algıları üzerindeki etkilerinden, vergilendirmenin etiğine, çevre sorunlarına, medya sorunlarına ve ifade özgürlüğüne ilişkin güncel ve yerel örnekler üzerinden tartışmalara, internetin getirdiği etik sorunların saptanmasına kadar pek çok somut konu da, teori ile uygulama arasındaki geniş ama sürekli yelpazede, çok çeşitlilik gösteren kuramsallık ve pratiklik düzeylerinde ele alınmıştır.

II. Ulusal Uygulamalı Etik Kongresi'ni düzenlerken, bir yandan uygulamalı etik yaklaşımını ülkemizde yerleştirmeyi ve tanıtmayı amaçlarken, bir yandan da uygulamalı etiğin diğer ülkelerde yaşanış ve tartışılış şekillerini göz önünde bulundurmak durumundaydık. Dolayısıyla uluslararası nitelikte düzenlediğimiz kongreye davet ettikimiz, Romanya, Slovenya, Portekiz ve İngiltere'nin Etik Kurullarından katılan temsilciler, "Kamu Etiği ve Yozlaşmanın Önlenmesi" başlıklı panelde kendi ülkelerinde yozlaşmanın önüne geçilmesi ve şeffaf ve hesap verebilir bir hizmet anlayışı geliştirilmesi için yaptıkları çalışmaları ve kazandıkları deneyimleri bizlerle paylaştılar. "Medya Etiği" başlıklı panelde, gazeteci-yazarlarımız Uluç Gürkan, Ali Bayramoğlu ve Bilal Çetin ülkemizde yaşadığımız medyaya ilişkin etik sorunları dile getirmeden önce, Amerika Birleşik Devletleri'nden davetli ana konuşmacılarımızdan Profesör Jane Kirtley kendi ülkesindeki medya etiği anlayışını bize aktardı; Profesör Carlin Romano ise medya etiğini farklı bir bakış açısından ("karanlık tarafından") ele alırken, Türkiye'deki durumu nasıl gördüğünü, Fransa, Rusya ve A.B.D. gibi örneklerle de karşılaştırarak anlattı. "Etik Eğitimin Akademik Programla Bütünleştirilmesi" başlıklı panel, hem Türkiye deneyiminin hem de Norveç ve A.B.D.'den davetli konuşmacıların aktardığı şekliyle dünya deneyiminin tartışıldığı, birbirini bütünleyen iki oturum şeklinde düzenlendi. Bu gibi ikili oturumlar ve konuşmalar, uygulamalı etiğin bizim için hem yerel, hem evrensel bir anlam taşıdığının göstergesi idi.

"Küreselleşme" adını verdiğimiz gerçeklik, uygulamalı etiğin yerel ve evrensel boyutlarını aynı anda iç içe kucaklamamızı gerektirmektedir. Ne de olsa, uygulamalı etiği ülkemizde kurumsallaştırma çabalarımızın, biraz da bu işin "gelişmiş" dediğimiz ülkelerde böyle yapılmasıyla ve bizim de onların yaşam standartlarını yakalamaya çalışmamızla ilgili olduğu yadsınamaz. Ama öte yandan, uygulamalı etiğin bu gelişmiş ülkelerde bir akım haline gelmesinin ardında da, modern teknolojinin yanı sıra, küreselleşmenin ve küreselleşmenin getirdiği etik sorunların yattığı da bir gerçektir. Çünkü küreselleşen bir dünya yaşanabilir bir dünya olacaksa, evrensel etik değerlerin geliştirilmesi şarttır. Fakat bu evrensel etik değerlerin, evrensel olduğu öne sürülen, ama aslında Batı-merkezli olan değerler olmaması, yerel gerçekleri görebilen ve yerel değerleri kucaklayabilen değerler olması gerekmektedir. Uygulamalı etik biraz da, Antik Yunan'da Sofistler'den, günümüzde postmodernlere tarih boyunca birçok kez başını kaldırmış olan etik göreciliğe karşı, evrensel normlar bulma arayışı, bu amaçla düşünsel kaynaklarımızı mobilize etme çabasıdır. Eğer savaşmak istemiyorsak, düşünmek zorundayız. Nitekim, uygulamalı etiğe bütün farklı yaklaşımlarına, bütün farklı uygulamalı etik anlayışlarına, kuramsallık ve pratiklik boyutunda gösterdikleri geniş çeşitliliğe karşı, bu kongrede sunulan ve bu kitapta yayınlanan bildirilerin ortak noktası, daha iyi, daha adil, daha yaşanabilir bir toplum için yapılan çalışma ve çabaların ürünü olmalarıdır.

Barış PARKAN

I. AÇILIŞ KONUŞMALARI

Prof. Dr. Ahmet İNAM

Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Felsefe Bölümü Başkanı

Sayın Bakanım, Sayın Konuklar,

Hoşgeldiniz. Çağımız çok önemli bir sınavdan geçmektedir. Bu yaşadığımız gezegenin geleceği, bu yaşadığımız olaylarla, yaşayacağımız olaylarla çok yakından ilişkili. Bizim hangi değerlerle yaşayacağımız, hayatımızı hangi amaçlarla ve hangi anlamlarla yürüteceğimiz, bu dünyayı daha güzel, daha yaşanır bir hale nasıl getireceğimiz sorusu, geleceğe bırakacağımız dünya ile ilgili çok önemli bir sorudur. Dolayısıyla bizim bu Anadolu topraklarından bütün dünyaya kendi hayat tecrübemizle ilgili vereceğimiz mesajlar vardır. Bunun için hem dünyanın hem de bizim büyük bir sınavdan geçtiğimizi tekrar edeyim. Bu topraklarda yüzyıllardan beri yaşanmış kültürün ve birikimin hangi evrensel değerler üzerine kurulduğu ve o değerlerin ne olduğu, geleceğe nasıl taşınacağı galiba üzerinde düşünülmesi gereken, yapılması gereken en büyük sorumluluk olarak duruyor. İşte, ikincisini gerçekleştirmekte olduğumuz bu kongrede özellikle genç arkadaşların katılımıyla hayatımızı sürdürdüğümüz değerlerin sorgulamasını yapmaya çalışacağız. Türkiye'nin geleceğinin büyük ölçüde düşünceye, bilime, sanata, kültüre katkısıyla anlamlı olacağını düşünüyoruz ve gelecekte de genç insanlarımızın büyük çalışmaları ve gayretleriyle gerçekten umutlu olduğumuzu söylemeliyim. Bu kongremizin çok önemli bir tarafı da yurtdışından gelen sayın konuşmacıların yapacağı katkıdır. Umuyorum kongre boyunca onlarla fikir alışverişinde bulunur ve bunun sonucunda da yaşadığımız dünyadaki etik değerlerin sorgulanması, yeniden gözden geçirilmesi, yeniden yorumlanması işini başarabiliriz. Biz bu topraklardan gerçekten felsefeye önemli katkılar yapacağımıza inanıyorum. Yaşadığımız özel, yerel değerlerin hep evrensel boyutları vardır. İşte felsefe bizi bütün dünyaya açacak olan, bütün insanlarla birleştirecek olan en önemli bağlardan biridir. Türk gençleri felsefeye son zamanlarda giderek sayısı artan ve yoğunluğu artan bir biçimde sahip çıkmaktadırlar. Bu bizim gerçekten gururumuzdur. Bu kongre de gençlerin kendilerini göstereceği ve kendilerini anlatabilecekleri, ifade edebilecekleri ve kendi bakışlarından bütün dünyayı kuşatan evrensel değerlerle yüzleşebilecekleri, karşılaşabilecekleri bir toplantıdır, konuşmadır, karşılaşmadır diye düşünüyorum. Bu kongrenin hazırlanmasında başta felsefe dostu Bakanımız Beşir Atalay Hocaya çok teşekkür ediyorum, anlayışı, yardımları, katkısı için. Elbette Mehmet Sağlam Hocanın da işbirliğine ve yardımlarına teşekkür ediyorum. Bu tip kongreler kolay olmuyor. Bizden de, kendi içimizden de bütün varını yoğunu bu kongrenin düzenlenmesi için harcayan değerli arkadaşlara, başta Barış Parkan, Ayhan Sol arkadaşımıza ve bütün genç arkadaşlarıma teşekkür ediyorum. Saniyorum bu üç gün boyunca çok verimli tartışmalar yapacağız ve bu dünyanın daha yaşanır bir hale gelmesinde bu kongrelerin de belki çok az bir katkısı olacağı düşünülse bile, önemli katkıları olacağı ve bundan sonra yapılacak tartışmalara ve bu konularda fikir geliştirmelerine, oluşturmalarına büyük ölçüde katkıda bulunacağımı düşünerek bu toplantının başarılı ve verimli geçmesini diliyorum. Hepinize saygı ve sevgilerimi sunuyorum.

Prof. Dr. Ahmet ACAR
Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Rektör Yardımcısı

Sayın Bakan, Sayın Başkan, Sayın Konuklar,

Orta Doğu Teknik Üniversitesi Felsefe Bölümü tarafından Kamu Görevlileri Etik Kurulu'nun değerli katkılarıyla düzenlenen II. Ulusal Uygulamalı Etik Kongresi'ne hoşgeldiniz. Ülkemizin ilk uygulamalı etik kongresi 2001 yılında Orta Doğu Teknik Üniversitesi Felsefe Bölümü tarafından düzenlenmişti. Üniversitemiz 2001 yılında temelini attığı bu geleneği sürdürerek kuruluşunun 50. yıldönümünü kutladığı bu yıl uygulamalı etik araştırmacılarımızın düşüncelerini ve çalışmalarını paylaşabilecekleri bu platformu sağlayabilmiş olmaktan kıvanç ve mutluluk duymaktadır. II. Ulusal Uygulamalı Etik Kongresi'ni gerçekleştiren ODTÜ Felsefe Bölümü'nü, Devlet Bakanlığımızı, Kamu Görevlileri Etik Kurulu'nu özverili çalışmaları ve sergiledikleri örnek işbirliği için kutlar, kendilerine teşekkür ederim.

Sayın Konuklar, bir ülkenin uygarlık düzeyinin en önemli göstergesi, o ülkede düşünceye verilen önem ve değerdir. O toplumun üyelerinin, toplumsal sorunlarını tabulardan ve dogmalardan arınmış bir ortamda, aklın ışığında, her düşünceyi saygıyla değerlendiren ele alabilmesidir. Toplumumuzda düşünsel bir tartışma zemininin oluşturulması ve bu tartışmaların akademik ortamlarla sınırlı kalmayarak, toplumun tüm bireylerine ulaştırılması, kamusal alana taşınması, gündem haline getirilmesi II. Ulusal Uygulamalı Etik Kongresi'nin en önemli amaçlarından birisidir. Bu kongrede paylaşılacak düşüncelerin zenginleşeceğine, anlam, değer ve etki kazanacağına eminim. Uygulamalı etiğin konusu ve doğası gereği güncel ve toplumla alakalı olduğunu biliyoruz. Uygulamalı etik kısaca günlük hayatımızda karşılaştığımız etik sorunların çözümlenmesini, felsefik kuramın araç ve yöntemlerini kullanarak yapmaktır. Her geçen yıl artan ve derinleşen etik sorunlar çağımızın en yakıcı sorunları arasındadır. Gerek küresel ve bölgesel çatışma, dengesizlikler ve adaletsizliklerde olsun, gerekse bireyin günlük yaşamında karşı karşıya kaldığı haksızlık ve yıpratıcı tutum ve davranışlarda olsun, çok geniş bir yelpazeye yayılan sorunların temelinde etik ilke ve değerlerin ilişkin boşluk ve belirsizlikler yatmaktadır. Bu sorunları çözecek, insan yaşamını iyileştirecek ve toplumları zenginleştirecek, geliştirecek en temel çare etik ilke ve değerleri zenginleştirip, bunları kucaklamaktır. Etik değer birikiminin toplumun yaşamına, iş dünyasına, bireylerin ve kuruluşların ilişki ve iletişiminde aktarılması, ilk önce bu birikimin özgür ortamda tartışılmasına bağlıdır. Etik sorunların felsefi boyutta ele alınması ve tartışılması, en temel sorunların bile tartışmaya açılması, bu kapsamda çok önemli bir kazanım teşkil etmektedir. Etik ilke ve değerlerin bireylerce ve toplumca benimsenip yaşanır kılınması ise çabaların sürekliliği ve kurumsallaşmasıyla mümkündür. Orta Doğu Teknik Üniversitesi olarak uygulamalı etik yaklaşımının ve bu kongrenin değer ve önemini bu temel noktada görüyoruz.

Değerli Konuklar, üniversitemiz uygulamalı etiğin ülkemizde yaşama geçirilmesi ve kurumsallaşması için bazı örnek uygulamaları başlatmış ve bu yönde önemli mesafe kaydetmiştir. Üniversitemizde 2001 yılında kurulan Uygulamalı Etik Araştırma Merkezi geçtiğimiz yıllar içinde Siyaset Etiği, Spor Etiği, Yayın ve Araştırma Etiği, İnsan Hakları, Meslek Etiği, Yönetimde Etik gibi konularda birçok konferans, söyleşi ve panel düzenlemiştir. Ayrıca ilkokullara yönelik etik bilinçlendirme çalışmaları kapsamında Milli Eğitim Bakanlığı ve Hacettepe Üniversitesi işbirliği ile altı adet etik öykü kitabı hazırlanmış ve basım aşamasına gelmiştir. Üniversitemiz Etik Eğitim

II. Ulusal Uygulamalı Etik Kongresi Bildiriler Kitabı

Komisyonu tarafından geliştirilen etik eğitimi kapsamındaki çerçeve Temel İngilizce Bölümü tarafından tüm İngilizce derslerinde uygulanmaya başlanmıştır. Tüm ODTÜ öğrencilerini ve çalışanlarını kucaklayan ODTÜ Onur İlkesi ve ODTÜ Andı, ODTÜ Senatosunca kabul edilerek yaşama geçirilmiştir. ODTÜ öğrencilerini ve öğretim elemanlarını intihal konusunda bilgilendirmek üzere kapsamlı bir metin hazırlanmış ve hazırlanan tezlerde intihal olmadığı yönünde beyan sayfası uygulaması başlatılmıştır. Ayrıca üniversitemizde bilimsel yayın ve araştırmaların denetlenmesi amacıyla bu yıl Yayın Etiği ve Araştırma Etiği Komiteleri kurulmuştur. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Felsefe Bölümü'nün 2002 yılında başlatmış olduğu Uygulamalı Etikte Yüksek Lisans Programı, biraz evvel Sayın Başkanın söylediği gibi, toplumumuzda uygulamalı etiğin yaygınlaştırılmasına katkısını sürdürmektedir. Bu programın kamu ve özel kesimde çalışanlar için daha ulaşılır hale getirilmesi için dersler özellikle akşam saatlerine konulmuştur. Uygulamalı Etikte Yüksek Lisans Programı, öğrencilerimizin iş yaşamında etik düşünme alışkanlığı kazanmasını ve toplumsal yaşamın belirleyici kesiti olan çalışma hayatında etik değerlerin yaygınlaşmasını hedeflemektedir. Sayın konuklar, II. Ulusal Uygulamalı Etik Kongresi başta Kamu Etiği, Medya Etiği, İş Etiği, Tıp Etiği ve Çevre Etiği olmak üzere uygulamalı etiğin hemen her alanından büyük ve karmaşık sorunları gündeme getirecektir. Bu kongreye ülkemizden, Amerika, İngiltere, Portekiz, Romanya, Slovenya, Norveç ve diğer ülkelerden katılan siz değerli araştırmacıların katkılarıyla, kongrenin çok verimli ve yapıcı geçeceğine, üstlendiği önemli misyonu yerine getireceğine inanıyorum. Bu kongreye katıldığınız, düşüncelerinizi ve bilgi birikiminizi paylaştığınız için teşekkür ederim. Hepinize başarılı, doyurucu, zevkli bir üç gün geçirmenizi diler, saygılarımı sunarım.

Prof. Dr. Mehmet SAĞLAM Kamu Görevlileri Etik Kurulu Başkanı

Sayın Bakanım, Değerli Davetliler,

Orta Doğu Teknik Üniversitesi Felsefe Bölümüyle Kamu Görevlileri Etik Kurulu'nun düzenlemiş oldukları II. Ulusal Uygulamalı Etik Kongresi'ne hoş geldiniz. Bu kongre belki ilk defa yalnız ulusal değil uluslararası kuruluşların temsilcileri ve çeşitli ülkelerden akademisyen meslektaşlarımızın da katkılarıyla aslında uluslararası bir kongre haline gelmiştir.

Kongrede 3 gün süresince 110'a yakın tebliğ verilecek, çeşitli etik uygulamalarıyla ilgili alanlarda uzmanları dinleyeceğiz, tartışmaları dinleyeceğiz. Bildiğiniz gibi etik konusu kavramsal tartışmalara açık bir konu. Ama uygulama alanına baktığınız zaman özellikle hesap verebilirlik ve iyi davranışla somutlaşan bir uygulama konusu var. Son yıllarda kamuyla olan ilişkilerde kamu hizmetinin görülmesinde özellikle ülkeler arasındaki farklılıklara karşın gerek değişik kültürlerde gerekse değişik siyasi ve idari sistemlerde iyi ve düzgün davranış olarak görülen noktalar giderek ortak bir özellik göstermeye başlamıştır. Etik kuralları geleneksel olarak kendiliğinden oluşur, ahlak kurallarıyla desteklenir, ancak daha sonra yazılı kurallara haline dönüşebilir. İşte bugün için birçok ülkede, "OECD" başta olmak üzere çeşitli uluslararası kuruluşlar tarafından yaptırılan araştırmalarda, kamu hayatında etik değerleri sistemleştirmek ve yazılı hale getirmek için, çalışmalar yapılmaktadır. Bu çalışmaların amacı, ülkelerin etik altyapılarını inceleyerek etik ilkeler konusunda uluslararası standartları ortaya koymak ve kamu hayatında etik anlayışın benimsenmesine yardımcı olmaktır.

Kamu yönetiminde etik, devlete ve kurumlarına güven oluşturmanın ve bunu korumanın hayati bir unsuru olarak ortaya çıkıyor. Ayrıca

uygulamaların, teamüllerin ve genelde davranışların sınındığı bir temel oluşturarak, kamuoyuna, çıkarlarının korunduğunu, devletin kurum ve kuruluşlarında yaygın olan etik dışı faaliyetlere meydan verilmeyerek, Devlete güvenin sürdürülmesine katkı sağlıyor. Diğer taraftan devletin, kamuoyu ihtiyaçlarını karşılamadaki etkinliğini sürdürmesinde, sosyal ve ekonomik kurumların verimli ve etkin bir şekilde çalışmasını engelleyen unsurları ortadan kaldırmada, ve kaynak dağılımındaki bozucu etkilerde de önleyici tedbirler arasında olmaktadır.

Değerli konuklar, günümüzde devletlerin yönetim anlayışında 3 E olarak tabir edilen Ekonomi, Etkinlik ve Etkililik uygulamada önemlerini korumaktadır. Belki bu üç E' ye bir dördüncü E' yi, yani etik konusunu da eklemek gerekmektedir. Kamu görevlilerinin görev ve sorumlulukları bağlamında doğru ve düzgün davranış her zaman iyi bir kurumsal kamu yönetiminin ön şartı olmuştur. Ancak özellikle bizim gibi kamu reformu yapma durumunda olan, bir nevi geçiş döneminde olan ülkelerde kamu görevlilerinin iyi ve doğru davranışlarına daha fazla ihtiyaç vardır. Bu nokta, kamu yönetimi ve reformlarının başarısında ve devlete duyulan güvende belirleyici olacaktır. Bu yüzden iyi doğru davranışların teşvik edilmesi ve kalıcı olmalarının sağlanması için etkili bir etik altyapıya ihtiyaç vardır. Kamu yönetiminde etik iyi ve demokratik bir yönetimin temel taşı olarak görülmektedir. Atatürk' ün konuyla ilgili şu sözlerine dikkatinizi çekmek isterim. "İnsanlar daima yüksek, temiz ve mukaddes hedeflere yürütülmelidirler. Bu hareket şeklidir ki, insan olmanın vicdanını, dimağını ve bütün insani kavramını tatmin eder. Çünkü alını açık, dimağı açık, kalbi ve vicdanı açık insanlar tarafından idare olunabilen toplumlar ancak bu manada hareketlerin izleyicisi olabilirler. Fikirlerini duygularını ve teşebbüslerini gizli tutanlar, gizli vasıtalar uygulamaya girişenler mutlaka utanma ve sıkılmayı gerektiren akıl ve mantığın haricinde hareket edenler olabilirler. Bu gibi işlere girişenlerin sonları er geç acıdır."

Değerli konuklar

Artık Türk kamu yönetiminde de etik bilincinin yerleştirilmesi ve dolayısıyla etik sisteminin tüm unsurlarıyla kurulup etkili uygulamanın sağlanmasının vakti gelmiştir. A.B.D.'den IMF'ye ve Dünya Bankası'ndan Avrupa Birliği'ne kadar pek çok devlet ve kuruluş tarafından konunun önemini altı çizilmektedir. Etik ile ilgili sorunların toplumda büyük tepkilere neden olması, artık bir etik altyapının oluşturulması gereğini açıkça gözler önüne sermektedir. Nitekim 5176 sayılı kamu görevlileri etik kurulu kurulması hakkındaki kanun, ülkemizde de kamu yönetiminde etik dışı faaliyetlerin üzerine gitmek ve etik ilkelerin yerleştirilmesi yönünde önemli bir adım olmuştur.

Günümüzde etik standartların şekillendirilmesi ve kamu yönetiminin her kesiminde etik davranışın benimsenmesi için etik kurumlar da resmîleşmekte ve kanunlaşmaktadır. Hemen hemen tüm çağdaş demokratik ülkeler kamu görevlilerinin resmi bilgileri ve kamu kaynaklarını kullanma, hediye kabul etme, kamu dışında çalışma gibi, çıkar çatışmasına neden olabilecek durumlarda uyması gereken standartları oldukça ayrıntılı bir şekilde düzenlemektedir. Ülkemizde bu yönde atılmış önemli adım biraz önce zikrettiğim 5176 sayılı Kamu Görevlileri Etik Kurulu kurulması hakkındaki kanun ile Kamu Görevlilerinin Etik Davranış İlkeleri ve Başvuru Usul ve Esasları Hakkında kurulca çıkarılan yönetmeliktir. Kamu yönetiminde etik davranış kurallarını düzenlemek bu mevzuatla ancak mümkün olabilmektedir.

Değerli Konuklar Kamu Görevlileri Etik Kurulu olarak kamu görevlilerinin görevlerini yürütürken, uygulamaları gereken etik davranış ilkelerini hazırladığımız yönetmeliklerle belirtmek ile kamu etik kültürünü

yerleştirmek konusunda eğitim çalışmaları yapmanın görevimiz olduğuna inanıyoruz. Çalışmalara destek olmakla görevli ve yetkili kılınan bütün kurumlar, özellikle yeni yönetmelik çerçevesinde kamu kurumlarımızda oluşturulan Etik Komisyonlar kanalıyla etik konusunda kendi görevlerini bilinçlendirmelidirler. Bu konuda özellikle Milli Eğitim Bakanlığıyla yapmış olduğumuz çalışmalarla, Kamu Görevlileri Etik Kurulu Kanununun kabul edildiği, **25 Mayıs gününün** okullarımızda **Etik Günü** olarak kutlanmasý kararı alınmış ve geçen yıldan itibaren okullarımızda etik günleri kutlanmaya başlamıştır.

Ayrıca bütün kamu görevlileriyle ilgili hizmet içi eğitim programlarının konusu içerisine etik konusunun da dahil edilmesi ile ilgili çalışmalar yapılmıştır. Ayrıca, Diyanet İşleri Başkanlığımızla yapılan görüşmeler sonucunda, din görevlilerinin hizmet içi eğitim programları içerisine etik konusunun ilave edilmesi sağlanmıştır.

Etik kanunun kapsamı dışında kalan kuruluşlarımızda bile, son zamanlarda örneğin üniversitelerimiz gibi, yargı organları gibi, Türk Silahlı Kuvvetleri gibi kuruluşlarımızda gönüllü olarak etik kurullar oluşturmalarını görmekle gerçekten gurur duyuyoruz. Kanuni bir zorunluluk olmamasına ve çıkan kanun kapsamı dışında olmalarına rağmen, etiğin kendi personelleri bakımından önemini kavrayıp bu konuda gönüllü olarak kurullar oluşturmalarını özellikle üniversitelerimizin ve yargı organlarımızın yapmış olduğu çok önemli bir katkı diye düşünüyöruz.

Ayrıca Kamu Görevlileri Etik Kurulu olduğça kısa bir zaman önce kurulmuş olmasına rağmen, Türk kamuoyu yönetiminde etik bilincinin yerleştirilmesi konusundaki çalışmalara altyapı eksikliğimize rağmen devam ediyoruz. Nedir bu altyapı eksiklikleri dediğimiz olay. Bir kere yaşamızda bir iki noktada küçük bazı değişikliklerin yapılması gerektiğine inanıyoruz. Bunlar arasında kurulun görev alanıyla ilgili, herhangi bir şekilde re’ sen veya başvuru üzerinde inceleme yaparken, kanunumuz yargıya intikal etmiş konular ile disiplin soruşturması başlatılmış konularda, incelemenin durdurulmasını öngörmektedir. Halbuki disiplin soruşturmasıyla ilgili işlemler incelendiği takdirde, burada yargıya intikal etmiş olması bir konunun soruşturmasını durdurmaz uygulaması vardır. Onun için bizim yaşamızda da “bir konunun yargıya intikal etmesi ya da disiplin soruşturması konusu olmasının Etik Kurulu’nun incelemesini durduramaz” şeklinde bir maddeye ihtiyaç vardır. Aksi takdirde tipik örnek olarak; bir genel müdür hakkında bir başvuru olduğunda, bu konudaki bilgi ve belgeleri gönderir misiniz diye Bakanlıklara yazdığımızda aldığımız cevap genellikle, bu konuda müfettiş soruşturmasını yaptık, incelemeye gerek olmadığı şeklinde ya da biz disiplin soruşturmasını başlattık şeklinde dir. Bu bizim işlemimizi durdurmaktadır. Halbuki böyle bir istisna konuğu takdirde kanunumuza işlerlik kazandırmamız daha farklı olacaktır. Çünkü gerek yargının gerek disiplin soruşturmasının konusu etik incelemenin farklı bir alanı ifade etmektedir.

İlave olarak, kurulun kadro ve personel konusunda daha özerk hale getirilmesinde yarar vardır. Hizmetimizi Başbakanlık Personel Genel Müdürlüğu layıkıyla yapmaktadır. Ama sicilini bizim vermediğimiz, bize bağlı olmayan personelin etkin çalışmasını sağlamak kamu yönetiminde kolay bir iş değildir. Dolayısıyla ayrı bir personel kadrosunun bulunması ve mutlaka bütçesinin de, başbakanlık bütçesi içerisinde dir bugün, ayrı bir bütçe olarak getirilmesi altyapımızı tamamlayacaktır kanaatindeyiz.

şimdi, kurumumuzun da katkılarıyla Orta Doğu Teknik Üniversitesi bünyesinde daha önce etik konusunda eğitim çalışmaları yapılmıştır. İşletme Bölümü ve ona bağlı olan Etik Araştırma ve Uygulama Merkezi ile birlikte bu yıl içerisinde, üniversiteler arası etik konulu bir sunum yarışması

düzenlenmiştir. Bu konuda da Orta Doğu Teknik Üniversitemiz her zamanki gibi özellikle İşletme Bölümündeki meslektaşlarımız bize büyük yardımda ve katkıda bulunmuşlardır.

Değerli konuklar

Akademisyenler ve uygulayıcılar bize ilk defa uluslararası düzeyde kendi tecrübelerini, kendi bilgilerini paylaşmak üzere gelmişlerdir. Kendilerine ayrıca hoş geldiniz diyorum. İngiltere, Portekiz, Slovenya gibi değişik ülkelerden meslektaşlarımız var. Ayrıca Amerikan Üniversitelerinden akademisyen meslektaşlarımız var. Onlar da bizimle bilgilerini paylaşacaklar. Değerli konuklar bu vesileyle özellikle etik değerlerin toplumumuzda yerleştirilmesi konusundaki ihtiyacı büyük ölçüde kavrayan ve bize her konuda destek olan değerli Devlet Bakanımız Prof. Dr. Beşir Atalay'a huzurunuzda teşekkür etmeyi bir görev biliyorum. İlave olarak seçkin üniversitemiz Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nin gerek bizimle işbirliği konusunda gösterdiği anlayış, gerekse etik konusunda belki de ilk defa Türkiye'de, benim bildiğim kadarıyla, bir mezuniyet sonrası lisansüstü programı açan bir üniversite olarak etik konusuna verdiği değerden dolayı da ve bu kongremize de verdiği belli

Katkı ve gösterdiği anlayıştan ve işbirliğinden dolayı şükranlarımı sunuyorum. Değerli Rektör Yardımcısının şahsında bütün üniversiteye teşekkürlerimi bildiriyorum. Son olarak da gerek uluslararası gerekse ulusal düzeyde kongreye yapacakları katkılarıyla, katılımlarıyla bizi onurlandıran bütün misafirlerimize, bütün konuklarımıza bir kere daha hoş geldiniz diyor, minnet ve şükranlarımı sunuyorum. Hepinize saygılarımı ve sevgilerimi sunuyorum.

Prof. Dr. Beşir ATALAY
Devlet Bakanı

Etik Kurulu'nun Değerli Başkan ve Üyeleri, Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nin Değerli Yönetici ve Öğretim

Üyeleri,

Değerli Konuklar, Değerli Katılımcılar,

Önce hepinizi saygıyla selamlıyorum. Etik kongresinin verimli geçmesini diliyorum ve böyle bir kongrenin düzenlenmesinde işbirliği yapan katkı veren iki önemli kurumumuza, Etik Kurula ve Orta Doğu Teknik Üniversitesi Felsefe Bölümü'ne çok teşekkür ediyorum.

Bu konunun, etik konusunun hem toplumumuz, hem kamu yönetimimiz için ne kadar önemli olduğunu hepimiz biliyoruz ve giderek önemi de artıyor. Esasen bu konuda evrensel hassasiyetin de arttığını görüyoruz.

Özellikle kamu yönetimindeki, bizim üzerinde durduğumuz boyut daha çok budur tabiki, etiğin felsefi boyutu bitmez tükenmez tartışmalarla devam edecektir ama zaten bu kongreye de ismini veren uygulamalı kısmı bizi daha çok ilgilendiriyor doğrusu. Onun için de kamu yönetiminde etik gerçekten uluslararası alanda pek çok ülkede yeni örgütlenmelere, organizasyonlara ve uygulamalara gitmektedir. Bu anlamda tabi biraz önce Sayın Başkanın, Sağlam Hocamızın ifade ettiği Türkiye'deki uygulama da önem kazanmaktadır.

Tabi biz kamu yönetiminde etik denildiğinde, vatandaş odaklı yönetim ve saydamlığın sağlanmasını, yani bu kavramların biraz daha içinin doldurulmasını, bu kavramların kamu yönetiminde daha anlaşılır ve uygulanır hale gelmesini kastediyoruz. Kamu yönetiminde etik dediğimizde yolsuzluğun, rüşvetin, mali suçların önlenmesi yönünde bir katkıyı

bekliyoruz. Hem Etik Kurulumuzda, hem etik konusundaki çalışmalarda ve netice olarak daha açık, daha hesap veren bir kamu yönetiminin oluşmasında etik boyutu önemli bir faktör olarak görüyoruz. Esasen uluslararası alanda da, kamu yönetiminde etik üzerinde durulurken daha çok bu boyutlar öne çıkmaktadır. Nitekim Türkiye’de de özellikle son dört yıl içinde bu yönde önemli düzenlemeler yapılmıştır.

Hükümet olarak daha demokratik bir sistem oluşturmak için, ta seçim beyannamemizden itibaren bizim taahhütlerimiz vardı ve bunlardan bir kısmını bu süre içinde gerçekleştirmiş olduk. Gerek ekonomik ve toplumsal yaşama ilişkin düzenlemeler, gerekse Avrupa Birliği’ne uyum sürecinde gerçekleştirdiğimiz reformlar ve özellikle de daha hesap verebilir, daha saydam, daha açık ve vatandaş odaklı bir kamu yönetiminin sağlanması yönündeki çalışmalarımız bunlara örnek olarak verilebilir. Şöyle birkaç tanesini özellikle sizinle paylaşmak istiyorum. Yani bu boyutta daha açık, daha saydam, daha hesap verebilir bir yönetim ve buna ulaşmak için şu birkaç yıl içinde yapılan sadece üç çalışmadan söz edeceğiz.

Birincisi bildiğiniz gibi Bilgi Edinme Hakkı Kanunu çıkarılmıştır 2004 yılında. Yani vatandaşların bilgi edinmesini sağlayan Bilgi Edinme Hakkı Kanunu. Bu tabi vatandaşların hakkını, hukukunu koruma yanında, saygı duyulan ve güvenilen bir kamu yönetimine kavuşmak için atılan önemli bir adımdır.

Bilgi Edinme Hakkı Kanunu’nun özü şudur. Her vatandaş, her kamu kurumundan kendisiyle ilgili veya olup bitenlerle ilgili her türlü bilgiyi isteyebilir, talep edebilir ve kamu yönetimi de bunu vermek zorundadır. Eğer kamu yönetimi bu bilgileri vermiyorsa, o kamu yöneticileriyle ilgili müeyyideler uygulanır, işlemler yapılır. Yani bir müeyyide ile de bu desteklenmiştir. Ve tabi Bilgi Edinme Hakkı Kanunu ile yönetimde açıklığın sağlanması ve vatandaşların yönetimle kompleksiz ve doğrudan ilişki kurabilmesi ve bütün konularda bilgi alabilmesi sağlanmıştır. Şu anda bir kurul tarafından da bunun denetimi yapılmaktadır. Bütün kamu kurumlarımızda Bilgi Edinme Hakkı Kanunu sebebiyle vatandaşların başvurularını karşılamak üzere kurullar, mekanizmalar oluşturulmuştur. Bunun denetimi de yapılmaktadır. Bu konuda daha bir geçiş süreci yaşıyoruz tabi ama, uygulamanın da epeyce verimli yürüdüğünü sizlere ifade edebilirim.

Bu, kamu yönetiminde şeffaflığın özellikle vatandaş açısından herşeyi öğrenebilme imkanının sağlanması yönünde atılmış bizim sistemimizde yeni olan, ilk defa başlayan bir adımdır.

İkincisi bildiğiniz gibi yeni Mali Denetim Kanunu, mali denetimle ilgili düzenleme 2004 yılı sonunda kanunlaşmıştır. Bu konuda tabi her ülkede olduğu gibi ülkemizde de uygulamalar vardı. Bu yeni düzenleme mali denetimi çok derinleştirmiştir ve çok etkili hale getirmiştir, kurumsal istisnaları kaldırmıştır. Her kurum mali denetim kapsamı içine alınmıştır ve bunun daha etkin uygulaması yönündeki çabalar da devam etmektedir.

Ve üçüncüsü de bugün daha çok konumuz olan Kamu Görevlileri Etik Kurulu’nun kurulması. Bu da 2004 yılında kanunlaşmıştır, Türkiye’de ilk defa gündeme gelmiştir ve kanunlaşmıştır. Benim sorumluluğumda yürüten bir konu olmuştur. Esasen kamu yönetiminde saydamlığın sağlanması diye bir komisyon vardır, hükümetimizin oluşturduğu, 5 bakanımızın katıldığı, benim başkanlığında bu yürütülmektedir. Bu komisyonun temel görevi bütün alanlarda daha saydam bir kamu yönetimi nasıl gerçekleştirilebilir, bu yönde çabalar sarfetmektir.

İşte bütün bu yönde çıkartılan mevzuatın düzenlemelerinde bir anlamda fikri yapısı, bu komisyon içerisinde oluşturulmaktadır. İşte bunlardan en önemlisini ben kabul ediyorum, Kamu Görevlileri Etik Kurulu. Bu kurul

tabi tamamen, biraz önce Sayın konuşmacıların da bir kısmını ifade ettiği gibi, belli bir yaklaşım içinde, belli bir vizyon içinde gerçekleştirilmiştir. Nedir temel sebebi? Yani ben biraz da siyasi ismiyle, en açık bir üslupla bunu sizlerle paylaşayım.

Ülkemizde uzun süredir oluşmuş kanaatler, yolsuzluk, rüşvet ve kamu yöneticilerinin adaletli olmayan davranışları, haksız davranışları bir hassasiyet oluşturmuştur toplumumuzda. Ve hatta bu hem kamu yönetimine, hem devlete güvensizliği getirmiştir. Hem siyasete, hem kamu yönetimine, hem devlete güvensizliği de diyebilirim burada. Ve tabi vatandaşların kamu yönetimine ve devlete güveni o ülkedeki toplumsal düzen açısından çok hayati bir konudur, çok hassas bir konudur. Bunun tesisi mutlaka gerekmektedir.

Söyle hatırlarsak kendi toplumsal hayatımızı, çok değil daha 4-5 yıl öncesine doğru gidersek, yani hukuksal güven ve adalet konusundaki sorunlarımız, dürüst ve adil bir kamu yönetimine olan talep, kamuya güvenin tesisi için tüm kamu görevlilerinin görevlerini yerine getirirken en yüksek ahlaki ölçülere göre davranmaları ve kamu yararına uygun hale getirmeleri yönündeki tartışmalar, konuşmalar, işte bütün bu beklentiler içinde bazı düzenlemeler yapılması gerekiyordu. Özellikle etkin ve yeterli bir devlet, vatandaşların kamu hizmetlerinin memnuniyetinin artmasını sağladığı ölçüde onların daha çok güvenliğini kazanabilir, bunu hepimiz biliyoruz.

Dünyanın değişik ülkelerinde bu yönde mekanizmalar oluşturulurken de bizim araştırmalarımızda gördüğümüz önemli hususlardan birisi, kamu yönetiminde etikle ilgili düzenlemeler olmuştur. Yani devletin güvenilirliği, dürüstlük, tarafsızlık, adalet, hukuka uygunluk, saydamlık, eşitlik, etkinlik ve insan haklarına saygı gibi değerlere kamu yönetimi içinde daha fazla yer verilmesini sağlayacak mekanizmaların oluşturulması bu çalışmaların içinde başta gelmektedir ve bunda da değişik ülkeler kendilerine göre değişik modellerde etikle ilgili kurullar, kurumlar hatta, bazı ülkelerde daha büyük kurum halinde uygulamalar vardır, geliştirmişlerdir.

Standartlar bu derece önemli hale gelmiştir. Tabi bu standartların yerleşmesinde yasalar yetmiyor. Yasaları aşan veya yasaların içine sığmayan boyutlar. Etik işte esas o zaman gündeme geliyor. Zaten bizim bu konuştuğumuz konuların pek çoğunda diyelim ki mali yolsuzluklar, mali suçlar, rüşvet vs. açık, bunlar suçlardır zaten. Bunlar yasalarda vardır. Bunların cezaları da vardır. Ama yasaların içine sığmayan, her ülkenin kendine göre kültürüyle, değerleriyle biraz da açıklayabileceğimiz, bir kısmı öyle oluşan daha ince boyutlar vardır ki, işte etik kurullar dediğimiz orada devreye giriyor. Bunların da tabi her ülkenin kendi bünyesinde gerçekten belki boyutlarını biraz fazlaca aramamız da gerekiyor, şüphesiz etiğin evrensel boyutları vardır, giderek de daha evrenselleşiyor bu. Ama ülkelerin kendi değerlerinden kaynaklanan, çıkan, onlara özgü boyutları da vardır. Bunların üzerinde de daha ince çalışmalar yapılması gerekiyor. Umuyoruz tabi felsefe bölümlerimiz çok uzun devam eden filozofik, kuramsal, kavramsal tartışmaların, eğitimin yanında bu uygulamaya doğru biraz daha adım atar. Bu tabi pratikte felsefeyi çok pragmatist olarak görmüyorum ben ama yani pratikte faydalanacağımız bu ipuçlarına, çalışmalarına hepimizin çok ihtiyacı var, bütün uygulayıcıların bunu ifade etmek istiyorum.

Sayın Rektör Yardımcımız zaten güzel örneklerden burada bahsetti. Yani üniversite bünyesinde, etik konusunda daha çok pratiğe yakın bazı çalışmalarından bahsettiler. Yani etik konusu böyle çok boyutlu tabi bir konu. Bunu sadece bir yasa çıkarıp, bir kurul oluşturmakla da çözümlenmiş olmuyorsunuz. Ülke genelinde bütün toplumsal katmanlarda etik atmosferin oluşturulması gerekmektedir, yani bunun gündeme getirilmesi gerekmektedir.

Biz de bunu düşünerek Etik Kurulu kurulurken, yasaya bir madde koymuştuk. Yani Etik Kurul'a bir görev vermiştik. Kamuda etik kültürünü yerleştirmek üzere çalışmalar yapmak veya yaptırmak ve bu konuda yapılacak çalışmalara destek olmak, ki bu etik kurulun yasal görevleri içinde.

İşte burada bugünkü kongre tabi bu çalışmalardan birisi. Bu konunun biraz daha toplumsal hayata, popüler hayata taşınması gerekiyor doğrusu. Yani tartışılması gerekiyor. Biraz daha günün içine girmesi gerekiyor. Çok soyut bir kavram olmaktan, hayatın içinde yaşayan, her gün hepimizin irtibatında olduğumuz bir kavram olarak algılanması, tartışılması, konuşulması gerekiyor. Bu etik atmosferin oluşturulması belki yasadan daha fazla bize mesafe sağlayacaktır, buna inanıyorum. Ben tabi bu toplantının önemli boyutlarından birisi olarak da değişik ülkelerden değerli katılımcıların aramızda olması ve kendi ülke tecrübelerinin, kendi uygulamalarının buraya aktarılması olarak görüyorum. Bunları bizimle paylaşacakları için teşekkür ediyorum. Biz onlardan faydalanacağız.

Esasen ülkemizde ilk defa etik konusunu, yasal bir düzleme taşırken, o konularda çalışırken iyi analizler yaptık. Yani dünyada hangi ülkelerde hangi uygulamalar var, Türkiye ilk başta nasıl başlayabilir buna. Bu konuları epey çalıştık. O çerçevede değişik ülkelerin, değişik uygulamalarını iyi irdelemiş olduk. Doğrusu biz Etik Kurulu oluştururken ve bu kanunu çıkarırken, çok büyük bir kurumsal yapı öngörmedik. Bir başlangıç, ülkemizde ilk defa olduğu için bir başlangıç yapalım, biraz daha soft bir başlangıç ve bakalım uygulama nasıl gidecek onu görelim istedik.

Sayın Sağlam Hocamız şimdiden uygulamayla ilgili bazı sorunları ifade ettiler. Bunlar ciddi ciddi değerlendirilecek, biz bu konularda mesafe alacağız. İnşallah alacağız, almak için çaba sarfedeceğiz. İşte orada boşluklar nerelerde, neler eklenebilir, yeni belki kurumlaşmaya mı gidilebilir, bunu bu uygulamayla göreceğiz. Ama şu anda uygulamanın iyi gittiğini ifade edebilirim. Yani vatandaşlarla bu konunun irtibatı giderek artıyor. Ve tabi sizlerin, katılımcıların çok değişik başlıklar altında burada tebliğleriniz var. Program çok zengin. Şöyle baktığımızda Medya Etiğine kadar her alanı nerdeyse kapsıyor. Umarım bu bir açılım olur. Üniversite için de zannediyorum iyi bir açılım oldu. İlk defa üniversite ve uygulama bir araya geldi, etik konusunu hayatın içine nasıl biraz daha getiririz diye çaba sarfediyorlar. Tabi sizlerin tebliğleriniz, konuşmalarınız, değerlendirmeleriniz, çalışmalarınız bizlere ışık tutacaktır. Biz uygulamacılar olarak bunlardan faydalanacağız. Tebliğleriniz yayınlanacak, onlardan başkaları da faydalanacak.

Hepinize çok teşekkür ediyorum. Özellikle tabi Etik Kurulu ve Orta Doğu Teknik Üniversitesi Felsefe Bölümü'ne, bu konudaki katkıları, çabaları için tekrar teşekkür ediyorum. Bütün katılanlara, sunum yapanlara, katkı verenlere ve hepinizi tekrar saygıyla selamlıyorum. Verimli olmasını diliyorum kongremizin.

II. ANA KONUŞMALAR
(KEYNOTE ADDRESSES)

MEDIA ETHICS: AN OXYMORON?

Prof. Dr. Jane E. KIRTLEY, J.D.

Silha Professor of Media Ethics and Law
Director, Silha Center for the Study of Media Ethics and Law
School of Journalism and Mass Communication
University of Minnesota, USA

Everyone has a strong opinion about the press.

Some believe that it is the role of the press to provide a conduit for the government to provide the information the government deems appropriate to the public.

Some believe that it is the role of the press to be the watchdog of government. Others believe it is the role of the press to support it.

Some believe that it is the role of the press to be an advocate, to champion causes, to take political positions. Others believe the press should be objective and non-partisan.

Some believe that the press should respect and reflect society's institutions and traditions. Others believe that the press should question and challenge them.

Is it possible to reconcile these competing views to articulate universal ethical standards for the press?

I believe that it is.

Let us begin with some basic propositions.

First: a free press is essential to any democratic society. But what do we mean by "a free press"? My own definition would be a press that is not subject to government control and regulation, that is free from undue financial influence from the private sector, that believes providing its readers and viewers with the information they need to participate in democracy is its central mission, and its essential calling.

Second: a free press is a courageous press. "Being courageous" means that a journalist, or a news organization, will pursue those stories that are important to its readers and viewers, without fear or favor. It will challenge assumptions, it will question authority, and it will seek truth, no matter where that search may lead – to the highest corridors of power, to the owners of the news organization, or even if it leads to death, as was the case with investigative Russian journalist Anna Politkovskaya, gunned down in a contract killing in Moscow on October 7.

Third: a free press is a responsible press. The perception of what constitutes "responsibility" may vary from country to country, and even from year to year. Press responsibility in times of peace and stability may seem, at least to some, to be very different from press responsibility in time of war, or national emergency. In 2002, just a few months after the attacks of September 11, a survey conducted by the Freedom Forum's First Amendment Center reported that 42 percent of Americans polled believed that the press has "too much" freedom.

Yet the essential principles remain unchanged and immutable. The press must seek truth, and report it. It must be tireless in seeking and achieving accuracy. The press must never knowingly publish a falsehood.

Most societies would agree that even the most "free" press must exercise its freedom with a clear understanding that actions and editorial decisions have consequences, some of them significant. The press has great power to affect the lives of millions of people. Like any other powerful

institution, it must be prepared to listen to complaints, to explain its decisions to its readers and viewers, and to acknowledge and correct mistakes. But it must also be prepared to take unpopular positions and to face critics bravely when important principles are at stake. Some may call this “arrogance.” I call it “courage.”

In the United States, where I live and where I do most of my research and teaching, the press is very free from government controls, as a matter of law. The First Amendment to the U.S. Constitution prohibits Congress, or state legislatures, from passing any statute that abridges freedom of speech, or of the press.

That absolute language was drafted by revolutionaries shortly after the American War of Independence during a time of great optimism, but also of great uncertainty. The First Amendment has been interpreted by the highest courts in the land during the past 200 years to be powerful, but perhaps not quite so absolute as it might appear. The Supreme Court of the United States has made clear that certain types of speech are not protected by the First Amendment: publishing details about troop movements in war time, for example. Other exceptions would include obscene speech, or so-called “fighting words” that have the effect of force, or that would incite immediate criminal actions. And the news media are almost always subject to laws of “general applicability” – that is, laws that apply to everyone, but that do not single out the press for special obligations or punishment. For example, laws that prohibit the interception of telephone conversations without permission apply to journalists as much as they would the Hewlitt Packard.

But even these exceptions are tempered by a strong tradition that there will always be a presumption against any attempt by government to stifle the free press. As a federal judge once wrote, the default position for the press is to publish. The government bears the burden of justifying any restraints on the press. Unless it can do so, the press may proceed to publish what it sees fit. This is essential to preserving the watchdog role of the press, and to facilitating government accountability.

Now you may be thinking, “That’s all very well, as far as it goes. But who is watching the watchdog? Who will ensure that **the press** will be accountable?”

In the United States, the answer is: the press itself, and its readers and viewers.

Most news organizations in the United States have adopted their own ethical guidelines. Typically, these guidelines set out the institution’s rules governing conflicts of interest, both financial and associational. For example, an ethics guideline may prohibit a reporter from covering a company for which her spouse works. Or it may forbid a reporter to take part in a protest march, or to display a political sticker on the fender of his car or a sign in his front garden, or to wear an American flag in her lapel as she reports the news. Or it may prohibit a reporter from accepting even a nominal gift from a news source. Guidelines like these are intended to maintain independence, both in reality and in appearance.

It would seem unnecessary for ethics guidelines to address the necessity for accuracy and what I will call, for lack of a better term, **truth-telling**. But in light of the many scandals of the past few years involving young journalists like Jayson Blair of the New York Times, who either fabricated or plagiarized the news stories they submitted to their editors, ethics guidelines have been revised at many organizations to make clear that neither practice can ever be accepted or condoned by a responsible news organization.

Sometimes ethics guidelines and the law intersect. You have probably heard of the many legal cases that have recently arisen in the United States involving journalists, such as another former New York Times reporter, Judith Miller, who refused to cooperate in a criminal investigation. Ms. Miller spent 85 days in jail for refusing to testify before a grand jury about her confidential sources, because federal law in the United States, according to the rulings of several judges, did not give her a special privilege to decline to participate. Some said that journalists can never be considered to be “above the law.” But the ethics guidelines of most news organizations would require a reporter to honor a promise given to a source – even if it means going to jail.

The exact terms of these ethics guidelines can vary. Generally speaking, they are enforceable in the sense that a news organization has the right to fire a reporter who violates them. But unlike the case of licensed professionals such as doctors or lawyers, there is nothing that would stop another news organization from hiring that same reporter the next day, if it chose to do so. And no court can enforce these ethics codes.

So in the United States, for the most part, ethics guidelines are aspirational. One of the best-known and most frequently cited is the Code of Ethics of the Society of Professional Journalists, one of the largest voluntary associations of journalists in the United States. The code was first drafted in 1973, and was most recently amended and updated 10 years ago. These are its basic principles and standards of practice:

Seek truth and report it – Journalists should be honest, fair and courageous in gathering, reporting, and interpreting information.

Minimize harm – Ethical journalists treat sources, subjects and colleagues as human beings deserving of respect.

Act independently – Journalists should be free of obligation to any interest other than the public’s right to know.

Be accountable – Journalists are accountable to their readers, listeners, viewers and each other.

Obviously, these principles are broad, and are subject to interpretation. Reasonable people – and even journalists themselves – may disagree on their applicability to any particular situation.

For example, is it ever right for a reporter to violate an individual’s privacy? In the United States, the Supreme Court has ruled that it is lawful for the press to publish the name of an individual who has been sexually assaulted. The press has the legal right to do this. But is it the right thing to do?

Is it right for a journalist to make fun of a public official, or to lampoon a name or image that is sacred to a particular ethnic or religious group? In the United States, the Supreme Court ruled, in a case involving an advertising parody published by *Hustler* magazine satirizing outspoken Protestant clergyman the Rev. Jerry Falwell, that even “outrageous” speech must be tolerated in a free society in order to guarantee robust public debate and discussion. No ideas can be outlawed. As one Justice once wrote, “There is no such thing as a false idea. However pernicious an opinion may seem, we depend for its correction not on the conscience of judges and juries, but on the competition of other ideas.”

Similarly, the Supreme Court has never upheld an attempt by the government to stop the press from publishing classified information. A debate is currently raging over whether journalists could be criminally prosecuted under the espionage laws for doing so – although this has never happened in the United States. But even assuming that they do not break the law, is it right for journalists to publish classified information, such as the fact

that the National Security Agency covertly monitors electronic communications – especially when the government claims that doing so will alert terrorists to surveillance techniques and undermine intelligence efforts to maintain safety and security?

These are not easy questions. Nor are there easy answers to them.

The reality is that an “ethical” press is not readily defined. I have suggested some standards and guidelines to consider. You may have your own list, and may have your own balancing tests to perform to find the answers.

For me, the answers will not be found in a formula. They will not be found in a public opinion survey. They will not be contained in a government decree. They will not even be found in a court of law.

Where will they be found? In the minds and the spirit of those who believe that an informed public is essential to democracy.

It is not easy to live with a free press. It means being challenged, dismayed, disrupted, disturbed, and outraged – every single day.

A free press is fallible, and often fails to live up to its potential. But developing democracies around the world demonstrate every day that they have the courage and confidence to choose knowledge over ignorance, and truth over propaganda, by embracing the ideal of a free press.

It is not easy to live with a free press. But I know I couldn’t live without it.

THE DARKER SIDE OF MEDIA ETHICS

Prof. Carlin ROMANO

Literary critic, *The Philadelphia Inquirer*

Critic-at-large, *The Chronicle of Higher Education*

Visiting Professor, Annenberg School for Communication, University of Pennsylvania

All academic subjects that reach a certain level of maturity are like people who reach middle age. They become habitual, reflexive, even mired in cliché. "Media Ethics," as we understand the term in the United States, might be seen as a person of young middle age, perhaps around 45 years old, not yet sclerotic, yet no longer bold and adventurous.

Let me mention some of the standard concerns of media ethics, so that I may note at the outset a few ways in which I would like to range beyond them in this talk. For in speaking of the "darker side" of media ethics, I mean to touch on a couple of barely explored and barely illuminated areas of the subject, as well as nefarious ones.

Almost always in discussions of media ethics, we focus on the behavior of professionals in the commercial media, and by media we usually mean reporters, editors, columnists, and only secondarily owners, publishers and executives. For example, we ask questions like: Should the reporter keep his or her promise to a confidential source to maintain the source's anonymity despite pressure from the government or others to violate it? Should reporters and editors expose the private life of public officials, and when? Should reporters and editors ethically weigh the likely negative consequences of their reportage, or see themselves as pure agents of information-gathering and distribution, with the consequences of such distribution not their problem?

In all these instances, we look, as philosophers and ethicists, at the journalist's behavior, rather than at behavior *toward* the journalist. Even this traditional approach looks as if it will need to be rethought in the age of blogging and so-called "citizen's journalism," in which the very philosophical and definatory question, "Who is a journalist?," becomes an urgent real-world rather than academic matter.

But the first suggestion I would like to make, and ponder today, to alter the ambit of the subject of media ethics, is to state that behavior toward journalists is also a part of media ethics. When Anna Politkovskaya walked into her Moscow apartment building a week and a half ago and was promptly shot once in the body and once in the head, we had, I think, an event in media ethics, and not just an event in the history of murder, infamy and cowardice.

Let me suggest a second variation. Even when we do concentrate on the journalist as actor in American media ethics, we almost always target the working reporter or editor, not higher-ups such as the publisher or owner, as agents to ponder. So the second fresh path I would like to suggest for the subject is a media ethics that looks at all actors in a news organization, and not just reporters. I see a linkage here to my first suggestion. If, I believe, we are going to look at all agents within media, however we define media, then we must also look at all actors *toward* the media. We must, without doubt, look at how government acts toward the media. But we must also consider how the military speaks and acts toward the media, where the military is separate from the government though connected to it. We must look at how religious institutions speak and act toward the media. How comedians and satirists and artists speak and act toward the media. And so, if, at this point, you are beginning to suspect that I take a "macro" rather than "micro" view of "media ethics" as a subject, you are correct.

In my view, the controversies of the moment on your own front pages are a part of media ethics. Should the French government criminalize one position, right or wrong, on what happened to Armenians under the Ottoman Empire beginning in 1915? Should the Turkish government criminalize positions on Turkishness and Turkish history under your fairly recent Section 301 of the Criminal Code? Should the Pope speak his mind about Islam or any other subject in light of his position, and the close attention media pay to his every word? Should a Russian president, after a journalist's murder, say nothing for 3 days and then comment on how little influence she had in her country despite more than a thousand people attending her funeral, and scores of commentaries by journalists? Finally, since we are in Turkey, a second Turkish example. Should a Turkish general comment on politics, or does military comment on politics, in the words of your Motherland Party opposition leader Erkan Mumcu, "pose a threat to democracy"? I will have something to say on each of these subjects, in the context of media ethics. But only after stating the third direction in which I would like to see a reorientation of media ethics, one which arises naturally from the international examples I have been mentioning.

The third cliché or habit of the field, at least as we practice it in the United States, is geographical, and perhaps jingoistic. In the U.S., we almost always look at media ethics through the prism of U.S. journalism, as if the practices of other countries, cultures and governments don't matter to the subject. Yet, I submit, it is very difficult to articulate a "media ethics" with any sort of universalist punch, one that is more than some kind of local code, when you know almost nothing about other societies than your own. Similarly, it is impossible to articulate a media ethics for society if you have no beliefs about what a society should be, about which societies are better or worse, if there is no ideal society for which you would be willing to fight.

So let me put my beliefs on the table and state those foundational beliefs from which my vision and analysis of media ethics as a subject proceeds. I believe the best society is what one of our foremost experts on freedom of speech, Rodney Smolla, writing in his book, *Freedom Of Speech In An Open Society*, calls an "open society." In such a society, no one gets shot in the head for reporting unpleasant truths, or even unpleasant falsehoods.

But that is not because no one wants to pull the trigger. Smolla writes:

Governments in all places at all times have succumbed to the impulse to exert control over speech and conscience. Censorship is a social instinct. Neither an open culture nor an open government comes easily. It is in the nature of government to be jealous of secrets and confidences; it is a natural reflex to penalize speech perceived as inimical to national security, social order, or public civility. (Smolla, *Freedom of Speech in an Open Society*, Vintage Books, 1993, p. 4).

What is Smolla's conclusion?

A society that wishes to take openness seriously as a value must therefore devise rules that are deliberately tilted in favor of openness, in order to counteract the inherent proclivity of governments to engage in control, censorship and secrecy. (p.4)

Smolla's rationales for the importance of free speech in a society are familiar, at least in our tradition. He supports "the marketplace of ideas" metaphor that holds, in the words of the great American Judge Oliver Wendell Holmes, that "the best test of truth is the power of the thought to get itself accepted in the competition of the market." And even when truths get accepted, even when we are confident in them, we need such a market, for as John Stuart Mill wrote, received opinion accepted as a truth, "if it is not fully, frequently and fearlessly discussed, it will be held as dead dogma, not a living truth." (p.8)

Smolla supports a second traditional rationale of free speech, which is free speech as end-in-itself, an end intimately intertwined with autonomy and human dignity. He describes it as “a right defiantly, robustly and irreverently to speak one’s mind just because it is one’s mind.” A claim that will strike some here as insular and peculiar -- the overreaching of an individualist culture. So be it. Smolla perhaps formulates the rationale more clearly when he writes that “freedom to speak without restraint provides the speaker with an inner satisfaction and realization of self-identity essential to individual fulfillment.” And while Smolla is more a legal expert than a philosopher, he ably takes a stab at articulating the philosophical essence of this rationale further. I quote again from him:

The fulfillment that comes from speech is bonded to man’s capacity to think, imagine and create. Conscience and consciousness are the sacred precincts of mind and soul. The linkage of speech to thought, to man’s central capacity to reason and wonder, is what places speech above other forms of fulfillment, and beyond the routine jurisdiction of the state. (p.10)

Let me set out Smolla’s third and final rationale for free speech: its importance to democratic self-governance, that plays out in multiple ways. Speech enables a citizen to participate. It enables him or her to extract political truths from the marketplace. It facilitates majority rule, enabling us to understand what the majority think. It restrains tyranny, corruption and ineptitude without forcing the people to rebel whenever the state exceeds its authority. By doing so, it thus encourages stability. To illustrate the point, Smolla quotes from a distinguished Justice in the American Supreme Court tradition: Louis Brandeis. Brandeis wrote that the framers of our U.S constitution “knew that order cannot be secured merely through fear of punishment for its infraction, that it is hazardous to discourage thought, hope and imagination, that fear breeds repression, that repression breeds hate, that hate menaces stable government, that the path of safety lies in the opportunity to discuss freely supposed grievances and propose remedies, and that the fitting remedy for evil counsels is good ones.”

In other words, adds Smolla, “if societies are not to explode from their festering tensions, there must be valves through which the citizens may blow off steam. Openness fosters resiliency; peaceful protest displaces more violence than it triggers; free speech dissipates more hate than it stirs.” (p. 13)

Gather those different rationales for an open culture together, I submit, and you have one basis for how media ethics ought to operate in the shadowy areas I referred to earlier: the ethics of others towards journalists and other mediators. Fundamental to that basis is a point John Locke the philosopher made long ago in his 1689 *Letter On Toleration*: that truth “is not taught by laws, nor has she any need of force to procure her entrance into the minds of men. If truth makes not her way into the understanding by her own light, she will be the weaker for any borrowed force violence can add to her.” (p.7)

So with this somewhat high-minded philosophical background, let me circle backwards through those darkened areas of media ethics where I would prefer to see light, combining the need for comparative media ethics among different countries, the question of how others should act toward the media, and the ethical obligations incumbent on publishers and owners. In recognition of the magnitude of the subject and the brief time available, let me reflect on three countries I know reasonably well--U.S., Russia and France-- and one country I know less well but love, the country where we are: Turkey.

The United States may be guilty of many things, but it is not guilty of insufficient self-criticism. Every week in the American media, hundreds of what I’ll call mediators, hundreds of journalists if we include bloggers, self-annointed pundits and the like, say things about President Bush that would get them killed or

incarcerated in other countries. We don't have a law that says you can't insult our president. Sometimes it seems we have a law that you must insult our president or stand accused of lacking hipness. Every day hundreds of Americans are guilty of insulting Americanness, of depicting our leaders as oil-hungry imperialists, of chronicling our tradition as one of rapacious colonialism.

Nor does this happen only in newspapers and blogs. Remarkably, it happens also in our schools, including schools run one hundred percent by government, local and national. When I was an elementary and pre-college student, we Americans tended to learn that our country was noble. That we had almost always been on the right side of issues. That we killed people only when we had to. That we stood for virtually unalloyed values of democracy and freedom. Thanks to the open culture that imperfectly, but, I would say, vibrantly, operates in the US and that permits a self-critical kind of history that sometimes astonishes me, today's students learn that some of that old stuff may be true, but we also massacred many of our Native Americans. They learn that our Constitution was shameful from the start in how it handled African Americans and women. That we dropped nuclear weapons on Japan and fire-bombed German cities for reasons some non-Americans find unconvincing.

The media ethic in America—that is, the ethic of how one deals with media that tells us things we don't want to hear-- is a mixture of tolerance and getting even with words, not bullets or trials or jail terms. I think the United States I live in now is a much stronger country than it was when I was a student, when it simply flattered itself. One way we deal with our unpalatable past, if we condemn it, is to think "our predecessors did that, not us. We don't have to defend them just because they lived here, too."

Earlier in this decade I lived and taught in Russia for a couple of years. I had the unhappy experience of seeing how a press and a people who in the 1990s remarkably and exuberantly began to investigate and examine their Soviet past, and post-Soviet leadership, could lose those opportunities in an equally short-time. After seven decades of a government that lied with the frequency that the human body breathes, people no longer spoke of *pravda* (of "truth") as if it were a joke. But that's all changing or changed now. Month by month, absurd majorities in the Russian Duma pass bills that strengthen the Kremlin's power over anyone who would speak against it. Journalists whose beats require them to report on government fear that one wrong move could cost them their jobs or their lives. The media ethic of the Russian government toward those who would mediate what it does comes straight out of Hegel: Master and Slave.

And then there is France, the nation that supposedly gave us freedom of expression, though I'd say England deserves pride of place in that historical tale. A country that has often tested boundaries of free expression in politics, art, sex and other fields. A nation that now, as you all know, finds itself flirting with a law that criminalizes an historical judgment, apparently held by many Turks, that the Ottoman Empire did not commit genocide against Armenians, as that nation joins its EU allies in lecturing Turkey about the need to uphold freedom of expression.

It is the sort of law we have long seen in Germany in regard to the Holocaust but France's role in regard to what the Ottoman Empire did to Armenians is vastly different from Germany's responsibility for what Germans did to Jews and others. I can understand why that sort of hypocrisy irritates and even infuriates Turks. But some of my French friends say that the partial passage of the bill, which most observers now understand is not going to make it into French law, is a shot over the bow, a reaction to Turkey's own suppression of free speech through 301 and other measures. As one Parisian friend put it to me when we talked about Turkey before I came here, "the Armenians in France could only get things this far because Turkey's actions against Pamuk, Shafak, and others

made it easy.” How would I describe the media ethic of the French government towards its society’s mediators? A history of tolerance in danger of fracturing.

Thinking of these three countries together helps us to understand how linked an ethics toward the media is to our foundational notions of what we want a society to be.

As an outsider visiting Turkey who has been here several times before, I understand that foreign reports vastly underestimate the degree of debate and disagreement that takes place in the Turkish press. But I also think Turkey, especially in the face of 301 and the determination of the unity of jurists to keep bringing cases under it, faces the challenge of which model of ethics toward media you want to stand by. I, for one, would love to see Turkey, which I admire for its far-sighted secular modernism through much of its 20th-century history, stand closer to the US and *old* France in this regard and at a distance from the back-to-the-USSR absolutism of Russia.

As I mentioned earlier, the issue of how government treats the media is just one angle, albeit the most important, of how others in society behave morally or immorally toward media. In recent weeks we saw two cases in which comments of generals roiled national media. In Britain, a commander of British forces directly violated protocol, if not law, in challenging Prime Minister Blair’s Iraq policy, saying British troops there were making things worse. Here, in Turkey, I read of how the leader of one of your opposition parties, Erkan Mumcu of the Motherland Party, objected to remarks by your Chief of General Staff Yaşar Büyükanıt saying, (this is a quote that I read from Erkan Mumcu) “the military criticising politicians’ remarks isn’t right.” I realize that the complexities of that situation are beyond me. But the issues of alleged chilling effect and intimidation by the military on the one hand, and the right to express views on the other, are familiar from other places. I would always prefer military men criticizing politicians to their sending in tanks against them.

Again, a fundamental truth emerges: Look at the media ethics that a society chooses to exercise toward those who seek to express themselves and you see a virtual doctor’s examination of a society’s democratic health. By an odd confluence of current events, what American slang refers to as “a perfect storm,” Turkey, it seems to me, now faces a test of its media ethics that would threaten to overwhelm almost any journalistic culture. The ongoing EU controversy, Orhan Pamuk’s Nobel, the French National Assembly’s legislation, and, as if you needed any more excitement in this country, the Pope’s forthcoming visit to Turkey, will show the degree to which Turkey wants a freedom of expression culture of one sort or another: an ethic of tolerance and exploration, or simply one of defensiveness and self-justification.

Here the third of my shadowy areas of media ethics kicks in. The greatest ethical challenge of all will be faced by the owners and publishers of Turkey’s newspapers, magazines and TV-news operations. What will they allow to be reported and written about Benedict the 16th’s attitudes towards Islam and its history? Will Turkish journalism rise to the occasion? Those of us who love Turkey wish you the best. I personally add the fervent hope that the Pope’s often inept aides and advance men do not mistakenly take him to some memorial to Manuel II Paleologus.

In closing, I should acknowledge what some of you listening might feel at a philosophy conference hosted by a distinguished philosophy department. That I, a philosophy professor as well as a journalist, have somehow missed the core of the subject: how journalists should behave, what journalists should do, what actions of journalists are right or wrong according to utilitarianism or natural rights theory or virtue ethics. What actions of journalists are right or wrong? So let me address that in one sentence:

II. Ulusal Uygulamalı Etik Kongresi Bildiriler Kitabı

Journalists should continue to report and express and publish the truth as best they can with as much courage as they can muster in a world where others want to kill them or fire them or throw them in jail for doing just that.

I did, in fact, originally plan to deliver a much more academic philosophy paper, but I decided that it was more important to say what I just said.

So thank you for your patience.

ETİĞE YAKLAŞIMLAR, ETİKTE YAKLAŞIMLAR VE BİR “EVRENSEL ETİK” DÜŞÜNÇESİ

Prof. Dr. Ioanna KUCURADI

Hacettepe Üniversitesi, Felsefe Bölümü

Aynı kişinin, bir kişinin aynı eyleminin, aynı durumun, aynı olayın farklı, birbirine aykırı, hatta çelişen değerlendirmelerinden rahatsız olmaya ve buna başkaldırmaya başladığımda daha ilkokuldaydım. Ne var ki bu, dünyamızın bir olgusuydu ve bir sürü çatışmanın, adaletsizliğin ve kan dökmenin nedenlerinden biriydi.

Böylece 1965 yılında Erzurum’da, hırgürden uzak, ama biraz önce sözünü ettiğim çelişkili değerlendirmelerin acımasız sonuçlarıyla hergün yüzyüze geldiğim Atatürk Üniversitesinde ders vermeye başladığımda, bu başkaldırmanın ilk ürünlerini de kaleme almaya başladım. O sıralarda, hatta *Etik* kitabımı ilk yayımladığım yetmişli yılların ikinci yarısında, etik, felsefenin en az uğraşılın alanlarından. Bu arada ‘etik’ moda oldu.

Ne var ki, biraraya gelen ve burada üzerinde durmayacağım çeşitli nedenlerden dolayı moda olan, felsefenin bir alanı olarak etikten çok, “uygulamalı etik” ve/veya “meslek etikleri”dir. Şimdi moda olan, hangi anlamda kullanılırsa kullanılsın ‘etik’ s ö z c ü ğ ü dür. Bunun için, ilkin bu tartışmalarda ‘etik’ terimine yüklenen ve birbiriyle karıştırılan ana anlamları ayırt etmek yararlı olur.

Bu tartışmalarda geçen ‘etik’ sözcüğünün anlamına baktığımızda, bu sözcüğün, felsefenin bir alanından başka, bir yandan norm bütünlerini ya da meslek kodlarını –ilke ve kurallarını–, diğer yandansa, “biyoetik” bağlamında olduğu gibi, böyle normlara ilişkin araştırma alanlarını dile getirmek için kullanıldığını görüyoruz.

Felsefenin bir alanı olarak etiğin bilgi ve araştırma nesnesinin de norm sorunları olduğu farzediliyor. “Evrensel etik”, “evrenselleştirilebilir etik”, “global etik”le ilgili tartışmalarda da ‘etik’ terimi bir normlar bütününi imliyor.

İşte bir örnek:

Çeşitli uygarlıkların ve varoluş biçimlerinin ilk defa bir yeryüzü barışı düzeninde birarada yaşamalarını ve birlikte çalışmalarını gerektiren dünyanın bugünkü durumunda, a k s i o l o j i k b a k ı m d a n p l u r a l i s t o l a n b i r d e ğ e r l e r e t i ğ i n i a k s i o l o j i k b a k ı m d a n e v r e n s e l c i o l a n b i r e t i k l e u y u m l u h a l e g e t i r m e k g e r e k i r . İ l e t i Ő i m a r a c ı l ı ğ ı y l a y a r a t ı l a n b i r k o n s e n s u s e t i ğ i o l a r a k t a r t ı Ő m a e t i ğ i . . . i l e t i Ő i m l e , d e o n t o l o j i k e t i ğ i n e v r e n s e l n o r m l a r ı i l e ç e Ő i t l i v a r o l u Ő b i ç i m l e r i n d e k i Ő i y e ö z ğ ü k a b u l l e r i n d e ğ e r l e n d i r m e l e r i – Ő ü p h e s i z k a r Ő ı l a Ő t ı r ı l a m a z o l a n d e ğ e r l e n d i r m e l e r i – a r a s ı n d a a r a c ı l ı k e t m e g ö v e r i n i a h l ı k s a l o l a r a k ü s t l e n i y o r .

Karl-Otto Apel’in “Evrenselci bir Etik Olanaklı mıdır?” başlıklı yazısından yaptığım bu alıntıda beş defa geçen ‘etik’ sözcüğü, acaba aynı şeyi mi imliyor? İmlemiyor. “Aksiolojik bakımdan pluralist değerler etiği” bağlamında ve “aksiolojik bakımdan evrenselci etik” bağlamında ‘etik’ terimi norm bütünlerini; oysa “konsensus etiği” bağlamında etiğe bir yaklaşımı, “tartışma etiği” (*Diskursethik*) bağlamında ise, bir metaetik görüşünü dile getiriyor. Böylece “bir konsensus etiği olarak tartışma etiği” ifadesi eti ğ e b i r y a k l a Ő ı m ı , a y n ı z a m a n d a d a m e t a e t i k t e b e l i r l i b i r g ö r ü Ő ü – J ü r g e n H a b e r m a s i l e K a r l - O t t o A p e l ’ i n g ö r ü Ő ü n ü – d i l e g e t i r i y o r . B u , e t i ğ i n y a p m a s ı g e r e k e n , y a

da etiğin görevi veya işlevi olduğu düşünülen bir şeyi gerçekleştirmeyi üzerine alan bir görüştür. Bu görev de, deontolojik etiğin evrensel normları ile çizgili varoluş biçimlerinde kişinin değerlendirmeleri arasında aracılık etmektedir. Başka bir deyişle bu, etiğin ne yapması gerektiği konusunda bir kabuldür.

Yukarıdaki alıntıda gördüğümüz “deontolojik etik” bağlamındaki ‘etik’ terimine gelince: o, felsefe alanını imliyor, ‘deontolojik’ sözcüğü ise e t i ğ e bir yaklaşımı ya da bu alanın görevine ilişkin bir anlayışı dile getiriyor.

Oyle görünüyor ki, felsefi-etik b i l g i n i n yaşamda daha etkili olmasını istiyorsak, bugünkü tartışmalarda geçen etik teriminin yalnızca herkesçe bilindiğini farzetmemek, hatta onun herkesçe bilinmediğini bilmek gerekiyor.

Etiğe Yaklaşımlar

‘Etiğe yaklaşımlar’ ifadesinden, felsefenin bir alanı olarak etiğin nesnesine ilişkin, dolayısıyla görevine ilişkin farklı anlayışları anlıyorum. Bu anlayışların farkını göstermek için, ilkin ‘etik problemler’ ifadesine yüklenen farklı anlamlara bakalım.

Anlamı ne olursa olsun ‘etik problemler’, felsefenin tarihi başladığından beri filozofların uğraştıkları ana problem demetlerinden birini oluşturuyor. Bunlar, kendisi farkında olsun olmasın, kişinin günlük yaşamıyla doğrudan ilgili problemlerdir. Etik sözcüğü, “ήθη’ye ilişkin konular” anlamına gelen ήθικá sözcüğünün türetildiği ve ηθοσ sözcüğünün çoğulu olan ήθη sözcüğünün ilk anlamı olan: canlı bir varlığın “mekân”ı, “hep gittiği, sığındığı yer” anlamına geliyor.²

Ne var ki, bir kişinin heran yaşamında yüzyüze geldiği etik problemler, filozofların uğraştığı problemlerden farklı türdendir. Bu iki tür etik problemlerin farklı epistemolojik özellikleri vardır, dolayısıyla sık sık yapıldığı gibi karıştırılmamaları gerekir. Örneğin “doğru eylem nedir?” sorusu ile “bu durumda ne yapmam doğru olur?” sorusunun sorduğu, epistemolojik bakımdan farklı şeylerdir. İlk (felsefi) soruya bir cevap, ‘doğru’ terimini eylemle ilgisinde kavramlaştırmakla veya “tanımlamak”la c verilebilir; oysa ikinci soruya cevap verebilmek için, kişinin o gerçek, somut, tek durumda ne yapması gerektiğini, bir doğru eylem kavramına dayanarak veya başka bir şekilde bulması gerekir. Örneğin “istifa etmem gerekir” diyebilir ve istifa edebilir, ya da “kardeşimden doğruyu saklamam gerekir” diyebilir ve öyle yapabilir. Kolayca görüleceği gibi, bu son cevaplar, felsefeyle pek ilgili olmayan cevaplardır. Bu son türden etik problemleri kimileri ahlâlsal problemler olarak da adlandırıyor.

Ne var ki, meslek etiklerinin, örneğin bioetiğin, bugün ele aldığı problemler, etik problemlerin bu iki türünün hiçbirisine girmez. Bugün meslek etiklerinin aradığı şey normlardır, ama özel nitelikte normlar. Bu normların da, söz konusu mesleği yapanların, nerede olursa olsun, kararlarını ve eylemlerini belirlemesi bekleniyor.

‘Evrensel’ bir etik ya da ‘evrenselleştirilebilir’ veya ‘global’ bir etik geliştirme girişimlerinin de peşinde olduğu şey, normlardır –üzerinde bir uyulaşma olabilecek ve dünya düzeyinde kabul edilebilecek davranış normları. Ancak bu normların epistemolojik özelliklerine pek dikkat edilmiyor.

Bir felsefe alanı olarak etiğin gelişme çizgisi de, genellikle, eti ğ e yaklaşımlardaki ana değışiklikler olarak kabul edilenlere göre çiziliyor. Etiklere ilgili elkitaplarında etiğin gelişme çizgisine ilişkin en yaygın kabul, Yunan etiğinin mutlulukçu bir etik olduğu, yani eski Yunan filozoflarının “Mutlu olmak için nasıl yaşamak gerekir?” sorusuna, dolayısıyla bu amaç için “Ne yapmak gerekir?” sorusuna cevap vermeye çalıştıkları; Kant’la gerekler

etiğinin, yani pratik için “evrensel yasalar” getirmeye çalışan etiğin, 20. yüzyılda da, Max Scheler ve Nicolai Hartmann’la değerler etiğinin başladığı; bugün ise etiğin ulaştığı noktanın metaetik olduğu, yani etik önermelerin ya da normların analizi ve temellendirmesiyle uğraşan etik olduğudur.

Yukarıda betimlendiği şekliyle bana çok problematik görünen etiğin bu gelişme çizgisinin kendisi bile, etiğin nesnesinin, şu veya bu şekilde normlar olduğuna ilişkin yaygın kabulü yansıtıyor. Etik, değişik ve değişik ahlâklar –ya da “varoluş biçimleri ve normlar”– karşısında, görevi ya a) “bize” –kime?– ne yapmamız gerektiğini söylemek olan, yani “iyi yaşam” ve eylem için “evrensel” geçerliliği olan normlar veya “değerler” getirmek olan, ya da b) normları temellendirmek ve normların değerlendirilmesi veya rasyonel temellendirilmesi için meta-normlar getirmek olan bir felsefe alanı olarak görülüyor. “İnsanın özgürlüğü ve sorumluluğu”yla ilgili sorunlar da, bu sorulara verilen cevaplarla ilgilerinde ele alınıyor.

Kitapların bize –filozof olanlara ve olmayanlara–, etiğin “gelişmesine” ilişkin söyledikleri bunlardır. Bu da oldukça ikna edici bir “betimleme” görünüyor, metaetiğin bu gelişme sürecinin doğal bir sonucu olarak görünmesi gibi. Çünkü etiğin “nesne”sinin ahlâk normları olduğunu farzederseniz ve bu normlara mantıksal empirizmin bilimsellik ölçütleriyle bakarsanız, norm önermelerinin “bilimsel önermeler”in özelliklerini taşımadığı, yani bunların empirik duyu verileriyle doğrulanıp yanlışlanamayacağı doğrudur. Bu durumda geriye kala kala, bu normları “rasyonel” olarak temellendirmek veya meta-normlar getirmek kalıyor.

Bu dediklerimi, etikle ilgili bir elkitabından bir paragraf alıntıyla olarak da göstereyim:

Ahlâksal bakımdan doğru ve iyi olanın en üstün ilkelerini belirlemek, n o r m a t i f e t i ğ i n alanını oluşturuyor. Neyin en temelde doğru-yanlış, iyi-kötü olduğunu, yani ahlâksal konularla ilgili davranışlarımızda kullanabileceğimiz en temel ölçütün ne olduğunu bilmek istiyoruz: insan davranışlarıyla ilgili temel normlar arıyoruz. Böylece normatif etik, n o r m l a r ortaya koyan ve nesnesi eylemler olan bir teoridir. Etiğin, ahlâk yargılarını temellendirme metodlarının tartışılmasından oluşan diğer işleviyle ilgili durum farklıdır. Bu işlev, normatif etikle karşılaştırıldığında (etiğe göre) daha yüksek bir düzeyde –bir üst düzeyde– olan metaetik alanına aittir. Metaetiğin nesnesi e y l e m l e r değildir, eylemlerle ilgili yargılardır –günlük yaşamda ortaya koyduğumuz ahlâksal içerikli normatif yargılar ya da normatif etikteki yargılardır...

F e l s e f e n i n bir disiplini olarak etik gerçekten normatif midir? Yoksa bu kabul, dolayısıyla bazı gelişmeler, etiğin araştırma nesnesine ve bu nesnenin varlıksal özelliğine ilişkin bir karıştırmadan mı kaynaklanıyor?

Etik h a k k ı n d a olan kitapları bir yana bırakıp, felsefe tarihindeki ana etik kitaplarını bu ön kabulü bir yana bırakarak okursak, durum betimlendiği gibi görünmüyor. Bu kitapları okuduğumuzda farkına vardığımız başka şeyler arasında, etiğe bu yaklaşımların dışında enazından bir yaklaşımın daha olduğudur. Bu yaklaşım, etik bilginin “niçin”ini bu bilginin k e n d i s i n d e n a y ı r a n etik görüşlerin temelinde bulunan yaklaşımdır. Bu yaklaşımda etik, felsefenin diğer alt alanları gibi bilgi üreten bir alan olarak karşımıza çıkıyor: etik problemleri –yani insanlararası ilişkilerle ilgili problemleri– bir insan fenomeni olan etik fenomeninin çerçevesi içinde ele alan ve doğrulanabilir-yanlışlanabilir bilgi üreten bir alandır.

Bu türden görüşlerin en eski örneği *Nikomakhos'a Etik* tir. Bu yaklaşımın başka örnekleri de Kant'ın, Max Scheler'in ve N. Hartmann'ın *Etik*leridir. Benim *Etikteki* yaklaşımım da böyle bir yaklaşımdır.

Böylece, felsefe tarihini ve bugünkü tartışmaları gözönüne alarak, etiğe en azından üç yaklaşım ayırdedebiliriz. Bunlar etiğin görevinin “bize ne yapmamız gerektiğini söylemek”, yani “yaşamımız ve eylemlerimiz için evrensel normlar” sağlamak olduğunu kabul eden, normatif bir disiplin olarak etiğe ilişkin anlayış; etiği metaetik olarak gören anlayış, yani görevinin, genel ve tekil “etik önermeleri”nin (rasyonel) temellendirilmesinin metodlarını ortaya koymak olduğunu kabul eden anlayış; bir de etiğin, insansal bir fenomen olan etik fenomenin bilgisini ortaya koyan bir felsefe alanı olduğu anlayışıdır.

Etiğe bu yaklaşımların herbirinde farklı hareket noktaları, ya da etiğe aynı yaklaşım biçimleriyle oluşturulan görüşlerde etik problemlere farklı yaklaşımlar görüyoruz.

Etikte Yaklaşımlar

Felsefenin bir alanı olarak ‘etikte yaklaşımlar’ derken, filozofların hertürlü etik problemlerle uğraşırken, farkında olarak veya olmayarak dayandıkları temel k a b u l l e r i anlıyorum.

Felsefedeki etik araştırmalarına baktığımızda, a) temelindeki kabulün bilgisel değeri bakımından ve/veya b) söz konusu araştırmalarda bu kabulün oynadığı rol bakımından farklılık gösteren yaklaşım türlerini görüyoruz.

Çok genel söylenirse, bunlardan bazılarının hareket noktasının bir dünya görüşü ve/veya bir hayat görüşü olduğunu, başka bazılarının ise, kişisel ya da kamusal iyi bir yaşam için “neyi yapmamız gerektiği”ne ilişkin ilkeler ya da kuralların türetildiği, insanın doğasına/yapısına ilişkin anlayışlar olduğunu görüyoruz. Bunlar, felsefi bilgiden oluşan hareket noktaları d e ğ i l d i r ; bir filozofun günlük yaşamındaki bazı kabullerinin temeli üzerinde felsefe yapma sonucu oluşturulan görüşlerdir. Bunlarla belirli bir ahlâklılık görüşü ortaya konur. Oysa başka araştırmalarda, bir filozofun bir etik problemle uğraşırken hareket noktasının daha temel felsefi görüşler –varlık, bilgi, insan, değer görüşleri– olduğunu görüyoruz. Filozofun hareket noktasını oluşturan bu iki tür görüş, ya ele alınan etik probleme uygulanır, ya da filozofu yeni bir problem yakalamaya, ele aldığı problemi yakalamaya götürüyor. Bu son durumda, ortaya konan felsefi-etik görüş ile bu görüşün temelinde bulunan görüş a y r ı iki görüştür, yani felsefi veya diğer bir görüşün ele alınan konuya uygulanması değildir.

İlk kategoriye giren etik görüşler –ya da ahlâklılıklar– için örnek olarak sokratik okulları, faydacılık ve Albert Camus'nün “altruist individualizm”i gibi görüşleri, günümüz düşünürlerinden de Hans Jonas'ın, Levinas'ın, kısmen de Rawls'un görüşlerini düşünebiliriz. Bunlar, birbirinden çok farklı olmakla birlikte, etiğe aynı yaklaşımı –normatif yaklaşımı– paylaşıyorlar. Ama kendileri normatif etik t e farklı yaklaşımlardır. Meslek etiklerinin yapmaya çalıştığı da, çeşitli meslekler için bu tür ahlâklılık ilkeleri ve kuralları ortaya koymaktır.

İkinci kategorideki görüşler için –yani metaetik görüşleri için– norm önermelerini olduğu kadar, tekil ahlâksal yargılar dile getiren önermeleri de temellendirmek için –daha doğrusu değerlendirmek için– “metod”lar ya da ölçütler getirmeye girişen Karl-Otto Apel'in “tartışma etiği”ni, Manfred Riedel'in “iletişim etiğini”, R.M. Hare'in ve John Rawls'un ilgili görüşlerini örnek olarak düşünebiliriz. Bunlar metaetikte farklı yaklaşımlardır.

Bu noktada dikkatinize şunu da sunmak istiyorum: hernekadar bugün en hararetle tartışma normlarının temellendirilmesinde –ya da “etiğin

temellendirilmesi”nde– yoğunlaşıyorsa da, epistemolojik bir problem olarak temellendirme problemi bilgi felsefesinde yeterince araştırılmamıştır. Araştırılmış olsaydı, diğer görülebilecek şeyler arasında, ahlâksal bir sav dile getiren tekil bir önermeyi temellendirme yolunun, norm önermelerini –eylem ilkelerini, isteme ilkelerini, davranış kurallarını, toplumsal düzen ilkelerini v.b.– temellendirme yollarından ya da bilgisel prosedürlerden farklı olduğunu farkına varılabilirdi.

Epistemolojik araştırma konuları olan bu farklı prosedürlerin bilgisi, yalnızca mevcut normları değerlendirmek için daha elverişli bir donanım sağlamakla kalmaz, aynı zamanda günlük yaşamda yapmak üzere olduğumuz bir eylemi yapıp yapmamamız gerektiğini görmemizi ve daha önce yapılmış bir eyleme ilgili yargıda bulunduğumuz zaman –o eylemi yapmanın gerekli olup olmadığını bilmeye çalıştığımız zaman– bu çabadaki çeşitli problemlerin farkına varmamızı da sağlar.

Metaetiğin teorileri bütün bunları aynı kaba sokar, herbiri de hertürlü etik probleme ilgili önermeleri “temellendirme metodu”nu vermeye çalışır.

Böylece, etiğe bu her iki yaklaşımla ortaya konan görüşler, farklı olgusal ahlâklar ve günlük yaşamdaki çelişen tekil değer yargıları veya ahlâk yargıları karşısında ortaya konan t e o r i l e r dir. Etiğin farzedilen “nesne”siyle ilgilidirler. Bunları, etik “özne”yle ilgili olan “sorumluluk” ve “özgürlük”le ilgili teoriler izler.

Üçüncü kategoriye giren etiğe yaklaşımlara, Aristoteles’in *Nikomakhos’a Etiğini*, kısmen Kant’ın etik görüşünü ve Nicolai Hartmann’ın *Etiğini* örnek olarak düşünebiliriz. Bunlar etik konularını, insansal bir fenomen olarak etik fenomeninin çerçevesi içinde –en azından onu gözden kaçırmadan– ele alıyor. Aralarındaki başka ortak bir nokta da, bunların etikteki yaklaşımlarını oluşturan görüşler ile ortaya koydukları etik görüşlerin farklı olmasıdır, yani etik görüşlerini, hareket noktalarını oluşturan görüşleri uygulayarak oluşturmuyorlar; bize “olması gerekeni söyleme”ye girişmiyorlar, “olani” –etik fenomeni ve problemlerini– ortaya koymaya çalışıyorlar, yani felsefi bilgiyi olabilecek kullanışlarıyla karıştırmıyorlar.

Aristoteles’in hareket noktası ya da etikteki yaklaşımı, onun insan görüşü –yani “ruh” görüşü: erdemler, ruhun akla sahip yanının iki ögesinin eğitimci’leridir, huylarıdır– ve varlık görüşüdür: erdemler, varlıksal özellikleri bakımından εἶδος’lardır, düşüncelerdir. Aristoteles’in zamanında tartışılan çeşitli dialektik problemler, bu yaklaşıma dayanan etik görüşünün sonucu olarak, problem olmaktan çıkar. Örneğin “erdem öğretilecek birşey midir, yoksa yapı yapı edinilecek bir şey mi?” dialektik sorusu, soru olmaktan çıkar: düşünce erdemleri öğretilen erdemlerdir (διδάκται), karakter erdemleri ya da etik erdemler ise yapı yapı edinilen (ἀσκηταί) erdemlerdir.

Kant’ın hareket noktası, insan görüşü (:insan, bilme ve isteme yetilerine sahip olan bir varlıktır; etik problemler istemenin belirlenmesiyle ilgili problemlerdir) ve bilgi görüşüdür (:insanın anlama yetisinden farklı olarak insan aklının bir özelliği, kendiliğinden ideler üretmektir. Fenomenler dünyasında “geçerli” olan anlama yetisinin *a priori* kategorilerden farklı olarak bu ideler, fenomen dünyasında geçerli d e ğ i l d i r. Bu idelerden biri özgürlüktür. Negatif anlamda özgürlük, istemenin belirlenmesiyle ilgili bir olanağı: Kant’ın doğal nedensellik dediği nedensellik tarafından belirlen m e me olanağını ifade eder. Ne var ki, belirli bir şey istemeden, yani isteme hiç belirlenmeden eylemde bulunmak olanaksızdır). İşte pratik felsefenin işi, saf pratik aklın bir idesi olan özgürlüğün yasasını ortaya koymaktır; başka bir deyişle özgür istemenin özelliğini göstermek, ya da pozitif anlamda özgürlüğü kavramlaştırmaktır.

Buyurucu biçimine rağmen, saf pratik aklın temel yasası ve çeşitlemeleri (kesin buyruk, ödev buyruğu ve pratik buyruk), özgür istemenin, yani kişinin etik özgürlüğünü belirten amaçlar türünün özelliklerini betimliyor. Bu, aynı zamanda bir ölçüt sağlıyor. Ama bu, eylemlerini değil, kendi maksimlerini, yani kendi istemesini belirleyen ilkeleri değerlendirmek için, ancak kişinin kendisinin kullanabileceği bir ölçüttür.

Böylece, etikte yüzyıllarca süren bir çekişmenin nedeni ortadan kalkıyor: özgürlüğün “var” olup olmadığı çekişmesinin. Ayrıca Kant’ın etiği, istemenin özgür olup olmadığı sorusunu cevaplandırmaya girişmiyor, etik özgürlüğün ne olduğu sorusuna cevap vermeye çalışıyor. Etik özgürlüğü, belirlenme eksikliği olarak değil, istemenin özel türden bir belirlenimi olarak tanımlamakla, Kant, bir insan olmanın bilgisini ortaya koyuyor. Başka bir deyişle: Kant, ileri sürüldüğü gibi, bize “olması gerekeni” ya da “yapmamız gerekeni” söylemiyor, çünkü bu, her bir durumda, o durumun doğru değerlendirilmesiyle bulunabilir ancak.

Nicolai Hartmann’a göre:

Aslında, normatif olan, etiğin kendisi değildir, yalnızca ilkedir, etiğin keşfetmesi gereken ilkeler dünyasıdır, başka bir deyişle normatif olan, etiğin nesnesidir. Felsefi araştırma güncel olan ve sansasyon peşinde olan kontrolsüz bir arzu değil, etik fenomenine temkinli nüfuz etmedir.

Diğer yandan, etikte dolaylı olarak normatif olanın ufkunun küçümsenmemesi gerektiği de inkâr edilemez. Herşeyden önce etiğin, kendi metodlarıyla, etik yaşamda eksik ya da unutulmuş olan değerler keşfetmesi her zaman olanaklıdır.⁴

Hartmann’ın etik anlayışı kısaca budur. Onun hareket noktaları ontolojik (:değerler, onun “ideal varlık” dediği varlık türüne aittirler) ve fenomenolojiktir (:ilkeler –yani normlar– saydıkları çeşitli “değerleri” açıklığa kavuşturmaya çalışır). Ama bu “değerler”in arasında özel bir değer saydığı “iyi” de vardır. Hartmann iyi sayılan, ya da kendisinin iyi saydığı herşeye “değer” adını verir ve bu değerlerin ayrıntılı bir analizini yapar. Onun özgürlük görüşü ise antropolojik değil ontolojiktir.

Bu üç görüş, etiğe aynı yaklaşımı paylaşımlarına rağmen, etikteki yaklaşımları ya da hareket noktaları farklıdır. Benim *Etiğim*’de bu görüşlerle etiğe aynı yaklaşımı paylaştığı halde, onun etikteki hareket noktaları çok farklıdır, ortaya çıkan sonuçlar da.

*

Özetlenirse: Felsefenin bir alanı olarak Etik, uzun tarihinde, çok az istisnaların dışında, şu veya bu şekilde normlarla uğraşan bir alan olarak görülüyor: ya kişinin yaşamı ve kamu hayatı için evrensel ve evrenselleştirilebilir normlar getirmesi bekleniyor, ya da mevcut normları nesnelleştirerek onları değerlendirmesi veya temellendirmesi, hatta günlük yaşamdaki tekil ahlâk yargılarını temellendirmesi bekleniyor.

Etiğe bu yaklaşımı aşma zamanı geldiğini düşünüyorum. Bunu söylerken, norm sorunlarıyla uğraşmak gerekmediğini söylemek istemiyorum. Vurgulamak istediğim şey, normlarla uğraşmanın ayrı bir iş olduğu, bunun da bir felsefe alanı olarak etiğin ancak küçük bir kısmını oluşturduğudur. Etiği neden bu kadar yoksullaştırıyoruz acaba?

Bir insan fenomeni olan etik fenomen, etiğin işini norm sorunlarıyla uğraşmaya indirgediğimizde olduğunu farzettığımızdan çok daha genişir. Bir felsefe alanı olarak etiğin araştırma nesnesini yeniden belirlememiz ve herşeyden önce bir normlar bütünü anlamında etiği felsefenin bir araştırma alanı olarak ‘etik’ten açık ve seçik bir şekilde ayırd etmemiz gerekiyor. Bu

son anlamda ‘etik’ten, etik fenomeninin bilgisini üretmesi beklenir. Bu bilgi olmadan, norm bütünleri, her an üstesinden gelmek zorunda olduğumuz tek tek somut durumlarda pek işe yaramaz, etik eğitimi de verimsiz kalır; çünkü normların bir bütün olarak etik fenomenindeki yerlerinin ya da rolünün ne olduğunu ancak bildiğimiz zaman, normlar kendilerine norm olarak düşen rolü gerçekten oynayabilirler.

Dünya düzeyinde “evrensel” veya global bir etik geliştirme çabaları gösterildiği şu sıralarda bunun farkında olmak daha da önemli görünüyor.

Evrensel Bir “Etik” Düşüncesi Üzerine

Bütün normların, bütün dünya görüşlerinin ya da bütün kültürlerin aynı değerde olduğunu iddia eden ve “ne olsa gider” ilkesiyle, bütün alanlara sınımsız olan “herşey yapılabilir” ilkesinin etkisini güçlendiren postmodernizmin yarattığı kargaşada, bütün kültürler veya bütün dinler tarafından paylaşılan ya da kabul edilen bir “evrensel”, “evrenselci”, “evrenselleştirilebilir” ya da “global” etik geliştirme, yani eylem için temel ilkeler –ya da aynı anlamda kullanılan “değerler”– geliştirme girişimleri yapılıyor. “Global bir etik” diyor Hans Küng “bağlayıcı değerler, vazgeçilmez ölçütler ve kişisel tutumlar üzerine temel bir konsensus anlamına geliyor. Bunlar olmaksızın bir topluluk ergeç anarşi ya da yeni bir diktatörlüğün tehdidi altında kalır”.

Böyle bir etiğin geliştirilmesinde öngörülen yol, “farklı kültürlerin değerlerinin sentezi” veya “farklı kültürlerde ortak olan değerlerin bulunması”dır, başka bir deyişle “örtüşen konsensus”tur.

Böyle bir etiğin olanaklılığı tartışması devam ediyor. Ne var ki, bunun olanaklılığı olduğu kadar olanaksızlığını da savunanların çoğu, ‘etik’ten ve ‘evrensellik’ten aynı şeyi anlıyor: etiğin bir normlar bütünü olduğunu düşünüyorlar, ‘evrensellik’ten de ‘dünya düzeyinde geçerliliği’ anlıyorlar.

Yalnızca Fransız postmodernistleri değil, bazı Alman, İngiliz ve Amerikan filozofları da böyle bir ‘etiği’ olanaksız görüyorlar. Burada Fransız postmodernistler üzerinde birşey söylemeyeceğim. Yalnızca Richard Rorty’nin ve Alman Yeni Aristotelesçiler denilen Hermann Lübbe ile Odo Marquard’in ilgili görüşlerine değineceğim, çünkü onların yaptığı eleştirinin biraz önce söylediğim anlamda evrensel bir etiğin olanaklılığını savunanlara bir yararı olabilir.

Lübbe ile Marquard’in karşı çıktığı şey, “kişinin kendi geleneğinin ahlâkını –yani konvansyonlarını ve kurumlarını– aklın evrensel ölçütlerini kullanarak”, yani Batı kültürünün normlarını veya Batı rasyonalitesini kullanarak “değerlendirmek veya onlar hakkında yargıda bulunmak”tır.

Bu filozofların aklın ürünü olduğu farzedilen bir normu başka bir norm aracılığıyla değerlendirmeyi reddetmelerini doğru buluyorum. Bu, benim bir norma değer biçme dediğim olurdu, bundan da kaçınmak gerekir. Ama normları değerlendirme etkinliğinin felsefi-epistemolojik bilgisine sahip olduğumuz takdirde, bir normun doğru değerlendirilmesini olanaklı görüyorum.

Rorty’ye gelince: “ironist utopya”ıyla ve küçük kompromisler önerisiyle o, bu konudaki tezini şöyle dile getiriyor:

Kuvvetle tahmin ediyorum ki, ayrı kültürlerin “ruhu” ya da “özü” arasında geniş teorik karşıtlıklar ortaya çıkarmak ya da geniş teorik sentezler yapmak sadece geçici önlemler ve yamalardır. Çokkültürlü global bir utopya yaratmanın gerçek işini, sanırım, gelecek birkaç yüzyıl boyunca, her kültürü onu oluşturan ince iplikler yumağını söken, sonra da bu iplikleri başka kültürlerin aynı derecede in

ce iplikleriyle birlikte ören, böylece de rasyonaliterin [toleransın, yani kendisinden farklı olanlar karşısında tamamen şaşkına dönmeme ve bu farklılıklara saldırganca tepki göstermeme yeteneğinin] özelliği olan o birlikteki çeşitliliği teşvik eden kişiler yapacak. Ortaya çıkan duvar halısı, iyi ki, bugün pek tasarlayamayacağımız bir şey olacak –bugünkü Amerika ve Hindistan kültürlerini, bizim bugün Harapa ya da Kartaca kültürlerini bulduğumuz gibi, kayda değmez bulan bir kültür olacak.⁷

Bir açıdan pragmatik, başka bir açıdan da vizyoner değil utopik olan bu öneri, farklı ama “aynı derecede ince iplikler”den şiirsel bir şekilde söz ediyor. Bu “aynı derecede ince iplikler”i farklı ama aynı türden olan görüşler ve normlar olarak anlamak, sonra da bu “ince iplikleri” bugün de bulabileceğimizi söylemek istiyorum. Bunları bulmanın koşulu ise, kimin ya da hangi kültürün onu ortaya koyduğuna bakmaksızın, bir normun nasıl değerlendirilebileceğini bilmek ve farklı türden normların olduğu kadar etik değer(ler) bilgisinin de kamu hayatında oynadığı rolün farkında olmaktır. Birkaç yüzyıl beklememiz gerekmez.

Kişiler normlara göre davranmaya zorlanabilirler, ama doğru ve değerli eylemlerde bulunmayı istemeye ve böyle eylemlerde bulunmaya zorlanamazlar. Yine de öyle eğitilebilirler ki, bazıları böyle eylemlerde bulunmayı isteyebilirler ve böyle eylemde bulunmak için gerekli olan etik değer bilgisiyse kendilerini donatabilirler. Çünkü bu isteme de, bu bilgi de, belirli durumun bilgisiyse birlikte, gerçeklikteki tek tek durumlarda doğru ve değerli eylemlerde bulunabilmemizin asgarî koşullarıdır.

Evensel bir ahlâklılık (ya da etik) –yani kamu hayatında eylemleri belirlemesi beklenecek bir normlar sistemi– oluşturma olanağının asgarî koşullarına gelince: bu koşullar, benim görebildiğim kadarıyla, felsefi-etik değer bilgisi ve normlara ilişkin epistemolojik ve aksiolojik bilgidir. Şu andaki tartışmalar böyle bir bilgiye dayalı görünmüyor. Etiği gündeme getiren ihtiyaçları karşılamak istiyorsak, etik kaygılarımızı felsefi-etik bilgiye dayandırmaya çalışmamız gerekir.*

İnsanlararası İlişkilere Işık Tutma Çabası Olarak Etik

Etik sorunlar kişilerin, kendileriyle ilişkilerinde ve başka kişilerle ilişkilerinde veya insan durumlarıyla ilişkilerinde kararlar alırken ve eylemlerde bulunurken karşılaştıkları değer sorunlarıdır.

Etik sorunlar böyle belirlendiğinde Etikten beklenen, kişiler içinde buldukları insanlararası ilişki türlerinde karar alırken veya eylemde bulunurken olan bitenlere ışık tutmak, onları aydınlatmaktır: kişilere yaşantı ve eylem olanaklarını göstermek –bu olanakların bilgisini sunmak– doğru ve değerli eylemlerin özelliklerini göstermektir. Ondan ötesi, yani böyle eylemlerde bulunmak, herbirimize kalıyor.

Bunu yapmanın elverişli bir yolu, eylemde bulunma dediğimiz insana özgü etkinliğin analizidir. Kişiler eylemde bulunurken ne yapıyorlar? Bir eylemimiz nasıl oluyor? Bir eylemin öğeleri ve bu öğelerin belirleyicileri neler?

* Bu metin, 1997 yılında, Uluslararası Felsefe Kuruluşları Federasyonu ile Türkiye Felsefe Kurumunun Göreme’de düzenlediği, Etik üzerine bir seminerde, İngilizce olarak yapılan konuşmanın Türkçesidir.

Şimdi kişilerin eylemlerine baktığımızda, her eylemin temelinde bir değerlendirmenin bulunduğunu görüyoruz. Değerlendirme insanın bir özelliğidir. Yaşamda yapılan değerlendirmelere –yani değerlendirme adına yapılanlara– baktığımızda ise, kişilerin en az üç farklı tarzda değerlendirmelerde bulduklarını görüyoruz. Ancak bu farklı tarzlarda değerlendirmede bulunanların tümü, değerlendirdikleri nesnenin –başka bir insanın bir eyleminin, bir durumun, bir eserin, bir normun, v.b.– değerlerini ortaya koyduklarını düşünürler/inanırlar.

Bu değerlendirme tarzlarından biri, benim “değer biçme” dediğimdir. Değer biçme, değerlendirileni değerlendiren için geçerli bir değer yargısına dayanarak değerlendirmedir. Bu, bir akıl yürütme şeklinde yapılır: değerlendiren için geçerli olan genel bir değer yargısı –iyidir-kötüdür yargısı–nın altına bir kişinin bir davranışına ilişkin bir yargı konuyor ve otomatik olarak bu davranış hakkında –iyiliği-kötülüğü hakkında– bir sonuç çıkarılıyor. Örneğin “Büyüklerin karşısında sigara içmek ayıptır, Murat dedesinin karşısında sigara içmiştir, Murat ayıp bir davranışta bulunmuştur”; veya: “Sözünde durmak iyidir. Becket sözünde durmuştur: Becket iyi yapmıştır.” Bu değerlendirmeler, ezbere yapılan görelî değerlendirmeler ve değerlendirilenin değerinin bilgisine götürmeyen değerlendirmelerdir. İsterseniz, şu örneğe bakalım:

Jean Anouilh’un *Becket ya da Tanrının Onuru* adlı bir oyunu vardır Belki bazılarınız okumuştur bu oyunu. İngiltere Kralı IV. Henry’nin mühürdarıdır Becket (daha sonra Canterbury Başpiskoposu olacak), Kralın gözünde hiçbir zayıf yanı olmayan bir kişidir. Kralın insan olarak kendisinden daha güçlü gördüğü –bu açıdan kıskandığı– tek kişidir dünyada. Becket’i kendi kendisinin gözünde zayıf düşürecek bir durumu ortaya çıkmasını, adeta kollar Kral.

Becket Saksonyalıdır; Kralla Saksonya’da –ülkenin fakir ve bakımsız bir bölgesinde– yaptıkları bir gezide, Kralın göz diktiği onbeş yaşındaki Saksonyalı bir kızı Kraldan kurtarmak için, onu Kraldan ister. Kral bunu bir fırsat bilir: “benim neyim varsa senin, senin neyin varsa benim; sen benden ne istersen veririm, sen de bana” der. Bu konuda söz verirler orada birbirlerine. Kralın art niyetinin farkında değildir Becket. Çünkü Kral, arkadan, Becket’i kendi gözünde zayıf gösterecek bir şey yapmasını istemek niyetiyle söz verdiriyor ona.

Becket’in sevdiği ve onu seven bir insan vardır. Bir savaşta esir aldıkları bir prenses: Gwendoline. Bir süre sonra Kral, Becket’in verdiği sözü ona anımsatarak ondan Gwendoline’i ister. Becket sözünde durur. Kralın yanına varır varmaz intihar edecek olan Gwendoline’i Krala verir.

Becket sözünde durmuştur. Becket’in bu sözünde durması “iyi” midir?

Bu soruyu burada soru olarak bırakacağım. Ancak şu kadarını söyleyeyim: Becket’in bu yaptığına ilişkin bu soruyu sormam, burada sizlere bir güçlüğü –bir probleme– yalnızca işaret etmek içindir. Çünkü, kişi eylemlerine yalnızca genel değer yargıları açısından bakıldığı zaman, yani değer ölçütü olarak burada “sözünde durmak iyidir” yargısı kullanıldığı zaman, böyle bir güçlüğü –bir problemle– yüzyüze geliriz. Bu, bir eylemin değerinin bilgisine ulaşma yolu bilinmediği zaman, yani bir eylemi değerlendirmenin başka bir olanağı bilinmediği zaman sorulabilecek bir sorudur. Bir eylemi doğru değerlendirmenin ne olduğunu biliyorsak, böyle bir soruyu –yani “Becket’in bu sözünde durması iyi midir?” sorusunu sormak gereksiz olur.

Başka bir değerlendirme tarzı, benim değer atfetme dediğim değerlendirme tarzıdır: bu tür değerlendirmelerde değerlendiren, değerlendirdiği

şeyi kendisiyle olan ya da kurduğu özel bir ilişkiye göre değerlendirir. Albert Camus'un *Veba*'sından bir örnek vereyim. Romanda Cottard adlı bir kişi var. Cottard başka bir şehirde işlediği bir suçtan dolayı Oran'a kaçır. Oran'da veba ortaya çıkınca, giriş çıkışlar yasaklandığı için, veba olduğu sürece polis onu yakalayamaz. Veba'yla savaşmak için kurulan gönüllü ekiplere katılmak için çağrılınca da, Cottard ile onu çağırın Tarrou arasındaki şöyle bir konuşma geçer:

Cottard: "Bu benim işim değildir... Ayrıca veba içinde, ben, kendimi iyi duyuyorum, durması için yapılan işlere karışmaya bir neden göremiyorum."

Tarrou: "Doğru, veba olmasaydı tutuklanacağınızı unutuyordum."

Cottard : "Bu, yeniden kurcalanan eski bir hikâyedir Unutulduğumu sanıyordum. Ama konuşan biri olmuştur. Beni çağırdılar ve soruşturmanın sonuna kadar emirlerine hazır olmamı istediler. İşin beni tutuklamakla biteceğini anladım... Evet, şu anda korkulacak bir şey olmadığını biliyorum."

Tarrou: "Örgütümüze katılmayacağınızı anlıyorum."

Cottard: "Bunu benden istememek gerekir."

Tarrou: "Kuşkusuz. Ama hiç almazsa (gülümser) mikrobu gönüllü olarak yamamaya çalışın."

Bunun üzerine, vebayı kendisinin istemiş olmadığını, vebanın kendiliğinden geldiğini, şu an için vebanın onun sorununu halletmesinin kendi suçu olmadığını söyleyen ve vebadan dolayı güvenli bir durumda olan Collard'ın vebanın Oran 'da bitmesi için çalışması, kendi çıkarına karşı çalışması olurdu.

Bu iki değerlendirme tarzı. bize aynı zamanda değer ve değerlerin göreceliği iddiasının kaynağını da görmemizi sağlıyor. Bu iki tarzda yapılan değerlendirmeler, hiç şüphe yok ki, görecelidirler. Böylece, bu tür değerlendirmeler söz konusu olduğunda bir olgu olan bu göreceliğin genellemesi yapılarak, doğru/nesnel bir değerlendirmenin yapılamayacağı ileri sürülüyor.

Oysa bir değerlendirme olanağı daha vardır: doğru değerlendirmeler yapma olanağı.

Nasıl bir değerlendirme yoludur doğru değerlendirme, örneğin bir kişinin bir eyleminin doğru değerlendirilmesi? Bir kişinin bir eylemini doğru değerlendirebilmenin ilk koşulu, bu kişinin o eylemi gerçekleştirdiği etik ilişkinin çerçevesi içinde ele almaktır. Çünkü her eylem belirli, tek olan bir durumda gerçekleştirilir. Eylemde bulunan da daima belirli, eşi olmayan bir kişidir ve her yaptığı ya da yapmadığı, yapmaktan kaçındığı, doğrudan doğruya veya dolaylı olarak, o da tek olan başka bir insanla, veya başka insanların durumuyla, ya da kendi durumuyla ilgilidir.

Şimdi, etik ilişkide eylemin analizi şunları gösteriyor:

Her eylemin ilk ögesi ya da oluşturuçucu, bir değerlendirme; ikincisi, bunu izleyen ve değerlendiren oluşun bir yaşantıdır; üçüncü öge de amaç. hedef ve bunların gerçekleştirilmesinden oluşur. Etik teorileri, genellikle, eylemi, yalnızca karmaşık bir ögesi olan bu üçüncü ögeden ibaret saymıştır.

Şimdi, bir etik ilişkide, bir kişinin başka bir kişinin eylemini doğru değerlendirmesinin nasıl bir değerlendirme olduğuna bakalım: Bu değerlendirme üç adımdan oluşur: ilk adım diğer kişinin eylemini a n l a m a k t ı r; bu da, a) değerlendirilen eylemin temelindeki değerlendirmeyi, b) onu izleyen, kişideki değerlilik-değersizlik yaşantısını ve c) bu eylemi gerçekleştirmiş olan kişinin amacını, hedefini ve onu nasıl gerçekleştirdiğini kavramaktır. Başka bir deyişle: "bir kişinin bir eylemini anlamak" bu eylemin

öğelerini ve bunların belirleyicilerini olabildiğince açık bir şekilde görebilmek demektir.

İkinci adım, söz konusu eylemin gerçekleştirildiği koşullarda, diğer eylemlerle olanaklarına göre o eylemin özelliğini görebilmektir. Bu özelliği o eylemin değerini oluşturur. O eylemin değerliliğini, doğruluğunu-yanlışlığını yani etik değerini belirleyen de odur.

Bir eylemin bu etik değerini kavrayabilmek için bir adım daha gereklidir: o koşullarda gerçekleştirilen eyleme olanağının insan için, insan türü için anlamını görebilmek.

Bu söylediklerim, bir etik ilişkide bir eylemin oluşlurucusu ya da ögesi olan anlamıyla ilgiliydi.

Bir eylemin ikinci ögesi, değerlendirmeyi yapan kişide (dolaylıyla eylemi oluşmakta olan kişide) yaptığı değerlendirmeye birlikte oluşan –değer biçmelerde ise ondan önce gelen– yaşantıdır. Bu yaşantıyı belirleyen, yalnızca yapılan değerlendirme değildir, değerlendiren gelen bir belirleyici de vardır. Bu, kişinin her zaman belirli bir rol oynayan biopsişik durumu ve inançları ya da değerlilik düşünceleridir. Bunların ise bilgisel bir temeli olabilir, olmayabilir de: onun için geçerli olan değer yargıları, insan imgesi olabileceği gibi, insanın değerinin bilgisinden kaynaklanan inançlar veya düşünceler olabilir. Eylemin bu iki ögesi bütün eylemlerimizde var. Belirli bir ilişkimizde bunlardan sonra bir şey yapar veya yapmayız. Ve unutmamak gerekir ki, belirli bir durumda bir şey yapmamak da bir eylemdir.

Bir eylemin “yapma” diye adlandırdığım üçüncü ögesi de, eylemde bulunmanın ana amaçları, o belirli durumda gerçekleşmesini islediği (hedefi) ve bunları o koşullarda gerçekleştiren davranış veya davranışlar zinciridir. Davranış dediğimiz, bir eylemin ögesidir.

Etik Değerler

Buraya kadar söylediklerim bir eylemin değeri ve etik değeriyle ilgilidir.

Şimdi de etik değerlerle ilgili birkaç söz söyleyeyim. İlk söylemek islediğim, etik değerleri ahlâksal değer yargıları –iyidir-kötüdür– denilenlerle ve genel olarak normlarla karıştırmamak gerektiğidir. Nedir etik değerler? Bunlar kişinin a) etik ilişkilerinde edindiği, değer korumaya yönelik eylemleri aracılığıyla kazandığı belirli özellikler ve b) yine bu etik ilişkilerinde belirli bir içeriği –nesnel karşılığı– olan değerlilik yaşantılarıdır. Bunu insan (türü) açısından dile getirirsek, etik değerler, kişilerarası ilişkilerde eylem ve yaşantı olanaklarıdır.

Buna göre etik değerlerin iki türünden: “etik kişi değerleri”nden ve “etik ilişki değerleri”nden söz edilebilir. Birincilerine dürüst, saygılı, güvenilir olma gibi kişi özellikleri; ikincilerine de saygı, sevgi, güven, minnet gibi değerlilik yaşantıları örnek verilebilir.

Etik değerlerin diğer değerlere göre özelliği, etik ilişkilerde ortaya çıkmalarıdır. Bu değerlerin birinci türünü oluşturan kişi özelliklerinin diğer kişi özelliklerinden farkı ise, her türlü etik ilişkilerinde kişinin belirli bir şekilde eylemde bulunmakla edindiği özellikler olmalarıdır. Etik değerlerin ikinci türünü oluşturan kişi yaşantılarının diğer kişi yaşantılarına göre özelliği ise, yalnızca kişi ile kişi ilişkisinde yaşanabilen değerlilik yaşantıları olmalıdır.

a) Etik Kişi Değerleri

Kişi olanakları ya da özellikleri olarak etik kişi değerleri, tümüne “kişi değerleri” denebilecek kişi olanakları ya da özelliklerinin –gelenekselle adıyla da erdemlerin– ancak bir bölümüdür. Ya da bir kişinin etik özellikleri –

onu değerli ya da değer s iz kılan özellikleri– , onun diğer kişilerden farkını – değerini– oluşturan özelliklerden ancak bir çeşidini oluşturur.

Kişi değerlerinin bir çeşidi, kişinin belirli bilgisel özellikler olanakları ya da özellikleri, başka bir deyişle kişinin bilgisel yetenekleridir: ilgileri doğrudan doğruya kavrayabilme (“zekâ”), dikkatli bakabilme, hızlı bağlanlı kurabilme, güçlü bir belleğe sahip olma ve bu gibi yeteneklerdir. Kişi değerlerinin başka bir çeşidi, kişinin kendiele ilişkisinde edindiği belirli karakter özellikleri, ölçülü, dayanıklı, sabırlı, sorumlu olma gibi kişilik özellikleridir. Bu iki çeşit kişi özelliği, kişinin yaşamının bütününde ve bu arada etik ilişkilerinde rol oynayan, ama eylem ve tutumlarının etik değerini doğrudan doğruya belirlemeyen özellikleridir.

Etik kişi değerleri, etik ilişkilerinde değer koruma –insanın değerini kişilerde korumaya– veya bulunduğu durumlarda en az harcanmasını sağlamaya çalışan kişinin özellikleridir; insan olmanın değerinin bilgisine sahip olan ve her eylem ve tutumunda bunu hesaba katan kişinin özellikleri:dürüst, saygılı, adil olma gibi özellikler.

Kişi açısından –gerçeklik düzeyinde– kişi özellikleri olduğu görülen etik kişi değerlerine insan açısından bakıldığında ise, kişi yaşamının sürekliliğinde değerli ve doğru eylemde bulunma ve tutum oluşturma olanaklarının bilgisi olarak karşımıza çıkarlar.

Böyle olanaklar d a vardır insanada. Kişinin yapıp ettikleriyle gerçekleştirdikleri insanın diğer bütün olanaklarının ve kişi olarak kendi olanaklarının değerini de, bu olanaklarla ilgileri belirler –insan olmanın değerini oluşturan olanaklarla, bu değerini yaşanan toplumsal koşullar içinde kişilerde korunabilmesini sağlayan böyle olanaklarla ilgileri.

Etik kişi değerlerinin bir özelliği de –ve etik ilişki değerlerinden farkı–, bir etik ilişkide, yalnızca eylemde bulunan kişinin etik bütünlüğüyle ilgili olan eylemde bulunma olanakları olmalarıdır. Bu, eylemde bulunan kişinin değer korumaya yönelik eylemlerde bulunmasının, eylemin yöneldiği kişinin etik özellikleriyle ilgili olmadığı anlamına gelir: örneğin, değer harcayan kişilerin de “insan hakları”nı korur böyle etik özellikleri olan kişiler.

Bu da şu demektir: etik kişi değerleri, etik bir ilişkide eylemde bulunan kişinin ana amaçlarının –:belirli bir eylemde isteneni belirleyen, kişiden gelen belirleyicilerinin–özelliğiyle ilgilidir. Bu belirleyici bir “anlamın” bilgisi, söz gelişi bir temel hakkın bilgisi olduğunda, kişinin eylemiyle gerçekleşen olanak, bir etik kişi değeridir. Ya da: çeşitli etik ilişkilerindeki eylemlerin kişinin istediğini, aynı kalan böyle bir belirleyici belirtiyorsa, böyle bir etik değer olan bir kişi özelliğine sahip bir kişiyle karşılaşıya geliriz. Farklı eylemlerinde istediğini belirleyen bu aynı belirleyici, o kişinin söz konusu etik özelliğini oluşturur; o etik özelliğe sahip bir kişidir o: dürüst bir kişi, adil bir kişi, güvenilir bir kişidir. Örneğin, dürüstlük, bir eylemde istenen ile gerçekleştirilenin aynılığıdır; yani dürüstlük, istenen ile diğer kişiye veya insanlara yapılan arasındaki ilginin zorunluluğunda ortaya çıkar. Dürüst kişi, eylemleriyle gerçekleşen istediği, diğer kişilere yaptığı olan; ya da diğer kişilere yaptığı, gerçekleşen istediği olan kişidir. Etik bir kişi özelliği olarak saygılılık da, başkasının kendi kendisiyle etik ilişkisine karşınmadır. Saygılı kişi, ilişkide olduğu kişilere, kendi kendileriyle etik ilişkilerinde dokunmayan kişidir.

b) Etik İlişki Değerleri

Etik ilişki değerleri –:sevgi, saygı, minnet, güven v.b.–, bir kişinin başka belirli bir kişiyle ilişkisinde yaşadığı tortu bırakan yaşantılardır. Bu aynı değerler, onlara insan açısından bakıldığında ise, değerlilik yaşantısı olanaklarıdır.

Bu yaşantıların özelliği, onları yaşayan kişinin dışında bir “karşılıkları” olmasıdır. Tek bunlar, içerikli olan yaşantılardır, dolayısıyla onları yaşatan bakımından rastlantısal olmayan, yaşayan bakımından da edilgin olmayan yaşantılar.

Böyle bir yaşantının “bir karşılığı” olması: onun, etki-tepki ürünü pişik yaşantılardan ve kişinin kendine ya da kendi durumuna ilişkin, kendi çemberi içinde kalan yaşantılardan farklı olarak, hakkında (onunla ilişkide) yaşadığı kişinin etik özelliklerinde temelini bulması demektir: içeriklerini diğer kişinin özelliklerin bilgisi oluşturur.

Bu içerikleri, ayrıca, bu değerlilik yaşantılarını, iki kişinin değerlilik tasarımlarının (örneğin bir ideolojinin) ortaklığından kaynaklanan, dolayısıyla nesnesi olmayan değerlilik yaşantılarından ayırılır. Bu sonuçlarda kişinin yaşantısının yöneldiği, belirli etik özellikleri olan belirli bir kişi değildir: kendisiyle paylaştığı bir inancı, anlamlı kılınmış bir şeye inancı olan herhangi bir kişidir. Bu paylaşma bittiği anda, o yaşantı da yok olur.

Etik ilişki değerlerini oluşturan değerlilik yaşantıları ise, ilişkide olan her iki kişinin etik bütünlüğüyle ilgilidir; bazı etik özellikleri –: etik kişi değerleri– olan bir kişi ile bu özellikleri görebilecek gözü olan ve insan için anlamını bilen bir kişinin karşılaşması ve ilişkiye girmesiyle yaşanır bu yaşantılar. Böyle bir kişiyle ilişkiye girildiğinde, bu yaşantılar, kaçınılmazcasına yaşanır. Kişilerin karşılaşmasının rastlantısallığına rağmen, bu yaşantılar rastlantısal değildir. Yalnızca böyle bir temeli olan yaşantılar, kişide tortu bırakır ve bu tortu yokolmaz. Böyle iki kişinin karşılaşmasıyla ve bu yaşantıların yaşanmasıyla bu değerler varlanır ve katılır dünyamıza.

İşte etik ilişki değerleri yaşantılar olduklarından, diğer etik değerlerin tanımlandığı şekilde tanımlanamazlar. Bir etik ilişki değeri doğrudan doğruya yaşanır: dolaylı bilgisi ise, ya tanık olmakla, ya da onu bir yaşanılı olanağı olarak gösteren yazın yapıtlarını bu gözle okumakla edinilebilir. Bir etik ilişki değeri için –ne olduğuna ilişkin– felsefenin, sanırım, tek söyleyebileceği, bu değerlilik yaşantısının hangi özelliklere sahip bir insanın, ne gibi özelliklere sahip bir insan karşısında böyle bir yaşantıyı yaşayabileceğidir. Başka bir deyişle, felsefe, ancak, bir yaşantı olanağı olarak böyle bir değerlinin gerçekleşebilirliğinin/yaşanabilirliğinin koşullarının bilgisini ortaya koyabilir.

Söz gelşi sevgi için diyebiliriz ki: sevgi, insan olmanın değerini bilen bir insanın, bu değeri insanlarda korumaya çalışan bir insanla ilişkisinde onun eylemlerini doğru değerlendirme sonucu yaşayabileceği yaşantıların tortusudur.

Saygı için diyebiliriz ki: saygı, insan olmanın değerini bilen bir insanın, bu değeri en “zor” –kendisine pahalıya mal olabilecek– koşullarda da koruyan bir insanla ilişkisinde, onun de ğ e r l i eylemlerini, hatta tek bir eylemini, doğru değerlendirme sonucu yaşayabileceği yaşantıların tortusudur.

Güven ise, etik kişi değerlerini bilen bir kişinin, ilişkide olduğu diğer kişinin birçok eylemini doğru değerlendirmesi sonucu, o kişinin değersiz bir eylemde bulunmamasından edindiği bilgiye dayanan, onun değersiz bir eylemde bulunamayacağından emin olmasının yaşattığı yaşantıdır.

Görüldüğü gibi, etik ilişki değerlerinin yaşanabilmesinin ana koşulu, iki etik kişinin karşılaşmasıdır: etik kişi değerlerini oluşturan özelliklere sahip olan, başkasında bu özellikleri görebilen, bu özellikleriyle –görebilene– içerikli değerlilik yaşanılıları yaşatabilen, böylece de başkalarına, etik olanakların gerçekleşebilmelerinde yardımcı olan iki kişinin karşılaşması.

Sözlerimi şunu vurgulayarak bitireyim: 25-26 yüzyıl önce Sokrates, erdemin (doğru) bilgi olduğunu söylemişti. Yüzyılımızda A. Camus aynı şeyi şöyle dile getirir. “Dünyadaki kötülük hemen hemen hep, bilmemekten gelir; iyiyi isteme de, aydınlaşmışsa, kötüyü isteme kadar zarar verebilir”. Buna

ben, felsefî değer bilgisi tarafından aydınlatılmamışsa, diye eklemek isterim. Etik kaygılarımız varsa, normların bilgisinden önce felsefî etik bilgisi edinmemiz gerekir.

Notlar:

¹ Karl-Otto Apel, “Une éthique universaliste est-elle possible?” , *La Philosophie en Europe*, ed. Gallimard, UNESCO, 1993, s.501 (vurgu eklenmiştir).

² Λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσης, Σ. Α. Βυζαντίου, 1852.

³ *Texte zur Ethik*, Herausg. von D. Biernbacher und N. Hoersts, 1976, 1993⁹, s. 10.

⁴ *Ethik*, 4. unveränderte Auflage, Walter de Gruyter Co., Berlin 1962, s.30.

⁵ Ioanna Kuçuradi, *Etik*, dördüncü baskı, Türkiye Felsefe Kurumu Yay., Ankara 1999.

⁶ Doksanlı yıllarda.

⁷ Richard Rorty, “A Pragmatist View of Rationality and Cultural Difference”, *Philosophy and Cultural Development*, International Federation of Philosophical Societies and Philosophical Society of Turkey, Ankara 1993, s.102-103.

**ENVIRONMENTAL ETHICS: TEMPERED ANTHROPOCENTRISM
AND BIODIVERSITY CONSERVATION**

Prof. Dr. Sahotra SARKAR

Section of Integrative Biology,
Department of Geography and the Environment,
and Department of Philosophy,
University of Texas at Austin, USA

1] Let us start with the question: What, if anything, is special about environmental ethics? The conventional answer is simply: Environmental ethics breaks new ground by extending ethical discussion into the nonhuman realm, thereby necessarily broadening the scope of normative ethical theory.¹ This expansion first extends ethical considerations to other sentient beings, then to the so-called “lower” animals, then to plants and other remaining biota, and, finally, on occasion even to non-living objects such as rivers, streams, mountains, and rocks. Both theoretical and practical ethics are affected. Environmental ethics, in this sense, marks a radical departure from traditional human-centered or anthropocentric ethics. To the extent that we believe that harm has been done to the natural world around us due to continuing human activities, this departure gives us hope that we will forge a better link with the natural world in the future.

For hedonists, at least, the expansion of the moral circle to include other sentient beings is straightforward. It would be bizarre to deny that many animals feel pleasure and pain (though there are some somewhat eccentric philosophers who do deny that non-human animals are capable of experiencing pain and pleasure). If our ethical judgments are based on whether an action or a rule leads to greater pleasure or pain, these animals immediately have ethical standing because they can feel pleasure and pain. But once we move to non-sentient animals and beyond, to plants and inanimate objects, hedonism is of no help because non-sentient animals and plants clearly do not experience anything we can identify as even analogous to human pleasure or pain.

If we are concerned with all biota, let alone the welfare of inanimate objects, some new type of argument becomes necessary. At this stage, a very popular strategy for recovering ethical standing for these other non-human entities is to attribute “intrinsic value” to them. Since these other entities are now supposed to have intrinsic value for some reason or other, we are now required to treat them with respect, just as we would treat other human beings. From this perspective, intrinsic value need not even be limited to individual entities. Collectives of entities such as entire species or other taxa are also supposed to be possible bearers of intrinsic value. In the context of biodiversity conservation, for instance, the preservation of species and other biota is supposed to be based on ascriptions of intrinsic value to species, higher taxa, communities, and so on; since each of these entities has intrinsic value, we are supposed not to harm it. Conservation biologists have traditionally been very sympathetic to this argument.² Sometimes, going further, intrinsic value is also attributed to non-living entities including

¹ Sarkar (2005); Elliott (2001).

² See, for instance, Meffe and Carroll (1996).

mountains, rivers, and wilderness. These, too, are now supposed to command our respect.

Such ascriptions of intrinsic value to the natural world are supposed to lead us away from a narrow anthropocentrism first to a broader biocentrism, in which all other biota have ethical standing, and, finally, to an even broader ecocentrism which includes ethical standing for non-living features of the world. For many participants in environmental movements, particularly in the so-called North (the highly industrialized rich countries), denying such ecocentrism is to show disrespect for the natural world: it prevents you from truly being an environmentalist. You remain committed to your parochial human interests.

2] Nevertheless, in this talk I will develop and defend a thoroughgoing anthropocentrism, though one that is tempered in the sense that the value of environmental features will not ultimately only be determined by their economic or use value, as defined by the market price one is willing to pay for them. In the context of many environmental issues, anthropocentrism is not problematic. Sustainability, for instance, specifically refers to the sustenance of natural resources for future human generations. Similarly, climate change is typically viewed as a concern because of what it entails for future human livelihoods.

Other environmental concerns, however, do not sit quite as comfortably with anthropocentrism. For instance, concern for animal rights and biodiversity conservation are environmental concerns that present problems for anthropocentrism because, in both cases, the interests being defended are at least nominally those of non-human entities. These are the problem cases that any anthropocentric account of environmental ethics must solve. To confront these cases, the type of anthropocentrism that I develop here is explicitly geared towards a defense of biodiversity conservation though, as we shall see below, there is tension between my framework and the arguments for animal rights (or animal liberation). In what follows, I will first develop a view of tempered anthropocentrism and then argue, through a detailed example, how such an anthropocentrism deeply influences the practice of conservation biology.

3] Any type of anthropocentrism must reject attributions of intrinsic value to non-human entities insofar as any such attribution is required to impose moral duties on us to protect the interests of these other entities. I have provided a detailed critique of various proposals to attribute intrinsic value to non-human entities in the context of biodiversity conservation elsewhere³, and the details of the many individual proposals need not detain us here. We will just consider the general argument.

Very briefly, the argument runs as follows. Attempts to attribute intrinsic value to non-human entities rest on the assumption that these entities have some property that is intrinsically valuable. This property—for instance, sentience, rationality, or a will to live (technically “conativism”)—is one that is similar to some property that humans possess which is part of the reason why it is uncontroversial to attribute intrinsic value to all human agents. Therefore, the argument concludes, these non-human entities should also be attributed intrinsic value.

The trouble with this argument is that, even if all its premises are granted, the argument only shows that some non-human individual entities,

³ See Sarkar (2005, Chapter 3).

such as individual members of other species, may have intrinsic value. Individual organisms may have sentience, may have rationality, may have a will to live. But it is hard to see how collectives such as species or higher taxa have any of these properties unless we only mean that a collective has it because every member of the collective has it—in that case, we are back to individual organisms. The argument does not allow us to attribute intrinsic value to collectives such as species and higher taxa which are what we must focus on in many critical environmental contexts, in particular, in the context of biodiversity conservation where our focus of concern includes species and higher taxa (and other biotic assemblages). And there is no way any argument of this kind can ever be extended to non-living entities. Even the protection of wilderness, often a central goal of many of those environmentalists who support intrinsic value arguments, is not aided by such arguments based on individual properties. But, without some sound argument, ascriptions of intrinsic value are merely stipulations imposed by fiat by environmentalists, with no basis in fact or reason. In that case, there is no compelling (non-pragmatic) reason for critics of environmental initiatives to pay any attention to them.

4] The failure of intrinsic value arguments leaves us with the problem of basing environmental ethics on anthropocentric values, sometimes more derogatorily called instrumental values. According to critics of this approach, anthropocentrism claims that non-human entities are supposed merely to be instruments for the pursuit of human welfare and interests, a position that makes most environmentalists deeply uncomfortable. If humans remain at the center of our attention, what is the sense in which we are environmentalists who are concerned with redressing the harm that humans are currently doing to the natural environment? The environment becomes a resource for use and consumption by humans. Most environmentalists are motivated by a deep respect for nature and anthropocentrism seems to deny this, privileging humans over nature.

These are compelling objections that must be addressed because, if there is no adequate response, at the very least, the source of motivation for many environmentalists (viz., respect for nature and concern for human harm to nature) cannot be accommodated within anthropocentrism. So, even if anthropocentrism can provide an adequate intellectual foundation for environmental ethics, it will fail in practice to move environmental initiatives forward.

5] It turns out that anthropocentrism can indeed be formulated in such a way to avoid these problems. The crucial insight, due originally to Bryan Norton⁴, was to generalize ascriptions of anthropocentric value beyond use value to include transformative value. Consider the following example: you are one of those people who have grown up only listening to contemporary popular music. Now, someone gives you a ticket to a classical concert. It has no use value to you—as measured by market mechanisms—since you would not have been willing to pay anything for it. But, on a whim, or perhaps out of sheer boredom, you go to the concert because you have been given the ticket. You like the concert very much. Your world has expanded. From now on you are willing to pay some amount for tickets to classical concerts. Your use values have been transformed. In such a circumstance the

⁴ Norton (1987). The example of music given later is originally from that source but has also been developed in Sarkar (2005).

ticket you were given, before you went to the concert, had transformative value though no use value. Nevertheless, this value is an anthropocentric value because, ultimately it is based on human preferences. I call an anthropocentrism based on this weaker connection to preferences a “tempered” anthropocentrism because it does not require value ascriptions to reflect differences among current preference, but only conditional differences among future preferences (which are conditional on the occurrence of some experience).

Environmental examples are not difficult to find. Suppose a TV show, for instance, on the Discovery channel, exposes an individual to an ecosystem and threats to it for the first time. For instance, the individual may be being first exposed to the beauty and fragility of Arctic habitats and learning of the extent to which they are now threatened due to global warming from climate change. Suppose, previously, the individual had no willingness to pay for the conservation of the Arctic but, post-exposure, is willing to contribute some amount. Once again, use values have been transformed and even the vicarious experience of the Arctic through TV has transformative value. Obviously what is true of such vicarious experiences is even more true of actual experiences of habitats important for biodiversity: this is how ecotourism helps the biodiversity conservation projects. Note that there is no problem attributing transformative value to collectives such as species or higher taxa, or even non-living entities such as concert tickets and wilderness.

From the perspective of tempered anthropocentrism, the rationale for biodiversity conservation comes from the transformative value of biodiversity. Moreover, the transformations wrought by the presence of biodiversity need not only be direct in the sense of the example above in which the experience of a habitat changes an individual’s preferences. They can also be indirect in which our experience and exploration of biodiversity globally affects our preference sets because they transform our view of the world. Think of the theory of evolution. What we now call biodiversity was critical in moulding Wallace’s and Darwin’s views of species changes. Darwin studied the distributions of animals in the Galápagos islands assiduously and Wallace worried about the biogeography of the Malay archipelago, in both cases using the insights from these studies to develop the theory of evolution by natural selection. By changing how humans view themselves with respect to the natural world, the theory of evolution has induced a global change in preferences comparable to any other intellectual or cultural development in history: at the very least it has almost everywhere negatively affected the use value of religions. There are innumerable such biological examples though perhaps none quite as extreme as the theory of evolution. While it is true that human harm may also come from the maintenance of diversity in the natural world—think of the Ebola virus or drug-resistant strains of tuberculosis—the positive transformations from the diversity of life far outweigh the negative.

6] Let us now return to the question whether transformative value ascriptions accord to nature the respect that most environmentalists typically demand for it. Well, what sorts of objects and experiences have transformative value? Sublime sceneries including wildernesses; imposing historical ruins, especially from the distant past; experiences of intimacy; religious, spiritual, or drug-induced experiences—the list includes objects and entities that are among those we typically respect most and are most hesitant to destroy. By referring to experiences that have the power to transform human felt preferences, transformative value captures some of the deepest sources of human motivation and action. There should thus be no question that

transformative value can provide the type of motivation on which environmental initiatives are based.

Finally, just because something is viewed as a resource (when it has anthropocentric value) does not necessarily demean it. That may happen if it is viewed only as a resource for us. Recall, here, the careful formulation by Kant of a closely related principle: Kant tells us that we should never view others only as a means to an end, not that we should never view others as a means as an end. This is as it should be: otherwise, we should not view doctors as a means to regain health, educators as a means to gain knowledge, and so on. Transformative value does not preclude acknowledging interests that other entities may have, for instance, the well-being of other sentient animals, or even the well-being of a grove of trees. It is neutral on this point, so much so that, even if someone formulates an adequate argument attributing intrinsic value to non-human entities, arguments based on transformative value will not be affected.

7] Before turning to the practice of biodiversity conservation, let us note one problem within environmental ethics that moving to transformative value does not entirely satisfactorily resolve. This is the tension between animal rights and liberation and biodiversity conservation. At the theoretical level the problem lies in the fact that animal rights and liberation arguments are based on the interests of individual animals—usually their pain—whereas biodiversity arguments are based on collectives such as species and higher taxa and habitats.

From the perspective of biodiversity conservation, triage is sometimes necessary to protect a species: for example, there are good arguments for hunting elephants in national parks in southern Africa to prevent growing populations from devastating the vegetation and, in the long run, the natural habitats of these parks themselves. Similarly, aggressive measures must sometimes be taken to control alien species which, as invasives, may be endangering local and endemic species. Cats must be controlled in New Zealand to protect local birds, brown snakes in Guam. Killing all these animals is repugnant to most defenders of animal rights and liberation; not killing them equally ethically unacceptable to biodiversity conservationists.

The move to transformative value only makes a modest contribution to this situation. If the threat to important components of biodiversity is serious, it suggests a prioritization of our ethical concerns in favor of interventionist protection of species over the pain caused to the animals being killed. It is perhaps unsurprising that moving to transformative value prioritizes biodiversity conservation over animal rights and liberation: the theory of tempered anthropocentrism was designed to provide an adequate basis for a conservationist ethic. However, perhaps the real lesson to be drawn from this is that there is no easy resolution to the tension between any biodiversity conservationist ethic and any ethic of animal rights and liberation. In my view this remains one of the most interesting issues for environmental ethics to grapple in the future.

8] Let us finally see how tempered anthropocentrism affects the practice of contemporary conservation biology. Figure 1 shows an area of northern Namibia. The region in green is the Etosha National Park, one of Africa's premier wildlife reserves. My laboratory was approached by personnel from the Namibian Ministry of Lands, Resettlement and Rehabilitation for advice on the selection of potential biodiversity conservation areas in the region north of Etosha. The purpose of the planning exercise was to prioritize areas for their conservation value while taking into

account socioeconomic needs of the human inhabitants of the region. Our role was to produce a set of “optimal” plans for further consideration by political decision-makers.

The region above Etosha was divided into 120 cells of varying sizes and shapes determined by political administrative boundaries. As surrogates for biodiversity, we use the 35 vegetation types found in the region. The goal was to put under protective management 10 percent of each vegetation type⁵, including what is present in Etosha. All of this is standard fare, how conservation planning was practiced in the 1970s or 1980s. What makes the present analysis different is that human socioeconomic factors were incorporated from the beginning. The techniques used come from decision theory. Human needs were modeled using six criteria: (i) the total area that must be set aside for protection; (ii) the total human population that would be affected; (iii) the number of winter cattle; (iv) the number of summer cattle; (v) the farming potential of a cell; and (vi) the number of wildlife present. The first five of these criteria are supposed to be minimized while the last is supposed to be maximized. The numbers of summer and winter cattle can be very different because of local grazing practices and thus must be considered separately. The number of wildlife is a social criterion in this context because it is supposed to measure the ecotourism potential of an area.

To initiate the planning exercise, one hundred alternative plans were constructed each of which consists of a set of selected cells, including Etosha, that represents the vegetation types at or above the 10 percent target. These alternatives were created using a standard cell selection software package called ResNet.6 76 of these alternatives turned out to be different and each was ranked, initially ordinal, according to each of the six socioeconomic criteria. Then, the non-dominated alternatives were found. One alternative is dominated by another one if it is at least as good as the other by every criterion and better than the other by at least one criterion. Non-dominated alternatives are those that are not dominated by any other alternative. It should be clear that at least one of the non-dominated alternatives is better than each dominated alternative. In the Namibian case, there were 24 non-dominated alternatives.

If the number of non-dominated alternatives was small (typically, less than 10), we could have handed these over to the political decision-makers. However, 24 alternatives are probably far too many to hand over to politicians and conservation planners are usually expected to narrow down the alternative set further. However, such attempts require more controversial assumptions. First, all alternatives must be ranked cardinally according to each criterion, that is, a definite quantitative value must be set for them. This is relatively straightforward in this case because the data consists of such measurements. Second, the criteria must be cardinally ranked relative to each other. In this case, pairwise preference comparisons on a ratio scale were used and aggregated (consistent with the Analytic Hierarchy Process). These preferences are supposed to be those of the stakeholders in the region. The preference comparisons here were provided by the Namibian field personnel.

⁵ Such targets are based on biological intuitions about how much of a type is required to ensure its indefinite persistence into the future. See Moffett *et al.* (2006) for more details of this example.

⁶ See Sarkar *et al.* (2002).

This allows the computation of a linear value function that ranks all the non-dominated alternatives. Figures 1a and 1b are the two plans that ranked highest. Note that there are minor differences. The six top alternative plans were kept for further consideration.

This type of exercise has come to be called systematic conservation planning⁷ and is typical of almost all planning efforts that have been initiated in recent years. Systematic conservation planning has emerged as perhaps the central focus of practical conservation biology as conservation efforts are geared more and more towards protecting habitats (particular places with their full complement of biotic features) rather than just protecting individual species which use to be the focus of traditional wildlife preservation plans. As a result biodiversity conservation is being integrated with sustainable use of natural resources and human well-being.

9] Two conclusions should be drawn from this example. First, the anthropocentric perspective that we have defended here does lead to differences in the practice of biodiversity conservation. We no longer assume that humans and nature are necessarily incompatible. We model human preferences as part of planning for biodiversity conservation. In the wider context of conservation planning beyond this example, we tend no longer to throw people off the land to set aside reserves for the benefit of wildlife.

Second, examples such as these drive home that the normative issues that must be addressed in the practice of biodiversity conservation go well beyond the traditional repertoire of issues that have been considered by environmental ethics. Referring back to the example, let me just raise two sets of questions:

(i) we noted that preferences are provided by stakeholders. Who are the legitimate stakeholders in a region? In general it is assumed that anyone with a tangible interest in a region or anyone affected by a plan is a legitimate stakeholder. But suppose we were dealing with the Nigerian delta. Is Shell a legitimate stakeholder? Over and above the long-term indigenous residents or even in par with them? How should stakeholders themselves be chosen? In times of conflict, how should they be prioritized themselves?;

(ii) in this example, preferences between the criteria were simply viewed descriptively. But there are normative issues here which may not entirely be captured by individuals' felt preferences. We may want to argue that farming potential is more important in a poor community than presumed ecotourism potential (measured by the number of wildlife). Now, if we became thoroughgoing ethical naturalists and, especially if we viewed all ethics as based on felt preferences, there may not be any significant issue here. I would defend ethical naturalism though not base it solely on felt preferences and then the problem just noted does not entirely go away.

Let me conclude by noting that the expansion of environmental ethics to include such issues will only lead to a richer tradition in the discipline. It will also require environmental ethics to interact even more strongly with other disciplines including economics, sociology, and cultural studies. It will also enable the discipline to become truly applied providing practical tools for political decision-makers. From my point of view, these are welcome developments.

References

⁷ Margules and Pressey (2000); Margules and Sarkar (2007).

- Elliott, R. 2001. "Normative Ethics." In Jamieson, D., (ed.), *A Companion to Environmental Philosophy*. Oxford, UK: Blackwell, pp. 175 -191.
- Margules, C. R. and Pressey, R. L. 2000. "Systematic Conservation Planning." *Nature* 405: 242 -253.
- Margules, C. R. and Sarkar, S. 2007. *Systematic Conservation Planning*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Meffe, G. K. and Carroll, C. R. 1994. *Principles of Conservation Biology*. Sunderland, MA: Sinauer Associates.
- Moffett, A., Dyer, J. S., and Sarkar, S. 2006. "Integrating Biodiversity Representation with Multiple Criteria in North-Central Namibia Using Non-Dominated Alternatives and a Modified Analytic Hierarchy Process." *Biological Conservation* 129: 181 -191.
- Norton, B. G. 1987. *Why Preserve Natural Variety?* Princeton: Princeton University Press.
- Sarkar, S. 2005. *Biodiversity and Environmental Philosophy: An Introduction to the Issues*. New York: Cambridge University Press.
- Sarkar, S., Aggarwal, A., Garson, J., Margules, C. R., and Zeidler, J. 2002. "Place Prioritization for Biodiversity Content." *Journal of Biosciences* 27(S2): 339 -346.

III. PANELLER

**PUBLIC ETHICS ADMINISTRATION AND THE PREVENTION OF
CORRUPTION:**

EXCHANGING INSIGHTS

**KAMU ETİĞİ YÖNETİMİ VE YOZLAŞMANIN ÖNLENMESİ:
DENEYİMLERİN PAYLAŞIMI**

Panel Yöneticisi: Prof. Dr. Bilal ERYILMAZ, Sakarya Üniversitesi, Kamu Yönetimi Bölüm Başkanı

Panelistler:

Sir Alistair GRAHAM, *Chairman of the Committee on Standards in Public Life, UK* - Kamu Yaşamı'nda Standartlar Komitesi Başkanı, İngiltere

Julio NABAIS, *Former Director General, Portuguese Directorate General for Public Administration*, Portugal - Portekiz Kamu Yönetimi Genel Müdürlüğü, Eski Genel Müdür, Portekiz

Sandra BLAGOJEVIC, *External Consultant to the Commission for Prevention of Corruption in the Republic of Slovenia* - Slovenya Yozlaşmanın Önlenmesi Komisyonu, Danışman, Slovenya

Laura Oana STEFAN, *Department for The Relation with the Public Ministry, Prevention of Criminality and Corruption, Ministry of Justice, Director, Romania* - Kamu Bakanlığı ile İlişkiler Dairesi Başkanı, Suç ve Yozlaşmanın Önlenmesi, Adalet Bakanlığı, Romanya

Sir Alistair GRAHAM

Good morning. I would like to thank you for this opportunity to share the experience of the UK in Public Ethics Administration and to further build the links between the Committee that I Chair and the Ethics Council of Public Officials here in Turkey, which began as part of the work of the Council of Europe's Group of States against Corruption (GRECO) in which my Committee contributed to the evaluation of Turkey.

I would like to first give a little background on status and work of the Committee that I Chair, before discussing the importance that ethical organisational cultures play in ensuring high standards of conduct and as an effective means of preventing corruption in the public administration.

I will then conclude by drawing this together to describe the approach taken in the Untied Kingdom – heavily influenced by the work of the Committee – of using codes of conduct as self-regulatory tools to seek to establish high standards of conduct and in particular, to manage conflicts of interest – often seen as the key to the prevention of corruption.

The Committee on Standards in Public Life is an independent, non-departmental public body which reports to the Prime Minister with policy recommendations to ensure the highest standards of propriety in public life.

It was established in 1994 by the then Prime Minister following damaging allegations about the behaviour of Members of Parliament, ministerial patronage over public appointments, and the unregulated exodus of Ministers from public office to private sector directorships often relating to their previous ministerial responsibilities.

The then Prime Minister gave the Committee broad terms of reference “to examine current concerns about standards of conduct of all holders of public office...and make recommendations as to any changes in present arrangements which might be required to ensure the highest standards of propriety in public life”. These terms of reference were widened by the current Prime Minister in November 1997 to cover the funding of political parties.

As you can see the scope of “holders of public office” is very broad and basically covers every public official – elected and appointed – in the United Kingdom.

I am the fourth Chairman of the Committee with my predecessors being Lord Nolan, Lord Neill and Sir Nigel Wicks. The Committee has no formal powers but a good deal of influence. In its twelve-year existence, the Committee has undertaken and published Ten Public Inquiry Reports which, taken together, have had a significant impact upon the regulation of standards of conduct for virtually all public office-holders and have covered most of the public sector.

These public inquiries have formed the core of the Committee’s work and are conducted using an evidence-based and entirely open approach. Written submissions are solicited and published and public hearings are held throughout the UK. The final report with recommendations to the Prime Minister is published along with all the evidence collected during the inquiry.

The Committee has also published two national surveys of public attitudes towards conduct in public life.

There are three aspects of the Committee’s status which have, I believe contributed to the impact it has been able to make and that are worth highlighting [particularly in the context of the Ethics Council for Public Officials here in Turkey]:

Firstly, and unusually, the then Prime Minister when establishing the Committee also indicated that he envisaged that the Committee would be standing rather than an ad-hoc Committee. In his words, one that would “act as a running authority of reference – almost you might say an ethical workshop called in to do running repairs”.

This was a bold step - one that probably was resisted by some of his colleagues and officials at the time who would have preferred the more traditional time limited, “fix the problem and move on” Committee. The limitation of this traditional “ad-hoc” approach are more widely recognised now – there are real risks that recommendations apparently accepted can be distorted in implementation and even indefinitely delayed once the Committee of inquiry has been disbanded.

As a result of the Committee has been able to regularly review the implementation of its recommendations and return to issues to assess the impact and outcomes of its work.

Secondly the fact the Committee reports directly to the Prime Minister, who is ultimately accountable for standards of conduct in government and across the public sector more widely, has been key to the Committee’s effectiveness. The fact that the Committee’s advice is given publicly and that it is free to choose its own topics for inquiry – albeit after consultation with the Government, has added to this strength. Together, these have been critical to the Committee establishing its practical independence from the Government of the day.

Thirdly, the Committee’s membership, which mixes open competition with nominations by the leaders of the major political parties, is a key strength. This provides a wide range of experience and expertise about public and political life and help maintains links into each of the main political parties and to the Houses of Parliament. The balance – three political nominees and seven appointed through open competition – has helped ensure the Committee’s independence and rigour in tackling politically sensitive subjects.

Following the recommendations of the Committee in over eleven years, I would point to three key developments. First, the conduct of Members

of Parliament is now overseen by an independent regulator (the Parliamentary Standards Commissioner) adjudicating a Code of Conduct for MPs drawn from the Seven Principles of Public Life. Secondly, non-civil service appointments made by Ministers to public bodies are now regulated by an independent Commissioner for Public Appointments on the basis of a widely adopted Code of Practice. And third, there is now an independent Electoral Commission to regulate campaign contributions and oversee elections and referenda.

There are blemishes which exist in the operations of these new institutions but taken as a whole, they do work. They ensure that the UK has moved on from the pre-1995 era of behaviour unregulated by any independent body (apart from the rule of law).

One critical underlying theme of the Committee's work over the last twelve year has been the importance of ethical organisational cultures in ensuring high standards of conduct and as an effective means of preventing corruption in the public administration.

Culture in organisations is an often overlooked key to understanding decision making. It concerns the basic assumptions and beliefs that are learned, shared and often taken for granted within an organisation. The importance of organisational culture was again highlighted during my Committee's 10th inquiry in 2004. The United Kingdom's Audit Commission pointed out that the recurring theme in its public interest reports on problems in local government and the National Health Service was not that there is an absence of appropriate controls and procedures but that these are not applied or followed. In their view it is the embedding of the right culture as well as the right processes that is the key to achieving long-lasting improvements in the governance of public services.

Organisational culture is difficult to change but it can be changed through the behaviour of leaders at all levels. In our Tenth Report we highlighted a number of self-improvement tools developed by the Audit Commission specifically designed to help embed a good governance culture in public sector organisations. These tools help assess knowledge, awareness and perceptions of key governance tools to test out the strength of organisational culture and promote a good governance culture. We recommended that all public sector organisations could benefit from the adoption and use of such tools and the principles which underpin them.

Our inquiry identified four things that of public sector organisations can do to help create a good governance culture in their organisations:

- self assess the ethical culture of the organisation and, if possible benchmark this against a similar organisation;
- test out perceptions of the understanding of appropriate ethical behaviours and other key governance controls against the reality within your organisation
- focus on the application and understanding of the governance control measures in the organisation – do not be just be satisfied with the existence of such controls
- and finally, and most importantly the ethical tone for the organisation must be set from the top by leaders' behaviour and actions. What is most interesting about all the surveys on ethical behaviour is that they show it more harmful to the ethical culture of an organisation if leaders say the right thing but do not follow it through with their own conduct, than if leaders never discussed the issue at all.

So how has the Committee used this understanding of organisational culture and ethical behaviour to ensure the highest standards of conduct by public office-holders in the United Kingdom?

One key tool has been the restatement and active promotion of the Seven Principles of Public Life. These have become the general principles of public conduct from which rules regulations and codes of conduct have been derived. As such we estimate that 5 million public-office holders in the United Kingdom are now covered by codes of conduct derived from the Principles.

The Seven Principles of Public Life (1995)

Selflessness

Holders of public office should act solely in terms of the public interest. They should not do so in order to gain financial or other material benefits for themselves, their family, or their friends.

Integrity

Holders of public office should not place themselves under any financial or other obligation to outside individuals or organisations that might seek to influence them in the performance of their official duties.

Objectivity

In carrying out public business, including making public appointments, awarding contracts, or recommending individuals for rewards and benefits, holders of public office should make choices on merit.

Accountability

Holders of public office are accountable for their decisions and actions to the public and must submit themselves to whatever scrutiny is appropriate to their office.

Openness

Holders of public office should be as open as possible about all the decisions and actions that they take. They should give reasons for their decisions and restrict information only when the wider public interest clearly demands.

Leadership

Holders of public office should promote and support these principles by leadership and example.

Honesty

Holders of public office have a duty to declare any private interests relating to their public duties and to take steps to resolve any conflicts arising in a way that protects the public interest

All seven principles deal in some way with the way on which public office-holders should manage and avoid conflicts of interest. It is the management of conflicts of interest that is often at the heart of ethical behaviour and has therefore become the key aspect of most codes of conduct for public office-holders.

There are four key elements for managing conflicts of interest which should be reflected in any arrangements to embed and enforce high ethical standards:

- Distinguishing between public interest and private (individual) interest. [Selflessness]
- Supporting mechanisms for transparency and scrutiny. [Openness and Accountability]
- Promoting individual responsibility and personal example. [Leadership]
- Creating an organizational culture intolerant of conflicts of interest [Integrity, Honesty]

In the United Kingdom we have used three key policy instruments to embed these elements of managing conflicts of interest:

- organisational culture, which I have already covered;
- legislation –which is of course important, but I would caution against the over use of legislation to provide detailed rules on ethical behaviour.
- In my view, a far more effective approach is to leave detailed rules to be set out in Code of Conduct specific for a particular institution or particular group of public office-holders. Such Codes can then have the advantage of being a form of self –regulation which is far more likely to influence individual behaviour and organisational culture than a set of prescriptive laws.

This approach has led to a series of Code of Conduct – all derived from the Seven Principles of Public Life – for the key public office holders in the United Kingdom:

MINISTERS. Ministerial Code. Overseen by Prime Minister. Former Ministers are required to take advice from independent Advisory Committee on Business Appointments.

MEMBERS OF PARLIAMENT. MPs Code of Conduct. Overseen by independent Parliamentary Standards Commissioner

CIVIL SERVANTS. Civil Service Code and Civil Service Management Code – enforceable under employment law.

OTHER PUBLIC OFFICE-HOLDERS for example the Model Code for local government councillors. Overseen by independent Standards Board for England

In conclusion, the insights I would like to share form the approach taken to ethical standards in public administration in the United Kingdom are the following:

- The importance of organisational culture in ensuring high standards on conduct – and the role that leaders can play in embedding an ethical culture;
- The use of Codes of Conduct - specific for a particular institution or particular group of public office-holders based on key ethical principles - are far more likely to influence individual behaviour and organisational culture than a set of prescriptive laws; and
- Independent scrutiny and monitoring of compliance with such Codes of Conduct is critical to their effectiveness.

Thank you

Julio NABAIS
Public Ethics Administration and the Prevention of Corruption:
Exchanging Insights

1. Introduction

Thank you very much, distinguished chairman, distinguished organizers and participants.

Firstly I would like to congratulate the organizers for this interesting initiative that shows an interesting cooperation between the Ethics Committee and the University. I think it is a very remarkable approach in joining theoretical competences and practical experiences and needs aiming to solve practical issues.

Secondly, I'd like to say that I am very honoured for the invitation to be here as a representative of the Portuguese public administration. Even if I've been working for OECD for more than one year and a half, I am not here under the OECD flag: it's under the Portuguese flag. My presentation is about my personal understanding of the Portuguese public administration current situation - where I had some managerial responsibilities some years ago as director general for Public Service. These opinions are neither the official Portuguese position nor an OECD opinion.

I would like to develop my presentation covering a general overview in order to highlight the relevance of the theme. Then I will approach the Portuguese experience and try to reach some conclusions stressing what is going well but what is going wrong as well. In fact, I think that we need to learn from successes, but also from failures.

Nowadays, corruption, ethics, and integrity became important issues in practice, in theory of politics, public administration, law, economics and society. As the State Minister has stated here at the beginning of this conference, the most important issue in our societies is trust; it's confidence. It's confidence, among all the actors—the state in general, the government, public administration and citizens, including business-- that is the most important issue in public life and that supports proper work within the government and the state. If trust is broken, social and political crises emerge.

Confidence depends on many factors. Among others, I would like to stress the following: democratic legitimacy, including the separation of powers; clear roles in the state; some shared common values, good communication; integrity in social, political and administrative life; and, finally, a good control system to ensure that if something is going wrong, the institutions are in place and are capable to act and to solve – or, at least, minimize the problem. So, all the actors are requested to have an active role in building, keeping and reinforcing trust. If one part doesn't act ethically, all the system risks to collapse because one pillar will be missing in supporting this building, this trust system.

2. The five dimensions of a modern State

I would like to mention what I consider as five essential dimensions of any modern state.

1. State is, of course, power. State has power and should use this power properly exclusively in order to satisfy the collective interest. The state is **power**.

2. Secondly, there is a strategic dimension. The state needs to have a clear vision of the future and how to pursue this objective. The state has a **strategy**.

3. The third dimension is a technical dimension. It's important not to have only vision but also to have the capacity to look for results. So there's an organization, resources – including human resources, naturally - and know-how that should be oriented and managed in order to reach these objectives. The state is **competent**.

4. The fourth dimension is a helpful State, a citizen-oriented state with a strong culture of service to citizens. The state is to **serve**.

5. And the final dimension is the ethical dimension. All the previous dimensions are really important, each one has its part in this building, but they need to be supported by values. The state has ethical principles, trusts in others and is trustworthy. The state is **ethic**.

3. Public Administration, conflicts of interest and corruption

Public administration is a very sensitive area, because its activity is related to all these dimensions and interacts with different type of clients and demands. Public administration interacts with all citizens; public administration interfere in all areas of society; public administration is the larger employer and the larger consumer; public administration has thousands of contact points where services are provided to citizens and companies; thousands of acts are happening at every instant and every day in which public administration deals with different and quite often conflicting interests. In such circumstances, there are a lot of opportunities for wrong-doing, for breaching the trust and for omitting the public interest.

This is why ethics is a crucial issue for any successful public administration reform process. Each individual civil servant should be aware of his own role in protecting public interest and must avoid damaging the confidence that citizens are placing in public institutions. Conflicts of interest can happen, are inevitable, and the risk of corruption is high if these conflicts are not prevented and properly solved. Everybody knows it. Thus, the question is how to minimize the risks and how to build a system where opportunities for corruption and ethical wrong-doing are low.

There is a well known formula that summarizes factors leading to high corruption potential. According to this formula ($C=M+D-T$), corruption is the result of **M**onopoly situations in providing goods or services, in a context of large **D**iscretionary power and lack of **T**ransparency.

Therefore, where public administration is dealing with a (or acting as) monopoly, using substantial and not properly controlled discretionary powers and acting within a context of weak transparency, the corruption potential is extremely high. So, in order to reduce these risks, action should be oriented aiming to increase competition, to reduce arbitrariness in decision-making and improving transparency. Here is a set of possible preventive and punitive measures that usually are part of national strategies in promoting integrity and fighting corruption:

- to develop a comprehensive, accepted and shared social system of values;
- to build up a clear, understandable and effective legal system, including an efficient and reliable courts system;
- to efficiently regulate social and economic life, together with self-regulation;
- to support pedagogical and exemplary political and managerial leadership;
- to create logical, coherent and citizen-oriented organisations;

- to improve quality recruitment (good recruitment is crucial to assure the overall quality of civil service);
- to develop a comprehensive training program in deontology and ethics issues;
- To encourage a transparent, attentive and supervising management system;
- To build up a strong and integrated control system, engaging internal, external, public, private social and parliamentary control;
- To disseminate information regarding good practices and results;
- To reward outstanding performance and ethical behaviour;
- And, last but not least, being exemplary in penalizing non-compliance.
-

4. The experience of the Portuguese Public Administration

Let's look now at the Portuguese experience and how did we dealt with this issue, both in public life, in general, and in public administration, specially. I would like to focus on four points: strategy, dimensions, targets, and areas of work. As you will see, there is nothing really special regarding the Portuguese experience, because the approach is similar to many other countries.

a) Strategy

We try to work in both areas: prevention and repression.

Preventing, mainly through identification of the main critical areas and paying special attention to them. The aim is to reduce opportunities for corruption through quality of the legal framework, truthful accountability, transparent operations, high professional and trained civil service, efficient leadership, proper advice arrangements and accurate communication and information systems. The main critical areas - as in all countries, in general - are:

- *Funding of political parties, funding of electoral campaigns and local government.* According to the public perception these are the most risky areas. Lack of transparency, weak control mechanisms and high exposure to private interests are the main identified factors leading to this perception. These are areas of basic and major concern because it could really ruin confidence in political life and in democratic values;
- *Public procurement:* It is a very important and sensitive sector too. It's why for the European Commission, for instance, this is a so relevant area which needs to be monitored and controlled. Strict rules have been defined and its implementation is regularly checked at national and European level;
- *Permits:* not only the building permits sector but all permits system (driving licences, passports, industry and trade operation, etc.) are considered as an area of high potential risk;
- *Tax and customs:* everybody clearly understand that tax and customs officials are daily exposed to situations where breaching the rules or ethical principles could be tempting;
- *Justice and police:* activities related to registry, courts, prisons, traffic control, security of goods and persons also have an important potential of corruption that needs to be prevented;
- *Managing European funds:* this is an area that requires enhanced attention not only for ensuring consistency of the national integrity

system but also due to international commitments and accountability.

To reform public administration and civil service, including the development of ethical standards, was part of this strategy.

Empowering citizens and reinforcing the social control, giving to the society tools to interfere, to participate, to control the role and the activity of public administration is another relevant part of the prevention system.

However, we know that, unfortunately, prevention measures are not enough and an effective repression system is necessary: on one hand, it also plays a dissuasive role; on the other hand, punishment must be effective if people break the law.

So, regarding repression, several measures have been adopted: for example, penal sanctions have been aggravated; lifting of bank secrecy is possible as well as to access to tax records and data and assets declarations; confiscation of objects and assets is a possible sanction; investigation capacity has increased and coordination has been improved. The challenge is to make punishment effective. To build a good preventive and punitive system is just the first step. Then, implementation and showing evidence of results are the following and crucial issues.

b) Dimensions

The second point is what we may call the dimensions of the problem.

Firstly, the legal dimension. This is a continuous activity aiming to improve the overall quality of the legal framework,—developing drafting capacities, implementing proper consultation procedures and adopting good laws - and to implement and monitor the results. A perfect legal framework without proper implementation is worst than not having it because it ruins the confidence of the citizens in the rule of law.

In this regard, it is worth to mention amendments to the Penal Code, the Code of Criminal Procedure, the adoption of Laws on Conflict of Interests (covering one politicians and managers and other the whole civil service), Laws on Incompatibilities (one for politicians and managers and other for civil service), the Law on Control of Wealth, the Civil Servants Disciplinary Code, and the ratification of several international conventions.

Secondly, the managerial dimension. As previously said, good legal framework is a basic condition but it is not enough. It needs to be fully implemented and properly managed. So, this is why it is so important the managerial system (organisation, management information system, procedures, competences, accountability lines, etc.) and the quality of the managers—required qualifications, how they are recruited, trained, evaluated, paid, which are their ethical commitments, etc.

Consequently, a new Law on Public Administration Managers was adopted and the managerial system was largely improved. More flexibility along with more responsibility was allocated to managers. More flexibility implied stronger ethical commitment regarding public interest protection. These commitments have been established through the General's Ethics Charter and some special ethics charters.

The third dimension is control and repression. Corruption is becoming more and more sophisticated, using different approaches and techniques. So control and repression mechanisms must also be more and more sophisticated. The answer to improving sophistication of corruptors is more sophistication in prevention, of course, but in control and repression as well.

With this regard it is possible to mention, as example, the following measures: a special Criminal and Prosecution Office was set up under the State Prosecutor's Office; a Central Directorate for Corruption and Economic and Financial Crime was created in the Criminal Investigation Police; the role and competencies of ministerial inspectorates and, specially, of the Financial Inspectorate were increased and more and better qualified staff was provided; the Court of Auditors was reinforced, better staffed and became completely independent; sharing information became a normal practice and accessing different databases was made possible, even if subject to some restrictions according to the Law on Personal Data Protection; declarations of assets are accessible to the public.

Regarding the external control, it is important to stress the role of the ombudsman as well, because it's a way to look at how day-to-day operations of public administration are carried out. More than the legality of the decisions – which, of course, it is an important part - the Ombudsman must look at how fair they are. In fact, many times it is possible to find evidence that something is going wrong even if apparently all the system is acting according to the law.

Social control, mainly through the press, is another element of this dimension as well.

c) Targets

My third point is related to the targets.

Two main targets were selected: political environment and public administration environment. From the political side, we try to draw our attention over all the politicians at central, regional and local levels, including the Parliament, of course, and looking especially at funding of political parties and funding of electoral campaigns. Two years ago an independent body was created under the Constitutional Court in order to control, to assess and to scrutinize all the accounts of all political parties and all electoral campaigns. The first results are just coming and they are encouraging. More action is now expected!

More strict rules on financing of political parties and of electoral campaigns were also adopted.

Looking at public administration, two special targets are focused: managers (because they have a key role in decision-making) and, then, some special sensitive areas (which are almost the same areas in all countries): tax, customs, justice, permits and police. I've mentioned it before.

Even considering that politics is different of public administration – clear separation of both levels is a crucial issue in modern states – in fact there is a strong linkage between the political life and the administrative life regarding ethical issues. The question is that what is going well or what is going wrong - principally what is going wrong- in one side directly affects the other side. Trust in public administrations is largely dependent on trust on politicians and vice versa. So, action needs to be oriented to both sides of the same problem.

d) The areas of work

The fourth and final point is related to the action axes.

In Portugal, action is being developed combining three areas:

- Setting and improving standards in public life and developing public service values and culture of service – a friendly and citizen-oriented administration;
- Secondly, trying to prevent and dealing properly with conflicts of interest;

- Finally, reinforcing action and resources in fighting corruption.

This is a gradual, subsidiary, but also a complementary scale: from a soft approach (trying to convince people to act properly through ethical standards) to the last phase which is the repression action (fighting unlawful activities and unethical behaviours if preventive measures don't produce the aimed results).

5. Future perspective

We are working in all these directions, dimensions, areas, targets, but - there is always a but in everything - the situation is not still comfortable regarding our public administration.

In fact, there is a perception coming from the society - and you know that perceptions sometimes could be the result of different aspects like a more open administration, more transparency, increasing and more effective social control etc. - that corruption is increasing. Maybe, in fact and as I believe, this is not the reality, but we need to be very attentive to the situation and try to find the appropriate solutions aiming to change the reality and its perception. Of course, if reality changes, perception will also change. But we need to clearly show what results we are achieving. Good communication is a very important part regarding this objective.

Anyway, the common perception is that public administration is still prone to favouritism, that transparency is not as great as supposed and that public administration is not a good care-taker of public interest. The situation is not enough comfortable and improvements are needed in order to surpass the unpleasant crisis of confidence. Unpleasant because is not fair that some wrong actions and attitudes from a small part of public servants affect the professionalism and integrity of the whole public service.

However, apparently the system should work. Apparently, we are doing the right things. So, why we are still where we are and not where we were supposed to be?

When we have a problem, we have to look at what is causing it, what is at the origin of the situation.

One first reason, according to my point of view, is lack of continuity and persistence. Continuity in policies is crucial mainly when some political change comes. When a new government takes office, very often there is a serious temptation of re-starting, changing everything that previous government was doing or has done. Of course, elected governments have legitimacy – and are obliged to - to develop their political program and the policies they have proposed to the electors. However, several times it is just a question of changing for changing, because it was an idea or project from the previous government and the new government wants to say that this is a new and own initiative. Then we are going on restarting and restarting and restarting again...and wasting resources, of course..

Another reason is lack or weakness of coordination mechanisms. There are a lot of people or institutions working on preventing and fighting corruption, but there's no clear coordination –a clear cooperation.

The third reason is the remaining complexity of the regulatory system. To improve the overall quality of regulation is necessary in order to reduce the opportunities for wrongdoing.

Then, the absence of an explicit strategy is another problem. There is an implicit strategy, of course. Those that are directly engaged in improving public ethics and fighting corruption can without difficulty see that there is a strategy. However, there is no clear sense of explicit strategy that could be easily

understood by all actors and by the citizens, mainly. The same conclusion is valid in relation to the perception of a comprehensive anti-corruption plan.

Finally, the incapacity of the judicial system in dealing properly and quickly with investigations and court cases undermines citizens' confidence and allow them to doubt on a real commitment in fighting corruption.

So what we have to do - and what we are trying to do - is to assess the situation, to improve the awareness on the situation. If you don't know what is going on, and if you don't accept that something is going wrong, of course you will not have the will and capacity to change.

Then it is important that political agenda explicitly includes this issue as one of the main priorities. Consequently, we have to review the program, the strategy and improve action in an incremental way but being innovative too.

We need to understand what is changing around. There is a debate about old values in public service and new values. It's a very interesting debate, but I think that the values are the same. Of course the content, the description of the values must be developed. If we speak about accountability, is this a new value in public life? Maybe... however, accountability is, from the beginning, part of any public values and standards in public service. But maybe we need to put it more explicitly in our ethical standards. Anyway, this is a very interesting debate: the old values and new values or same values with a modern description.

The message needs to be renewed as well. We have an Ethics Charter from 9-10 years ago. From its adoption, the Ethics Charter has not been updated. For sure, the values are there, but we need to review its content according to new demands and new problems and to renew internal and external communication.

Another positive attitude is to learn from mistakes. It's important to do it. We must learn from successful experiences - in our country and abroad, in public and private sector - but we must learn from failures too. This is why it is so important to pay attention to what others are doing and how they are managing the same problems. There are a lot of people and international organisations working on this subject and they can provide very good and useful information able to inspire those wanting to develop work within this area. For instance, OECD provides a lot of general documents and information from other countries. OECD can gather information from different systems, from different cultures and offer some practical tools that could be very helpful in designing new policies, in implementation efforts and in assessing results.

Finally, we also need to be more effective in communicating with the society in order to stress that the public administration is reliable, is trustworthy, is deeply engaged in protect and develop public interest and that is accountable, firstly to society.

Hopefully, it seems that a new impetus is coming. Now we have a renewed and explicit engagement at the political level. The President of the Republic has publicly engaged himself in promoting rigorous ethical standards - in politics, in public administration, in judiciary, in business and in the whole society in general - and in fighting corruption. We have several initiatives in Parliament and a group of MP's from different political parties engaged in supporting these initiatives. We have a new state prosecutor who declared that corruption will be his first priority. Several initiatives are emerging from civil society: seminars, debates, articles in newspapers, research and publications, mainly in universities. In two consecutive days I have been invited to participate in two seminars in different parts of

Portugal and to speak about public service values. I think that this shows a new engagement and general consensus is being reached about the need to improve the situation. My feeling is that a new hope is shining.

Regarding public administration, I think that we need to create a new kind of public servant which main characteristics should be: solid general knowledge and social perception; capacity to efficiently communicate and interact; able to accept and to adapt to changes; aptitude to continuously learn; technologically skilled; and, last but not least, having a considerable ethical dimension. Ethics is crucial to improve quality in our democracies. It is not just a matter of acting ethically. It is also important to make it evident to the citizens.

“Not only should Caesar’s wife be above reproach, but she should be seen to be as well” is a general saying, but I think it is a valid saying too. And an excellent individual behaviours’ guide, indeed.

Thank you very much for your attention and patience.

Sandra BLAGOJEVIC **Corruption, Ethics and the Integrity Plan**

Abstract

The work shows the importance of the prevention and of the integrity plan in combating corruption. It focuses on the integrity plan as an effective preventative measure against corruption. For a clearer idea of the subject, the concepts and ethics are defined first; morality and the integrity are presented as important elements in preventing corruption. Now the emphasis is on the prevention, since in the past repression was the reaction on occurrence and dangers of corruption. Furthermore, the integrity plan is presented as a preventative measure as envisaged by the Prevention of Corruption Act. The benefits of the integrity plan are shown in the last part. Each organisation should create an anti-corruption program, based on recognition of their own vulnerable and exposed activities to corruption; therefore, we recommend the integrity plan as a better and more efficient preventative measure against corruption.

1. Introduction

As elsewhere in the world, including Europe and countries as Slovenia it is evident that besides the terrorism and organised crime, corruption today is one of the major threats. With its presence, it harms society, it is threatening to the rule of law, human rights, stability and democracy of the state, it slows down the economic development of developing states, and it decreases trust of the civil society into most important national institutions. For these reasons, the subject of corruption has in the last few years gained greater attention in media, politics; likewise it became one of the focal topics at the international conferences, consultations and seminars.

Corruption practices are the most difficult to detect since they represent mutual relations between people with the highest level of discretion respectively mutual agreement behind a closed door. All have the same interests; the goal of each person is to get certain benefits. Therefore, we do not have a classic impaired party whose interest would be to report such activity. Secrecy and tough provability of such corrupt behaviour dictate the

necessity for limiting possibilities for corruption, increase people's awareness, and stimulate such consciousness that will condemn and reject corruption. The most important part in this have therefore ethics, morality and the individual's integrity. In order to understand it better, in continuation we will in detail define above mentioned concepts.

The main part of the contribution is devoted to one of many existing preventative measures, to the integrity plan. Therefore, I will define what the integrity plan represents, what are its essence and its role in preventing corruption.

2. Definition of the Concepts

The clear definition of corruption, ethics and integrity is essential, especially when these concepts are used in public debates and in developing politics and theories on international level. At the same time we must understand that we are debating about the phenomenon where there will always be some secrecy. Even though corruption, ethics and integrity are everyday work inseparable, we will define them individually for better clarity.

2.1. Corruption

Today there are known various definitions about corruption that are more or less different and attempt to define the phenomenon.

The word corruption comes from the Latin word "corruptio" and namely means depravation, corruptness, and dishonesty. In the dictionary, the concept of "corruption" is explained as bribing, dishonesty, and the concept "corruptness" as bribery, depravity.

Based on the statements above, corruption does not mean only illegal behaviour, but also dishonesty and depravity of a person, his or her dependence on nepotism (use of family ties in promotion) and clientilism (use of ties and acquaintances in promotion), depravity and moral perversity in mutual relations.

The Council of Europe defines corruption as "bribery and any other behaviour in relation to persons entrusted with responsibilities in the public or private sector, which violates the duties that follow from their status as a public official, private employee, independent agent or other relationship of that kind and is aimed at obtaining undue advantages of any kind for themselves or for others" (Council of Europe, 1998:1).

The most "popular" and simple definition of corruption is the World Bank's definition, which defines it as misuse of the public office for private gains. However, deriving from this definition we must not conclude that corruption does not exist within the private sector. (Tanzi, 1998).

Under the Act and the Resolution on Prevention of Corruption in the Republic of Slovenia corruption is defined in the following way:

"Corruption is any violation of due operation of functionary or responsible persons in the public or private sectors, as well as the operation of persons instigating violations or persons who can take advantage of the violation through directly or indirectly promised, offered or given or required, accepted or expected benefit for themselves or for another person."

From listed definitions we can conclude that characteristics of corruption are connected with the misuse of the status power, with unjustified acquisition of benefits, ethical destruction, secrecy of activities and difficult provability. Even though the nature of secrecy and extremely difficult provability is hard to trace, the greatest problem of corruption is precisely its disguise and with it related provability.

The reactions to the occurrence of corruption have so far been explicitly repressive, thus eliminating only the consequences but not the causes of this social pathological phenomenon. Only repressive reaction to corruption ensures only elimination of damaging consequences in individual cases, meanwhile the causes, occasions and circumstances that condition the occurrence and development of corruption are left untouched (Resolution on the Prevention of Corruption, 2004). It is necessary that we pay attention to causes and conditions for corruption, and begin with prevention of opportunities for corrupt activities. The most important is that people have zero tolerance for corruption. Hence it follows that the ethics, morality and the integrity of an individual are important elements in the prevention of corruption. What do these concepts mean, let us analyse in continuation.

2.2. Ethics and Morality

A man is daily put into various situations that dictate how to behave, make decisions and act. He or she asks himself/herself a question, "What do I have to do in order to be correct and good, and what is my obligation?" Specified judgement and response to this question are namely important in complex and fatal life situations (Stres, 1999).

Often a person does not realise this because it acts routinely and without moral judgement. If it happens that he or she thinks of ethical controversy of some act, and then based on experience of other similar situations, he or she puts the dilemma into subconscious. It is a matter of smaller tricks, incorrectness, small lies and frauds up to greater deceptions, infatuations respectively activities that are immoral, ethically controversial or even criminal. All these activities are consequences of lack of ethics and morality of an individual, which is why these two concepts should be defined in detail (Maver, 2003).

Ethics is an expression not easy to define. Van der Westhuizen (2003) argues that countless writers define ethics as "field in philosophy that deals with analysis of moral principles and moral conduct". He agrees with the necessity to define the ethics broadly, making it possible then to study immoral behaviour. The question of what "morality" means, Van der Westhuizen (2003:81) says that "morality deals with practices and activities we perceive as proper or improper."

"The concepts of morality and ethics represent moral values and moral integrity of a man as an individual and as subject in society in relation to other people and social order" (Boštic, 2000:16).

Pagon (2000:159; in DeGeorge, 1982) defines ethics as "the theory of morality that attempts to systemise moral judgements, to re-establish and defend moral principles," and morality as the "collection of principles or rules of conduct accepted by the members of a culture and that serve as evaluation of which behaviour is good and which is bad."

Although ethics and morality could be defined in a different way, some authors use them as synonyms. The morally appropriate activity, label it as ethical activity, moreover the codes of moral conduct identify as the codes of ethics, etc. Thus, in everyday language the terms ethics and morality are frequently swapped. It is true that the original sense between ethics and morality is the same; the meaning is identical, only another way mentioned.

Nevertheless, there is a contextual difference that exists between the two. Morality is a sum of certain life rules, orders and norms of conduct accepted by individuals as a member of a society or a culture. It concerns good and bad inside individual societal structures and it presents concrete orders, prohibitions and norms of conduct, which are applicable at certain

time in a given situation. Ethics is a basic theoretical and rational establishment of morality. Therefore, morality emphasises a point of obligation and order, that is why ethically good is morally mandatory (Stres, 1999).

Based on this we see that, “ethics is the awareness of moral values and of moral good, and morality is the awareness of obligation of concrete responsibilities, one another need and complete each other” (Stres, 1999:11).

For our purposes, the concept of ethics will represent a discipline in philosophy that deals with what is good and what is bad, and treats moral principles and norms of conduct in certain occupations.

In conclusion, one of the crucial elements in eliminating corruption is certainly proper morality and ethics of people whose occupations are most vulnerable to pressures of potential bribers. As Kos emphasises (2001), diverse occupational associations in charge for creation and realisation of various codes of occupational ethics are aware of this, especially of vulnerable activities and functions.

2.3. Integrity

Integrity is a concept people perceive differently. The word “integrity” comes from the Latin word (lat. *Integritas*) and it means entireness, accordance, not inverted, indivisibility, constancy, honesty, cleanness of soul, unity. It is a concept that is opposite to depravation, moral perversity, bribability, and corruption (Pagon, Meško, Lobnikar, 2003:147).

Integrity also means the way of behaving or working of a person or institution that operate honest, accordingly, scrupulously, impartially, transparent and qualitative. Moreover, it is important that they are perceived by the media or society – that they give an impression of honesty, operating accordingly to the formally accepted moral standards and rules, in sum, that they operate with the high level of integrity.

As Pagon, Kutnjak Ivkovich and Lobnikar (2000) say, individuals handle integrity ethically, because they act in compliance with their moral beliefs that tell them what is right, and not because outside incentives or different pressures are involved. For that reason, integrity could be defined as inclination to resisting the temptation, to misuse rights and authorisations, which result from a certain position or as resistance to corruption on an individual, organisational, and institutional level (Haberfeld, Kutnjak Ivkovich, Klockars, and Pagon, 1999:23).

Various researchers of leadership came to conclusion that integrity is a fundamental characteristic of successful leaders in the business world, meanwhile the theorists of interpersonal and collective relations defined integrity as the key factor of trust in organisations (Pagon 2003, summed from Backer, 1998).

Delattre (1996, quoted in Pagon 2003:23) classifies identity as “constant adjustment, preparation, decisiveness, and reinstated habit that a person acts right even if no one forces him to do so, except for himself or herself.”

Consequently, integrity means such personal quality, as the social construct, which is the best counterbalance to personal deviation and unethical behaviour. It is the most desired distinction of an organisation or an individual, and it signifies the respect of rules and norms, which manage the area of their operation.

The defined concepts, corruption, ethics, morality, and integrity are the base for further discussion. From the written above it is obvious that corruption is any act by which we violate moral principles, values, and norms in a certain society. Integrity is pretty much the same concept as corruption, because the integrity of an individual demands for acting in concordance with previously mentioned moral principles, values, norms, and rules. The concept of

corruption explains the bulk of various violations of integrity and unethical conducts.

3. Prevention and Corruption

Criminal prevention is a systematic activity whose intention is to decrease and abolish various possibilities for creation of danger, threats, and interference in other people's rights, especially to baulk criminal acts of perpetrators. It is an operation before the consequences, "ante delictum" and for suppression of situations that could cause creation and development of criminality.

So far, reactions to occurrence and threats of corruption have been explicitly repressive regulated. All of us are aware that only repressive responses to corruption problems assure only elimination of harmful consequences in individual corruption cases, meanwhile the causes, reasons, and circumstances that lead to corruption development remain untouched (Resolution on the Prevention of Corruption in the Republic of Slovenia, 2004).

The only way by which we can actually decrease the extent of corruption is therefore the eradication of causes, reasons, and circumstances that enable and accelerate development of corruption. Accordingly, the results are achievable in first place with the prevention; in the meantime repressive activity continues to be corrective, which serves only for handling of worst corruption incidences (Resolution on the Prevention of Corruption in the Republic of Slovenia, 2004). Thus, corruption is a phenomenon "easier to prevent than to cure".

Corruption is an international problem, so international cooperation is of crucial importance in the fight against it.

International organisations, especially the European Union and GRECO have found out that reactions so far to occurrence and threats of corruption in the Republic of Slovenia have been merely repressively regulated eradicating only consequences and not circumstances for creation and development of this phenomenon. As response to the reproach, the Governmental office of the Republic of Slovenia began with the preparation of the Resolution on a national program for prevention of corruption in Slovenia, which ended with adoption of the Resolution on the Prevention of Corruption in the Republic of Slovenia. The starting point for preparation of the resolution has been presented as supplement to adoption of the Prevention of Corruption Act. The Act and the Resolution are fundamental and mutually inseparable strategic documents in the area of the prevention of corruption.

The Resolution on the Prevention of Corruption in the Republic of Slovenia contains national anticorruption strategy, which does not tend towards unrealistic immediate and radical eradication of corruption but to prevention as basic objectives. The measures provided by the Resolution are long-term and coordinated with the level of its economic, social, and political development; they are directed into long-term and permanent elimination of the conditions and development of corruption. The basic purpose of the Resolution on the Prevention of Corruption in the Republic of Slovenia is the formation of a suitably high level of an anticorruption culture at the personal and general social levels, and moreover with direct and broader goals of the Resolution originating from 171 general legislative, institutional, and practical measures for prevention and oppression of corruption in the area of politics, state administration, investigative bodies, bodies of prosecution and judgement, economy, NGOs, media and overall public. Direct and general

objectives are following (the Resolution on the Prevention of Corruption in the Republic of Slovenia):

- formulation and implementation of adequate ethical standards
- long-term and permanent elimination of the conditions and circumstances for the occurrence and development of corruption
- establishment of adequate legal and institutional environment for the prevention of corruption
- strict enforcement of accountability for illegal actions
- establishment of a system of zero tolerance toward all corruptive actions
- effective introduction of internationally established standards relating to this area

In addition to direct and general objectives the implementation of the Resolution will affect the achievement of the following broader social objectives (the Resolution on the Prevention of Corruption in the Republic of Slovenia):

- identification of areas most exposed to corruption
- transparent and legal financing of political parties
- effective reform of state administration
- overcoming the conflict of interests in public services
- ensuring legal, professional and responsible decision making
- establishment of appropriate mechanisms for detection and notification of possible corruptive actions
- ensuring independent and effective operation of law enforcement authorities, and judicial authorities
- ensuring effective operation of other supervisory mechanisms
- ensuring open and transparent budget spending procedures
- creative cooperation between state and private organisations and the civil society
- training and assistance to the private sector as regards effective and self-regulatory actions against corruption
- increase of sensibility of state authorities, the civil society and individual persons towards forms of corruption
- increase of general awareness on the rights and obligations pertaining to individuals and institutions
- assistance to the media in the implementation of their supervisory function
- inclusion of the Republic of Slovenia into international endeavours for the prevention of corruption.

Due to greater rationality and efficacy of preventing corruption the general starting-point for contents and realisations of Slovene anticorruption measures is prevention indeed, detection of causes and conditions for corruption, their eradication, meanwhile the repression stays as a corrective useful for sanctioning of illegal acts.

One of the objectives quoted in the Resolution, is also identification of areas most exposed to corruption and establishment of appropriate mechanisms for detection and notification of possible corruptive actions. Mentioned objectives can be achieved through the introduction of the integrity plan.

4. The Integrity Plan in the Republic of Slovenia

The integrity plan is one of the best contemporary methods for creation of legal, ethical, and professional quality of work in various governmental and nongovernmental organisations. Operating with the

integrity plan is one of the fundamentals of the Slovenian national strategy in the fight against corruption.

The Prevention of the Corruption Act in the Republic of Slovenia (2004) defines the integrity plan as “measures of legal and practical nature, which eliminate and prevent the possibilities for the occurrence and development of corruption in a body.” Public and local community bodies shall adopt the integrity plan.

The integrity plan consists of, in particular (the Prevention of Corruption Act, 2004):

- the assessment of corruption exposure of the institution
- information on the person responsible for the integrity plan
- the description of the work process and method of decision making including the description of the exposed tasks
- preventative measures for reducing the possibility and risk of corruption, and
- other parts of the plan defined in the guidelines from Article 43 of the Act.

According to the prevention of the Corruption Act, intention of the integrity plan is the establishment or improvement of the institution's integrity. The integrity plan is important for the prevention of integrity derogation, which happens if there is breaking of rules within the organisation or unacceptable behaviour in the form of nepotism, clientilism, unjustified use of office cars, etc. Subsequently, the integrity plan is an instrument for the increase of awareness of the institution's weak points or vulnerability and exposure of the institution, and whose objective is to prevent and warn about possibilities of corruption. The integrity plan examines the ability of a system to resist violations that lead to corruption, and to prevent accumulation of actual authorisations within a workplace and without any particular supervision or with routine checks only. As already mentioned before, the integrity plan consists of the measures of legal nature, for example; creating the system of physical and electronic protection of workplaces, the equipment and employees (<http://www2.gov.si/ZAK/Pre-Zak>).

The essence of the integrity plan is systematic effort of assessing power and weakness of defence mechanisms that fight against corruption and are built in the structure, procedures, and rules of organisation and its processes. The assessors search for and assess risky areas; when they are found, they develop anti-measures that protect the area from corruption. The assessors write reports on the level of integrity in institution and recommend possibilities for improvement that the leadership of the institution accepts based on their judgement. The integrity plan is thus a project work.

The integrity plan measures the system's power of resistance and procedures within the organisation to actions that could lead to corruption. It is a measure with the preventative nature and proactive action. The integrity plan does not check or evaluate the integrity of an individual that represent certain organisation, for example, the tests of integrity, on the contrary, the integrity of all employees and everyone cooperating with the institution is estimated, so of the entire system (<http://www2.gov.si/ZAK/Pre-Zak>). The integrity plan is part of the general social network of values, norms, and (legal) measures that protect from corruption.

The use of the integrity plan is easier to understand as a constant study procedure. The start could be a limited assessment of individual areas that are most threatened and vulnerable; in continuation the plan is expanded and improved. Throughout the years it could include similar assessment in other parts of an organisation. In addition, the assessment of firstly

established “protective” measures and their updating based on the gained experiences could be added to the plan.

The Commission’s task in realisation of the integrity plan is to advise and to direct. With suggestions and practical help it will assist with the formation of the plan for improving the integrity and for directing when repeating the check of the integrity state. The Commission prepared general guidelines and detailed instruction for formulation of the integrity plan. Based on the experiences (the Office for Prevention of Corruption cooperated with the Netherlands experts in the MATRA project in execution of the pilot project of the Supreme State Prosecutor of Slovenia), the Commission will assure the necessary level of objectivity and will assist with more precise examination and appropriate recommendation for eventual integrity improvement. Likewise, the Commission will be the most important actor in qualification of individuals responsible for the integrity area, which will within the organisation increase the level of awareness of vulnerable points of activity and integrity by using their own example and knowledge. Work with the integrity plan demands systematic effort of managers and institution itself (<http://www2.gov.si/ZAK/Pre-Zak>).

When an organisation creates the integrity plan, it will have to inform the Commission about it, in order to be able to periodically check the integrity state. The report contains a shorter summary of performed checks, brief findings, the contact person, and the date of the next check. If the head of an organisation recommends examination of the state due to ascertained integrity violation, the check can be done before the determined date. The control is done by an earlier determined procedure which is a formal report in the form of a table with the improvement recommendations. Based on the presented report the head of the organisation decides on the adoption of necessary procedures in the future. The Commission gets the same report on the performed check as if it was the report of the first check, only that the latter is then based on the performed procedures for improvements. Rechecking is done by the person responsible for the integrity plan (it could be a project group, which depends on the size of the organisation, and sensitivity of duties and authorisations) with the help and cooperation of the Commission (<http://www2.gov.si/ZAK/Pre-Zak>).

Prevention of corruption is based on the transparency. This holds not only for the transparency in the outside world but also for the transparency within the organisation itself. The integrity plan helps to increase efficacy and quality of work with prevention of formation of smaller circles within the organisation. It will only be possible if each employee in the organisation perceives the integrity plan as his or her own. All members of the organisation must stimulate each other toward unfavourableness to improper professional behaviour of individual members of administration. With this they contribute to greater trust in the organisation. Based on the above mentioned, the integrity plan represents the support to efficacy and quality of all activities of an organisation.

Besides promoting professional behaviour in an organisation, the integrity plan also has other benefits. The first benefit achieved with the integrity plan is a thorough and precise general examination of the organisation. This enables the leading employees to weigh whether the situation in the organisation is still proper in order to be able to undertake its tasks decently and honestly. The second benefit is that the integrity plan identifies risk areas in an organisation’s work processes, simultaneously warns on the power areas that could ensure solution for decreasing risks. Such assessment, combined with the creation of job profiles and descriptions,

enables to individual members of administration inclusion in constant support and use of the integrity plan. This is possible simply because they assure information, which needs the check of the entire organisation.

Preparation of the integrity plan must focus on the organisation and it must not attempt to process every probable situation that might or might not exist in the future. Some organisations despite of it include all forms of behaviour into the integrity plan, for example: types of social discrimination, personal harassment, health, hygiene or sensitivity of the environment. The organisations must consider these areas as not essential, but they can include them in the organisation's discretion. It is generally better to consider them as conditions necessary for the employment contract.

One of the strongest characteristics of the integrity plan is the inclusion of appropriate procedures, which do not contain threats with anti-measures on employees' complaints. Of course, the subject must be in the context of national anticorruption legislation. The integrity plan must in case of violation of conditions for integrity deal with the joint of sanctions. In spite of that, the anticorruption legislation, beside backgrounds for difficult work and other important acts, must be respected.

As we can notice, the integrity plan is the instrument for the increase of strong and weak points of the organisation's activity, whose objective is to warn about the possibilities for corruption. At the same time, it is not the framework plan for no-corrupt public job, but is a mean for stimulation of debate in individual public jobs and for increasing of awareness of possible vulnerabilities and exposed activities in certain organisations that could lead to corruption.

Once the leadership of the organisation becomes aware of their power, weakness and risks, it is necessary to assure effective preventative measures. Such measures must prove its value in daily practice and be useful in a wider extent. Furthermore, in order to have greater success and efficacy it must be based on special standards for particular state organisations, tested, graded, and legally and properly examined for adoption. Such cyclical steps will lead to a constant increase of awareness of vulnerable activities, which will then assure trust in preventative measures from "beginning to the end" of the organisation. Obviously, not all measures are suitable and proper for each state institution, which is why each individual office or organisation must check and assess which preventative measure will be the most appropriate and efficient for their needs and problems.

Finally, I can offer a conclusion that the integrity plan is to support to effectiveness and quality of organisational activity, it promotes professional behaviour in an institution. It is a sign of quality, trust, and professionalism. Since the integrity plan is a project or cyclical work, the awareness of weak, vulnerable or exposed organisational activities constantly increases. This is confirmed by the statement that the integrity plan has preventative nature.

5. Conclusion

If we summarise the most important findings in relation to the suppression of corruption, we can conclude that foundation for elimination of corruption is prevention. Prevention is a concept, which is lately the leading idea of contemporary criminal politics that strives to in the best possible way efficiently prevent harmful consequences of corruption. Thus, the positive results are achievable with the preventative measures firstly; repression merely removes consequences after they have been made. Hence, the saying "better preventing than curing" in the area of fighting corruption by all means stands.

Strong and serious societal action of promoting anticorruption behaviour is urgent. Besides the increase of public awareness on threats of corruption, the zero tolerance to corruption will be established as well. The prevention, detection, and persecution of corruption is possible only with the great support in politics, therefore, it is crucial to determine the rules of behaviour and with the strong political support. It is important to establish the transparency system in order for everyone to recognise corruption. Civil society and media are in any case the best control of authority; we all know that corruption has tiny chances for success in a society sensitive to its occurrence and because each deviation of individuals gets attention and consequently also society's negative attitude. Furthermore, it is vital to increase efficacy in the area of detecting and criminal persecution of corruption, because not compromising and consistent sanctioning of illegal acts also preventatively influences future potential perpetrators.

The objective of each efficient strategy against corruption is the creation and establishment of an environment for preventing corruption respectively developing of a national system of organisational integrity. For this reason, each organisation should have their own anticorruption program, which will base on acknowledgement of their own vulnerable and exposed activities, thus the integrity plan. This will enable them to choose the appropriate combination of preventative measures based on their needs and which will support efficacy and quality of the organisation's activity, encourage professional behaviour, etc., in the areas most vulnerable to corruption.

Slovenia made its first step with adoption of the Prevention of Corruption Act as foundation for the integrity plan. The central role of the integrity plan is especially to increase the awareness of weak points of an organisation's operation, its vulnerability and exposed activity that cause risks for development of corruption. The purpose of the execution of the integrity plan is to assess the ability of a system to resist violations, which could mean integrity derogation. It is a systematic estimation of weakness and vulnerability within individual procedures, rules, and organisational processes. If and when the assessors find these areas, their task is to develop measures, which will protect risky areas from possibility of corruption. The Commission for Prevention of Corruption publishes the report on the integrity level in the organisation and recommends possible improvements. Cases that are discovered with the integrity plan will be used for studying of successfulness of preventative measures and their improvement.

Laura Oana STEFAN

First of all please allow me to thank you very much for the invitation to this conference. I know that we are very short on time, so I will try to be as brief as possible, without skipping, of course, the core of the presentation. I am here in a way to tell the Romanian story while the story is going on, so in a way I am talking about history which is not yet finished. So I will invite you from the very beginning to follow it in the next years and see how it develops. And as with any unfinished story, we can only hope for the best, but of course we should also envisage that some temptations and some unhappy results might also occur.

Where did we start from? In 2004, Romania concluded the negotiation with the European Union in view of accession to the Union. And at that point we concluded the negotiation with a safeguard clause on corruption and on reforming the judiciary. The Safeguard Clause pretty much said that unless we make efforts to improve the status, we will have a one year delay. So, it will mean 2008 instead

of 2007. One of the crucial requirements was to set up a realistic strategy against corruption with an attached action plan that has deadlines and responsibilities, and of course, last but not least, budgetary provisions, because we all know that we can all talk about how beautiful anti-corruption plans might be, but if you do not give institutions the human resources and the monetary resources to do what they are supposed to do, obviously they will not be able to fulfill their tasks. We adopted the anti-corruption strategy with the attached action plan in 2005 and we started implementations so that in 2006 we do not have any more red flags on corruption and on reforms of the judiciary. Between brackets, red flags are a way for European Commission to signal the most sensitive areas in countries on the way to accession.

The main areas for our anti-corruption action plan and for the strategy were of course preventing, combating and cooperation at international and internal level. This is not nuclear physics – all anti-corruption strategies are organized in such a way, because of course while combating corruption usually sells the papers because we are talking here about big names and big scandals, prevention has also a crucial role as what we are trying to do is to close the loop holes in the systems-- loop holes where money can be channeled and exit the public budget and go into private pockets-- while combating corruption is really about trying to use the scarce resources the government has in terms of policing and prosecution to try to find the few that sometimes break the rules.

Again now, talking about preventing corruption, we try to furthermore detail what we mean by that, and we have these three focus points, and I would say that the first one is probably the most important, because we are talking here about integrity and about openness from the public institutions. It is only when public institutions are pressured from the outside that they see an advantage in being open. Now, there are countries where the culture of openness is more established and rooted in the society, while at the same time there are countries where we are just learning how to open our institutions. But as a general rule, no bureaucracy has the natural tendency to be open. It is only when we go over there and ask them for the information that we feel we should be entitled to receive, the bureaucracies open their doors. And it is not because they want to be nice to us, it is mostly because it is more convenient, it is more advantageous for themselves. When we talk about bureaucracy, we usually talk about political leaders which are on top and which are very sensitive to how the citizen, the voter perceives them to behave. So there will be a tendency to open up the administrative door only if, from the outside, we will be able to pressure the system and to show that we are educated citizens, we know what our rights are and we have the right to know what is being done with public money.

Because corruption is not only a public sector disease but also a private sector disease, we took measures to improve the activity of the business sector, but also we took some measures to simplify the procedures, licencing, permitting process, because it is there where petty corruption usually occurs, where medium corruption usually occurs. It is when the private sector means the public sector and “while it may take up to 60 days, but if you are nice to me, I can try to make it in 3 days.” It is not breaking the rule necessarily because I am entitled by law to issue the permit in 60 days, it is just that giving out favors should not be up to public servant to give out such favors, it should be the task of the authority itself to behave as efficiently as it can, based on their own resources and not necessarily based on, you know, little attentions given to small officials. We should not forget of course the information campaigns. We had all sorts of information campaigns from the very, “I don’t give I don’t take bribe”, very simple ones, to the more detailed ones that referred to a more specialized public like police officers or people that encounter police officers and so forth.

Now I must say that I think while a discussion is proper to this regard, we have passed that moment where at the level of the general society of ... republic we are still wondering ourselves whether it is good or bad to give a bribe. We all know it is bad. The question is what do I do when I must? Or what do I do if I see that the other is giving? So, what we are trying to do now in the area of information campaigns is to develop more sophisticated tools like “how to” guides for citizens, to explain to them what are their remedies, what can they do, “them” personally, to what institutions can they go, what kind of protection should they expect, and, you know, how vulnerable do they become when they are reporting corruption.

There are two crucial laws that we adopted, laws that deal with transparency. One is on the access to the information of public interest and the second one is the long transparency in decision making in public administration. In brief, the first law offers the possibility for the citizen to access information which is held by public authorities. So, if I know that there is a piece of information in the city hall, for example, and that piece of information is of public interest, I may go there, request it and receive it. The second piece of legislation is more sophisticated. It gives me the possibility to influence public policies, to influence decision making in the public administration, meaning that on the basis of the information I have, I can go and be an educated interlocutor for the public administration. For example, if they are thinking of redoing the system for public procurement, I may have a valuable information that I may offer as expertise to the government.

The rule in Romania is that all information held by public authorities in public institutions is public, so the openness is the rule, at least in terms of laws. And we have a so called *ex-officio* category of information, information that should be published from the very beginning without any citizen going there and asking for it. We have clear deadlines and strict procedures for providing information and in terms of exceptions we have very strict exceptions. Now, when we talk about these things, we all say, “yes, of course, information should be public if it is held by public institutions”, but then, if we are talking about information we had very interesting experiences with implementing these pieces of legislation specifically. For example, under Romanian law, the budget of a public institution is a public information *ex-officio*. And it is written in the law, there is no question about it. We had people going around the country and requesting budgets from city halls, departmental institutions and so forth. And the results were amazing, at least in the first year of the existence of this piece of legislation, and I will skip the “I don’t know the law exists” type of response. But there were leaders of the public institutions that said “what do you mean you want my budget?” And when they say “my budget” they see it as their own, it’s like asking them how much money they have in their own pocket. When explained that this is a public information and they should give it out because, you know, it concerns us all, they almost had a heart attack. There were situations where NGOs took institutions to court for the judge to decide that indeed they were right to request that information. It becomes even more sensitive when you are asking for the salary of a city man. That is public information *ex-officio*, and they have no right to refuse it. But it is in the implementation phase where you really see the law at work and where you are faced with difficult questions of public information versus protection of personal data and so forth. Now of course the debate is useful, and we have had series of debates and here the help of international donors was crucial in Romania because it is an educational process, it takes a while to change mentalities. I mean that is the most difficult thing to change. Therefore I congratulate you for this event where you bring together academia with practitioners because I think unless we change mentalities from an earlier stage it

is quite difficult afterwards to try to influence people once they are fully formed and hold important positions.

In terms of transparency in decision making, what the law really says is that before you adopt any piece of legislation or regulation you are supposed to publish a draft. In simpler words, you are supposed to tell me what you going to do – before you do it, and not afterwards. The natural reaction from the public sector was “Oh my god! And if I tell you then I am going to have strikes every day and my activity would be jeopardized - you’ll obviously not going to like what I am going to do!” But the philosophy should go further than that: if I don’t like what you are going to do, I probably won’t like it after you do it just as much as I won’t like it while it is still a plan, first of all. And second of all, I may have a good solution, a better solution for you for the same purposes that you are trying to achieve. It’s really about getting free expertise from the market, because e.g. let’s take the public procurement sector. We know that it is quite difficult from inside an office to draft up, to think of all possible situations when establishing a new public procurement system. You might need the help of consultancy companies that operate on the market and know exactly what kind of problems they are facing in their day-to-day activities. But of course that costs, I mean noone is going to give you an advice for free. So what you are trying to do is trying to cut a deal here: “I am going to tell you what I am planning to do and you are going to tell me whether that is okay or you in fact have better ideas to achieve the same thing.” Now, there is a risk here and you need well-educated people dealing with the process, because of course here there is a risk of interest groups, stealing the agenda or directing the agenda to a certain point where you don’t really want to get. And it is easier to control such things when we are talking about simpler policies. When we are talking about more sophisticated policies, the private sector most probably has the better specialists than the public sector, so there you need to be very careful. That is why in the law it says that you should analyze the proposals that you receive from others but you are not compelled to take everything on board? It is the decision of the public authorities because it is the responsibility of the public authorities at the end of the day. And I am giving all these examples of public procurement law because we just had a new public procurement law adopted in 2006. It is the beauty of European accession – we had a sound public procurement framework which was in line with a European acquis, but unlucky us, the European acquis has changed so we had to change our internal legislation. We used it for good purpose I think, we tried to solve some of the issues which were already signaled as problems in our legislation. We introduced a public character for all documents used in public procurement processes. And here we should be clear that we are talking about documents which are initiated from the public institutions, because if we are talking about offers made by competitors there, we are entering the area of commercial secrecy to a certain extent, so we cannot really talk about the public nature of those documents.

We also have a new law on financing of political parties, and that is really one of the very sensitive areas across the world, it is not by any means a Romanian problem. We have had a law on political party financing. What we have done is to improve the existing procedures. We reduced substantially the ceiling for membership fees. You may ask yourself why. We had in law (I am just giving you an example because I think it is more interesting to talk about examples than the general principles) the possibility for a party to establish the membership fee up to 200 medium salaries barrier, which would mean obviously that you would go bankrupt if you are affiliated to a party that chooses to set the membership fee so high. In practice no party was insane, so obviously the membership fee barrier was around one, maximum two medium salaries barrier. However, close to election times, the parties adopted the so called “extraordinary

membership fees” policies, saying that of course you can pay a higher membership fee to the party if you want to, and membership fees as opposed to donations, are not necessarily made public. And what we have said that in fact we are talking about donations here and of course you can be generous to a political party, there is no harm in that, but as the general public we need to know, and we need to know because indeed you are discovering through such mechanisms who is behind political parties. Not that it is wrong to be behind political party, but it does influence the agenda to a certain extent. The same thing we introduced with regard to donations given as discounts – there were shops, they were giving merchandise for ridiculously low prices – and of course they would not be registered as donations, they were discounts. We decided in this piece of legislation that discounts should be also reported – to be more precise, all sorts of donations should be reported so that we clarify things. We strengthened the control because up to now, the court of accounts was looking at the political party financing, and while the court of accounts is a very stable institution and a very serious one, it didn’t have the possibility to apply deterrent sanctions because you can fine a political party if you are the court of accounts but you cannot annule for example a mandate that was won by a party member, by a party representative who did not fulfill the requirements under a political party financing law. So it gave the possibility for controlling to the electoral permanent authority, who also validates the mandates which are won in elections.

In the area of combating corruption, we worked upon increasing the independence of working prosecutors, so what we said is that prosecutors, like judges, should be independent while working on the file and noone should be entitled to take the file away from one prosecutor and give it to the other unless there are very justified grounds such as illness, death, you know, things like that. We also have a specialized prosecution office, the NAPO, and they are working on corruption issues, and we had as a conditionality to strengthen the institutional capacity of this anti-corruption prosecution office and we have done that. It is a very successful institution, at least from our point of view, and it is in a way self-sufficient - it has prosecutors, police officers, and specialists that could analyze economic data, so in a way, if they are ready to do investigations, they do not depend on other authorities necessarily to conduct such investigations. And they are also working on improving the criminal procedure code.

Another element which is very important in the Romanian scenario and caused enormous discussions and debates, were the statements of wealth and interest which we introduced. There are a few things about them: the first is that they are very detailed, they include very detailed data, such as how much money you have in bank accounts, do you have paintings, do you have jewelries, real estate, debts to other persons or do other persons have debts to you, and so forth. And the second feature of these declarations is that they are made public – they are publically available on the Internet. And that caused debates as I am sure you can see. People argued that this is a breach of confidentiality and to private life. We argued back that noone asks you to take a public function - you are free to choose to go to the private sector if you want to remain in the shadow with regard to your own assets. You are supposed to fill in these statements once you take the mandate and annually afterwards so that it is compared from one year to the other and we can see the differences. What matters is not how rich you are when you go in a public position, what really matters is how richer are you at the end of your mandate or one year after you have taken that position, knowing that the salaries are also public. So it is a simple calculation that can tell you whether you are making more money than you should. And then you need to come up with aunts or other wealthy relatives that probably made you a gift or died and then you herited everything. We are now working with a lot of scandal I would say, on a

new law on setting up an agency that controls these declarations of assets and interests. We have a control mechanism and I will just point out the big problems that we think the mechanism has today.

Talking about conflicts of interests, there is a procedure to address them if they occur: you are supposed to declare your interests and then if you are in a conflict of interest situation, you are supposed to behave in a way so that to abstain from taking that decision. And the existing regulation says that you should notify the Prime Minister, control body, and they should look at the situation and decide whether there is a conflict of interest or not, and then you can contest the decision with appeal and you are facing the threat of being fired and for 3 years you cannot hold a similar function if you did not abstain while being in a conflict of interests. Now I may say that in fairness, this procedure is not used very often and it tells you something about the efficiency of the mechanism, because it is possible that the procedure is not used because it is all within the same branch in a way. It is all internally regulated and people have a tendency not to go to internal regulating mechanisms in Romania. Now I would love to say differently, but I think that this is what happens in transition countries when you cannot rely too much on internal controls in certain professions.

Let's look at the members of the Parliament. They obviously have their deontological or ethical commission. Now, how many sanctions does that commission apply in your country? In my country, none, because the commission is composed of MPs of course, and MPs think twice before taking a decision against another MP. Now, in fairness, it must be said that in other countries the system works, and the system works because it has been there for a while, it has been enough external pressure, it has been reviewed and probably the voters look closely at what the commission does. In my country, that is not the case yet, so therefore I really would advise for the best system, for the appropriate system for each country, because there is no such thing as a general solution for everybody. This is in very short words, an evolution of the declarations of wealth and interest and we see here that evolution happens: we started from not having such declarations to having declarations with meaningful information but which remained confidential (meaning that they were not made public, no one would know how much money or properties did you have at the beginning of the mandate so there was no reasonable way for the public to hold accountable the public sector). Then the statements became public, but all the meaningful information was taken out, (meaning that you were just supposed to tick boxes: "do you have bank accounts?" - "yes I do", "do you have real estate properties?" - "yes I do, of course", but without, you know, "what do you have?" - it is not the same thing when you have a one room apartment or a castle on the sea-shore. Then more information was input into the declarations and now we have very very detailed declarations and they are public. But it took a while, I mean from 1990 to 2006 - it is really a long time.

This is really our problem in terms of verifying wealth, and I don't know if this is the case in Turkey, but I just would like to flag it out because I saw it in other eastern countries. We have in our constitution, as a reaction to the regime we had before 1989, this presumption that all wealth is acquired through licit means. This is a legality presumption and it places the burden of proof entirely on the prosecution or on the investigator to tell me how did I get my wealth. Taking an example, if I am drug dealer, I have husband that never worked, I never work myself, I do not have a wealthy family, and yet I live, you know, in a nice castle on the sea-shore, and prosecutor would ask me how did I get it, I have the right to say, "well, you tell me how I got it". In other countries, from the moment you have suspicions, qualified suspicions I would call them, meaning that you looked at my employment history and I have none, you look at my incomes and I have

none, and yet I do have this money that I am using and you know that I am being convicted several times for drug dealing, it is on me, the burden is reversed on me to prove how did I get it. And if I cannot, then you are entitled to confiscate it, so there is a strong incentive on my side to try to explain at least partially, how I got the money. Then in Romania, as a reaction to communist regime, we said that “no, no, no, this is the method used by the previous administration, it is entirely on the investigators to tell me how I got the money.” At no point in the investigation is the burden of proof on me, unless they really show me that I got this money through illicit activity. So this gives really hard time to prosecutors and tax inspectors because they would really need to link every penny to the respective wrong doing, which is not easy in day-to-day life. So what we are trying to solve through this new agency that we are trying to create is not the illegal side of affairs (because we have the prosecutors and tax inspectors to do that), but it is the grey area where I cannot tell you that you have been drug dealing therefore you have this money, I do not have direct connection. I am just saying, you have this money and yet you have no salary, no relative, no husband, nothing – I cannot see how this money can be justified from your incomes. And that of course, generated long debates in Romania, because people are saying, “well, we are going too far, most of the European countries don’t have that, why do we need to be the first in setting up such mechanisms?” My answer to that would be, yes, not many European countries have something like that, but on the other hand, not many European countries have such strong presumptions in their constitutions. In most European countries, in most advanced countries you have the possibility to turn the burden of proof on the other one if you have enough indications that something is not right.

Now you have here the list of who is supposed to give in declarations of assets and interests. Without going through all these, I will tell you that those are most people in the public sector. I think we only skip simple professors, nurses and doctors, but every one having some sort of power in the public administration is supposed to fill in such declarations and they are published on the website of the respected institution. So, everybody – ministers, parliamentarians, the President, mayors, local counsellors, judges and prosecutors, all civil servants, people that have control roles in public institutions, personnel from the state banking system, and so forth. The control procedure is ensured by a commission, organized at the level of each court of appeal, but there are of course, some problems with the commission, that’s why we are trying to change the system: it has no separate budget, it has no permanent activity, it should be active only when problems arise, (and we have heard in the previous presentation that that is usually the system that administrations want to use when, you know, try to pretend that the problem is not one that would arise everyday, we just need a problem-solver, when the fire starts), and we do not have specialized personnel in such commission.

Now, of course those of you that have had interaction with judges and prosecutors, know that judges and prosecutors are the smartest people in the world, they don’t need any other expertise, because they can see things through and they have this seventh sense which helps them. Well, when dealing with very complicated economic issues, tradition shows that you do need an economist, you do need someone that can look into the bank statement and makes some sense out of it because it is not always crystal clear. We have another impediment to starting the procedure – it is only a handful of people who can make these notifications – it is the General Prosecutor of Romania, the general prosecutors at the local level, the Minister of Justice, the prosecutor of the Anti-corruption Directorate, the leader of the institution where the public official acts, or the person himself that can ask for the verification. Now we can see that the general public is not there

listed, while the general public might be the most interested to see investigations taking place.

One more point on the control procedure is that at present you need to have solid grounds. You have to have solid proofs when filing in such complaint, which is a problem, because we all are transformed into detectives and we are supposed to go around and take pictures and find out about banking issues, which is not correct. What we are trying to do now is set up this agency to look at these issues. And we are relying very much also on the disciplinary sanctions, because conflict of interests, apart from annulling the act adopted in such a situation should also entail disciplinary responsibility for the person that acted in the conflict of interests. And what we are trying to do is to input an external factor into these internal checking systems which are not very effective at the moment. And now our bet is that once we know that the disciplinary commission should be active with regard to certain wrong-doing, they would be compelled to take initiative and to solve the issue in one way or another. Of course they might forgive the official, but it will be a strong incentive on them not to do so, because as the general public, we already know, we will know from this agency which will be created that a certain decision was taken in that situation of conflict of interest. I'll stop here and if needed, I will be around for questions. Thank you very much.

MEDYA VE ETİK SORUMLULUK

Panel Yöneticisi: Prof. Dr. Ahmet İNAM, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Felsefe Bölümü Başkanı

Panelistler:

Uluç GÜRKAN, Ali BAYRAMOĞLU, Bilal ÇETİN

Uluç GÜRKAN Medya ve Etik Sorumluluk

Değerli katılımcılar,

Biraz önceki açış konuşmasında da vurgulanan genel doğrulara birkaç cümleyle ben de değinmek istiyorum. Medya etiği aslında iki ayaklı bir kavramdır. Birincisi medyanın kamusal işlevi ve sorumluluğuyla, toplumu bilgilendirmek ve eğlendirirken doğru ve yansız olmayla ilgilidir. Mutlaka yasal bir terim bulmak istersek, buna toplum dolayısıyla bireyin bilgilenme hakkının yerine getirilmesi de denilebilir. İkinci ayak, özellikle basın özgürlüğü ve bu çerçeve içinde ifade özgürlüğüyle birlikte sahiplenilmesi ve bu özgürlüklerin korunmasını içeriyor. Ancak bunu yaparken bireysel ve kamusal özgürlüklerle ilgili sorumlulukların dengesini de göz ardı etmemek, basın ve ifade özgürlüğünün mutlak ve sınırsız olmadığını bilmek gerekiyor. Açılış konuşmalarında basın ve ifade özgürlüğü, kişi hakları ve özgürlükleri bağlamında bir soruyla dile getirilmişti. Kişilerin itibarı zedelenmemeli, özel yaşamlarına saygı gösterilmeli, adil yargılanma hakları mutlaka gözetilmeli ve ihmal edilmemelidir. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 10. maddesinin 2. paragrafında kamu hakları konusunda medyanın ulusal güvenliği, ülkenin toprak bütünlüğünü, kamu düzenini, toplum sağlığını, genel ahlakı, yargı bağımsızlığını bertaraf etmemesi gerektiği söyleniyor. Medya eğitiminin çerçevesi kısaca bu şekilde özetlenebilir.

Dünyanın çeşitli ülkelerinde farklı anlayışlarla medyanın kendi içinde, bizde de basın konseyi örneğinde olduğu gibi, birtakım yasal düzenlemeler, özel denetleme çabaları görülmektedir. Bu denetleme çabalarının, basın özgürlüğünün sorumluluklarını, görevlerini de içeren medya etiği çerçevesinde yerine getirilmesini sağlayan düzenlemelerin ülkeden ülkeye farklılık gösterdiği gözlenebiliyor. Örneğin açılış konuşmasında şu vurgu yapıldı: Amerikan Yüksek Mahkemesi tecavüze uğrayan bir kadının isminin yayınlanmasını gazeteler ve televizyon açısından bir yasal hak olarak vurguluyorken, bu pek çok ülkede yasal bir hak değildir. Türkiye'de de bu konuda yasal bir sınır yoktur. İngiltere'de ve yanılmıyorsam İtalya'da böyle bir yasal sınır var. Tecavüze uğrayan kişi rıza göstermedikçe ismini veremiyorsunuz. Günümüz koşullarında medya etiği konusunda uygulama, neredeyse dünyanın bütününde özellikle de Türkiye'de imkansız hale gelmiş görünüyor. Bunun özellikle iki sebebi var: Birinci neden, iletişim teknolojisindeki gelişmelerden dolayı medya, tek tek her birimizi, bireyi ve toplumlara yönlendirir hale gelmiştir. Medya eli ile her gün yeni bir dünya kuruluyor. Biz de medya eliyle kurulan bu dünyada kendimize bir yer arıyoruz, kendimizi bir yere konumlandırmaya çalışıyoruz. Kendimizi bu dünyanın gerçekliğine inandırmaya çalışıyoruz; ama acaba medyanın bize sunduğu dünya gerçek bir dünya mıdır? Yoksa medyanın belli araçları özetlerken, kısıtlarken, belli bölümlerini verirken çeşitli nedenlerle, iyi niyetle ya da farklı nedenlerle çarpıttığı bir dünya mıdır? Şunu söyleyebilirim ki, medyanın oluşturduğu dünya dünyanın hiçbir ülkesinde gerçek bir dünya değil, sanal bir dünyadır. Maalesef bu dünya, medya patronlarının çıkar ve

istekleri doğrultusunda kurulan ve insanları bu kurulu gerçekliğe inandırmaya çalışan bir dünyadır. Burada bu sanal dünyanın ikinci nedenini vurgulamak istiyorum ki, aynı zamanda medya etiğinin Türkiye’de neredeyse uygulanamaz hale gelmesinin de nedenidir. Türkiye’de medya holdingleri aynı zamanda başka işlerin de çok büyük aktörleridir. Yabancı sermaye finans sektörüne girene kadar Türkiye’de gazetesi televizyonu olup da bankası olmayan, bankası olup da gazetesi televizyonu olmayan yok gibiydi. Şimdi bankalarını sattılar; finansman sektöründen çekildiler; ama akaryakıttan madencilğe, turizmden aklınıza gelebilecek her alanda vardılar.

Yalnız Türkiye’de değil, bütün dünyada medyanın diğer sektörlerle iç içe olma eğilimini gözlemleyebiliyorsunuz; ama bu Türkiye’de dünyanın çok farklı bir konumdadır. Dünyanın hiçbir ülkesinde medya ile başka işlerin iç içe olduğu Türkiye’deki gibi bir görünüm yoktur. Türk medyası enerji sektörünün içinde, Türkiye’nin geleceği dediğimiz savunma sanayisinin içindedir. Türk medyasının büyük holdinglerinin hiçbirinin medyadan elde ettikleri gelir holding gelirlerinin %15’inden fazla değildir. Geliri bütünüyle başka yollarla finanse ediyorlar. Bu da şunu gösteriyor ki, medya patronlarının istek ve doğrultusunda kurulan dünya, “Alice Harikalar Diyarı’nda” masalındaki gibi bir sanallık değil, fakat insanları kendi çıkarlarına ve doğrultularına yönlendiren bir sanallıktır. Bu tablo, medyadaki bu tekelleşme eğilimi, özellikle Türkiye somutunda medyanın kurumsal özelliğini, yani toplumu bilgilendirmek, kamuoyu oluşumuna katkıda bulunmak, iktidarı denetlemek gibi konularda işlevsiz hale getiriyor. Medyanın kendisinin, sahiplerinin başka işleri nedeniyle saf kar amacı güden ticari işletmeler haline geldiklerini görüyoruz. Kamu çıkarına adanmış kurum kimliği, toplumu tarafsız ve doğru bilgilendirmek, bu bilgilerle kamuoyu oluşturmak gibi bir işlev, yalnızca medya çalışanlarının bireysel sorumluluğu haline dönüşmüş gibi görünüyor. Eğer Türkiye’de bir medya holdinginin geliri %85 başka işlerden geliyorsa, o tekelin yönettiği medyanın bağımsız olduğundan söz etmek mümkün değildir. Medyanın diğer işlerin aracı gibi kullanılma eğiliminin artması kaçınılmazdır. Ticarileşme kaçınılmazdır. Medyanın diğer işlerle iç içe olma özelliği, kamu yararını gözletmesi gereken medya gibi bir alanda çok vahim bir sermaye yapısını ortaya çıkarmıştır. Bu tablo bana gençlik yıllarımda en önemli kitapları arasında yer alan Jack London’ın “Demir Ökçeler” kitabını hatırlatıyor. Orada romanın kahramanı oligarşinin demir pençesi içinde sermaye yoluyla yaşam bulmuş görünüyordu. Gençlik yıllarımda, 1967-68’de sokakta “Kahrolsun oligarşi” diye bağırdık. Ben de nerede bu oligarşi diye kendi kendime sordum. Gerçekten de yoktu o zaman. Şimdi hakikaten var; ama bağıranı yok. Böyle ilginç bir durumdayız.

Oligarşinin sonuçlarını, hem bireysel haklar bakımından hem de ülke yönetimi açısından nelere yol açabildiğini, iki örnek olayla sizlerle paylaşmaya çalışacağım. Kişisel haklar bakımından vereceğim örneğin kahramanı benim. Yan kahramanlardan birisi benim gazeteciliğe birlikte başladığım çan dostum, sevgili arkadaşım Hasan Cemal’dır. 1994 yılında mecliste RTÜK yasasını hazırlarken eski bir gazeteci olarak benim fikrimle o yasaya bir 29. madde üni koydurduk. Dedik ki, radyo ve televizyon sahiplerinden hiç kimse %20’den fazla hisse alamaz; kişinin %1 bile hissesi varsa kamudan ihale alamaz. Bu yolla medya sermayesini korumayı, medyanın kamuyla ilişkilerini sınırlandırmayı ve tekelleşmeyi önlemeyi planladık. O madde çıkarıldığı için, uzun gazetecilik geçmişimden dolayı, çok keyifliydim. Uluslararası parlamentolarda sizin hiçbirinizin yapmadığını biz yaptık diye övünüyorduk. Ama bu yasa maddesi uygulanamadı. Yasa ilk çıktığı zaman çok itirazla karşılaşmamıştı; o zaman özel televizyonlardan yalnızca Kanal6 ve Star vardı. Zamanla sıradan herkes televizyon sahibi

olmaya başlayınca bu madde nedir diye saldırıya başladılar. “Bu madde değişecek.” diye hükümetlerin üzerine müthiş baskılar oluşturuldu. İlk baskı 1998 Ekim’inde meclise geldi. Benim mensubu olduğum partinin de içinde bulunduğu hükümet zamanydı; ama ben sayın başbakanım ve diğer muhaliflerle birlikte yasanın değişmesine muhalefet ettim. Ama diğer muhalifler de iktidara geldiklerinde yasayı değiştirmek için атаға kalktılar. Ben hep muhalif kaldım. 1998 Ekim’inde yasanın değişmesini reddettirdik; ama adım eski çalıştığım sektörde kötüye çıktı. Tekrar 2001 yılı Mayıs ayında gündeme geldi bu olay; fakat gelmeden önce bana çok ciddi ve haksız bir gözdağı verdiler. Oğlum TRT muhabiri olarak gazetecilik yapıyor; İsrail-Filistin çatışmasını izliyordu. Bir gün bana telefon ederek dedi ki: “Baba, burada bu patlayan bombalar, sıkılan silahlar arasında bütün Türk gazeteciler olarak anı topladık; ama İsraililer anlamıyor. İsmail Cem de- o zamanın Dış İşleri Bakanı- İsrail’e gelecek, o da gazeteci bizi anlar. Bir söylesen, biz bu topladığımız anıları çanta yapsak ona versek. O çıkartsa, biz Türkiye’de savaş anılarımızı halkla paylaşırız.” İsmail Cem’e söyledim. “Tabii” dedi. O da gazeteci, çok doğal; İsraililerin durumunu biliyor. “Çantayı Türk sefaretine getirsinler; ben alır Türkiye’ye getiririm.” dedi. Fakat, İsmail Cem’in toplantısı Türk sefaretine yerine İsrail Dış İşleri Bakanlığı’nda yapılacak. Bizimkiler çantayı nasıl Dış İşleri Bakanlığı’na sokacağız diye tutuştular. İsmail Cem’e telefon ediyorlar, İsmail Cem de İsrail Dış İşleri Bakanlığı mensuplarından rica ediyor ve çantanın geçiş iznini alıyor. Bir kapı, iki kapı, üç kapı geçiliyor; fakat görevlilerden olaydan habersiz bir hanım, çantada bomba olduğunu zannediyor. Çantanın başında bulunan birisi oğlum olmak üzere üç gazeteciyi tutukluyorlar. Sonra İsmail Cem müdahale ediyor; İsrail Dış İşleri yetkilileri müdahale ediyor ve durum düzeliyor. Bu olay 23 Kasım 2000 gününde Türkiye’nin bütün gazetelerinde yer aldı. Bana da “Ne düşünüyorsunuz?” dediler. “Bu gazeteciliğin cilvesi.” dedim, böyle yayımlandı. Aradan tam iki gün geçti, bir gazetenin birinci sayfasında, göbeğinde oğlumun; ama sadece benim oğlumun ilk tutuklandığı andaki resmi çıktı. Eli kelepçeli olarak oğlum ve sayfanın göbeğinde manşet şöyle: “BABASI GİBİ BOMBACI!” Yanında arkadaşım Hasan Cemal’in resmi ve gazetede yazı da şöyle: “Uluç Gürkan’ın bomba taşıdığını kitabında kimse kızmaması ben kendim yazdım, Hasan Cemal de yazmıştı.” Gazeteyi aldık, dava açacağız; ama önce Hasan’ı aradım. “Hasan sen yeni bir baskı mı yaptın? Benim bomba taşıdığımı yazıyormuşsun.” dedim. “Nereden çıktı? Çıldırmış bunlar!” dedi. Hasan’ın kitabında benim silahla ilgili olarak bulduğum tek bir yer var: 201. sayfa. Orada kazayla Hasan silah patlatıyor ve diyor ki: “Bir gün az daha Uluç’u vuruyordum.” Bu olayı anlatıyor; başka bir şey yok. Adım bombacıya çıktı; ama aldığım tazminatla oğluma kendi ölçülerim ötesinde bir düğün yapma fırsatım da oldu. Ben Hasan’ın gazetesinin köşesinde “Ben öyle bir şey yazmadım.” diye durumu düzeltceğini sanıyordum; ama tekelleşme dedim ya, RTÜK yasasına karşı çıkacak bir Uluç Gürkan’ın sindirilmesi sağlanacak, ona dahi fırsat verilmedi. Şimdi burada çok ciddi bir durum var: Eğer siz gazete tekellerinin başka işler yapmamaları konusunda bir yasanın peşinde iseniz, parlamenter dokunulmazlığımız falan hak götüre. Adınız her şeye çikabilir. İyi ki başka bir şeye çıkarmadılar; bombacıya çıkardılar.

Medya patronları RTÜK yasasını çok önemsiyorlardı; çünkü bu yasa başka işler yapmanın, kamu ihalelerine, enerji ihalelerine girmenin önünü kapıyordu. Yasa o sıralarda Danıştay’da dava konusuydu. Yasayı uygulamamak o kadar kolay değildi. Danıştay’ın ne karar vereceği o günlerde bilinmiyordu. Enerji ihalelerinden dolayı bu durum ciddi bir sorun yaratıyor; karar ertelenip duruyor; yasanın bir an önce değişmesi gerekiyordu. 2001 Mayıs’ında bana bombacı demelerinden sonra bu konuyu 2002 Mayıs’ında

tekrar gündeme getirdiler. O zamanlar genel başkanım olan Bülent Ecevit, parti içinde yasa konusunda çok ısrarcı davrandı ve benim istediğim muhalefet engellendi; ama cumhurbaşkanı yasayı veto etti. Bir yıl sonra 2 Mayıs'ta tekrar yasayı gündeme getirdiler. Epey bir maddesi görüşüldü; fakat anımsayacaksınız o günlerde Bülent Bey rahatsızlandı ve hastaneye kaldırıldı. Bülent Bey hastaneden çıkana kadar yasanın tek bir maddesi bile görüşülmedi; çünkü Bülent Bey olmazsa DSP'yi nasıl idare edeceklerini bilmiyorlardı; onun yokluğunda üç beş kişinin aklını çelerek yasa konusunda özgür davranmalarına yol açarız diye korkuyorlardı. 14 Mayıs 2002 gecesi Bülent Bey akşam sekizde hasta olmasına rağmen meclise geldi. Sabah üçü beş geçene kadar yerinde kıpırdamadan oturdu ve yasa çıktı. Yasa çıkarken samimi olarak arkadaşları uyardı: "Bu yasayı çıkarmaya çalıştım: "Bu yasayı çıkardığımız andan itibaren meclisin işi bitmiştir. Öyle bir güç yaratıyorsunuz ki, tekelleşmenin önünü içinde medyanın da olduğu bir şekilde öyle açıyorsunuz ki, Orson Welles'in kitabını hayata geçiriyorsunuz. Medya patronları artık büyük biraderlerdir." Bu duyguyla eve gittim; gece saat üç ya da dörtte kadar uyku tutmadı. Biraz sonra internete girdim. O yasayı çıkarmak için sağlığını riske ederek akşam sekizden sabah üç buçuğa kadar oturan Bülent Bey'e "Senin görevin bitti. Güle güle!" diyen bir medyayla karşı karşıya kaldım. En büyük gazetelerin bir tanesinde: "Türkiye Cumhuriyeti kendi başbakanının sağlık durumunu takip edemiyor." yazıyordu. Adam sizin için hastaneden çıktı, oturdu yedi saat hiç kıpırdamadan. "Ecevit doktorlarıyla yüz yüze gelmiyor." "Türkiye Cumhuriyeti tarihinin en kritik ekonomik programının en kritik döneminde başbakanlık yapılamıyor." Onların yasası çıktı ya! "Türkiye Cumhuriyeti başbakanının durumunu açıyarak izlemeye devam ediyor." Medya elbette başbakanın sağlığı ile ilgili bilgi verecek; ama "içi acıyarak" vurguları kişi haklarına saygılı değildir. Anımsayacaksınız; doktorların hayretler içinde ayaktadır ki kirli oksijenle temizledikleri gibi bir sahne vardı televizyonlarda; bu sahneleri medya etişinin neresine koyabilirsiniz? Başbakanın durumu bu şekilde yansıtılarak gayri ciddi izlenimi veriliyor. Bir başka haber, ertesi gün, gece üçte çıkmış. Haber şöyle: "Ecevit sonrası kim başbakan olur?" Hüsamettin Özkan demiş, Kemal Derviş demiş; ama alay ediyor: "En iyisi Stephen Hawking olsun. Şandalyeye bağlı kişi." Bu şaşırtıcı ilgilisi toplumu doğru bilgilendirme değil, kişilik haklarına dokunan bir alaydır. Ecevit sonrası senaryolarına katkı! Bu haberle "İşin bitti, güle güle" deniliyor. Hali hazırda olmayan birisinin tartışılması ne abuk sabuk şey! Üstelik böyle bir saygısızlık istedikleri yasa için orada sağlığını riske atarak oturan bir insana yapılıyor. Bülent Bey 2-14 Mayıs 2002 günlerinde hastanede iken bu gazeteler Bülent Bey'i "seksenlik devrimci" olarak anıyorlardı. Medyamızda bütün bu etikle ilgili aklınıza getirebileceğiniz, önceki oturumlarda da söylenilen her şey bitmiştir. Sadece çıkarlar önemlidir, o anda son derece önemli çıkara endekslenmiş yasa önemlidir. 30 Mayıs'a, Kemal Derviş arkadaşımızın hükümeti çözülme sürecine, erken seçim sürecine soktuğu güne kadar, aynı basında yazılanlar şunlardır: "Başbakan 24 saat sonrasını planlayacak bir fiziki güce ve istikrara sahip değil. 78 yaşında, üstelik yaşlılığını ağır bir şekilde yaşayan bir nöroloji hastası. Hastalığın isimleri – doğru, yanlış- Parkinson, Miyastenia, tıpta tedavisi mümkün olan yani iyileşebilecek hastalıklar değil. Bu hastalıkların stabilize edilecek yaşı aşılmış, kemiklerin zayıflaması vücudu son derece kırılma hale getirmiş. Zaten Washington'da sonrasının hesapları yapılıyor. Washington'da yapılan toplantıya, Bilderberg Toplantısı'na kimler neden davet edildi? Türkiye'nin geleceğini kim etkileyecek? Mesut Yılmaz ne yapmak istiyor?"v.s. Burada anlatmak istediğim, medyanın artık haber yahut program hatta yorum bağlamında her şeye, özellikle Türkiye somutunda, bir ticari mal gibi baktığı

noktaya gelmiş durumdayız. Sonuçta bir hükümet değişikliği yaşadık. Belki 11 Eylül 2001'den sonra Büyük Ortadoğu Projesi'ne karşı ulusal çıkarları müzakere edecek, kendi doğal seyrini içinde bir hükümet kurulacakken, yerine kırmızı çizgileri silme şampiyonu bir iktidar geldi. Buna medyanın başka işler yapıyor olması, tekelleşmesi, somut ticari anlamda da bir katkı sağlamış mıdır bilemiyorum. Madem düşünce özgür o zaman şunu düşünmekten kendimi alamıyorum: Acaba Türkiye'de konuşlanacak yetmiş bin Amerikan askerinin ve Irak'a yapılacak nakliyenin akaryakıt işleri bile hesapta mıydı? Bunlar tümüyle spekülasyon, kimseyi suçlamak da istemiyorum.

Son söz olarak, insanı, toplumları yönlendiren bir medyanın bunu medya tekelinin sahiplerinin çıkarları, istekleri doğrultusunda yapması kabul edilemez. Türkiye'de bu senaryoyu öncelikle ve özellikle değiştirmemiz lazım. Önceki konuşmalarda da toplumun önemi vurgulandı. Toplum olarak gerçekten bu senaryoyu değiştirebiliriz. Değiştiremezsek önümüzde bir uçurum var. Her seferinde bu uçuruma düşmemiz engellenemez. Uçuruma düşmemizin neden engellenemeyeceğini bir Temel fıkrasıyla anlatayım: Temel kovboy filmlerini çok severmiş. Bir gün bir kovboy filmi gelmiş şehrine. İzlediği filmi kahvede anlatıyormuş; o onu vurdu, bu böyle yaptı, Kızılderililer şöyleydi... İdris demiş ki: "Ya Temel anlatma ben de gideceğim." Temel sevinmiş: "Aaa, senle beraber ben de gideyim." Akşam beraber gitmişler. Seyrediyorlarmış filmi. Çok heyecanlı bir sahne: Kızılderililer kovboyu kovalıyorlar. Kovboy müthiş hızlı; ama yolun önünde bir uçurum var. Düştü düşecek. İdris son derece gergin. Temel çok rahat. Eğilmiş; İdris'e demiş ki: "Korkma düşmeyecek." Fakat biraz sonra kovboy düşmüş. İdris kızmış: "Hani düşmeyecekti?" Temel şöyle demiş: "Ya ne bilemiş, dün akşam da seyrettim; bu herif dün akşam da düştü. Akıllandı sandım." Aynı senaryo. Aynı sonuç. Bu senaryoyu değiştirmemiz lazım. Sağ olun, var olun.

Ali BAYRAMOĞLU

Bir konferansa ya da sempozyuma tam ortasında katılınca daha önce söylenenleri ve tam çerçeveyi bilmeyince insan konuşma yapmakta, konuşma hazırlamakta zorlanıyor; ama unutmayın Sayın Gürkan hem olanları özetledi hem de son derece parlak ve önemli bir konuşma yaptı. Dolayısıyla onun bana vereceği birkaç ilhamla ve belki birkaç soruyla medya ve etik sorumluluk üstüne birkaç şey söylemek istiyorum. Açıkçası dört noktanın üstünde durmak istiyorum. Bunlardan bir tanesi Oğuz Bey tarafından uzun uzun ele alındı: medyadaki mülkiyet yapısı. Diğeri Türkiye'deki merkezîyetçi devlet geleneği ile Türkiye'deki habercilik geleneği arasındaki ilişkiler, daha doğrusu toplum ve devlet arasında aktörleşmesi gereken gazetecinin daha çok devlet cephesinde aktörleşen bir gelenek içinde olduğu. Bu geleneğin yarattığı birtakım mahsurların altını çizmek istiyorum. Üçüncü konu 1980'lerden itibaren özellikle gazetelerin içyapısında yaşanan çok ciddi bir iç merkezleşme süreci, yani haber akışının aşağıdan yukarıya doğru değil yukarıdan aşağıya doğru dönmeye başladığı, objektif kriterler kadar subjektif olanın, daha doğrusu haberde hammadde olanın tüketime sunulduğu ve bu tüketimin etrafında oluşan bir gazetecilik anlayışıdır. Sadece Türkiye ile ilgili değil hemen hemen bütün dünyada bu durum böyle ama bizim ülkemizde biraz daha vurgulu bir şekilde altını çizmek gerekir. Bir dördüncü nokta tabii medya ve etik tartışılacak uluslararası arenada olup bitenlerle çok yakından ilgilidir. Özellikle demokrasi dilinin ya da savaş dilinin egemen olduğu ulusalcı dalgaların yükselişi ve bu ulusalcı dalgaların içinde ulusal bütünlük,

ulusal çıkar ve basın arasındaki ilişkilerin ne şekilde siyasetleştiği de tabii son derece önemli meseleler olarak karşımızda.

Uluç Bey etik ve politika arasındaki ilişkinin altını çizdi. Elbette çok önemli etik ve politika arasındaki ilişki. Özellikle Türkiye'deki basının mülkiyet yapısına bakınca tartışılmaz. Fakat etik politik açıdan ele alınırsa ne kadar yeterli olur basınla ilgili kimi noktaları vurgulamak için ondan çok emin değilim. Belki etik ile değişim arasında ya da etik ile teknoloji, etik ile toplumsal yapı arasındaki ilişkileri düzeltmek lazım. Gazetecilik yapmak 1960'lardaki ve 1970'lerdeki gibi değil dünyanın hiçbir yerinde. Gazetecilik yapmak, gazete kurmak daha doğrusu gazete patronu olmak, TV kurmak maliyetli bir iş. Haber üretmek son derece maliyetli bir iş. Globalleşmenin getirdiği kimi sorunlar ve zorunluluklar içerisinde basının sadece Türkiye'de değil, dünyanın hemen her yerinde biçim ve kabuk değiştirdiğini görmeye başlıyoruz. Küçük butik gazetelerin, küçük butik TV kuruluşlarının ve radyoların yerinde yavaş yavaş globalleşmiş uluslararası sermayenin farklı parçalarıyla iç içe geçmiş asıl grupları var. Hatta Fransa'da bundan bir yıl kadar önce önemli bir grup olan Achede grubunu Fransız ordusuna bağlı bir yapı satın alacak diye Fransa'da kıyametler kopmuştu. Fakat bu satış gerçekleşti. Dolayısıyla altını çizdiğimiz sorun, mülkiyet (daha doğrusu basın ve gazetelerin uluslararası büyük sermayenin basın işi dışında başka iş yapan büyük bir grubun parçası olması) sadece Türkiye'nin meselesi değil. Felsefeciler ve konuyla ilgili uzmanlar etiği nasıl tanımladı bilemiyorum ama çok basit olarak belki şunu söylemek gerekir etiği tanımlarken. Zaman zaman kimi kurumların yerine getirdiği ihtiyaçlar değişir ve artar. Hatta zaman zaman teknolojik girdiler bu ihtiyaçları yeniden tanımlar ve o kurumlara, o yapılar o güne kadar gördükleri işlerin ötesine çıkarlar. Düne kadar insanı tedavi etmekle mükellef olan tıp bugün teknolojik imkânlarıyla insanı tedavi etmek kadar değiştirme gücüne sahip olmaya başlayınca devasa bir etik sorunla karşı karşıya kalırız. Dolayısıyla bu işlev değişikliği kaçınılmaz olarak yeni işlevlerden hareketle yeni yapılar doğurur. Sosyolojik gelişme tam da bu şekilde olur. Bu yeni yapılar da kaçınılmaz olarak bugün Etik Kurul'da olduğu gibi, RTÜK'te olduğu gibi, Telekomünikasyonla ilgili üst kurullarda olduğu gibi yeni ortaya çıkan bu kaos halini düzenlemek üstüne kurullar. Dolayısıyla bu yeni yapılaşmayla birlikte yeni bir işlevsel farklılaşmayla da karşı karşıya kalırız. Bu lafları bunları tabii karşıladığım için söylemiyorum. Ben de en az Uluç Bey kadar Türkiye'deki bu kabul edilemez tekelleşmeden rahatsızım. Üstelik aktif olarak gazeteciliğimi sürdürdüğüm halde. Ama dediğim gibi etik politik kadar etik ve değişim arasındaki ilişkiye de bakacak olursak kimi soruları daha da genişletebiliriz. Mesela Uluç Bey RTÜK yasası hakkında kendi örneğini kullanmama izin verirse—ki kendisi bizatihi işin içindeydi; hem eski bir gazeteci olarak hem de yasa hazırlayıcısı olarak uzun bilgiler verdi—şu soruyu sormak istiyorum o dönemleri hatırlayarak: RTÜK yasasının çıkmasıyla Ecevit'in hemen hemen karısıyla olan ilişkisinden hijyenik haline kadar aşağılanması ve başbakanlıktan uzaklaştırılma faaliyeti acaba sadece RTÜK yasasının çıkması ve büyük basın patronlarının çıkarlarını helal görmesinden ötürü mü olmuştur, yoksa aynı zamanda Türk siyasi sisteminin içerisinde sivil ve askeri bürokrasinin birlikte gösterdikleri bir değişim çabasının basına aktarılmasından da mı kaynaklanmıştır sorusu ortadadır. O zamanki gazete haberlerine ve yorumlara bakarsanız bunu elbette RTÜK yasasından hareketle açıklayan, doğrulayan haberler ve bilgiler de vardır. Diğer taraftan Hüsamettin Bey'in çeşitli askerlerle konuştuğunu, 1. Ordu Komutanının İstanbul'daki TÜSIAD üyeleriyle temas ettiğini, Ecevit'in artık çekilme zamanının geldiğini, bunun devlete zarar verdiğini ve Hüsamettin Bey'in de onun yerine geçmesinin artık uygun olduğunu söyleyen

bir dizi haber, yorum ve bilgi de mevcuttur. Tabii burada sorun değişmiyor. Basının bıraktığı etiği, ahlaki tutumundaki ana doku değişmiyor. İster patronlar çıkarları açısından RTÜK yatasından hareketle böyle bir iş için içine girmiş olsunlar, ister Türkiye'deki siyasi iktidarı şu veya bu grubun etkisiyle dizayn etmeye çalışmış olsunlar, temel sorun değişmiyor. Fakat biçim ve ayrıntı önemli. Çünkü burada aynı zamanda başka bir yere de bakmamız lazım.

Bugün Türkiye'de basının içinde bulunduğu genel ahlaki sorun ve etik sorunlar sadece globalleşme ve değişim sürecinin sonucu değildir. Olamazlar da zaten. Bunlar kadar aynı zamanda Türk basınının geleneksel yapısından, Türk siyasal yapısının geleneksel yapısından gelen bir dizi unsur da göz ardı etmememiz gerekir. Biraz önce de söyledim. Türkiye'deki aşırı merkezîyetçi devlet geleneği önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Devlet aşırı merkezîyetçi olunca, yani bütün kaynakları kontrol eden, bütün kaynakların transferinin denetimini yapan, aynı zamanda herhangi bir iş adamının, hatta herhangi bir öğretimi üyesinin ilerlemesi için temas kurması gereken bir yapı bir merkezi ifade ettiği sürece kaçınılmaz olarak her türlü haberin üretimi Ankara merkezlidir. Devletin içerisindeki bilgiye ulaşılmadan Türkiye'de gazetecilik yapılamaz. İyi bir şey midir? Hayır. Tersine çevrilmeli midir? Elbette. Fakat bugünkü dokuya baktığımızda bizatihi toplumdan, sivil toplum içerisindeki ilişkiler Tanzimat dönemindeki aydınların ilişkisini andırır. Gazeteci gazetecilik yapabilmek için kaçınılmaz olarak aktörleşir ve siyasi bir aktör haline gelmeye başlar. Yani Erbakan'ın bir kısım medya dediği gruplar içinde olmanız gerekir, vs. Bunun örneklerini çoğaltabilirsiniz. Özel ve menfi ilişkilerden kaynaklanan gazeteciyle nesnesinin (yani haber kaynağının, haberin) arasındaki mesafeyi yok eden bir sistem vardır. Gazeteciliğin birinci prensibi şudur: Haberle, haber kaynağınızla, temasta olacağınız daha doğrusu bilgi üreteceğiniz faktörlerle belli bir mesafeyi aşamazsınız. Ne çok uzakta durmanız gerekir-bu mümkündür- ne çok yaklaşmanız söz konusu olmalıdır. Duracağınız mesafe gazeteciliği, gazetecilik sorumluluğunu, etiği belirler. Türk siyasi anlayışı maalesef bunu ortada kaldıran bir geleneğe sahip. Ben akademisyen kökenliyim. 10-15 yıldır-gazetecilik denir mi benim yaptığımı bilmiyorum- çeşitli gazetelerde yazarlık yapıyorum. Ama elbette haberle ve gazete yapılarıyla iç içe olduğumdan gazeteciliğe dair pek çok şeyi yakından tanıyorum ve biliyorum. Gerek benim pratik bilgilerim gerekse teorik okumalarım bana açıkçası Susurluk hadisesi dışında Türk basınının iftihar edeceği hiçbir olayı hatırlatmıyor. Hiçbir olayı. 1960 ihtilalinden başlayın, 1980 askeri darbesine kadar gidin, Mesut Yılmaz'la Tansu Çiller'in yarıştığı dönemlerde herkesin ayrı araştırma şirketlerinden aldığı farklı rakamlarla girmiş olduğu yarışa, 28 Şubat içerisinde basının kurmuş olduğu ilişkilere bakın. Benim için gayet açıktır. Susurluk dışında Türk basınında Yüz akı diyebileceği, iftihar edebileceği büyük sayfalar yoktur. Elbette küçük sayfalar, küçük hadiseler olmuştur. Dolayısıyla buradaki problemlerimizden bir tanesi demokrasiyle ilgilidir. Devletin yapısına bakışla ilgilidir. Yani değişimin bugün ortaya çıkardığı etik sorunlar elbette son derece kıymetli ve önemli, yüzde yüz katılıyorum Uluç Bey'e. Aynı zamanda biraz kendi içimize de dönmek gerekir. Diğer taraftan bu merkezileşme ne üretiyor diye bakmamız gerekir. Ben akademisyenlikten tam gazeteciliğe geçerken bir araştırma yapmaya karar vermişim. Birkaç arkadaşımın birlikte fakülteden ve o zaman Sabah ve Hürriyet gazeteleri ve çeşitli dergilerdeki kişilerle uzun uzun anketler yapmıştık. Fakat sonra bunları değerlendirme ve yayınlama imkânımız olmadı. En önemli tespitlerimizden bir tanesi şuydu. Aslında basında inanılmaz bir iç merkezileşme ve inanılmaz bir rol bütünleşmesi hali yaşanmaktaydı. Yani yayın yönetmeni sadece haber üretken değil, aynı zamanda sosyolog, aynı zamanda hukukçu, aynı zamanda ticari ilişkileri kuran, aynı zamanda reklamcılığı kendi bünyesinde oluşturan aşırı merkezci bir yapı oluşturmuştu gazetelerin içinde. Ve haber akışı

dediğimiz şeye, rutin haberlerin ve özel haberlerin alttan yukarıya doğru çıkmasına karşılık, bu aşırı merkezileşme bu akışı tersine çevirmişti. Yani masanın başında tanımlanan çerçeveler içerisinde yapılan habercilik anlayışı (işte muhabir ve yazar yerini değiştirmeye başlamış) aynı zamanda subjektif olanın, hammadde olanın basın ana tüketim nesnesinin öldüğünü göstermeye başlamıştı. Bu çok vahim bir süreçti. Subjektif olandan kastım ne? Diyelim ki bir hadise çıkıyor. Başbakanın kan şekerinin düşmesinden hareketle ortaya çıkan tablo ya da herhangi bir yerde çıkan yangın ya da herhangi bir afeti televizyonlar karşımıza hammadde olarak getirdikleri zaman, yani o haber işlenmeden, neden-sonuç unsurları oluşturulmadan sırf açık haliyle karşımıza çıkarıldığı zaman, o haberin hitap ettiği ana yer duygularımızdır, aklımız değil. Bu duygular tüketimi üzerine kurulan gazetecilik elbette sakat bir gazeteciliktir. Ama bugün hakim gazetecilik unsuru haline gelmiştir. Dolayısıyla herhangi bir haberin işlenmesi ve kurulması, haberin iç hiyerarşisinin oluşturulması ve ana eksenlerinin bir gazeteci tarafından şekillendirilmesi, basının iç çalışması objektifi ifade ettiği oranda bugünkü eğilim (sadece Türkiye’de değil belki ama) bizde çok güçlü olarak, temel olarak subjektiflik üzerine kuruludur. Dolayısıyla biz hem gazeteciler olarak, basın olarak kendi işlevimizin ötesine geçerek toplumsal yapıyı, kültürel yapıyı şekillendirmeye soyunuyoruz, hem de aynı zamanda bu kültürel ve toplumsal, siyasi yapı içinde okunan ona sunduğumuz haberlerle ve hadiselerle doğrudan kutuplaşma içerisinde yer alan bir subjektif aktör olmasını sağlıyoruz. Bununla ilgili yüzlerce örnek verilebilir tek tek, cinayet haberlerinden, yangın haberlerinden, 28 Şubat günlerinde ha bire ortaya sürülen kasetlere kadar...

Dolayısıyla burada şunu söylemekte yarar var. İki ana pist var. Bu pistlerden bir tanesi etik-politik ilişkisidir. Basın açısından bu son derece önemlidir. Türkiye’de bugün kurumsallaşma ne basının içerisinde söz konusu olabilmıştır, ne yasa koyucu kurumsal bir bakışa sahip olabilmıştır, ne de bugün mevcut olan düzenleme mekanizmaları (yani doğal etik sorunların karşısında çalışması gereken özel düzenleme mekanizmaları) yeterince etkili faaliyet gösterebilmişlerdir. Bugün Rekabet Kurulunun üyelerinin bir kısmını Aydın Doğan tayin ettiriyorsa, bugün RTÜK’ün önemli bir kısmının tayininde hükümet etkili olabiliyorsa, biz orada özerk ve regülasyon görevini tam yapan kuruluşlardan kolay kolay söz edemeyiz. Birinci pist budur. İkinci piste gelirse o da şudur: Sokaktaki insanın tasavvuruyla bir ülkedeki devlet içindeki ilişkiler her zaman çok açıktır. Bizim üniversitemiz neyse gazetemiz odur. Bizim gazetemiz neyse sokağımız odur. Bizim sokağımız neyse devletimiz odur. Dolayısıyla genel bir perspektif bir tür demokratikleşme ve sivilleşme basının temel meselelerinden biri olamaya devam etmektedir. Teşekkür ederim.

Bilal ÇETİN

Teşekkür ederim. Benden önceki konuşmacılardan Ali Bayramoğlu hadiseyi çok felsefi ve siyasi boyutta ele aldılar. Ben daha çok hayatın içinden, gündelik konularda örneklerle belki olaya basın-etik sorumluluğu konusunda değinebilirim. Burada birkaç unsur var. Basın-siyaset ilişkileri, basın-iş dünyası ilişkileri, basın-bürokrasi ve uzatılabilir. Bu alanlarda çıkan sorunlar, Türkiye’nin yaşadığı sorunlar basının tartışılan, bütün kamuoyunun kafasında soru işaretleri oluşturan noktalar genellikle bu alanlarda oluyor ki Ali uzun uzun bazı konuları da anlattı. Demokratikleşme açısından, basının ticarileşmesi, tekelleşmesi... Tabii ki bunların rolü var; ama burada hem gazetelerin patronları açısından, gazetecilerin yöneticileri açısından bir takım etik daha doğrusu ahlaki sorumlulukları olduğu kadar, biz çalışan gazetecilerin de burada bazı sorumlulukları var- olduğuna kuşku yok. Burada bütün olarak bakıldığında yukarıdan bozulma başladığında bu en aşağıdaki muhabire kadar iniyor. Muhabir sormaya başlıyor: Böyle bir haber var;

ama pek bizim gazeteye gitmeyebilir bu! Ben bunu yaşadığım için söylüyorum. Bunu dediği anda muhabir, o meslek artık kendi içinde kendi kendini bitirmiş noktaya geliyor. Bence en önemli sorun orada. Yani başında tekelleşme ne kadar var? Bugün iki tane önemli tekel var; ama tekelleşmeden çok bu ticari faaliyetlerle çok iç içe olması gazetelerin, gazete yöneticilerinin aynı zamanda şirketlerin ticari faaliyetlerini de götürüyor olması. Bu hem siyaset-basın-medya ilişkilerinde ciddi sıkıntılar yaratıyor, karşılıklı sorunlar çıkartıyor, hem basının işleyişinde. Kamuoyunu bilinçlendirme açısından ne kadar doğru bilgilendirdiği, kamuoyu açısından da kafalarda sürekli basınla ilgili soru işaretleri uyandırmaya başlıyor. Burada bütün insanların ahlaklı olması sadece basının değil, diğer kurumların da, bence topyekûn bir ahlak sorunu. Burada siyaset kurumundan başına başka aklınıza gelen diğer kurumlarda da bu yönde yaşanan çok ciddi sorunlar olduğunu hep konuşuyoruz, yazıyoruz.

Bütün bunları yazarken, bütün bunları konuşurken, basını eleştirirken de, yine pek çok sorunu dile getirirken, (Ali sadece Susurluk dedi; ama belki Susurluk boyutunda o kadar büyük değildir) bu kadar çok hırpalamanın da ben çok anlamlı olduğunu düşünmüyorum. Ama sorunlara bakarsanız, basın-ticaret ilişkilerine, basın, sermaye yapısında bakıldığında, hangi ticari faaliyetlerin içinde sermaye ile iç içe geçiyor? Aynı sermaye grubu silah ticaretinden, petrol ticaretine, madencilikten enerjiye pek çok alanda faaliyet gösteriyor. Bu arada gazeteleri ve televizyonlarıyla da diğer işlerinin önünü açmaya çalışıyorsa burada tabii ki sıkıntı çıkıyor. Siyaset-medya ilişkilerinde sıkıntı çıkıyor. Bunun örneklerini Uluç Bey uzun uzun anlattı. Başka alanlarda ve televizyonların sahipleri açısından baktığımızda, haberin yorumunun nasıl eğilip büküldüğü gibi sonuçlar ortaya çıkıyor.

Ama bütün bunların temelinde, yani insan olarak, burada tek tek basında çalışanlar var. Bir medya patronu var, bir medya gücü var; altında hiçbir şey yok, tek tek insanlar var. Demek ki insanlarda da tek tek yozlaşmalar oluyor. Burada yıllardır konuştuğumuz, gazetecilik namusu, haber namusu dediğimiz şeyleri niye işletemiyoruz? Burada niye insanlar tek tek tepki göstermiyor? İşte Uluç Bey de yıllarca yazı yazdı medyada. Ali yazı yazıyor. Ben yazıyorum, çiziyorum. Burada hepimize düşen bazı sorumluluklar kuşkusuz vardır; ama bu sorunun nasıl giderileceği noktasına gelindiğinde ciddi soru işaretleri var. Örneğin RTÜK konusuna Uluç Bey değindi.

Televizyonların sermaye yapılarında hisselerin %20'den fazla olmaması, bunun değişmesi, bence belki değiştirilmesi... Sermayenin sınırsız olması daha hayırlı oldu eski düzene göre. Eski düzende herkesin %20'lik payı var; ama bakıyorsunuz x televizyonuna- kimin olduğunu herkes biliyor- %20 hissesi onun yeğeninini oğlu, öbür %20 hissesi kapıcısının, odacısının. Bu şekilde daha dalavereli, daha etik dışı bir sonuç çıkıyor ortaya. Bu hiç olmazsa belli olsun. Televizyon Uluç Gürkan'ın ise %100'ünü de Uluç Gürkan legal olarak deklare edebilsin. Yapamıyorsanız, %20'lik kuralı uygulayabiliyor iseniz uygulayın. Sistemin bunu uygulayabilecek güçte olmadığı çok net bir şekilde ortaya çıktı.

İkinciisi, televizyonların banka sahibi olmaması... Bunu da Türkiye'ye yasalarla getiriyorsunuz, bir şey koyuyorsunuz. Sonuçta uygulayabildiniz mi? Hayır, uygulayamadınız.

Gazetelere baktığımızda gazete sahiplerinin banka sahibi olması, daha sonra bütün bankalarla yaşanan ilişkiler... Ben bu tür gazetelerde çalıştığım için sıkıntısını çektim. Batan banka aynı zamanda gazete olarak ve gazeteci olarak sizin itibarınızı da o bankayla beraber batırıyor sonuçta. O banka hortum nedeniyle batmış ya da ağır ekonomik krizlerin yansımalarının nedeni ile ticari bir faaliyet sonucunda batmış; o çok önemli değil. İnsanların onu algılaması, değerlendirmesi öbür türlü oluyor. Bütün gazetenin de, gazetecinin de itibarını, prestijini aşağı indiren bir olay. Bunlar engellenebilir miydi? Dediğimiz gibi,

zamanında kanunlar çıkarıldı. Ondan sonra medyanın içine siyaset de girdi. İç içe garip ilişkiler ortaya çıktı. Bu kanunları da değiştirdik. Çıkarılan kuralları işlemez hale getirdi.

Medyada, basında etik anlayışı ile ilgili yaşanan sorunlar sadece siyaset-medya değil. Örneğin, Türkiye’de bugün borsa diye, piyasalar diye konuşuyoruz. Bir mekanizma var. İnsanlar her gün milyarlarca para kazanıyor, para kaybediyor. Burada gazeteciler, basınla bu işi yapan insanların uzaktan yakından ilgisi olmaması gereken yerler. Yani oralarda bu insanlar borsaya para yatırıp, ondan sonra birtakım haberlerle orayı manipüle ediyorlar mı? Etmiyorlar mı acaba? Bunları tek tek insanların, her insanın başına polis dikip kontrol etmeniz mümkün değil. Kural getirin koyun, ne kadar kural koyarsanız, bunları ne kadar yasaklarsanız yasaklayın, eğer adam namussuz ise yapacak bir şey kalmıyor. Tek tek dönüp baktığımızda insanların da ahlaklı olması, ya da bu piyasanın da – ki aslında piyasa da üç aşağı beş yukarı kimin ne işler yaptığını tahmin ediyor, görüyor—bunların prim yapmaması gerekiyor. Bir gazetecinin—kendi gazetesinde, kendi mesleğinde yükselmek için değil—borsadan, şuradan buradan para kazanması, başka bir şekilde patronunun bir ihalesi varsa o ihaleyi takip etmesi... Bunlar Türkiye’de hep yapıldı. Yazıldı, çizildi de. Zaman zaman olan medya kavgalarında herkesin kirli çamaşırları ortaya döküldü. Bunları biliyoruz. Ama bakın o adı geçen isimler bugün çok itibarlı köşelerinde icra-i sanat eylemeye devam ediyorlar. Demek ki Türkiye, bütün olarak bakıldığında, cezalandırmıyor. Toplum da cezalandırmıyor. Toplum da itibar ediyor bu etik dışı uygulamalara. Bunların nasıl önüne geçilir? Bin türlü kanun çıkarın. Kanun çıkararak, sınır koyarak o sorunun üstesinden gelmeniz mümkün değil.

Basının pek çok dallarında pek çok sorun yaşayabılırsınız. İşte ekonomi gazeteciliği. Hatta spor gazeteciliğinde. Gazeteci o spor kulübüyle ilişkisini hangi çerçevede tutuyor? Sınırı ne kadar koruyabiliyor? Çok içli dışlı. Yani spor kulübünü yönetme noktasına mı gelmiş dışardan haberleriyle, yorumlarıyla? Yoksa objektif orada olup biteni, kamuoyunu bilgilendiriyor mu? Yoksa kamuoyunu yönlendirme gayreti içinde mi? Bunların bakılıp ayıklanması gerekiyor.

Tabii bütün bunlar toplumun iyiyi kötüyü ayırdığı, yani kötüyü cezalandırdığı ölçüde, yani kötü daha az satmaya başladığı ölçüde yerine gelebilecek, sağlanabilecek gelişmeler. Ancak medyanın, basının bugün geldiği noktada, ticarileştiği, işte bu büyük medya tekellerinin geldiği noktada baktığımızda o da çok kolay değil. Bugün Türkiye’de iki temel büyük medya devi var. Bunların arasında ben basından medyadan başka bir iş yapmayacağım diye çıkın. Televizyon kurun, gazete kurun. Bunları çalıştırın, işletin. Bütün ekonomik zorlukların ötesinde, reklam kampanyaları, diğer büyük medya tekellerinin rekabetiyle ayakta kalabilmeniz, en azından fiyat rekabetiyle baş edebilmeniz mümkün değil. 25 yıl önce bugün Türkiye’de gazete satılıyor. Ve bu yaklaşık 17–18 sent. Dünyanın hiçbir yerinde bu kadar, bizdeki kadar ucuz gazete yok. Biz de var. Bunların arasında siz ben ticari faaliyete girmeyeceğim, sadece gazetecilik yapacağım, başka hiçbir faaliyet olmayacak ve bu alandan para kazanacağım deyin. Gazetecilikte sırf topluma hizmet duygularıyla o işe girip para yatırılmıyor. Tabii ki para kazanacak sonuçta. Para kazanması mümkün değil, ayakta kalabilmesi de son derece güç.

Bunlarla nasıl baş edilebilir? Burada yaşanan etik sorunlar nasıl çözülebilir? Bence toplumun başka kurumlarında, başka kesimlerinde o etik sorunlar var olduğu sürece basında da bunlardan kaçınmak, bu sorunların dışında kalabilmek hemen hemen imkânsız gibi geliyor. Teşekkür ederim.

“İYİ” VE “KÖTÜ”NÜN KAYNAĞI

Panel Yöneticisi: Prof. Dr. Kurtuluş DİNÇER, Hacettepe Üniversitesi, Felsefe Bölümü Başkanı

Panelistler:

Prof. Dr. Ahmet İNAM, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Felsefe Bölümü Başkanı

Doç. Dr. Halil TURAN, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Felsefe Bölümü

Prof. Dr. Harun TEPE, Hacettepe Üniversitesi, Felsefe Bölümü

Prof. Dr. Ahmet İNAM Ahlakın Kaynağına Değgin

Hepinizi saygı ve sevgiyle selamlıyorum. Altı buçukta bir yerde ders yapmak durumunda olduğum için çok özür dileyerek ayrılmak durumundayım. Bundan dolayı da suçluluk hissetmiyorum değilim. Herhalde iyinin kaynağı olmasam bile belki de kötünün kaynağı ben olabilirim diye düşünmüyorum da değilim.

Şimdi konuşmam üç bölümden oluşacak: önce iyi ve kötünün kaynağının tarih boyunca neler olduğu, felsefe tarihinde bu konularda çalışanların ne söylediğine kavramsal bir çerçeve içinde bakmaya çalışacağım yani tarih anlatmaya çalışmayacağım; tarihte yapılanların kavramsal bir çerçevesini, modelini çizmeye çalışacağım. Arkasından kaynak sorununun etik tartışmalarda veya meta etik tartışmalarda yerinin ne olabileceğini sorgulamaya çalışacağım. Ve üçüncü olarak da acaba ahlak problemleri üzerine düşünen felsefecilerin kaynak problemini açık yada örtük biçimde varsayıp varsaymadıkları üzerine bir tartışma yapmaya çalışacağım.

İyinin ve kötünün kavramlar olarak açık ya da örtük biçimde yaşandığı törel yaşam dediğimiz bir yaşamın oluşumunun tarihine baktığımızda, insanların bir arada yaşamak zorunda kaldıkları için, bu bir arada yaşamının gerektirdiği kuralları oluşturduklarını görüyoruz. Bir arada yaşanan bu yaşama Türkçe’de töre, İngilizcede, Fransızcada sırasıyla morality, moralité; Almancada Sittlichkeit diyebiliriz. İşte bu törel yaşamdaki kuralların kaynağı konusunda neler söylenmiş ya da belki de bir anlamda neler söylenme olanağı vardır? Bu konuda kısa bir görüş bildireyim.

Ne olabilir iyinin ve kötünün kaynağı? Evrendeki oluşum sürecinin kendisidir, evren öyle yapılagelmiş, varlık, varoluş öyle oluşa gelmiş ki, iyi ve kötü dediğimiz, ahlak dediğimiz yaşamın, törel yaşamın kaynağı, belki varoluşun kendisine, varlığın kendisine dayanıyor. “Varoluş”u, insanın varlığı anlamında, “existence” anlamında kullanıyorum. Bir başka yanıt, varoluşun yanında, iyi ve kötünün kaynağı olarak idealleri gösterebiliriz, bu hayatın içinde değildir, bu hayatın ötesinde bir yerde duran bir kaynak söz konusudur. Biz bu dünyada, o bizim ötemizde olan alandan pay alarak yaşarız ve oradaki değerler, oradan bir şekilde yansıyor bizim bu yaşamımıza gelmiştir ve biz o ideal olana erişmeye çalışırız. Bir başka açıklama biçimi tanrıdır iyi ve kötünün kaynağı. Tanrı iyi olsun demiştir, kötü olsun demiştir veya işte kitaplarıyla, iyi ve kötünün ne olduğunu bize dinler aracılığıyla bize bildirmiştir. Bir açıklama da, iyinin ve kötünün kaynağının akıl olduğu savına dayanır. İnsan aklıdır kaynaқта duran; insan aklı, iyinin ve kötünün ne olduğunu bize söyler eğer dinleyebilirsek onu. Akla uygun bir biçimde bakılırsa, bize kaynağın kendisinde olduğunu gösterir. Bu görüşe göre, kaynak insandır. İnsanın ötesinde -bu idea olabilir, tanrı olabilir belki daha “farklı” transcendent bir şey olabilir – değildir. Kaynak insandır, çünkü ancak insan

kendi yaşamını kendi başına düşünmeye muktedirdir, buna gücü yeter, kendi ayakları üzerinde bu gezegende durabilir, varlığı buna uygundur. Dolayısıyla insanın ahlak yaşamının, törel yaşamın kaynağı aklıdır.

Törel yaşamın kaynağını başka bir açıdan açıklama modeli de, “vicdan” kavramına dayanır. Vicdan, örneğin sosyolojik açıdan aldığımız zaman, toplumsal olarak bize küçük yaşlardan itibaren öğretilen bir şeydir. “Vicdan”, geçmişten devraldığımız ortak yaşamın getirdiği, bizim doğadan aldığımız topluma ilave ettiği toplumsal ortamda oluşuyor. “İyi ve kötü”yü ve biz bu ortamda çoğu kez farkına varmadan öğreniyoruz. Yalnız başımıza kaldığımızda, kendi biricikliğimizi yaşamaya çalıştığımız anlarda, diyelim ki gece yatmadan önce, vicdanımızın sesini dinlediğimizi söyledığımızda sosyolojik olarak aslında bize çocukluğumuzdan beri söylenen şeyi dinliyoruz, Freudgil bir dille dendikte, “süperego”muzun sesini dinliyoruz.

Bu görüşlere eklenebilecek görüşlerden biri de, “iyinin ve kötü”nün kaynağını bireyin kendisinde bulan görüştür. Ama burada birey, sosyolojik, psikolojik, antropolojik herhangi bir “lojik” açıklama ile gelmeyen, insanın kendi ontolojik varlığından, kendi varoluşundan gelen bir ahlak duygusu, ahlak bilinci taşıyan bireydir. Hepimizde birey olarak böyle bir güç var. “İyi ve kötü”yü birbirinden ayırt edebilme yetisi - eskiler temyiz etme kabiliyeti derlerdi- bize insan olmakla verilen bir şeydir. Doğal olarak, bu görüşte, biyolojik varlığımızın ekolojik, çevre içinde, bir kültür çevresi içinde yaşamasından doğan özelliklerine dayalı bir açıklama çabaları var.

“İyi ve kötü”nün kaynağını açıklama çabası, mesela Levinas’da olduğu gibi “öteki”ne uzanabilir. Levinas’ın kimi yorumcuları onun belki bir dini bütün bir Yahudi olmasından, Kabela metinlerini derinlemesine okumasından yola çıkarak, bu savının semavi dinlerin dayandığı ahlak ilkelerinden çıktığını söylerler. Levinas “iyinin ve kötü”nün kaynağının ötekinde bulunduğunu, (Öte ve Öteki sözüyle tanrıyı kastettiği yorumları yapılmıştır.) şu yaşadığımız yaşamın, bilme gücümüzün sınırları içerisinde olan yaşamın içinde olmadığını ileri sürer. Ötekinin yüzünde görebileceğimiz, ötekinin yüzünü görebildiğimiz zaman çıkarabileceğimiz bir kaynak olduğunu söyler.

Bütün bu kaynak arama çabalarına son olarak bir de varoluşçu ahlak duruşu eklenebilir. Kendini, yalnızca kendi ayakları üzerinde, kendi atılmışlığı içinde var etmeye çabalayan insanın ahlak anlayışından çıkan bir kaynak. Kendini adım adım yaptığı seçmeler, bağlanmalarla var etmeye çabalayan insanın ahlakının dayandığı kaynak: İnsanın kendisi.

İyinin ve kötünün dinlerde olduğunu söyleyen teolojik tabanlı görüşler vardır. “İyi ve kötü”nün insanın “biyo”sunda olduğu, biyolojik yapısından, kaynaklandığını savunan anlayışlarının en önemli örneği Nietzsche’dir.

Kaynak sorusuna verilen yanıtların daha da çoğaltılabileceği açıktır. Belki de böyle yanıtların ardına düşmeden önce sormamız gereken sorular var: Neden böyle kaynak arıyoruz? “İyi ve kötü”nün kaynağıyla ilgili olan soru, gerçekten değerleri ve ahlak hayatını anlamaya çalışan felsefeciler açısından aydınlatıcı bir soru mudur yoksa bizi yanıltıcı yerlere götürecek bir “pseudoproblem” midir? Halis bir problemle mi karşı karşıyayız kaynak ararken, köken ararken, soy kütüğü ararken? Bu yerinde bir soru mudur yoksa bu soruyu yaratan daha farklı sorular, daha temelde olan şeyler mi var? Biz onları görmek yerine bu problemin üzerine gidiyor olamayalım? Kaynak sorunu ne kadar -alışılmalı- deyimle- “meşru felsefe” açısından yerinde, uygun bir sorudur, bu sorudan kaynaklanan araştırma biçimi ne denli uygun bir araştırmalar ağına yol açıyor? Çünkü, bir anlamda, köken olarak düşündüğümüzde, kaynağı bilebilme olanağımız var mıdır? Epistemolojik

olarak, ahlakın kökenini bilme olanağımız var mıdır, varsa, bu bilgiyi bize, ne, kim, neye dayanarak, hangi gerekçelerle sunacaktır? Felsefecinin böyle bir kaynağı bulabilme ayrıcalığı var mı oksa bilimlerden mi destek almalıdır? Yoksa tarihsel bir araştırma mı yapmalıdır? Kaynağı nereden, nerelerden bulabilir eğer bulacaksa? Bir anlamda, bunun gibi bir çok kaynak sorusu sorabiliriz. Dilin, düşüncenin, dinin, sanatın... kaynakları... Böyle kaynak problemleri belki de çözümsüz problemlerdir ama buna rağmen neden ortaya atılır ve tartışılır?

Bana öyle geliyor ki, kaynak problemleri ile uğraşan insanların kendi insan ve doğa anlayışlarıyla ilgili sorunları var. Siz nasıl bir ahlak felsefesi yapmak istiyorsanız, sezgileriniz, görüşleriniz, problem algılayışlarınız ona göre gelişiyor. Kaynak problemine değiniyorsunuz ya da onu problemden saymıyorsunuz. Felsefe tarihinde biliyorsunuz, bir filozofun problem saydığını bir diğeri saymayabiliyor. Hume'un "endiksyon problemi" Kant için hiç de problem değildir. Dolayısıyla neyin problem olduğu neyin olmadığı sizin o konuya bakışınızla, donanınızla, kaygılarınızla, amaçlarınızla ilgili.

Dolayısıyla "kaynak problemi" belki de problem sayılmamalı, çünkü çözümünün gerçekten doyurucu bir şekilde verilebileceğini, spekülasyonlardan öte bir çözümünün olabileceğini doğrusu düşünmüyorum. Buna rağmen kaynak problemi üzerinde ısrar eden arkadaşlar, bu soruya verecekleri yanıtla, belki insana dair başka bir şey söylemek istiyorlardır. Çağımızın başka problemlerine kendilerine göre verecekleri yanıtları aramak için kaynak problemine ilgi gösteriyorlardır. Bundan dolayı, kaynak probleminin, meta etikle veya ahlak felsefesiyle ilgilenen her düşünürün olmazsa olmaz olarak gördükleri bir problem olamayacağını söyleyebiliriz. midir?

Konuşmamın üçüncü ve son kısmına geliyorum. Şu soruyla başlayayım: Ahlak üzerine düşünen, iyi ve kötü üzerine düşünen, normlar üzerine düşünenlerin yazdığı, Anglo-saxon dünyada ahlaki tanımlamaya çalışan çoğu kitaplarda söylendiği gibi, Eğer "ahlak felsefesi" ya da "etik", "nasıl yaşmalıyım", "birlikte nasıl yaşmalıyız" sorusunun ardında verilen, felsefe dile getirilmiş görüşlerden oluşan bir etkinlik ve düşünce ürünü ise, bu konular üzerinde kafa yoran insanlar kaynak problemiyle ilgilenmiyorum deseler bile, acaba farkında olmayarak bu kaynak problemine kendilerince bir yanıtı, örtük bir biçimde varsayıyorlar mı? Bu konuda farkına varmadıkları bir dayanakları var mı? Bu soruna kafanızda bir yanıt bulamadığınızda, ahlak problemlerine felsefe vermeye çalıştığınız yanıtlarda ya da problem görme çabanızda eksik bir yan kalır mı? Kaynak problemi, bir yorumuyla, "halis bir felsefe problemi midir? Eğer öyleyse, onunla hesaplaşmadan, onunla yüzleşmeden bir şey yapamıyorsak, o zaman üstünü örtmek de pek anlamlı gözükmüyor. Eğer bir şeyi var sayıyorsak yanıt olarak, hele farkında olmayarak bunu yapıyorsak -herhalde bu bir felsefeci için çok da uygun bir tutum olmaz- bunu fark edip orada verdiğimiz yanıtların neden dolayı böyle olduğunu neden böyle düşündüğümüzün de hesabını vermek gerekiyor. Biraz önce ortaya koymaya çalıştığım sorularla ilgili kestirmeden kendi görüşümü belirteyim: Törel yaşamın, moral hayatın kaynağının "öte"de olduğunu düşünmüyorum, burada öteden anladığım, örneğin Platon'un Devlet'inde (509b) sözünü ettiği **epekeina**, bu dünyanın, görünenler dünyasının sınırlarını aşan, bir aşkın varlıktır. Göksel dinlerde bu Tanrı olabilir. Kaynak, bununla bağlı olarak Levinas'ın Öteki'nin yüzü de değildir. Kaynak bu yaşamdadır, Husserlgil bir anlamda, **yaşama dünyası**dadır. Yalnız burada kaynağın yaşamımızın içinden çıkan bir şey olduğunu söylerken çok dikkatli olmak lazım. Çünkü kaynak olumsal bir şeyse, yaşamımızın tesadüflerine bağlı bir şeyse, o tesadüflerin altında yatan ve o bize tesadüf gibi gelen şeyleri

belirleyen kökten bir şey değilse, o zaman birçok felsefeci arkadaş böyle bir yanıtla tatmin olmayacaktır. Ahlakın kaynağının hayatın kendisi olduğunu söylesem herhalde böyle bir söz, çok havada, desteksiz bir savı dile getirmiş olacaktır. Hayat derken neyi kast ediyoruz? Belki bir teolog da aynı sözcükle başka bir şeyi kastetmiş olabilir. Örneğin “hayat” ı öte dünyadaki hayat diye yorumlayabilir. Kaynağın, insanın Biyo-ekolojik oluşumunda bulunduğunu, insan denen varlığın bir tür olarak bu gezegende var oluşundan ortaya çıktığını düşünüyorum. Bu açıdan herhalde belki bir yönüyle Nietzsche'ye yaklaştığımı söyleyebilirim.

Neden insanlar başka kaynaklar arama gereği görmüşler? Belki bu da onların biyo-ekolojik oluşumların yol açtığı anlam verme süreçleri ile ilgilidir. Bir arada yaşamak durumunda oluşumuz, bunun biyo-sosyolojik veya sosyo-biyolojik bir gereklilik olduğu olgusunun doğurduğu değer yaratma özelliğine sahip insan. Değerlerin bu kadar yeryüzüne indirilmesi, belki de değerlerin çok değersizleştirilmesi gibi gelebilir bazılarınıza, ama insanı neden biyolojik, biyoekolojik, biyoeikososyolojik varlığının, tamamen dünyaya, dünya değerlerine batmış, yüksek değerlerden uzak, dünyanın gidişiyle yalpalayan özellikler taşıdığını, düşünüyoruz ki? Felsefe yapmaya başladığımız zaman, zaten sadece size verili olan biyolojik yapınızı, bu biyolojik yapınızla dünya denen gezegende ki ekolojik çevreniz içinde bir arada yaşamının getirdiği gerekliliğin anlamını düşünmeye başladığınızda, bu biyolojik kökenli, biyo-ekolojik kökenli yaşamımızı düşünce platformuna çekmeye başlıyorsunuz. Ve ister istemez idealizasyonlar başlıyor. Dolayısıyla hayatı anlayabilme çabamızda, hayvan olarak kökümüzün orda olmasına rağmen, daha soyut bir alana, düşünce alanına geçmiş oluyoruz. Oysa, önemli bir ölçüde hayvansal bir destek üzerinde durduğumuzu da unutmamak gerekiyor.

Özetlersem şunu söyleyeceğim: söyleyeyim: Kaynak sorunu, üzerine örtmeyeceğimiz bir sorundur. Belki epistemolojik çıkmazlar taşıyabilir içinde, kaynağın bulunmasıyla ilgili ama hayata bakışımız, insan anlayışımız, insandan beklentilerimiz bu kaynak sorusuna vereceğimiz yanıtları etkiliyor ve belirliyor. Muhakkak bir yanıt vererek ilerlemek zorunda olduğumuzu düşünüyorum yoksa üstünü örterek, “böyle bir sorun yoktur bunun yerine başka sorular sorarak araştırma yapalım” dediğimizde bile bana öyle geliyor ki, farkına varmadan bu soruya bir yanıt vermişizdir diye düşünüyorum.

Doç. Dr. Halil TURAN **İyinin ve Kötünün Belirsizliği**

İyinin kaynağının kötude olduğunu söyleyenler acaba kötünün kaynağının da iyide olduğunu savunabilir miydiler? Her ikisinin birbirinden kaynaklandığını söyleyen bir görüş olanaklıysa da, bu iyinin bir çürümeye yol açtığı anlamına geleceği için, tehlikeli sayılacak ve bu iki yönlü nedensel bağıntı dile getirilmekten kaçınılacaktır. Ancak, iyinin kötünden geldiğini ya da kötüyü gerektirdiğini düşünenler, adeta kötünün de iyiden geldiğini ya da onun tarafından desteklendiğini de düşünür gibidirler.

Öncelikle iyi ve kötü dediğimiz şeylerin, erdemlerin ve kusurların, anlam kazandıkları olgusal-kavramsal çerçeveler bulunduğu, hatta belki de, kimilerinin düşündüğü gibi, iyinin ve kötünün tam olarak bu çerçevelerde belirlendiği, temel iyi ve temel kötünün bu olgusal-kavramsal çerçevede görünenin ta kendisi olduğu söylenebilir. Doğrusu pek çok siyaset ve ahlak düşünürü de böyle yapmıştır: akla ilk gelecek örnek, kuşkusuz Platon – belki de söylen kahrmanı Lykurgos – olacaktır. Sparta’nın sade ve süsüz, askerce, yalnızca savaş için yaşama ülküsü, Platon’un Atinalı, soylu, felsefeci imgelemiyse belki incelmış, felsefeyi ve bilgiyi yücelten bir düzenin

kurgusuna dönmüştür; ancak, ölkü özünde aynı kalmıştır. Bu, sade, ılımlı, çok azla yetinen, süse ve süslemeyi, haz veren sanatı yadsıyan; beden sağlığını, sertliği, askerliği, askerce dürüstlüğü ve özveriye, belki de bu uğurda acımasızlığı öğreten bir dizgenin ölküsüdür. Böyle bir toplumda (bedensel ya da tinsel) haz arayışı ve hazzın olanakları ortadan kaldırılacağı için, bu uğurda düşülecek tuzaklar, yalanlar, hileler, başıboş kavgalar, aşağılamalar, hak yemeler, uğursuz alışverişler de olmayacaktır. Toplumun kendisi ya iyidir ya da değildir; yerilen davranışlar, kişilikler ancak buna izin veren, böyle davranışların ve insanların ortaya çıkmasına neden olan olgusal-kavramsal çerçevelerde, yani belli toplum biçimlerinde ortaya çıkarlar. Öyleyse temel iyiler ve kötüler bu yapılarıdır; onların değişmesi ya da değiştirilmesi insanın da değişmesi ya da değiştirilmesi olacaktır.

Ancak, insanın edimlerine ve yatkınlıklarına ilişkin değerlerin, doğrudan yaşam biçiminde ortaya çıkan değer (ya da değersizlik) üreten eylem ve söylemlere bağlı olduğunu savunan bu görüşün kendisi dayanağını nerede bulacaktır? Örneğin, içinde bulunduğu toplumu “yoz” olarak nitelenecek, o toplumun yarattığı insanı ve edimlerini değersiz sayacak kişinin kendisinin başka bir toplumun, başka bir uygarlığın üyesi olduğunu mu varsaymalıyız? Herhalde hayır. Öyle olsaydı, bu kişinin ortaya koyduğu şey belki bir toplum eleştirisi olurdu; ancak, söz konusu olan değerlendirme yabancının yabancıyı beğenmemesine ya da beğenmesine bağlı bir değerlendirme değildir. Temel iyileri ve kötülerini toplum yapısına yükleyen ve kendi toplumunu eleştirenler – ya da, daha ender olarak, yüceltenler – adeta dışarıdan gelen, başka örnekleri bilen biri gibi konuşacak olsalar da, yabancılıkları bildiğimizden farklı bir yabancılıktır: Onlar sanki gerçek değerleri üretecek yapının ne olduğunu olgusal örneklerden farklı, ancak tasarlanabilecek ya da usla kavranabilecek örneklere bakarak görmektedirler; pek az kişinin bildiği, belki de hiç kimsenin bilmediği, görmediği yeri bildikleri için yabancılardır. Ebedi krallıklar, tanrısal düzenler tasarlayanların hemen hepsi böyle yabancılardır.¹ Doğrusu tasarımcı, neyi örnek alsın, ister aşkıncı ister deneyci olsun, iyi ve kötünün bilgisinin edinilebileceğinden emindir. Tasarımcı bir yaratı ortaya koymakta, değerli olan yaşamı, değer üreten bir düzeni kurgulamaktadır; o halde iyi yaşam, kötü yaşam nedir biliyor olmalıdır. Bu öbekte toplanacak pek çok farklı dizge, tinsel olan, olmayan, çeşitli siyasal ve felsefi görüş olduğunu hepimiz biliyoruz. İster

¹ Toplum eleştirisinin ya da ölküsel bir kurgulamanın yalnızca böylesi aşkın bir yabancılığa özgü olduğunu savunmuyorum. Örneğin, bir toplum eleştirisi ya da temel bir yasama pekâlâ olgusal örneklerin değerlendirilmesi yoluyla da yapılabilir: İyilikler ve kötülükler gerçek (edimsel) örneklerden seçilerek bir araya getirilebilir. Olguyu, çoğunlukla sonuçlara bakarak değerın kaynağı sayan bu görüşün “deneyci” olarak nitelendirilebileceği açıktır. Yasalarını farklı yer ve zamanlardaki örneklerden seçen, onları harmanlayıp yeni bir bütün oluşturan yasamacı, sırf deneysel örneklere bakarak bir toplum kurgusu – ve elbette bir toplum eleştirisi – sunmaktadır; öyleyse deneyci bir eleştirmen ve tasarımcıdır. O halde, bu ikisi arasındaki ortak yön, her ikisinin de tasarım yapmasıdır. Tasarımın tek amacı vardır: İyiyeye ulaşmak ve/ya da kötüyü önlemek. Bu da, kuşkusuz, söz konusu iyi ya da kötünün bilgisine sahip olduğunu varsaymayı gerektirecektir.

ahlak yasasından, ister pozitif yasadan söz edilsin, bir yasanın olduğu yerde belli bir toplum tasarımının bütünü ya da bir parçası vardır.

Örneğin, Plutarkhos'un anlatımına göre, söylendeki yasa koyucu Lykurgos'un Sparta'da evlerin nasıl yapılacağına ya da kullanımındaki paranın hangi madenden yapılacağına ilişkin yasaları, yaşamacının Sparta'da nasıl bir toplum düzeni yaratmak istediğine ilişkin açık kanıtlar sunarlar: Çatıların yapımında yalnızca balta, kapıların yapımında yalnızca testere kullanılabileceğini buyuran yasalardan,² süslemenin yasak olduğunu; ve giderek yalın, yalnızca gereği kadar rahatlığa ve sanata izin verilen bir toplumsal yaşamın, devletin kurulmak istendiğini anlatır. Yine paranın karşılığını sabitleyip, sikkelerin yalnızca demirden basılacağını buyuran yasamacı, bu yolla yüksek alım gücünün kesede taşınmasını önlemekte, yüksek alım gücü için biriktirmeye çalışıldığında odalar gerekeceği için servetin artışına karşı önlem almaktadır.³ Bu yasalar, bütünün parçalarıdır; eğer bütünün tutarlı parçalarıysalar, tasarımı da görünür kılarlar. Açıktır ki amaç sade, savaşı, sağlam bir toplum yaratmaktır. Bütün bunlar, öyleyse *iyi* olmalıdır, *sadelik iyidir, savaşçılık iyidir, sağlamlık iyidir*. ... Yasamacı iynin ve kötünün bilgisine sahiptir.

Toplum tasarımcılarının doğru, iyi, güzel yaşam konusunda bilgiye ulaşmış olduklarına inanmaları kadar doğal bir şey olamaz. Ancak, biz bu bilginin nereden geldiğini sorduğumuzda felsefi, bilgi kuramsal bir soru soruyoruz. İyi ve kötünün bilgisi hangi kaynaktan geliyor? Bize, ister örtük ister kapalı olsun, normatif (düzgücü) bir ahlak söylemi sunan ya da açıkça pozitif yasalar koyan yasamacı, normların (düzgülerin) bilgisini nasıl elde ediyor? Hepimizin bildiği gibi bu bilgiyi temellendirmenin çeşitli yolları vardır. Bu bilgiye ilişkin olarak, yalnızca "verilmektedir", bu kaynak, duyuların ötesinde, usun alemindedir denebilir. Yine, us hepimize ortak bir yetidir, onunla iyiyi kötüyü seçeriz denebilir; yasanın kaynağı us sahibi varlıklar için sonsuza kadar değişmeyecek ve daha derindeki kaynağı nerede olursa olsun, türün ya da benzer türlerin yaşamını destekleyecek yasalardır, usun kendi doğasından gelen yasalardır denebilir, vb.

Bütün bu uslamlamalardaki ortak yön, tümünün de olgusal olana değil, olması gerekene yönelmiş olmaları gibi görünüyor; bu yaklaşım, olanı, olguyu da ancak bu normlara göre konu etmektedir. Böylece, belli iyi şeyleri üretecek belli kötü şeyleri önleyecek temel iynin, tasarımcının iyi yaşam örneğinin, yasanın kaynağındaki şeyin başka yaşam olanaklarından niçin daha iyi olduğu sorusu pek de açıklıkla yanıtlanamamakta, hatta belki de, büsbütün yanıtız kalmaktadır. Örneğin bir kuşkucu pekâlâ başkalarıyla ortak özellikleri olan bir usu olup olmadığını hiçbir zaman bilemeyeceğini söyleyebilir; yine, bir başka kuşkucu, türlerin, toplumların ayakta kalması için tek bir yol olmadığını, her türün ve cinsin, giderek toplumların ve kültürlerin farklı kaynaklarla, farklı törelerle ayakta kalabildiğine örnekler göstererek, bu toplumların verili yasaları ya da ahlakları arasında kimi zaman benzerliklerden daha çok benzeşmezlikler olduğunu, böylece bütün us sahibi

² Plutark, *Yaşamlar-1*, çev. Meriç Mete (İstanbul: İdea, 2005); Likurgus, XIII, s. 110. Mandeville *Arıların Masalı*'nda Plutarkhos'un Lykurgos'un yaşamından verdiği bu örneği aktarıyor: böyle bir yönetimde, duvarcılar, marangozlar, ressam, yontucular, tuğlacılar işsiz kalacaklardır; bkz. *The Fable*, s. 223-4.

³ Plutark, *Yaşamlar-1*, IX, Likurgus, s. 104-5.

canlılara özgü bir ahlak ya da yasa olduğunun hiç de kolaylıkla savunulamayacağını öne sürebilir.

Kuşkucuların karşı çıkışları ciddiye alınacak olursa, iyinin ve kötünün kaynağını toplumsal düzende gören ve özellikle kötüyü düzeltmek amacıyla iyi düzeni tasarlamaya ya da usla ulaşabildiklerini söyledikleri örneğinden aktarmaya çalışanların, iyinin kaynağı olarak gösterebilecekleri tek şey bu zihinsel tasarımın kendisidir; böylece, ona ulaşamayacağını kabul eden kimselere varlığını kabul ettirmeleri çok güç olacaktır. Bu örneğin gerçekten iyi olduğu ancak dolaylı olarak, metaforlarla, söz sanatının gücüyle savunulabilir; savunma bu kez de karşısında beğeni engelini bulacaktır ve yaşamını belirleyen beğenileri, alışkanlıkları gereği, örneğin askerce bir yaşamdan hiçbir haz ummayacak birisine bunun *iyi, doğru, güzel* düzen olduğunu olarak sanat yoluyla kabul ettirmek, olanaksız değilse bile çok güç olacaktır.

İnsanların ve edimlerinin değerlerinin toplumsal yapıdan geldiğini savunanlar gerçekten değerli yapının neye dayandığını herkes için tartışmasız bir biçimde göstermekte gerek ussal gerek duyusal (estetik) açıdan başarısız oluyorsa da, böyle öğretiler bilgi açısından elbette önemsiz sayılamazlar. Dahası, iyinin ve kötünün kaynağının toplumsal düzen olduğu savı o kadar geneldir ki, birbiriyile başka yönlerden çatışan siyaset ve ahlak görüşleri bu noktada uzlaşırlar: İyi ve kötü toplumda ortaya çıkar. Ancak, kuşkusuz, nasıl ve niçin ortaya çıktıklarına ilişkin tartışmada uzlaşma yoktur.

Araştırmasına “olması gerekenden”, başlayanlardan, “olani”, yani olgusal düzeni ancak olması gerekenle ölçüştürmek için ele alanlar toplumsal düzen tasarımcıları, normatif ahlak kuramcılarıdır. Öte yandan, etikte ve/ya da siyaset felsefesinde “olandan” yola çıkanlar, iyinin ve kötünün kaynağının toplum yapısında olduğunu kabul etmekle birlikte, bir tasarım önermekten çok bir çözümlenmeye yetindir gibi görünenler, olması gerekeni belki ancak örtük olarak betimlemelerle benimsetmeyi seçenler de vardır. Bu görüşü savunanlarla öncekiler, iyinin ve kötünün toplumda ortaya çıktığı savında uzlaşsalar da, önemli bir noktada karşıttırlar. Öncekiler değeri olması gerekenden, ülküden türetmelerine karşın, ikinciler değerini tanımını öncelikle olanda, olagelende, gelenekte, tarihte bulmaktadırlar. Elbette her inceleme bir değer verme, değeri betimleyerek belirgin kılma, belirleme sayılabilir; ancak, bu yolla değer vermek yine de değeri ülküye göre belirlemekten oldukça farklıdır: İlki tinselliğe ne kadar yakınsa, ikincisi de bilime o kadar yakındır. Burada bilimsel nitelmesini hiçbir biçimde daha “iyi” anlamında kullanmadığımı da belirtiyim.

Buraya kadar adlara ya da okullara açıkça gönderme yapmaksızın iyinin ve kötünün kaynağını toplumsal yapıda gören, ancak, verili değerlerin gerçekliklerini sorgulamak açısından farklı yaklaşımları olan geleneklerden söz ettim. Şimdi, 18. yüzyıldan, bilimin, toplumsal örgütlenmeden üretim biçimlerine değin, o güne kadar hiç o denli etkili olmadığı Aydınlanma döneminden iki örnek üzerinde durarak, iyinin ve kötünün kaynağını toplumda gören ancak yine de değerlendirme ya da betimleme açısından karşıt sayılabilecek görüşleri belirginleştirmek istiyorum. Doğrusu bu karşıtlık, hiç de o döneme özgü değildir; o dönemde de ortaya çıkmış değildir. Farklı dönemlerden de benzer karşıt örnekler verilebilir. Yine de, Jean-Jacques Rousseau ile Bernard Mandeville’in bu iki farklı tutuma açık örnekler oluşturduklarını düşünüyorum.

Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*’nda, kötülüklerin ortaya çıkışını tarihsel olarak mülkiyetin ve mülkiyetin getirdiği üretim ve değiş tokuş ilişkilerinin gelişmesine bağlıyor. Ona göre, daha önce insan henüz masumdur, doğaldır, iyidir. Genel olarak mülkiyet ya da doğal

mülkiyet olarak ele alabileceğimiz yeteneklerin belirlediği üretim gücü, toplumu bozmuştur:

Yetenekler eşit olsaydı, örneğin demir kullanılması ile besin tüketimi her zaman tam bir denge halinde bulunsaydı, durumlar, bu halde, eşit kalabilirdi. Fakat hiçbir şeyin korumadığı orantı birden koptu, bozuldu; en güçlü olan, daha fazla iş yaptı; en becerikli olan, kendi yaptığı işten en fazla pay aldı; en zeki olan, emeği kısaltmak için araçlar buldu; çiftçi daha fazla demire ya da demirci daha fazla buğdaya gereksinme duydu; eşit çalışmaları halde biri daha çok kazandı oysa ötekinin eline ancak yaşayabilecek kadar bir şeyler geçti. Böylece doğal eşitsizlik, değiş tokuş düzeninden doğan eşitsizlik ile farkına varılmaksızın açılıp gelişti.⁴

Rousseau bu eşitsizliğin sonunda yalanı, hileyi ortaya çıkardığını şöyle açıklıyor:

Bütün doğal nitelikler harekete geçirilmiş, herkesin rütbesi ve kaderi sadece mallarının niceliğine, işe yarama ya da zarar verme gücüne göre değil, fakat zekaya, güzelliğe, güce ya da hünere, değere, yeteneklere göre düzenlenmiş, yerleşmiştir. Bu nitelikler, saygı uyandıracak biricik nitelikler olduğu için hemen onlara sahip olmak ya da onlara sahip gibi görünmek gerekirdi. İnsanın, çıkarı için aslında olduğundan başka türlü görünmesi gerekiyordu. “Olmak” ve “görünmek” birbirinden tamamen farklı iki şey oldu. Bu ayırmadan şatafatlı gösteriş, aldatıcı hile, bunlarla birlikte yürüyen bütün ahlaki buzukluklar ortaya çıktı. ... önceleri özgür ve bağımsız olan insan, ... yeni birçok gereksinmeler zoruyla bütün doğaya, özellikle de hemcinslerine boyun eğip kul olmuştur. Ö, bu hemcinslerine, efendi olurken bile bir manada köle olur: Zenginse, onların hizmetine, fakirse onların yardımına bağlıdır.⁵

Belki yetenek farklılığının yol açtığı üretim artışı kendiliğinden kötü sayılamayacaktır; ancak Rousseau bilimlerin ve sanatların gelişmesiyle insanın yozlaşması arasında kuvvetli bir bağlantı olduğunu eşine ender rastlanacak bir söz ustalığıyla şöyle vurguluyor:

Geçimi yerinde belki bir tek adam bile yoktur ki açgözlü mirasçıları, çoğu zaman da kendi öz çocukları, gizliden gizliye ölümünü dilemekte olmasınlar. Denizde seyreden bir tek gemi yoktur ki, sulara gömülmesi herhangi bir bezirgan için iyi bir haber olmasın. Bir tek ticarethane yoktur ki, borcunu ödemek niyetinde olmayan kötü niyetli bir borçlu, içindeki bütün kağıtlarla ve evrakla birlikte yandığını görmeyi istememiş olsun.⁶

Oysa ilkel insan da, henüz üretimi artırma kaygısına düşmemiş toplumsal insan da bu denli mutsuz değildir: “Karnını doyummuş olan vahşi insan, bütün doğa ile barış halindedir ve bütün insanların dostudur. ... Ama toplum içinde yaşayan insanda işler hep başka türlü olur: Önce yaşamak için

⁴ *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, çev. Rasih Nuri İleri, İstanbul: Say, 1986; s. 150.

⁵ *Ibid.*, s. 151.

⁶ *Ibid.*, s. 191.

zorunlu gereksinme maddeleri, ... sonra hayatın tatlı zevkleri, daha sonra büyük servetler ve sonra uyruklar, daha sonra da köleler gelir.⁷

Rousseau, hemen tüm başlıca yapıtlarında, insanlık durumunu eleştirmiş, inanın yozlaşmasını özellikle bilimlerin ve sanatların ilerlemesine bağlamıştı. Ona göre, sanatlar, bilimler ve bunların yarattığı gönenc kendi başlarına kötü sayılmasalar da, zorunlu olarak geldikleri kaynaklar, yani zekânın, becerinin, güzelliğin, gücün belki yine kendiliğinden iyi, ya da en azından yansız doğaları, kötünün köklenmesine yol açmaktadır. Toplumsal insan hayvansı saflığını ve iyiliğini yitirmektedir: Saydığımız kaynaklara sahipse kolay bir yaşam sürebilmekte, değilse, onlara sahipmiş gibi davranmak zorunda kalmaktadır. Kolaylıkların olanaklı olduğu güçlü inancı, insanı daha iyi bir yaşam uğruna kötüye, hileye ve yalana sürüklemektedir. Her türlü güç uğruna dağlar, ormanlar, denizler yağmalanmakta, bunun için insan dize getirilmekte köleleştirilmekte, toplumsal örgütlenme her türlü acımasızlığa, haksızlığa, eşitsizliğe, sömürüye, yalana, hileye, akla gelebilecek her türlü erdemsizliğe kapıları açmaktadır. Pandora'nın kutusu bilginin, bilimin, sanatın karşılığında adeta ceza olarak açılmıştır. Kötünün kökenini toplumsal yaşamın ortaya çıkmasına bağlayan görüşün çok eskilerde olduğunu söylemiştim. İşte Rousseau Aydınlanma çağında, bilimleri ve sanatların insan yaşamında o güne değin hiç olmadıkları kadar etkili olmaya başladıkları çağda Pandora söylenine geri dönmektedir.

Rousseau elbette ilkel yaşama geri dönmeyi öneremezdi. Doğrusu, doğa sevgisine karşın, ilkel yaşamı inandırıcı bir biçimde betimleyemezdi bile. İkel yaşamın erdemli bir yaşam olduğuna inanıyordu. Bu inancında haksız da değildir. Bugün hayvanların yaşamının ne denli saf ve yalın olduğuna, bu varlıkların doyuma ne denli kolay ulaştıklarına baktıkça böyle bir yaşamın ne denli özenilesi bir yaşam olduğunu düşünecek insan sayısı hiç de az değildir. Hayvan, ikiyüzlü değildir, en azından bizim ikiyüzlü olduğumuz gibi değildir; hayvan bizim gibi *hasta* değildir.

Yine de, herkesin böyle düşündüğünü, böyle düşünebileceğini varsaymak çok zor görünüyor. İyi ve kötünün kaynağının toplumsal yaşamda olduğunu kabul etseler de, kötülüğün insan yaşamı için kaçınılmaz olduğunu söyleyecek olanların sayısı hiç de azımsanamaz. Böyle düşünenlerden kimileri, ilkelikte saflık ve dürüstlük olduğunu kabul etseler bile, toplumsal yaşamın ilkelikten daha kötü olduğunu kabul etmeyebilirler. Nitekim, dünyada bugün tüm yönetimleri baskı altında tutan sınırsız gönenc istemi, toplumlara, yönetimlere neredeyse geri dönülemez bir yere getirmiş değil midir? Böyle düşünenler vardır, olmuştur ve gelecekte de olacak gibi görünüyor. Örneğin, Sparta'nın yalın yaşamını yücelten Platon'un öğrencisi Aristoteles, günündeki kent yaşamının, kentli, sınıflı örgütlenme örneğinin içinden erdem ve erdemsizlik tanımları veriyor, bilginin, sanatların ancak temel gereksinimlerin karşılandığı bir örgütlenmede ortaya çıkacağını, söylüyordu. Gönencilik bir devletin, ilkel bir örgütlenmeye göre daha iyi olduğunu, en azından *theoria* insanı için daha verimli bir ortam sunduğunu düşündüğü açıktır. Bilimlerin ve sanatların iyi, insanlık adına kazançlı olduğunu savunan herkes, örgütlü bir toplumun kötülüklerin kaynağı olduğunu kadar, genel olarak iyi sayılabilecek şeylerin kaynağında olduğunu söyleyecektir. Buna göre, gönenc olmaksızın sanat olmayacaktır: Süsleme, eğlence istemi olmayan yerde resim, müzik, edebiyat, hatta felsefe olamaz; öte yandan, doğayı denetleyecek bilgi olmadıkça da gönenc yoktur; gönencin

⁷ *Ibid.*, s. 192-3.

tanrısal cezası Pandora'ysa da, Prometheus'un ateşi yalnızca kötülük, yalnızca erdemsizlik getirmemiştir. Parıltılı bir uygarlıkta kötülüklerle iyilikler harmanlanmış, belki de değer değersizden; bolluk ve güzellik hırstan, ben-sevgisinden türetilmiştir.

Bu türden görüşlere çok çarpıcı bir örnek olarak, Bernard Mandeville'in *The Fable of the Bees* (1714) adlı yapıtını vereceğim. Mandeville, döneminde korsan baskıları yapılacak, sayısız kopyası satılacak ve ahlak konusunda duyarlı kimseler tarafından kıyasıya eleştirilecek *Arıların Maşalı* adlı kitabının önsözünde, insanı toplumsallaşabilen hayvan yapan şeyin "dostluk arzusu, iyi bir doğa, merhamet, nezaket ve diğer dışsal incelikler" olmadığını, tersine insanları "en büyük, en mutlu ve en gönençli dediği devlete uygun kılmak için en gerekli hünerlerin, ... en aşağı ve nefret uyandırıcı nitelikleri" olduğunu söylüyor.⁸ Mandeville kararlı bir biçimde, insanın gönençli bir toplumu yaratabilme gücünün temelinde, onun her zaman kötü olarak nitelenmiş özelliklerinin, en çirkin, en bayağı özellikleri bulunduğunu savunuyordu. Sözleri bir olumlama olmayabilir. O yalnızca değerli sayılan şeylerin ortaya çıkarılmasını, korunmasını, değersiz, kötü sayılan özelliklere bağlamaktadır; bu özellikler, örneğin öz-sevgisi, kibir, Rousseau'nun yediği, tüm kötülüklerin başı saydığı o olmadığı gibi görünmek isteği, vb. insana, erdem olarak nitelenen özelliklerle ulaşılamayacak gönenç, sanatı, bilimleri ve bunların ürünlerini verecektir. Öyle ki, insan bu "doğal" kusurlarından arındırılabilse, güçlü ve uygar bir toplumu kuracak gücünü kaybedecektir.

Mandeville'in betimlediği düzende, örneğin - 18. yüzyıl kentsoylusunun, hatta pek çok farklı dönemden toplumların önemli bir değer saydıkları - iffetin korunması fahişeliğe bağlıdır.¹⁰ Bu görüşü bazı değişikliklerle ele alacak olursak ortaya ilginç sonuçlar çıkıyor: İffet varlığını fahişeliğe borçluysa, fahişelik de varlığını iffet adıyla anılan onanan davranış örneklerinin yüceltiği bir yaşam biçimine, erdeme borçlu olacaktır. Bu durumda, yaşamını fahişelikten kazanan kişi, varlığını sürdürmek için gerekli kazancı ve tüm bir yaşam boyu deneyimlerini, iffeti değer sayan kişilere borçlu olacaktır; bedenini satan kişinin edimlerinin iffetsizlik olarak anılması iffetli yaşam sürdükları söylenen kimselerin işidir; ancak bunların iffetsiz olarak andıkları kişilerin gerek tanımlanmaları, gerekse sürdürükleri yaşamı sürmeleri, kısaca kavramsal ve gerçek varoluşları kendilerine iffetli diyenlere bağlıdır. Öyleyse, bunlardan kötü olarak nitelenenin de iyi olarak nitelenenden geldiği sonucu çıkar. Gönenç toplumunda iyi ile kötü, erdemle kusur harmanlanmıştır.

Mandeville belki de gitgide zenginleşen bir toplumun (belli ki 18. yüzyıl İngiltere'sinin) bir betimlemesini sunmaktan başka bir şey yapmadığı, kötüyü iyi gibi göstermeye çalışmadığını söylediğinde haklıydı. Ancak, yine de erdem adlarının kullanılmasında Lykurgos'tan, Rousseau'dan ve bizden farklı bir yol izlemeyeceğinin farkındadır. Örneğin hasıslığı erdem gibi gösteremez; kibrin, olduğundan daha değerli görünme isteğinin lüksü çekici kılacağını ve böylece toplumu daha fazla üretmeye ve zenginliğe götüreceğini söyler ama, kibre erdem denemeyeceğinden emindir. Yalnızca insanların

⁸ *The Fable of the Bees*, ed. F.B. Kaye (Indianapolis: Liberty Fund, 1992); s. 4.

⁹ *Ibid.*, s 7-8.

¹⁰ *Ibid.*, s. 94-100.

doğalarının iyi olduğu varsayımıyla siyaset yapılamayacağını, yönetim sanatının gerçek bir zemin üzerinde etkin olabileceğini, herkesin iyi dediği şeylerin ortaya çıkması için, yine herkesin kötü diyeceği “doğal” yatınlıkların ve güdülerin iyi tanınarak denetlenmelerinin ve yönlendirilmelerinin gerekli olduğunu gösterdiği kanısındadır. Fakat, ne uğruna? Gönenç uğruna mı? Gönenç iyi midir? Herkes ona iyi diyorsa iyi midir?

Toplumu iyinin ve kötünün kaynağı olarak görenlere, hangi yaşamın, hangi toplumsal yaşamın daha iyi olduğu sorusu sorulduğunda, verecekleri yanıtlar farklı olacaktır. Azla yetinmesini bilen bir toplum daha mı iyidir? Belki insanlara filozofça (Stoacı, hatta Kynik) bir yaşam biçimini önerebilir, öğretebilir, benimsetebilirsiniz; ancak, bunun için onlara bu filozofça yaşamın kendisini bir amaç olarak değil, bir araç olarak göstermeniz gerekecektir. Rousseau paylaşımcı, eşitlikçi, kardeşçe, kendini özerk yasalarla kısıtlayan, “zincire vuran” toplumsal insanı tasarlarken belli ki onu yaratmayı da istiyordu. İyi bir toplum yaratmakla iyi bir insan yaratmak arasında karşılıklı bir bağıntı var mıdır? Bu bilgiyle – ya da varsayım – gerçek bir iyi insan, gerçek bir iyi devlet yaratılabilmiş midir? Yoksa, tüm gönençli ya da onurlu devletlerin görünen yüzlerinin arkasında, tasarımından kuruluşuna kadar, kirlili bir öz-sevgisi düzeneği mi vardır? Öz-sevgisi kötü müdür? Bu sorulara verilecek yanıtlar, iyi ile kötünün anlamlarını değiştirecektir.

Prof. Dr. Harun TEPE

“İyi” Nedir ya da Neye “İyi” Denebilir?

Konuşmamaya başlarken, günün son konuşmacısı olmanın dezavantajlarını da dikkate alarak, ne söyleyeceğimi en başta söylemeye çalışacağım. “İyinin ve Kötünün Kaynağı”, panelimizin başlığı bu. “İyinin ve kötünün kaynağı nedir?”, “İyi ve kötü nereden kaynaklanır?” Panelistlerden bu soruyu yanıtlamaları bekleniyor, en azından böyle bir beklenti olduğunu düşündürüyor. Ama ben konuşmamda doğrudan bu soru üzerinde durmayacağım; yani bu kaynağın nerede olduğunu, iyi ve kötünün kaynağının toplum mu, dinler mi, ahlak mı ya da yaşamın başka alanları mı olduğunu söylemeyeceğim. Bunun yerine bir olgudan hareketle bu iki kavramın neliği üzerinde duracağım. ‘İyi’ ve ‘kötü’ yaşamımızın içindedir. Biz ‘iyi’ ve ‘kötü’yü kullanmaktan bir türlü kaçınmıyoruz. Onun için ben, “iyi ve kötünün kaynağı nedir?” sorusundan çok “‘iyi’ ve ‘kötü’ nedir?”, ya da “neye ya da nelere iyi veya kötü denebilir?” sorusu üzerinde durmak istiyorum¹¹.

I. ‘İyi’ ve ‘Kötü’ Nedir?

En başta şunu söyleyeyim ki, çok farklı şeylere iyi diyoruz. İki konuşma dinlediniz, sabahtan beri farklı oturumlar izlediniz, bir konuşma daha dinliyorsunuz ve sanıyorum çıkışta, “iyi bir konuşmaydı” ya da “pek bir işe yaramadı” ya da “çok kötüydü”, “idare ederdi” gibi değerlendirmeler yapacaksınız. ‘İyi’ ve ‘kötü’ kaçınılmaz derken bunu kastediyorum, yani ‘iyi’

¹¹ Ayrıca ben kaynak sorularının yanıtı kesin bir biçimde verilebilecek halis bir soru, felsefi bir soru, yani felsefeyle yanıtlanacak bir soru olduğunu da düşünmüyorum. Belki felsefeyle bu türden kaynak soruların neden halis bir felsefe sorusu olmadığı, sonuç alınabilecek bir soruşturma türü olmadığı üzerinde durulabilir, ama bu teorik tartışma için ne zaman uygundur ne de bu panel.

ve ‘kötü’yü biz sürekli kullanıyoruz, şeylere ‘iyi’ ve ‘kötü’ gibi sıfatlar yükleyerek değerlendirmeler yapıyoruz. Bunları kullanmaktan kaçınmaya çalışırlar, bu sözcüklerin taşıdığı belirsizliğin, bunları kullanmanın yarattığı tehlikenin farkında olanlar da var, ama onlar da ‘iyi’ ve ‘kötü’ nitelendirmelerini kullanmaktan bütünüyle kaçınmıyorlar. Onları kullanmıyoruz, ama bu defa onların yerine başka benzer ya da eşdeğer sözcükler, ‘doğru’, ‘değerli’, ‘anlamli’, ‘hakli’ vb. sözcükler kullanıyoruz. Anlam açısından bunların aralarında bir fark olmadığını söylemek istemiyorum. Şüphesiz “değerli” sözcüğü “iyi” sözcüğü kadar belirsizlik taşıyor, içeriğinin belirlenmesi benzer güçlükler taşıması karşın- daha dar anlamda kullanılan bir sözcük; ama neyin “değerli” olduğunu söylemek de çok kolay değil - belli bir değer anlayışına sahip olmaksızın ya da böyle bir değer anlayışına dayanmaksızın olanaklı da değil. Bu nedenle bu sözcüğü ‘metafizik’ sayıp kullanmama eğilimi de felsefeciler arasında çok yaygın, hatta ‘iyi’ teriminden daha metafizik bir terim olarak görüldüğünü söylemek bile mümkün.

Bu tartışmayı bir yana bırakarak yeniden ‘iyi’ ve ‘kötü’nün ne olduğu sorusuna dönersek, kullanıldıkları bağlamlara bakıldığında, onların “boş birer değer yargısı yüklemi” olduklarını görüyoruz. Başka bir deyişle, şeylere, olaylara, eylemlere, durumlara, kişilere ‘iyi’ veya ‘kötü’ diyerek aslında onlara onların niteliklerine ilişkin hiçbir şey söylemiş olmuyoruz. Siz bu konuşmaya ‘iyi’ bir konuşma diyebilirsiniz. Başka birisi de ‘kötü’ bir konuşma diyebilir. Konuşmanın farklı yanlarına odaklanılması, konuşmacıya ilişkin önyargılar, konuşmacıdan beklentiler gibi unsurlar aynı konuşmaya ilişkin farklı değerlendirmelerin yapılmasına yol açabilir. O nedenle, bütün iyi ve kötüler için bunu söylüyorum; ‘iyi’ ve ‘kötü’ nitelendirmeleri, eğer nitelenen şey konusunda daha fazla bir bilginiz yoksa, bize o şeye ilişkin hiçbir bilgi vermezler; “şu kişi iyi bir insandır” sözü söz konusu kişiye ilişkin hiçbir şey söylemez. Bu nitelmeden öğrenilebilecek olan tek şey, bunu söyleyen kişinin hakkında yargıda bulunduğu diğer kişi hakkında olumlu bir kanaate sahip olduğu, onu beğendiği, onu sevdiğidir.

Kullanıldığı bağlamlara, ‘iyi’nin kullanımlarına, onunla neyin nitelendiğine dikkatlice baktığımızda, ‘iyi’nin “peşinde koşulan”, “en yüksek değer yüklenen”, “olması istenen” şey olduğunu ya da bu türden şeylere ‘iyi’ dendiğini görüyoruz. Yine görüyoruz ki, kişileri ‘iyi’ olduğunu düşündükleri, ‘iyi’ dedikleri şeyi yapmak için uğraşıyorlar ya da ‘iyi’ dedikleri gibi olmak için çaba sarf ediyorlar. Onun için, ‘iyi’ ve ‘kötü’nün kullanılması bir biçimde kaçınılmaz gözüküyor; aslında ise insan için kaçınılmaz olan değerlendirmeler yapmak ve sonuçta ‘doğru’-‘yanlış’, ‘değerli’-‘değersiz’ gibi kimi değerlendirme sıfatları kullanmasıdır. Değerlendirmeler yapmak bizim yaşarken kaçınamayacağımız bir şeydir, çünkü yaşamak karar vermeyi gerektiriyor; karar vermezse değerlendirmeler yapmayı.

Ama “değerlendirmelerimizi ezberle yapıp ona ‘iyi’ ve ‘kötü’ gibi değer yargıları yüklemelerini yüklemek zorunda mıyız?” diye sorulabilir. Kuşkusuz, bunu yapmak zorunda değiliz, değerlendirmeler yapmak zorunda olmamız bunu gerektirmiyor. Her değerlendirme işlemi sonunda da değerlendirdiğimiz şeylerden birini ya da bir kaçını daha değerli ya da istenilir buluyoruz, onu ya da onları diğerlerine tercih ediyoruz. Bu da sonuçta, -eğer ‘iyi’ ve ‘kötü’ gibi değer yargısı yüklemelerini kullanmaktan kaçınıyorsak- değerlendirilen şeye ilişkin ‘doğru’, ‘değerli’, ‘yararlı’, ‘uygun’, ‘yapılması gerekir’, ‘ödev’ gibi başka kimi değerlendirme sıfatlarını kullanmamızı gerektiriyor. Bunları kullanmadan yapamıyoruz. Günlük yaşamın bize bir biçimde dayattığı şey de bu, değerlendirmeler yapmak ve yapılan değerlendirmeler sonucu değerlendirilen şeylere ilişkin değerlendirmelerimizi yukarıdaki türden nitelendirmelerle ortaya koymak. ‘iyi’ ve ‘kötü’ veya benzeri

niteleme sıfatları işte bu nedenle yaşamımızın olmazsa olmazları arasında yer alıyorlar.

Ama bir de ‘iyi’ ve ‘kötü’ tartışmasının öbür yanı, yani kuramsal tartışmalar yanı var: Etik kitaplarına, özellikle de etik ders kitaplarına baktığımız zaman da sıkça “iyi ve kötü”den söz edildiğini görüyoruz. Daha çok ‘iyi’nin karşıtı olarak sözü edilen ‘kötü’ kavramı için aynı şey pek söylenemese¹² de ‘iyi’nin Platon’dan G. E. Moore ve N. Hartmann’a birçok filozofun etikle ilgili temel ilgi noktası olduğunu görüyoruz. Hatta çoğumuzun kafasında etik tümüyle bunlarla ilgilidir, yani etik “iyi ve kötünün bilimidir”. Bu genel kanağe göre, etikten beklenen şey ise bize neyin iyi, neyin kötü olduğunu söylemesidir.

Etikte uzun zamandır yerleşmiş olan, son yıllarda daha sık eleştiri konusu olmasına karşın hala bir biçimde süren bir eğilim egemendir. Benim oldukça sorunlu gördüğüm bu eğilim, etiği birbirinden tümüyle farklı bilgisel etkinliklerden oluşan iki bölümlü bir bilgi alanı olarak görmektedir, yani normatif ve meta etikten (ya da analitik etikten) oluşan bir alan olarak. İşte bu iki bölümün ana savlarına baktığımızda da, bunların her ikisinin ‘iyi’yle –ve dolayısıyla onun karşıt kavramı olan ‘kötü’yle- ilgili olduklarını görüyoruz: normatif etikten beklenen şey, bize iyi ve kötünün ne olduğunu, neyin bizim için doğru, ödev veya yükümlülük olduğunu ortaya koyması; meta etikten beklenense –“doğru” “adil” “ödev”, “yükümlülük” gibi etik terimlerle birlikte- ‘iyi’ kavramının anlamını açıklığa kavuşturmasıdır¹³. Normatif denilen etikten farklı olarak bu ikincisinde, iyi veya kötü davranış ya da eylemden değil, ‘iyi’ veya ‘kötü’ kavramlarından, bunların anlamlarının açıklığa kavuşturulmasından söz edilmektedir. Ama sonuçta “normatif etik” denen kısımda olduğu gibi burada da ‘iyi’ ve ‘kötü’ kavramları etiğin merkezindedir.

II. ‘iyi’ ve ‘Kötü’nün Farklı Kullanımları

İyi ve kötüyü biz çok çeşitli şeyler için kullanıyoruz: “iyi çocuk”, “iyi kitap”, “iyi üniversite” diyoruz, “Orta Doğu Teknik Üniversitesi iyi bir üniversite”dir diyoruz. Neden iyidir? İyi bir kampüse sahip olduğu için mi, iyi eğitim yaptığı için mi, mezunları iş bulabildiği için mi, öğretim üyeleri iyi olduğu için mi, yoksa yabancı dil öğrettiği için mi? Bunu söyleyenlerin bununla ne demek istediklerini, yukarıdakilerden hangisini ya da hangilerini kastettiklerini, daha fazla bilgi sahibi olmaksızın anlamamız mümkün değildir.

Bunun gibi, “iyi araba”dan, “iyi ders”ten, “iyi hoca”dan, “iyi eylem”den, “iyi insan”dan söz ediyoruz ve bizim iyi dediğimize başka biri kötü deyince de, o zaman “iyi görecelidir” diyoruz. Hangi iyiden ya da ne gibi iyilerden söz ediyoruz?, ‘iyi’ yüklemi taşıyan yukarıdaki nitelemelerde de gördüğünüz gibi, ‘iyi’yi farklı şeylere ilişkin olarak kullanıyoruz. Onun için

¹² Bu arada Alan Badiou’nun yapıtı (*Etik. Kötülük Kavrayışı Üzerine Bir Deneme*, Metis, 2003) gibi kötüyü merkeze alan kimi etik yapıtlarının olduğunu da görüyoruz. Aslında her ‘iyi’den söz edildiği durumda onun karşıtı olarak ‘kötü’den de söz edilmiş olmaktadır ya da tersi; çünkü ‘iyi’den söz eden dolaylı olarak ‘kötü’nün ne olduğuna ilişkin bir tasarıma da sahiptir.

¹³ Etiğin iki ana alana ayrılması ve her iki etiğin ana sorularına ilişkin daha ayrıntılı bilgi için bkz. Harun Tepe, *Etik ve Meta Etik*, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 1992, Ankara, s. 19-45

kimileri –genellikle meta etikle, analitik etikle uğraşanlar- iyi denilen şeyleri iki ana grupta topluyorlar: Ahlaksal olan ve ahlaksal olmayan iyiler olarak. Ahlaksal iyiyle kastedilen iynin ahlakla ilgili kullanılışı, ahlak dilinde kullanılışıdır. “Ahlaksal-olmayan iyi” ise iynin ahlakla ilgisi olmayan nesnelere, olaylar vb. şeylere ilişkin kullanılışıdır. Ama başka ayrımlar da yapılmaktadır: araçsal iyi-amaç olarak iyi, dışsal iyi (*extrinsic*) - özce iyi (*intrinsic*) gibi.

G. H. von Wright, İyi Olmanın Çeşitleri adlı yapıtında daha ayrıntılı bir sınıflama yapıyor ve “iyi olmayı” altı ayrı kategoride topluyor:

I. Araçsal iyiler (Aletlere, araçlara, parçalara yüklenirler; örneğin, iyi araba, iyi saat, iyi at)

II. Teknikle ilgili iyiler (yetilere veya ustalıklara ilişkindirler; örneğin iyi sürücü, iyi felsefeci)

III. Tıbbi iyiler (iyi bellek, iyi görmek)

IV. Faydaya dayalı iyiler (iyi bir fırsat, iyi şans)

V. Hazla ilgili iyiler (iyi şarap, iyi bir tatil, iyi hava)

VI. Eyleme ve karaktere ilişkin iyiler (Ahlaksal yaşama ilişkin iyilerdir.)

Ayrıntıya girmeksizin bu sınıflamaya baktığımızda, sınıflamanın ‘iyi’ sıfatının yüklediği şeyleri gruplandırmaya çalıştığını, iyi yüklenen şeylerin “türlerini” saptama girişimi olduğunu görüyoruz. ‘İyi’nin kullanım bağlamlarından hareketle oluşturulan bu sınıflamada, iyi türlerinin, araçsal iyiler, teknikle ilgili iyiler, tıbbi iyiler, faydaya dayalı iyiler, hazla ilgili iyiler ve nihayet eylem ve karaktere ilişkin iyiler olarak gruplandırıldığına tanık oluyoruz. Bunlardan etik olarak bizi ilgilendiren ise sonuncusu, yani eylem ve karaktere ilişkin iyilerdir; çünkü insana, insan eylemlerine, insanın yapı özelliklerine ilişkin olan iyiler yalnız onlardır. Etikte iynin, eyleme ve karaktere ilişkin iynin ne olduğunu açıklığa kavuşturmak içinse, ‘iyi’ kavramı üzerine yapılmış başka bir çalışmaya başvurmak yerinde olacaktır.

III. Kimi Filozofların ‘İyi’ ve ‘Kötü’ Kavramları

Bu çalışma, İoanna Kuçuradi’nin *İnsan ve Değerleri* kitabı içinde yer alan “Bellî Başlı Birkaç Etik Görüşte ‘İyi-Kötü’ Kavramları” başlıklı yazısıdır¹⁴. Kuçuradi bu yazısında Platon Aristoteles, Kant, M. Scheler ve N. Hartmann’ın ‘iyi’-‘kötü’ kavramlarını ortaya koyup tartışmaktadır. Bu serimlemeye başlarken de, bunlara ilişkin kendi temel saptamasını yaparak ‘iyi’ ve ‘kötü’ kavramlarına ilişkin etiğe düşen ödevin ne olduğunu dile getirmektedir. Ona göre etiğin işi “iyi ve kötünün etik değerler olmadığını göstermek”¹⁵ tir. İyi ve kötünün pozitif ve negatif birer değer olduğunu söyleyen görüşlerde bile birer değer olmadıklarını söyleyen Kuçuradi, iyi ve kötünün ne olduğunu göstermek için farklı filozofların ‘iyi’-‘kötü’ anlayışlarını ortaya koymaktadır.

Platon’da “iyi ideaların *ideasıdır*; büyük bir kısmı erdemlerden oluşan *idealar* merdivenin tepe noktasında bulunur. İyi *ideası*, iyi olan her şeyin iyi olmasını sağlayan şeydir. Bir şeyin iyi olmasını sağlayan şeyse ölçülü ve dengeli olması, kendi kendine yeten, kendisi en son amaç olan veya kendisi için amaç olan bir şey olmasıdır. Platon’a göre biz ancak böyle bir şeye iyi deriz, peki böyle bir şey var mıdır? İyi olan çeşitli şeyler –akıllı olmak uslu olmak, doğru bilgilere sahip olmak erdemli olmak gibi- olmasına

¹⁴ Bu yazı kaynakçada ayrıntılı bilgileri verilen söz konusu kitabın 3. baskısının 82 ve 94. sayfaları arasında yer almaktadır.

¹⁵ I. Kuçuradi, *İnsan ve Değerleri*, s. 82.

karşın, tüm bu ölçütlere uygun olan tek şey iyi *ideasının*, iyi kavramının kendisidir. Kuçuradi'ye göre, ancak bütün bu iyileri içine alan –yani ölçülü ve dengeli, kendine yeter, kendi amacını kendinde taşıyan- yaşam tarzına, bütün bunların doğru bir karışımı olan yaşam tarzına iyi denebilir¹⁶.

Aristoteles'te 'iyi' a) "sırf kendileri için aranan erdemler, b) insanın bu erdemlere göre etkinliği ve c) bu tür bir etkinlikten duyulan sevinçtir"¹⁷. Bir şey sırf kendisi için seçilmişse, başka bir şeyin aracı değilse, kendi kendine yeterliyse ve nihayet bu süreklilyse, o şey iyidir ya da ancak bu şeye iyi denebilir. İlk iki özelliği taşıyan düşünce erdemleri ile bir orta olma olan karakter erdemlerinden bir kısmı iyidir. İnsanın bu erdemlere uygun, başka bir deyişle *logos*'a uygun etkinliği, bunları huy edinmesi iyidir¹⁸.

Kant 'iyi' tartışmalarında köktenci bir değişimin yolunu açar ve iyyinin "ahlak yasası"ndan önce değil, ancak ona göre belirlenebileceğini söyler. Kant'ta "iyi saf pratik aklın belirlediği istemdir ya da istemenin bir niteliğidir. Kendisi için "iyidir" denebilecek her şeyin –eylem, insan, amaç ve başka şeylerin- iyi olup olmadığı ancak buna göre ortaya çıkarılabilir

İyi ve kötü, kişinin eylemleriyle ilgilidir. İyi –veya kötü- bir şey değil, eylem tarzlarıdır. İyi veya kötü olan, istemdir: istemenin maksimi, yani subjektif ilkesi yasa olabilecek nitelikteyse, o isteme iyidir"¹⁹. İyi isteme de saf aklın belirlediği isteme; insanın değerini koruyan istemdir ya da iyi, insanın değerini korumayı istemektir. Şunu da ekliyor Kant -bu onun çok bilinen bir tümcesi, birçoğunuz tanıyor ve biliyorsunuz bu tümceyi- "Bu dünyada, hatta bu dünyanın dışında bile, iyi bir istemeden başka kayıtsız şartsız iyi sayılabilecek hiçbir şey düşünülemez."²⁰

Buradan bir köklü dönüşümlle karşılaşırız. Kant iyyinin ancak ahlak yasasına göre belirlenebileceğini söylüyor. Kendisinden önceki filozofların yaptığı gibi "şu iyidir", "bu iyidir" demek yerine, iyyinin ne olduğunu ancak ahlak yasasına göre belirleyebiliriz diyor. Ona göre, "'iyi' ve 'kötü' kavramları ahlak yasasının temelindeyse de ahlak yasasından önce değil, ancak yasadın sonra ve onun aracılığıyla tanımlanabilir". Buradan çıkan sonuç ise ahlak yasasını bilinmeden neyin iyi neyin kötü olduğunun bilemeyeceğidir. Kısaca iyyinin bilinmesinin olanağının koşulu ahlak yasasıdır.

Ahlak yasası ise "bir eylemin etik değer taşıması için, yani iyi olması için nasıl bir istemeye dayanması gerektiğini söyler ancak. İyi ahlak yasasının buyurduğu şekilde istemektir. Ahlak yasasının buyurduğu şekilde istemekse özgür olmak demektir. Bu bakımdan iyi özgürlük yasasının bir *modus*'udur"²¹.

Max Scheler'de ise, 'iyi' ve 'kötü' içerikli değerler, açık bir biçimde duyulabilen içerikli değerlerdir; ancak bütün en son değer fenomenleri gibi bunlar da tanımlanamazlar, doğrudan yaşanır²². İyyinin, "iyi" değerinin taşıyıcısı aktlardır. "Ama bir aktın iyi olması için gerçekleştirilmek istediği değer yalnızca daha yüksek olan değer olması yetmez, bu değer aynı zamanda pozitif bir değer olması gerekir.

¹⁶ I. Kuçuradi, a.g.y., s. 83.

¹⁷ Kuçuradi, a.g.y., s. 83.

¹⁸ Kuçuradi, a.g.y., s. 84.

¹⁹ Kuçuradi, a.g.y., s. 85.

²⁰ I. Kant, Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi, s. 8.

²¹ Kuçuradi, İnsan ve Değerleri, s. 85.

²² Kuçuradi, a.g.y., s.86.

İyinin içeriği, bir aktın gerçekleştirmek istediği şey (içerik) değildir; yani isteme aktlarının ve affetme, söz verme gibi aktların içeriği değildir. İyi, daha yüksek ve pozitif değeri gerçekleştiren isteme atkında, o aktın yapısı gereği onda bulunan değerdir; iyi, böyle bir aktın 'sırtında' taşınır. ...

Görüldüğü gibi Scheler'de iyi, belli çeşitten olan aktların, bu aktların gerçekleştiricisi olan kişinin ve kişinin bu çeşitten değerleri gerçekleştirmeye olanağının bir yapı özelliğidir²³.

Nicolai Hartmann'da da iyi, Max Scheler'de olduğu gibi, ana ahlaksal değerdir; yine onda iyinin nesneleştirilememesi gibi, Hartmann'da da iyinin "novum"u –onu aynı türden şeylerden ayıran ve yeni olan özelliklerini tanımlanamaz, çünkü içeriği son derece karmaşıktır. İyinin ne olduğu ancak onun diğer değerlerle olan bağlantıları yardımıyla anlaşılabilir. "İyi, 'aktların sırtında' taşınan ilk değerdir; niyetin yönelimin değeri olan ilk değerdir. Bu bakımdan iyi, bir yandan kişinin özgürlüğüyle...; diğer yandansa aktın yöneldiği değer içeriğiyle ilgilidir...

İyi, değerlerin real dünyadaki teleolojisidir; yani değerleri real dünyada gerçekleştirmeyi amaç edinmektir. ...

İyi bir akt değeridir. Ama özel anlamda bir akt değeridir: bir aktın akt olarak değil, belirli bir niteliği olan aktın özelliğidir; bu nitelikse, aktın değere yönelmesinde bulunur. İyi, böyle bir aktın yöneliminin değeridir. Ama bu yönelimin niteliği gerçekleştirilmesi istenen değerle ilgiliyse de; bu yönelimin değerli olması, gerçekleştirilmesi istenen şeyi de iyi yapmaz²⁴.

Kuçuradi bu iyi görüşleri eleştirel bir biçimde aktardıktan sonra, bu görüşlere ilişkin kimi saptamalarda bulunur:

1. Gözden geçirilen bir filozofların hepsinde "iyi" bir nitelendirme sıfatıdır: belli özellikler taşıyan bir yaşam tarzının, erdemlerin, istemenin, aktların, niyetlerin, yönelimlerin, davranışların ve kişilerin niteliğidir.

2. İyiyi baş ahlaksal değer olarak gören bu filozofların hiçbiri, iyinin ne olduğunu söylememektedir; hepsi ancak neyin –nelerin- iyi olduğunu söylemektedir.

3. Böylece içi farklı biçimlerde doldurulan iyi kavramı sadece bir olumluluğu dile getiren bir sözcük olmaktan kurtulamamaktadır.

4. Değerli eylemde bulunmak için bir ölçüt getirme çabasında olmalarına karşın, getirilen ölçütler az veya çok farklı değer biçme ölçütleridir.

Peki, sonuç olarak iyi nedir, neye iyi diyebiliriz? Bu filozofların yaptıklarına baktığımızda, bunların hepsinde, "iyi", Kuçuradi'nin de saptayıp açık bir biçimde dile getirdiği gibi, bir nitelendirme sıfatıdır. Farklı şeylere iyi denmektedir. Kimi zaman istemenin bir özelliğidir isteme, kimi zaman eylemlerin, kimi zaman erdemlerin, kimi zaman edimlerin, niyetlerin, yönelimlerin; ama tüm bu örnekler iyi sayılan şeylerdir yalnızca. Yukarıda görüşleri aktarılan filozoflar "iyinin ne olduğunu değil", "neyin ya da nelerin iyi olduklarını" dile getirmektedirler. Böylece 'iyi' içi farklı şekillerde doldurulan, sadece ama sadece olumluluğu dile getiren bir sözcük, bir değer yargısı yüklemi olmaktan kurtulamamaktadır.

"İyi nedir?" sorusunu, 'iyi' mutluluk getirendir diye yanıtlayabiliriz. İyi olmayla, iyilikle mutluluk arasındaki yakın bağı hepimiz iyi biliriz. Aynı şekilde, 'iyi' sağlıklı olmaktır; 'iyi' haz verendir; 'iyi' güçlü olmaktır; 'iyi' kendi olmaktır; 'iyi' özgür olmaktır gibi yanıtlar da verebiliriz.

²³ Kuçuradi, a.g.y., s. 87-88.

²⁴ Kuçuradi, a.g.y., s. 89-90.

Bunların her tek durumda olmasa da, genellikle iyi şeyler oldukları açıktır. Sağlığın ya da mutluluğun ‘kötü’ şeyler olduğunu düşünmek bile güç. Bunlar iyidirler gerçekten de, ama asıl sorulması gereken soru “iyi bunlar mıdır?” sorusudur. Burada gördüğünüz şey, “mutluluk iyidir”, “haz veren şey iyidir”, “sağlıklı olmak iyidir”, “yaşamak iyidir” gibi iyi nitelmesiyle kurulan yargılarda özne ile yüklem yer değiştirmesiyle, iyi tanımlanmaktadır. “Mutluluk iyidir” yerine, “iyi mutluluktur”, “haz veren şey iyidir” yerine “iyi haz verendir” denilmekte; bu şekilde ‘iyi’ nin tanımlandığı ya da onun ne olduğunun ortaya konulduğu düşünülmektedir. Ama ortada böyle bir tanım ya da belirleme yoktur. İyinin neliği konusunda, onun boş bir değerlendirme sıfatı, bir değer yargısı yüklemi, olumluluğu dile getiren bir nitelendirme olması dışında bir şey de söylenemezdi zaten.

Bu nedenle, “iyi nedir” sorusunu bir kenara iten ve ‘iyi’den ‘değerli olma’ anlayan Kant’ı izleyerek, insan olmanın değerini korumayı istemeye iyi denebilir. Olsa olsa buna iyi denebilir²⁵. ‘İyi’ buysa, buna ‘iyi’ diyebilirsek eğer, bu durumda, insanın değerini korumayı istemeye, böyle bir istemeye dayanan eylemlere iyi denebilir ancak. Bunun dışında her şey ancak buna göre, böyle bir istemeye ilgisinde ‘iyi’ ya da ‘kötü’ olur.

Kaynakça:

1. İ. Kant, Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi, Çev. İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.
2. İoanna Kuçuradi, İnsan ve Değerleri, (3. Baskı) Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 2003.
3. Oğuz, N. Y, Tepe, H., Büken N.Ö., Kırımsoy K. D., Biyoetik Terimleri Sözlüğü, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 2005.
4. Harun Tepe, Etik ve Meta-Etik, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 1992.
5. G. H. Von Wright, The Varieties of Goodness, Routledge & Kegan Paul, London, 1972.

²⁵ Kuçuradi, a.g.y., s. 94.

**INTEGRATING ETHICS EDUCATION ACROSS CURRICULUM:
WORLD EXPERIENCE
ETİK EĞİTİMİNİN AKADEMİK PROGRAMLA
BÜTÜNLEŞTİRİLMESİ:
DÜNYA DENEYİMİ**

Panel Yöneticisi: Prof. Dr. Canan ÖZGEN, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Müdürü, Uygulamalı Etik Araştırma Merkezi (UEAM) Başkanı

Panelistler:

Prof. Dr. Johannes BRINKMANN, BI Norwegian School of Management, Oslo - BI Norveç Yönetim Okulu Profesörü, Oslo

Prof. Dr. Öner YURTSEVEN, Purdue School of Engineering and Technology at Indiana University – Purdue University Indianapolis - Indiana Üniversitesi'nde Purdue Mühendislik ve Teknoloji Okulu Profesörü, Purdue Üniversitesi, Indianapolis, ABD

**Prof. Dr. Johannes BRINKMANN,
İşletme Öğrencilerine Ahlaksal Düşünmeyi Öğretmek:
Evet ama Nasıl?***

Bu kongrede bazı düşünce ve deneyimlerimi paylaşmaya davet edilmekten duyduğum onur için teşekkür ederim.

Bu daveti kabul etmeden önce etik bir öz-değerlendirme yapmam gerekti. Söyleyecek anlamlı bir şeyimin olması için yeterli bilgim var mı? Ve neleri bilmediğimi biliyor muyum? Şu anda gördüğünüz gibi, cevabım evet, en azından ikinci soruya. Size bütün en iyi cevapları verecek uzman kişi değilim. Umarım size birtakım iyi sorular sorabilirim.

Kendimi böyle sorular sormaya hazırlamak için önceki makalelerimden birkaçına baktım. Birçok ayrıntıyı unuttuğum tabii, ama aslında, çıkış noktası olarak bu makaleleri hala seviyorum.

- Brinkmann& Sims 2001, Stakeholder-Sensitive Business Ethics Teaching, *Teaching Business Ethics*, 5, 171-193 (Brinkmann& Sims 2001, Paydaş-Duyarlı İş Etiği Eğitimi, *Teaching Business Ethics*, 5, 171-193)
- Brinkmann& Sims 2003, Business Ethics Curriculum Design: Suggestions and Illustrations, *Teaching Business Ethics*, 7, 69-86 (Brinkmann& Sims 2003, İş Etiği Öğretim Programı Tasarımı: Öneriler ve Resimlemeler, *Teaching Business Ethics*, 7, 69-86)
- Brinkmann 2002, Moral Reflection Differences among Norwegian Business Students. A Presentation and Discussion of Findings, *Teaching Business Ethics*, 6, 83-99 (Brinkmann 2002, Norveçli İşletme Öğrencileri arasında Ahlaksal Düşünüş Farklılıkları. Bir Sunum ve Bulguların Tartışması, *Teaching Business Ethics*, 6, 83-99)
- Brinkmann& Peattie 2006, Exploring Business School Ethics, *Journal of Business Ethics Education*, 2, 151-170 (Brinkmann& Peattie 2006, İşletme Okulu Etiğini Araştırmak, *Journal of Business Ethics Education*, 2, 151-170).

* Çeviren: Yrd. Doç. Dr. Barış Parkan

Aslında bu makaleler yalnızca birçok önemli soru değil, aynı zamanda bazı tezler ve hatta cevaplar içeriyor (sunumumdan sonra onları okuyabilirsiniz). Yeni ve bitmemiş birşeyler de eklemek için, sizlerle daha sonra, devam etmekte olan iki projemden unsurlar paylaşmak istiyorum.

Başlamak üzereyken belki bir ek açıklama daha... İş etiğini tanımlamanın bir yolu onu uygulamalı etik olarak tanımlamaktır, etığın iş dünyasına, pazarlara ve emek pazarlarına, alım ve satım işlemlerine uygulanması... Bir başka deyişle, uygulamalı etik iş etiğinden daha geniştir. Uygulamalı etik alanında bazı komşu konular birbirlerine diğerlerinden daha yakındır: örgütlerde etik, insan kaynakları yönetimi, profesyonel etik... Benim söyleyeceklerimin çoğu bu komşu alanlar için de geçerli olacaktır. Ne derece haklı olduğumu ve ne kadar genelleme yapmanın savunulabilir olduğunu yargılamayı size bırakıyorum. Benzerlikler de farklılıklar da olmalı.

PAYDAŞ-DUYARLI İŞ ETİĞİ EĞİTİMİ

Sözü edilen ilk makaleden birkaç yorum, hatta birkaç direkt alıntı ile başlayalım:

“İş etiği, özünde, iş hayatının ahlaksal boyutlarına yönelik bir özeleştirmedir. Bu makale de, iş etiği eğitiminin hedeflerini netleştirmesine ve halihazırdaki işletme okullarıyla ilişkisine yönelik bir özeleştirmedir...”

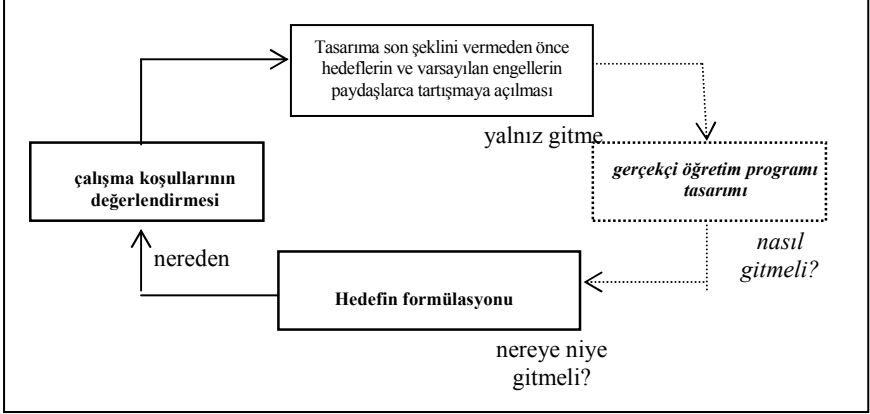
Journal of Business Ethics, Business Ethics Quarterly, ve Business Ethics a European Review gibi özel dergilerde yayınlanan akademik makalelerin sayısına baktığımızda, akademik bir alan olarak iş etiğinin büyümekte olan bir endüstri olduğunu görüyoruz.”

Bir eğitim konusu olarak iş etiği bir ikileme tuzağına yakalanmış durumdadır: ya iş arkadaşlarımıza karşı aşırı eleştirel olmakla suçlanıyoruz ya da çok yüzeysel, tartışmasız ve sonuçsuz olmakla. 2001 makalemiz şunları öneriyor:

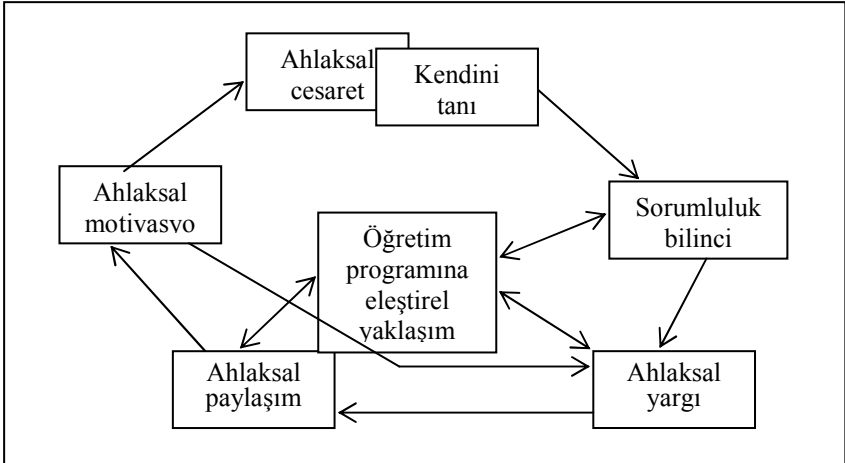
idealler tartışılmalı ve gerektiğinde sırf retorik kullanıma karşı savunulmalı,

- eğitim komşu dersleri veren meslektaşlarla yakın işbirliği içinde yapılmalı,
 - öğrencilere ve meslektaşlara sadece fikir düzeyinde değil, inanış ve tavır düzeyinde hitap edilmeli,
 - iş etiği yetkinliği temel profesyonel yetkinlikle bir arada sunulmalı ve algılanmalı (yalnızca karşı-uzmanlık olarak değil)
- Aşağıdaki şemalar makalenin büyük kısmının güzel bir özeti:

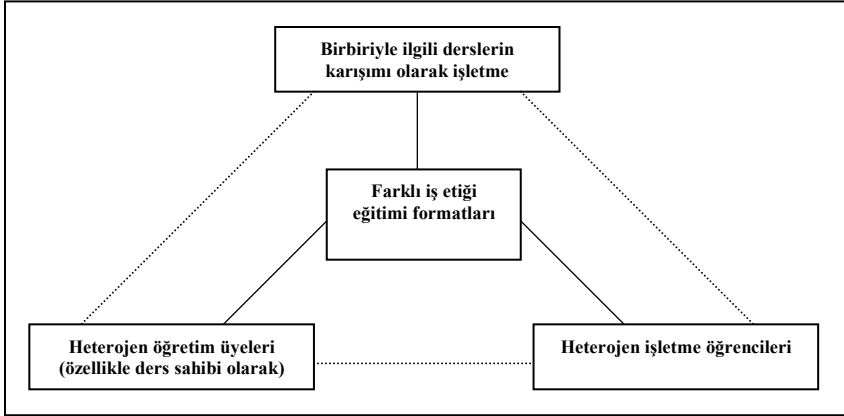
#1 PAYDAŞ-DUYARLI AKADEMİK PROGRAM GELİŞTİRMEDE TEMEL ADIMLAR

#2 HEDEFİN YEDİ BİLEŞENİ

3 İŞ ETİĞİ EĞİTİMİNDE ÖĞRETİM PROGRAMIYLA İLGİLİ VE PAYDAŞLARLA İLGİLİ ENGELLER

Bu ve benzeri çıkış noktalarından ve 15 sayfa ve 13 tezdenden sonra makalemizi 9 öneri ile bitiriyoruz (bazı yerlerde kısaltmalar yapıyorum):

1. Eylemlerin sözlerden daha ikna edici olduğunu varsayarsak, adil ve açık iletişim sadece iş etiği eğitimi tarafından değil, iş etiği eğitimi için de tavsiye edilmelidir.
2. İş etiği güçten bağımsız açık iletişim yoluyla adil uzlaşma sağlamayı tavsiye eder... İş etiği, yapay uzlaşmaları ve gücün sorgulanmadan kabul edilmesini vaaz etmek yerine, işletme okulundaki ve gerçek iş dünyasındaki meşru olmayan güç kullanımlarını eleştirel olarak incelemelidir.
3. Paydaşların iletişim ve katılım olasılıklarını uygun dinleme mekanizmaları ile olabildiğince erkenden geliştirmek önemlidir. Örneğin: makale yazılarını teşvik etmek, bireylerin “beraberlerinde getirdikleri” ahlaksal görüşler ve duruşlar üzerine grup tartışmaları yapmak...
4. Sınıftaki farklı ahlaksal görüş ve duruşların çeşitliliği (sözü edilen veri derlemi ile belgelenmiş olsun ya da olmasın) gerçek dünyadaki ahlaksal ve kültürel çeşitliliğin simülasyonu için önemli bir kaynak olabilir.
5. Açık ve yapıcı çoğulculuk anlamında olası en iyi iletişim ortamını oluşturabilmek için, iş etiği yetkinliği, alışlagelmiş, işletme ve/veya akademik ahlak felsefesi gibi bir veya birkaç disiplinin hakim olduğu ve diğer disiplinleri dışlayan değil, açık ve disiplinlerarası bir alan olarak sunulmalıdır.
6. Çeşitli iletişim kopukluğu risklerine (geri tep etkisi gibi) ve değerlendirilmemiş iletişim olasılıklarına duyarlı olmak önemlidir.
7. Ders tasarımı, hedeflerin ve güçlüklerin öğretim üyeleri ve öğrencilerle açıkça tartışılmasından önce değil sonra gelmelidir ki onlar da çok geç olmadan değişiklikler ve revizyonlar önermek için adil ve eşit olanaklara sahip olabilsinler.

8. İş etiği eğitimi, yüzeysel müşteri memnuniyet ölçümlerinin oldukça ilerisine giderek ve sürekli öğrenim ve revizyonun kurumsallaşmasına çabalarak sürekli ve derinlemesine değerlendirilmelidir.
9. Son bir öneri gereksiz çelişkilerden olabildiğince kaçınmak ama temel hedef ve unsurlara ilişkin çelişkilere hazırlıklı olmaktır...Eğer iş etiği yapıcı bir özelleştirme tutumuna yol göstermiyorsa, kimileri sözlerle avunurken kimilerinin tehdit edilmedikleri için memnun oturmalarını sağlayan ahlaka bir retorik olarak sunulacaksa, belki de ondan vazgeçilmelidir.

İŞ ETİĞİ ÖĞRETİM PROGRAMI TASARIMI ÖNERİLER VE RESİMLEMELER

Ron Sims ile yazdığımız ikinci makale (2003), az ya da çok, birincisinin bir uzantısı niteliğinde. Söylemek istediklerimiz bir makaleye sığdırabileceğimizden fazla idi.

Yukarıdaki Şema # 1'i hatırlarsanız, ikinci makale, birincide önerilenleri yaptıktan sonra gerçekçi program tasarımına hitap etmektedir. İkinci makale de, yine, ayrıntılandırılan ve savunulan bir dizi tez içermektedir:

1. İş etiği (ahlaksal düşünüşün diğerleri arasında bir boyut olarak bulunduğu) bütünsel düşünüşü çağırması.
2. İş etiği eğitimi dersler arası parçalanmayı arttıracığına, mevcut dersler arasında köprüler kurmalı. Bir başka deyişle, iş etiği tek disiplinle ilgili değil, disiplinlerarası olmalı.
3. Öğretim programı lojistiği öğrencilerin ve öğretim üyelerinin iş etiğini algılayışlarında önemli bir etmen olabilir.
4. İş etiği eğitimi için ilk önerimiz lisans ve lisansüstü işletme öğrencilerinin farklı kafa yapılarına saygı duyulması ve en azından kısmen onlara farklı davranılmasıdır.
5. İkinci önerimiz bütünlendirilmiş (yani diğer lisans düzeyindeki işletme derslerinin bir parçası olan) iş etiği derslerinden çıkarak lisansüstü düzeyde az ya da çok bağımsız iş etiği derslerine ilerlenmesi.
6. Üçüncü önerimiz iş etiği temellerinin zorunlu yapılması (etik eğitimi lisans düzeyindeki zorunlu işletme dersleriyle bütünlendirerek) ve en gelişmiş sunumun lisansüstü düzeyde seçmeli iş etiği derslerine ayrılması. (Bu yaklaşım aynı zamanda bu alanın öğretim programının gerekli bir parçası olarak devamlılığını güvence altına almak için gerekli olan kritik motive olmuş öğrenci kitlesini de yaratabilir.)

Tüm bu tezlerden ve bazı ayrıntılandırmalardan sonra makale iş etiği modüllerinin diğer derslerin içine nasıl yerleştirilebileceğine dair örnekler sunuyor: kültürlerarası iletişim, araştırma yöntemleri ve halkla ilişkiler...

Bu makale bağlamında en anlamlısı, en genel ve önemli teze odaklanmak ve sonra şu anda yapmakta olduğum çalışmalardan örnekler vermek: "İş etiği (ahlaksal düşünüşün de diğerleri arasında bir boyut olarak bulunduğu) bütünsel düşünüşü çağırması" ya da belki başka bir deyişle: Öğrencilerimizin ahlaksal düşünme rızasını ve yeteneğini nasıl artırabiliriz?

Ahlaksal düşünüş farklılıkları üzerine 2002'de yayımlanan bir makalem den söz etmişim. Başlangıç olarak ahlaksal düşünüşün ne olduğu, ya da daha doğrusu, ahlaksal düşünülmeşlüğün ne demek olabileceği ya da olması gerektiğinin bir tartışması var. Bu makale daha sonra benim gerek eğitim gerekse yöneticiler ve işletme öğrencileri arasında veri toplamak amacıyla kullandığım ufak ahlaksal ikileme senaryoları ile ilgili deneyimlerimi

aktarıyor. Aslında şimdi 2006'da da aşağı yukarı aynı şeyi yapıyorum. Üzerinde düşünülebilecek bir fikri yukarıda atıfta bulunduğum İşletme Okulu Etiği hakkındaki makaledeki bir tez üzerinden bulabilirsiniz: (öğrencilerimize lütfen söylediğimizi yapın, yaptığımızı yapmayın demek yerine) neden söylediklerimizi uygulamaya evde, kendi işletme okullarımızda, kendimiz rol modeli olarak başlamıyoruz?

Bu haftanın başında e-etik, işletme öğrencileri ve işletmeciler arasında ahlaksal duyarlılığı ve düşünüşü tetikleyecek net-tabanlı bir eğitim birimi geliştirmek için bir proje önerisi sundum.

Diğer örnek,100 yıl önce ölmüş olan ünlü bir Norveçli tarafından formüle edilmiş olan düşüncelerden çıkan ve önümüzdeki hafta Niagara Falls'da sunulacak olan bir kongre bildirisi (Brinkmann & Lenander 2006, İş, etik ve estetik).

E-TABANLI İŞ ETİĞİ EĞİTİMİ

Projenin ana amacı işletme çalışmalarında ve iş hayatı bağlamında iş etiği eğitimine ilgi ve erişimi arttırmak için bilişim ve iletişim teknolojilerinden faydalanmaktır. Akabinde böyle bir proje etik konularda düşünüş, bilinçlilik ve tartışma düzeyinin gelişmesine katkıda bulunacaktır.

Böyle bir e-öğrenim biriminin akademik olarak savunulabilir olması için belirli bir minimum büyüklükte olması gerekir. Öte yandan erişilebilirlik ve öğretim programının geri kalanıyla kombinasyon olasılıklarının en az olmaması kriteri böyle bir birimin olası maksimum büyüklüğünü sınırlamaktadır. Biz 3 ETCS-puanlık, yani standart bir işletme dersinin yarısı büyüklüğünde bir birimin optimal olduğunu düşünüyoruz. Hem (bilgece ve adil ahlaksal çatışma yönetimi için) faydalı hem de (böyle çatışmaların yönetimi esnasında, öncesinde ve sonrasında ahlaksal akıl yürütme söz konusu olduğunda) düşündürücü olması açısından iş etiğinin çift karakterli olduğunu varsayarsak, kritik vakalarla başa çıkmada ict-destekli bireysel eğitim çok anlamlı olacaktır. Bir kurumda iyi bir ahlaksal atmosferin belki zorunlu ama kesinlikle yeterli olmayan bir koşulu ahlaksal çatışmalarla başa çıkmak için olası en iyi hazırlığı yapmış bireylerdir. Bir başka deyişle, nihai hedef ahlaksal bireycilik değil, en sürdürülebilir çatışma çözümlerinin bir nevi söylem etiksel düzenleme gerektirdiğini bilen aydınlanmış bireyler arasında ahlaksal kaygıların verimli paylaşımıdır. Böyle daha geniş nihai hedefler daha belirlenmiş bireysel öğrenim hedeflerine dönüştürülebilir:

- katılımcının kendi çalışma durumu söz konusu olduğunda bireysel ahlaksal farkındalık ve öz-değerlendirmenin ilerletilmesi
- genel olarak ahlaksal çatışma durumlarına hazırlık ve ikilem, ayartma ve baskı durumlarında olası en iyi ve haklı gerekçeleri olan seçimleri yapacak niteliklere sahip olmak
- sürdürülebilir bir ahlaksal uzlaşmaya nasıl varılabileceğine dair söylem etiksel öneriler de dahil olmak üzere, kişinin kendi sorularını sormasını ve kendi ahlaksal eşliğini ifade etmesini sağlayacak, kişinin iş arkadaşlarına ve kurumuna dair ahlaksal çatışma durumlarına hazırlık
- Ölçüm ve araç geliştirme yöntemlerine birkaç örnek ve deneyim paylaşımı ile ilgili birkaç soruya değinebiliriz:
- Kişi deneyimlerini geleneksel sınıf öğretiminden net-tabanlı öğretime nasıl aktarabilir?
- Yüz yüze öğretim ile e-öğretimi iyi bir şekilde birleştirme olasılıkları var mıdır?
- Etik öğretimi bireyselleştirmeye ek olarak, gerçek yaşam tartışmalarına benzeyen e-tartışmalar için e-öğretimden faydalanabilecek bir kontrol modülü nasıl olurdu?

- Kendi araç ve kaynaklarımızı geliştirirken, yabancı işletme okullarının e-etik-öğretimi deneyimlerinden ne dersler çıkarabiliriz?
- Projeyi, dışlayan değil içine alan bir proje olarak nasıl tasarlayabiliriz, yani geliştirilmekte olan çalışmaların ve kazanılan deneyimlerin açık paylaşımını nasıl teşvik edebiliriz?
- Blackboard ya da Apollon gibi şu anda kullanılmakta olan platformları kullanabilir miyiz/kullanmalı mıyız?
- Projeyi nasıl tasarlamalıyız ki anonim deneyim ve araştırma verileri bir yan etki olarak mütemediyen üretilsin—örneğin CMD, e-öğretim birimine maruz kalmadan önce ve kaldıktan sonra ahlaksal düşünme yeteneği ve isteği söz konusu olduğunda...

İŞ, ETİK VE ESTETİK

Norveçli oyun yazarı Henrik Ibsen’i ölümünün 100. yıldönümünde anmak amacıyla birçok kültürel olay başlatıldı.(bkz: <http://www.ibsen.net/>). Bu makale Ibsen’i iş etiği araştırması ve eğitimi için potansiyel bir faydalı kaynak olarak kutlamayı öneriyor.

Ibsen’in oyunları Bir Halk Düşmanı (bkz: <http://www.ibsen.net/index.gan?id=495&subid=0>) ve Bir bebek evi’nin (bkz: <http://www.ibsen.net/index.gan?id=497&subid=0>)1 bir sunumu giriş görevi yapıyor. Sözü edilen ilk oyun iş etiği öğretiminde sıklıkla kullanılmıştır (Dr. Stockmann ihbarcı olarak klasik rol modeli görevi görür). Nora’nın kendini eş ve anne rollerinden azat ettiği ikinci oyun dünya edebiyatında iş etiksel değil, dışıl aydınlanma açısından ünlenmiştir. Makalenin ilk odak noktası Bir Bebek Evi’nden bir anlık bir görüntüyü kullanan kısa bir vaka sunumu.2 Makalenin ikinci odak noktası, dünya edebiyatının iş etiği eğitiminde nasıl kullanılabileceğini gösteren oldukça dikkatli ve ayrıntılı bir vaka sorgulaması. Burada ve şimdi, bugün, filmde birkaç sahne kullanacağım. Arada bir durup size bir takım takip soruları sormak yerine size Ibsen’in kendisinin sunduğu sorgulamayı göstereceğim. Bu arada, makalemiz etiğin iyi ve faydalı olabileceğini, ama ara sıra iyi edebiyatın daha da iyi olabileceğini söyleyerek bitiyor. Ne zaman acele içinde cevaplara koşmak yerine, soru sormak ve düşünceyi tetiklemede daha başarılı olursa... Siz ne derdiniz? İlginiz için teşekkür ederim.

Notlar:

¹ Parçanın ana içeriği:

Nora Helmer, Joint Stock Bankası’nda yönetici pozisyonuna gelmek üzere olan bir avukatla, Torvald ile mutlu bir evlilik içinde görünmektedir. Üç küçük çocukları vardır. Ne var ki, Nora’nın tutması gereken bir sırrı vardır. Evliliklerinin ilk zamanlarında Torvald ağır bir hastalığa yakalanmış ve doktorlar daha güney bir iklimde kalmalarını tavsiye etmişti. Nora seyahat için gerekli parayı gizlice elde etmek zorunda kalmış ve böylece onu Torvald’ın eski sınıf arkadaşı ve avukat olan Krogstad’dan ödünç almıştı. Borcun ödeneceğine garanti olarak ölüm döşegindeki babasının imzasını taklit etmişti. O zamandan beri evin idaresine ayrılan paranın bir kısmını borcu faiziyle ödemek için biriktirmiş ve kendisi de para kazanmak için ufak tefek

işlerde çalışmıştı. Oyun başladığında, Nora'nın eski bir arkadaşı, Mrs. Linde, iş aramaya kasabaya gelir ve Nora Torvald'ın ona bankada bir iş vermesini sağlar. Ama bu, Krogstad'ın bankadaki işinden çıkarılması demektir ve çaresizlik içindeki Krogstad Nora'ya giderek onu işinde kalamadığı takdirde borcu ve sahte imzayı Torvald'a söylemekle tehdit eder. Nora çaresizdir ama aynı zamanda Torvald'ın ona olan aşkı nedeniyle kendini feda edeceğine ve gerçeği öğrenirse Nora'nın yaptıklarının tüm sorumluluğunu üstleneceğine inanır. Nora parayı eski bir aile dostu olan Dr. Rank'ten istemeyi düşünür ama Dr. Rank ona olan aşkını ilan edince, ondan para istemek Nora için olanaksızlaşır. Torvald olanları öğrenir ve sahtekarlığın sorumluluğunu üstlenme konusunda hiçbir istek belirtisi göstermeksizin yoğun öfke ve tiksinti ile tepki verir. Geçmişte Krogstad'a aşık olan Mrs. Linde, onun fikrini değiştirmesini ve tehditlerini geri çekmesini sağlar. Ama Nora evliliğinin olduğunu sandığı şey olmadığını anlamaya başlamıştır ve Torvald ile dramatik bir konuşma sırasında en önemli ve tek görevinin dışarı dünyaya çıkıp "kendini büyütme" olduğuna karar verir ve kocasını ve çocuklarını terk eder. (Kaynak: Merete Morken Andersen, *Ibsenhåndboken*, Gyldendal Norsk Forlag, 1995)

² Belki C. Gilligan Nora'nın ikileminin (cinsiyet önyargısı nedeniyle eleştirdiği) Heinz'in klasik L. Kohlberg ikilemine iyi bir alternatif oluşturduğunu söylerdi. (Kohlberg'in ahlaksal olgunluk araştırmasında kullandığı ikilemi duymadıysanız, şöyledir: "Bir kadın özel bir kanser türünden dolayı ölmek üzereydi. Doktorların onu kurtarabileceğine inandıkları bir ilaç vardı. İlaç aynı kasabada bir eczacının yeni keşfettiği bir radyum türüydü. İlacın yapımı pahalıydı ama eczacı ilaç için ilacın ona olan maliyetinin on katını istiyordu. Radyum için 200 \$ ödemişti ve ilacın ufak bir dozu için 2000\$ istiyordu. Hasta kadının kocası Heinz parayı ödünç almak için tanıdığı herkese gitti ama yalnızca 1000\$ toplayabildi (ki bu fiyatın yarısı idi). Eczacıya karısının ölmekte olduğunu söyledi ve ilacı daha ucuza satmasını ya da ödemeyi daha sonra yapmasına izin vermesini istedi. Ama eczacı "Hayır, ilacı ben keşfettim ve ondan para kazanacağım" dedi. Böylece Heinz ümitsizliğe kapıldı ve karısı için ilacı çalmak için adamın dükkanına girdi. (Kohlberg, 1963, p. 19). Bir başka deyişle soru: Heinz karısı için ilacı çalmak için laboratuvara girmeli mi? Niye evet ya da niye hayır?

Prof. Dr. Öner YURTSEVEN
Ethics Education and Technology in the U.S.

Good morning. I want to apologize: my Turkish has deteriorated over the years, so I will do my presentation in English. It feels great to be back home at METU, and I want to thank Professor Özgen for inviting me here.

My presentation is not going to be as colorful and entertaining as the previous presentation, but probably you won't expect any better from an engineer -- we are kind of dry and boring. So my presentation will be fairly narrowly focused on engineering and engineering technology.

First, I would like to give an overview of engineering and technology in the U.S., understanding that some of the audience may not have an engineering background, and I will talk about ABET accreditation guidelines in the U.S. and how it impacts ethics education in engineering and technology, and then talk about teaching ethics in the U.S., and some examples of integration of ethics and engineering and engineering technology, about seven or eight institutions (and the last one will be my own institution), and I would like to present some conclusions and some challenges for people who are teaching engineering and engineering ethics.

As some of you may know, a typical undergraduate curriculum in engineering is very crowded and very tight. It varies anywhere from 120-130 credit hours. The references are all US universities. For example, there are 18 credits of mathematics (4 courses), about 15 credits of science (physics, chemistry and perhaps biology), and general education (21 credits). But these are all disjoint groups of courses. In other words, math is not integrated with science and neither of them are integrated with engineering. We teach them as separate courses. Over the years, integration of some of the engineering topics to the curriculum has been very slow. One of them is design. How do you teach engineering students design? That has been sort of integrated from freshman to senior years, over the years, and that constitutes about 15-18 credit hours.

There is also communication requirement: speaking for 3 hours and writing about 6 hours. You will say that in a 4-year curriculum, this is really not enough for writing and speaking, but some of those are integrated in the other courses. And then we have other soft skills—engineers love to make that kind of reference; it is not really in any way demeaning—non-engineering portion of the curriculum. Those are the global issues, team work and ethics, and others.

There is an accreditation board for engineering and technology in the U.S called ABET. They started in 1932. This is a not-for-profit corporation, and engineering societies put this together. As of 2006, this body accredits about 1700 engineering programs in the U.S., 600 engineering technology programs, 239 computer programs, and 66 applied science programs. Teams come to the university every 3 to 6 years for review. All of the engineering programs at METU have substantial accreditation by ABET accredited.

Until year 2000, ABET had a requirement that says all engineering students should have so many hours of math, so many hours of physics, so many hours of design, so many hours of writing and communication, but after 2000, the criteria changed. Now it became outcomes assessment-based. In other words, they imitated the industry. For example big companies and big industrial organizations use customer feedback. So, based on that, US engineering education has been changing. We have to define, for example, who we are training these engineers for. Are these for the engineers

themselves? Or are they for their parents? For industry and for other organizations? So based on that, you have to get feedback, and bring that feedback into the curriculum and modify the curriculum accordingly.

When ABET comes to any institution, as they came to METU years ago, they look at 8 different categories.

Items 2 and 3 are fairly new (since 2000). They test whether every program has educational objectives defined. The students also need to know that: what is the purpose of 4-year engineering education?

Number 3 which I highlighted in bold is Program Outcomes and Assessment. I will talk more about that in detail

Then there is the professional component, as I mentioned earlier. How many math, how many physics courses?

Then there is the quality of the faculty. Do they have the right degrees? Do they have the right fields? Do they have expertise? And are they competent and are they current in their research and in their teaching activities?

Of course they look at the buildings and labs and other facilities

And they also make sure that engineering programs do have the support of university administration as well as other schools and programs

And the last one is the Individual Program Criteria.

Now, if you go to criteria 3, that's Program Outcomes and Assessment. This is famously known as "criteria A-K."

These are what we expect engineering students to attain by the end of their graduation.

By the way, this was put by industry, primarily BOEING Corporation in 1990's, and that list circulated among other industry giants.

I highlighted number 3 there. You see their ability to design a system, component or process to meet desire needs, within realistic constraints, such as economic, environmental, social, political, ethical, health and safety, manufacturing and sustainability. It's a big part of the course, but what it says is, when ABET team comes, we have to show their team that we are covering this in the curriculum and we have appropriate documentation showing that students are educated and trained or sensitized in a number of those issues.

The next one is multi-disciplinary teams, and so forth.

The rest of the criteria are given through F-K. But F is specifically "Understanding of Professional and Ethical Responsibilities." I want to point out that all other criteria says "the ability" but F says "the understanding," so it is lighter in the sense that they are not requiring for students to have the ability for professional and ethical responsibilities, but the understanding,

So it is a bit lighter and easier for engineering schools to satisfy.

And then you see communication, societal context of engineering and lifelong learning. Also, criteria J—contemporary issues—can be also interpreted as ethics and other global issues.

Some of you probably do know that in 1999 when the survey was done, 70 percent of ABET accredited engineering programs did not have ethics in their curriculum. Only 17 percent of the schools had one or two courses. Since 1999, there was no new survey. But I don't think the numbers have changed so much in the U.S.

Engineering educators went back and forth on how to teach ethics and how to define the curriculum in their own schools.

The first one was quite comprehensive. For example, they felt that they should have the Department of Philosophy involved, and perhaps

Religion, Business, Law, Medicine. Then you have to have all those in a given campus, where those groups would get together.

When I taught Ethics course for the first time in my university in 1983, I did not really know how to teach it, so I went to the Department of Philosophy and started it with team-teaching.

Later it evolved, and now unfortunately, we do not communicate with them as well, because the course became Professionalism and Ethics in Engineering.

Then the next group was perhaps putting some societal and global context in the curriculum. ABET requires that, so just to satisfy ABET, you have to sprinkle in some of those in the engineering curriculum. And then there are some schools which took “engineering science and technology only” grouping in teaching ethics. And then in some, it became “engineering only” and “living with the engineering code of ethics.” And I will show some examples of that briefly.

In the U.S., there is usually a confusion among the general public: what is technology and what is engineering, what is science, and how are they related? This is one of the charts I show my freshman engineering students. As you can see here, the black circle is technology, which is larger than engineering. Engineering is only a subset of that, and that’s defined as practical cultural activities, which has hardware, software and social and technical context. It does not deal with ideas, it deals with the things, with physical things. This is what technology is. And engineering is a subset of that and the definition is typical ABET definition. And then part of science is outside of technology, because it deals with nature. And the intersection of science and engineering is the engineering science.

So when you deal with ethics, you have to keep this picture in mind for science, engineering and technology.

It first started with teaching some of the moral theories. Historically they were in the context and curriculum of philosophy departments, and under thought that maybe a systematic approach needs to be brought in, engineering codes, code of ethics were heavily used as the champion of codes. But then some people feel that if you stay with the codes only, it may be too dry, too prescriptive, and that it may not be global enough or it may not be comprehensive enough.

In engineering, we teach by case, just like business and management does. There are interesting classical examples. One of them is of course, DC 10. You may remember, that’s the Turkish Airlines that crashed in Paris in 1971. And Hotel Walkway in Kansas City in 1981. And of course, a famous example is the Challenger in 1986. And the Exxon oil spill in 1989. There are many others, but these are probably in every ethics teaching book for engineering.

Since 1988-1989, the new wave is integrating ethics into the curriculum, across the curriculum, and I think it has been quite successful so far, as far as engineering and engineering technology is concerned.

I will not read all of the lines here, but this is typical of the engineering code of ethics. It started with the civil engineers. Now this is the motto of National Society of Professional Engineers in the U.S. You see the fundamental canons and there are several pages of details in each of these cases.

Institute of Electrical and Electronics Engineers have their own code of ethics. It covers part of the NSP code, but then it clarifies some of the additional points. Again, I am not going to read through each of those. It is merely focused on technical competence and some understanding of the other areas such race, religion, gender, disability, age and national origin This is taken very seriously in

the U.S. When government assigns contracts to companies, to engineers, they have to be very careful not to hire based on religion only or race only or gender only. Those are parts of the civil court system also, because people can go to the court system and make those adjustments made.

Some examples of the approach that some universities take:

For example, Standalone Course requirements are very expensive for large schools. For example Texas A&M, Penn-State, Illinois or Purdue, they have six to seven thousand engineering students and serving them with individual course would be quite expensive. Some places require that Standalone Course integrates engineering ethics with the social context. University of Virginia is a good example of that. I will have more details.

I think University of Michigan has been one of the leaders in the U.S. Michael Davis has done some work on this. But their method is: “engineers do not like change and they are a bit rigid in their lifestyles and their teaching, so you have to introduce those changes in a subtle way,” and that’s what the University of Michigan has been trying since 1999.

Illinois Institute of Technology: They have a very large Ethics Center. In their case, they integrate ethics into different courses so that the curriculum doesn’t increase in terms of requirements, but then it requires more faculty to be trained, and sometimes it may lack the depth because you cover ethics in one course, another piece in a second course, third course, and there’s always anxiety, worry about whether you can go deep enough.

Purdue University, WL: They have ethics program that I will talk about in more detail. They do that through Community Service Orientation for engineering students.

Here are some examples. IIT: They do this with identifying the code of ethics and meaning of “professional engineer,” and they write a case for some problems and there are very good examples of how, for example, when you teach thermodynamics, or when you teach electrical circuits or electronics, you can change the assignment and make it an ethical or ethics-related project assignment, and based on that you can use a number of projects.

In Puerto Rico there’s an interesting experiment being done. For example there’s ethics ball/ ethics competition for students every year. And they have put together a large number of case studies. And they have made this approach for assessment, so that’s one of the new areas now that they are trying.

As I mentioned earlier, Texas A& M is paying a lot of attention to this. They have a lot of good resources of course. They have a requirement for a 3-credit course: Senior Ethics and Engineering. And they are team-taught by faculty from the philosophy department and engineering. They have teaching assistants from all disciplines in the university. And there’s a heavy requirement of reading and responding to electronic mailing list and a Listserve. Students are required to do that. They have also an endowed chair in engineering ethics teaching and that’s one of the rare places in the U.S.

Michigan: They work under the guidance of Speneck. They combine technical communication, teamwork skills and environment. They put a lot of materials from the Web, and Web becomes a co-instructor for many faculty members. For example, in the first year, there’s a common engineering course. They cover the basics of professionalism. And the second course in major, they put engineering ethics cases. There’s a third year elective and a senior design covering ethics. So in the sophomore engineering years, they put building case studies in the technical electives. But then when the senior year comes, students are really able to analyze, raise questions and offer solutions in ethical cases.

University of Illinois in Urbana Champaign: The only effort that I was able to detect there was in the Department of Electrical Engineering. They chose 4

courses and built ethics into those. The first one is a first year course, the second one is a second year course, the third one is freshman, and a fourth one is a senior design.

George Washington University does something in the Computer Science Department. There's an early introduction in the first year, and then most of the courses have ethics cases. As you can guess, the use of computers, ethical use of software and ethical use of emails and ethical use of the internet, the Web are some of their concerns. I think you will hear more about the computers and ethics in the future.

Duke University has an Institute for Ethics and they have an Ethics Certificate Program. People from any field at Duke University can take these courses and complete the Certificate Program. As you can see, they have Philosophical Ethics, Practical Ethics, Religious Ethics, historical and cultural context, and then a kept-stone course in Research Ethics that varies from discipline to discipline.

Case Western has a number of Online resources. Again, they have Freshman orientation and then they concentrate on the senior year. But one of the interesting things they do is, when their students go for co-op or internships assignments, they integrate ethics into reports that the students write, because it's an industry experience and there are some ethical cases they are exposed to during their work.

Drexel University has a set of courses. These are the general education courses for them, for engineering. So they have Humanities and Communication 1, 2, 3, History of Technology and Professionalism and Ethics. So this becomes a required course for engineering students, so they don't let students go and take Introduction to Sociology, Introduction to Philosophy, Introduction to Religion and get away with that kind of general education, but they integrate all of these and they satisfy the ABET requirement very quickly.

I suppose they have some difficulties with the Engineering Faculty there in integrating, so they have some suggestions. As Engineering Faculty always complain, saying that the curriculum is very tight: "we really cannot put in another course, because if you put another course then my course will be out of the curriculum perhaps, which I do not want. I have specialty and I would like to teach that course until I die, perhaps." So, they are saying that some of the faculty needs to be re-oriented and their assessment done in some prescribed method, so you have to tell the engineering faculty how to assess some of the ethical assignments and of course they have to prepare ABET documentation.

These are some of the details for that. There are some rubrics developed: how to develop, how to grade, for example, case studies, and how to grade compositions and essays. We borrow that of course from our liberal arts colleagues. And then they use team grading. Engineering students grade each other. We use that very often also. To get students interested, I think you have to sort of measure the feedback from the students to see if they like the exercises and maybe they can contribute that as well.

University of Virginia engineering faculty worked with the School of Liberal Arts there. They have a required course in Language Communication, and Technology Culture and Communication Elective, Western Technology and Culture, Engineering Ethics and Society, and a thesis. Again, fairly good model for that.

North Carolina State University has rich resources on the Web.

New York State University at Binghamton tries at the Freshman level, what they call, for example, compassion curriculum. They force students to do something outside of themselves in a compassionate way.

Utah State University does it within Civil and Environmental Engineering.

Purdue University does a project in community service.

In our university (IUPUI), we have ethics courses in business, engineering, law, medicine, liberal arts, nursing and philanthropy. Unfortunately we're not able to integrate those yet. In the school, we have engineering programs that have ethics which is integrated within engineering. Technology programs have their own ethics courses.

This is the example of a 1-credit 4th year ethics course. This is approximately what we cover. As you can see, it is fairly interdisciplinary. These are the course objectives—what students are expected to learn—and we announce them to the students early on.

There's a vertical integration attempt in our school. There's a learning community course where a group of students go through and there are freshman engineering in internship and co-ops and then in senior year, we have seminar and senior design and one credit course in Ethics and Professionalism.

Conclusions:

ABET really changed the ethics education in the U.S. But there are many schools who are not using that yet. There are large number of case studies and web-based materials. And there's no shortage of real engineering ethics cases in the U.S.

We need to work with the other faculty in Business, Science, Medicine, Liberal Arts and Law. Students even in high school should be sensitive to ethics.

Challenges

As engineers, we are very practical and pragmatic so we have to worry about satisfying ABET requirements first. We have to educate more, train more engineering and technology faculty and provide web-based resources.

Globalization of ethics education:

I think this is becoming more critical for the U.S. because a large number of U. S. engineers are working in other countries. We always worry about whether we should teach micro or macro ethics and how we should combine that. The second one is going to be more dominant in the future because of the impact of technology on everybody's life.

**ETİK EĞİTİMİNİN AKADEMİK PROGRAMLA
BÜTÜNLEŞTİRİLMESİ:
TÜRKİYE DENEYİMİ
INTEGRATING ETHICS EDUCATION ACROSS CURRICULUM:
TURKEY EXPERIENCE**

Panel Yöneticisi: Prof. Dr. Canan ÖZGEN, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Müdürü, Uygulamalı Etik Araştırma Merkezi (UEAM) Başkanı

Panelistler:

Prof. Dr. Pınar CANEVİ, Boğaziçi Üniversitesi, Felsefe Bölümü

Prof. Dr. Yasemin OĞUZ, Ankara Üniversitesi, Tıp Fakültesi Deontoloji Anabilim Dalı

Prof. Dr. Haldun ÖZAKTAŞ, Bilkent Üniversitesi, Elektrik Mühendisliği Bölümü

Prof. Dr. Canan ÖZGEN, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Müdürü, Uygulamalı Etik Araştırma Merkezi (UEAM) Başkanı

Prof. Dr. Pınar CANEVİ

Bu etik eğitimi meselesi tabii çok önem kazandı günümüzde, çok güncel bir konu. Fakat bu güncellik bizi yanıltmasın çünkü etik eğitimi meseleleri aslında çok da eski bir konu ve felsefe perspektifinden bakıldığında bu konuya duyulan ilgi milattan önce 5. yüzyıla kadar gidiyor. Bugün hepimizin kullandığı “etik” kelimesi, antik Yunancada “etos” kelimesinden geliyor ve kelimenin çok yüklü bir anlamı var. Bu kelime hem alışkanlıkları, hem gelenekleri, hem karakteri, hem değerleri, hem davranışları, hem huyu suyu ifade eden bir kelime. Dolayısı ile son derece geniş kapsamlı olan bir kelime ve felsefe tarihi boyunca da tüm bu kapsamları içerecek biçimde ele alınıp, değerlendirilmiş. Onun için etik eğitiminden bahsederken en azından bu perspektife bir gönderme yapmak ihtiyacını hissettim.

Şimdi etik eğitiminin iki türlü ele alınması mümkün diye düşünüyorum. Bunlardan bir tanesi akademik anlamda ki sanıyorum sabahki konuşmalarımızın üzerinde durduğu konu da buydu. Yani akademik programlara bir etik eğitimi nasıl entegre edilebilir, nasıl gerçekleştirilebilir türünden. Fakat bir de diğer anlamı var etik eğitiminin. O da ahlaklı olmayı öğretmek şeklinde. Bu tabii ki bir toplumsal kaygı, bir toplumsal konu. Bireyin toplum içindeki yeri ve toplumun diğer fertleri ile olan ilişkisini, toplumun değerleri ile olan ilişkisini, toplumun, toplumsal sistemle olan ilişkisini ve devletle, yönetimle olan ilişkisini ilgilendiriyor. Bütün bu konular teorik olarak tartışılmış, ele alınmış konular ve eğer akademik olarak bu konuları bir eğitim programına entegre etmeyi düşünüyorsak tabii çok yoğun bir “ajanda”ımız olacaktır. Bunların her biri başlı başına bir ders konusu, bir tartışma konusu, bir inceleme konusu yapılabilir.

Burada üzerinde durulması gereken bir başka boyut da tabii ahlaki yargıların mahiyetidir ki 20. yüzyılın özellikle ikinci yarısında ahlaki yargılar felsefede son derece önemli bir yer tutmuştur. Bu konuda pek çok yazılıp çizilmiştir, pek çok yorumlar getirilmiştir ve analitik felsefe geleneğinin etkisi altında yargılar o denli incelenmiştir ki burada yapılan çalışmaların orta çağ düşünürlerinin son derece sofistike ve karmaşık açıklamaları ve incelemelerinden çok büyük bir farkı da kalmamıştır. Şimdi bu tür çalışmalar eğitim kurumlarında tabii yapılmaktadır; felsefe eğitiminde özellikle yapılmaktadır, yapılmaya devam etmektedir fakat ne denli bir yarar

sağlamaktadır ben ondan gerçekten çok da emin değilim. Benim daha çok ilgilendiğim ahlakın öğretilmesi meselesi. Yani ahlaki olmanın öğretilmesi ki bu da bir toplumsal eğitim sorunudur. Burada en önemli konu ne gibi bir çerçeve içerisinde, ne tip bir perspektiften ahlaklı olmanın öğretilceğidir. Çeşit çeşit alternatifler tabii ki var. Bunları incelediğimiz zaman birkaç şey ön plana çıkıyor: toplumda önemli olan nedir sorusunun cevabı nasıl ele alınacak, çünkü toplumun belirlediği prensipler ve değerlerin bir şekilde topluma yaygınlaştırılması sorunu var, fakat tabii bunu önceleyen de toplumsal değerlerin saptanması açısından, saptanması aşamasında ortaya çıkacak olan sorunlar. Toplumsal değerleri neye göre belirleyeceğiz? Amacımız nedir? Mutlu olmak mıdır? Adil olmak mıdır? Dindar olmak mıdır? Liberal olmak mıdır? Bireyci olmak mıdır? Bence günümüzdeki çatışmaların ve kavram kargaşalarının temelinde bu temel prensipler konusunda farklı görüşlerin çatışması var ve özellikle ahlak eğitiminin temelindeki en önemli sorunlardan bir tanesi bu. Bunların belirlenmesi lazım yahut bunlara belli bir anlaşılabilirlik kazandırılması gereği var ki bunlar bir çerçeve oluştursunlar ve bireyler bu çerçeve bağlamında ve bu çerçeve içerisinde davranışlarını belirleyebilsinler.

Burada iki önemli örnekten bahsetmek isterim. Ahlak felsefesi, etik söz konusu olduğunda bu iki birbirinden farklı görüş özellikle bizim çağımızda ön planda tutulmuştur. Bunlardan bir tanesi Kantçı bir felsefe geleneğinin getirmiş olduğu yaklaşımdır. Son derece bireyci, ahlaki bireyin ahlak yargıları çerçevesinde ele alan, niyet temelinde ele alan bir perspektif ve burada önemli olan yargılarımızın, ahlaki yargılarımızın ne denli doğru veya yanlış olduğudur. Burada Kant'ın sunduğu çerçeve tamamen formel bir çerçevedir. Felsefe eğitimi almış olan arkadaşların aşına oldukları gibi kategorik buyruktan söz eder Kant. Bu tamamen insan aklının koşulsuz bir buyruğudur. Zorunlu ve bağlayıcı olan bu buyruk insanın tüm edimlerinde, evrensel yasalarla bağliymişcasına, kendisi dahil olmak üzere herkes için geçerli bir evrensel yasa koyarmışcasına davranmasını emreder. Kendine davranılmasını istediği gibi davranır. Bu ahlak anlayışı öncelikle aklın yasa koyucu bir işlevi olduğu prensibini benimser. Fakat ahlak eğitimi açısından daha da önemlisi, bireyin akıllı olduğunu ve bundan da öte akla duyduğu saygıdan kaynaklanan bir ahlak duygusuna sahip olduğunu varsayar. Bu saygı duygusundan yoksun bir insanın ahlaki olması söz konusu dahi olamaz. Bu duygunun bir veri olarak mevcut olması lazım bireyde ki ahlak olanaklı hale gelsin.

Kant'ın bu görüşü felsefede ve toplumsal ahlak anlayışında çok etkin olmuştur. Ancak buradaki bir başka sorun da ahlak yasalarının içlerinin nasıl doldurulacaklarıdır. Burada relativizmden kurtulunabilir mi? Kant "kategorik buyruk" teziyle bunu sağlamaya çalışıyordu ve belki de bu nedenle belli bir içeriye bağlı kalmaktan kaçınmıştı. Ne var ki Kant'dan bu yana bu kategorik buyruk çeşitli şekillerde içi doldurulmak suretiyle de kullanıma sunulmuştur. Yani doğrularımızı belirliyoruz toplumsal olarak. Doğru olan yalan söylememektir diyoruz. Doğru olan iyilik yapmaktır, doğru olan bireyci olmaktır, doğru olan bireye saygı göstermektir, doğru olan şudur veya budur gibi birtakım varsayımları benimsedikten sonra bunların temelinde doğruyu ve yanlış ayırmakla yükümlü tutuluyoruz. Bunun anlamı şü: ben temelde doğrunun ve yanlışın ne olduğunu biliyorum ve özel bir durumda karşılaştığım zaman bu temel prensipleri uygulamakla yükümlüyüm ve bir karar vermek durumundayım. Şöyle davranmak doğrudur fakat böyle davranmak yanlıştır. Ben doğruyu seçmekle yükümlüyüm ve doğru davranışı seçerek o davranışta bulunuyorum.

Bundan çok daha farklı bir perspektifi de antik düşüncede özellikle Aristoteles'in etik anlayışında buluyoruz. Burada toplum her şeyin temelinde

var olan bir realite ve toplumu o toplum yapan, toplumu bir arada tutan bir takım temel değerler var. Önemli olan bu temel değerlerin kişilere aktarılması ve kişiler tarafından benimsenmesinin sağlanması ki burada örneklerle ve küçük yaştan itibaren getirilecek olan alıştırmaya önemli bir rol oynuyor. Yalnız bu suretle bize ancak genel kurallar verilebiliyor. Bunun yanında kişinin kişisel olarak bu kuralları uygulayabilme kabiliyetinden söz etmek durumundayız. Bu kabiliyet gene örnekleme ile belli bir yere kadar getirilebiliyor fakat Aristoteles'in de görüşü bir yerde Kant'la örtüşüyor ve diyor ki insanlarda bu yetenek ya vardır ya yoktur. Doğruyu yanlıştan ayırt edebilme yeteneği ya vardır ya da yoktur. Varsa mesele yok ama yoksa işi çok zor. Bu şu demek: özel bir durumla karşılaştığım zaman ben o özel durumu benimsediğim ve toplumun bana öğrettiği temel prensiplerin altına yerleştiriyorum ve diyorum ki "Tamam şu durumda şu şekilde davranmam, şu seçimi yapmam bu genel prensiplere uygundur o halde ben o davranışta bulunmalıyım." Bunu zaten söylediğim anda benim davranışım bir yerde otomatik olarak gerçekleşiyor çünkü ben o toplumun bir ferdi olarak bu şekilde eğitilmişim ve bu nedenle de doğru davranışta bulunabiliyorum. Dolayısı ile eğer toplum bana öğretmişse ki yalan söylemek iyi bir şey değildir ben konuşurken bir şey söyleyeceksem onun yalan olduğunu bilincine vardığım anda o yalanı söylemekten vazgeçiyorum, çekiniyorum, söylemiyorum. Buradaki en büyük problem bireyin belli bir davranış bağlamında bu davranışı doğru teşhis edebilmesi, onun verilen kurallar çerçevesinde doğru veya yanlış bir davranış olduğunu tesbit edebilmesidir. İşte bu tamamen kişinin yargı yeteneğine bağlı bir olgudur.

Bu birbirine son derece karşıt görünen iki görüşte bence son derece temel bir takım ortak paydalar var. Bunlardan ilki etik, ahlaki davranışta genel bir takım prensiplerin oturtulması gereği. İkincisi ise bireyin bu prensipler perspektifindeki bireysel davranışlarında o prensiplere uyumlu davranabilmesi, davranabilmeyi başarması.

Şimdi eğitimden söz edildiği zaman öncelikle yapılması gereken bu temel prensiplerin, temel kabullerin verilebilir olması ve bunu yapmakla toplum mükellef. Yalnız tabii Türkiye'den örnek vermek gerekirse biz burada büyük bir kavram kargaşası ve kararsızlık yaşıyoruz. Bunun nedeni de toplumun politik olarak homojen bir yapıya sahip olamaması. Homojen bir görüşe sahip olamaması. Toplum içindeki kesimlerin benimsediği ve benimsetmek istediği temel prensipler farklı. Onun için bir yerde ahlaki eğitim temelde politik bir konu. Son derece de önemli bir politik konu. Bu prensiplerin, bu alışkanlıkların, bu temel değerlerin politik olarak sağlam zemine oturtulması gereği var. Bu zemin ne olabilir? Kimi diyor bu zemin din olur, kimi diyor bu zemin liberal düşünce olur, kimi diyor bu zemin bireycilik olur, kimi diyor bu zemin devletçilik olur, v.s. Bunların her biri bir alternatif. O konuda bir defa yasa yapıcıların karar verme durumları var, doğru kararların verilebilmesi gereği var. Aristo'nun burada söylediği yasa yapıcı toplum için gerekli ve doğru kararları verirken toplumun yapısına, toplumun doğal verilerine bakmak mecburiyetinde. Ne tip insanlardan oluşmuş bir toplum var, kiminle muhataplız, bu toplumun ihtiyaçları nedir ve en önemlisi bu toplumdaki insanların mutluluğu yakalayabilmeleri için; iyi bir yaşama sahip olabilmeleri için ne tip yasalara ihtiyaç vardır? Hangi değerler önemlidir, hangi değerler benimsenmelidir? Eğitimin bu doğrultuda verilmesi lazımdır. Mesela cumhuriyetin kuruluşunda bu saikle, bu yaklaşımla temel değerler belirlenmiş ve cumhuriyet döneminde milli eğitim programları bu prensipten hareket edilerek kurgulanmış ve uygulamaya konmuştur ama görüyoruz ki günümüzde artık bu bütünlük ve bu rahatlık prensipler açısından varlığını koruyamıyor. Yeniden bir düşünme, değerlendirme eşğine gelmiş

bulunuyoruz. Temel prensiplerin yeni baştan belirlenmesi lazım ki eğitim bu temelde gerçekleştirilsin. Çocuğuna küçük yaşta ne öğreteceksin? Dış fırçalamayı, tuvalet terbiyesini, kuyruğa girmeyi, okuyup yazmayı, toplayıp çıkarmayı, alışverişte dürüst davranmayı mı öğreteceksin yoksa başka bir takım şeyler mi öğreteceksin? Bunun bir defa belirlenip, milli eğitime temel olarak verilmesi gerekiyor.

İkincisi ise bireylerin ahlaki olarak davranabilmelerini temin etmek maksadıyla doğru kararlar verebilmesini, doğru yargılarda bulunmasını sağlamak gerekiyor. Bu nasıl yapılacak, bu nasıl olabilecektir? Bu en zor konu. Burada örnekleme her zaman ön plana getirilmiştir. Örneklerle öğretilir öğrenir, insanlara nasıl davranmaları gerektiği diye düşünülür ve sabahki konuşmalarımızda da değindiği benim anladığım kadariyle bu eğitimin ancak örnekleme suretiyle yapılabileceği şeklinde. Bilemiyorum herkes ahlaklı olabilir mi, ahlaki olarak doğru kararları vermek, ahlaklı davranmak insanlara aşılabilir mi. Bu bence bir toplum için belki de en önemli soru. O konuda farklı görüşlere ve önerilere ben de açığım. Teşekkür ederim.

Prof. Dr. Yasemin OĞUZ

Ben bugün Türkiye'deki meslek etikleri eğitimine bir örnek olarak tıp etiği eğitiminden bahsedeceğim. Ahlaklı insan olmanın öğretilip öğretilmeyeceği kadim bir felsefi problemidir. Tıp etiği eğitimine başlarken ya da meslek etiklerinden söz ederken bu soruya kısmen olumlu bir yanıt veriyor, bir varsayımdan yola çıkıyoruz. Belki ahlaklı insan olmak öğretilmez ama, tümüyle "iyi" bir insan yetiştiremesek bile, ahlaklı bir meslek kişisi olmayı öğretme iddiasındayız biz. Yani hekimlere iyi hekim olmayı öğretebiliriz diye düşünerek bu yola çıkmışız. Bence bu büyük bir iddia. Ne kadar başarılı olduğumuz da tartışılır. Bugün biraz bunu tartışmak istiyorum. Eğer böyle bir varsayımdan yola çıkılmasaydı zaten böyle bir tıp etiği eğitimi herhalde düşünülemezdi ya da yapılmasına çalışılmazdı. İnsanın en azından bir parçasına yani meslek yaşamındaki kişi parçasına bir takım ahlaki düşünceleri enjekte edebilmişiz, onun belirli biçimde davranmasını sağlayabilmişiz gibi gelmiş bize ve tarih boyunca bu eğitimi vermiş öteki insanlara ki bunu yapmaya çalışmışlar.

Ülkemizde tıp alanındaki değerler eğitimi çok çok eskidir. Resmi olarak bildiğimiz eğitimse Osmanlı dönemine kadar gitmektedir. Ama ben daha yakın dönemlerden yani tıp etiğine geçişin hemen öncesinden bahsedeceğim. Tıpta deontoloji terimi, yapılması gereken şeyler ve kurallar anlamında, uzun yıllardır varlığını sürdürmektedir. Deontoloji eğitimi ve deontoloji kapsamında ele alınan içerik çok değişik şekillerde yapılandırılmaktadır. Bu yapı çok genel olarak kuralları içerebilmekte ya da her tek durumda nasıl davranılması gerektiğini belirlemeye yönelik olacak kadar ayrıntıca davranan bir nitelik gösterebilmektedir. 1960 tarihli Tıbbi Deontoloji Nizamnamesi ayrıntıca yapıya sahip deontolojik metinlere örnektir. Öyle ki konsültasyon dediğimiz hekimlerin birbirine danışması durumu gibi bir uygulamayı bile, hastaya danışım sonucunu kimin söyleyeceğini nasıl belirleneceğine varana kadar her yönü ile belirlemeye çalışmaktadır. Türkiye'de tıp etiği, böyle ayrıntılı kuralları olan bir meslek ahlaki eğitimi geleneğinden gelmektedir. Gelenekten geliyor diyorum çünkü 1981 gibi aslında oldukça yakın bir tarihte deontoloji sözcüğünden tıp etiği sözcüğüne bir geçiş söz konusu olmuştur. Tabii bu bir süreç, ama herhalde en erken o tarihe kadar bu süreci geriye doğru izleyebiliriz. Bu süreçte eskiden deontoloji eğitimi veren akademisyenler tıp fakültelerinde etik eğitimi de vermeye

başladılar. Bir süre sonra tıp etiği deontolojiyi de kapsar hale geldi ve şimdi deontoloji etiğın altında daha küçük bir bölüm olarak görölmeye başlandı. Ben nasıl bir eğitimden bahsettiğimizi anlatabilmek için, akademik yapılanmadan, eğitim programlarından ve yayınlardan biraz bahsedeceğim. Etik eğitimi verecek kişilerin nasıl eğitildikleri üzerinde ise fazlaca durmayacağım. Ana bilim dallarının adlandırmalarına şöyle bir baktığınız zaman bu tarihsel gelişimi çok net görmek mümkündür. Eskiden tıp tarihi deontoloji daha yaygın bir isimken giderek deontoloji tıp tarihi, sonra tıp tarihi tıbbi etik, en sonunda da tıbbi etik tıp tarihi adlandırması benimsenmiştir. Bunları aslında değişik isimler diye de düşünmemek gerekir. Tarihsel olarak etikle tarihin bir dansı gibi de görülebilir bu. Hangisine daha çok ağırlık veriliyorsa eğitim programında o isim biraz öne geçiyor gibi görünmektedir. Bu arada şu da dikkatinizi çekmiştir: İki başlı bir alan, iki başlı bir eğitimden söz ediyoruz burada. Hekimlere hekimlik değerlerini öğretmenin yanında hekimlik tarihini öğretmek misyonu da bu ana bilim dalına verilmiştir. Biraz sonra söyleyeceğim başka konular da giderek süreç içinde bu ana bilim dalının görevleri arasına girmeye başladı. Bir süre sonra herhalde biz ana bilim dallarının adını toptan değiştireceğiz ve “Diğeri” şeklinde bir başlık koyacağız. Tıpta felsefi, sosyal konularda ne öğretmek istiyor ve ona yer bulamıyorlarsa bu ana bilim dalına “bunu siz öğretirsiniz” demektedir. Örneğın tıpta iletişim tekniklerinin öğretilmesi mi gerekiyor, “bunu kim yapar? Deontologlar, etikçiler yapar. Zaten onların ne yaptığı o kadar belli değil ki, hani bunu da yapmamaları için nasıl bir neden olabilir” gibi bir düşünceye sahip olunabiliyor. Bir yandan böyle bir karışıklık söz konusuyken ve bu etik alanını biraz da önemsiştiriyor gibi görünürken, öte yandan tıp alanının içinde etik giderek ağırlık kazanıyor. Nasıl ağırlık kazanıyor? Toplumun beklentisi nedeniyle ağırlık kazanıyor. Basının bir takım zorlamaları nedeniyle ağırlık kazanıyor. Ve buna hukuk da günümüzde artık ayak uydurmuş durumda. Hukuk da bir takım gri alanlarda etik davranmak gibi bir sorumluluğı tanımlayabiliyor. Dolayısıyla burada etik davranmak, ahlaklı davranmak bir yönüyle hukukun konusu haline geliyor; etiğe uygun davranmamak biçiminde hukuksal kategori oluşturan bir alan tanımlanıyor.

Tıpta meslek etiği eğitimi tıp etiği uzmanları vermektedir. Ülkemizde tıp etiği uzmanlık eğitim programları bulunmaktadır. Tıp uzmanlığı içinde değil, fakat bir doktora programı şeklinde tıp etiği uzmanları eğitilmektedir. Bu uzmanlar çoğunlukla felsefe değil, sağlık bilimleri kökenlidirler. Doktora eğitiminin içinde felsefe, etik bilgisi, bilim felsefesi, bilim tarihi metodoloji dersleri bulunmaktadır; hukuk ve iletişim bilgisi bir ölçüde yer almaktadır. Burada önemle vurgulanması gereken bir nokta, doğuşundan beri interdisipliner bir alan özelliğini taşıyan tıp etiğinin doktora programında yer alan ve çok sayıda oldukları görünen bilgi alanlarının yalnızca alanı ilgilendiren bölümlerinin eğitime dahil edilmekte olduğudur. Dolayısı ile felsefe, hukuk, sosyoloji, tarih metodolojisi dendiğinde “Bunlar nasıl insanlar hem felsefe biliyorlar, hem hukuk biliyorlar. Ne muhteşem insanlar.” diye düşünülmesin. Hepsini kendi işlerinde kullanacakları ya da kendi konularına aydınlatıcı getirecek derecede biliyorlar. Bu formasyona sahip ülkemizde kaç tane insan var denildiğinde, sayının pek fazla olmadığı görölmektedir. Ülkemizde son sayımlarda sayıları zannediyorum 57’ye çıkmış olan tıp fakültelerinin 26’sında bu alanın ana bilim dalı var. 20’sinde kadrolu öğretim üyesi var ve bunların yüzde 84’ü 1982 senesinden sonra kurulmuş var bu alanda. 16’sı profesör 34 öğretim üyesi olan, yani aslında çok kalabalık bir grup olmayan tıp etiği alanında, bunu çok çok aşan sayıda şu anda eğitim alan öğrenci bulunmaktadır.

Ülkemizde tıp alanındaki meslek etiği eğitiminin önündeki en büyük sorunlardan biri, öğrenci sayısının fazlalığıdır. Bu nedenle çok etkili bir eğitim yapamıyoruz. Yani bir eğitimde çok yararlı olabilecek birçok eğitim metotları bulunmakla birlikte, biz hepsini kullanamıyoruz. Genellikle kürsü dersleri şeklinde ve klinik öncesi dönemde yapılan klasik eğitimin meslek etiği eğitimindeki etkililiği sorgulanmaktadır. Günümüzde önerilen, 6 senelik tıp eğitiminin içine yayılmış bir tıp etiği eğitimidir. Bu yeni yapılamada ortaya çıkan profil şöyledir. 1. sınıfta genellikle tıp felsefesi, hekim kimliği, tıp mesleği ile ilgili genel kavramların anlatıldığı bir ders. 3. sınıfta daha çok temel tıp etiği ilkeleri üzerinde durularak, genel olarak tıp etiğinin tanıtılması. 5. sınıfta ise hekimin yasal sorumlulukları üzerinde durulması. Tıp eğitimi içinde hekimin yasal sorumlulukları konusunda eğitim verecek başka bir yapı olmadığından, bu konu da tıp etiği eğitimi içinde yer almaktadır. Tüm program, tıp eğitiminin içinde, genellikle 30'la 40 saat arasında bir süre almaktadır. Son yıllarda tıp fakültelerinde aktif eğitime geçilmeye başlanması ve küçük gruplarla oturumlar şeklinde eğitim yapılmasıyla tıp etiğinin hekimlere öğretilmesi konusuna çok büyük bir darbe vurulmuştur. Bunun nedeni bu eğitim sırasında halk sağlığı, adli tıp gibi bütün sosyal konulara 3 oturumluk süreçlerin en son oturumda yer verilmesi ve bu sürecin genellikle kendileri tıp etikçisi olmayan yönlendiriciler gözetiminde gerçekleştirilmesidir. Bu durum yaygın olmakla birlikte bunun aksine örnekler de bulunmaktadır. Bu eğitimde belli bir süreyi sadece tıp etiği eğitimine ayıran üniversiteler de bulunmaktadır. Dolayısıyla bu alanda her iki tarafa da kesilebilen bir bıçak, çok iyi de kullanılabilir, çok olumsuz da kullanılabilir; fakat şu anda zannediyorum bir de öğretim elemanı sayısı az olduğu için olumsuz örnekler daha fazladır.

Tıp etiği genç bir alan olmasına karşın Türkçe'de süreli yayınları ve telif kitapları olan, ders kitapları ve genel kitapları bulunan bir alandır. 2 adet süreli yayının yanında, bazı dergilerde birer bölüm olarak tıp etiği alanından yayınlara rastlamak olanaklıdır.

Tıpta meslek etiği eğitiminin Türkiye'deki gelişimine yakından bakmak ve gelecek için bir kestirimde bulunmak gerekirse, bunun bir mücadele süreci olacağı görülür. Çok güzel bir karikatür vardı fakat buraya koymayı unuttum. Tıp eğitimi çok kalabalık bir otobüs gibidir. Bu otobüs yolda giderken yol kenarında kararlı bir yolcu işaret ediyor; örneğin halk sağlığı gibi. Artık tıkişiyorlar sıkışıyorlar onu da arabaya alıyorlar, yola devam ediyorlar. Yolda giderken birisi daha el kaldırıyor. Otobüste genel bir panik havası başlıyor. Bu nasıl sığacak bu kadar dolu bir otobüse. İşte bugün tıp etikçisi el kaldırıyor, "beni de alın otobüse" diyor. Gene bir sıkışıyorlar, gene bir 10 saat daha eğitimin içine konuyor fakat bu çok zor. Mesela mühendisliklerde ya da öteki alanlarda nasıldır bilmiyorum ama tıpta özellikle ders saatleri bir krallığın topraklarından daha cansiperane savunulur. Dakikasını kimse vermek istemez. Dolayısıyla en büyük sorunlardan bir tanesi budur. Tıp etiğinin ders programı içinde kendine yer bulabilmesi büyük savaşlar sonucunda, hem de kanlı savaşlar sonucunda gerçekleşmiştir.

Süreç içinde kazanılan alanlar tabii ki olmaktadır, fakat tıp etiği gibi yeni alanlarda sürekli uyanık durmak ve nöbet beklemek zorundasınız. Çünkü kazandığınız alanları bir bakmışsınız kaybedivermişsiniz. Bizim kazandığımız alanları özetlemek gerekirse: lisans ve uzmanlık eğitimleri çok başarılı bir şekilde düzenlendi ve kabul ettirildi. Fakat tıp uzmanlığı alanı kaybedildi. Eskiden bir tıpta uzmanlık programına sahip olan tıp etiği alanı, uzmanlık tüzüğünden çıkarılmasının ardından bu programı kapatılarak yalnızca bir doktora programı haline getirildi. Araştırma etik kurullarında kendisine yer buldu, hastane etik kurullarında kendisine yer buldu, hasta hakları

çalışmalarında kendisine yer buldu ama örneğin TUBİTAK gibi büyük bir bilimsel kurumdaki yerini kaybetti; Türk Tabipleri Birliği gibi temel bir meslek örgütündeki yerini de yitirdi. Örneğin toplumsal bilirikşilik statusünü, hem de bir acı şekilde, medyaya kaybetti. Bir çok konuda olduğu gibi medya sonunda tıp meslek etiğini de en iyi kendisinin bildiğine karar verdi. Tıp konularında her türlü etik analizi, “işte etik dışı doktorlar, etik dışı davranan hemşireler” şeklinde yargılayıp sonra da idam etmek şekline büründürerek böyle bir bilirikşilik statusünü kendi kendine kazandı. Gene de bu savaş bir taraftan devam ediyor; gücümüzün bir kısmını buna harcıyoruz. Öteki taraftan Türkiye’de tıpta etik eğitiminin akademik ortamda önemli bir belirleyiciliği olduğunu düşünüyorum. Bir de tabii halkın bilinçlendirilmesi süreci var. Burada akademinin çok başarılı olduğunu söyleyemeyeceğim, çünkü akademisyenlerin sayısı çok az. Tabii ki çabalar var, tabii ki bu konu da çalışan insanlar var, fakat topluma yeterince ulaşabildiğimizi zannetmiyorum.

Tıpta meslek etiği eğitiminin en sorunlu alanlarından biri kliniklerdir. Tıp fakültesinden gelenler bilirler, tıpta klinikler tam krallık sayılmasalar da, ufak çapta dükalıklar gibidirler. Dışarıdan birinin kliniğe gelmesi ve orada yapılanlar üzerine bir takım değerlendirmelerde bulunması ya da o süreçte entegre olması fevkalade güç bir şeydir. Başka meslek alanlarını o kadar iyi bilmiyorum ama, tıpta bizim bir avantajımız fakültenin olduğu yerde kliniğin olduğu yerin aynı çatı altında bulunmasıdır. Yani biz dışarı çalışan hekimlerle de ilişki içindeyiz ama öğrenciyi klinikte yakalama şansımız var, yine de oralara girmek o kadar kolay değil. Eğer klinikteki gündelik uygulamalara ve genelgeçer eyleme biçimlerine karşı eleştirel değil destekleyici olursanız, bir şansınız olabilir. Ancak yine de etikçilerin klinikteki varlığı ve etik açıdan değerlendirmeye konu olma olasılığı şüphelerle karşılaşan, tedirgin edici bir durum olarak görülebilmektedir. Bu da birdenbire kendinizi kliniğin kapısının önünde bulmanıza neden olabilmektedir. Bu bağlamda kurumsal politikaların etkisi önemlidir. Özellikle araştırma etik kurulları bunun iyi bir örneğini oluşturmuştur.

Son olarak gelecekte tıp etiği eğitiminin Türkiye’de daha iyi yerleşmesi için yapmamız gereken bir takım şeyleri sıralayabilirim. Bir tanesi uygulama alanlarına yani sahaya nüfuz edebilmektir. Bu çok çok önemli ve bu toplantı boyunca herkes bunu vurguladı. Alanda çalışanlarla bu işin kurumsal eğitiminin verenlerin mutlaka birlikte çalışması gerekmektedir. Biyoetik eğitiminin ilk ve orta öğretim düzeyine yaygınlaştırılması çok önemli, fakat bu da bu alanda çalışacak insan sayısı ve destekle çok bağlantılıdır. Tabii özgün yayınların olması çok önemli. Hâlâ dört başı mamur bir ders kitabımızın olmaması ve eski yabancı ülkelere ait vakaları kullanıyor olmamız önemli bir eksiklik. Bu açıdan akademisyenler olarak birazcık tembellik ediyoruz galiba. Vaka toplamakta ve gündelik yaşamın nabzını tutmakta o kadar başarılı olamadığımız görülüyor. Öteki taraftan öğrencilerin konuya ilgilerinin zaman içinde artması, eğitimi talep etmeleri ve bunu bir eksiklik olarak dile getirmeleri geleceğe yönelik umudu arttıran unsurlardır. Kuşkusuz bu talebin yönetimlere ve yahu üniversitelere ne kadar yansıdığı konusunda soru işaretleri bulunmaktadır, ama en azından talebin sürekliliğinin, yani bu konunun çalışılması, düşünülmesi gerektiğini biliyor olmalarının çok önemli olduğunu düşünüyorum. Alana çıktıkları zaman, mezun oldukları zaman bize kendi sorunlarıyla geri dönüyorlar. Bu da geleceğe umutla bakmak için önemli bir neden gibi görünüyor. Teşekkür ederim.

Öncelikle, formal eğitimimde etik veya bir sosyal bilim formasyonu olmadığını belirtmek isterim. Tamamen mühendislik kökenli bir kişiyim ve günlük çalışmalarım, normal araştırmalarım ve eğitim çalışmalarım da büyük ölçüde mühendislik üzerine. Fakat 12 yıldır Bilkent Üniversitesi Mühendislik öğrencileri için zorunlu olan “Bilim, Teknoloji, ve Toplum” dersini veriyorum. Oradaki birikimlerimi ve tecrübelerimi aktarmaya çalışacağım. Bu dersin nasıl ortaya çıktığıyla başlamak iyi olur. Bilkent Üniversitesi Mühendislik Fakültesi’nde yaklaşık bundan 12 yıl önce gündeme akreditasyon konuları geldi ve değişik mühendislik fakülteleri, başka bölümler, uluslararası kuruluşlara akredite olma yarışına girdiler. Bu akreditasyon öncesinde yapılan değerlendirmelerde her şeyin akreditasyona için yerinde olduğu fakat çok önemli bir eksikimiz olduğu ortaya çıktı. Bölümde yeterince teknik olmayan seçmeli ders olmadığı, etikle ilgili konuların, profesyonel sorumlulukla ilgili konuların, mühendisliğin ve teknolojinin toplumsal yönlerine değinen derslerin hiç yer olmadığı ortaya çıktı. Kimse o güne kadar bunu bir eksiklik olarak görmemişti ve bunun sonucunda başka bir arkadaşın verdiği “Mühendislik Etiği” adlı bir ders başlatıldı. O ders bir yıl verildi. Daha sonra ben bu amacın Bilim, Teknoloji, ve Toplum adlı bir dersle daha anlamlı bir şekilde yerine getirebileceğini önerdim ve bu uygun görüldü. 12 yıldır bu dersi veriyorum. Mühendislik Etiği şeklinde bir dersin yerine niye Bilim, Teknoloji, ve Toplum şeklinde bir dersin daha anlamlı olduğu konusunda görüşümü daha sonra açıklayacağım. Sonuç olarak bu akreditasyon kuralları gereği o güne kadar ilgi duyulmayan bir konu programa girebilmiş oldu ama tabii bu çok önemsendiği anlamına geliyor mu bilmiyorum. Ben bu dersi ilk verdiğimde, bizdeki üç mühendislik bölümü 50’şer kişiydiler. 150 kişiye bu dersi veriyordum. Sonra zaman içinde kontenjanlarımız arttı kademeli olarak. Önce iki sonra üç katına çıktı. Bir miktar tekrarlayanlar olduğunu düşünürsek şu an ben bu dersi 500 kişiye veriyorum. Hatta bu kadar büyük bir amfimiz olmadığı için Bilkent Konser Salonu’nu kullanıyoruz. Dersi küçük sınıflara bölemiyoruz çünkü davetli konuşmacılar ve video gösterimleri dersin önemli bir parçası, bu yüzden herkesi aynı anda bir araya toplamamız gerekiyor. Ayrıca bu dersi verebilecek kişilerin eksikliği de önemli bir faktör. Bu tabii dersin ilk dönemlerinde yaptığımız dönem ödevi, rapor, proje çalışması gibi şeyleri kaybetmemize yol açtı. 500 kişiye çıkınca bu çoktan seçmeli veya boşluk doldurmaca şeklinde sınavları olan bir ders oldu. Bazen öğrencilere şaka yollu, sınavları artık ÖSYM’ye yaptırmayı düşündüğümü söylüyorum.

Şimdi esas geri dönmek istediğim konu Mühendislik Etiği mi Bilim, Teknoloji, ve Toplum mu konusu. Önce Bilkent’le ilgili genel bilgi vermek açısından söyleyeyim. İşletme Bölümü’nde “Business Ethics” adı altında bir ders vardır. Biyoloji bölümünde yani Moleküler Biyoloji ve Genetik Bölümü’nde de “Science and Ethics” adı altında bir ders vardır. Moleküler Biyoloji Bölümü’nde bu sırayla verdikleri bir ders, yani bir görev olarak yerine getirdikleri bir ders, en azından en son bilgim o şekildedir. Ve tabii böyle olunca da o bölümde bunun yerine getirilisi daha çok profesyonelleri ilgilendiren etik konulara ağırlık vererek oluyor, yani mesela sınavlarda kopya çekmemeliyiz, intihal yani “plagiarism” yapmamalıyız gibi. Öğretim üyelerinin etik sorun olarak algıladıkları sorunları konuştuğumuz zaman tabii ki bunlar çok ön plana çıkıyor. Yani kopya çekmeyelim, başkasının malzemelerini araklamayalım gibi konular ön plana çıkıyor. Biyolojide tabii doğal olarak birçok konu var. Klonlamadan tüp bebeğe kadar birçok konu etik konular, genetikte aradığınız zaman kolayca etik sorunlar bulabiliyorsunuz.

Bunlar da mutlaka gündemi oluşturuyor. Şimdi bizim Mühendislik Fakültesi'nde yapabildiğimiz biraz daha geniş kapsamlı olduğunu düşünüyorum ve benim Mühendislik Etiği adı altında verilen derslere sempati duymamamın nedeni de biraz buradan kaynaklanıyor. Şimdi daha doğrusu sempati duymuyorum demeyeyim ama ancak daha geniş bir programın içinde böyle bir dersin yeri olabilir. Öğrencilerin bu yönde alacakları tek ders olacaksa bu, bunu sadece Mühendislik Etiği başlığı altında anlaşılabilir konularla sınırlı kalmasının yazık olacağını düşünüyorum. Sözümlü ettiğim o bir yıl verilen Mühendislik Etiği dersinde aynı ada sahip bir kitap kullanılmıştı. Bu kitap esasen Anglo-Sakson kökenli bir kitap ve şöyle bir yapıya sahipti ki bu zannediyorum yaygın. Önce klasik veya bu konuda söz söylemiş düşünürlerin, felsefe düşünürlerinin etikle ilgili kuramları anlatılıyor. Yani Antik Yunan'dan da söz ediliyor, "Kant ne demiş?", "Hume ne demiş?", "Locke ne demiş?" falan bunlar anlatılıyor. Böyle bir özet felsefe dersi verildikten sonra, yani etik ağırlıklı bir özet felsefe dersi verildikten sonra tamamen vaka çalışması şeklinde devam ediliyor. Vakalar da şu tür şeyler: uzay mekiği faciası, Bhopal faciası, veya 3. Dünya Ülkeleri'nde bir Amerikan şirketinin rüşvet vermesi onaylanabilir mi? Çünkü oranın kültürü böyle gibilerden. Bu sorunlar, diyelim Locke'un öne sürdüğü çerçeveler içerisinde tartışılıyor. Ben bunu bir kere çok kuru buluyorum ve Türk öğrencisinin ya da en azından bize gelen Türk mühendislik öğrencisinin buna hiç alıcı olmadığını düşünüyorum. Yani bunu son derece kuru ve sıkıcı buluyorlar. Zaten vakalar heyecan uyandıran cinsten değil, tamamen Amerika'daki bir takım duyarlılıkları yansıtan bazı vakalar. Zaten soyut anlamda felsefeye de çok alıcı olmadıklarını düşünüyorum. Şimdi dünyada etigin ders olarak, program olarak, danışmanlık olarak değişik alanlarda mühendislik olsun, tıp olsun, işletme olsun bir ivme kazandığını biliyoruz. Bilim, Teknoloji, ve Toplum çalışmaları da aynı şekilde son 20-30 yılda yaygınlaşan, bir nevi moda olan bir alan. Bilim, Teknoloji, ve Toplum çalışmaları da çok disiplinlerarası bir alan ve bu tarz programlarda ders veren öğretim üyeleri de üniversitelerin değişik bölümlerinden gelebiliyorlar, çok değişik kökenlerden olabiliyorlar. Hem teknik hem sosyal hem de beşeri alanlardan gelebiliyorlar. Bazı üniversiteler bu konuda lisans diploması veriyorlar. Daha çok tabii ki bir destek programı şeklinde. Diğer öğrencilerin seçmeli ders olarak alabilecekleri veya zorunlu bir ders olarak aldıkları bir takım dersler veriyorlar. Ben böyle bir çerçevenin burada öğrencilerimize daha iyi uyabileceğini düşündüm. Bu çerçeve sadece felsefe ve etik yaklaşımı ama onlara da içinde yer veriyor. Fakat sadece o yaklaşımları değil bir sosyolojik yaklaşımı da içine alıyor, bir psikolojik yaklaşımı da içine alıyor, bir siyasi yaklaşımı da içine alıyor, bir tarihsel yaklaşımı ve ekonomik yaklaşımı da içine alıyor. Yani sosyal ve beşeri bilimlerin teknoloji ve mühendislikle ilgili konular hakkında bize ne söyleyebileceğini, mühendislik mesleğinin ve genel olarak bilim ve teknolojinin sosyal boyutlarını, insanlar üzerindeki etkilerini, daha eklettik, daha disiplinlerarası ve öğrencilerin günlük hayatta karşılaştıkları ikilemlere daha ışık tutabilecek bir şekilde içeriyor. Benim düşüncem bunun aslında olayı etikten çok da uzaklaştırmadığı yönünde. Yani diyelim nükleer enerji, çevre gibi bir takım konular tartışıyoruz. Diyelim ki genel olarak enerjiyi tartışıyoruz. Diyelim nüfus diye bir konuyu tartışıyoruz, nüfus teknolojisiyle ilgili bir konudur da büyük ölçüde. Ya da diyelim 3. Dünya Ülkeleri, gelişme gibi konuları tartışıyoruz. Bunları etikten ayırmak mümkün değil ve bunları tartıştığımız zaman etik sorunlar gündeme geliyor, değerler gündeme geliyor, ahlaki tercihler gündeme geliyor. Ve ben Mühendislik Etiği adı altında uzay mekiği faciası gibi bir şeyi tartışmaktansa, dünyadaki kaynakların paylaşımı, çevre sorunları gibi önemli

dünya olayları ve bunların teknoloji ile ilişkisi ve bunların mühendislik icra edenlerle ilişkisi bağlamında gündeme gelen konuların tartışılmasının, etik ve ahlak açısından öğrencilere çok daha heyecanlı geldiğini, çok daha kendileriyle bağlantı kurabildiklerini ve çok daha alıcı olabildiklerini hissediyorum. Ayrıca da bir Mühendislik Etiği dersine göre çok daha geniş bir sosyal bilimler perspektifi de olayın içine girdiği için ve başka derslerde de bu perspektiften yoksun oldukları için bundan da çok fayda gördüklerine inanıyorum. Dolayısıyla böyle bir düşünceyle yola çıkmıştık ve şu ana kadar ki tecrübem de bunu onayladı ve bu şekilde devam ediyoruz. Son olarak da belki şundan söz edebilirim: aslında ideal olan bu tarz tartışmaların mümkün olduğu kadar bütün derslerin içine eritilmesi olurdu. Yani bunun ayrı bir ders olarak verilmesi değil de, diğer derslerle entegre bir şekilde her hocanın kendi dersinde yeri geldikçe kendi birikimlerinden de yola çıkarak bunları gündeme getirmesi kanımca çok önemli ve tercih edilen bir yaklaşım olurdu. Fakat bu mümkün değil çünkü çoğu öğretim üyesinin bu konuda bir merakı, ilgisi veya yatınlığı olmadığı için böyle bir şey beklemek gerçekçi değil ve dolayısıyla bunları küçük bir dersin içine mümkün olduğu kadar sıkıştırmak zorundayız. Sözümü burada bitirebilirim. Dersimizle ilgili birikmiş kaynaklarımız, okuma listelerimiz, şimdi yapamıyor olsak da geçmişteki proje tecrübelerimiz ve bunun gibi birçok şey var, elimizde 12 yıllık bir birikimimiz var. Dersimizde film de gösteriyoruz, konulu filmler de. Mesela Kieslowski'nin bir filmini gösterip bunu bir tartışma malzemesi yapıyoruz. Davetli konuşmacılara da çok yer veriyoruz. Dolayısıyla benzer derslerin içinde yer alan ya da planlayan kişiler varsa onlarla da haberleşmek ve kendi birikimlerimizi paylaşmak isterim.

Prof. Dr. Canan ÖZGEN

Ben sizlere, etik eğitimi konusunda, Orta Doğu Teknik Üniversitesi'ndeki bazı etkinliklerimizden ve yaklaşımlarımızdan bahsedeceğim ve de bu konuda özellikle, mühendislik eğitimi içindeki etikle ilgili yapılanmaların neler olabileceği konusundaki değişik araştırmacıların görüşlerini vermeye çalışacağım.

1999 yılında tamamen kendi duyarlılıklarımızla, bir grup öğretim üyesi Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde etikle ilgili bazı yapılanmaların olmasını arzu ettiğimiz için, bir araya geldik. Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde etikle ilgili neler yapılabileceğini tartışırken, dünyadaki örneklerden ve başka deneyimlerden yararlanmak istedik. Bunlardan bir tanesi de "Global Ethics" sayfasıydı. Bu sayfada yazılan çok önemli bir husus dikkatimizi çekti.

"20. ve 21. yüzyılda teknolojik ilerlemeler o kadar hızlı ki, herhangi bir buluş hemen uygulanmaya geçiyor. Ancak, bunlarla ilgili sosyal gelişmeler ve özellikle etik alanındaki yapılanması gereken şeyler aynı hızda ilerleyemiyor. Hakikaten iyi bir karardan çok kişi yararlanabilirken etik olmayan bazıları da geleceğimizi büyük tehlikeye atıyor."

Teknolojinin hızlı ilerlemesini biz internette görebiliriz. Kullandığımız kişisel telefonlarla, e-posta ile, flash disklerle daha önce hayal bile edemediğimiz hızda ve biçimde haberleşebiliyor, yayın yapabiliyor, konuşabiliyor, bilgi alabiliyor, bilgi aktarabiliyor ve dünyanın herhangi bir yerindeki gelişmeleri, hatta savaşları film gibi izleyebiliyoruz. Teknolojik ilerlemeler bilimin her alanında o kadar yoğun ki, özellikle de, tıp alanında kısa vadede gerçekleşenleri görmek ve olabilecekleri hayal etmek Asimov'un bilim kurgu kitaplarında yazılanları çağırıyor. Kök hücre uygulamaları ve

de beyinlerimize takılması söz konusu olabilecek bir takım yapılanmalarla ilgili gelişmeler, olabilecek değişiklikler insanı ürkütüyor. Bu nedenlerle, etik bilinçlenmenin çok önemli olduğunu bunun misyonumuz olması gerektiğini, kurduğumuz komitedeki çalışanlar irdeleyip, bununla ilgili yapılanmaları oluşturmaya 1999 yılında başladık.

Şimdi, ben sizlerle başka bir ülkede yapılan bir açılış konuşmasını paylaşmak istiyorum. Bu konuşma bir rektörün üniversitesinin akademik yılının açılışında yaptığı bir konuşmadır. Daha sonra hangi ülkenden ve hangi üniversiteden olduğunu söyleyeceğim. Ama göreceksiniz ki bu konuşma herhangi bir ülkenin, herhangi bir üniversitesinde, rektörün akademik yılının açılış konuşması olarak yapılabilirdi. Beraber okuyalım isterseniz.

“Problemimiz var çünkü liselerde ve üniversitelerde sınavlarda kopya çekiliyor veya burs başvurularında yalan beyanda bulunuluyor. Öğrencilerimiz intihal, diğer bir başka deyişe aşırma yapabiliyor, okul geçmişleri ile ilgili yalan söyleyebiliyorlar. Problemimiz var çünkü bazı işadamlarının sahtekârlıkları ve hırsları büyük şirketlerin çökmesine neden oluyor yaşanan skandallar sorumlulukları nedeniyle pek çok kişiyi etkiliyor ve bunlar ülkenin ekonomisini olumsuz bir şekilde etkiliyor. Problemimiz var çünkü değişik alanlarda bazı liderler dürüstlük şemsiyesi altında yalan söylüyorlar ve kanun dışı işler yapmakla suçlanıyorlar. Problemimiz var çünkü bu liderler üstelik bizlerin oylarıyla seçiliyor. Problemimiz var çünkü bilimsel sahtekârlık yapana rektör ve yargının ceza vermesini bekleyip birlikte bir karşı tavır göstermiyoruz. Problemimiz var çünkü bütün bu toplumun suçladığı kişiler çoğunlukla bizim üniversitelerimizin mezunu. Üniversite yöneticileri ve öğretim üyeleri olarak bu problem karşısında gözlerimizi kapatıp, bizim bu işte bir sorumluluğumuz yok, yapacağımız bir şey yok diyebilir miyiz?”

Herhalde bunu diyemeyiz. Evet, bu konuşma herhalde Türkiye’de de yapılabilirdi, Avrupa’da da, Amerika’da da. Ama konuşmayı yapan Texas AM Üniversitesinin rektörü Prof. Dr. Robert Gates. Metin, 2002 tarihinde, Prof. Gates’in akademik yılın açılış konuşmasından bir alıntı. Bu durumda, ne yapabiliriz? Bu konuda yapabileceklerimiz neler? Zaten “Üniversite programlarındaki etik eğitiminin entegrasyonu, bütünleştirilmesi” panelinin bu kongrede olması, bu soruya bir cevap bulunmasını hedefliyordu.

Şimdi de LaRue Tone Hosmer’in 1996 yılında “Conference of Values in Higher Education” toplantısında yaptığı konuşmadan bir alıntı yapmak istiyorum. Diyor ki

“...bir araştırma üniversitesini, parçası olduğumuz toplumun geliştirilmesi hedefine odaklamak için yapılabilinecek pragmatik uğraşların merkezinde etik yer alır.”

Nasıl mı? Yine kendisinin deyişleri bunlar, devam ediyorum. Diyor

ki:

“Bir toplumun gelişmesini irdelemek için çıktılar, görevler, adalet, özgürlük ve değerler açısından değerlendirme yapılması gerekir. Üniversitelerde, uzlaşma, güven ve emeğin hakim olduğu, öğrenci, öğretim üyesi, yönetici ve halktan oluşturulan disiplinlerarası takımlarda işbirliği yapılmasını sağlamak gerekir. Bunun için de etik ilkeler tek yoldur. Neyin doğru, neyin adil, neyin haklı olduğunun belirlenmesi için, toplumun diğer üyelerine ne borçlu

olduğumuzun bilinmesi için, dürüstlükten, mükemmellikten ve karakterden bahsederken neyi kastettiğimizin anlaşılması için tek yol etik ilkelere dir.” Evet, “...etik ilkeler şu sorulara cevap verebilir.” diye sonlanmış makalesini de

“Herkes için iyi olan nedir? Görevlerimiz ve haklarımız nelerdir? Adalet nedir ve nasıl sağlanır? Özgürlük nedir ve nasıl muhafaza edilir? Dürüstlük nedir ve nasıl yaratılır?” Evet, “Etik ilkeler” diyor “...bir araştırma üniversitesinin programlarının sadece bir parçası olmamalı, onlar üniversitenin bir parçası olmalı. Onlar aslında yeteneklerimize odaklanma, farklılıklarımızı ortadan kaldırma ve etkinliklerimizi irdelemek için araç olmalıydılar.”

Dün de konuşmasında Prof. Dr. İoanna Kuçuradi'nin etik ilkeler konusunda bir sözü vardı:

“... normlar bunlar olmalı, ama bunlar sadece birer araç.”

İş hayatında karşılaşılan etik problemlerin çözümü bildiğiniz gibi çok fazla bilgiyi gerektiriyor. Özellikle meslek bilgisini gerektiriyor, beceri gerektiriyor. Bu nedenle meslek etiği eğitimi verirken biz aynı anda acaba bir takım etik teorilerden, etik ilkelere ve davranış ilkelere öğretilerimize bahsedemez miyiz? Ki bunlar ilderdeki meslek hayatlarında bunları kullanabilsinler ve bu tip problemleri çözerken de çok fazla zorluk çekmesinler. Evet, öğrencilerimiz- özellikle etik ilkelere sıralanan şeyler bunlar- meslek onurunun nasıl korunup, yükseltilebileceğini, çalışanların emeklerine nasıl değer verilebileceğini, işverene, müşteriye, topluma karşı nasıl dürüst ve tarafsız olunabileceğini, ilgi alanı çatışması durumunda nasıl davranabileceğini örneklerle öğrenmeliler.

Aslında, “etik” dediğimiz zaman- ben böyle bir toplulukta etiğin tarifini yapmayacağım ama- galiba çok önemli olan iki husus var. Bunu Maxwell'in “Business Ethics” kitabında okumuştum:

“Önce gereken takip edilecek bir ilke.”

Öncelikle bunu yapabiliriz, bu aslında işin kolay bir kısmı, bunu hazırlayıp öğrencilere de öğretebiliriz. Ama bundan daha da önemli;

“Bu ilkeye uymak için ve uygulamak için bir istek”

İşte, acaba bunu üniversitede bir şekilde yapabilir miyiz? Aslında, etik davranışlar bir ölçüde aileden başlıyor, kişinin çocukluğundan itibaren aldığı eğitimle geliyor. Üniversiteye geldikleri zaman öğrencilerimiz tabii ki çok şekillenmiş oluyorlar. Ama acaba, onlara bir şekilde mesleklerini uygularken, bunlarla ilgili bazı doğruları verebilir miyiz? Bunun içinde etik olgusunun üniversitedeki eğitim programlarıyla bütünleştirilmesi konusunda, literatürden bazı alıntıları sizlerle paylaşmak istiyorum. Mesela, Shirley T. Fleischmann 2006'daki bilim ve mühendislik etiği ile ilgili bir makalesinde:

“Onur ilkesi ile başlamalı eğitim.”

Diyor. Biz de Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde onur ilkesini bir grup çalışmasıyla hazırladık ve ODTÜ Senatosunda bu ilke 2004 yılında kabul edildi. Unger ise (2006), onur ilkesi yanında, kültür ilkeleri, yani o toplumun esas ilkeleri de çok önemli diyor. Onun için kültür ilkelerimizin de, bence öğretilmesi değil de- tekrar hatırlanmasında yarar var diye düşünüyorum. Robert Primce'(2006) etik eğitiminin aktif öğrenme yöntemleri ile yapılmasını öneriyor ve örneklerle konuyu işlemenin çok önemli olduğunu vurguluyor. Stephan Unger, bizim kongremize davet ettiğimiz bir bilim insanı. Ancak, kendisi iki ay önce başka bir kongre için Türkiye'ye geldikleri için bize katılamadılar. Kendisi üniversitede, etik eğitiminin her dönem en az bir kez seminer ve toplantı için konuşmacı davet edilerek yapılabileceğini,

bunun yanı sıra, etik öğrenci toplulukları, ki bizim üniversitemizde var, oluşturulup, bunların çalışmalarına destek vererek yapılabileceğini savunuyor. Birinci sınıflarda yönlendirme derslerinde 2-3 saatlik etik konuları işleyerek, etik konusunda bir bilinçlenme yaratılabileceğini ve değişik meslek derslerinde etik olguları işleyerek, yani sadece bir derste değil de, birçok derste, biraz önce Sayın Özaktaş'ın değindiği gibi dört yıl boyunca işlenebileceğini vurguluyor. Daha sonra, mesela, her eğitim döneminin sonunda, son derslerde etik örneklerle zaman ayırarak, özellikle de mühendislik ve tasarım derslerinde etik problemleri örnekleyerek ve teknik olarak yaptığımız eğitim programlarında yer alacak teknik olmayan derslerde etik eğitimini vurgulayarak, bunun yapabileceğimizi savunuyor.

Ben şimdi sizlere, Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde 2001 yılında yaptığımız bir çalışmadan bahsetmek istiyorum. Bu yine Uygulamalı Etik Araştırma Merkezi'mizin bir çalışmasıdır. ODTÜ'de yaklaşık 50 akademik program vardır ve bunlardan gelen birer temsilci ile oluşturulan "Etik Eğitim Komisyonu" altı ay haftada üç saat toplanarak, bir çalışma yapmıştır. Çalışma altışar kişiden oluşan alt gruplarda bazı sorulara cevap arayarak grup çalışmaları ile irdelenmiştir. Bu çalışma sonunda, ODTÜ için onur ilkesi oluşturulmasına karar verilmiş ve etik eğitiminin nasıl olması gerektiği irdelenmiştir. Ben şimdi size çalışma sonuçlarını vereceğim. Özellikle, çalışmada etik ile ilgili işlenmesi öngörülen bazı konular üzerinde durulmuştur. Tabi ki iş etiğinden, medya etiğine, internet etiğinden, yayın ve araştırma etiğine kadar bütün konuların detaylı bir şekilde işlenmesinin mümkün olmayacağı ayrıca kabul edilmiştir. Yöntemler ve dersler konusunda ise Modern Diller bölümümüzün çok beğenilen bir önerisi oldu. Modern Diller Bölümümüzden gelen temsilci grup, zorunlu İngilizce derslerinde- o sırada Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde bütün programlarda dört tane zorunlu İngilizce dersi vardı- bazı okuma metinlerinin etik konulardan seçilebileceğini, böylece, dört derste sekiz saat içinde etik bilinçlenme konusunda oldukça mesafe alınabileceğini savundular. Bu öneriye dayanarak, ayrı bir etik eğitimi dersi yerine, İngilizce derslerinde etik konusunun işlenebileceği ve bunun programlarda kredi saat olarak oldukça verimli olabileceği kabul edildi. Şu anda bu uygulama Modern Diller Bölümü tarafından yapılmaktadır. Böylece, değişik metinlerin değişik derslerde bu şekilde işlenmesi öğrencilerimizin bilinçlenmesine oldukça büyük bir katkı sağlamaktadır.

Ayrıca, bu çalışmada, komisyon alt grupları, akademik programların birinci sınıflarında yer alan giriş derslerinde 2-3 saatlik etik konularının işlenmesini, onur ilkesi üzerinde bilgi verilmesini ve serbest ve seçmeli derslerden bazılarının Felsefe Bölümü'nden alınmasını önerdiler. Tasarım ve benzeri derslerde etik konusunda seminerler düzenlenmesini, elektronik yöntemlerle bazı konuların serbestçe yayılmasını, yine etik öğrenci kulüplerinin oluşturulmasını, özel derslerin de Felsefe Bölümüne tasarlanabileceğini ve de TV programlarında bunların bir şekilde ele alınması gerekliliğini vurguladılar. Süre olarak da, etik konularının, 14 saatlik 1 kredilik bir dersin kapsamı ve süresinde, çeşitli yöntemlerle ve süreçlerle ele alınmasının uygun olabileceği görüşüne varıldı.

Sonuç olarak:

- bütün programlarda etik bilinçlenme için etik eğitiminin verilmesi,
- etik eğitimi için 4 yıl boyunca çeşitli yöntemlerle ve çeşitli derslerde etik konusunun işlenmesi gerektiği,
- öğrencilere etik ilkeler ve özet olarak yazılmış dokümanların dağıtılması,

- etik ilkelerin açıklandığı yazıların web sayfası adreslerinde ve özet örneklerin öğrencilerin görebileceği, okuyabileceği yerlere, koridorlara, sınıflara, laboratuarlara asılması

tavsiye edildi.

Evet, ben konuşmayı daha fazla uzatmak istemiyorum. Ancak bir iki alıntı daha yapmadan konuşmayı bitiremeyeceğim. Bir tanesi John Adams'tan. Diyor ki:

“Hürriyetin korunması diyor bireylerin bilgi birikimi ve ahlaki karakterine bağlıdır. Bilgi ve erdem halkın büyük bir çoğunluğu tarafından benimsenirse onların köle edilmeleri mümkün değildir.”

Bu konuda Atatürk'ten de benzer bir alıntı yapmak istiyorum. Atatürk diyor ki:

“Müspet bilimlerin temellerine dayanan, güzel sanatları seven, fikir terbiyesine olduğu kadar beden terbiyesine de kabiliyeti artmış ve yükselmiş olan erdemli, kudretli bir nesil yetiştirmek ana siyasetimizin açık bir dileğidir diyor. Bir milleti özgür, bağımsız, görkemli, yüce bir toplum halinde yaşatan terbiyedir ve onu tutsak yapan, sefaletle iten de bunun yokluğudur.”

Son olarak, dünya çapında ünlü bir kimya mühendisliği bilim insanı Prof. Dr. Prausnitz'in bir makalesinde (1996) şöyle diyor:

“Ortak bir amaç doğrultusunda ayrılmak yerine birleşmeliyiz. Teknik alanlar ve teknik olmayan alanlarda çalışanlar birlikte çalışmalıyız.”

Bunun için de ben size bu makalede yer alan güzel bir resmi göstermek istiyorum. Bu yansıyı verirsem bu konu unutulmaz diye düşünüyorum. Evet, Titian'ın bir yapıtı. Aslında 20. yüzyıl başlarında Göttingen Üniversitesi Matematik Bölümü dünyada ileri gelen matematik bölümlerinden birisi ve bölümün gerçek adı “Teorik ve uygulamalı matematik” (Pure and Applied Mathematics) ve bölümün seminer odasında bir resim asılı. Titian'ın bu yapıtının başlığı “Sacred and Profane Love” ama seminer odasındaki kopyasının altında “Pure and Applied Mathematics” yazılmış. Yapıtta iki tane birbirine zıt kadın figürü var. Hangisinin “pure” hangisinin “applied” olduğu bir soru. Resmi asanlar acaba ne düşündüler? Resimdeki kadınların yüzlerindeki ifade ve kıyafetleri soruyu bir ölçüde cevaplasa da, durum çok da açık değil, yorum gerektiriyor. Ama, burada mühim olan, yapıtı gören ve yazıyı okuyan kişileri düşünmeye sevk etmesi. İki zıt görüntü aynı eserde kullanılmış, zıtlıklardan güzel bir kompozisyon yaratılmış. Evet, dünyada da zıtlıklar çok yaygın. Acaba bu zıtlıklardan belli bütünlükler, uyumlar ve güzellikler yaratabilir miyiz? Bence bu husus, eğitimde de çok önemli. Sadece teknik bir mühendislik eğitimi yerine onunla birlikte sosyal konulara değinen bir mühendislik eğitimi herhalde öğrencilerimizin çok daha mükemmel yetişmesini sağlayacaktır. Üstelik de, çeşitli etik sorunları yaşadığımız dünyamızda, bu kadar etik problem varken bunu görmezlikten gelemeyiz. Onun için diyorum ki, bütün eğitim programlarımızda, özellikle etik eğitimine önem vermeliyiz ve Konfüçyusun dediği gibi;

“Karanlığı lanetlemektense, hepimiz birer mum yakarak”,
bu konuda birşeyler yapmalıyız.

Hepinize beni dinlediğiniz için çok teşekkür ederim.

IV. SÖZLÜ BİLDİRİLER

EVRENSEL TASARIM VE İNSAN HAKLARI EĞİTİMİ

Doç. Dr. Emel AKÖZER

Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Mimarlık Bölümü

Özet: Evrensel tasarım felsefesi 1948 Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi'nden güç alan insan hakları ve yurttaş hakları hareketleri içinde doğup gelişmiştir. Evrensel tasarım, “çevrenin, ürünlerin programların ve hizmetlerin adaptasyona ya da özelleşmiş tasarım çözümlerine gerek bırakmadan, olabildiğince herkes tarafından kullanılabilir olmasını amaçlayan tasarım” anlamına gelir. Henüz yaygın olarak benimsenen bir yaklaşım olmamasına karşılık evrensel tasarım, planlama ve tasarımla ilgili disiplin ve mesleklerde olduğu gibi eğitim alanında da etkisini duyurmaktadır. “Öğrenim için evrensel tasarım”, insan haklarına dayalı bir eğitimin her evresinin tasarımında geleceği olan bir strateji olarak şimdiden kabul görmüştür. Evrensel tasarım eğitimi, planlama ve tasarım aracılığıyla ayrımcılık geleneğine dikkati çeker ve yapılı çevrede, ürün ve hizmetlerin sağlanmasında ve kullanılmasında karşılaşılan eşitsizlik ve adaletsizliklerin gerisinde yatan bazı yerleşik değerlerin, normların, inançların, tutumların ve uygulamaların incelenip değerlendirilmesi için bir etik çerçeve sunar. Evrensel tasarım herkesin, özellikle şimdiye kadar dezavantajlı olan kişilerin ve grupların toplum hayatına tam olarak katılımı için planlamayı ve tasarlamayı öğretir. Bu bildiride evrensel tasarımın insan hakları eğitimindeki yeri ve önemi ele alınmaktadır.

Anahtar sözcükler: evrensel tasarım, insan hakları eğitimi, yapılı çevre, yerleşik değerler, yerleşik tutumlar

Abstract: Universal design philosophy emerged and unfolded in the twentieth century human rights and civil rights movements that found support in the Universal Declaration of Human Rights of 1948. Universal design means “the design of products, environments, programs and services to be usable by all people, to the greatest extent possible, without the need for adaptation or specialized design”. Though it is not yet a mainstream approach, it has been already been effective in the planning and design disciplines and professions and in the field of education as well. “Universal design for learning” (UDL) has been developed as a promising strategy for the design of a rights-based education at all levels. Universal design education lays bare the tradition of discrimination by planning and design, and offers an ethical framework for examining and evaluating some established/received values, norms, beliefs, attitudes and practices, which are responsible for the inequalities and injustices faced in the built environment and in the supply and use of products and services. It teaches the principles of planning and design for the full inclusion of all, with an emphasis on the so far disadvantaged persons and groups, in all aspects of social life. This paper aims to elucidate the significance of universal design for human rights education.

Keywords: universal design, human rights education, built environment, established values, established attitudes

GİRİŞ

İnsan değerinin ve temel hak ve özgürlüklerin bilgisinden yola çıkarak tasarlamayı öngören “evrensel tasarım” felsefesi, 1948’de İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nin Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından benimsenip ilan edilmesinin ardından temel insan hakları ve yurttaş hakları için verilen mücadele içinde doğup gelişmiştir.

Evrensel tasarım, yapılı çevrenin, ürünlerin, program ve hizmetlerin adaptasyona ya da özelleşmiş tasarım çözümlerine gerek kalmadan herkes için erişilebilir, anlaşılabilir ve kimseye bağımlı olmadan, doğal bir biçimde kullanılabilir olmasını amaçlayan bir tasarım stratejisi olarak tanımlanmaktadır (The Center for Universal Design [Evrensel Tasarım Merkezi], 1997). “Kapsayıcı tasarım”, “herkes için tasarım”, “insan merkezli tasarım”, “yaşamın tüm evrelerini kapsayan tasarım” terimleri de evrensel tasarımla aynı anlamda kullanılmaktadır. Evrensel olarak tasarlanmış ortamların ve ürünlerin sahip olması gerektiği düşünülen nitelikler “evrensel tasarımın ilkeleri” olarak bilinir. Olabildiğince herkesin yararlanmasına olanak veren, kullanıma esneklik getiren, sezgilerimize dayanarak kullanıp yararlanabileceğimiz ölçüde basit olan, taşıdığı enformasyon kolayca algılanabilen, deneyip yanılmaya, hata yapmaya olanak tanıyan, gereksiz fiziksel çaba gerektirmeyen, iyi ölçülendirilmiş ve farklı ölçülerdeki insan bedenleriyle ilişkisi iyi düşünülmüş yapılar, mekânlar ve ürünler, evrensel tasarımın örneklerini oluştururlar (The Center for Universal Design, 1997). Bu yaklaşımın öncülerinden Elaine Ostroff ve Leslie Kanes Weisman’ın (2004) belirttikleri gibi, evrensel tasarım ilkelerine göre tasarlanan yapıların, mekânların ve ürünlerin olabildiğince yalın, güvenilir, fiziksel açıdan olduğu kadar duygusal açıdan da erişilebilir olmaları, yaşadığımız çevrenin kalitesiyle birlikte yaşam kalitemizi de yükseltmeleri beklenir.

Geçen yüzyılın son on yılı içinde başlangıçta planlama, mimarlık, kentsel tasarım, peyzaj tasarımı, ürün tasarımı ve diğer tasarım alanları düşünülerek geliştirilen evrensel tasarım ilkeleri daha sonra eğitim, eğitim teknolojisi ve genel olarak bilgi ve iletişim teknolojileri alanları için de uyarlanmıştır (Ostroff & Kanes Weisman, 2004, s. 7). Eğitim ve öğretimin evrensel tasarımı ya da “öğrenme için evrensel tasarım” daha kapsayıcı eğitim ve öğretim ortamları yaratmayı, öğrenmenin önündeki çevreden kaynaklanan engelleri kaldırmayı amaçlar (Pliner & Johnson, 2004; Hackman & Rauscher, 2004). Eğitim alanındaki bu yeni yaklaşım öğretim programlarıyla birlikte, öğretim kurumlarının fiziksel altyapısının, öğretim ve değerlendirme yöntemlerinin olası en geniş öğrenci grubunun farklı öğrenme üsluplarına ve gereksinimlerine yanıt verecek şekilde yaratıcı tasarımı için bir dizi seçenek ve strateji sunar (Pliner & Johnson, 2004, s. 105). Böylece, yetersizlikleri olan öğrencilerin özelleşmiş destek sistemlerine daha az gereksinim duymaları ve herkes için tasarlanmış öğretim ve öğrenme olanaklarından herkes gibi doğal bir biçimde yararlanmaları sağlanabilmektedir (Pliner & Johnson 2004, s. 107). Eğitim ve öğretimin evrensel tasarımı, yetersizlikleri olan öğrenciler kadar ana dilleri farklı olan öğrencilerin, uluslararası öğrencilerin, yaşça büyük öğrencilerin, kısacası tüm öğrencilerin hakça yararlanabileceği bir öğrenme ortamı vaat eder (The Ohio State University Partnership Grant, 2000).

Kentlerde, mahallelerde, sokaklarda, okullarda, işyerlerinde ve evlerde ayrımcılığa, adaletsizliğe ve haksızlığa yol açan mekânsal politika ve uygulamaların gerisinde yatan yerleşik değerlerin, normların, inanç ve tutumların temel hak ve özgürlükler ışığında eleştirisi evrensel tasarım eğitiminde önemli bir yer tutar. Planlama ve insan yapısı çevreye ilişkin tüm tasarım alanlarında evrensel tasarım yaklaşımı sadece daha kapsayıcı, sağlıklı

ve güvenilir bir çevrenin değil, aynı zamanda meslek alanında evrensel etik ilkeler ışığında yeni değerlerin yaratılmasını öngörür. Bu bütüncül ve bütünleştirici yaklaşım, tasarım süreciyle birlikte eğitim sürecinin de bilgi üreten ve özgürleştiren bir araştırma süreci, mevcut durumu sorgulayıp dönüştürmeye olanak veren bir eylem-araştırma süreci olarak tasarlanabilmesi için gerekli kavramsal çerçeveyi sunar. Evrensel tasarım, ya da insan hakları kültürü içinde kazandığı yeni anlamıyla “iyi tasarım” insan hakları eğitiminde bir uygulama alanı, bu eğitimin amaçlarına ulaşabilmesinde en etkili yollardan biri olarak görülebilir.

İNSAN HAKLARI VE EĞİTİM

Bilindiği gibi “eğitim hakkı” temel insan haklarından biridir. İnsan Hakları Bildirgesi’nde ve uluslararası hukuk kuralı hükmündeki İnsan Hakları Sözleşmeleri’nde önemli bir yeri vardır. Eğitim hakkından yararlanamadan yurttaş haklarından, siyasal, ekonomik ve sosyal haklardan tam olarak yararlanmak mümkün değildir. Buna karşılık “herkes için eğitim” dünyanın pek çok yerinde olduğu gibi ülkemizde de henüz ulaşılması gereken bir hedeftir.

Kız çocuklarını okutma mücadelesi sonuç veriyor

En etkili seferberlik

BM ve UNICEF’in ‘Haydi Kızlar Okula’ kampanyasıyla 150 bin çocuk okullu oldu. Özel kuruluşlarla sivil örgütlerin kampanyaları da başarılı. Yine de eksiklik çok

Başta Doğu ve Güneydoğu olmak üzere, kız çocuklarını okula yollamak istemeyen aileleri ikna çabaları sürüyor.

Kampanyalar ses getiriyor

Türkiye’de özel kuruluşlarla sivil toplum kurumlarının eğitime katkısı artıyor. Milliyet gazetesinin 23 Nisan 2005’te başlattığı ‘Baba Beni Okula Gönder’ kampanyası çerçevesinde, 17 yurt toplandı. 4 bin

12 kız burs verildi, 20 milyon YTL bağış toplandı. Bes yıldır Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği ve Türkiye’de yürütüldüğü ‘Kardelenler’ projesiyle de 41 ilde 10 bin kız burs imkânları sağlandı. **gza**

İşbirliğinin sonucu

Türkiye’nin ciddi sorunlarından eğitimdeki seferberlik havası sonuç vermeye başladı. Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) ve Birleşmiş Milletler Çocuk Fonu’nun (UNICEF) birlikte yürüttüğü ‘Haydi Kızlar Okula’ kampanyası ilk sonucunu verdi: İki yıl içinde 150 bin kız çocuğu okula kazandırıldı.

Hedef: 600 bin

MEB ve UNICEF’in 2003 yılında, okulların oranının en düşük olduğu 10 ilde başlattığı kampanyası, sivil toplum örgütleriyle diğer kurumların da destekleri alınarak iki yılda 53 il kapsama dahil edildi. Kampanyanın hedefi gelecek iki yıl içinde 600 bin kız çocuğunu okullu yapabilmek.

Altyapı güçlenecek

Geçen yıl 111 kızın okula kazandırıldığı Erzurum’da dün değerlendirme toplantısı yapan Milli Eğitim ve UNICEF yetkilileri, 27 Ekim’de buluşarak gelecek yılların hedefleri hakkında kararlar alacak. UNICEF Türkiye yetkilileri, “Altyapı çalışmalarının güçlendirilmesi ön planda olacak” dedi.

R. SAFFRADA

(Kaynak: Radikal 13 Ekim 2005, Haydi kızlar okula. http://www.haydikizlarokula.org/basin_odasi.php)

Temel hak ve özgürlükler alanında uluslararası düzeyde süregiden devrime ivme kazandıran ve bu devrimin en önemli belgelerinden biri olan 1948 İnsan Hakları

Evrensel Bildirgesi'nin 1. ve 2. maddelerine göre tüm insanlar özgür, onur ve haklar bakımından eşit doğar ve ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal ya da başka bir görüş, ulusal ve toplumsal köken, doğuş ya da benzeri başka bir statü gibi herhangi bir ayırım gözetilmeksizin herkes Bildirge'de ileri sürülen tüm hak ve özgürlüklere sahiptir. Bildirge'nin 26. maddesine göre herkes eğitim hakkına sahiptir ve eğitimin hedefi insan kişiliğinin tam olarak gelişmesini sağlamak ve insan hakları ile temel özgürlüklere saygıyı güçlendirmektir. Bildirge'nin 28. maddesinde, herkesin, Bildirge'de öngörülen hak ve özgürlüklerin tam olarak gerçekleşeceği bir toplumsal ve uluslararası düzen içinde yaşama hakkına sahip olduğu belirtilmiştir. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'ne göre eğitim, aynı zamanda insan hakları eğitimidir.

İnsan hakları eğitimi konusundaki girişimleri desteklemek için Birleşmiş Milletler tarafından özel eylem çerçeveleri benimsenmiştir. "İnsan Hakları konusunda Dünya Kamuoyu Bilgilendirme Kampanyası", "Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Eğitimi On Yılı" (1995–2004) için "insan hakları eğitimi alanında ulusal düzeyde kapsamlı, etkin ve sürdürülebilir stratejilerin geliştirilmesini ve uygulanmasını destekleyen" Eylem Planı, "Barış Kültürü ve Şiddete Başvurmama konusunda Uluslararası Dünya Çocukları On Yılı" (2001-2010) ve 1 Ocak 2005 tarihinde başlayan ve sürmekte olan "İnsan Hakları Dünya Eğitimi Programı" sayesinde eğitim konusu gündemde kalabilmiştir (World programme for human rights education—the plan of action for the first phase (2005-2007), 2005) Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun tüm sektörlerde insan hakları konusundaki eğitim programlarının hayata geçirilmesinde ilerleme sağlanması için başlattığı "İnsan Hakları Eğitimi Dünya Programı", "İnsan Hakları Eğitimi On Yılı" çerçevesinde gerçekleştirilen çalışmaların yola çıkarak insan hakları eğitiminin temel ilkeleri ve yöntemleri konusunda ortak bir anlayış, bir eylem çerçevesi ve bu alanda her düzeyde işbirliğini geliştirmeyi amaçlamaktadır.

"Dünya İnsan Hakları Eğitimi Programı"nın 2005–2007 yıllarını kapsayan ilk aşaması için hazırlanan gözden geçirilmiş eylem planında insan hakları eğitiminin bir "evrensel insan hakları kültürü" inşa etmeyi amaçlayan eğitim, öğretim ve bilgilendirmeyi kapsadığı belirtilmiştir. Bu tanım çerçevesinde kapsamlı bir insan hakları eğitiminin, insan hakları ve insan haklarının korunmasını sağlayan düzenlemeler konusunda bilgi vermekle kalmayıp, insan haklarının günlük hayat içinde tutundurulması, savunulması ve uygulanması için gerekli pratik bilgiyi de sunması, toplumun tüm bireylerine insan haklarının korunması için gerekli tutum ve davranışları kazandırması gerektiği vurgulanmaktadır. Eylem Planı özetinde insan hakları eğitiminde dikkate alınması gereken konular şöyle sıralanmıştır:

- İnsan hakları eğitimi eşitlik ve ayrımcılığın olmaması gibi temel insan hakları ilkelerine yer vermeli, bir taraftan da bu ilkeler arasındaki yakın ilişki, ilkelerin bütünlüğü ve evrenselliği vurgulanmalıdır.
- Eğitim faaliyetleri aynı zamanda uygulamaya yönelik olmalı—insan haklarını öğrencilerin gerçek yaşam deneyimleriyle ilişkilendirmeli, kendi kültürel bağlamlarında mevcut insan hakları ilkelerinden yola çıkılmalarını sağlamalıdır.
- İnsan hakları eğitimi yoluyla öğrenciler insan hakları konusundaki gereksinimlerinin ayırıcına varma ve insan hakları ölçütleriyle uyumlu çözümler arama yetkinliği kazanmalıdır.
- Hem öğretmenler, hem de öğretim yöntemleri insan hakları değerlerini yansıtmalı, katılımı cesaretlendirmeli, muhtaçlığın ve korkunun olmadığı bir öğrenim ortamı yaratılmasına yardım etmelidir (World programme for human rights education—the plan of action for 2005–2007 in brief, 2005).

"İnsan Hakları Eğitimi On Yılı" Eylem Planı çerçevesinde Türkiye'de insan hakları konusundaki farkındalığı artırmak, insan hakları eğitiminin örgün ve yaygın eğitimle bütünleştiirmek amacıyla ilköğretimin ikinci evresi için zorunlu "Vatandaşlık ve

İnsan Hakları” ve ortaöğretim için zorunlu “Demokrasi ve İnsan Hakları” dersleri geliştirilmiş, 1998 yılından başlayarak söz konusu derslere müfredat programlarında yer verilmiştir (Kepenekçi, 2005). Ne var ki, Yasemin Kepenekçi’nin (2005) Türkiye’de ilköğretim okullarında Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi derslerinin içerik, eğitim etkinlikleri, öğretme yöntemleri, eğitim araçları ve öğrenci değerlendirmelerine göre etkililiği konusunda Ankara’daki ilköğretim okullarında bu dersi veren 71 öğretmenin gönüllü katılımıyla gerçekleştirdiği çalışmaya göre, öğretmenlerin önemli bir bölümü bu dersin esas olarak bilgilendirme işlevi gördüğü, bu nedenle etkili olmadığını düşünmektedir.

Kepenekçi (2005), daha etkin bir insan hakları eğitimi için örneğin ders programlarının öğrencilerin eleştirel düşünme, katılım, birlikte çalışma ve işbirliği becerilerini geliştirecek şekilde yeniden yazılmasını, haftalık ders saatlerinin artırılmasını, böylece uygulamaya yer verilmesini, aynı zamanda öğretmenlere bu alandaki yenilikleri izleyebilmeleri için hizmet-içi eğitim olanakları sunulmasını önermektedir (s. 65). İnsan Hakları Eğitimi için 2005–2007 eylem planında öngörülen bilgi ve becerilerin kazanılmasına, değerlerin ve tutum ve davranışların geliştirilmesine katkıda bulunması beklenen eğitimcilerin “öğrenme için evrensel tasarım” konusunda eğitimi, bu alanda etkili eğitimin gerçekleştirilmesinde önemli bir adım olabilir. Eğitimin İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nde tanımlanan asıl hedefinin gerçekleşmesi ise daha kapsamlı, yeni ve yaratıcı bir eğitim projesini, hem öğrenciler hem de eğitimciler için eğitim ortamının bir bütün olarak evrensel tasarımını gerektirmektedir.

EVRENSEL TASARIM EĞİTİMİ

1948 İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, farklılıkları nedeniyle çoğu zaman dışlanan ve toplum hayatının dışına itilen kişi ve grupların karşılaştıkları fiziksel, yasal, toplumsal ve psikolojik engellerin kaldırılması yönündeki taleplerinin dayanağı olmuştur. Amerika Birleşik Devletleri’nde ayrımcılığa karşı 1964 Yurttaş Hakları Yasası’nın (Civil Rights Act) benimsenmesinden sonra bedensel yetersizlikleri olan kişilerin fırsat eşitliği için ve koruyup gözetme ama hak ve özgürlüklerin kullanılmasına olanak tanımayan yaklaşımlara karşı başlattıkları mücadele yapıtı çevreyle ilgili planlama ve tasarım kararlarının önemini ortaya koymuştur (Adaptive Environments, 2006).

Yapılı çevreyi ilgilendiren erişilebilirlik standartlarının bugün pek çok ülkede yasa ve yönetmeliklerde yer alması, fırsat eşitliği ve temel hak ve özgürlüklere dayalı mekânsal planlama ve tasarım için verilen mücadelenin olumlu sonuçlar verdiğini göstermektedir. Ne var ki, evrensel tasarım yaklaşımı açısından içinde yaşadığımız mekânların ve kullandığımız nesnelerin yasa ve yönetmeliklerle belirlenen asgari teknik gereklerle ve erişilebilirlik standartlarına uyması tek başına yeterli değildir. Ostroff ve Weisman teknik gereklerle ve standartlara bütünüyle uyan, ama evrensel tasarım yaklaşımı açısından son derecede yetersiz tasarımların olabileceğini hatırlatırlar (Ostroff & Weisman, 2004, s. 3, 4). Evrensel tasarım, kanunun lafzının ötesine geçerek ruhuna, etik ilkelere ve değerlere yönelir, böylece yaratıcı çözümlere olanak sağlar (Weisman, 2001, s. 69.4). Bu nedenle evrensel tasarım eğitimi, örneğin erişilebilirlik standartlarını öğretmekten ve bu standartlara uygun proje üretmenin teknik bilgisini kazandırmaktan daha fazlasını amaçlar.

Bu ayırt edici yönüyle evrensel tasarıma Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi’nin 15 Şubat 2001 tarihli kararında da yer verilmiştir (Resolution ResAP(2001)1). “İnsan Hakları ve Temel Hakların Korunması Sözleşmesi” ve “Avrupa Sosyal Haklar Sözleşmesi”nin ilgili maddelerine gönderme yapılan kararda evrensel tasarım yaklaşımının, insan yapısı çevreyle ilgili tüm mesleklerin her kademedeki eğitim ve öğretim programları içinde yer alması tavsiye edilmektedir. “Tomar Kararı” olarak da bilinen bu metinde söz konusu yaklaşımın mesleki eğitim ve öğretimle bütünleştirilmesinin ve bu alanlarda yeni tutum ve davranışların geliştirilmesine yardımcı olacak birikimin kazandırılmasının insan hakları ve temel özgürlüklerin tutundurulmasında önemli bir rol oynayacağı da vurgulanmaktadır.

Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, Tomar Kararı'nın ardından, 24 Ekim 2001 tarihinde "yetersizlikleri olan kişilerin kapsayıcı yeni teknolojiler aracılığıyla yurttaş haklarından tam olarak yararlanmalarının sağlanması" konusunda da bir karar almıştır (Resolution ResAP(2001), s. 3). Bu kararda ürünlerin ve hizmetlerin erişilebilirliğinin ve kullanılabilirliğinin daha tasarım aşamasında sağlanabilmesi için, evrensel tasarım stratejisine tüm tasarım ve mühendislik eğitimi programlarında yer verilmesi tavsiye edilmektedir.

Bütün bu alanlarda evrensel tasarım fırsat eşitliği sağlayan, kişileri özgür, etkin ve güçlü kılan, kapsayıcı, bütüncül ve bütünleştirici çözümler geliştirmek için tasarımın yaratıcı potansiyelinden yararlanmayı öğretir. Ama Tomar Kararı'nda da vurgulandığı gibi, evrensel tasarım yaklaşımı ilgili meslek alanlarının eğitiminde henüz yaygın olarak benimsenmiş değildir (Resolution ResAP(2001)1, s. 11, 25). Bu sorun, Tomar Kararı'ndan yola çıkan ve Avrupa Birliği Leonardo da Vinci Programı desteğiyle gerçekleştirilen "Mimarlık ve Erişilebilirlik, Öğretim Araçları (AAOutils) Herkes İçin Tasarım" başlıklı araştırma projesinin ara raporunda ve proje çerçevesinde geliştirilen kitapçıkta da dile getirilmektedir (Kofod, Kobberholm ve Lentfer, 2003, s. 4; Kennig ve Ryhl, 2002). Söz konusu yayınlarda, özellikle mimarlık alanında, evrensel tasarım yaklaşımına yer veren yeni ve yenilikçi programlara ve derslere duyulan ilginin yetersizliğine dikkat çekilmektedir. Evrensel tasarım eğitimine duyulan ilginin yetersizliği, söz konusu yayınlarda belirtildiği gibi, bu yaklaşımın ve dayandığı felsefenin yaratıcılığı engelleyeceği endişesinden kaynaklanıyor olabilir. Bu endişenin popüler kültürün beslediği, imarlığın asli görevinin yeni ve çarpıcı biçimler yaratmak olduğu inancına dayalı bir mimarlık anlayışı ile piyasada geçerliliği olan estetik değerlerden kaynaklandığı söylenebilir. Ama mimarlık alanında ve ilgili diğer meslek alanlarında eğitim ortamlarında paylaşılan başat değerlerin eğitimde yerleşik uygulamaların da bu açıdan gözden geçirilmesi gerektirir ve gerekmektedir.

İNSAN HAKLARI EĞİTİMİNİN EVRENSEL TASARIMI

Tüm insanların sağlıklı, güvenilir, nitelikli bir çevrede yaşama hakkından ve bu konuda meslek sahiplerinin etik sorumluluğundan hareket eden bir meslek anlayışına dayalı bir meslek eğitiminin aynı zamanda evrensel tasarım eğitimi ya da "iyi tasarım" ve "doğru uygulama" eğitimi olduğunu söylemek yanlış olmaz. Böyle bir eğitim, sadece içinde yer aldığı siyasal, ideolojik, sosyal, kültürel ve kurumsal bağlamların değil, aynı zamanda meslek alanının başat değerleri ve normları karşısında eleştirel bir duruş geliştirmeye olanak verecek bir düşün, tasarım ve uygulama ortamı sunar. Bu anlayışla tasarlanmış bir eğitim süreci daha kapsayıcı, herkes için daha yüksek bir yaşam kalitesi ve daha çok özgürlük vaat eden bir çevre yaratmayı amaçlayan, tasarım sürecini çoğulcu, katılımcı demokrasinin gerekleriyle ilişkilendirip düzenleyen uygulamaların gerektirdiği bilginin üretilip paylaşılmasını sağlar.

Yasemin Kepenekçi'nin (2005) Türkiye'de insan hakları eğitiminin etkililiği konusundaki çalışmasının da ortaya koyduğu gibi, insan haklarına ilişkin soyut kavramların bir dersin sınırları içinde geliştirilmesi kolay değildir. Bu evrensel tasarım ilkeleri için de doğrudur. Temel hak ve özgürlüklerle ilgili soyut kavramların içeriklerinin, değerlendirme ve karar verme süreçlerinde açılmasını, bu kavramların çevremizle ve nesnelere ilişkilerimiz üzerinde düşünürken, bu ilişkileri betimlerken ve yeniden düzenlerken kullandığımız günlük dile kazandırılmasını sağlayan bir meslek eğitimi etkili bir insan hakları eğitimidir. İnsan onuruna saygılı bir toplum hayatının fiziksel altyapısını inşa etmek için gerekli bilginin de üretilip paylaşıldığı bir insan hakları eğitimidir söz konusu olan.

Kaynakça:

Adaptive Environments. (2006). History of universal design. 2 Ekim 2006

<http://www.adaptenv.org/index.php?option=Content&Itemid=26#top>

Coleman, R. et al (2003). Introduction: From margins to mainstream." In John Clarkson et al (der.), *Inclusive design: Design for the whole Population*. London: Springer-Verlag.

II. Ulusal Uygulamalı Etik Kongresi Bildiriler Kitabı

- Committee of Ministers of the Council of Europe (2001)1. Tomar resolution (Resolution ResAP(2001)1 on the introduction of the principles of universal design into the curricula of all occupations working on the built environment) [Evrensel tasarım ilkelerine yapılı çevreyle ilgili tüm mesleklerin ders programlarında yer verilmesi konusunda Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi Tomar karar]. 14 Ocak 2006 [http://www.coe.int/T/E/Social_Cohesion/soc-sp/ResAP\(2001\).pdf](http://www.coe.int/T/E/Social_Cohesion/soc-sp/ResAP(2001).pdf)
- Committee of Ministers of the Council of Europe (2001)3. Resolution ResAP(2001)3 Towards full citizenship of persons with disabilities through inclusive new technologies [Kapsayıcı yeni teknolojiler yardımıyla yetersizlikleri olan kişilerin yurttaşlık haklarından tam olarak yararlandırılması konusunda Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi karar]. 14 Ocak 2006 [http://www.coe.int/T/E/Social_Cohesion/soc-sp/ResAP\(2001\)3E.pdf](http://www.coe.int/T/E/Social_Cohesion/soc-sp/ResAP(2001)3E.pdf)
- Hackman, H. W. & Rauscher, L. (2004). Pathway to Access for All: Exploring the Connections Between Universal Instructional Design and Social Justice Education. *Equity & Excellence in Education*, 37, 114–123. 2 Ekim 2006 <http://taylorandfrancis.metapress.com/media/8dfgujlqwgdh19vhh15x/contributions/0/n/5/6/0n56ym2qk5q4fvy1.pdf>
- Kennig B. & Ryhl C. (2002). “Teaching Universal Design - Global Examples of Projects and Models for Teaching in Universal Design at Schools of Design and Architecture”. AAOutils, ANLH, Brussels. 21 Temmuz 2006 <http://www.anlh.be/aaoutils/aaoutils/examples.PDF>
- Keşen, Y. K. (2005). A study of effectiveness of human rights education in Turkey. *Journal of Peace Education*, 2(1), 53–68. 2 Ekim 2006 <http://taylorandfrancis.metapress.com/openurl.asp?genre=article&id=doi:10.1080/1740020042000334091>
- Kofoed, L. B., Koberholm, L. & Jansen, C. L. (2003). Design for all. AAOutils, ANLH, Brussels. 21 Temmuz 2006 <http://www.anlh.be/aaoutils/aaoutils/en/ch3/programmes/brochure/anglais.pdf>
- The Center for Universal Design. (1997). The principles of universal design. (Version 2.0) [Brochure]. Raleigh, NC: North Carolina State University. 2 Ekim 2006 http://www.design.ncsu.edu/cud/about_ud/udprinciples.htm
- The Ohio State University Partnership Grant. (2000). Fast facts for faculty series: Universal design for learning – elements of good teaching. 2 Ekim 2006 <http://www.osu.edu/grants/dpg/fastfact/undesign.html>
- Ostroff, E. (2001a). Universal design: The new paradigm. In W. F. E. Preiser & E. Ostroff (Eds.), *Universal design handbook* (Chapter 1). New York: McGraw-Hill.
- Ostroff, E. (2001b). Universal Design Practice in the United States. In W. F. E. Preiser and E. Ostroff (der.), *Universal design handbook* (Chapter 43) New York: McGraw-Hill.
- Ostroff, E. & Weisman K. L. (2004). Universal design, beyond the ADA: An Introduction to creating inclusive buildings and places. http://www.udeducation.org/teach/course_mods/survey/SlideShowScript.pdf
- Pliner S. M. & Johnson J. R. (2004). Historical, theoretical, and foundational principles of universal instructional design in higher education. *Equity & Excellence in Education*, 37, 105–113.
- Weisman, L. K. (2001). Creating the universally designed city: Prospects for the new century. W. F. E. Preiser ve E. Ostroff (der.), *Universal design handbook* (Chapter 69). New York: McGraw-Hill.
- World Programme for human rights education—the plan of action for the first phase (2005-2007) A.59.525.Rev.1.pdf. (2005). 2 Ekim 2006 <http://www.ohchr.org/english/issues/education/docs/A.59.525.Rev.1.pdf>
- World programme for human rights education—the plan of action for 2005-2007 in brief. (2005) <http://www.ohchr.org/english/issues/education/training/docs/planaction-inbrief.pdf>

MUHASEBE UYGULAMALARINDA MESLEK ETİĞİ ANLAYIŞI VE BİR ARAŞTIRMA

Yrd. Doç. Dr. Ali ALAGÖZ
Selçuk Üniversitesi, İşletme Bölümü

Araş. Gör. Baki YILMAZ
Selçuk Üniversitesi, İşletme Bölümü

Araş Gör. Ender GÜLER
Selçuk Üniversitesi, İşletme Bölümü

Özet: Son yıllarda etik olgusunun daha yoğun olarak gündeme geldiği ve her meslek dalında etik kuralların oluşturulması yönünde çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmada muhasebe uygulamalarına yön veren etik kavramının uygulayıcılar arasında nasıl algılandığı değerlendirilmiştir. Konya Serbest Muhasebeci ve Mali Müşavirler Odası'na kayıtlı olarak faaliyet gösteren muhasebe meslek elemanlarının, ulusal ve uluslararası meslek kuruluşlarınca belirlenen etik ilkelere duyarlılık düzeyi araştırılmıştır.

Anahtar sözcükler: etik, meslek etiği, muhasebe mesleği
Abstract: Popularity of ethics phenomenon is more greater in every field. Coeds of professional ethics are searched in each of occupational branches among In this study, in order to understand how the concept influence the chartered accountants perception. Sensitivity level of accounting profession staff, active in Konya, to ethical principals determined by the national and international associations is examined.

Keywords: ethics, professional ethics, accounting profession

GİRİŞ

Dünyamız günümüzde kapsamlı ve son derece hızlı bir değişim sürecine tanık olmaktadır. Küreselleşme ve rekabet olguları toplumsal yapıları derinden etkilemiş, sosyal yaşamda ve işletmelerde ilişkilerin karmaşıklaşmasını ve her alanda açık ilke ve kuralların bulunmasını kaçınılmaz hale getirmiştir. Bu ilke ve kuralların uygulanmasını sağlamak amacıyla sosyal yaşamda, işletmeler ve örgütsel yapıya sahip meslek kuruluşları birtakım çalışmalar başlatmışlardır. Bu çalışmaların sonucunda özellikle her meslek dalında kendine özgü “meslek etiği” ile ilgili kurallar oluşturulmuştur.

Muhasebe, mali nitelikteki işlemleri ve olayları para ile ifade edilmiş şekilde kaydetme, sınıflandırma, özetleyerek raporlama ve sonuçları yorumlama bilim ve sanattır. Muhasebe disiplinin temel amacı karar vermeyi kolaylaştırıcı bilgiyi ilgililere sunmaktır (Mugan 1999, s. 14). Muhasebe; yasaları, mesleki düzenlemeleri ve toplumun genel kabul görmüş değer yargılarını da göz önünde bulundurarak, güvenli bilgilerin anlaşılır bir şekilde kamuya sunulmasını amaçlar. Bu bağlamda muhasebe mesleği de gelişme göstermiştir. Mesleğin gelişimindeki en önemli faktörlerden biri, meslek grubunca oluşturulan meslek etik kurallarıdır.

Muhasebe mesleği, işletmeler ve işletmeler ile ilgili çıkar grupları arasında önemli bir rol oynamaktadır. Meslek mensuplarının müşterilerine, meslektaşlarına ve topluma karşı taşıdığı sorumluluklar meslek etiği kurallarına uymalarını zorunlu kılmaktadır. Mesleğin toplumda güven kazanması, işlevinin ve etkinliğinin meslek etiği kuralları etrafında etkin bir biçimde yürütülmesine bağlıdır.

Bu çalışmada, muhasebe mesleğinde ve muhasebenin sosyal sorumluluk kavramında çok önemli bir yer arz eden etik anlayışının varlığı ve gelişimi üzerinde durulmuş ve bu anlayış çerçevesinde muhasebe meslek etiği incelenmiş ve bir araştırma çerçevesinde değerlendirilmiştir

ETİK KAVRAMI VE MESLEKİ ETİK

Etik sözcüğü, Yunan dilinde “karakter” anlamına gelen “ethos” sözcüğünden türetilmiş bir kavramdır. Etik, insan ilişkilerinde, toplumsal, kültürel, siyasi, ekonomik, hukuki, bilimsel, teknolojik tüm alanlarda, birey, toplum ve kurumlar açısından neyin iyi neyin kötü olduğu konusunda ilgili, ilke ve değerler sistemidir.

Etik, insan davranışları ile ilgili olup, doğru-yanlış veya iyi-kötü gibi nisbik derecesi çok yüksek olan sıfatlar veya nitelikler arasında bir kültür veya değerler sistemini oluşturmaktadır (Pekdemir 2003, s. 12).

Etik, yaşamın her alanında davranışları yönlendiren standartların ve prensiplerin bütünü olarak doğruyu ve yanlış ayırt etmek olarak algılandığı için, tarihsel süreç içinde farklı toplumlar ve kültürler kendi kurallarını oluşturmuştur (Müslimov ve Aras 2005, s. 2). İşletmelerin etik değerlere uyum sağlamasının ve sosyal sorumluluklarını yerine getirmelerinin işletme ilgililerine etkisinin yanında ekonominin bütünü ve ekonomik etkinlik üzerinde de etkisi vardır (Arrow 1996, s. 227).

Etik kavramının temelinde sorumluluk duygusu yer almaktadır. Bir değer yargısını ifade eden sorumluluk; işletmeler, kurumlar ve toplumlar arasında farklılık gösterse de genel olarak hesaba çekilme durumu, mesuliyet duygusunu ifade etmektedir. Kişi ya da kurumların topluma karşı olan sorumlulukları bir işletmenin veya bir toplumun ya da bir meslek grubunun iş kültürünü oluşturmaktadır (Güneş 2003, s. 108).

Mesleki etik, mesleki faaliyetin sürdürülmesinde ahlaki ve mesleki ilkelere göre hareket etme disiplinini ifade eder (Özkol ve diğ. 2005, s. 109). Bu disiplin, belirli bir meslek grubunun oluşturduğu, uyguladığı ve koruduğu mesleki ilkeler ve kurallar bütünüdür. Bu ilke ve kurallar mesleki grubun davranış kuralları olarak evrensel nitelik taşırlar.

Mesleki faaliyetleri yerine getiren meslek elemanlarının meslek etiğine ilişkin *teleolojik* ve *deontolojik* olarak adlandırılan ve kararlarını etkileyen iki tür yaklaşım bulunmaktadır (Selimoğlu Kardeş 1997, s. 6-7-8):

Teolojik yaklaşımda, fayda maliyet karşılaştırması yapılmakta ve en yüksek faydayı sağlayan doğru olduğu esas alınmaktadır. Deontolojik yaklaşımda ise, en yüksek faydanın söz konusu olmadığı durumlarda, hakların ve yükümlülüklerin tanınması gerektiği yaklaşımı esas alınmaktadır. Yani kararları etkileyen bu durumlar daha çok meslek grubunun gücü ve otoritesi ile ilgilidir.

Mesleki etik, kanunlara uygun işlemlerin yanısıra, toplumun güncel değer yargılarına da değer vererek güvenilir bilgilerin topluma sunulmasıdır (Sözbilir 2000, s. 46). Güvenilir bilgilerin topluma sunulmasında meslek etiği kurallarının etkin olup olmadığını ortaya koyacak bazı amaçlar bulunmaktadır (Ergün ve Gül 2004, s. 58): Birincisi, etik kuralların hem toplum hem de bu kurallara uymak durumunda olan meslek elemanları tarafından uygun ve mantıksal olduğu konusunda görüş birliğinin var olup olmadığı, ikincisi ise, bu kurallara uyulmadığı zaman uygulanacak yaptırımların varlığıdır. Bu amacın gerçekleştirilebilmesi, şüphesiz, mesleki bilgi ve deneyimin yanında mesleki davranış değerlerine, ahlak değerlerine ve moral değerlere ilişkin kuralların toplanıp birleşmelerini de gerektirir.

MUHASEBE MESLEK ETİĞİ

Muhasebe meslek etiği, muhasebecilerin iş dünyasındaki ilişkilerini düzenleyen ilkeler ve kurallar bütünüdür (Azaltun ve Kaya 2006, s. 109). Muhasebe mesleğinde etik, yasalara, mesleki düzenlemelere ve toplumun genel kabul görmüş değer yargılarına önem vererek, güvenilir bilgilerin anlaşılır şekilde kamuya sunulmasını amaçlar (Sözbilir ve Yeniğün 2001, s. 31).

Muhasebe mesleğinin toplumun büyük bir kesimine karşı bilgi sağlama amacını en üst düzeyde doğru ve güvenilir bir biçimde gerçekleştirmesi sosyal sorumluluk gerektirir. Muhasebe mesleğinin bu sorumluluğu yerine getirebilmesi için dayandığı temel yol, muhasebe meslek etiğidir.

Muhasebe uygulayıcıları açısından etik, meslek mensubunun bağımsızlığının, kendini kontrolün ve kendine güven duyulmasının simgesi olarak belirtilmektedir. Muhasebe meslek mensubuna güven duyulması, mesleki itibarın yükselmesini sağlar. Meslek mensubuna güven duyulması için, iki temel nitelik aranmaktadır (Çiftçi 2003, s. 82): Mesleki bilgi birikimine sahip olma ve etik boyutunu temsil eden sorumluluk bilinci. Muhasebe uygulayıcıları için sorumluluk bilinci üç ana başlık altında toplanabilir (Cukacı 2006, s. 89):

- *Sosyal sorumluluk:* Muhasebe uygulamalarının yürütülmesinde ve mali tabloların düzenlenmesi ver sunulmasında; belli birey veya grupların değil, tüm toplumun çıkarlarının gözetilmesi ve buna bağlı olarak bilgi üretiminde gerçeğe uygun, tarafsız ve dürüst davranılmasıdır.
- *Meslektaşlara karşı olan sorumluluk:* Bilgi aktarımı ve bilgi sağlama gibi konularda, yasalarla ortaya konulmuş sınırlar ve mesleki özenin gerektirdiği ölçüde sorumluluk taşınmasıdır.
- *İşletme sahip ve yöneticilerine karşı sorumluluk:* İşletme yönetici ve iş görenlerine, mevcut veriler doğrultusunda yerinde ve isabetli kararların alınmasının temin edilmesidir.

Muhasebe uygulayıcılarının meslekle ilgili davranış ve kararlarında bir bütünlük sağlanması amacıyla mesleğe ilişkin etik kuralları ile ilgili çalışmalar yapılmıştır. Meslek etiği ile ilgili ilk çalışmalar AICPA (American Institute of Certified Public Accountants) tarafından yayımlanan “Mesleki Davranış Yasası İlkeleri ve Kuralları” nı içerecek şekilde yayınlanmıştır (Uslu 1998, s. 27). Ayrıca IFAC (The International Federation of Accountants)’ın “Meslek Etiği Kuralları” da bulunmaktadır. Ülkemizde son yıllarda muhasebe mesleğinde etik değerleri oluşturmak amacıyla yapılan ciddi çalışmalar söz konusudur. Özellikle TURMOB (Türkiye Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirler Odaları Birliği) ‘un oluşturduğu meslek etiği kuralları, bu çalışmaların göstergesidir.

Etik kuralların ortak noktalarını aşağıdaki gibi gösterebiliriz:

Genel Olarak Muhasebe Meslek Etiği Kuralları

Dürüstlük, bağımsızlık, tarafsızlık ve güvenilirlik
Mesleki Bilgi ve Yeterlilik
Genel Standartlara ve Muhasebe İlkelerine Uyum
Sorumluluklar

MESLEK ETİĞİ ANLAYIŞININ ARAŞTIRILMASI

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, Konya ili merkezinde faaliyette bulunan ve muhasebe mesleğini farklı düzeylerde icra eden muhasebe meslek elemanlarının, muhasebe meslek etiği anlayışının ölçümünü tespit etmektir.

Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi

Bu çalışmanın kapsamı, Konya ili merkezinde faaliyette bulunan, SM, SMMM ve YMM'leri kapsamaktadır. Konya ili merkezinde, Nisan-2006 tarihi itibarıyla Serbest Muhasebeci ve Mali Müşavirler Odasına kayıtlı olup, meslek ruhsatına sahip olarak bağımsız çalışan 663 meslek elemanı bulunmaktadır.

Meslek elemanlarıyla yüz yüze görüşülerek anket uygulaması yapılmıştır. Anket sorularının amacı, muhasebe meslek elemanlarının "Muhakleleri Meslek Etiği Anlayışının Ölçümü" ne yönelik olmuştur. Bu amaçla muhasebe meslek etiği kurallarının ortak noktaları belirlenerek, belirlenen kriterler doğrultusunda sorular hazırlanmıştır. Çalışmada veri toplama aracı olarak kullanılan anket soruları iki gruptur. Birinci grup, katılımcıların demografik ve kişisel özelliklerini belirlemeye yönelik, ikinci grup ise katılımcıların meslek etiği anlayışının ölçümüne yöneliktir. Yapılan anketlerde değerlendirmeye uygun 225 anket formu elde edilmiştir.

Tablo 1: Meslek Elemanlarının Ünvanları

Unvanı	Frekans	Oran
SM	99	44
SMMM	123	54,6
YMM	3	4,4
Toplam	225	100,0

Ankete katılan meslek elemanlarının %44'ü SM, %54,6 'sı SMMM ve %1,4'ü YMM'dir.

Tablo 2: Meslek Elemanlarının Yaşı

Yaş	SM		SMMM		YMM		Toplam	
	Frekans	Oran	Frekans	Oran	Frekans	Oran	Frekans	Oran
20-30	13	13,13	23	18,69	-	-	36	16
31-40	29	29,29	38	30,89	-	-	67	29,77
41-50	46	46,46	41	33,33	2	66,66	89	39,55
50 ve üzeri	11	11,12	21	17,09	1	33,34	33	14,68
Toplam	99	100,0	123	100,0	3	100,0	225	100,0

Ankete katılan meslek elemanlarının çoğunluğunu oluşturan yaş grubu, 31-50 yaş arası yani genelin yaklaşık %70'idir.

Tablo 3: Meslek Elemanlarının Mesleki Deneyimleri

Yaş	SM		SMMM		YMM		Toplam	
	Frekans	Oran	Frekans	Oran	Frekans	Oran	Frekans	Oran
1-10	8	8,08	42	34,14	-	-	50	22,22
11-20	34	34,34	39	31,70	-	-	73	32,44
21-30	40	40,40	34	27,64	2	66,66	76	33,77
31 ve üzeri	17	17,18	8	6,52	1	33,34	26	11,57
Toplam	99	100,0	123	100,0	3	100,0	225	100,0

Ankete katılan meslek elemanlarının mesleki deneyimleri incelendiğinde, çoğunluğun 11-30 yıl arası ile % 66,21'lik kısmı oluşturan meslek elemanları olduğu belirlenmiştir.

Anketin ikinci bölümüne geçmeden önce AICPA (American Institute of Certified Public Accountants), IFAC (The International Federation of

II. Ulusal Uygulamalı Etik Kongresi Bildiriler Kitabı

Accountants) ve TURMOB'un (Türkiye Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirler Odaları Birliği) meslek etiği kuralları genel hatlarıyla Tablo 4'de verilmiştir ve bu kurallar doğrultusunda oluşturulan sorulara cevaplar aranmıştır. Verilen sorulara, ankete katılan meslek elemanlarının katılıp katılmadığının ölçülebilmesi için beşli ölçü esas alınmıştır.

Tablo 4: Genel Olarak Muhasebe Meslek Etiği Kuralları

Dürüstlük, bağımsızlık, tarafsızlık ve güvenilirlik
Mesleki Bilgi ve Yeterlilik
Genel Standartlara ve Muhasebe İlkelerine Uyum
Sorumluluklar

Bu kurallar, AICPA, IFAC ve TURMOB tarafından ayrıntılı bir şekilde belirlenmiştir.

Tablo 5: Dürüstlük, bağımsızlık, tarafsızlık ve güvenilirlik

	Kesinlikle Katılıyor	Katılıyor	Fikrim Yok	Katılmıyor	Kesinlikle Katılmıyor	Toplam
Frekans	102	87	22	10	4	225
Oran	45,33	38,66	9,77	4,44	1,8	100,0

Meslek elemanlarının, %84'e yakını dürüstlüğü, bağımsızlığını, tarafsızlığını ve güvenilirliğin kendileri için önemine katıldıkları yönünde cevap vermişlerdir. Meslek mensupları, işlerini dürüstlük, bağımsızlık, tarafsızlık ve güvenilirlik içinde yürütürler. Bu sonuç meslek elemanlarının, mükellefin ve kamunun çıkarlarını koruma, kendi uzmanlığına ve yargısına güvenme, mükellefe karşı dürüst ve tarafsız olma konularında odaklandığını göstermektedir. Ayrıca bu sonuç, fikri olmayanların dışında kalan ve %6'ya yakın bir kesimi oluşturan meslek elemanlarının, mükellefe ve kamuya güvenmediğine, şahsi çıkarların ön planda tutulduğuna ve bağımsız davranılmadığına yönelik odaklandığını göstermektedir.

Tablo 6: Mesleki Bilgi ve Yeterlilik

	Kesinlikle Katılıyor	Katılıyor	Fikrim Yok	Katılmıyor	Kesinlikle Katılmıyor	Toplam
Frekans	159	52	1	10	3	225
Oran	70,66	23,11	0,44	4,44	1,35	100,0

Meslek elemanlarının %94'e yakını mesleki bilgi ve yeterliliğin önemine katıldıkları yönünde cevap vermişlerdir. Bu sonuç meslek elemanlarının genel eğiliminin muhasebe mesleğinde teorik ve pratik bilgileri uyumlu bir şekilde kullanma, meslekte ön hazırlık, kendini geliştirme ve yenileme gibi mesleki bilgi ve yeterlilik konularına önem verildiğini göstermektedir.

Tablo 7: Genel Standartlara ve Muhasebe İlkelerine Uyum

	Kesinlikle Katılıyor	Katılıyor	Fikrim Yok	Katılmıyor	Kesinlikle Katılmıyor	Toplam
Frekans	172	23	5	15	10	225
Oran	76,44	10,22	2,22	6,66	4,46	100,0

Meslek elemanlarının %87'ye yakını genel standartlara ve muhasebe ilkelerine uyumda yeterince titiz davrandığı, %12'sine yakın bir kesimin ise bu konuda titiz davranmadığı ortaya çıkmıştır. Genel standartlara ve

muhasabe ilkelerine uyum, muhasabe meslek etiğinde ileri düzeyde ve kapsamlı olarak ele alınan bir kuraldır.

Burada amaç, mesleki faaliyetlerin yürütülmesi sırasında tüm meslek elemanları tarafından hem genel kabul görmüş muhasabe ilke ve kurallarının hem de ulusal mevzuat hükümlerinin dikkate alınmasının sağlanmasıdır (Çiftçi 2003, s. 90). % 87'lik bu oran olumlu olmakla birlikte, oldukça düşük bir değerdir.

Tablo 8: Sorumluluklar

	Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Fikrim Yok	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
Frekans	82	61	9	39	34	225
Oran	36,44	27,11	4	17,33	15,12	100,0

Meslek elemanlarının sorumluluklar konusunda %64'ünün sorumluluk bilinci ile iş yapma, kamuya ve mükellefe karşı sorumlu olma, yasadan çok meslek etiğini öne çıkarma eğiliminde olduğu görülürken, fikri olmayanların dışında kalan meslek elemanlarının %33'e yakını sorumluluk bilinci ile iş yapmadığını, mükellef ile kamu arasındaki ilişkiyi dengeleyemediği, ayrıca mesleki dayanışma içinde olmadığı yönünde odaklanıldığı görülmüştür. Bu sonuç, sorumluluk konusunda özellikle meslek etiğinin zarar gördüğünü ve sorumluluk konusunun ciddi bir engel oluşturduğunu göstermektedir.

SONUÇ

Günümüzde etik olgusunun, her alanda daha yoğun olarak gündeme geldiği, her düzeyde tartışıldığı ve özellikle de her meslek dalında etik kurallarının oluşumu yönünde çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Etik davranış, iş çevrelerinde ve kamusal çevrelerde en çok üzerinde durulan konulardan biri haline gelmiştir.

Muhasabe meslek etiği, muhasebeciler tarafından oluşturulan ve muhasabe ile ilgili taraflarca benimsenen mesleki ilkeler bütünüdür. Muhasabe uygulamalarının yürütülmesinde ve üretilen bilgilerin düzenlenmesi ve sunulmasında, belli bir çıkar grubunun değil de, tüm çıkar gruplarının gözetilmesi ve dolayısıyla bilgi üretiminde gerçeğe uygun, tarafsız ve dürüst davranılması gereği muhasebenin temel bir kavramı olan sosyal sorumluluk kavramıyla ilgilidir. Muhasabe meslek elemanları; devlete, topluma, mesleki kuruluşlara, müşterilere ve kendilerine karşı, sosyal sorumluluk bilinciyle hareket ederek muhasabe bilgilerinin doğru, güvenilir ve tarafsız bir şekilde ilgili taraflara sunulmasını sağlarlar. Bu bağlamda devreye giren muhasabe meslek etiği, ahlaki davranışlarla hizmet edilmesi anlayışını ortaya çıkartmaktadır.

Araştırmamızda muhasabe meslek elemanlarının, muhasabe meslek etiği ile ilgili uygulama ve davranış tarzlarına etik penceresinden bakışları değerlendirildiğinde daha önce yapılan araştırmalar göre meslek etiği kurallarına karşı olumlu algılama ve eğilime sahip oldukları görülmektedir. Ülkemizde TURMOB'un meslek etiği kurallarını koyduğu düzenleme önemli bir gelişmedir. Söz konusu kuralların benimsenmesi ve uygulanabilirliğinin sağlanması için çalışmalar yapılmalıdır. Özellikle sorumluluk konusunda meslek etiğinin zarar görmemesi için mesleki dayanışmanın ön plana çıkarılması gerekmektedir. Muhasabe meslek elemanlarının sadece müşterilere karşı değil aynı zamanda kamuya karşı da sorumlu oldukları bilincinin yerleştirilmesi, muhasabe etik ilke ve kurallarının ayrıntılı bir şekilde açıklanması ve bunun için etik eğitimlerinin verilmesi kanımızca muhasabe mesleğinin bugünkü bulunduğu yerden daha iyi yerlere gelmesine önemli katkılar sağlayacaktır.

Kaynakça:

- Arrow, A. (1996) 'Social Responsibility and Economic Efficiency,' Ethical Issues in Business, Edited by: T. Donaldson and P.H. Werhane, 5th. Edition, Prentice Hall, New Jersey, s. 227-236.
- Azaltun, M. ve Kaya E. (2006) "Muhasebe Eğitiminde Meslek Etiğinin Yeri ve Önemi: Anadolu Üniversitesinde Yapılan Bir Araştırma" Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, Mart, s. 109.
- Cukacı, Y. C. (2006) "Kamuyu Aydınlatmada Muhasebe Meslek Elemanlarının Etik Anlayışı ve İzmir İlinde Bir Uygulama", Dokuz Eylül Üniversitesi, S.B.E. Dergisi, Cilt:8, Sayı:1, s. 85.
- Çiftçi, Y. ve Çiftçi, B. (2003) "Muhasebe Mesleğinde Meslek Etiği (Türkiye'deki Düzenlemeler ve Uluslar arası Düzenlemelerle Karşılaştırılması), Muhasebe ve Denetime Bakış, Eylül, s. 82.
- Gül, K., ve Ergün H. (2004) "Muhasebe Mesleğinde Etik" Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi, Ocak, s. 58.
- Güneş, R. (2003) "Muhasebe Uygulamalarının Sosyal Sorumluluk Anlayışı Üzerine Bir Araştırma", Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, Cilt:5, Sayı :2, s. 108.
- Mugan, C. Ş. (1999) "Ahlak, Toplumsal ve Kişisel Değerler: Muhasebe Mesleği ve Eğitimi Üzerinde Etkileri" Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, Cilt:1, Sayı :2, s. 14.
- Müslümov, A. ve Aras G. (2006) "Türkiye'de Muhasebe ve Finansal Yönetim Uygulamalarında Etik Davranışları Etkileyen Faktörlerin Analizi", www3.dogus.edu.tr/amuslumov/Etik_Muslumov_Aras_Turkce.pdf, erişim tarihi: 05/08/2006.
- Özkol, E. ve diğ. (2005) "Meslek Etiği ve Muhasebe Meslek Elemanlarının Etik İlkelere Duyarlılık Düzeyinin Araştırılması", Muhasebe ve Denetime Bakış, Mayıs, s. 110.
- Pekdemir, R. (2000) "Ülkemiz Muhasebe Mesleğinde Etik Kuralların Geliştirilmesi Gereği", Muhasebe ve Finansman Dergisi, Eylül, s. 12.
- Selimoğlu, S. K. (1997) "Muhasebede Meslek Ahlakı (Etik) Yaklaşımı", Türkiye III. Muhasebe Denetimi Sempozyumu, ISMMO Yayınları, Alanya, s. 6-7-8.
- Sözbilir, N. (2000) Türkiye Muhasebe Uygulamalarında Etiksel Boyutlar, Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi Matbaası.
- Sözbilir, N. ve Yenigün, T. (2001) "Muhasebe Meslek Etiği" XX. Türkiye Muhasebe Eğitimi Sempozyumu; Muhasebe Eğitiminde Yeni Ufuklar, Tekirova-Antalya.
- Uslu, S. (1998) "Muhasebe Mesleği Meslek Ahlakı ve Moral Değerler", Muhasebe Denetimi Mesleğinde Yetkiler Sorumluluklar ve Meslek Ahlakı, III. Türkiye Muhasebe Denetimi Sempozyumu, ISMMMO Yayınları.

**HİZMET İŞLETMELERİNDE İŞ ETİĞİ KAPSAMINDA
PERSONELİN ETİK ANLAYIŞI ÜZERİNE AMPİRİK BİR ÇALIŞMA**
Seden ALGÜR

Akdeniz Üniversitesi, Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Ana Bilim Dalı

Araş. Gör. Sevcan YILDIZ

Akdeniz Üniversitesi, Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksek Okulu

Özet: Etik en kısa tanımla insan tutum ve davranışlarının iyi (doğru) ya da kötü (yanlış) yönden değerlendirilmesidir. İnsan ilişkilerinde, toplumsal, kültürel, siyasi, ekonomik, hukuki, bilimsel, teknolojik v.b. tüm alanlarda insanın tutum, davranış, eylem ve kararlarında belirleyici olan, hiç kimsenin dışında kalamayacağı, kaçınmayacağı ilke ve değerler bütünüdür. Bu kapsayıcılığı nedeniyle etik “yaşamak, eylemde bulunmak, karar vermek, karar vermekte ahlaki sorumluluktur.” şeklinde ifade edilmektedir. İş Etiği ise, iş hayatında paydaşlar tarafından belirlenen davranışlarımızı değerlendirmemize yardımcı olan prensipler ve standartlar olarak tanımlanmaktadır. Bir başka tanıma göre iş etiği bireysel ve toplumsal ahlak kurallarının, iş ortamının ve kurumsal kültürlerin içinde yoğunlaşarak oluşturduğu bütünlüktür. Etiğin temel taşlarını belirleyen ise değerler sistemidir. İnsanların sahip olduğu değerler, bir davranışın, olayın, durumun diğerine oranla tercih edilmesidir.

Farklı dinsel, felsefi ya da moral inançlara saygı ve hoşgörü temelinde insanlığın ortak etik değerleri, turizm anlayışının hem temeli hem de sonucu olmaktadır. Söz konusu etik değerler kapsamında turizm sektöründe çalışanların temel hakları güvenceye alınmalı, mesleklerine özgü mevsimsellik koşulu mutlaka göz önünde tutulmalıdır.

Bu çalışmada, otel işletmelerinde çeşitli düzeylerde çalışanların etik olmayan uygulamalara ilişkin düşünceleri 5 yıldızlı bir konaklama tesisinde çalışan personele uygulanan anket çalışmasından elde edilen verilere dayanılarak yorumlanmaya çalışılacaktır.

Anahtar sözcükler: etik, iş etiği, turizmde etik

Abstract: Ethic, briefly, is the evaluation of human attitudes and behaviors in a way of good (true) or bad (wrong). The decisive factor for human attitudes, behaviors, actions and decisions in human relations, social, cultural, political, economical, judicial, scientific and technological fields is the totality of principles and values which people can not fall outside or avoid. Because of this characteristics, ethic is denoted as “to live, to act, to decide, ethical responsibility to decide”. On the other hand, Work Ethic is defined as principles and standards which help to evaluate our behaviors that are determined by shareholders in the work life. According to another definition, work ethic is the totality of individual and social ethical rules which are grown up by atmosphere of work and institutional culture. The decisive factor which determines the basis of ethic is the value system. The value which people have is to prefer one behavior, incident or situation to another one.

Common ethical values of humanity, which are at the base of respect and tolerance to different religious, philosophical or morale beliefs, are the base and the result for tourism understanding. In the scope of these ethical values, basic rights for people who work in tourism sector have to be secured, seasonality condition which particular to their professions have to be absolutely born in mind. In this work, the reflections of people who work in the hotel companies at different levels against non-ethical practices will try to be evaluated by data

observed from a survey which was applied to the employees who work in a 5 star accomodation facility.

Keywords: ethic, business ethic, ethic in tourism

GİRİŞ

Etik kavramı, Yunanca “karakter” anlamına gelen “ethos” sözcüğünden türetilmiştir. Etik, neyin yapılacağı veya neyin yapılamayacağı, neyin isteneceği veya neyin istenemeyeceğinin, neye sahip olunacağı veya neye sahip olunamayacağına bilinmesi anlamına gelmektedir. Daha kolay anlaşılabilir bir tanımla etik, insanların kurduğu bireysel ve toplumsal ilişkilerin temelini oluşturan değerleri, kuralları doğru-yanlış ya da iyi-kötü gibi ahlaksal açıdan araştıran bir felsefe disiplini olarak betimlenmektedir (Kirel, 2000).

Dinlenme, rahatlama, kültür ve doğayla baş başa kalma gereksinimlerinin en doğrudan giderildiği ayrıcalıklı etkinlik olarak turizm, bireysel ve kolektif memnuniyetin en iyi karşılanabileceği bir alan olarak tasarlanmalı ve yaşanılmalıdır. Yeterince açık fikirlerle uygulandığında turizmin, kişisel eğitimin, karşılıklı hoşgörünün ve kültürel çeşitliliği, halklar arasındaki farklılıkları öğrenmenin en temel yolu olduğu bilinmektedir. Farklı dinsel, felsefi ya da moral inançlara saygı ve hoşgörü temelinde insanlığın ortak etik değerleri, sorumlu bir turizm anlayışının hem temeli hem de sonucu olmaktadır. Turizme yatırım yapan işletmeler ve bizzat turistler, gittikleri ülkenin azınlık ve yerli halklarını da dahil olmak üzere bütün halkların toplumsal - kültürel gelenek ve pratiklerini gözetmek durumunda olmaktadır (<http://www.turizmdebusabah.com/devam~ID~5347.htm>).

Otel işletmelerinde çalışan personelin ahlaki tavırlar sergilememeleri; genel anlamda sektörün imajını zedelemekte ve işletme bazında da işletmeyi rakipleri ile yarışamaz hale getirmektedir. Bu nedenle işletmeler hayatta kalabilmek için yönetim fonksiyonlarını ahlaki değerler üzerine oturtmalı ve bu konuda eğitime önem vermelidirler (Ünlüönen ve Olcay, 2003).

Çalışmanın araştırma kısmında, örneklem kapsamındaki konaklama tesisi çalışanlarına uygulanan anketlerden elde edilen veriler değerlendirilecek ve bu veriler sonuç bölümünde yorumlanarak turizm sektöründe hizmet veren işletmelere önerilerde bulunulacaktır.

ETİK KAVRAMI VE TURİZM SEKTÖRÜNDE ETİK

Dış çevreye açık bir ekonomik ve sosyal sistem olan işletmelerin, toplumdaki değişimlere karşı duyarsız kalmamaları gerekmektedir. Aynı zamanda üretim yapabilmek için aldıkları kararların ekonomik etkileri kadar toplum üzerinde sosyal etkileri de bulunmaktadır. Diğer bir deyişle hem ekonomik hem de sosyal açıdan toplumun refahı üzerinde önemli rol oynamaktadırlar. İşletmelerde oluşan etik programlar yardımıyla bireysel değerler ile örgütsel değerlerin yakınlaşması sağlanmaktadır. Böylece motivasyon ve performans elde edilmektedir. Bireyler arası karşılıklı güveni oluşturmaya çalışan etik değerler, toplam kalite yönetimine ve stratejik planların uygulanmasına yardımcı olmaktadır (İşseveroğlu, 2001)

Bir işletmede üretimi gerçekleştiren ve işletmenin asıl gücünün, o işletmenin çalışanları olduğu bilinmektedir. Onlar gerçek anlamda, işletmenin kendisidir. Bu iki grubun karşılıklı hak ve yükümlülükleri, temelde sözleşmeye dayandırılmaktadır. Her iki grup da istediği an (bazı koşullar ışığında) bu sözleşmeye son verebilmektedir. Fakat son yıllarda kabul edilen diğer bir görüşe göre ise, çalışanların haklarını korumak (tabi ki yöneticilerin de) için bu sözleşme yeterli kalmamaktadır. Tarafların birbirlerine karşı birtakım etik sorumlulukları da vardır. Bu sorumluluklar yazılı olabileceği gibi yazısız da olabilmektedir (Şimşek, 1999).

İnsan Kaynakları uygulamaları açısından bakıldığında etik ile kesişen pek çok alan bulunmaktadır:

-Ayrımcılık: Çalışanlar için cinsiyet, din, dil, mezhep gibi kriterler dikkate alınarak farklı uygulamalar yapılması

-Fırsat Eşitliği: Tüm çalışanlara eşit şans verilmemesi

o İşe Alma: İşe alımlar sırasında tüm adayların eşit şekilde aynı kriterler ile değerlendirilmemesi

o Terfi: Yükselmelerde potansiyel sahibi adaylar arasından seçim

yapılırken eşit fırsat tanınmaması, terfilerin adil bir şekilde yapılmaması

-Ücretlendirme: Şirket içinde adil, şirket dışında rekabetçi, yapılan iş ile ücretin uyumlu olduğu bir sistem kurulmaması

-Firma ve çalışanın mahremiyeti

-Taciz: Çalışanın diğer çalışanlar, yönetici veya sistem tarafından rahatsız edilmesi

-Tenkisat: Şirketlerin küçülme sırasında hangi kriterlere göre küçülme yaparak eleman çıkarttığına tanımlanmaması ve adil yapılmaması, işten çıkartılan çalışanlar için herhangi bir yardımcı faaliyet (outplacement gibi) yapılmaması

-İhbarcılık: Şirket içerisinde oluşturulan şikayet mekanizmasının gizliliğinin sağlanmaması ve sistemin iyileştirilmesi yerine çalışanların aleyhine kullanılması

-İşyeri güvenliği ve çalışanların sağlığı: Çalışanların sağlığını tehlikeye atacak durum ve koşullarla ilgili önlem alınmaması (<http://www.insankaynaklari.com/CN/ContentBody.asp?BodyID=1064>).

Ağırlama endüstrisinin bir kolu olan otel işletmeleri göz önüne alındığı zaman; etik ile otel yönetim süreci arasında da sıkı ilişki olduğu ifade edilebilmektedir. Otelin, müşterilerin yalnızca konaklama ve yeme-içme ihtiyaçlarını değil bunun yanında bir takım sosyal ihtiyaçlarını da karşıladığı dikkate alındığında, ilişki daha da derinleşmektedir. Otel işletmelerinde; ürünün doğrudan doğruya müşterilerin önünde oluşturulması ve sunulması, müşteriler ve otel çalışanlarının gece gündüz aynı mekanda bulunması, ürün sunumu yanında müşterilerin, can ve mal güvenliğinin de (otelde kaldığı süre içinde) otel işletmesinin sorumluluğunda olması sonucunda, otellerin yoğun sosyal ve ekonomik ilişkilerin yaşandığı yerler olarak karşımıza çıkmasına neden olmaktadır. Ayrıca otelde kalan müşterilerin ve çalışanların farklı kültürlerden olma olasılıkları, iki grup arasında etik açıdan farklı beklentiler ve standartların olmasını beraberinde getirebilir ki bu durumun otel işletmelerinde etik zorlamaları da ortaya çıkarabilecektir (Kılınç, 2000).

Otel işletmelerinde çalışan personelin fizyolojik ve psikolojik ihtiyaçlarını tatmin etmeye yönelik yapılan çalışmaların özel bir önemi bulunmaktadır. Personelin müşteriye sunduğu mal ve hizmetler lüks ihtiyaç sınıfına girdiği için otel işletmelerinde çalışan personel, her zaman müşterilerin yaşam tarzlarına karşı bir özenti ve kıskançlık söz konusu olmaktadır. Bu düşünceleri ortadan kaldırmak için otel işletmelerinde çalışan personelin maddi ve manevi ihtiyaçlarına cevap verecek önlemler almak otel işletmelerinin en önemli ahlaki sorumluluklarından olmaktadır (Ünlüönen ve Olcay, 2003).

Konaklama sektöründe etik konusu ile ilgili çalışmaların daha çok otel yöneticilerine yönelik olarak yapıldığı dikkat çekmektedir. Çalışmanın konusunu oluşturan otel çalışanlarına yönelik olarak yapılan çalışmaların sayısı ise oldukça sınırlı olduğu belirlenmiştir. Ülkemizde de turizmde ve özellikle konaklama işletmelerinde yöneticilere ve çalışanlara yönelik etik konusunda yapılan çalışmaların oldukça az sayıda olduğu görülmüştür. Oysa otel çalışanlarının etik davranmasının hizmet kalitesi, dolayısıyla işletmenin başarılı olmasında önem taşıdığı bilinmektedir. Ayrıca, otel çalışanlarının yalan söyleme, hırsızlık,

sahtekârlık gibi etik olmayan davranışlarda bulunmasının işletmeye de bir takım maliyetleri olabilmektedir. Etik kurallarının ihlâlinin hizmet kalitesi ve maliyet etkileri boyutları göz önünde bulundurularak, otel işletmelerinde çalışanların etik olmayan uygulamalara ve davranışlara ilişkin kanaatlerini belirlemenin konuyla ilgili taraflara önemli yararlar sağlayacağı düşünülmektedir (Varinli, 2004).

YÖNTEM

A. Çalışmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı turizmde etik kavramının yerini ortaya koymak ve bir konaklama işletmesinde çalışanlarının etik olmayan uygulamalara ve davranışlara ilişkin kanaatlerini tespit etmektir.

B. Çalışmanın Evreni ve Örneklem Çerçevesi

Çalışmanın evrenini Antalya yöresindeki 5 yıldızlı bir otelin tüm çalışanları oluşturmaktadır. 276 adet iş görenden 170 tanesine anket uygulanmıştır.

C. Veri Toplama ve Analiz Teknikleri

Çalışmada örneklem kapsamındaki işçönerler hakkında detaylı bilgiler elde edebilmek için veri toplama yöntemi olarak anket tekniği seçilmiş ve ankete katılanlar tesadüfi örnekleme yöntemi ile belirlenmiştir. Çalışmada örneklem kapsamındaki konaklama işletmesi çalışanlarına, orijinali ülkemizde Kılınç (2000) ve Varinli'nin (2004) çalışmalarında kullandıkları anketlerdeki kriterler geliştirilerek oluşturulan anket uygulanmıştır. Uygulanan anket üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde çalışanların demografik özelliklerini belirlemeye yönelik sorular, ikinci bölümde çalıştıkları tesisdeki etik anlayışı ortaya koymayı amaçlayan sorular, son bölümde ise çalışanların etik konusuna bakış açılarını belirlemeye yönelik sorular bulunmaktadır. İkinci bölümde, işletmede etik olmayan uygulamalara ilişkin ifadeler yer almaktadır. Cevaplayıcıların bu ifadeleri, beş noktalı ölçeğe göre (5=Kesinlikle katılıyorum, 4=Katılıyorum, 3=Fikrim yok, 2=Katılmıyorum, 1=Kesinlikle katılmıyorum) değerlendirmeleri istenmiştir. Son bölümde ise, etik olmayan davranışlara ilişkin ifadeler bulunmaktadır. Cevaplayıcıların bu ifadeleri, üç noktalı ölçeğe göre (3=Doğru, 2= Yanlış, 1=Fikrim yok) değerlendirmeleri istenmiştir.

D. Analizler ve Tartışma

Çalışmanın bu kısmında, uygulanan ankette elde edilen birincil veriler değerlendirilecektir.

Tablo-1: Cinsiyetlerine Göre Çalışanların Dağılımı

Tablo 1'de görüldüğü üzere anketin uygulandığı 170 kişiden 123'ü bay,

cinsiyet

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid				
Bayan	46	27,1	27,2	27,2
Bay	123	72,4	72,8	100,0
Total	169	99,4	100,0	
Missing				
System	1	,6		
Total	170	100,0		

46'sı bayandır. Bir başka deyişle araştırmaya katılan çalışanların %73'e yakını bay, %27'si bayandır. 1 çalışan bu soruya cevap vermemiştir.

Tablo-2: Yaşlarına Göre Çalışanların Dağılımı

yaş aralığı

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	0-25	77	45,3	47,5	47,5
	26-50	83	48,8	51,2	98,8
	51+	2	1,2	1,2	100,0
	Total	162	95,3	100,0	
Missing	System	8	4,7		
Total		170	100,0		

Tablo 2'ye bakıldığında araştırmaya katılan çalışanların %45'inin 25 yaş ve altı, % 49'a yakınının 26-50 yaş arasında olduğu görülmektedir. 8 çalışan bu soruya cevap vermemiştir.

Tablo-3: Eğitim Durumlarına Göre Çalışanların Dağılımı

egitim durumu

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	İlköğretim	50	29,4	31,1	31,1
	Lise	70	41,2	43,5	74,5
	Üniversite	41	24,1	25,5	100,0
	Total	161	94,7	100,0	
Missing	System	9	5,3		
Total		170	100,0		

Tablo 3'te görüldüğü üzere araştırmaya katılan çalışanların %30'a yakını ilköğretim, %41'i lise ve dengi, %24'ü ise üniversite düzeyinde eğitim almıştır. 9 çalışan bu soruya cevap vermemiştir.

Tablo-4: Mezun Olunan Okulun Turizm İle İlişkisi Olup Olmamasına Göre Çalışanların Dağılımı

calistigi departman

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Önbüro- G/R	17	10,0	10,4	10,4
	Servis-Mutfak	57	33,5	35,0	45,4
	H/K	33	19,4	20,2	65,6
	Diğer	56	32,9	34,4	100,0
	Total	163	95,9	100,0	
Missing	System	7	4,1		
Total		170	100,0		

Tablo 4'e bakıldığında ise araştırmaya katılan çalışanların %68'e yakınının turizm ile ilgisi olmayan bir okuldan mezun olduğu, %22'sinin ise turizm orijinli bir okulda eğitim aldığı görülmektedir. 18 çalışan bu soruya cevap vermemiştir.

Tablo-5: Çalıştıkları Departmana Göre Çalışanların Dağılımı

calistigi departman

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Önbüro- G/R	17	10,0	10,4	10,4
	Servis-Mutfak	57	33,5	35,0	45,4
	H/K	33	19,4	20,2	65,6
	Diğer	56	32,9	34,4	100,0
	Total	163	95,9	100,0	
Missing	System	7	4,1		
Total		170	100,0		

Tablo 5'te görüldüğü gibi araştırmaya katılan çalışanların %64'e yakını müşterileri birebir iletişime geçen departmanlarda çalıştığı tespit edilmiş olup %33'ü geri planda kalan ve müşterileri direkt iletişimde bulunmayan departmanlarda çalışmaktadırlar. 7 çalışan bu soruya cevap vermemiştir.

Tablo-6: Pozisyonlarına Göre Çalışanların Dağılımı

		pozisyon			
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	üst düzey yönetici	5	2,9	3,3	3,3
	orta düzey yönetici	20	11,8	13,3	16,7
	personel	125	73,5	83,3	100,0
	Total	150	88,2	100,0	
Missing	System	20	11,8		
Total		170	100,0		

Tablo 6'ya bakıldığında araştırmaya katılan çalışanların %73'ünün düz personel düzeyinde, %12'sinin orta düzey yönetici ve %3'ünün de üst düzey yönetici olduğu görülmektedir. 20 çalışan bu soruya cevap vermemiştir.

Tablo-7: Çalışma Sürelerine Göre Çalışanların Dağılımı

		calisma suresi			
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	0-1	70	41,2	44,0	44,0
	2-4	71	41,8	44,7	88,7
	5+	18	10,6	11,3	100,0
	Total	159	93,5	100,0	
Missing	System	11	6,5		
Total		170	100,0		

Tablo 7'ye bakıldığında araştırmaya katılan çalışanların %41'inin 1 yıl ve 1 yıldan az, %42'sinin 2 ile 4 yıl arası ve %11'inin 5 yıl ve 5 yıldan fazla süredir tesiste çalıştığı görülmektedir. Bir başka deyişle araştırmaya katılan çalışanların yarısına yakını yeni işe girmiş personelden oluşmaktadır. 11 çalışan bu soruya yanıt vermemiştir.

Tablo-8: Cinsiyet ve İşe Alımlarda Ayrımcılık Yapıldığı Düşüncesi Arasındaki İlişki

Tablo 8’de görüldüğü üzere araştırmaya katılan “işe alımlarda

cinsiyet * ise almada ayrımcılık yapıyor Crosstabulation

Count

		ise almada ayrımcılık yapıyor					Total
		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Fikrim Yok	Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum	
cinsiyet	Bayan	10	13	5	5	9	42
	Bay	25	23	31	34	9	122
Total		35	36	36	39	18	164

ayrımcılık yapıyor” sorusuna cevap veren 122 bay personelden 43’ü yani %35’i ayrımcılık yapıldığı düşüncesine sahipken 42 bayan personelden 14’ü yani %34’ü bu düşünceye katıldığını belirtmiştir. Bir başka deyişle araştırmaya katılan bay ve bayan personellerin aynı oranda ayrımcılık yapıldığı düşüncesine sahip olduğu tespit edilmiştir.

Tablo-9: Çalışılan Departman ile Departman İçinde Ayrımcılık Yapıldığı Düşüncesi Arasındaki İlişki

Tablo 9’a bakıldığında “departman içinde ayrımcılık yapıyor”

calistigi departman * departman icinde ayrımcılık yapıyor Crosstabulation

Count

		departman içinde ayrımcılık yapıyor					Total
		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Fikrim Yok	Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum	
calistigi departman	Önbüro- G/R	7	5	2	1	2	17
	Servis-Mutfak	15	11	8	13	9	56
	H/K	5	10	5	9	3	32
	Diğer	8	13	13	15	6	55
Total		35	39	28	38	20	160

sorusuna cevap veren 160 çalışanın 58’inin yani %36’sının ayrımcılık yapıldığını düşündüğü tespit edilmiştir. Bu oran, departmanlara göre ayrıldığında Ön büro ve Misafir İlişkileri departmanlarda çalışanların %18’inin, servis ve mutfak departmanlarında çalışanların %40’ının, kat hizmetleri departmanında çalışanların %37’sinin ve diğer departmanlarda çalışanların da %38’inin departman içinde ayrımcılık yapıldığını düşündüğü belirlenmiştir.

Tablo-10: Çalışma Süresi ile Sağlıklı ve Güvenli İş Ortamı Sağlanmadığı Düşüncesi Arasındaki İlişki

Tablo 10'da görüldüğü üzere “sağlıklı ve güvenli iş ortamı

calisma suresi * saglikli ve guvenli is ortami saglanmiyor Crosstabulation

Count

		sağlıklı ve güvenli iş ortamı sağlanmıyor					Total
		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Fikrim Yok	Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum	
calisma suresi	0-1	17	22	9	11	7	66
	2-4	16	20	10	10	11	67
	5+	1	7	2	3	4	17
Total		34	49	21	24	22	150

sağlanmıyor” sorusuna yanıt veren 150 çalışanın 46’sı yani %31’i çalıştıkları ortamın sağlık ve güvenli olmadığını düşünmektedir. Bununla birlikte böyle düşünenlerin 21’i 2-4 yıldır işletmede çalışmakta olup 7 tanesi ise 5 yıldan fazla süredir işletmede görev yapmaktadır.

Tablo-11: Çalışılan Departman ile Sağlıklı ve Güvenli İş Ortamı Sağlanmadığı Düşüncesi Arasındaki İlişki

calistigi departman * saglikli ve guvenli is ortami saglanmiyor Crosstabulation

Count

		sağlıklı ve güvenli iş ortamı sağlanmıyor					Total
		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Fikrim Yok	Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum	
calistigi departman	Önbüro- G/R	3	6	2	3	2	16
	Servis-Mutfak	16	10	6	10	12	54
	H/K	8	9	3	6	5	31
	Diğer	8	24	10	7	4	53
Total		35	49	21	26	23	154

Tablo 11’e bakıldığında ise sağlıklı ve güvenli iş ortamı sağlanmadığını düşünen çalışanların 22’sinin servis-mutfak departmanında 11’inin kat hizmetlerinde ve 5’inin ön büro ile misafir ilişkileri departmanlarında çalıştıkları görülmektedir.

Tablo-12: Müşteri Odasında Kalan Yiyeceklerden Atıştırma Düşüncesi Konusundaki Görüşler

musteri odasında kalan yiyeceklerden atistirmek

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Doğru	3	1,8	1,8	1,8
	Yanlış	159	93,5	94,1	95,9
	Fikrim Yok	7	4,1	4,1	100,0
	Total	169	99,4	100,0	
Missing	System	1	,6		
Total		170	100,0		

Tablo 12’de göre gibi araştırmaya katılan 170 çalışandan 3’ü yani %2’si misafir odasında kalan yiyeceklerden atıştırmanın yanlış bir davranış olmadığını düşünmekte iken 159’u yani %94’ü yakının bu davranışın yanlış olduğunu belirtmişlerdir. 7 çalışan bu konuda görüş beyan etmezken 1 çalışan da bu soruya yanıt vermemiştir.

Tablo-13: Müşterinin Odasında TV Seyretmek, Radyo Dinlemek Düşüncesi Konusundaki Görüşler

musterinin odasında TV seyretmek, radyo dinlemek

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Doğru	3	1,8	1,8	1,8
	Yanlış	158	92,9	94,0	95,8
	Fikrim Yok	7	4,1	4,2	100,0
	Total	168	98,8	100,0	
Missing	System	2	1,2		
Total		170	100,0		

Tablo 13’e göre araştırmaya katılan 170 çalışandan 3’ü yani %2’si misafir odasında TV seyretme veya radyo dinlemenin yanlış bir davranış olmadığını düşünürken 158’i yani %93’ü bu davranışın yanlış olduğunu belirtmişlerdir. 7 çalışan bu konuda görüş beyan etmezken 2 çalışan da bu soruya yanıt vermemiştir.

Tablo-14: tatil Yapmak İçin Doktordan Rapor Almak Düşüncesi Konusundaki Görüşler

Tablo 14'e göre araştırmaya katılan 170 çalışandan 6'sı tatil yapmak için doktordan rapor almanın yanlış bir davranış olmadığını düşünürken 157

tatil yapmak için doktordan rapor almak

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Doğru	6	3,5	3,6	3,6
	Yanlış	157	92,4	92,9	96,4
	Fikrim Yok	6	3,5	3,6	100,0
	Total	169	99,4	100,0	
Missing	System	1	,6		
Total		170	100,0		

çalışan bu davranışın yanlış olduğunu düşünmektedir. 6 çalışan bu konuda fikir beyan etmezken 1 çalışan bu soruya yanıt vermemiştir.

Tablo-15: Müşterinin Oda Değişimi İsteğini Bahşis Verip Vermemesine Göre Değerlendirmek Düşüncesi Konusundaki Görüşler

müşterinin oda değişimi isteğini bahşis verip vermemesine göre değerlendirmek

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Doğru	10	5,9	5,9	5,9
	Yanlış	151	88,8	89,3	95,3
	Fikrim Yok	8	4,7	4,7	100,0
	Total	169	99,4	100,0	
Missing	System	1	,6		
Total		170	100,0		

Tablo 15'e göre araştırmaya katılan 170 çalışanın %6'sı müşterinin oda değişim isteğini bahşis verip vermemesine göre değerlendirmenin yanlış bir davranış olmadığını düşünürken % 89'u bu davranış yanlış olduğunu düşünmektedir. 8 çalışan bu konuda fikir beyan etmezken 1 çalışan da bu soruya yanıt vermemiştir.

Tablo-16: Müşteriye Eksik Para Üstü Verildiğinin fark edilmesi ve İade İçin Müşterinin Geri Gelmesinin Beklenmesi Düşüncesi Konusundaki Görüşler

Tablo 16'ya bakıldığında araştırmaya katılan 170 çalışandan

musteriye eksik para ustü verildigini farketme ancak iade için musterinin geri gelmesini beklemek

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Doğru	22	12,9	13,0	13,0
	Yanlış	131	77,1	77,5	90,5
	Fikrim Yok	16	9,4	9,5	100,0
	Total	169	99,4	100,0	
Missing	System	1	,6		
Total		170	100,0		

%13'ünün müşteriye eksik para üstünün verildiğinin fark edildiğinde hatanın düzeltilmesi için müşterinin geri gelmesini beklemenin yanlış bir davranış olmadığını düşündüğü görülmektedir. Çalışanların %77'si ise bu davranışın yanlış olduğunu düşünmektedir. 16 çalışan bu konuda fikir beyan etmezken 1 çalışan bu soruya yanıt vermemiştir.

Tablo-17: Kullanım Hakkı Olmadığı Halde Şef ve Müdürlere Ait WC ve Soyunma Odalarının Kullanılması Düşüncesi Konusundaki Görüşler

Tablo 17'ye göre araştırmaya katılan 170 çalışandan 7'si yani %4'ü kullanım

kullanma hakkı olmadığı halde şef ve mudurlere ait WC ve/veya soyunma odasını kullanmak

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Doğru	7	4,1	4,2	4,2
	Yanlış	153	90,0	91,1	95,2
	Fikrim Yok	8	4,7	4,8	100,0
	Total	168	98,8	100,0	
Missing	System	2	1,2		
Total		170	100,0		

hakkı olmadığı halde şef ve müdürlere ait WC ve soyunma odalarını kullanmanın yanlış olduğunu düşünmemektedir. Çalışanların 153'ü yani %90'ı ise bu davranışın yanlış olduğunu beyan etmişlerdir. 8 çalışan bu konuda yorumda bulunmazken 2 çalışan da bu soruya yanıt vermemiştir.

Tablo-18: Eğitim Durumu ile Müşterinin Yanındaki Davranışlar Arasındaki İlişki

Tablo 18'e bakıldığında "müşterinin yanında çalışma arkadaşlarıyla

egitim durumu * musterinin yaninda calisma arkadaslariyla kendisinin anlamadigi bir dilde alayci konusmalar yapmak Crosstabulation

Count

		musterinin yaninda calisma arkadaslariyla kendisinin anlamadigi bir dilde alayci konusmalar yapmak			Total
		Doğru	Yanlış	Fikrim Yok	
egitim durumu	İlköğretim		49	1	50
	Lise	1	64	4	69
	Üniversite		41		41
Total		1	154	5	160

kendisinin anlamadığı bir dilde alaycı konuşmalar yapmak" sorusunda yanıt veren 160 çalışandan 1'i bu davranışın doğru bir davranış olduğunu beyan ettiği ve bu çalışanın eğitim düzeyinin lise ve dengi olduğu görülmektedir.

Tablo-19: Cinsiyet İle Müşteri Odasındaki Çarşafların Değişimi Arasındaki İlişki

cinsiyet * is yogunlugundan musterii odasindaki carsaflari degistirmemek ve degistirmis gibi davranmak Crosstabulation

Count

		is yogunlugundan musterii odasindaki carsaflari degistirmemek ve degistirmis gibi davranmak			Total
		Doğru	Yanlış	Fikrim Yok	
cinsiyet	Bayan		46		46
	Bay	3	108	11	122
Total		3	154	11	168

Tablo 19'a bakıldığında "iş yoğunluğundan müşteri odasındaki çarşafları değiştirmemek ve değiştirmiş gibi yapmak" sorusuna yanıt veren 168 çalışandan 3'ünün bu davranışın doğru olduğunu söylediği ve bu çalışanların tümünün bay olduğu görülmektedir. Ayrıca bu konuda 11 çalışan görüş beyan etmemiş ve fikir beyan etmeyen çalışanların tamamının da bay olduğu tespit edilmiştir.

Tablo-20: Bitirilen Okulun Turizm İle İlgili Olup Olmaması ile Müşterilere Ait WC'nin Kullanılması Arasındaki İlişki

Tablo 20'ye göre "müşteri odasındaki ve genel alanlardaki müşteri

bitirilen okul turizm ile ilgili * müşteri odasındaki ve/veya genel alanlardaki müşteri tuvaletini kullanmak Crosstabulation

Count		müsteri odasındaki ve/veya genel alanlardaki müşteri tuvaletini kullanmak			Total
		Doğru	Yanlış	Fikrim Yok	
bitirilen okul turizm ile ilgili	Evet	2	31	4	37
	Hayır	7	99	7	113
Total		9	130	11	150

tuvaletini kullanmak" sorusuna cevap veren 150 çalışandan 9'u bu davranışın doğru olduğunu söylemiştir ve bu çalışanların 2'si turizm eğitimi veren bir okuldan mezundur. 11 çalışan bu soruya yanıt vermemiştir ve yanıt vermeyen çalışanların 4'ünün turizm eğitimi aldığı belirlenmiştir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Bu çalışma ile turizm sektöründe etik anlayışının hangi düzeyde olduğunu belirlemek amaçlanmış ve bunun için 5 yıldızlı bir konaklama işletmesinde çalışan personel üzerinde anket çalışması yapılmıştır.

Elde edilen verilere göre çalışanların büyük çoğunluğunun etik anlayışa ters düşen davranışların yanlış olduğu konusunda hemfikir olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte çalışanların yarısından azı yani %35-40'ı çalıştıkları tesiste adalet, eşitlik, dürüstlük ve doğruluk, tarafsızlık, sorumluluk, insan hakları, hümanizm, bağlılık, hukukun üstünlüğü, sevgi, hoşgörü, laiklik, saygı, tutumluluk, demokrasi, olumlu insan ilişkileri, açıklık, hak ve özgürlükler, emeğin hakkını verme, yasa dışı emirlere karşı direnme v.b. etik ilkelerinden en az birine uymayan uygulamalar yapıldığına dair görüş beyan etmiştir.

Bu veriler doğrultusunda turizm sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin etik konusunda titiz davranmadıkları, işe alım, terfi, performans değerlendirme gibi konularda tarafsız olmayıp ayırım yapılmasına müsait bir ortama göz yumdukları ve çalışanlara sağlıklı ve güvenli bir iş ortamı yaratma konusunda zayıf oldukları söylenebilir.

Etik konusunda yapılan çeşitli çalışmalarda, çalışanların etik davranışlarda bulunup bulunmamasında etkili olan faktörlerden birinin, üst yönetimin tavrı ve davranışları olduğu tespit edilmiştir. Bir yerde çalışanların etik olmayan davranışları tasvip edip etmemesinde üst yönetimi örnek aldığı söylenebilir. Bu noktadan hareketle, otel yöneticilerine yönelik çalışmalar yapılarak yöneticilerin bu tür etik olmayan uygulamalara bakış açısı öğretilmeye çalışılabilir.

Bundan sonra;

- 5 yıldızlı birden çok turistik işletmede karşılaştırmalı bir anket çalışması yapılabilir.
- Farklı kategorilerdeki turistik işletmelerde karşılaştırmalı bir anket çalışması yapılabilir.

- c) Seyahat acentesi, restoran gibi farklı konularda hizmet veren turistik işletmelerde karşılaştırmalı bir anket çalışması yapılabilir.

Kaynakça:

- İşseveroğlu, Gülsüm; İşletmelerde Sosyal Sorumluluk ve Etik, Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 2001; Sayı:2; s. 59
- Kılınç, İzzet; İş Etiği Kapsamında Otel Yöneticilerinin Çalışanlara Karşı Etik Sorumluluklarının İzmir’de Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Öğrenimi Gören Öğrencilerin Bakış Açıları İle Değerlendirilmesi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2000; Sayı:3 Cilt:2
- Kirel, Çiğdem; Örgütlerde Etik Davranışlar, Yönetimi ve Bir Uygulama Çalışması, T.C Anadolu Üniversitesi Yayınları No:1211 İİBF Yayınları No:168, 2000; s. 2
- Şimşek, Birgül; Yöneticilerin Çalışanlara Karşı Etik Sorumlulukları, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1999; Sayı 3; s. 70
- Ünlüöner, Kurban; Olcay, Atınç; Otel İşletmelerinde Çalışan İş görenlerin Ahlaki Sorumluluklarını Yerine Getirebilmesinde Eğitim Düzeyinin Önemi Üzerine Bir Araştırma, Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi, 2003; Sayı 2, s. 93
- Varinli, İnci; Hizmet İşletmelerinde Çalışanların Etik Olmayan Davranışlara İlişkin Değerlendirmeleri: Otel İşletmelerinde Bir Uygulama; Ege Akademik Bakış Dergisi, 2004; Sayı 1-2, s. 46
- <http://www.insankaynaklari.com/CN/ContentBody.asp?BodyID=1064>
- <http://www.turizmdebusabah.com/devam~ID~5347.htm>

MİMARİ TASARIM STÜDYO EĞİTİMİNDE ELEŞTİRİNİN ETİĞİ

Dr. Levent ARIDAĞ
Uludağ Üniversitesi, Mimarlık Bölümü

Özet: *Tasarımı bilimselleştirmek yaklaşımı çerçevesinde, tasarım olgusu modernist bir bakış açısından tanımlanır. Kökeninde, tasarım sürecinin başında sonuç ürünün özelliklerinin tanımlanması ve bu nitelikte bir ürüne ulaşma sürecinde tasarımcının kontrol edilmesi gerektiği fikri yatar. Burada, bilim ve sanatın üretimini bilimin değerleri üzerinden, objektiflik ve rasyonelliği taban alarak planlama ve yönlendirme isteği söz konusudur. Ne var ki bu amaçla geliştirilen, mantık tabanlı tasarım modelleri bir çok tasarımcının kağa karıştırıcı doğalarını ve irrasyonel çelişkilerini anlamada zayıf kalabilirler ve tasarımın bu yönleri bir çok açıdan kendiliğinden gelişen evrimleşme temelli olup tamamen mantık tabanlı önceden planlanabilen modellerin limitlerinin dışındadır. Bu da bilimsel tasarımın ortaya koyduğu bilimsel dağarcığa dayalı ancak sezgisel ve sezgisel olmayan tasarım metodlarının karışımıyla açıklanmayı gerektirir. Dolayısıyla tasarımın öğretildiği stüdyo ortamı yalnızca tasarım bilimselciliği bakış açısıyla önceden planlanmış bir süreç olarak açıklanamaz. Tasarım olgusunu ve eğitimini anlamak için salt materyalist ve pozitivist olmayan ama aynı zamanda agnostik ve dualistik olabilen bir dünya görüşü gereklidir. Böyle bir dünya görüşü tasarılmanın bilgisinin ve stüdyoda eleştiri yoluyla elde edilen bilginin yeniden üretilmesini gerekli kılar. Dolayısıyla bu süreçte kazanılan bilgi öğretilen değil, üretilendir. Bu çalışma tasarılmanın gelişiminin tasarım eleştirisi yoluyla olduğu üzerine odaklanmaktadır.*

Anahtar sözcükler: mimari tasarım eğitimi, stüdyo eleştirisi, diyalog, etik, empati

Abstract: *In the frame of the approach to scientification of the design, fact of design is described from a modernist point of view. This approach based on the idea that features of the end product should be described at the beginning of the design process and that designer should be controlled in the process of reaching such a product. Here there is a desire for planing and directing the product of science and art in terms of the values of the science as based on objectivity and rationality. However, design models with logic base that are developed for this purpose may be insufficient to understand the confusing natures and irrational contradictions of many designer. In addition, these aspects of design are based on an evolution which develops spontaneously and goes beyond the limits of previously planned models which are completely logically based. It required to be explained by the mixture of intuitive and non-intuitive design methods which are based on scientific design introduced by scientific approach. Thus the studio environment in which design is taught, can not explained only as an process that can be planned beforehand by the perspective of scientism. A special world-view is necessary in order to understand the fact and education of design, which is not only materialistic and positivistic but also agnostic and dualistic. Such a world-view requires reproduction of the knowledge of design and the knowledge that is obtained by critiques in the studio. Hence, knowledge obtained in this process is not taught but produced. This study focused on development of design as a design critique.*

Keywords: architectural design education, studio critique, dialogue, ethic, empathy

GİRİŞ

Mimarlık eğitiminde stüdyo geleneği mimari tasarımı öğrenmenin öz deneyimidir. Bu deneyim farklı bir eylem olarak tasarımı ilişkide olduğu bilgi alanları ve tasarımı yapan kişilerin niteliği açısından çeşitli güçlükleri barındırır. Mimar adayı (danışan) tasarımı yapabilmek için bu güçlüklerle başa çıkmak zorundadır ve aynı zamanda kendisinden tasarlama becerisini de geliştirmesi

beklenir. Bu sürecin bir diğer ortağı da stüdyo yürütücüsünün (danışman) kendisidir. Bu sebeple, “stüdyo, danışan ve danışman arasındaki iletişimin ortamıdır” denilebilir. Öyle ki, stüdyo eğitimi için gerekli olan bilgi bile bu iletişim ortamında yani danışan ve danışman arasındaki karşılıklı konuşma sırasında üretilir ve paylaşılır. Bu nedenle, danışmanın sunduğu ortamı büyük ölçüde kelimelerin şekillendirdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Dolayısıyla danışan da düşünce ve duygularının arkasında yatan nedenleri dile getirmekte, sorgulamakta ve bunları kanıtlamakta kendisini özgür hissetmelidir. Seçilen kelimelerde onların bir araya getirilmesinde ve karşılıklı olarak kelimeleri dinleme, anlama ve anlam verme çabası içinde yapılanaya yönelik bir anlayış ve anlaşmanın tanımı vardır. Diyalog olarak tanımlanan bu süreç, davranışların dayanağı olabilecek bir bilincin oluşması ya da ortaya çıkmasına yönelik sezgi-mantık birlikteliğini kuran bir yeni dil bulma arayışıdır. Ancak, bu diyalog ortamında gelişen tasarım, tasarımcının hem sezgisel hem de mantıksal yönlerini ortaya koyulması anlamında bütünsel bir eylem olacaktır. Bu eylemde kullanılan ifade araçları tabii ki çok çeşitlidir. Yalnız bu çalışmada neredeyse tüm ifade araçlarının ortak noktası olan söz ya da söze dökme ihtiyacı ön plana çıkmaktadır.

Tasarlamak düşünmenin çok güçlü bir aracıdır ve söylem olarak matematik ve müzik gibi düşünmenin araçlarıyla benzerdir. Buradaki sorun müzikte olduğu gibi tasarımın hakkında da konuşmanın zorluğudur. Bu çalışma stüdyo yaşantısı ve onun önemli bir parçası olan stüdyo eleştirisinin bilgiye başvurmak ve eksik bilgiyi farketmek, çok yönlü düşünmek ve bütün bunlara bağlı olarak yeniyi üretmek için açık bir seçenek sunduğu inancıyla ortaya çıkmıştır. Çalışmada bu doğrultuda farklı bir eleştiri modeli, üst-eleştirisinin tanımlanmasına çalışılacaktır.

MİMARİ TASARIM EĞİTİMİ VE ELEŞTİRİ

Mimari tasarım genel olarak kontrolsüz ontik durumları kontrollü olarak biraraya getiren bir eylemdir (Uluoğlu 2000). Burada eylemler yalnızca tepkisel, alışılmış veya tesadüfi değil, oldukça bilinçli, seçici ve akıldır. Tasarlama eylemi konuşmada olduğu gibi düşünmenin birçok ayrı modunu içermesi açısından konuşmaya çok benzerdir (Lawson ve Loke 1997). Düşünme daima aracı olur, iletişim kanallarında ve deneyimle şekillenir. Tasarlamanın öğrenilebildiği dikkate alınırsa tasarım davranışına yansıtılmak için sözel düşünceye daima sahip olacağız (Lloyd ve diğ. 1995). Önde gelen mimarların önemli bir çoğunluğu kendilerini, ekiplerini işe konsantre etmek için sözel formüle edilmiş metaforik bir çekirdeği esas alan konseptleri araştırmaya çaba harcarlar. Sözel ifade diğer bir deyişle tasarlarken rasyonel analizden tamamen farklı bir rol üstlenebilir (Tomes ve diğ. 1998). Lloyd ve Scott (1994), tasarım sürecinin deneysel çalışmalarında, kelimelerin fonksiyonunun çoğu kez özel durumlara göre değiştiğini öne sürerler; kelimeler tasarım düşüncesi üzerine basit bir yorum olmaktan çok tasarım süreci için içtenlikle birleşirler.

Tasarımda çoğu kez bir tasarımcının bir çözümü nasıl ürettiği, problemi görme yoluna bağlıdır. Bu nedenden dolayı tasarımcının, karşısında duran problemi algılamayı bilmesinin çok büyük yardımı olabilir. Bunun yanında danışan-danışman açısından bakıldığında daha büyük bir zorluk vardır. Çünkü danışan tasarlamanın yanında, tasarım yapmayı tasarım yaparken öğrenmektedir. Danışman ise bu durumda hem tasarım problemini algılamak hem de bu problemi danışanın bakış açısıyla algılamak (sezmek-empati) durumundadır. Tüm bunların farkında olarak stüdyoda danışan-danışman etkileşiminde (Coyne ve Snodgrass 1991);

- Tasarım fikrini (danışan ve danışmanın kendi içindeki ve başkalarıyla olan) tasarım diyaloguyla hissettirme (sezdirme, kavratma),
- Tasarım diyalogunun varyasyonlarını simule ederek yorumlama,
- Değerlendirme kriterleri öncelik sıralaması yapma vb. olduğu görüldü.

Bu anlamda tasarım diyalogunda danışman, danışana iki yoldan yardım eder (Schön 1985):

- Danışana örnek olması için hangi durumda ne vereceğine dair bilgiyi sürecin bazı kısımlarını göstererek tanıtır.
- Tasarlama hakkında danışana genel betimlemelerde bulunur, belirli bilgiler veya eleştiriler, sorular sorar, farklı alternatifleri danışanın denemesini ister, tüm durumlar içinde danışan ise dinlenilmeyi bekler.

Füeg (1980) bunun yanında, öğretimin bütün alanlarında pedagojik kişiliğin büyük önem taşıdığını vurgular (s. 29):

“...Tasarılmanın öğretilmesinin her safhasında da sürekli olarak kültürel kişiliğe gerek duyulur. Öğretmen aynı zamanda bir eğitimidir de. Yalnız bilgi ve deneyim aktarmakla kalmaz, bunun yanı sıra olaylar, nesnelere, durumlar, etkiler, çelişkiler, tarih ve tarihler, davranış türleri ve düşünce tarzları için bilinci uyandırmaya da çalışır. Çalışmamızın aracı olan bütün duyularımızı tanımamızda etkili olur, yaratıcı çalışmanın en güçlü gıdası olarak da, bilinçsizliğin bilinçlendirilmesini sağlar. Öğretmenin proje aşamasındaki en önemli katılımı belki de bilinçlendirmektir. Çünkü ancak bundan sonra yalın bilginin, ilişkiler içinde bilinçle birleşmesi, deneysel bir yetenek, bir kazanç haline gelebilir.”

Danışmanlar, tercihlerini göstermek veya söylemek için değişik yollar kullanırlar. Bazıları, danışanın taklidinin kör ve mekanik olacağından korkarak danışanlar için çizmeyi reddeder, bazıları tasarımın asıl görsel bir şey olduğunu, bir iletişim aracı olarak kelimelere güvenmeyerek yalnızca çizimler, bazılarıysa iki stratejiyi kombine eder (Schön 1985). Bununla birlikte, tasarım çalışmalarının ve yaratmanın her ikisinde de irrasyonelliğin getirdiği stres ve dilbilgisel olarak kodlanan bilginin hangi tasarım profesyonelliği temelli olabileceğini tespit etmede zorlukların olması şaşırtıcı değildir. Tasarımcılar, “eğer bir şey doğruysa o dile getirilmez” yaklaşımı ve sistematik bilgiyle donatılmamış bireysel yaratıcı eylemi cesaretlendirme, bazen de “geçmişte ne olduğunu bilmezsen, bir şeyi tesadüfen bulabilirsin” inancıyla meşgul olurlar (Tomes ve diğ 1998).

Bunun yanında, günümüzde dilin açık bir sistem olduğunu vurgulayan araştırmacılar için metaforlar çok önemli kavramlardır. Yürekli ve Yürekli (2002) ikinci anlamdırmanın sebebi olan metaforların kullanımının, okumaların farklı anlaşılmasına neden olduğunu belirterek metafor-dil-yeni ilişkisi üzerinde dururlar (s. 159):

“Mimarlığın bir dil olduğu ve dilin açık anlamlarında “yeni”nin var olamayacağı kabul edilirse, dilin metaforik katmanlarında “yeni”nin gizlendiği varsayılabilir. Bu durumda metaforların farklı anlamları üzerinde çalışmak, “yeni”yi belirlemek için bir yol olabilir.”

Sözün yanında eskiz, çalışma maketi gibi ifadeler süreçte tasarımın gelişimini ve aynı zamanda danışan-danışman diyalogunu geliştiren araçlar olarak içlerinde yan anlamları, farklı okumaları bir başka deyişle metaforları saklarlar. Bu metaforlar, standartlardan bağımsız değerlerdir ve bu standartların seçimi, argümanlar yoluyla eleştirel bir sınamayı gerektiren anlayışlara dayanmaktadır. Böylelikle sözcükler bir araya geldiklerinde, bir

mimari amaçlar haritası oluşturan, doğru yönü işaret eden oklar haline gelirler (Holl 2000). Bunun için de bu haritanın etik olarak temellendirilmesi önem kazanmaktadır.

STÜDYO ELEŞTİRİSİNDE ETİK

Tasarımı anlamak tasarımıyla ilgili deneyimlerle başlar. Bunlar tasarımdaki değişen düşünceler boyunca anlaşılan deneyimlerdir. Tasarım deneyimi hakkında günümüzdeki bazı alternatif tanımlamalar ise şunlardır (Coyne ve Snodgrass 1993):

- Tasarım durumunu yansıtıcı konuşmalar.
- Yargılar oluşturmada destekleyici deneyimler sunmak.
- Durumlar için umutlar tasarlamak.
- Bir durumla birlikte diyalogla meşgul olmak.
- Metaforların oyunuyla meşgul olmak.
- Kültürel çalışmaları paylaşmak.
- Yorumlamayla meşgul olmak.

Bu durumda Uraz ve Yıldız'ın (2004) da öne sürdüğü gibi mimari tasarım eğitimi tasarımı gerektelendiren bir tasarım etiğinin oluşmasına katkıda bulunmayı amaçlayan, programlanmış bir etkinlik olarak oldukça kritik bir konumdadır. Çünkü bu kez de eğitimin kendisinde bir etik sorunsalı ortaya çıkmakta ve bu üzerinde düşünmeye değer görünmektedir. Bu çalışmada eğitimdeki etik sorunsalı, özgürlük-Kant temelinde ele alınacaktır.

Kant (1984), özgürlüğün yasalarının bilimine etik der. Kant'a göre irade, akıl sahibi olmaları bakımından, canlı varlıkların bir tür nedenselliğidir ve özgürlük ise bu nedenselliğin kendisini belirleyen yabancı nedenlere bağlı olmadan etkili olabilme özelliğidir. Özgürlük; genel olarak akıl sahibi olan ve bir iradeyle donatılmış bulunan varlıkların etkinliğine özgü bir şey gibi kanıtlanmalıdır (s. 193):

“Özgürlük hakkında burada verilen açıklama negatiftir ve bundan dolayı da özgürlüğün niteliğini (özünü) anlamak bakımından verimsizdir; ama bundan, özgürlüğün pozitif bir kavramı ortaya çıkar ki, bu da o oranda zengin içerikli ve verimlidir. Çünkü nedensellik kavramı, bizim “neden” dediğimiz bir şey aracılığıyla başka bir şeyin, yani sonucun ortaya çıkmasını gerektiren yasalar kavramına dayanır, onunla birlikte ortaya çıkar; doğa yasalarına bağlı bir iradenin özelliği olmakla birlikte özgürlük kavramı da yasadışı değildir; tersine, özgürlüğün daha yüksek özel türden değişmeyen yasalara dayanan bir nedenselliği olması gerekir, yoksa özgür irade (isteneç) saçma olurdu, bir hiçten ibaret kalırdı. Doğa zorunluluğu, etkide bulunan nedenlerin bir heteronomisiydi; çünkü etkide bulunan nedeni, başka bir şey, bir nedensellik haline getirdiği için her etki ancak yasalarla mümkündür (nedenselliğin belirlenmesi yasına göre). Öyleyse iradenin özgürlüğü bir özerklikten, yani iradenin kendi kendisinin bir yasası olmak özelliğinden başka ne olabilir? “Bütün hareketlerde irade kendisi bir yasadır” önermesi yalnızca şu ilkenin bir ifadesi olmaktadır: “kendini, genel bir yasa olarak da nesne (konu) edinebilecek olan maksimden” başka hiçbir maksime göre hareket etmeme (eylemde bulunmama)”. Fakat bu ilke de kesin buyruğun ve ahlaklılık ilkesinin tam formülüdür; imdi, özgür bir irade ile ahlak yasalarına bağlı bulunan, onların altında yer alan bir irade aynı şeydir.”

Buradaki özgürlük kavramı kendi nesnesinde, iç-görüde (sezişte) herhangi bir şeyi değil, fakat kendinde bir şeyi (kendi-başına-bir-şeyi; numenon'u) tasarımlar. Akıl da, özgürlük ve onun üstündeki duyuyüstü olan kendine özgü nedenselliği için a priori yasalar koyar; böylece biz katkısız (koşulsuz) pratik bilgiyi elde ederiz (Kant 1984). Böylelikle etik, ifade etme,

kendini bilme etkinliğidir, bu da Kant'ın etiğinde olduğu gibi özgürlüğe karşılık gelir. Başka bir deyişle etik, bir yandan ahlaki davranış modellerinin ve temel tutumların betimlenmesi ve çözümlenmesi, öte yandan ahlakiliğin gerekliliğinin yönetsel açıdan temellendirilmesi aracılığıyla pratiğin değerlendirilmesine yönelik eleştirel ölçütleri aktararak, karmaşık ahlaki eylem alanını kavramsal olarak açar ve insanın bu alanı aklıyla kavramasını sağlayacak hale getirir (Pieper 1999). Stüdyoda, danışan-danışman diyalogunun çeşitli aşamalarında değerlendirmeye, yani betimleme ve çözümlenmelere rastlanır. Bu aynı zamanda pratik alanın (hem o an gerçekleşen pratik hem de daha önce gerçekleşen tarihsel anlamda pratiklerin) değerlendirmesidir. Gomez'e (1998) göre, bu tür bir değerlendirme, tarihsel olarak yönlenmiş, fakat tarihle kısıtlanmayan etiğin hayal gücüyle etkili bağlantılar bulunmasıdır, hayal gücü olmadan etik biçimde davranılamaz. Mimarın etik sorumluluğu, binanın programı aracılığıyla onayladıkları ve yıktıklarıyla biçimsel stratejilerin ötesine taşınır, bu sorumluluk, günümüz toplumu için ütopyacı durumlar kurgulamak, anlatılar aracılığıyla tarihin ve onun baskıcı değerlerinin tamamen dışında işleyebilecek geleneğimizi yeniden inşa etmek için kurumsal zorlamaları sorgulayabilecek cesarettiki imkanlar ortaya çıkarmaktır. Bunun yanında, Koolhaas (2001) mimarlığın kaçınılmaz olarak otoriter bir tarafı olduğundan söz ederek, kendi kuşağından mimarların, bu boyuttan uzaklaşırken bazı açılardan çok özgürleştirici olan yeni bir şey keşfettiklerini, fakat bununla baş etmelerini sağlayacak yeterli entellektüel donanım ve yeteneği geliştirmediklerini dile getirir. Bu anlamda özgürlüğe dayanan kendimizi yaratabilme yetisi, bilinçten veya bireyin kendi farkındalığından ayrılamaz (May 1998). Mimarlığın otoriter doğasıyla başedebilmek, özgürlüğün entellektüel bilinçle yaratılmasını gerekli kılar. Entellektüel bilincin oluşması çok açıktır ki, mimari tasarım stüdyosunda danışan-danışman diyaloguyla elde edilen etik bilinçle ve bu bilincin oluşmasını sağlayan dil aracılığıyla mümkün olabilir. Bu dili oluşturacak olan da danışmandır.

Mimari tasarımın etik temeli üretim sırasındaki yorum çabaları (danışan-danışman diyalogu) ve son tasarım ile ilişkiye girme arasında dönüp duran bir süreç olarak görülebilir. Tüm görsel malzeme (eskiz, maket, çizim vb.) kendileri de birer dil olmalarının dışında söze dökmenin araçları olarak dil oyunlarını (Wittgenstein 2000) zenginleştiren, dilsel içeriği genişleten araçlar olarak düşünülebilirler. Oyleyse, dil içerisindeki yorum yapmanın ontolojik tarafını, bunun üretiminin süreçle olan ilişkisini ve etik içerisinde nasıl yer alacağını anlamak önemlidir. Süreci anlama ancak ve ancak ontolojik yüz yüze gelme ile yani deneyim sırasında mümkün olabilir (Wiszniewski ve Coyne 1999). Bu, bilgi edinme süreci üzerinde düşünmeyi gerektirir ki, bu da neyin bilinebilir olduğunun gerçekten anlaşılması yolu ile inanılır kılmak anlamına gelir. Tasarımın anlatımsal, yaratıcı boyutu ya da danışanın niteliksel araçlarının anlamlı ve estetik bir bütünlük oluşturmak için düzenlenmesi daha çok sezgisel ve öznelidir. Bu süreç dizgesel değil, bütüncüldür. Yaratılması parça parçada olsa, algılanmasının bir defada olması gerekir. Bu anlamda Schön (1985) tasarımda sanata vurgu yaparak, açık olarak mimari yeterlik için esas olduğunu söyler. Scarpa (2001) da, kendi alanında tümüyle çağdaş olsa bile, kendisini sanatçı olarak ortaya koymak isteyen, kendini ana rahminden kurtarması gibi kişisel bir kalite ve bir ahlaki yargı duygusu edinebilmek için elinden geleni yapması gerektiğini söyler. Bunun edinilebilmesi için, bir sanat işini eleştirerek değer ve önemini test etmenin rolü önemlidir (Mies 2002, s. 49):

“Bunu yapmak için bir eleştirmen öncelikle o sanat eserini anlamak zorundadır. Bu kolay değildir. Sanat ürünlerinin kendi hayatları vardır. Bunu

herkese açıklamazlar. Eğer bizim için anlamları olmak zorundaysa, onlara kendi gerçeklikleri ile yaklaşmalıyız. Bu aynı zamanda da eleştirinin varolma olanağı ve sınırınıdır. Eleştirinin bir diğer sınırı gerçekte ölçülemeyen değerlerin hiyerarşisidir. Doğru eleştiri daima bir dizi değerlere hizmet eder.”

Danışan-danışman diyalogunda, değerlendirmenin (yargının) mantık alanında bulunmasından yola çıkarak açıklarsak; etik içinde mantığı barındırır. Mantık bir indirgemedir; yani, bir durumun en son herkesin (danışan-danışmanın) anlayabileceği, anlamlı ve durumu tanımlayan net bir önermeye nasıl indirgendiğidir. Başka türlü söylenirse; “Bir durum veya bir nesne (tasarım), en son, o nesneyi tanımlayan, anlamlı, net bir önermeye nasıl indirgenmeli ki, söylenen o nesneyi tarif etsin, tarif edilen de o olsun, öyle tasarlansın.” Bu nedenlerle, (est-)etik bir bakıma fazlalıklardan kurtulma, fazlalıkları indirgeme olarak tanımlanabilir. Artık, en son indirgemeden daha fazla eksiltilemeyecek veya artırılmayacak önermedir veya tasarımıdır. Buradaki indirgeme, mekanik olarak yapılan ya da belirsiz, anlaşılmaz ve çok değerlikli alanları reddeden, çelişkili öğeleri, kaotik ve irrasyonel olarak ele alan bir anlamda düşünülmemelidir. Çünkü böyle bir yaklaşımda, belirsizlik, yabancı öğelerin müdahalesi, rastlantısal ve çok değerlikli öğeler dışarıda bırakılır ve bilgi, edebi ya da şiirsel olmayan kural koyucu bir rol üstlenir. Kullanılan anlamıyla indirgeme, diyalogla, metafor alanındaki bilginin, danışan-danışman özelinde, temellendirilmesi ve yeniden kurulmasıdır. Böyle bir diyalog ortamı tasarımcıya, yani danışan-danışmana, özellikle ortamı oluşturan kişi olarak danışmana, etik değerleri oluşturma sorumluluğu da yüklemektedir. Uraz ve Yıldız’ın (2004) da, belirttiği gibi bu değerlerin oluşması bir etik yöntemin kullanılması gerekli kılar ve büyük ölçüde tasarlama etkinliği içinde tasarlama durumuyla karşılaşıldığında gerçekleşir. Bir eylemde etik olmak ona belirli bir mantıksal yöntem kullanarak yaklaşmaktır, tasarlama da etik, kullanılan bu mantıksal süreçtir, bilimsel yöntemdeki anlama ve açıklamaya yönelik olandan farklı olarak, kendi içinde tutarlı olmayı garantileyen bir ussallığı, yani önce yasa koymayı ve buna uymayı gerektirmektedir. Danışan-danışmanın etik yönden tutarlı bir tasarım etkinliği içinde bulunması, belirleyici ve baskıcı kurallara uymaktan çok mantıksal analiz yoluyla yaptığı işin etik çerçevesini kurmayı gerektirir.

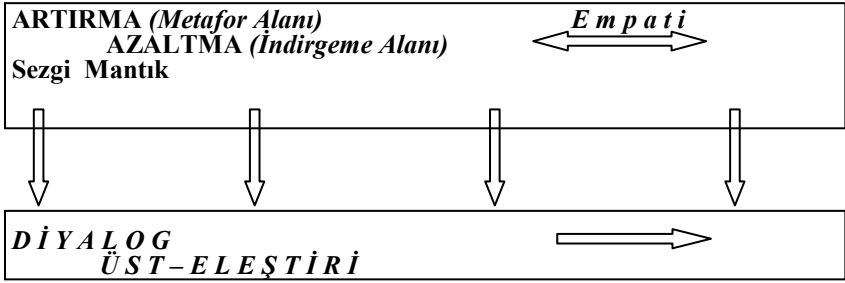
ELEŞTİRİNİN ETİĞİ YA DA ÜST-ELEŞTİRİ

Bu çalışmada ele alındığı biçimiyle diyalog tekrar belirtmek gerekirse esasen yeni bir bilginin keşfine yol açar. Diyalog sırasında, tasarımın nesnesine ve öznesine (danışana) belli bir uzaklıktan bakabilmek mümkündür, ne varki bu, öznenin yaptığı işten tamamen koparılmasına izin vermez. Bu süreçte danışmanın görevi, danışanın neyi, nasıl tasarladığının farkında olarak, değerlendirebilme ve arkasında durabilme sorumluluğu verebilmektir. Burada değerlendirmenin; değerler sistemi içinde düşünebilme, değerler arasındaki ilişkiyi kurabilme, seçim yapabilme sorumluluğunu alabilmek olduğu söylenebilir. Danışanın tasarladığı ile ilgili farkındalıkları artarsa, yaptığına daha eleştirel bir gözle bakabildiği gözlemlenmiştir (Arıdağ 2005). Bu durum aslında danışanın ifade ettiği danışman tarafından anlaşılması, anlaşılmanın danışana hissettirilmesi, danışanın özelinde evrensel değerleri ortaya çıkararak tasarımın değerlendirilmesidir.

Uraz ve Yıldız’ın (2004) da belirttiği gibi danışmanın kendi değerlerini de danışana aktarması kaçınılmazdır ve bu hiç de kötü değildir. Ancak bu değerler herhangi bir şekilde salt kişisel uygulama deneyimlerine dayanıyor ve buna bağlı olarak da yasa ve yasak olarak sunuluyorlarsa; bunlar, danışanın kendi etik değerlerinin oluşmasında bir doktriner baskı aracı haline dönüşebilir ve mimar adayının tüm mesleki gelişimi olumsuz

etkilenebilir. Burada amaç, danışanı etik değerlerin çeşitliliğine mümkün olduğunca açmak; farklı değerlerin varlığından objektif olarak haberdar etmek ve bu yolla kendi değerlerini oluşturmasına katkıda bulunmak olmalıdır.

Stüdyo ortamında danışmanın kullandığı (est-)etik yaklaşımlar özellikle empatiyi gerektirmektedir. Öncelikle kendi duygularını anlayıp farkında vararak başkalarının duygularını, düşüncelerini kavrama yetisi olarak empati, hem danışmanın kendisini hem de danışanı ve onun eylemini (tasarımını) kavramayı kolaylaştırır. Burada tasarım nesnesinin özneye bağlanması, tutarlılığı, sorumluluğu sağlar, bu da tasarımcının özgürleşmesine katkıda bulunabilir. Böylece eleştiri, üst-eleştiriye yaklaşır (Şekil 1). Üst-eleştiri, ona ulaşmanın ideal bir yolu olarak diyalogu içerir, ama diyalogun kendisi değildir. Üst-eleştiri de ifadelerin diyalogu oluşturmasını sağlayacak çaba, büyük ölçüde danışmana aittir. Çünkü o, aynı zamanda ortamı hazırlayandır. Burada diyalog, danışan-danışman etkileşimi için aslında bir zorunluluk değil, ama kurulabilmesi yolunda çaba harcanmasının gerekli ve önemli olduğu açıktır. Ancak, diyalog mümkün olmadığında, bu çabanın sayesinde ki başka kanallarda konuşma ve iletişim kurabilme olanakları bulunabilir. Çünkü diyalog, danışmanın tek başına gerçekleştirebileceği bir şey değil, tam tersine, ortaklaşa bir etkinlik olarak anlaşılmalıdır. Burada unutmamak gerekir ki, danışanın danışmanla olan tasarım ortaklığını gerçekleştirebilmesi, öncelikle danışmanın kendi yaptıkları ya da yapmak istediklerinin bilincinde olmasıyla mümkün olabilir. Danışman, diyalog yaratma çabasıyla danışanı bu ortama davet eder. Danışanla diyalog oluşturamadığı durumlarda, danışmanın kendi kendisiyle diyaloga girmesi, hatta bunu yüksek sesle ifade etmesi de bu ortaklık için işe yarar bir tutum olabilir.

Şekil 1. Üst-eleştiri için bir öneri (Arıdağ 2005)

Mimari tasarımı yorumlayan üst-eleştiri, yeni bilgiyi ortaya çıkarmak için farklı bilgi alanları yaratmayı gerektirir. Bu ortamdaki eleştiri, üst-eleştiri yoluyla bir anlamda danışanın kendisine ulaşmaya çalışır. Danışman, ister eskiz gibi görselleştirme yöntemleriyle olsun, ister sözel olsun danışanın kendisine üst-eleştiri aracılığıyla ulaşır. Danışan böyle bir ortamda, gözlemlere göre kendini daha rahat, güvende ve özgür hissettiği için yavaş yavaş kendini açmaya başlar (Arıdağ 2005). Çünkü böyle bir ortamın amacı, gelişme ve öğrenmedir. Bu ortamda, danışanın ortağı olarak yer alan danışmanın da danışana karşı sorumluluğu vardır, bu da her türlü yöntemin ötesinde bir bilinçle davranışta bulunmaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Stüdyo eleştirisinde esas olan danışanın bilincini geliştirmektir. Danışan-danışman diyalogundaki temellendirme pratiğinin düşünsemeli bir biçimde yeniden kurulması, eleştirel bir anlamayı kolaylaştıran yeniden kurucu çevirilere olanak sağlar. Bu tür bir yaklaşımla danışman, danışanın sabit katılım perspektifini genişletir. Tasarım yapmanın ve öğretmenin davranışla ilişkisi içinde saklı olan etik anlamı kavrayabilmek için dilde yorumun yönünü ontolojik olarak anlamak önemlidir. Yorumsal metaforlar etik uygulamalar için temel oluşturabilir. Danışan-danışman diyalogunda kolayca karşılıklarını bulan bu metaforlarla çalışılması sağlam yargılara varılmasını sağlayan bir yaklaşımdır. Diyalog sürecinde konuşulan üzerinde tekrar düşünülmesi ile etik çerçeve kurulur.

Eğer mimari tasarım eğitimi yeni bir anlayış kazanmayı, bir tür aydınlanma işlemini içeriyorsa yoruma dayalı pratik başlangıçta yabancı olan ile yüzleşme olarak düşünülmelidir. Bilgi ile oynanabilir, bilgi hakkında konuşulabilir, bilgi üstünde düşünülebilir; fakat uygulamaya geçirilmesi “kendine mal etme” olarak kurduğu yeniden değerlendirme süreçleri ile olur. “Kendine mal etme”nin dinamiği, bilginin içerisinde sunulan fikirlerin kabul edilmesi ile bunlardan vazgeçilmesi arasındaki karşılıklı etkileşim olarak ele alınabilir. “Kendine mal etme” süreci iki açıdan önem kazanır:

- Tasarımın etik yönü: Tasarım yapılırken kurgulanması, kurallar bütünü içinde yorumlanması, danışanla birlikte oluşan tasarım eyleminde yeni imkanlar meydana getirilebilmesi açısından önemlidir. Gomez (1998) bunu şöyle açıklar (s. 99):
“... Yine de, ortaya koyabilmiş olduğumu umut ettiğim önemli gündem, yani mimarın etik sorumluluğu, binanın programı aracılığıyla onayladıkları ve yıktıklarıyla biçimsel stratejilerin ötesine taşınır. Günümüz toplumu için ütopyacı durumlar kurgulamak, anlatılar aracılığıyla tarihin ve onun baskıcı değerlerinin tamamen dışında işleyebilecek geleneğimizi yeniden inşa etmek için kurumsal zorlamaları sorgulayabilecek cesarettaki imkanlar ortaya çıkarmak. Mimarlığın ... görevi budur.”
- Eleştiri boyunca danışmanın etik tarafta durması (eleştirinin etiği): Danışanın tasarıma eleştirel, belli bir mesafede durması kendi tasarım eyleminin sorumluluğunu taşıyabilmesi açısından önemlidir. Bu anlamda eleştirinin etiği, kendi etik eyleminin sonucu tasarımın sorumluluğunu alacak özgür danışanı ortaya çıkarmaktır. Danışman, etik eylemin gerçekleşmesine olanak veren seçenekler ortamını yaratarak etik eylemde bulunan kişidir. Burada danışanın danışmanı basitçe taklit ederek ahlaki bir insan olacağı gibi bir sonucu gidilmesi doğru olmaz. Ahlaklığın bizzat varoluş sürecinde gerçekleştirilmesi gerekir. Danışman, eğitimci olarak danışana kendini ya da kendi yapabileceğini serbestçe geliştirme olanağını sağlayan bir yöntem oluşturmak durumundadır. Bu gerek düşüncenin ve duyguların gerekse de istem ve eylemlerin eşit koşullara sahip tarafların serbestçe gelişebilmelerini mümkün kılacak uyumluluğunu sağlamaktır.

Kaynakça:

- Arıdağ, L. (2005) Mimari Tasarım Stüdyo Eğitiminde İletişim, Doktora Tezi, İstanbul: İ.T.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Cevizci, A. (1997) Felsefe Sözlüğü, Ankara: Ekin Yayınları.
- Coyne, R. and Snodgrass, A. (1991) "Is designing mysterious? Challenging the dual knowledge thesis", Design Studies, 12, s. 124-131.
- Coyne, R. and Snodgrass, A. (1993) "Rescuing CAD from rationalism", Design Studies, 14, s. 100-123.
- Füeg, F. (1980) "Mimarlığı Öğretmeyi Öğrenmek", çeviri: Elvan Gökçe, Yapı Dergisi, 35, s. 25-37.
- Gomez, A.P. (1998) "Bilim olarak Mimarlık: Benzesim ve Ayrışma", Any Seçmeler, çeviri: M. Haluk Zelef, Ankara: Mimarlar Derneği Yayınları 3.
- Holl, S. (2000) "Steven Holl: Ankray", çeviri: Aslı Şener, Çağdaş Dünya Mimarları dizisi, 2, s. 93-102.
- Kant, I. (1999) Pratik Aklın Eleştirisi, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Kant, I. (1984) "Yargıgücünün eleştirisi (1790)", Seçilmiş Yazılar, çeviri: Nejat Bozkurt, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Koolhaas, R. (2001) "Koolhaas ile Konuşma", Can Aker-Ahmet Özgüner-Rem Koolhaas, Çağdaş Dünya Mimarları Dizisi, 13, s. 9-26, Boyut Yayın Grubu, İstanbul.
- Lawson, B. and Loke, S.M. (1997) "Computers, words and pictures", Design Studies, 18, s. 171-183.
- Lloyd, P. and Scott, P.J. (1994) "Discovering the design problem", Design Studies, 15, s. 125-140.
- Lloyd, P., Lawson, B. and Scott, P. (1995) "Can concurrent verbalization reveal design cognition?", Design studies, 16, 237-259.
- May, R. (1987) Yaratma cesareti, çeviri: Alper Oysal, İstanbul: Metis Yayınları.
- Mies, R. (2002) "Mies Van der Rohe ve Gökdelen: Kendi metinleriyle Mies Van der Rohe'nin söylemi", Modern Mimarlığın Öncüleri Dizisi, 2, s. 41-52.
- Pieper, A. (1999) Etiğe Giriş, çeviri: Veysel Atayman-Gönül Sezer, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Schön, D. (1985) The Design Studio, London: Published by RIBA Publications Limited.
- Scarpa, C. (2001) "Carlo Scarpa: Mimarlık şiir olabilir mi?", Carlo Scarpa, çeviri: Serkan Aral, Çağdaş Dünya Mimarları Dizisi, 16, s. 82-87.
- Tomes, A., Oates C. and Armstrong, P. (1998) "Talking design: negotiating the verbal-visual translation", Design Studies, 19, s. 127-142.
- Uluoğlu, B. (2000) "Design knowledge communicated in studio critiques", Design Studies, 21, s. 33-58.
- Uraz, T. ve Yıldız, D. (2004) "Gözün vicdanı: Tasarımda etik ve/veya estetik olmak", Etik-Estetik, s. 202-215.
- Wittgenstein, L. (2000) Felsefi Soruşturmalar, çeviri: Deniz Kant, İstanbul: Küyürel Yayınları:13.
- Wisniewski, D. and Coyne, R. (1999) "From questionable ethics to sound judgements, ethics in architecture: Architectural education in the epoch of virtuality", s. 140-156.
- Yürekli, H. ve Yürekli, F. (2002) "Mimarlıkta "Yeni" Kavramı", Mimarlık ve Felsefe, s. 154-161.

Notlar:

¹ Stüdyoda gerçekleşen iletişim yüz yüze bir eylem olması dolayısıyla psikoterapideki iletişime benzer özelliklere sahip olduğu söylenebilir. Gerçekten öğrencinin kendini ifade edebilmesi, anlaması ve düşündüklerini özgürce ortaya koyabilmesi için böyle bir ilişki de gereklidir. Bu sebeplerle öğrenci-hoca terimleri yerine danışan-danışman terimleri kullanılmıştır.

² Genel olarak, bir bireyin benimseyebileceği ya da bireye, eylemlerinde iyi bir yol gösterici olarak kabul etmesi tavsiye edilen davranış kuralı. Mantıktaki, genel bir kabul gören iddia ya da kural. Kant'ın ahlak felsefesinde, ahlaki özne için geçerli olduğu görülen pratik bir ilke (Cevizci 1997, s:454), iradenin öznel ilkesi, eylemde bulunanın özel ilkesidir ve nesnel ilkedir, yani pratik yasadan ayırılmamalıdır. İlki, aklın öznenin koşullarına (sık sık bilgisizliğine ya da eğilimlerine) uygun olarak belirlediği pratik kuralı içerir, bundan dolayı da öznenin, ona göre *eylemde bulunduğu* ilkedir; yasa ise, her akıl sahibi varlık için geçerli olan nesnel ilke ve ona göre *eylemde bulunması* gereken ilkedir, yani buyruktur (Kant 1984).

³ Önerme, kavram, akıl yürütme ve bilgi türleri arasında yapılan ve temelde, önermelerin doğruluklarına ilişkin bilgiyi elde etmede, doğru ya da yanlış olduğu deneye başvurmadan, deneyden önce ya da deneyden bağımsız olarak bilinendir (Cevizci 1997, s:57).

KANT ETİĞİ TEMELİNDE İDAM CEZASI

Araş. Gör. Pakize ARIKAN

Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Felsefe Bölümü

Özet: İdam cezası devlet tarafından uygulanan ve varlığı çok eski çağlara dayanan en ağır cezadır. İdam cezasına karşı olanlar ve idam cezasını destekleyenler birçok farklı argümanla karşı karşıya gelmektedirler. Bu argümanlardan ikisinin dayanağı yani idama karşı çıkmak üzere öne sürülen "insanlık değeri" ve idamı desteklemek için öne sürülen "eşitlik ilkesi" kavramları Kant'ın ahlak kuramı bağlamında ele alındığında birtakım sorunlar doğurur. Kant ahlakında insanın paha biçilemez değer ve onuru önemli bir yer tutarken, eşitlik ilkesi kavramı Kant'ın idamı savunmasında temel dayanaktır, çünkü Kant'a göre cinayet işleyen kişi, işlediği suça eşdeğer şekilde yani idam ile cezalandırılmalıdır. Bu bildirinin amacı Kant'ın Ahlak kuramını temel alarak idamı savunmak üzere ortaya attığı görüşleri irdelemek ve bu görüşlerin Kant'ın etik kuramının kimi kavramları ile bağdaşmadığını ortaya koymaya çalışmaktır

Anahtar Sözcükler: idam cezası, insanlık değeri, koşulsuz buyruk, eşitlik ilkesi

Abstract: Capital punishment is exercised by the state and its existence goes back to ancient eras. People who are for and against capital punishment come up against with various arguments. When evaluated within the framework of Kantian ethics, the basis of two of these arguments, that is, "human dignity and worth" that is used to argue against capital punishment and "principle of equality" that is used to argue for capital punishment poses some problems. While human dignity has a crucial role in Kantian ethics, the principle of equality is the main basis of his argument for capital punishment. The aim of this report is to examine Kant's arguments that he gives for capital punishment on the basis of his ethical theory and to try to demonstrate that these arguments are inconsistent with some of the concepts of his ethical doctrine.

Keywords: capital punishment, human dignity, categorical imperatives, principle of equality

İdam cezası, yani bir otorite tarafından suçlunun hayatına son verilmesi genellikle suçlunun topluma kazandırılması ve düzelmesi imkansız olarak değerlendirildiği ve suçun telafisi olmadığı durumlarda devlet tarafından uygulanabilen en ağır cezadır. İdam cezasını gerektirecek suçlar zamandan zamana ve toplumdan topluma değişiklik göstermektedir. Örneğin, kimi toplumlarda zina ve diğer cinsel suçlar idam cezasının uygulanmasını gerektirirken, bazı toplumlarda kaçakçılık, asilık gibi suçlar da ölüm cezasıyla sonuçlanabilir. Diğer yandan kimi toplumlarda idam cezası tümüyle sağlanmıştır. Ancak kesin bir şey vardır ki, idam cezasının varlığı çok eski çağlara hatta insanlığın ilk evrelerine dek uzanmaktadır. İdam bugün birçok kişi tarafından doğruluğu sorgulanan, ceza hukukunda olduğu kadar etik kuramda da önemli ve kritik bir yer tutan bir olgudur. Özellikle adaletin sağlanması için uygulanan böylesi bir cezanın kendisinin adil bir eylem olup olmaması ve yasaklanmasının mı yoksa uygulanmasının mı toplum için daha iyi olacağı sıkça tartışılan bir sorundur. Diğer yandan büyük düşünür Immanuel Kant'ın felsefesi idam cezası konusunda oluşturulan önemli ve en bilimsel yaklaşımlardan biridir. Bu bildirinin temel amacı Kant'ın ahlak felsefesi ve idam cezası hakkındaki görüşlerini bir arada sunarak görüşlerinin idam cezasının lehinde ve aleyhinde sunulan temel görüşlerin arasındaki

gerilime paralel bir gerilim içerdiğini ortaya koymaya çalışmaktadır. Diğer bir deyişle, farklı bakış açılarıyla değerlendirildiği zaman, Kant'ın idamı desteklemesinin yanı sıra, ahlak kuramının idama karşı gelmek için kullanılabilecek birçok fikir ve kavram barındırdığını ortaya koymaktadır.

İdamı savunmak ve reddetmek üzere sunulan temel argümanları deontolojik ve sonuççu olarak ikiye ayırabiliriz. İdam lehinde sunulan deontolojik argümanların başlıcası suçluların her ne olursa olsun hak ettikleri ölçüde cezalandırılmaları gerektiğidir. Bu durumda kimi suçlular gerektiği zamanlarda idam ile cezalandırılmalarıdır. Sonuçları açısından değerlendirildiğinde ise birçok argüman idamın toplum için faydalı olacağı sonucuna varır. Büyük bir suç işleyen kişinin idam edilmesinin bu gibi suçların tekrar edilmemesi için caydırıcı bir etkisinin olması, suçlunun ilerde aynı suçu işlemesini engellenmesi, kurban yakınlarının huzurunun sağlanması veya devlet için idam cezasının hapis cezasından daha ekonomik olması gibi olumlu sonuçlar idam yanlılarının başvurduğu temel gerekçelerdir.

Diğer yandan, idama karşı sunulan en yaygın deontolojik iddia her ne olursa olsun insan haklarının veya insanın yaşama hakkının ihlal edilemeyeceği görüşüdür. Bu bağlamda, cinayet karşısında idama başvurmak insanlığa karşı işlenmiş suçu ikiye katlamaktır çünkü insan hayatına verilen değer her ne durumda olursa olsun göz ardı edilemeyecek kadar büyük ve önemlidir. Ayrıca kimilerine göre, idamın sanılan aksine sonuçları bakımından da yanlış olduğu açıktır. Örneğin yanlış infazlara dolayısıyla adaletsizliğe yol açabileceğini, azınlık ve yoksul ayrımcılığına sebep olacağını, toplumda şiddeti körükleyeceğini veya infaz edilen kişinin yakınlarına büyük duygusal zararlar verebileceğini öne sürerek idama karşı çıkarlar.

İdamın sonuçları nedeniyle reddedilmesi veya savunulması, Kant'ın ahlak kuramı bağlamında yanlıştır ve bu çerçevede yorumlanması anlamsızdır, çünkü Kant deontolog olması sebebiyle bu tür gerekçelendirmelere hiçbir zaman başvurmayacaktır. Ancak insan hayatının değeri üzerinden idama karşı çıkılması ve de kimi suçluların öldürülmeyi hakketmesi yani adaletin ve eşitliğin sağlanması gerekçesiyle savunulması Kant'ın ahlak anlayışı içerisinde birtakım önemli kavramlara karşılık gelir. Diğer bir deyişle, karşı görüşlerin dayandıkları gerekçeler Kant'ın ahlak kuramında bir arada sunulmuştur. Kant'ın tutarsız sonuçlara sebep verir gibi görünen bu kavramları ve fikirleri daha iyi anlayabilmek için Kant'ın ahlak kuramını ve idamı savunmak için ortaya attığı görüşleri incelemek yerinde olacaktır.

Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi* 'ne iyi bir istencin, iyi olduğunu düşündüğümüz bir çok şeyin aksine, koşulsuz yani kendi başına iyi olduğunu ifade ederek başlar. Ona göre, yetenekler, güç, sağlık, zenginlik gibi pek çok anlamda faydalı olabilen şeyler koşulsuz iyi olamazlar, çünkü hepsi iyi olabilmek için iyi istence ihtiyaç duyarlar aksi takdirde son derece zararlı ve kötü olabilirler. Bir istenci iyi yapan yaptıkları, başardıkları değildir başarısız ve faydasız bile olsa iyi eylemi içtenlikle yerine getirme eğilimi varsa o istenç iyidir (Kant 1786, s. 11). Kant iyi istenç kavramını açıklamak için 'ödev' kavramına başvurur. Burada 'ödevde uygun' ve 'ödevden dolayı' ayrımının altını çizer. Ona göre bir eylemin ahlaki ve istencin iyi olabilmesi için yalnızca ödevde uygun değil fakat ödevden dolayı da olması gerekir. Yani çıkar kaygısı, veya doğal eğilimler sonucu ödevi yerine getirmenin hiçbir ahlaki değeri yoktur. Buna karşılık bir ödev yalnızca ödev olduğu için, başka hiçbir itici neden olmaksızın yerine getiriliyorsa işte o zaman ahlaki değer taşır (Kant 1786, s. 13). Ödevin tanımını Kant şöyle verir: "ödev, yasaya saygıdan dolayı yapılan eylemin zorunluluğudur" (s. 15). Öyle ki ödevin

yerine getirilmesi bir amaca veya eğilime bağlı değildir ona duyulan saygıyla ve arkasındaki niyetle değer kazanır. Kant bir şeyin yapılıp yapılmamasını söyleyen emir formülüne diğer bir deyişle, bu ödevlerin dile getirilişine buyruk adını verir (s. 33). Kant buyrukları koşullu (hipotetik) buyruklar ve koşulsuz (kategorik) buyruklar olmak üzere ikiye ayırır. Koşullu buyruklar başka bir amaç için gerekli olan eylemlerin zorunluluğunu dile getirir, koşulsuz buyruklar ise bir eylemin başka bir amaca araç olmaksızın, sadece kendisi için zorunluluğunu belirten buyruklardır. Ahlakî buyruklar koşulsuzdur, diğer bir deyişle “eylemin içeriğiyle ve ondan çıkacak sonuçla ilgili değil, biçimiyle ve onu ortaya çıkaran ilkeyle ilgilidir” (Kant 1786, s. 33) çünkü ahlak yasası mutlak ve evrensel olmak zorundadır. Bu anlamda ahlakî buyruklar nesnel olarak zorunludurlar, çünkü ulaşılmak istenen her türlü amaçtan bağımsız ve genel geçerdirler ve ahlakî buyruklar ödevleri dile getiren formüllerdir. Kant kesin buyruğun birinci formülasyonunu şöyle ifade eder “ancak, aynı zamanda genel bir yasa olmasını isteyebileceğin maksime göre eylemde bulun” (Kant 1786, s. 38). Öyle ki bir eylemde bulunurken dikkat edilmesi gereken o eylemin genel bir yasa olabilmesinin mümkün olup olmadığıdır. Örneğin, Kant’a göre yalan yere söz vermek kesin buyruğa aykırıdır, çünkü genel bir yasa olarak tasarlanması zıtlık yaratacağından imkansızdır.

Kant kişilerin yani akıl sahibi tüm varlıkların yalnızca bir araç olarak değil ancak aynı zamanda bir amaç olarak varolduklarını dile getirir. Kendi içinde amaç olan kişiler aynı zamanda özerktirler yalnızca yasalara bağlı değil aynı zamanda kendileri yasa koyucudurlar ki yasalara bağlılıklarının asıl sebebi de budur. Bundan dolaydır ki değerleri, diğer şeyler gibi bir amaca bağlı ve görelî değil, kendi içinde ve mutlaktır. İnsanlar her zaman yalnızca araç olarak değil aynı zamanda amaç olarak görülmelidir. Kant’ın kişilerin mutlak değerleri ve kendi içinde amaç olmaları ile ilgili olan bu düşünceleri onu koşulsuz buyruğun diğer bir formülasyonuna götürür: “her defasında insanlığa kendi kişinde olduğu kadar başka herkesin kişisinde de sırf araç olarak değil, aynı zamanda amaç olacak biçimde eylemde bulun.” (Kant 1786, s. 46) Yani bir eylemde bulunurken kendimize sormamız gereken soru, davranışımızın insanlığın kendi başına bir amaç olması gerçeğiyle uyuşup uyuşmadığıdır. Tüm bu açıklamalardan çıkarılabileceği gibi, insan Kant için paha biçilemez bir değere ve onura sahiptir çünkü o akıl sahibidir, kendi içinde bir amaç ve kanun yapıcı bir özerkliğe sahiptir. Bu nedenle insanlar herhangi varlıklarla aynı şekilde değerlendirilemezler çünkü onların değeri mutlaktır ve başka hiçbir şeyle kıyaslanamaz.

İnsanın özerkliğine ve paha biçilemez değerine bu denli vurgu yapan Kant için elbette ki insan hayatına son vermek çok büyük bir suç teşkil eder. “Ahlakın Metafizikî” isimli eserinde Kant kanunlar olmadan hiçbir devlet ve toplum olamayacağını belirtmektedir. Bu durumda ‘suç’ kişinin her biri koşulsuz buyruk olan kanunları ihlal etmesidir ve kamusal suç (topluma karşı işlenmiş suçlar) ve kişisel (bir bireye karşı işlenmiş suçlar) suç olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Kant’a göre devlet suçluya ceza verme hakkına sahiptir. Diğer bir deyişle, devletin kanunları ihlal eden kişiye acı çektirme hakkı vardır. Ancak ceza vermek sadece devletin hakkıdır, kişiler tarafından uygulanamaz, bu anlamda oç alma ile karıştırılmamalıdır. Bununla birlikte, adli cezalar toplumun ve üyelerinin iyiliğini veya herhangi başka bir amacı sağlamak için değil sadece ve sadece ceza verilen kişinin suç işlemiş olması nedeniyle verilmelidir (masum insanlar bir toplum için ne kadar faydalı olursa olsun asla cezalandırılmazlar), ki zaten Kant ahlakının temeli bir davranışın sonuçlarına değil arkasındaki motive dayanmaktadır. Bu durumda, adli cezalar koşulsuz buyruklardır, herhangi bir amaca ulaşmak adına uygulanmaz,

yalnızca suç işlendiği takdirde uygulanmalıdır. Koşulsuz buyruk olmasıyla beraber, hangi cezanın ne oranda kimlere verileceği birtakım standartlara bağlı olmalıdır. Kant'a göre bu standart eşitlik ilkesidir. Kant'ın deyimlerle suçluya verilecek ceza terazinin kefelerini eşitleyecek nitelikte olmalıdır. Buna göre kişinin başkasına yaptığı kötülük aslında kendisine de yaptığı kötülük anlamına gelir çünkü bu kötülüğe eşit derecede cezalandırılması gerekmektedir. Adli cezalar verilirken eşitlik ilkesi baz alındığından dolayı, suçluya verilecek ceza nitelik ve nicelik bakımından suçlunun bir diğeri yaptığı kötülüğe eşdeğer olmak zorundadır. Örneğin, hırsızlık karşısında verilecek ceza tamamen aynı olmasa da karşı tarafın gördüğü zarara eşdeğer olmalıdır (Kant 1991, s.140-142). Bu tutum aynı zamanda Kant'ın ahlak felsefesinde insanlara kanun yapıcı olarak davranılması yani, o kişi ona nasıl davranılmasını istiyorsa öyle davranılması gerektiği görüşünü yansıtır.

Cinayet suçuna gelince, Kant cinayete eşdeğer tek cezanın idam olduğunu ve yerine başka hiçbir cezanın verilemeyeceğini düşünür. Bunun anlamı, öldürmenin öldürülmeyle cezalandırılması gerektiğidir. Kant'ın bu iddiasının temeli, ona göre hayatın ne kadar zor olursa olsun hala ölümden daha iyi olması ve yaşamla ölüm arasında hiçbir niteliksel ve niceliksel benzerliğin bulunmamasıdır (Kant 1991, s. 143).Ve "Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi" de şu sözlerle kendine dayanak bulur: "... her şeyin ya fiyatı ya da değerlidir. Fiyatı olanın yerine, eşdeğer olarak başka bir şey konabilir; her türlü fiyatın üstünde olan, dolayısıyla eşdeğeri olmayan değerlidir." (Kant 1786, s. 52) İnsanlığın değerli olduğunu düşünecek olursak (çünkü o kendisi amaçtır), o zaman insan hayatını sonlandırmaya eş değer hiçbir şey bulamayız.

Kant'ın idamı desteklemesi birçok kişi tarafından şaşırtıcı ve beklenmedik bir tutum olarak görülmektedir. Bunun başlıca sebebi idamı desteklemek için onun sonuçları bakımından değerlendirildiği ve insanı bir araç olarak gördüğü varsayımına dayanır. Ancak daha önce de belirtildiği gibi Kant idamın gerekliliğini sonuçlarına bakarak değil, yalnızca işlenen suç göz önünde bulundurularak verilmesi gerektiğine inanır. Onun idamı desteklemesi faydacı bir tutumdan kaynaklanmaz. Fakat yine de şu sorular insanın aklına takılmaktadır: Bir insanı idam etmek koşulsuz buyruklara karşı gelmek değil midir? İnsan hayatının sonlandırılması onun otonomisini yok etmek anlamına gelmez mi? Veya insan öldürmek Kant'ın öne sürdüğü insanın "paha biçilemez değeri" ile çelişmez mi? Bunun gibi sorular Kant'ın idama karşı tutumunun ahlak kuramıyla çeliştiği izlenimini bırakmaktadır.

Kant'a göre insan öldürmek koşulsuz buyruğa karşı gelmektir çünkü öldürmek evrensel olması tasarlanamayacak bir eylemdir. Peki, bir insanı suçu ne olursa olsun idam etmek yani hayatına son vermek nasıl olur da geçerli bir eylem olur? İnfazı gerçekleştiren, karar veren yani bir şekilde öldürme işine girişmiş bulunan herkes koşulsuz buyruklara karşı gelmiş gibi görünmektedir ve insanlığa karşı işlenmiş suçu adeta ikiye katlamaktadır. Kant bu sorunlara birçok anlamda "hayır" cevabı verebilir. Kant'a göre idam cezasının uygulanmasıyla ne koşulsuz buyruklar ihlal edilir ne de insan bir araç gibi görülür. Örneğin, Kant'ın kendisinin de öne sürebileceği gerekçe, cezalandırılarken kişilerin özerk birer kanun yapıcı olarak değerlendirildiği, ve kendi yaşam ilkeleri doğrultusunda cezalandırıldıklarıdır. Diğer bir deyişle, kişi evrensel olmasını tasarladığı bir eylemi gerçekleştirerek kendisine nasıl davranılmasını istediğini de ifade etmiş olur. Kişiyi bir araç olarak değil bir amaç olarak yaklaşmak ve idam eylemini gerçekleştirirken herhangi bir amaçla ulaşmayı gözetmemekle iddia edilen aksine koşulsuz buyruk yerine getirilmiş olur (Stairs). Ancak bu yine de yalan söyleyene yalan söylenmesi veya hırsızlık yapanın malının çalınması şeklinde anlaşılmalıdır. Çünkü

yukarda da belirttiğimiz gibi bu suçların yerini tutacak onunla eşdeğer başka cezalar uygulanabilir. Sadece cinayet kendisiyle birebir aynı şekilde cezalandırılmalıdır. Ancak kanun yapıcı ve özerk olarak nitelenen insan akıl sahibi bir insandır. Kant suçluya kendi maksimleri doğrultusunda muamele edilmesini savunarak insanın bilinçli ve akli başında bir şekilde eylemini gerçekleştirdiğini varsaymaktadır. Ancak bu varsayımın doğruluğu şüphelidir, çünkü pek az insan mantıklı ve rasyonel bir şekilde eyleminin genel bir yasa olmasını isteyerek cinayet işlemeyi seçer. Bu varsayımın doğruluğunu kabul edecek olursak bile idam cezasının desteklenmesi Kant ahlakının farklı bir kavramına karşı durur. Bu da insanın paha biçilemez değeridir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, akli olan yani özerk ve kanun yapıcı olan her varlık paha biçilemez, mutlak değer sahibidir. Cinayet işleyen kişiyi bir amaç ve özerk olarak görmek onun bu değerini kabul etmek anlamına gelir. Yani idam bir insana değer verildiği için onu ölümle cezalandırmak anlamına gelir. Ancak insan değerli bir varlık iken, şartlar ne olursa olsun, kişinin ölümüne karar vermek ve ölümünü sağlamak nasıl olur da ahlaki bir davranış olur? İnsan öldürmemek koşullu bir buyruk ise, idam etmenin nasıl olur da ahlaki bir değeri olur? Kant'ın ahlak kuramının ilk cinayeti yasakladığı gibi ikinci ölümü de yasaklayacağı beklenmektedir. Kendine has mutlak değeri olan kişinin varlığına son vermek onun özerkliğini de ihlal etmek dahası yok etmek olur. Bu sebeptir ki, insanın değeri göz önünde bulundurulduğunda suçlunun öldürülmesi en az birincisi kadar suç teşkil edecektir. Ayrıca Kant'ın insani olmayan veya insanlığı ve insanlık onurunu rencide edici olan işkence gibi cezalandırmalara karşı olduğunu göz önünde bulundurursak, idam cezasını destekliyor ve birine öldürerek insanca davranıldığını düşünüyorsa kendisiyle tutarsızmış gibi görünmektedir. (Stairs). Bu durumda sorulması gereken soru, suçlunun konumunun ne olduğudur? Suçlu hala bir insan mıdır? Eğer bir insansa yani ahlaki bir varlıksa, değerlidir ve yok edilmesi yanlış bir eylemdir. Eğer suçlu bir insan olarak yani akıllı bir varlık olarak nitelendirilmiyorsa, cezalandırılmasının veya kendi maksimi doğrultusunda muamele edilmesinin anlamı nedir?

Belki şöyle bir yorum idamı yani cinayet işleyen kişinin öldürülmesini ahlaki kılabak bir yol gösterebilir: İnsan öldürmek koşulsuz buyruğa karşı gelmektir ve dolayısıyla yanlıştır, fakat tek bir koşulla yani öldürülecek kişiyi bir başkasını öldürmüş olması koşuluyla doğru bir eylem olabilir. Kısacası, koşullu buyruklara karşı kimi eylemler ancak belli şartlar eşliğinde ahlaki olabilirler. Fakat bu durum devletin ahlaki olmayan birçok eylemini bir şekilde doğrulanmasına yol açacaktır. Öyle ki devlet vatandaşa karşı yerine getirdiği her eylemini koşulsuz buyruklara karşı olsa bile meşrulaştırabilir konuma gelecektir. Her yanlış eylem içinde bulunduğu koşullar göz önünde bulundurularak meşruiyet kazanabilir. Sonuç olarak koşullar her ne olursa olsun bir eylem koşulsuz buyruğa karşıysa yanlıştır. Yani, insan öldürmek yasal koşullar doğrulasa da yanlış bir eylem olmak zorundadır. Kısacası, idam cezasının ahlaki olduğunu bu şekilde doğrulamaya çalışmak Kant'ın genel ahlak kuramına zarar verecektir. Fakat yine de idam cezasının kişiler tarafından değil de devlet tarafından uygulanması göz ardı edilemeyecek kadar önemli bir meseledir. Ancak bu anlamda insanın idam edilmesini herhangi bir cinayetten ayırt edilebilir. Devlete, kişilerden farklı olarak, verilen konum idam cezasının meşruiyet kazanmasını sağlayacak bir gerekçe olabilir.

Bu bildiriye ulaşılmak istenen amaca uygun olarak idam cezası için ve idam cezasına karşı verilen argümanlar, Kant'ın ahlak kuramının birtakım temel kavramları ve Kant'ın idamı desteklemek için öne sürdüğü görüşler anlatılmaya çalışıldı. Bu açıklamaların ışığında Kant'ın "Ahlakın Metafiziği" eserinde öne sürdüğü kimi argümanlar ahlak kuramının bağlamında incelendiğinde sorunlar

ortaya çıktığı görülmektedir. Bir yandan ‘insan değeri’ ve ‘koşulsuz buyruk’ kavramları, diğer yanda ‘eşitlik ilkesi’ kavramı idam cezası konusunda karşı kutupların dayandığı gerekçeler olarak görülebilir. Bu bağlamda, Kant’ın idam yanlısı görüşlerinin ahlak kuramıyla bağdaşmayan noktaları varmış gibi gözükmektedir. Elbette, Kant’ın yapıtları ve etik kuramı ayrıntıyla incelendiğinde Kant’ın idam cezasını meşrulaştırdığı hatta ahlak görüşüyle bağdaştırdığı bir çok nokta ve argüman bulunabilir. Ancak görülen şudur ki, Kant’ın idamı savunmak üzere sunduğu argümanlar, Kant’ın etik kuramında kendine birçok dayanak bulabileceği gibi, temel ve çok önemli kavramlarla bir uyumsuzluk içerisindedir.

Kaynakça:

Kant, I. (1786), Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi.

Kant, I. (1991), The Metaphysics of Morals, New York: Oxford University Pres.

Stairs, A., Kant on Capital Punishment, 10. 08. 2006 tarihinde

<http://stairs.umd.edu/140/kantcap.html> adresinden alınmıştır.

MUHASEBE ETİĞİNİN İŞ YAŞAMINA GEÇMİŞ İŞLETME EĞİTİMİ ALMIŞ ÖĞRENCİLER ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ?

Doç. Dr. S. Burak ARZOVA

Marmara Üniversitesi, İşletme Bölümü, Muhasebe – Finansman Ana Bilim
Dalı

Doç. Dr. Sinan ASLAN

Marmara Üniversitesi, İşletme Bölümü, Muhasebe – Finansman Ana Bilim
Dalı

Özet: Son yıllarda en çok ilgi çeken konulardan biriside etikdir. Kısaca ahlak bilimi olarak açıklanan etik, pek çok bilimle ilişki kurularak incelenmektedir. Etik değerler, asırlardır aynı toplumda yaşayan insanların toplumsal düzeni sağlamak amacıyla toplum tarafından benimsenmiş ve toplumun yaşadığı değişim süreçlerinde bir takım ilaveler ve değişikliklere maruz kalmış, toplumun kültürel ve dini mekanizmasının bir göstergesidir. Bugünün öğrencileri gelecekte ekonomik hayatta rol alacak birer oyuncudurlar. Günümüzde etik öğretilbilir mi ya da öğrenilebilir mi sorusunun cevabı artık verilmiş ve etik üniversitelerde her öğrencinin kendi uzmanlık dalına göre okutulmaya başlanmıştır. Ülkemizde ise, etik pek çok fakültede ayrı bir ders haline gelememiş hatta pek çok muhasebe kitabında etik daha yerini almamıştır. Mesleki açıdan ahlak kuralları, o mesleğin itibarlı bir biçimde yürütülmesini sağlayacak kurallardır. Bu kurallar hem meslek elemanlarının birbirleriyle olan ilişkilerini yönlendirir, hem de topluma meslek elemanlarının faaliyetlerini en yüksek performansta yerine getireceğinin işaretini verir. Arzova S. B. ve Gegez A. E. (2002) çalışmalarında, pazarlama ve muhasebe öğrencilerinin pazarlama ve muhasebe etiği konusundaki algılamalarında fark olup olmadığını araştırmışlardır. Öğrenciler, muhasebe ve pazarlama etiği konusunda dersler almadıkları için, birbirinden farklı bilim dallarında uzmanlaşmalarına rağmen etik algılamalarında fark olmadığını sonucuna varmışlardır.

Muhasebede etik ve etik eğitimi üzerinde durulmasında yarar görülmektedir. Muhasebe etik eğitiminin amacı, muhasebede ahlaki davranışların değişimi ve öğrencilerin muhasebe etiği gelişimini sağlamak olmalıdır. Oysa, ülkemizde üniversitelerde okutulmakta olan muhasebe kitapları ve eğitimi incelendiğinde, muhasebe etiği konusuna yeterince yer verilmediği gözlenmektedir (Güneş ve Otlu, 2002).

Muhasebe alanında, muhasebe etiği konularının tartışmaya açılabilmesi, muhasebe mesleği kimliğinin temel unsurları üzerinde düşünülmesi gerektiğindedir. Muhasebe alanının mesleki bir yönünün de bulunması, mesleki kimliği ve bilinci belirleyen profesyonelleşme süreçlerini önemli kılmaktadır. Çünkü, “bağımsızlık”, “dürüstlük” ve “nesnellik” gibi temel değerler, profesyonelleşme sürecinin de oluşumuna katıldığı etiksel ortamda biçimlenmektedir. (Uysal, 2002)

Bu çalışmada, İİBF mezunlar derneğinden, çalışan eski öğrencilerin bir listesi alınmış, bunlardan ulaşılabilir olanlardan (5 yıl ve üstü çalışma şartını yerine getiren) 120 adedine, muhasebe etiğine ilişkin hazırlanmış örnek olaylar soru formu şekline getirilmek suretiyle etik algılamaları ölçümlenmeye çalışılmıştır. Aynı soru formu, Marmara Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü Muhasebe (60 Kişi) ve Pazarlama Uzmanım (60 kişi) dalında öğrenim gören toplam 120 kişiye uygulanmıştır. Soru formunda kullanılan örnek olaylar Arzova ve Gegez tarafından geliştirilmiş, pek çok uluslararası çalışmalarda

sınanmıştır. Aynı örnek olaylar, halen üniversitede okumakta olan son sınıf letme öğrencilerine de sorulmuş ve her iki gruptan elde edilen bulgular karşılaştırılmış ve bir sonuca varılmaya çalışılmıştır.

Anahtar sözcükler: iş etiği, muhasebe etiği, pazarlama etiği

GİRİŞ

Etik, eski Yunanca'da kullanılan ve kültür ya da bir grup insanın davranış biçimi ruhu ve karakteri anlamına gelen "ethos" kelimesinden türemiştir. Etik, kavram olarak ahlaki değerler felsefesi olarak da bilinmektedir. Etik, kişiler tarafından yerine getirilmesi gereken kurallar ve yaşam boyunca iyiliklerin ve güzelliklerin aranması ile ilgilidir (Pekdemir, 2000; 12-13).

Etik kavramını tanımlamak kolay olmamakla birlikte birçok etik tanımları yapılmıştır: Akkoyunlu, (1998)'ya göre; toplum tarafından belirlenmiş, ahlaki (moral) ilkeler ve değerler kümesi olarak tanımlanabilen etik, ahlaki görev ve yükümlülüklerin, doğru ya da yanlış, iyi ya da kötünün ne olduğu konusunda bireylerin yaşamına rehberlik etmektedir. Sayın (1998)'e göre ise etik; her şeyden önce, istenilebilecek bir yaşamın araştırılması ve anlaşılmasıdır. Daha geniş bir bakış açısı ile bütün etkinlik ve amaçların yerli yerine konulması; neyin yapılacağı ya da yapılmayacağını; neyin isteneceği ya da istenmeyeceğinin; neye sahip olunacağı ya da olunamayacağını belirlemesidir.

Tanımlardan da anlaşılacağı gibi etik, bazı temel değerlere dayanmaktadır. Bu temel değerler aşağıdaki gibidir (Tengilimoğlu, 2001; 34):

A. **Sözünü Tutmak:** Bu konu şu üç etik değeri içermektedir:

- **Dürüstlük:** İnsanlarla olan tüm iletişimde doğru, tam, açık sözlü ve dürüst olmayı gerektirir. Dürüstlük, kararların objektif olarak algılanmasını ve diğerlerinden faydalanmamayı gerektirir.
- **Doğruluk/Bütünlük:** Doğruluk, tüm yaşamın ve eylemlerin gerçekler üzerinde kurulmasını gerektirir ve açıklık, tutarlılık nosyonlarını temsil eder. Yalan, her dönemde ahlak dışı, doğruluk ise ahlaklı davranışın temel ilkelerinden biri olarak kabul edilmiştir.
- **Sözünü Tutmak:** Verilen tüm sözleri ve taahhütleri tutmayı gerektirir.

B. **Sorumluluk:** En genel anlamda belirli bir görevin istenilen nitelikte ve nicelikte yerine getirilmesidir. Sorumluluk, hareketin yanında hareketsizliğin sorumluluğunu da almayı, bir hata yapıldığında kabahati başkasına atmamayı ya da diğerlerinin yaptığı işe sahip çıkmamayı gerektirir. Hareketin ya da hareketsizliğin muhtemel sonuçlarını önceden göz önüne almayı ve sonuçların sorumluluğunu almayı gerektirir. Kişisel davranışla ve rol modeli alma yoluyla öğretmek ve ilham vermek için örnek olmayı gerektirir. Sorumluluk, aşağıda verilen etik değerleri içerir.

- **Mükemmeliyet:** Hayatında yaptığı tüm görevlerde yüksek düzeyde yeterlilik ve performans göstermek; iyi niyetli çabayı, iyi iş alışkanlıklarını, çalışkanlık, azim, sebat ve devamlı bir gelişmeyi gerektirir.
- **Oto-Kontrol:** Kendi kendini kontrol etmeyi, her türlü bedel pahasına kazanma tutumunu kabul etmemeyi gerektirir.

C. **Saygı:** İnsanların özerkliğini, kendi hayatı üzerinde karar vermesini, mahremiyetini ve bütünlük hakkını tanımayı ve buna saygı duymayı içerir. Ayrıca, kendi hayatları hakkında bilgilendirilmiş olarak karar verebilmeleri için ihtiyaçları olan bilgiyi vermeyi gerektirir. Bunlara ilave olarak,

başkalarına kıbar ve terbiyeli davranmayı gerektirir. Kendi çıkarlarını korumak için gözdağı vermeyi, zorlama ve baskıyı ya da şiddeti asla kullanmamayı, diğer insanların inançlarına anlayış göstermeyi ve kişisel farklılıkları kabul etmeyi gerektirir.

D. **Özen Gösterme:** Düşünceli, nazik, merhametli ve cömert, kararların ve eylemlerin diğerlerini nasıl etkileyebileceğini daima göz önüne alma kavramıdır.

E. **Vatandaşlık:** kendi çıkarlarının ötesine geçen ve genel kamu yararına katkıda bulunarak sosyal bir bilinçlilik gerektiren bir sivil görevi temsil eder. Sivil görevler; suçluları adalete bildirmek, tanık olarak bunları açığa çıkarmak, vergilerini ödemek, kanun ve düzenlemelere uymak, kaynakları korumak, atık ve kirliliği en aza indirmek için bireysel eylemlerle çevreyi korumak.

Etik, yalnızca bireysel ve kişisel değil, çok çeşitli düzey ve perspektifte işler. İşletmeler kendi içlerinde ve iş dünyasında farklı düzeylerdeki bireyler ve kurumlar ile etik kurallar çerçevesinde karmaşık bir ilişki içindedirler.

Etik beş düzeyden oluşmaktadır. Bunlar; ferdi, kurumsal, ortak, sosyal ve uluslar arası düzeylerdir. Etik kurallarının bireylerin ve işletmelerin menfaatlerine etkisi, düzeyin tanımlanması ve ahlaki çatışmaları anlamamızı sağlar. Böylece işletme bireyleri ve diğer işletmelere karşı ne çeşit bir tavır alması gerektiğini belirler (Weiss, 1992; 8).

Bireysel düzeydeki etik sorunlar bizi şu sorunlara götürmektedir: Gider hesaplarında yolsuzluk, hasta olmadığı halde hastaymış gibi davranmak, rüşvet almak, vicdanını idari emirlerin üzerinde tutmak, kanuni dayanakları bireysel çıkarlar uğruna feda etmek. Eğer etik sorun ya da sınırlı bireysel sorumluluk varsa, kişi tavırlarını belirlemeden önce kendi etik standartlarını gözden geçirmelidir.

Kurumsal düzeydeki etik sorunlar; işletme çalışanlarının işletme çıkarlarını bozan hatalı davranışları bireyin ya da grubun baskısından dolayı hatalı davranışların görmezlikten gelinmesi ya da çalışandan kendi işi olmayan kanunsuz ya da etiğe uygun olmayan bir işi yapmasını istemesidir. Bu durumda işletmenin prosedürleri, politikaları ve ilkeleri herhangi bir karar alınmadan önce gözden geçirilmelidir.

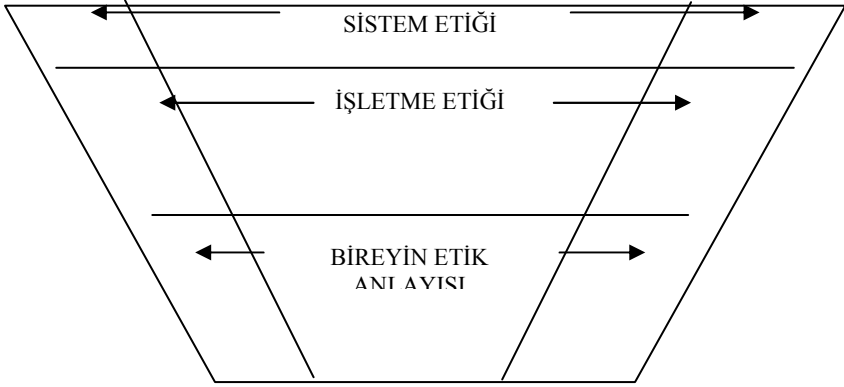
Hissedarlar düzeyinde, muhasebeci, avukat, doktor ve yönetim danışmanı işin yapılmasını yönlendirmek için mesleki imtiyazlarını kullanır. Örneğin; vergide gider olarak yazılamayacak kalemlerin çıkartılması için tavsiyede bulunma, çıkan anlaşmazlıklar sonucu ortak bir anlaşma tekliflerinde bulunma gibi.

Sosyal düzeyde, davranışların kanuni ve etik olarak kabul değerlerini, yasalar, kanunlar ve gelenekler yönetir. Örneğin; İtalya'da kabul gören iş faaliyetleri Amerika'da kanunsuz ve etik dışı olabilir. Bu yüzden yabancı bir ülkede iş yapmadan önce, yabancı ülkelerin kanun ve etik kuralları ve değerlerini anlayabilmek bilgi ve güvenilir kişi ya da kurumlara danışılmaktadır.

Tüm bu etik değerlerin üst üste sıralandığı görülebilir. Etik sorunları karşılaştırmak, bireylerin inançlarını ve kimin ekonomik çıkarlarının olduğunu sorgulamak etik düzeyleri tanımlamak için yararlı olur. Bu etiksel perspektifler aynı zamanda kişi, işletme ve sistemi ifade eden boyutu da içermektedir (Bkz. Şekil.1). Bu düzeyler bireylerin ve işletmelerin ilişkide bulunduğu ulusal, politik, ekonomik, kültürel, dini ve iş sistemlerinin ilgi alanlarını ayırır. Birey özel bir etik çatışma ile karşılaştığı ya da tanımlamaya başladığı zaman bu perspektifler; ülkenin politik ve iş sistemini, işletmenin değerleri, adet ve töreleri, bireyin kendi etik değerleri karşılaşılan etik çatışmalar karşısında karar verilirken bu etik

perspektiflerin uyuşup uyuşmadığını inceleyerek çözüm üretilmeye çalışır (Matthews ve diğerleri, 1995; 392)

Şekil.1: Etik Düzeylerin Sınıflandırılması

Kaynak: Matthews J.B., Goodpaster K, Nash L; *Policies and Persons: A Casebook In Business Ethics*, Mc Graw-Hill Company Book Company, New York, 1985, s.392.

Etik kuralların uygulayıcısı durumundaki bireye dayalı etik yaklaşımlar da bireylerin yaşam biçimleri, yaşam ortamları, kişilik ve karakterleri, ruhsal yapıları, kültürel alışkanlıklarına göre değişebilen geniş bir çeşitlilik sergilemektedir. Bireyden bireye farklılık gösterebilen etik anlayışların, evrensel ve değişmez bir niteliğe sahip olması beklenmektedir (Hasanoğlu, 2001; 36).

Etik değerler, asırlardır aynı toplumda yaşayan insanların toplumsal düzeni sağlamak amacıyla toplum tarafından benimsenmiş ve toplumun yaşadığı değişim süreçlerinde bir takım ilaveler ve değişikliklere maruz kalmış, toplumun kültürel ve dini mekanizmasının bir göstergesidir. Etik kavramının temelinde sorumluluk duygusu yer almaktadır ve etik, topluma karşı sorumluluğun bir çeşit ifade tarzıdır. Günümüzde uluslar arası ticaretin yaygınlaşması ve bilgi teknolojilerindeki gelişmeler bir çok alanda kendini hissettirirken, muhasebe mesleğine ek bir önem kazandırmıştır. Etik değerler kavram olarak yeni bir terim olmasına karşın birdenbire ortaya çıkmamıştır. Özellikle son zamanlarda ABD’nde yaşanan olayların başlangıcı olan Enron olayı ile mesleki etik kavramının önemi anlaşılmıştır. (Kırlioğlu ve Akyel, 2003)

Diğer tüm mesleklerde de olduğu gibi, muhasebe mesleği mensupları da, meslek hayatlarında etik yönlerden farklı davranış sergileyebilmektedirler. Çıkar çatışmasına neden olabilecek durumlarda, ideal olan, kamuya ve işverene karşı olan sorumluluklara ek olarak bazen kişisel çıkarlarına ters düşse de etik açısından yüksek değerlere göre hareket edilmektir. Ülkelerdeki muhasebe ile ilgili meslek kuruluşları, bu konuda meslek mensubu olan üyelerine idealler doğrultusunda davranmaları önerilmektedir. (Toraman ve Akcan, 2003)

MUHASEBE VE ETİK

Türkiye’ de muhasebecilik mesleğinde etik düzenlemeler, 3568 sayılı Serbest Muhasebecilik, Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanunu, Serbest Muhasebeci, Serbest Muhasebeci Mali Müşavir ve Yeminli Mali Müşavirlerin Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik, Serbest Muhasebecilik, Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Meslek Ahlak Kuralları ile İlgili Mecburi Meslek Kararı ile şekillendirilmektedir. Bu düzenlemeler, IFAC’ ın “Bütün Muhasebecilere Uygulanabilir” olan Ahlak Yasasından esinlenerek hazırlanmıştır.

Muhasebe alanında, muhasebe etiği konularının tartışmaya açılabilmesi, muhasebe mesleği kimliğinin temel unsurları üzerinde düşünülmesini gerektirmektedir. Muhasebe alanının mesleki bir yönünün de bulunması, mesleki kimliği ve bilinci belirleyen profesyonelleşme süreçlerini önemli kılmaktadır. Çünkü, “bağımsızlık”, “dürüstlük” ve “nesnellik” gibi temel değerler, profesyonelleşme sürecinin de oluşumuna katıldığı etiksel ortamda biçimlenmektedir. (Uysal, 2002)

Shafer ve Park (1999) ABD üniversitelerinde öğrenimlerini sürdüren Kafkasya, Asya ve İspanyol kökenli muhasebe öğrencileri arasında etik açısından karar vermenin kültürel farklılıklarını incelemiş, araştırmada öğrencilerin üç senaryoya cevap vermeleri istenmiştir. Araştırmaya katılan deneklerin verdikleri cevaplar, etik yargı ve bireysel davranış niyetindeki önemli kültürel değişimlerin nedenini açıklamıştır. İlk örnek olayda, müşteri baskısı karşısında bağımsız bir denetçinin agresif muhasebe tekniklerini kabul etmesi ele alınmış, ikinci ve üçüncü örnek olayda ise, denetim programlarının erken devri ve zaman baskısı altında raporlama ele alınmıştır. Anılan sıraya göre acemi muhasebeciler iki genel etik ikileme karşılaşmıştır. Genel olarak tüm üç örnek olayda, incelenen üç etnik grup içinde Asya kökenliler en fazla etik değerlere sahipken, Kafkasya kökenlilerin aynı olayları en az etik değerlerle değerlendirdikleri saptanmıştır. Araştırma sonucunda, cinsiyetin niyetler üzerinde değil etik yargı üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Etnik kökenin, her üç olayda da hem etik yargı hem de davranışsal niyetler üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu sonucuna varılmıştır.

Ward S.P. ve Ward D.R. (1996) çalışmalarında Profesyonel Davranış Yönetmeliği’nin (PDY – Code of Professional Conduct) muhasebe öğrencilerinin etik algılamaları ile tutum ve davranışları üzerindeki eğitsel etkisini incelemişlerdir. Üniversite muhasebe öğrencilerine uygulanan bir anket kullanılarak toplanan verilerde öğrencilerden, dört senaryo çerçevesinde sunulan CPA (Certified Public Accountants – Sertifikalı Kamu Muhasipleri) tutum ve davranışlarının, AICPA yönergesi çerçevesinde, etik olarak kabul edilebilirliğini değerlendirmeleri istenmiştir. Test öncesi ve test sonrası öğrenci gruplarının çoğunun denetim uyumsuzluğu ve bütünlüğü senaryolarında gösterilen davranışları doğru bir şekilde kabul edilemez olarak algıladıkları, gizlilik ile ilgili olanları ise öğrencilerin çoğunun kabul edilebilir olarak algıladıkları sonucuna ulaşılmıştır. Fakat, denetim ile ilgili test öncesi ve test sonrası değerlendirmeler arasında, her iki değerlendirmede de öğrencilerin çoğunun davranışı kabul edilebilir olarak algıladıklarından önemli bir farka ulaşamamışlardır.

Bir başka çalışmada, Ward S.P.; Ward D.R. ve Wilson (1996) çalışmalarında muhasebe öğrencilerinin Profesyonel Davranışta AICPA Yönergesi eğitimi almış olan muhasebe öğrencilerinin dört senaryo çerçevesinde kurgulanan profesyonel etik davranış değerlendirme becerilerini

incelemişlerdir. Mesleği icra eden CPA ların aynı açmazlarda nasıl tepki verdiklerini bulmak için meslek sosyalizasyonu edinmiş (stajlar yoluyla) öğrencilerin yargılamaları incelenmiş, etik üzerine sınırlı bir eğitimin bile öğrencilerin davranış algılamalarını değiştirebildiği sonucuna varılmıştır.

Ülkemizde ise araştırmalı makale sayısının azlığı dikkati çekmektedir. Pekdemir R. (1999), Güneş İ.H.(1997), Uslu S. (1997), Mungan C.S. (1999), Selimoğlu S.K. (1997), Akbulut, Y. (1997), Aysan M.A. (1998), Tükenmez M. Ve Kutay N. (1996), Civelek M.A. ve Durukan M.B. (1997), Yıldırım, Oya ve Yusuf C. Cukacı (2002); Türkiye’de Muhasebe Mesleği, Meslek Ahlakı, Moral Değerler, Meslek Etiği ve Meslek Etiğine İlişkin Gelişmeleri incelemişlerdir. Güresin E. (1997) ve Kotar E. (1997) ise; Denetçilerin Meslek Ahlakı üzerine bir çalışma yapmıştır. Naciye Sözbilir (2000) ise Muhasebe Meslek Etiğine yönelik yaptığı doktora çalışmasını daha sonra kitap olarak yayımlayarak meslek etiği konusundaki ilkler arasında yer almıştır. Akay, H. (2002), çalışmasında muhasebe meslek etiğine duyulan gereksinimi hem IFAC, hem Avrupa Birliği hem de Ülkemiz uygulamaları boyutuyla incelemiştir. Aslan, E. (1997), Türkiye’de Yeminli Mali Müşavirlerin Görev ve Yetkilerini incelerken, meslek mensuplarının sahip olması gereken asgari ahlaki değerlere de değinmiştir. Akbulut (1999), Ankara’da faaliyette bulunan muhasebe mensupları üzerine yaptığı araştırmada; erkek meslek mensuplarının kadınlara nazaran bağımsızlık ve sosyal sorumluluk duygularının daha gelişmiş olduğu, 30-49 yaş grubundaki meslek mensuplarının, mesleğin gerektirdiği özen ve titizliğe diğer yaş gruplarına nazaran daha fazla sahip olduğu ve mesleki deneyim süresi arttıkça sosyal sorumluluk anlayışının geliştiği sonucuna varmıştır. Arzova S.B. ve Gegez A.E. (2002) çalışmalarında, pazarlama ve muhasebe öğrencilerinin pazarlama ve muhasebe etiği konusundaki algılamalarında fark olup olmadığını araştırmışlardır. Öğrenciler, muhasebe ve pazarlama etiği konusunda dersler almadıkları için, birbirinden farklı bilim dallarında uzmanlaşmalarına rağmen etik algılamalarında fark olmadığı sonucuna varmışlardır. Arzova S.B, Yalçın A., Çakır F. (2001) Turizm, Pazarlama ve Muhasebe Öğrencilerinin Tüketici Etiği algılamalarını incelemişlerdir. Tüketici etiği yönünden yapılan incelemede Muhasebe Bölümü öğrencilerinin etik algılamalarının, Pazarlama ve Turizm Öğrencilerine göre daha kuvvetli olduğu anlaşılmıştır. Tüketici etiği araştırması, öğrenciler kendileri hizmet talep etselerdi nasıl davranacaklarını ölçülediği için son derece önemli olarak kabul edilmektedir. Susmuş T. ve Arzova S.B. (2003) Marmara ve Ege Üniversitelerinde muhasebe bilim dalında uzmanlaşmayı seçen toplam 500 son sınıf ön lisans ve lisans öğrencilerine O’Leary C. ve Cotter D. (2000)’nin İrlandalı ve Avustralya’lı öğrencilerin etik yargılarını ölçmek için geliştirdikleri soru formunu esas alarak, aynı soruları Türkiye’nin özellikli durumlarına (para birimi, sınav sorularının üniversite içinde basılması vb.) uyarlamışlardır. Orijinal çalışmadan farklı olarak Marmara ve Ege Üniversitesi öğrencilerinin etik algılama ve yargılamalarında anlamlı farklılıklara rastlanmamıştır. Ural T. ve Özbirecikli M. (2004) Bommer (1987) tarafından ortaya konulan kurumsal modelden esinlenerek hazırladıkları çalışmalarında, muhasebe meslek mensuplarının etik davranışlarını etkileyen çevresel ve bireysel faktörleri ele almışlar ve mesleki etik ilkelerinin istenilen düzeyde uygulanmasını sağlamak için muhasebe mesleği mensuplarının etik duyarlılıklarının eğitim yoluyla artırılması sonucuna ulaşmışlardır.

ARAŞTIRMA

2.1. Araştırma Yöntemi

Araştırmamız Arzova S. B. ve Gegez E. (2002)'nin yaptıkları araştırmada uyguladıkları örnek olay çalışması daha önce test edilip uygulandığı için aynen kullanılmıştır. Orijinal ankette 12 soru yer almaktadır. *Örnek Olay (ÖO) 1, ÖO 3, ÖO 5, ÖO 7, ÖO 10 ve ÖO 11 pazarlama uzlanımına yönelik olarak hazırlanan ve pazarlama içerikli yargılama özelliklerini yakalamak amacıyla oluşturulmuşken, ÖO 2, ÖO 4, ÖO 6, ÖO 8, ÖO 9 ve ÖO 12 ise muhasebe uzlanımına yönelik olarak hazırlanan ve muhasebe içerikli yargılama özelliklerini yakalamak amacıyla oluşturulmuştur. Ancak bu çalışma muhasebe etiği üzerine olması dolayısıyla ankette cevaplanan sorulardan pazarlama etiğine yönelik olanlar değerlendirme dışı bırakılmış, sadece muhasebe etiğine yönelik olanlar değerlendirmeye alınmıştır. Anket cevaplayıcılarına ön şartlanma olmaması amacıyla hangi soruların pazarlama etiği hangilerinin muhasebe etiğine yönelik olduğu söylenmemiştir.* Böylece farklı uzlanım dalını seçmiş öğrenciler ile geçmişte bu uzlanım dallarından mezun olarak çalışma hayatına geçmiş mezunlar arasında yapılacak kıyaslama da temel alınacak ortak bir yapı oluşturulmaya çalışılmıştır. Özellikle mezunların seçiminde, üniversitenin bu uzlanım dallarından mezun 5 yıl ve üstü mezunlara ulaşılmaması hedeflenmiş ve böylece hipotezlerimizde yer alan iş yaşamının olumsuz etkileri de test edilmeye çalışılmıştır. Örnek olayların cevaplandırılmasında 5 seçenekli Likert Ölçeğinden (ölçekte 1: kesinlikle katılmıyorum 5: kesinlikle katılıyorum) yararlanılmıştır.

Örnek olaylar bu çalışmayı hazırlayan yazarlardan istenebilir (arzova@superonline.com)

2.2. Araştırmanın Örnek Kütlesi

Araştırmamız toplam Marmara Üniversitesinde muhasebe bilim dalında uzmanlaşmayı seçen 60, pazarlama bilim dalında uzmanlaşmayı seçen 60 öğrenci olmak üzere toplam 120 öğrenci ile iş hayatında 5 yıl ve üstü çalışan 120 mezun olmak üzere toplam 240 kişiye uygulanmıştır.

Araştırma anketleri öğrencilere normal ders süreleri içinde 30 dakika süre tanınmak suretiyle dağıtılmış ve öğrencilere eğer istemezlerse ankete katılmayacakları hakkında bilgi verilmiştir. Bu nedenle ankete katılan öğrencilerde oluşabilecek zaman ve eğitimci baskısı en aza indirilmeye çalışılmıştır. 120 öğrencinin tamamı ankete cevap vermiş ancak değerlendirmeye alınabilen anket sayısı 101 olarak belirlenmiş, hatalı değerlendirilen 19 anket hiç değerlendirilmemiş gibi kabul edilerek değerlendirme dışı bırakılmıştır. Ankete katılım oranı % 85 olarak gerçekleşmiştir. Anketimiz çalışanlara faks ve e-posta yoluyla gönderilmiş, 120 mezundan 87 adedi anketimize cevap vermiştir. Ankete katılım oranı % 73'tür.

Ankete Katılanlara İlişkin Demografik Bilgi Alma Konusunda sadece cinsiyet belirlemesi istenmiş, ayrıca bilgi alma yoluna gidilmemiştir. Çalışmanın orijinalinde etik davranışlar demografik özelliklerle ilişkilendirilmediğinden bizim çalışmamızda da böyle bir ilişki aranmamıştır. Araştırmanın sınırlanması da demografik bilgilere başvurulmamasıdır.

2.3. Araştırmanın Hipotezleri

Araştırmamızda üç adet hipotez kullanılmıştır:

H1: Araştırma Kapsamında Mezun Olan ve Çalışanlar ile Muhasebe ve Pazarlama Bilim Dalı'nda Uzmanlaşmayı seçen Öğrenciler Arasında Etik Olarak Davranış Farkı Yoktur

H. Ulusal Uygulamalı Etik Kongresi Bildiriler Kitabı

H2: Araştırma Kapsamındaki Üniversitede Muhasebe Bilim Dalı'nda Uzmanlaşmayı seçen öğrenciler (kadın ve erkek) arasında Etik Olarak Davranış Farkı Yoktur.

H3: Araştırma Kapsamındaki Mezun – Çalışanlar (kadın ve erkek) arasında Etik Olarak Davranış Farkı Yoktur.

2.4. Araştırma Bulguları

Araştırma'ya katılan öğrencilerin üniversiteler ve cinsiyet açısından dağılımları Tablo 1'deki gibidir:

Tablo 1: Araştırma'ya Katılan Öğrencilerin Üniversiteler Ve Cinsiyet Açısından Dağılımları

			Öğrenci	Mezun
ARAŞTIRMA KAPSAMINDAKİ TOPLAM DENEK			240	120
ARAŞTIRMAYA KATILAN TOPLAM DENEK SAYISI			188	101
KATILIM ORANI			% 78.33	% 85
TOPLAM BAYAN SAYISI/ ORANI	96	% 51	36	% 41
TOPLAM ERKEK SAYISI / ORANI	92	% 49	51	% 59
				60
				% 59
				41
				% 41

Anketin Güvenilirlik Katsayısı alfa: 0,7413 > 0,6 ile Oldukça Yüksek.

Tablo 2: Çalışan – Çalışmayan (Mezun-Öğrenci) ve Cinsiyet Farklılıkları Gözetmeksizin Araştırma Sonuçları

Senaryolar	Göreceli Frekans Dağılımı									
	C 1		C 2		C 3		C4		C5	
	n	%	N	%	N	%	n	%	n	%
1	41	21,81%	67	35,64%	29	15,43%	28	14,89%	23	12,23%
2 MUH.	59	31,38%	41	21,81%	23	12,23%	43	22,87%	22	11,70%
3	35	18,62%	23	12,23%	26	13,83%	58	30,85%	46	24,47%
4 MUH.	33	17,55%	46	24,47%	22	11,70%	54	28,72%	33	17,55%
5	27	14,36%	48	25,53%	19	10,11%	57	30,32%	37	19,68%
6 MUH.	33	17,55%	44	23,40%	25	13,30%	52	27,66%	34	18,09%
7	25	13,30%	29	15,43%	28	14,89%	57	30,32%	49	26,06%
8 MUH.	30	15,96%	23	12,23%	29	15,43%	63	33,51%	43	22,87%
9 MUH.	19	10,11%	26	13,83%	22	11,70%	56	29,79%	65	34,57%
10	26	13,83%	27	14,36%	33	17,55%	44	23,40%	58	30,85%
11	33	17,55%	49	26,06%	31	16,49%	52	27,66%	23	12,23%
12 MUH.	26	13,83%	29	15,43%	37	19,68%	44	23,40%	52	27,66%

Tablo 2' den de görüleceği üzere; muhasebede etik algılamalara ilişkin (Dürüstlük, Tarafsızlık, Sır Saklama, Sosyal Sorumluluk, Güvenilirlik, Bağımsızlık) senaryolarda sadece bir seçenekte yoğunlaşma görülmemekte, genel olarak verilen cevapların karşıt uçlarda kümelenme oluşturduğu dikkat çekmektedir. Bu sonuçlardan hareketle, hipotezlerin test edilmesini anlamlı hale getirecek t-testi, 2 yönlü incelemeye olanak sağlayacak şekilde

kullanılmıştır. Buna göre, %1, % 5 ve % 10 anlamlılık cinsiyet farkı gözetmeksizin gruplar arasında (öğrenci – mezun çalışan) senaryolar için ayrı, grupların kendi içinde cinsiyet farkı gözeterek senaryolar için ayrı ayrı olmak üzere toplamda üç kere t-testinden yararlanılmıştır. 6 Muhasebe senaryosundan 5 inde (fark çıkmayan Senaryo:12) cinsiyet ayrımı gözetmeksizin senaryolar için % 5 ve % 10 anlamlılık düzeyinde belirgin farka rastlanmıştır, 2 senaryoda (senaryo 8-senaryo 9) ise %1 anlamlılık düzeyinde belirgin fark ortaya çıkmıştır. 6 Pazarlama senaryosundan 4'ünde % 5 ve % 10 anlamlılık düzeyinde belirgin farka rastlanmıştır. Buna göre; H1 reddedilmiştir. Üniversite öğrenci olan ve muhasebe uzmanım dalı seçmiş öğrenciler ile mezun çalışanlar arasında oldukça sayılabilecek etik algılama farkları mevcuttur. Bu algılamalardan özellikle muhasebe ile ilgili algılamaların para ve parasal işlemlere dayandığı düşünüldüğünde, öğrenciler tarafından kesinlikle yapılamayacak olarak görülen etik dışı bir davranış, iş yaşamına geçen bir mezun tarafından yapılabilir olarak algılanmaya başlanmıştır. Halen öğrenciliği devam edenler arasında cinsiyet ayrımı gözetilerek yapılan incelemede, 6 senaryodan sadece iki tanesinde (Senaryo 4 ve Senaryo 12) % 5 ve % 10 anlamlılık düzeyinde belirgin farka rastlanmıştır. Buna göre; Hipotez 2 kabul edilmiştir. Mezun çalışanlar arasında cinsiyet ayrımı gözetilerek yapılan incelemede 6 senaryodan 4 adedinde (Senaryo 2, Senaryo 4, Senaryo 9 ve Senaryo 12) % 5 ve % 10 anlamlılık düzeyinde belirgin farka rastlanmıştır. Buna göre; Hipotez 3 reddedilmiştir.

SONUÇ

Araştırma bulguları genel olarak değerlendirildiğinde ve daha önce yapılan çalışmalarla kıyaslandığında aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

1. Üniversitede öğrenciliği devam eden araştırma grubundan elde edilen bulgular daha önce Arzova ve Gegez (2002) tarafından elde edilen sonuçları doğrulamaktadır. Buna göre; üniversitede halen öğrenciliği devam edenlerin etik dersi almamaları nedeniyle uzmanım dalları itibariyle etik algılamalarında farklılıklara rastlanmamıştır. Kız öğrenciler, erkeklere göre etik konularda daha hassas olmalarına rağmen, cinsiyetler arasında etik algılamalarda belirgin farka rastlanmamıştır. Örnek olayların değerlendirilmesinde toplumsal etik anlayışı, iş etiği anlayışının önüne geçmekte ve genel bir değer yargısı oluşturmaktadır.
2. Üniversiteden mezun olmuş çalışanlar ile öğrenciler arasında senaryolardaki etik algılamalar incelenmiş, bu etik algılamalardan sadece muhasebe senaryolarına ilişkin etik algılamalar dikkate alınmıştır. Daha önce de bahsedildiği üzere, muhasebe işlemleri para ve parasal işlemlerle doğrudan bağlantılı olduğundan dolayı çok önemlidir. Bu senaryolardan bağımsızlık ile ilgili senaryoda sadece belirgin bir farka rastlanmamıştır. Öğrencilerin öğrencilik hayatlarında etik dışı olarak değerlendirdikleri bir algılamayı, iş yaşamına geçince etik olarak algılamaları ilginçtir. Üniversite hayatında toplumsal etik anlayışı ön plandayken, iş yaşamıyla birlikte iş etiği yaklaşımı ön plana çıkmakta ve işin yapılabilmesi için etik dışı sayılabilecek pek çok unsur doğal bir süreç olarak algılanarak etik olarak kabul edilmektedir. İş yaşamında belirgin etik olduğuna inanılan kuralların işe özgü olması ve bu kuralların yanlış olduğunu vurgulayacak ve yazılı olacak etik kuralların olmayışı, üstüne üstlük bu kurallara uymamanın cezai yaptırımını olmayışı, toplumsal etik anlayışına sahip öğrencilerin, iş

hayatında bağlı oldukları değer yargılarından uzaklaşmalarına neden olmaktadır.

3. İş yaşamında etik dışı davranmaya en müsait olanlar erkeklerdir. Kadınların etik algılamaları ile erkeklerin etik algılamaları arasında çalışanlar grubunda önemli farklar vardır. Kadınlar, toplumsal etik değerlere daha sıkı bağlı iken, erkekler işin gereklerine kendilerini daha çabuk adapte edebilmektedirler.

Kaynakça:

- Akay, H. (2002) "Muhasebe Mesleğinde Etik", *M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Öneri Dergisi*, Cilt:5 Sayı:17.
- Akbulut, Y. (1999) "Meslek Ahlakı Kriterleri ve Muhasebe Mesleği Üzerine Bir Araştırma", *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, Sayı:1, Mart.
- Akkoyunlu E. K. (1998) "Çevre Etiği", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt:31, Sayı:1, Mart.
- Arzova, S. B. ; Yalçın, A. & Çakır, F. (2001) "Attitudes Towards Consumer Ethics: A Comparative Study Of Sales Management, Accounting And Tourism Students", *The Eight Annual International Conference Promoting Business Ethics*, Chicago, U.S.A., October 2001.
- Arzova, S. B. ve Gegez, A. E. (2002) "Perceptions of Turkish Business Students on Marketing and Accounting Ethics", *The Ninth Annual International Conference Promoting Business Ethics*, Niagara Falls, New York U.S.A., October 2002.
- Aslan, E. (1997) "Türkiye'de Yeminli Mali Müşavirlerin Görev ve Nitelikleri", *XV. Türkiye Muhasebe Kongresi, TÜRMOB Yayınları*, Ankara.
- Civelek, M. A. ve Durukan, M.B. (1997) "Günümüz Koşullarında Muhasebe Mesleği ve Meslek Ahlakı", *III. Türkiye Muhasebe Denetimi Sempozyumu, Muhasebe Denetimi Mesleğinde Yetkiler, Sorumluluklar ve Meslek Ahlakı*, İSMMMO Yayınları.
- Güneş, İ. H. (1997) "Muhasebede Meslek Ahlakı", *Yaklaşım Dergisi*, Sayı:59, Kasım.
- Güneş, R. ve Otlı, F. (2002) "Muhasebe Uygulayıcılarının Sosyal Sorumluluk Anlayışı Üzerine Bir Araştırma", *Türkiye XXI. Muhasebe Eğitim Sempozyumu Muhasebe Uygulamalarında Etik ve Kamuyu Aydınlatma*, (Ed. Ümit Ataman, Münir Şakrak, Hüseyin Akay), Marmara Üniversitesi Döner Sermaye İşletmesi Teknik Eğitim Fakültesi Matbaası.
- Hasanoğlu M. (2001) "Kamu Personelinde Etik Anlayışı", *Beklenen Mahalli İdareler*, Sayı:80, Şubat.
- Kırlıoğlu, H. ve Akyel, N. (2003) "Muhasebede Etik ve Ülkemizde Muhasebe Denetimi", *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Ocak, Sayı 17.
- Kotar, E. (1997) "Muhasebe Denetimi Mesleğinde Ahlak'ın Yeri ve Önemi", *III. Türkiye Muhasebe Denetimi Sempozyumu, Muhasebe Denetimi Mesleğinde Yetkiler, Sorumluluklar ve Meslek Ahlakı*, İSMMMO Yayınları.
- Matthews J. B., Goodpaster K, Nash L. (1985) *Policies and Persons: A Casebook In Business Ethics*, Mc Graw-Hill Company Book Company.
- Mugan, C. Ş. (1999) "Ahlak, Toplumsal ve Kişisel Değerler: Muhasebe Mesleği ve Eğitimi Üzerindeki Etkileri", *MÖDAV Bülteni*, Sayı:2.

- O'Leary, C. and Cotter, D. (2000) "The Ethics of Final Year Accountancy Students: An International Comparison", *Managerial Auditing Journal*, Vol:15 No:3.
- Pekdemir R. (2000) "Ülkemiz Muhasebe Mesleğinde Etik Kurallarının Geliştirilmesi Gereği", *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Sayı: 5, Ocak.
- Pekdemir, R. (1999) "Türkiye'de Muhasebe Mesleği ve Meslek Ahlakı", *Mufad Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Sayı:4, Ekim.
- Sayın D. (1998) "Yönetimsel Etik", *Yerel Yönetim ve Denetim Dergisi*, Cilt:2, Sayı:12, Ocak.
- Selimoğlu, S. K. (1997) "Muhasebede Meslek Ahlakı (Etik) Yaklaşımı", *III. Türkiye Muhasebe Denetimi Sempozyumu, Muhasebe Denetimi Mesleğinde Yetkiler, Sorumluluklar ve Meslek Ahlakı*, İSMMMO Yayınları.
- Shafer, W. E. and Park, L. J. (1999) "An Empirical Investigation of Cultural Differences in Ethical Decisionmaking among U.S. Accounting Students", *Journal of Education for Business*, Vol:74 Issue:4.
- Sözbilir, N. (2000) "Türkiye'de Muhasebe Uygulamalarında Etiksel Boyutlar", Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, No:26., Afyon.
- Tengilimoğlu D. (2001) "Sağlık Hizmetleri Pazarlamasında Etik ve Etik Sorunları", *Pazarlama Dünyası Dergisi*, Sayı:2001-1, Ocak-Şubat.
- Toraman, C. ve Akcan, A. (2003) "Muhasebe Denetiminde Etik Teori", *Muhasebe ve Denetime Bakış*, Ocak, Yıl: 3, Sayı: 8.
- Tükenmez, M. ve Kutay, N. (1997) "Muhasebede Mesleki Eğitim ve Etik", *III. Türkiye Muhasebe Denetimi Sempozyumu, Muhasebe Denetimi Mesleğinde Yetkiler, Sorumluluklar ve Meslek Ahlakı*, İSMMMO Yayınları.
- Uslu, S. (1997) "Muhasebe Mesleği, Meslek Ahlakı ve Moral Değerler", *III. Türkiye Muhasebe Denetimi Sempozyumu, Muhasebe Denetimi Mesleğinde Yetkiler, Sorumluluklar ve Meslek Ahlakı*, İSMMMO Yayınları.
- Uysal, Ö. Ö. (2002) "Muhasebe Eğitiminde Etik: Arçsal Etik mi?", *Muhasebe ve Denetime Bakış*, Ekim, Yıl: 2, Sayı: 7.
- Ward, S.P. and Ward, D.R. (1996) "The Code of Professional Conduct: Instructional Impact on Accounting Students' Ethical Perceptions and Attitudes", *Journal of Education for Business*, Vol:71 Issue:3.
- Ward, S.P.; Ward, D.R. & Wilson, T.E. (1996) "The Code of Professional Conduct: Instructional Impact on Accounting Students' Ethical Perceptions and Attitudes", *Journal of Education for Business*, Vol:71 Issue:3.
- Weiss W.J. (1992) *Business Ethics, Mac Millan Series, New York*
- Yıldırım, O. ve Cukac, Y. C. (2002) "Muhasebe Sürecinde Kamuyu Aydınlatma Açısından Muhasebe Meslek Elemanının Davranışlarının Etik Boyutu ve İzmir İlinde Uygulama", *Türkiye XXI. Muhasebe Eğitim Sempozyumu Muhasebe Uygulamalarında Etik ve Kamuyu Aydınlatma*, (Ed. Ümit Ataman, Münir Şakrak, Hüseyin Akay), Marmara Üniversitesi Döner Sermaye İşletmesi Teknik Eğitim Fakültesi Matbaası.

OLGU VE DEĞER AYRIMI TEMELİNDE FARKLI BİR EVRİMSEL ETİK YAKLAŞIM

Araş. Gör. Aysun AYDIN
Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Felsefe Bölümü

Doç. Dr. Ayhan SOL
Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Felsefe Bölümü

Özet: Bu bildiriye, evrimsel olgularla ahlaksal davranış arasındaki ilişkiyi şimdiye kadar önerilen evrimsel etik yaklaşımlardan farklı bir şekilde yorumlamaya çalışıyoruz. Her ne kadar ahlaksal davranışları evrimsel olgularla ilintilendirme çabası David Hume'un "olan-olmalı sınırının" ihlali olarak yorumlanabilecekse de biz bu ilintinin Hume'un kendi yaklaşımına benzer bir yol izlenerek kurulabileceğini düşünüyoruz. Bu çalışmada biyogenetik, psikogenetik ve sosyopsikolojik olgulara başvurarak ahlak normlarının ortaya çıkışını açıklamaya çalışarak ahlaksal davranışın tek bir olgu türü ile açıklanamayacağını göstermeye çalışacağız. Diğer bir deyişle genetik olgular, ahlaksal davranışları ve toplumsal yaşamın sürdürülebilirliğinin zorunlu olan ahlak normların varlığını açıklamak için tek başına yeterli değildir. Biz psikogenetik olgulara başvurularak açıklanabilecek normları "üst normlar" olarak adlandırıyor ve bu normların toplumsal varoluşun sürdürülebilirliğinin önkoşulu olduğunu iddia ediyoruz. Bunun yanında toplumdaki topluma değişebilen ama üst normlarla çelişmeyecek ve daha çok sosyopsikolojik olgularla ilintili normları ise "yerel normlar" olarak adlandırıyoruz..

Anahtar Sözcükler: psikogenetik, sosyopsikolojik, üst norm, yerel norm, etik
Abstract: *In this paper, we argue that the relevance of evolutionary facts to moral behavior can be interpreted in a different way from the previous proposals. Although the attempt to link evolutionary facts with moral behavior may be accused of trespassing David Hume's "is-ought boundary" we think this connection can legitimately be made by acquiring an attitude similar to Hume's own. In this study, we endeavor to explain the emergence of moral norms by appealing to biogenetic, psychogenetic and sociogenetic facts and then argue on this account that moral behavior cannot be explained by a single kind of facts. In other words, genetic facts are not sufficient to explain moral behavior or moral norms that are necessary for the sustainability of social life. We also introduce the notion of "higher norms" that can be explained in terms of psychogenetic facts and argue that these norms are the necessary condition of the sustainability of any social group. Furthermore we also maintain that there are also "local norms" that are related primarily with sociopsychological facts. Although local norms are necessary for the sustainability of particular societies in which they emerge they cannot be in conflict with higher norms.*

Keywords: psychogenetic, sociopsychologic, higher norm, local norm, ethics

OLGU VE DEĞER AYRIMI TEMELİNDE FARKLI BİR EVRİMSEL ETİK YAKLAŞIMI

David Hume'un *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme* adlı eserinde sadece uzunca bir paragrafı sözünü ettiği ve olgusal önermeler ile ahlaksal önermeler (yargılar) arasındaki (mantıksal) ilişkiye işaret eden olgu-değer ayrımı, ahlak felsefesinin önemli ve bir o kadar da tartışmalı bir konudur.

Günümüzde de birçok felsefe tarihçisi ve ahlak felsefecisi tarafından ele alınan ve “olan-olmalı” (“is-ought”) problemi olarak da bilinen bu ayırım, olgusal önermelerin değer önermelerinin çıkarılması sorunu hakkındadır. Kuşkusuz olgu ve değer önermeleri arasındaki bu ayırım, ahlaki yargılarımızın nasıl temellendirileceği sorunu ile de yakından ilişkilidir.

George Edward Moore’un ahlak konusundaki görüşünü de Hume’un ayırımına koşut bir şekilde okuyacak olursak Hume’un ayırımına benzer şekilde ahlaksal önermelerin doğal olgu önermelerinden çıkarılamayacağı sonucuna ulaşabiliriz. Şöyle ki, Moore’a göre “iyi” ancak sezgisiyle sezilebilecek basit (simple) bir özelliktir. Dolayısıyla “iyi”yi doğal özellikler cinsinden tanımlamaya çalışmak bizi doğalci yanılıma (“naturalistic fallacy”) düşürecektir (s. 10, 17). Moore’un “iyi” hakkındaki bu görüşünün altında yatan, doğal özelliklerle “iyi” gibi ahlaksal özelliklerin farklı ontolojik kategorilere ait olmasıdır. Dolayısıyla ahlaksal önermeleri doğal olgusal önermelerden çıkarılmaya kalkışmak bizi Hume’un “olan-olmalı” sorununa geri götürür.

Genel olarak etiği “doğallaştırma” çabası içindeki tüm felsefeciler (mesela Jeremy Bentham ve J. S. Mill) ile etiğin evrimsel biyolojiye indirgeneceğini iddia eden bazı düşünür ve biyologların (mesela Herbert Spencer ve Edward O. Wilson) doğalci yanılıma düştükleri veya Hume’un olgu-değer sınırını aştıkları iddia edilmektedir. Biz ise Hume’un bu ayırımı konusunda A. C. MacIntyre’in (1959) yorumunu kabul ediyoruz: MacIntyre’a göre Hume söz konusu paragrafta “çıkarm” (deduction) terimiyle bugün bizim anladığımız anlamda olgusal önermeler ile ahlaksal önermeler arasındaki *mantıksal* bir çıkarımdan söz etmeyip (ve dolayısıyla bunun olanaksızlığını göstermeye çalışmayıp) sadece “olgusal ifadelerden ahlak kurallarının türetilibilir türetilmeyeceğini ve bunun nasıl olabileceğini sorar” (s. 44).

Bizce, ahlaksal davranışları düzenleyen normlar, psikogenetik ve çevresel (fiziksel, toplumsal, vb.) olgular tarafından güdülenen davranışların zaman içinde bir toplulukta yaygınlaşması sonucunda ortaya çıkar. Bir ahlaksal normun geçerliliği ve devamlılığı, o toplumun sürekliliğini sağlamasına katkıda bulunması ve toplumun gündelik ihtiyaçlarına cevap vermesi ile yakından ilişkilidir. Toplum üzerinde etkin olan her türlü değişken bu normların oluşmasında rol oynar. Bu sebeple, farklı değişkenlerin toplumlarda etkili olabilmesi toplumlarda farklı normların ortaya çıkmasına neden olabilir. Ancak toplumdaki topluma değişen normlar yanında, bizim “üst normlar” olarak adlandırdığımız öyle normlar vardır ki, birbirinden tamamen farklı toplumlarda bile kabul görürler. Bu tür normların kökenini, toplumsal yapı ya da insan aklında aramak yerine psikogenetik olgularda aramak çağdaş evrimsel biyoloji ve psikolojinin verileriyle de bağdaşmaktadır. Örneğin cinayet, bir temel norm olarak, her toplumda ahlaki açıdan kötü olarak kabul edilen bir davranıştır. Bu nedenle biz “üst normlar” olarak adlandırdığımız evrensel normların kökeninin psikogenetik olgularla görece daha yerel normların ise sosyopsikolojik olgularla açıklanabileceğini göstermeye çalışacağız.

Ahlaki davranışlarımızın kaynağı ve bu yargıların temellendirilmesi konusunun çok uzun bir geçmişi vardır. Hume ahlaki aklın alanından *tamamen* çıkarıp duygularımızı esas alarak sistematik bir şekilde incelemiş ve yeni bir ahlak felsefesi geliştirmiştir. MacIntyre (2001) Hume’un bu yaklaşımını şöyle özetlemektedir.

Moral yargılar ... akıl yargıları olamazlar, çünkü akıl bizi asla eyleme sevk edemez, oysaki moral yargıların kullanımının bütün hedefi ve amacı eylemlerimize rehberlik

etmektedir. ... Biz vaki olan şu ya da bu şeyle değil, fakat vaki olan ya da vaki olacak olan şeyden çıkan haz ya da acı beklentisi ile eyleme sevk edilizir. Akıl, tutkuları, aradıkları nesnenin mevcut olup olmadığı konusunda ve o nesneyi aramanın en ekonomik ve en etkili aracının ne olabileceği konusunda bilgilendirebilir. Fakat akıl tutkuları yargılayamaz veya eleştiremez. ... Çünkü akıl herhangi bir anlamda tutkular arasında hüküm ve karar verme yetkisine sahip olamaz. (s. 192)

Hume'un çok kez alıntılanmış ifadesiyle, "Akıl yalnızca tutkuların kölesidir ve kölesi olmalıdır ve asla tutkulara hizmet ve itaat etmekten başka herhangi bir görev üstlenmiş gibi davranamaz" (Hume, *Treatise*, Book II, Part III, Section III, s. 415).

Hume'a göre, ahlaki onaylama ya da reddedişlerimiz aklın kavrayabileceği bağıntılarla temellendirilemez. Ahlak alanı aklın yönettiği bir alan değildir ve dolayısıyla ahlaki yargılara akıl yoluyla değil duygular yoluyla ulaşabiliriz. Tıpkı hayvanların davranışlarında akılsallık aramamız ve onların davranışlarını doğru ya da yanlış olarak değerlendirmememiz gibi, insanın ahlaki davranışlarını da akılsal ilişkiler bütünü içinde değerlendiremeyiz. Ahlaki iyi ya da kötü, duygularımızla, hoş gitme ya da hoş gitmeme kavramlarıyla açıklanabilir. "Moralite, dolayısıyla, yargılanmaktan daha has bir şekilde hissedilir." (MacIntyre 2001, s. 193). Hume' a göre ahlaki kavramlarımızı incelediğimizde bunların tekabül ettiği (ahlaki) olgular bulamayız. Bunun yerine daha çok tutku ve istençlerle karşılaşırız. Hume'un ahlak kuramında bu duyguların yanı sıra toplumsal yaşantıyı ve ahlaki değerleri olanaklı kılan fayda ve duygudaşlık da çok önemli bir yer tutar. Şöyle ki, duygudaşlık, bireyin arzu ve ihtiyaçlarına bağlı olarak toplumsal iyi ve kamuya hizmet gibi kavramları, buna bağlı olarak da ahlaki kuralları açıklayabilir.

Duyguların ahlaktaki merkezi konumu ve toplumsal yaşantının önemi bizim savunacağımız evrimsel etik görüşte de önemli bir rol oynayacak. Ancak Hume'daki psikolojik ve sosyolojik çözümlerinin olgudeger ayırımının "şampiyonu" bir düşünürün ahlak felsefesinde önemli bir yer tutması çelişkili gibi görünebilir. Bu nedenle Hume'un olgu-değer ayırımını kısaca ele alarak hem Hume'un (bizce) hem de kendi görüşlerimizin çerçevesini çizmeliyiz. Hume (1978) o çok bilinen paragrafında şunları söylemektedir.

Şimdiye kadar karşılaştığım her ahlak sisteminde her zaman şu dikkatimi çekmiştir: yazar bir süre bildik bir şekilde akıl yürütüp Tanrının var olduğunu gösterir veya insan etkinlikleri hakkında gözlemler yapar; sonra aniden bilinen yüklem bağları olan ve olmayan (is ve is not) ile bağlanan önermeler yerine olmalı ve olmamalı (ought veya ought not) ile bağlanan önermelerle devam ettiklerini görerek şaşkına dönerim. Bu değişiklik kolayca algılanabilir olmasa da çok büyük bir önem taşır. Çünkü bu olmalı veya olmamalı yeni bir ilişkiyi ya da olumlamayı ifade ettiği için göz önüne alınması ve açıklanması zorunludur ve aynı zamanda tamamıyla kavranılmaz görünen bu yeni ilişkinin nasıl olup da kendinden tamamen farklı diğer ilişkilerden yapılan bir çıkarım (deduction) olabileceğine ilişkin bir nedenin verilmesi de zorunludur. Ancak yazarlar buna dikkat etmedikleri için kendimi okuyucuları uyarmak zorunda hissediyorum ve şuna inanıyorum ki bu hassasiyetin

gösterilmesi tüm sıradan ahlak sistemlerini yıkabilir ve erdemsizlik ve erdem arasındaki ayrımın ne nesnelere arasındaki ilişkilerde bulunduğu ne de akıl tarafından algılanmadığını görelim. (s. III, I, I, 469-70)

Hume'un dikkat çektiği ve karşı çıktığı en önemli nokta, rasyonalist ve teolojik ahlak sistemlerinde olan ve olmayan yüklem bağlarından olmalı ve olmamalı şeklindeki yeni ilişkilerin çıkarılmasıdır. Hume bu iki bağıntı şeklinin tamamen farklı olduğunu ve böylece çıkarımın açıklanmasının gereğine işaret eder. MacIntyre'a göre, bu paragrafta Hume, bu çıkarımı *mantıksal* bir çıkarım olarak düşünüp reddetmemekte ve sadece bu tür önermelerden diğerlerine geçiş dikkatli yapılması gerektiğini vurgulayarak eserinin geri kalanında bu çıkarımın nasıl doğru bir şekilde yapılacağını göstermeye çalışmaktadır. Biz de bu iki tür önermenin mantıksal çıkarıma olanak vermediğini kabul etmekle birlikte Hume'un projesine paralel bir şekilde psikogenetik ve toplumsal olgular ile değerler arasında yok sayılamayacak kadar önemli bir ilişki olduğunu savunmaya çalışacağız.

Hume, ahlak felsefesinde önemli bir yeri olan duygudaşlığı (empati, sempati, vd.) ahlaksal duygular (moral sentiments) olarak adlandırmıştır (s. 470-5). Charles Darwin de *İnsanın Türeyişi* adlı eserinde ahlaksal duygular kavramını insanda ahlaksal davranışın kökenini açıklamak için kullanmıştır (s. 310-4). Darwin'e göre bu duygular insanın özgeci (altruistic) karakterinin bir sonucudur. Her ne kadar Darwin'in kuramı bireysel seçilimi esas almışsa da—bu tür bir seçim ancak bencilliğin evrimleşebilir olduğu anlamına gelir—insanların (ve hatta diğer bazı canlıların) toplumsal davranışının açıklanabilmesi için özgeci bireylerin varlığının gerektiğini düşünmüştür. Evrimsel özgecilik konusundaki tartışmalar hala devam ediyor olsa da—bireylerin hiçbir karşılık görmeden kendi çıkarlarından vazgeçmesi anlamına gelen “sahici” özgeciliğin evrimleşebilmesi olanaklı mıdır yoksa karşılıklı özgecilik (reciprocal altruism) denilen ve bencillige geri götürülebilecek olsa da sonuçları açısından özgecilik olarak görülebilecek bir özgecilik mi evrimleşebilir—(sahici veya karşılıklı) özgeciliğin canlıların toplumsal davranışlarının nedeni olduğu ve dolayısıyla da topluluklar halinde yaşayabilmesini olanaklı kıldığı görüşü yaygındır. Kuşkusuz özgeci görünüşten, bireylerin topluluklar halinde yaşamasının zorunlu olduğu sonucu çıkmaz çünkü burada sözü edilen sadece belli bir şekilde davranmaya eğilimli olmaktır. Bu eğilimin toplumsal davranışa dönüşmesinde çeşitli çevresel koşullar (örneğin, diğer bireylerin davranışlarının özgeci veya bencil olması, seçim baskısının şiddeti, vb.) birlikte etkili olabilir ancak topluluk halinde yaşama bireylerin diğerlerine tamamen bencilce davranmasıyla sürdürülemez. O halde topluluk halinde yaşamının ne düzeyde olursa olsun bazı “normlar”ın varlığını gerekli kıldığını söyleyebiliriz. Basit bir örnekle bunu şu şekilde açıklayabiliriz. Aynı türden oluşan bir toplulukta bireyler arasındaki yegâne ilişkinin aralarındaki mesafe (1 metre) olduğunu kabul edelim. Diğer bir deyişle bu topluluk her-bireyin-diğerinden-1-metre-uzakta- olduğu bir bireyler topluluğudur. Bu topluluğun böyle bir topluluk olarak varlığını sürdürmesinin gerek ve yeter koşulu her bireyin bu “norm”a—”aradaki 1 metre mesafeyi korumalısın”— uymasıdır. Kuşkusuz bireylerin bu norma uymak zorunda olduğunu değil bu topluluğun bu şekilde var olmasının zorunlu koşulunun bireylerin bu norma uyması ile olanaklı olduğunu söylüyoruz. Bireyler bu norma uydıkları sürece bazı “özelliklerinden”—aradaki mesafeyi bozma özgürlüğünden—”gönüllü” olarak vazgeçmiş olacaktır. Bu örnekte de görüldüğü gibi topluluk halinde yaşamak belirli sınırlamaları beraberinde getirmektedir.

Bu durumda şöyle bir soru önemli görünüyor: Acaba tüm insan topluluklarında var olması gereken bazı “üst normlar” olabilir mi? Bu sorunun bir önemli ahlak normlarının evrensel olması zorunluluğunun birçok düşünür tarafından vurgulanmasıdır. (Kuşkusuz evrensellik koşulu kadar evrenselliğin olanaklılığı da önemlidir.) Söz gelimi cinayet ve hilenin tüm toplumlarda yasaklanması (diğer bir deyişle bu eylemleri yasaklayan normların tüm toplumlarda kabul görmesi) rastlantı olmayabilir. Bu kurallar toplumsal bir arada yaşamayı olanaklı kılan en temel normlar (üst normlar) olabilir mi? Kant’ı izleyerek, gerçekten de cinayetin evrenselleştirilemez bir ilke veya *evrimleşemez* bir davranış olduğunu söyleyebiliriz”. O halde eğer insanların (ve diğer bazı canlıların da) toplumsal yaşam sürdürme eğiliminin evrimsel bir özellik olduğunu kabul edecek olursak—sadece eğilimden söz etmemizin nedeni bireylerin topluluk halinde yaşamaya zorunlu olmadıklarını vurgulamak içindir—cinayet gibi bazı davranış biçimlerinin tüm topluluklarda yasak olmasını bu evrimsel özellikle (topluluk oluşturma eğilimi) açıklamış oluruz. Bu ve benzeri kuralların çevre koşullarından bağımsız olduğunu altını çizmeliyiz. Diğer bir deyişle topluluk oluşturma kendisi çevre koşullarına bağlı olsa da, bu normların oluşturulan topluluğun sürdürülmesinin zorunlu koşulu olduğunu söylüyoruz. O halde üst normların hepimizde ortak psikogenetik özelliklerimizden kaynaklandıkları için “iyi” ya da “doğru” olduklarını söyleyebilir miyiz? Doğal yanılıma düşmemek için, bu normların “iyi” ya da “doğru” olduğunu ancak alakalı topluluğun varlığını sürdürmesinin “iyi” ya da “doğru” olması koşuluyla mı söyleyebiliriz? Döngüsel gibi görünen şöyle bir temellendirme öneriyoruz. Biz özgeci bireyler olduğumuz için topluluklar olarak yaşamaya eğilimliyiz; ancak bu topluluğun varlığını sürdürmesi için de belli ilişki biçimlerinin toplulukta egemen olması gerek ve bu ilişkiler de bazı kurallarla düzenlenmeli. Şimdi ise tekrar özgeci özellikimize başvurabiliriz ama bu kez *her birimizdeki* özgeci duygular söz konusu kuralları arzu edilen kurallar olarak görmemizi sağlayacaktır. Bu da bu kuralları hem kendimiz hem de diğerleri için “doğru” kurallar yapacaktır. Kuşkusuz burada “olan”dan olmalı”yı mantıksal olarak çıkardığımızı iddia etmiyoruz. Sadece Hume’un yapmaya çalıştığı şekilde arzu, istek, haz mutluluk, vb. kavramlarıyla “olan” ile “olması gereken”i birbirine bağlayabileceğimizi söylemeye çalışıyoruz.

Üst normlar dışındaki toplumsal normlar her topluluğun kendi özgün koşullarına bağlı olacaktır çünkü her toplulukta üst normların koruduğu ilişkiler dışında da başka ilişkiler gelişecektir. Kuşkusuz bu özgün ilişkiler de toplulukların kendi özgün koşullarından kaynaklandığı için *sadece* bu toplulukları tanımlayan ve dolayısıyla bu toplulukların varlığının sürdürülmesini sağlayan ilişkilerdir. Bu nedenle bu ilişkileri düzenleyen normlar da bu toplulukların bu durumlarıyla sürdürülmesi için gerekli normlar olacaktır. Diğer bir deyişle, üst normlarla bu normlar arasındaki fark toplum açısından birinin diğerinden daha önemli olması değil üst normların “evrensel” diğer normların ise “yerel” olmasıdır. Kuşkusuz burada vurgulanması gereken önemli bir nokta da bu normların üst normlarla çelişki içinde olamayacağıdır. Çelişkili normlara yol açabilecek ilişkiler ortaya çıktığında ya bu ilişkiler değiştirilip üst normların koruduğu ilişkilerle uyumlu hale getirilecek ya da üst normların düzenlediği ilişkiler geçerliliğini yitireceği için toplumun varlığını sürdürmesinin koşulları ortadan kalkarak topluluk dağılacaktır.

Yukarıda hem üst normların hem de diğer normların varlığının nedeninin ilgili topluluğa göre açıklanabileceğini göstermeye çalıştık. Belli bir toplulukta var olan ilişkiler bir süre sonra—topluluğun varlığını sürdürmesiyle çelişmediği sürece—yerleşip yaygınlaştıkça bu ilişkileri düzenleyen normlar da yerleşecektir.

Ancak bu normlar her ne kadar o toplumun varolan biçimiyle sürdürülmesi için zorunlu olsalar da bunlar toplumdaki tüm bireylerin çıkarına olmayabilir. Örneğin yakın bir zamana kadar Güney Afrika Cumhuriyeti'nde olduğu gibi ırka dayalı bir ayrımcılık (apartheid) yerleşmiş ve bununla ilişkili çeşitli normlar toplumda yerleşmiş olabilir. Hatta bu normların bir kısmı temel yasaların içine de girmiş olabilir. Bu normlar ayrılmış bir toplum olarak bu topluluğun var olması için gerekli de olabilir. Bu durumda topluluğun bu haliyle değişmeden duracağını söylemeye çalışmıyoruz. Toplumsal dinamik yapılar olduğundan değişebilir ve dolayısıyla bununla bağlantılı olan normlar da değişim gösterecektir. Yukarıda sözünü ettiğimiz eşitsizlikler ve genel olarak varolan ilişkilerin herkesin çıkarına olmaması toplumsal değişimin en önemli iç dinamiklerinden bazılarıdır. Bir toplumda toplumsal ve ekonomik gelişmelerin herkesin çıkarına olmayabileceğini bir kez daha vurgulayalım. Söylediğimiz sadece geçerli normların o andaki ilişkilerin (topluluğun varoluş biçiminin) sürdürülebilmesini sağlamaktadır. Bu durumda söz konusu bu normların “doğru” olduğundan söz etmek üst normlar kadar kolay olmayacaktır. Çıkarları çatışan bireyler arasında Hume (1975) gibi hala ahlaki duyguların varlığından ve ayrıca bu çıkar çatışması içindeki bireyler topluluğunda bir “kamu çıkarı” olduğundan söz edebilir miyiz? (s. V. II, 178) Bu konuda Hume kadar iyimser değiliz çünkü insanlardaki duygudaşlığın başka duyguların baskısı altına girerek etkisini (geçici bir süre için bile olsa) kaybedebildiğini gösteren yakın tarihli çok sayıda örnek var. (Eski Yugoslavya'nın parçalanması süreci bunun “iyi” bir örneğidir.) Ancak “uzaktakiyle” duygudaşlık kurulması zorlaşmış olsa da “yakındakiyle” (aynı etnik grup) duygudaşlığın devam ediyor olması önemlidir çünkü varolan normlar bu bireyleri kapsayacak şekilde geçerli ve “doğru” olarak kabul edilebilir. Kuşkusuz bu kadar dar normların olması arzu edilir olmasa da çevresel etkilerin bu tür normların ortaya çıkmasında ve kabul edilmesinde önemli bir rol oynadığını belirtmiştik.

Görüldüğü gibi, ahlaksal davranışlarımızın ve normlarımızın kökenini psikogenetik ve sosyopsikolojik olgularda bulurken bunların temellendirmesini Hume'un anlayışını esas alarak yapmaya çalıştık. Ahlaksal davranışlarımızın nedenleri, bu davranışların toplumsal yaşam içindeki etki ve değişimleri ve bu davranışların birer norma dönüşerek bireyin öteki bireylerle ortak amaçları doğrultusunda kabul edilmesi gibi süreçleri, sözünü ettiğimiz olgulara dayanarak, farklı aşamalar şeklinde göstermeye çalıştık. Toplumsal yaşayışın ve dolayısıyla etik normların dinamikliği göz önüne alındığında, birçok olgunun ve bazı çok özgün durumlarda pek çok başka etkinin, etik davranışlarımız ve normlarımız üzerinde etkisi olmasının doğal olduğunu düşünüyoruz. Bu bağlamda evrimsel açıklamalar ile etiğin kökeni arasındaki ilişkiliyi olgu ve değer ayrımı sorunu üzerinden ele almaya çalıştık ve ahlaki davranışlarımızın nedenini yalnızca biyolojik olgularla açıklama çabası yerine biyolojik olguları da reddetmeyen, psikolojik ve sosyolojik olguları da kapsayan bir model sunmaya çalıştık. Evrimi çok geniş bir süreç olarak kabul edip psikogenetik olguların ahlakın oluşumu üzerindeki önemini yadsımıyoruz. Bu önemi toplum oluşturabilmenin zorunlu koşulu olan üst normlar olarak açıkladık. Üst normlar psikogenetik temelli özgeci eğilimlerimiz sonucunda ortaya çıkarlar. Evrimsel etiğin evrensel yanını başka bir deyişle psikogenetik belirlenimi sadece üst normlarla sınırlandırıyoruz ve bunu öne sürdüğümüz etik yaklaşımın evrimsel olmasında yeter- sebep olarak görüyoruz. Evrim bize özgecilik, karşılıklılık gibi eğilimlerimizin açıklamalarını ve bunlardan çıkararak toplum oluşturabilmemiz için gereken sosyal kod ve üst normları verir. Bunun ötesinde, sözünü ettiğimiz diğer olguların da etkisiyle oluşan başka ahlaksal normlarda psikogenetik neden aramanın, etiğin toplumsal yaşamdan kopartılarak bir neden araştırmasına dönüştürülmesinin doğru bir yaklaşım olmadığını düşünüyoruz.

Kaynakça:

- Darwin, C. (1989) The Descent of Man, R. M. Hutchison (ed.) Darwin (Encyclopedia of Britannica-Great Books, Cilt. 49)'in içinde, The University of Chicago Press: Chicago, s. 253-659).
- Hume D. (1975) Enquiries Concerning Human Understanding and the Principles of Morals (3rd Edition), Oxford: Oxford University Pres.
- Hume, D. (1978) A Treatise of Human Nature (2nd Edition), Oxford: Oxford University Pres.
- MacIntyre, A. C. (1969) "Hume on 'is' and 'ought'" W. D. Hudson (ed.) The Is-Ought Question'nin içinde, London: MacMillan, s. 35-50.
- MacIntyre, A. C. (2001) Etik'in Kısa Tarihi (1. Baskı) İstanbul: Paradigma.
- Moore, G. E. (1965) Principia Ethica, London: Cambridge University Pres.
- Sober, E. (1998) "What" is Evolutionary Altruism?", D. L. Hull ve M. Ruse (ed.) The Philosophy of Biology'nin içinde, Oxford: Oxford University Pres, s. 459-78.

Notlar:

¹ Söz gelimi, bir toplulukta özgeci bireylerin olması o topluluktaki tüm bireylerinde ortalama uyumunu (fitness) artırırken (çünkü o topluluk diğer topluluklara göre daha avantajlı olur) özgeci bireylerin uyumu bencil bireylere göre daha azdır. Sonuçta özgeci bireyler bencil bireylerle rekabeti sürdüremeyerek yok olmaya giderken bireylerin ortalama uyumu da azalarak topluluk da yok olmaya doğru gider (Sober, 465).

² Kuşkusuz cinayet ve hile çeşitli toplumlarda farklı bir şekilde tanımlansa da her toplumda cinayet ve hileyi yasaklayan normlar vardır. Bunlar dışında ensest gibi bazı bir takım eylemleri yasaklayan normlar da neredeyse evrensel olarak kabul görür. (Yine burada da ensestin tanımı farklı olabilir ama yasak bir ensest ilişkinin evrensele yakın bir genellikte olduğunu söyleyebiliriz.)

İNTERNETİN SEBEP OLDUĞU ETİK SORUNLAR

Araş. Gör. Selma AYDIN BAYRAM
Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Felsefe Bölümü

Özet: Bilişim teknolojilerinin hızlı gelişimi yasal problemlerle birlikte etik sorunları da beraberinde getirmiştir. Bilişim teknolojilerinin sebep olduğu sorunların önemli bir kısmını internet kaynaklı sorunlar teşkil etmektedir. İnternet, genelde tek yönlü olarak ele alınıp iyi ya da kötü olarak değerlendirilmektedir. Oysa internetin hem avantajlarının hem de dezavantajlarının göz önünde bulundurularak değerlendirilmesi gerekir. Fakat, internetin sağladığı avantajlar beraberinde getirdiği sorunlara nazaran daha çok bilindiği için, bu bildiri de örnek olaylar üzerinden internet kaynaklı etik sorunlara değineceğim. Ayrıca, internet kaynaklı bu sorunlarla başa çıkabilmede internet kullanıcılarının etik farkındalığı ve duyarlılığı olmadan yasal düzenlemelerin tek başına yeterli olamayacağına dikkat çekmeyi amaçlıyorum.

Anahtar Sözcükler: bilişim teknolojileri, internet, etik sorunlar

Abstract: The rapid development of information technologies has caused ethical problems as well as legal problems. The problems originating from internet constitute a big part of the problems originating from information technologies. The internet is usually evaluated one-sidedly as all-good or all-bad. However, I think it should be evaluated considering both its advantages and disadvantages. But since the advantages of the internet are better-known than the problems that originate from it, in this paper I will mention the ethical problems that originate from the internet. Moreover, I aim to draw attention to the fact that without internet users' ethical awareness and sensitivity legal arrangements would not be sufficient to cope with these problems.

Keywords: information technologies, internet, ethical problems

I.

Türkiye'nin internetle tanışması 1990lı yılların başlarına dayanır fakat internetin yaygın bir şekilde kullanımı ve geniş kitlelere ulaşması son 5 yıl gibi kısa bir süre içinde gerçekleşmiştir. Birçok faktörün etkili olmasıyla beraber, özellikle Türkiye nüfusunun çoğunluğunu oluşturan gençlerin yoğun ilgisinin etkisiyle bu yaygınlaşma oldukça hızlı olmuştur. İnternet, sağladığı olanaklar ve kolaylıklar fark edildikçe aynı hızla daha geniş kitlelerce talep edilmeye devam etmektedir. Hatta hayatımızın vazgeçilmezleri arasına girmek üzeredir. Diğer yandan, hızına yetişilmez bu gelişmeler karşısında gerek mevcut hukuk sistemi gerekse etik normlar yetersiz kalmaktadır. Her geçen gün bilişim teknolojisinin, daha özelden internetin sebep olduğu problemlerin sayısı artmaktadır. Teknolojik gelişmeler ilerledikçe fiziksel sınırlar da ortadan kalkmakta ve bu bağlamda özgürlüğümüzün sınırlarının genişlediği düşünülmektedir. Acaba durum gerçekten de böyle midir? İnternet gerçekten de bireysel özgürlüğümüzün sınırlarını mı genişletiyor yoksa ona daha katı yeni sınırlar mı çiziyor? İnterneti genelde akademik bir çerçeveden bakıp değerlendirmenin sebep olduğu bir yanılgıyla hep iyiye yönelmiş amaçlarla kullanılacağını varsayıyor, sağladığı avantajlar açısından değerlendiriyoruz. Çoğunlukla pembe bir gözlükle bakıp iyi taraflarını görüp ve onlara odaklanıp kullanımına teşvik ettiğimiz internetin sebep olduğu veya olabileceği etik sorunların ne kadar farkındayız? Bu bildiri de örnek olaylar üzerinden internetin getirdiği etik sorunlara dikkat çekmeyi amaçlıyorum.

II.

11 Haziran 2006 tarihli Hürriyet gazetesinde yayımlanan polislerin yaşadıkları ilginç olayları anlattıkları bir röportajda¹ şöyle bir durum anlatılmaktadır. Sürekli “sen benim kim olduğumu biliyor musun” tehdidiyle karşılaşan polis memuru, yine böyle bir olay esnasında o sırada bilgisayar başında olduğunu bildiği kızından söz konusu kişiyi araştırmasını ister ve dönüp o şahsa “Google’a baktık beyefendi, siz bir hiçmişsiniz” der. Bu olayda dikkatinizi çekmek istediğim nokta şudur. Eğer Google’da çıkan sonuçlar arasında adınız geçmiyorsa siz hiçbir şey değilsiniz, kısaca siz bir “hiçsiniz”. Kimliğiniz, kişiliğiniz kısaca kim olduğunuz Google’da çıkan sonuçlara göre değerlendirilmeye başlandı. Tüm bunlara rağmen internetin sanıldığı kadar ürkütücü bir tablo ortaya koymadığı, bu tür olayların internet dışı günlük yaşamımızda da yaşanabildiği, internet ile bu sorunların sadece ortamının değiştiği öne sürülebilir. Şöyle ki; biz eskiden de kızımızı/oğlumuzu evlendireceğimiz zaman, evimizi kiraya vereceğimiz zaman, birini işe alacağımız zaman sağdan soldan, eşten dosttan sorup soruşturuyorduk, şimdi de Google’dan araştırıyoruz denilebilir. Fakat tam da bu ortam değişikliği, daha sonra değineceğim baş etmesi daha güç yeni problemlere sebep olabilmektedir. Bununla beraber, Google’da çıkan sonuçlarda adınızın nasıl geçtiği de üzerinde düşünülmesi ve tartışılması gereken ayrı bir konu. İnternete sadece doğru bilgiler aktarılmıyor; kişi, her istediği kişi, kurum, olay vs. hakkındaki bilgiyi birkaç dakika gibi kısa bir süre içinde internete aktarabilir. İnternete bilgi aktarımının kolaylığı, edinilen bilginin içeriğine dair bir güvenilirlik problemini de beraberinde getirmektedir. Aktarılan bu bilgilerin, kişinin özel hayatının gizliğinin ihlaline sebep olabilecek yazıları, fotoğrafları, görüntüleri veya sesleri içermesi mümkündür. Hele bir de internetin bilgi iletim hızı dikkate alındığında sanıyorum ki durumun ne kadar ciddi boyutlara ulaşabileceğini tahmin etmek hiç de zor değildir. Peki, sizin adınız bir arama motorunda aratınca çıkıyor mu veya karşınıza nasıl bir içerikle çıkıyor? Bunların ne kadarı sizin bilginiz dahilindedir? Bunlar içeriğini onayladığımız veya onaylayabileceğiniz sonuçlar mı? İnternete aktarılmış bilginin kısa bir süre içinde silinip hukuki anlamda suç teşkil edebilecek durumun ortadan kaldırılması zor değildir. Diğer yandan internetin bilgiyi iletmeye hızı dikkate alındığında, sayılı sanyeler içinde dahi gerek kişisel hakların ihlali sebebiyle suç teşkil edebilecek, gerekse etik açıdan onaylamadığınız bu bilginin milyonlarca kişiye ulaştırılabilmesi söz konusudur.

İnternetin bilgi iletim hızının dezavantaja dönüştüğü duruma bir başka örnek olarak 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu kapsamında korunan müzik ve film dosyalarının, bilgisayar programlarının ve benzeri eserlerin telif haklarının gözetilmeksizin paylaşımı verilebilir. İnternet aracılığıyla birçok şarkının ve hatta albümün tamamının bağlantı ücreti dışında hiçbir ücret ödmeden çok kısa bir süre içinde kişisel bilgisayarlara aktarılması mümkündür. Birçok kişi bunun suç olduğunu bilmeden yapıyor. Diğer yandan, telif hakkı fikri özellikle bilişim teknolojileri aracılığıyla üretilen, yayımlanan veya yayılabilen ürünler için yeterince yerleşmediği ve içselleştirilemediği için yasal olarak suç olduğunu bilenler bile çoğu zaman etik açıdan da bir problem olduğunun bilincinde değiller. Eğer internet üzerinden bu tür dosyaların, programların kişisel bilgisayarlara aktarılması ve paylaşılması sırasında bir tereddüt yaşıyorsa, bu çoğunlukla yakalanma ve

¹Ersin Kalkan ve Sebati Karakurt tarafından hazırlanan “Burası Türkiye’nin en çok asayiş suçlusuyla boğuşan taksim karakolu” başlıklı haber.

cezalandırılma korkusu yüzünden yaşanıyor. Ayrıca, bu şekilde telif haklarını ihlal ederek müzik, film dosyaları yayımlayan kişilerin bunları internet üzerinden çok uzun bir süre yayımlamalarına gerek yoktur. Yukarıda da belirttiğim gibi internetin bilgi iletim hızı ve bilgiyi ulaştırdığı kitlenin genişliği dikkate alındığı bu dosyalar çok kısa bir süre içinde tahmin bile edilemeyecek kadar çok sayıda kişiye ulaştırılabiliyor. Bu kadar kısa süreli yayın yapan bilgisayarların tespiti ise çok da kolay olmuyor.

Bir başka sorun ise internet üzerinden elde edilebilecek bilgilerin birleştirilmesinden kaynaklanmaktadır. Örneğin, 1993 yılında gerçekleşen bir olayda, Maryland eyaleti sağlık kayıtlarına erişimi olan bir banker, buradan edindiği bilgileri elinde bulunan bilgilerle birleştirip, kanser hastası olan müşterilerinden borçlarını geri istemiştir (Uyar 2006). İnternet, gerçek hayatta ulaşılması zor bilgilere daha kolay bir erişim sağlamak ve en önemlisi elde edilebilen bilgilerin birleştirilmesi sonucu daha detaylı ve geniş kapsamlı bir bilgi edinmeye imkan vermektedir. Örnek olarak Amy Boyer olayı verilebilir. Katil Liam Youens, internet üzerinden elde ettiği nerede yaşadığı, nerede çalıştığı, ne tür araçlar kullandığı gibi bilgiler aracılığıyla Amy Boyer'e ulaşmış, onu öldürmüştür (Tavani 2004, s. 1). Bu gibi durumlar şöyle bir soruyu getiriyor aklı: internet suç işlenmesini kolaylaştırıyor mu?

Özel hayatın mahremiyetinin ihlali bağlamında da internet kaynaklı problemlerle karşılaşmaktayız ve bir anlamda internetin bu suçların işlenişini kolaylaştırmasına tanık olmaktadır. Son iki, üç yıl içerisinde medyayı oldukça meşgul eden Gamze Özçelik ve Ali Kırca olayları internetin özel hayatın gizliliğinin ihlalini daha da kolaylaştırdığını göz önüne sermesi açısından iyi birer örnek teşkil etmektedirler. Ayrıca, ortam internet olunca farklı bir medya aracılığıyla belki de mümkün olmayacak kadar çok sayıda insanın bu ihlale katılımı söz konusu olmaktadır. Başta İngiltere olmak üzere birçok ülkede tecavüze uğrayan kişinin rızası olmadan isminin gazetede yayımlanması kanunen suç sayılmaktadır. Oysa ortam değişip yazılı basından internet'e geçtiğimizde bırakın kişinin adının yayımlanıp yayımlanmamasını, olayın görüntülü olarak yayımlanması bile söz konusu olabilmektedir. Daha önce de belirttiğim gibi, bilişim teknolojilerindeki hızlı gelişmeler çok kısa sürelerde istenilen kişilere ait oldukça farklı türden (ses, görüntü, resim, kişisel bilgi, vs.) bilginin kolayca elde edilebilmesine imkan sağlamaktadır. Gene Amy Boyer olayını dönersek, katil, Boyer'e dair topladığı kişisel bilgileri kurduğu web sitesi aracılığıyla kurbanının bilgisi dışında internet üzerinde yayımlamıştır (Tavani 2004, s. 15). Özellikle dikkatinizi çekmek istediğim nokta şudur; bu olay aslında bizlere o kadar da uzak değil, her an internet üzerinden bilginiz dışında bize ait bilgilerin iletimi söz konusu olabilir.

Daha önce de belirttiğim gibi sadece ortamın değişmesi bile aslında daha büyük bir sorunun başlangıcıdır. Şöyle ki, gerçek dünyada sorun teşkil eden bir olayla karşılaşıldığında olayın geçtiği yere göre, gerek mevcut hukuki yasalara göre gerekse o ülkenin veya toplumun etik normlarına göre bir yargılamaya söz konusudur. Oysa söz konusu olay internet gibi coğrafi açıdan fiziksel bir sınır tanımayan sanal bir ortamda gerçekleştiğinde, hukuk sistemi gerçek dünyada olabileceğinden daha yetersiz kalmakta ve söz konusu durumun hangi ülkenin yasalarına veya etik normlarına göre değerlendirileceği çözümü zor bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Mevcut hukuki yasaya, bu yeni dünyaya özgü maddeler eklenip sorunlar

² Bu bildiriye, sanal ve gerçek dünya derken alışlageldiği üzere interneti ve internet dışındaki yaşamı kastediyor olacağım.

çözölmeye çalışılmaktadır. Fakat çoğu durumda yasalar internetin sağladığı olanaklar karşısında yetersiz kalabilmektedir. İnternet sunucusunun bulunduğu ölkenin, sayfa sahibinin, servis sağlayıcı kurumun vb. farklı olduğu durumlarda bir suç tanımlamak ve bu suçu işleyenlere ceza uygulamak işin içinden çıkılmaz bir hal alabiliyor. Gerçekliği tartışmalı olmakla beraber, internet üzerinde yayımlanan *Snuff*³ türü filmler buna bir örnektir.

Diğer bir önemli nokta ise, internetin sanal bir dünya oluşunun ve kimliğin kolay gizlenebilir oluşunun insanları gerçek hayatta yapmaya gerek ekonomik sebeplerden gerekse toplumdaki statülerini kaybetme kaygısıyla teşebbüs edemedikleri durumları denemeye sevk etmesidir. Gerçek hayatta Türkiye’de oynatılması yasak olan kumar, satışı yasal olmayan ilaç ve uyuşturucu alış-verişi ve en önemlisi içerisinde “snuff” türün filmleri ve çocuk pornosunu da barındıran seks ticareti bu durumlara örnek olarak verilebilir. Tanık olduğum bir olayı aktarmak istiyorum: Türkçe içerikli bir internet sitesinde, site üzerinden taze mantar satışı yapıldığı yazmaktaydı. Aynı zamanda sitede Türkiye’de bu satışı internet üzerinden yapmanın şu an için yasal bir sorun teşkil etmediği ve bir yasal sorun yaratana kadar bu şekilde satış yapabilecekleri beyan edilmekteydi. Yani, birileri internet üzerinden bu tür bir satış yapmanın yasal olmadığını fark edip müdahale edene kadar veya bu durum yasa kapsamında suç olarak tanımlana kadar, site sahipleri siteleri aracılığıyla internet dışındaki ortamlarda satış yasal olmayan bu ticareti devam ettireceklerini beyan ediyorlardı. Ayrıca, neredeyse her gün önemsiz posta kutularımızı (spambö) dolduran, reçetesiz satışı yasak olan ilaçların internet aracılığıyla çok kolayca teminine dair onlarca mail almaktayız. İnternet üzerinden bu tür ürönlere erişim ve neredeyse her tür ticaret oturduğunuz yerden bir kredi kartı numarası ve internet bağlantısıyla mümkün görünüyor. Özellikle son zamanlarda internet üzerinden çocuk pornosu ticareti oldukça yaygınlaşmıştır. Elde edilen sonuçlara göre ilginç olan durum ise internet üzerinde en çok “çocuk pornosu” anahtar sözcükleriyle arama yapan ölkelerin arasında Türkiye’nin ilk sıralarda yer alıyor oluşudur (Kaplan 12.9.2006; Kaplan 4.11.2006; Berköz 15.10.2006). Bu durumda, ölkemizde yeterli yasal düzenlemeye gidilmemesinin de payı büyüktür. 23 Kasım 2001 tarihinde imzaya açılan Avrupa Konseyi Siber Suç Sözleşmesi’ne göre çocuk pornosu suç olarak tanımlanmış ve bu konuda gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Her ne kadar kanunlarımıza göre yetişkin-çocuk ayrımı yapılmadan porno “üstehcenlik” ve “fuhuş”la ilintili olarak suç olarak değerlendirilse de, Türkiye hala bu sözleşmeyi imzalamamıştır. Bununla birlikte, her geçen gün medyada bu konuda daha sık haber duyar olduk: yakalanan kişiler, ele geçirilen CD’ler ve internet kaynakları... Bu konuyla bağlantılı olarak değinmek istediğim bir başka ilginç nokta ise, dışarıya gönderme konusunda türlü endişeler taşıdığımız, “tanımadığım kişilerle sakın konuşma” diye defalarca uyardığımız çocuklarımızı hiç tereddüt etmeden nasıl olsa evimizin içinde, gözümüzün önünde diye hiçbir endişe taşımadan internet erişimli bir bilgisayara teslim edebiliyor oluşumuzdur.

³ *Snuff* türü filmler, ticari amaçlı, filmdeki kişinin ve kişilerin film sonunda gerçekten öldürüldüğü, çoğunlukla porno içerikli filmlerdir. Bir ölüm olayının kazara veya farklı sebeplerden dolayı çekildiği filmler “snuff” film olarak değerlendirilmemektedir.

Sanal dünya dediğimiz internet bağlantılı bir ekranın ardına sığınılıp yapılanlar elbette ki gerçek dünyadan bağımsız değildir ve bu yapılanların gerçek dünyaya yansımalarının ağır sonuçları olabilmektedir. Örneğin, bir Pillsbury çalışanı işyeri kaynaklarını (internet erişimi, iş yerine ait bilgisayar, vb.) kullanarak kaydedip sakladığı e-postalarının içerdiği bilgilerden dolayı işten çıkarılmıştır (ITiCSE Working Group Papers 1998). Her ne kadar bu konudaki yasal düzenlemelere göre bir işverenin o işyerinin kaynaklarının kullandığı sürece çalışanın e-postalarını inceleme hakkı varsa da e-postaların kişiye özel oluşu düşünüldüğünde bu durumun bir özel hayatın mahremiyetinin ihlali olup olmadığı hala kafaları meşgul etmektedir.

Değirmek istediğim bir başka önemli nokta ise internet üzerinde kimliğin kolay gizlenebilir oluşunun kimi insanları kimi yanlıya sürüklediğidir. Bazı kişiler kimlik bilgilerini gizlemenin kolaylığı ve hatta tespitinin de zor oluşuna rağmen kimliği gizleme yönünde çok özel çabalar harcanmadığı takdirde bu tespitin imkansız olmadığının farkında olmadan internet kullanmaktadır. İnsanlar bu konuda yeterince bilgili ve bilinçli değiller. Bir yanda e-postalarının, sohbet (*chat*) içeriklerinin veya dosyalarının internet üzerinden diğer kişilerce görülüp görülmediği yönünde endişe taşıyan kişiler var iken diğer yanda kimlik bilgilerine ulaşmanın imkansız olduğunu düşünüp etik olarak asla onay veremeyeceğimiz bilgi iletimi, ticaret, vb. işler için interneti kullanan kişiler mevcut.

III.

Peki, internet kaynaklı sorunları önleme yolunda bu güne kadar neler yapıldı, neler önerildi ve neler yapılabilir? Bu tür problemlerle başa çıkabilmek adına sitenin internet erişimine kapatılması söz konudur. Fakat kullanıcı olarak çoğumuzun da bildiği gibi, söz konusu medya internet olduğunda bu tür çözümler gerçekçi çözümler değildir. Bir gazete veya televizyon kapatıldığında yenisinin kurulup yayın yapması belli bir zaman gerektirirken, bir internet sayfasının kapatılma kararıyla aynı gün içinde farklı bir adresten yeniden yayın yapması mümkün olabilmektedir. Dolayısıyla, mevcut yasalar, yasal düzenlemeler internetin takibinde yetersiz ve aciz kalmaktadır.

Ayrıca, bu tür sorunlarla başa çıkabilmek adına 2001 yılında önerilen internet kullanıcılarını çok eden bir yasa tasarısını hatırlatmak isterim. Şöyle ki; internette web sayfası açmak isteyenler buldukları ilin valiliklerinden izin alacaklar, internette web sayfası sahibi olanlar bu sayfaların ikiye kopyasını her gün buldukları ilin Cumhuriyet Savcılığı ile vali ve kaymakamlığına gönderecek, Türkiye'ye getirilmek istenen düzenleme ile beyanname verilmeden açılan web sayfaları için Valilik Asliye Ceza Mahkemesi'nde yayın durdurma davası açacak, web sayfalarının en az lise mezunu ve 21 yaşından büyük birer sorumlu müdürü olacak, yabancılar web sitesi açmak için Dışişleri Bakanlığı'ndan görüş ve İçişleri Bakanlığı'ndan izin alacak (Kutlay 2001). İnternetin dinamik yapısı gözünüze alındığında, şöyle ki, gün içinde defalarca kez güncellenen haber siteleri, resmi kurum ve kuruluşların web sayfalarından iletilen son dakika haberlerinin iletiminin ne kadar sekteye uğrayacağı düşünüldüğünde, böyle bir tasarımın internet yayını engellemeye yönelik bir sansürden başka bir şekilde anlaşılması pek mümkün görünmemektedir. Eğer bu yasa tasarısı kabul edilseydi şu an bu kadar Türkçe içerikli yayın yapan internet sitesi olabilir miydi, internet kullanımı bu kadar yaygınlaşıyor muydu diye düşünmek lazım. Bu ve benzeri türden yasal düzenlemelere gitmek, mevcut internet yapısını düzeltmekten çok kısıtlayıcı olacaktır, gerek teknolojik gelişmeleri, gerekse ticareti gerekse iletişimi olumsuz yönde etkileyecektir. İnternetin çoğulcu, geniş katılımlı yapısına zarar verecektir.

IV.

Peki, bu durumda, interneti tamamen yasalardan bağımsız anarşik bir yapı olarak mı değerlendirmek lazım, böyle bir internet yapısının olması ne kadar mümkündür? İnternetin tüm dünya çapındaki yayın alanı ve şu andaki sorunlar dikkate alınarak tamamen denetimsiz bir internetin yol açabileceği sorunlar düşünüldüğünde kanaatimce sağduyumuz böyle bir internet fikrine karşı çıkacaktır.

Bu bildiride, internetin, hayatımızı kolaylaştıran oldukça fazla sayıdaki avantajlarının yanında, kontrolü ve takibi zor bir yapıya sahip olduğunu göstermeye çalıştım. Dolayısıyla, şunu vurgulamak isterim ki, internetin sebep olduğu sorunlarla başa çıkabilmede sadece yasal düzenlemeler yeterli değildir ve etik normlardan yoksun bir internet hiçbir yasa ile sınırlandırılmaz. İnternet kullanımından kaynaklanan sorunlar sadece hukuksal sorunlardır ve hukuki yasalar çerçevesinde çözümlenmelidir, etik bir yan aranmamalıdır demek, diğer bilişim teknolojilerinden farklı yapısıyla internet söz konusu olduğunda, bizleri bu sorunların çözümüne götürmek yerine daha büyük sorunlar yumağı içine sokacaktır. Çözüm olarak, bu yeni medyaya yaklaşımımızda etik normları devre dışı bırakmamak gerektiğini ve daha da önemlisi internetin kullanıma dair etik farkındalık yaratabilmenin bu sorunları büyük bir ölçüde azaltabileceğini düşünmekteyim. Bu yeni medyanın gözü kapalı bir şekilde kullanılması yerine beraberinde getirdiği avantajları ve dezavantajlarıyla birlikte değerlendirilmesi gerekir. Ayrıca bu sorunların çözümü yolunda, sanal ve gerçek dünya ayırımından bir nebze sıyrılmak gerekir. Her bir internet kullanıcısının interneti sanal bir dünya olarak algılaması yerine gündelik/gerçek hayatın bir parçası haline getirmesi etik sorunlarla başa çıkabilmede atılabilecek ilk adımlardan biridir. Son olarak şunu belirtmek isterim ki, etik farkındalığın ve duyarlılığın hakim olduğu bilinçli bir internet kullanımıyla birçok problemin üstesinden gelinebileceğini düşünmekteyim.

Kaynakça:

- Berköz, Elif (2006) “Çocuk Pornosunun Yüzde 20’si Bebek Görüntüleri”, 15 Ekim 2006 tarihli Milliyet Gazetesi.
- ITiCSE Working Group Papers (1998), “Report of the ITiCSE’98 Working Group on Ethical Issues in Computing Curriculum”, sayı: 30(4), s. 61b-76b.
- Kaplan, Sefa (2006) “İnternette Çocuk Pornosu Tıklama Tuzağına Düşmeyin”, 12 Eylül 2006 tarihli Hürriyet Gazetesi.
- Kaplan, Sefa (2006) “İnternette Utandıran Türkiye İstatistiği”, 4 Kasım 2006 tarihli Hürriyet Gazetesi.
- Kutlay, Mustafa (2001) “İnternette Sayfa Açan Valiliğe Gidecek”, Hürriyet Gazetesi, erişim tarihi: 12 Ekim 2006, internet adresi: <http://dosyalar.hurriyet.com.tr/dosya/internet/alt7.htm>
- Tavani, Herman T. (2004) *Ethics and Technology: Ethical Issues in an Age of Information and Communication Technology*, USA: John Wiley and Sons, Inc.
- Uyar, Turgut. Erişim tarihi: 5 Nisan 2006, internet adresi: <http://www.ce.itu.edu.tr/lisans/dersler/blg412/sunumlar/04.VeriKoruma.pdf>

**MUHASEBE MESLEK MENSUPLARININ MESLEK AHLAKINA
İLİŞKİN TUTUMLARI:
MERSİN İLİNDE BİR ARAŞTIRMA**

Yrd. Doç. Dr. Cemile ÇELİK
Mersin Üniversitesi, Erdemli Meslek Yüksekokulu

Özet: Muhasebe mesleğini yürütenler yaptıkları işin bir gereği olarak ekonomi ve ticari kurumlar üzerinde önemli bir etkiye sahiptirler. Muhasebe meslek ahlakında, kanunlara uygun işlemlerin yanı sıra toplumun güncel değer yargılarına da önem vererek güvenilir bilgilerin topluma sunulması önem kazanmaktadır. Mesleğin yürütülmesi sırasında tüm çıkar grupları ile etik açıdan doğru kavramını aynı yönde değerlendirmenin güçlüğü de meslek mensuplarının işini zorlaştırmaktadır. Bu çalışmada, muhasebe mesleğini sürdüren ve mesleğe aday kişilerin, mesleki kararlarında ahlaki tutumlarının düzeyi ölçülmeye çalışılmıştır. Bunun için Mersin ilinde Avrupa Birliğinin Türkiye İş Kurumuna (İŞKUR) Destek Projesi çerçevesinde, Mersin SMMM Odasının hazırlanan eğitim projesine katılan Mersin SMMM odasına kayıtlı Muhasebe Meslek Mensubu (Serbest Muhasebeci/Mali Müşavir) ve meslek adayı stajyerler ile muhasebeci olmaya aday mesleki eğitim almış ön lisans ve lisans düzeyinde eğitim görmüş kursiyerlere (toplam 498 kişi) vergi kaçırma ve yasal yoldan olmayan bir kredi talebini gerçeklemeye yönelik olarak iki senaryoya verilen cevaplar tartışılmıştır.

Keywords: Meslek Ahlakı, Muhasebe

Abstract: The performers of the accounting profession have an important effect on economy and commercial organizations due to their jobs. In accounting job ethics, in addition to legal procedures, it is becoming important to serve the reliable knowledge to public by giving importance to the standard of judgment of public. While carrying out the profession, the adversity of the evaluation of the concept of truth, ethically in parallel to all stakeholders, makes the occupation more difficult. In this study, it is endeavoured the level of ethic behavior in occupational decisions of the people who are doing or the candidates to do the accounting occupation. It is investigated that the answers given to two scenarios intended tax evasion and illegal credit appeal by Accounting Professional Companions who are registered to Mersin SMMM Occupation candidate trainees, and the trainees who were educated at vocational schools or with college degree (total 498 person) that attended to education project operated by Mersin SMMM chamber cased by Backup Project of European Union in Mersin.

Keywords: Professional Ethics, Accountant

1. GİRİŞ

Son yıllarda muhasebe meslek ahlakı üzerine yapılan çalışmaların büyük bir kısmı, meslek mensuplarının meslek ahlakı ilkelerini uygulamaları konusundadır. Muhasebe meslek mensuplarının almış oldukları mesleki kararların stratejik önemi nedeniyle, ekonomik gelişmelere yönelik sonuçların belirlenmesinde payları bulunmaktadır.

Bununla birlikte muhasebe meslek elemanın sunduğu bilgilerin doğruluğunun ortaklar, yatırımcılar, devlet, çalışanlar, kredi veren kuruluşlar ve müşteriler gibi çıkar grupları açısından da bağlayıcı bir yönü bulunmaktadır.

2. ETİK VE AHLAK KAVRAMI

Bazı kaynaklarda etik ahlakla eş anlamlı olarak kullanılsa da etik ahlakın düşünsel özelliğini içeren bir boyuttur (Hitt, 1990, s. 98). Etimolojik açıdan bakıldığında iki sözcük de “töre”, “gelenek”, “alışkanlık” vb. anlamlara sahiptir (Taşkın, 1998, s. 5). Başka bir tanımla etik, insanlar arasındaki ilişkilerin temelinde yer alan değerlerin, ahlaki bakımdan doğru ya da yanlış olmanın niteliğini araştırın felsefe dalıdır (Aydın,1981, s. 16). Bununla birlikte etik, bir prensipler ya da değerler kümesi olarak da tanımlanabilir (Steiner-Steiner, 1997, s. 181-182). Keller (2006, s. 13)’e etik, yazılı kodlardan öte bir kişisel seçim fonksiyonudur. İş etiği ise, genel etik kurallarından farklı olmayan, etiğin iş hayatına uyarlanmış şeklidir (Frederick ve diğ., 1988, s. 52).

Çok yakından ilişkili olan etik ve ahlak kavramları arasındaki temel ayırım, etik teriminin genel olarak ahlaki konu alan disiplini belirtmesidir (Aydın,1981, s. 16). Bauman (1998, s. 63)’a göre ahlak, bir disiplin olarak etiğin yaşama yansıyan bir kurallar bütünüdür.

Daft (2000, s. 135) ise ahlaki şu şekilde tanımlamaktadır : “İnsanın içinde bulunduğu toplum tarafından belirlenen ahlaki prensipler ve değerler kümesi, ahlaki görev ve yükümlülüklerin, doğru ya da yanlışın, iyi ya da kötünün ne olduğu hususunda insanların yaşamına kılavuzluk etmektedir”.

3. MUHASEBE MESLEĞİNDE MESLEK AHLAKI VE MUHASEBECİNİN AHLAKİ ANLAYIŞ VE SORUMLULUĞU

Muhasebecilik mesleği, iş dünyası sistemi içinde kendi kendini düzenleyerek gelişen bir meslek durumundadır ve çeşitli gelişmiş ülkelerde uzun dönemler sonucunda geliştirilen ahlak kurallarına sahiptir (Pekdemir, 2000, s. 14).

Muhasebe bir ulusun sosyal ve ekonomik gelişmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Çünkü yatırımcılar, muhasebe bilgisinin bütünlüğüne ve özellikle şirket finans raporlarına güvenerek karar almaktadır. Aynı zamanda bir dil olarak, muhasebe mesleği iş yaşamında kilit öneme sahiptir (Keller ve diğ., 2006, s. 2).

Bu noktada Peace (2005), muhasebe mesleğini yürütenlerin müşteri ve halkı finansal olarak bilgilendirmeye dayanan bir sorumluluğa sahip olduğunu ve bu sorumluluğun sözleşmeye dayandığını ileri sürmüştür. Sözleşme, kamu yararını amaçlayan, emaneti kabul etme ve insanların ilişkilerinde güven kazanmaya dayalı olarak varsayılan bir ilişkilidir. Karşılıklı güven, sürdürülen ilişki içinde bir diğeri için sorumluluk duyarak, aynı ahlaki toplum içinde parçaları yerleştirmektedir.

Muhasebe verilerini kaydetmekle sorumlu olan muhasebecilerin, zaman içinde gelişen teknoloji, ekonomik şartlar ve toplumsal gelişme ile birlikte mesleki görevleri ve sorumlulukları da değişmiştir (Karasioğlu, 2001, s. 7-12). Örneğin artık muhasebecilerin bir denetim görevi olması nedeniyle, işletme sahiplerine olduğu kadar devlete ve topluma karşı gerek yasal gerekse etik ve ekonomik sorumluluk taşımaktadırlar (Mugan, 1992, s. 2-4).

Ancak bu sorumluluğun sonuçları çok boyutlu olabilmektedir. Örneğin dünya çapındaki Enron/Anderson olayı, birçok akademisyenin konu ile ilgili bilimsel çalışma yapmasına neden olmuştur. Enron/Anderson olayı teknik bir hata veya başarısızlık değil, bir ahlaki problem ve kaçınmadır (Williams, 2004, s. 995).

Muhasebecinin, devlete topluma, mesleki kuruluşlara, müşterilerine ve kendine karşı sorumlulukları olan bir meslek sahibi olması nedeniyle, karşı karşıya olduğu sorumluluklar şunlardır: devlete karşı, topluma karşı, meslek kuruluşlarına karşı, müşterilere karşı, kendisine karşı (Civelek, Durukan, 1997).

4. TÜRKİYE'DE MUHASEBE MESLEĞİNDEKİ AHLAKIN YASAL BOYUTU

1180-1225 yılları arasında meslek ahlakı ilkeleri ilk kez ahilik teşkilatında oluşturulmuştur. Özellikle meslek içi uygulamalarda iş ahlakı ilkelerini içeren fütüvvetnamelerde 740 kural vardı ve Ahiliğe girecek kişinin bunlardan en az 124 tanesini ezbere bilmesi beklenirdi. Ahi ahlakının temel ilkeleri arasında şunlar vardı: “Çalışma ilişkilerinin insani olması”, “İktisadi faaliyetlerde doğruluk”, “Disiplinli çalışma”, “Fırsat ve imkanlardan eşit ölçüde yararlanma, kendisinden başkalarını da düşünme”, “Planlı, vasıflı, kaliteli ve standart mal üretimi”, “Helal kazancın kutsal olması”, “Tüketicinin korunması”. (Arslan, 2001, s. 83-84).

Türkiye’de muhasebe mesleğinin yasal bir dayanağa kavuşması 1982 yılında gerçekleşmiştir (Uslu, 1997). 1989 yılında çıkartılan 3568 sayılı Muhasebe Meslek Yasasına 2001 yılında 5 nolu kararla meslek ahlak kuralları ile ilgili mecburi meslek kararı oluşturulmuştur. Uluslararası Muhasebeciler Federasyonu (IFAC), dünya çapında tüm meslek mensuplarının etik kurallar ve değerlere sahip çıkmasını teşvik etmektedir. Ülkemizde de TÜRMOB IFAC’a 1994 yılında üye olmuştur. Bunun yanı sıra ülkemiz, “Etik Değerler Sözleşmesi”ni 1997 yılından bu yana uygulamaktadır (<http://www.turmob.org.tr/uluslararası/IFAC.doc>).

3568 Sayılı Serbest Muhasebecilik, Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanunu’nda mesleği düzenleyen özel mevzuatta, Serbest Muhasebeci, Serbest Muhasebeci ve Mali Müşavir ve Yeminli Mali Müşavirlerin Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmeliğinde (ÇUEHY) ve Serbest Muhasebecilik, Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanunu Disiplin Yönetmeliği’nde meslek ahlak kurallarına yer verilmiştir (<http://www.ismmmo.org.tr>).

5. KONU İLE İLGİLİ YAPILAN ARAŞTIRMALAR

Özkoç ve diğ. (2005)’nin İzmir’de aktif olarak faaliyette bulunan serbest muhasebeci ve mali müşavirler odasına kayıtlı muhasebe meslek elemanları ile yapmış olduğu araştırmada, meslek mensuplarının cinsiyetine, unvanlarına, deneyimlerine göre etik ilkelere duyarlılık düzeyinde anlamlı farklılıklar gözlenmemiştir.

Çukacı (2006)’nın İzmir ilinde bağımsız meslek elemanlarıyla yaptığı çalışmada, meslek elemanının kamuyu aydınlatmadaki etik anlayışını araştırmış ve kabul görmüş etik ilkelerin; mesleğin aşamaları, meslek elemanının yaşı, mesleki deneyimleri gibi öğeler herhangi bir farklılık olmaksızın meslektaşların çoğu tarafından benimsenmiş ve uygulanmış olduğunu saptamıştır.

Yine İzmir’de faaliyette bulunan meslek mensuplarına yöneltilen dört senaryo ile genellikle ahlaki karar verme niyetlerinin yüksek olduğuna ilişkin bulgulara ulaşılmıştır (Tükenmez ve Kutay, 2005).

Allen (2004), muhasebe ana dalında 150 saat zorunlu eğitim gören öğrencilerin ilgisini sınırlayan faktörleri araştırmak için planlı bilişsel davranış teorisini kullanmıştır. Muhasebe imajı, 150 saat zorunlu ders alma zorunluluğu olan muhasebe ana dalında eğitimini sürdüren öğrencinin mesleği arzularına boyutunu etkilemektedir. Diğer taraftan bu bulgular, mesleğe verilen önemden dolayı yüksek performanslı öğrencilere ulaşmayı neredeyse olanaksız kılmaya rağmen, mesleğin imajına ilişkin olarak cesaretlendirici niteliktedir.

Aksaray ve Yozgat illerinde faaliyette bulunan SMMM, YMM ve Stajyerler üzerinde yaptığı çalışmada Savaş ve Karadal (2003), gerek vergi ve gerekse kar paylarını kaçırmaya yönelik olarak 2 ayrı senaryo kullanılmış ve senaryolara ilişkin muhasebe meslek mensuplarından aldıkları cevaplardan; mesleği icra ederken ortaklara dağıtılacak kar paylarını kaçırma önerisini kabul edenlerin oranının, vergi kaçırmaya yönelik öneriye kıyasla daha düşük olduğuna yönelik sonuçlara ulaşılmıştır.

Bay (2002, s. 167), çalışmasında kullandığı DIT (Defining Issues Test) ile etik anlayışın gelişimini, Kohlberg'in (1969) ahlaki gelişimin safhasal bir gelişim olduğunu ortaya koyduğu Bilişsel Ahlak Geliştirme teorisi üzerinde temellendirilmiştir.

Elias (2004, s. 84) çalışmasında, kazanç yönetim davranışının uzun zamandan beri muhasebe mesleğinde önemli bir kavram olduğunu ortaya koymuştur. Bunun için 583 kamu muhasebecileri, sanayi ve akademisyen olarak çalışan sertifikalı muhasebecinin şirket etik değerleri ile algılanan kazanç yönetimi arasında bağlantı olup olmadığını araştırmıştır. Sonuçlar özellikle kendi şirket etik değerlerinin düşük algılandığını belirten sanayide görevli sertifikalı kamu muhasebecileri arasında alarm vermekte olduğu görülmüştür.

6. METODOLOJİ

6.1. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Çalışmanın amacı, muhasebe mesleğini sürdüren ve mesleğe aday kişilerin, mesleki kararlarında ahlaki tutumlarını ölçmektir.

Bu bağlamda hem mesleğin içinde olan ve hem de rehberlik etme özelliğinde olan meslek elemanları ile mesleğe aday kişiler hedeflenerek araştırma yürütülmüştür.

6.2. Veri Toplama Yöntemi

Çalışma açıklayıcı araştırma yaklaşımı temel alınarak yürütülmüş olup, Mersin ilinde Avrupa Birliğinin Türkiye İş Kurumuna (İŞKÜR) Destek Projesi çerçevesinde, Mersin SMMM Odasına hazırlanan eğitim projesine katılan Mersin SMMM Odasına kayıtlı Muhasebe Meslek Mensubu (Serbest Muhasebeci/Mali Müşavir) ve meslek adayı stajyerler ile muhasebeci olmaya aday mesleki eğitim almış lise, ön lisans ve lisans düzeyinde eğitim görmüş kursiyerler araştırmaya dahil edilmiştir. Aynı zamanda proje kapsamında verilen eğitim konularından biri de meslek ahlakı ile ilgilidir. Araştırma verileri, anket uygulaması ile elde edilmiştir. Araştırmaya katılan kişilere üçü demografik özellikleri belirlemeye yönelik olmak üzere toplam beş soruyu içeren 530 form, proje eğitim sürecinde dağıtılarak istekli olanlarca doldurulmaları sağlanmıştır. Geri dönen soru formu sayısı 520 olup, sağlıklı veri taşımayanlar çıkartılarak araştırmaya 498 soru formu dahil edilmiştir.

6.3. Bulgular ve Değerlendirme

Tablo 1'de araştırmaya katılanların cinsiyet dağılımına baktığımızda %51.8'inin kadın olduğu yönünde bir sonuca ulaşılmıştır. Eğitim düzeyleri açısından ise %45.3'ünün lisans mezunu olduğu belirlenmiştir. Yaşları itibarıyla araştırmaya katılanların %71.6'sının 20-30 yaş aralığında gençlerden oluştuğu dikkati çekmektedir.

Araştırmaya katılan Mersin SMMMO'na kayıtlı muhasebe meslek serbest muhasebeci/mali müşavir oranı %28.3'tür. Bununla birlikte proje eğitim sürecinde olup, araştırmaya katılanların %71.7'i mesleki eğitim almış ve muhasebe meslek elemanı adaylarından oluşmaktadır.

Tablo 1. Araştırmaya Katılan Deneklerin Sosyo- Demografik Özellikleri

	Denek Sayısı	Yüzde
Cinsiyet		
Kadın	258	51.8
Erkek	240	48.2
Eğitim Durumu		
Lise	135	27.4
Önlisans mezunu	126	25.6
Lisans mezunu	223	45.3
Lisansüstü mezun	8	1.7
Yaşı		
20-25 arası	224	45.3
26-30 arası	130	26.3
31-35 arası	49	9.9
36-40 arası	21	4.1
41-45 arası	31	6.3
46-50 arası	40	8.1
Mesleki Durumu		
Aday	357	71.7
Müşavir	141	28.3

Araştırmada kullanılan soru formunda, biri vergi kaçırılmaya yönelik ve diğeri yasal yoldan olmayan bir kredi talebini gerçekleştirmek üzere iki senaryo yer almaktadır. Araştırmada O’leary ve Cotter’in (2000) geliştirdiği senaryolardaki öneri seçenekleri dikkate alınarak iki farklı senaryo kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan iki senaryoya ilişkin alfa değeri 0.8794 olarak bulunmuştur. Senaryolar şu şekilde yer almaktadır. “İşe başlaması, işletme usulüne göre işyeri yetkilisince zamanında verilen bir işletmenin yazar kasa kullanım izni, süresi içinde alınmamış; vergi levhası çıkarılmamış ve defter tasdiki yapılmamıştır. Vergi yoklama memuru, işyeri nezdinde kontrol yaparken bu eksiklikleri tespit etmiştir. Bu mükellefin işlemleri, beyannamelerini imzalatma kapsamı dışında mükellef olması nedeni ile ruhsatsız bir muhasebeci tarafından tutulmaktadır. Yoklama memuru siz mali müşaviri tanımakta ve bir yolla bu işi halledebileceğinizi işyeri sahibine söyleyerek mükelleften rüşvet istemektedir. İşyeri sahibi de sizi arayarak, bu eksiklikleri ceza kesilmeden halletmeniz karşısında defterini size vereceğini beyan etmektedir..” Araştırmaya katılanlara “siz adı geçen mali müşavir yerinde olsaydınız senaryoda sözü edilen bu öneriye karşı tepkiniz ne olurdu” sorusuna şu üç öneri seçenekleri sunulmuştur. Bunlar; “öneriyi kabul ederim”, “öneriyi reddeder ve gizlerim” ile “öneriyi reddeder ilgili makamlara ihbar ederim” şeklindedir. Senaryo 2 ise “Muhasebe işleri bağımlı muhasebecilerle yapılan büyük bir şirket finansman sıkıntısı çekmektedir. İşletme kredi temin eden bir kuruluşla temasa geçerek kredi talebinde bulunmuştur. Bu şirketin mali danışmanlık işlerini yapan ve beyannamelerine imza atan bir Mali Müşaviriniz. Şirketin mali analizleri kredi almaya yetmemektedir. Ayrıca teminat göstereceği herhangi bir iktisadi varlığı yoktur. Kredi verecek olan kuruluş şirket yetkililerine, mali müşavirle görüşülmesini; hasılatı, duran varlıklarını şişiren, yabancı kaynakları azaltan ve karları yüksek gösteren mali tabloları hazırlanmasını, kaşesini basmasını ve vergi levhalarını da buna göre tasdik edilmesini söylemiştir. Şirket yetkilisi size yapmanızın karşılığı olarak 50.000 YTL para vereceğini beyan etmiştir.”

II. Ulusal Uygulamalı Etik Kongresi Bildiriler Kitabı

Senaryo 1 ve 2 için frekans dağılımları Tablo 2’de görülmektedir. Vergi ahlak ve bilincinin yerleştirilmesi ülke kalkınmasında önemli bir yeri bulunmaktadır. Aynı zamanda hukuk devletinin gereklerinin yerine getirilmesi ve etik değerlerin toplumsal ilişkilerde etkili olması açısından da önem arz etmektedir. Konuyla ilgili olarak geliştirilen Senaryo 1’e ait frekans dağılımları Tablo 2’de görülmektedir. Araştırmaya katılanların %47’sinin “reddeder ilgili makamlara ihbar ederim” seçeneğini, %40.2’sinin “öneriyi reddeder gizlerim” seçeneğini ve %12.8’nin ise “öneriyi kabul ederim” seçeneğini seçerek görüşlerini ortaya koydukları belirlenmiştir.

TÜRMOB’un da onayladığı Uluslararası Muhasebeciler Federasyonu IFAC’ın tüm dünyada kabul görmüş ahlak kurallarının 8.Kısımında *Müşterilerle ya da Onların İşleriyle İlgili Mali Bağlılık* ile ilgili maddelerinde de belirtildiği üzere, Muhasebeciler müşterilerle ilgili raporlama faaliyetlerinde bağımsız olmaları gerektiğine vurgu yapılmıştır. Dolayısıyla serbest muhasebeci/mali müşavirin vereceği kararlarda bağımsız olmak durumundadır. Konuyla ilgili olarak kullanılan Senaryo 2’de (yasal yoldan olmayan bir kredi talebini gerçekleştirmek) dağılımlar şu şekilde gerçekleşmiştir. Araştırmaya katılanların %51.6’sı “reddeder ilgili makamlara ihbar ederim”, %35.3’ü “öneriyi reddeder ve gizlerim”, %13.1’i ise “kabul ederim” şeklinde yanıtlar vermişlerdir. Sonuçlardan hem aday ve hem de mali müşavirlerin çoğunlukla öneriyi red ettikleri, ancak ihbar ederim seçeneğinin çoğunlukla işaretlendiği görülmektedir.

Tablo 2. Araştırmaya Katılanların Senaryo 1 ve Senaryo 2’ye Verdikleri Karşılıkların Frekans Dağılımları

Değişken	Seçenekler	Frekans	%	Ort	SS
Senaryo 1	Kabul ederim	64	12.8	2.34	.69
	Reddeder gizlerim	200	40.2		
	Reddeder ihbar ederim	234	47.0		
Senaryo 2	Kabul ederim	65	13.1	2.39	.71
	Reddeder gizlerim	176	35.3		
	Reddeder ihbar ederim	257	51.6		

Araştırmada anket sorularına verilen cevaplara ki kare bağımsızlık testi uygulanarak, değişkenler arasındaki ilişkinin varlığı araştırılmıştır.

Senaryo 1’e verilen cevaplar ile aday veya mali müşavir olmak arasında bir ilişkinin var olup olmadığına ilişkin sonuçlar Tablo 3’de görülmektedir. Senaryo 1’e verilen cevaplar ile araştırmaya katılanların aday/mali müşavir olmaları arasında bir ilişki olduğu saptanmıştır (Ki kare=16,428, P=0,000). Senaryo 1’de mali müşavirlerin adaylara kıyasla red etme ve gizleme eğilimlerinin fazla, adayların ise red etme ve ihbar etme eğilimlerinin fazla olduğu dikkati çekmektedir.

Tablo 3. Araştırmaya Katılanların Aday ve Mali Müşavir Olarak Senaryo 1 ve Senaryo 2'ye Verdikleri Karşılıklar

Değişken	Seçenekler	Aday n=357	Mali Müşavir n=141	Ki Kare Değeri	P
Senaryo 1	Kabul ederim	(56) 15.7%	(8) 12.9%	16.428	0.00*
	Reddeder gizlerim	(126) 35.3%	(74) 52.5%		
	Reddeder ihbar ederim	(175) 49.0%	(59) 41.8%		
Senaryo 2	Kabul ederim	(54) 15.1%	(11) 7.8 %	8.735	.013*
	Reddeder gizlerim	(114) 31.9%	(62) 44.0%		
	Reddeder ihbar ederim	(189) 52.9%	(68) 48.2%		

*p< .05

Ahlakla ilgili anketlerde verilen seçenekleri etkileyen faktörlerin neler olduğuna ilişkin, geçmiş araştırmalar, bu faktörlerin cinsiyet, eğitim düzeyi, din ve iş deneyimi ile kişinin etik standartlarının gelişimiyle ilişkili olabileceğini ortaya koymuşlardır (Keller ve diğ., 2006, s. 2).

Kohlberg (1969) Bilişsel Ahlak Geliştirme teorisinde, kadın- erkek tüm bireylerin ahlaki gelişimin bütün aşamalarında ilerlediklerini ifade ederken, ne bütün hareketlerin aynı oranda olduğu, ne de hepsinin sonuçta aynı son aşamaya ulaştığını iddia etmektedir Gilligan (1982), Kohlberg'in aşama teorisini temelinde biçimlenen adalet kavramının ve muhasebe etik araştırmalarında erkek yöneliminin sıklıkla tekrar edildiğini iddia etmektedir. Ancak, Rest'in (1986) cinsiyet ile DIT puanlarındaki farklılıkların çok küçük ve cinsiyetle ilgili toplam varyansın düşük olduğunu belirtmektedir. Gilligan'a göre, kadınlar koruma etiğine geniş ölçüde uyum sağlamaktadır. Ayrıca Piper ve diğ (1993), MBA öğrencileriyle yaptıkları bir dizi görüşmeye dayalı araştırmasında grup olarak kadınların etik kavram için daha karmaşık gerekçelere başvurma eğiliminde olduğunu ortaya koymuştur. Gilligan, kadınların ahlaki davranışı adalet temelinde yönlendirmediğini mütalaa etmektedir. Rest ve arkadaşları ise, ortalama olarak kadın ve erkeklerin yaklaşık olarak aynı oranda etik anlayış geliştirdiklerini ortaya koymuştur (Akt. Bay, 2002, s. 167-168).

Bu araştırmada katılım sağlayanların cinsiyetleri ile Senaryo 1 ve Senaryo 2'ye verdikleri yanıtlar arasındaki ilişki Tablo 4'de görülmektedir. Senaryo 1 için %5 güven aralığında bir ilişki bulunamamıştır (Ki kare=4,784 P=0,091). Ancak Senaryo 2'ye verilen yanıtlar ile cinsiyet faktörü arasında bir ilişki görülmektedir (Ki kare=11,499 P=0,003). Senaryo 1 için erkeklerin red edip gizlemek istemeleri ile red edip ihbar etmelerinde paralel bir görüşe rastlamaktayız. Ancak kadınlarda ihbar etme eğilimlerinin nispeten daha yüksek olduğu görülmektedir. Senaryo 2'de ise hem kadınlarda ve hem de erkeklerde red etme ve ihbar etme eğilimlerinin yüksek olduğu belirlenmiştir.

Tablo 4. Araştırmaya Katılanların Cinsiyetleri ile Senaryo 1 ve Senaryo 2'ye Verdikleri Yanıtlar Arasındaki İlişki

Değişken	Seçenekler	Erkek n=240	Kadın n=258	Ki Kare Değeri	P
Senaryo 1	Kabul ederim	(37)15.4%	(27)10.5%	4.784	0.091
	Reddeder gizlerim	(101)42.1%	(99)38.4%		
	Reddeder ihbar ederim	(102)42.5%	(132)51.2%		
Senaryo 2	Kabul ederim	(43)17.9%	(22)8.5%	11.499	0.003*
	Reddeder gizlerim	(87)36.3%	(89)34.5%		
	Reddeder ihbar ederim	(110)45.8%	(147)57.0%		

*p< .05

7. SONUÇ

Başta Enron olmak üzere Worldcom, Arthur Anderson ve diğer firmalarda yaşanan skandallar, ABD ve tüm dünyada muhasebe uygulamalarına ve firma değerine yönelik hararetli tartışmaların yaşanmasına neden olmuş ve muhasebe meslek etiğinin öneminin artmasına neden olmuştur (Akdoğan, 2003, s. 350).

Bu çalışmada muhasebe meslek mensuplarının meslek ahlakına ilişkin tutumlarını ortaya koymak amacıyla, Mersin ilinde uygulanan soru formunda gerek vergi kaçınmaya yönelik ve gerekse yasal yoldan olmayan bir kredi talebini karşılamaya yönelik olarak 2 ayrı senaryo yöneltilmiş, meslek ahlakına uygun olmayan önerilere verilen cevapların reddetme yönünde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İki senaryo da hem meslek mensuplarına ve hem de mesleğe aday kişilere yöneltilmiş olup, adaylar ve meslek mensupları arasında verdikleri cevaplar açısından bir ilişki bulunmuştur. Senaryo 1'e mali müşavirlerin adaylara kıyasla reddetme ve gizleme eğilimlerinin fazla, adayların ise reddedip ihbar etme eğilimlerinin fazla olduğu dikkati çekmiştir.

Senaryo 2'de ise, hem adayların ve hem de meslek mensuplarının reddetme ve ihbar etme yönündeki frekansların daha yüksek olduğu, adayların ve mali müşavirlerin verdikleri cevaplar açısından ilişkili olduğu görülmüştür. Verilen cevaplar cinsiyet açısından senaryo 1 için ilişkili bulunmamasına karşın, senaryo 2'ye verilen cevaplar açısından da ilişkili olduğu görülmüştür.

Öneriler

a. Örgüt kültürünün oluşumunda etik ilkelerin varlığına ve işletilmesine önem verilmesi,

b. Muhasebe meslek mensuplarının gerek meslek yasası, gerek çalışma usul ve esasları yönetmeliği ve gerekse disiplin yönetmeliği gibi bir çok yasal düzenlemelere tabi olmasına rağmen, etik anlayışın sadece yasayla oluşmayacağına ilişkin farkındalığın oluşturulması,

c. Muhasebe eğitimi alan öğrencilere aynı zamanda meslek etiği eğitiminin verilmesi,

d. Konu ile ilgili yasaların işlerliğinin artırılması ve etik davranışın özendirilerek destek hizmetlerinin verilmesi,

e. Meslek örgütlerinin mensuplarına yönelik olarak ortak etik kodların önemi ve uygulanma önceliğine yönelik eğitimlere ağırlık verilmesi,

yararlı olacaktır.

Kaynakça:

- Akdoğan, H., (2003), “*Meslek Etiğinin Kamuoyunu Aydınlatmadaki Önemine Muhasebe Meslek Mensuplarının Yaklaşımları ve Çorum İlinde Uygulanan Bir Anketin Sonuçları*”, 1.Türkiye Uluslar arası İş ve Meslek Ahlakı Kongresi, 308-320, Ankara.
- Allen, C.,L., (2004), “*Business students' perception of the image of accounting*”, Managerial Auditing Journal, 2004, V.19, I.2, 235-258.
- Arslan, M., (2001), İş ve Meslek Ahlakı, Nobel Yayın ve Dağıtım, Ankara.
- Aydın, M., (1981), Kant ve Çağdaş İngiliz Felsefesinde Tanrı Ahlak İlişkisi, Umran Yayıncılık, Ankara.
- Bauman, Z., (1998), Postmodern Etik, (Çev. Alev Türker), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Bay, D., (2002), “*A Critical Evaluation of the Use Of The DIT In Accounting Ethics Research*”, Critical Perspective on Accounting, Elseiver Inc. USA.
- Civelek, M. A., Durukan, M. B., (1997), “*Günümüz Koşullarında Muhasebe Mesleği ve Meslek Ahlakı*”, 3.Muhasebe Sempozyumu, İstanbul.
- Çukacı, Y. C., (2006), “*Kamuyu Aydınlatmada Muhasebe Meslek Elemanının Etik Anlayışı ve İzmir İlinde Bir Uygulama*”, DEÜ. Sosyal bilimler Enstitüsü Dergisi, C.8, S.1.Izmir.
- Daft, R. L., (1994), Management, Third Edition, The Dryden Pres, USA.
- Elias, R. Z., (2004), “*The impact of corporate ethical values on percespitons of earnings management*”, Managerial Auditing Journal, V.19. I.1, 84-98.
- Frederick, W. C., Davis, K., ve Post, J. E., (1988), Business and Society: Corporate Strategy, Puplic Policy, Ethics, Sixth Edition, McGraw Hill Publishin Company, NewYork.
- Hitt, W., D., (1990), Ethics and Leadership, Battle Press, Columbus, Richland.
- Karasioğlu, F., (2001), İnternet Tabanlı Finansal Raporlama, Birinci Baskı, Nobel Yayınevi, Ankara.
- Keller, A. C., Smith K.T., Smith, L. M., (2006), “*Do gender, educational level, religiosity, and work experience affect the ethical decision-making of U.S. accountants?*”, Critical Perspective on Accounting, Elseiver Inc. USA.
- Mugan, C. Ş., (2003), “*Ahlak, Toplumsal ve Kişisel Değerler: Muhasebe Mesleği ve Eğitimi Üzerindeki Etkileri*”, Muhasebe bilim Dünyası Dergisi, MÖDAV Yayınları, C1., S.2.
- O’Leary, C., Cotter, D., (2000), “*The Ethics of Final Year Accountancy Students: An International Comparison*”, Managerial Accounting Journal, March-2000.
- Özkol E., ve diğ., (2005), “*Meslek Etiği ve Muhasebe Meslek Elemanlarının Etik İkelere Duyarlılık Düzeyinin Araştırılması*”, Muhasebe ve Denetime Bakış, Mayıs-2005.
- Peace, R., (2005), “*Accountants and a religious covenant with the public*”, Critical Perspective on Accounting, Elseiver Inc. USA.
- Pekdemir, R., (2000), “*Ülkemiz Muhasebe Mesleğinde Etik Kuralların Geliştirilmesi Gereği*”, Muhasebe Finansman Dergisi, S.5.
- Savaş, O., Karadal, H., (2003), “*Muhasebe Meslek Mensuplarının Vergi Kaçırma ve Rüşvet Almaya İlişkin Etik Tutumları: Yozgat ve Aksaray Örneği*”, 1.Türkiye Uluslar arası İş ve Meslek Ahlakı Kongresi, 48-55, Ankara.

II. Ulusal Uygulamalı Etik Kongresi Bildiriler Kitabı

- Steiner, G. A. and Steiner, J. F., (1997), *Business, Government and Society*, Eighty Edition, McGraw Hill Companies, New York.
- Taşkın, T., (1998), “*Etik*”, *Doğu-Batı Düşünce Dergisi*, Y.1, S.4,
- Tükenmez, N. M., Kutay, N., (2005), “*Muhasebe Meslek Mensubunun Karar Alma Sürecinde Meslek Ahlakının Yeri: Çok Boyutlu Analiz-İzmir Örneği*”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, C.25, 155-164.
- Uslu, S., (1997), “*Muhasebe Mesleği Meslek Ahlakı ve Moral Değerler*”, *Türkiye 3. Muhasebe Denetimi Sempozyumu*, ISMMMO Yayınları, İstanbul
- Williams, P. F., (2004), “*You reap what you sow: the ethical discoursa of Professional accounting*”, *Critical Perspective on Accounting*, V.15, 995-1001, Elseiver Inc. USA.
- <http://www.turmob.org.tr/uluslararası/IFAC.doc>
<http://www.ismmmo.org.tr/Docs/Mevzuat/3568/3568-MeslekKararMeslekAhlaki.doc>

PROFESYONEL DAVRANIŞ VE MESLEK ETİĞİ

Doç. Dr. Nesrin ÇOBANOĞLU

Gazi Üniversitesi, Tıp Etiği ve Tıp Tarihi Ana Bilim Dalı

İlke Bezen AYDOĞDU

Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu

Özet: Geçmişten günümüze, insan yaşamında meslek önemli bir yere sahiptir. Bu önemin yanısıra farklı mesleklerin uygulanması sırasında birçok etik ikilem ve sorun yaşanmaktadır. Bu ikilemlerin çözüm yöntemi ve çözüm eylemlerinin etik “iyi”liği meslek etiğinin özünü oluşturmaktadır. Mesleki bilgi ve beceri gerektiren bir sorunun değer sistemi açısından uygun biçimde çözümlenmesi için, evrensel genel etik ilkeler yanında mesleğe ilişkin etik kurallarının ve etik davranış biçimlerinin eylemlere yansımaları, o mesleğe ilişkin profesyonel davranış kalıplarını biçimlendirir. Günümüzde teknolojik yenilikler ve bilimsel gelişmeler karşısında meslekler çeşitlenmiş ve yeni mesleklerin yeni etik sorun kümeleri yanısıra, eski mesleklerin de yeni etik sorun kümeleri ortaya çıkmıştır. İnsanların mesleki uygulamalarında “en iyi”yi seçme becerileri meslek etiği eğitimi ile biçimlendirilmelidir. Meslek uygulamalarında iyi-kötü örnekler tartışılmalı ve profesyonel davranışın etik kodları öncelikle meslek örgütleri tarafından, evrenselden yerele yansıtılmalıdır. Etik açıdan mesleğe özgü iyi eylemler uygulamadan özenle seçilerek gerektiğinde etik eğitimi yönteminde kullanılmalıdır. Rol model olarak uygun birey davranış örnekleri verilmelidir. Meslektaşların, mesleki sorunla karşılaştığında bunu etik değer sistemi açısından uygun yöntem ve tekniklerle çözümlene örnekleri ile profesyonel davranışlar geliştirilmelidir. Mesleğe özgü savunulan değerler ilke şeklinde meslek uygulamalarına yansıtılmalıdır.

Anahtar sözcükler: meslek, meslek etiği, meslek etiği eğitimi, profesyonel davranış

Abstract: Professions have a great significance in human life. Despite such importance, many ethical problems and dilemmas are encountered while practising each profession. The solution methods and the quality of the solution methods of these dilemmas are the essence of professional ethics. In order to solve some of the encountered problems in accordance with system of values; besides universal ethical principles, professional knowledge and expertise may also be required and the reflection of these will shape the professional ethical code of behaviour. In today's world the progress of technology and scientific achievements have created new fields of profession and hence new ethical problems as well as creating new problems to older professions. The human ability to choose the best in the practice of professions should be developed with education in professional ethics. In the applications of professional ethics good & bad examples should be discussed and the ethical codes of professional behaviour should be reflected from the universal to the local by the lead of the professional organizations. Ethically profession-specific good conducts should be selected from practice and used in ethical education. Individual example behaviour should be reflected as role models. Professional life should be developed by the enhancing the ability of the practitioners to solve possible ethical dilemmas in correspondence with universal ethical principles. Profession-specific values should be reflected on practice in the shape of professional principles.

Keywords: profession, professional ethics, professional ethics education, professional behaviour

GİRİŞ

İnsanların yaşamlarında meslekleri önemli bir yer oluşturmaktadır. Ancak, özellikle çağımızda teknolojinin ulaştığı düzey ve yol açtığı yenilikler karşısında insanlar meslek hayatlarında birçok yeni sorunla karşılaşmaktadırlar. Sorunlar ile birlikte karşılan ikilemler de iyice artmaktadır. İşte meslek etiği, insanların mesleklerinde karşılaştığı çoğu zaman algılaması ve çözümünü uzmanlık gerektiren bu sorunlar ve ikilemler sonucunda ortaya çıkmıştır. Belirli bir meslek grubunun, mesleğe ilişkin olarak oluşturup koruduğu, meslek üyelerine emreden, onları belli şekilde davranmaya zorlayan, kişisel eğilimleri sınırlayan, yetersiz ve ilkesiz üyeleri meslekten dışlayan, meslek içi rekabeti düzenleyen ve hizmet ideallerini koruyan mesleki ilkeler bütünü olarak tanımlanan meslek etiği, meslek grubunu oluşturan bireylerin kendi aralarında ve toplum ile olan ilişkilerini düzenlemektedir (Pehlivan 1998, s. 75). Bu bağlamda burada öncelikle temel etik yaklaşımlardan bahsedilerek, daha sonra meslek etiğine geçilecektir. Özel olarak tıp etiği, çevre etiği ve yönetim etiği açısından konu ele alınacaktır.

ETİK VE TEMEL ETİK YAKLAŞIMLAR

Etik kavramı, Yunanca **ethos** sözcüğünden türetilen “davranış biçimini ifade eden karakter” anlamına gelir ve “ahlaki değerler statüsü” olarak tanımlanır (Keleş, Ertan 2002, s. 181). Aristoteles’ten bu yana bir felsefi disiplinin adı olan etik’in Yunanca’daki kullanımına ilişkin iki farklı anlamı söz konusudur. İlk kullanımı alışkanlık, töre, görenek anlamlarını taşır; eylemlerini antik sitede geçerli olan töreye uygun olarak eğitim yoluyla düzenlemeye alışkın kişi, genel kabul gören “ahlak yasası” normlarını izlediği sürece “etiğe” göre davranmaktadır. Ama dar anlamda ve asıl anlamına göre, etiğe göre eylemde bulunan ve davranan kişi, aktarılan eylem kurallarını ve değer ölçülerini sorgulamadan uygulamayıp; aksine, kavrayarak ve üzerinde düşünerek talep edilen iyiyi gerçekleştirmek için onları alışkanlığa dönüştüren kişidir. Alışkanlık, töre ve görenek karakter anlamını da almakta, erdemli olmanın temel tavrı olarak pekişmektedir. Yunanca **ethos** kavramının Latince karşılığı **mos** sözcüğüdür. Hem töre hem de karakter anlamına gelir. Ahlak, bir insan topluluğunda karşılıklı ilişkilerde gelişen saygı ve birbirini benimseme süreçlerinden oluşan ve kendilerine norm olarak geçerlilik tanınan geneli bağlayan eylem modellerini içerir. Olgunlaşmış yaşam biçimlerini temsil eden düzen kurumlaşmalarını; bir topluluğun değer ve anlam anlayışlarını yansıtan yaşam biçimlerini gösterir (Pieper 1999, s. 30).

İyi ve kötü arasındaki ayırım, evrimsel süreçte mistisizme dayandırılarak Tanrı’nın ve onun yarattığı doğal düzeni temsil etmiş, daha sonra yerini, daha iyi bir dünya ve evrene sahip olma yolunda birey ve toplumsal davranış biçimlerini sorgulayan bir etik anlayışa bırakmıştır. Etik değerler, eskiden metafizik kavramlarla temellendirilirken, günümüzde insanların daha iyi yaşamlarını ve dünyanın bir bütün olarak ileriye gitmesini sağlamaya yönelik kavramlarla temellendirilmelidir. Geçmişte değerler felsefesi dar bir mekanda, dar bir zaman diliminde oluşan ikilemleri irdelerken, teknolojideki sınırsız ve hızlı gelişmenin yansımasıyla günümüzde, gelecek kuşaklar ve evren kavramları da ikilemlerde belirleyen olarak önem kazanmıştır. Etik genel olarak, her konuyla ilgili normların yapısına ilişkin düşünceler oluşturur, değerlendirmeler yapar. Yeni ortaya çıkan sorunsala ilişkin çözüm önerileri oluşturur, tartışır. Etik genellikle bilimin ve hukukun yolunu açan bir nitelik de taşımaktadır.

Etik ve ahlak arasında yakın anlam ilişkisi bulunmakla birlikte, kavramların karıştırılmaması gerekir. Etik ve ahlak kavramları çoğu kez birbirlerinin yerine kullanılabilir. Ama etik, ahlakı da içeren daha geniş bir alanı ifade eder. Etiği, ahlak ve hukuk ile birlikte geleneği de kapsayan çok geniş anlamda kullanan hukuk felsefecileri ve toplum bilimcileri bulunmaktadır. Etik kavramı, kullananların ve değişik kullanılışların yöneldiği amaçlarla, çok geniş bir alanı kapsamına alır. Bu kullanımlar, kavrama farklı içerikler yükler (Keleş, Ertan 2002, s. 182). Etik, insan eylemlerini konu alır. Etik ilişkisinin yapısını ve sorunlarını araştırmada tek ipucu insan eylemleridir (Kuçuradi 1988, s. 12). Etik, bir eylemi, iyi bir eylem yapan niteliksel durumu sorar (Pieper 1999, s. 18). Etik alan, “birey” ve bireylerden oluşan “toplum”un değerlerinin felsefi açıdan incelenme alanını oluşturur. Bu anlamda, dolaylı ya da dolaysız olarak insanı ilgilendiren ve yeni yaklaşımlarla insan dışındaki varlıkları da ilgilendirmeye başlayan her konunun, etiğin ilgi alanına girmesi kaçınılmazdır (Keleş, Ertan 2002, s. 183).

Etiğin öğretilebilir bir bilgi niteliğinde olup olmadığına ilişkin görüşlerin felsefe alanında tartışması sürerken evrensel olarak meslek etiği ilkelerinin olması ve mesleğin uygulayıcıları tarafından benimsenmesi kabul görmektedir. Bir kişinin doğal bilme yeteneklerinin geliştirilmesi, genel temel eğitimiyle ilgilidir. Etik değerlendirme ve değerler konusunda eğitim görmesi ise, insan ilişkileriyle ilgili deney kazanması demektir. Çünkü değerler bilgisinin kaynağını bulduğu yer yaşanan insanlar arası ilişkilerdir. Etik değerlerin diğer değerlere göre özelliği etik ilişkilerde ortaya çıkmalarıdır (Kuçuradi 1988, s. 174).

Sürdürülebilirliğin sağlanmasına yönelik etik yaklaşımlar çerçevesinde uygulamalı etik, insanların ekosistem ve insan sağlığı ile tekrar bütünleşmesini sağlayacak sürdürülebilir bir toplum oluşturmaya yönelik yönlendirici fikirler olarak karşımıza çıkmaktadır (Albrecht 2001, s. 250). Etik sadece kuramsal bir bilim olarak değil, uygulamalı bir bilim olarak da yapılabilir, genel etik ilkelerin belirli yaşam ve eylem alanlarına uygulanmasıyla yorumlayan özel bir etik olur (Pieper 1999, s. 86). Bir toplulukta ya da örgütte uygulamalı etik, örtüntüsel ilişkilerde nedensellik ilkesiyle etkileşim sonucu, işin haklar ve sorumluluklar temelinde “nasıl” yapılacağına ait kararların alınması, bu kararlar doğrultusunda eylemde bulunulmasıyla olanaklıdır. Uygulamalı etik kavramında olay-olgu ayırımına yer verilmelidir. Bir zaman çizgisi üzerinde karşılaştığımız tikel eylemler “olay”ı, bu tikel eylemlerin zaman çizgisi üzerinde süregelmesi de “olgu” kavramını ortaya çıkarmaktadır.

Eylemler arasında karar mekanizması oluşturulurken 4 tane temel etik yaklaşım kullanılmaktadır.

Bunlar; Kantiyen, Utiliteryan, Komüniteryan ve Liberal etik yaklaşımlardır. Yaklaşımlardan kısaca bahsedilecek olunursa; Kantiyen etik yaklaşımında araç-amaç ilişkisi eylemin niteliğini belirler. Eylemin sonucu ne olursa olsun saptanan amacın niteliği eylemin değerini belirler. Burada araç iyi ise iyi bir iş yapılmış demektir. İnsan eyleminin değerler açısından doğru ya da yanlış oluşu, onun sonuçlarının iyi ya da kötü oluşundan tümüyle bağımsızdır (Örs 1997, s. 366). Kantiyen etik yaklaşımında vicdan çok önemlidir.

Utiliteryan etik yaklaşımında; en fazla sayıda insana iyilik verecek eylem iyi eylem olarak değerlendirilir. Araç-amaç ilişkisi eylemin değerini belirlemez. Burada eylemden etkilenecek insanların sayısı ve eylemden etkilenme dereceleri önemlidir. Jeremy Bentham ve John Stuart Mill tarafından geliştirilmiştir. Önde gelen noktası insan eylemlerinin sonuçlarıdır (Örs 1997, s. 366).

Komuniteryan etik yaklaşımda toplumu oluşturan her kişi değerlidir. Eylem toplumu iyiye götürüyorsa iyi bir eylemdir. Eylemin değer ve sonuçlarını bu belirler.

Liberal etik yaklaşım ise her kişinin gelişmişliği ve yetenekleri doğrultusunda iyiyi hak ettiğini vurgular. Kişinin özgür davranması ve kendi istenci doğrultusunda eylemde bulunması ve bu eylemin iyiye varması değerlidir.

Herhangi bir eylemin, hangi etik yaklaşımla bakılırsa bakılsın, “iyi”liğine ilişkin değerlendirme bir takım etik ilkeler (kodlar) temel alınarak yapılmaktadır. Böylelikle, etik ilkeler uygulamalı etikte, yapılan eylemlere ilişkin soruşturma yetkisi sağlamaktadır. Birçok ülkede ve birçok resmi ve özel kuruluşta etik ilkeler belirlenmeye ve yayınlanmaya başlayarak, gerek işveren ve gerekse çalışanların bu ilkeler çerçevesinde eylemlerini gerçekleştirilmesi beklenmektedir.

MESLEK ETİĞİ

Günümüzde, teknolojinin ulaştığı durumun sağladığı çeşitli faydalar bulunmaktadır. Ancak bunların yanında insanlığın ve tüm yaşamların geleceğine ilişkin kaygılar da artmaktadır. İşte bu artan kaygılarla çeşitli uluslararası kuruluşlarla meslek kuruluşları bazı etik kodlar ya da normlar saptamaya çalışmıştır. Etiğe olan bu ilgi artışı, özellikle genetik alanındaki gelişmelerle artmıştır, daha çok kimi mesleklerde karşılaşılan etik sorunların artmasının ya da artan sorunların farkına varılmasının bir sonucudur. Günümüzde etiğe olan ilgi artışı, bazı mesleklerde karşılaşılan etik sorunların artmasının ya da artan sorunların farkına varılmasının bir sonucudur. Meslek etiği, belirli bir meslek grubunun, mesleğe ilişkin olarak oluşturup koruduğu, meslek üyelerine emreden, onları belli şekilde davranmaya zorlayan, kişisel eğilimleri sınırlayan, yetersiz ve ilkesiz üyeleri meslekten dışlayan, meslek içi rekabeti düzenleyen ve hizmet ideallerini koruyan mesleki ilkeler bütünüdür (Pehlivan 1998, s. 75).

Uygulamalı etik alanında, bilim ve araştırma etiği, tıbbi etik, hukukta etik, medya etiği, mühendislik etiği, işletme etiği, siyaset etiği, yönetim etiği gibi çok sayıda etikten, hatta ne kadar uzmanlık gerektiren meslek varsa o kadar “mesleki etik”ten söz edilmesi mümkündür. Bu örnekleri daha da artırmak, meslek sayısı kadar etikten söz etmek mümkündür. Ama bu “etik”ler arasında benzerlikler, kesişmeler yok mudur? Her ne kadar farklılık gösterse de her meslekte kişiler, kişiler arası ilişkiler, kişilerin diğer kişilere ya da insanlara yapıp ettikleri söz konusudur. Bu nedenle kişi-kişi ilişkisinde ya da kişinin bir insan durumuyla ilişkisinde yaşanan etik sorunların, meslekten mesleğe tümüyle değişmesi söz konusu olamayacağı, bu sorunların birçok durumda benzerlik taşıdığı da açıktır. Uzmanların seçim yapmak zorunda kaldıkları ikilemler etiğin konusudur (Tepe 2000, s. 2). İkilem yaşatan olayların, aynı sorun çerçevesinde kümelenmesi ise etiksel sorun kümelerini oluşturur.

Etiğin soru ve sorunları, kişilerin diğer kişilerle ilişkilerinde verdikleri kararlar ve yaptıkları eylemlerle ilgili olmasına karşın, yaşamda yüz yüze gelinenlerden farklı türde soru ve sorunlardır. Dolayısıyla “doğru eylem nedir?” ile “bu durumda ne yapmak gerekir?” sorusu karıştırılmamalıdır. Çünkü, bu sorular aynı şeyi soramazlar. İlk sorunun yanıtı “doğru eylem”in ne olduğunu söylerken ikinci sorunun yanıtı kişinin içinde bulunduğu durumda ne yapması gerektiğini söylemektedir. Meslek etiklerinin sordukları sorular ise bu iki türden hiçbirine girmez (Kuçuradi 2000, s. 17).

Peki meslek etiklerinde sorulan sorular nedir ve bunların farkı nedir?

Bu, günlük yaşamda sorulan sorular belirli bir kişinin belirli bir durumu, eylemi, kişiyi değerlendirmesi ile ilgilidir. Ya da belirli bir kişinin alması gereken tavırla veya belirli bir durumda yapması gereken eylemle ilgili sorulardır. Meslek etiklerinde sorulan sorular ise, belirli bir mesleği icra ederken etik ve hukuksal normlarla ilgili sorulardır (belirli tek tek durumlar karşısında kişinin genel olarak ne yapması veya ne yapmaması gerektiğine ilişkin sorulardır). Bu soruların yanıtları, cevap verildikleri taktirde, uluslararası bildirgeler, sözleşmeler ve meslek ahlak kodları olmaktadır.

Etigi epistemolojiye indirgeyen metaetik, felsefedeki iki farklı görüşün bir araya gelmesinin bir sonucu görünmektedir.

Etigin uğraştığı ahlak normları olduğu gibi kabul edilirse sonradan bu normlara mantıksal empirizmin “bilimsellik” ölçütü ile bakılırsa, norm önermelerinin bu akımın “bilimsel” dediği önermelerin gösterdikleri özellikleri göstermedikleri doğrudur. Etik normların “bilimsel” olmadığı kabulü, “bilim”in “değer dışı” olması gerektiği talebini güçlendirir. Etik değer veya değerler bilgisi ile değer yargılarının veya genel olarak etik normlar arasındaki farkın görülmediği bir dünyaya getirilen bu talep, amaçlanmayan kimi sonuçlara yol açmıştır. “Bilim”in “değer-dışı” olması talebinin arkasında yatan, bilimsel araştırmaların ve bilimsel bilgilerinin uygulanmasının dinsel ve kültürel değer yargıları ve normları tarafından engellenmemesidir. Ancak; bu talep, bilimsel araştırmada ve çeşitli bilimlerin sonuçlarının uygulanmasında her türlü değer sorunlarının bir yana bırakılmasına götürmüş; bilimin ilerlemesi için “mümkün olan herşeyin yapılabileceği” veya “herşeye izin olduğu” düşüncesi bilim adamları arasında yaygınlaşmıştır. Böylece; özellikle biyoloji, fizik, tıp gibi; çeşitli bilimlerde mümkün olan herşey, sınır tanımaksızın yapılmaya başlanmıştır. Bilimlerin ve teknolojilerin “değer dışı” gelişmesi, kişisel veya siyasal çıkarlarla birleşerek, insanlığı bazı çıkmazlara götürmüştür; bunlar arasında, bugün genellikle global sorunlar olarak adlandırılan bazı sorunlar da bulunmaktadır. Bu durum evrensel olarak geçerli kılınabilecek ortak normlar arayışına da yol açmıştır. İşte çeşitli meslek etikleri patlamasına yol açan en önemli etkenin, bu ortak normlar getirme arayışı ile felsefede metaetiğin egemenliğinin bir araya gelmesi olduğu söylenebilir (Kuçuradi 2000, s. 22). Bilgisel ya da teknik içeriği ile bu mesleği yapma yetkinliğine ulaşma yolları ne denli farklı olursa olsun, mesleklerini uygularken profesyonellerin sergilemeleri beklenen belirli davranış biçimleri bulunmaktadır. Bu “formlar” mesleklerin kendi özgü yapılarıyla, ortaya çıkış zamanları ile ve belki bir anlamda onların tarihsellikleriyle de bağlantılı biçimleridir (Arda 2003, s. 4).

Her ne kadar meslekten mesleğe değişse de, bir takım benimsenmiş temel etik ilkeler mevcuttur. Bunların başlıcaları adalet ve eşitlik ilkesi, dürüstlük ve doğruluk ilkesi, yaşama saygı ilkesi, tarafsızlık ilkesi, sorumluluk ilkesi, yasallık ilkesi, özerklik ilkesi gibi ilkelere (Adams Dollahite Gilbert Keim 2001, s. 43).

Bununla birlikte etik kodlar, genellikle profesyoneller tarafından geliştirilmektedir. Etik kodlar, etik davranış biçimini temin etmede can alıcı bir rol oynamaktadır. Etik kodlar, etik davranış biçimine katkıda bulunur veya etik davranış biçimini temin eder (Banks 1998, s. 2).

Başta “tıp etiği” olmak üzere, çevre sorunlarının insana ve insanlığın geleceğine olası etkilerini konu edinen “çevre etiği”, en geniş anlamıyla iş ve ticaret yaşamında ortaya çıkan etik sorunları ele alan “işletme etiği”, siyaset ve kamu alanında karşılaştırılan etik sorunları ele alan “siyaset etiği” ya da “yönetim etiği” günümüzde en fazla söz edilen meslek etiklerinin arasında yer almaktadır.

Tıp etiği, tıp uygulaması sırasında hekim-hasta, hekim-hekim, hekim-kurum, hasta-sağlık politikası, denek-araştırmacı ilişkilerinde belirlenen değer sorunlarıyla ilgilenmektedir. Hekimlik mesleği özel olarak sanattır çünkü onun yöneldiği “şey” hasta olarak insan, genel olmayan, standartlaştırılmayan eylem nesnesidir. Bundan dolayı meslek etikleri hareketinin tıp etiği ile başlaması ve daha sonra diğer mesleklere doğru uzanması akla yatkındır. Yazılı ilk etik bildirge, bir yönüyle de sanat olarak değerlendirilen hekimlik mesleğine ilişkin Hipokrat Yemini olup, bu yemin ile adalet ve eşitlik (“Hangi eve girersem gireyim hastaya yardım edeceğim”), sır saklama (“Gerek sanatımın icrası sırasında, gerek sanatımın dışında insanlarla iletişim içindeyken etrafımda olup bitenleri, görünüşitliklerimi bir sır olarak saklayacağım ve kimseye açmayacağım”) ve yararlılık (“Gücüm yettiği kadar tedavimi hiçbir vakit kötülük için değil yardım için kullanacağım”) ilkeleri ilk olarak ifade edilmiştir. Ayrıca bugün tıp etiğinden beklenen, bir bilim adamının, ilgili alanda araştırma yaparken veya mesleğini icra ederken genel olarak neleri yapması ve neleri yapmaması gerektiği sorunu ve bir bilim adamının belirli bir durumda karşılaştığı bir sorunu nasıl çözmesi gerektiği sorunu yanıtlamasıdır (Koslowski 2000, s. 40).

Çevre etiği, insan-insan ilişkileri hakkında değil, insanın diğer canlılarla ve çevresiyle olan ilişkileri hakkındadır (Ünder 1996, s. 134). Bütün etik yaklaşımlar insanmerkezci yaklaşımı ifade etmektedirler. Ancak artan çevre sorunlarının çözümünde ve insan-çevre ilişkilerini düzenlemekte insan merkezci etik yaklaşımlar yetersiz kalmaktadır. Bunun sonucu olarak da canlımerkezci ve çevremerkezci etik yaklaşımlar ortaya çıkmıştır (Keleş, Ertan 2002, s. 184). Bütün çevre sorunları, insanın doğayla ilişkisi ile ilgili sorunlar sayılmaktadır. Ayrıca birçok çevre sorununun “bilimsel bilginin teknolojiye başıboş kullanılması”ndan kaynaklandığı bir gerçektir. Çevre etiğinden beklenen insanların ve gelecek kuşakların daha sağlıklı yaşayabilmesi, varlığını sürdürübilmesi için yapılması ya da yapılmaması gerekenleri söylemesidir. Çevre etiği; yaşayan insan, doğa ve henüz varolmayan gelecek nesiller arasındaki ilişkileri düzenlemeye çalışır. Bilgi ve ilgi eksikliği çevre felaketleriyle sonuçlanmaktadır. Çevre etiğinin doğuşu, insanların kendi hayatta kalabilme çabalarının bir sonucudur Tüm mesleklerin ana amacı, sonuçta dünyanın ve insanların iyi olmasına ve mutluluğuna katkıda bulunmak ise, herhangi bir mesleğin icra edilmesine ilişkin kuralların içinde “çevre etiği” nin ilkeleri de yer almalıdır. Ancak çevre etiği kavramı da görecelidir ve meslekten mesleğe değişmektedir. Çevresel koruma kavramı ya da ekolojik etiketi çoğu kez karı arttırmak için kötüye kullanılmaktadır (Curi 2000, s. 71).

Yönetimlerin toplumla iç ve dış ilişkilerini düzenleyen sistemde ilişkilere yansıyan değer sistemi yönetim etiğidir. Yönetimlerin karşılaştıkları etik sorunlar ele alınırsa, toplum ve insanlık genel olarak “iyi eylem olasılıkları”nın artmasını koşullayacak yararlar sağlayacaktır. Değişim olgusu, yönetimdeki yapılanmayı “teknik bir birim” olarak ele alan geleneksel anlayışlardan çok, insanlardan oluşan bir gurup olarak ele alan davranışçı anlayışlara, teknik yönetimi ve davranışsal bir birim değil, aynı zamanda çevresine bağlı ve onunla konuşan dinamik bir birim olarak gören anlayışlara ulaşan yeni boyutlar kazanmıştır. İnsanlar yeryüzünde bir arada yaşamaya başladıkları andan itibaren yönetim ve yönetici sorunları ile karşılaşmışlardır. Bununla birlikte yönetimlerde ekonomik ve siyasal kararlar verilirken en uygun seçeneklerin tercih edilmeleri gerekmektedir. Yönetimlerde, sorumlu davranmak her zaman akıllı davranmak demektir. Yarar - zarar dengesinin ayarlanması gerekmektedir. Her türlü eylemde iyi tartışması, yarar - zarar açısından, çıkarların gerçekleştirilmesi ile fiziki ve sosyal zararlardan

hangisinin tercih edileceği ile ilgilidir. Kısa vadeli eylemler, o an öyle gözükse bile her zaman akıllıca olmayan eylemlerdir (Halis 2000, s. 6). Şirketler bugün dünyada en önemli ekonomik güce sahip kuruluşlardır. Yöneticiler “iyi”yi yapma sorumluluğunu yansıyan çok boyutlu etkileri nedeniyle daha çok taşımalıdır (Rodin 2005, s. 164).

SONUÇ

Meslek etiği insan yaşamında önemli bir yere sahiptir. Uygulamada, ileri uzmanlaşma ile etik sorunların boyutları genişlemekte, çözümleri farklı alanlara özgü mesleki bilgi ve beceri yanısıra değerler bilgisi gerektirmektedir. Meslekler bağlamında oluşturulan uzmanlık etiğinin amacı her zaman o mesleğin uygulamasına yönelik daha iyiye ulaşmak isteğiyle olmuştur. İnsanların yaptıklarını anlama, ne istediklerini bilme ve en iyiyi başarma isteklerinin meslek etiği ile biçimlenmesi çok önemlidir. Çünkü her zaman görünürde iyi, o mesleğe özgü ilerleme, insanlık için yarar getirmemektedir. Teknolojinin gelişmesi “belki” iyidir ama bunun silah yapımında kullanılması düşünülecek bir noktadır. Meslek hayatlarında uzmanların seçim yapmak zorunda kaldıkları ikilemelerde, koşullara göre etik ilkelerin gözetilmesindeki önceliğin değiştiğini görebiliriz. Eylem seçenekleri içinde bazen birbiriyle çatışan ilkeler olabilir. Böyle birbiriyle çatışan ilkeler söz konusu olduğunda, mümkün olduğunca az sayıda etik ilke harcayarak karar almak tercih edilmelidir.

Meslek hayatında o mesleğe özgü savunulan etik değerlere uygulamada sahip çıkılmalı, etik açısından “iyi” eyleme yönelik etik kodlar mesleğin genel nitelikleri ile uyumlandırılarak meslek etiği uygulanmasında özenle gözetilmeli ve meslek örgütlerince gerektiğinde denetlenmelidir. Mesleğe ilişkin etik kodların uygulanması açısından etkin bir tutumla, “iyi eylem”e yönelik tartışma ve düşünceler yaşama geçirilmelidir. Mesleki etik eğitiminin sürdürülmesinde araç olarak, iyi eylem örneklerinin meslek örgütleri aracılığıyla meslektaşlar ve toplumla paylaşılması etik eğitimi yönteminin aktif, yenilenen bir parçası olarak benimsenebilir.

Mesleğe özgü etik değerlerin uygulamada yerleşmesinde, bireylerin mesleki eğitimleri yanısıra mesleki etik eğitiminin verilmesi önemlidir. Bu bağlamda meslek etiği eğitimi, farklı uzmanlık eğitimleri sırasında mesleki bilgi ve beceri yanısıra etik değerler felsefesi bilgisine dayalı bir eğitim olmalıdır. Mesleki uygulamalar sırasında etik eğitimi meslek örgütleri tarafından sürdürülmelidir. Hizmetçi eğitim programları ve alana özgü sorun kümelerinin paneller, konferanslar aracılığıyla tartışılması, olumlu ve olumsuz örneklerin denetlenmesi ve olumlu örneklerin meslek topluluğuna duyurulması da devamlı etik eğitiminin önemli ayakları olarak uygulanmalıdır.

Kaynakça:

- Adams, R., A., Dollahite, D., C., Gilbert, K., R., Keim, R., E., “The Development and Teaching of the Ethical Principles and Guidelines for Family Scientists”, *Family Relations*, Vol. 50, No.1, p.41-48, 2001.
- Albrecht, A., G., “Applied Ethics in Human and Ecosystem Health: The Potential of Ethics and an Ethic of Potentiality”, *Ecosystem Health*, Vol. 7, No. 4, 2001.
- Arda, B., “İş Ahlakı Açısından Tıp: Neredeyiz? Nereye Gidiyoruz?”, *Üniversite-Toplum E-dergi*, Cilt:3, Sayı:1, s.4, 2003, <http://www.universite-toplum.org/text.phd3?id=109>
- Banks, S., “Codes of Ethics and Ethical Conduct: A View from Caring Professions”, *Public Money and Management*, P. 27-30, 1998.

- Curi, K., “Meslek Etiklerinde Yeni Bir Boyut: Çevre Etiği” Yay Haz. Harun Tepe, Etik ve Meslek Etikleri, Türkiye Felsefe Kurumu, 1. Baskı, Ankara, s.67-73, 2000.
- Halis, M., Paradigmadan Uygulamaya Toplam Kalite Yönetimi ve ISO-9000 Kalite Güvence Sistemleri, ISO-9002 Kalite Belgesi Çalışmaları, Beta Yayınları, İstanbul, s.5-15, 2000.
- Keleş, R., Ertan, B., Çevre Hukukuna Giriş, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2002.
- Koslowski, P., “Etik ve Hekimlik Sanatı”, Yay Haz. Harun Tepe, Etik ve Meslek Etikleri, Türkiye Felsefe Kurumu, 1. Baskı, Ankara, 2000.
- Kuçuradi, I., “Felsefi Etik ve Meslek Etikleri”, Yay Haz. Harun Tepe, Etik ve Meslek Etikleri, Türkiye Felsefe Kurumu, 1. Baskı, Ankara, 2000.
- Kuçuradi, I., Etik, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara, 1988.
- Örs, Y., “Etik Açısından Doğal Çevremiz”, İnsan-Çevre-Toplum, İmge Kitabevi Yayınları, 2. Basım, Ankara, s. 361-371, 1997.
- Pieper, A., Etiğe Giriş, Ayrıntı Yayınevi, İstanbul, 1999.
- Pehlivan, İ., Yönetmelik, Mesleki ve Örgütsel Etik, Pegem A Yayıncılık, Ankara, 1998.
- Rodin, D., “The Ownership Model of BusinessEthics”, Metaphilosophy, Vol.36, No: ½, p. 163-181, 2005.
- Tepe, H., Etik ve Meslek Etikleri, Türkiye Felsefe Kurumu, 1. Baskı, Ankara, 2000.
- Ünder, H., Çevre Felsefesi, Doruk Yayınları, Ankara, 1996.

KUŞ GRİBİ, İTLAF VE HAYVAN HAKLARI

Araş. Gör. Hasan Yücel BAŞDEMİR
Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Özet: Kuş gribi, bir kanatlı hayvan hastalığıdır. 1999 yılında bu hastalığın insanlara da bulaştığı ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine hastalıkla mücadele için kanatlıların itlaf edilmesi yoluna gidilmiştir. Bu amaçla Türkiye’de 2006 yılında kanatlı hayvanlar itlaf edilmiştir. Bu süreçte etik bazı ilkelere riayet edilmemiş ve insan hakları ve hayvan hakları ile ilgili bazı ihlaller olmuştur. Bu, hastalıkla mücadeleyi zorlaştıracak bir durumdur. Hayvan hakları ile ilgili felsefi ve aktivist yaklaşımlar, hastalıkla mücadele için bize etik araçlar sağlar. Sonuççu ve deontolojik etik yaklaşımların yanı sıra veganizm, vejeteryenizm ve hayvan huzuru gibi aktivist hareketler, hayvanlara uygun davranmanın yolunu gösterir. Hayvanlara karşı uygun muamele için bu hareketlerden birini incelemek gereksizdir. Bunların her biri, çevre ve hayvan hakları bilincinin gelişmesine katkı sağlar. Türkiye’de yapılan itlaf sadece hayvan hakları ile ilgili sorun ortaya çıkarmadı; mülkiyet hakları, çevre sorunu, çocuk hakları ve insan sağlığı gibi sorunlarla karşı karşıya kalındı.

Abstract: Avian influenza (bird flu) is a winged animal disease. In 1999, it is found out to be infected to people. Thereupon it has been started to destroy/killing the wingeds for struggle with disease. For this reason, animals have killed winged animals in Turkey in 2006. In this process, the staffs respected some moral principle and broken some animal rights and human right. This is a case that gets difficult to cope with disease. Philosophical and activist approaches concerning animal rights supply us moral means for struggle with disease. With consequentialism and deontological approaches, activist movements such as veganism, vegetarianism and animal welfare show to way for sensible conduct to animals. It is unnecessary to proceed with one of these movements for sensible conduct to animals; because each assist to take progress environmental and animal rights consciousness. The destruction that made in Turkey don’t expose problem only animals rights; but property right, environmental problems, child rights and human health.

Keywords: avian influenza, animal right, killing animals, animal welfare, sensible conduct

Avian influenza veya (H5N1) şeklinde de isimlendirilen ve farklı türleri olan kuş gribi (bird flu) hastalığı, 100 yıl önce ilk olarak İtalya’da tanımlanan ve dünyanın değişik yerlerinde de zaman zaman salgın şeklinde ortaya çıkan bir hayvan hastalığıdır. 1959 yılında hastalık İskoçya’da toplu tavuk ölümlerine neden oldu. Kuş gribi, tekrar 1999 yılında ortaya çıktı ve insan sağlığını etkileyen bir hastalık olduğu anlaşıldı. 2003 yılında Vietnam’da üç, Çin’de bir kişinin hayatını kaybetmesiyle güneydoğu Asya’da yaygın bir şekilde görülmeye başladı. İlk olarak ülkemizde 31.12.2005 tarihinde avian influenza insanlarda tespit edildi. 2006 yılında ülkemizde on iki kişi bu hastalığa yakandı ve dört kişi hayatını kaybetti. Kuş gribi ile ilgili ülkemizdeki ilk önemli olay, 2005 yılının Ekim ayında Manisa’nın Manyas ilçesine bağlı Kızıksa beldesindeki karantina olayı oldu. Karantina çerçevesinde Türkiye’de kuş gribi nedeniyle ilk kez 1500 kümes hayvanı itlaf edildi.

Türkiye’de kuş gribinin insanlara geçmesi sonucu ilk resmî ölüm 11 Ocak 2006’da gerçekleşti. Ağrı’nın Doğubayazıt ilçesinden Van’a sevk edilen ve ölü tavuklarla temasta bulunan 14 yaşındaki Muhammet Ali Koçyiğit hayatını kaybetti. Koçyiğit’in ardından kardeşleri Fatma ve Hülya Koçyiğit de

aynı hastalıktan öldü. Virüs, başta Doğu Anadolu olmak üzere bütün Türkiye'ye hızla yayıldı, milyonlarca kanatlı hayvan itlaf edildi.

Türkiye'de Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı ve Milli Eğitim Bakanlığı, koordineli bir çalışma yaparak kuş gribi hastalığı ile mücadele konusunda fizikî bazı düzenlemeler yaparak önlemler aldı. Ancak bu süreçte bazı insanî hassasiyetler göz önüne alınmasına rağmen (örneğin Milli Eğitim Bakanlığı'nın hastalığın çocuklar üzerinde bırakacağı psikolojik etkilerle ilgili bilgilendirmeleri) bu önlemler, etik açıdan ele alınmadı. Bu yüzden özellikle itlaf sırasında birçok etik sorunla karşı karşıya kalındı.

Ben bu çalışmada öncelikle itlaf sırasında ortaya çıkan sorunlara temas edeceğim. İkinci olarak hayvan hakları ile ilgili çağdaş yaklaşımları ve etik teorilerin hayvan hakları ile ilgili tutumlarını değerlendireceğim. Üçüncü olarak da bu yaklaşım ve teorilerin itlaf sürecinde karşılaşılan etik sorunların çözümüne bir katkısının olup olamayacağını tartışacağım.

İnsan hayatının ve sağlığının önemi konusundaki ortak kesin inancın bir neticesi olarak belirli bölgelerdeki kümes hayvanları ile tek tırnaklı hayvanların itlaf edilmesi, toplumsal bilinçte gayet doğal, yerinde bir tedbir biçimi olarak algılandı. Belki yapılması gereken tek şey itlafı; ancak çok açık biçimde itlafın kaçınılmaz, mutlak bir şey olduğu "inancı", itlaf süresince insan hakları, hayvan hakları, mülkiyet hakları ve çocuk hakları ile ilgili bazı hassasiyetlerle hayvanlara karşı toplumsal duyarlılığın ve çocuklarda hayvan sevgisini geliştirme çabasının göz ardı edilmesine neden oldu. Bunlardan bir kaçını şöyle sıralamak mümkündür:

1. Hayvanların itlaf edilmiş biçimi oldukça rahatsızlık vericiydi. Hayvanlar canlı poşetlerin içine koyuluyor ve ağızları sıkıca kapatılarak boğuluyordu. Canlı tavukların üzerlerine greyderlerle toprak atılıyor; hayvanlar, gaz sobalarının içine dolduruluyor; daha da vahimi bazı yerlerde tavuklar diri diri yakılıyordu. Hayvanların saygıya layık varlıklar olduğu hiç düşünülüyor; onlara karşı hiçbir ahlakî değere sahip değillermiş gibi muamele ediliyordu.

2. Hayvanları itlaf görüntüleri, ailelere her hangi bir uyarı yapılmadan ana haber bültenlerinde yayınlandı. Hayvanların yakılma görüntülerinin yanı sıra çocuklar ve yaşlılar başta olmak üzere birçok insan gaz sobalarını algılayamadıkları için genel olarak insanlar, hayvanların diri diri yakıldığını düşündüler. Bu tür görüntüler, insanlarda gereğinden fazla kaygı ve korkuların ortaya çıkmasına neden oldu ve özellikle çocuklarda hayvanlara ve doğaya mesafeli bir yaklaşımın oluşmasına neden oldu. Çocuklukta yaşanan travmalar, hayatın geri kalanında insanların olaylara ve sorunlara karşı tutumunu etkiler.

3. İtlaf edilen hayvanların sahiplerinin duygusal tepkileri, yapılan işe yüklenen doğruluğun modalitesinden dolayı, hiç göz önünde bulundurulmadı. Hatta itlafa değil; ama itlaf biçimine karşı çıkan bazı insanların üzüntüleri anlaşılmadığı için bu insanlar, "bilinçsiz", "geri kalmış" olarak nitelendirildiler. İnsanların çevre ve hayvanlarla olan duygusal bağları tamamen göz ardı edildi. Yine devletin jakoben tavrı kendisini göstermiş; hastalıktan koruma adına zaman zaman insanlar aşağılanmıştır.

4. Maddî değeri yüksek olan takla güvercinleri gibi bazı hayvanlar, normal itlaf bedeline göre tazmin edilerek özel mülkiyeti gasp suçu işlendi ve bu, sanki hiçbir anormal durum yokmuş gibi davranıldı; yine karşı çıkanların duygusal tepkileri "problem" olarak değerlendirildi. Hayvan hakları sorunu, kendi başına bir sorun değildir; onu insan hakları sorunu ile aynı noktada buluşturacak bazı durumlar da mümkündür. Mülkiyet sorunu, bu türden bir sorundur. Eğer itlafın kaçınılmaz bir şey olduğu düşünülüyorsa bundan ortaya çıkacak sorunların da göz ardı edilmemesi etiktir. Oysa itlaf sadece fizikî bir

iş olarak görülmüş, olayın moral yönü ihmal edilmiştir. Belirlenen itlaf bedelinin standart olması, yine sorunu sadece fiziki olarak bakmaktan kaynaklanmaktadır. Tavuk, ördek ve evcil güvercinler için 5 ytl; evlerde beslenen süs kanatlıları için 10 ytl; kaz için 15 ytl; hindi için 20 ytl tazminat ödenmesi kararlaştırılmış ancak televizyon ve gazetelere yansıyan haberlerde bu bedellerin altında ödemeler yapıldığı, örneğin tavuk ve takla güvercinleri için 3 ytl ödemeye yapıldığı haberleri yansımıştır.

5. İtlaf, tüm köy/kümes tavuklarının öldürülmesi şeklinde kesin bir inançla yapılmıştır. Tarım ve Köy İşleri Bakanı'nın "artık bundan sonra kümes tavukçuluğu tarihe karışacaktır" şeklinde açıklama yapması, soruna kökten bir çözüm arayışının bir ifadesidir. Bu kesin bir inançtan başka bir şey değildir. Bu akıl yürütmeyi, "tüm tavuk ve kuş türleri tarihe karışacaktır" şeklinde sürdürmekte hiçbir mantıksal tutarsızlık yoktur. Çünkü hepsinin kuş gribine yakalanması muhtemeldir. Nitekim bu kesin inancın bir neticesi olarak hayvanların sağlıklı olup olmadığına bakılmaksızın hastalığın görüldüğü yerlerde 3 km yarıçaplı alandaki tüm kanatlılar itlaf edilmiştir. Oysa hayvanların belli bir süre kapalı yerlerde tutulmuş (tecrit) ve hayvanlarda hastalık tespit edilmesi durumunda itlaf yoluna gidilmiş olsaydı hastalıkla mücadele, sadece resmi makamların işi olmayacak toplumun tüm bireylerinin hassasiyetin oluşmasına neden olacaktı. Iğdır'da 2005 Aralık ayının son haftasında 7 günde 170.000 kanatlı itlaf edilmiştir. Ayrıca mevzuatta 3 km ile 10 km yarıçap arasındaki hayvanlara gözetim tedbirleri uygulanması gerekirken Afyon'da 10 km yarıçapında hayvanların itlaf edildiği bildirilmiştir. Vali, bu alanın dışında olduğu halde tavukları yediği için televizyon ekranlarında yargılanmıştır.

6. İtlaf ekibi, iş güvenliği konusunda yeterli tedbiri almış ve itlaf ekipmanlarını tam olarak donanmış olmasına rağmen kanatlıları çocukların yakalayıp bu kişilere vermesi görüntüleri trajik-komiktir. Çocuklar başta olmak üzere insanlar, görevlilerin etrafında dolaşüyor ve ekiplere biraz sonra boğulacak olan tavukları yakalamak için yardım ediyorlardı. Sağlık Bakanlığı, 18.01.2006 tarih ve 509 sayılı genelgesinde sağlık personelinin ve itlaf ekibinde bulunanların alması gereken tedbirleri, eldivenlerin nasıl giyilip çıkartılacağı, önce ellerin mi yıkanacağı yoksa gözlüğün mü çıkarılacağına kadar bütün ayrıntıları yazmış olmasına rağmen alması gereken çevresel tedbirlerden (*biosecurity*) hiç bahsetmemiştir. Çalışanlar için iş güvenliği konusundaki hassasiyet takdire şayan olmasına rağmen tedbirlerin eksik olduğu açıktır.

7. İtlaf sürecinde etik değerlerin hesaba katılmaması, bazı söylentilerin ve komplo teorilerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kuş gribi hastalığının ortaya çıkması sürecinde yetkililer, insanlara bireysel olarak tedbir alabilmeleri konusunda bazı uyarı ve bilgilendirmeler yapabilecekken bu konuda geç kalınması, insanlarda itlafın gerekli olup olmadığı ile ilgili bazı şüphelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur; en azından bazı söylentilerin yayılmasına, kabul görmesine yol açmıştır. Genellikle bu iddialar, dikkate alınmayacak türden şehir efsaneleridir; fakat etik söylem, duygucu yorumuyla bireylerin zihinlerinde ve duyu dünyalarında var olan şeyleri hesaba katmayı ve onları incitmeme konusunda duyarlı davranmayı gerektirir. Bu duyarlılığın olmaması, komplo teorilerine güç katmıştır. Buna bazı örnekler verebiliriz: Örümceklerin artması iddiası, öldürücü kenelerin arttığı iddiası, kümes hayvanlığı yok edilerek şirketlerin pazar paylarını artırdığı iddiası. Bunlara, Anadolu'daki tavuk cinslerinin bu yolla yok edilmeye çalışıldığı ve bunun bir tür biyolojik savaş olduğu şeklindeki iddiaları da ilave edebiliriz.

Bu tür iddialar, doğrulama veya yanlışlama testinden geçmediği için onlar hakkında söyleyebileceğim fazla bir şey yoktur. Hatta muhtemelen çoğu

da yanlıştır; fakat etik hassasiyetlerin göz önüne alınmaması, komple teorilerinin ortaya çıkmasına veya mevcut komploların güçlenmesine neden olur. Davranışların gerekçelendirilmesi, etiğin temelini oluşturur; herhangi bir haklılaştırma/gerekçelendirme sürecinden geçmemiş bir uygulamanın etik olduğu söylenemez. Bu açıdan resmi makamlar, kendi başlarına kararlar alamaz; bu karardan etkilenecek insanlar, karar alma mekanizmasının bir yerinde mutlaka bulunmalıdır; en azından onların arzu ve beklentileri bu kararlarda gözetilmelidir.

Burada sıralanan sorunlar, aslında sorunun sadece hayvan hakları ile ilgili olmadığı; aynı zamanda insan hakları, insan sağlığı, çevre sorunu, mülkiyet hakları ve çocuk hakları ile de yakından ilgili olduğunu gösterir. İtlaf sırasında şahit olduğumuz bu durumları farklı açılardan değerlendirmek mümkündür. Bu değerlendirmelerden biri, etikdir. Bir hastalığın veya sosyal bir sorunun üstesinden gelmek için yapılacak fizikî müdahale ve düzenlemeler kadar ahlâkî hassasiyetlerin gözetilmesi de sorunun çözümüne katkı sağlar. Antik Yunan'da hastalıkların tedavisinde korku ve saygı gibi duygusal unsurların etkili olduğuna inanılırdı. Yine bundan 5000 yıl önce Hammurabi kanunlarında tıbbî müdahaleler yapılırken dikkat edilmesi gereken bazı sorumluluklardan bahsediliyordu. Hala günümüzde Hippocrates, tedavilerde sosyal ve ahlâkî unsurların etkili olduğu konusundaki yaklaşımlarıyla tıbbin babası olarak bilinir. Biz Hippocrates'i tıp alanında yapmış olduğu pratik tedavilerden ziyade hastalara ve hastalıklara karşı tutumla tanırız. 10 ve 11. yüzyıl boyunca tıbbî uygulamalarda İbni Sina'nın tıbbin etik yönü ile ilgili Hippocrates yorumları esas alındı (Aksoy 2003: 227). Bu yaklaşım, günümüzde de devam etmekte çoğu zaman pratikte eksiklikler yaşanmaktadır. Nihayetinde hastalıklarla mücadelede etik yaklaşımların önemli bir role sahip olduğu kabul edilmektedir.

İtlaf sırasında hayvanlara yapılan muameleyi ve bunun hayvan sahipleri ile üçüncü şahıslardaki etkilerini değerlendirmeye yardımcı olacak geniş bir hayvan hakları literatürü vardır. Bu literatürü iki kategoride ele almak mümkündür. Birincisi, hayvan hakları ile ilgili sorunlara teorik çözümler üretmeye çalışan akademik literatürdür. İkincisi ise bu sorunlara anında müdahale ederek fiili tepki ortaya koyan aktivist hareketlerdir. Bu aktivist hareketler, düşünsel temellerini genellikle bu akademik çalışmalardan alır. Ayrıca evrim teorisi gibi bilimsel teorilerle Hinduizm ve Budizm gibi uzak doğu dinlerinden de güç alır.

1. Modern hayvan hakları hareketi, 1970'lerin başında ortaya çıkmaya başladı. Richard D. Ryder'in Hayvanlar İnsanlar ve Ahlak: İnsan Olmayanların Tedavisi Üzerine Bir Deneme (Animals, (Men and Morals: An Inquiry into the Maltreatment of Non-humans) adlı kitabı, hayvan hakları ile literatürün gelişmesine katkı sağladı. Bioetikçi Peter Singer'in 1975'te yayımladığı Animal Liberation kitabı, faydacı bir yaklaşımla hayvan haklarını savundu ve hayvan hakları hareketinin incili kabul edildi. Bugün içinde ilahiyatçı, hukukçu, fizikçi, psikolog, psikiyatrist, vejetaryen, patalojist ve eski hayvan deneyicilerinin de bulunduğu Animal Liberation diye bilinen hareketin isim babası da bu eser oldu. Singer'in hayvan hakları ile ilgili etik yaklaşımı faydacı idi. Tom Regan, 1983'te yazdığı The Case for Animal Rights adlı kitabıyla haklar temelli deontolojik bir hayvan hakları hareketine öncülük etti. Daha sonra James Rachels, 1990'da Created from Animals: The Moral Implications of Darwinism (1990) kitabını ve Steven M. Wise, 2000'de Rattling the Cage: Toward Legal Rights for Animals kitabını yazdı.

Etik tarihi, insan merkezli yaklaşımların tarihidir. Antik çağdan günümüze etik külliyatı, insanî sorunlara odaklanmıştır. Ancak yirminci yüzyılın son çeyreği, etik yöntemlerin çevre sorunlarına uygulanmaya

başlandığı bir dönem olmuştur. Üç temel çevreci etik anlayıştan bahsetmek mümkündür: deontoloji, sonuççuluk ve sezgicilik. Bu yaklaşımlar, özellikle sonuççuluk, hayvanları ahlakî varlıklar görme noktasında tarihsel olarak bazı vurgulara sahip olsa da insan merkezlidir.

Deontoloji, sonuççuluk ve sezgicilik, geleneksel olarak canlı merkezli görüşü benimsemiştir. Onlarda hâkim olan düşünce, insanların evrenin merkezinde olduğu veya doğanın insanların menfaati için kullanıldığını şeklindedir. Bu, insan merkezli (*anthropocentric*) görüş olarak isimlendirilir. Bu yaklaşım, “Değer biçiciler olmadan değer olmaz.”; başka bir ifade ile “Her şey insan içindir.” düşüncesini merkeze alır. Deontolojinin önemli temsilcilerinden Kant, “kendi var oluşlarının bilincinde olmayan hayvanların sadece araç, insanların amaç olarak var oldukları” söylüyordu. Hayvanlar için “Var oluşlarının nedeni nedir?” sorusunu soruyoruz. Bu yüzden hayvanlara karşı doğrudan ödevlerimiz yoktur; hayvanlara karşı ödevler, insanlığa karşı dolaylı ödevlerdir. Bu ifadelerin içerisinde iyiyi istemenin hayvanların (ve diğer doğanın) değerini neden maksimize edemediğinin cevabı vardır. İyiyi isteme, maksim ile birlikte işler. Maksim, benim eylemimin kurallarına riayet edecek bilinçli varlıkları ön koşul sayar. Bu açıdan hayvanlar, iyiyi istemenin bir tarafı olamayacağı için aslı (*intrinsic*) değere sahip olarak düşünülemezler. Nitekim Kant’ın ahlak anlayışı, salt bir insan felsefesidir. Diğer taraftan Kant, biyolojik çeşitliliğin aslı değere sahip olduğunu söylemenin aslı değeri bir niceliğe indirgemek ve insanları diğer varlıklara eşitlemek olduğunu söyledi ve bunu insan nesli için aşağılayıcı buldu.

Sonuççular, David Hume ve Jeremy Bentham gibi hayvanlara ahlakî değer yükleyen düşünürlere rağmen bundan farklı bir tutum sergilemediler. Ahlakî duyu teorisi (Adam Smith, David Hume, Francis Hutcheson) ve faydacılık (Jeremy Bentham, John Stuart Mill), insan merkezli bir bakış açısı geliştirdiler. Adam Smith’in sempati terimi, kendinde değere sahip olacak şeylerde insanî bilince sahip olmayı ön koşul sayıyordu; çünkü sempati, benim kendim ve başkası için uygun gördüğüm eylemimin başkaları tarafından da benim için tasvip edilmelerini ön görüyordu. Hayvanların bu tür bir duygudaşlık süreci yaşamaları mümkün olamazdı; aksine bir aslan bizi ögle yemeği olarak görebilirdi.

Çağımızda birçok düşünür, bu geleneksel insan merkezli etik anlayışlarından hareketle bir çevre etiği geliştirmenin mümkün olduğuna inandı. Peter Singer ve Tom Regan, 20. yüzyılda en bilinen hayvan hakları teorisyenleridir. Birçok aktivist hareket, fikri temellerini onların eserlerinde bulur. Onlar iki ayrı temellendirme biçimine başvurur: sonuççu ve deontolojik. Diğer etkili bir düşünür Gary L. Francione’dur. O, insan olmayan canlıların insanların mülkü olarak görülmezsizin temel haklara sahip olduklarını savundu.

Singer, günümüz hayvan hakları hareketinin kurucularından olmasına rağmen onun yaklaşımında hayvanların ahlakî statüleri, haklar düşüncesi çerçevesinde ele alınmaz; aksine menfaatlerin eşit olarak gözetilmesi şeklindeki faydacı ilkeye dayanır. *Animal Liberation*’da o, insanların diğer insanlara karşı saygısını zekâ temelli bir yaklaşımla savunmanın mümkün olamayacağını ve ahlakî özelliğin insanî bazı yeteneklerle açıklanamayacağını savunur. Ahlak bundan ziyade acı çekme tecrübesi üzerine ancak bina edilebilir. Aksi takdirde ona göre, çocukları ve zekâ geriliği olan insanları ahlakî ahlakî failer olarak göremeyecektik. Aynı şekilde acı tecrübesine sahip olduklarını duygusal bir şekilde tecrübe ettiğimiz hayvanları bunun dışında tutmak, türçülük (*speciesism*) diyebileceğimiz bir tür ayrımcılıktır. Singer, onlardan istifade etmek adına hayvanlara acı çektirmenin

gerekçelendirilemeyeceğini; bu istifadenin sadece onlara eziyet etmemek koşuluyla gerekçelendirilebileceğini ileri sürer (Singer 1990, s. 12).

Singer'in düşünsel temellerini David Hume'da ve Jeremy Bentham'da da buluruz. Hume, bazı hayvanların duygusal tepkilere sahip olduğunu gözlemlememizin onların ahlâkî varlıklar olduğunu kabul etmemiz için yeterli olduğunu savunur. Erdem ve erdemsizlik olarak nitelenebilecek tüm özellikler, hayvanlarda ve insanlarda ortaktır. Ancak hak ve mülkiyet konusunda yeteksiz olmaları, bilgi ve zekâlarının insanla karşılaştırılmayacak seviyede olması gibi nedenlerden dolayı hayvanlarla insanlar arasına nitelik farkı vardır. Fakat sevgi ve duygudaşlık gibi ahlâk nitelikler başta olmak üzere "insanlar arasında olduğundan daha az olmamak üzere hayvanlar arasında da yer alır" (Hume 1997, s. 297, 351). Hume, ahlâkın temeline zekâyı değil duyguları koyduğu için hayvanları ahlâkî varlıklar olarak kabul eder. Bentham da benzer bir düşünceyi savunur. Bentham, hayvanların tıpkı insanlar gibi faydayı elde etme ve acıdan sakınma duyguları ile hareket ettiğini söyler. Ona göre hayvanların çektiği acı, insanlarınki kadar gerçektir. Acı çekmek, aklın değil duyguların bir özelliğidir. Hayvanların duygusallığı, onları ahlâkî varlıklar yapar; aksi takdirde çocukları ve az akıllı insanları da ahlâkî varlıklar olarak görmemiz gerekir (Bentham 2000, s. 225).

Regan ve Taylor, Kantçı geleneğe mensup deontoloji düşünürleridir; ancak onlar Kant'ın yaptığından daha fazlasını yaparak insanî olmayan şeylerin de aslı değere sahip olabileceğini savunurlar. Kant, insanlara nasıl davranılması gerektiği ile ilgili bir standart ve yöntem geliştirmişti. Onun çevreci takipçileri bu yöntemi, hayvanlara ve diğer canlı ve cansız varlıklara kadar genişlettiler. Kantçı yöntem, sonuçlarınınkinden farklı olarak aslı değere sahip olan bir şeyin araç olarak görülmesine veya kullanılmasına asla müsaade etmiyordu. Regan ve Taylor, çalışmalarında bu yöntemi kullandılar (McShane 2002, s. 36).

Kant'ın aksine Regan, canlı ve cansız doğanın kendinde değeri olduğunu kabul etti. O, içsel/doğal değer (*inherent value*) terimini kullanmayı tercih etti; fakat aslında o, zihni olarak aynı anlayışa sahip gibi görünüyor. Regan'a göre bir şey içsel olarak değerli ise biz ona saygı göstermeliyiz; bizim ona karşı sorumluluklarımız vardır. Bizim ona kendinde bir amaç olarak muamele etmemiz gerekir (Regan 1983, s. 235). "Bir amaç olarak görme", açıkça Kantçı bir yaklaşıma işaret eder. Regan, bu düşünceyi Kant'ın çevreyi talî (*extrinsic*) değere sahip şeyler olarak görmesi nedeniyle aslı değerden ayırmak istedi; fakat Kant'ın yöntemine aynen sadık kaldı. Paul Taylor, içsel değeri şöyle açıklar: "Yaşayan şeyler, saygıya layık nesnelere olarak görünürler ve bundan dolayı içsel değere sahip varlıklar olarak saygı görmelidirler." İçsel değere sahip olmak demek, onun iyiliğinin bütün ahlâkî failer tarafından övgüye, ilgiye ve saygıya layık olduğunun kabul edilmesi demektir ve onun iyiliğinin gerçekleşmesi, aslı değere sahiptir (Taylor, 2005, s. 100, 103).

Regan ve Taylor, içsel değer ile saygı arasında Kantçı bir bağlantı kurar: İçsel değere sahip şeyler bizim saygı göstermek zorunda olduğumuz şeylerdir. Fakat Kant, varlıklara başka şeylerden ayrı olarak aslı bir değer vermemişti; o olgu durumlarının aslı değere sahip olabileceğini savunuyordu. Regan ve Taylor, somut bir varlığın içsel değere sahip olabileceğini savundular. Onlar, yaşamayı evrenin merkezine koydular ve diğer yaşayan varlıkların insanların eşit bir parçası olmaktan başka ayrımlarının bulunmadığını savundular. Bu yaklaşıma çevre merkezli (*ecocentric*) veya canlı merkezli (*biocentric*) görüş adı verilir.

Tom Regan, *The Case for Animal Rights* ve *Empty Cages* adlı kitaplarında insanoğlunun dışındaki canlıların da tıpkı insanlar gibi bir hayatın öznesi olarak hakların taşıyıcıları olduklarını ileri sürer. Regan'ın akıl yürütmesi şöyledir: insanların ahlakî hakları, sahip oldukları bazı bilişsel kabiliyetlere dayandığı ve bu kabiliyetlerin aynı zamanda az da olsa bazı diğer canlılarda bulunması nedeniyle bu tür canlıların insanlar gibi bazı ahlakî haklara sahip olması gerekir. Bilişsel kabiliyete sahip olan hayvanlar, inherent (*doğal, fitri*) değere sahiptirler ve bir amacın aracı olarak görülemezler. Bu, aynı zamanda doğrudan sorumluluk görüşü olarak da isimlendirilir. Regan'a göre biz, hayvanların yiyecek olarak yetiştirilmesini, deneylerde kullanılmasını, ticarî mal olarak kullanılmasını ve avlanmasını durdurmamız gerekir. Regan'ın yaklaşımı, duygusal tüm canlıları içine almaz; sadece bir hayatın öznesi olarak görülenleri içine alır. Ona göre en azından bir yaşına girmiş tüm normal memeliler, bu bakış açısıyla değerlendirilmelidir (Regan 1983, s. 236).

Singer, öncelikle hayvanlara karşı muameleleri iyileştirmekle ve yasal olarak hayvanların insanî veya insanî olmayan amaçlarla kullanılmayacağı ile ilgilenirken Regan, hayvanlara bizim gibi şahıslarmış gibi davranmamız gerektiğini inanır. O, hayvan hakları konusunda sıkı bir Kantçı/deontolojik düşünceye başvurur ve onların asla bir amacın aracı haline getirilemeyeceği ve onlara kendi başlarına amaçlar olarak muamele edilmesini gerektiğini ileri sürer. Kant, hayvanların kendi başlarına ahlakî failer olarak görülmesi gerektiğine inanmıyordu. Kant, hayvanlara karşı dolaylı görevlerimiz olduğunu ileri sürmüştü; hayvanlara karşı ödevlerimiz, insanlığa karşı ödevlerimizden ileri gelir. Onlara karşı merhametli olmak, insanlara karşı görevlerimizden ileri gelir. Bu farklı yaklaşıma rağmen Singer ve Regan, pratikte yapılacak şeyler konusunda uzlaşırlar. Örneğin onlar, vegan diyetini benimsemiş ve neredeyse tüm hayvan testlerini yasaklama konusunda uzlaşırlar ve bunun ahlakî bir zorunluluk olduğunu ileri sürerler.

Moore, hayatta sadece bir vasıtası olarak değerli olan şeylerle, hayatın bir parçası olarak onu daha iyi kılan şeyler arasında bir ayırım yapar. Para vasıta olarak değerli iken güzellik, haz, bilgi veya erdem hayatı daha iyi yapan şeylerdir. Bir şeyin sadece var oluşu, onu değerli yapmaz; o, taşıdığı özelliklere göre değer alır. Bu anlamda çevre veya hayvanların varlığı kendi başına bir değer değildir; ancak onlar hayatı daha iyi kılan şeyler olduklarında aslı değeri veya değerleri bünyelerinde taşıyorlar demektir. Bu anlamda onlar aslı değere sahip değildir. Moore, doğalcı yanılıgı nitelemesine bağlı kalarak, iyilik ve güzellik gibi aslı şeyleri bizzat çevreye ait özellikler olarak görmez; onlar, aslı değer taşıyıcıları olabilirler; fakat sürekli taşıyıcıları değildirler.

Moorecu yaklaşımı benimseyen Nicholas Agar, yaşayan her şeyin aslı değere sahip olduğunu ileri sürdü ve bu iddiasıyla yalnızca insanoğlunun kendi başına değerli olduğunu savunan mevcut ahlakî görüşlere meydan okudu. Agar, yaşamayı merkeze alan bir anlayışla çevre ahlakî için zemin oluşturdu (Agar 2001, s. 23). Elizabeth Anderson ve Thomas Scanlon gibi bazı Kantçılar, hayvanlar ve hatta resimler gibi cansız varlıkların da aslı değeri olduğunu ispatlamaya çalıştılar; ancak bunların kendi başlarına değerli olduğunu açıkça söylemekten imtina ettiler (Scanlon 1998, s. 95; Anderson 1995; s. 19). Tom Regan ve Paul Taylor gibi yazarlar, daha belirgin bir şekilde çevreci bir tutumu benimsediler.

2. 20. yüzyıl, dünyada çevre felaketlerinin yaşandığı bir dönem olmuştur. Buna eş zamanlı olarak bir çevre bilinci gelişmeye başladı ve geleneksel etik anlayışlara çevreci yorumlar getirilmeye başlandı. Bu görüşün radikal ifadesi, tüm türlerin aslı değere sahip olduğu ve insanların diğer türlerden daha değerli olmadığı şeklindedir. Bu yüzden her şey, deontolojinin diliyle sadece zaten var olduğu için eşit hakka sahiptir. Yaşayan her şey aslı

değere sahiptir ve bir şey aslı olarak değerli ise insanlar ve diğer türler için yararına bakılmaksızın o, korunmalıdır. Çevrecilik ve hayvan hakları ile ilgili bu etik yaklaşımların yanı sıra günümüzde bazı aktivist topluluk da hayvan hakları ile ilgili faaliyetler yürütürler. Çabaları, felsefi düşüncelerden bağımsız olmamakla birlikte onlar, teorik bazı kuramlardan ziyade hayvanlara karşı kötü muameleyi engellemeye çalışırlar. Hayvan hakları söylemi, aslında aktivistlerin ortaya koyduğu bir söylemdir.

Hayvan hakları, hayvanlara karşı kötü muamelede bulunmama ve hayvanları insanoğlunun mülkü olarak görmeme konusunda özel hassasiyeti ifade eden bir harekettir. Bu hareketi üç temel kategoride ele almak mümkündür: hayvan huzuru, hayvan hakları ve radikal çevrecilik. Birincisi, hayvanlara karşı insanca/insaflı bir davranışı öngörür. Genel olarak “*animal welfare*” veya “*animal liberation*” şeklinde ifade edilen bu hareket; etinden, sütünden, dostluğundan, iş gücünden ve diğer ürünlerinden yararlanan hayvanlara karşı kötü muamelede bulunmamaya yoğunlaşır.

İkincisi ise bunların ötesinde çok daha temel bir vurguya sahiptir. Bu; yaşamın tek olduğunu, yaşayan bütün canlıların ortak bir kökeni olduğunu ve türlerin evrimle farklılaştığını, yaşayan bütün canlıların doğal haklara sahip olduğunu ve sınırlı sistemi olan her hayvanın kendine özgü hakları bulunduğunu, bu doğal hakların küçümsenmesi ve hatta kolayca göz ardı edilmesinin doğa üzerinde ciddi zararlar doğuracağını ve insanoğlunun hayvanlara karşı suç işlemesine sebebiyet vereceğini, hayvan türlerinin yaşama hakkının insanoğlu tarafından tanınmasını, insanoğlu tarafından hayvanlara saygı gösterilmesinin bir insanın bir diğerine gösterdiği saygıdan ayrı tutulamayacağını dikkate alan harekettir. Bu hareketin esası, tüm canlıları biyo-çeşitlilik ve biyolojik denge terimleri içerisinde var olmak bakımından eşit haklara sahip görmesidir. Daha çok vejeteryenizm olarak tezahür eden bir harekettir.

Üçüncüsü ise radikal çevrecilik veya veganizm de denebilecek, hayvan hakları şeklinde bir vurguya gerek görmeden onu çevreciliğin altında bir hassasiyet olarak telakki eden harekettir. Onlar, var olmak bakımından bütün canlıların aslı/kendinde değeri olduğunu savunurlar.

Bu tür radikal hareketler, hayvan hakları ile ilgili katı söylemlere sahiptir. Örneğin PETA (2003) adlı çevreci bir örgüt, hayvanlara karşı kötü muamelede bulunmakla Holocaust arasında ilişki kurdu. Ancak bu tür hareketler, hayvanlara iyi muamele ile ilgili bir bilinç oluşmasına katkı sağlayabileceği gibi bazı coğrafyada yaşayan veya belli bir dine mensup olan insanların tepkileri ile karşılaşabilir (örneğin Holocaust mağdurları, buna karşı çıkabilir). Bu yüzden radikal hareketler, ideolojik algılamalara dönüşebilir ve hayvan hakları hareketlerine zarar verebilir. Tıpkı Türkiye’de hayvan haklarının “Panter Emel” tiplmesi ile gündeme gelmesi ve bir taban bulamaması durumunda olduğu gibi.

Hayvanlara iyi muameleyi esas alan “*hayvan huzuru*” hareketi, çevre ve hayvan hakları ile ilgili bir bilinç oluşturmada daha etkili gibi duruyor. Bunun yeni bir hareket olduğunu söylemek zordur. Kadim dinler ve kültürlerin bize kadar ulaşan bilgilerinde hayvanlara karşı kötü muameleyi yeren veya iyi muameleyi öğütleyen birçok unsur vardır. İnsanoğlunun duygusalılığı, hayvanların incitilmemesine dair bir bilincin her daim var olmasını sağlamıştır. Buna rağmen vejeteryenizm ve veganizm gibi radikal hareketler, ya yakın zamanlarda ortaya çıkmış ya da belli bir coğrafyada veya kültürde kendisini göstermiştir. Budizm ve hinduizm gibi doğu dinlerinde reenkarnasyon düşüncesinin etkisiyle yaşayan tüm canlılara karşı saygı esastır. Özellikle vegan kültürü, bu iki dinden kendisine dayanak bulur. Ancak doğu dinlerinde “ruhun başka bedenlerde/canlılarda yeniden hayat bulması” düşüncesi, veganizmde “her canlı var olmak bakımından yaşama hakkına sahiptir” şeklinde bir düşünce

ile ortaya koyulur. Ayrıca veganizm, “tüm türlerin ortak bir kökenden geldiği” şeklinde bir evrimci düşünceden de güç alır.

Kaynakça:

- Agar, N. (2001) *Life's Intrinsic Value*, New York: Columbia University Press.
- Aksoy, Ş. (2003) “Turkish Perspectives in Bioethics“, *The Annals of Bioethics, Regional Perspectives in Bioethics*, editör: John F. Peppin, Mark J. Cherry, Tokya: Swets & Zeitlinger Publishers.
- Anderson, E. (1995) *Value in Ethics and Economics*, Cambridge: Harvard University Press.
- Bentham, J. (2000) *An Introduction, to the Principles of Morals and Legislation*, Kitchener: Batoche Books.
- Hume, D. (1997) *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, çev.: Aziz Yardımlı, İstanbul: İdea Yayınları.
- McShane, K. M. (2002) *The Nature of Value: An Environmentalist Challenge to Ethical Theory*, Ann Arbor: ProQuest Information and Learning Company.
- Regan, T. (1983) *The Case for Animal Rights*, California: University of California Press.
- Scanlon, T. (1998) *What We Owe to Each Other*, Cambridge: Harvard University Press.
- Singer, P. (1990) *Animal Liberation*, New York: Avon Books.
- Taylor, P. (2005) “Biocentric Egalitarianism”, *Environmental Ethics: Readings in Theory and Application*, Belmont: Wardsworth.

SIYASETİN AHLAKİLİK PROBLEMİ

Yrd. Doç. Dr. Ahmet Kemal BAYRAM
Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü

Özet: Siyaset ile ahlak arasındaki ilişkinin niteliği tartışmalıdır. Bu tartışmanın bir boyutu modern paradigmayla bağlantılıyken, bir diğer boyutu daha çok ülkemizdeki tartışmaları ilgilendiren bir sorun olarak kavramsaldır. Ahlakın kaynağı ne olursa olsun hegemonik ve söylemsel bir nitelik edinmiş modern iktidarı kullanan siyaset ile iç içedir ve siyasal eylemler diğer tüm eylemler gibi etik alandadır. Ülkemizdeki tartışmalarda yer alan siyasetin ahlakiliği ya da ahlak dışılığı meselesinin çoğunlukla yanlış bir düzlemde ele alındığı söylenebilir. Normatif etik teorileri başlığı altında yer alan deontolojik yaklaşım ile ereksele, sonuç etiği arasındaki tartışma, Türkiye’de siyasetin ahlakiliği veya ahlak dışılığı olarak tartışılmaktadır. Burada, ilk önce kısa bir kavramsal çözümlene ve buradan hareketle modern paradigmayla bağlantılı olarak belirginleşen siyasetin ahlakilik problemi üzerinde durmaya çalışacağım.

Anahtar sözcükler: etik, siyaset, modern etik

Abstract: *The relation between ethics and politics is something controversial. The disputes over politics and ethics is related to modern paradigm on one hand and is conceptual especially in Turkey on the other. Whatever the source of morality is, despite modern claims, politics and ethics are interwoven and politics always remains ethical domain. In discussing morality or amorality of politics in Turkey, something is missing. The differences between deontological and teleological approaches, which are subsets of normative ethical theory, are held as the oppositions between morality and amorality. In this paper, following a conceptual analysis the problem of political ethics is taken up by referring to modern paradigm.*

Keywords: ethics, politics, modern ethics

Etik alanı dikkate aldığımızda ülkemiz açısından karşımıza çıkan en önemli sorunlardan birisi bu alanla ilgili kavram belirsizlikleridir. Türkçede zaman zaman ahlak (moralite), etik ve deontoloji (ilmihal) kavramları birbirlerinin yerine kullanılmaktadır. Bu yanlış kullanımlar, bazen herhangi bir olgunun ele alınış tarzını etkilemekte, hatta problemin yanlış oluşturulmasına bile yol açmaktadır. Yanlış kullanımların beraberinde getirdiği kavramlar arası belirsizlikler, bir başka açıdan Türkiye’de bu kavramların sömürgeleştirilmesi ve dolayısıyla da içeriklerinin boşalmasına yol açmaktadır. Etik alanının sömürgeleştirilmesi, her şeyden önce kavramsal hassasiyetin göz ardı edilmesiyle başlar. Örneğin ülkemizde etik kavramı siyaset alanında söz konusu edildiğinde, yaygın olarak yolsuzluk gibi meselelerle ilişkilendirilip içeriği zayıflatılmakta ve etik, performans değerlendirme çizelgelerine indirgenerek tesis edilmeye çalışılmaktadır.

Eski Yunancadaki ‘adetten, alışkanlıklardan doğan’ anlamındaki *ethikos* sözcüğünden türetilen etik en genel anlamıyla, ahlakın felsefedeki karşılığıdır. Etiğin çalışma alanında, iyi ve kötü ne demektir, bir takım durumları iyi veya kötü olarak yargılamanın ölçütleri nelerdir, değer yargıları nötr olgulardan nasıl ayrılır gibi sorulara cevap aramak vardır. Bu soruların felsefi temelli cevaplarını arayan etik, genel olarak ‘iyi’nin anlam ve standartları ile uğraşırken özeldede adalet, ahlaki özellik, iyi olma ve kısaca herhangi bir siyasal iktidar denetimindeki toplumda nasıl yaşamalıyım gibi soru ve arayışları değerlendirme ve cevaplama çabası olarak nitelenebilir.

Etik, estetik ile beraber değerler felsefesi (aksiyoloji) olarak tanımlanabilir (Abelson, Nielsen 1972, s. 81). Kısaca etik, ahlak dairesindeki doğru, yanlış, iyi, kötü ve sorumluluk gibi kavramların sistematikleştirilmesi, savunulması, önerilmesi ve çözümlenmesiyle ilgilidir; ahlaki sistematik olarak ele alan felsefe dalıdır. Ahlak felsefesi olarak da nitelendirilebilecek etiğin üç ana alt dalı vardır. Bunlar *meta-etik*, *normatif etik* ve *uygulamalı etik*dir. (Fieser, 2006)

Meta-etik, etik kavramların ve yargıların doğasını sorgular. Ahlaken olumlu ya da olumsuz olarak bir şeyleri değerlendiren (Yalan söylememelisin! gibi) etik yargıların, doğruluğu veya yanlışlığının mutlak ya da görelî olup olmadığı ile ilgilidir. Meta-etik, ahlakın ya da etiğin yalnız başına temel doğasının nasıl anlaşılması gerektiğini ve nesnel bir haklılaştırımı olup olmadığıyla ilgilidir. Etik ilkelerin sosyal icatlar ya da bireysel duyguların ürünü olup olmadığı evrensel hakikatler, Tanrının iradesi ve etik yargılarda aklın rolü gibi etkenler de göz önüne alınarak tartışılır. Özellikle etik ilkelerin anlamı ve kaynağı çerçevesindeki nesnel ve görelî yaklaşım meta-etik tartışmalarına damgasını vurmuştur.

Meta-etik kapsamında, bir yanda değerlerin kaynak adresi olarak aşkın, ebedî, öte dünyalara ait alanları işaret eden ve ahlakın varlığını bireyden bağımsız gören idealist nesnel yaklaşımlar vardır (Platon gibi). Öte yanda ise ahlaki değerlerin insan yapımı olduğunu belirten, ahlaki göreliliği savunan ve kaynak olarak bireyi veya kültürü işaret eden perspektivist, görelî yaklaşımlar (Nietzsche gibi) vardır. Eleştirel tutumu ön plana çıkaran bu yaklaşımlar, ahlakın mutlak ve evrensel doğasını reddederler ve bu değerleri zamana ve mekâna göre değişen değerler olarak ele alırlar. Kısaca meta-etik, normatif yargılar ve ifadeler koymaktan çok ahlakın doğasıyla ilişkili araştırma, soruşturma faaliyetidir. Örneğin meta-etik, neyi iyi olarak değerlendirmemiz gerektiğini çoğunlukla belirtmez ama ahlakla ilgili ifadelerde yer alan 'iyinin' ne anlama geldiğini sorgular (Binkley 1969, s. 283).

Bunların dışında, meta-etik tartışmaları çerçevesinde psikolojik etkenlere de yer verilir. Ahlaki eylemlerin ardındaki temel güdünün ne olduğu sorusu çerçevesinde, insanların farklı toplumsal düzenlerdeki (siyasal, iktisadi, mesleki...) ahlaki tutumlarında bencillik, diğer gamlık (özgecilik, alturizm), duygu, akıl ve cinsiyet gibi etkenlerin ahlaki değerlerle olan ilişkileri de tartışılmaktadır.

Normatif etik ise, meta-etik ile uygulamalı etik arasındaki köprü işlevini yüklenir. Normatif etik, ahlaki bir yaşama ulaşma yolunda doğruyu yanlıştan, iyiyi kötüden ayırmakta kullanılacak pratik ahlaki standartlara ulaşma çabasıdır. Ahlaki bir konumun nasıl haklılaştırılabileceği, bu yaklaşımın ana sorularındandır. Ahlaki davranışın nihai olarak yalnızca bir ölçütü, standardı olabileceğini belirten normatif etik, ideal ön tanımlamalar yapar ve durumların, vakaların özgünlüğünü göz ardı eder. Bu teori, tüm eylemleri yargılayabileceğimiz tek bir ilke tesis etme arayışındadır. Yani ahlaki davranışla ilgili olarak ister tek bir kuraldan isterse ilkeler kümesinden bahsedilsin, nihai ölçüt taktır. Örneğin erdem, ödev, fayda gibi ölçütler yalnız başına ahlakilik değerlendirmesi için yeterli görülürler.

Normatif yaklaşımın kapsamında, edinmemiz, öğrenmemiz gereken iyi alışkanlıkları vurgulayan Aristotelesçi *erdem etiği*, yerine getirmemiz gereken ödevleri ön plana çıkaran Kantçı *deontolojik etik* ve davranışlarımızın kendimiz ve başkalarını etkileyen sonuçlarıyla ilgili olarak da *faydacı* ya da *sonuç etiğini* savunan Mill yer alır.

Erdem etiğini savunan düşünürlere göre ahlak, çok net olarak tanımlanmış davranış kurallarının (yalan söyleme, çalma) toplamından

ibarettir. Bu davranış kuralları öğrenilmeli ve hayata geçirilmelidir. Önemli olan iyi alışkanlıklardan oluşan bir karakterin geliştirilmesi, erdemlerin (cesaret, cömertlik, ölçülülük...) edinilmesidir. Kökleri Antik Yunan'a kadar inen bu yaklaşımda kural ya da eylemlerden çok erdemler vurgulanır.

Ödev ahlakı olarak da adlandırılan deontolojik etik ise, konumuz olan siyaset-ahlak ilişkisiyle en fazla bağlantısı olan teoridir. Yunanca ödev, görev, yükümlülük anlamlarına gelen *deon* sözcüğünden türeyen deontoloji, ahlaki yükümlülüklerin, zorunlulukların ele alınması ve incelenmesi anlamına gelir. Etik tartışmalarında sonuçları değil niyeti ön planda tutan bu anlayışa göre ilkeler zorunlu olduğundan, asıl olan eylemlerimizin sonuçlarını dikkate almadan bu ilkeleri hayata geçirmektir. En önemli temsilcisi Kant'a göre, hepimizin birbirimize karşı ahlaki ödevlerimiz vardır ve tek tek tüm ödevlerimizi kuşatan temel bir ödev ilkesi, tüm eylemlerimizin ahlakiliğini tesis edecek bu ilke, kategorik imperatiftir (kesin emir). Kategorik imperatif kişisel istek, durum, bağlam gibi değişkenleri dikkate almadan doğrudan eylemi emreder ve bir eylemin doğru mu yoksa yanlış mı olduğunu nasıl belirleyeceğimizi bize söyleyen mantıktır. Deontolojik yaklaşımda evrensellik kaygısı her zaman ön plandadır ve amaç, herhangi birinin öznel tecrübesine dayanmayan etik bir sistem oluşturmaktadır. 'Kendine yapılmasını istemediğin bir şeyi başkasına yapma', 'insanlara bir araç olarak değil, amaç olarak muamele et' gibi ilkeleri olan bu yaklaşımın en büyük gücü, bireysel olarak sadece bizi etkileyen davranışları da belirleme iddiasında olmasıdır. Bu çerçevede vicdanın merkezi bir konum teşkil ettiği dini söylem ile en fazla örtüşen yaklaşım budur. Rawls (1973), doğru eylem her zaman iyi midir sorusu çerçevesinde deontolojik yaklaşımlara günümüzde yeniden hayat vermiştir (s. 446). Buradaki evrensellik kaygısı, ahlaki yargıyı ve değerlendirmeyi mümkün kılmaktadır. Aksi takdirde bağlamsal olarak ortaya çıkacak sonsuz sayıdaki değişken ahlaki bir değerlendirmeyi olanaksız kılacaktır.

Ahlaki sorumluluğumuzu genel olarak eylemlerimizin sonuçlarına göre belirlediğimizi belirten sonuç etiği teorilerine göre ise, gerçek bir ahlaki tutum eylemin sonuçlarının tabii tutulacağı fayda-maliyet analizine göre belirlenir. Eğer bir eylemin sonucu iyiliğe yol açıyorsa bu eylem iyi, kötülüğe yol açıyorsa bu eylem kötüdür. Yani bir eylemin ahlakiliğini belirleyen tek etken, o eylemin sonucudur. Özellikle 18. yüzyıl faydacı filozoflarının benimsediği bu teorinin en dikkat çekici özelliği, eylemin ahlaki açıdan değerlendirilmesinin oldukça kolay olması ve herkes tarafından gözlemlenebilen sonuçlara başvurmasıdır. Bireysel bir eylemin ahlakiliği doğrudan bir sezgi aracılığıyla değerlendirilebilecek bir şey değildir, her eylem kendi bağlamında değerlendirilmelidir. Sezgiler, niyetler, amaçlar gibi açıkça sınanması ve denetlenmesi mümkün olmayan öğelerden çok kolaylıkla gözlemlenip, değerlendirilecek sonuçların varlığı bu yaklaşımı özellikle siyaset açısından ön plana çıkarır. Liberalizmin etik temelini oluşturan faydacılık da bir sonuç etiğidir ve aynı zamanda modern sosyal sözleşme teorilerinin de arka planını oluşturur. Bu teoriyi savunanlar niyetlerin bile sonuçların değerlendirilmesiyle belirlendiğini belirtirler.

Uygulamalı etik ise, normatif etik teorilerinin tartışmalı olan somut meselelere uygulanmasını ifade eder; belli, somut bir durumda nasıl davranılması gerektiğini ortaya koyar. Herhangi bir mesele karşısında savunulabilir niteliği olan kuramsal bir çerçeveye benimsenir ve bu teoriye başvurularak normatif nitelikte tavsiyeler türetilir. Somut durumlar ve vakaların sayısız çeşitlenme ihtimalinden dolayı bu etik dalı daha çok vakalardan hareketle normatif etik teorilerine başvurur. Uygulamalı etik yaklaşımının kapsamındaki meselelerin tartışmalı olması nedeniyle, bu etiğin

işleyebilmesi için tarafların karşılıklı olarak bazı ilkelerle ilgili ön kabulleri benimsemeleri zorunludur. Örneğin kişisel-sosyal fayda ilkesi, dürüstlük ilkesi (başkalarını aldatmama), yasallık ilkesi, tarafların özerklik ilkesi gibi ilkelerin varlığıyla ilgili ön kabuller olmaksızın uygulamalı etikten bahsedilemez.

Etığın toplumsal alanlarda (iş, çevre, sağlık, cinsiyet...) pratik olarak yer alması da uygulamalı etik ile ilgilidir. Farklı meslek dallarının etik sorunları yine uygulamalı etik çerçevesinde ele alınır ve mesleğin işleyişinden kaynaklanan etik kurullarla ilgili meseleler, bu meselelere karşı takınılacak tutumlar tanımlanır. Bu tutumlar tanımlanırken hem ödev hem de sonuç etiğinin normatif ilkelerinden yararlanılır. Örneğin, sosyal fayda sonuç etiği ile ilgiliyken dürüstlük ilkesi ödev etiğinin ürünüdür.

Hem ahlakın hem de felsefenin olan etiğin siyasetle olan ilişkisinin tartışmalı bir mesele olarak tarihsel kökleri Antik Yunan dönemine kadar uzanmaktadır. Ancak 16. yüzyılda Descartes ile başlayan ve 18. yüzyılı kapsayan modern dönemde bu tartışma yeni boyutlar kazanmıştır. Mesele, normatif etik teorileri etrafında ele alındığında tartışmaların temel dayanaklarının siyasetin tanımlanmasıyla ilgili olduğu görülür. Bu noktada kamu yararını, ortak iyiyi gözetme ve yurttaşlarının ahlaki tekâmüllerini kendine görev edinmiş bir siyasal oluşumun bemsediği yaklaşım olarak erdem etiğinin ön plana çıktığını görüyoruz. Tarihsel olarak Antik Yunan site devletlerinde rastladığımız sosyo-politik duruma uygun olarak Platon ve Aristoteles gibi dönemin filozoflarının erdem etiği vurgusu şaşırtıcı değildir.

Orta çağdaki hâkim öğretilere göre, siyasal ve adli işler bireysel vicdan ve ruhun kurtuluşuna yönelik ahlaki ilkeleri yansıtmalıdır. Yani siyasal sorumluluklar, bu ilkelerle temellenmiş ahlakın alt uzağını oluşturur. Fakat modern siyasal düşünce kuramı, meşru olarak (meşruluk açısından ahlaki ve siyasal alan çakışmasına rağmen (Mardin 1995, s. 10-13, Köker 1993, s. 339)) siyasal alana ait kuram ve eylemin, ahlakın belirlediklerinden farklı olabileceğini ifade eder. Bu anlamda siyasal açıdan yasal ve emirsel olan bir şey, ahlaki olarak iyi veya bağlayıcı olmayabilir. Machiavelli bu ayrışmayı siyasal eylemin araç ve amaçları arasındaki ilişki açısından formüle etmiştir. “Yöneticinin eylemine ilişkin yargının ölçütü amaçlarında yatar.” Yani siyaset, Hristiyanlık temelinden çıkarılarak kaynağını *raison d’Etat*’a (hükümet, iktidarın varlık nedeni) göre ayarlamaya başlamıştır (Hale 1996, s. 35). Böylece bu sınırları net bir biçimde çizmeye çalışan bir eğilim ortaya çıkmıştır. Bu anlayışa göre siyaset, toplumun tümüne emretme ve emre itaati sağlayan üstün iktidarı ele geçirme ve elde tutma amacına yönelik bir “teknik” biçiminde algılanmaya başlamıştır. Ahlak ise, bu tekniğin öngörülerinden bağımsız ve çoğu kez iktidarı elde etmeye yönelik eylemlerle çatışabilen değerleri kapsayan bir alan olarak görülmekte ve bu nedenle siyasetin dışına atılmak istenmektedir. Modern siyasal düşüncenin (Realpolitik) kurucusu sayılan Machiavelli bu anlamda siyaset ile *yerleşik ahlaki* birbirinden ayırmaya çalışan düşünürdür.

Modern anlayışın baskın olduğu günümüzde ise, bir iktidar oyunu veya bir meslek olarak görülen ve genel olarak bu şekilde tanımlanan siyaset tanımı dikkate alındığında sonuç etiği vurgusunun ön planda olduğu görülür. Hem deontolojik hem de erdem etiğini dışlayan bu yaklaşımın oldukça etkili olduğu, hatta siyaset ahlak ilişkisinin sadece amaç araç ilişkisi çerçevesiyle sınırlandırıldığı görülür (Daver 1972, s. 19, Türköne 1994, s. 47). Modern zamanlarda çok farklı boyutlarla karşımıza çıkan siyaset ile ahlak arasındaki sorunlu ilişkileri açıklamada oldukça işlevselleştirilebilecek modellerden biri Weber’in sunduğu modeldir. Weber (1996, s.188-189) kendi döneminde söz konusu olan siyasal eylem alanı ile ahlaki alan arasındaki karşıtlığı

vurgulayarak, her ikisinin kendi başına farklı bir etik alanı olduğunu iddia eder. ‘Niyet, erek etiği’ *Gesinnungsethik*, ahlaka daha yakındır ve bireysel vicdana bağlı olarak görev ne ise onun yapılması olarak tanımlanabilmektedir. ‘Sorumluluk etiği’ *Verantwortungsethik* ise, siyasal alana yakındır ve istenen sonuçlara ilişkin ne yapmak zorunda olduğumuzla ilgilendir. Birinci etik anlayışı sonuçları dikkate almadan niyet ve ilkeleri dayanırken, ikinci tür etik sonuçlara yani eylemlerimizin sonuçlarına ilişkin sorumluluklarımızı dayalı bir ahlaki yapıdır ve mesruluk sağlayacak nihai amacın tanımlanmasında ilkesel bir ölçüt halini alır (Heller ve Feher 1993, s. 91). Zaten modern ulus devlet anlayışında da yöneticinin gücü elinde tutması ve onu kullanması din, ahlak gibi kurumların yaptırımlarını ihmal etmikle mümkündür (Poggi 1990, s. 16). Çünkü merkezileşmiş, toplumdaki farklılaşmış ve bütünsellik arz eden bir iktidarı kullanan en üstün siyasal kurum olan modern devletler, iktidar olarak siyaset işletir ve hegemonik, söylemsel bir iktidar kullanır. Yani ahlak da diğer tüm sosyal kurumlar gibi siyasal iktidarın bir nesnesidir artık ve ahlaki değerler iktidarın ürünü olmaya başlamıştır. İktidarın bu kapsayıcılığı dikkate alındığında günümüz için ahlak siyaset ayırımı neredeyse olanaksız bir hal almıştır.

Ayrıca siyaset, her şeyden önce insani bir eylem olması nedeniyle, ahlaki tutumlarla donanmış bireylerin yürüttüğü bir faaliyettir. Siyasi failer olarak bireyler, iyi olduğunu düşündükleri bir şeyi korumak, kötü olduğunu düşündükleri bir şeyi de iyiye doğru değiştirmek isteyeceklerinden; iyi-kötü ayırımı üzerine kurulu eylem ilkelerini tespit eden normların bütünü olarak ahlak da modern iktidarı kullanan siyasetin ahlaki kapsadığı gibi, siyaseti kapsar. Çünkü siyaset alanında iki temel eğilim vardır: birincisi mevcut iyiyi korumaya yönelik muhafazakârlık iken ikincisi daha iyiyi bulma arayışındaki yenilikçiliktir. Bundan dolayı kısaca siyaset, ahlaki eylemdir diyebiliriz (Strauss 1959, s. 10). Bu açıdan iyi ve kötü ayırımı üzerine kurulu eylem ilkelerini tespit eden normlar bütünü olarak ahlak, siyasal eylemleri de kapsar. Siyasal olana ilişkin felsefi yaklaşımların ana dayanaklarının etik yaklaşımlar olması bu anlamda tesadüfî değildir. Modern zamanlarda hâkim olan üç ana siyasal geleneğin de (liberalizm, muhafazakârlık ve sosyalizm) öz çıkar arayışı, ihtiyat, diğer gamlık gibi insanın etik doğasına ilişkin birtakım ön kabullere dayandığı da bu noktada hatırlanmalıdır.

Felsefenin bütünsel bakışı çerçevesinde etik sorular, tüm insani eylem alanlarını, siyasal olanları da kapsayacak şekilde genişletilebilir. Bu açıdan, birey ile müdahil olduğu tüm müşterek (kollektif) oluşumlar (toplum, topluluk, dernek, ev, işyeri...) arasındaki ilişkide ortaya çıkan siyaset de, insani bir eylem olması nedeniyle, etik ile iç içedir. Günümüz siyasal alanında, varlığını inkâr edemediğimiz meseleler olarak sayabileceğimiz yabancılaşma, siyasetten soğuma, kamusal alanın daralması gibi sorunların hepsi modern etik anlayışla bağlantılıdır. Modern yaşamın kapsamındaki bireyselleşme, beraberinde etik çoğullaşmayı getirmiş ve bu çoğulluk, ekonomiden siyasete, toplumsal yaşamdan zihniyete kadar çeşitli alanlarda kriz olarak tezahür etmiştir. Bu anlamda etik ile siyasetin iç içe olduğu aşikârdır. Buradaki asıl sorun özünde iktidar, itaat, tahakküm, egemenlik ilişkileri barındıran siyasal faaliyeti denetleyecek, iyi-kötü diye değerlendirebilecek ahlaki düsturların olup olmadığıdır. Böylesi düsturlar var olsa bile bunların siyasal davranışı hangi açıdan ve ne kadar denetleyebileceği de ciddi bir sorundur.

Siyaset, ahlak ve etik arasındaki bu türden ilişkiler modernlik açısından ele alındığında sorunun daha da karmaşıklaştığı görülmüştür. Çünkü modern dönemin felsefi atmosferinde baskın olan iki ana bileşen, Rönesans hümanizmi ve Aydınlanma rasyonalitesidir. Bu dönemde din kaynaklı ahlakın

yerini birey merkezlilik, bürokratik işlerlik, verimlilik almıştır. Yani etik, modern dönemde bu hümanist ve rasyonel içeriği edinmiştir. Evren algısının, kozmogoninin merkezine bilen özne olarak insanı koyan hümanizmin siyasal uzantısı bireyciliktir. Modernliğin rasyonel içeriği ise siyasal yaşamda araçsal akıl olarak tezahür etmiştir. Bireycilik ve araçsal akıl tutumlarının modern dönemlerin siyasetinde edindikleri merkezi konum etik açısından değerlendirilmesi gereken öğelerdir.

Siyaset ile ahlak arasındaki kesişmenin bir diğer boyutu da meşruluk ile ilgilidir. Siyasal iktidarı kullananların konumuna yönelik bir onayı barındıran meşruluk, yönetilenlerden yönetenlere doğru epistemolojik ve aksiyolojik bir onayı beraber barındırır. Modern zamanlarda aşkın olan kaynaklardan kopuş ve bireysellik vurgusu iyi, kötü yargılarının kaynağını değiştirmiştir. Doğası gereği toplumsal olan ahlak, bireysel düzeye indirgenmiş ve uhrevi boyutu bastırılmıştır. Genel olarak bu dünyevileşme, nihilist tutumları ortaya çıkarmış ve müşterek yaşam alanlarında insanları birbirine bağlayan birçok bağ kopmuştur. Böyle bir yapılanma da haklılık ve hukukiliği beraber çağırıştıran meşruluk yerine, rıza imalatını hedefleyen ikna ve yönlendirme gibi meşrulaştırma süreçleri ikame edilir. Atomist bireyciliğin hüküm sürdüğü bu toplumsal yapıda siyasal eylemin nasıl değerlendirileceği kendi başına bir başka sorunu işaret etmektedir.

Siyasetin işlediği alanın genişliği dikkate alındığında böyle bir alan için etik düzenlemeler yapmak ciddi bir takım sorunlara yol açacaktır. Totaliter yapılanmaların tarihsel serüvenleri dikkate alındığında, her birinin 'erdem cumhuriyeti' iddiasıyla gündeme geldiğini ve ön tanımlı kalıplara göre yurttaşların yaratılması teşebbüsünde oldukları görülür. Etik parçalanma yaşanan modern dönemlerde böyle bir teşebbüs kendiliğinden 'kimin doğrusu' şeklinde bir soruyla karşılaşır (Heller 1993, s. 70-72) ve kaçınılmaz olarak Nietzsche'nin Avrupa için bir tehlike olarak gördüğü, iyi ve kötünün ölçütünün olmadığı nihilizm girdabında boğulur. Bununla birlikte hiçbir ölçüt veya düzenleme olmadığına herkes kendi haz ve çıkarına yönelik eylemlerde bulunacağından, her şeyin mubah olduğu bir toplum düşünülemez. Böyle bir durumda etik risklerini göze almak kolay değildir. Bundan dolayı modern zamanlarda karşımıza çıkan üç ana siyasal gelenek –liberalizm, muhafazakârlık, sosyalizm- başlama noktalarındaki varsayımlarını insanın etik durumlarına dayandırsa da her üç gelenek en azından söylemsel düzeyde bu riski göze alamamaktadır. Bunun dışında tek tek meslekler için deontolojik düzenlemelerden bahsetmek mümkündür. Özellikle kamu gücünü kullanan görevlilerin işe başlama döneminde bir sözleşme tarzında yapılacak etik bir anlaşma hukuki bağlayıcılıkla beraber işleyebileceği düşünülebilir. Ancak bu da kendi başına, insan davranışlarının önceden kestirilemeyeceğinden etkinlik açısından sorgulanabilir. Hukuk ile takviye edilmiş meslek ahlakının işletilme ihtimali de yüksek olabilir.

Kısaca siyaset, düşünce tarihi boyunca her dönemde etik bir mesele olagelmıştır. Ancak dönemsel olarak hâkim paradigmlar çerçevesinde siyasetin ahlakilik sorunu değişik veçheler kazanmıştır. Günümüzdeki deontolojik etik ile sonuç etiği arasındaki tartışma siyasetin ahlak dışı bir alan olduğu anlamına gelmemektedir. Tüm bu durumlar dikkate alındığında siyasetin, etik ile iç içe olduğu ve çağdaş dünyada etik ile siyaset ilişkisinin daha da karmaşıklaştığı söylenebilir. Ahlaki fail olarak siyasetçi, bu siyasetçinin eylemlerinin niyet ve sonuç etiği açısından değerlendirilmesi ve genel olarak modern dönemde siyasetin etik konumu, hep birlikte yeni tartışmalar ve çalışmaların konusu olmaya devam edecektir.

Kaynakça:

- Abelson, R., Nielsen, K. (1972) "Ethics, History Of", The Encyclopedia of Philosophy, Editor: P. Edwards, New York: Macmillan Pub. Co. Inc., Free Press.
- Binkley, L. J. (1969) Conflict of Ideals, Changing Values in Western Society, London: D.Van Nostrand Co..
- Daver, B. (1972) Siyaset Bilimine Giriş, Ankara: Sevinç Matbaası.
- Fieser, J. (2006) "Ethics", The Internet Encyclopedia of Philosophy, <http://www.iep.utm.edu/e/ethics.htm>.
- Hale, J. R. (1996) "Machiavelli ve Bağımsız Devlet", Siyasi Düşünce Tarihi, Der.: D.Thomson, Çev.:Kurul İstanbul: Şule Yayınları.
- Heller, A., Feher, F. (1993) Postmodern Politik Durum, Çev.:Ş.Argın, Ö.Akınhay, Ankara: Öteki Yayınevi.
- Köker, L. (1993) "Bilim, Ahlak, Siyaset İlişkileri", Siyasal Ahlak ve Siyasal Ahlaksızlık, Der.:T.Alkan, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Mardin, Ş. (1995) "Kollektif Bellek ve Meşruiyetlerin Çatışması", Avrupa'da Etik, Din ve Laiklik, Çev.: S. Dolanoğlu, S. Yılmaz, İstanbul: Metis Yayınları.
- Poggi, G. (1990) The State Its Nature, Development and Prospects, Cambridge: Polity Press.
- Rawls, J. (1973) A Theory of Justice, Oxford: Oxford University Press.
- Strauss, L. (1959) What is Political Philosophy?, New York: Greenwood Press.
- Türköne, M (1994) "Siyasi Ahlakın Yeniden Keşfi", Yeni Türkiye Dergisi, Kasım-Aralık 1994, Sayı-1, ss.47-48.
- Weber, M. (1996) Sosyoloji Yazıları, (çev. Taha Parla), İstanbul: İletişim Yayınları.

ELEŞTİRMENLERE ELEŞTİRİ; SPOR GAZETECİLİĞİNİN ETİK AÇIDAN BİR ANALİZİ

Dr. Necati CERRAHOĞLU

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Beden Eğitimi ve Spor Bölümü

Özet: Spor, medyada en çok tercih edilen programların başında gelmektedir. Spor yayınları vazgeçil(e)mez olarak değerlendirilmektedir. Bu yayınları kitlelere aktaran spor gazetecilerinin objektiflikleri/profesyonellikleri ışığında Türkiye’de spor medyasının etik sorunsalının irdelenebilmesi için ampirik bir alan araştırmasına gereksinim duyuldu. Türkiye’de 7 coğrafi bölgeye dengeli dağılım ön koşulu hedeflenerek, 27 ilde 3300 kişiye yazılı anket uygulandı. İki temel hedef kitle; **Spora direkt İlgili (SI)** ve **Spora Dolaylı İlgili (SDİ)** olarak belirlendi, anket formları bire-bir görüşme yöntemiyle uygulandı. Spor medyası yayınlarının yüksek oranla (% 90) futbola endeksli olduğu, spor gazeteciliğinin temel kriteri **objektifliğe** itibar edilmediği, **meslek etiğinin** gözetilmediği ve **meslek imajlarının** hızla aşındığı saptandı. Bu erozyona karşı meslek örgütünün (TSYD) bir arayışa giriş(e)mediği, yetkilerinin ve yaptırım gücünün sınırlı olduğu sonuçlarına ulaşıldı. Türkiye’de spesifik spor gazeteciliği eğitimi olmadığından, **usta - çırak** etkileşimine dayalı, geleneksel tarz sürdürmektedir. Sporda artan ticarileşme sonucunda, spor gazeteciliği anlayışında temel sapmalar oldu; başarı/başarısızlıkta sorumluluk sadece birilerine atfedilmekte, yani; **“Kahraman”** ve **“Kurban”** yaratılmakta, bulvarlaşma eğilimleri artmaktadır. Gelişmeler, Türkiye’ye özgü olmayıp, Batı Avrupa ülkeleriyle örtüşmektedir. Ancak Avrupa üniversitelerinde akademik eğitim olanakları sunulmuş olup, spor gazeteciliğinde alan bilgisi (Fachkompetenz) ve sunum yeteneği (Vermittlungskompetenz) ayrıştırılarak irdelenmektedir. Türkiye’deki sosyal gelişmeler ve toplumsal olaylar da gösteriyor ki; akademik bir yapılanmada **“spor medyası & spor gazeteciliği”** eğitimi sunulması ivedilik arz etmektedir.

Anahtar sözcükler: medya, spor gazeteciliği, etik
*Sports ranks first among the programs which are preferred most in media. The broadcasting companies regard the sport broadcasting as inevitable entertainment programs. In the light of the objectivities and professionalism of the sports journalists who transfer these broadcasting to a large mass, an empirical research has been needed in order to be investigated the ethical problem of the sports media in Turkey. With the prerequisite of a balanced distribution to seven geographical regions in Turkey 3.300 persons in 27 provinces have been taken a poll. Two basic target masses have been determined as the direct interested in sports (SI) and the indirect interested in sports (SDİ), and the poll forms have been applied as one to one interview. It has been determined that the broadcastings of sports media have been greatly affiliated with football at a high rate (90 percent), the **objectivity** that is the basic criterion of sport journalism has not been shown consideration and respect, the occupational **images** and **ethics** have been discredited. The results have been reached that the Occupational Organization (Association of Turkish Sports Writers- TSYD) could not make an effort against this disrepute and has had a limited competent power. Since a specific education of sports journalism lacks in Turkey, a traditional way based on **“Master - Apprentice”** interrelation has been going on. As a result of an increasing commercialization in sports, some basic deviations have occurred in understanding of sport journalism: the responsibility in success or failure has only been attributed to someone, that is, the tendencies of creating **“hero”***

and “sacrifice” and being boulevard have been increasing. The events are not only peculiar to Turkey, but they also agree with the ones in western-European countries. However, the possibilities of academic in European universities have been provided and field of knowledge and skill of presentation in sports journalism have been studied thoroughly by being analyzed. Social developments and events in Turkey show us that the introduction of “sport media and sports journalism” education has been strongly needed as soon as possible.

Keywords: media, sports journalism, ethics

GİRİŞ

Spor, 20. yüzyılın son çeyreğinde başlayan ticarileşme ve profesyonelleşme sürecinin etkisi ile günümüzde büyük bir endüstriye dönüşmüştür. Spordan daha çok spor yayınlarına ve spordan pazarlanmasına büyük yatırımlar yapılmaktadır. Endüstrileşmiş toplumlarda sporun büyük kitleler tarafından “*bir yaşam tarzı*” olarak benimsenmesi bu süreci hızlandırmıştır (Cerrahoğlu 2004b, s. 29). Devlet politikaları tarafından da teşvik edilen spor, çocuk ve gençlerin en büyük ilgi alanıdır. Popüler kültürde de önemli bir gündem oluşturan spor, kitlelere spor gazetecileri tarafından aktarılmakta ve çok çeşitli açılardan yorumlanmaktadır. Sektörde kilit rol oynayan ve gençlere idol sunmak gibi önemli misyonları da bulunan spor gazetecilerinin topluma karşı sorumluluklarını etik ilkelere bağlı kalarak gerçekleştirmeleri beklenir. Spor gazeteciliği, gazetecilikten farklı bir ada değildir. Dolayısı ile de gazetecilik temel normlarına bağlı olarak mesleğin icra edilmesi gerekir. Spor yayınlarının eğlence ağırlıklı “*show*”a dönüş(türül)mesi ile gelişen yeni format, etik ilkelerden yeniden irdelenmesini gerekli kılmaktadır.

TÜRK (SPOR) MEDYASINDA YAPISAL DEĞİŞİKLİKLER

Spor, 20. yüzyıl toplumunun temel değerleri olan sekülerliliği, usçuluğu, uzmanlaşmayı, bürokrasiyi, ölçme ve derecelendirmeyi yansıtan ve bu değerleri kendi içinde yeniden üreten bir yapıya sahiptir (Arik, 2004 s. 142). Medya ise dünya genelinde II. Dünya savaşı sonrasında büyük aşamalar kaydederek gelişti. Gazetecilik batıda sivil kitle örgütleri öncülüğünde gelişirken, Türkiye’de devlet eliyle geliştirilmeğe çalışılmıştır. Türk medyası son yıllarda dünyadaki değişimlere ayak uydurabilen tek güçtür. Kitle iletişim araçları sayesinde olayları izleme, yorumlamada hızlı davranabilme yeteneğine kavuşmuşlardır. Bu yeteneğin her zaman doğru kullanıldığı söylenemez, ama yeni gücü ve rolü eleştirileri de beraberinde getirmiştir (Alemdar, 1999 s. 15–17). Bir asırlık geçmişe sahip yazılı basındaki spor yayıncılığı ise, 20. yüzyılın son çeyreğinde tahtını TV yayınlarına kaptırdı. 1990’lı yıllardan itibaren dünya genelinde kamu yayıncılık tekeli kırılmış, defacto bir şekilde de olsa Türkiye’de ki özel TV yayıncılığının önündeki engeller kaldırılmıştır. Özel TV yayıncılığı; gelir elde etmek (kar) esasına göre şekillendiği için, ilkeli yayıncılık yerine reytingi temel alan tarz hedeflenmiştir. Daha fazla reytinge ulaşmanın belirleyici olduğu yeni dönemde, etik ilkeler anlamında sağlanan kazanımların korunmasında dahi ciddi sorunlar yaşanmaktadır. Spor gazeteciliğinde 1970’li yıllar mesleğin altın dönemi olarak anılmakta (Atabeyoğlu, 1991 s. 58) iken 1990’lı yıllardan itibaren başlayan ticarileşme süreci, bütün değerleri temelden etkiledi. Medya dünyasında yarış, oldukça sert ve acımasız bir trend sergilemektedir. Bu rekabet ister istemez spor gazeteciliğini de etkilemekte; gazetecilik temel normlarında alışık olunmayan “*futbol kulübü yazarlığı*” gibi tarzların

doğmasına neden oldu. Bu anlayış, özel TV yöneticilerinin bilinçli hareketleriyle geliştirildi. Objektiflikten uzak, yüzeysel, sıradan, saldırgan ve taraflı yaklaşımların sergilenmesinin sıradanlaştığı bir süreç yaşanması, spor gazeteciliği mesleği imajının ve etik duruşunun sorgulanmasını gerekli kıldı.

PROBLEM

Etik; insan davranışlarını, yargılarını, davranış kurallarını ve ilkelerini ahlakilik temelinde araştıran, savunan ya da eleştiren bir felsefe dalıdır. Aynı zamanda **“ahlak felsefesi”** anlamına gelir, ahlaki açıdan kabul edilebilir bireysel – kurumsal – toplumsal değerlerin tanımlanması ve insani davranışlarının değerlendirilmesinde temel ölçüt olarak kullanılmasını öngörür (İrvan, 2003 s. 51). Gazetecilik açısından etik; görece özgür biçimde çalışan gazetecilerin artan çeşitli baskılara karşı kendilerini ve mesleklerini korumak, okurun güvenini kazanmak amacıyla uymaya söz verdiği kurallar olarak ortaya çıkmıştır (Alemdar, 1999 s. 253). Spor gazetecisi etiği tanımlanan gazetecilik etiğinden farklı değildir. Spor gazetecilerinden mesleğin temel kriterlerine bağlı, toplumun genel kurallarına uyumlu, genç kuşakları dikkate alan misyonu önemsemeleri beklenir. Spor gazetecisi, gazeteciliğin en temel kriteri olan objektiflik konusunda toplumla sözleşmiş sayılır, bu kamu görevini yaparken önce kendisine – mesleğine, sonra da kitlelere karşı sorumludur. Spor gazetecileri sportif olayları dikkatlice inceler, tarafsız ve uzman kişiliğiyle yorumlar, toplumu bilgilendirirken sadece eleştirmekle yetinmez aynı zamanda çözüm de sunar (Cerrahoğlu, 2004a s. 215). Medya şirketleri ise olayın ticari boyutunu önemserler. Türkiye’de efsanevi futbol kulüpleri arasında bile rekabet değil düşmanlık olduğu, daha da önemlisi medya, bu düşmanlığın devamını arzuladığı (Uluç; 2002 9) böylelikle malzeme bulabildiği belirtilmektedir. Spor medyası ve çalışanları (spor gazetecileri), sporun ulusal boyutlarını İstanbul’a indirgeyerek davrandıkları, böylelikle de şiddet ve olumsuzluk yaşanmasındaki ciddi rolleri bulunduğu (Doğan, 2003 s. 77) tespitleri yaygındır. Spor medyası ve spor yazarları sorumluluklarını idrak etmeyerek, başarı kültürünü dinamitlemediği, başarının İstanbul tekeline layık görüldüğü (Doğan, 1999 s. 82), spor gazetecilerinde özeleştirici eksikliği (Doğan, 1999 s. 85) olduğu savunulmaktadır. Entelektüellerden gelen eleştirel yaklaşımların ampirik araştırmalarla irdelenerek, test edilmesi gerekmekte idi. Sessiz çoğunluk olan sporseverlerin yapılan yayınlara yaklaşımları, görüşleri ve bakış açıları son derece önemlidir. Türkiye’de spor gazeteciliğinin etik değerlere bakış açısını ve yaklaşımını kapsayan, çalışanların **yetkinliği - profesyonelliği – objektifliği** sonucunda oluşan imajın (toplam kalite) tüketici kitle (sporseverler) tarafından nasıl algılandığı, bir başka deyişle spor gazeteciliğinin etik karnesinin nasıl olduğu bugüne kadar deneye dayalı bir araştırma ile ortaya konul(a)madı.

MEDYA VE GAZETECİLİK ÜZERİNE AMPİRİK ARAŞTIRMALAR

Türkiye’de “gazetecilik eğitimi” akademik yapılanmasının 50 yıllık kısa bir geçmişi vardır (Altun, 1999 s. 245), iletişim alanında bilimsel bir platform oluşturulması henüz çok yenidir. **“I. Ulusal İletişim Sempozyumu”** ancak Mayıs 2000 yılında gerçekleştiril(ebil)mesi (İnal, 2000 s. 5-6), alanındaki bilimsel araştırmaların derinliği açısından önemlidir. Düzenlenen bu ilk sempozyuma sunulan bir tebliğde **“İletişim Araştırmaları”** konusu irdelenmiş, yeterli ve doyurucu bir araştırmaya henüz ulaşamadığı (Tokgöz, 2000 s. 12–13) vurgulanmıştır. Medya gibi popüler alanda araştırma boşlukları açıkça vurgulanırken, etik yaklaşımların sorgulanabilmesine yönelik araştırmaların kısırılık arz etmesi doğaldır. Kaldı ki iletişim uzmanları Türkiye’de “etik – özdenetim” tartışmaları genel olarak pek sevimli görünmediği ve bu anlayışları – uygulamaları geliştirecek yapısal bir ortamın da hazır olmadığı (Alemdar, 1999 s. 254–255) belirtilmektedir. Medyanın genel durumu bu şekilde özetlenirken, spor

medyasının bundan farkı olabileceği beklenemez. Spor iletişimi alanında ilk organizasyon **“Ulusal Arası Spor ve Medya Sempozyumu”** Ocak 2000 tarihinde düzenlenmiştir. Alanda, Demiray (1993), Atalay (1998–2004) ve Cerrahoğlu'nun (2004) ampirik verilere dayanan eserleri vardır. Mastır ve doktora tezleri sınırlı olup (Cerrahoğlu, 2004b s. 37), makale düzeyindeki çalışmalar genel tablodan farklı değildir. Spor medyasında ve spor gazeteciliğinde başta etik anlayışlar, etik yaklaşımlar ve etik uygulamalar olmak üzere birçok zengin denilebilecek araştırma boşluğu olduğuna kuşku yoktur.

YÖNTEM

Spor medyasında tüketiciye sportif olayları haber ve yorum olarak aktaran ve aktüel bilgiler sunan spor gazetecilerinin **yetkinliği - profesyonelliği - objektifliği** ve dolayısıyla da bu kavramların bütünü ile oluşan **imajların** toplum tarafından nasıl algılandığı bugüne kadar bilimsel anlamda ampirik bir araştırma ile ortaya konul(aj)madı. Sunulan araştırmada; yazılı basında ve TV'lerde spor gazetecileri performanslarının irdelenmesi hedeflenmiştir. Araştırma soruları, akademisyen ve spor gazetecileri ile tartışıldıktan sonra çalışmanın ön test Samsun'da temsili 100 kişiye uygulandı. Gerekli düzeltme ve ilaveler sonrasında eksiklikler giderildi, Türkiye'de spor gazeteciliği üzerine yazılı anket metoduna dayanan kapsamı itibarıyla en geniş araştırmanın ön hazırlıkları tamamlanmış oldu.

**Tabela-1: Araştırmanın evreni temsil yeteneği
n: 2863**

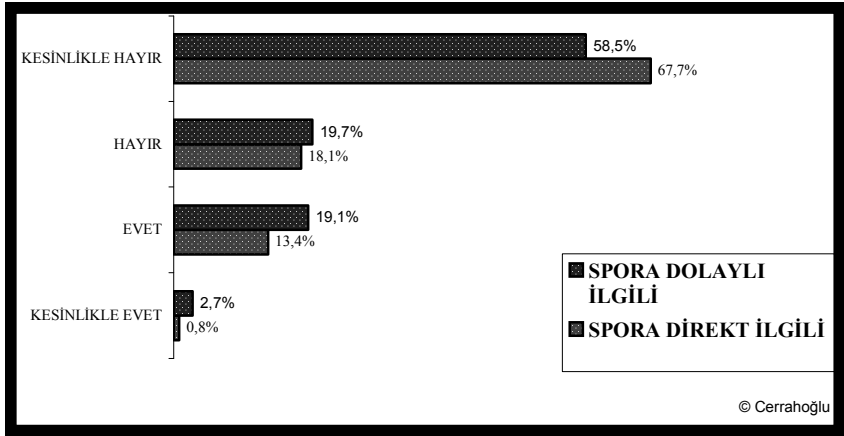
	Toplam	Ulaşılan	Oran (%)
Şehirler	81	27	33,3
Spor eğitimi veren Üniversiteler	42	27	64,2
Spor Yüksekokulu Öğretim Üyeleri	735	236	32,1
Spor Yüksekokulu Öğrencileri	(+ / -)17 000	1248	7,3
TSYD- Üyeleri	800	67	8,7
TSYD-Genel Kuruluna Katılan Üyeler	110	67	60,9
Türkiye geneli GSGM il Müdürleri	81	31	38,2

Araştırma, Türkiye'nin yedi coğrafi bölgesinde; 27 şehir ve iki genel kurulda gerçekleştirildi. Her şehirde 100 Anket uygulanırken, nüfusu 3 milyon üzerindeki metropol şehirlerde (İstanbul – Ankara - İzmir) 200'er Anket uygulandı. TSYD – Seminerine katılan üye sayısınca (110 adet) anket dağıtılırken, GSGM- toplantısına da il sayısına denk (81 adet) anket formu sunuldu. Geri dönen anket formlarında gerekli kontroller yapıldı, yanlış ve eksik bilgi sunanlar elendi. Araştırmada, spora ilgi duyanlar (Sİ) ve Spora dolaylı ilgi duyanlar (SDİ) olmak üzere iki temel hedef kitle seçildi. Sİ (Spor Yüksekokulu Öğrencileri, Spor Yüksekokulu Öğretim Üyeleri, Türkiye Spor Yazarları Derneğine üye profesyonel spor gazetecileri, gençlik ve spor il Müdürleri) grubuna anketler direkt uygulandı. SDİ grubunun; aktif spor yapıp/yapılmadıkları, günlük ya da hafta sonu planlarını sportif etkinliklere göre planlayıp/planlamadıkları, spor yayınlarına özel bir ilgi gösterip/göstermedikleri araştırıldı. Projede öngörülen kriterlere uygun olanlara anketler uygulandı. Ticarileşmenin etkileriyle daha fazla “tiraj” ve “reyting” için **“etik uykelerden”** uzaklaştığı, spor gazetecilerinin **“objektif davranmadıkları”** ve **“kendi imajlarına zarar verdikleri”** öngörüsü ile araştırmanın ana hipotezi (Leithypothese) oluşturuldu.

SPOR GAZETECİLERİNİN OBJEKTİFLİĞİ

Türkiye’de spor gazeteciliği 1985’li yıllara kadar gazetecilik orijinli kişiler tarafından icra edilmiş, verimli birliktelik - karşılıklı anlayış - mesleki dayanışma sergilenmiştir. 1990’lı yıllardan sonra spor gazeteciliğinde eski profesyonel futbolcuların hâkimiyetini görmek mümkündür. Ticarileşmenin etkileriyle spor müdürlerinin yetkilerinin azaldığı, buna karşın spor gazeteci sayılarında artışlar gözlemlendi. Araştırmada gazeteciliğinin en temel kriteri olan objektiflik konusunda spor gazetecilerinin performanslarının sorgulanması hedeflendi, bu amaç ile deneklere aşağıdaki soru yöneltildi:

Soru: Size göre spor medyasında spor gazetecisi, uzman, yorumcu ve hakem öğretmen gibi konuklar tarafsız faaliyet gösterebiliyorlar mı?

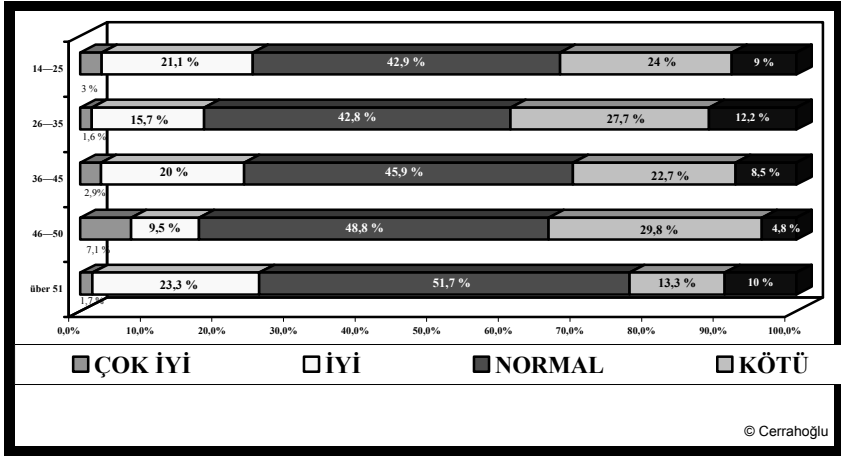

Grafik-1: Spor gazetecilerinin objektifliği

Her iki gurubunda benzer yaklaşımlar sergilediği görülmektedir. Sİ ve SDİ guruplarının “kesinlikle hayır” yanıt alternatifine odaklandıkları (Sİ % 67,7 ve SDİ % 58,5), devamında da “hayır” şıkkının ikinci yoğunlukta tercih edildiği görülmektedir. Toplamda; Sİ gurubu % 85,8 iken SDİ gurubu ise % 78,2 oranında olumsuz görüş sergiledikleri gözlemlenmektedir. Spor gazetecilerini objektif (Evet) bulanların toplam değeri % 20’nin altında (Sİ % 13,4 ve SDİ % 19,1) kalırken, tamamen objektif (Kesinlikle evet) yaklaşımlar ise (Sİ % 0,8 ve SDİ % 2,7) çok daha düşüktür. Spor gazetecilerinin objektif olduğu yönünde görüş beyan edenler, araştırmaya katılan her dört kişiden birisine yakın olduğu (%20) sonucuna ulaşıldı.

Medya genel yayın yöneticileri ve spor yayın şeflerini ilgilendireceği düşünülen araştırma sorusu hazırlandı. Spor gazetecilerinin objektifliği sorunsalının haricinde spor medyasının izleyici (müşteri) bakış açısı ile genel görünümü (toplam kalitesi) irdeleyebilmek ve yorumlayabilmek amacıyla deneklere bir başka soru yöneltildi.

Soru: Spor medyası ile ilgili düşüncelerinizi tek kelime ile ifade etmeniz istenir ise aşağıdakiler den hangisi olur?

Grafik-2: Spor medyasının genel görünümü

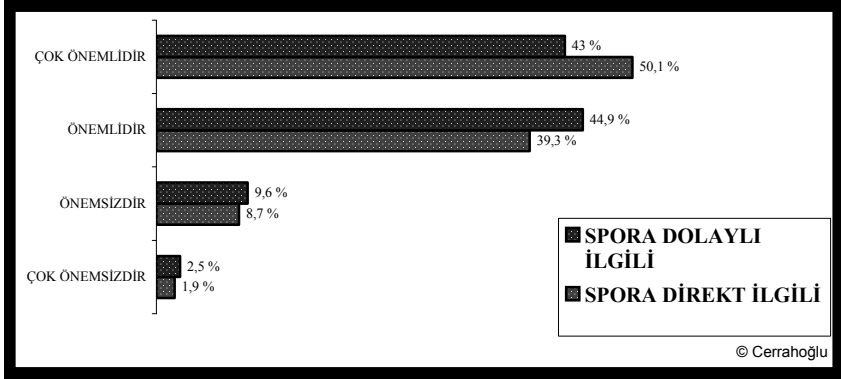
Araştırmaya katılanlar, spor medyasının genel görünümünü “normal” değerlendirmektedir. Bu alternatifini değerlendirme dışı tutup, verilen yanıtları analiz ettiğimizde; eleştirel yöndeki eğilimler baskın gelmektedir. Spor medyasının genel kalitesini “çok kötü” bulanların oranı “çok iyi” bulanlara kıyaslandığında üç katına yakın olduğu görülmektedir. Merkeze yakın değerlendirmelerde ise; yine olumsuzya yakın ivmenin ağırlıkta olduğu görülmektedir. “kötü” kategorisindeki ortalama değer % 23,5 iken, “iyi” kategorisindeki ancak % 17,9 oranında bulunmuştur. Denekler, ikinci ağırlıklı yönelimlerini de yine negatif yönde sergilemektedir. Pozitif görüşlerin toplamı % 21,2 iken, negatif görüşlerin toplam değeri % 32,4 düzeyindedir. Deneklerin yarısına yakını (% 46,4) spor medyasının genel görünümünü “normal” değerlendirmeleri, objektifliği sorgulanan soruya verilen yanıtlar ile çeliştiği söylenebilir. Fakat yayıncı kuruluşların yayın haklarına ödedikleri yüksek ücretleri sürekli gündemde tutmaları ve buna vurgu yapan yayınların etkileri gözden kaçırılmamalıdır.

SPOR GAZETECİLİĞİ EĞİTİMİNE YENİ MODELLER – YENİ YAKLAŞIMLAR

Geniş kitlelere yayın yapan, büyük popülariteye ulaşan spor yayınlarında, kalifiye eleman istihdamı beklenir. Seyirci, seyretmek için parayı ödeyip çarkın dönmesini başlatan etkidir (Abanazır, 2006 s. 21). Şifreli TV Kanallarına (Pay TV) abone olanlar artık izleyici değil, müşteridirler. Müşteri memnuniyeti gereği sunulan malın kusursuz olması beklenir. Türkiye’de Spor gazeteciliği eğitimi halen yoktur, “usta - çırak” etkileşimi içeren yapılanmasıyla bilimselliğe açık değildir. “Spor medyası & spor gazeteciliği” alanlarında üniversitelerde eğitim olanakları henüz sunul(a)mamaktadır. Köln

Spor Yüksekokulu, “Spor Yayıncılığı Enstitüsü” modelinin Türkiye’ye uyarlanabileceğinden esinlenerek deneklere olası “*akademik spor gazeteciliği*” eğitimi için soru yöneltildi ve yaklaşımları gözlemlendi.

Soru: Televizyonlarda ve gazetelerde görev yapan spor gazetecilerinin spor yüksekokulu eğitimi almış olmalarının spor yayın kalitesini olumlu yönde yükselteceğine inanıyor musunuz?

Grafik-3: Spor yayın kalitesinin yükseltilmesi

Köln modeli ile yayın kalitesinin yükseltilebileceği savına yaklaşımlar oldukça pozitifdir. Guruplarda benzer yaklaşımlar vardır; Sİ öneriyi “*çok önemli*” (% 50,1) bulurken, “*önemli*” (% 39,3) kategorisine de hiç azımsanmayacak yaklaşım göstermektedir. SDİ, “*çok önemli*” alternatifine % 43 oranında, “*önemli*” alternatifine de % 44,9 gibi yüksek bir kabul sergilemektedir. Genel toplamda; yaklaşımlar % 90 gibi yüksek seviyededir. Sİ grubunun yaklaşımları (% 89,4) çok daha önemlidir, çünkü sporun içinde bulunan veya sporu kendisine meslek olarak seçmiş kişilerin değerlendirmeleri daha gerçekçidir. Spor gazetecilerinin popülist davranışları ve agresif tavırları TSYD’yi de rahatsız etmekte, yıllık sempozyumlar aracılığı ile çözümler aranmakta, ancak akademik boyut yakalanamadığından sonuç alınamamaktadır (Cerrahoğlu, 2004a s. 132).

Köln modelinde; *Uzmanlık Bilgisi* (Fachkompetenz) ile *Sunum Yeteneği* (Vermittlungskompetenz) ilk defa Hackforth tarafından kristalize edilerek, metodolojik olarak ayrıştırılmıştır (Fischer, 1993 s. 303). İletişim bilimleri ile spor bilimleri yorumlanarak, spesifik bir spor yayıncılığı müfredat programı geliştirilmiştir. Almanya’da geliştirilen ve uygulanan model Türkiye’ye uyarlanabilir bulunmaktadır. TSYD, “Spor Gazeteciliği Enstitüsü” kurmak konusunda gayretlerde bulunmuş, bu amaçla bir çalışma gurubunu Almanya’ya göndermiş, Köln Modelinin mimarı Prof. Dr. Josef Hackforth ile ortak çalışmalar yapmıştır. TSYD Levent tesislerinde görkemli bir açılış ile start alan proje, spor gazetecilerinin yeterli ilgiyi göstermemeleri, akademik yapılanma eksikliği gibi olumsuzluklardan dolayı ikinci yılında lağvedilmek zorunda kalmıştır (Cerrahoğlu, 2004a s. 133).

TARTIŞMA VE SONUÇ

“Basın Ahlak Kuralları” ya da “Basın Meslek İlkeleri” olarak adlandırılan “öğütler” bir başka ifade ile, “Haber üretiminde dürüstlük, gazetecinin nesnel (objektif) olmaya çaba göstermesi, haberde tarafların tümünün görüşlerinin yansıtılması, özel yaşama saygı, kamu yararının önceliği, mesleğin olanaklarını özel çıkarlar için kullanmama, haber kaynağının gizliliğinin korunması, şiddet ve zorbalığın özendirilmemesi, iftira, hakaret ve kötülemelemeden sakınılması, kişi ve kurumları küçük düşürme amaçlı haberlerden kaçınılması” (Girgin, 2000 s. 4) şeklinde özetlenen etik kodlar spor gazeteciliğini de bağlar. Olimpiyat felsefesi; “daha hızlı”, “daha yüksek” ve “daha ileri” paradigması, spor gazeteciliği için de geçerlidir. Bu “teknikleşme”, “üst düzey profesyonelleşme” ve “daha fazla ticarileşme” mesleğin yeni dönemde belirleyici faktörleridir (Cerrahoğlu, 2004b s. 24). Ticarileşmenin radikal etkileriyle kulüp yapılarının ve mülkiyetlerinin değişikliğe uğramış, kulüplerin birer A.Ş dönüştürülerek halka açılmış ve hisselerinin kar amacıyla değerlendirilmekte, sporda özlünen demokrasinin soluk alması için fazla bir boşluk bırakmamıştır (Öz, 2006 s. 37). Spor yayın yöneticisi görevlendirilmelerinde dahi alan bilgisi ve becerisi aranmadığı bir süreç yaşanmaktadır. Önceden oluşturulan otokontrol sisteminden vazgeçilip, yerine reyting ve tirajın belirleyici olduğu bir sisteme geçilmiştir. Bu gelişmenin sonucunda; spor gazetecileri arasında mesleki dayanışmanın kalmadığı, popülist yaklaşımların arttığı gözlemlendi. Mesleki etiği konusunda; üyeler arasında birlik beraberlik, aynı ilke ve değerler etrafında toplanmak, meslek gurubunu toplum için onurlu ve saygın konuma getirme (Ayдын, 2002 s. 74) kodlarını uygulama kaygısının olmadığı, bunun da meslek imajını zedelediği sonuçlarına ulaşıldı. Oysa gazeteciler için konulan kodlar doğrudan faydalanan üç gurup vardır. Bunlar; medyanın hitap ettiği kitle, gazetecilerin malzeme temin ettiği kişiler ve gazetecilerin araştırdığı hikâyeye konu olan kişilerdir (Belsey & Chadwick, 1998 s. 91). Dolayısı ile etik ilkelere bağlılık durumunda tarafların tümünün kazançlı çıkacağı da ortadadır. Buna rağmen spor gazeteciliğinde saldırgan tarzın daha da artış eğiliminde olduğu gözlemlenmektedir. Spor gazetecileri profilleri incelendiğinde; beş farklı gurup görülür, bunları; gazetecilik orijinli kişiler, eski profesyonel futbolcular, hakemlikten emekli olanlar, ünlü kişiler (sanatçı - işadami) ve futbol kulüplerinin eski yöneticileridir (Cerrahoğlu, 2004a s. 78). Bazı spor gazetecileri o denli taraf durumundadır ki, bu tarzları etik erozyon konulu iletişim bilimleri araştırmalarına negatif bir kriter (İrvan, 1999 s. 202) olarak girmiş durumdadır. Bunlardan, bazıları “spor yorumcusu” olarak isimlendirilse bile tamamı “spor gazetecisi” üst başlığında adlandırılırlar. Spor gazeteciliğinde eğilimler; “kahraman” ve “kurban” yaratma tarzında geliştiği, benzerliklerinin Almanya’da yaşandığı (Hackforth, 1999 s. 52, Hackforth, 2001 s. 34, Görner, 1995 s. 414) tespit edildi. TSYD, 20.04.2004 tarihli yazısında; bahsedilen olumsuzlukların çok daha fazlasını kendi üyelerine itiraf ederek paylaşmakta, fakat çözüm bulmakta zorlanmaktadır. Toplum için ciddi riskler taşıyan bu sorunsalda, alternatif çözümler için ilk başvurulması gereken yol; yakın planda hizmet içi eğitim, orta ve uzun planda da akademik spor gazeteciliği eğitimi olduğu düşünülmektedir.

Kaynakça:

- Atabeyoğlu, C. (1991) “Türkiye’de Spor Yazarlığının 100. Yılı,” İstanbul: TSYD Yayınları.
Alemdar, K. (1999) “Giriş,” Medya Gücü ve Demokratik Kurumlar, s. 13 -20, İstanbul; AFA Yayıncılık.

- Alemdar, K. (1999) "Medya ve Etik," Medya Gücü ve Demokratik Kurumlar, s. 253 – 258, AFA Yayıncılık.
- Abanazır, C. (2006) "Sadece Bir Oyun mu?," Felsefe Yazın, Sayı; 6, s. 20 - 25.
- Aydın, İ.P. (2002) "Yönetmel Mesleki ve Örgütsel Etik," Ankara; Pegem A Yayıncılık.
- Belsey, A. & Chadwick, R. (1998) "Medya ve Gazetecilikte Etik Sorunlar," İstanbul; Ayrıntı Yayınları.
- Cerrahoğlu, N. (2004a) "Sportmedien und Sportjournalismus in der Türkei" Köln: Önel Verlag.
- Cerrahoğlu, N. (2004b) "Türkiye'de Spor Gazeteciliği İmajı," İletişim, sayı; 19, s. 21 -45.
- Doğan, İ. (1999) "Türk Futbolunda Potansiyel İstanbul Ruhu ve Şiddet". Düşünen Siyaset, sayı; 2, s. 87–93.
- Doğan, İ. (2003) "Türk Futbolunda Potansiyel İstanbul Ruhu ve Şiddet," Futbolda Şiddet ve Önlenmesi, Ankara İl Emniyet Müdürlüğü Sempozyum Kitabı, s. 63–77, Ankara; Emniyet Genel Müdürlüğü Basımevi.
- Fischer, C. (1993) "Professionelle Sport – Kommunikatoren, Redaktionelle Textproduktion & Sportjournalismus Didaktik," Berlin: Vistas Verlag.
- Görner, F. (1995) Vom Außenseiter zum Aufsteiger, Berlin: Vistas Verlag.
- Girgin, A. (2000) "Spor Medyası ve Basın Ahlak Kuralları," İ.Ü. Spor Dergisi, s. 4.
- Hackforth, J. (1999) "Medien - Sport – Wirklichkeit," in: Verkaufen Medien die Sportwirklichkeit? s. 45–55, Aachen: Meyer & Meyer Verlag.
- Hackforth, J. (2001) "Auf dem Weg Sportgesellschaft?," in: Sport und Sportrezeption, Forum Medienrezeption Band 5, s. 33 -41, Baden – Baden; Nomos Verlagsgesellschaft.
- İnal, A. (2000) "Editörden", Kültür & İletişim, sayı; 2, s. 5–9.
- İrvan, S. (1999) "Takım Tutan Köşe Yazarlarından Sonra Parti Tutan Köşe Yazarları Devri mi Başlıyor?" İletişim, sayı; 02, s. 195–202.
- İrvan, S. (2003) "Medya ve Etik," Medya, Etik ve Hukuk, s. 51–85, İstanbul; İPS İletişim Vakfı.
- Uluç, Ö. (2002) Türkiye Gazetesi, 25.02.2002.
- Tokgöz, O. (2000) "Türkiye'de İletişim Araştırması: Nereden Nereye", Kültür ve İletişim, sayı; 2, s. 12–13.
- Öz, A. (2006) "Futbol ve Demokrasi," Felsefe Yazın, Sayı; 6, s. 34 -38.

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN AHLAKI YARGI YETENEĞİ NEDEN DÜŞÜK?

Yrd. Doç. Dr. Nermin ÇİFTÇİ

Yıldız Teknik Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Bölümü

Özet: Bilimin ve etiğin ilkelerinin ve bununla birlikte eleştirel düşünmenin ve aydınlanmanın hüküm sürmesi gereken kurumlar olarak üniversiteler insanlığın, dünyanın, kültürlerin, toplumların, ülkelerin, bireylerin bilimsel, sosyal-kültürel, sanatsal, ekonomik, ekolojik gelişiminde sorumluluk payını en yüksek olan kurumlardır. Bu kurumların üyeleri olarak öğretim elemanları ve öğrenciler de aynı sorumluluk yükünü taşıma durumundadırlar. Böylesi bir sorumluluk, bireylerin sosyal-ahlaki yeteneğe, rasyonel diskurs yeteneğine problemlerle başatma ve yeni çözümler üretebilme yeteneğine sahip olmalarını gerektirir. Bu çalışmanın amacı üniversite eğitiminin öğrencilerin ahlaki yargı yeteneklerinin gelişimini destekleme düzeyini incelemektir. Araştırmanın teorik dayanağını Kohlberg'in bilişsel ahlak gelişimi teorisi oluşturmaktadır.

Araştırmaya Uludağ ve Ankara Üniversitesi'nin çeşitli fakültelerinde okuyan 788 (498 bayan, 290 erkek) öğrenci dahil edilmiş, veriler, Lind tarafından geliştirilen (1977) ve Çiftçi (2001) tarafından Türkçe'sinin geçerlik, güvenilirlik çalışmaları yapılmış olan "Ahlaki Yargı Testi (MUT)" ile toplanmış ve SPSS paket programında analiz edilmiştir. Öğrencilerin Ahlaki Yargı Yeteneği Testinden aldıkları ortalama puan beklenenin ve çeşitli Avrupa ülkelerinde Lind tarafından yürütülen benzer çalışmaların ortalamalarının altında bulunmuştur puanın (100 puan üzerinden 17). Tartışma bölümünde bu durumun nedenlerinin neler olabileceği üzerinde durulacaktır.

Anahtar sözcükler: bilişsel ahlak gelişimi, Kohlberg, ahlaki yargı yeteneği, üniversite öğrencileri

Abstract: The Universities are the most important institutions leading the principles of science and ethics along with the enlightenment and critical thinking disregarding the profit of the science and the ethics which are considered to be responsible foundations of the humanity, the world, cultures, societies and countries. Such institutions are also responsible for the individuals' development from scientific, socio-cultural, artistic, economic and ecological the point of views. Both the teaching staff and the students in such institutions are to take mutual required responsibilities. By acquiring such responsibilities, will further enable students to express themselves in social-ethics, rational discourse, solving the problem and generating new ideas. The purpose of this study is to search university students' level of support of progress in their moral judgment abilities. The theory underlining in this study is based on the theory of Kohlberg's Cognitive Moral Development.

The subjects that are involved in this study are the students with a total number of 788 students (498 girls and 290 boys) studying at different faculties of Uludağ University and Ankara University. The data obtained from Lind's test that was developed in 1977 and from the Moral Judgment Test (MUT) of which the validity and reliability of Turkish version had been established in 2001 by Çiftçi. Both tests were analyzed by adapting SPSS package program. The average score (17 out of 100) of the students from the Moral Judgment Test was found below the estimated score and below the average of the similar studies carried out by Lind in many European countries. In the discussion part of this study, the reasons of this outcome will be explained in details.

Keywords: cognitive moral development, Kohlberg, moral judgment ability, university students

GİRİŞ

Üniversitedeki eğitim, bir yandan kariyer sürecindeki mesleki hazırlığı diğer yandan toplumun farklı alanlarındaki irade oluşumuna ortak olma sürecini de kapsayan, farklı boyutları içeren öğrenme sürecidir. Bu süreç aynı zamanda öğretim elemanları ile öğrenciler ve öğrencilerin kendi aralarındaki etkileşime dayanan sosyal bir öğrenme sürecidir. Bütün bunlar sürece katılan tarafların, özellikle sosyal-ahlaki yeteneğe ve her şeyden önce de rasyonel diskurs yeteneği ve zor durumları tasnif edebilme, onlarla başetme yeteneğine sahip olmalarını gerektirir. (Lind, 1987).

Bu çalışmanın amacı, rasyonel tartışma/müzakere yeteneğinin ve demokratik kişiliğin çekirdeğini oluşturan, ahlakın en önemli bileşeni olan adalet bilincinde somutlaşan, ahlaki yargı yeteneğinin üniversite öğrencilerindeki durumunu incelemektir.

Ahlaki yargı yeteneği, insana yaşamını biçimlendirme fırsatı veren özel bir yetenektir. Bu yeteneği sayesinde insan dışardan ya da içsel dürtülerden gelen uyarılara körü körüne tepki vermek yerine gerçek eylem durumunda ilkönce düşünme ve belli bir davranış şeması oluşturduktan (yargılama sürecinden) sonra eylemde bulunma olanağına sahiptir. Böyle bir düşünsel işlemde geçen, içsel müzakereye dayanan eylem şeması aynı zamanda toplumsal yaşama karşı da ahlaki sorumluluk içermek zorundadır. Bu açıdan, ahlaki yargı yeteneğinin özellikle gerekli olduğu, diğer bir yer de, ahlaki sorumluluk içerikle -"iyi" ye yönelik olanla- özdeşleşebilmek ve bunun zıddından -ahlaki sorumluluk içermeyenden- kaçınabilmeyi ayırtetme becerisinin gerektiği durumlardır (Lind, 2003).

AHLAK VE AHLAKLILIK

Gündelik dilde ahlak kavramı, hem kişinin hem de toplumun ahlaki norm ve değerleri anlamında kullanıldığı için yanlış anlaşılmaya müsaittir. Psikoloji için önemli olan ahlak kavramının "ahlaki davranış" olarak tanımlanmasıdır. Ahlaki davranış, bir toplumun ahlaki normlarından bağımsız olarak varolamayacağından psikoloji için bunlar da önemlidir, ancak ahlaki davranıştan söz ettiğimizde, ahlaki normlar sistemi içinde belli ölçüde "çevreye" ait olan ve ondan belli ölçüde etkilenen bireyin açısından bakmış oluruz. Bu nedenle bir grubun ahlaki daha ziyade toplumsal ahlak olarak değerlendirilmelidir. Fakat burada bireysel ahlak salt davranışla sınırlandırılmamalı, ahlaki düşünme ve bilinç süreçlerini de içermelidir (Çiftçi, 2003; Pieper, 1985). Ahlaki bilinç ve ahlaki davranış anlamındaki ahlak kavramı ise, ahlakın bireyde yeniden oluşması olarak anlaşılmalıdır. Bu yeniden oluşması işi, bireyin olayın içinde olduğu kendi ahlakının oluşmasında aktif olarak rol aldığı, bilişsel gelişimde paralel giden gelişimsel bir süreci ifade etmektedir. Nasıl ki çocuğun bir nesneyi kavrayışı onun zihnindeki aktif bir işleyişin ürünü ise ahlaki ilkeler de aynı şekilde bireyde oluşmakta, ya da birey tarafında oluşturulmakta ve gelişmektedir. Ahlaki bilinç ve ahlaki davranış, birey ve toplum karşılıklı etkileşim süreci içinde iken gelişir. Bu karşılıklı etkileşim süreci, sürece katılan tarafların özellikleri olabildiğince açık ortaya konabildiklerinde daha iyi açıklanmış olur. Bu nedenle ahlaki eylemi tanımlayabilmek ve anlayabilmek için ahlaki motivasyon (duygu) ve davranıştan önce, ahlaki düşünce ve bilinç süreçleri incelenmeli ve tanımlanmalıdır. Çünkü davranışlarımızın ahlaki kalitesi ahlaki yargı yeteneğimize bağlıdır (Kohlberg, 1974).

Ancak gelişim psikolojisi açısından bakıldığında ahlaklılığın farklı tanımları olduğu gibi, bu alandaki gelişim hedefleri ve hareket noktaları açısından da farklı yaklaşımlar mevcuttur. Bunlar, farklı felsefi yaklaşımlar, dünya görüşü ya da insan anlayışı ile ilişkilidir. Bu bağlamda üç farklı insan anlayışı belirlenebilir (Trautner, 1991): *doğuştan günahkârlık, tabula rasa (boş levha)*

[=doğuştan ne iyi ne de kötü olma] ve doğuştan masumiyet. İnsanın doğası ve davranışlarının nedenleri ile ilgili farklı anlayış ve kabullere dayanan yaklaşımlar araştırmalarda da gözlenmektedir. *Ahlak ve ahlaklılık* kapsamında, çeşitli davranış biçimleri, yetenekler ve motifler araştırılmaktadır:

Farklı insan anlayışı ve kabullere dayanan yaklaşımların ahlak ve ahlaklılık kapsamındaki araştırmaları başlıca 3 başlıkta ele alınabilir: 1. *Normların içselleştirilmesi*: Gözlenmiyor olunan durumlarda dahi özdenetim. Yani dışsal kontrol ve zorlama olmaksızın normatif yükümlülüklerin yerine getirilmesi. Cinsel ya da saldırgan dürtülerin kontrolü, emir ve yasakların ihlalindeki suçluluk duygusu (davranışçı ve psikoanalitik yaklaşım). 2. *Kendi ihtiyaç ve çıkarlarını geri çekme*: Karşılıklı sorumluluk bazında kendi ihtiyaç ve çıkarlarından vazgeçme, empati ve suçluluk duygularının hissedilmesi, bir başkasına yardım edildiğinde ya da ona zarar verilmediğinde hissedilen manevi doyum denilen duyguların yaşanması, dürüstlük, güvenilirlik, bir otoritenin isteğine karşı itaat ya da direnç gösterme (sosyal psikoloji araştırmaları). 3. *Adalet bilinci ve duyarlılığı*: Hak ve haksızlık hakkındaki yargılar ve yargılama biçimi, kişiler arasında, bir sosyal sistemde ödül ve cezaların ya da kaynakların alış-verişi ve paylaşımına dair kurallar hakkındaki adalet bilinci ve duyarlılığı (yapısal-bilişsel ahlak gelişimi kuramı).

Bu çalışmanın teorik altyapısı, ahlaki, adalet bilinci ve duyarlılığı olarak tanımlayan Kohlberg'in yapısal-bilişsel ahlak gelişimi yaklaşımıdır. Çünkü bu teorinin ve buna dayalı olarak yapılan araştırmaların demokratik kişilik ve demokratik yapıların gelişiminin anlaşılmasına katkısı daha fazladır (Sprang, 1984).

KOHLBERG'E GÖRE AHLAK

Evrensel değer ve doğruların olduğu görüşünden hareket eden Kohlberg'e göre ahlak, hak-haksızlık, doğru-yanlış, iyi-kötü konularında bilinçli yargılama ve karar vermeyi ve bu doğrultuda davranmayı kapsayan bilişsel bir yapıdır. Diğer bir deyişle, bilişsel bir yetenek olan ahlak, bireyin kendisinin belirlediği -ve aynı zamanda evrensel ilkelere örtüşebilecek düzeydeki- ilkelere göre yargıda bulunması, kararlar alması ve davranabilmesi yeteneğidir (Kohlberg, 1968/1995).

Ahlaki karar, sadece mevcut normlara göre değil, (bireyin) tekil iradenin düşünülmüş yasa çıkarma ilkesine uygun olup olmadığına göre ölçülebilir. Bunun ötesinde ise, normun pratik olarak sadece dışardan alınmaması, oluşturulması gerekir. Diğer bir deyişle farklı akıllı varlıkların sosyal yasa ile sistematik bağı, kendini norm koyucu olarak yapılaştıran ahlakî bilinçlilik: Bu, uyması gereken davranış kuralını kendisi koyan, fakat mevcut ahlaki prensiplere uygunluğunu da test eden bir bilinçlilik demektir (Kohlberg, 1974).

Kohlberg'in, ahlaki yargılama yeteneğinin, bilincin bilişsel gelişimine paralel bir şekilde artarak ilerleme kaydettiğine ilişkin görüşünü aydınlatma geleneğine dahil etmek doğru olur (Regenbogen, 1984). Ona göre, birey çevresiyle ahlakî yargısı yoluyla etkileşimde bulunur, bireyin toplumsal algısı ve toplumsal bilinci ahlakî yargı yetisi çerçevesinde oluşur. Lind'e (2003) göre de ahlaki yargı yeteneği kişiliğin ya da demokratik kişiliğin çekirdeğini oluşturmaktadır.

Kohlberg, bütün temel ahlaki müzakereler için baz oluşturacak ve aynı zamanda bu temeli haklılaştıracak bir prensip aramıştır. Kant'ın kategorik buyruğu ona en uygun temel olarak görünmüştür. Her bir bireyin onuruna duyulan saygı, onun için adaletin esasının dayandığı temeldir ve bu onun aradığı temel ölçüt olmuştur.

Kohlberg aşağıdaki kabullerden hareket eder:

1. Psikolojinin araştırma konusu olarak "ahlakî bilinçliliğin", tanımlı felsefenin ödevidir. Ahlakî somut araştırmalar için fonksiyonel

olabilecek bir kavram anlayışı ile sınırlamak yeterli değildir. Ahlakı yalnızca bireylerin toplum hayatına ilişkin günlük değerlendirmeleri olarak ele almak da yeterli olmaz. Ahlakın yalnızca olgular açısından, bireylerin toplumdaki değerlendirmeleri olarak çözümlenebileceği ele alınsa bile; yargıda bulunan somut kişinin ahlaki yargıya varışındaki kendine özgü dinamikleri (bilişsel yapıları) açıklanmadan bu değerlendirme tutumlarını öylesine betimlemek yeterli olmaz ve bir işe yaramaz.

2. Ampirik bulgular, bu bilişsel yapıların, yargılayanın bilişsel gelişim düzeyine bağlı olduğunu göstermek zorundadır. Filozofların “iyi” değerlendirmesi ile neyi kastettikleri sorusu, bu değerlendirmenin anlamının farklı bilişsel düzeylere göre farklı olduğu ispat edilebilirse, konu psikolojinin bakış açısından açıklanmış olur.

Ahlaki gelişimin kapsamlı ve detaylı bir yöntem ile araştırılmasının nedeni, ahlak felsefesinin bu tür bir araştırma yaklaşımını yönlendirmesi gerektiği kabulünden hareket edilmesidir. Kohlberg’e göre, daha ilerlemiş gelişim olarak geçerli olan bir düzey, çıkış noktalarını, felsefi tanımlamalardan, kabullerden, argümanlardan almak zorundadır. Diğer yandan kabullerin empirik sınanmaya açık olmaları gerekir, zira işe değer özgürlüğü ile başlamak mümkün değildir. Onun ahlak gelişimine ilişkin araştırmaya bakışı, araştırmanın felsefeden hareket edip onu devam ettirip ilerletmesi şeklindedir.

AHLÂKÎ YARGI BASAMAKLARI

Kohlberg’in teorisinin temelini Piaget’in bilişsel ahlak gelişimi teorisi oluşturmaktadır. Kohlberg onun çalışmalarını geliştirmiş basamakların sayısını artırıp detaylı tanımlayıp empirik bulgularla kanıtlamıştır. Piaget’in 1932’de, ahlaki gelişimi betimlemesinde dört basamak, heteronom ve otonom olmak üzere iki düzey mevcuttur; ahlak öncesi bir dönem vardır, gelişim heteronom ahlak ya da otorite (ya da yetişkinler) ve onun koyduğu kurallar karşısında tek yanlı saygı ahlaki ile başlar, ve nihai durağı otonom ahlaki düzey ile sonlanacak olan, özellikle akranlar/yaşlılar arasında karşılıklık (reziprozitaet), karşılıklı saygı ve işbirliğinin, dayanışma ile devam eder (Çileli, 1981).

Bilişsel ahlak gelişimi teorisi ahlaki düşünmenin evrensel basamaklarının gelişimine odaklanmaktadır. Kişilerarası ilişkilerdeki çatışma durumları ile ilintili olarak farklı düşünme biçimlerini ele alan teoride bu düşünme biçimlerinin, farklı kişilerin birbirleriyle rekabet eden ahlaki taleplerinin ve haklarının temsil edildiği herhangi bir ikilem durumunda saptanabileceği savunulmaktadır. Farklı düşünme biçimleri, Kohlberg’in ahlak gelişim teorisinde farklı düzey ve basamaklarla ifade edilir, toplam üç düzey ve her düzeyde ikişer basamak üzere toplam altı basamaktan vardır. Ahlaki düşünmenin her bir basamağı, çatışma durumlarında uygulanan ya da ortaya çıkan kendi içinde bağımsız, tutarlı adelet teorisini temsil eder. Basamaklar bir insanın sosyal ahlaki yargısını nasıl formüle ettiğini ve temel pozisyonunu ana hatlarıyla ortaya koyar. Farklı ahlaki düzey ve basamaklardaki insanlar, ahlaki çatışma durumlarında hangi davranış biçiminin doğru davranış biçimi olduğu ve neden doğru olduğu konusunda farklı bakış açılarına sahiptirler (Kohlberg, 1976/1995):

Kohlberg’in, bireylerin bulunduğu ahlaki yargılama basamaklarının kestirimi için kullandığı metot, önce ahlaki ikilemleri tanıtan hikâyelerin verildiği yarı standart, yapısal bir mülakattan oluşur. Bu hikâyelerin her birinde, mülakata katılan kişiden, hikâyedeki kişilerin çatışan taleplerle karşılaştıkları bir durumu tasavvur etmesi istenir. (Ünlü Heinz ikileminde kanserden ölmek üzere olan bir kadının kocasının kendisine yeterli parası olmadığı için kendisine ilacı vermeyen eczacının karşısında yaşadığı ilacı çalma/çalmama ikilemidir. Hikayeyi dinleyen kişiye “Heinz ilacı çalmalı mıdır? Neden evet ya da neden hayır?” sorusu

yöneltilip kararını gerekçelendirmesi istenir (Kohlberg & Kramer, 1969/1995, s. 65). Araştırmacı, bu yanıtların analizinde, öncelikle haklılaştırmanın yapısı ya da formu ile ilgilenir, karar içeriği ile önce fazla ilgilenmez. Önemli olan, bir ikileme sunulan soruya evet ya da hayır şeklinde yanıt vermek değil, bu yanıtın nasıl gerekçelendirildiğidir. Her iki yanıt kategorisinde verilmiş olsa dahi bir yanıt yapısal olarak aynı ya da farklı basamaklara yerleştirilebilir. Ahlakî kararların bireysel ya da kültürel içerikleri sonradan ele alınır.

Gelenek öncesi diğer bir deyişle anlaşmalar/sözleşmeler öncesi düzeyde ahlakî gerekçelendirmelerin merkezinde pragmatik değerlendirmeler, ihtiyaç ve çıkarların tatmini, kişiye yönelik somut zararlardan kaçınma ya da kurallara ve otorite kişilerine karşı itaat yer almaktadır. Toplumsal beklentiler *ben* karşısında dışarda kalmaktadır. Buradaki perspektif, kızımlıktan kaçınmak, ihtiyaçları doyumak ve kendi çıkarlarını korumak için kuralları izleyen somut bireysel aktörün perspektifidir. 1 (Gielen, 1996).

Ahlakî yargının geleneksel (basamak 3 ve 4) düzeyinde insan, genel normlar gibi, iyi bir insan olmanın ne demek olduğunu, ahlakî ya da dinî yasaların ve kurumsal hakların ve ödevlerin öngördüğünü, kendisi nasıl tasavvur ediyorsa ona göre yaşamayı dener. Geleneksel düzeyde gelenekler, kurallar, ödevler ve içinde bulunduğu grubun beklentileri benliğe ait olarak yaşanır. Benlik, kendini kişisel ve kişisel olmayan (toplumsal) karşılıklı ödevler ve beklentilerle özdeşleştirir ve kendini bunların altındaki bir konuma yerleştirir, yani öncelikle kendisinden beklenenler, ödevleri önemlidir kendisi değil.

Gelenek sonrası ya da prensipler düzeyindeki (basamak 5 ve 6) insan, özgürlüğe, eşitliğe, birlikteliğe, bireyin esenliğine ve birey onuruna saygıya yönelik soyut ahlakî prensipleri geliştirir. Prensipler spesifik ahlakî kurallardan birçok açıdan ayrılırlar. Prensipler, somut formüle edilmiş kuralların üstünde yer alan geniş kapsamlı ahlakî muhakemeleri/mülahazaları içerirler. Birçok ahlakî kural, çalmamalısın, öldürmemelisin, yalan söylememelisin, dolandırmamalısın gibi negatif ifade biçimine sahipken prensipler, genellikle yaşam, özgürlük, insan onuru gibi pozitif değerleri içerirler. Prensipler spesifik ahlakî kuralları ya da rol anlayışlarını kapsarlar ve onlara daha derin ahlakî bir anlam verirler.

Gelenek sonrası düzeydeki bir insan, özgürlük, eşitlik, dayanışma gibi genel (evrensel) prensiplerden spesifik toplumsal ya da kişiler arası beklentileri, yasaları ve normları çıkartabilir. Benlik, başkalarının beklentilerinin dışında ayrı bir alandadır. Benliğini, insan toplumlarının bütün üyeleri için bağlayıcı olan genel (evrensel), insanî, aşkın (transzendent) prensiplere karşı yükümlü bir pozisyonda görür. Toplumsal kurallar, hukuk ve düzen, bireylerin azami özgürlüğünün garantisidir. Birey haklarının ve özgürlüğünün azami garantisini sağladıkları için toplumsal kurallar, sistem ve düzen karşısında, yükümlülük hissedilir. Birey kendisini 4. basamaktaki gibi hukuk ve düzene hizmet eden olarak görmez, aksine hukuk ve düzeni kendi özgürlüğüne hizmet eden, kendisinin de özgür iradesi ile bağlandığı, yükümlülük hissettiği toplumsal sözleşme olarak görür (Gielen, 1996).

Bilişsel süreçlerin bir işlevi olarak ahlak ve ahlakî yargılama yeteneği birbirini izleyen hiyerarşik basamaklardan geçerek evrensel adalet prensipleriyile uyumlu biçime ulaşarak tamamlanır. Basamaklar silsilesinin sırası değişmez ve kültürlerüstüdür. Bireyin gelişim sürecinde sırasıyla geçtiği basamakların her biri farklı felsefî yaklaşımlarla örtüşmektedir. Toplumsal koşullar, yargı yeteneğinin gelişmesini hızlandırabilir, yavaşlatabilir ya da durdurabilir ancak, gelişim sırasını değiştiremez. Basamakların kültürden bağımsız bilişsel yapılar olarak varlığı ampirik araştırmalarla kanıtlanmıştır (Gielen, 1996).

ARAŞTIRMA

Üniversite Öğrencilerinin Ahlakî Yargı Yetenekleri

Buraya kadar kısaca Kohlberg'in bilişsel ahlak gelişimi teorisi tanıtılmıştır. Çalışmamızın bu bölümünde konunun ampirik uygulamaları hakkında bir fikir oluşturulabilmesi için üniversite öğrencilerinin ahlakî yargı gelişimlerinin incelendiği araştırma sonuçları üzerinde durulacaktır. Çalışmanın amacı öğrencilerin ahlakî yargı yetenek düzeylerini belirlemek ve bunu Lind'in çeşitli Avrupa ülkelerinde yaptığı araştırma bulguları ile karşılaştırmaktır.

YÖNTEM

Veri Toplama Araçları

Ahlakî Yargı Testi (MUT: Moralischer-Urteil-Test)

Kohlberg'in bilişsel ahlak gelişimi teorisine dayanan Ahlakî Yargı Testi, demokratik kişiliğin bir özelliği olarak "ahlakî yargı yeteneğini" ölçmektedir. Rasyonel, objektif, deneysel bir test olan bu test, Lind tarafından 1977 yılında geliştirilmiş (Lind, 1978) ve daha sonra Türkçe versiyonu ile birlikte oniki dilde geçerliliği sağlanmıştır. Lind'e göre (1984b, s. 166) demokratik irade oluşumu için en önemli yetenek, "bireyin sezgisel olarak oluşturduğu kendi düşüncesini, kendisince seçilmiş ahlakî ilkelere dayanarak refleksiv biçimde irdeleyebilmesi ve bunu karşıt argümanların da bulunduğu bir tartışma/müzakere durumunda test edebilmesidir". Test 3 faktörlü bir dizayna sahiptir: Basamaklar, ikilemler, lehte ve aleyhte argümanlar. Bunlar MUT'deki bağımsız değişkenleri oluşturmaktadır. Ölçeğin Türkçe versiyonunun (MUT-TR) geçerlik araştırması, farklı yaş ve eğitim düzeylerinden 461 kişi üzerinde yapılmış ve geçerlik bulguları ölçeğin Türkçe'sinin de geçerli olduğunu göstermiştir (Çiftçi, 2001a, 2001b).

Kohlberg'in mülakat yöntemine alternatif olarak geliştirilen, yapısal-dinamik kişilik modeli ile uyumlu olan ölçeğin, Kohlberg'in yönteminin zorluğu nedeniyle özellikle objektiflik, geçerlik ve ekonomiklik kriterlerine sahip olması hedeflenmiştir (Lind, 2003). Bu özellikleri ile MUT, ölçme ve değerlendirme dizaynı açısından klasik test teorisine dayanarak geliştirilmiş ölçme araçlarından farklıdır ve ahlakî bilincin parçası olan bilişsel/yapısal ve de motivasyonel/emosyonel boyutların ahlakî yargı oluşumundaki etkilerini analiz etmektedir (Lind, 2000).

Ahlakî Yargı Testi iki farklı ikilemden (hikayeden) oluşmaktadır. Hikayeyi okuyan denek, ikilemdeki kişilerin yaşadıkları problemi çözmek için yaptıkları davranışa ilişkin bir soru ile karşılaşmakta (sızca kişilerin davranışı doğru mudur, yanlış midir?) ve görüşünü bir skala üzerinde belirtmektedir. Daha sonra ikilemdeki kişilerin yaptığı davranışın haklılığını ya da haksızlığını gerekçelendiren, 6 lehte ve 6 aleyhte argüman yer almaktadır. Test, iki ön soru ile birlikte toplam 26 iteme sahiptir. Lehte ve aleyhte argümanlar Kohlberg'in 6 basamağına denk gelmektedir. Rasyonel bir ölçek olduğu için MUT ile elde edilen bilişsel puan (C-Değeri) 0-100 arasında değişebilmektedir. Temel olarak iki tip puan elde edilebilir: Bilişsel/yapısal puan (C-Değeri) ve içerik/emosyonel puan (modal puan).

Bilişsel/yapısal puan, 3 faktörlü varyans analizine benzer bir hesaplama ile bulunur. İçerik puanı testin itemlerini oluşturan 6 Kohlberg basamağına ilişkin -4 ile +4 arasındaki ölçek üzerindeki değerlerin toplanarak elde edildiği diğer bir ifade ile basamakların kabul düzeyine ilişkin puandır. Testi dolduran bir kişinin her bir basamak için aldığı toplam puan (testin bütününde her bir basamağına ait toplam 4 item vardır), Kohlberg basamaklarına benzer olarak görülebilir. Ancak Lind modal puan olarak adlandırdığı bu içerik puanının Kohlberg basamakları gibi kişi için tanısal değerlendirme yapmak amacıyla kullanılmasını uygun görmemektedir. Fakat ona göre eğer mutlaka böyle bir değerlendirme yapılmak

isteniyorsa bunun ancak C-Değeri (bilişsel/yapısal puanın) 30'un üzerinde olduğu kişiler için yorumlanabileceğini, anlamlı olabileceğini söylemektedir.

ÖRNEKLEM, ANALİZ VE UYGULAMA KOŞULLARI

Araştırmaya Uludağ Üniversitesinin değişik fakültelerinin değişik sınıflar ve bölümlerinden 690 öğrenci ile Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesinden 98 olmak üzere toplam 788 (498 bayan, 290 erkek) öğrenci dahil edilmiştir. İstatistik analizler SPSS ile yürütülmüştür. Uygulama, gönüllü öğrencilerin ders saatlerinde grup olarak yapılmıştır.

Bulgular ve Tartışma

Araştırmaya katılan toplam 788 öğrencinin Ahlaki Yargı Testinden aldıkları puanların aritmetik ortalaması 17'dir (medyan 14, mod 14, standart sapma 13). Rasyonel bir test olan testten alınabilecek puanlar 0-100 arasında değişmektedir. Bayan ve erkek öğrencilerin ahlaki yargı testi puan ortalamaları t-testi ile karşılaştırıldığında iki grup arasında fark bulunamamıştır. Bayan öğrencilerin testten aldıkları puanların ortalaması 17.09, erkeklerin 17.38'dir.

Testten sadece birer öğrenci 80, 71, 62, 57, 56 puan alırken, puanların % 35'nin 10 puanın altında, % 60'ının 18, % 75'inin 25, % 80'inin 27, % 85'inin 30, % 91'inin 35 puanın altında olduğu gözlenmiştir.

Lind'in çeşitli Avrupa ülkelerinin üniversite öğrencileri üzerinde yaptığı araştırmada alınan puan ortalaması 40 iken Türkiye'de ahlaki yargı yeteneği testinden alınan puan 17 ile avrupalı öğrencilerin altındadır.

Yazarın doktora çalışması esnasında Türkiye ve Almanya'da çeşitli liselerde okuyan Türk öğrenciler üzerinde yaptığı araştırmada lise öğrencilerinin aldıkları puanlar Almanya'da 18.78 iken Türkiye'de 15.78 olarak bulunmuştur. 2' Lise öğrencileri ile üniversite öğrencilerinin puanlarının yakın olması üniversite eğitiminin demokratik kişiliğin ve tutumların temelini oluşturacak olan ahlaki yargı yeteneğinin gelişimine anlamlı bir katkıda bulunamadığını düşündürmektedir. Toplumun gelişiminin dinamizmini oluşturması beklenen üniversite öğrencilerinin bu durumu ülkemizin geleceği açısından kaygı vericidir. Çünkü bilimsel-eleştirel düşünce yeteneği, sorumluluk bilinci gelişmemiş kişiler toplumsal sorunların çözümünü bir otoriteye havale etme, otoriter gruplara dahil olarak (bireysel perspektifini geliştiremediğinden) sorumluluğunu azaltma, problemlerin çözümünü şiddet ve keyfi otoritede görme eğilimine girebilmektedirler. Farklılığa dayanan sorunların nasıl çözümleneceğine dair bir perspektif geliştiremediğinden farklılığa toleransın azaldığı böyle durumlarda sorunun çözümünü şiddette gören bireylerin çoğalmasına neden olabilmektedir.

Peki üniversite öğrencilerinin ahlaki yargı düzeyleri neden düşüktür. Rawls'a göre (1975), bireyler toplumdaki kurumların adil olduğunu ve kişilerarası ilişkilerde adaletin hüküm sürdüğünü, adil davranışların onaylandığını gözlemlediğinde adil davranmayı öğrenir. Bu bağlamda adalet duyarlılığı, adalet bilincinde somutlaşan ahlaki yargı yeteneğinin üniversite öğrencilerinde de düşük olması ülkemizin genel durumunun bir uzantısı olarak yorumlanabilir.

Eğitimin kalitesinin düşük olması. Üniversitelerin ve öğrencilerin sayısının giderek artması, üniversite kapısındaki öğrencilerin yığılması ile üniversitedeki eğitimin kalitesinin düşmesi, daha az okuyan, sadece fotokopilerden sınavlar için okuyan öğrencilerin artması. Bu nedenle üniversite eğitiminin lise eğitimine benzemeye başlaması.

Eğitim kurumlarında rasyonel-eleştirel düşünce becerisinin, kendine ve başkalarına karşı sorumluluk bilinci ve sorumluluk üstlenmenin kazandırılmaması olması. Toplumsal-politik sorunlarla ilgilenmenin suç olarak görülüp bundan korkulduğu ihtilal sonrası gençliğin korku ve çıkar ahlak düzeyini aşmalarını sağlayacak toplumsal yapılanmanın olmaması.

Notlar:

¹ Basamakların içeriklerinin açıklanması için U. Gielen'den yararlanılmıştır (1996, s. 46-49).

² İki grubun puanları t-testi ile karşılaştırıldığında ortalamalar arasında anlamlı bir fark bulunmuştur (Çiftçi, 2001).

Kaynakça:

- Cevizci, A. (2003). Felsefe Ansiklopedisi, Cilt 1., İstanbul: Etik.
- Çiftçi, N. (2001a). Almanya ve Türkiye'deki Türk Lise Öğrencilerinin Ahlakî Yargı Yeteneklerinin Karşılaştırılması. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üni. Sosyal Bilimler Enst.
- Çiftçi, N. (2001b). Ahlakî yargı testi MUT-TR'nin Türkçe versiyonunun geçerliği. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri/Educational Sciences: Theory & Practice*, 1/2, 295-321.
- Çiftçi, N. (2003). Ahlak Psikolojisi. Ed. A. Cevizci (2003). (s. 105-112). Felsefe Ansiklopedisi. İstanbul: Etik Y.
- Garz, D. (1989). Theorie der moral und gerechte praxis. Zur rekonstruktion und weiterführung des Kohlbergschen wissenschaftsprogramms. Wiesbaden: Deutscher Universitaets-Verlag.
- Çileli, M. (1981). 14-18 Yaşları Arasındaki Öğrencilerde Ahlakî Yargının Zihinsel Gelişim Psikolojisi Yaklaşımı İle Değerlendirilmesi. Doktora Tezi. A. Ü. Eğitim Fakültesi, Ankara.
- Gielen, U. (1996). Kohlbergs Theorie der moralischen entwicklung. In L. Kuhmerker, U. Gielen & R. L. Hayes (Eds.), *Lawrence Kohlberg: Seine bedeutung für die paedagogische und psychologische praxis* (pp. 31-58). München: Kindt Verlag.
- Kohlberg, L. (1968). Moralische Entwicklung. In Althof W. (Hrsg.). (1995). *Lawrence Kohlberg: Die Psychologie der Moralentwicklung* (s. 7-40). Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Kohlberg, L. (1974): Zur kognitiven Entwicklung des Kindes. Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Kohlberg, L. (1995). Moralstufen und moralerwerb: Der kognitiv-entwicklungstheoretische ansatz. In W. Althof (Ed.), *Lawrence Kohlberg: die psychologie der moralentwicklung*. (pp. 123-174). Frankfurt a. M.: Suhrkamp (orijinal work published in 1976).
- Lind, G. (1987): Soziale Aspekte des Lernens: Ambiguitaetstoleranz. In B. Dippelhofer-Stiem & G. Lind (Hrsg.), *Studentische Lernen im Kulturvergleich* (s. 71-106). Weinheim: DTV.
- Lind, G. (2000). Ist Moral lehrbar? Ergebnisse der modernen moralpsychologischen Forschung. Berlin: Logos Verlag.
- Lind, G. (2003): Moral ist lehrbar. München: Oldenburg.
- Pieper, A. (1985). Ethik und Moral: Eine Einführung in die praktische Philosophie. München: Beck.
- Rawls, J. (1975). *Eine Theorie der Gerechtigkeit*. Frankfurt/M.: Suhrkamp.
- Regenbogen, Ar. (1984). Überlegungen zur Rationalitaet von moralischen Urteilen. In Moral und Politik, A. Regenbogen, (Hrs). Köln: Pahl-Rugenstein.
- Sprang, W. (1984). Moralisches und politisches Bewusstsein: Nur eine Frage des sozialen Anwendungsbereichs? In Moral und Politik, A. Regenbogen, (Hrs). Köln: Pahl-Rugenstein.
- Trautner, H. M. (1991). Lehrbuch der Entwicklungspsychologie. Göttingen: Hogrefe.

MESLEK ETİKLERİ VE BİYOETİKTEN BİYOPOLİTİKALARA

Doç. Dr. Nesrin ÇOBANOĞLU
Gazi Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Tıp Etiği Ana Bilim Dalı

Özet: Biyoetik, tüm türler için yaşamın ve doğanın korunmasına, gelecek kuşaklar ve evren boyutlarında katkı sağlamaya yönelik eylemlere “iyi” nitelimesinde bulunmaktadır. Biyokültür, canlılığın gelecekteki sürekliliğinin kavranması ve toplumun belleğine yerleşmesi ile bir canlılık kültürünün doğuşu olarak algılanmalıdır; öyle ki, gelecek kuşakların sorumluluğu çerçevesinde biçimlendirilen yeni biyoetik anlayış, etik ilkeler ve bu ilkeler doğrultusunda oluşturulacak canlılık kültürü de, gelecek kuşaklara karşı etik sorumluluğumuz çerçevesinde, nesilden nesile aktarılmalıdır. Bize göre bunun yolu, doğaya özsel değer veren biyoetik yaklaşımların yansıdığı mesleki etik ilkeler aracılığıyla uygulamaya aktarılması ve bu yolla interdisipliner olarak bütünsel biyopolitikalar oluşturulmasıdır

Anahtar sözcükler: meslek etiği, biyoetik, biyopolitikalar

Abstract: Bioethics defines all actions involving the protection of life in its many forms, the preservation of the environment and contributing to the future generations in the universal sense as good. Bioculture, should be perceived as the formation of a culture of life through the continuation of the the line of species and the place this gains in the minds of the society; such that the new bioethical perception which has been shaped around the responsibility of the future generations as well as the ethical principles and the culture of life that will be formed around this culture should be passed on from generation to generation. According to us, this can only be achieved through reflecting ecocentric bioethical approaches in professional ethics and thus forming interdisciplinary biopolitics.

Keywords: professional ethics, bioethics, biopolitics

1- ETİK

Etik-bilgi koşutluğu teorisi çerçevesinde, her uzmanlık alanında “iyi” eylemin, ilgiyi izleyen bilginin sonucu olduğuna varılmaktadır. Etiğin öğretilebilir bir bilgi niteliğinde olup, olmadığına ilişkin görüşlerin felsefe alanında tartışması sürerken, evrensel olarak meslek etiği ilkelerinin olması ve mesleğin uygulayıcıları tarafından benimsenmesi kabul görmektedir.

Etiğin doğası gereği, günlük yaşama yansıyan eylemlerimizin etik niteliği açısından göz önüne alınacak ölçütler arasında “olasılıklar” vardır. İyi ya da kötü eylemlerimizin yaşantı biçimine yansıdığı olasılıklar mevcuttur ve kişi bu olasılıklardan birini tercih eder. Söz konusu tercihte, H. Reichenbach’ın da vurguladığı gibi; nasıl davranmamız gerektiği konusunda kendi istencimizden sesine kulak vermek ve diğer insanlarla uyum içine girmeye çalışmak gerekmektedir; dünyada bireyin koyduğu amaç ve anlamdan daha fazlası yoktur.

2- ETİĞİN UYGULAMADA YANSIMASI; MESLEK ETİĞİ

Uygulamalı etik kavramında olay-olgu ayırımına yer verilmelidir. Bir zaman çizgisi üzerinde karşılaştığımız tikel eylemler “olay”ı, bu tikel eylemlerin zaman çizgisi üzerinde süregelmesi de “olgu” kavramını ortaya çıkarmaktadır. **Bir toplulukta ya da örgütte uygulamalı etik, örüntüsel ilişkilerde nedensellik ilkesiyle etkileşim sonucu, işin hakları ve sorumluluklar temelinde “nasıl” yapılacağına ait kararların alınması, bu kararlar doğrultusunda eylemde bulunulmasıyla olanaklıdır.** Uygulamalı

etik alanında, bilim ve araştırma etiği, hukukta etik, medya etiği, mühendislik etiği vb. çok sayıda etikten, hatta ne kadar “uzmanlık gerektiren meslek” varsa o kadar da “mesleki etik”ten söz edilmesi mümkündür.

Günümüzde etiğe olan ilgi artışı, bazı mesleklerde karşılaşılan etik sorunların artmasının ya da artan sorunların farkına varılmasının bir sonucudur. Meslek etiği, belirli bir meslek grubunun, mesleğe ilişkin olarak oluşturup koruduğu, meslek üyelerine emreden, onları belli bir şekilde davranmaya zorlayan, kişisel eğilimlerini sınırlayan, yetersiz ve ilkesiz üyeleri meslekten dışlayan, meslek içi rekabeti düzenleyen ve hizmet ideallerini korumayı amaçlayan mesleki ilkeler bütünüdür. (Pehlivan,1998)

Başta “tıp etiği” olmak üzere, çevre sorunlarının insana ya da insanlığın geleceğine olası etkilerini konu edinen “çevre etiği”, en geniş anlamıyla iş ya da ticaret yaşamında ortaya çıkan etik sorunları ele alan “işletme etiği”, siyaset ve kamu yönetimi alanında karşılaşılan etik sorunları ele alan “siyaset etiği” ya da yönetim etiği” günümüzde en fazla söz edilen meslek etiklerinin arasında yer almaktadır (Tepe H., 2000)

Bilgisel ya da teknik içeriği ile bu mesleği yapma yetkinliğine ulaşma yolları ne denli farklı olursa olsun, mesleklerini uygularken profesyonellerin sergilemeleri beklenen belirli davranış biçimleri bulunmaktadır. Bu “formlar” mesleklerin kendi özgün yapılarıyla, ortaya çıkış zamanları ile ve belki bir anlamda onların tarihsellikleriyle de bağlantılı biçimlerdir.(Arda, 2003)

3- BÜTÜNSEL YAKLAŞIMLA; BİYOETİK VE MESLEK ETİKLERİ İLİŞKİSİ

Etik, insan - insan ilişkilerinde açık uçlu sorulara “iyi - kötü” değerlendirmeleri ile yanıtlar bulmaya çalışırken, onun önemli bir bileşeni olan sorumluluk insanla sınırlı tutulmaktaydı.

Etik alanında ele alınması gereken temel sorun, özne-nesne ayrımı olmalıdır. Değerlerin, onlarla ilgili kavramsal ve dilsel biçimlendirmelerimizin ilk başta kuşkusuz bir yaratıcısı, düşünürü, biçimlendiricisi ve onları içinde barındıran bir sahibi vardır ki, bu insandır. İnsan söz konusu değerlerin öznesi olarak görülmelidir. Değerlerin öznesi tek bir varlıktır, buna karşılık onların nesnesi, öznenin değerlerini yönelttiği, değerlerinin içeriğinde yer alan ya da bunları oluşturduklarını her şey olabilir; örneğin öznenin kendisi, en yakın çevresindeki insanlar, genel olarak toplumsal çevresi ve onu oluşturan değişik bireyler, tüm insanlık, öteki türler –tüm hayvan ve bitkiler-, tüm doğa.(Örs, 1997)

Yukarıda anlatılan düşünce akımları ortamında yoğunlaşan ve çevre bağlamında gittikçe daha sık gündeme gelen bir kavram da **biyoetik**dir

Biyoetik kavramıyla insanın sorumluluk alanı, hayvanlar, bitkiler, hava, su gibi tüm bileşenleriyle birlikte ekosistemle olan ilişkisine kadar genişletilmiştir. İnsan merkezli “antroposentrik” görüş, ekosisteme insan için yararı ölçüsünde araç olarak değer vermektedir; buna karşılık ekosisteme özel değer veren, amaç olarak benimseyen “ekosentrik” bakış açısı ile çevre etiği, sorumluluğu insana yüklemektedir. Geçmişte değerler felsefesi dar bir mekanda, dar bir zaman diliminde oluşan ikilemleri irdelerken, teknolojiye sınırsız, hızlı ve görünüşte gelişmenin yansımasıyla, günümüzde, gelecek kuşaklar ve evren kavramları da ikilemlerde belirleyen olarak önem kazanmıştır. Çağdaş deontoloji ve etik anlayışı toplumsal politikalar, çevre sorunları, biyoetik kavramlar ile yakından ilgili olmalıdır.

Çevre ve etik kavramları arasında da yakın bir ilişki bulunmaktadır. İnsan davranışını ‘iyi’ eylemlere doğru yöneltmeyi amaçlayan bir *değerler* sistemi olarak etik, çevre bağlamında ele alındığında, çevreye ilişkin değerler bütününe, buna bağlı olarak da ‘doğaya saygı’ ve ‘insan kişiliğinin geliştirilmesi’ ilkelerini

anlatır. K.O. Apel'in önerdiği üzere, ilkin uzunca bir süre bireylerarası ilişkileri ('mikrosfer'i) konu edinen etik, uygarlığın ilerlemesi ve insanın gezegen üzerindeki bütün toplumlari ve onların değerlerini, yaşanan teknolojik gelişmelerin zararlarından koruma sorumluluğunu edinmesi ile birlikte, bireyin toplum ve evren ile ilişkilerini ('makrosfer'i) konu eder bir düzeye gelmiştir (Keleş & Hamamcı 1993, 2002: 232-233).

A. Naess'in öncülük ettiği *derin ekoloji* yaklaşımı, çevre etiğini temelden ilgilendiren ilkeler barındırması açısından kayda değerdir. Bu yaklaşıma göre, yeryüzünde insanların yanısıra insan dışındaki canlıların gönenci de, insan için taşıdıkları yarar ve değerden bağımsız olarak, kendi başına bir değer taşır. İnsanlar ve öteki canlılar arasında bir yandan diyalektik bir bağ olduğu, bir yandan da insan lehine eşitsiz bir ilişki olduğu, buna bağlı olarak da çıkarları çeliştiği andan itibaren insanın doğal çevre değerlerinden özveride bulunmaya başladığı görülmekte, bu da doğayı insanlar için sağladığı yardardan bağımsız şekilde korumanın gereğini göstermektedir (Keleş & Hamamcı 1993, 2002: 226, 239).

Yunanca 'yaşam' anlamındaki '*bios*' kavramına saygıdan hareketle, insan yaşamının dünyadaki tüm canlılarla uyum içinde sürdürülmesi, temel biyoetik ilkelerindedir. Biyo-çevrenin, 'biyolojik çevre'nin ötesinde bir anlamda, daha iyi anlaşılması ve takdir edilmesi ile, insan-merkezli (antroposantrik) yaklaşımlardan, yaşam çevresini merkez alan (*biyosantrik*) yaklaşımlara yöneliş öngörülmektedir. İlerleyen teknolojik imkanların toplumsal değerlerle uzlaştırılarak gerçekleştirilmesi ve bugün bunların arasında mevcut olan uçurumun giderilmesi de bu yönelişin bir parçası olacaktır.

Biyoetik, insanlığın ve biyo-çevrenin barış ve uyum içinde birlikte geçireceği evrimin etik ve felsefi temellerini ortaya koyar. Günümüzde acilen çözüm bulunması gerekli temel sorun, insan faaliyetlerince biyo-çevrenin geleceğinin tehdit edilmesidir. Bu sorunun çözümü için ise tutum ve davranışlarımızda köklü bir değişimin gereği vurgulanmaktadır. (Vlavianos-Arvanitis & Oleskin 1992: 16, 17)

Günümüz insanı, ekosistem ve sosyal hizmetlerin bozulmasından kaynaklanan yetersiz beslenme, kirlilik ve hastalıklar nedeniyle yaşam potansiyelini tam olarak kullanamamaktadır. Sosyal hizmetlerin bozulmasının yanında ekosistem de bu bütünlük ve sağlığa yönelik önemli tehditleri bünyesinde barındırmaktadır. Her ne kadar sosyal-sistemin ve ekosistemin fonksiyonlarını tam olarak yerine getiremediği gittikçe kabul görse de, her iki sistemin sürdürülebilirliğine yönelik çok az sayıda girişim bulunmaktadır. Sürdürülebilirliğin sağlanmasına yönelik etik yaklaşımlar çerçevesinde uygulamalı etik, insanların ekosistem ve insan sağlığı ile tekrar bütünleşmesini sağlayacak sürdürülebilir bir toplum oluşturmaya yönelik yönlendirici fikirler olarak karşımıza çıkmaktadır. (Albrecht G.A., 2001)

Diğer alanlarda da olduğu gibi, çevre alanında da doğru eylem, ilgyi izleyen bilginin sonucudur. Bilgi veya ilgi eksikliği çevre felaketleriyle sonuçlanmaktadır. Çevre etiğinin doğuşu, aslında insanların kendi hayatta kalabilme çabalarının bir sonucudur. Çevre etiği, devletlerin ve ülkelerin etkinlikleri olarak evrensel düzeyde, profesyonel düzeyde birey düzeyinde ele alınabilir. **Meslek etikleri de birbirlerinden etkilenmektedirler; öyle ki günümüze kadar sadece insan merkezli görünen tıp etiğinin de genişleyerek insan-doğa ilişkisiyle ilgilendirildiği görülmektedir.** (Warber S. L., Fetters M. D., Kaufman P. B., 2003).Hatta, J. Pierce ve C. Kerby (1999) tarafından tıbbın çevreye, ekolojeye, doğal kaynak korunumu ve atık üretimine olan etkilerine dikkat çekilmiş; hiç düşünülmeden sıhhi amaçlarla kullanılan petrol türevi sentetik eldivenlerin üretimi için gerekli doğal kaynağın (latex

üretilen ağaçlar) kıtlığının ve ayrıca bu tür eldivenlerin doğada yol açtığı (latex üretilen ağaçların geri dönüşsüz yok edilmesi sonucunda oluşan) yıkımının getirdiği ekolojik ve ekonomik maliyetin, sentetik eldivenlerin tercih edilmemesi için yeterli sebep olup olmadığı sorgulanmıştır.

4- POLİTİKA VE BİYOPOLİTİKALAR

Siyaset biliminin temel kavramlarından olan politika dilimizde farklı iki anlam kümesi için kullanılmaktadır. Bunları çok kısa olarak tanımlarsak; Politika (policy) erki kullanma yöntemi ve **sistemin yapısına** ilişkin (neyi, ne zaman, kimin alacağına ilişkin) özgün öneriler dizgesidir. Politika (politics) neyi, ne zaman, kimin, nasıl alacağına karar verebilme **erkini** elde etme uğraşı olarak tanımlanabilir. Bir eylemin gerçekleştirilmesinde izlenmek üzere belirlenen ve açıklanan ilkeler bütünü “politika”dır.

Dünyadaki yaşamın korunması ve sürdürülmesi için uygulanacak politikaları konu alan bilim dalı biyopolitikalar”dır. Oldukça yeni olarak 1985 yıllarında benimsenen bir siyaset bilimi kavramıdır. Bütünsel yaklaşım dediğimiz, interdisipliner bir anlayışla farklı bilim dalları/bilgi alanlarının birlikte tüm canlılık için biyoetik ilkeler doğrultusunda “iyi eylem” e ulaşma yollarını bulmayı hedefler. Hızlı teknolojik gelişim ve büyüme karşısında değer sistemimiz ve önceliklerin sorgulanarak yeniden değerlendirilmesi ve düzenlenmesi işlevini görmek üzere kurgulanmaktadır.

5- BİYOETİĞİN UYGULAMAYA YANSIMA ARACI OLARAK BİYOPOLİTİKALAR

Jardins’in dediği gibi, “Etiksiz bilim boştur, bilimsiz etik kördür”. Her meslek alanında uygulamaya yansıyan iyi eylem, öncelikle ilgiyi izleyen bilgiyi gerektirir. Öyleyse mesleki açıdan doğru eyleme ulaşmak için bilgi sahibi yani eğitilmiş olmak gerekmektedir. Bilgi ve beceri olarak kazanılan yeterlilik bireyi meslek sahibi yaparken, benimsediği değer ve tutumlar onun mesleki etik niteliğinin göstergesidir. İnsanoğlunun öğrendiği bilgi, sanat, gelenek-görenek ve benzeri yetenek, beceri ve alışkanlıkları içine alan karmaşık bir bütünü oluşturan kültür kavramı çerçevesinde etik davranışlar da bir kültür olarak değerlendirilebilir. İnsan içgüdüsel ve kalıtsal değil, doğrudan sonraki yaşantısı içerisinde kazandığı alışkanlıkları, öğrenme yeteneğine sahip hayvanlardan farklı olarak, tümüyle yavrusuna öğretebilen tek varlıktır. Bu bağlamda **kültür; öğrenilir, tarihidir, süreklidir, toplumsaldır, ideal ya da idealleştirilmiş kurallar sistemidir, ihtiyaçları karşılayıcı ve doyum sağlayıcıdır, bütünleştiricidir** ve belki de en önemlisi **değişir**. Etik alanındaki önemli düşünürlerden Kant ve daha sonraki düşünürlerden J. Rawls’un üzerinde durduğu **gelecek kuşaklara karşı sorumluluk** çerçevesinde, her kuşak, bir önceki kuşaktan devralmış olduğu, bilgi ve kültür birikiminden oluşan miras kazarını, bir sonraki kuşağa devretmelidir (Keleş & Hamamcı 1993, 2002: 239).

Biyoeetik, tüm türler için yaşamın ve doğanın korunmasına, gelecek kuşaklar ve evren boyutlarında katkı sağlamaya yönelik eylemlere “iyi” nitelimesinde bulunmaktadır. Biyokültür, canlılığın gelecekteki sürekliliğinin kayranması ve toplumun belleğine yerleşmesi ile bir canlılık kültürünün doğuşu olarak algılanmalıdır; öyle ki, gelecek kuşakların sorumluluğu çerçevesinde biçimlendirilen yeni biyoetik anlayış, etik ilkeler ve bu ilkeler doğrultusunda oluşturulacak canlılık kültürü de, gelecek kuşaklara karşı etik sorumluluğumuz çerçevesinde, nesilden nesile aktarılmalıdır. Bize göre bunun yolu, doğaya özsel değer veren biyoetik yaklaşımların yansıdığı mesleki etik ilkeler aracılığıyla uygulamaya aktarılması ve bu yolla interdisipliner olarak bütünsel biyopolitikalar oluşturulmasıdır.(Çobanoğlu N, Demirbaş G. 2003)

İnsanın, şerefli ve huzurlu bir hayata izin verecek kalitede bir çevrede, özgürlük, eşitlik ve elverişli hayat şartları içinde yaşamasının temel hakkı olduğu, Stockholm konferansı bildirgesinde de pekiştirilmiştir. Sosyal ve fiziksel anlamda kaliteli bir çevre, içinde temel insan değerlerinin yeşereceği, insanların ruhen gelişip zenginleşeceği, süreklilik kazanarak kimliklerini ifade edebileceği bir ortamdır. Bir araç değil, amaçtır (Gökçe 1993: 19).

6- DEĞERLENDİRME

Tüm canlılara “bios” saygı ve uyum çerçevesinde ortaya çıkan biyoetik ilkeler ışığında Antroposentrik yaklaşımdan, biyosentrik yaklaşıma dönüşüm giderek daha çok benimsenen bir değer olmaktadır. Bu bağlamda sınırsız bir gelişme kavramından sürdürülebilirlik kavramına dönüş olmaktadır. Bu bağlamda, teknoloji ve toplumsal değerler arasında uyum sağlanması biyoetik bir değer olarak biyopolitiklara yansıtılmalıdır. Teknolojik gelişmenin tabanda, biyoetik ilke ve değerlerin üstte olduğu piramit biçiminde toplumsal bir yapı düşüncesi benimsenmelidir.(Vlavianos-Arvanitis, A & Oleskin, A, 1992)

Politikalar, ekonomi, hukuk, yönetim, uluslar arası ilişkiler... zemininde bazı kurallar doğrultusunda oluşturulur ve yürütülür. Bu kuralların oluşturulmasında siyasa ve siyaset adamının evrensel nitelikleri kadar uygulamaya ilişkin etik kuram ve ilkeler de belirleyicidir. Ülke yönetimlerinin ulusal ve uluslar arası demokratiklik düzeyi biyopolitikalara doğrudan etki eder. Biyopolitikaların belirlendiği küresel ve ulusal güç ilişkileri, ulusların demokratiklik derecesi, ulusal öncelikler gibi siyasal kavramlar biyoetiğin biyopolitikalara yansımaları etkiler.

Güncel olaylara yön verecek doğru çıkarsamalar yapmak için, koşulların doğru bilgisi yanında, değerler bilgisi de gereklidir. İnsanlığın alternatif bir gelecek olanağına ve potansiyeline sahip olduğu bilinci geliştirilmeli ve ilerlemenin gelecek kuşaklar ve tüm dünya için etkileri bir bütün olarak günümüz uygulamalarına ilişkin politikalar belirlenirken gözönüne alınmalıdır. Bu bağlamda bütünsel yaklaşımla biyoetik ilkelerin yaşama geçirilmesinde en önemli araç olan biyopolitikalar doğrultusunda meslek etiği ilkeleri biçimlendirilerek uygulamaya yansıtılmalıdır. Biyopolitikaların Dünya da barış sağlanması yolunda katkısına olan inanç güçlendirilmelidir. Biyoetik değerlerin geliştirilmesi ve kitleselleştirilmesi için meslek etiği ilkeleri içinde önemli bir değer olarak benimsenmeli, böylece değerlerin meslekler aracılığıyla uygulamaya aktarılması sağlanmalıdır. **Biyopolitikalarda etik yönelimi biçimlendirmek üzere, aktif bir tutumla biyoetik ilkeler vurgulanmalıdır. Biyoetik ilkelerin bütünsel bakış açısıyla biyopolitikalarla yaşama geçirilmesinin en uygun yollarından birisi de, meslek etiği ilkeleri içinde yer verilerek, yaşama yansıtılmasıdır.**

Kaynakça:

- Albrecht A. Glenn, “Applied Ethics in Human and Ecosystem Health: The Potential of Ethics and an Ethic of Potentiality”, Ecosystem Health, Cilt 7, Sayı 4, Aralık 2001.
- Arda Berna, “İş Ahlakı Açısından Tıp: Neredeyiz? Nereye Gidiyoruz?”, Üniversite-Toplum e-dergi, Mart 2003 3:1, s. 4.
<http://www.universite-toplum.org.tr>
- Curi Kriton, “Meslek Etiklerinde Yeni Bir Boyut: Çevre Etiği”, Etik ve Meslek Etikleri.
- Çobanoğlu Nesrin, Demirbaş Güleşan Biyoetik Yaklaşımların Uygulamalı Etiğe Yansımaları (Reflections Of Bioethical Approaches To Applied

-
- Ethic), III. Ulusal Tıbbi Etik Kongresi Kongre Kitabı (Cilt 1), 2003. s.589-595.
- Des Jardins Joseph R., Environmental Ethics, Wadsworth Publishing Company, Second Edition, 1997.
- Gökçe, Birsen, "Toplum Bilimi ve Çevre", iç: Y. Ertürk (der.), Toplum ve Çevre, Sosyoloji Derneği, Ankara, 1993, s.13-22.
- Keleş Ruşen, Ertan Birol, Çevre Hukukuna Giriş, İmge Kitabevi Yayınları, 2002.
- Keleş Ruşen & Hamamcı, Can, 1993, 2002 (4. baskı), Çevrebilim, İmge Yayınları, Ankara.
- Mocan M. Reşat, Etik ve Meslek Etikleri, <http://www.ydk.gov.tr/dergi/dergi1.htm>, 16.4.2003.
- Pehlivan İnayet, Yönetmelik, Mesleki ve örgütsel Etik, Önder mat., 1998.
- Reichenbach Hans, Bilimsel Felsefenin Doğuşu, Remzi Yayınevi, 3. Basım, 2000.
- Örs Yaman, "Gelişmekte Olan Bir Kavram: Biyoetik", İstanbul konukevi çevresinde yapılan konuşma, 23-11-1990.
- Örs Yaman, "Etik Açısından Doğal Çevremiz", İnsan-Çevre-Toplum, İmge Kitabevi Yayınları, 2. Basım, 1997.
- Pierce J., Kerby C., "The Global Ethics of Latex Gloves: Reflections on Natural Resource Use in Healthcare", Cambridge Quarterly of Healthcare Ethics, Cilt 8, 1999.
- Tepe H., Etik ve Meslek Etikleri, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara, 2000.
- Vlavianos-Arvanitis, Agni & Oleskin, Alexander, 1992, Biopolitics – The Bio-Environment – Bio-Syllabus, Biopolitics International Organization.
- Warber S. L., Fetters M. D., Kaufman P. B., "Environmental Ethics: Finding a moral compass for human-plant interaction", Alternative Therapies in Health and Medicine, Cilt 9, Sayı 2, Mart/Nisan 2003.

PROFESYONEL DAVRANIŞ VE MESLEK ETİĞİ

Doç. Dr. Nesrin ÇOBANOĞLU

Gazi Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Etiği ve Tıp Tarihi ABD Başkanı

İlke Bezen AYDOĞDU

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO

Özet: Geçmişten günümüze, insan yaşamında meslek önemli bir yere sahiptir. Bu önemin yanısıra farklı mesleklerin uygulanması sırasında birçok etik ikilem ve sorun yaşanmaktadır. Bu ikilemlerin çözüm yöntemi ve çözüm eylemlerinin etik “iyi”liği meslek etiğinin özünü oluşturmaktadır. Mesleki bilgi ve beceri gerektiren bir sorunun değer sistemi açısından uygun biçimde çözümlenmesi için, evrensel genel etik ilkeler yanında mesleğe ilişkin etik kurallarının ve etik davranış biçimlerinin eylemlere yansımaları, o mesleğe ilişkin profesyonel davranış kalıplarını biçimlendirir. Günümüzde teknolojik yenilikler ve bilimsel gelişmeler karşısında meslekler çeşitlenmiş ve yeni mesleklerin yeni etik sorun kümeleri yanısıra, eski mesleklerin de yeni etik sorun kümeleri ortaya çıkmıştır. İnsanların mesleki uygulamalarında “en iyi”yi seçme becerileri meslek etiği eğitimi ile biçimlendirilmelidir. Meslek uygulamalarında iyi-kötü örnekler tartışılmalı ve profesyonel davranışın etik kodları öncelikle meslek örgütleri tarafından, evrenselden yerele yansıtılmalıdır. Etik açıdan mesleğe özgü iyi eylemler uygulamadan özenle seçilerek gerektiğinde etik eğitimi yönteminde kullanılmalıdır. Rol model olarak uygun birey davranış örnekleri verilmelidir. Meslektaşların, mesleki sorunla karşılaştığında bunu etik değer sistemi açısından uygun yöntem ve tekniklerle çözümlene örnekleri ile profesyonel davranışlar geliştirilmelidir. Mesleğe özgü savunulan değerler ilke şeklinde meslek uygulamalarına yansıtılmalıdır.

Anahtar sözcükler: meslek, meslek etiği, meslek etiği eğitimi, profesyonel davranış

Abstract: Professions have a great significance in human life. Despite such importance, many ethical problems and dilemmas are encountered while practising each profession. The solution methods and the quality of the solution methods of these dilemmas are the essence of professional ethics. In order to solve some of the encountered problems in accordance with system of values; besides universal ethical principles, professional knowledge and expertise may also be required and the reflection of these will shape the professional ethical code of behaviour. In today's world the progress of technology and scientific achievements have created new fields of profession and hence new ethical problems as well as creating new problems to older professions. The human ability to choose the best in the practice of professions should be developed with education in professional ethics. In the applications of professional ethics good & bad examples should be discussed and the ethical codes of professional behaviour should be reflected from the universal to the local by the lead of the professional organizations. Ethically profession-specific good conducts should be selected from practice and used in ethical education. Individual example behaviour should be reflected as role models. Professional life should be developed by the enhancing the ability of the practitioners to solve possible ethical dilemmas in correspondence with universal ethical principles. Profession-specific values should be reflected on practice in the shape of professional principles.

Keywords: profession, professional ethics, professional ethics education, professional behaviour

GİRİŞ

İnsanların yaşamlarında meslekleri önemli bir yer oluşturmaktadır. Ancak, özellikle çağımızda teknolojinin ulaştığı düzey ve yolaştığı yenilikler karşısında insanlar meslek hayatlarında birçok yeni sorunla karşılaşmaktadırlar. Sorunlar ile birlikte karşılan ikilemler de iyice artmaktadır. İşte meslek etiği, insanların mesleklerinde karşılaştığı çoğu zaman algılaması ve çözümünü uzmanlık gerektiren bu sorunlar ve ikilemler sonucunda ortaya çıkmıştır. Belirli bir meslek grubunun, mesleğe ilişkin olarak oluşturup koruduğu, meslek üyelerine emreden, onları belli şekilde davranmaya zorlayan, kişisel eğilimleri sınırlayan, yetersiz ve ilkesiz üyeleri meslekten dışlayan, meslek içi rekabeti düzenleyen ve hizmet ideallerini koruyan mesleki ilkeler bütünü olarak tanımlanan meslek etiği, meslek grubunu oluşturan bireylerin kendi aralarında ve toplum ile olan ilişkilerini düzenlemektedir (Pehlivan 1998, s. 75). Bu bağlamda burada öncelikle temel etik yaklaşımlardan bahsedilerek, daha sonra meslek etiğine geçilecektir. Özel olarak tıp etiği, çevre etiği ve yönetim etiği açısından konu ele alınacaktır.

ETİK VE TEMEL ETİK YAKLAŞIMLAR

Etik kavramı, Yunanca **ethos** sözcüğünden türetilen “davranış biçimini ifade eden karakter” anlamına gelir ve “ahlaki değerler statüsü” olarak tanımlanır (Keleş, Ertan 2002, s. 181). Aristoteles’ten bu yana bir felsefi disiplinin adı olan etik’in Yunanca’daki kullanımına ilişkin iki farklı anlamı söz konusudur. İlk kullanımı alışkanlık, töre, görenek anlamlarını taşır; eylemlerini antik sitede geçerli olan töreye uygun olarak eğitim yoluyla düzenlemeye alışkın kişi, genel kabul gören “ahlak yasası” normlarını izlediği sürece “etiğe” göre davranmaktadır. Ama dar anlamda ve asıl anlamına göre, etiğe göre eylemde bulunan ve davranan kişi, aktarılan eylem kurallarını ve değer ölçülerini sorgulamadan uygulamayı; aksine, kavrayarak ve üzerinde düşünerek talep edilen iyiyi gerçekleştirmek için onları alışkanlığa dönüştüren kişidir. Alışkanlık, töre ve görenek karakter anlamını da almakta, erdemli olmanın temel tavır olarak pekişmektedir. Yunanca ethos kavramının Latince karşılığı mos sözcüğüdür. Hem töre hem de karakter anlamına gelir. Ahlak, bir insan topluluğunda karşılıklı ilişkilerde gelişen saygı ve birbirini benimseme süreçlerinden oluşan ve kendilerine norm olarak geçerlilik tanınan geneli bağlayan eylem modellerini içerir. Olgunlaşmış yaşam biçimlerini temsil eden düzen kurulumlarını; bir topluluğun değer ve anlam anlayışlarını yansıtan yaşam biçimlerini gösterir (Pieper 1999, s. 30).

İyi ve kötü arasındaki ayırım, evrimsel süreçte mistisizme dayandırılarak Tanrı’nın ve onun yarattığı doğal düzeni temsil etmiş, daha sonra yerini, daha iyi bir dünya ve evrene sahip olma yolunda birey ve toplumsal davranış biçimlerini sorgulayan bir etik anlayışa bırakmıştır. Etik değerler, eskiden metafizik kavramlarla temellendirilirken, günümüzde insanların daha iyi yaşamlarını ve dünyanın bir bütün olarak ileriye gitmesini sağlamaya yönelik kavramlarla temellendirilmektedir. Geçmişte değerler felsefesi dar bir mekanda, dar bir zaman diliminde oluşan ikilemleri irdelerken, teknolojideki sınırsız ve hızlı gelişmenin yansısıyla günümüzde, gelecek kuşaklar ve evren kavramları da ikilemlerde belirleyen olarak önem kazanmıştır. Etik genel olarak, her konuyla ilgili normların yapısına ilişkin düşünceler oluşturur, değerlendirmeler yapar. Yeni ortaya çıkan sorunsala ilişkin çözüm önerileri oluşturur, tartışır. Etik genellikle bilimin ve hukukun yolunu açan bir nitelik de taşımaktadır.

Etik ve ahlak arasında yakın anlam ilişkisi bulunmakla birlikte, kavramların karıştırılmaması gerekir. Etik ve ahlak kavramları çoğu kez birbirlerinin yerine kullanılabilir. Ama etik, ahlaki da içeren daha geniş bir alanı ifade eder. Etiği, ahlak ve hukuk ile birlikte geleneği de kapsayan çok geniş anlamda kullanan hukuk felsefecileri ve toplum bilimcileri bulunmaktadır. Etik kavramı, kullananların ve değişik kullanılışların yöneldiği amaçlarla, çok geniş bir alanı kapsamına alır. Bu kullanımlar, kavrama farklı içerikler yükler (Keleş, Ertan 2002, s. 182). Etik, insan eylemlerini konu alır. Etik ilişkisinin yapısını ve sorunlarını araştırmada tek ipucu insan eylemleridir (Kuçuradi 1988, s. 12). Etik, bir eylemi, iyi bir eylem yapan niteliksel durumu sorar (Pieper 1999, s. 18). Etik alan, “birey” ve bireylerden oluşan “toplum”un değerlerinin felsefi açıdan incelenme alanını oluşturur. Bu anlamda, dolaylı ya da dolaysız olarak insanı ilgilendiren ve yeni yaklaşımlarla insan dışındaki varlıkları da ilgilendirmeye başlayan her konunun, etiğin ilgi alanına girmesi kaçınılmazdır (Keleş, Ertan 2002, s. 183).

Etiğin öğretilbilir bir bilgi niteliğinde olup olmadığına ilişkin görüşlerin felsefe alanında tartışması sürerken evrensel olarak meslek etiği ilkelerinin olması ve mesleğin uygulayıcıları tarafından benimsenmesi kabul görmektedir. Bir kişinin doğal bilme yeteneklerinin geliştirilmesi, genel temel eğitimiyle ilgilidir. Etik değerlendirme ve değerler konusunda eğitim görmesi ise, insan ilişkileriyle ilgili deney kazanması demektir. Çünkü değerler bilgisinin kaynağını bulduğu yer yaşanan insanlar arası ilişkilere dir. Etik değerlerin diğer değerlere göre özelliği etik ilişkilerde ortaya çıkmalarıdır (Kuçuradi 1988, s. 174). Güncel olaylara yön verecek doğru çıkarımlar yapmak için koşulların doğru bilgisi yanında değerler bilgisi de gereklidir. Ayrıca o eylemin yapıldığı koşullarda seçeneklerin oluşturduğu ayrılıklar, başka eylem olanaklarının bulunması da eylemin değerini belirleyici özellikler taşır. Kişi değer sistemiyle uyumlu eylemlerde bulunduğu dönemlerde kendini daha güvenli hisseder. Önderlik, iletişim ve toplumsal uyum sağlayabilme yeteneklerine ek olarak bilginin, istençsel amaçları sürdürmekte katkısı olabilir. İnsanlar arasında uyumun önemli olduğu, bireyin istençlerinin toplumla dengelenerek etik yönelimi belirlediği gözlenmektedir. Kişinin bütünlüğüne yönelik etik değerler tortusu, o kişinin yaşamının değerler bütünlüğü ile etkileşir ve yaşantı ortaya çıkar. Kişi normatif kurallar bütünü ve istencinin itkisiyle bir eylemde bulunur. Değer yargıları ve çıkarlarının çatışmalı olduğu yerde değerler bilgisi ve eylemleri arasında koşutluk yok olacaktır.

Sürdürülebilirliğin sağlanmasına yönelik etik yaklaşımlar çerçevesinde uygulamalı etik, insanların ekosistem ve insan sağlığı ile tekrar bütünleşmesini sağlayacak sürdürülebilir bir toplum oluşturmaya yönelik yönlendirici fikirler olarak karşımıza çıkmaktadır (Albrecht 2001, s. 250). Etik sadece kuramsal bir bilim olarak değil, uygulamalı bir bilim olarak da yapılabilir, genel etik ilkelerin belirli yaşam ve eylem alanlarına uygulanmasıyla yorumlayan özel bir etik olur (Pieper 1999, s. 86). Bir toplulukta ya da örgütte uygulamalı etik, örtüntüsel ilişkilerde nedensellik ilkesiyle etkileşim sonucu, işin haklar ve sorumluluklar temelinde “nasıl” yapılacağına ait kararların alınması, bu kararlar doğrultusunda eylemde bulunulmasıyla olanaklıdır. Uygulamalı etik kavramında olay-olgu ayrımına yer verilmelidir. Bir zaman çizgisi üzerinde karşılaştığımız tikel eylemler “olay”ı, bu tikel eylemlerin zaman çizgisi üzerinde süregelmesi de “olgu” kavramını ortaya çıkarmaktadır.

Eylemler arasında karar mekanizması oluşturulurken 4 tane temel etik yaklaşım kullanılmaktadır.

Bunlar; Kantiyen, Utiliteryan, Komüniteryan ve Liberal etik yaklaşımlardır. Yaklaşımlardan kısaca bahsedilecek olunursa; Kantiyen etik yaklaşımında araç-amaç ilişkisi eylemin niteliğini belirler. Eylemin sonucu ne olursa olsun saptanan amacın niteliği eylemin değerini belirler. Burada araç iyi ise iyi bir iş yapılmış demektir. İnsan eyleminin değerler açısından doğru ya da yanlış oluşu, onun sonuçlarının iyi ya da kötü oluşundan tümüyle bağımsızdır (Örs 1997, s. 366). Kantiyen etik yaklaşımda vicdan çok önemlidir

Utiliteryan etik yaklaşımda; en fazla sayıda insana iyilik verecek eylem iyi eylem olarak değerlendirilir. Araç-amaç ilişkisi eylemin değerini belirlemez. Burada eylemden etkilenecek insanların sayısı ve eylemden etkilene dereceleri önemlidir. Jeremy Bentham ve John Stuart Mill tarafından geliştirilmiştir. Önde gelen noktası insan eylemlerinin sonuçlarıdır (Örs 1997, s. 366).

Komüniteryan etik yaklaşımda toplumu oluşturan her kişi değerlidir. Eylem toplumu iyiye götürüyorsa iyi bir eylemdir. Eylemin değer ve sonuçlarını bu belirler.

Liberal etik yaklaşım ise her kişinin gelişmişliği ve yetenekleri doğrultusunda iyiyi hak ettiğini vurgular. Kişinin özgür davranması ve kendi istenci doğrultusunda eylemde bulunması ve bu eylemin iyiye varması değerlidir.

Herhangi bir eylemin, hangi etik yaklaşımla bakılırsa bakılsın, “iyi”liğine ilişkin değerlendirme bir takım etik ilkeler (kodlar) temel alınarak yapılmaktadır. Böylelikle, etik ilkeler uygulamalı etikte, yapılan eylemlere ilişkin soruşturma yetkisi sağlamaktadır. Birçok ülkede ve birçok resmi ve özel kuruluştaki etik ilkeler belirlenmeye ve yayınlamaya başlayarak, gerek işveren ve gerekse çalışanların bu ilkeler çerçevesinde eylemlerini gerçekleştirmesi beklenmektedir.

MESLEK ETİĞİ

Günümüzde, teknolojinin ulaştığı durumun sağladığı çeşitli faydalar bulunmaktadır. Ancak bunların yanında insanlığın ve tüm yaşamların geleceğine ilişkin kaygılar da artmaktadır. İşte bu artan kaygılarla çeşitli uluslararası kuruluşlarla meslek kuruluşları bazı etik kodlar ya da normlar saptamaya çalışmıştır. Etiğe olan bu ilgi artışı, özellikle genetik alanındaki gelişmelerle artmıştır, daha çok kimi mesleklerde karşılaşılan etik sorunların artmasının ya da artan sorunların farkına varılmasının bir sonucudur. Günümüzde etiğe olan ilgi artışı, bazı mesleklerde karşılaşılan etik sorunların artmasının ya da artan sorunların farkına varılmasının bir sonucudur. Meslek etiği, belirli bir meslek grubunun, mesleğe ilişkin olarak oluşturup koruduğu, meslek üyelerine emreden, onları belli şekilde davranmaya zorlayan, kişisel eğilimleri sınırlandıran, yetersiz ve ilkesiz üyeleri meslekten dışlayan, meslek içi rekabeti düzenleyen ve hizmet ideallerini koruyan mesleki ilkeler bütünüdür (Pehlivan 1998, s. 75).

Uygulamalı etik alanında, bilim ve araştırma etiği, tıbbi etik, hukukta etik, medya etiği, mühendislik etiği, işletme etiği, siyaset etiği, yönetim etiği gibi çok sayıda etikten, hatta ne kadar uzmanlık gerektiren meslek varsa o kadar “mesleki etik”ten söz edilmesi mümkündür. Bu örnekleri daha da artırmak, meslek sayısı kadar etikten söz etmek mümkündür. Ama bu “etik”ler arasında benzerlikler, kesişimler yok mudur? Her ne kadar farklılık gösterse de her meslekte kişiler, kişiler arası ilişkiler, kişilerin diğer kişilere ya da insanlara yapmış oldukları söz konusudur. Bu nedenle kişi-kişi ilişkisinde ya da kişinin bir insan durumuyla ilişkisinde yaşanan etik sorunların, meslekten mesleğe tümüyle değişmesi söz konusu olamayacağı, bu sorunların birçok

durumda benzerlik taşıdığı da açıktır. Uzmanların seçim yapmak zorunda kaldıkları ikilemler etiğin konusudur (Tepe 2000, s. 2). İkilem yaşatan olayların, aynı sorun çerçevesinde kümelenmesi ise etiksel sorun kümelerini oluşturur.

Etiğin soru ve sorunları, kişilerin diğer kişilerle ilişkilerinde verdikleri kararlar ve yaptıkları eylemlerle ilgili olmasına karşın, yaşamda yüz yüze gelinenlerden farklı türde soru ve sorunlardır. Dolayısıyla “doğru eylem nedir?” ile “bu durumda ne yapmak gerekir?” sorusu karıştırılmamalıdır. Çünkü, bu sorular aynı şeyi soramazlar. İlk sorunun yanıtı “doğru eylem”in ne olduğunu söylerken ikinci sorunun yanıtı kişinin içinde bulunduğu durumda ne yapması gerektiğini söylemektedir. Meslek etiklerinin sordukları sorular ise bu iki türden hiçbirine girmez (Kuçuradi 2000, s. 17).

Peki meslek etiklerinde sorulan sorular nedir ve bunların farkı nedir?

Bu, günlük yaşamda sorulan sorular belirli bir kişinin belirli bir durumu, eylemi, kişiyi değerlendirmesi ile ilgilidir. Ya da belirli bir kişinin alması gereken tavırla veya belirli bir durumda yapması gereken eylemlerle ilgili sorulardır. Meslek etiklerinde sorulan sorular ise, belirli bir mesleği icra ederken etik ve hukuksal normlarla ilgili sorulardır (belirli tek tek durumlar karşısında kişinin genel olarak ne yapması veya ne yapmaması gerektiğine ilişkin sorulardır). Bu soruların yanıtları, cevap verdikleri taktirde, uluslararası bildirgeler, sözleşmeler ve meslek ahlak kodları olmaktadır.

Etiği epistemolojiye indirgeyen metaetik, felsefedeki iki farklı görüşün bir araya gelmesinin bir sonucu görünmektedir.

Etiğin uğraştığı ahlak normları olduğu gibi kabul edilirse sonradan bu normlara mantıksal empirizmin “bilimsellik” ölçütü ile bakılırsa, norm önermelerinin bu akımın “bilimsel” dediği önermelerin gösterdikleri özellikleri göstermedikleri doğrudur. Etik normların “bilimsel” olmadığı kabulü, “bilim”in “değer dışı” olması gerektiği talebini güçlendirir. Etik değer veya değerler bilgisi ile değer yargılarının veya genel olarak etik normlar arasındaki farkın görülmediği bir dünyaya getirilen bu talep, amaçlanmayan kimi sonuçlara yol açmıştır. “Bilim”in “değer-dışı” olması talebinin arkasında yatan, bilimsel araştırmaların ve bilimsel bilgilerinin uygulanmasının dinsel ve kültürel değer yargıları ve normları tarafından engellenmemesidir. Ancak; bu talep, bilimsel araştırmada ve çeşitli bilimlerin sonuçlarının uygulanmasında her türlü değer sorunlarının bir yana bırakılmasına götürmüş; bilimin ilerlemesi için “mümkün olan herşeyin yapılabileceği” veya “herşeye izin olduğu” düşüncesi bilim adamları arasında yaygınlaşmıştır. Böylece; özellikle biyoloji, fizik, tıp gibi; çeşitli bilimlerde mümkün olan herşey, sınır tanımaksızın yapılmaya başlanmıştır. Bilimlerin ve teknolojilerin “değer dışı” gelişmesi, kişisel veya siyasal çıkarlarla birleşerek, insanlığı bazı çıkmazlara götürmüştür; bunlar arasında, bugün genellikle global sorunlar olarak adlandırılan bazı sorunlar da bulunmaktadır. Bu durum evrensel olarak geçerli kılınabilecek ortak normlar arayışına da yol açmıştır. İşte çeşitli meslek etikleri patlamasına yol açan en önemli etkenin, bu ortak normlar getirme arayışı ile felsefede metaetiğin egemenliğinin bir araya gelmesi olduğu söylenebilir (Kuçuradi 2000, s. 22). Bilgisel ya da teknik içeriği ile bu mesleği yapma yetkinliğine ulaşma yolları ne denli farklı olursa olsun, mesleklerini uygularken profesyonellerin sergilemeleri beklenen belirli davranış biçimleri bulunmaktadır. Bu “formlar” mesleklerin kendi özgü yapılarıyla, ortaya çıkış zamanları ile ve belki bir anlamda onların tarihsellikleriyle de bağlantılı biçimleridir (Arda 2003, s. 4).

Her ne kadar meslekten mesleğe değişse de, bir takım benimsenmiş temel etik ilkeler mevcuttur. Bunların başlıcaları adalet ve eşitlik ilkesi, dürüstlük ve doğruluk ilkesi, yaşama saygı ilkesi, tarafsızlık ilkesi,

sorumluluk ilkesi, yasallık ilkesi, özerklik ilkesi gibi ilkelerdir (Adams Dollahite Gilbert Keim 2001, s. 43).

Bununla birlikte etik kodlar, genellikle profesyoneller tarafından geliştirilmektedir. Etik kodlar, etik davranış biçimini temin etmede can alıcı bir rol oynamaktadır. Etik kodlar, etik davranış biçimine katkıda bulunur veya etik davranış biçimini temin eder (Banks 1998, s. 2).

Başta “tıp etiği” olmak üzere, çevre sorunlarının insana ve insanlığın geleceğine olası etkilerini konu edinen “çevre etiği”, en geniş anlamıyla iş ve ticaret yaşamında ortaya çıkan etik sorunları ele alan “işletme etiği”, siyaset ve kamu alanında karşılaştırılan etik sorunları ele alan “siyaset etiği” ya da “yönetim etiği” günümüzde en fazla söz edilen meslek etiklerinin arasında yer almaktadır.

Tıp etiği, tıp uygulaması sırasında hekim-hasta, hekim-hekim, hekim-kurum, hasta-sağlık politikası, denek-araştırmacı ilişkilerinde belirlenen değer sorunlarıyla ilgilenmektedir. Hekimlik mesleği özel olarak sanattır çünkü onun yöneldiği “şey” hasta olarak insan, genel olmayan, standartlaştırılmayan eylem nesnesidir. Bundan dolayı meslek etikleri hareketinin tıp etiği ile başlaması ve daha sonra diğer mesleklere doğru uzanması akla yatkındır. Yazılı ilk etik bildirme, bir yönüyle de sanat olarak değerlendirilen hekimlik mesleğine ilişkin Hipokrat Yemini olup, bu yemin ile adalet ve eşitlik (“Hangi eve girersem gireyim hastaya yardım edeceğim”), sır saklama (“Gerek sanatımın icrası sırasında, gerek sanatımın dışında insanlarla iletişim içindeyken etrafımda olup bitenleri, görüp işittiklerimi bir sır olarak saklayacağım ve kimseye açmayacağım”) ve yararlılık (“Gücüm yettiği kadar tedavimi hiçbir vakit kötülük için değil yardım için kullanacağım”) ilkeleri ilk olarak ifade edilmiştir. Ayrıca bugün tıp etiğinden beklenen, bir bilim adamının, ilgili alanda araştırma yaparken veya mesleğini icra ederken genel olarak neleri yapması ve neleri yapmaması gerektiği sorusunu ve bir bilim adamının belirli bir durumda karşılaştığı bir sorunu nasıl çözmesi gerektiği sorusunu yanıtlamasıdır (Koslowski 2000, s. 40).

Çevre etiği, insan-insan ilişkileri hakkında değil, insanın diğer canlılarla ve çevresiyle olan ilişkileri hakkındadır (Ünder 1996, s. 134). Bütün etik yaklaşımlar insanmerkezci yaklaşımı ifade etmektedirler. Ancak artan çevre sorunlarının çözümünde ve insan-çevre ilişkilerini düzenlemekte insan merkezci etik yaklaşımlar yetersiz kalmaktadır. Bunun sonucu olarak da canlımerkezci ve çevremerkezci etik yaklaşımlar ortaya çıkmıştır (Keleş, Ertan 2002, s. 184). Bütün çevre sorunları, insanın doğayla ilişkisi ile ilgili sorunlar sayılmaktadır. Ayrıca birçok çevre sorununun “bilimsel bilginin teknolojiye başıboş kullanılması” ndan kaynaklandığı bir gerçektir. Çevre etiğinden beklenen insanların ve gelecek kuşakların daha sağlıklı yaşayabilmesi, varlığını sürdürebilmesi için yapılması ya da yapılmaması gerekenleri söylemesidir. Çevre etiği, yaşayan insan, doğa ve henüz varolmayan gelecek nesiller arasındaki ilişkileri düzenlemeye çalışır. Bilgi ve ilgi eksikliği çevre felaketleriyle sonuçlanmaktadır. Çevre etiğinin doğuşu, insanların kendi hayatta kalabilme çabalarının bir sonucudur Tüm mesleklerin ana amacı, sonuçta dünyanın ve insanların iyi olmasına ve mutluluğuna katkıda bulunmak ise, herhangi bir mesleğin icra edilmesine ilişkin kuralların içinde “çevre etiği” nin ilkeleri de yer almalıdır. Ancak çevre etiği kavramı da görecelidir ve meslekten mesleğe değişmektedir. Çevresel koruma kavramı ya da ekolojik etiketi çoğu kez karı arttırmak için kötüye kullanılmaktadır (Curi 2000, s. 71).

Yönetimlerin toplumla iç ve dış ilişkilerini düzenleyen sistemde ilişkilere yansıyan değer sistemi yönetim etiğidir. Yönetimlerin karşılaştıkları etik sorunlar ele alınırsa, toplum ve insanlık genel olarak “iyi eylem

olasılıkları”nın artmasını koşullayacak yararlar sağlayacaktır. Değişim olgusu, yönetimdeki yapılanmayı “teknik bir birim” olarak ele alan geleneksel anlayışlardan çok, insanlardan oluşan bir gurup olarak ele alan davranışçı anlayışlara, teknik yönetimi ve davranışsal bir birim değil, aynı zamanda çevresine bağlı ve onunla konuşan dinamik bir birim olarak gören anlayışlara ulaşan yeni boyutlar kazanmıştır. İnsanlar yeryüzünde bir arada yaşamaya başladıkları andan itibaren yönetim ve yönetici sorunları ile karşılaşmıştır. Bununla birlikte yönetimlerde ekonomik ve siyasal kararlar verilirken en uygun seçeneklerin tercih edilmeleri gerekmektedir. Yönetimlerde, sorumlu davranmak her zaman akıllı davranmak demektir. Yarar -zarar dengesinin ayarlanması gerekmektedir. Her türlü eylemde iyi tartışması, yarar – zarar açısından, çıkarlarını gerçekleştirelmesi ile fiziki ve sosyal zararlardan hangisinin tercih edileceği ile ilgilidir. Kısa vadeli eylemler, o an öyle gözükse bile her zaman akıllıca olmayan eylemlerdir (Halis 2000, s. 6). Şirketler bugün dünyada en önemli ekonomik güce sahip kuruluşlardır. Yöneticiler “iyi”yi yapma sorumluluğunu yansıyan çok boyutlu etkileri nedeniyle daha çok taşınmalıdır (Rodin 2005, s. 164).

SONUÇ

Meslek etiği insan yaşamında önemli bir yere sahiptir. Uygulamada, ileri uzmanlaşma ile etik sorunların boyutları genişlemekte, çözümleri farklı alanlara özgü mesleki bilgi ve beceri yanısıra değerler bilgisi gerektirmektedir. Meslekler bağlamında oluşturulan uzmanlık etiğinin amacı her zaman o mesleğin uygulamasına yönelik daha iyiye ulaşmak isteğiyle olmuştur. İnsanların yaptıklarını anlama, ne istediklerini bilme ve en iyiyi başarma isteklerinin meslek etiği ile biçimlenmesi çok önemlidir. Çünkü her zaman görünürde iyi, o mesleğe özgü ilerleme, insanlık için yarar getirmemektedir. Teknolojinin gelişmesi “belki” iyidir ama bunun silah yapımında kullanılması düşünülecek bir noktadır. Meslek hayatlarında uzmanların seçim yapmak zorunda kaldıkları ikilemlerde, koşullara göre etik ilkelerin gözetilmesindeki önceliğin değiştiğini görebiliriz. Eylem seçenekleri içinde bazen birbiriyle çatışan ilkeler olabilir. Böyle birbiriyle çatışan ilkeler söz konusu olduğunda, mümkün olduğunca az sayıda etik ilke harcayarak karar almak tercih edilmelidir.

Meslek hayatında o mesleğe özgü savunulan etik değerlere uygulamada sahip çıkılmalı, etik açısından “iyi” eyleme yönelik etik kodlar mesleğin genel nitelikleri ile uyumlandırılarak meslek etiği uygulanmasında özenle gözetilmeli ve meslek örgütlerince gerektiğinde denetlenmelidir. Mesleğe ilişkin etik kodların uygulanması açısından etkin bir tutumla, “iyi eylem”e yönelik tartışma ve düşünceler yaşama geçirilmelidir. Mesleki etik eğitiminin sürdürülmesinde araç olarak, iyi eylem örneklerinin meslek örgütleri aracılığıyla meslektaşlar ve toplumla paylaşılması etik eğitimi yönteminin aktif, yenilenen bir parçası olarak benimsenebilir.

Mesleğe özgü etik değerlerin uygulamada yerleşmesinde, bireylerin mesleki eğitimleri yanısıra mesleki etik eğitiminin verilmesi önemlidir. Bu bağlamda meslek etiği eğitimi, farklı uzmanlık eğitimleri sırasında mesleki bilgi ve beceri yanısıra etik değerler felsefesi bilgisine dayalı bir eğitim olmalıdır. Mesleki uygulamalar sırasında etik eğitimi meslek örgütleri tarafından sürdürülmelidir. Hizmetiçi eğitim programları ve alana özgü sorun kümelerinin paneller, konferanslar aracılığıyla tartışılması, olumlu ve olumsuz örneklerin denetlenmesi ve olumlu örneklerin meslek topluluğuna duyurulması da devamlı etik eğitiminin önemli ayakları olarak uygulanmalıdır.

Kaynakça:

- Adams, R., A., Dollahite, D., C., Gilbert, K., R., Keim, R., E., "The Development and Teaching of the Ethical Principles and Guidelines for Family Scientists", *Family Relations*, Vol. 50, No.1, p.41-48, 2001.
- Albrecht, A., G., "Applied Ethics in Human and Ecosystem Health: The Potential of Ethics and an Ethic of Potentiality", *Ecosystem Health*, Vol. 7, No. 4, 2001.
- Arda, B., "İş Ahlakı Açısından Tıp: Neredeyiz? Nereye Gidiyoruz?", *Universite-Toplum E-dergi*, Cilt:3, Sayı:1, s.4, 2003, <http://www.universite-toplum.org/text.php?id=109>
- Banks, S., "Codes of Ethics and Ethical Conduct: A View from Caring Professions", *Public Money and Management*, P. 27-30, 1998.
- Curi, K., "Meslek Etiklerinde Yeni Bir Boyut: Çevre Etiği" Yay Haz. Harun Tepe, *Etik ve Meslek Etikleri*, Türkiye Felsefe Kurumu, 1. Baskı, Ankara, s.67-73, 2000.
- Halis, M., *Paradigmadan Uygulamaya Toplam Kalite Yönetimi ve ISO-9000 Kalite Güvence Sistemleri, ISO-9002 Kalite Belgesi Çalışmaları*, Beta Yayınları, İstanbul, s. 5-15, 2000.
- Keleş, R., Ertan, B., *Çevre Hukukuna Giriş*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2002.
- Koslowski, P., "Etik ve Hekimlik Sanatı", Yay Haz. Harun Tepe, *Etik ve Meslek Etikleri*, Türkiye Felsefe Kurumu, 1. Baskı, Ankara, 2000.
- Kuçuradi, I., "Felsefi Etik ve Meslek Etikleri", Yay Haz. Harun Tepe, *Etik ve Meslek Etikleri*, Türkiye Felsefe Kurumu, 1. Baskı, Ankara, 2000.
- Kuçuradi, I., *Etik*, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara, 1988.
- Örs, Y., "Etik Açısından Doğal Çevremiz", *İnsan-Çevre-Toplum*, İmge Kitabevi Yayınları, 2. Basım, Ankara, s.361-371, 1997.
- Pieper, A., *Etiğe Giriş*, Ayrıntı Yayınevi, İstanbul, 1999.
- Pehlivan, İ., *Yönelimsel, Mesleki ve Örgütsel Etik*, Pegem A Yayıncılık, Ankara, 1998.
- Rodin, D., "The Ownership Model of Business Ethics", *Metaphilosophy*, Vol.36, No: ½, p. 163-181, 2005.
- Tepe, H., *Etik ve Meslek Etikleri*, Türkiye Felsefe Kurumu, 1. Baskı, Ankara, 2000.
- Ünder, H., *Çevre Felsefesi*, Doruk Yayınları, Ankara, 1996.

TIP ETİĞİ AÇISINDAN KADINA YÖNELİK ŞİDDET VE CİNSEL TACİZ

Doç. Dr. Nesrin ÇOBANOĞLU
Gazi Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma Merkezi Müdürü
Tıp Etiği ve Tıp Tarihi ABD Başkanı

Özet: Şiddet, insanlığın geçmişten günümüze çözmeye çalıştığı ama her dönem farklı biçimlerde karşılaştığı önemli bir insanlık sorunudur. Şiddetin uygulanma biçimleri topluma, zamana ve kültüre göre değişse de özellikle kadın ve çocuklar üzerinde yoğunlaşmaktadır. Sağlıklı fiziksel, biyolojik ve sosyal çevreye sahip olmak bireyin en temel insan hakkıdır. Fakat bireysel ve toplumsal şiddet, sağlıklı bir toplumsal çevrenin oluşması ve sürdürülmesinde en büyük engeldir. Çalışan kadınların işyerlerinde cinsel tacize maruz kalması ayrımcılık olarak kabul edilmektedir. Eşitsizlik ve ayrımcılık kavramının her biçiminin etik bir yönü vardır. Bundan dolayı da konu etik açısından incelenmelidir. Şiddet ve taciz önemli sağlık sorunlarına yol açmaktadır. Bu nedenle sağlık profesyonellerinin konuya yaklaşımı ve meslek etiği ilkeleri açısından konunun değerlendirilmesi gereklidir.

Anahtar sözcükler: şiddet, cinsel taciz, etik, ayrımcılık

Abstract: Violence is an important problem with which humanity has tried to deal with since the beginning of history but which has occurred in many different forms. Although the face of violence changes with respect to time and culture, it focuses on women and children. To have a healthy physical, biological and social environment is among the most basic rights of an individual. However individual violence and social violence are among the greatest obscurations to the formation and maintaining of a healthy social environment. The sexual harassment of working women at their professional life is considered to be discrimination. Every form of inequality and discrimination has an ethical side. Thus each should be handled as a separate ethical issue. Violence and harassment result in important problems. Hence the issue should be considered together with the approach of health professionals to the issue and professional principles.

Keywords: violence, sexual harassment, ethics, discrimination

GİRİŞ

Şiddet tüm insanlığı ilgilendirmektedir. Uzun yıllardır yasalar, uygulamalar ve eğitimle çözülmek için uğraşılan ama bir türlü baş edilemeyen bir konudur. Bireyin en temel hakkı fiziksel ve biyolojik çevresinin yanı sıra sosyal çevresinin de sağlıklı olmasıdır. Ancak sağlıklı bir sosyal çevrenin oluşması ve devamındaki en büyük engel; bireysel ve toplumsal şiddettir. Şiddet ve taciz konusu en fazla kadın ve çocuklar üzerinde yoğunlaşmaktadır.. Kadına yönelik şiddet ve tacize, yaşamın her alanında, işyerinde, okulda, ailede, savaşta, rastlanılmaktadır. Şiddet ve taciz, zaman, kültür ve topluma göre değişkenlik göstermektedir. Günümüzde çalışan ve eğitimli kadınlar bile işyerlerinde cinsel tacize maruz kalmaktadır. Çalışanların temel hakkı sağlıklı koşullarda ve güvenli ortamlarda çalışmak; din, dil, etnik köken ve cinsiyete dayalı olarak bir ayrıma tabi tutulmamaktır. İşyerinde cinsel taciz de bu ayrımcılıktan birisi olarak kabul edilmektedir. Bu durumun yaygın olması eşitsizlik ve ayrımcılık ruhunu göstermektedir. Eşitsizlik ve ayrımcılık kavramının her biçiminin ahlaki ve etik bir yönü vardır. Bundan dolayı da konu etik sorun kümesi oluşturmaktadır.

ETİK, ETİK KURAMLAR VE TEMEL ETİK İLKELER

Etik, değerlerin sorgulandığı iyi-kötü kavramlarının eleştirel değerlendirmelerinin yapıldığı felsefenin alt dalı olan bir alandır. En genel ve kısa tanımıyla “değerler felsefesi”dir. Etik kavramı, Yunanca ethos sözcüğünden türetilen “davranış biçimini ifade eden karakter” anlamına gelir ve “ahlaki değerler statüsü” olarak tanımlanır. Yunanca ethos kavramının Latince karşılığı mos sözcüğüdür, karakter, töre anlamına gelmektedir (Pieper 1999, s. 31). Etik, insan eylemlerini konu alır. Etik ilişkinin yapısını ve sorunlarını araştırmada tek ipucu insan eylemleridir (Kuçuradi 1999, s. 12). Etik, bir eylemi, iyi bir eylem yapan niteliksel durumu sorar (Pieper 1999, s. 17).

Eylemler arasında karar mekanizması oluşturulurken 4 tane temel etik yaklaşım kullanılmaktadır. Bunlar; Kantiyen, Utiliteryan, Komüniteryan ve Liberal etik yaklaşımlardır. Çeşitli etik kuramları iyiyi farklı biçimde tanımlamaktadır (Aydın 2002, s. 5). Kantiyen etik yaklaşımda araç-amaç ilişkisi eylemin niteliğini belirler. Eylemin sonucu ne olursa olsun saptanan amacın niteliği eylemin değerini belirler. Burada amaca ulaşmak için kullanılan araçlar da iyi ise “iyi bir iş” yapılmış demektir. İnsan eyleminin bu kurama göre değerler açısından doğru ya da yanlış oluşu, onun sonuçlarının iyi ya da kötü oluşundan tümüyle bağımsızdır (Örs 1997, s. 366). Kantiyen etik yaklaşımda vicdan çok önemlidir. Utiliteryan etik yaklaşımda; en fazla sayıda insana en yüksek düzeyde iyilik verecek eylem iyi eylem olarak değerlendirilir. Araç-amaç ilişkisi eylemin değerini belirlemez. Burada eylemden etkilenecek insanların sayısı ve eylemden etkillenme dereceleri önemlidir. Jeremy Bentham ve John Stuart Mill tarafından geliştirilmiştir. Önde gelen noktası insan eylemlerinin sonuçlarıdır (Örs 1997, s. 366). Komüniteryan etik yaklaşımda toplumu oluşturan her kişi değerlidir. Eylem toplumu iyiyeye götürüyorsa iyi bir eylemdir. Eylemin değer ve sonuçlarını bu belirler. Liberal etik yaklaşım ise her kişinin gelişmişliği ve yetenekleri doğrultusunda iyiyi hak ettiğini vurgular. Kişinin özgür davranması ve kendi istenci doğrultusunda eylemde bulunması ve bu eylemin iyiyeye varması değerlidir.

Herhangi bir eylemin, hangi etik yaklaşımla bakılırsa bakılsın, “iyi”liğine ilişkin değerlendirme bir takım etik ilkeler (kodlar) temel alınarak yapılmaktadır. Böylelikle, etik ilkeler uygulamalı etikte, yapılan eylemlere ilişkin soruşturma yetkisi sağlamaktadır. Temel etik ilkeler, mahremiyete saygı, gizlilik, zarar vermemek, yararlılık, aydınlatılmış onam, özerkliği saygı, adalet ve eşitlik olarak sayılmaktadır.

Etik, insan eylemleri ile uğraştığı, hekimlik mesleği de insan odaklı olduğu için tıp etiğini meslek etiklerinin başlangıcı sayabiliriz. En yüksek uzmanlık gerektiren mesleklerin bilimler değil, uygulamalı bilimler, dolayısı ile sanatlar olduğu söylenmektedir (Koslowski 2000, s. 40). Hekimlik mesleği özel olarak sanattır çünkü onun yöneldiği “şey” hasta davranış biçimleri, genel olmayan, standartlaştırılamayan eylem nesnesidir. Bundan dolayı meslek etikleri hareketinin tıp etiği ile başlaması ve daha sonra diğer mesleklerle doğru uzanması akla yatkındır. Tıp, insanla varolan bir meslektir. Tarihin her evresinde ayrıcalıklı bir yere sahip olan hekimlerin davranış biçimleri de meslekleri kadar önemli olmuştur. Hekimlerin mesleki uygulamalarında uyması gereken sosyal ve hukuki kuralları içeren ilk düzenlemeler bundan 5000 yıl önce Eski Mısır’daki Hamurabi yasalarında bulunmaktadır (Aksoy 2003, s. 3). Ayrıca bugün tıp etiğinden beklenen, bir bilim adamının, ilgili alanda araştırma yaparken veya mesleğini icra ederken genel olarak neleri yapması ve neleri yapmaması gerektiği sorusunu ve bir bilim adamının belirli bir durumda karşılaştığı bir sorunu nasıl çözmesi gerektiği sorusunu

yanıtlanmasıdır (Kuçuradı 2000, s. 23). Tıp etiğinde öne çıkan ilkeler, sır saklama, yararlılık, eşitlik, adalet ve özerklik ilkesi' dir. Bununla birlikte temel etik ilkeler, mahremiyete saygı; gizlilik, zarar vermemek, yararlılık, aydınlatılmış onam, özerkliğe saygı, adalet ve eşitlik olarak sayılabilir.

KADINA YÖNELİK ŞİDDET VE CİNSEL TACİZ

Şiddet, sahip olunan güç veya kudretin, yaralanma ve kayıpla sonlanan veya sonlanma olasılığı yüksek bir biçimde bir başka insana, kendine, bir gruba veya bir topluma karşı tehdit yoluyla veya bizzat uygulanmasıdır. Bir varlığa bedensel ve ruhsal olarak zarar veren her edim şiddettir (WHO 1996).

Şiddetin nedenlerini şöyle sıralanabilir. Biyolojik faktörler: Nörotransmitterler; serotonin metabolizması, intihar yanında şiddet davranışının ortaya çıkışında da benzer yollardan etkili olmaktadır. Örneğin alışılmadık zalimane şekilde cinayet işleyen suçluların beyin omurilik sıvılarında 5-hidroksiindolasetikasit düzeylerinin uygulanmayanlara göre daha düşük olduğu saptanmıştır. Limbik sistem; saldırganlık ile bu bölgedeki yapılardan kaynaklanan nöbetlerin ilişkisi ile ilgili tam bir fikir birliği bulunmamaktadır. Endokrin bozukluklar; çoğu şiddet içeren davranışların erkelerde ortaya çıkması, şiddetin oluşmasında androjenlerin rolü olduğunu düşündürmektedir. Premenstrual sendrom, kadınlarda saldırgan davranışları artırmaktadır. Ancak nedensel ilişkiyi doğrulayacak bir kanıt henüz bulunamamıştır. Alkol ve uyuşturucular, alkol dürtü kontrolünde inhibisyon ve muhakeme yeteneğinde azalmaya neden olmaktadır. Alkol intoksikasyonu ve şiddet davranışı arasında açık bir ilişki vardır. Psikososyal Faktörler; Gelişimsel faktörler; çocukluğunda şiddet gören bir kişi şiddet uygulayan bir yetişkin olma açısından artmış risk taşımaktadır. Çocuklukta şiddete tanık olmak da artmış şiddet davranışı ile ilişkilidir. Annesine veya diğer aile üyelerine şiddet uyguladığına tanık olan çocuk şiddet kendisine yönelik mesele bile çocuğun gelecekteki davranışlarını etkileyebilmektedir. Silahlar; ateşli silahlara bağlı yaralanma ve ölümler artmaya devam etmektedir. Çevre; kalabalık, şiddet açısından artmış potansiyel taşımaktadır. Hava durumu da şiddet üzerinde etkilidir. Rahatsızlık yaratacak derecede artan ortam sıcaklığı saldırganlığı artırıcı etki yapabilmektedir. Sosyoekonomik Faktörler; ırk ve şiddet ilişkisine yönelik olarak yapılan çalışmalar birbirine zıt sonuçlar vermektedir. Çalışmalar ırk ve ekonomik eşitsizliklerden bağımsız olarak ağır yoksulluk ve evlilikte yaşanan sorunların şiddet ile ilişkili olduğunu göstermektedir. Şiddetle ilgili psikiyatrik bozukluklar; psikotik bozukluklardan manik tip bipolar bozuklukta, şizofrenide, paranoid bozukluklarda çevreye ve/veya kendine yönelik saldırgan davranışlar görülebilmektedir. Nonpsikotik bozukluklardan post travmatik stres bozukluğu olan kişilerde, borderline, antisosyal ve paranoid kişilik bozukluklarında şiddet içeren davranışlar görülmektedir. Şiddet açısından en fazla risk altında olan gruplar; her yaşta kadınlar; çocuklar; yaşlılar; evsizler, özürlü ve göçmenler, mülteciler; etnik azınlık mensupları olarak sayılabilir. Kadına yönelik şiddet; cinsiyete dayanan, kadını inciten, ona zarar veren, fiziksel, cinsel, ruhsal hasarla sonuçlanma olasılığı bulunan, toplum içerisinde veya özel yaşamında ona baskı uygulanması ve özgürlüklerinin keyfi olarak kısıtlanmasına neden olan her türlü davranıştır (www.huksam.hacettepe.edu.tr).

Kadınlar eğitimden yoksun bırakılarak yasal ve geleneksel engellerle eve mahkum edilmektedir. Bir insanın varolan potansiyelini kullanarak kendini ifade etmesinin engellenmesi de şiddettir. Şiddet, hangi alanda olursa olsun kadının fiziksel, duygusal, cinsel ve ekonomik açıdan zarar görmesine

ve acı çekmesine yol açarak kadının temel hak ve özgürlüklerinin zedelenmesi sonucunu doğuran bir eylemdir. (Eroğlu 2005, s. 73).

Türkiye’de kayıtlı verilere göre kadınların yüzde 58’i dayaña maruz kalmaktadır. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu’nun yaptığı araştırma sonuçlarına göre aile içi şiddet ülkemizde yaygındır. Fiziksel şiddete ailelerin % 34’ünde, sözlü şiddete ise % 53’ünde rastlanmaktadır. Çocuklara yönelik fiziksel şiddete rastlanma oranı da % 46’dır. Ailelerde cinsel şiddet ve tacize rastlanma oranı % 9’dur. Şiddete maruz kalanların % 80’i yapacak fazla bir şey olmadığına inanmaktadırlar. Bu durum çaresizliğin kabulü anlamına gelmekte ve şiddete maruz kalanın pasif tutumuna yol açmaktadır (<http://dosyalar.hurriyet.com.tr>). Bunun yanında 2003 yılında yapılan Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırmasında kadınların ekonomik ve cinsel nedenlere dayalı olarak eşin fiziksel şiddet uygulamasının haklı olup olmadığı sorulmuştur. Araştırma kapsamında bulunan 15-49 yaş gruplarında kadınların %39’u belirtilen nedenlerden en az birinin eşinin kendisine fiziksel şiddet uygulaması için haklı bir neden olarak belirtmiştir. Kadınların şiddeti kabullenme durumunun yaş, eğitim durumu, yaşadığı bölge ve çalışma durumuna göre oldukça büyük farklılıklar gösterdiği görülmüştür. 15-19 yaş grubunda bulunan kadınların %63’ü, 45-49 yaş grubunda bulunanların ise %39’u belirtilen nedenlerden birini haklı bulmuştur. Eğitimi olmayan ya da ilkökul bitirmemiş kadınların %62’si, lise ve üzeri eğitim almış kadınların % 8,8’i fiziksel şiddet için belirtilen nedenlerden birini haklı bulurken batı bölgelerinde yaşayan kadınların %32,5’i, doğu bölgelerinde yaşayan kadınların da %49’u uygulanan şiddetin nedenlerinden birini haklı bulmuştur. (<http://www.kssgm.gov.tr>) Ancak töreler ve geleneksel nedenlerle gerçek rakamlara ulaşılammaktadır. Bununla birlikte yapılan uluslararası araştırmalar kadına yönelik şiddetin tahmin edildiğinden daha ciddi ve yaygın olduğunu göstermektedir (WHO 2005, s.1).

Kadına yönelik şiddete sağlık çalışanlarının yaklaşımı önemlidir. Sağlık personeli mezuniyet öncesi dönemde şiddet ve ilgili konular ile ilgili yeterince eğitim almamaktadır. Şiddete yapılan müdahalenin başarısız olma sebeplerinden biri de budur. Birinci basamak sağlık kuruluşları ile üreme sağlığı ile ilgilenen merkezler şiddetin erken tanısının konabileceği kuruluşlar olarak önem taşımaktadır (www.huksam.hacettepe.edu.tr).

İrk, etnik köken, din, cinsel tercih, cinsiyet ve kişisel özelliklere yönelik, kişi ya da kişileri küçük düşürücü, güç kullanımı içeren veya içermeyen her türlü görsel, sözel veya fiziksel davranışlar taciz tanımına girer. Tacizi belirleyen unsur niyet değil, diğer kişinin üstünde bıraktığı etkidir. Tacizin her türlü karşılıklı saygının eksikliğine işaret etmektedir. Konuşma özgürlüğü hiçbir şekilde taciz için kılıf olarak kullanılmamalıdır. Kadına yönelik şiddet, yaşam döngüsü içinde ele alındığında, daha konsepsiyon öncesi dönemde başlamaktadır. Aile içinde sahip olunacak çocuğun cinsiyetinin kız çocuklar aleyhinde belirlenmesi, kız bebeklerin öldürülmesi, kız çocuklarının cinsel istismarı, dövülmesi, çeyiz, başlık parası, namus cinayetleri, flörtte şiddet, evlilikte hırpalanma, dayak tecavüz, ekonomik ve psikolojik baskı, işyerinde ve diğer kurumlarda cinsel ve psikolojik şiddet, kadın ticareti, yaşlılıkta fiziksel, cinsel ve psikolojik saldırıya uğrama, cinayete kurban gitme şeklinde gerçekleşmektedir (www.huksam.hacettepe.edu.tr).

İŞYERİNDE CİNSEL TACİZ

Günümüzün farklılaşan toplum biçiminde kadının çalışma hayatında etkinlik kazanması temel gerekçelerden birisi haline gelmiştir. Artık kadınlar hem nicelik hem de nitelik olarak büyük bir artışla çalışma hayatının da etken unsurlarından birisi haline gelmiştir (Fidan, İşçi 2004, s. 34). Bu artan çalışma hayatında kadınlar işyerlerinde çeşitli problemler ile karşılaşmaktadırlar.

İşyerindekiler tarafından, tekrar edilen ve istenmeyen, sözle, vücut hareketleriyle veya jestlerle gerçekleştirilen her yaklaşım, cinsel bakımdan küçümseyici her beyan, cinsel ayırım güden her söz bu kapsama girmektedir (Pantaleon 2003, s. 5).

Cinsel taciz, tüm ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de son derece yaygın ve ciddi bir sorundur. Mağdurları genellikle kadınlardır. Bu durumun, mağdurların psikolojik ve fiziksel sağlığı, toplumsal ve ekonomik yaşamı, işteki verimliliği, yükselmesi üzerinde son derece yıkıcı etkileri bulunmaktadır. Hukuksal olarak mağdurların kişilik haklarının elverişli koşullarda ve elverişli bir ortamda çalışma haklarının ihlalidir (www.boun.edu.tr).

“İşyerinde cinsel taciz (sexual harassment)” kavramını ilk kullanan Amerikalı hukukçu Catherine Mc Kinnon dur. İşyerlerindeki hiyerarşiden çok, iki cins arasındaki hiyerarşinin cinsel tacize yol açtığını söylemektedir. Kinnon’a göre cinsel ayrımcılığın kendisinde bir hiyerarşi söz konusudur ve bu işyerindeki hiyerarşiyle daha da güçlenmektedir. Akademik ya da iş yaşamında cinsel taciz biçimleri; cinsel içerikli teklife uymadığı takdirde kişinin akademik ya da iş hayatıyla ilgili bedeller ödeyeceği, uyduğu takdirde ise hak etmediği kazançlar sağlayacağını açık olarak söylendiği veya ima yoluyla belirtildiği durumlar; kişinin korkutulduğu, sindirildiği ve düşmanca bir ortam yaratılması sonucu akademik ya da iş performansının etkilendiği durumlar olarak sınıflanabilmektedir (<http://virtual.clemson.edu>). İşyerinde cinsel tacizin, kültürel yaklaşımlara ve hukuksal geleneklere bağlı olarak farklı hukuksal temellere oturtulduğu görülmektedir.

Tacizi açıklamaktan caydırıcı faktörler; tartışma olasılığı, tacizin artma olasılığı, çevre tarafından dışlanma, mimlenme olasılığı, iş veya fırsat kaybı, psikolojik terör, maddi zarar, iş ve işlevsellik kaybı, fiziksel zarar olarak sıralanmaktadır. Eşit statüde olmayan bireyler arasında gönüllü ilişkilerle ilgili etik sorunlar bulunmaktadır. Burada gönüllü ilişkilerde esas sorumluluk hiyerarşik sıralamada daha üst konumda olan kişinin üzerindedir. Ancak bu tür ilişkiler kabul edilemez. Bu tür ilişkilerde çıkar çatışması, istismar, kayırma olasılığı yüksek olup, bundan özgür ve liyakata dayalı çalışma ortamı zarar görmektedir.

Tacizin değerlendirilmesinde üç kategori kullanılmaktadır. 1. Basit Taciz: Tehdit unsuru taşımayan, ancak rahatsız edici, istenilmeyen ortamları yaratan hareketlerdir. Örneğin, laf atmak, cinsel içerikli şakalar, iltifatlar ya da argo sözcükler kullanmak, flört etmek için ısrarcı davranışlar, pornografik materyal ile rahatsız etmek, kişinin cinsel yaşamıyla ilgili sorular sormak veya dedikodu üretmek v.b. 2. Orta Düzeyde Taciz: Yukarıda belirtilen basit cinsel taciz hareketlerin, rahatsız ediciliği yönündeki uyarılara karşın sıklaşarak sürdürülmesi ile oluşmaktadır. 3. Ağır Taciz: Tehdit unsuru içeren ve kişinin davranışlarını kontrol etmeye yönelik, süreklilik ya da şiddet içeren hareketlerdir (örneğin takip etme, tehdit etme, telefonda ya da elektronik ortamda sıklıkla rahatsız etme, v.b). Cinsel içerikli teklife uymadığı durumlarda kişinin akademik ya da iş hayatıyla ilgili bedeller ödeyeceği, uyduğu takdirde ise hak etmediği kazançlar sağlayacağını açık olarak söylendiği veya ima yoluyla belirtildiği durumlar bunları oluşturmaktadır (www.boun.edu.tr).

Cinsel tacizin pratikte teşhisi oldukça zordur. Çünkü algılamaya farklılıkları nedeni ile bir davranış bir kişi tarafından cinsel taciz olarak nitelenirken başka birisine göre normal karşılanabilir. Algılamadaki bu farklılıklar kültür, yaş ve eğitim düzeyinden kaynaklanmaktadır (Tengilimoğlu, Tahtasakal 2004, s. 3).

NELER YAPILMALIDIR?

Rahatsızlık yarattığını anlayan kişi neler yapabilir? Davranışının uygun düşmediğini fark eder etmez özür dileyebilir. Benzer davranışlardan bilinçli olarak kaçınmalıdır. Olayı görmezlikten gelmemeli veya önemini küçümsememelidir. Başkalarının olayı görmezlikten gelen veya önemini küçümseyen tavsiyelerine uymamalıdır. Söz konusu ilişki hiyerarşik bir ilişki ise, üst konumda olan kişi diğer kişiyle ilgili sorumluluklarını, eğer mümkünse, uygun başka birine devretmelidir.

Cinsel tacize maruz kaldığını düşünen kişi neler yapabilir? Cinsel tacize maruz kaldığını hissedene kişi, bu durumda yalnız olmadığı ve yalnız bırakılmayacağını bilmelidir. Doğrudan konuşma yolu tercih edilirse, bu konuşmanın açık, net ve tutarlı bir mesaj içermesine özen gösterilmelidir. Olayı güvenilen biriyle paylaşmak, olayın doğru yorumlanması ve uygun adımların atılması açısından önemlidir. Sorunu kaçamak ya da başka bir etkisiz bir yolla savuşturmak yerine, doğrudan bir tepki verilmesi daha uygundur. Örneğin; “yemek davetinize teşekkür ederim, ama Pazartesi günü meşgulüm” yerine “teşekkür ederim ama ben eşit ilişki içinde olmadığım kişilerle çıkmıyorum.” denilmelidir (www.boun.edu.tr).

Sendika Temsilcisi Ne Yapmalıdır? İşçiyi, tacizin her bir ayrıntısını bildirmeye teşvik etmeli ve tacizcinin çalışma tarzında veya tutumundaki her değişikliği izlemeli; başka işçilerin de benzer sorunlar yaşayıp yaşamadığını bulmalı ve onlardan ayrıntıları sormalı; ilgili işçiyle nasıl bir tavır izlenmesi gerektiğini tartışmalı; öteki işçilerden kurbanına destek sağlamalıdır (<http://www.isguc.org>).

İşyeri özelinde yönetimin sorumluluğu nelerdir? Adalet ve eşitlik ilkesi, mahremiyetin korunması ve gizlilik ilkesinin yasal düzenlemelerle güvenceye alınması yönetim için etik bir sorumluluktur. İşyerinde cinsel tacizi açıkça yasaklayan ve yaptırma bağlayan, kanıt yükünü kolaylaştıran, mağdurlara iş güvencesi sağlayan, cinsel tacizi önlemeye yönelik düzenlemelere gereksinim vardır. Yöneticilerin olumsuz durumları ortadan kaldırarak, ayırimcılığı dışlayan bir ortam yaratması temel etik sorumluluklarındandır (Şimşek 1999, s. 8).

Toplumsal sorumluluk nelerdir? Cinsel şiddet ve tacizin toplumsal boyutları da bulunmaktadır. Vurgulanması gereken bir diğer nokta, yapılacak bütün çalışmaların, cinsel tacizin önlenmesine yönelik olması gerekliliğidir. Çünkü taciz mağdurlarının bütün istedikleri, tacizin meydana gelmemesi veya meydana geldikten sonra derhal sona erdirilmesidir. Çalışma yaşamında cinsel şiddetin önüne geçecek politikalar geliştirilmeli, yasal düzenlemeler yapılmalı ve uygulamaya sokulmalıdır. Bununla birlikte genel olarak yapılması gerekenler bulunmaktadır. Yasal bir düzenleme, sorunun varlığını kabul etme, toplumda bu konuya ilişkin bir duyarlılığın oluşabilmesi ve bu konudaki tabuların yıkılması, bireyin haklarını öğrenmesi, işverenin bu konudaki sorumluluklarını açıkça düzenlemesi açısından çok önemlidir. Ancak vurgulamak gerekir ki, yasal düzenlemeler şart olmakla beraber, bu da tek başına yeterli bir çözüm değildir. Asıl çözüm toplumsal zihniyet değişikliğinin sağlanması, dolayısıyla eğitimidir. Cinsel tacizi önlemeye ilişkin önlemler, ayırimcılığı ortadan kaldırmaya yönelik önlemlerle birlikte yürütülmelidir (<http://www.isguc.org>)

ETİK DEĞERLENDİRME SÜRECİ

Eşitsizlik kavramının her biçiminin ahlaki ve etik bir yönü vardır. Bu nedenle işyerinde cinsel taciz önemli bir etik sorunsalı oluşturmaktadır. Ayrıca tıp etiği sorun kümesidir. Konunun değerlendirme süreçleri; ivedi, adil

ve özenli değerlendirme süreci; gizliliğin gözetilmesi ve misillemeye karşı koruma olarak ele alınabilir (www.boun.edu.tr).

Sağlık çalışanları, cinsel şiddete uğrayan kadınlara “yaklaşım” konusunda eğitilmelidir. (ATO, 2002) Özellikle acil servis, adli tıp, kadın doğum gibi uzmanlık alanlarında eğitimin bu konuyu da içerir şekilde yeniden biçimlenmesi gerekmektedir. Sağlık çalışanlarının eğitimi; duyarlılık ve bilgilendirme eğitimleri; bireysel ön yargılarını sorgulamaları sağlanmalı; şiddete uğrayan kadının tanısını koymaya yönelik eğitilmeli; aile bireyleri tarafından şiddete uğrayan hastalarının da tüm bulgularını kayıtlara geçirmelerine yönelik eğitilmeli; Şiddetin tüm delillerinin korunması ve belgelendirilmesinin önemi konusunda eğitilmeli buna yönelik bir protokol hazırlanmalıdır. Bu bağlamda sağlık personeli; şiddet olgularını tanıyabilmeli; başvuran kişide şiddetin varlığını ortaya çıkarıp, irdeleyebilecek soruları uygun dille, güven vererek ve kişinin güvenliğini de sağlayarak sorabilmeli; gerekiyorsa psikolojik danışmanlık için sevk edebilmeli; şiddetin temelinde var olan risk faktörlerinin ve sosyal nedenlerinin incelenildiği bir mekanizmayı harekete geçirebilmelidir. İzlem ve müdahale programları düzenleyebilmelidir (www.huksam.hacettepe.edu.tr). Gazi Üniversitesi Kadın Sorunları merkezine bağlı olarak, Tıp Fakültesi Hastanesinde “Kadına yönelik şiddete karşı destek sağlama birimi” kurulmuştur ve bu birim etkinliklerini tıbbi destek dışında, toplumsal dayanışma ve konuyla ilgili film gösterimi, paneller... gibi etkinliklerle sürdürmektedir.

SONUÇ

Tahminlere göre tüm dünyada üç kadından biri yaşamlarının bir döneminde dövülmekte, cinsel ilişkiye zorlanmakta ve diğer yollarla taciz edilmektedir (WHO, 1996). Tacizi genellikle kendi ailesinden biri ya da tanıdığı bir kişi yapmaktadır. Bedensel ve ruhsal bir travmaya maruz kalmış kadının, topluma mağdur olduğunu ispat etmesi yükümlülüğü bulunmaktadır. Kişi masum olduğunu kanıtlayabilse bile, toplumun, hatta ailesinin gözünde kötü şekilde algılanma korkusu yaşamaktadır. İşyerinde cinsel tacize uğrayanlar, dışlanma, işten atılma ve mimlenme endişesiyle bu durumu saklamayı uygun bulmaktadır. Bununla birlikte işini kaybetme korkusuyla ya da işe kabul edilebilmek için cinsel tacize boyun eğmek zorunda kalıyorsa, ayrıca, taciz sonucu işyerinde utanç ve düşmanlığa yol açan aşağılayıcı bir ortam yaratılarak işinde çalışması engelleniyorsa bu tür davranışlar cinsel ayrımcılık olarak kabul edilmektedir. İşyerinde dil, din, cinsiyet, etnik köken açısından yapılan her türlü ayrımcılıktan kaçınılması gerekmektedir. İşyerinde, özgürlük, bireysel haklar ve fırsat eşitliği tanınmış olsa da, bunlara aykırı davranışlar olabilmektedir. Bu ayrımcılığın kadınlar üzerinde daha yoğun olarak uygulandığı görülmektedir. Daha önce de sözü edildiği gibi eşitsiz davranış ve ayrımcılığın etik bir yönü bulunmaktadır. Bu bağlamda şiddet ve taciz etik açıdan ele alınması gereken bir sorun kümesidir. Cinsel tacizi önlemeye yönelik yeni yasal düzenlemeler yapılmalı ve toplumda bu konuya ilişkin bir duyarlılık oluşturulmalıdır. Bununla birlikte, çalışanların, yöneticilerin, sendika temsilcilerinin, sağlık çalışanlarının özel olarak yapması gerekenler ve taciz etik açıdan ele alınması gereken bir sorun kümesidir. Cinsel taciz sorunlarına yer veren örnek olaylarla zenginleştirilmiş hizmet içi eğitim programları verilmelidir. Çalışanların, yöneticilerin ve toplumun bu konuda eğitilmesi sağlanmalıdır.

Kaynakça:

- Ankara Tabip Odası, Kadına Yönelik Şiddet ve Hekimlik Sempozyumu, Ankara Tabip Odası Yayınları, 2002.
- Aksoy, Ş., “Tıp Etiğinin Ülkemizdeki ve Dünyadaki Tarihi”, Çağdaş Tıp Etiği, Nobel Tıp Kitabevleri, 2003.
- Aydın, P., İ., Yöneltil Mesleki ve Örgütsel Etik, Pegem A Yayınları, Ankara, 2002.
- Baypınar, B., İşyerinde Cinsel Taciz, http://www.isguc.org/?ave=arc_view.php&ex=137&hit=zend&pg=m
- Eroğlu, Ş., “Kadına Karşı Şiddet”, Avrupa Birliğinde Cinsiyet Eşitliği ve Ülkemizde Yansımaları Semineri, Elazığ, 2005.
- Fidan, F., İşçi, Ö., “Çalışan Kadın Aslında Çalışmak İstemiyor mu? Zorunluluk mu? Gereklilik mi?”, Kadın Çalışmalarında Disiplinlerarası Buluşma, Sempozyum Bildiri Metinleri, Yeditepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, İstanbul, 2004.
- Kuçuradi, İ., “Felsefi Etik ve Meslek Etikleri”, Yay Haz. Harun Tepe, Etik ve Meslek Etikleri, Türkiye Felsefe Kurumu, 1. Baskı, Ankara, 2000.
- Kuçuradi, İ., Etik, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara, 1999.
- Koslowski, P., “Etik ve Hekimlik Sanatı”, Yay Haz. Harun Tepe, Etik ve Meslek Etikleri, Türkiye Felsefe Kurumu, 1. Baskı, Ankara, 2000.
- Pantaleón, L., Sexual Harassment in the Export Processing Zones of the Dominican Republic, International Labor Rights Fund Rights for Working Women Campaign, 2003.
- Pieper, A., Etiğe Giriş, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999.
- Örs, Y., “Etik Açısından Doğal Çevremiz”, İnsan-Çevre-Toplum, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1997.
- Subaşı, N., Akın, A., “Kadına Yönelik Şiddet, Nedenleri ve Sonuçları”, www.huksam.hacettepe.edu.tr/ilgiliyayinlar/pdf/kadina_yon_siddet.pdf
- Şimşek, B., “Yöneticilerin Çalışanlara Karşı Etik Sorumlulukları”, Dökuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 1, Sayı 3, s.69-86, 1999.
- <http://dosyalar.hurriyet.com.tr/aileici/aileicisiddet2.asp>
- <http://www.kssgm.gov.tr/siddet.html>
- <http://virtual.clemson.edu/caah/women/ws301/sexharchro.html>
- Tengilimoğlu, D., Tahtasakal, M., “Büro Etik Kuralları ve Bürolarda Yaşanan Cinsel Taciz Olaylarının Cinsiyete Göre Algılanma Biçimi: Bir Alan Çalışması”, Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı 15, s.30-44, 2004.
- Violence Against Women, WHO Consultation, Geneva, FRH/WHD/96.27, 5-7 February, 1996.
- WHO Multi-country Study on Women’s Health and Domestic Violence: Summary Report, Geneva, WA 309, 2005.
- www.boun.edu.tr/government/etik/tacizden_koruma_korunma_klavuzu.html-25k-

BİLİŞİM TOPLUMUNDA ETİK SORUNLAR Gözde DEDEOĞLU

Özet: Bilişim teknolojileri (BT) birey ve toplumu etkileyerek değiştirmektedir. Bu etkilerin hepsi olumlu yönde değildir. İleri teknolojinin olanaklarıyla bilgilenen, haberleşen ve günlük işlerini gerçekleştiren bilişim toplumunun bireyleri aynı zamanda etik sorunlarla da karşılaşmaktadır. Yeni suçlar, doğruluk, özel yaşamların gizliliği, fikri mülkiyet hakları, yapay zeka, sayısal bölünme, işsizlik, sağlık sorunları, sosyal ilişkilere ve sanal ortama ilişkin sorunlar, toplum ve teknoloji ilişkisi başlıklarında özetlenebilecek sorunların çözümü öncelikle sorunlara yönelik farkındalık, daha sonra da etik bir anlayışın geliştirilmesi ile mümkün olabilir.

Anahtar sözcükler: Bilişim teknolojileri, bilişim toplumu, etik sorunlar

Abstract: Information and communication technologies (ICT) are affecting and changing individual and society. All these impacts are not in the positive direction. The individuals of the knowledge society who are being informed, communicating and performing daily jobs with the opportunities of advanced technology are facing the ethical problems as well. The solution for the problems which can be summarized as new crimes, accuracy, privacy, intellectual property rights, artificial intelligence, digital gap, unemployment, health problems, the problems related with social relations and the virtual environment, society and technology relationship can be possible by having awareness towards problems first of all and developing an ethical understanding afterwards.

Keywords: Information technologies, information society, ethical problems

I. BİLİŞİM TOPLUMU

Dünya tarihinin içinde yaşadığımız süreci, değişik diğer nitelermelerle birlikte bilişim çağı, içinde bulunduğumuz toplum ise bilişim toplumu olarak adlandırılmaktadır. Geçtiğimiz yüzyılın son çeyreğinde iletişim teknolojisinde kaydedilen başdöndürücü gelişmelerin de etkisiyle bilgisayarların artan güçleri, hızları ve işlevleri bir yandan bilgiye erişimi, paylaşımı kolaylaştırırken öte yandan neredeyse bütün yaşam alanlarında, işlerin bilişim teknolojileri (BT) ile gerçekleştirilmesi sonucunu oluşturmuştur. Bilişim toplumunda bireyler, bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanarak karşılıklı ve etkileşimli olarak bilgilenmekte; işlerini daha kısa sürede, daha kolay ve daha çeşitli olarak gerçekleştirmektedirler. Ne var ki, bireysel ve toplumsal yaşamlarda “dönüşüm” olarak da ifade edilebilen değişimin yönü bütünüyle olumlu yönde değildir. Bilişim toplumunda daha önce var olup da bilişim teknolojilerinin etkisiyle artan sorunlarla birlikte, birey ve toplumun bugünü ve geleceğini önemli ölçüde olumsuz olarak etkileyen ve tehdit eden yeni etik sorunların ortaya çıktığı gözlenmektedir.

Bilişim toplumunda ortaya çıkan etik sorunları:

- Bilginin Doğruluğu
- Özel Yaşama İlişkin Sorunlar, Mahremiyet, Kişisel Haklar
- Bilgisayar Suçları
- Fikri Mülkiyet Hakları
- İşsizlik
- Sağlık Sorunları
- Sosyal İlişkiler, Ev Ofisleri ve Aileye İlişkin Sorunlar
- Sanal Ortam, Sanal İlişkiler

- Sayısal Bölünme
 - Yapay Zeka
 - Sosyal İlgî ve Teknoloji İlişkisi
- başlıkları altında toplayabiliriz.

II. ETİK SORUNLAR

1. Bilginin Doğruluğu

Bilişim toplumunun temel ögesi bilgidir. İşlerin yapılmasında, kararların alınmasında dayanan temel, bilgidir. Bilgiye erişim, bilginin paylaşılması bilişim toplumunun en önemli nitelikleri arasında değerlendirilmektedir. Ancak bu bilgi, doğru olmayabilme tehlikesini de taşımaktadır. Virüslü bir yazılım doğru bilgiye zarar verebilmekte, doğru bilginin yanısıra kasıtlı ya da kasıtsız olarak yanlış bilgi de çok kısa sürede yayılabilmektedir.

“Uygarlığın Ahlaki Bunalımları – Manevi Bir Erime mi? Yoksa İlerleme mi?” başlıklı kapsamlı çalışmasında Leslie Lipson her çeşit bilginin müthiş bir hızla çoğalması ve bunların geniş kitlelerin kullanımına sunulmasını bir taraftan çağdaş uygarlığın niteliğini yükselten bir etken öte yandan tehlikeleri artıran bir özellik olarak açıklamış ve iletişim araçlarının “...en hızlı biçimde küresel bilgi akışına izin...” verdiğini, ancak yeni bilgi kaynaklarını açarak zihni özgür kılan aynı iletişim araçlarının propaganda ve denetim yollarını da açmasıyla kötüye kullanılabilmiş olduğunu söylemiştir. Lipson, kötü kullanma şekillerinin en kötü örneklerini: “gerçeğin kasten gizli tutulması, gerçeğe dayalı bilginin değiştirilmesi ve denetimi elinde tutanların çıkarlarına uygun inançların aşılması” olarak sıraladıktan sonra “Hepsi işkencenin vücudta yaptığı zararın aynını zihinde yapar” diyerek, “Bunların tamamen ahlak dışı olan amacı, özgür ve eleştirel düşünebilen insanı, propagandacıların verdiği uyarılara belirlenmiş tepkileri vermeye koşullanmış bir robota dönüştürmektir. Teknoloji bir otoriter rejimin emrinde olduğu zaman, insanları köleleştirme yolları büyük ölçüde çoğaltılmaktadır, çünkü beynin bir mahkuma dönüştürüldüğünde, vücudta pranga vurmaya gerekmez” sözleriyle, doğru olmayan bilginin insanlığı nerelere götürebileceğine ve bilgiyi yayan teknolojiye kimin sahip olduğuna bağlı olarak ne gibi tehditlerle karşılaşıya olduğumuza dikkat çekmiştir. (Lipson 2000, s. 240, 241).

2. Özel Yaşama İlişkin Sorunlar, Mahremiyet, Kişisel Haklar

Bilişim toplumunun önemli sorunsallarından biri; bilgiye erişim hakkı ve güvenlik sorunuyla mahremiyet, kişisel haklar arasında ortaya çıkan çelişki olarak gözlenmektedir.

Bilgiye erişim kişisel bir hak olmakla birlikte, başka bir kişinin özeline ilişkin bilgiye erişim o kişinin haklarını zedelemektedir. Çağın artan güvenlik sorununu çözmeye yönelik geliştirilen uygulamalar ise bireyin mahremiyetine, özel hayatına ilişkin tehditler oluşturabilmektedir. Bilişim teknolojilerinin gücündeki artışla birlikte kişilere ilişkin özel bilgilerin kişinin bilgisi ve onayı olmadan toplanması, saklanması, dağıtılması, üzerinde değişiklik yapılması ve kötü niyetli kullanımı mümkün hale gelmiştir. Kişilerin elektronik ortamdaki iletişimi ya da İnternet ortamında eriştiği sayfalar başkaları tarafından izlenebilmektedir. Bunun yanında, güvenlik sorunu gibi haklı bir gerekçeyle kamusal alanda giderek artan sayıda kamerayla bireyler gözetlenmektedir. Bilişim etiği alanındaki çalışmaların önde gelen isimlerinden Deborah Johnson “Bilişim Etiği” kitabının mahremiyet sorunlarını incelediği bölümünde, gözetlenen toplumlarla birlikte yeniden gündeme gelen “panoptikon” örneğini anımsatır. “Panoptikon” ilk

kez 1787 yılında Bentham'ın bir hapisane tasarımını tanımlamak için kullandığı bir sözcüktür. Daha sonra 1975 yılında Foucault tarafından tekrar gündeme getirilmiştir. "Panoptikon"da, mahkumlar bir kez gözetlendiklerini öğrendikten sonra davranışlarını bu duruma göre ayarlamakta, kendilerini gözetleyenin gözünde değerlendirmektedirler. Dolayısıyla gardiyanın sürekli izlemesine bile gerek yoktur. Gözetlendiklerini öğrenen bireyler gözlenmedikleri bir durumdan farklı davranmaktadırlar (Johnson 2001, s. 120, 121).

Günümüzde bireyler günlük yaşam içerisinde bazen farkına vararak bazen varmayarak gözetlenmektedir. Kameraların yaşam alanlarına yerleştirilmesi hırsızlığı önleme, güvenliği sağlama gibi haklı gerekçelerle açıklanabilirken öte yandan gözetlenmenin insan olma onurunu ve özerkliği zedeleyen bir boyutu da bulunmaktadır.

Mahremiyet ve özerklik birbirinin içinde kavramlardır. Mahremiyeti zedelenen bireylerin onuru ve özerkliği de zedelenmekte, dolayısıyla serümlenlik, demokrasi gibi önemli öğeler zarar görmektedir. Mahremiyet kendi başına önemli ve değerlidir. Kişilerin özel yaşamı kendilerine ait, istediklerinde yalnız kalabildikleri alandır ve bu alanda başkasıyla paylaşma konusunda kendilerinin karar verebildiği bilgileri bulunur. Özel yaşam bireysel özgürlük, gizlilik ve özerkliğin olduğu yaşam alanıdır. Johnson, özel yaşamı kendi başına önemi olan "özel iyi" olarak değerlendirirken özel yaşamların gizliliğinin, kendi başına bir değer taşıdığını vurgular. Bu değer, özel yaşamın gizliliği ve özerklik arasında bulunan güçlü ilişkide anlam kazanmaktadır. Johnson, Kant'ın kuramında özerkliğin insan olmanın temel değeri olarak konumlandığını açıklayarak, eğer özel yaşamın gizliliği, özerklik için gerekli bir koşulsuz, özel yaşama dair gizliliğin zedelenmesi durumunda insanlığın en temel değerinin tehdit altında olacağını belirtir. Özerklik, özel yaşamların gizliliği olmadan anlaşılabilir bir kavram değildir (Johnson 2001, s. 120). Özel yaşamların gizliliğini "araşsal iyi" olarak değerlendiren Charles Fried'in (1968) düşüncesine göre ise güven ve dostluk ilişkilerini geliştirmek için özel yaşamın gizliliğine saygı gösterilmelidir. Fried, "panoptikon"da olduğu gibi insanların gözetlendiği bir toplumda, bireyler arasında dostluk, yakınlık ve güvenin gelişmeyeceğini söyler. Ayrıca, sürekli olarak gözetlenen bireyler, demokrasi için gerekli olan bağımsız düşünme niteliğinden yoksun kalacakları için, böyle toplumlarda demokrasinin gelişmesi de mümkün değildir (Johnson, 2001 s. 120). Gözetlenmenin zedeleyici bu özelliklerinin yanı sıra güvenlik sorununu çözdüğünü ileri sürebilmek de güç görünmektedir. Gözetlemeyi haklı kılan güvenlik sorununun, kameraların sayısının artırılmasıyla çözümlenebileceği zayıf görünmektedir. Bu uygulamalar suçun işlenmesinde caydırıcı etki oluşturabilir ve suçlunun saptanmasında yardımcı olabilir ancak, sorunun asıl kaynağına, köklerine inip çözüm getirmeyi sağlamadığı gibi, öteleyici yan etkisi de olabilir. Başka bir soru kameraların başında kimin olduğuna ilişkin olarak ortaya çıkmaktadır. Bugün kameraların başında güvenebileceğiniz, etik değerleri benimsemiş kişiler olabilir ancak belli bir süre sonra bu gücün kimin elinde olacağını garanti altında olmadığını söylemek mümkün görünmektedir.

3. Bilgisayar Suçları

Bilişim teknolojilerindeki gelişmeler daha önce var olup da BT'nin sağladığı olanaklarla daha kolay yapılabilen hırsızlık gibi suçların yanı sıra, kredi kartı dolandırıcılığı, kişi ya da kurumlara zarar vermek amacıyla yanlış bilgi yayma ve hakaret ya da sistemleri çökertme, virüslü yazılımlarla zarar verme gibi yeni suçların da gündeme gelmesi için bir neden oluşturmuştur.

Zimmete para geçirme, bilgi çalma, bir sisteme uzaktan erişimle işlevsiz hale getirerek kişi ya da kurumlara zarar verme gibi suçların yapılması daha kolaylaşmıştır. Çalınan bilgi, bir firmanın müşterilerine ilişkin veriler olabileceği gibi firmanın ticari sırları da olabilir.

Avrupa Konseyi'nce hazırlanan 23 Kasım 2001 tarihli Siber Suçlar Sözleşmesi'nde siber suçlar; "işlenmesi için bir bilgisayar sisteminin bulunmasının zorunlu olduğu suçlar olarak" tanımlanmıştır. Sözleşme; kasten ve haksız olarak bilgisayar sistemlerine erişme, verileri silme, bozma, değiştirme; bir bilgisayar sisteminin işleyişini ciddi olarak engelleme; erişim şifrelerini üretme, satma, dağıtma; verileri değiştirerek-silerek-işleyişine müdahale ederek kendisine ya da başkasına ekonomik kazanç sağlamak amacıyla diğer bir kimsenin mal varlığında kayba neden olma, bir bilgisayar sistemi üzerinden çocuk pornografisi üretme, sunma veya elde edilebilir kılma, çocuk pornografisi dağıtma; her ülkenin kendi iç hukukunda belirlediği telif haklarına ve bağlantılı haklara tecavüz etme gibi eylemleri suç olarak belirlemiştir. (Türkiye Bilişim Şurası Sonuç Raporu 2002, s. 363).

4. Fikri Mülkiyet Hakları

Bilişim teknolojilerinin gelişimiyle birlikte ortaya çıkan bir diğer önemli sorun fikir eserlerinin korunması ve yeni eserlerin üretilebilmesine ilişkindir. Elektronik ortamda bulunan fikir eserlerinin kolaylıkla kopyalanıp dağıtılabilmesi, bu eserleri üreten kişilerin emeklerinin karşılığını alabilmeleri yönünde engel oluşturmakta, bir yandan adalet değeri zarar görürken öte yandan bu alandaki çalışmaların sürdürülebilirliği de tehlikeye düşmektedir. Tehdit altında olan fikir eserleri bir yazılım olabildiği gibi, müzik ya da edebiyat yapıtı da olabilmektedir.

Fikri mülkiyet hakları ulusal ve uluslararası yasalar ya da kurumlar aracılığıyla koruma altına alınmıştır.

Sorunun başka bir boyutu da makul bedelinin üzerinde talep edilen ücretlerle ilgilidir. Makul bedelin üzerinde talep edilen yüksek ücretler sayısal bölünme sorununu da kolaylaştıran etik sorunlardan biridir.

5. İşsizlik

İşlerin giderek artan ölçüde bilişim teknolojileriyle yapılmasıyla birlikte bu işleri yapan insan gücüne olan gereksinim zaman içerisinde azalmış; başlangıçta daha çok üretim sektöründe, daha sonra ise orta yönetim kademesi ya da sekreterlik gibi alanlarda ve diğer sektörlerde çalışan bireyler ve/ya da yüksek rekabete dayanamayan şirketler ve dolayısıyla bu şirketlerde çalışanlar işlerini kaybetmeye başlamıştır. Bilişim toplumunda ortaya çıkan birçok yeni iş alanı olsa da hem nitelik, hem nicelik açısından bu hacim işini kaybedenleri kapsayacak büyüklükte görünmemektedir. İşsizlik çözüm oluşturulmak üzere bekleyen, giderek büyüyen, dünya çapında, hem psikolojik hem de sosyal ve ekonomik anlamda ciddi bir sorundur.

6. Sağlık Sorunları

Günlük yaşam içerisinde birçok alanda sürekli ya da uzun süreli bilgisayar kullanımı beraberinde birtakım sağlık sorunlarını da getirmektedir. En fazla rastlanan ve yoğun bilgisayar kullanımıyla ilişkilendirilen hastalıklar /sağlık sorunları arasında el bileği rahatsızlıkları, boyun-sırt-baş ağrıları, gözle ilgili sorunlar ve teknostres gibi rahatsızlıkları sayabiliriz. Bilgisayarla çalışan kişilerde görülen bir diğer hastalık sürekli olarak aynı kas grubunun kullanıma neticesi ortaya çıkan RSI (Repetitive Stress Injury) hastalığıdır.

Bilgisayar terminalerinden yayılan radyasyonun (Cathode Ray Tube- CRT) meslek hastalığına neden olduğu kesin olarak kanıtlanmamış

sayılrsa da, vücuda giren bu ışınların etkileri kesin olarak bilinmemektedir. Çelişen araştırma sonuçları açıklanmış olsa da, düşük düzeyli elektromanyetik alanlarla doğuma ilişkin sorunlar arasındaki ilişkinin araştırılmasında devam edilmektedir. Alınan ya da alınması gereken önlemler arasında çalışma ortamının ergonomik hale getirilmesi, sürekli bilgisayarla çalışan kişilere dinlenme aralıkları verilmesi, rotasyon uygulanarak işin değiştirilmesi, ses ya da tarayıcı kullananak veri girişi yapılması sayılabilir. İngiliz sendikaları veri girişi operatörleri için her iki saatte bir yirmi dakika dinlenme ve tam sağlık kontrolü istemişlerdir (Barbour 1997, s. 167). Bilgisayar üretiminde 1980'lerden itibaren (CRT) radyasyon yayımı azaltılmıştır (Laudon-Laudon 1996, s. 166, 167). Pearson ve Mitter, bilgisayarların yoğun kullanımından kaynaklanan potansiyel sağlık sorunlarının endüstrileşmiş ülkelere kapsamlı olarak belgelendiğini ancak gelişmekte olan ülkelerde böyle kontrollerin oldukça seyrek olduğunu söyleyerek bilgisayara dayalı işlerde rastlanan hastalıkları: kas-iskelet sistemi bozuklukları, görme kapasitesinin bozulması ve ilgili sorunlar, stres ve yorgunluk, cilt rahatsızlıkları, yeniden ortaya çıkan bozukluklar olarak beş tipe ayırmıştır (Pearson-Mitter 1997, s. 185).

7. Sosyal İlişkiler, Ev Ofisleri ve Aileye İlişkin Sorunlar

Bilgisayarların evlere girmesi ve zaman içerisinde daha çok kişinin, daha çok kullanması; bilgi alma-haberleşme-alışveriş-bankacılık işlemleri gibi birçok çeşitli gereksinimi karşılamak üzere giderek daha çok zamanın bilgisayarların başında geçirilmeye başlamasıyla birlikte kurulan gerçek sosyal ilişkilerde, kişisel gelişim için ayrılan zaman ya da sosyal yaşam içindeki etkinliklere katılmada azalma gözlenmektedir. BT'nin sağladığı olumlu etkiler arasında değerlendirebilecek "evde çalışma" ise birtakım olanaklar sunmasının yanında iş arkadaşlarıyla fikir alışverişinden uzak kalma, daha düşük ücret alma ya da yirmidört saat çalışabilir durumda olma/ev-aile ve iş arasındaki sınırların ortadan kalkması gibi nedenlerle sorun oluşturmaktadır. Evde çalışan bireylerin yanısıra diğer aile üyelerinin de bilgisayar başında geçirdiği saatler ailenin bir araya gelmesini engelleyebilmekte, zaman içerisinde bu durum ailenin anlam ve işlevinde zedelenmeye neden olabilmektedir. Ulaşım, giyim gibi masraflardan arındırılmış olma ve zamanın kişinin denetiminde olduğu duygusu belli bir rahatlama sağlasa da, ev içinde ayrı bir çalışma alanı oluşturma konusunda yaşanan kısıtlar, gürültünün yarattığı olumsuz atmosfer ev ofisleriyle ilgili sayılabilecek diğer sorunlar arasında yer alır.

8. Sanal Ortam, Sanal İlişkiler

Bilişim teknolojilerinin sağladığı olanaklar arasında dünyanın eline geçen en önemli fırsatlardan biri kuşkusuz yeryüzünün dörtbir köşesinde yaşayan farklı kültürlerin bireylerini birbirine tanıtmaya, iletişim kurma ve anlaşma olanağı yaratmasıdır. Bu olanak, etik ilkelere çerçevesinde kullanılırsa, dünyanın aşması zorunlu hale gelen çatışma ve savaşların önüne geçilmesi yönünde önemli bir fırsat oluşturmaktadır. Bir yandan küresel anlayışın gelişmesi yönünde bir fırsat oluşurken, öte yandan, aynı ilgi alanını paylaşan kişiler arasında bilgi-fikir alışverişinin gerçekleşmesi, ortak işbirlikleri kurularak sinerji yaratılması, insanın-dünyanın faydasına olacak işlerin yapılması mümkün hale gelmiştir. Ancak sanal gruplar için önemli bir tehlike bu ortamın belli bir çıkara hizmet etmek üzere kitleleri yanlış bilgilendirme – yönlendirme amaçlı olarak da kullanılabilmesine ilişkindir. Sanal iletişim gruplarında iletişim uslubunu hakarete dayalı olarak kuran bazı kişiler etik ilkelere bağlı – ölçülü bir iletişim biçiminde fikirlerini paylaşan kişilerin bir süre sonra gruptan ayrılmasına neden olabilmektedirler. Bu sanal

ortamlarda bulunan farklı arka amaçlar taşıyan kişilerin, buldukları sanal topluluğu kendi istekleri doğrultusunda yönlendirmesi tehlikesi bulunmaktadır. Howard Rheingold, büyük güç ve paranın daima yeni iletişim araçlarını kontrol etme yolu bulduğunu, bu nedenle de sanal toplulukları kontrol etmenin de bir yolunu bulacağını ileri sürmektedir. Rheingold, resmi olmayan kamusal alanların gerçek hayatlarımızdan giderek yok olmasıyla birlikte bireylerin bu toplulukları oluşturmak için büyük istek gösterdiğine işaret ederek, insanların inanç ve algılamaları üstündeki potansiyel etkisi nedeniyle İnternet'in toplumun, demokrasinin, eğitimin, bilimin ve entelektüel hayatın geleceğiyle bağlı olduğunu, giderek daha fazla sayıda insanın hayatının etkilenmesi nedeniyle, daha çok yurttaşın İnternet'in yönetimine ilişkin sürdürülen konuşmalara katkıda bulunması gerektiğini, eğer kendimiz için bir vizyon geliştirmesek, geleceğin, geniş ticari ve politik güç sahipleri tarafından şekillendirileceğini söylemektedir (Rheingold 2001, s. 103,105).

Bu sorunun yanısıra sanal ortama ilişkin başka önemli sorunlar da bulunmaktadır. Sanal ortamda uzun süre kalma; başağrısı - yön duygusunu kaybetme - mide bulantısı, gerçekliğe uyum sağlayamama/gerçeklikten kopuş ya da bağımlılık gibi fizyolojik ve/ya da psikolojik rahatsızlıklar, ciddi sorunlar oluşturabilmektedir.

Sanal ortamlarda seyredilenlerin ya da oyunların oluşturduğu önemli olumsuz etkilerden bir tanesi şiddete ilişkin yarattığı duygu ve değerlendirmelerdir. Uzun süre sanal ortamda kalarak şiddete alışan bireyler gerçek ortamda şiddete karşı kayıtsız kalabilmektedir. Böylece bir süre sonra şiddeti hayatın olağan - sıradan bir parçası olarak kabul edebilmekte, şiddete yönelik karşı bir duruş, tepki oluşturmaktan uzaklaşabilmektedirler.

Sanal ortamın bir diğer olumsuz etkisi elektronik ortamda kurulan ilişkilere yöneliktir. Sanal ortamda kurulan ilişkiler dürüstlükten uzak olabilmekte, düş kırıklıkları yaşanabilmekte, bireyler değişik biçimlerde zarara uğrayabilmektedir.

9. Sayısal Bölünme

Bilişim teknolojilerinin neden olduğu önemli sorunlar olmasının yanında birçok yaşamsal alanın vazgeçilemez unsurları olduğu ve etik ilkeler doğrultusunda kullanılırsa birçok fayda sağlayacağı bilinen bir gerçektir. Ancak bilişim teknolojilerine erişim olanağının kişiler, bölgeler ve ülkeler arasında eşit olmayan biçimde dağıldığı gözlenmektedir. Bu durum bugüne değin var olan uçurumu daha da genişletme tehdidi oluşturmaktadır. Varsıl ve yoksullar arasında oluşan uçurumun yanısıra, BT'yi kullanan ya da kullanmayanlar arasında da zamanla bir fark oluşma potansiyeli bulunmaktadır. Az gelişmiş ülke ya da bölgeler BT kullanımının yeterli olmamasıyla birlikte gerek ekonomik, gerek akademik alanda olmak üzere geniş yelpazede geride kalmışlıklarını sürdürmekte, bu durum toplumun diğer kesimlerini de etkileyerek yayılmaktadır.

Farklı nedenler olmasıyla birlikte bilgisayar kullanımını belirleyen önemli nedenlerin başında gelir durumunun geldiği gözlenmektedir. Don Tapscott yapılan araştırmaların ABD'de gelir düzeyi en üst yüzde 20'lik nüfusun ülke gelirin yüzde 80'ine sahip olduğunu gösterdiğini söyleyerek, "ciddi bir kutuplaşma eğiliminin ortaya çıktığını" belirtmiş ve bu durumun tehlikelerini "Yanlış algılanan bir bilgi otoyolu ve dijital ekonomiye geçiş, bilgiye sahip olanlar ve olmayanlar, dünya ile iletişim kurabilenler ve kuramayanlar arasında büyük bir boşluk oluşturarak iki katlı bir toplumun oluşmasını hızlandırabilir" sözleriyle açıklayarak "Yeni teknoloji ve ekonomide, bilenler ve bilmeyenler, erkekler ve kadınlar, yaşlılar ve gençler, şehirler ve yerel toplumlar veya kentlerin iç mahalleleri, beyazlar ve azınlıklar, eğitilmiş profesyoneller ve eğitimsiz saat başına ücretle çalışan işçiler, gelişmiş dünya ve gelişmemiş dünya arasındaki farklılardan

kaynaklanan diğer boşluklar nelerdir?” diye sormaktadır. (Tapscott 1998, s. 31, 32). Gelir durumunun yanısıra kent ya da kırsal alanda yaşıyor olmak erişimi etkileyen unsurlar arasında yer almaktadır. Kırsal bölgeler için söz konusu olan sorun, kentsel bölgeye göre çok daha büyüktür. Kentsel bölgedeki yoksul, özel telefonu ve bilişim sistemlerine erişimi olmasa bile coğrafi olarak izole değildir. ITU'nun 2000 yılı verilerine göre İnternet kullanıcıları arasında %1'lik payı olan Afrika'da kullanıcıların %99'u belli başlı kent merkezlerindedir. Bilişim teknolojilerine erişimin sağlanabilmesi için kırsal bölgede gerek altyapı yatırımları, gerek kullanıcı eğitimi gibi geniş yelpazede yapılması gereken çok fazla iş olduğu gözlenmektedir (Sabater-Dymond-Juntunen 2002, s. 1, 3, 7, 8, 13, 47). Sorunun çözümüne yönelik uluslararası düzeyde çok taraflı katılım anlayışıyla sürdürülen çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalar arasında Birleşmiş Milletler tarafından izlenen politikaların önemli bir yer tuttuğu söylenebilir. Birleşmiş Milletler bünyesinde Bilişim Teknolojileri Görev Gücü'nün oluşturulması nedeniyle yapılan açıklamada, bilişim çağı şafağının henüz hepimiz için sökmediği söylenerek yoksulun gereksinimlerini karşılamak üzere herkesin tam destek verecek şekilde işbirliği yapmasının önemi vurgulanmıştır (UN ICT Technologies Task Force, Press Release).

10. Yapay Zeka

Bilgisayarların hayatımıza giderek daha fazla yerleşmesiyle birlikte insanın düşünme niteliği dahil olmak üzere iş yapma becerilerini devretmeye başlamış olduğuna ilişkin kaygılar bulunmaktadır. Bunun yanısıra yapay zekayla ilgili başka önemli sorular da yöneltilir: Etik eylemin temelini oluşturan; geçmiş deneyimlere de dayanarak iyi/kötü, doğru/yanlış arasında ayırım yapmayı sağlayan muhakeme niteliği ve akılla vicdanı birleştirerek karar verme niteliği yapay zekada olabilir mi? Yapay zekalar sorumluluk taşıyabilir mi? Hesap verebilir mi? Yükümlülükleri olabilir mi? Bu sorulara verilecek yanıtlar ışığında, yapay zekaların artan gücü; yapay zekaya hangi yetkilerin verilebileceği/devredilebileceği sorusuyla birlikte insanın kimliğini ve varlığını da tehdit edebilecek önemli bir sorun olarak değerlendirilebilir.

11. Sosyal İli ve Teknoloji İlişkisi

Teknoloji, insanların daha rahat, daha kolay yaşaması için bir araçtır. Toplum ve teknoloji arasında karşılıklı olarak iki yönlü bir ilişki vardır. Hangi teknolojinin üretileceği; toplumdaki gelen gereksinimler ve talepler doğrultusunda şekillenir. Teknoloji de işlevlerde ve kurumlarda değişikliğe neden olur. Ancak son yıllarda bu ilişkinin daha çok teknolojiden topluma doğru tek taraflı olduğu gözlemlenmektedir. Hangi teknolojinin üretilmesine ilişkin fikirler toplum içerisinde yeterince oluşmadan geliştirilen yeni teknolojinin topluma sunulduğu söylenebilir. Jürgen Habermas “Teknik İlerleme ve Sosyal Yaşama Evreni” adlı yazısında bir zamanlar öğrenim yoluyla pratik güç haline gelebilen teorinin, bugün pratik olmadan, “yani birlikte yaşayan insanların kendi aralarındaki davranışlarında açıkça içerilmeden” teknik güce açılabilen teorilerle karşı karşıya olduğumuzu belirtir (Habermas 2001, s. 73). Habermas; teknik ilerlemenin yönünün geniş ölçüde “düşünmemiş ve sosyal grupların öz anlayışı ile yüzyüze gelmemiş olarak” belirlenmesi nedeniyle, yeni teknik becerilerin hazırlıksız bir şekilde yaşam praksisinin içine girdiğini açıklayarak, “teknik bilgi ve becerideki toplumsal potansiyeli pratik bilgi ve becerimizle rasyonel olarak bağlayıcı bir ilişki içine sokan, politik olarak etkili bir tartışmayı” başlatmanın gerekliliğine işaret etmektedir (Habermas 2001, s. 77).

III. SONUÇ

Bilişim teknolojileri neredeyse bütün yaşam alanlarında etkin olarak kullanılmaktadır. Bu nedenle, birey ve toplum üzerindeki etkileri ve bütün bu sorunlar hakkında toplumda farkındalık oluşması ve çözüm önlemleri oluşturmak üzere gereken tartışmaların yapılması kaçınılmaz görünmektedir. Bilişim teknolojilerinin insan ve dünyanın zararına kullanılmaması ve/ ya da faydasına kullanılması -diğer eylemler için de söz konusu olduğu gibi- öncelikle bireysel ahlaka bağlıdır. Bu nedenle küçük yaşlardan başlayarak etik anlayışın geliştirilmesi çok önemlidir. Geçtiğimiz yüzyılın son çeyreğinden itibaren giderek artan ölçüde “ideal” olma özelliğini yitiren dürüstlük, onur, adalet, bağımsızlık, dayanışma, yüce gönüllülük gibi değerler ve erdemler yeniden yükselişe geçmeli ve “ideal” olmalıdır. Bütün dünyanın paylaştığı ortak değerlere kuvvetle gereksinme vardır. Bunun yanı sıra etik karar verbilmenin dayanağı olan, iyiyi kötüden ayırmayı sağlayacak muhakeme gücünün zedelenmemesi ve akla önem verilmesi bir diğer önemli husustur. Kuralsızlık olarak yorumlanmaya başlanan, en önemli değerler arasındaki özgürlük kavramı yeniden doğru anlamına kavuşmalıdır. Bütün bunların gerçekleşmesinde aile ve okul eğitimiyle birlikte kitle iletişim araçlarının payı büyük olacaktır. Ayrıca bilişim teknolojilerini tasarlayan ve üreten bilişim profesyonellerinin bu teknolojiyi insanın, toplumun faydasına kullanmak üzere etik bir anlayışa sahip olmaları çok önemlidir. Bu nedenle bu alanda eğitim veren kurumların programlarında ilgili derslere yer vermeleri ve araştırma-çalışmalara öncülük etmeleri çok önemlidir. İlgili meslek kuruluşlarının mesleğin etik ilkelere uygun şekilde yerine getirildiğinin takibi de amaca önemli ölçüde yardım edebilir. Bu alanda çalışan şirketlerin kurumsal olarak gösterecekleri özen bir diğer önemli etmendir.

Kaynakça:

- Barbour I.; Computers Transform the Work Setting, 1992 (ed.) Ermann, M. D.- Williams, M. B.-Shauf, M. S.; Computers, Ethics and Society, Oxford University Press, New York, 1997.
- Habermas J.; İdeoloji Olarak Teknik ve Bilim, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001. Çeviren: Mustafa Tüzel
- Johnson D. G.; Computer Ethics, Prentice-Hall Inc., New Jersey, 2001.
- Laudon K. C.- Laudon J. P.; Management Information Systems, Prentice- Hall Inc., New Jersey, 1996.
- Lipson L.; Uygarlığın Ahlakal Bunalımları – Manevi Bir Erime mi? Yoksa İlerleme mi?, T. İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2000. Türkçesi: Jale Çam Yeşiltaş.
- Pearson R.-Mitter S.; Computerization, Work, and Less-Developed Countries, (ed) Erman M. D.-Williams M. B., Shauf M. S.; 1993. (ed.) Computers, Ethics and Society, Oxford University Press, New York, 1997.
- Rheingold, H.; The Virtual Community, 1993, (ed) Micah, H. D.– Ford, P. J., Computers and Ethics in the Cyberage, Prentice-Hall Inc., New Jersey, 2001.
- Sabater, J. N.-Dymond, A.-Juntunen, N.; Telecommunications and Information Services for the Poor – Toward a Strategy for Universal Access, The World Bank Washington D.C., 2002.
- Tapscott, D.; ; Dijital Ekonomi, Koç Sistem Yayınları, İstanbul, 1998 Çeviren: Ece Koç.
- T.C. Başbakanlık, Türkiye Bilişim Şurası Sonuç Raporu “Bilgi Toplumuna Doğru”, 2002, T.C. Başbakanlık Müsteşarlığı, Türkiye Zeka Vakfı, Türkiye Bilişim Derneği, Türkiye Bilgi İşlem Hizmetleri Derneği, Türkiye Bilişim Vakfı.
- United Nations Information and Communication Technologies Task Force, Press Release SG/SM/8037 DEV/2354, 2001 <http://www.unicttaskforce.org>

AHLÂK'IN NELİĞİ KURAMDA MI İÇERİKTE Mİ ARANMALI?

Dr. Necati DEMİR

Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe Tarihi.

Özet: Bu sunumun amacı; ahlak ile etik arasında sıkı bir ilişki bulunmasıyla birlikte eyleme ilişkin yönü olması nedeniyle asıl olanın ahlak olduğu, etik'in ahlak üzerine felsefe yapmak ve değerlendirmek olduğunu belirlemektir. Çünkü insan için, ahlak yaşamın içselleştirilmiş durumu, ahlak felsefesi (etik) ise, bunun ifadesidir.

Anahtar sözcükler: ahlak, etik

Abstract: *Where can we look for the quality of morals; in the theory or in the content? The aim of this presentation is firstly to determine that despite the close connection between morals and ethics, the main element is ethics for its relation with the behaviours and acts, and secondly to make philosophy on morals and to evaluate it. The reason is that while morals are the absorbed case of the life, ethical philosophy is its expression.*

Keywords: moral, ethics

ODTÜ'nün Uygulamalı Etik Kongresi'ne 'Ahlâk'ın Neliği Kuramda mı İçerikte mi Aranmalı' sorunuyla ilgili sunumu hazırlarken çalışmada bir yol haritası çizip buna göre kaynakları taradım. Etik ya da ahlâk sorunu en ilkel tiplerinden en gelişmiş ve uygar biçimine değin her insan grubunun, topluluğun ve toplumun ortak sorunudur. Ahlâk, insanın kendine, yakınlarına, birlikte yaşadığı iş guruplarına, apartmanda, köyde, kentte ilişki içerisinde olduğu tüm insanlarla eylemsel planda yüz yüze geldiği oldukça geniş bir alanı içermektedir. Bir toplumun düşünen insanları varolan, hatta yakın gelecekte de var olabilecek sorunların çözümü için şimdiden çözüm yolları üretmeleri gerekmektedir. Üniversite bu bağlamda sorunların belirlenmesi ve çözümlerinin üretilmesi işlevinde merkezi bir konumda olmalıdır. Eğer bu gerçekleşmezse, toplumsal yapılaşma ve toplumun eğilimi bilgi ve bilimden uzaklaşıp düzeysizlik (vulgarizm)'e yönelir. Toplum, sorunların çözüm yollarının üniversite içinde bulunabileceği zihinsel bir düzeyi yakalamalı, akademisyenler de bu yüce görevi kendilerine ödev bilmelidirler.

AHLAK'IN NELİĞİ

Ahlâk'ın Neliğinin Kuramda (ahlâk felsefesi) mi Yoksa İçerikte (ahlâksal yaşayış) mi olduğu sorununu ortaya koyabilmek için düşünce tarihinin başlangıçlarına, gitmek gerekir. Başlı başına bir ahlâk düşünürü olan Sokrates (469-399) inneist (doğuştancı) görüşlere sahip olduğu için onun için insan, yaratılışı gereği bilgiyle yüklü ve iyi huyludur, ancak bilgisini ortaya çıkartacak deneme ve eğitimden uzak kaldığı ve iyiliğin yolunu bilemediği için bilgisiz ve kötü olur. Sokrates'in bu düşüncesi daha o zaman Platon (428-348) tarafından düzeltilme sandığı duyuldu. Platon'a göre, mutluluğa bireysel anlamda değil en eksiksiz olarak devletle erişilir.⁵¹ "Ona göre, Devletin doğasında, insanın neliği büyük harflerle yazılır. Metnin gizli anlamı, devlette birdenbire ortaya çıkar ve bulanık ve karışık görünen, açık ve okunaklı hale gelir."⁵² Yine, Sokrates'in sandığı gibi kötülük yalnız bilgi noksanlığından ibaret değildir... Belli hastalıkların bir sonucu da olabilir. Sonra yanlış eğitim ve kötü siyasal dönemler de bir insanın kötüleşmesinde rol oynayabilir."⁵³ Onun için, ahlâk anlayışının temeli tek bir erdeme değil birçok erdeme dayanır. Bunlar, aklın erdemi sayılan bilgelik, istihanın erdemi sayılan cesaret ve ruhun erdemi sayılan ölçülülüktür. Adalet erdemi ise her üç erdemin bir aradaki uyumluluğudur. Platon'a göre, adalet temel erdemdir. Üç ruhun her birine ait erdemlerin anasıdır. Bilgelik zihnin adaletidir, cesaret kalbin

adaletidir.⁴ Platon'a göre 'ruh' üç öğeden (us, kaba istekler, gönlü bol ama şiddetli tutku) meydana geldiğine göre erdemli kişi bir müzisyen gibi ona tam bir denge durumu kazandıracaktır.⁵

Platon'a göre insanın, gerçeği araştırma ve ruhu özgürlüğe kavuşturmada felsefe yapmağa büyük gereksinim duyulur. "Faidon'da hakikat'ın araştırılması hazlardan sakınma ile bir aradadır: Ruh, bedene haz bağlamıştır..."⁶ Platon'a göre felsefe insanı kendi bedenine, ruhunu egemen yapar.

Ahlâk öğretisi kendi felsefî dizgesine koşturularak her türlü sivilliklerden arınmış bir orta yol üzerine kurulan Aristoteles (385-322)' in ahlâk anlayışında temel öğe şu ilkelerden çıkartılmaktadır. "Her varlığın ve her mesleğin kendine özgü bir faaliyet biçimi ve ulaşmak istediği en son bir amacı vardır."⁷ İnsan akıl sahibi bir varlık olduğu için onun en son amacı, davranışlarını akla olabildiğince uyumlu hale getirip mutluluğa ulaşmasıdır. Ancak mutluluk, çok anlamlı bir kavram olduğundan Aristo mutluluğu şöyle tanımlar: "Mutluluk, ruhun akla uygun davranışta bulunması⁸ veya mutluluk erdeme uygun herhangi bir davranıştır."⁹

"Aristo'ya göre ahlâkı, diğer bilimlerden ayıran temel bir nokta vardır. Bu da, ahlâka kuramsal bilginin değil, eylemin şart olduğudur. Ahlâka temel olan, erdem bilgisine değil, kendisine sahip olmaktır..."¹⁰ Aristoteles, "Biz bu araştırmayı - ahlâk incelemesini- erdem in olduğunu bilmek için değil tersine nasıl erdemli ve seçkin olabiliriz, bunu öğrenmek için yaptık,"¹¹ diyor. Çağımızın ünlü Fransız düşünürü, Gaston Sortais der ki, bilimin şartlarını bilmek önemlidir fakat ahlâkın şartlarını bilmek daha önemlidir. Çünkü, eğer bilmek faydalı ise, iyi davranmak kaçınılmazdır. bilim bir seçkin kimsenin ayrıcalığı, ahlâk ise, herkesin görevidir.¹² Her varlık Aristoteles'e göre, kendi özünün kendine özgü etkinliğinin gelişmesiyle mutlu olabilir. İnsanın özü de akıl olduğuna göre, insan ancak akılla, aklını işletmesiyle mutlu olabilir."¹³ Aristoteles'i 18. yüzyılın ünlü düşünürü E. Kant (1724-1804) da şu ifadeleriyle destekler: "Mutluluk, akıl sahibi bir varlığın varoluşunun bütünü içinde her şeyin kendi arzu ve istemesine uygun olup bitiği, dünyadaki durumudur."¹⁴

SORUNUN ORTAYA KONULUŞU

Toplumsal bir varlık olan insan, yeryüzünde görüldüğünden beri her yerde her zaman bir başkası ile ilişki kurmak durumunda kaldığı için ahlâksal yorum, tutum ve motiflerle karşı karşıyadır. Felsefe alanında etik denildiğinde, hemen ahlâk felsefesi anlaşılması tümüyle yanlış da sayılmaz. Ancak, etik ahlâkın özü değil ayrıntıları, felsefî bağlamı açıklamasıdır. Nielsen'e göre, etik; genel ve model bir yaşam tarzını, bir dizi davranış kuralını veya ahlâk kodunu ve yaşam biçimleriyle davranış kurallarına ilişkin yapılan araştırmayı ifade etmek diye üç anlamda kullanılmaktadır.¹⁵ Etik, iyi olana değil, bir şeyin iyi olduğu yargısına nasıl varıldığı söyler. Etik, tek tek eylemlere ilişkin ahlâki yargılarda bulunmaz, eylemlere ilişkin ahlâki yargıların nasıl oluştuğunu üst bakış düzeyinde çözümler.¹⁶ Annemarie Pieper (1941-)'a göre, Aristoteles'ten bu yana bir felsefî disiplinin adı olan etik, köken olarak Yunancadaki ethos sözcüğünden gelmektedir ve iki farklı kullanımı söz konusudur: ilki, genel anlamda alışkanlık dar anlamda ve asıl anlamıyla, eylemde bulunan ve davranan, aktarılan eylem kurallarını ve değer ölçülerini sorgulamadan uygulamayı talep edilen iyiyi gerçekleştirmek isteyen kişi anlamına gelir.

Etik alanında ahlâksal değerlerin göreceli olduğunu savunanlara göre, günlük hayatımızda davranışlarımızın pek çoğu ahlâka ilişkin eylemlerdir. Ama hangi davranışımız ya da bilim dili ile hangi eylemimiz ahlâka uygun,

daha doğrusu nasıl hareket edersem ahlâka uygun davranmış olurum? Ahlâk alanında elimizde iyice tartıp biçmeyi sağlayacak bir ölçek yoktur. Ahlâk'ın içeriği çeşitli çağlara, çeşitli milletlere, çeşitli çevrelere göre değişmektedir. Bazen tek tek kişilerin bile ayrı ahlâk anlayışları olmaktadır.¹⁸ “Mutlak ahlâk eğiliminde olmayan hiçbir ahlâk yok yürürlükte. Ancak şu var ki; yürürlükte olan ahlâkın değişmez nitelikli ahlâk olduğu inancı sürdüğü sürece bir gerçekliği vardır. Buna inandığı ve inandırdığı sürece yürürlükte kalır. Buda bir gerçek.”¹⁹

Ahlâksal değerlerin göreceli olduğu görüşüne katılmayanlar kuramsal olarak Ahlâkın neliğinin ‘değişkenlik’ olduğu görüşüne katılmazlar. “Ahlâksal öğretiler ne kadar çeşitli ise iyi ve kötü hakkındaki görüşler de o kadar farklıdır. Filozoflar ahlâkın temelleri üzerinde hiç anlaşamamışken, kurdukları yasasız, kuralsız, yaptırımsız ahlâk kuramlarının insanları ve toplumları düzeltilmesini, onları mutlu etmesini beklemek fazla iyimserlik olur.”²⁰ Toplumlara, bazı çevrelere, hatta bireylere göre değişme özelliğini öz yapısında taşıyan ahlâk, nasıl bir ahlâk olabilir ve bu tür bir ahlâkın buyruklarına kim, neden uymayı gerekli görebilir?

Günümüzde insanın hem düşüncesi hem de davranış ve tutumları üzerinde etkin bir işlevi olan modernizm ahlâksal eylemin temellerini yıpratmaktadır. Ross Poole’un yaklaşımı²¹’na katılarak şunu diyebilirim ki, modern dünya olgusal bakımdan ahlâksal bir yaşam biçimine ivedilikle gereksinim duymaktadır.

Ahlâk kuramcılarının ahlâksal değerlerin belirlenmesine göreceli yaklaşımları nedeniyle yaptırımsız bir ahlâk dizgesine ulaşmaları doğaldır. Ancak ahlâksal bir eylem kendi vicdanımızla uyumlu olmanın yanında diğer kişilerce de uyuşmayı gerektirir. Tek başına kişi ancak doğaya karşı ahlâklı olabilir. Oysaki ahlâklılık öncelikle kişilerin birbirlerine karşı göstermeleri gereken bir yükümlülüktür. Bu yükümlülüğe yasallık ve kabul görürlük kazandıran üstün bir varlık ya da değer bulunmalıdır. Bu değer, dinsel ahlâklarda ‘Tanrı’ sal öзде’, toplumsal ahlâklarda ‘toplumsallaşma bilinci’nde, bireyci ahlâklarda değerini kendi yaratmak isteyen ‘üstün nitelikli birey bilinci’nde, ideolojik ahlâklarda da ‘ideolojinin hedef değeri’nde anlam bulabilir. Ancak bundan sonradır ki, bir eylemin niçin yapıldığı, bu eylemin yapılmasının kabul görürlüğü belirginleşebilir.

Ahlâk olgusunun belirlenmesinde ahlâk ile ahlâk felsefesini, (moral ile etik’i) birbirinden belirgin biçimde ayrılması gerekir. Ahlâk (moral) her yanda yaşayışımızın içindedir. Heimsoeth’e göre, ahlâkı bulmuş olan filozoflar değildir. Daha felsefe ortada yokken ahlâk vardı... “Ahlâk felsefesi” ise, işte ahlâk dediğimiz bu olay üzerinde düşünmektedir, ahlâk üzerinde felsefe yapmaktır, etik, ahlâk (moral) felsefesidir.”²² Ahlâk felsefesi, sosyal bilimcilerin ve kuramcılarının olmasını ve uyulmasını istedikleri kuramsal bir hayat görüşüdür ama ahlâk bireylerin gönlünde yer eden değerlerin doğurduğu bir yaşam felsefesi ve eylemlerin adıdır.

Ahlâksal değerler ahlâksal eylemlerimizin temel güçleridir. Değerlerin göreceliği sorununa değinen Kuçuradi, bir davranış biçiminin değer olmadığı, tek başına bir davranışın veya bir davranış biçiminin soyut olarak değerlendirilemeyeceği ve değerini bir kavram olmakla birlikte, bir şeyin taşıdığı değerini ve her çeşidiyle değerlerin kavramlar –hele soyut kavramlar hiç- olmadığına hiç unutulmaması gerektiği kanısındadır. Ahlâkın neliğinin insan davranış ve tutumlarının temelinde bulunan değer yargılarında aranması gerekir. Değer yargıları bize ahlâksal davranışın ayırt edici özelliğini vermektedir. Çünkü ahlâksal davranış ve tutumlarımız iyi ve kötü dediğimiz değer yargılarıyla belirlenmektedir. Değer yargıları bir şeyin arzu edilebilir –iyi- veya arzu edilemez –kötü- olduğunu belirten ifadelerdir. Her değer yargısı

ahlâksal nitelikli olmaz. Örneğin, ‘Bilimsel tutum iyi bir niteliktir’, ‘Demokrasi en az kötü olan bir yönetim biçimidir’, ‘Töre cinayetleri toplumsal bir sorundur’, gibi.

Ahlâksal davranış ve tutumların neliği, tek tek davranış ve tutumlara indirgenğinde ahlâkın neliğinin ‘değişkenlik’ olduğu düşüncesine katılmamak olası değildir. Ancak bu ahlâk öğretilerinde, zıtlıklar içerdiği söylenen ahlâki değerlerin dikkate alınmasını gerektirecek değil zorunluluk, bir çekicilik bile olmayacaktır. Yani bu tür bir ahlâksallık göz önüne alındığında sağduyulu kaç ahlâklı kişi bulunabilir yeryüzünde? Ahlâkın neliğine ‘değişkenlik’ bağlamı kuramsal açıdan bakıldığında görelilik, bireycilik (individualizm) ve en son yoksayıcılık (nihilizme) a kadar gider. Bireyci ahlâk anlayışlarıyla toplumsal bir yaşam pratiği gerçekleştirmek oldukça zor olduğu gibi bireyin sosyalleşmesine de gerek kalmaz. Ancak, konuya pratik açıdan yapılacak bir yaklaşımla ahlâk olgusu üzerinde dolaştırılan olumsuz izlenimler ve tutumlar yerlerini olumsal belirleme ve hoşnutluklara bırakabilir.

Bireyler arasındaki ilişkilerde uyumun sağlanması, ilişkilerin düzeyli duruma getirilmesi, toplumsal düzenin kurulması ve sürekliliği için önemli bir gerekliliktir. Ben’in, diğer ben’lerin ve toplumsal ilişkilerin önem ve gerekliliğinin farkında ve bilincinde olması gerekir. İki birey arasındaki ilişkide eylemin etik bir değere sahip olabilmesi için, “Eylemin her ögesinde birer özelliğe sahip olması, doğru değerlendirilen eylemin değerli –en azından doğru- bir eylem olması, eylemi oluşturan yaşantının bir değerlilik yaşantısı olması, o koşullarda diğer kişi için, onun lâiy olduğu istenmesi, bunun gerçekleştirilmesi için o koşullarda konmuş hedefe doğru giderken de –ara davranış ve eylemlerde- yanlış ya da değersiz bir şeyin yapılmaması olması, en azından insanın değerini korumaya yönelik bir ilkenin zedelenmemiş olması gerekir.”²³

Bir erek ya da hedefe yönlendirilmedikçe salt bilginin pek anlam ifade etmeyeceği ortadadır. “Ahlâklılığın temeli duyu-üstü evrende, özgürlük evrenindedir,”²⁴ diyen H. Ziya ahlâksal olgunun özgür bir ortamın verisi olduğunu belirterek, istenç özgürlüğünün ahlâklılıktaki tartışma götürmez işlevini vurgular. Yine H. Ziya ahlâkta aşkınlık kavramını ortaya atarak “Ahlâkta ve dinde değer aşkıdır ve inanç alanına ilişkindir. Yani kişinin kişi ile ilişkisine aittir. Bundan dolayı o, sorumluluğu ve yükümlülüğü doğurur... İnsanın spontane’liğini kaybetmediği oranda aşkınlığın bu çekici gücüne bağlılığı ahlâksal özgürlüktür... Değilse, otomatlaşan bu güç karşısındaki durumu bilinçsiz ve özgürlüksüz bir boyun eğmedir ve böyle bir durumda ancak gelenek ve görenekten söz edilir,”²⁵ diyerek özgür ve özerk olmayan bir insanın ahlâksal davranışa ulaşamayacağını vurgular.

Salt ahlâk kuramı, insanın ahlâklı olmasını ve etik tutumu benimsemesine katkı yapmıyorsa, bir genel etik kuramının varlığı tartışılabilir. Genel bir ilke olarak görülmesi de “her şeyin, her varlığın bir varoluş ve yapılış ereği olmalıdır. İnsanın da, varoluşunu gerçekleştirmesi gereken bilinçli varlık olarak bir yaratılış ereğinin olacağını göz ardı etmemek gerekir. İnsan doğası itibarıyla hem çirkine, kötüye ve yanlış, hem de güzele, iyiye ve doğruya eğimlilik yetisiyle bu evrene gelmiştir ya da yaratılmıştır. Yine insan, doğası itibarıyla hem olumlu hem de olumsuz niteliklere yönelebileme özerkliği içinde bulunmaktadır. Bu durumda insanın doğasında olan iyilik ögesinin, yine doğasında olan kötülük ögesine üstün kılmanın, en azından denk hale getirmenin bir yolunun bulunması, geliştirilmesi gerekmektedir.

Uygulamalı Etik bağlamında genelde ahlâkdışılıkla özdeşleşen bir kavram olan kötülüğün etkinliği ve etki alanının daraltılması için neler

önerilebilir? İnsanın insanı, maddi-manevi, bedensel-cinsel, zihinsel-duygusal olarak sömürmesinin kaynağı nereden gelmektedir? Kötülük neden ortadan kalkmıyor ya da en azından iyilik egemen olamıyor? Toplumda iyilerin her zaman kötülerden sayısal bakımdan fazla olduğu genel kanıdır. Üstelik kötüler bile yaptıklarından bin pişman, o halde dünyamızda can çekişen bir ahlâkla neden iç içeyiz? Kanımca bunun nedeni, iyilik ve kötülük kavramlarının içeriklerinin insanların davranış ve tutumlarına bağlı olarak tanımlanmasındandır. Eğer insanların davranış ve tutumları aşkın ya da içkin olsun- 'ortalama bir değer ve erdem' tanımına bağlı olarak belirlenebilirse daha etik bir toplumsal ortam gerçekleşebilir. İyilik yapma'yı genel ya da evrensel anlamda benimsemek yerine, yani başkalarına iyilik yapmak adına değil, iyiliğin yalnızca 'ben'e yönelmesi adına bir uğraşın içinde olduğundan bu amaca ulaşamıyor. Gönlümüzdeki, 'benim yaptığım 'uygun', başkalarının 'uygunsuz' anlayışı, 'uygunsuz ise benimki de başkasınıniki de uygunsuzdur anlayışına dönüştürülemedikçe ve bir toplumda suç işleyenlerin yalnızca zayıf olanlarına ceza uygulandıkça, kanunların, kimilerine acımasız yasa, kimilerine de büyük fırsat alanları oluşturmaları anlayışından uzaklaşmadıkça, sorun çözülemez.

İyilerle kötülerin barış ve esenlik içinde yaşatılabileceği üzerine düşünenler bu amaca nasıl ulaşılacağını ortaya koyabilmiş değillerdir. Bu amaca ulaşabilmek için, birbirine zıt doğaların denliğini kabul ederek değil kötü ve iyi denilen doğaların yeniden irdelenmesi ve konumlandırılmasıyla gerçekleşebilir. Yani, insanın doğasındaki ontolojik karşıtlığı (iyi-kötü) ortadan kaldırma çabaları yerine insanın doğasındaki bu ontolojik karşıtlıktan bir işlevsel uyumlu birlik oluşturabilmenin yolu denenmelidir. Doğasında bu zıtlığı birlikte barındırabilen insana 'sınırsız ve koşulsuz' değer üretme yetkisi verildiği anda 'insanın, ivedilikle insana karşı korunması' bir zorunluluk durumuna gelmektedir. Bireyin saltık 'benlik işlevi toplum ve insanlık adına törpülenmelidir. Evet! Bireyin benliği asketik (çileci) ahlâklarca öldürülmemeli, ancak dıgerkamlık duygusuyla aşırı istek ve eğilimlerinin başkalarına zarar vermesi de önlenmelidir. Çıkarları ve eğilimleri farklı iki kişinin arasındaki ilişkinin birbirini alt etme değil de, toplumsal yaşamın ancak dayanışma temeli üzerine kurulabileceği yargısına ahlâksal bir işlevsellik kazandırılmalıdır.

Makul bir erdem ya da değer anlayışı önkabul olarak benimsenirse, kişilerin sözde mi öзде mi iyilik yandaşı olduğu ortaya çıkar. Ünlü İtalyan savcı Di Pietro'nun dünyanın görsel ve yazılı medyasında ilk haber olduğu günlerde İtalya'nın genç kuşak toplum bilimcilerinden biri olan Luigi Berto, "Milano'lu bir savcı, Antonio Di Pietro, çevresindeki bir grup arkadaşıyla birlikte 'temiz eller' adıyla bilinen bir operasyon başlattı. Pietro, yolsuzluk urunu İtalyan yönetiminden kopartmakla toplumun vicdanı haline geldi. Bir anda kahraman oldu. Ama bu sanılanın aksine fazla bir şey ifade etmiyor, Pietro'nun yapabileceği hiç bir şey yok. Bakın, benim alışveriş ettiğim manav Pietro'nun posterini dükkânına astı, ama çürük meyveleri bana kakalamayı yine de ihmal etmiyor. Durum çok açık: Suçluları yuhalayarak ve kahramanları alkışlayarak vicdanımızı rahatlatmak istiyoruz. Ama hiç bir şekilde kendimizi değiştirmeyi, başka bir varlık alanına doğru açılmayı bir türlü göze alamıyoruz,³²⁶ diyerek insanlığın kangren olmuş yarasına parmak basıyor. Dikkat edilirse doğruluk, dürüstlük, iyilik sözde itibar görmesine karşın eyleme dönüştürülüp yaşamsallık kazandırılmıyor. Kötülüğe şiddetle isyan ederiz, çünkü bize karşı yapılmıştır, bizim başkalarına yaptıklarımız, kötülük değil haklı bir cezalandırmadır. Adaletsizliğe karşı çılgınca tepki gösteririz, çünkü bir ucu da bize dokunmuştur, biz başkalarına adaletsizlik yapmayız, olsa olsa hak ettiğini yapmışızdır, İnsanlar adaleti, kendilerine

adaletsizlik yapıldığı zaman hatırlıyor. Hukuksuzluktan her kesim payını alıyor. Susanlar da seslerini çıkaranlar da.

SONUÇ

Uygulamalı etik kongresinden benim beklentim; ahlâksal değerlerin bireylerin yaşantısında beklenen değiştirici etkiyi oluşturabilmesi için öncelikle kendine yeterli bireyler olarak, doğruya ulaşmanın yolunu öğrendikten sonra nasıl ki kendi doğrularımızı kendimiz bulmaya çalıştığımız gibi kendi iyilerimizi de bulmamız gerekir. Dolayısıyla iyi olduğuna karar verdiğimiz ahlâksal değerleri içselleştirip, 'birey' ve 'başkası' karşılığını 'birlikte yaşama istenci' potasında zıtların uyumlu birliğine dönüştürmesi gerektiğinin bilincine varmamız gerekir. Bu zıtlık aşılmasız ahlâksal değerler de olgusal doğrular gibi bireylerin kendi çıkarları doğrultusunda eğilip bükülecek ve sonuçta değer göreceliği yaşamı anlamsızlaştıracaktır.

Bazı aydınlar bile gaye değerleri araç değerlerle yer değiştirebilmektedirler. Araç değerlerle mutlu olamayız, ancak biz işlerimizi kolaylaştırırız, oysa gaye değerler, bizim kendimizle uyum içinde yaşamamızın, en kötü durumda bile ümit ve iyimserliğimizi dingin tutan mutluluk değerleridir. Sokrates'in da ahlâk öğretisinin ana teması olan Eudaimonisme (mutluluk) denilen şey nedir? Sofistlerin mutluluğun nedenleri olarak sundukları araç değerlerdir. Onlara göre, mutluluğun ne olduğunu anlamak için insanların neye ulaşmak, neyi elde etmek istediklerine bakmak gerekir, örneğin, belli bir grup sofist için mutluluk, olabildiğince güçlü olmaktır. Diğer bir grup için ise, olabildiğince ihtiyaçların doyumuna ulaştırılmasıdır. Sokrates, sofistlerin bu yaklaşımlarını irdeleyerek, ihtiyaçların tümüyle tatmin edildiğinde ve olabildiğince güçlü olunduğunda gerçekten mutluluk elde edilebiliyor mu diye sorarak kendimizi gözlediğimizde, iç dünyamızı yokladığımızda mutlu olmadığımızı, tersine hayal kırıklıklarıyla karşılaştığımızı belirtir.²⁷ Çünkü ona göre gerçek mutluluk; kendi kendimizle ahenk (uyum) içinde olduğumuz andır.

Burada konuyla ilişkin Tevfik Fikret'in oğlu Haluk'u İsveç'e öğrenim için gönderirken Galata rıhtımında ona söylediği şu sözü irdelememiz gerekmektedir. Haluk! Gittiğin yerden kucak dolusu ışık getir, çünkü düşenler önünü göremediği için düşüyor. Evet! O dönemde olgucu anlamda aydınlanmasını yapamayan Osmanlı toplumu için bu söz oldukça anlamlıydı, günümüzde bile toplumumuz için anlamını tümüyle yitirmiş de değildir. Ancak, bizim bu sözü içinde bulunduğumuz şu günler için onun gibi anlamamızın olanağı kalmamıştır. Toplum tümüyle olgucu anlamda aydınlanmasını gerçekleştirmediği için düştüğü -Fikret'in anladığı anlamda düşmek, cehalet ve bilgisizlik içinde doğanın dilini çözemediği için kendine zarar verdiği, uygarlığın nimetlerinden yararlanamadığı- yorumunu yapamayız. Olgucu anlamda aydınlanmasını gerçekleştirdiği görülen çoğu insanın kendine, çevresine, topluma zarar verdiğinin, doğayı ve insan emeğini sömürmeğe çalıştığının görülmesi salt bilgi ve bilime sahip olmanın, yani olgucu aydınlanmanın erdemleri oluşturmadığına, erdemli olmak için salt bilgi ve bilimin yanında bilgelik duygusuna da sahip olmak gerektiği sonucuna varılabilir, diyorum.

Salt bilginin zorunlu iyiyle özdeşleştirilmesi, salt bilgiye sahip kişilerin mantıksal olarak kötülük yapmamları gerektiği sonucuna götürdüğü halde pratikte (ahlâksal alan) bunun zorunluluk içermediğine ilişkin pek çok örnekle karşılaşılır. Bilgili insanların, hatta iyiliği savunanların bile kötülük yaptıkları toplum yaşamında görülmektedir. Evet, insan belki de en güzel biçimde, pek çok yeti ve birikimlere sahip olacak denli yaratılmışsa da bu onun saf iyiliği temsil ettiğinin ve insanüstü olduğunun kanıtı değildir. Toplum içinde iyi olarak bilinen nice insanların kötülük işlediklerine tanık olunuz.

Kaynakça

- Abelson, R. & Nielsen, K. History of . In P. Edwards (Ed.), *Encyclopedia of Philosophy*, New York, 1967.
- Annemarie Pieper, *Etîge Giriş*, Çev., Veysel Atayman-Gönül Sezer, Ayrıntı Yayınları, İst., 1994.
- Akarsu, Bedia İ. *Kant'ın Ahlâk Felsefesi*, İnkılâp Yay., İst., 1999.
- Alfred Weber, *Felsefe Tarihi*, Çev. H.Vehbi Eralp, İstanbul, 1964.
- Angeles, Peter A. *A Dictionary of Philosophy*, Printed in the United States of America, New York, 1981.
- Aristoteles, *Nikhomakhos'a Etik*, Çev. Saffet Babür, Ayraç Yayınevi, Ank., 1997.
- Aster, E. von *Felsefe Tarihi Dersleri I*, Der. Macit Gökberk, Ahmet İhsan Matbaası, İst., 1943.
- Akarsu, Bedia Ahlâk Öğretileri I, İÜEF Yayınları, İst., 1965.
- Balçı, Ersin “Luigi Berto, İtalya, Devrim ve Çürük Elmalar”. *Yeni Şafak Gazetesi*, 12/6/1995.
- Birand, Kamuran *İlkçağ Felsefe Tarihi*, AÜİF Yayınları, Ankara, 1964.
- Bolay, S. Hayri Terbiye ve Ahlâk, Doğu Anadolunun Meseleleri Sempozyumu, Tunceli-1985.
- Brehier, Emile *Felsefe Tarihi*, Çev. Miraç Katırcıoğlu, İstanbul, 1969.
- Cassirer Ernst, *An Essay on Man*, Twenty-First Printing, Yale University Press, New Haven and London, 1970.
- Gökberk, Macit *Felsefe Tarihi*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1974.
- Gregoire, François, *Büyük Ahlâk Doktrinleri*, Çev. Cemal Süreyya, Varlık Yay., İst., 1971.
- Heimsoeth, Heinz Ahlâk Denen Bilmecesi, Çev. Nermin Uygur, İstanbul, 1978.
- Kant, İ. *Pratik Aklın Eleştirisi*, Çev., İonna Kuçuradi-Ülker Gökberk-Fusun Akatlı, TFK Yay., Ank., 1994
- Kaya, Mahmut Aristoteles ve Felsefesi, Ekin Yayınları, İst., 1983.
- Kuçuradi, İonna Etik, TFK Yay., Ank., 1996.
- Platon, *Phaidon*, Çev. S. Kemal Yetkin-H. Rağıp Atademir, MEB, AÜB, Ank., 1963.
- Poole, Ross Ahlâk ve Modernlik, Çev. Mehmet Küçük, Ayrıntı Yay., İst., 1991.
- Sortais, S.J. *Gaston Traite de Philosophie*, tome II, Paris, 1924.
- Ülken, H. *Ziya Felsefeye Giriş II*, AÜİF Yayınları, Ankara, 1958.
- H. Ziya Ülken, *Değerler ve İnanma Problemi Hakkında Bazı Notlar*, Ank., 1960 AİF Dergisi, 1958-1959.
- Yayla, Ahmet “Bir Ahlâk Eğitimsi Olarak Sokrates”, *Felsefe Dünyası Dergisi*, Sayı 43.

Notlar:

¹ Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1974, s. 73.

² Ernst Cassirer, *An Essay on Man*, Twenty-First Printing, Yale University Press, New Haven and London, 1970, s. 63.

³ Birand, *İlkçağ Felsefe Tarihi*, s. 57-58

⁴ Alfred Weber, *Felsefe Tarihi*, Çev. H.Vehbi Eralp, İstanbul, 1964, sh.64.

⁵ Gregoire, *Büyük Ahlâk Doktrinleri*, s. 46.

⁶ Emile Brehier, Felsefe Tarihi, Çev. Miraç Katırcıoğlu, İstanbul, 1969, sh.113-114, Platon, Phaidon, Çev. S. Kemal Yetkin-H. Ragıp Atademir, MEB, AÜB, Ank., 1963, s. 53.

⁷ Mahmut Kaya, Aristoteles ve Felsefesi, Ekin Yayınları, İst., 1983, s. 241, Aristoteles, Nikhomakhos'a Etik, Çev. Saffet Babür, Ayraç Yayınevi, Ank., 1997, s. 1, Brehier, Felsefe Tarihi, s. 190.

⁸ Aristoteles, Nikhomakhos'a Etik, s. 11, Kaya, a.g.e., s. 241.

⁹ Aristoteles, a.g.e., s. 15, Kaya, a.g.e., s. 241.

¹⁰ Birand, İlkçağ Felsefe Tarihi, s. 86, Aristoteles, a.g.e., s. 15.

¹¹ Kaya, Aristoteles ve Felsefesi, s. 244.

¹² S.J. Gaston Sortais, Traite de Philosophie, tome II, Paris, 1924.

¹³ Gökberk, Felsefe Tarihi, s. 95.

¹⁴ İ. Kant, Pratik Aklın Eleştirisi, Çev., İonna Kuçuradi-Ülker Gökberk-Fusun Akatlı, TFK Yay., Ank., 1994, s. 135, Bedia Akarsu, İ. Kant'ın Ahlâk Felsefesi, İnkılâp Yay., İst., 1999, s. 137-138.

¹⁵ Ahmet Yayla, "Bir Ahlâk Eğitimsi Olarak Sokrates", Felsefe Dünyası Dergisi, Sayı 43, s. 98, Abelson, R. & Nielsen, K. History of . In P. Edwards (Ed.), Encyclopedia of Philosophy, New York, 1967, s. 81-82.

¹⁶ Annemarie Pieper, Etiğe Giriş, Çev., Veysel Atayman-Gönül Sezer, Ayrıntı Yayınları, İst., 1994, s. 28.

¹⁷ Pieper, Etiğe Giriş, s. 30, Peter A. Angeles, A Dictionary of Philosophy, Printed in the United States of America, New York, 1981, s. 82.

¹⁸ Bedia Akarsu, Ahlâk Öğretileri I, İÜEF Yayınları, İst., 1965, s. 1

¹⁹ Akarsu, Ahlâk Öğretileri I, s. 1.

²⁰ S. Hayri Bolay, Terbiye ve Ahlâk, Tunceli-1985, Doğu Anadolunun Meseleleri Sempozyumu, s. 166.

²¹ Ross Poole, Ahlâk ve Modernlik, Çev. Mehmet Küçük, Ayrıntı Yay., İst., 1991, s. 9.

²² Heinz Heimsoeth, Ahlâk Denen Bilmecesi, Çev. Nermin Uygur, İstanbul, 1978, s. 14.

²³ İonna Kuçuradi, Etik, TFK Yay., Ank., 1996, s. 80-81.

²⁴ H. Ziya Ülken, Felsefeye Giriş II, AÜİF Yayınları, Ankara, 1958, s.173.

²⁵ H. Ziya Ülken, Değerler ve İnanma Problemi Hakkında Bazı Notlar, Ank., 1960 AİF Dergisi, 1958-1959, s. 30.

²⁶ Luigi Berto, İtalya, Devrim ve Çürük Elmalar. Yeni Şafak Gazetesi, Ersin Balcı, 12/6/1995.

²⁷ E. von Aster, Felsefe Tarihi Dersleri I, Macit Gökberk, Ahmet İhsan Matbaası, İst., 1943, s. 98-99.

MESLEK ETİKLERİ VE MESLEK KİMLİĞİ SORUNU

Doç. Dr. İsmail H. DEMİRDÖVEN
Hacettepe Üniversitesi, Felsefe Bölümü

“Bir insan, kendi-bilincine (en azından krndi-bilinci ihtiyacını duyduğunda) ulaşınca, bir kişi olur: Bundan önce, buna ulaşmadıkça o ancak “homo sapiens” in bir örneği olarak kalır”.
Oruç Aruoba, *Yürüme*

Özet: Gün geçmiyor ki, gazetelerde ve televizyonlarda hastaya “sağlamdır” raporu veren bir hekimden, “eli sopalı” bir öğretmenden ya da hak ve adalet duygusunu zedeleyebilecek bir karar vermiş olan yargıçtan söz edilmiyor olsun. Bu bildiri, insana yönelik mesleklerden (bu meslekler üç ana meslek diyebileceğimiz **hekimlik**, **yargıçlık** ve **öğretmenlik** olarak belirlenebilir) hizmet alanların ve o meslekleri icra eden meslek adamlarının birbirleriyle ilişkilerinde her gün farklı biçimlerde karşı karşıya kaldıkları bir soruna (daha sonra kavramsal dile getirildiğinde etik nitelikli bir sorun olarak “meslek kimliği sorunu” denecek olan soruna) dikkat çekmeyi ve onun üzerinde düşünmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar sözcükler: meslek, meslek kimliği, etik, meslek etikleri

Abstract: Media exposures oftentimes a professional like a **physician**, a **judge** or a **teacher** who acts contrary to his/her job. So the profession and the professionals are alienated from men, society and themselves. This can be named as “Professional Crisis” or “The problem of Professional Identity”. This paper aims to call attention and to discuss to this problem that comes into view by media, in the context of profession in philosophical terms, ethics and professional ethics.

Keywords: profession, professional identity, ethics, professional ethics

MESLEK KAVRAMI

Aristoteles’e göre bazı şeyler insan tarafından yapılarak, üretilerek (poietike – ποιητική- olarak) varolur. İnsan tarafından üretilen şeylerin en başta bir amacı vardır. Onlar bu amaçla ilgisinde düşünülüp tasarlanır ve o şeyle ilgili olarak, bilinenlerin (her türüyle bilgilerin, izlenimlerin, inançların...) ışığında üretilir, var edilir.

Böylece insan tarafından yapılanlar, üretilenler amaç ve uygulama ile ilgisinde (“tekhne” – τέχνη -) sanat özelliği kazanmış olur. “Tekhne” kavramı amaç-uygulama bütünlüğünü ifade eder ve var edilmiş olan şey insanlar tarafından değerlendirme konusu yapılır. Burada, bir hizmeti ya da imâl edilmiş bir malı satın aldığımızda ortaya çıkan beğeni yargularımız anımsanmalıdır.

İnsanın “poietike” etkinlikleri içine meslekler de konabilir. Çünkü meslekler de insanlar tarafından kurulup oluşturulur. Onlar için de bir amaçtan, uygulamanın temelini ya da olanağını oluşturduğu söylenebilecek bilgiden ve uygulamadan söz etmek olanaklıdır.

İmdi, insana yönelik hangi meslek söz konusu olursa olsun, (bir) mesleğin meslek olmasını sağlayan ve değişmeleri söz konusu olmayan yapısal unsurların **amaç**, **bilgi** ve **uygulama** üçlüsü olduğu söylenebilir. Amaç, bilgi ve uygulama üçlüsü, birbirleriyle ilgisinde bir mesleği **bütünlüğünde** belirler. Dolayısıyla, etik olsun ya da olmasın bir meslekle ilgili bir sorun ortaya

çıkıtığında ilk bakılması gereken yer, bu üçlüyü oluşturan öğelerin her biri ve onların aralarındaki ilişkiler olmalıdır.

Acaba bu üçlü somut bir görünüm kazanıp **belirli bir meslek** olarak nasıl var olur? Bu soruya şöyle yanıt verilebilir : Mesleklerin ortaya çıkmasını sağlayanlar, o mesleğin arkasında duran ya da o mesleği *taşındıkları* söylebilecek **idelerdir (fikirlendir)**. Özellikle Platon'dan gelen ve zaman zaman olumlu olmayan kimi değerlendirmelere de konu olan ide (idea) kavramına böyle değerlendirmelerin dışında bakıldığında; idenin/idelerin insan düşüncesinin çok açık olmayan, bulanık bir tasarımı/tasarımları olduğu, bu nedenle de sürekli olarak farklı şekillerde tanımlanarak felsefede araştırma ve bilme konusu yapılabildikleri söylenebilir (Kuçuradi 2001).

İdeler insana yönelik mesleklerin, deyim yerindeyse “omurgasını” oluşturur ve bir mesleğin amacının belirlenmesinde birinci derecede rol oynadıkları gibi, aynı zamanda o mesleğin dayanacağı bilgi alanına da işaret ederler. Böylece, bir mesleğin amacı ve bilgi temeli, o mesleğin uygulamalarına da yol göstermiş olur. İmdi, sözünü etmiş olduğumuz amaç, bilgi ve uygulama üçlüsünün birbirinden koparılamaz bir ilişki içinde buldukları ve adına “meslek” denen bir bütünlük oluşturdukları söylenebilir.

Örneğin, daha önce sözü edilmiş olan ve meslek dendiğinde ilk akla gelen mesleklerden Hekimlik **sağlık**, Yargıçlık **adalet**, Öğretmenlik **eğitim** idelerince belirlenir. İnsanlar bu ideleri tarihsel süreç içinde belirleyip, kendi kavramlarını, görüş ve anlayışlarını oluştururarak onları yaşama katarlar. Toplumsal ilişkiler açısından bakıldığında da bu meslekler belirli bir zamanda ve yerde sistemli bir toplumsal yapı içinde yer alırlar ve kendileri de sistemli bir yapı olarak (“Sağlık Sistemi”, “Yargı Sistemi”, “Eğitim Sistemi” gibi...) karşımıza çıkarak varolan toplumsal ilişkiler düzeninden etkilenirler.

Burada dikkat edilmesi ve karıştırılmaması gereken; bu idelerin kendilerinin, kendi içlerinde amaç olmadıklarının ve mesleklerin amacını da bu biçimde oluşturmadıklarının bilinmesidir. İdeler, insanın sahip olduğu olanakların gerçekleşebilmesi için ona yol gösterirler. Vazgeçilemezdirler ve İnsanlar tarafından insanca bir yaşam için her zaman *istenirler*. Çünkü insan yeryüzüne insanlaşmış olarak hazır gelmez; kendine özgü olanakların taşıyıcısı olarak gelir ve onun bu olanaklarını çaba harcayarak gerçekleştirmesi ya da bu olanakların onun için gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

Örneğin insanların birlikte yaşayabilmelerinin önemli önkoşullarından birisi, insanlararası ilişkilerde adaletin sağlanmasının gerekliliğidir. Ancak adaletin **ne olduğu, kimin nerede ve ne zaman, nasıl** bunu sağlayabileceği ise her zaman bir tartışma ve araştırma konusu olmuştur. Ama bu sorular yanıt verilemez sorular değildir. Örneğin günümüzde adaletin insan haklarıyla olan doğrudan ilgisinin kurulduğunu ve adaletin insan haklarının sağlanması talebi olarak karşımıza çıktığını ve bu yoldaki projelere bir zemin hazırladığını görmekteyiz (Kuçuradi 2001).

İnsana yönelik mesleklerin günümüzdeki anlamı ve biçimiyle, belirli bir toplumsal ilişkiler düzeninin (“kapitalist” ya da “piyasa” ilişkileri düzeninin) oluşması ve işlemesiyle ortaya çıktıkları söylenebilir. Örneğin eskiden bir ölçüde din adamında toplanmış olduğunu bildiğimiz öğretmenlik, yargıçlık, hekimlik gibi işler (“görevler”) kendilerine özgü, özerk (otonom) yapılara kavuşmuşlar, hizmetler alınıp-satılır metalar olarak profesyonelleşmiştir.

Bilimlerin gelişmesi, insan ve toplum bilimlerinin ortaya çıkması, mesleklerin bilgi temelinin büyük ölçüde “bilimsel” bilgiye dayanmasını birlikte getirmiştir. Uygulamalar da “bilimsel” bilgilerin yoğunluğuna koşut bir şekilde ortaya çıkan yeni görüş ve düşüncelerden, bu arada teknolojiden de yararlanılarak yapılmaktadır. Ancak “bilimsel” bilgiye duyulan aşırı güven, kimi zaman bilim adamlığı ile meslek adamlığı rollerinin sınırlarında

belirsizliğe yol açabilmekte, bu da bazı etik sorunların ortaya çıkmasına bir neden oluşturmaktadır...

MESLEK ADAMI VE KİŞİ

Mesleklerin taşıyıcılarının ideler olduğu, idelerin de her zaman belirli bir yerde ve zamanda gerçekleşen anlayışlar ve bakışlar olarak kişiler tarafından taşındığı söylenebilir. Bu, Aristoteles'in, kişiye vurgu yapan sözünde felsefi olarak dile getirilmiştir : "... **yapma gücüne sahip olduğumuz şeyleri, ancak onları yapma gücüne sahip olduğumuz tarzda yapabiliriz**" (Aristoteles 1985, 1048 a20).

Meslekler söz konusu olduğunda "yapma gücü"ne sahip olan kişi meslek adamıdır. Ya da Meslek adamının, o meslek açısından bakıldığında, o meslek için "yapma gücü"ne sahip olması beklenmektedir. Mesleklerin kişilere "yapma gücü" vererek onların meslek adamı kılan, başka bir deyişle de kişilere mesleği icra etme olanağı veren şeyin o mesleğin arkasındaki bilgiler bütünü olduğunu biliyoruz. Bu açıdan meslek eğitimi bir formasyon eğitimidir. Yani o mesleğin gerekleri kişilere yüklenir ve onlardan bu yüklenenleri taşımaları ve yaşama geçirmeleri beklenir. Yüklenen şeyler büyük ölçüde, sözü edilen "yapma gücü"nü olanak olarak içeren bilgilerdir.

Eğitim, özel olarak da meslek eğitimi, kişilerde yapmanın olanağını var eden bir özelliğe sahiptir. Böyle bir olanağın varlığı meslek adamlığı formasyonudur. Kişi bu formasyonu kullanmaya başladığı zaman, ancak o zaman o mesleğin adamı olur. Belirli bir meslek formasyonu aldıktan sonra o mesleği icra etmeyen kişiler hep vardır ve burada bir sorun yoktur.

Sorun formasyon ile uygulama (icraat) arasında çıkar. Çünkü amacı ve bilgi gövdesiyle meslek, kişilerden bu amaca ve bilgilere uygun icraatlar yani **belirli bir tarzda yapmalar** bekler. Meslek andlarının yeri buradadır. Onlar kişilerden mesleğin amacına, sahip oldukları bilgilere – ki bu bilgilere gereği gibi ve bütünüyle sahip olunduğu düşünülür – uygun tarzda eyleyeceklerine ilişkin "formel" bir söz alırlar.

Ancak, kişinin ise mesleğin talep ettiği yapma tarzını kendisiyle özdeşleştirmesi bir zorunluluk olarak ileri sürülemez. Böyle olsa bile, bir kişinin **o kişi ya da öyle bir kişi** olmasının belirleyicileri pek çoktur ve zaman zaman kişi üzerinde çok etkili olan, zaman zaman da pek etkili olamayan meslek eğitimi bu belirleyicilerden sadece birisidir.

Her zaman karşımızda bir **insan teki** olarak bulduğumuz kişi nasıl bir varlıktır? Bu soru üzerinde düşünmemiz için epistemolojik amaçlı şöyle bir ayrım yapılabilir ve **insanın** her türlüyle Antropolojinin, **kişinin** (Person) bu yazı bağlamında Etigin, **bireyin** (Individual) de toplumun öznesi olduğu söylenebilir. Bireylik (birey oluş) kişiye **sonradan** şu veya bu şekilde yüklenen yükümlülüklerle, girilen, çıkılan, böylece kurulan ve yeniden kurulabilen ilişkilerle ilgilidir ve değişkendir. Kişilik (kişi oluş) ise, insanın insan olarak dünyaya gelişiyle getirdiği olanakların gerçekleşmesi ya da gerçekleşmemesi ile var olur.

Biz insanlar yaşarken karşımızda kişileri buluruz. Bireyliği de kişiler taşıyor ve bununla o bireyliğe, bir karakter katıp ona "bir renk ve koku" verip onu canlı kılarlar. Bu nedenle, meslekler açısından bakıldığında, **nasıl bir meslek adamı olunduğu/olunacağı, nasıl bir kişi olunduğunda bağlıdır** denebilir.

Burada kişi **insan** teklerini, birey ise **toplum** teklerini anlatmak için kullanılmaktadır. Kişi, "toplumsal ve kültürel" denen genel, herkesi kapsayıcı koşullara ters düşebilir. İnsanların alışılmış ilişki biçimlerinde kendisini bir "yabancı" olarak duyumsayabilir. Toplum teki olarak bireyin belirlenmiş olmasına karşılık kişi hep oluşan, kendisini göstermek için sürekli bir şeyler

yapmaya çalışan, kendi yolunu kendisi çizen, “kendi varlık koşullarına egemen olan” bir insandır (bkz.Aruoba 1992).

Birey kavramı ise, kişinin başka kişilerle birlikte yaşarken, yani toplumsal ilişkilerde ortaya çıkan “rollerin” bir biçimde yüklenicisi ve taşıyıcısı olduğunun düşünülmesiyle türetilen bir kavramdır. Bir birey, bir kişinin bir toplumsal ya da bir kültürel ilişkiye girmesiyle (örneğin bir mesleğin adamı olmasıyla, yani o mesleğin belirli bir toplumdaki gereklerini üstlenmesiyle), o ilişkinin devam ettiği sürece varolabiliyor.

Epistemolojik olarak bakıldığında kişi ve birey kavramlarının birbirlerini mutlak anlamda dışladıkları; ancak ontolojik olarak ya da olan bitene bakıldığında ise onların birbirlerinden ayrılmayacakları, birbirleriyle “hemhâl” oldukları görülebilir.

Ancak kişinin yapma (eyleme) tarzı, içinde yaşadığı toplumsal ve kültürel ilişkiler düzeninin öne çıkardığı ilkeler ve değerler tarafından (kimi düşünür bunu “ruh -tin-” kavramıyla dile getirmiştir) büyük ölçüde belirlenmektedir. Bu ilkeler ve değerler yaşadığımız toplumsal-kültürel ilişkiler düzeninde (“piyasa” ilişkileri düzeninde) öylesine güçlüdür ki, kişiyi, söz konusu düzenin istediği, talebettiği **bireye** kolayca dönüştürebileceği/dönüştürdüğü söylenebilir. Örneğin, medyayı dikkatli izleyenler, bir yargıcın verdiği kararda, bir gazetecinin yaptığı haberde, bir hekimin koyduğu tanıda bunun örneklerini her gün kolayca görebilirler.

İmdi karşımıza kişinin mesleğe yabancılaşması anlamına gelen etik bir sorun çıkmaktadır. Bu sorun bizim **Meslek Kimliği Sorunu** dediğimiz sorundur. Sorunu, baştan bu yana üzerinde durduğumuz çerçeve içinde tartışıp düşünmek uygun olabilir ve bu bağlamda bazı saptamalar da yapılabilir.

SONUÇ

1. Kişilerin aldıkları meslek eğitimi (formasyonu); onların o güne dek kişi olarak birlikte getirdikleriyle, yani onların anlamlar ve değerler dünyasıyla her zaman ve her yerde belirli bir biçimde iç içe bulunmakta ve onlar âdeta bir sentez oluşturmaktadır. Bu öyle bir sentezdir ki, kendisini, o meslek adamının nasıl bir meslek adamı ve kişi olduğunun anlaşılup değerlendirilmesinde bir referans olarak gösterebilmektedir. Kimi zaman meslek formasyonu, o meslek adamını belirleyici bir özellik göstermekte, kimi zaman da yaşanan toplumsal ilişkiler düzeninin talepleri, meslek adamının anlamlar ve değerler dünyasıyla bütünleşmiş olarak ön plana çıkabilmektedir.

2. Her ne kadar insanlar mesleklerin (birey araç olarak mesleklerin), insanın olanaklarını gerçekleştirmeye yönelik amaçlarını “meslek andları” olarak ortaya koymuşlarsa da bu tür “söz verme”ler etik bir değer taşımaktan çok toplumsal ilişkilerde bir biçim olarak yer almaya yazgılıdır. Çünkü bir şeyi yapmaya “söz verme” ancak bir kişi değeri olarak, yani o kişiye bağlı olarak gerçekleşir ya da gerçekleşmez.

3. Bu nedenle meslek eğitimlerinde, o mesleğin gerekleriyle bağlantılı olarak bilgiler ve müfredat üzerinde ne kadar titizlikle durulduğu düşünülürse, en azından bir o kadar da; kişi eğitiminin bir etik ve felsefe eğitimi olduğu göz önünde bulundurulurken, meslek eğitimlerinde kişi eğitiminin nasıl etkili bir biçimde verilebileceği ve bunun için yapılması gerekenler üzerinde de durulmalıdır.

4. Meslek eğitimlerinde ayrıca, felsefe açısından “Meslek Etiği” kavramı tarihsel bir perspektif içinde ele alınmalı, bu konuda bir bilinç oluşturabilecek biçimde meslek etiklerinin gereklilikleri ve sınırlılıkları üzerinde düşünülüp tartışılmalıdır.

Notlar:

Kuçuradi, İ. (2001) “Adalet Kavramı”, Adalet Kavramı, Türkiye Felsefe Kurumu Ankara, s. 39-48.

Kaynakça :

- Aristoteles, (2002), Nikomakhos’a Etik, Ankara: Dost Kitabevi.
Aristoteles, (1985), Metafizik, İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları.
Arslan, M. (2005), İş ve Meslek Ahlakı, Ankara: Siyasal Kitabevi.
Aruoba, O. (1992), Yürüme, İstanbul: Metis Yayınları.
Aydın, E. (2001), Tıp Etiğine Giriş, Ankara: Pegem A Yayınevi.
Demirdöven, İ. (1996), Felsefe ve Etik Eğitimi, Ankara: Türkiye Klinikleri
TIBBİ ETİK.
Güriz, A. (2001), (Ed.), Adalet Kavramı, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
Kuçuradi, İ. (1999), Etik, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
Kuçuradi, İ. (2000), (Ed.), Elli Yıllık Deneyimlerin Işığında Türkiye’de ve
Dünyada İnsan Hakları, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
Tepe, H. (2000), (Ed.), Etik ve Meslek Etikleri, Ankara: Türkiye Felsefe
Kurumu.
Weber, M. (1997), Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu, Ankara: Ayraç
Yayınevi.

GÖZLÜKÇÜLERİN SOSYAL SORUMLULUK ALGILAMALARINA YÖNELİK BİR UYGULAMA

Yrd. Doç. Dr. Elif DİKMETAŞ

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu

Yrd. Doç. Dr. Ramazan ERDEM

Fırat Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu

Uğur YAZGAN

Ondokuz Mayıs Üniversitesi Hastanesi

Özet: İşletmelerin sosyal sorumlulukları, modern yönetim anlayışında üzerinde sıklıkla durulmaya başlanan ve tartışılan konu olmuştur. İşletmelerin sosyal sorumluluğu beraberinde etik kavramını da getirmektedir. İşletmelerin faaliyetlerini yürütürken ve kararlarını verirken etik ilkelere uygun hareket etmesi gereklidir. Çalışmada gözlükçülerin sosyal sorumluluk algılamaları ekonomik, yasal, etik ve sağduyu ve toplam sorumluluk çerçevesinde incelenmiştir.

Anahtar sözcükler: sosyal sorumluluk, etik

Abstract: Social responsibilities of business takes place largely and discusses in modern management approach. Social responsibilities of business contains also ethic concept. Business must take to consideration ethic codes being activity and giving decisions. In this study, opticians's social responsibility perceptions had analyzed with economic, legal, ethical and philanthropic and total responsibility dimensions.

Keywords: social responsibility, ethic

GİRİŞ

İşletmelerin temel amaçlarından olan toplumsal fayda sağlama görüşü, işletmenin sosyal sorumluluğu ile yakından ilgilidir. İşletmelerin rekabet edebilmeleri sosyal sorumluluklarını artırmakla mümkündür. İşletmeler politikalarını rekabet koşullarının güçlü baskılarına göre ayarlamazlarsa, hayatta kalmaları mümkün değildir. (Brickley ve ark., 2002). İşletmenin sosyal sorumluluğu işletmenin ekonomik, yasal, etik ve sağduyu sorumluluklarının toplamını içerir (Carroll, 1991). İşletmenin ülkeye, insana, doğaya, eğitime, bilim ve sanata, kültüre toplumsal yaşama hizmet etmesi, yaşam kalitesini iyileştirmek için çalışanlarıyla, çalışan ailelerine, halka ve tüm toplumla birlikte ekonomik gelişmeye destek verme sorumluluğu, işletmenin içinde bulunulan sosyal yapının korunması ve geliştirilmesi için gerçekleştirmek zorunda olduğu yükümlülükler kümesi sosyal sorumluluk kavramı içinde yer alır (Usta, 2006, s. 97). Ürünlerini üreten ve satan çokuluslu işletmeler için yeni küresel pazarlarda, farklı kültür geçmişleri bulunan işletmeler arasında etik farklılıkları nasıl yönetileceğini bilmek oldukça karmaşık bir durumdur (Robertson, 2003). Dünyada sosyal sorumlulukla ilgili olarak standartlar geliştirilmiştir. Bu standartların arasında SA 8000-SAI 1997, Corporate Social Responsibility-Human Resources, Donations and Sponsorship-Certification Protocol 2000, SD 21000-Sustainable Development 2003, Corporate Governance 2003 Corporate Social Responsibility- Procedure Instruction for the Implementation of Social Responsibility in Companies (CSR Guide) 2004, Corporate Social Responsibility-Guidance for the Implementation of Corporate Social Responsibility (CSR-Guidelines) 2004, Business Improvement Series-Corporate Social Responsibility in Everyday Business 2005, Implementing Effective

Corporate Social Responsibility and Corporate Governance-A Framework 2005, Implementing Effective Corporate Social Responsibility and Corporate Governance- A Guide 2005 gibi standartları saymak mümkündür (Usta, 2006, s. 97-98). Artık yöneticiler, kararlarını toplumsal eğilimlerden büyük ölçüde etkilenerek insani, sosyal, politik, yasal, ahlaki boyutları ve çevresel faktörleri dikkate alarak vermek zorunda kalmıştır (Ölçer, 2001).

Yönetimde birtakım uyulması gereken ve uyulmaması gereken etik ilkeler söz konusudur. Etik ilkeler, işletmenin iç ve dış çevresi ile ilgili olarak uyması gereken kural ve prensipleri içerir (Petrisor, 1998, s. 44). Yönetimde uyulması gereken etik ilkeler, adalet, eşitlik, dürüstlük ve doğruluk, tarafsızlık, sorumluluk, bağlılık, hukukun üstünlüğü, sevgi, hoşgörü, laiklik, saygı, tutumluluk, demokrasi, olumlu insan ilişkileri, açıklık, hak ve özgürlükler, emeğin hakkını verme, yasa dışı emirlere direnmedir. Yönetimde uyulmaması gereken davranışlar ise, ayrımcılık, kayırma, rüşvet, yıldırma-korkutma, ihmal, sömürü (istismar), bencilik, yolsuzluk, işkence (eziyet), yaranma-dalkavukluk, şiddet-baskı-saldırganlık, iş ilişkilerine politika karıştırma, hakaret ve küfür, bedensel ve cinsel taciz, kötü alışkanlıklar, görev ve yetkinin kötüye kullanımı, dedikodu, zimmet, dogmatik davranış, yobazlık – bağınazlıktır (Aydın, 2002: s. 47-69).

Çeşitli meslek gurupları arasında etik anlayış temel olmasına rağmen birtakım etik öncelikler bulunmaktadır. Örneğin, hekimler için dürüstlük, güvenilir olma, sır saklayabilme, kişiliğe saygı duyma, ayrımcılığa karşı çıkma gibi sayılabilir (Arda, 2001, s. 1846). Landau ve Osmo'nun 2003 yılında sosyal çalışanlara yapmış olduğu çalışmada, etik prensiplere sosyal çalışanların vermiş oldukları önem dereceleri sırasıyla; *çok önemli* – yaşamın korunması, gizlilik ve güvenilirlik, temel ihtiyaçların karşılanması, daha az zarar görme, hukuk kurallarının sağlanması, yaşam kalitesi, adaletin sağlanması, *oldukça önemli* - otonomi ve özgürlük, dürüstlük ve açık olma, *önemli* – eşitlik ve eşitsizlik, iyi ürün'dür. Çalışma sonucunda; sosyal çalışanların en çok ilgili buldukları etik prensiplerin sosyal çalışanlarıyla yakından ilgili olduğu, sosyal çalışanların evrensel olarak kabul edilen etik prensipleri tutmadığı, sosyal çalışanlar arasında profesyonel ve kişisel etik hiyerarşi bulunmadığı ortaya çıkmıştır (Landau ve Osmo, 2003, s. 48). Çabuk ve Şengül'ün 1999 yılında büyük sanayi işletme yöneticilerinin etik düşünceleri hakkında yapmış oldukları çalışmada, işletme yöneticilerinin yaş ve eğitim düzeyi ile ürün ve hizmet sunumunda yanılıcı ve baskıcı olmama, dürüst ve sosyal sorumluluk gibi mesleki değerlere sahip olma arasında etiksel karar almalarını etkileme gücü yüksek bulunmuştur (Çabuk ve Şengül, 2005, s. 179). Hemşireler üzerinde yapılan başka bir çalışmada da, hemşirelerin en çok zorlandıkları etik problemler, 41 vaka anlatılarak tanımlanmıştır. Hemşirelere göre vakaların 8'inde tıbbi hata, 6'sında performans değerlendirme, 5'inde de hekim davranışlarında tutarsız davranma tespit edilmiştir (Yumiko, 2005, s. 57).

Uusitalo ve Oksanen'in 713 Finlandiya'lı tüketiciye yapmış olduğu çalışmada da, tüketiciler işletme ve ürünleri hakkında etik kurallara uyup uymadıkları konusunda bilgi sahibi olmadığını, etik olarak tüketim konusunda en büyük tikanıklığın ürünün mevcut olmaması ve ürün fiyatının yüksek olması olarak ifade etmiştir (Uusitalo ve Oksanen, 2001, s. 214).

Özel ve kamu sektöründeki işletmeler faaliyetlerini yürütürken birtakım sorumlulukları yerine getirmelidir. Örgütsel amaçlarını gerçekleştirmek için bürokrasiye, yasalara uygun, profesyonel, politik, müşterilerin ve hissedarların isteklerine uygun hareket etmesi gereklidir (Lawton, 2004). İşletmelerin sosyal sorumluluğunu dört alt sorumluluk olarak toplamak mümkündür. Bu alanlar, ekonomik, yasal, etik ve sağduyu sorumluluğudur (Ay, 2003: s. 37; Carroll, 1991).

- Ekonomik Sorumluluk: İşletmenin karlı olması ve işletmenin diğer şirketlerin üstünde bir şirket olmasını sağlamaktır.
 - Yasal Sorumluluklar: İşletmenin yasalara uymasını sağlama, toplumda doğru ya da yanlış görülen ilke ve değerlerin yasal olmasıdır.
 - Etik Sorumluluklar: İşletmenin yasalarda yer almasa dahi toplum tarafından uyması gereken doğru ve adil davranışları ifade etmektedir.
 - Sağduyu Sorumlulukları: İşletmenin toplumda yurttaşlık görevlerini tam yapan bir şirket olarak tanımlanması, ayrıca toplum için sanatsal eğitsel vs. projeler için kaynak yaratılması ve yaşam kalitesini artırmaktır (Ay, 2003; Carroll, 1991).
 - Toplam Sorumluluk: İşletmenin, ekonomik, yasal, etik ve sağduyu sorumluluklarının tümünü kapsamaktadır (Carroll, 1991).
- Araştırma, bu dört alt sorumluluk dahilinde incelenmiştir.

GEREÇ ve YÖNTEM

İşletmelerin sosyal sorumluluğuna ilişkin olarak gözlükçülerin algılamaları ölçülmüştür. Araştırmanın evrenini Türkiye’de gözlükçülük yapan 86 kişi oluşturmaktadır. Araştırma da Archie B. Carroll’un (1991) “The Pyramid of Corporate Social Responsibility” ve Ünal Ay’ın (2003) “İşletmelerde Etik ve Sosyal Sorumluluk” adlı çalışmalarından faydalanılmıştır. Ankette, işletmenin ekonomik, yasal, etik ve sağduyu sorumluluklarından bahsedilmiştir. Araştırmada test edilen hipotezler şunlardır.

- Gözlükçülerin işletmelerin sosyal sorumluluğu ve işletme başarısı boyutları hakkındaki düşünceleri
 - Cinsiyet
 - Medeni Durum
 - Yaş
 - Eğitim Düzeyi
 - Kaç yıl gözlükçülük yaptığı
 - İşyerindeki konumu
 - Meslek dışı ek uğraş yapıp yapmadığı

çalışılan bölge’ye göre farklılık göstermektedir.

Anketlerden elde edilen verilerin analizi ve hipotezlerin test edilmesinde SPSS for Windows programı kullanılmıştır. Araştırma anketinde çalışanların her bir ifadeye ne ölçüde katılıp katılmadıkları 5’li Likert tipi ölçek kullanılarak ölçülmüştür. Çalışanların ifadelerine vermiş olduğu skorlar, katılım derecesine bağlı olarak “1=katılıyorum” ile “5=katılmıyorum” arasında değişmektedir. Analizde boş bırakılan şık, anket formunda belirtildiği gibi “fikrim yok” olarak değerlendirilmiş ve hesaplama katılmamıştır. Analizde, ankete katılanların boyutlardaki ifadelerine verdikleri skorların aritmetik ortalamaları hesaplanarak istatistiksel değerlendirmeler yapılmıştır. Araştırmada iki ortalama arasındaki farkın önemlilik testi (t testi), Mann-Whitney U testi (ANOVA), Kruskal-Wallis testi kullanılmıştır.

BULGULAR ve TARTIŞMA

Aşağıdaki tabloda bağımsız değişkenlere ilişkin tanımlayıcı bilgilere yer verilmiştir.

Tablo 1. Bağımsız Değişkenlere İlişkin Tanımlayıcı Bilgiler

Bağımsız Değişkenler		Sayı (n)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	22	25,6
	Erkek	64	74,4
	Toplam	86	100,0
Medeni Durum	Bekar	33	38,4
	Evlü	53	61,6
	Toplam	86	100,0
Yaş	≤30	44	54,3
	>30	37	45,7
	Toplam	81	100,0
Eğitim Düzeyi	Lise	60	69,8
	Lise Üstü	26	30,2
	Toplam	86	100,0
Kaç Yıl Gözlükçülük Yapıldığı	≤9	41	49,4
	>9	42	50,6
	Toplam	83	100,0
İşyerindeki konumu	Yönetici	53	63,1
	Çalışan	31	36,9
	Toplam	84	100,0
Meslek Dışı Ek Uğraş Olup Olmadığı	Evet	18	24,0
	Hayır	57	76,0
	Toplam	75	100,0
Çalışılan Bölge	Karadeniz Bölgesi	39	46,4
	Marmara Bölgesi	4	4,8
	İç Anadolu Bölgesi	18	21,7
	Güneydoğu Anadolu Bölgesi	23	27,4
	Toplam	84	100,0

Araştırmaya katılan gözlükçülerin %25,6'si kadın, %74,4'ü erkek, %38,4'ü bekar, %54,3'ü ≤30 yaş, %61,6'sı evli, %54,3'ü ≤30 yaşında, %45,7'si >30 yaşında, %69,8'i lise, %30,2'si lise üstü eğitim düzeyinde, %49,4'ü ≤9 yıl, %50,6'sı >9 yıldır gözlükçülük yapmakta, %63,1'i işyerinde yönetici, %36,9'u çalışan, %24,0'ı gözlükçülük dışı ek uğraşa sahip, %76,0'ı gözlükçülük dışı ek uğraşa sahip değil, %45,3'ü Karadeniz, %26,7'si Marmara, %20,9'u İç Anadolu, %4,7'si Güneydoğu Anadolu bölgesinde çalışmaktadır.

Aşağıdaki tabloda çalışanların cinsiyet ve medeni durumlarına göre işletmelerin sosyal sorumluluğu ve işletme başarısı boyutları hakkındaki düşünceleri gösterilmiştir.

Tablo 2. Çalışanların Cinsiyet ve Medeni Durumlarına Göre İşletmelerin Sosyal Sorumluluğu ve İşletme Başarısı Boyutları Hakkındaki Düşünceleri

İşletmelerin Sosyal Sorumluluğu	Cinsiyet	n	ort.	s.s.	MWU	p ¹	Medeni Durum	n	ort.	s.s.	MWU	P ¹
Ekonomik Sorumluluklar	Kadın	20	1,50	0,44	541,000	0,733	Bekar	29	1,69	0,72	631,000	0,488
	Erkek	57	1,66	0,77			Evli	48	1,57	0,69		
Yasal Sorumluluklar	Kadın	20	1,33	0,52	515,500	0,657	Bekar	29	1,47	0,74	539,000	0,135
	Erkek	55	1,36	0,61			Evli	46	1,28	0,46		
Etik Sorumluluklar	Kadın	20	1,49	0,49	524,500	0,668	Bekar	29	1,70	0,82	629,500	0,569
	Erkek	56	1,66	0,80			Evli	47	1,57	0,69		
Sağduyu Sorumlulukları	Kadın	20	1,53	0,57	368,500	0,028	Bekar	29	2,02	0,83	539,500	0,162
	Erkek	55	1,98	0,83			Evli	46	1,77	0,76		
Toplam Sorumluluklar	Kadın	20	1,47	0,34	473,000	0,259	Bekar	29	1,72	0,61	587,000	0,251
	Erkek	57	1,69	0,67			Evli	48	1,58	0,60		

¹ Mann-Whitney U Testi

Çalışanların boyutlar hakkındaki düşünceleri cinsiyet ve medeni durumlarına göre bakıldığında; kadın ve erkek çalışanların sağduyu sorumlulukları boyutuna verdikleri skorlar (MWU=368,500, p=0,028) bakımından istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmuştur. Diğer boyutlara verdikleri skorlarda anlamlı fark bulunmamıştır. Kadın gözlükçüler erkek gözlükçülere göre işletmenin sosyal faaliyetlere (yardım hayır kuruluşlarına, güzel sanatlara, eğitim kurumlarına katkı gibi) katılımını daha yeterli görmektedir. İşletmenin sosyal sorumluluğu açısından kadın ve evli gözlükçüler, erkek ve bekar gözlükçülere göre ekonomik, yasal, etik, sağduyu ve toplam sorumluluklara daha çok katılmaktadır.

Ay'ın yapmış olduğu çalışmada da, kadınlar erkeklere göre sağduyu ve toplam sosyal sorumluluğu daha yüksek önem düzeyinde algılamıştır (Ay, 2003, s. 138).

Aşağıdaki tabloda çalışanların yaş ve eğitim düzeylerine göre işletmelerin sosyal sorumluluğu ve işletme başarısı boyutları hakkındaki düşünceleri gösterilmiştir.

Tablo 3. Çalışanların Yaş ve Eğitim Düzeylerine Göre İşletmelerin Sosyal Sorumluluğu ve İşletme Başarısı Boyutları Hakkındaki Düşünceleri

İşletmelerin Sosyal Sorumluluğu	Yaş	n	ort.	s.s.	t	p ¹	Eğitim Düzeyi	n	ort.	s.s.	MWU	p ²
Ekonomik Sorumluluklar	≤30 Yıl	40	1,71	0,66	0,77	0,45	Lise	53	1,60	0,61	615,500	0,819
	>30 Yıl	32	1,58	0,77			Lise Üstü	24	1,66	0,88		
Yasal Sorumluluklar	≤30 Yıl	40	1,46	0,66	1,98	0,05	Lise	52	1,39	0,66	587,500	0,897
	>30 Yıl	31	1,19	0,38			Lise Üstü	23	1,29	0,39		
Etik Sorumluluklar	≤30 Yıl	40	1,73	0,73	1,11	0,27	Lise	52	1,64	0,72	568,000	0,521
	>30 Yıl	30	1,54	0,77			Lise Üstü	24	1,57	0,78		
Sağduyu Sorumlulukları	≤30 Yıl	40	2,06	0,88	1,86	0,07	Lise	52	1,88	0,81	572,500	0,768
	>30 Yıl	30	1,70	0,63			Lise Üstü	23	1,82	0,77		
Toplam Sorumluluklar	≤30 Yıl	40	1,74	0,58	1,28	0,20	Lise	53	1,63	0,55	603,500	0,720
	>30 Yıl	32	1,56	0,65			Lise Üstü	24	1,64	0,73		

¹ İki Ortalama Arasındaki Farkın Önemlilik Testi (t testi)

² Mann-Whitney U Testi

Çalışanların boyutlar hakkındaki düşünceleri yaş ve eğitim düzeylerine göre bakıldığında; ≤30 yaş ve >30 yaş gözlükçülerin ve lise ve liseüstü mezunu gözlükçülerin boyutlara verdikleri skorlarda anlamlı fark bulunmamıştır. ≤30 yaş gözlükçüler >30 yaş gözlükçülere göre, ekonomik, yasal, etik, sağduyu ve toplam sorumluluk boyutlarına daha az katılmaktadır. Ancak, lise mezunu çalışanlar, lise üstü çalışanlara göre ekonomik ve toplam sorumluluk boyutlarına daha çok katılırken, yasal, etik ve sağduyu sorumluluk boyutlarına daha az katılmaktadır.

Aşağıdaki tabloda çalışanların kaç yıl gözlükçülük yaptığı ve son işyerinde kaç yıl çalıştığına göre işletmelerin sosyal sorumluluğu ve işletme başarısı boyutları hakkındaki düşünceleri gösterilmiştir.

Tablo 4. Çalışanların Kaç Yıl Gözlükçülük Yaptığına Göre İşletmelerin Sosyal Sorumluluğu ve İşletme Başarısı Boyutları Hakkındaki Düşünceleri.

İşletmelerin Sosyal Sorumluluğu	Kaç Yıl Gözlükçülük Yaptığı	n	ort.	s.s.	t	p
Ekonomik Sorumluluklar	≤9 Yıl	37	1,68	0,65	0,56	0,57
	>9 Yıl	38	1,58	0,75		
Yasal Sorumluluklar	≤9 Yıl	36	1,40	0,69	1,108	0,27
	>9 Yıl	37	1,26	0,39		
Etik Sorumluluklar	≤9 Yıl	36	1,69	0,77	0,75	0,46
	>9 Yıl	38	1,56	0,72		
Sağduyu Sorumluluklar	≤9 Yıl	36	1,93	0,75	0,60	0,55
	>9 Yıl	37	1,81	0,86		
Toplam Sorumluluk	≤9 Yıl	37	1,68	0,56	0,57	0,57
	>9 Yıl	38	1,60	0,67		

İki ortalama arasındaki farkın önemlilik testi (t testi)

Çalışanların boyutlar hakkındaki düşünceleri kaç yıl gözlükçülük yaptığı ve son işyerinde çalıştıkları yıla göre bakıldığında boyutlara verdikleri skorlarda anlamlı fark bulunmamıştır. ≤9 Yıl gözlükçülük yapanlar >9 Yıl gözlükçülük yapanlara göre ekonomik, yasal, etik, sağduyu ve toplam sorumluluk boyutlarına daha az katılmaktadır.

Aşağıdaki tabloda çalışanların işyerindeki konumu ve bu meslek dışında ek uğraşları olup olmadığına göre işletmelerin sosyal sorumluluğu ve işletme başarısı boyutları hakkındaki düşünceleri gösterilmiştir.

Tablo 5. Çalışanların İşyerindeki Konumu ve Bu Meslek Dışında Ek Uğraşları Olup Olmadığına Göre İşletmelerin Sosyal Sorumluluğu ve İşletme Başarısı Boyutları Hakkındaki Düşünceleri.

İşletmelerin Sosyal Sorumluluğu	İşyerindeki Konumu	n		ort.	s.s.	MWU	p ¹	Gözlükçülük Mesleği Dışında Ek Uğraş Olup Olmadığı	n		ort.	s.s.	MWU	p ¹
Ekonomik Sorumluluklar	Yönetici	48	1,530	69	544,500	0,164	Evet	18	1,6	0,97	356,000	0,223		
	Çalışan	28	1,750	72				49	1,660	62				
Yasal Sorumluluklar	Yönetici	46	1,270	40	554,500	0,285	Evet	17	1,280	45	388,500	0,749		
	Çalışan	28	1,510	80				48	1,350	62				
Etik Sorumluluklar	Yönetici	47	1,540	68	556,500	0,255	Evet	18	1,780	91	383,500	0,472		
	Çalışan	28	1,760	82				48	1,570	72				
Sağduyu Sorumluluklar	Yönetici	46	1,870	76	613,000	0,728	Evet	17	1,740	89	338,500	0,295		
	Çalışan	28	1,850	87				48	1,920	81				
Toplam Sorumluluk	Yönetici	48	1,590	60	586,000	0,354	Evet	18	1,680	85	402,000	0,581		
	Çalışan	28	1,710	63				49	1,630	55				

¹Mann-Whitney U (MWU) Testi

Çalışanların boyutlar hakkındaki düşünceleri işyerindeki konumu ve gözlükçülük mesleği dışında ek uğraşı olup olmadığına göre bakıldığında boyutlara verdikleri skorlarda anlamlı fark bulunmamıştır. İşyerinde yönetici konumunda çalışanlar, işletmede çalışan diğer gözlükçülere göre ekonomik, yasal, etik ve toplam sorumluluk boyutlarına daha çok katılırken, sağduyu sorumluluğuna daha az katılmaktadır. Gözlükçülük mesleği dışında ek uğraşı olan gözlükçüler olmayanlara göre, ekonomik, etik ve toplam sorumluluk boyutlarına daha az katılmaktayken yasal ve sağduyu sorumluluk boyutlarına daha çok katılmaktadır.

Aşağıdaki tabloda çalışanların çalışılan bölgeye göre işletmelerin sosyal sorumluluğu ve işletme başarısı boyutları hakkındaki düşünceleri gösterilmiştir.

Tablo 6. Çalışanların Çalışılan Bölgeye Göre İşletmelerin Sosyal Sorumluluğu ve İşletme Başarısı Boyutları Hakkındaki Düşünceleri.

İşletmelerin Sosyal Sorumluluğu	Çalışılan Bölge	n	ort.	s.s.	P¹
Ekonomik Sorumluluklar	Karadeniz	37	1,68	0,86	0,952
	Güneydoğu Anadolu	3	1,47	0,50	
	İç Anadolu	15	1,65	0,57	
	Marmara	21	1,53	0,47	
	Toplam	76	1,62	0,70	
Yasal Sorumluluklar	Karadeniz	36	1,46	0,74	0,638
	Güneydoğu Anadolu	3	1,40	0,40	
	İç Anadolu	15	1,21	0,32	
	Marmara	20	1,29	0,42	
	Toplam	74	1,36	0,59	
Etik Sorumluluklar	Karadeniz	37	1,72	0,84	0,675
	Güneydoğu Anadolu	3	1,40	0,69	
	İç Anadolu	15	1,53	0,57	
	Marmara	20	1,51	0,69	
	Toplam	75	1,61	0,74	
Sağduyu Sorumluluklar	Karadeniz	36	1,79	0,73	0,972
	Güneydoğu Anadolu	3	1,73	0,70	
	İç Anadolu	15	1,89	0,79	
	Marmara	20	1,92	0,90	
	Toplam	74	1,84	0,78	
Toplam Sorumluluk	Karadeniz	37	1,70	0,73	0,962
	Güneydoğu Anadolu	3	1,51	0,56	
	İç Anadolu	15	1,57	0,44	
	Marmara	21	1,58	0,51	
	Toplam	76	1,63	0,61	

¹Kruskal Wallis Testi

Doğu Anadolu Bölgesinden bir kişi katıldığı için dikkate alınmamıştır.

Çalışanların boyutlar hakkındaki düşünceleri çalışılan bölgeye göre bakıldığında boyutlara verdikleri skorlarda anlamlı fark bulunmamıştır. Ekonomik, yasal, etik ve toplam sosyal sorumluluk boyutlarına en az katılan Karadeniz Bölgesi'ndeki, en çok katılan ise Güneydoğu Bölgesi'ndeki çalışan gözlükçülerdir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışmada gözlükçülerin sosyal sorumluluk algılamaları ölçülmüştür. Çalışmaya Türkiye’de gözlükçülük yapan toplam 86 kişi katılmıştır. İşletmelerin sosyal sorumluluğu ve işletme başarısına verilen ifadelere katılım sırasıyla; yasal sorumluluklar (1,36±0,59), ekonomik sorumluluklar (1,62±0,70), etik sorumluluklar (1,62±0,74), sağduyu sorumlulukları (1,86±0,79)’dur.

Kadın ve erkek gözlükçülerin sadece sağduyu sorumlulukları boyutu açısından istatistiksel anlamlı fark bulunmuştur. Anek, bekar ve evli, ≤30 ve >30 yaş arasında çalışanlar, lise ve liseüstü eğitime sahip, ≤9 ve >9 yıldır gözlükçülük yapan, yönetici ve çalışan konumundaki, gözlükçülük mesleği dışında ek uğraş yapan ve yapmayan, farklı bölgelerde çalışan gözlükçülerin boyutlara verdikleri skorlar açısından istatistiksel anlamlı fark bulunamamıştır.

İşletmeler sosyal sorumluluk konusundaki faaliyetlerini iç ve dış çevresiyle paylaşması gereklidir. Böylelikle, örnek işletme olma özelliği kazanacaktır. İşletme sahipleri ve çalışanlarının, işletme verimliliğini artırabilmesi için her zaman haksız rekabeti önleyecek şekilde çalışmaları ekonomik, kanunlara uygun hareket etikleri yasal, faaliyetlerini doğru ve iyi olarak gerçekleştirdikleri etik ve toplum ve kendilerinin yaşam kalitesini yükseltebilecekleri sağduyu sorumlulukları yerine getirmesi gereklidir.

Kaynakça:

- Arda, B. (2001), “İş Ahlakı” Açısından Tıp: Neredeyiz? Nereye Gidiyoruz?”, Yeni Türkiye, 2001/40, 1845–1853.
- Ay, Ü. (2003), İşletmelerde Etik ve Sosyal Sorumluluk, İstanbul: Nobel Kitapevi
- Aydın, İ. P. (2002), Yönetimsel Mesleki ve Örgütsel Etik, Ankara: Pegem Yayıncılık, 3. Baskı.
- Brickley, J.A., S., C.W., Z. J.L. (2002), “Business ethics and organizational architecture”, Journal of Banking & Finance, 26, 1821–1835.
- Carroll, A. B., (1991), “The Pyramid of Corporate Social Responsibility: Toward the Moral Management of Organizational Stakeholders”, Business Horizons.
- Çabuk, S. ve Şengül, S. (2005), “İşletme Yöneticilerinin Mesleki Değerlerinin ve Demografik Özelliklerinin İşletme Etiği Üzerindeki Etkisi: Türkiye’de Büyük Ölçekli Sanayi İşletmeleri Üzerine Bir Uygulama”, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 14:1, 171–180.
- Landau, R. and Osmo R., (2003), “Professional and Personal Hierarchies of Ethical Principles”, International Journal of Social Welfare, 12, 42–49.
- Lawton, A. (2005), “Public Service Ethics in a Changing World”, Science Direct, 37, 231–245.
- Petrisor, I. (1998), “Managerial Ethics- Strategic Issues”, Economics and Organization, 1, 43–47.
- Ölçer, F. (2001), “Günümüzde Sosyal Sorumluluğun Değişen Boyutları ve İşletmeler Üzerine Etkileri”, Standard Dergisi, 40, 22–23.
- Robertson, C. J., Gille, K.M., Street M. D. (2003), “The relationship between ethics and firm practices in Russia and the United States”, Journal of World Business, 38, 375–384.
- Usta, R. (2006), “SA 8000 Sosyal Sorumluluk Standardı”, Standard Dergisi, Haziran 2006, 45, 534, 97–104.
- Uusitalo O. ve Oksanen R. (2001), “Ethical Consumerism: a View of from Finland”, International Journal of Consumer Studies, 28, 3, June, 214–221.
- Yumiko, K. (2005), “What Moral Requirements Cause Ethical Dilemmas Among Nurse Executives?”, Japan Journal of Nursing Science, 2005, 2, 57–65.

BİR BİLİMSEL AHLAK KURMANIN İMKÂNSIZLIĞI ALBERT BAYET VE AKIL MUHTAR ÖZDEN ÖRNEĞİ

Dr. Süleyman DÖNMEZ

Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Felsefe Tarihi Araştırma Görevlisi

Özet: *Bilim ahlâkı denilince ilk etapta zihnimizde birkaç yön ve açılım belirmektedir. Bunlardan birisi, bilim hayatının ahlâkî boyutu; bir diğeri, ahlâk bilimine karşılık olarak bizzat bilim olgusundan hareketle bilimin iç dinamiklerini temel alan bir bilim ahlâkı kurma arzusu; bir başkası ise, daha çok ikinci yaklaşımın bir devamı ve tamamlayıcısı olarak bazı pozitif bilimler ışığında ahlâk kavramını temellendirme gayretidir. Biz bu çalışmamızda Albert Bayet'in bilim kavramından hareketle kurmaya çalıştığı bilim ahlâkı ile Akil Muhtar Özden'in biyoloji temelli ahlâk temellendirmelerinin niçin problemli olduğunu göstermeye çalıştık.*

Anahtar sözcükler: Albert Bayet, Akil Muhtar Özen, bilim ahlâkı, bilim, ahlâk, etik, moral

Abstract: *When the matter is scientific moral, at first some aspects appear in our minds. One of them is the moral aspect of the scientific life; the second one is the wish of forming a scientific moral based on the inner dynamics of science just from the point of scientific fact against the moral science (ethics); the other one is, the effort of establishing the moral concept in view of the positive sciences as the continuation and complementary of the second aspect. In our study, we try to show why the scientific moral that Albert Bayet tries to form from the point of scientific concept and Akil Muhtar Özden's biologically based moral establishments are problematic.*

Keywords: Albert Bayet, Akil Muhtar Özen, scientific moral, science, morality, ethics

a) Albert Bayet'in Bilim Ahlâkı

Bilim ahlâkı kavramı, ülkemizde Fransız düşünür Albert Bayet'in "La Morale de la Science" başlıklı kitabının Vedat Günyol tarafından dilimize çevrilmesiyle tanınmıştır. Bayet'in Fransızca olarak ilk defa 1931 yılında yayınlanan kitabının çevirisi, 1963 yılında Çan, 1982 yılında Say, son olarak da 2000 yılında İş Bankası yayınları arasında yayımlandı. Pozitivist bilimin iç dinamiklerine bağlı bir bilim ahlâkı kurmayı hedefleyen kitap, ülkemizde bu bağlamı ele alan tek Türkçe kaynaktır.

Ahlâk, iyi ve kötü olması açısından özelde bireyler genelde ise, belirli gruplar ve toplumlar için geçerli olan eylemleri konu edinen bir bilim olarak tanımlanabilmektedir (Heinemann 1990, s. 340). Ancak ahlâkın gerek felsefi gerekse dinsel olsun, çok çeşitli tanımlamalara tabi tutulması, bir bilim olarak kabul edilse bile, ahlâk hakkında genel kabul gören bir uzlaşmaya varılmasını oldukça güçleştirmektedir. Zira modern bilimin temel kriterleri ile, ahlâkî değerlerin mahiyeti yeterince izah edilememektedir. Bu da doğal olarak zihinsel bir karmaşayı ve ahlâk biliminde bir çeşniyi açığa çıkarmaktadır. İşte Bayet, kurmak istediği bilim ahlâkını, bu ahlâk bilimine alternatif olarak ileri sürmektedir. Onun çıkış noktası ise, ahlâk biliminden hareketle insanlığın uzlaşıp anlaşmasının mümkün olmadığı ve olamayacağıdır. Çünkü ahlâk biliminde genelde ahlâkın bilime olan etkisi ele alınmaktadır. Bu da pek çok farklı anlayışın doğmasına neden olmaktadır. Oysa ahlâk üzerinde bir uzlaşmanın sağlanabilmesi için ahlâkın bilime yaptığı etkiden daha ziyade, bilimin ahlâka olan etkisi araştırılmalıdır. Bundan dolayı

bilim ahlâkında öncelikle ahlâkın bilime değil, bilimin ahlâk alanına yapacağı etkinin ne olabileceği incelenmektedir (Bayet 1982, s. 7).

Albert'in *bilim ahlâkında* yön verici temel unsur, fenomenal bir gerçeklik olarak var olan ahlâkî öge ve anlayışlar değil, sınırları ve sorumluluk alanı önceden belirlenmiş olan bilimin kendisidir. Bunun ise, ahlâk olgusunu belirleyen temel dinamiklere tamamen ters bir anlayış olduğu gözden kaçmamaktadır. Bayet'in nazarında ise bu, kesinlikle bir problem yaratıyor görünmemektedir. Öyle ki, *bilim ahlâkında* ahlâkî değerlerin(krş. Aydın 1992, s. 24) bizzat bilim tarafından konulması gerektiği sürekli vurgulamaktadır. Bayet bunun böyle olması gerektiğinin gerekçesini, bilimin pek çok açıdan ahlâkî değer taşıyan nitelikler içermesi olarak göstermektedir (Bayet 1982, s. 7).

Bayet, bilim kavramının bizzat kendisinin ahlâkî değerleri haiz olduğunu iddia etmektedir. Fakat bunun nasıl olduğuna dair, tatminkar bir açıklama yapmamaktadır. Bu bağlamda ifade ettiği ise, sadece bilimin ahlâka aykırı olduğunu öne sürülenler haklı olmadıklarıdır. Bayet'e göre, bazı bilim karşıtlarının bilimin öldürme güçlerimizi çoğalttığını, insanı makinaya bağımlı kılarak köleleştirdiğini ve bir çok olumsuzluklara zemin hazırlamak suretiyle de insanlara kötülük ettiğini iddia etmeleri doğru ve tutarlı değildir. Ancak bilimin sıkı bir düzen ve kontrol altına alınması gerektiği de unutulmamalıdır. Çünkü bilim, bazen kötü niyetli kimselerce insanlığın aleyhine kullanılmak istenmektedir (Bayet 1982, s. 7). Fakat bilim geliştikçe bilimin faydasının onu aleyhte kullananların verdiği zarardan çok daha fazla olduğu görülmektedir. Mesela, bilimin ilerlemesi ile gelişen tıp, milyonlarca insanın hayatını kurtarmaktadır. Her ne kadar makinalar, zamanla insanı köle durumuna getirirse de, aynı zamanda pek çok meşakkatli ve yıpratıcı işlerde insana büyük kolaylık sağlamaktadır (Bayet 1982, s. 16).

Bayet'in burada bilime değil, bilimin kullanımına dair eleştiriler yönelttiği açıktır. Ama bunu bizzat bilimde var olan bir sonuçmuş gibi vermektedir. Oysa salt bilimin bir yaptırım gücü yoktur. Onu insanoğlu, lehte veya aleyhte kullanmaktadır. Aslında Bayet bunun farkındadır. Bu nedenle bazen bilimin gelişmesine bağlı olarak ortaya çıkan kötülüklerin bilimden kaynaklanmadığını açık yüreklilikle dile getirmektedir. Çünkü esasen bilim, kendisinin lehte ve aleyhte kullanılmasından sorumlu değildir. Bu durumda bilimi, ahlâka aykırı gelişmelere sebebiyet veriyor diye kimse arka plana itmemelidir. Bu tür bir yaklaşım bilime zarar vermektedir. O halde bilimi, her ne sebeple olursa olsun, ahlâk dışı saymak mümkün değildir (Bayet 1982, s. 7,8,17).

Bayet'e göre, ahlâk kavramı, bir takım öğütler yığını değildir. Ahlâk, insanı baştan ayağa kavrayan, kendine bağlayıp yükselten, güven ve coşku veren, insan düşüncesine ve gönline yeni açılımlar yaptıran ve yaşamın bütününe bir anlam ve soyluluk kazandıran bir ülkünün dile gelişidir (Bayet 1982, s. 7,8). Bilimin bir ülkü sunmaya hakkı olmadığı bağlamındaki söylemler, bilimi emir kulu derecesine indirdiğinden insan yaşamında en yüce olan, topluluklara ve bilinçlere hamle yapma enerjisi veren değerler üzerinde onun derin ve köklü bir etki yapmasını engellemektedir. Oysa bilim, bizatihî ahlâkî olduğu için, özellikle bitkin düşen insanlığın bunaltılar içinde daha haklı ilkeler üzerinde, daha soylu bir dünya kurmaya çalıştığı ve insanlığı kurtaracak gerçek hamlenin ahlâk devrimi olması gerektiğine herkesin inandığı ve bundan dolayı da bilime yöneldiği bu çağda vazgeçilmez temel bir unsurdur (Bayet 1982, s. 8). Süratle ilerleyen, kendisini daha tutarlı ve geçerli bir sahaya oturtan bilim, nasıl madde dünyasında hayal bile edilemeyen başarılarla ulaştıysa, aynı şekilde manevî hayatımızı kuşatan ahlâk

alanında da etkili olmalıdır. Aslında bilimin ahlâk sahasında da eli kolu bağılı duracağı kimseye inandırıcı gelmemektedir (Bayet 1982, s. 9).

Bayet, bilime duyduğu aşırı güvenin tesiri altında bilimin ahlâkını şekillenmesinde kesinlikle belirleyici olması gerektiğini düşünmektedir. Bu, kaçınılmaz bir durumdur. Çünkü bilim, pek çok alanda olduğu gibi, ahlâkî oluşumlara da yön verebilecek kudrettedir. Dolayısıyla bilimin ahlâkî kuralları koyamayacağı yaklaşımları, bilime yabancıdır. Bilimin ahlâkî kuralları koyamayacağına inananlar, “*bilim özü gereği sadece görür, yargılamaz; o, ahlâkın dışındadır.*” fikrine bağlanmaktadır. Bayet bunun bir çok bakımdan doğru gibi görünen bir düşünce olduğunu dile getirmekte ve buna karşı doyurucu bir açıklama getiremediğinden yakınmaktadır. Ancak bir *bilim ahlâkı* inşa etmeyi denerken temelde de bu fikre itiraz ettiğinin bilincindedir. Çünkü onun asıl hedefi, bilimin ahlâk alanında da tek otorite olmasını sağlayabilmektir. *Bilim ahlâkı*, bunun ilk örneğini oluşturacaktır (Bayet 1982, s. 7 ve 9).

Bayet’in buradaki bilimden kastı, tamamıyla pozitif bilimlerdir. Dolayısıyla bilim ahlâkına şekil veren kural ve kaideler, pozitif çıkışlı ve deneye dayalıdır. Zira sadece “pozitif bilim” vardır. Bugüne kadar bir *ahlâk bilimi* (*ilm-i ahlâk*) kurulmaya çalışılmışsa da, bu yolda harcanan emekler boşa çıkmış; genel kabul gören bir *ahlâk bilimi* anlayışı ileri sürülemez. Aslında bunun böyle kısırlı kalmasının sebebinin kestimek, pek zor değildir. Zira kurallarla ilgili olanın bilimi olmamaktadır. Ama sorun tersinden alınır, yani bir “*ahlâk bilimi*” olamayacağına göre, bir “*bilim ahlâkı*” ortaya koymak mümkün olabilir. Fakat bundan bilimin uydurduğu bir ahlâk anlaşılmalıdır. “*Bilim ahlâkı*” terimi, bilimsel araştırmanın kendinde bulunan ahlâk ilkelerinin bütünüdür. Bunlar bilimi doğuran, yaşatan, ona hedefini gösteren, yöntemlerini esinleyen kurallarla ilgili düşüncelerdir. Burada öncekilerin “*bilim bize nasıl bir ahlâk verecek?*” diye sormalarına karşılık; “*bize bilimi veren ahlâk nedir?*” suali sorulmaktadır (Bayet 1982, s. 35).

Bayet’e göre, bu ahlâk vardır. Öyleyse yapılacak iş, pozitif düşünceyi bir takım ahlâk ilkelerinin doğurduğunu ispatlamaktır. Zaten *bilim ahlâkı* bir öğreti halinde özetlenmiş, insanlara yol gösterici olarak ortaya konulmuş değildir. Bu sebeple onun apriori olarak hiçbir değeri yoktur. Fakat bunun böyle olması, ona kıymetinden birşey kaybettirmemektedir. Çünkü bu ahlâk ilkeleri çok güçlü ve etkili olabilirler. İşte bunun için *bilim ahlâkının* henüz ödev ahlâkı, aşk ahlâkı, onur ahlâkı ve yarar ahlâkı gibi bir sistem halinde düzenlenmemiş olması, ayrıca onun herkesçe kabul edilmiş öğretiler arasında yer almasını bizi kaygılandırmamalıdır (Bayet 1982, s. 35,36,39).

Bilim, fenomen denilen yapıları yükseltme ve akıl aracılığı ile kavranılır bir düzene sokma yolunda ortaya konulan bir çabadır. Bu gayret, bu yola baş koyanların ortak hareket etmelerini istemektedir. Bunun bir takım tehlikeleri de vardır. Bu nedenle bilimsel uğraşta kişiden tam bir teslimiyetle düşüncenin buluşu yanını her şeyin üstünde tutması talep edilir. Bilim, böylesine bir yaklaşımdan doğmakta ve ilerlemektedir. Bu ise, tamamen ahlâkî bir olgudur. Bundan dolayı *bilim ahlâkının* en yüce ilkesi birlik ilkesidir. Bilim, her mekan ve zamanda herkesin uyum içerisinde olmasını, özellikle de ispatlanmış gerçekler üzerinde akılların uzlaşmasını ve birliğini istemektedir. Bilimde bir diğer önemli ilke ise, düşünce özgürlüğüdür. Bu, bilim üretirken tartışmanın kesintisiz olması gerektiği anlamına gelmektedir. Burada riayet edilmesi gereken bir diğer ilke ise, hoşgördür (Bayet 1982, s. 65,71,82).

Bütün bu ilkeler, bilimde var olan bir işleyişi gündeme getirmektedir. Bu ise, gerek fen bilimlerinin gerekse manevî bilimlerin doğasında var olan

determinizmdir. Bütün bilimler, determinist bir yapılanma ortaya koymaktadır (Bayet 1982, s. 82).

Bilimden çıkan ve bilime bağlı kalan bir ahlâk anlayışı, yine bilim yoluyla olaylara ve gönüllere işlemektedir. *Bilim ahlâkı* kavramı altında temellendirilmek istenilen bu yaklaşım, mutlak ve genel bir bilim olgusundan hareket etmektedir. Ancak bu anlayışın bilimsel disiplinlere indirgenmesine de karşı çıkmaktadır. Bu nedenle bu tavır, daha çok bir bilim adamının ahlâk algılayışının bir açılımı (bkz. Inam 1993, s. 5,6) gibi görünmektedir. Demek ki bilim ahlakında biyoloji, matematik, mekanik ya da fizik gibi pozitif bilimlere dayanılarak temellendirilmeye çalışılan ahlâk anlayışlarına (bkz. Gregoire 1971, s. 21) karşı çıkmaktadır. Bayet, bu tür ahlâk anlayışlarının, her ne kadar bunlar bilimsel bir ahlâk anlayışı gibi görünseler de, pozitif araştırmadan uzak yaklaşımlar olduğunu iddia etmektedir (Bayet 1982, s. 23).

Bayet'in öne sürdüğü *bilim ahlâkı*ndan bir dizi beklentisi vardır. Bu ahlâk buluşçu ve yaratıcı düşünce güçlerini coşturan bir ahlâktır. Bilim adamları da saptanmış olgulardan ve bilinen yasalardan sadece bu coşkunun yararına yararlanacaklardır. Böylelikle insanlar ezici ekonomik ihtiyaçların köleliğinden kurtulacak, bilgiyi ve bilgi yollarını herkese mâl edecek bir takım teknik araçlar bulunacak ve herkesin gittikçe daha sağlam bir tarzda düşünen bir varlık olmasına hizmet edilecektir. Bilimin özünde ve genelinde bir ahlâk, düşüncenin yaratıcı ve icat edici ruhunu coşturup, bütün çekingenlikleri yok edecek ve geleceğin kapılarını ardına kadar açacaktır (Bayet 1982, s. 95).

*Bilim ahlâkı*nda dünyayı birliğe götürme kaygısı söz konusudur. O halde bu ahlâktan esinlenenler, çıkar gözetmeyen araştırma sonuçlarının kin ve ölümlü aracı olarak kullanılmasını kabul etmeyecektir. *Bilim ahlâkı* özgürlük ve özgürlüğe saygı gerektirmektedir. Öyleyse insanlar, herhangi bir zorba gücün etkisine girmeyeceklerdir. Zaten bu ahlâkın bağlı kaldığı önemli bir diğer ilke, doğrulanmış gerçek aşkı, yeniyi bulan düşünce sevgisi ve kardeşlik duygusudur. Ancak *bilim ahlâkı*, böyle bir ilkeye de bağlı kaldığı ve bir duygu ahlâkı olduğu için, duygu ahlâklarının karşısında yer alan bir akıl ahlâkı olarak belirlenmemelidir (Bayet 1982, s. 96 ve 100).

Bilime duyulan güvenin yanısıra bilimin sınırlarının değişebilirliği, ahlâkı da bilim olgusunu temel alarak kurma gayretini doğurmaktadır. Bu gayretin, ne derece tutarlı olduğu tartışmasını genişletmeden önce, şunu ifade edelim: Bilimle ahlâk arasında dolaylı bir ilişki ve iletişimin olduğu kesindir. Teknik alanlarda olduğu gibi ahlâk alanında da eylem, bilgiye dayanmakta ve onunla güçlenmektedir. Fakat o, duyguların ispat konusu olabilmesinden daha ziyade, insanî faaliyetlerin ruh üzerinde etkili olmasından hareketle, kişide farklı duygusal eğilimler doğurabilmektedir. Zira bilim, insanda var olan duyguları, faal hâle getirebilmektedir. Öyle ki, bilim, bizi sürekli bizden daha büyük veya bizden daha öte bir varlık alanı ile karşı karşıya getirmekte ve onunla bir ilişki içine sokmaktadır. Bu, bizim için kesintisiz olarak yenilenen daha geniş bir manzara arz etmektedir. Bu manzara bizde bir sevinç doğurmaktadır. Bundan dolayı da ahlâkça sağlam görülmektedir (krş. Poincare 1986, s. 168-170).

Aristoteles'in de belirttiği gibi, "*bilimin konusu umumî olandır.*" Hususî bir olgu karşısında bilim, genel ve kuşatıcı kanunu bilmek için, gittikçe açılan bir genellemeye doğru yol almaktadır. Ancak bu yolculukta, Poincare'nin de üzerinde durduğu gibi (Poincare 1986, s. 172), ilk bakışta açığa çıkan göreceli bir zihinsel alışkanlık söz konusudur. Ama zihinsel alışkanlıkların da ahlâki yönleri olduğu unutulmamalıdır.

Bilimin ahlâkla olan ilişkisini anlatan lehteki bütün bu görüşlerin tatmin edici bir ahlâk temellendirmesi ortaya koyamadığı açıktır. Her ne kadar Bayet, bizim yaptığımız bu itiraza ve eleştirilere kendince haklı ve tutarlı

cevaplar verse de, görünen şu ki, bilim, ahlâk terbiyesinde oldukça faydalı ve göz ardı edilmemesi gereken bir fonksiyon yüklenmektedir. Fakat ona sadece kendisinin sorumlu olduğu özel bir rol vermek hatalı olmaktadır. Bilim, ahlâkî saik vazifesini görebilen iyilik yaptırıcı duygular doğurabilir. Ancak bunu başka disiplinler de yapabilirler (Poincare 1986, s. 172).

Bayet'in *bilim ahlâkının* ilkeleri arasında sayarak; kendisinden kivañçla ve müspet destek olarak bahsettiği determinizm, bilim ahlâkî fikrinin sorunlu bir yapılanma içerisinde olduğunu gösteren sağlam bir delildir. Poincare'nin de vurguladığı gibi, bilim, determinist bir yapılanmaya sahiptir. Ahlâk, bilimin konusu olunca; ahlâkî yapıya da, determinizmi sokmaktadır. Bu ise, ahlâkın yıkılışıdır. Çünkü determinizmin olduğu yerde özgürlük yoktur. Özgürlüğün olmadığı yerde de ahlâktan bahsedilemez. Bilindiği gibi, *ahlâk, olması gerekenle, bilim ise, olanla ilgilenir*. Bu nedenle *ahlâkın olduğu yerde determinist bir yapıdan söz etmek* mümkün değildir (Poincare 1986, s. 182,183).

Poincare, bilimin ahlâkla olan ilişkisini çeşitli yönlerden incelemekte ve sonuç olarak da şunu ifade etmektedir: "Kelimenin öz anlamıyla bir bilimsel ahlâk yoktur. Hiçbir zaman böyle bir ahlâk da olmayacaktır. Fakat bilim, ahlâkın bir yardımcı olabilir. Dolayısıyla bilim geniş anlamıyla ahlâka hizmetten başka bir şey yapamaz" (Poincare 1986, s. 184). Demek ki, "ahlâk hakikatinden korkmamalıyız; daha kuvvetle, bilim hakikatinden de çekinmemeliyiz. Bir kere o, ahlâkla savaş halinde olamaz. Ahlâk ile bilimden her birinin kendine mahsus olanı vardır, bunlar birbirine dokunur fakat içiçe nüfuz edemez. Biri hangi hedefi göz önünde bulundurmamız gerektiğini gösterir, öteki, hedef verilmişken, buna erişmek için lazım gelen vasıtaları bildirir. Onlar karşılaştırılmadıklarına göre, hiçbir zaman birbirine aykırı düşmezler, ahlâkdışı bir bilim olamaz, nasıl ki bilimsel bir ahlâk da yoktur". (Poincare 2001, s. III).

Boutroux da, bilimin ve tecrübeye dayanan felsefenin ahlâkî kuramayacağı kanaatinde (Boutroux 1998, s. 158). Çünkü özgürlüğü bu alemde, ferte ve toplumda kabul etmektedir. Ahlâkî metafizikten bağımsız olarak bir tarafa koymakla beraber, onun varoluş sebebini ve prensiplerini metafizikte bulduğunu söylemektedir. Çünkü pozitif bilimler ve kanunlar, ahlâk alanında yetersiz kaldıklarından insan ahlâkî üzerinde zorlayıcı olamazlar (Bolay 1989, s.152 ve 181). Böylelikle Boutroux da çağımızda müspet bilimlerin ahlâkın ilmî muhtevasını tayin etmesine ve bir bilimsel ahlâk kurmak isteyen yaklaşımlara karşı çıkmaktadır.

Boutroux ve Poincare, *bilim ahlâkının* olamayacağını ortaya koymakla birlikte; *bilim ahlâkî* olmasa da sadece gramatik sebeplerden dolayı ahlâksız bir bilimin de olamayacağını ifade etmektedirler. Son dönem felsefe ve bilim dünyasında bu iki düşünürün çalışmaları ve fikirleri oldukça etkili olmasına rağmen, her ne kadar bilim olgusundan hareketle bir ahlâk öğretisi kurulamayacağı açık olsa bile, pozitivizmin büyümesine kapılan bazı düşünürler, bir dizi pozitif bilimi esas alarak bir ahlâk temellendirme gayreti içine girmişlerdir. Bu çaba, bilimin temel ilkelerinden istifade etmekle birlikte, daha özel anlamda tek tek bilimlerden hareketle bir ahlâk oluşturma uğraşısıdır. Burada eksik olan ahlâk olgusunun her türünde göz ardı edilmesi olası olmayan bir yükümlülük ve yaptırım gücünün görmemezlikten gelinmesidir (Ülken 1979, s. 463). Bu nedenle bu tür ahlâk temellendirme girişimleri, kuramsal yönden daha oturmuş ve akli oldukları halde felsefi meraklar olmaktan öteye gidememiştir.

Ülkemizde Pozitivist bilim anlayışının teşvikiyle bir *bilim ahlâkî* kurma teşebbüsleri pek fazla yankı bulmasa da, bunun dolaylı bir versiyonu olan müspet bilimlere dayalı bir ahlâk öğretisi geliştirme yönünden akim

girişimler olmuştur. Burada bu tür bir teşebbüs olan Akil Muhtar Özden'in biyoloji temelli ahlâk anlayışından, sadece bir örnek olması açısından kısaca bahsederek tebliğimi tamamlamak istiyorum.

b) Biyoloji Temelli Bir Ahlâk Kurma Teşebbüsü ve Akil Muhtar Özden

Akil Muhtar Özden (1877–1949), felsefeye, sanata ve siyasete ilgi duymuş bir dâhiliye mütehassısıdır. Ülkemizde biyolojik temelli bir ahlâk anlayışı geliştirme gayreti içine giren bilim adamlarının başında yer almaktadır.*

Esasen bu alanda “hayat” sözcüğünün belirsizliğinden güç alarak ortaya çıkmış birçok görüş vardır. Çünkü bu kelimenin organizmanın fiziksel-kimyasal işlevini, biyolojik ahlâk görüşlerine bilimsel bir temel sağlayacak tarzda belirlediği gibi, bir yükümlülük tarzı geliştiren ahlâk anlayışlarındaki canlı dünyayı harekete getiren gizli dinamizmi de anlattığı kabul edilmektedir. Hayat kelimesindeki bu belirsizlik, Özden'in biyolojik ahlâkının da temelini oluşturmaktadır.

Özden, ilk defa 1942'de basılan “İlim Bakımından Ahlâk” ismini verdiği kitabında; ahlâkı, önce, kısaca yaşama kuralları olarak tarif etmektedir. Daha sonra da, bu kuralların faydalı ve mutlu bir hayat geçirmeye ve gittikçe tekâmül ve yükselmeye yaradığı iddia etmektedir (Özden 1950, s. 1,2). Bu girişten sonra, Th. Werner ve Höfding'in kitaplarından faydalanarak felsefi düşünce tarihindeki ahlâk görüşlerine kısaca değinmektedir. Bu iş öylesine aceleyle yapılmaktadır ki, pek çok fikir, yarım ve müphem bir üslupla aktarılmaktadır. Onu en çok cezbeden ise, Darwin'in görüşüdür. Adeta Darwin'in biyolojiye dayanan ahlâk anlayışını yeni verilerle tamamlamak istemektedir (Özden 1950, s. 10f).

Özden'e göre, ahlâk hissini ve ilkelerinin her şeyden önce insan beyninin yapısı ve kuruluşu ile yakın bir ilişkisi vardır. Beyindeki bazı merkezler, düşünceyi ve konuşma yeteneğini tayin etmektedir. Bu da, bize konuşma yetisinin ve zekânın çevreden geldiğini değil, çevre şartlarının etkisiyle geliştiğini göstermektedir. Ahlâk olgusunun da insan beyniyle alakası vardır. Aslında ahlâk, insan beyni gibi, evrim saikinin bir eseridir. Bunun böyle olduğunu gösteren en açık delil ise, hastalıkların ahlâksızlığa sebebiyet vermesidir (Özden 1950, s. 16,17).

Özden, evrim teorisinin yoğun etkisi altında, bir ahlâk kuramı geliştirmeye çalışmaktadır. Bu nedenle Lamark, Darwin ve Devres'in evrimci görüşlerine sıkça atıfta bulunmakta ve bu fikirlere katıldığını altını çizmektedir. Ancak evrimi, Darwin'in iddia ettiği gibi, tesadüfe bağlamamaktadır. Bu noktada daha çok Bergson ve Manakow gibi, hayat hamlesi veya hızı (*elen vital*) fikrine bağlanarak, yaşayan canlıların hepsinde bütün içgüdülerin anası olan bir ilk insiyak kabul etmektedir. Bu insiyak, bütün hayati faaliyetlerin esasını oluşturmaktadır (Özden 1950, IV. Bölüm).

Özden, ahlâk olgusunu da biyolojik bir evrimin sonucu olarak görmektedir. Çünkü ahlâk, insanın ruhsal ve toplumsal güçlerinden birisidir. Özden burada kavram olarak açıkça zikretmemekle beraber, bir altsuurdan bahsetmektedir. Burada da evrim saiki ve içgüdüye bağlı olarak Freud okuluna bağlanmaktadır (Özden 1950, V. Bölüm). Böylece ahlâkın psikolojik ve sosyolojik sebeplerini aramaya veya pozitif bilimlere irca edilemeyen bir ahlâk felsefesi düşünmeye gerek duymamaktadır (Ülken 1979, s. 463,464). Bu bağlamda açığa çıkan eksiklik, hem bütün diğer *bilimsel ahlâk* kurma eğilimlerinde hem de Bayet'in *bilim ahlâkı*nda da karşımıza çıktığı gibi, ahlâk olgusunun her türünde göz ardı edilmesi mümkün olmayan bir yükümlülük ve yapıcılık gücünün görmemezlikten gelinmesidir (Ülken 1979, s. 464). Bu açıklık, bu tür ahlâk temellendirmelerinin ahlâkın özü olan yaşanılan bir gerçeklikten daha ziyade, varsayılan bir dizi ilkeyi esas aldığından uygulama imkânı olmayan hayali yaklaşımlar olarak kalmasına neden olmuştur.

Notlar:

• Bu konu ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. Dr. Bedi N Şehsuvaroğlu, Dr. Akil Muhtar Özden Bibliyografyası İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1951; Nurten Gökalp, “Akil Muhtar Özden’in Ahlâk Anlayışı”, Uluslararası Katılımlı 3. Ulusal Tıp Etiği Kongresi, Kongre Kitabı, Cilt 1. Bursa 2003, s. 549–554.

Kaynakça :

Aydın, M. (1992) “Manevî Değerler, Ahlâk ve Bilim”, Felsefe Dünyası Dergisi, sayı: 6, s: 23–28.

Bayet, A. (1982) Bilim Ahlâkı, (Eserin orijinal ismi: La Morale de la Science), (Çev. Vedat Günyol), İstanbul: Say Kitap Pazarlama.

Bolay, S. H. (1989) E. Boutroux’ta Zorunsuzluk Doktrini, İstanbul: M.E. B.

Emile, B. (1998) Tabiat Kanunlarının Zorunsuzluğu Hakkında, (Çev. Hilmi Ziya Ülken), İstanbul: M.E. B.

Gregoire, F. (1971) Büyük Ahlâk Doktrinleri, (Çev. Cemal Süreyya), İstanbul: Varlık 1613, Faydalı Kitaplar 111.

Heinemann, F. (1990) “Etik”, (Çev. Doğan Özlem), Günümüzde Felsefe Disiplinleri içerisinde, İstanbul: Ara Yayınları.

İnam, Ahmet (1993) “Cumhuriyet Sonrası Bilim Hayatımız Üstüne Bir Yorum”, Bilim ve Teknik Dergisi, cilt: 26, sayı: 312, 70. Yıl Eki (I), s: 3–8.

Özden, A. M. (1950) İlim Bakımından Ahlâk, İstanbul: Say Yayıncılık.

Poincare, H. (1986) Son Düşünceler, (Çevirenler, Doç. Dr. Hamdi Ragıp Atademir ve Süleyman Ölçen), 2. Baskı, İstanbul: M.E. B.

Poincare, H. (2001) Bilimin Değeri, (Çev., Fethi Yücel), Ankara: M.E.B.

Ülken, H. Z. (1979) Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi, 2. Baskı, İstanbul: Ülken Yayınları.

ISAİAH BERLİN'İN NEGATİF VE POZİTİF ÖZGÜRLÜK ARASINDAKİ AYRIMININ ELEŞTİRİSİ

Hakan Şükrü DOGRUÖZ

Bahçeşehir Üniversitesi, Sinema Televizyon Bölümü

Özet: Bu bildiri ve yazıda Isaiah Berlin'in negatif ve pozitif özgürlük arasında yaptığı ayrım gözden geçirilecektir. Bilahare Berlin'in pozitif özgürlüğe yönelttiği paradoksal olarak totaliterlik potansiyeli taşıdığı eleştirisinin karşısında durulacaktır. Son olarak icra/eylem anlayışına dayalı bir özgürlük kavramsallaştırması için Berlin tarafından savunulan özgürlüğün içeriği ve koşulları arasındaki ayrımın geçersiz olduğunu öne sürülecektir.

Anahtar Sözcükler: negatif özgürlük, pozitif özgürlük, kendini gerçekleştirme, özgürlüğün koşulları

Abstract: In this presentation, I will try to analyze Isaiah Berlin's distinction between negative and positive conceptions of freedom. I will introduce alternative evaluations of social freedom. Lastly, I will try to answer Berlin's accusations against positive freedom by arguing that positive freedom does not necessarily lead to totalitarianism.

Keywords: negative freedom, positive freedom, self-actualization, conditions of freedom

GİRİŞ

Felsefe alanında özgürlük meselesi üzerine iki temel araştırma alanı vardır: metafizik özgürlük ve sosyal özgürlük. Metafizik özgürlük, determinizm/belirlenimcilik ve özgür irade gibi kavramların etrafında dönen tartışmalardan müteşekkildir. Sosyal özgürlük tartışmaları ise ağırlıklı olarak Isaiah Berlin'in 'İki Özgürlük Kavramı' (1969) adlı makalesi ekseninde ve negatif, pozitif özgürlük ve kendini gerçekleştirme olarak özgürlük gibi kavramların etrafında şekillenmiştir. Berlin negatif ve pozitif özgürlüğü tanımladıktan sonra negatif özgürlük anlayışını savunur ve pozitif özgürlüğün totaliterliğe yol açtığını iddia ederek pozitif özgürlüğü eleştirir. Bu bildiride Berlin'in pozitif özgürlüğe yöneltmiş olduğu eleştiriler ele alınacak ve bu eleştirilerin karşısında durulmaya çalışılacaktır.

POZİTİF VE NEGATİF ÖZGÜRLÜK ARASINDAKİ AYRIM

'İki Özgürlük Kavramı' (1969) adlı makalesinde Isaiah Berlin felsefeciler ve siyaset bilimciler tarafından savunulan iki özgürlük kavramlaştırmasının olduğunu iddia etmektedir: negatif ve pozitif özgürlük. Berlin bu özgürlük kavramlarını birbirleri ile ilintili ama farklı soru kümelerine göre kategorize etmektedir. İlk küme şu sorulardan oluşmaktadır: "Bir insanın bundan ziyade öbürünü yapmasını ya da olmasını belirleyen müdahale ya da denetim kaynağı nedir ya da kimdir?" (Berlin 2002a, s. 205) ya da "Kim tarafından yönetiliyorum?" ya da "Ne olduğumu ve ne olmadığımı, ne olacağımı ya da ne yapacağımı kim söyleyecektir?" (ibid, s. 213). Bu soruların cevapları kişinin kendisinin efendisi olması ve başkalarının iradesine tabi olmaması olarak tanımlanabilecek olan pozitif özgürlüğe işaret etmektedir. Berlin pozitif özgürlüğü şöyle tanımlamaktadır: "Özgürlük sözcüğünün pozitif anlamı, bireyin kendi kendisinin efendisi olma isteginden türemiştir. Yaşamım ve kararlarımın bana bağlı olmasını istiyorum, herhangi bir dış güce değil. Diğer insanların değil, kendi irademden kaynaklanan eylemlerin bir aracı olmayı diliyorum" (Berlin 2002a, s. 213). Fakat

yukarıdaki soruları iki olası şekilde cevaplamak mümkündür. Birincisi politik olarak kendi kendini idare etmek ya da kendi kendini idare etme hakkına sahip olmak şeklinde tanımlanabilir. İkincisi ise arzularını kontrol etmek gücüne sahip olmayı içermektedir. Berlin pozitif özgürlük adı altında Rousseau ve Marx'da bulunan kendini gerçekleştirme doktrininden Stoacılar tarafından savunulan kendi kendinin efendisi olmaya kadar geniş bir yelpaze sunmaktadır.

C. P. Macpherson (1973) iki tane meşru pozitif özgürlükten bahseder (s. 108-109). İlki kendinin hakimi olmak (self-mastery) yahut kendini yönetmek (self-direction) olarak pozitif özgürlüktür (PL1/Positive Liberty 1/Pozitif Özgürlük 1). Buna Stoacıların kişinin kendi arzularının efendisi olmak olarak tanımlayabileceğimiz özgürlük kavramlaştırmasını örnek olarak verebiliriz. Bilahare Marx'ın özgürlük anlayışı da pozitif özgürlüğün bu kavramsallaştırmasının altında ele alınabilir. Jon Elster Marx'ın kendi kendini gerçekleştirmek olarak tanımlanabilecek bir özgürlük kavramlaştırmasını savunduğunu iddia etmektedir: "Marx için kendi kendini gerçekleştirmek bireyin güçlerinin ve kabiliyetlerinin tam ve özgür gerçekleştirilmesi ve dışsallaştırılması olarak tanımlanabilir" (Elster 1986, s. 44). İkincisi ise egemen otoriteye demokratik katılım hakkını içermektedir (PL3). Bu anlamı ile pozitif özgürlük (PL3/Pozitif Özgürlük 3) politik gücü icra edebilmek için demokratik bir yapının mevcudiyetini ifade etmektedir: "PL3 otoriteyi kontrol etmek hakkı olarak özgürlüğün demokratik tanımıdır" (Macpherson 1973, s. 109). Buna göre sadece politik sürece katılma hakkımız olduğu zaman özgür olduğumuzu söyleyebiliriz. Dolayısıyla demokrasi özgürlüğün temel ögesi olarak ele alınmaktadır.

Berlin'e göre negatif özgürlük aşağıdaki sorulara yöneltilen cevaplardan türemektedir: "Ne yapmaya ya da ne olmaya özgürüm?" (Berlin 2002a, s. 213) ya da "İçinde öznenin -kişi veya kişilerin- kabiliyetinin el verdiği şeyleri yapmaya veya olmaya serbest olduğu ya da serbest olması gereken alan nedir?" (Berlin 2002a, s. 205). Pozitif özgürlük kavramlaştırmasından farklı olarak negatif özgürlük hangi eylemleri gerçekleştirdiğimiz yahut bir eylemi yapabilme gücünün kaynağının nereden kaynaklandığı ile değil de başkalarının müdahalesinden özgür olmak ile ilgilienmektedir. Bu noktada mevzu bahis olan müdahalelerden muaf alanlara sahip olmaktır. Birinin negatif özgürlüğünün derecesi ne kadar olası seçeneklere o kişinin sahip olduğu ya da Berlin'in metaforu ile söylersek ne kadar 'kapının kilitsiz olduğuna' göre belirlenir.

Charles Taylor da Isaiah Berlin'in negatif ve pozitif özgürlük arasında yaptığı ayırmadan yola çıkarak özgürlük kavramını değerlendirir. Ama Taylor bu iki farklı özgürlük anlayışını Berlin'in yaptığı değerlendirmeden farklı bir yaklaşım ile ele alır. Taylor (2002) bu iki farklı özgürlük kavramını birbirlerinden eyleme dayalı olmak (exercise-concept) yahut fırsata dayalı olmak (opportunity-concept) üzerinden ayırır (s. 213). Taylor negatif özgürlüğü fırsat kavramına dayalı ve pozitif özgürlüğü eylem kavramına dayalı olarak karakterize etmektedir. Fırsat kavramına dayalı olan özgürlük kavramı dış engeller tarafından muhtelif eylemleri yapmanızı engellenmediği müddetçe özgür olduğunuzu öne sürer. Bu anlayışa göre önünüzdeki fırsatları değerlendirip değerlendirmemiz önemli değildir. Eğer yapmayı seçerseniz önünüzdeki fırsatları değerlendirebileceğinizden dolayı özgürsünüzdür.

Stanley Benn de negatif özgürlüğü Taylor'a benzer bir biçimde tanımlar: "Alan'ın özgürlüğü her zaman gerçekten Φ eylemini yapmasını içermemektedir. Hakikaten hiçbir zaman Φ eylemini yapmayabilir. Zira biri asla icra etmeyi seçmediği bir şeyi yapma özgürlüğüne sahip olabilir."

Özgürlükler potansiyeller ya da kapasiteler gibi modaliteler sınıfına aittirler” (Benn 1986, s. 126). Bu anlamı ile özgürlük fiilen ne yaptığımızla değil de sahip olduğunuz fırsatlarla ölçülür.

ISAIAH BERLİN’İN POZİTİF ÖZGÜRLÜĞE YÖNELİK ELEŞTİRİLERİ

Berlin kavramsallaştırmaların akademik oyunlar oynamak için entelektüel oyuncaklar olmadıklarını gerçek dünyada iyi ve kötü sonuçlara yol açtıklarını belirtmektedir. Berlin özgürlüğün pozitif kavramlaştırmasının totaliter sonuçlara yol açabileceği hususunda uyarıda bulunmaktadır. Bu noktada Berlin’in pozitif özgürlüğün totaliterliğe, Jean Jacques Rousseau’un *Toplumsal Sözleşme* adlı eserinde geçen ‘özgür olmaya zorlama’ paradoksuna yol açtığı iddiasına değinmek gerekmektedir. Berlin özgürlükten zorlamaya geçiş ile “özgürlük olarak başlayan şey (yani pozitif özgürlük-benim notum) tersi olarak noktalanmakta ama aynı ismi taşımaktadır” (Reed 1980, s. 366) demektedir. Berlin’in pozitif özgürlüğün potansiyel kötülükleri ve tehlikeleri hakkındaki argümanları dikkat çekici olmasına rağmen bu argümanların sağlam olup olmadığı tartışmalı gözükmektedir.

Berlin pozitif özgürlüğün totaliter sonuçlara yol açabileceğini öne sürmek adına pozitif özgürlüğe bazı metafizik varsayımlar ilave etmektedir. Berlin’in pozitif özgürlük ile ilintilendirdiği iki metafizik varsayım şunlardır: (a) nihai bir çözüme olan inanç, (b) yüksek ve alçak ben arasındaki ayrım. İlk varsayımı değerlendirebilmek için Raymond Plant ve Macpherson’ın özgürlük analizine göz atmakta fayda vardır.

Raymond Plant iki tür pozitif özgürlükten bahis açmaktadır. Bunlardan biri pozitif özgürlüğün minimalist ötekisi ise maksimalist kavramsallaştırmasıdır. Maksimalist anlayışa göre özgürlük spesifik bir takım ereklere yerine getirilmesidir. Bilahare Plant maksimalist bakış açısının hem paradoksal hem de tehlikeli olduğunu belirtmektedir: “Paradoksaldır. Çünkü birinin özgürlüğünü sağlama için zorlamanın/baskının kullanımını ya da Rousseau’nun meşhur ifadesinde olduğu gibi ‘birini özgür olmaya zorlama’yı meşrulaştırabilir ve insanlar için neyin iyi olduğunu bildiğine inanarak bir gruba özgürlük adına başkalarına kendi savundukları değerleri zorla benimsetme yetkisi verdiği için tehlikelidir” (Plant 1991, s. 249). Öte yandan pozitif özgürlüğün minimalist anlayışı ereklere tayin etmemektedir ve sadece bazı fırsatlara, araçlara ve kapasitelere sahip olmayı içermektedir.

Macpherson da pozitif özgürlüğün iki anlayışı arasında ayrım yaparak hem Plant hem de Berlin’in pozitif özgürlük hakkındaki fikirlerini daha anlaşılır bir hale getirmektedir. Macpherson’a (1973) göre pozitif özgürlüğün meşru bir kavramlaştırması olan PL1’e (Pozitif Özgürlük 1) göre özgürlük kişinin kendi arzularını kendi iradesi ile kontrol etmesidir. Öte yandan pozitif özgürlüğün yozlaştırılmış bir versiyonu olan PL2’e (Pozitif Özgürlük 2) göre özgürlük rasyonel davranmayanlara rasyonel davranışların dayatılmasıdır (s. 249). Gerek Macpherson’ın PL2’si gerekse Plant’in pozitif özgürlüğün maksimalist kavramsallaştırması olarak adlandırdığı anlayış pozitif özgürlüğün totaliter sonuçlara yol açan yoldan çıkmış, yozlaşmış bir versiyonudur. Bu kavramsallaştırmalarda ortak olan şey sabit bir insan doğası, ihtiyaçları, çıkarları ve potansiyellerine göre inşa edilmiş temel bir erek ya da nihai ve her derde deva bir hedefin varlığıdır. Dolayısıyla bu anlayışa göre özgürlük Berlin’in ifadesi ile nihai çözüme göre davranıldığında elde edilen şeydir. Bu nihai çözüm insanların sahip olduğu farklı amaçlardan doğan çatışma ve problemlere çare bulan bir formüldür. Bu nihai çözümü bilen bir grubun bunu toplumun diğer fertlerine özgürlük adına dayatması pozitif özgürlüğün bu anlayışına göre meşrudur. Hülasa Berlin’in pozitif özgürlük ile

ilintilendirdiği nihai çözümün varlığına ve keşfedilebilirliğine ilişkin bu inanç Berlin'e göre totaliterliğin sorumlusudur.

Berlin'in pozitif özgürlük ile ilişkilendirdiği bir başka varsayım da kişiliğin nasıl kavramsallaştırıldığı ile ilgilidir. Berlin'e göre "özgürlük kavramlaştırması doğrudan doğruya benliği, kişiyi, insanı neyin meydana getirdiği üzerine olan düşüncelerden türemektedir" (Berlin 2002b, s. 179). Bu noktada Berlin totaliter bir pozitif özgürlük anlayışına yüksek ben ve alçak ben arasında benliğin çatallaşmasını içeren bir varsayımı ilave etmektedir. Bu yüksek ben ve alçak ben arasında dikey bir bölümedir. Bunu bölünmüş benlik kuramı olarak adlandırabiliriz. Bölünmüş benlik kuramına göre benlik yüksek, rasyonel, gerçek, doğru ben ve düşük, alçak, irrasyonel, sahte ben arasında bölünmüştür. Bu kategorizasyon içsel bir hiyerarşinin kurulmasına hizmet etmektedir. Pozitif özgürlüğün totaliter versiyonu yüksek beni özgür olmak yüklemine gerçek öznesi olarak ele almaktadır. Buna göre bir kişi ancak ve ancak yüksek beni tarafından idare edildiği zaman özgürdür. Alçak ben bizi özgürsüzlük (özgür olmama) durumuna sürüklerken yüksek ben bizi özgürlük duruma ulaştırmaktadır. Totaliter sonuçlara yol açmasına sebep olan ikinci adım bu yüksek benin başka bir özne tarafından istimlak edilmesinden kaynaklanmaktadır. Bu süreç yüksek benin o kişi dışındaki bir kişi ile özdeşleştirilmesinden ibarettir. Artık yüksek benimiz bizim dışındaki birisidir. Bu ya bir lider ya da bir grup yönetici eliten ibarettir. Hülasa Berlin'e göre nihai çözümün varlığına ve keşfedilebilirliğine olan inanç ve yüksek ben ve alçak ben arasındaki ayırım pozitif özgürlüğün totaliter sonuçlara yol açmasına sebebiyet veren iki varsayımdır.

ISAIAH BERLİN'İN POZİTİF ÖZGÜRLÜĞE YÖNELTİĞİ ELEŞTİRİLERİN ELEŞTİRİSİ

Berlin'e göre insanlara yiyecek, para ve eğitim gibi özgürlüğün icra edilmesi için gerekli bir takım maddi olanakların verilmesi insanlara özgürlüğün verilmesi ile aynı şey değildir. Dolayısıyla Berlin özgürlüğün etkili bir biçimde icra edilebileceği koşulları ve özgürlük kavramını ya da bir başka deyişle özgürlüğün anlamı/muhtevası arasında ayırım yapmaktadır. Benzer bir biçimde Hayek de (1991) özgürlüğün güç ile ilintilendirilmesinin özgürlüğün zenginlik ile özdeşleştirilmesi karmaşasına yol açtığını ve özgürlük ve zenginliğin ayrı şeyler olduğunu belirtmektedir (s. 17). Bu argümana göre özgürlüğü onun koşulları ile birlikte ele almak özgürlüğün içeriğini bulanıklaştırmaktadır. Fakat özgürlüğün anlamını onun koşullarından ayıran bu tarz bir özgürlük kavramlaştırması Taylor'ın ifadesi ile fırsat kavramına dayalı bir özgürlük kavramsallaştırmasıdır. Yahut Raymond Geuss'un deyişi ile bu müsaade olarak özgürlük kavramsallaştırmasıdır: "Özgür olmak" ya 'hakiki güç ya da müsaade'ye işaret etmektedir. 'Operasyondan sonra tekrar koşmak için özgürdün' = bacağı düzelmmişti ve koşabilirdi ya da 'şimdi gitmek için özgürsün' = gitmeye müsaaden vardır" (Geuss 2001, s. 89). Müsaade olarak özgürlük anlayışına göre ancak ve ancak ikincisi özgürlüğün gerçek anlamı/içeriği olabilir.

Gerek Berlin gerekse Hayek özgürlüğün onun koşullarından ya da güçten ayırarak istemektedir. Öte yandan özgürlük kavramsallaştırmanızı icra/eylem olarak özgürlük kavramına dayalı ise bu koşullar yahut güç özgürlük kavramının içeriğinin bir parçası olmak zorundadır. Eğer özgürlük icra etmeyi, eylemeyi, bir şeyi yapmayı, başarmayı içeriyorsa özgür olduğu iddia edilen kişinin eyleminde bulunabilmesi için gerekli olan araçlara sahip olması zorunludur. Misalin fırsat kavramına dayalı bir özgürlük kavramsallaştırmasına göre yeterli miktarda param olmasa bile seyahat etmeme

ilişkin herhangi bir kanuni engel olmadığından dolayı Amerika'ya gitmek hususunda özgür olduğumu söylemek zorundayızdır. Öte yandan eylem üzerine dayalı bir özgürlük kavramlaştırmasına göre parasızlığımın dolayısıyla Amerika'ya seyahat etme tercihimin gerçekleştirilmemesi mümkün olmadığından dolayı özgür değilimdir. Keza böyle bir özgürlük anlayışı tercihlerin gerçekleştirilebilmesi için zorunlu olan koşulların mevcudiyetini özgürlük kavramının muhtevasına dahil etmektedir. Eylem üzerine dayalı özgürlük anlayışı sadece başka kişiler tarafından dayatılan dışsal engellerin yokluğu ya da tercihlerimizi icra edebilme müsaadesine yahut fırsatına sahip olmaktan ibaret değildir. Konuyu daha anlaşılır bir hale getirmek için kendini gerçekleştirmek ya da kendini geliştirmek olarak özgürlük kavramını ele alabiliriz. Bu anlamı ile özgürlük kişinin kendi kapasitelerini ve potansiyellerini gerçekleştirmesi demektir. Kişinin kendini gerçekleştirebilmesi için eğitim imkanlarına ve belli bir miktar paraya ihtiyacı vardır. Bunların yokluğunda kendini gerçekleştirmesi mümkün değildir. Dolayısıyla özgürlüğün anlamı ve koşulları arasında ayırım yapılması kendini gerçekleştirmek olarak özgürlük kavramının içeriğini boşaltacaktır. Macpherson'ın (1973) dediği gibi özgürlük "bir soyutlamaya, içeriğinden boşaltılmış" (s. 117) bir kavram haline gelecektir. Bu durumda birisine yiyecek, para ve eğitim gibi bazı araçları tedarik etmek kendini gerçekleştirmek olarak özgürlük bağlamında zorunlu bir koşuldur.

Özgürlüğün anlamı ve koşulları arasında ayırım yapmak seçenekler/fırsatlar ile yetenekler arasındaki ilişkiyi ıskalamak demektir. Bu koşullardan mahrum olmak demek bu fırsat ve seçenekleri değerlendirmek gücü ve yeteneğinden mahrum olmayı içermektedir. Fırsatların ve seçeneklerin kişilerin yetenek ve güçlerinden bağımsız olarak var olduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir. Özgürlük her zaman gücümüze ya da yeteneklerimize göre az ya da çok olan bir şeydir. Ritz lokantasında akşam yemeği yiyemiyor olmam birilerinin fiziksel zor kullanarak benim o lokantaya gitmemi engelliyor olmasından dolayı da olabilir orada yemek yemeği karşılayacak param olmadığından dolayı da olabilir. Bu argüman fırsat ve seçeneklerin kişilerin bu fırsat ve seçenekleri değerlendirme gücü ve yeteneklerinden bağımsız olarak var olmadığını ve bir şeyin birileri için fırsat olmasının herkes için fırsat olmadığını iddia etmektedir. Eğer Cevahir İş Merkezi görece olarak çok ucuz bir fiyata satışa çıkmış ise bu belirli bir takım iş adamları için bir fırsat iken herkes için örneğin yoksul kişiler için bir fırsat olarak adlandırılmaz. Dolayısıyla özgürlüğümüz fırsatları değerlendirme gücü ve yeteneğimize bağlıdır.

Tam bu noktada Plant tarafından öne sürülen özgürlüğün minimalist kavramlaştırmasından bahis açabiliriz. Bu kavramlaştırmaya göre pozitif özgürlük erekları tayin etmemektedir. Ama özgürlüğün gerçekleşmesi için gerekli olan araçlar ve koşullar ile ilgilenmektedir. Böyle bir özgürlük kavramlaştırması sorumlu olan kişi, kişiler, kurumlar ve devlet tarafından bir takım araçların verilmesini zorunlu kılmaktadır. Bernard Russell (1960) özgürlük için belli bir takım minimum koşulların varlığını zorunlu koştaktadır. Bunlar yiyecek, içecek, sağlık, barınma, giyim-kuşam ve eğitime ibarettir (s. 118). Russell'a göre bunları temin etmek devletin sorumluluğudur. Pozitif özgürlüğü bu şekilde ele aldığımızda Berlin'in korktuğu totaliterlikle ilgili herhangi bir sonuca ulaşmamız mümkün gözükmemektedir. Bu koşullar sağlandıktan sonra her bir birey dış bir zorlama olmadan eylemlerini kendileri seçeceklerdir.

Gerçekten pozitif özgürlük totaliterliğe ya da 'birisini özgür olmayı zorlama'ya yol açmak zorunda mıdır? Plant'ın pozitif özgürlüğün minimalist anlayışında gördüğümüz gibi pekala totaliter sonuçlara yol açmayan pozitif

bir özgürlük anlayışı inşa etmek mümkündür. Benzer bir biçimde John Christman'ın (1991) formüle ettiği pozitif özgürlüğün tarafsız kavramsallaştırması da baskıcı ve totaliter sonuçlardan uzak bir pozitif özgürlük anlayışı önermektedir. Christman kişilerin değerli ve önemli hedeflerinin ancak ve ancak o kişi tarafından bilinebileceğini öne sürmektedir. Christman'a göre bir kişinin özgür olması o kişinin sözde objektif olan değerli arzularını gerçekleştirmesine değil de belirli bir takım süreçlerin sonucunda oluşan arzularını gerçekleştirmesine bağlıdır (s. 335-336). Buna göre gerçekleştirdiğimiz arzularımız üzerinde tefekkür etmiş ve o arzuları kendi değerlerimize göre gözden geçirmiş isek o zaman özgür olduğumuzdan bahis açabiliriz. Bu yaklaşım önemli ve değerli arzular hususunda failin kendisinin ayrıcalıklı statüsünü tanıdığı için totaliter ve baskıcı sonuçlardan uzak bir pozitif özgürlük kavramsallaştırması sunmaktadır.

Christman'ın pozitif özgürlük anlayışını daha anlaşılır bir hale getirmek için zihinsel bir eksersiz sunalım. Hikayemizde X1 ve X2 adlı iki kişi olsun. X1'in gayet zevkli ve rahat olduğunu düşündüğü için ev kadını olmak istediğini varsayalım. Ama X1 ev kadını olmanın gerçek anlamının ne olduğu konusunda son derece bilgisiz olsun. X1'in oldukça genç bir yaşta televizyonda kendisinin ev kadını olmasından dolayı son derece mutlu olduğunu söyleyen bir kadını gördüğünü ve bundan sonra olası başka hiçbir kariyer üzerine düşünmediğini varsayalım. Son olarak X1'in üniversiteye gidip başka bir kariyer yapmasının önünde ne kanuni ne de ekonomik hiçbir engelin olmadığını varsayalım. Öte yandan X2 ev kadını olmak yerine avukat olmayı arzuluyor olsun. X2 gerek ev kadınlığı gerek avukatlık gerekse de diğer başka kariyer seçenekleri hakkında oldukça bilgili olmasına ilaveten X2 bütün bu seçenekleri boylu boyunca değerlendirmiş olsun. X1'in durumunda olduğu gibi X2'nin durumda da başka bir kariyer yapmasının önünde ne kanuni ne de ekonomik hiçbir engelin olmadığını varsayalım. Bu durumda X1'in ev kadını olmak arzusuna göre davranıp ev kadını olduğunu ve X2'nin avukat olmak arzusuna göre davranıp avukat olduğunu hayal edelim. Her ikisinin de aynı derecede özgür olduğunu söyleyebilir miyiz? Christman'ın anlayışına göre hayır! Keza X1'in ev hanımı olmak arzusu seçenekleri ve arzuları üzerinde derin bir değerlendirmenin sonucu değildir ve X1 yeterli enformasyondan yoksundur. Öte yandan Christman'a göre X2 yeterli enformasyona sahip olduğu ve farklı seçenekler ve arzuları üzerine derinlikli olarak düşündüğü için X1'den daha özgürdür. Şimdi bir eğitim programı sonucunda X1'in arzuları üzerinde derinlikli düşünme yeteneğini edindiğini ve farklı kariyer seçenekleri hakkında enformasyon sahibi olduğunu varsayalım. Fakat X1 hala ev kadını olmayı arzuluyor olsun ve bu arzusuna göre davranıp yine ev kadını olsun. Bu durumda X1'in X2 gibi özgür olmuş olduğunu söyleyebilir miyiz? Christman'ın pozisyonuna göre evet! X1 ve X2 arasında özgür olmaları hususunda birinin avukat ötekisinin ise ev kadını olmaları seçmesine rağmen hiçbir fark yoktur. Keza ikisi de yeterli enformasyon ışığında seçenek ve arzuları üzerinde derinlikli olarak düşünerek kendileri için en uygun olanı seçmişlerdir. Neyi seçtikleri değil nasıl seçtikleri özgürlüğün kriteri olmaktadır bu noktada. Bu örnek bize Berlin'in totaliter sonuçlara yol açan pozitif özgürlük kavrusunun dışına çıkıp pozitif özgürlük hakkında düşünebileceğimizi göstermenin dışında eğitimin birine bilmeye, kavramaya dair araçlar ve imkanlar verildiğinde o kişinin özgürlüğünün artırılabilirliğini göstermektedir. Son olarak böylesi bir kavramsallaştırma pozitif özgürlüğün totaliter sonuçlara yol açmayan bir anlayış olarak ele almayı mümkün kılmaktadır.

SONUÇ

Bu bildiri ve yazıda Berlin'in totaliterliğe yol açan pozitif özgürlük kabusundan çıkıp pozitif özgürlüğün baskıcı politikalarından uzak zengin kavramsallaştırmaları sunulmaya çalışıldı. Dahası eylem/icra üzerine dayalı bir kavramsallaştırma olarak pozitif özgürlük Berlin'in özgürlük kavramının içeriği ve koşullarını ayırmayı zorunlu kılan negatif özgürlüğüne nazaran içerik ve koşullar arasındaki zorunlu ilişkiyi ortaya koyarak önemli bir noktaya parmak basmaktadır. Son olarak Berlin'in özgürlüğün koşulları diye adlandırdığı eğitim ve para gibi bazı araçlar özgürlük kavramının anlamının önemli öğeleri olarak gözükmektedir.

Kaynakça:

- Benn, S. (1986), *A Theory of Freedom*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Berlin, I. (1969), *Four Essays On Liberty*, Oxford: Oxford University Press.
- Berlin, I. (2002a), "İki Özgürlük Kavramı", *Cogito*, sayı: 32, s. 202-253.
- Berlin, I. (2002b), *Liberty*, Oxford: Oxford University Press.
- Christman, J. (1991), "Liberalism and Individual Positive Liberty", *Ethics*, Vol. 101, s. 343-359.
- Elster, J. (1986), *An Introduction to Karl Marx*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Geuss, R. (2001), *History and Illusion in Politics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Hayek, F. A. (1991), *The Constitution of Liberty*, Chicago: The University of Chicago Press.
- Macpherson, C. B. (1973), *Democratic Theory: Essays in Retrieval*, Oxford: Clarendon Press.
- Plant, R. (1991), *Modern Political Thought*, USA: Basil Blackwell.
- Reed, G. F. (1980), "Berlin and The Division of Liberty", *Political Theory*, Vol. 8, s. 365-380.
- Russell, B. (1960), "Freedom in Society", *Skeptical Essays*, London: Allan & Unwin.
- Taylor, C. (1985), *Philosophy and the Human Sciences*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Taylor, C. (2002), "Negatif Özgürlük Anlayışının Yanılgısı", *Cogito*, sayı: 32, s. 254-275.

SPOR YÖNETİMİNDE ETİK KODLARIN GELİŞTİRİLMESİNE YÖNELİK AMPİRİK BİR ÇALIŞMA

Ömür DUGAN

CBÜ Beden Eğitimi ve Spor Doktora Öğrencisi

Yrd. Doç. Dr. Selhan ÖZBEY

Yrd. Doç. Dr. Hasan F. MAVİ

CBÜ Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu

Yrd. Doç. Dr. Aylin ÜNAL

CBÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Özet: Bu çalışmanın amacı, spor yönetiminde söz sahibi olan kişilerin etik davranışlar ile ilgili var olan sorunlarını saptamaktır. Bu sorunları çözebilmek için düşüncelerinin çeşitli ülkelerde var olan 'Etik Kodlar' ile olan uyumunu tespit etmek, elde edilen bilgiler doğrultusunda Spor Yöneticileri'nin Etik Kodları'nın oluşturulması için bir ölçek geliştirme amaçlanmıştır.

Tüm spor yöneticileri neyin doğru neyin yanlış olduğunu bilmek, etiğin sınırlarını açıklamak ve Etik Kodlarını belirlemek zorundadırlar. Etik kodları oluşturmaya yönelik bir ölçek geliştirmek bu bağlamda çok önemlidir.

Bu ölçüm aracını geliştirmede izlenen basamaklar arasında detaylı bir literatür taraması, uzman görüşleri, pilot çalışma, geçerlilik ve güvenilirlik analizleri bulunmaktadır. Bu çalışmaya 192 (69 bayan ve 123 erkek) spor yöneticisi katılmıştır. Toplanan veriler madde analizi ve faktör analizi kullanılarak değerlendirilmiş olup, yapılan istatistiksel analizler sonucunda 17 alt boyut dan (düşünce özgürlüğü, rüşvet ve hile, adam kayırma, ayrımcılık, eşit haklar, etik karar verme, fiziksel ve sözlü saldırılar, cinsel taciz, para için spor, topluma örnek olma, doping, ırk ve din ayrımcılığı, cinsiyet ayrımcılığı, bilim ve teknoloji, sporcu sakatlanmaları, medya)12 tanesinin anlamlı ($\alpha \geq .50$) ve kabul edilebilir olduğu sonucuna varılmıştır. Ölçeğin faktör analizine uygunluğunun saptanması için yapılan istatistiksel analizler sonucu Bartlett testi KMO değeri .692 ve Bartlett değeri 4577,197 ($p=.00$) olarak bulunmuştur. İki yarım güvenilirlik analizi sonucunda alpha katsayılarının .78 ve .81 olduğu görülmektedir. Alt ölçeklerin hepsi göz önünde tutulduğunda toplam varyansın 62,89'unu açıklamaktadır. Bu yüzdelerin oldukça yüksek değerde olması ölçeğin etik kodları ölçmeye yönelik olduğunu göstermektedir.

Anahtar sözcükler: spor yöneticisi, etik, etik kodlar, ölçek geliştirme

Abstract: The purpose of this study is to determine the difficulties facing sport managers related to their ethical conducts. To solve these difficulties, the behaviours they displayed were assigned and complied with the help of "Ethic Codes" of different countries. The aim was to develop a scale with the obtained information to constitute "ethic codes of sport managers".

All of the sport managers must know what is right and what is wrong, explain the boundaries of ethics and finally determine their ethic codes. In this sense, a scale generating ethic codes is very important to developed.

In the scale developing process the steps are as followed: detailed litterateur scanning, expert views, pilot study, validity and reliability analyzes. 192 sport managers (69 female and 123 male) were involved in this study. The data gathered was evaluated by item analyzes and factor analyzes, as a result of the statistically analyzes 12 sub-scales were found reliable ($\alpha \geq .50$) and

accepted out of 17 sub-scales which are: idea liberty, bribery and delusion, favouritism, discrimination, equality, ethical decision making, physical and verbal abuses, sexual abuse, sport fob money, being an example fob the society, doping, race and religion discrimination, gender equity, usage of science and technology, disabilities in sport and media. To measure the scale if it is suitable for factor analysis Bartlett's Test was used and the KMO value was ".69". Split-half reliability analyze resulted for part 1=.78 and for part 2=.81.

When all the sub scales are considered, the 62,89% of the variance is explained. We can say that this scale is tended to measure the ethic codes because all values and percentages are generally high.

Keywords: Sport Manager, ethics, ethic codes, scale development

GİRİŞ

Spor yönetiminde etik konusu günümüzde yeni bir yaklaşımdır. Bu konuda ülkemizde yapılan çalışmalar yok denecek kadar azdır. Avustralya, Kanada, Amerika, İngiltere gibi çeşitli ülkelerde spor yönetiminde etik konusuna çok önem verilmekte ve konuda yapılan çalışmaların sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Bu çalışmalar incelendiğinde ülkemizde de çok önemli olabilecek bir açık ortaya çıkmaktadır. Globalleşen dünyada etik kavramının önemsenmesi ile beraber her alanda etik kodlar oluşturulmaya başlanmıştır. Sporun her alanında yer alan insanların etik ilkeleri belirlenmiş ve bunların sonucunda etik kodlar oluşturulmuştur. Sporcu, hakem, antrenör, taraftar, yönetici ve hatta velilerin bile etik kodları oluşturulmuştur.

Sportif organizasyonlara yön verecek ve çağdaş anlamda spor yönetiminin gerçekleşmesini sağlayacak olan kişiler kuşkusuz spor yöneticileridir. Spor yöneticileri bir takım becerilere sahip olmalıdır. Bu becerileri doğru bir şekilde gerçekleştirebilmek için, spor yöneticilerinin etik ilkeler benimsemesi ile bu ilkeler doğrultusunda hareket etmesi gerekmektedir. Tüm spor yöneticileri neyin doğru neyin yanlış olduğunu bilmek, etigin sınırlarını açıklamak ve Etik Kodlarını belirlemek zorundadırlar.

Bu çalışmanın amacı; spor alanında kaybetmeye başladığımız, sporun taşıdığı gerçek değerleri (barış, sevgi, dostluk, saygı, paylaşım, rahatlama, ...) vurgulayarak sporun evrensel değerleri ile ülkelerin kültürel değerlerini birleştirerek ortaya çıkan etik davranışların kodlanabilmesi için bir ölçek geliştirmektir.. Bunlar sporun yansıtması gereken asıl duygulardır. Ancak spor, günümüz koşullarında kar amacı güden kulüpler tarafından yozlaştırılarak; hırslın, ne olursa olsun başarının ve ne olursa olsun sonuca giden başarının göstergesi olmuştur. Oysa spor sırasında yaşanan süreçte, alınan zevk, tatmin, paylaşılan duygular çok daha ön planda varlığını sürdürmesi gerekmektedir. Böylece sporla ilgili bu değerlerin tekrar ortaya çıkarılması için etik davranışlar adı altında kodlamalar yapılmaktadır. Bu kodlar toplumsal ve ulusal değerler taşıdıkları gibi evrensel değerlere de sahiptir.

Bu çalışma ile, spor yönetiminde söz sahibi olan kişilerin etik davranışlar ile ilgili var olan sorunlarını saptamak. Bu sorunları çözebilmek için sergiledikleri davranışların çeşitli ülkelerde var olan 'Etik Kodlar' ile olan uyumunu tespit etmek. Elde edilen bilgiler doğrultusunda Spor Yöneticileri'nin Etik Kodları'nın oluşturulması için bir ölçek geliştirme çalışması amaçlanmıştır.

TANIMLAMALAR

Ahlak: Bir toplum içerisinde kişilerin benimsedikleri, uymak zorunda buldukları davranış biçimleri ve kurallarıdır (10).

Etik: Ahlaksal değerlerin çalışmasıdır. Neyin iyi ve kötü, doğru ve yanlış, zorunluluk ve seçenek olduğu ve davranışların kuralları ile ilgilenir (2). Bu terim çalışmada kişinin taşıdığı temel değerler ve prensipler olarak kullanılmaktadır.

Spor Yönetimi: Spor faaliyetlerinin akılcı ve bilimsel bir biçimde yürütülmesinin yollarını araştırmak, bulmak ve bunları genel ilkelere dönüştürüp uygulamaktır. Başka bir ifade ile spor yönetimi, spor alanına ilişkin karar ve hedeflerin gerçekleştirilmesine yönelik faaliyetlerle ilgilenir (6)

Spor Yöneticisi: Spor hizmet ve faaliyetlerinin sevk ve idaresinde çeşitli şekillerde görev alan (başkan, idareci, antrenör vs.) bu hizmet faaliyetlerinin yürütülmesinde emeği geçen profesyonel ya da gönüllü bireylerdir.

Sporda Etik Kodlar: Spor dünyasında kodlar çok sayıda spor bakanlıkları ve spor organizasyonu tarafından benimsenmiştir. Avusturya Spor Komisyonu, A.B.D olimpiyat komitesi, Kanada Spor Birliği, Izaak Walton ligi, NY Antrenörler Birliği, Uluslararası Sağlık, Raket Kulübü Birliği, A.B.D Kamp Birliği etik kodları spor organizasyonlarından sadece birkaçıdır.

Etik bir organizasyonun yararları: Doğru ve yanlış hareketlere rehberlik sağlamak. Belirsiz durumlar için rehberlik sağlamak. Eşit baskılı durumlarda etik hareketleri motive etmek. Çalışanların otokratik gücünü kontrol etmek. Organizasyonun sosyal sorumluluklarını açıkça belirlemek. Organizasyon yada iş yerinin uzun dönemli ilgilerini karşılamak için gereken temel değerleri yenileyerek halkın güvenini sürdürmek (5)

YÖNTEM

Bu çalışmada spor yöneticilerinin etik kod ölçeğinin geliştirilebilmesi amacıyla "Likert" tipi ölçek geliştirme yönteminden yararlanılmıştır. Ölçek maddelerini hazırlama aşamasında, spor yöneticilerinin karşılaşabilecekleri tüm etik durumlar literatür içerisinde detaylı bir şekilde taranmış ve bu durumlar ana başlıklar altında toplanmıştır. Oluşturulan 17 ana başlıktan yola çıkarak 90 maddeden oluşan bir deneme formu oluşturulmuştur. Oluşturulan bu deneme formu likert tip 5'li derecelenmeli olarak yanıt alınan bir ölçektir ve yanıtlar tamamen katılıyorum (5 puan)'dan kesinlikle katılmıyorum (1 puan)'a kadar 5'li bir skala üzerinde verilmektedir. Ters maddelerde puanlama tersine döndürülmekte ve "tamamen katılıyorum" seçeneği 1 puan, "kesinlikle katılmıyorum" seçeneği 5 puan almaktadır.

Ölçeğin madde oluşturulması bölümü tamamlandıktan sonra, ikinci bölüm olan içerik ve görünüş geçerliği sağlanma amacıyla konunun uzmanlarından oluşan bir gurup oluşturulmuştur. Bu gurupta yönetim ve etik alanından 1, spor etiği alanından 1, spor yönetimi alanından 1, ölçek geliştirme alanından 1, Türk Dili alanından 1 uzmanla çalışılmış ve bunlara ek olarak uygulamalı olarak bir spor kulübünde yöneticilik yapan bir uzmandan yardım alınmıştır. Oluşturulan maddeler spor yöneticiliği 3. sınıf öğrencilerinden oluşan 30 kişilik bir guruba pilot çalışma için uygulanmıştır.

Araştırmanın asıl verileri Marmara Üniversitesi, Ege Üniversitesi, Celal Bayar Üniversitesi ve Balıkesir Üniversitesi Spor Yöneticiliği bölümü son sınıf öğrencileri ile spor yöneticisi olarak belirlenen 2005 İzmir ÜNİVERSİADE de yönetici olarak çalışmış branş başkanları ve başkan yardımcılarında 12-16 Haziran 2006 tarihinde uygulanarak toplanmıştır.

Ölçeğin güvenilirlik çalışması aşamasında iç tutarlılığı değerlendirmek amacı ile Cronbach –Alpha değerlerine bakılmıştır. Ölçeğin temel bileşenlerini ortaya çıkarmak için temel bileşenler faktör analizi yapılmış; burada faktörlerin faktör yüklerine bakılmıştır. Faktörlerin farklı özellikleri ölçüp ölçmediğini değerlendirmek, faktörler arası ilişkileri saptamak, maddelerin içine girdiği faktörü iyi temsil edip etmediğini değerlendirmek ve madde-faktör ilişkisini saptamak amacıyla korelasyon tekniği kullanılmıştır. Ölçeğin güvenilirliğini ölçmek için iki-yarım güvenilirlik analizi yapılmıştır.

BULGULAR

Oluşturulan 17 Ana Başlık: 1. Düşünce Özgürlüğü Alt Ölçeği 2. Rüşvet ve Hile Alt Ölçeği 3. Adam Kayırma Alt Ölçeği 4. Ayrımcılık Alt Ölçeği 5. Eşit Haklar Alt Ölçeği 6. Karar Verme Alt Ölçeği 7. Fiziksel/Sözlü Saldırıları 8. Cinsel Taciz 9. Sportmenlik 10. Para ve Spor 11. Toplumla Örnek Olmak 12. Doping 13. İrk ve Din Ayrımcılığı 14. Cinsiyet Ayrımcılığı 15. Bilim ve Teknoloji 16. Sporcu Sakatlanmaları 17. Medya

Tanımlayıcı İstatistikler: Çalışmaya katılan deneklerin 69'u kadın (% 35.9) ve 123'ü (%64.1) erkektir. Katılanların %24.5'i 17-22 yaş, %64.1'i 23-26 yaş arası, %3.6'sı 29-34 yaş arası, %1.6'sı 41-46 yaş arası, %6.3'ü 47 yaş ve üzeridir. Çalışmaya katılanların %92.2'si üniversite mezunu, %1.0'i yüksek lisans mezunu, %6.8'i doktora mezunudur.

Tablo 1. Spor Yöneticilerinin Etik Kod Ölçeği için İki-Yarım Güvenirlik Analizi

Cronbach Alpha	1.bölüm	Değer	,781
		Madde sayısı	31(a)
	2.bölüm	Değer	,818
		Madde sayısı	31(b)
Toplam madde sayısı			62
Maddeler arasındaki korelasyon değeri			,713
Guttman Split-Half Güvenirlik sonucu			,832

Bir ölçeğin güvenilirliğini hesaplayabilmek için test-tekrar test yönteminin kullanılarak aynı kişilerin belli bir süre sonra yeniden ölçeği uygulaması gerekir. Ancak bu yöntem örnekleme gurubuna tekrar ulaşamama ve kişilerin aynı ölçeği yeniden cevaplama konusunda isteksiz olmaları gibi durumlarda uygulanamayabilir. İki-Yarım Güvenirlik (Guttman-Half Split) analizi örnekleme gurubunu ikiye ayırarak bu gurupları 2 farklı uygulama gibi ele alır ve birbirleriyle kıyaslar (7). Tablo 1 incelendiğinde; iki yarım güvenilirlik analizi sonucunda alpha katsayılarının .78 ve .81 gibi yüksek bir değer olduğu görülmektedir.

Tablo 2. Spor Yöneticilerinin Etik Kod Ölçeği KMO ve Bartlett's Test Sonuçları

Kaiser-Meyer-Olkin ölçümü		,692
Bartlett's Test	Yaklaşık ki-kare	4577,197
	df	1891
	Sig.	,000

Temel Bileşenler Faktör analizinin yapılabilmesi için temel bazı varsayımların test edilmesi gereklidir. Örneklem yeterliliğini gösteren KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) testi ve değişkenlerin ilişkili olmadığını ve eşit varyansa sahip olduğu hipotezinin testi için Bartlett testi sonuçları aşağıda verilmiştir. KMO değeri .692 ve Bartlett değeri 4577,197 ($p=.00$). KMO değeri 0 ile 1 arasında değişir ve önerilen minimum değer 0,5'tir (1-4). Bartlett testinin ise anlamlı olması değişkenler arasında yüksek ilişki olmadığını ve eşit varyansa sahip olduklarını belirtir (4). Bu değerler genel olarak faktör analizinin uygulanmasında bir sakıncanın olmadığını belirlemektedir. Tablo 2'de bu değerler belirtilmiştir

Varimax dik döndürme sonrası, 1. alt ölçek varyansın 4,890'ını, 2. alt ölçek 4,540'ını, 3. alt ölçek 4,492'sini; 4. alt ölçek 4,451'ini; 5. alt ölçek 4,353'ünü; 6. alt ölçek 4,234'ünü; 7. alt ölçek 4,096'sını; 8. alt ölçek 3,752'sini; 9. alt ölçek 3,721'ini; 10. alt ölçek 3,693'ünü; 11. alt ölçek 3,203'ünü; 12. alt ölçek 3,200'ünü; 13. alt ölçek 3,010'unu; 14. alt ölçek 2,955'ini; 15. alt ölçek 2,947'sini; 16. alt ölçek 2,870'ini; 17. alt ölçek 2,478'ini açıkladığı görülmüştür. Alt ölçeklerin hepsi göz önünde tutulduğunda toplam varyansın 62,89'unu açıklamaktadır. Bu yüzdelerin oldukça yüksek değerde olması ölçeğin etik kodları ölçmeye yönelik olduğunu göstermektedir.

TARTIŞMA

Spor yöneticilerinin etik kod ölçeği, spor ortamı içindeki yöneticilerin etik davranış kodlarının oluşturulabilmesi için geliştirilmiş bir ölçektir. Spor yöneticilerinin etik kod ölçeği (SYEKÖ) ile yöneticilerin karşılaştıkları etik ikilemleri içeren durumlara karşı nasıl bir bakış açısı içinde olduğunu ortaya çıkarmaktır. Ayrıca, SYEKÖ ile yöneticilerin davranışlarının etik olup olmadığını değerlendirmek mümkündür. Bu ölçek ile spor yöneticilerinin etik olan ve etik olmayan davranışları ve düşünceleri ile ilgili bilgi elde etmek mümkün olabilecektir. Spor yöneticilerinin etik kararlar aldıklarını veya almadıklarını ortaya çıkarmak bu davranışların değiştirilebilmesi için önemli bilgiler sağlayacaktır

İlk olarak örneklem yeterliliğini gösteren KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) testi ve değişkenlerin ilişkili olmadığını ve eşit varyansa sahip olduğu hipotezinin testi için Bartlett testi KMO değeri .692 ve Bartlett değeri 4577,197 ($p=.00$). KMO değeri 0 ile 1 arasında değişir ve önerilen minimum değer 0,5'tir (1-4) Bartlett testinin ise anlamlı olması değişkenler arasında yüksek ilişki olmadığını ve eşit varyansa sahip olduklarını belirtir (4). Bu değerler genel olarak faktör analizinin uygulanmasında bir sakıncanın olmadığını belirlemektedir.

İkinci aşamada ölçeğin maddelerinin ölçmeyi hedeflediği amacı ölçüp ölçmediğini veya her bir maddenin ölçme gücünü, belirlemek amacıyla her bir madde ile bu madde dışında aynı boyutta yer alan diğer maddelerin birbiriyle olan korelasyonlarına bakılmıştır. Bu analiz sonucunda her bir alt ölçeğe ait maddelerin cronbach-alpha değerleri incelenmiştir. Alpha düzeyi düşük olan alt ölçeklerden bazı maddeler çıkartılarak alt ölçeğin alpha değeri yükseltilmiştir. Alfa katsayısı $.50 \leq \alpha < .60$ arasında ise kabul edilebilir, $.60 \leq \alpha < .80$ arasında ise oldukça güvenli, $0.80 \leq \alpha < 1.00$ ise ölçek yüksek derecede güvenilir bir ölçektir (3-4-7).

Faktörlerin yorumlanması için Tabacknik ve Fidell'e (1989) göre, maddelerin faktörler üzerine yüklemelerinin en az 0,30 olması gerekmektedir (9). Bu çalışmada bazı maddelerin faktör yüklemeleri diğer maddelere nispeten daha düşük olduğu ve diğer faktörler altına kaydığı görülmektedir.

II. Ulusal Uygulamalı Etik Kongresi Bildiriler Kitabı

Ancak, yeni geliştirilmekte olan ölçeklerde bu tür sonuçlara rastlanabilmekte olup, sonuçların dikkatlice değerlendirilmesi gerekmektedir (8).

Tablo 3 incelendiğinde, alt ölçeklerin ilk analiz sonucunda ortaya çıkan alpha değerleri görülmektedir. Hemen yanlarındaki sütunda ise düşük korelasyon gösteren maddelerin ölçekten çıkarıldığı zaman alt ölçek alpha değerlerindeki değişim verilmiştir. Tablodaki değişimler incelendiğinde; 17 alt ölçekten 12 tanesinin kabul edilebilir bir değer olan .50 ve üzerinde olduğu gözlemlenmektedir. Ulaşılan .50 ve üzerinde çıkan alt ölçekler; düşünce özgürlüğü, adam kayırma, etik karar verme, fiziksel ve sözlü saldırılar, fair-play ve sportmenlik, para ve spor, topluma örnek olma, doping, ırk ve din ayrımcılığı, cinsiyet ayrımcılığı ve medya ile ilişkiler alt ölçekleridir. Bununla beraber .50' alpha sayısının altında bir değere sahip olan alt ölçekler; rüşvet ve hile, eşit haklar, cinsel taciz, bilim ve teknoloji kullanımı ve sakat sporcuların durumu alt ölçekleridir.

Tablo 3. Alt Ölçeklerin İlk Analiz Sonucu Alpha Değerleri ile Madde Silindiğinde Ortaya Çıkan Alpha Değerleri

	Cronbach-Alpha Sayısı	Var Olan Madde Sayısı	Madde Silindiğinde Alpha Sayısı	Kalan Madde Sayısı
dusozgr	.39	4	.56	2
Rushile	.24	5	.24	5
adm kayırm	.15	4	.50	2
ayrımcılık	.54	5	.56	4
Esithak	.49	2	.49	2
kararver	.55	8	.64	5
Fss	.65	12	.69	9
Cintaciz	-.55	4	.44	2
Fairplay	.67	7	.70	5
paraspor	.63	5	.75	3
topörnek	.42	6	.59	3
Doping	.54	7	.58	5
Irkdin	.17	4	.65	3
cinsayrm	.63	4	.66	3
Biltek	.36	3	.36	3
Sakatsp	-.38	3	.39	2
Medya	.62	3	.62	3

Alfa katsayısı $.50 \leq \alpha < .60$ arasında ise güvenilir, $.60 \leq \alpha < .80$ arasında ise oldukça güvenli, $0.80 \leq \alpha < 1.00$ ise ölçek yüksek derecede güvenilir bir ölçektir (3-4-7).

Ölçeğin güvenilirliğini ölçmek için yapılan diğer bir test İki-Yarım Güvenirlilik (Guttman-Half Split) analizidir. Bu analizde örneklem gurubu ikiye ayrılarak 2 farklı uygulama gibi ele alır ve birbiriyle kıyaslanır (7). Tablo 1 incelendiğinde; iki yarım güvenilirlik analizi sonucunda alpha katsayılarının 1.bölüm soruları için= .78 ve 2.bölüm soruları için= .81 gibi yüksek bir değer olduğu görülmektedir. Maddeler arasındaki korelasyon değeri .71, Guttman Split-Half Güvenirlilik sonucu ise .83 gibi yüksek değerleri ifade etmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu ölçüm aracını geliştirmede izlenen basamaklar arasında detaylı bir literatür taraması, uzman görüşleri, pilot çalışma ve istatistiksel analizler bulunmaktadır. Bu çalışmaya 192 (69 bayan ve 123 erkek) spor yöneticisi katılmıştır.

Toplanan veriler madde analizi ve faktör analizi kullanılarak değerlendirilmiş olup, bu analizler sonucunda ölçeğin alt boyutlarından kullanılabilir olanlar belirlenmiştir. Spor Yöneticilerinin Etik Kod Ölçeği için başlangıçta 90 madde sayısı ile 17 alt boyut ölçülmek istenmiştir. Yapılan istatistiksel analizler sonucunda 17 alt boyuttan 12 tanesinin anlamlı ($\alpha \geq .50$) ve kabul edilebilir olduğu sonucuna varılmıştır. Bu alt ölçekler: düşünce özgürlüğü, adam kayırma, ayrımcılık, etik karar verme, fiziksel ve sözlü saldırılar, fair-play ve şportmenlik, para ve spor, topluma örnek olma, doping, ırk ve din ayrımcılığı, cinsiyet ayrımcılığı ve medya ile ilişkiler alt ölçekleri olarak belirlenmiştir. Bütün bu faktörler toplam olarak %63 varyansı açıklamak ile birlikte, ölçeğin alt boyutlarının güvenilirlik katsayıları en düşük .50 ve en yüksek .75 olarak gerçekleşmiştir. Yukarıdaki değerlerden de gözlemlendiği gibi, SYEK ölçeğinin iç tutarlılık katsayıları kabul edilebilir düzeydedir (8), bu da ölçeğin güvenilir bir ölçek olduğunun göstergesidir. İki yarım güvenilirlik analizi sonucunda alpha katsayılarının 1.bölüm soruları için= .78 ve 2.bölüm soruları için= .81 gibi yüksek bir değer olduğu görülmektedir. Maddeler arasındaki korelasyon değeri .71, Guttman Split-Half Güvenirlik sonucu ise .83 gibi yüksek değerleri ifade etmektedir. Alt ölçeklerin hepsi göz önünde tutulduğunda toplam varyansın 63'ünü açıkladığı görülmektedir. Ancak ölçeğin yapısal özelliklerine ilişkin doğrulayıcı faktör analizleri farklı örneklem gurupları ile yapılarak SYEK ölçeğinin kuramsal yapısı desteklenmelidir. Bu işlemler yapılırken, bu çalışmada ortaya konan madde yüklemeleri bilimsel yollarla incelenmeli, düşük yükleme yapan maddeleri tekrar gözden geçirilmeli ve alt ölçeklerden geriye kalan 5 tanesi tekrar geliştirilmelidir.

Genel Öneriler

1. Spor yönetiminde etik davranışların incelenmesi bir uzmanlık alanı olarak kabul edilmelidir ve bu alanda bilimsel ve çağdaş yönetim anlayışına uygun etik değerleri olan yöneticilerin yetiştirilmeleri sağlanmalıdır.
2. Spor yöneticisi yetiştiren eğitim kurumlarının programlarında zorunlu ders olarak yer almalı ve spor da etik karar vermeye ilişkin dersler tartışma şeklinde işlenmelidir.
3. Giderek yozlaşan ve gerçek değerlerini kaybeden spor alanında gerek devlet kurumlarını gerekse özel kulüpleri denetleyebilecek bakanlığa bağlı bir üst düzey etik komitenin oluşturulması gerekmektedir.
4. Dünya'da gelişmiş ülkelerde benzer örneklerine rastlandığı gibi; ülkemizdeki spor alanı ile ilgili tüm kurum, birim ve işletmelerin kendi anlayışları çerçevesinde etik kodlarını oluşturması gerekmektedir.

Araştırmacılar için Öneriler

1. Spor yöneticilerine etik kodlarının oluşturulmasına yönelik yapılan geçerlilik ve güvenilirlik çalışması; antrenör, sporcu, hakem ve sporcu aileleri gibi spor alanını etkileyen diğer kişilere de yapılarak bu kodların oluşması sağlanabilir.
2. Araştırmada geçerliliği ve güvenilirliği kabul edilen alt ölçekler ile oluşturulan anket, yeni bir guruba uygulanarak elde edilen sonuçlar ilk çalışma ile karşılaştırılabilir.

3. Güvenilirliği ve korelasyonu yüksek olan ancak madde sayısı yetersiz bulunan alt ölçeklerin (örn: düşünce özgürlüğü, adam kayırma) yeni maddeler oluşturularak geliştirilmesinin yararlı olabileceği düşünülmektedir.

4. Anlam ve kapsam olarak birbirine yakın görünen alt ölçeklerin, aynı başlık altında birleştirilerek tekrar incelenmesi daha sonraki çalışmalar için önerilmektedir.

Kaynakça:

- Akgül, A. ve Çevik O. (2003) İstatistiksel Analiz Teknikleri: SPSS’de İşletme Yönetimi Uygulamaları, Ankara: Emek Ofset.
- Baskın O., Aranoff C. & Latimore D. (1997) Public Relations: The Profession and the Practice, Madison Toronto: Brown & Benchmark.
- Deville, G. J. (2004) Assesment Devices. Retrieved March 24, 2004, from Swinburne University, Clinical&Forensic Psychology Web site: www.swin.edu.au/victoms/resourses/assessment/assessment.html
- Field, A. (2000) Discovering Statistics Using SPSS for Windows. Londo/Thousand Oaks/ New Delphi: Sage Publications.
- Masteralexis L. P., Barr C. A., Hums M. A. (2004) Principles And Practice of Sport Management, Sudbury, Massachusetts: Jones and Bartlett Publishers.
- Parkhouse B. L., (1991) The Management of Sport It’s Foundation and Application, Temple: Mosby Year Book
- SPSS 12,00 for Windows, Help Section, Guttman Half-Split Reliability Analysis.
- Stevens, J. (1992). Principal Components: Applied Multivariate Statistics for Social Sciences (2nd addition). Hillsdale, NJ: Prentice Hall.
- Tabachnick B.G.&Fidell L. S. (1989) Using Multivariate Statistics. (2. baskı). New York: Harper Collins Publishers
- Türk Dil Kurumu (TDK), Türkçe Sözlük, Cilt: 1, 9. Baskı, Ankara, 1998 .

ÇALIŞMA HAYATI VE ETİK

Nergis Melis DURCAN

Dokuz Eylül Üniversitesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Ana Bilim Dalı

Özet: Çalışma yaşamında, insan davranışları çeşitli şekillerde gözlemlenebilir. İş hayatında yapılan yargılamaların ve bunlara bağlı olarak oluşturulan duygu, düşünce ve davranışların biçimi, pek çok durumun ortaya çıkmasına zemin hazırlar. Bu bağlamda insanın değerinin bilgisinden yola çıkılarak oluşturulmuş olan etik değerlere başvurulur. Bu durum da insanı iş etiğinin temellerini oluşturma çabası içine sokar ki; bu noktada işletmelerin insan kaynaklarına çok iş düşmektedir. İnsan kaynakları departmanı, işe alım aşamasından işten çıkarma ya da emeklilik süresine kadar birebir insanla iç içe olan tek departmandır ve işletmelerde etiğin uygulama alanı olarak göze çarpmaktadır. Bütün bu çerçevede, bu çalışmada, iş etiğinin uygulanabilirliği tartışılmakta ve bu etik anlayışının neliği üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Sözcükler: insanın değeri, ahlak, etik, iş etiği, insan kaynakları

Abstract: The human behaviours are observed at various forms in work-life. Hearings cases in work-life and senses, thoughts and behaviours that are formed by these hearings cases cause that some cases come out. In this respect, ethic values that are constituted by knowledge about the value of human being are resorted and man tries to constitute the foundations of values of business ethics. In this framework, human resources are very important in businesses. The department of human resources is unique department which relates in human being in common from recruitment to dismissal or retirement and this department attracts attention as a sphere of practice of ethics in businesses. In this perspective, in this study, practicability of business ethics is discussed and what this ethic comprehension is touched on.

Keywords: value of human being, morality, ethics, business ethics, human resources

GİRİŞ

İnsanın kendini tanımaya başladığı ve nasıl bir varlık olduğunu tanımlamaya karar verdiği andan itibaren felsefe, insan yaşamında bir anlamını daha ortaya koydu: Etik. Kendini ve çevresindeki insanları tanıma süreci ve insanın diğer varlıklar içindeki yeri, “insanı insan yapan şey”in ortaya çıkmasında anahtar bir rol üstlendi.

Etik, insanın değerli bir varlık olduğunun dile getirilmesi sürecinde insana yol gösterici bir görev yüklenmektedir. İnsanın yalnızca insan olmasından kaynaklanan özellikleri, onun değerli bir varlık olduğunu göstermek için yeterlidir, etik bu yeterliliğin temelini oluşturur.

İnsanı bir meta olarak ele alan “çalışma hayatı”, insanın değerli bir varlık olduğunu “bilinçli” bir şekilde “unutmak”ta ve çalışma hayatındaki makineleşmenin verdiği rahatlıkla, insanı makineden farklı tutmayarak, verimliliğini artırma konusunda “insanlık dışı” davranışlarda bulunmaktadır. Çalışma seçme ve yerleştirme aşamasından başlayarak, emeklilik veya işten çıkarma sürecine kadar insanlara uygulanan bu davranış biçimlerinin birtakım kuralların yokluğundan kaynaklandığı dikkat çekmektedir. Bu noktada çalışma yaşamında uygulanması gereken etik kuralların temellendirilmesine ve biçimlendirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu noktada etik kuralların neler

olması gerektiği sorusunun cevaplanması kadar, bu kuralların işlerliğinin, işletmede kimin ya da hangi bölümün kontrolünden geçeceği de ayrı bir tartışma konusu olmalıdır.

1. İNSANIN DEĞERLENDİR(İL)MESİ

İlişki kurulan insanlar karşısındaki tutum, yaşanan olaylar ve durumlarda alınan her karar ve ilgili her davranış, bunların nasıl değerlendirildiğine dayanır. Bu bakımdan değerlendirme bazen değerlendirilenin kendinde taşıdığı değeri görme, bazen değerlendirilene değer atfetme, bazen de değer biçme olarak karşımıza çıkmaktadır (Kuçuradi, 1998: 5-7).

Bir şeyin kendi alanı veya benzerleri arasındaki yeri, onun değeridir. Değerlendirme, kendisinden hareket ederek bir insanı, bir insanın bir eylemini, bir eseri, bir olayı anlamak ve kendi alanı veya benzerleri arasında yerini bulmak olarak anlaşılmalıdır. Değerlendirilene, değerlendiren tarafından aralarındaki özel ilişkiden dolayı atfedilen değer, hep olumlu bir anlam taşır. Bir şeye, şu veya bu nedenden dolayı değer atfedildiğinde, o yalnızca atfeden için değerlidir (Kuçuradi, 1998: 26-27).

Değerlendirmekten söz edilince, çoğu zaman, değerlendirilmesi söz konusu olan şeyin kendi değerini göstermek değil de, geçerli ilkeler, kurallar, normlar, standartlar, modalar, ölçüler bakımından “onu” nitelendirmek anlaşılır. Bu, bir şeye değer biçmektir. Çünkü bu nitelendirme, değerlendirilmesi söz konusu olan şeyin kendisi hesaba katılmadan yapılır; nitelendirilen şeyin kendisi değil, kamusal görünüşü veya bu kamusal görünüşüne göre ona verilen addır. Yüklemleri iyi-kötü, güzel-çirkin, faydalı-zararlı, doğru-yanlış, günah-sevap ve bu gibi sıfatlarla olan değer yargıları kurulur ve her şeye buna göre değer biçilir veya biçilmesi beklenir (Kuçuradi, 1998: 28-29). Değer atfetme ve değer biçme olarak ortaya çıkan eksik veya yanlış değerlendirme biçimleri, insanların kendilerini ve çevrelerini değerlendiren hatalı davranmalarına neden olabilmektedir. Bu noktada, değerlendirmenin yanlışlığına bağlı olarak gerçekleştirilen eylemlerin ahlaklı ya da etik olup olmama sorunuyla karşılaşmaktadır. Burada insanın doğru değerlendirme yapıp yapamayacağı, bir sorun olarak değerlendirilmektedir.

2. AHLAK VE ETİK KAVRAMLARI

2.1. Ahlak Kavramı

Ahlak sözcüğü çeşitli bağlamlarda ortaya çıkmaktadır (Kuçuradi, 1997: 20-21):

“Ahlak bozuldu” diyenler, bundan, hırsızlığın artması, rüşvet alıp-vermenin artması gibi olguları kastettikleri gibi; büyüklerin karşısında ayak ayak üstüne atarak oturan, büyükleri önünde sigara içen gençlerin sayısının arttığını da kastetmektedir.

“Meslek ahlakı” bağlamındaki ahlaktan kastedilene gelince; burada ahlak, belirli bir meslekte -özellikle doğrudan doğruya insanla ilgili bir meslekte: doktorlukta, hemşirelikte, öğretmenlikte- uyulması gereken davranış kuralları anlamına gelmektedir. Bu kurallara da dünyanın neresinde olursa olsun (yani belirli bir çevreye bağlı olmaksızın) bu mesleği yapan herkesin uyması istenmektedir.

İnsan, “insan olabilmek” için hep başkasına muhtaçtır. Bu yüzden bir insan için bir başkası hiçbir zaman kullanılabilir bir araç değil, kendi içinde bir amaçtır ya da amaç olmalıdır. Yine aynı nedenle, insan sadece kendini değil, aynı zamanda başkalarını da gözetmek zorundadır. Bu yaklaşım, ahlakın genelde alışlagelmiş anlamlarının dışında, en temel ahlak ilkesinin varlığına işaret eder (İrızık, Erişim tarihi:10.03.2006). Temel ahlak ilkesinin varlığından ilk söz edenler arasında bulunan Nietzsche temel ahlak ilkesinin

oluşabilmesi için değerlerin (ahlakın) yeniden değerlendirilmesi gerekliliğini savunmuştur (STARLING, Erişim tarihi: 01.09.2006: 7).

Bütün bu bağlamlarda “ahlak”tan söz edilirken dile getirilmek istenen, hep, insanlar arası ilişkilerde kişilerin uymaları beklenen -talep edilen- davranışlardır. Yapılması-yapılmaması gereken davranışlardır; başka bir deyişle, belirli bir grupta ya da genel olarak iyi sayılan-kötü sayılan davranışlardır. Böylece ahlak, kişilerarası ilişkilerde davranışlara ilişkin geçerli (bir grupta, belirli bir zamanda ya da genel olarak geçerli olan, olması istenen) çeşitli değer yargıları sistemleri olarak karşımıza çıkar. Bu genel değer yargıları ise, kişilerin belirli koşullarda başka insanlarla ilişkilerinde yaptıklarının değerlendirilmesinde kullanılır (Kuçuradi, 1997: 21).

İnsanın bir şeyi değerlendirdirirken kullandığı ahlak kavramı, iyi ve kötü gibi kolay değerlendirmeler yapılmasına yarayan öğrenilmiş davranışlardır. Belirli bir grupta belirli bir zaman diliminde geçerlidir. Her an değişime açıktır. Bugün ahlaklı olarak değerlendirilen bir davranış, yarın ahlaksız olarak nitelendirilebilir; bunun nedeni de değer yargılarının kişiden kişiye, toplumdun topluma ve zamandan zamana değişmesi ve temellerinin sağlam kurulamaması olmasıdır.

Bu bağlamda ahlak kavramına yeniden döndüğümüzde ahlakın insanlara genel bir değerlendirme sağladığını, ama bu değerlendirmelerin de kimi durumlarda bizi doğru olana götürmeyeceği görülmektedir. Doğrunun ne olduğu sorusuna yanıt verebilmemiz için sağlam bir temellendirmeye ihtiyacımız olmalıdır. Bu temellendirme sayesinde etik kavramından bahsedilebilir. Bu temellendirmenin yapılabilmesi için de insanın değerinin bilgisine sahip olunması gerekir.

2.2. Etik Kavramı

İnsan, çevresini değerlendirmede birtakım araçlar kullanır. Bu araçlar arasından en çok tercih edileni ise normlardır. Normlar; değerlendirme yapmaya yarayan, genel olma ya da genel geçer iddiasında olma eğiliminde olan önermelerdir. Normlardan bahsedildiği zaman iki tür önerme anlaşılır. Bunlardan ilki değer yargılarıdır. Değer yargıları değer ölçütleri sağlar ve bu ölçütlerin kullanılmasını ister. Değer yargılarında bahsedildiğinde de iki tür önermeyle karşılaşılır. Bunlar ya davranışlara ilişkin önermelerdir, ya da karakter özelliklerine ilişkin kurulmuş önermelerdir.

Normların ikinci şeklini oluşturan önermeler ise davranış ilkeleri olarak adlandırılır. Davranış ilkeleri; genellikle, kişinin, yapılır-yapılmaz, etmeli-etmemeli kararı konusundaki, yani bazı gereklilikler konusundaki düşünceleri, genel kabulleridir. “Doğru hareket etme” konusunda bir tür inanç olan bu ilkeler, kişi bir hedefi gerçekleştirmeye yöneldiğinde, yapmasının tarzını belirler. Bir davranış ilkesi bir bilgi değil, bir düşüncedir. Yapılması-yapılmaması gereken ya da yapılmasına izin verilen-verilmeyen konusunda bir düşünceyi dile getirir. Dolayısıyla her düşünce gibi bir çıkarım ürünüdür ya da çıkarılan bir sonucun ürünüdür (Kuçuradi, 1999: 70). Burada sorulması gereken soru, davranış ilkelerinin temellerini “ne”yin oluşturduğu sorusudur. Davranış ilkelerinin kaynağının bilimsel bir temele dayanmaması, onu norm sınıfına sokar, ama değer yargılarından farklı bir temellendirmeye sahip oldukları için norm kategorisinde ayrı bir sınıflandırmaya sahiptirler. Davranış ilkeleri, değer yargılarından ayrı olarak belirli bir zaman diliminde değil, her zaman geçerli olma kaygısı içerisindeki normlardır ve temellendirmeleri, eğer insanın değerinin bilgisine dayanıyorsa, o zaman her an geçerli, ama her durum için geçersiz kalıp yargılar vermeyi sağlayan normlar olarak belirirler.

Temellendirilmesi açısından davranış ilkelerine bakıldığında üç ayrı davranış ilkesinden bahsedilebilir (Kuçuradi, 1999: 71-72):

Bunlardan ilki, yapılan-edilene sınırlar çizmek isteyen ve farklı bakımlardan yapılan değerlendirmeler ürünüdür. Tek tek davranışların genellikle yapılan için doğrudan sonuçları, yarar-zarar bakımından değerlendirilmesinden yapılan induktif bir çıkarım ürünü ya da görgü çıkarımlarıdır. Yapan için çok defa ya da bir moralin bir değer yargısıyla ilgisinde, doğurmuş oldukları bu sonuçlardan dolayı, bazı şeyler yapılabilir-yapılmalıdır, bazı şeyler de yapılmaz- yapılmamalıdır. İkinci tür davranış ilkesi vardır ki bunlar; insanlar arası ilişkilerde eylemleri belirleme istemleri olarak karşımıza çıkar ve kaynağını, insanı değerlendirmede bulur. İnsanın değerinin bilgisinden, ona dayanarak yapılan çıkarımlardır bu ilkeler. Kayıtsız şartsız geçerli olması istemine bulunulabilecek hiçbir davranış ilkesi yoktur. Ne var ki bu ilkeler, kaynaklarından dolayı, yani insanın değerinin bilgisi temeli üzerinde kurulu olduklarından, tarihte bir kez ortaya konulunca, hep geçerli kalacak nitelikli ilkeler olmaktadır, ama genel geçer değer yargıları değildir. Bunlar her zaman için geçerli ilkelerdir, ama kayıtsız şartsız her durum için değil. Üçüncü bir eylem ilkeleri türünü de, mantıksal bir çıkarım ürünü olan ve davranış ilkeleri veya değer yargıları üzerinde bazı yargılardan çıkarılan ilkeler meydana getirir. Bunlar temellerini, çıkarıldıkları meta yargılarda bulan ya da bulduğu sanılan ilkelerdir. Ne var ki, temelleri olan yargılar, kendileri de bir ilkeyle ilgili yargılar olduğundan, önce bu yargıların doğruluğu, sonra da hakkında oldukları ilkelerin temellendirilip temellendirilmemesi söz konusudur.

Eylemlerin etik olup olmadığı ya da ahlaki bir boyut taşıyıp taşımadığı, yasalar söz konusu olduğunda da tartışılan bir konu olmuştur. Kimi zaman yasaya uygun bir davranış ahlaki açıdan yanlış olabirirken, kimi zaman da mevcut yasalara aykırı bir eylem ahlaken pekâlâ meşru sayılabilmektedir. Örneğin; 1960'lı yıllarda Amerika'da siyahılara karşı ırk ayrımcılığına izin veren yasaları protesto eden Martin Luther King'in yürüttüğü sivil itaatsizlik eylemi bunun en tipik örneklerindedir (İrzik, Erişim tarihi: 10.03.2006). Bu noktada King'in savunduğu görüşün temelini inilecek olursa, insanın değerli bir varlık olarak algılanmasının önemi daha iyi kavranabilir. Bunun için de öncelikle insanın anlaşılması gerekir (Bize ve Milhaud, 1964: 24). 1960'lı yılların Amerika'sında ahlaki olan eylem etik bir eylem olarak nitelendirilmemektedir. O yıllarda toplumdaki geçerli olan ahlaki yapı, insanın değerli bir varlık olduğu bilincine sahip olmadığı için, bu yapıyı temele koyarak davranış ilkeleri geliştirmemiş ve yasalarını oluştururken bu tür davranış ve düşünce ilkelerini temele koymamıştır. Bu yüzden o yıllarda geçerli olan yasalar, dönemin ahlak yapısına uygunluğu nedeniyle ahlaki olarak nitelendirilebilirken, insanın değerinin bilgisinden yoksun olması nedeniyle, bu yasaların etik oldukları söylenemeyecektir.

Yapabilme gücü arttıkça, hem bu gücün kullanımından doğabilecek etik sorunların, hem de bu sorunlardan etkilenebilecek insanların sayısının artacağı, en azından artabileceği söylenebilir. Çağımızda teknolojinin eriştiği düzey, sağladığı çeşitli yaşam kolaylıkları yanında, insanlığın ve tüm canlıların geleceğine ilişkin kaygıların artmasına da neden olmaktadır. Bu yüzden "yapabilir olma"nın her durumda "yapma"ya izin verip vermeyeceği ya da yapmaya bir gerekçe sağlayıp sağlamayacağı son zamanlarda sıkça sorulmaya başlanan sorulardandır (Felsefi Etik ve Meslek Etikleri Semineri, 2000: 1). Bu noktada iş etiği, iş dünyasındaki mal ve hizmet üretim ve tüketim sürecindeki doğrular ve yanlışları ifade eder. İş etiği kavramı çoğu zaman etik ve ahlak kavramları arasında yaşanan bocalamadan dolayı sorun olarak ele alınan bir kavram olmuştur. İş Etiği ile, özellikle dış çevreye karşı sosyal sorumluluk kavramı çatışır ve birbirleri ile uyumsuz. Bir özel işletmenin asıl amacı kâr sağlamaktır. Bu bakımdan, işletmenin kârını maksimize edecek

kararlarda bulunulması rasyonel bir tercihtir (Aktan, Erişim tarihi: 10.03.2006). Burada iş etiği ve iş etiğine bağlı oluşturulmuş olan kurallar şirketin bu asıl amacına engel olmayacağı gibi karşılanır. Verilen kararların ve davranışların ne kadar etik olduğu ve şirkete getirisinin ne olduğu uzun soluklu bir süreçtir, ama bu sürecin öncesinde iş etiğinin nelığının tam olarak anlaşılması gerekir.

2.3. İş Etiği

Ahlak en genelde toplumlar ve insanlar için “doğru nedir?”e yanıt arar. Doğru, ahlaki yapı dikkate alındığında kişiden kişiye, toplumdaki topluma ve zamandan zamana değişen bir yapı sergiler ve temellendirmeleri değer yargılarına dayanır. Bu yüzden “İş Ahlakı” olarak yapılan tanımlama belirli bir işin belirli bir örgütte belirli bir zaman dilimi içinde geçerli olan kurallar bütünüdür. Bu da genel bir yargı vermeyi engelleyici bir faktör olarak karşımıza çıkar. Oysa, “İş Etiği”, etik norm ve kurallarının iş hayatında işletmelerde uygulanması ile ilgilidir. İngilizce kullanımında “Ethics in the Work Place” (işyerinde etik) ya da “Business Ethics” (Kelemen and Peltonen, Erişim Tarihi: 26.08.2006: 154) (iş etiği) olarak bilinen bu konu, önceleri “şirketlerin sosyal sorumluluğu” başlığı altında özellikle ABD’de 1960’lar ve 1970’lerde gündeme gelmiş, 1980’lerde de gerek ABD’de gerekse diğer pek çok ülkede “iş ahlakı-iş etiği” ayrımı şeklinde yoğunluk kazanmıştır (Berkman, Erişim tarihi: 20.04.2006: 68).

İşletmeler ya da daha genel anlamıyla örgütler, dünya barışı, etkin eğitim sistemleri ve insanların önem verdikleri ve arzuladıkları diğer hedefler için gereklidirler. Çağdaş toplumun varlığını sürdürülebilirliği örgütlerle mümkün olmaktadır (Davis, 1982: 3). Bu noktada örgütlerde geçerli olan değerlendirme anlayışlarının önemi daha da artmaktadır. Etik değerlerin ön plana çıktığı bir örgüt yapısı, toplumu çağdaş toplum düzeyine ulaştıran bir köprü görevi görmektedir.

Pek çok düşünürün göre; insanlık yepyeni bir devrin başındadır. Bu noktada, değişen dünya koşullarıyla paralel olarak iş yaşamında da birtakım değişiklikler gözlenmektedir; bu yüzden işletmeler değişen koşullara ayak uydurmak, çalışma koşullarını ve ev-işletme stratejilerini ona göre ayarlamak gayreti içine girmektedirler. Jerome Wiesner’e göre; kullanılmayan maddi kaynaklar muhakkak kaybolmuş sayılmazlar, ama kullanılmayan insani kaynaklar daima yok olmuş demektir (Osmay, 2002: 7). Burada dikkat edilmesi gereken nokta, insanı bir kaynak olarak ele alırken onun varlık sebebinin unutmamak ve yalnızca insan olduğu için değerli bir varlık olduğunu göz önünde bulundurarak, çeşitli davranış ilkeleri belirlemek ve ona göre eylemektir. İşletmeler bu noktada değer yaratmaktan; kâr maksimizasyonunu sağlamak adına, yarar sağlayan şeylerin var edilmesini anlamaktadırlar (Fitz-Enz, 1999: 28). Bu bağlamda insan adına bir şeyler yapılmak isteniyorsa, etik kavramı büyük önem kazanmaktadır. Etik ilkeler; insanları makinelerden ve diğer varlıklardan ayıran en temel özelliktir ve etik ilkelere bağlılığı kendilerine ilke edinen işletmeler, insan kaynağını verimli ve insanlık onuruna yakışır bir biçimde ele alan işletmeler olarak dikkat çekmektedirler. Bu işletmelerdeki çalışanların verimliliğinin her geçen gün artmasının gözlenmesi ise dikkat çekilmesi gereken bir diğer önemli noktadır. Bu bağlamda “çalışma” kavramı, etik ilkelere bağlı işletmelerde sıkıntı, işkence (Bozkurt, 2000: 15) gibi genel anlamlarının dışına çıkarak, insanlık onuruna yakışır bir eylem olarak tanımlanabilecektir.

3. İNSAN KAYNAKLARININ İŞ ETİĞİNDEKİ ÖNEMİ

Bir işyerinin ya da işletmenin önemli hedeflerinin başında yüksek verimlilik gelmektedir. Gerçekten verimlilik, sonuçları itibarıyla tüm bireyleri ilgilendirmesi yanında, çok sayıda temel değişkenle de ilgili bir olgudur. Verimlilik düzeyi ile, bir yandan refah, yaşam düzeyi, gelir bölüşümü gibi genel konular, diğer yandan ise ücretler, maliyetler gibi temel değişkenler arasında somut ilişkiler kurulmuş olması, verimlilik kavramının giderek önem kazanmasına yol açmıştır. Genelde günümüzde birçok hallerde verimlilik, özel bir ayırım yapılmadan “işgücü verimliliği” anlamında kullanılmaktadır (İTO, 1997: 12). Az kaynak kullanımı ile kaliteli ürün üretmek için, başarı gücü yüksek bir işgücü gerekmektedir. İşte bu noktada İnsan Kaynakları; eleman ihtiyacının belirlenmesi, uygun elemanların seçilip performanslarının ölçülmesi, seçilen elemanlar arasındaki ilişkilerin ve iletişimin sağlanması, elemanların işten çıkarılmasına kadar pek çok uygulamayı yapmak üzere görevlendirilmektedir.

“İnsan Kaynakları Yönetimi”nin aşamalarının başında yer alan işe alma ve yerleştirme; aday toplama, adaylara uygulanan psikolojik testler, işe alma görüşmesi, adayın değerlendirilmesi ve karar verme gibi birtakım süreçleri içerir. İşe alma ve yerleştirme işlevi gerçekleştirilirken pek çok sorunla karşılaşılır. Bu sorunlar arasında görüşmeciyi en çok zorlayan bölüm, adayla bire bir gerçekleştirilen görüşme aşamasıdır. Bu aşamada aday ve görüşmecinin karşılıklı ve bilinçli yaptıkları birtakım eylemler, insanlık onuruna zarar verici boyutlara ulaşabilmektedir. Bu noktada İnsan Kaynaklarının, işe alım esnasında adayın yalnızca bir insan olmasından ötürü uyması gereken birtakım etik kurallar vardır, aynı zamanda bu kurallar adaya da görüşmeciyi olan ilişkisini düzenlemek adına yardımcı olabilmektedir. Bu kurallar adayın değerlendirilmesinde ve işin, işyerinin değerlendirilmesinde yapılabilecek pek çok hatanın önüne geçilmesini sağlar.

İnsan Kaynakları işe aldığı çalışanın işteki performansına bağlı olarak deneme süreleri içerisinde onun işe devamına ya da işten çıkartılmasına karar verebilmektedir. Burada pek çok performans ölçme ve değerlendirme tekniği kullanılmaktadır. Bu tekniklerin yeterliliği tartışma konusudur. Ölçme ve değerlendirme aşamasında çoğu açık uçlu sorulardan oluşan bu performans değerlendirme teknikleri, çalışanın üstleri tarafından subjektif kriterler ön plana alınarak yapılmaktadır. Bu aşamada, çalışan, etik olmayan pek çok eylemle karşılaşmaktadır. Örneğin; müdür konumundaki kişiler, çalışanla arasındaki işle ilgili olmayan bir uyuşmazlıktan ötürü çalışanın performansını düşük gösterebilmekte, çalışanın aldığı ücret üzerinde haksız indirimler ya da alması gerekeni vermeme gibi yaptırımlar uygulayabilmekte, hatta işini yapmasına rağmen çalışanın işten çıkarmaya kadar gidebilmektedir. Burada İnsan Kaynaklarına pek çok görev düşmektedir. Uygulanması gereken etik kuralların oluşturulması aşamasında sapam temellere üzerine yerleştirilmesi ve bu kuralların değerlendirilmesinin yine etik insanlar tarafından gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Bu noktada yapılması gereken, her işletmede etik kurallarının oluşturulmasıdır. Bu kurullarda İnsan Kaynaklarına önemli görevler düşmektedir. Bu nedenle İnsan Kaynakları çalışanlarının etik insanlardan oluşması gerekmektedir. Burada etik eğitiminin önemli rolü vardır. Bu eğitimin nasıl ve ne şekilde verileceği konusunda ise tartışmalar süregelmektedir ve söz konusu olan, etik olduğu sürece de devam edecek gibi görünmektedir. Acaba dünyanın sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik yapısı etik davranmaya ve etik kişi olmaya izin vermemekte midir? İşte asıl yanıtlanması gereken öncelikli soru budur.

SONUÇ

İnsanlar devamlı olarak çevreleriyle ilişki halindedirler. İnsanların ilişki içinde olduğu her durumda hissettikleri, bunlara bağlı oluşturduğu her tutum ve davranış bu ilişkiyi nasıl değerlendirdiğine dayanır. Bu noktada çeşitli değerlendirme biçimleri vardır ve bu değerlendirme biçimlerine bağlı olarak birtakım doğru ya da yanlışlar belirlenir.

Doğrunun ne olduğu noktasında verilen kararlar insanları pek çok açıdan etkiler. Bu durumda etraftaki insanlardan çeşitli doğrular öğrenilir ve kendi doğrularına en uygun olanı uygulanmaya çalışılır. Bu noktada ahlak olarak öne sürülen doğruların zamana, kişiye ve topluma göre değiştiği gözlenir.

Etik kavramı, insanlara, doğru değerlendirme yapmaları için bir araç görevi üstlenir. Bu bağlamda insan davranışlarının çeşitlendiği çalışma yaşamı da birtakım etik ilkelere ihtiyaç duyar. Çalışma yaşamında her zaman geçerli olabilecek etik ilkelerin oluşturulabilmesi için insanın değerinin bilgisine ihtiyaç vardır. İnsanın yalnızca insan olduğu için değerli olmasına temele alan ilkeler bütünlüğü, çalışma yaşamında iş etiğini oluşturur ve iş etiği, çalışanların doğru değerlendirme yapmalarını ve doğru değerlendirilmelerini kolaylaştırır.

Örgüt içinde insan kaynağını oluşturan her çeşit iş veya meslekte çalışanlardır. İnsan kaynağının yönetimi bu kaynağın rekabetçi ortamlarda üstünlük sağlamak için kullanılacak temel bir potansiyel olarak ele alınması ve en etkin, etkili ve verimli bir şekilde değerlendirilmesi olarak tanımlanır. Bu bağlamda örgüte girme aşamasından örgütten ayrılma sürecine kadar geçen sürede insan, örgütün en temel unsurunu oluşturmaktadır. “İnsana gereken önem verilmeden insandan tüm potansiyelini örgüte adaması beklenemez” anlayışıyla yola çıkan insan kaynakları departmanları, insanlık onuruna yakışır bir iş ortamından bahsedebilmek adına iş etiği kavramından yararlanmakta ve bu kavramdan yola çıkarak etik ilkeler oluşturma çabası içine girmektedirler. Burada unutulmaması gereken nokta, insana yalnızca tüm potansiyelini örgüte adaması için verilen önemin etik dışı bir davranış olması ve bu noktanın göz ardı edilerek etik soru(n)ların yanıtlanma çabası içine girilmesidir. Bilinçli olarak göz ardı edilen bu davranış biçimi bu tür sorunların çözüm bulmasını imkansız kılmaktadır.

Kaynakça:

- Aktan, C. Can, (2006), “İş Ahlakı ve Sosyal Sorumluluk Kavramı”, <http://www.canaktan.org/din-ahlak/ahlak/meslek-ahlaki/is-ahlaki-kavram.htm>, Erişim Tarihi: 10.03.2006.
- Berkman, Ümit, (1999), “Sosyal Sorumluluk, İş Ahlakının Gelişimi ve Yakın Geleceği”, www.kho.edu.tr/yayinlar/bilimdergisi/doc/1999-2/bilder5.doc, Erişim tarihi: 20.04.2006.
- Bize, Rene ve Milhaud, Jean, (1964), Sanayi Psikolojisi, Çevirenler: Mehmet Toprak ve Mehmet Yazgan, Kardeş Yayınları, Ankara.
- Bozkurt, Veysel, (2000), Yeni Çalışma Etiği, Alesta Yayınları, Bursa.
- Davis, Keith, (1982), İşletmede İnsan Davranışı, Çeviren: Kemal Tosun ve diğerleri, İstanbul Üniversite Yayınları, 5. Baskı, İstanbul.
- Felsefi Etik ve Meslek Etikleri Semineri, (2000), Etik ve Meslek Etikleri, Yayına Hazırlayan: Harun Tepe, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara.
- Fitz-Enz, Jac, (1999), Büyük Kuruluşlar İnsanı Nasıl Değerlendiriyor?, Çeviren: Gülden Şen, Sabah Yayınları, İstanbul.

- İrızık, Gürol, (2006), “Ahlakı Yaşamak ve Tartışmak”,
<http://www.insankaynaklari.com/cn/ContentBody.asp?BodyID=603>,
Erişim Tarihi: 10.03.2006.
- İstanbul Ticaret Odası (İTO), (1997), Küresel Bilgi Çağında Eğitim, Verimlilik ve İstihdam, Yayın No: 1997-43, İstanbul.
- Kelemen, Mihaela and Peltonen, Tuomo, (2001), “Ethics, Morality and The Subject: The Contribution of Zygmunt Bauman and Michel Foucault to ‘Postmodern’ Business Ethics”, *Scandinavian Journal of Management*, Vol:17, Issue:2, June 2001, www.sciencedirect.com, Erişim Tarihi: 26.08.2006.
- Kuçuradi, İoanna, (1997), Uludağ Konuşmaları, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kuçuradi, İoanna, (1998), İnsan ve Değerleri, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kuçuradi, İoanna, (1999), Etik, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara.
- Osmay, Nüvit, (2002), İnsan Mühendisliği, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Starling, Grover, (1997), “Business Ethics and Nietzsche”, *Business Horizons Review*, Vol:40, Issue:3, May-June 1997, www.sciencedirect.com, Erişim Tarihi: 01.09.2006.

SIYANÜRLE ALTIN ARAMA VE BERGAMA ÖRNEĞİNİN ÇEVRE ETİĞİ ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

Tuba DURDU

Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

Özet: Bergama sivil inisiyatifi, siyanürün zararlı etkilerinden kendilerini, ekolojiyi ve gelecek kuşakları korumak amacıyla, bölgede yaşayan köylüler tarafından oluşturulmuştur. Bu mücadelenin başlangıcı, altın madeni faaliyetleri için bölgeye gelen çok uluslu şirketlerin uzaklaştırılması adına tabi olunan on beş yıllık bir hukuksal sürece tekabül etmektedir. Ardından, iç hukuk yoluyla yasaklanmasına karşın, süren işletim nedeniyle Türkiye Devleti aleyhine, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nde tazminat davaları açmış ve de kazanmışlardır. Fakat hükümetlerden alınan izinler, madenin işletimini hala olanaklı kılmaktadır. Bu durumun sadece Türkiye'ye özgü olmakla kalmayıp, dünyanın her yerinde rastlanılır olduğu göz önünde bulundurulduğunda, sorunun sistemseldir olduğu ve varlığının koşullarının da kültürel arka planda yattığı kavranabilir. Çünkü bilimselliği ve akılcılığıyla övünen bir dönem olan modern çağda yaşamak ve bilimsel veriler ışığında, mevcut üretim yapısıyla-ki bu doğa tüketimi- ve tüketim yapısıyla-ki bu atık üretimi- yaşamaya devam ettiğimizde dünyanın sonunun çok uzak olmasına kayıtsız kalmak ancak algıda/bilinçte bir tür bağlantısızlıkla/kopuklukla açıklanabilir. Ayrıca tüketimin ve üretimin büyük kısmını elinde bulundurması itibarıyla, ekolojik krize en büyük "katkı"yı sağlayan Kuzey Avrupa ve Kuzey Amerikalı halkların kendileri dışındaki "kalabalık nüfusu" bu krizden mesul tutması sorunu daha karışık kılmaktadır. Kapitalizm ile somutlaşan, dünyanın "kaynak" biçiminde algılanması sorunu ise çok daha eskilere dayanmaktadır. Çalışmanın amacı, bu düğümü çözmek adına etiğin rolünü sorgulamak ve önemini vurgulamaktır.

Anahtar Sözcükler: Bergama, siyanür, ekonomi, kültür, etik

Abstract: The people of Bergama have formed a civil initiative in order to protect themselves, ecologic systems and future generations from the harmful effects of cyanide. For this purpose they started a legal war, which lasted fifteen years, to banish multinational organisations from the area. Afterwards, they took the state to The European Courts of Human Rights, because it permitted the illegal mining of gold; and in the end, they won the cases. However the mining still continues today with permissions from the government. This process is not peculiar to Turkey and may be seen in countries all over the world, showing us that it is a common problem arising from the system. The system in turn has originated in judgement of value affected by culture. We live in a time caring scientific data that say "the end of life is not so long if we go on to product and to consume as much as we do today". Besides North Americans and Europeans, having the highest level of total production and consumption despite their low-population, accuse the "over-populated" countries. Although this complexity appeared with the capitalism, the perception of nature as a "source" dates before it. The aim of this work inquiry the role of ethics to solve this problem and to emphasize its importance.

Keywords: Bergama, cyanide, economy, culture, ethics

I.

2003, Bolivya/ La Paz; 2001, Gana; 2000, Romanya/ Baia Mare; 1998, Güney İspanya/ Los Frailes; 1998 Kırgızistan; 1996 Filipinler; 1995 Guyana; 1994 Güney Afrika...(Reinart 2003, s. 25,26) gibi olaylar, 1890'da

Güney Afrika’da geliştirilen ve 1930’lardan itibaren uygulanmaya başlanan siyanür liçi yöntemiyle altın ayırıştırma sonucu meydana gelen “kazalar”ı örneklemektedir. Bu kazaların sebeplerini ise yöntemin altında bıraktığı atıkların depolandığı barajın, toprak kayması, yağmurlar veya barajın çeşitli nedenlerle çatlaması gibi bir takım olağan etkenler oluşturmaktadır. Söz konusu olayların neticelerine bakacak olduğumuzda hiç kimsenin hoşlanacağını düşünemeyeceğimiz sonuçlar görüyoruz: Bölgedeki fauna ve floranın ölümü, insanların yıllarca etkileri sürecektir şekilde hastalanmaları/ölümleri, en iyi ihtimalle insanların başka yerlere göç etmek durumunda kalmaları; yani genel itibariyle bölgedeki yaşamın tüm türler için son bulması. “ABD Çevre Koruma Kurumu”na (United States Environmental Protection Agency) (USEPA) öncelikli/birincil kirletici ve tehlikeli atık olarak tanımlan”an siyanürün (Reinart 2003, s. 20), “atık sular litresinde 0.1 mg üzerinde içer(İL)irse balıkları ve çoğu su canlılarını”, vücuda belirli dozda alındığında ise, kanın içindeki alyuvarları oksijensiz bırakıp hemen öldürdüğü bilinen bir gerçek. Ölümden sonra siyanür ayrıştığından(karbon-azot) ölümün hemen ardından otopsi yapılmadıkça, nedeninin siyanür olduğu anlaşılabilir. Az miktarda vücuda girdiğinde ise muhtelif rahatsızlıklara yol açıyor (Popüler Bilim Dergisi,2003). Ayrıca söz konusu atığın doğaya karışması gibi bir tehlike mevcuttur. Bu tehlike, birçok kaynaktan dile getirildiği üzere, mümkün merite tüm önlemler alınsa dahi yüzde 0,01 oranında sızıntının engellenememesi itibariyle görünür hale gelmektedir. Tüm bu özellikleri bir araya getirip 1939 depreminde büyük yıkıma uğramış, birinci derece deprem kuşağı üzerinde yer alan ve de toprağı, alüvyon yapısı sebebiyle geçiren olan Bergama havzasına uyguladığımızda, mevcut riskler çok daha endişe verici hale geliyor. Üstelik kendi ülkelerinin geniş topraklarını örnek göstererek bir zararın olmadığını kanıtlamaya çalışan Avusturya, Kanada, ABD kökenli çok uluslu şirketler “gelişmiş ülkeler”in kanunlarına göre izin verilemeyecek bir şekilde, Bergama Maden İşleme tesislerini yaşam yerlerinin, on yedi köyün, ortasına konumlandılar. Türkiye açısından bir ilk olan, Bergamalı köylülerin sivil itaatsizlik eylemleri, yöreye yatırım vaadiyle gelen bu şirketlerin uygulamalarına, hukuksal yolla son verme amacını gütmekteydi. Bu, 1988 Eurogold şirketine verilen maden arama ruhsatıyla başlayan, 1992’de Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Maden Dairesi’nin verdiği on yıl süreli işletim izni ve ardından bu iznin iptali talebiyle önce İzmir İdare Mahkemesi’ne başvuruda bulunup reddedildikten sonra 13.05.1997’de Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın “herkes(in) yaşama, maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme”, “sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahip” olması ve mahut hakların sağlanmasının “devletin ödevi” kapsamında olduğunun güvencesi 17. ve 56. maddelerine dayanarak Danıştay tarafından kapatılması kararı ile zafere ulaştığı düşünülen bir süreçti. Ancak maden, Anayasa’nın 138/4 maddesinde yürütmeye ve yasamanın mahkeme kararlarına uyma zorunluluğu belirtilmesine rağmen kapatılmadığı gibi, faaliyetinin sürdürülebilmesi açısından, hükümet 05.04.2000 tarihli Başbakanlık Genelgesi ile deneme üretimine devam etmesi ve 03.04.2002 tarihli bir gizli Bakanlar Kurulu Prencip Kararı ile de tam üretime geçmesinin yolunu açtı (Reinart 2003, s. 203-204). Bu kanunsuz uygulamalara karşı köylülerin açtığı davaların sonucu 01.06.2001 tarihli İzmir 1. İdare Mahkemesi ve 05.2002 tarihli İzmir 3. İdare Mahkemesi, yürütmeyi durdurma kararları maden işletim sürecini etkileyemedi. Bunun üzerine Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne başvuru yapıldı; Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 6/1.md ve 8. md’lerine dayanılarak Kasım 2004 ve Mart 2006 tarihlerinde Türkiye mahkum edildi. Sonuç itibariyle, köylüler, 15 yıl süren hukuk mücadelesinde tüm

başvurulardan başarıyla dönseler dahi, somut bir kazanım elde edemediler; madenin işletimi, şirketler el değiştirse de hala sürmektedir.

II.

Peki bu sürecin, 2001 yılında “Bergama direnişini Alman vakıflarının, Türkiye’ye zarar vermek için kıskırttığını iddia eden bir kitap(ın) yayımlan”ması ve sadece bölgedeki yaşamın, doğasının güzelliğinin hem kendileri hem de gelecek nesiller için korunması hedefiyle hareket eden ve bu uğurda seferber olan bu kişilerin 2003 yılında “Türkiye’ye karşı Alman vakıflarıyla gizli ittifak oluşturmakla ve “legal” casuslukla suçlan”ma ve “Devlet Güvenlik Makhemesi’nde yargılan”masına (Reinart 2003, s. 204) kadar varması, içerisinde bulunduğumuz dünya sistemi ve çevre algısı açısından nasıl açıklanabilir? Bu soruya cevap aramak çalışmanın amacıdır; ve Bergama örneği, bugün dünyanın genelinde yaşanmakta olan benzer süreçlerin Türkiye’deki temsili olarak, söz konusu karmaşık ve soyut ögelere sahip olan bu ilişkiler almaşığı, biraz da olsa somut hale getirmekte ve anlamaya yardımcı olmaktadır. Mahut ilişkilerin tezahürüne baktığımızda klasik kurumsal yapıyı görüyoruz: en ucuz doğal kaynakları işleterek azami karın peşinde olan *piyasa* ve piyasanın malum faaliyetlerinden zarar gören *toplum* ve ulus devlet yapısında kendisine arabuluculuk rolü biçilen *devlet*. Diğer örneklerin çoğunda olduğu gibi Türkiye Cumhuriyeti “demokratik, insan haklarına saygılı, sosyal bir hukuk devleti”dir ve kaynağını Anayasadan almaktadır.(m. 2,5,11) ve “yürütme yetkisi ve görevi... Anayasa ve kanunlara uygun olarak kullanılır”(m.8) ve “kanunlar Anayasaya aykırı olamaz”(m.11). Bu ilkelerin her ne sebeple olursa olsun çiğnenmesi devletin temeli bakımından kabul edilemez. Ekonomik çıkarı öne sürerek adil yargılanma, demokrasi, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama haklarını çiğneyen ve yargı kararlarının aksi doğrultusunda hareket eden devletin, bu etkinliği, kendi temeli nezdinde meşru değildir. Üstelik ekonomik çıkar adına yapılan bu faaliyetlerin kar bakımından karşılaştırmasını yaptığımızda “sekiz yıllık işletim süresi boyunca Türkiye’nin elde edeceği gelir 15,2 milyon dolar,... atıkların toplam bertaraf maliyeti ise 572 milyon dolar”dır. Buna karşılık, bölgede yetişen “tarım ürünlerinin yöreye getirisi yılda 39 milyon dolar”dır(Reinart 2003, s. 29). Üstelik maden işletmesi sadece sekiz yıl üretim yapacak, ardından tarım faaliyetini imkansız hale getirecek ve de sağlık masrafları yaratacakken; tarım bin yıllardır sağlıklı bir biçimde bölgenin geçimini sağlamaktadır. Üstelik çıkarılan altınlarla Türkiye’nin zengin olacağı ve bu kaynağını atıl kapasite kullanamayacağından dem vuran hükümet, 21.06.2001 tarihli, 4686 sayılı Uluslararası Tahkim Yasası ile çıkarılan altın ya da genel olarak tüm madenler üzerindeki hakkından feragat etmiş ve buradan gelirini sadece vergilerle sınırlamıştır. Siyanürün malum tehlikeleri gerçekleşmese bile kesilen ağaçlar, bozulan toprak, insanların yöreyi terk etmesi ve tarım ürünleri yetişse dahi psikolojik koşullara bağlı olarak alımlarının durması zarar bakımından کافی gelmiştir. Kullanım bakımından zaten yeterli miktarda işlenmiş altın bulunmasına rağmen, verdiği her türlü hasar da göz önüne alındığında, hala çıkarılmak istenmesi, bize devlet, toplum ve piyasa dışında, ekolojik kriz varlığını göstermeden önce göremediğimiz iki etmeni daha tanıtmaktadır. Bunlar insana özgü bir özellik olan *değer* ve *ekosistemin bütünselliği* olgusudur.

III.

Altına ya da paraya verilen *değer* kavramı özü itibariyle soyuttur ve kuralları ve süreçleriyle somut olan doğanın karşılığını oluşturmaktadır. “Doğada değer yoktur”(Kovel 2005, s. 167) çünkü “doğa hiçbir şey üretmez (Kovel 2005, s. 271). Üretim ise, *bilinç* ve *dille iradi* bir biçimde oluşturulan değeri, kapsayan bir süreçtir, ki insanlık bin yıllardır bu değeri ölçmek adına

bir çok sistem geliştirme çabası içerisinde olagelmıştır. Değer ve üretimin birbirine bağlılığı aracılığıyla da toplumsal sistem *ahlaken etkin olan insan* tarafından kurulabilmiştir. Dayandırabileceği tarafsız ilkeleri oluşturduktan sonra doğru-yanlış belirleme, buna göre istediğini özgürce seçme ve adil olmak anlamında bu seçtiklerinden sorumlu tutulabilme olarak tanımlanan (Regan 2005, s. 31) ahlaken etkinlik kavramı, insanın, doğasında bulunan güzellik, farklılık gibi doğayı dönüştürme, yeniden biçimlendirme (Kovel 2005, s. 142) yolculuğunun son noktası olan ekolojik krizde, sorumluluğu üzerinden atmasını ahlaken yanlış kılmaktadır. İnsan bu tarihi faaliyeti esnasında, kendiliğinden, sürekli olarak, bir takım kurallar çerçevesinde değişimlere uğramakta olan doğadan koparak, örgütlediği toplumsal yapıyı, içerisinde bulunduğu ekosistemden ayrı kılmış ve ekosistemi *çevre* şeklinde nitelmiştir. Çevre kavramı ise bünyesinde, özne-nesne ilişkisinin kurgulanmasına bağlı olarak, pasiflik ve biçimlendirilebilirlik, dolayısıyla değişmezlik niteliklerini barındırmaktadır. Yine, ekosistemin çevre olarak nitelendirilmesi, gelinen ekolojik kriz aşamasında, çevresel çözümler gibi dar bir bakış açısının çıkış noktası olarak gösterilmesini; toplumun söz konusu ekolojik felaketlere *çevre tahribatı* gözüyle bakmasını ve kendisinin yaşamadığı çevreye tepkisiz kalmasını, “ekonomik bakımdan gelişmiş” kuzey ve batı ülkelerinin yoksul ülkelere sanayi ve kimyasal atıklarını “satma”larının sorunu giderme yöntemi olarak algılanabilmesini mümkün kılmaktadır. Ayrıca insan toplumları birbirinden ayrı bölgelerde geliştiğinden, çevre kavramı da her bir toplum için farklı bir yeri ifade etmiş ve ekosistemin insan algısı nezdinde bütünlüğünü parçalamıştır. İnsanın doğadan kopuşu ise bir süreklilik halidir. Varoluşundan bu yana yaşamını kolaylaştırmak adına bulunduğu edim olan “teknolojinin, bir araç-amaç ilişkisi içerisinde kurgulanmaktan çıkıp, toplumsal bütün hakkında bağlayıcı ve sınırları bir güç” (Çiğdem 1997, s. 35) haline gelmesi, bu kopuşun en uzak noktasıdır. Bergama’da ya da dünyanın herhangi bir yerinde altının siyanürle ayrıştırılmasının, hatta altının herhangi bir yöntemle, gereksinilmediği halde bölgeyi tamamıyla tahrip etmek pahasına çıkarılıyor olmasının görünürdeki sebeplerini, birikim avcısı kapitalizm, siyanürün buradaki rolünü keşfeden bilim ve de uygulayan teknoloji teşkil etse de, bu aktörlerin hiç biri sorunun kökeni ile örtüşmez. Bu “araçlar”, varoluşundan bu yana tahakkümü, doğaya olduğu gibi diğer insanlara da uygulamayı meşru kabul eden insan türünün son araçlarıdır, ve önemleri insanın ilk kez nasıl bir ekolojik bütün içerisinde yaşadığının farkına varmasının vesilesi olmasından ileri gelmektedir.

IV.

Bu yanılığdan kurtulmak için, daha önce değil de kapitalizm süreciyle bu yıkımın farkına varmamızın nedenlerine, kapitalizmin buradaki rolüne ve de kapitalizmle değişen/farklılaşan niteliklere, öncesine ve sonrasına karşılaştırmalı olarak bakmak gerekir. Ekolojideki rolüne genel olarak baktığımızda, oyunu götürenin ekonomi olduğu yanlışına düşmek ya da aksine ekonominin buradaki rolünü kasıtlı olarak, kapitalistlerin yaptığı gibi, reddetmek, bu konudaki iki ana tavrı gibi görünmekte. Birçok kaynaktan dile getirilen verileri gözönüne aldığımızda, rahatlıkla söyleyebiliriz ki, Kuzey Amerika ve Kuzey Avrupa, dünya nüfusunun çok küçük bir kesimini oluştursa da, sanayi devriminden bugüne tükettiklerini saymasak dahi; bugünkü hayat tarzları ile tüm dünya tüketiminden, yüzde 50’den fazla pay almaktadırlar. Geriye kalan dünya nüfusu ise tıpkı Bergama’dan çıkarılan madenlerin sorgusuz sualsiz götürüldüğü gibi, kendi doğal olanaklarından bile yararlanamamakta ve genel tüketimin çok azına talip olabilmektedir. Bu veriler de, insanların bir kısmını, birikimin birincil amaç olduğu bu sistemin ortadan kaldırılması dahilinde, ekolojik krizin durdurulabileceği inancı

doğru yönlendirmektedir. Ancak bu sisteme içkin olan, doğayı ihtiyaçları adına tahrip hakkını kendinde gören anlayış, söz konusu sistemden çok önce de varlığını göstermiş; ve hatta doğanın kendisine varlığını devam ettirmek üzere armağan edildiği gibi dini inançlar vs. yoluyla, meşruiyet zeminini yaratmıştır. Üstelik pek çok feminist araştırmacının belirttiği gibi söz konusu tahakkümcü ve sömürücü anlayış, üretimle ya da birikimle birebir bağlaşıklık olmadığını gösterircesine, tarımdan önce ataerkilliğin tezahürü biçiminde ortaya çıkabilmiştir. Peki kapitalizmle gelen değişiklik nedir? Sanayi devrimine kadar insanlığın doğa üzerindeki etkisinin yalnızca erozyon, çölleşme, çöpleşme gibi “tek yönlü ve küçük çaplı”, doğal dengeyi tehlikeye atmayan değişimlerle (Aygün-Mutlu 2006, s. 27) vuku bulmasına karşın, kapitalizm, doğanın kendi kendini yenileme yetisinin önünü tıkayan, yenilenemez özellikteki “kaynak”larını hızla tüketen ve de ayrıca kimyasal değişimlerle doğaya dönmesi imkansız atıklar üreten bir yöntem olarak fark yaratmıştır. İşte teknolojinin bu özelliği de, mevcut krizin sorumluluğu bakımından onu suçlu kılığını büründürmekte ve de bir kısım insanın da buna istinaden teknolojinin zararsız olduğunu (ki böyle bir dönem mevcut değildir) düşünmesine ve geçmiş dönemlere dönmenin çözüm olarak görülmesine yol açmaktadır. Oysa örnek verecek olursak, sorun arabanın varlığında değil, gereğinden fazla araba üretip bunu yapay bir ihtiyaç haline dönüştürmede ve de bu teknolojiyi herkesin paylaşamayacağı bir biçimde bireysel bir lüks haline getirip hem hava kirliliği hem trafik kirliliği gibi kimsenin hoşlanmadığı bir durum yaratarak rahatlığını az sayıda insana; zararlarını ise tüm dünya topluluklarına mal etme davranışında ve bu üretim-tüketim ikiliğinin *normal* karşılanmasında yatmaktadır. Yani, irdelenmesi gereken, *algi* ve onun yatağı *toplumsal ilişkiler* ve *bilinç* boyutudur. Yine önemli bir etmen olarak gösterilen *nüfus fazlalığı* sorununa baktığımızda salt bir dengesizlikten bahsetmek mümkün değildir. Teknolojiyle birlikte üretimi arttıracak insan gücüne ihtiyaç duyduğunda insanların doğurganlığa teşvik edilmesi ve ihtiyaç kalmadığında Nazizm gibi bir noktaya, ardından da bugünkü biçimini aldığı Güney ve Doğu ülkelerinin nüfuslarının krizin baş müsebbibi olarak gösterildiği senaryoya varılabilmektedir (Bookchin 1996, s. 43). Halbuki daha önce de bahsi geçtiği üzere, tüketimin çoğuna bu kalabalık ülke nüfusları değil; az nüfuslu “gelişmiş ülkeler” taliptir. Bu karmaşık durum oldukça iyi göstermektedir ki doğanın tüketilmesi bağlamında kapitalizmin getirdiği bir yenilik varsa, o da ilişkileri görünmez kılma ve değerler alanına yine bu ilişkileri kullanarak sızma becerisidir. Bu sayede, ekolojik tahribin koca boyutları gizlenmeyi başarabilmiş ya da bu tahripten pay alamayan çoğunluk da, ya “aynı” yaşama biçimine sahip olabileceğine ya da zaten mevcut halde iken bile geçmiş yaşam statülerinden çok daha ileri seviyede yaşayabildiklerine inandırılabilmiştir. Bu inancın sonucu da, yıkımdan herkesin eşit derecede yükümlü olduğu, dolayısıyla mevcut yaşama biçiminden vazgeçildiği takdirde “yüksek yaşam kalitesi”nden herkesin birlikte feragat etmesi gerekliliğidir. Bu gereklilik sayesinde insanlar “sürdürülebilir kalkınma” hedefine ikna edilirken, aklanma anında ya da mevcut ekonomi politikalarının düzenlenmesinde, gelişmiş ülkeler, daha kalabalık olmalarına dayandırarak, Doğu ve Güney ülkelerinin politikalarını kontrol edebilme olanağını da elde edebilmiştir. Tüm bu özelliklerden kapitalizmin sorumlu olduğunu çıkarmak, bu sisteme bizlerden ayrı bir varlıkmişçasına muamele etmek; sorunu diğer uzaklaştırmalara koşut bir biçimde, kendimizden uzaklaştırmak ve de kurduğumuz tuzağa düşerek, durumu içinden çıkılmaz bir sarmala çevirmek değil midir?

Görüldüğü gibi siyanürle altın aramanın, halkın direnişinin ve devletin bu yöndeki tutumunun tek bir saikle çözümlenebilmesi imkânsızdır. Aynı şekilde, yalnızca Bergama'yı ilgilendiriyormuşçasına salt Türkiye'nin siyasal, hukuksal, toplumsal, tarihsel, ekonomik vs. yönlerine bakılarak da değerlendirme yapılamaz. Bergama halkı altın, para gibi günümüz toplumsal değerlerini reddederek, "sağlıklı ve dengeli" bir çevrede yaşama hakkına kendileri kadar sahip olması gerektiğini düşündükleri gelecek kuşakların sorumluluğunu üstlenerek çıkış yolunu göstermiştir. Bu, etiğin göreceliğine sığınmaktan, bazı ortak doğrulara hizmet ederken kaçınılabileceğinin de göstergesidir; çünkü siyanürün *en azından* insana etkilerinin kimse tarafından *doğru* bulunamayacağı aşîkârdır. Bunu başka örneklerle de uygularken *değer* ve *istek* ayrımı yapmak (Jardins 2006; s. 140) önem arz etmektedir. Toplumsal ilişkilerden türeyen bağılılıkları siyasal ve hukuksal mücadeleyi araç olarak, demokratik bir yöntemle reddetmek bu tarz bir ayırım aracılığıyla gerçekleşmiştir. Sorun, bugüne kadar çizilen *güzellik, değer, dil* gibi insanın doğadan kopuşuna yol açan olguların varlığında değil, içerdiğiindedir. "Nasil yaşamamız gerektiğini gösteren geleneğin akıl süzgecinden geçirilmesi"(Jardins 2006; s. 58) insanın hep yaptığı bir şeydir ve bugün de yapılabilir. Bu algılandıktan sonra geriye, yeni güzellik, değer biçimleri yaratmak; *mutluluk, özgürlük ve ihtiyaç* kavramlarını buna göre yeniden tanımlamak(Aygün-Mutlu 2006, s. 21) kalıyor. İşte bu noktada etiğin rolü belirginleşmektedir: Kopuşun neticesinde ayrı uçlara savrulan insan ve ekosistem ilişkisinin ne yönde kurulacağına *felsefi etikle* karar vermek. Yani, kuralları kaldırıp yerine neyin doğa açısından yararlı olacağına dair yeni kurallar getirmeye anlamına gelen *normatif etige* karşıt olarak; "normatif yargıları ve bunları destekleyen nedenleri çözümlenme" (Jardins 2006; s. 61) amacı güden bir biçemi benimsemek. Uygulamalı etikten; yani etiğin hayatımızda yer almasından hiç olmadığı kadar bahis açılması da bu ihtiyacın belirtisidir. Murray Bookchin toplumsal ekoloji kuramında organik toplumların otoritesiz olduğundan, tahakküm ilişkilerinin bulunmadığından ve doğayı bugün olduğu gibi *kaynak* niteliğiyle görmeyen toplumlar olduklarından bahsetmektedir. John Zerzan'sa tarım ile başlayan birikim sürecinin yarattığı kültürel değişimin tahakküme yol açtığı savlayarak Bookchin'in, insanın doğasında tahakkümün olmadığı görüşüne katkı yapma çabası içerisinde. Fakat yine Bookchin'in (Aygün-Mutlu 2006, s. 10, 13, 31) belirttiği gibi organik toplumlarda var olduğunu söylediği "eşitlik ve özgürlük" olguları "durum" niteliğindedir; yani Bookchin'in önerisi "ekolojik toplum"da olması gerektiği haliyle, bilinçli olarak tahsis edilmemiştir. Yani "organik toplumlar siyasal değildir". Özgürlük ve eşitlik gerçekten de doğanın ya da diğer insanların tahakküm altında bulunmadığı bir toplumun, dünya algısının teminatını oluşturmaktadır. Çünkü insanları bile tahakküm altına alma yetkesini kendinde bulan bir dünya görüşü, "pasif" doğayı tahakküm altına almakta bir sakınca görmez. Tersten söyleyecek olursak, doğayı tahakküm altına almanın yanlışlığına inanan bir anlayış insanları tahakküm altına alarak birikimini çoğaltacağı bir yapı inşa edemez; ki zaten bu yapı tüm üretim sistemlerinde *insan emeğinin doğal kaynağı* dönüştürmesi neticesinde varkalabilir. Organik toplumlarda doğayı tahakküm altına almak gibi bir düşüncenin bulunmadığını kabullensek bile bu, ancak, o günün teknik koşullarının yetersizliğinden ileri gelebilirdi. Bu zamana kadar da tahakkümsüz bir topluma ihtiyaç duyulmadı çünkü ancak paylaşım kurtulabileceğimiz bu felaketi, bu kadar yakınıma çağırmamıştık. Şimdi, nasıl organik toplumda dayanışma şart idi ise; bugün de öyle bir dayanışma talebi gelmektedir ekosistemin bizzat kendisinden. Bu değişim ihtiyacının

görmezden gelinmesi/geçştirilmeye çalışılması küresel çapta büyük felaketlerin olmasına (siyasal, fiziksel, hukuksal), öncelikle en yoksullardan ve de iklim değişimi, doğal felaketler vs.den en çok zarar görecektir fakir ülke halklarından başlayarak, daha çok insanın acı çekmesine sebep olacaktır. Hatta söz konusu yoksunluklar telafi edilemeyecek ciddi boyutlara ulaştığında karar verme *gücünü* elinde bulunduran kişinin/kişilerin otoritesini kısıtlayacak hiçbir sınır olmayacaktır. Bu konuda çözümün, doğayı kaynak olarak gören ve büyümenin sürdürülebilirliği için uğraşan anlayıştan gelebileceği kesindir. Çevreye zararsız teknolojik ürünler üretmek elbette önemlidir; ancak bunun için öncelikle teknolojiyi birikim için insanı/doğayı kullanan bakışın dışına çıkarmak gerekiyor. Bazılarının savunduğu üzere sadece kapitalist sistemin yıkılmasıyla son bulacak bir ekonomik-siyasal bir mücadele de yeter koşul değil; çünkü insanın ekonomik sömürü olmaksızın da başkaları üzerinde cinsiyet, yaş gibi sebeplerle tahakküm kurma özelliği vardır. Bergama örneğinin bizlere etraflıca gösterdiği üzere hukuksal; yani sistemin kendi araçlarının kullanılması ya da derin ekoloji hareketinin salık verdiği gibi toplumu yok sayan bir canlı merkezli yaşam biçimi önerisi de çözüm olamaz. Çünkü doğadan kopuk halde bulunan insan toplumsallığı, muazzam bir biçimde karmaşıklaşmış ve de her sonucun etkisi pek çok; her etkinin sonuçları da pek farklı bir yapıya bürünür hale gelmiştir. Bu durumda sorunların kaynağına inmek için, radikal/kültürel, toplumsal ve çok yönlü bir değişimin gerekliliği apaçık ortadadır. Bu değişimin nasıl/hangi araçlarla gerçekleşeceği gibi sorular ise etik temelinde tartışılmalıdır. Kısa süreli ve etkili bir çözüm üretmesini bekleyemeyeceğimiz; hatta net bir çözüm bile umamayacağımız etik; bu görevi “insan olarak neye değer verdikimiz, ne tür yaratıklar olduğumuz, ne tür bir yaşam sürdüğümüz, doğadaki yerimizin ne olduğu, nasıl bir dünyada kendimizi geliştirebileceğimiz gibi temel bir takım soruları” (Jardins 2006, s. 35) sormamızı sağlayarak ve bulduğumuz cevapları ortaklaşmamıza yardımcı olarak yerine getirebilecektir. Etik ve politik arasındaki gerilimin burada faydası yoktur. Elbette ki saf, akademik bir düşünce ile aşılamayacak türden problemlerden dem vurmaktayız; ancak politikanın dahi bugün “iyinin ne olduğu ve iyiye nasıl ulaşılacağı gibi” etik problemleri mevcuttur (Bookchin 1996; s. 38). Ayrıca yararcı, deontolojik gibi klasik etik yaklaşımlarına sahip çıkmak demek var olan statükoyu korumak adına takınılan muhafazakâr tutumu kabul etmek demektir. Dünyayı kapsayacak ortak bir etik yaratmak mümkün müdür? Bu soruya yanıtı, tekçi-çoğulcu ahlak ayrımını burada tartışması zaman itibarıyla olanaklı olmadığından dışarıda tutarak, en azından bunun ilk kez bu kadar mümkün olduğunu ileri sürerek vermek istiyorum. İnsanlığın kaderinin birbirine ilk kez bu kadar bağımlı halde olduğunu, pek çok sorunun benzer ve aynı toplumsal-sistemik sebeplerden ve dünya görüşünden kaynaklandığını ve herkes tarafından benzer şekillerde algılandığını ve dolayısıyla sorunlarla başa çıkmak bakımından ortak bir mücadele gerektireceğini; buna, içerisinde yaşadığımız sistemin, nasıl ortak uluslararası bir hukuka gereksiniyorsa işte o derecede gereksindiğini belirterek, ileri sürdüğüm bu önermeyi gerekçelendirmek istiyorum. Bu yönde öne sürülen önerilerden biri, Batı etiğinin kapsamının geliştirilmesi ise de, bu bakış, burada çizilen genel çerçevenin oldukça uzağında kalmakta. Görülen odur ki mevcut insan hakları sadece doğduğu toprakların insanlarına bile bir kurtuluş sağlayamamaktadır; bu durumda diğer varlıklar lehine genişletilmeleri bir önem ifade etmeyecektir. Teknik yapılmasını bugünkü hale dönüştüren ilk toplumlar olması sebebiyle, söz konusu yaklaşım içerisinde sanayi devrimine mahal veren toplumlar Batı toplumları olmuşlardır. Fakat mevcut teknik duruma diğer toplumların önce ulaşması dahilinde, onların farklı şekilde davranış

olacağını kanıtlayan veriler mevcut değildir. Yine de dünyanın nüfusunun çoğalması ve dünyanın geri kalan kısmına hem kültürel, hem de ticari olarak pazarladıkları mahut standardın bu kesimlerce benimsenebileceği korkusuyla, kısa dönemli çıkarlar olarak baktıkları dünya yaşamının, tükenme yolunda olduklarını kavramaları, doğayı araç olarak gören kültürlerini bu yönde yeniden yapılandırılmaları ve geçmiş hatalarını telafi etme çabalarına girişmeleri zorunlu bir ihtiyaçtır.

Kaynakça

- Aygün, B.;- Mutlu, A.(2006) “Ekolojik Toplumun Organik Toplumla İlişkisi Üzerine”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, sayı:61-1, s.4-35.
- Bookchin, M.(1996) Ekolojik Bir Topluma Doğru, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Çiğdem, A.(1997) “Toplum, Doğa ve Eko-politik Hareketler”, Birikim, Sayı: 98, s.31-38.
- Des Jardin, J. R. (2006) Çevre Etiği, Ankara: İmge Kitabevi.
- Kovel, J. (2005) Doğanın Düşmanı, İstanbul: Metis Yayınevi.
- Popüler Bilim Dergisi, (2003), sayı:11, s.44-6.
- Regan, T.(2005) “Hayvan Hakları İçin Temel Argümanlar”, Birikim, Sayı:195, s.31-36.
- Reinart, Ü. B. (2003) Biz Toprağı Bilirik, İstanbul: Metis Yayınevi.

HABERİN VE HABERCİLİK ETİĞİNİN YENİ DAYANAKLARINI GELİŞTİRMEK

Doç. Dr. Çiler DURSUN

Ankara Üniversitesi, Gazetecilik Bölümü

Özet: Haber etiğine ilişkin çalışmaların çoğu, haberin ne'liğini sorun etmeksizin, onu olayların/olguların yansıtımı ve gerçeğin aktarımı olarak ele almaktadır. Buradan hareketle, gazetecilik etiğinin de mesleğin yapılış tarzına dair bir takım kuralların saptanması ile geliştirilebileceğine odaklanmaktadır. Oysa özellikle habere ilişkin fenomenolojik yaklaşım, haberin gerçeğin bir inşasını içerdiğini ve gazetecinin de ancak kendi etkinliğinin doğasının farkında olduğu ölçüde mesleğe dair etik bir anlayışı geliştirebileceğini ve sürdürebileceğini işaret eder. Bu çalışmada Avrupalı ve Türk gazetecilik öğrencilerine uygulanan ve meslek etiğini nasıl algıladıklarına dair bir anketin karşılaştırmalı sonuçlarının da ışığı altında, gazetecilik/habercilik etiğini geliştirmenin uygun yordamının ne olabileceği tartışılmaktadır. Tartışmaların sonucunda habercilik etiğinin geliştirilerek sürdürülmesinin, insanın yaşamı pratikleriyle ve dünyayla ilişki kurma tarzıyla yakından ilişkili olduğunu öne sürmekteyiz.

Anahtar sözcükler: haber etiği, fenomenoloji, gazetecilik, medya

Abstract: Most of the studies on news ethics, without problematising the whatness of news, consider the news as reflections of real events and facts. Starting from this point, these studies focus on developing some of the rules about the way to do the profession at work. Contrary to this approach, the phenomenological approach of news points out that the news is a constructed reality and newswriters can develop and sustain an ethical position only in so far as they recognize the nature of their activity. Under the light of the comparative results of a survey on journalism ethics which was applied to the both European and Turkish journalism students in 2005, we are discussing the possible ways to improve news ethics. It is argued that improving and sustaining news ethics are interconnected to the life practices of human and to the way to relate the world we live in.

Keywords: news ethics, phenomenology, journalism, media

GİRİŞ

Medya sektörünün endüstriyel dinamikleri, haber ve habercilik etiği geliştirme konusundaki çabaları çoğu kez boşa çıkaran bir işleyişe sahiptir. Özellikle yirminci yüzyıl boyunca haberciliğin gittikçe artan ölçüde ticari bir faaliyete dönüşmesi, etik arayışların yaygınlaşmasını ve uzun süreli kabul görmesini zorlaştırmıştır. Çünkü haberciliğin ticari bir etkinlik tarzı olarak süregitmesi, yani özel ve sınıfsal nitelikli ekonomik çıkarlarla içli dışlı olması ile genellik arz eden soyut bir “kamu” için yapıyor olması arasında giderilemez bir gerilim vardır. Süre giden bu gerilim, etik ilkeler ile medya sahipliği ve mülkiyet ilişkileri arasındaki bağın gün geçtikçe zayıflamasına yol açmaktadır. Böylelikle haber ve habercilik etiği meselesi de daha çok muhabir, çeşitli düzeydeki haber emekçileri ve editörler açısından konu edilmektedir. Yani medyanın sektörel dinamikleriyle ve mülkiyet ilişkileriyle ve bu ilişkilerin asıl kurucu aktörleriyle değil, çalışan gazetecilerin “mesleği nasıl yaptıklarıyla” bağlantılı bir değerlendirme tarzı güçlenmektedir. Muhabirlerin nesnellik ve yanlılıkları, haberde mahremiyete ne ölçüde girilebileceği, gazetecilerin kaynaklarıyla ilişkilerinde hangi davranış

kodlarının geçerli olması gerektiği, habercinin dürüstlüğü, savaş ve terör haberlerinin sunulma tarzları vb... haber çalışanlarının kurumsal bir yapıdaki kişisel etkinlikleri çerçevesinde sorgulanmaktadır. Bu demektir ki gazetecilerin/habercilerin davranışlarının geri planındaki anlayış ve algılara yol açan koşulların niteliği de, bu algıların ne'liği de yeterince sorunlaştırılmamaktadır.

Habercilik etiği, haber çalışanlarının neyi yapip neyi yapmamaları gerektiği uyarınca geliştirilmeye çalışıldığında medya sahipliği meselesi ile birlikte bir başka sorun daha konu ve kapsam dışı kalıvermektedir: Haberin kendisinin ne'liği...Haberin yeryüzünde olmuş bitmiş olayların gerçek ve nesnel bilgisi olarak düşünülmesi, özellikle yirminci yüzyıl gazeteciliğinde haberin ne'liğini tarif eden en önemli parametreydi. Kuşkusuz bir bilgi türü olarak haberin nesnellğine yapılan vurgular, pozitivist bilim anlayışından güç almaktaydı. Haberciler için de kendi etkinliklerini meşrulaştırmayı kolaylıkla sağlamaktaydı. Bununla birlikte özellikle yirminci yüzyılın son yarısında fenomenolojinin bir düşünce sistemi olarak felsefede ve toplumsal kuramda artan önemi, haber denilen bilgi türüne bakışı da belirlemeye başlamıştır. Buna göre haberin, dünyaya ve insana dair bir anlatı olarak kurucu bir rolü vardır. Bu kuruculuk özelliği, fenomenolojik haber anlayışında açıkça geliştirilmektedir. Haber, dünyanın nasıl bir yer olduğunu, insanlar arasındaki gelişti türden ve düzeyden ilişkilerin ne'liğini hem sergileyen hem de yeniden inşa eden metinler olarak öncelikle insanın varlık bütünlüğüne dair bir müdahaledir. Yani haber, varoluşsal bir müdahale tarzıdır. Müdahale eden, insandır; müdahalesi ise insana ve insanın dünya haline yöneliktir. Dolayısıyla haber, kimin nerede ne zaman ne yaptığını ile dar anlamda ilgili olsa bile, geniş ve hakiki anlamıyla bir *dünya bilgisidir*. Bu niteliğiyle, insanın yeryüzündeki varolma tarzını da belirlemektedir.

Haber olarak yazılan dünya, esasında belirsiz ve yakalanması zordur, ta ki olaylara dair ve olaylar arasında bir tutarlılık kurulana kadar. Dolayısıyla habercinin/gazetecinin işi dünyevi akışa bir düzenlilik yüklemektir. Bu amaçla etrafta olup biten, göze çarpan fenomenlerin düzensizliği, habere boyun eğdirilir ve düzenli bir anlatıya dönüştürülür. Bu boyun eğdirme, haber toplama ve yazma sürecinin rutin pratikleri tarafından desteklenir. Bunun anlamı, habercinin/gazetecinin etik sorumluluğunun sanıldığından daha fazla olduğudur. Sadece fenomeni olabildiğince "doğru" aktarmakla ilgili bir sorumluluk değil; fenomeni tanımlamak, tarif etmek, sınırlandırmak ve belirli bir neden-sonuç bağıntısı kurmakla da ilgilidir. Süreç, karmaşık bir fenomenolojik süreçtir: Haberi oluşturanlar ile haberi alanlar arasında karşılıklı iletişimsel bir yönelim söz konusudur. Bu yönelimsellik, ilk düzeyde habere dairmiş gibi ortaya çıkar; ancak ikinci düzeyde asıl olarak içinde yaşanan dünyaya ve yaşantılara dair bir yönelimsellik olduğu görülür. "Toplumsal gerçekliğin haber tarafından inşası" nosyonu, tam da böylesi bir yönelimselliğin özlüce anlatımıdır. Zorunluluktan kaynaklanan bu yönelimselliğin, yönelenlerin keyfince gerçekleşmeyeceği de açıktır. Haberle dünyaya yönelmek, yapılandırılmış bir tarzda süregider. Bu yapılandırılmış tarz, haberciliğin temel etik sorunlarını da yeniden üretir. En genel anlamıyla söylenirse, haberle dünyaya yönelmek, 'başkalarının deneyimlerini belirleme gücüne sahip olanların pratiklerinin bir ürünüdür.' Başkalarının deneyimlerini belirleme gücüne sahip olanlardan kasıt ise, dar anlamıyla, yalnızca gazeteciler ve haberciler değil, aynı zamanda medya sahipleridir. En genel anlamıyla ile yeryüzündeki kurulu güç ilişkileri ağında, başkalarının eylemleri ve kararları üzerinde sınıf, cinsiyet, ırk, etniklik veya din gibi çeşitli konumları işgal ederken bir belirleyicilik gücü uygulayabilenlerdir. Yani

kapitalist, erkek, Anglo-Sakson ve beyaz olanların pratiklerinin ürünü olan bir yönelimden söz etmekteyiz esasen.

Habere yaklaşımımızda takip edilen bu eleştirel çizgi, bu çalışmada, yaygın kanının ve girişimlerin aksine, haber ve habercilik etiğinin, mesleki kuruluşlar tarafından uygulamaya dair bir takım kuralların saptanması, sıralanması ile geliştirilemeyeceğine dikkat çekmektedir. Fenomenolojik bir bakış açısından hareketle bu çalışmada, gazetecinin/ habercinin ancak ve ancak “kendi etkinliğinin doğasının farkında olduğu ölçüde” mesleki etik anlayışını geliştirilebileceği, sürdürülebileceği ve yaygınlaştırılabileceği öne sürülmektedir. Habercilerin, herhangi bir mesleki etiğin ve yaşama etiğinin oluşumuna olanak sağlayacak bir yanıt üretmelerinin olanaksızlığı, ve olanaksızlığın nedenlerine ve sonuçlarına değinilecektir. Türkiye’de ve Avrupanın çeşitli ülkelerinde gazetecilik eğitimi gören öğrenciler üzerinde 2005 yılında yaptığımız kapsamlı bir anketin sonuçları da, bu tartışmalar bağlamında gözden geçirilecektir. Anket sonuçları, geleceğin gazetecilerinin habercilik etiği ile ilgili olarak en önemli gördükleri sorunların neler olduğunu, gazetecilik etiğini edinmenin en doğru yordamının ne olabileceğini ve medya çalışanlarının etik anlayışları üzerinde belirleyici olan mekanizmaları, ulusal ve uluslar arası ölçeklerde karşılaştırmalı olarak tartışmaya açmaktadır. Bütün bu araştırmalar tarafından da desteklenen savımız, habercilik/gazetecilik etiğinin kökeninin, mesleki pratiklerin kendi içine gömülü olmaktan çok insanın yaşama pratiklerine ve dünyayla ilişki kurma tarzına gömülü olduğudur. Çalışmamızda haber ve habercilik etiğinin yeni dayanakları olarak, mesleki pratiklerin gerçekleştirim tarzlarından ziyade, yaşamın farklı deneyimlenme ve gerçekleştirim tarzlarını iletişim eğitiminde öne çıkarmak gerektiğini önermekteyiz.

BULGULARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu araştırma Türkiye’de iletişim ve medya eğitimi alan 40 lisans öğrencisi ile Avrupa’nın çeşitli ülkelerinde iletişim ve medya eğitimi alan 40 öğrenci olmak üzere toplam 80 öğrencinin katılımıyla 2005 bahar döneminde gerçekleştirilmiştir¹. Katılımcıların 39’u kız 41’i erkek öğrencidir. Medya etiği ile ilgili olarak 5 soru yöneltilmiş ve bu sorulara verilen yanıtlar hem frekans dağılımına tabii tutulmuş hem de çapraz tablolar oluşturularak ayrıntılı karşılaştırmalı incelemeler yapılmıştır.

Öğrencilere öncelikle medya sektöründe işe başladıklarında ilk karşılaşabilecekleri etik sorunun ne olacağı üzerine bir tahminde bulunmalarına yol açacak soru yöneltilmiştir. Çıkar çatışması yaşamak, öğrencilerin işe girdiklerinde karşılaşabilecekleri ilk sorun olarak belirmektedir. Bunu doğruluk sorunu ile kaynak/muhabir ilişkisine dair sorunlar izlemektedir. Doğruluk sorunu ve çıkar çatışması birlikte değerlendirildiğinde, daha kuramsal veya kavramsal görünen bu sorunlar, medya öğrencileri açısından ilk karşılaşabilecekleri yani temel sorunlar olarak belirmektedir. Mesleğin daha pratik yanlarıyla ilgili sorunların ağırlığı, asıl “büyük meselelere” göre göz ardı edilmektedir.

Etik sorunlar	sayı	Yüzde
çıkar çatışmaları	42	% 52,5
kaynak/muhabir ilişkisi	13	% 16,3
ani olayların canlı yayını	2	% 2,5
doğruluk sorunu	13	% 16,3
reklam baskıları	2	% 2,5
ikincil kaynakların yaratacağı sıkıntı	3	% 3,8
mahremiyet	1	% 1,3
düzmece olaylar	1	% 1,3
diğer	3	% 3,8
toplam	80	% 100,0

Tablo 1: Meslekte ilk karşılaşılabilecek düşünülen etik sorunların genel dağılımı

	İşe başlayınca ilk karşılaşılabilecek etik sorun			
	Türk		Avrupalı	
	sayı	yüzde	sayı	yüzde
çıkar çatışmaları	21	% 52,5	21	% 52,5
kaynak/muhabir ilişkisi	2	% 5	11	% 27,5
ani olayların canlı yayını	2	% 5	-	-
doğruluk sorunu	9	% 22,5	4	% 10
reklam baskıları	-	-	2	% 5
ikincil kaynakların yaratacağı sıkıntı	2	% 5	1	% 2,5
mahremiyet	-	-	1	% 2,5
düzmece olaylar	1	% 2,5	-	-
diğer	3	% 7,5	-	-
toplam	40	% 100	40	% 100

Tablo 2: Meslekte öncelikle karşılaşılabilecek olan etik sorunların kültürel dağılımı

İlginç olan nokta (tablo 2'den de görüldü gibi) gerek Avrupalı medya öğrencilerinin gerekse Türk öğrencilerin, çıkar çatışmalarını ilk karşılaşılabilecek sorun olarak varsaymalarıdır. Mesleğin pratik sorunları ise daha çok Avrupalı öğrenciler tarafından ilk yüzleşecekleri meseleler olarak düşünülmektedir. Buna karşılık Türk öğrenciler doğruluk sorunu gibi daha

kavramsal sorunların bir şekilde karşılına hemen çıkacağını düşünmektedirler.

Gazetecilik ve habercilik etiğinin en iyi nerede öğrenilebileceğine ilişkin ikinci soruya verilen yanıtların dağılımından da görüldüğü üzere, etiğin ağırlıklı işbaşında öğrenileceği düşünülmektedir. Yani etik ilkelerin ve etik anlayışın gelişmesi açısından geleceğin habercilerin göre asıl mecca işyeri yada staj ortamıdır. Etiğin sınıfta teorik olarak da kavranabileceği görüşü azınlıkta kalmıştır.

Etik nerde öğrenilir	Sayı	yüzde
sınıfta öğrenilir	25	% 31,3
stajda öğrenilir	13	% 16,3
işbaşında öğrenilir	42	% 52,5
toplam	80	% 100,0

Tablo 3: Gazetecilik etiğinin en iyi nasıl öğrenilebileceğine ilişkin görüşlerin genel dağılımı

Bu genel dağılımı ayrıntılandıran dördüncü tabloya baktığımızda, Türk öğrencilerin işbaşındaki pratiklere verdiği önemi, okullardaki eğitime vermedikleri, staj deneyimlerini de yine bu anlamda yeterli görmedikleri düşüncesiyle yaygın olarak karşılaşıyoruz. Oysa Avrupalı gazetecilik öğrencileri açısından, işbaşındayken etik formasyonu kazanmak kadar sınıfta etik eğitimi ve hatta stajın da bu anlamda katkısı önemli görülmektedir. Elbette Batıda eğitim alan öğrenciler de uygulamayı öne çıkarmaktadırlar ancak staj yeri de işyeri kadar önemli görünmektedir. Türkiye’de habercilik stajlarının sorunlu olduğu ve çoğu öğrencinin habercilikle ilgisi olmayan “ayak işleri” ya da ofis içi işlerle staj vaktini geçirmek zorunda bırakıldığı hatırlanırsa, stajın neden, Türk öğrenciler tarafından fazla anlamlı görünmediği netlik kazanacaktır.

Gazetecilik etiği en iyi nasıl öğrenilir	Türk		Avrupalı	
	sayı	Yüzde	sayı	yüzde
sınıfta öğrenilir	14	% 35	11	% 27,5
stajda öğrenilir	3	% 7,5	10	% 25
işbaşında öğrenilir	23	% 57,5	19	%47,5
toplam	40	% 100	40	% 100

Tablo 4: Gazetecilik ve habercilik etiğinin en iyi öğrenilebileceği ortamın kültürel dağılımı

Beşinci tabloda, gelecekte medya sektöründe karşılaşılması olası etik sorunlara uygun çözümlerin geliştirilmesine yardımcı bir anlayışı kazandırmada, medya eğitimi veren kuruluşların payına bakıldığında, genel olarak okulların etik sorunlara karşı öğrencileri hazırladıkları kanısı hakimdir.

Okulun verdiği Önhazırlığın gücü	sayı	yüzde
hiç hazırlamıyor	4	% 5
hazırlamıyor	19	% 23,8
emin değilim	13	% 16,3
hazırlıyor	39	% 48,8
mükemmel hazırlıyor	5	% 6,3
toplam	80	% 100

Tablo 5: Okulun öğrencileri gelecekteki etik sorunlara karşı ne ölçüde hazırladığına ilişkin görüşlerin genel dağılımı

Türk öğrenciler bir önceki tabloda etiğin en iyi işbaşında edinilebileceğini düşünse de, medya okullarının da etik anlayışların geliştirilmesinde önemli payı olduğunu düşünmektedirler. Avrupalı öğrenciler açısından da iletişim/medya okullarının etik eğitiminde belirgin bir yeri ve önemi vardır. Bu tabloda okulların etik sorunlara karşı öğrencileri hiç hazırlamadığını ya da yeterince hazırlamadığını düşünenlerin %25 ile % 32,5 arasındaki ağırlıkları da dikkate değerdir.

Okul sizi mesleki etik sorunlara karşı ne ölçüde hazırlıyor?	Türk		Avrupalı	
	sayı	yüzde	sayı	yüzde
hiç hazırlamıyor	2	% 5	2	% 5
hazırlamıyor	8	% 20	11	% 27,5
emin değilim	6	% 15	7	% 17,5
hazırlıyor	20	% 50	19	% 47,5
mükemmel hazırlıyor	4	% 10	1	% 2,5
Toplam	40	% 100	40	% 100

Tablo 6: Okulun öğrencileri gelecekteki etik sorunlara karşı ne ölçüde hazırladığına ilişkin görüşlerin kültürel dağılımı

Yedinci tabloda ise kişisel olarak davranışlardaki etik muhakemeyi en çok hangi unsurun etkilediğine dair sonuçlar yer almaktadır. Çalışılan medya kuruluşlarındaki yönetim kademesinden gelen baskılar ve yönlendirmeler, hem Türk hem de Avrupalı öğrenciler açısından kararlarına en fazla etkide bulunan unsur olarak ortalama % 46 ile karşımıza çıkmaktadır. Ardından gazete patronunun Baskıları (% 20) ve izleyiciler- okuyuculardan gelen tepkiler (%20) yer almaktadır.

Etik davranışın belirleyeni	sayı	yüzde
yönetim kademesinin baskıları	37	% 46,3
gazete patronunun baskıları	16	% 20
izleyiciler	16	% 20
diğer	11	% 13,8
toplam	80	% 100

Tablo 7: Gazetecinin etik davranışını belirleyen etkenlerin dağılımı

Sekizinci tabloya göre Türkiye’de gazete patronunun baskıları ağırlıklı ikinci unsur iken, Avrupalı gazetecilik öğrencileri, izleyici ve okuyucuları etik kararlar verirken daha belirleyici görmektedirler. Bu fark, Türkiye’de medya sektörünün patronların doğrudan belirleyiciliğine Avrupadaki medya sektöründen daha eğilimli olduğu ipucunu vermektedir. Batıda habercinin okuru- izleyicisi ile kurduğu bağın hakikiliği, onlardan gelen tepkilerin dikkate alınması ve etik kararlarına bir temel oluşturması açısından daha fazla olanak tanımaktadır habercilere. Türkiye’de ise haberci, sendikal haklara ve iş güvencesine sahip olmadığından öncelikle yönetim kademesiyle ve patronla ilişkilerinin niteliğine göre işini sürdürebilmekte ve Batılı meslektaşları kadar bir dış unsuru referans noktası olarak kurmakta rahat davranmamaktadır.

Etik davranışınızı en çok hangisi etkiler?	Türk		Avrupalı	
	sayı	yüzde	sayı	yüzde
yönetim kademesinin baskıları	18	% 45	19	% 47,5
gazete- medya patronunun baskıları	11	% 27,5	5	% 12,5
İzleyiciler- okuyucular	3	% 7,5	13	% 32,5
diğer	8	% 20	3	% 7,5
toplam	40	% 100	40	% 100

Tablo 8: Gazetecinin etik davranışını belirleyen etkenlerin kültürel dağılımı

Bütün bu sonular topluca ve birbiriyle bağlantılı olarak yorumlandığında:

- habercilikte etiğin halen çalışılan sektörün işleyiş mantığına fazlasıyla tabii olduğunu;
- etik kavrayışın medya eğitimi veren okullar kadar hatta ondan daha ziyade işyerlerinde yani fiilen habercilik yaparken geliştirilebilecek bir şey olarak görüldüğünü;

- kamunun çıkarı ile medya kuruluşunun çıkarı arasındaki çatışmalar başta olmak üzere çeşitli çıkar çatışmalarının ilk ve belki de en çok karşılaşılabilecek etik mesele olarak düşünüldüğünü;
- çıkar çatışması ile doğruluk sorunlarının kavramsal nitelikte sorunlar olmalarına rağmen uygulamaya dayalı diğer mesleki meselelerden daha ağırlıklı sorunlar olarak algılandığını söylemek olanaklıdır.

YENİ ETİK DAYANAKLARA DAİR

Haberin ve haberciliğin öteden beri kamu yararı ölçütüyle çerçevelenmiş olmasına ve gazetecinin kendisini demokratik iradenin rasyonel netleşmesi sürecinin vazgeçilmez aktörü olarak görmesine dayalı öz-disiplin kodları çoktandır geçerlilikleri zayıflamış ölü sözler gibi algılanmaktadırlar. Bunun temel nedeni olarak, medya sektörünün ticari bir faaliyet haline geldikçe kapitalizmin gereklerine uygun ilkeleri devreye sokması gösterilmektedir. Bu araştırmanın bulguları da medya eğitimi alanların etik anlayışlarının ağırlıklı olarak sektörün iş pratiklerine ve dinamiklerine göre belirlendiğini doğrulamaktadır. Sektöre yeni girecek olanların gayet farkında oldukları bu durum, sektörde fiilen çalışanlar için artık bir realitedir.

Haber ve habercilik etiğini sektörel zorlamalardan bağımsız kurabilmenin olanağı zayıf olmakla birlikte yine de böylesi bir etiği neye dayanarak geliştirebileceğimiz üzerinde kafa yormamız gerekmektedir. Habercilik etiği eğitiminde yaygın görüşlerden birisi, vaka merkezli bir yaklaşımla etik konuları netleştirmektir. Ancak bu yaklaşım, habercilik etiğini bir tekil olaylar ormanına çevirme riskini beraberinde getirir. Üstelik her yeni olayla karşılaştıkça haber etiğinin peşine düşen gazetecinin aslında kendi ölçütleri de yoktur. Kitle medyası dünyasında izleyicilerin/okurların, reklam gelirlerinin ve piyasa yasalarının gazeteci üzerinde sözü geçmektedir. Diğer bir yaklaşım ise genel davranış normlarını tanımlayan ve özellikle de ahlaki eylemin iddiasını (kim neyden kime karşı sorumlu) kesinleştirmek isteyen bir sorumluluk etiği de, gazetecilere uygulanmak için fazla karmaşıktır. Sorumluluk etiği, habercilik pratiğindeki değişkenlerin sayısını ve sonuçlarını önceden görmenin gücüyle zayıf bir yaklaşım olarak kalabilir. Yani herhangi bir olay karşısında gazetecinin etik bir yargı geliştirmesi kendi mesleğinin elverdiğinden daha fazla zaman alabilir ve dolayısıyla olanaksızlaşır. O halde haberin ve habercilik etiğinin yeni dayanaklarını geliştirmek adına daha kuramsal bir çerçeve üzerinde durmak gerekmektedir. Bu çerçeveyi, yukarıda değindiğimiz habere fenomenolojik yaklaşım sağlayabilir.

Öncelikle haber ve habercilik dediğimiz anda sadece gazetecinin iş yapma pratikleri ve bunun sonucundaki bir ürün olarak haberden daha fazla bir şey hakkında konuşuyor olduğumuzu fark etmek zorundayız. Haberler, toplumsal gücün türlü uygulamalarının örtük ya da açık sahnesidirler. Söz konusu uygulamaları, doğal, normal, meşru ve ezelden ebede süren birer hareketmişçesine de yeniden üretirler. Hatta eleştirirken bile bunu yaparlar. Çünkü güç uygulamalarını eleştirerek temsil edişleriyle, kaçınılmaz olarak, onlara bir *varoluş* kazandırırılar. Haberler, hayatlarını ve kendilerini temsil ettiği, gösterdiği, sergilediği insanların varoluşlarına ciddi bir müdahalede bulunan metinlerdir. Onları adlandırarak, onları kategorize ederek, sınıflandırarak, onları halihazırda kullanılan hayata dair belirli haber temalarının içine sıkıştırarak, onları haber anlatısına ve diline boyun

eğdirerek, onları iyi veya kötü, köle veya efendi, kurban veya fail konularına hapsederek müdahalesini gerçekleştirmektedir. Haberler, günümüz dünyasında varolan güç ilişkilerini sürdürmeye neredeyse *adanmış* metinler haline gelmiştir. Gazeteciliğin elektronik medyayla bütünleşik hale gelmesine, değişen gazetecilik pratiklerine ve sektörün yoğunlaşan “vahşi” rekabetçiliğine koşut olarak son çeyrek yüzyılın haberciliğinin özelliği olan bu adanmışlık, ne bütünüyle habercinin arzusundan ne de sadece haber kuruluşlarının sahiplerinin ve yöneticilerinin açık veya örtük manipülasyonlarından kaynaklanır. Her ikisi de bir haber yapılırken değişik düzeylerde geçerli bir belirleyiciliğe sahiptirler. Ama asıl sorun, toplumsal ilişkiler alanındadır. Haberlerde gücün ve güçlünün görüşlerinin, doğru veya yanlış, hakim hale gelmesi, içinde yaşadığımız toplumsal alanın özelliği ile yakından ilgilidir. Çeşitli güç ilişkileriyle hareketlenen toplumsal alanla bağlantımızı kuran anlam çerçeveleri olarak haberler, bu ilişkileri ters yüz eden değil ufak rötüşlarla devam ettiren, onlara makulluk atfeden alanlar olmaya eğilimlidir. Kanımca bu eğilim, burada olanağını yani olup olamayacağını gözden geçirdiğim habercilik etiğinin veya etik bir haberciliğin önündeki en önemli engeldir.

Engeli bir yana bırakıp olanağını gözden geçirirsek, habercilik etiğinin yeni dayanağı habere konu olan *her şeyin* insanla ve insanın varoluşuyla zaten içsel olarak bağlantılı olduğunu idrak etmekle ve bu idrakı, bu farkındalığı medya çalışanlarının vicdani ve bilinci haline getirecek sürekli ve yaygın bir çabayla kurulabilir. Ancak böylelikle belki toplumsal güç ilişkilerini sürekli yapılandıran, bu güç ilişkilerinin değişmesi için herhangi bir umut vaat etmekten uzak günümüzdeki yaygın haberciliğin etik sorunlarının üstesinden gelinebilir. Her ne kadar habercilik/gazetecilik yapanlar açısından haber, dünyada, yakın ve uzak çevremizde olup bitenlerin resmedildiği metinler olarak görülse de mesele bu kadar basit değildir. Olguların ve olayların öyküleştirmesi ya da yansıtması olarak haberi tarif edenler, temelde liberal haber anlayışına bağlı bir tarife bağlı kalmaktadırlar. Bunun alternatifi olarak gelişen eleştirel haber anlayışında ise, gerçek ya bize çarpıtılmış haliyle ulaşmaktadır veya en iyi ihtimalle de çarpıtılmadan çok, habercinin yerine getirdiği bir yeniden kurma/inşa etme işlemi sonucu karşımıza çıkmaktadır diye düşünülür. Bu ayrımın önemi, habercinin işbaşındayken nasıl bir iş yaptığına dair öz farkındalığının iki çeşidini sunmasından kaynaklanır. Yansıtıma dayalı bir yaklaşım içerisinde çalışan haberci, “yansıtığı” şeyin, olgunun/olayın kendisinden başka bir şey olmadığını zannederek haberini yaparsa, bu algılama onu, olgunun/olayın taraflarına yani içindeki insanlara ve genel olarak da insan unsuruna karşı sorumsuz kılabilir. Haberci, kendisini sadece “gerçeğe” karşı sorumlu hissedebilir. Yanılsamalı bir şekilde, gerçek denilen şeyle arasında koyacağı mesafeyle onu en tarafsız bir üçüncü noktadan yakalayabileceğini öne sürer. Gazeteci böyle düşünürken belki insanlara ilişkin hissetmediği sorumluluğu ve edinemediği öz-farkındalığını, “gerçeğe” ilişkin hissetmektedir diyebilmek de kolay değildir. Çünkü gerçek dediğimiz şey, insanların toplumsal dünyada birbirleri arasındaki ilişkilere dair geliştirdikleri, inandıkları ve savdukları çeşitli imgesel tasarımlar arasındaki mücadelede ortaya çıkmaktadır. Toplumsal, politik, kültürel, ekonomik boyutları olan bu farklı tasarımlar veya tahayyüller arasındaki mücadele ise boşlukta değil, verili güç ilişkileri zemininde sürmektedir. Yani gerçeğin yaratımı, gücün hareketlendirdiği bir alanda olup bilmektedir. Öyleyse gerçek, halihazırdaki güç ilişkilerince kurulur. Gazetecinin kendisini bu verili alanından azade bir üst bakış noktasında görmesi, çağımız haberciliğine dair yapılabilecek en naif anlatımlardan biri olmaya mahkumdur.

Peki dünyaya dair böylesi farklı tasarımlar arasındaki mücadelenin amacı ve hedefi nedir? Sınıf, cinsiyet, ırk-etniklik, din gibi ayrışmalar boyunca oluşan her gerçeklik tasarımı, dünyayı kavranabilir kılmaya yöneliktir. Her tasarım, onu tasarlayan kimliklerin kendi varoluşlarına özgü çıkarları savunmayı amaçlar. Her kimlik, toplumsal ilişkiler alanında kendi varlığını sürdürmek, mümkünse eğer gücünü arttırmak, kendi kısmi çıkarını genelleştirmek ve yaygınlaştırmak üzere, kendi kimliğinden emin olmak üzere söz konusu gerçeklik tasarımlarını oluşturmaya uğraşır. Dünyanın tam da yazıldığı/gösterildiği gibi bir yer olduğuna izleyicileri/okuyucularını inandırmaya çalışır haber. Gösterdiği olaylar ve ilişkilerle, bize bu olayları ve ilişkileri nasıl anlayacağımıza dair güçlü yorumlar önerir. Buradan haberin statüsüyle ilgili bir diğer önemli çıkarımı yapabiliriz: Haber, bir bilgi türü olmasından başka, bir “ilişki” türüdür de. Haber bir ilişkidir: a) Şeylerin birbiriyle ilişkilendirilmesi, b) insanların birbirleriyle ilişkilendirilmesi ve c) şeylerin insanlarla ilişkilendirilmesi, haberler aracılığıyla gerçekleşir. Bu ilişkilendirmelerle, toplumsal alanda kimin kim olduğu, farklı konuların birbirlerine göre durumları tanımlanır ve yeniden üretilir. İzleyici/ okuyucu insanlar, bu konuları benimseyerek toplumsal alandaki yerini kabul etmeye davet edilir. Dolayısıyla haber, sürekli bir davet ve bir çağrıdır aynı zamanda.

Haberin çağrısı esasen iki yönlüdür: İlki, bir “dünya bilgisi” olarak haber, içinde yaşadığımız dünyayı, bu dünyaya dair zihnimizde oluşturduğumuz tasarımları şekillendirir. Bu demektir ki sunduğu günlük içeriğiyle haber, dünyanın nasıl bir yer olduğunu bize “göstermeye” yönelik bir çağrı metnidir. İkincisi ise, haber, içeriğinden bağımsız olarak, biçimsel yapıyla haber, kendisini okuyan ile yazan arasında kesin bir ayırım olduğunu öne sürer. Ne var ki haber okuru aynı zamanda haberi yazandır ve tersi de geçerlidir. Materyal olarak (yazılı, görsel) ortaya konuluş biçimi ve bununla ilgili bütün örgütlü süreçler, gerçeğe birinci dereceden yaklaşan (yazan) ile ikinci dereceden yaklaşan (okuyan, izleyen) arasında kesin ve değiştirilemez bir *konum farkı* üretir. Oysa okuma ve yazma etkinliklerinin tümünü, anlam oluşturucu üretici etkinlikler olarak gördüğümüzde, konuların sabitliği ve geçişsizliği de sorgulanır hale gelir. İşte tam da bu konum farkını üreten biçimsel işleyişinden dolayı haber, aslında gerçeği sunuyor olmasa da, izleyen/okuyanın “benim dışımda, orada bir gerçeklik var ve bana bu gerçeklik haberlerle bildiriliyor, aktarılıyor” duygusunu pekiştirerek *gerçeklik etkisi* dediğimiz sonucu yaratmaktadır. Bu, birilerinin bizim yerimize bize dünyayı anlatmasına ve tanıklıklarına onay vermek anlamına gelir. Şeylere erişmenin saf haliyle olanaksızlığından ötürü, belirli bir mesleki anlayış, anlatım ve dil içerisinden bize aktarımda bulunulmasına razı olmaktadır. Buna eğer “dolayımlayıcılık” denirse, haberci, gerçek ile onu bilmek isteyen arasında bir dolayımlayıcılık ya da aracılık yapan kişidir. Yani içinde yaşadığımız dünyaya ve topluma bizim adımıza ve bizden önce yönelendir. Haberci, yönelme hareketinin ilk kaynağıdır; izleyici/okuyucu ise hareketteki ikinci uğraktır. Böylelikle haberi izlemek veya okumak, içeriğinden bağımsız olarak, izleyici/okuyucu için belirli bir hareketin sürmesinin garantörüne dönüşmek demektir.

SONUÇ

Günümüz haberciliğinde gazeteciler, habere konu ettiği kişilerin, olabildiğince çok yapıyla kavranması ve onların yapı bütünlüğünün tanınmasıyla ilgili herhangi bir kaygı duymamaktadırlar. Mesleği yapma alışkanlıkları, bu kaygıyı geri plana itmeye yol açmaktadır. Oysa eylemlerle ilgili doğru değerlendirmenin yapılabilmesinin koşulu, “bir başkasının bir eylemini, bir kararını veya bir tutumunu değerlendiren kişinin (gazetecinin diyelim), karşısındakinin yapı bütünlüğünü tanınması, onun nasıl bir insan

olduğu ve sözkonusu eylemi yapanın kim olduğunu bilmesi; ayrıca bunu ne gibi koşullarda, nasıl bir durumda yaptığını da bilmesidir” (Kuçuradi, 1998: 62-63). Bu yapılmadığı ölçüde, insanın varlık olanaklarının gerçekleşmesine engel olunmuş sayılır. İşte habercilik etiğinin yeni dayanakları, hem insanın varoluş olanaklarıyla bağlantılı kurulmaya başladığı ölçüde, hem de okuyucuların/izleyicilerin gerçeklikle ilişkilerinin inşaya dayalı olduğunu epistemik hareket noktası olarak almaya başladığı ölçüde geliştirilebilir. Bu yeni epistemik dayanak noktasını kurmak, gazetecinin “kamu adına gerçeği yansıtan” statüsünden vazgeçmesi anlamına da gelmektedir. İşte yeni habercilik etiğinin kurulmasını olanaksızlaştıran şeylerden biri, tam da gazetecinin kendi toplumsal statüsüne duyduğu inanç ve ondan elde ettiği kazanımlardır. Ne yazık ki özellikle habercilik emekçilerinden çok haber yöneticilerinin iman ettiği ve savunageldiği bu inanç, yani habere gerçeğin ta kendisi gibi iman edilmesi, aslında bütün gerçeklik inşasının verili güç ilişkilerini sürdürmek üzere harekete geçirildiği günümüz dünyasında hem gazeteciler tarafından hem de medya sahipleri tarafından vazgeçilmesi olanaksız bir dayanak noktası olmayı sürdürecektir.

Kaynakça:

- Belsey, A. ve Ruth Chadwick, (1998), *Medya ve Gazetecilikte Etik Sorunlar*, çev. N. Türkoğlu, Ayrıntı yay: İstanbul.
- Bourdieu, Pierre, (1991), *Language and Symbolic Power*, Harvard University Press, USA.
- Butler, Judith, (2005), *İktidarın Psikik Yaşamı*, çev. Fatma Tütüncü, Ayrıntı yay., İstanbul.
- Dursun, Çiler, (2005), “Haberde Gerçekliğin İnşa Edilmesi Ne Demektir?”, içinde *Haber, Hakikat ve İktidar İlişkisi*, (derl.) Çiler Dursun, Elips kitap, Ankara.
- Hanson, Gary, (2002), “Learning Journalism Ethics: The Classroom Versus the Real World”, *Journal of Mass Media Ethics*, 17 (3), pp. 235-247.
- Kuçuradi, Ioanna, (1998), *İnsan ve Değerleri*, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara.
- Moressi, Enrico, (2006), *Haber Etiği*, çev. Fırat Genç, Dost kitabevi: Ankara.

Notlar:

¹ Forum for European Journalism Students’in (FEJS) her yıl Avrupanın bir ülkesinde yaptığı uluslararası katılımlı toplantının 2005 yılı ev sahipliğini Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi üstlenmiş ve araştırmannın uluslar arası katılımlı ayağı da bu süreçte tamamlanabilmiştir.

ERİCH FROMM’UN ESERLERİNDE İNSAN VE DEĞERLER PROBLEMİ

Dr. H. Haluk ERDEM

Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Felsefe Grubu Eğitimi Anabilim Dalı

Günümüzde insanın ve değerlerinin ne olduğu problemine yanıt arayan düşünürler, insanlık dünyasının içinde bulunduğu durumdan hareket etmişler ve genelde bir çağ eleştirisi yapmışlardır. Erich Fromm da 20. yüzyılda insanın ve toplumun içinde bulunduğu durumu ele almış ve *yeni insan* anlayışını dile getirmiştir. Erich Fromm 1900 yılında Almanya’nın Frankfurt kentinde doğmuştur. Heidelberg, Frankfurt ve Münih üniversitelerinde psikoloji ve sosyoloji öğretimi görmüştür. Berlin ve Chicago psikanaliz enstitülerinde çalışmıştır. 1930’da H. Marcuse ve T. Adorno ile tanışıp Frankfurt Okulu çalışmalarına katılmıştır. Marx ve Freud’un düşüncelerini buluşturma çabaları da bu dönemden itibaren başlar. Yaşamının son yıllarını Meksika’da geçiren Fromm 1980’de tedavi amacıyla gittiği İsviçre’de ölmüştür (Geçtan, 2004: 283).

Fromm’a göre insan nedir ve nasıl bir dünyada yaşamaktadır? Kişinin değerleri günümüzde nasıl bir değişim göstermektedir? İnsan daha önce toplumsallığı, mantıklı yönü ve alet yapabilmesi ile tanımlanmıştır. İnsan kendinin ayırıcılığı olan, us ve imgelem yeteneğine sahip bir varlıktır. Belirli bir amaca yönelim ve adanmışlık, kişinin kendiyle kurduğu bağ, diğer insanlarla kurulan birlik, etkililik, uyarılma ve heyecanlanma, karakter oluşturma insanın niteliklerini anlatmaktadır (Fromm, 1993: 276-316). İnsan nasıl bir dünya gerçekliğinin ortasında yer almaktadır? Fromm’a göre çağımız bir “endüstri çağı”dır. Bu çağda insan yalnızca kendi isteklerinin veya öznel ihtiyaçlarının tatmini peşinde koşmakta ve bencillik, sahip olma ihtirası insan karakterini belirleyen değerler olmaktadır. Kişiler bireysel bencilliklerini gerçekleştirmenin toplumsal uyuma, barışa ve huzura yol açacağını zannetmektedirler (Fromm, 1995a: 29).

Fromm *Sahip Olmak Ya Da Olmak* adlı yapıtında insanın gerçekliğinden hareket ederek “sahip olmak” ile “olmak” gibi insan varoluşunun iki temel biçiminin ayrımını yapar. Kişi davranışının “sahip olmak” ilkesine göre ayarlanması durumunda, kişinin dünyaya karşı tavrı, sahip olmak, elde etmek, hükmetmek biçiminde belirmektedir. Tüketim günümüz toplumlarında en önemli sahip olma biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır (1995a: 62). Sahip olmak nesnelere ilişkin olduğundan tanımlanabilir. Sahip olmanın belirlediği günümüz toplumlarının karakter yapısı pazar ekonomisi olarak kendisini göstermektedir. Kişilik bu durumda bir nesne olarak görünür. “Olmak” bu kadar kolay tanımlanamaz. Olmak ilkesi, bağımsızlık, özgürlük ve eleştirel düşüncüyü ön koşullar olarak kabul etmektedir. “Yeni insan” sahip olmak kökenli davranış biçimlerinden vazgeçmeye hazır olduğunda ortaya çıkacaktır. Yeni toplum da insanları bir “homo consumens” (tüketen insan) olarak göremediği zaman gerçekliğe adım atacaktır. İnsan böyle bir toplumda rakam olarak görülmeyecektir.

Fromm insanın varoluş sorununun yanıtını ve bu yanıtın değerlerle ilgisini aradığı *Sevme Sanatı*’nda çağdaş insanın mutluluk anlayışına değinir. Çağdaş insan kendisine ve başkalarına yabancılaşmış ve meta haline dönüştürülmüştür. İnsan ilişkileriyle kişinin sürüye bağlı olduğu otomatlaşan ilişkiler haline gelmiştir. Fromm’a göre günümüzde mutluluk temelini mağaza vitrinlerine bakmak ve kişinin dilediğini almasında bulmaktadır. Eğlenmek ve tüketmek mutluluğu yönlendiren yanılular haline gelmektedir. Çekicilik kişilik pazarında aranan bir koşul olmaktadır. Maddi başarıların temel değerler olduğu pazarda kişiler arası sevgi ilişkileri de meta haline dönüşmektedir (Fromm, 1997:

13). Oysa sevgi kişilerarası birliği sağlayan bir değerdir. Sevgi “zorlama olmadan” yalnızca özgür olduğunda yaşanabilen bir eylemdir. Sevgi “sevdiğimiz şeyin büyümesi ve yaşaması için gösterdiğimiz etken ilgi” olarak tanımlanabilir (1997: 34). İlgi, sorumluluk, saygı sevgiyle ilgili değerlerdir.

Çağımızın Özgürlük Sorunu konumuzla ilgisinde insanı anlamının olanağını ortaya koyan bir yapıttır. Fromm’un eleştirisi yine endüstri çağında çağdaş insana ilişkindir. İnsan kendi hayatını yöneten kör ekonomik kuvvetlerin bir nesnesi olmuş ve şeyleşmiştir. En genel anlamda yabancılaşma olgusu insanın karşısına çıkmaktadır (Fromm, 1995b: 59). Bireyin kendi kişiliğini yaşayamaması yabancılaşmanın bir sonucudur.

Tek amacının maddi üretim ve maddi tüketimi en üst düzeyde gerçekleştirmek olan, bilgisayarlar tarafından yönlendirilen makinalaşmış bir toplum korkunç bir hayalet olarak dolaşmaktadır. İnsan her şeye karşı amaçsızlık içinde karar verme sorumluluğundan yoksun bırakılmıştır. Kendi kendini yok etme tehlikesiyle karşı karşıya kalan insan kendi yarattığı şeylerin tutsağı haline gelmiştir (Fromm, 1995c: 16). İnsanın geldiği yol ayrımı *Umut Devrimi* kitabının da ana problemdir.

Çağdaş Batı toplumunun insan ve değerler anlayışını toplumdaki akıl sağlığıyla ilgisinde ele alan kitabı *Sağlıklı Toplum*’da Fromm insanın yaşama biçimi ve peşinden koştuğu amaçları yeniden düşünmesini ister. Günümüzde insanlar “otomat gibi davranan”, “otomat gibi düşünen” kişiliklere dönüşmüşlerdir. Bu kişiler kendilerini oldukları gibi değil, olmaları gerektiği gibi algılamaktadırlar. Sağlıklı iletişim kurmak ve başkasının acısına ortak olmak yerine gevezelikler, umarsamazlık içinde hayat sürüp gitmektedir (Fromm, 1990: 28). Fromm’a göre insan “sevme, aklını kullanma ve karar verme yetilerini yitirmiştir; aslında yaşamın tadını çıkaramaz olmuştur; bu nedenle de her şeyi yok etmeye hazırdır. Dünya gene paramparça olmuş, bütünlüğünü yitirmiştir; insan gene binbir değişik şeye tapmaya başlamıştır; şimdi eskisinden değişik olan tek şey, bunların doğanın bir parçası değil de insanın kendi yaptığı şeyler olmasıdır (1990: 388). İnsanın gereksinimlerine yanıt veren tek toplum sağlıklı toplumdur. Bunun da yolu insanın nesne olarak bir araç biçiminde düşünülmesi ve kullanılmasını önlemekten geçmektedir.

Çağdaş Toplumların Geleceği başlıklı eserinde Fromm günümüz insanın sorumluluklarının bir portresini çizer. Modern insan sadece ekonomik piyasa tarafından belirlenmektedir. İnsanlar kendilerine yabancılaşarak aklını ve cesaretini kullanamaz hale gelmişlerdir. Tek hedef yalnızca teknolojik bazı nesnelere üretmek olduğundan kişi de bir zaman sonra kendini nesne olarak görmeye başlar. İnsanlar gibi davranan makineler ve makineler gibi davranan insanlar üretilmeye başlanır. 19. yüzyıl insanların köleye dönüştüğü bir yüzyılı simgelerken, 20. yüzyıl insanların robotlaşmaya ve otomatik makinelere dönüşme tehlikesini simgeleyen bir yüzyıldır (Fromm, 1996: 131).

Çağdaş toplumda insanın ve değerlerin içine düştüğü krizden kurtulmanın yolunu Fromm nasıl görmektedir? O yeni bir insan ve yeni bir toplum oluşturulması için neler önermektedir? Kişinin kendi bütünlüğünü kurmasının yolu sevgidir. Sevgi, kişinin diğerlerinden farklılığını koruyarak bütünleşmedir. Sevgi insanın kendi “iç faaliyetlerini” gerçekleştiren bir paylaşmadır (Fromm, 1996: 19). Demokrasi biçimsel olmaktan kurtarılmalıdır. Kişiler karar alma mekanizmalarında yer bulabilmelidirler. Oysa seçmenin rızası kazanmak telkin ve manipülasyon araçlarını kullanmakla eş değer görülmektedir. Barış stratejisini geliştirmek insanlığın geleceği için çok önemli bir koşul haline gelmiştir. Fromm barış stratejisinden büyük kitlelerin barış fikrine sahip olmalarını sağlamayı, bütün ülke hükümetlerinin anlamsız hesaplarına ve savaş isteklerine son vermeleri için baskı yapmayı anlamaktadır (1996: 221). Barış

stratejisinin başarı kazanabilmesi için insanlar gerçekler hakkında bilgilendirilmeli, eleştirel düşünme yönünde eğitilmelidirler.

Fromm'un insan ve değerler araştırması onun çağında gördüğü aykırılıklarla ilgilidir. Ona göre insanda iki türlü eğilimden birisi olan "olmak" sağlıklı insan ve toplum oluşumunda olmazsa olmaz koşul görünümündedir. Kişinin kendi olma ve kendi olanaklarını gerçekleştiribilmenin koşullarını yaratma demokrasinin ana hedefidir. Değerler, kişinin kendisi olduğu sağlıklı bir toplumda gerçekliklerini gösterebilirler. Fromm'un tüm bu düşüncelerinin arkasında onun etik görüşü yer almaktadır. Otoriter ve insancı etik olmak üzere iki farklı etğin uygulamaları sağlıklı ya da sağlıklı kişi olmada belirleyici olmaktadır. Otoriter etikte insan kendisi için neyin iyi olduğu kararını bir otoriteye bırakır. Davranış kuralları ve yasalar bu otorite tarafından belirlenir. Otoriter etik neyin iyi olup olmadığı kararını kendi çıkarları üzerinden verir. Bu etik özünde sömürücü bir etikdir. İnsancı etikte ise insan eylemlerinin ve kararlarının öznesi durumundadır. Bu etik "insan-içinci" bir etikdir. İnsanın amaç olarak görülüp, kendi varoluşunun sorumluluğunu alabileceği düşüncesini paylaşan insancı etik kişinin kendisi olmasının da olanağını sağlamaktadır.

Fromm'un değerler krizinden kurtulmak için önerdiği başka bir düşünce de teknoloji ya da endüstri toplumunun insanileştirilmesi, üretim ve tüketime dayalı bir toplum değil, insanın tam gelişimine odaklanmış bir toplum yaratmadır (Fromm, 2004: 103). Bu da insanın değerinin farkına varmış hümanist geleneğin unutulmamasıyla olanaklı gözükmektedir. Kendi doğasının farkında olan insan aynı zamanda özgür insanı da ifade etmektedir. Özgür insan seven, üretici ve bağımsız insandır (Fromm, 1994: 122). İnsana güvenini kaybetmeyen Fromm şunları dile getirir: "Eğer insan, değerlere güvencesekse hem kendini hem de doğasının iyilik ve üreticilik konusundaki yeteneğini bilmek zorundadır" (Fromm, 2001: 35). Bu sözden de anlaşılıyor ki Fromm, insansal değerlerin insanın kendisini tanımasıyla gerçeklik kazanacaklarını anlatmaktadır. Bir bakıma kendini ve olanaklarını bilmeyen insan değerlerin de oluşturunca ve koruyucusu olamamaktadır.

Kaynakça:

- Fromm, Erich, Sağlıklı Toplum, (çev: Yurdanur Salman-Zeynep Tanrısever), Payel Yayınları, İstanbul, 1990.
- Fromm, Erich, İnsandaki Yıkıcılığın Kökenleri, Birinci Kitap, (çev: Şükrü Alpogut), Payel Yayınevi, İstanbul, 1993.
- Fromm, Erich, Sevginin ve Şiddetin Kaynağı, (çev: Yurdanur Salman-Nalan İçten), Payel Yayınevi, 1994.
- Fromm, Erich, Sahip Olmak Ya Da Olmak, (çev: Aydın Arıtan), Arıtan Yayınevi, İstanbul, 1995a.
- Fromm, Erich, Çağımızın Özgürlük Sorunu, (çev: Bozkurt Güvenç), Gündoğan Yayınları, İstanbul, 1995b.
- Fromm, Erich, Umud Devrimi, (çev: Şemsa Yeğin), Payel Yayınevi, İstanbul, 1995c.
- Fromm, Erich, Çağdaş Toplumların Geleceği, (çev: Gülnur Kaya- Kaan H. Ökten), Arıtan Yayınevi, İstanbul, 1996.
- Fromm, Erich, Sevmeye Sanatı, (çev: İştan Gündüz), Say Yayınları, Dokuzuncu Basım, İstanbul, 1997.
- Fromm, Erich, Kendini Savunan İnsan, (çev: Necla Arat), Say Yayınevi, İstanbul, 2001.
- Fromm, Erich, İnsan Bilgisi ve Hümanist Planlama, (çev: Acar Doğangün), Arıtan Yayınevi, İstanbul, 2004.
- Geçtan, Engin, Psikanaliz ve Sonrası, Metis Yayınları, İstanbul, 2004.

ÇOK YAZARLI BİLİMSEL ÇALIŞMALARDA YAŞANAN ETİK PROBLEMLER

Yrd. Doç. Dr. Ramazan ERDEM

Fırat Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu

Özet: Bu çalışmada, çok yazarlı bilimsel çalışmalardaki etik problemleri yazarlık ve sıralanışı çerçevesinde incelenmektedir. Çalışmada yazarlık sıralamalarında etik kurallara dikkat etme, etik ihlallere tanık olma, en önemli etik problemler, danışman-öğrenci bağlamında ortaya çıkan sorunlar, etik ihlal nedenleri ve sonuçları tartışılmıştır. Bu amaçla elektronik posta yoluyla Türkiye'deki devlet üniversitelerinden 322 öğretim üyesine ulaşılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre öğretim üyelerinin az bir kesimi (%22) yazarlar ve sıralanışı konusunda etik kurallara dikkat edildiğine inanırken; %75'i çok yazarlı bilimsel çalışmalarda etik ihlallere tanık olmayanların isimlerinin yazılması olarak görülmüştür. Öğretim üyeleri etik ihlallerin Türk bilim camiasının saygınlığının ve güvenilirliğinin kaybolmasına neden olduğunu ifade etmişler ve bilim insanlarına etik bilincin kazandırılması/bu yönde faaliyetler yapılmasını önermişlerdir.

Anahtar sözcükler: bilimsel çalışma, yazarlık, etik ihlaller

Abstract: It was explained ethics problems in the articles with more authors in the context of authorship and ordering in this study. In the study, it was discussed that attending ethic rules, witnessing ethic breaches, most important ethic problems, problems related to adviser-student, reasons and results of ethic breaches. For this aim, it was reached 322 faculty from state universities in Turkey via e-mail. According to results, small amount (22%) of faculty believe that it was attend by researches ethic rules; 75.5% of them witness ethic breaches in the scientific articles. In the study, it was found that most important ethic problem is enter one's name for article who did not contribute to study. The faculty was conveyed that the ethic breaches caused losing prestiges and trustworthiness and proposed that some activities must be accomplish to win ethic senses.

Keywords: scientific article authorship, ethic breaches

1. GİRİŞ

Bir bilimsel çalışmanın nitelikli bir dergide yayınlanmış olması bilim insanını heyecanlandıran ve sevindiren önemli bir konudur. Çünkü araştırmacı çektiği emeklerin karşılığını somut olarak yayınlanan çalışma ile görebilmekte, üzerinde emek ve zaman harcanan bir süreç, yayımla birlikte başarılı bir şekilde noktalanmış olmaktadır. Ayrıca akademik terfilerde bilimsel yayınların belirleyici rol oynaması, akademisyenlerin zamanlarının önemli bir kısmını bilimsel araştırmalara ayırmalarına neden olmaktadır.

Bilimsel çalışmaların ekip halinde yürütülmesi çoğu zaman gereklidir. Hele bazı alanlarda bir araştırmacının tek başına çalışmanın tüm aşamalarının üstesinden gelmesi çok daha zordur. Bu açıdan birden çok araştırmacı bilimsel yayın sürecinde sorumluluk almak durumundadır. Araştırmanın ortaya çıkışı sürecinde, çalışmaya katkı yapanların rol ve sorumlulukları önceden açıkça belirlenmediği zaman farklı beklentiler nedeniyle yazarlar arasında çatışmalar çıkabilmektedir.

Yazarlığı hak eden kimi kişilerin yazarlar listesinde yer almadığı, diğer yandan yazar olmayı hak etmeyen başka kişilerin yazar olarak sıralandığı ya da yazar sıralamasının emek oranları göz ardı edilerek yapıldığı iyi bilinen bir gerçektir (Özdemir, 2004:259). Özellikle Türkiye gibi bilimsel çalışmalarda etik anlayışların çok gelişmediği ve etik kuralların kurumsallaşmadığı ülkelerde, aktif olarak herhangi bir araştırmaya katılmadığı halde birçok yayında yazar olarak adı geçen kişilere rastlamak mümkündür. Bazen de çeşitli nedenlerle araştırmanın asıl yükünü götüren kişi yazarlar sıralamasında geri planda kalabilmekte ya da hiç yer alamamaktadır.

Bilimsel araştırmalarda etik ihlallerin yapılması özelde ilgili kişilerin genelde de bilim camiasının imajını zedelemektedir. Etik ihlallerin yaygınlaşması bilime, bilim insanına, bilimsel çalışma ve yayınlara olan güveni azaltacaktır. Bu konuların bilimsel platformlarda daha çok gündemde tutulması, dergilerin editörlerinin, yayın kurullarının ve hakemlerinin yapacakları değerlendirmelerde araştırma etiğine ilişkin atıflar yapması bilimsel yayınlardaki yazarlık ve bunların sıralanışı konusunda bir etik anlayış geliştirilmesine katkı yapabilir.

2. GEREÇ VE YÖNTEM

Amaç ve Önem: Bu çalışmanın amacı, çok yazarlı bilimsel yayınlarda yaşanan etik problemler hakkında üniversite öğretim üyelerinin düşüncelerini incelemektir. Uluslararası yayın yapan nitelikli dergilerde bilimsel yayınlarda kimlerin yer alması gerektiği, yazarlık sıralamasının nasıl yapılacağı konularına ilişkin standartlar getirme çabalarına rastlanmaktadır. Türkiye için de bu konuda etik ihlallerin önlenmesi konusunda çalışmalar yapma gerekliliği bulunmaktadır. Bu çalışmada bir bilimsel yayın sürecinde, yazarlık bağlamında ortaya çıkan etik problemler tartışılmakta, böylelikle çalışmanın ülkemizde konu ile ilgili eksikliklerin giderilmesi amacıyla hizmet etmesi beklenmektedir.

Evren ve Örneklem: Araştırmanın evrenini Türkiye'deki devlet üniversiteleri oluşturmaktadır. Bu amaçla 53 devlet üniversitesini web siteleri incelenerek öğretim üyelerinin elektronik posta adresleri taranmış ve her üniversiteden 50 öğretim üyesine elektronik posta yoluyla anket gönderilmiştir. Veri toplama sürecinde üç üniversitenin web sitelerinden öğretim üyelerinin elektronik posta adreslerine ulaşılamamış, altı üniversiteden ise gönderilen postalara herhangi bir geribildirim alınmamıştır. Bunların dışında 44 üniversiteden 322 öğretim üyesine ulaşılmıştır. Veriler 2006 yılının Haziran ve Temmuz aylarında toplanmıştır.

Veri Toplama Aracı: Çalışmada veri toplama aracı olarak yazar tarafından geliştirilen anket formu kullanılmıştır. Ankette ilk bölümde katılımcıları tanımlayan bilgiler bulunmakta (yaş, cinsiyet, akademik unvan, çalışma alanı vb.), ikinci bölümde ise çok yazarlı bilimsel çalışmalarda yaşanan etik sorunları ortaya koymaya yönelik açık uçlu sorular bulunmaktadır.

3. BULGULAR

3.1. Öğretim Üyelerine İlişkin Bulgular

Araştırma kapsamındaki öğretim üyelerine ilişkin bulgular Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1. Öğretim üyelerinin seçilmiş bazı değişkenlere göre dağılımı

Değişkenler	Sayı	Yüzde
Cinsiyet		
Erkek	214	66.5
Kadın	108	33.5
Unvan		
Profesör	105	32.6
Doçent	88	27.3
Yardımcı Doçent	129	40.1
Alan		
Fen Bilimleri	131	40.7
Sosyal Bilimler	97	30.1
Sağlık Bilimleri	79	24.5
Diğer Alanlar	15	4.7
Fakülte		
Fen-Edebiyat	72	22.4
Mühendislik	54	16.8
I.I.B.F.	40	12.4
Tıp	39	12.1
Eğitim	23	7.1
Diğer	94	29.2
Bölüm		
İşletme	27	8.4
Biyoloji	20	6.2
Kimya	18	5.6
Fizik	10	3.1
Makine Mühendisliği	9	2.8
Diğer	238	73.9
<i>Toplam</i>	<i>117</i>	<i>100,0</i>

Tablo 1’de de görüleceği gibi, araştırma kapsamındaki öğretim üyelerinin çoğunluğu erkektir (%66.5). Katılımcıların daha çok yardımcı doçent ünvanına sahip oldukları, alan olarak da en fazla Fen Bilimlerinden öğretim üyesinin çalışmaya katıldığı görülmektedir. Araştırma kapsamındaki öğretim üyelerinin fakültele göre dağılımına bakıldığında ilk beş sırada Fen-Edebiyat, Mühendislik, İktisadi ve İdari Bilimler, Tıp ve Eğitim Fakülteleri yer almaktadır. Bölümlere göre ise bu sıralama İşletme, Biyoloji, Kimya, Fizik ve Makine Mühendisliği biçimindedir.

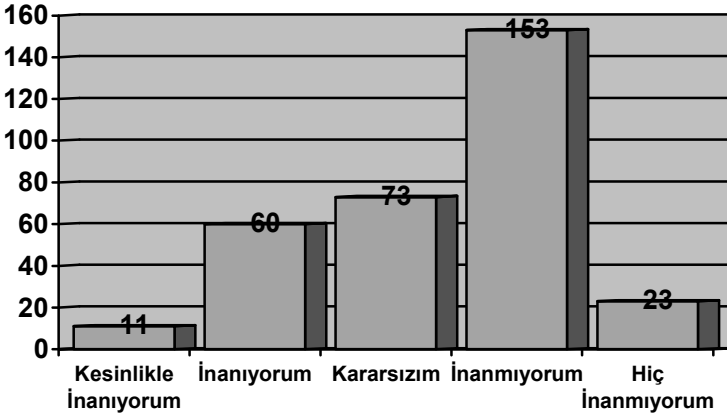
3.2. Etik Sorunlara İlişkin Bulgular

Şimdiye kadar iki ve daha fazla yazarlı (çok yazarlı) bir çalışmaya katıldınız mı sorusuna öğretim üyelerinin %95.0’ı (306 kişi) “Evet”, %5.0’ı (16 kişi) “Hayır” cevabı vermişlerdir. Hiç çok yazarlı bilimsel çalışmaya katılanların tamamına yakınının (14 kişi) Sosyal Bilimler alanında olduğu görülmüştür.

Öğretim üyelerinin “Türkiye’deki çok yazarlı bilimsel yayınlarda yazarlar ve sıralaması konusunda etik kurallara dikkat edildiğine inaniyor musunuz?” sorusuna verdikleri cevaplar Grafik 1’de gösterilmektedir.

Grafik 2. Öğretim üyelerinin çok yazarlı bilimsel çalışmalarda yazarlar ve sıralaması konusunda etik kurallara dikkat edilip edilmediğine ilişkin görüşleri

Seçenekler arasında “Kararsızım” cevabını orta nokta olarak kabul ettiğimizde, öğretim üyelerinin %55.0’ı (176 kişi) çok yazarlı bilimsel yayınlarda

“yazarlar ve sıralanması” konusunda etik kurallara dikkat edildiğine inanmamaktadır. Bu konuda etik kurallara dikkat edildiğine inananlar ise %22.2’dir. %22.8’lik bir grup ise kararsızdır. Bu durumda öğretim üyelerinin çok yazarlı bilimsel çalışmalarda yazarlar ve sıralanması konusunda etik kurallara dikkat edildiğine inanmama eğiliminin daha baskın olduğu söylenebilir.

Öğretim üyelerine çok yazarlı bilimsel yayınlarda yazarlık açısından etik ihlalleri hiç tanık olup olmadığı sorulmuş ve öğretim üyelerinin büyük bir çoğunluğu (%75.5) bu soruya “Evet” şeklinde cevap vermişlerdir. “**Yaptığımız ortak çalışmalarda yazarlık ve sıralanması konusunda size hiç haksızlık yapıldı**

mi?” sorusuna ise öğretim üyelerinin %34.2’si (107 kişi) “Evet”, %65.8’i (206 kişi) “Hayır” cevabı vermişlerdir.

Katıldığı ortak çalışmalarda kendisine haksızlık yapıldığını belirten öğretim üyelerine **ne tür bir haksızlığa maruz kaldığı** sorulmuş, öğretim üyelerinin belirttikleri haksızlık türleri sırasıyla şu şekildedir (parantez içerisinde her bir maddenin belirtilme sıklığı gösterilmektedir):

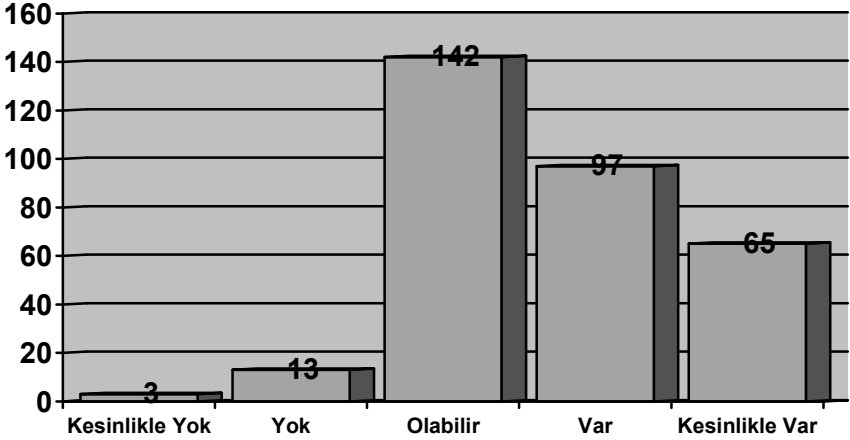
- İsim sıralamasında geri kaldım (29),
- Benim de katkı yaptığım çalışmada adım yer almadı (29),
- Çalışmaya sonradan katkısı olmayan kişiler eklendi (12),
- İlk isim olmayı hak ettiğim halde, arka sıralara itildim (9),
- Bütün çalışmayı ben yaptım, adım ikinci sıraya yazıldı/Çalışmayı tamamen ben yaptım ilk isim başkası oldu (8),
- Az emeği geçen benden daha ön sıraya yazıldı (3),
- Hiç katkısı olmayan birisi ilk isim oldu (3),
- Diğer yazar benden habersiz adımları ilk sıraya yazdı (2),
- Katıldığım çalışmada isim sıralaması onayım alınmadan yapıldı (2),
- Hak etmeyen birisi ilk yazar oldu (2),
- Diğer (Çalışmanın hepsini ben yaptığım halde başkaları da ikinci ve üçüncü sırada yer aldılar, en fazla emek harcayan kişi olmama rağmen kıdeme göre isim sıralaması yapıldı, danışmanı olduğum tezden adım yazılmadan birçok yurt dışı yayın yapıldı, kıdemli hocaların “kıyak yazarlık” için psikolojik baskıları oldu, yüksek lisans tezinden üretilen makalede anabilim dalı başkanı birinci isim oldu, adım hiç çalışmaya katılmayanlardan sonra yer aldı, sadece veri toplarken yardım eden bir kişi yazarlar listesine eklendi).

Araştırma kapsamındaki öğretim üyelerinin **“insanların katkı yapmadığı bir çalışmaya isim yazdırma nedeni sizce ne olabilir”** sorusuna verdikleri cevaplar sırasıyla şu şekildedir:

- Akademik yükselme ve kariyer hırısı (62),
- Bedavacılık, başkalarının sırtından geçinme hastalığı, kişisel menfaat sağlama (55),
- Kolay yoldan puan toplama (38),
- Kişisel egosunu tatmin, tanınma/popülerite arzusu (37),
- Yayın sayısını artırmak (30),
- Üniversitelerin atanma ve yükselme kriterleri (27),
- Bilimsel ahlâk eksikliği (25),
- Karşılıklı çıkar ilişkileri –kişisel dostluk, arkadaşlık, nepotizm- (20),
- Bilimsel yetersizlik (17),
- Unvan almanın yayının niteliğine değil sayısına bağlı olması (14),
- Diğer nedenler (Anabilim dalı başkanının isminin yazılması geleneği, üniversitelerin ve YÖK’ün Doçentlik kriterleri, makam/kıdem/kadro endişesi, akademik hiyerarşinin etkisi, yayın yapma zorunluluğu, sadakat ve vefa borcu, bilimsel görünme isteği, denetim mekanizmasının olmaması)

Öğretim üyelerinin **“Araştırmacılar arasında ‘sen beni yaz, ben de seni yazayım’ türü bir anlayış olduğunu düşünüyor musunuz?”** sorusuna verdikleri cevaplar Grafik 2’de gösterilmektedir.

Grafik 2. Öğretim üyelerinin araştırmacılar arasında “sen beni yaz, ben de seni yazayım” anlayışının olup olmadığına ilişkin görüşleri

Grafik 2’de anlaşılacağı gibi araştırma kapsamındaki öğretim üyelerinden araştırmacılar arasında “sen beni yaz, ben de seni yazayım” anlayışı “kesinlikle yok” ya da “yok” diyenlerin sayısı oldukça düşüktür. Öğretim üyelerinin yarıya yakını (%44.4) böyle bir anlayışın olabileceğini, yaklaşık yarısı ise (%50.6) bu anlayışın “var” ve “kesinlikle var” olduğunu ifade etmişlerdir.

Öğretim üyelerine çok yazarlı bilimsel çalışmalarda **yazarlık ve sıralaması** konusunda yaşanan en önemli problemlerin ne olduğu sorulmuş ve alınan cevaplar aşağıda sırasıyla listelenmiştir:

- Hiç katkısı olmayanların isim yazdırmaları /isimlerinin yazılması (120),
- Çalışmada yazarları unvan/kıdem derecesine göre sıralama (89),
- Katkıya göre sıralama yapılmaması (85),
- Az bir katkı ile yayına isim yazdırma (41),
- “Sen beni yaz, ben de seni yazayım” alışkanlığı (34),
- Kıyak olsun diye katkısı olmayan hocaların/danışmanların yazılması (30),
- Çalışmaya katkı yapanların isimlerinin yazılmaması (27),
- Atama ve yükselmelerde puana ihtiyacı olana öncelik verme (24),
- Unvan ve yetkiyi etik olmayacak şekilde kullanarak sıralamaya müdahale etme (21),
- Öğrencilerin adlarını danışman hocalardan sonra yazma (14),
- Diğer problemler (Hocaların sıralamaya etkisi, sıralamada arkadaşlık ilişkilerinin belirleyici olması, isim yapmış yazarın etiketinden yararlanma, karşılıklı çıkar hesabı güdülmesi, baş

yazarın sıralamadaki keyfiliği, akrabalık (eşler arası) paslaşmanın etkisi, çalışmaya başlamadan önce konunun planlanmaması).

Danışman-öğrenci ilişkileri bağlamında lisansüstü çalışmalardan üretilen bilimsel yayınlarda ne tür etik problemler yaşandığına ilişkin öğretim üyelerinin verdiği cevaplar sırasıyla aşağıda verilmiştir:

- Danışmanın lisansüstü tezlerden üretilen makalelerde ilk isim olması (90),
- Öğrencinin tezinden öğrencinin adı hiç yazılmadan yayın yapılması (71),
- Katkısı olmayan üçüncü kişilerin dahil edilmesi (29),
- Danışmanın emeği gözardı edilerek tezden üretilen yayınlara adının eklenmemesi (28),
- Öğrencinin ucuz işçi gibi görülmesi ve çok çalıştırılması (24),
- Öğrencinin danışmanın gölgesinde kalması (22),
- Hiç katkı yapmayan danışmanların adlarının yazılması (14),
- Öğrencinin bağımsız yayın yapmasına danışmanın müdahale etmesi (13),
- Öğrencinin yetersizliğini danışmanın doldurulması (13),
- Danışmanlık hizmetlerinin savsaklanması (9),
- Diğer problemler (Danışmanın ya da öğrencinin hiç katkı yapmadığı yayınlarda yapılması, danışmanların her türlü yayında adlarının olması, hangi durumlarda danışmanın adı yazılır ya da yazılmaz biçiminde bir kural olmaması, danışmanın bilimsel etik vurgusunun az olması, danışmanın yetersizliği).

Çok yazarlı bilimsel çalışmalarda etik ihlallerin yaşanma nedeni olarak öğretim üyeleri sırasıyla aşağıdaki faktörleri belirtmişlerdir:

- İş ahlakının/etik anlayışın (dürüstlük duygusunun) eksikliği (60),
- Akademik ilerlemenin yayın odaklı olması (60),
- Akademik hiyerarşinin akademisyenlerin geleceği üzerinde etkili olması (feodal bir bilimsel topluluğun varlığı) (42),
- Bilimsel kişiliğin zayıf olması (42),
- Akademik yükselme hırsı (40),
- Tembellik, kolaycılık (32),
- Bilimsel yetersizlikler (28),
- Konuya ilişkin kuralların eksikliği/bilinmemesi (21),
- Atama ve yükselme kriterlerindeki puan artışları (21),
- Etik dışı uygulamaların kontrolsüz ve cezasız kalması (17),
- Diğer nedenler (Üniversitelerin ve YÖK'ün doçentlik kriterleri, çabuk puan toplama, yozlaşma, dünya görüşü/akrabalık ilişkileri, akademik yükselme baskısı, sorumluluk duygusunun eksik olması, yurt dışı yayın baskısı, ekip çalışma kültürünün gelişmemiş olması, başka nedenlerle duyulan şükranı yayına isim yazarak telafi etme).

Öğretim üyelerinin bilimsel çalışmalarda etik ihlallerin yaşanmasının bilim camiası açısından ne tür sonuçlar doğuracağına ilişkin verdikleri cevaplar sırasıyla şu şekildedir:

- Türk bilim camiasının saygınlığının ve güvenilirliğinin kaybolması (88),
- Bilimsel düşüncenin kalitesinin düşmesi (68),
- Liyakatsizliğin ve yozlaşmanın yaygınlaşması (66),
- Haksız rekabet/hak etmeyenlerin ön plana çıkması (62),
- Haklı yenenlerde motivasyon bozukluğu (36),

- Genç kuşaklara kötü örnek (35),
- Toplumla yararı olmayan yayınların çoğalması (20),
- Orijinal/yeni düşünceler ortaya çıkmaz (11),
- Yapanın kendisini/kurumunu küçük düşürmesi (10),
- Nitelikli insan sayısının azalması (9),
- Diğer sonuçlar (Kurum içi huzursuzlukların artması, çok yazarlı çalışmalarda yazarların katkılarına şüphe ile yaklaşılması, disiplinler arası çalışmalara soğuk bakılması).

Öğretim üyelerinin bilimsel çalışmalarda etik ihlallerin önüne geçebilmek için yapılması gerekenlere ilişkin önerileri aşağıda sırasıyla belirtilmiştir:

- Bilim insanlarına etik bilincin kazandırılması/bu yönde faaliyetler yapılması (75),
- Etik ihlallerin denetlenmesi ve caydırıcı yaptırımlar uygulanması (68),
- Üniversitelerde etik kurulların oluşturulması/fonksiyonel hale getirilmesi/ kurulların herkese objektif yaklaşması (32),
- Üniversitelerdeki bütün bölümlerin müfredatlarına araştırma etiği ile ilgili derslerin eklenmesi/etik ilkelerin öğretilmesi (20),
- Etik ilkelerin belirli ve bağlayıcı olması (17),
- Yayınlarda niceliğin değil niteliğin ön plana çıkarılması (16),
- Çalışmaya başlarken kimin ne iş yapacağı ve hangi sırada olacağını belirlemesi (13),
- Atama ve yükselme yönetmeliklerinin yeniden düzenlenmesi (11),
- Sorumluluk duygusuna sahip dürüst/ahlâklı insanların yetiştirilmesi (9),
- Çalışmalarda yazarların katkı derecelerinin belirtilmesi (9),
- Diğer (Bu işin önüne geçmek zor, atama ve yükselmelerde yayın dışı faaliyetler önem verilmesi, gerekli kanuni düzenlemeler yapılması, puanların yazar sayısına bölünmesi, bilim insanlarının seçiminde merkezi sınavlar yapılması, sınavların daha adil olması, dergilerde hakemlik kurumunun daha iyi işletilmesi).
-

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Yazarın kim olduğu konusu oldukça kapsamlı bir tartışmayı gerektirir. Araştırmaya bir şekilde katkı yapmış kişilerin yazar mı olmaları gerektiği yoksa yayında kendilerine teşekkür etmenin yeterli mi olacağı arasında kesin sınırlar çizilmesi zordur.

International Committee of Medical Journal Editors'e göre bilimsel çalışmaya yazar olarak katılanların üç kriteri taşımaları gerekmektedir. Bunlar (icmje, 2006); (1) Araştırma düşüncesine ve planına ya da veri toplamaya ve verilerin yorumlanmasına önemli katkılar yapmak, (2) makale taslağının çıkartılmasında ya da önemli entelektüel içerik için kritik düzenlemeler yapmak, ve (3) yazının yayınlanacak son haline onay vermektir. Bir bilimsel yayına girebilmek için bir yazarın bu üç koşulun hepsini yerine getirmesi gerekir.

Yazar sıralaması konusunda Oğuz (1999:154) şunları ifade etmektedir: *Yazar listesinde birinci sıra, üzerinde çalışılacak soruyu ortaya koyanındır. Bilimsel çalışmanın en önemli bölümü araştırmaya değer sorunun ortaya konulmasıdır. Kimi kez soruyu belirleyenle hipotezi kuran aynı kişi olmamaktadır. Bu durumda hipotezi kuranın yeri ikinci sıradır. Üçüncü sıra ise ortaya konan hipotezin nasıl sınanabileceği sorununu çözenin, yani araştırmacının yöntemini*

oluşturandır. Bundan sonraki isimler çalışmaya yaptıkları katkı oranında yerleştirilirler. Uygulamacının sıradan gündelik uygulamaları yazarlık hakkı getirmez.

Araştırma sonuçlarına göre bir çalışmaya herhangi bir katkı yapmadığı halde insanların yazarlar listesine girme nedenini öğretim üyeleri en çok; akademik yükselme ve kariyer hürsına, başkalarının sırtından geçinme/bedavacılık/kişisel menfaat sağlama hastalığına, kolay yoldan puan toplama eğilimlerine, kişisel ego tatmini/tanınma ve popülerite arzusuna, yayın sayısını artırma eğilimine bağlamışlardır.

Hiçbir katkı yapmadığı halde yazarlar arasına girme genelde açık bir etik ihlal olarak kabul edilebilir. Ancak yazarlık listesine girebilmek için ne kadar katkı yapmak gerektiği belirsiz bir konudur. Bu araştırmada öğretim üyelerinin etik ihlal olarak belirttiği durumlar arasında sorumlu olduğu araç ve gereçlerin kullanımını sağlayarak, ya da bir makalenin sadece yabancı dile çevirisini yaparak yazarlar listesine eklenme de bulunmaktadır.

Bir çalışmada akademik alanda etik dışı uygulama nedenleri olarak; akademik yükselmenin objektif şartlara değil üst kademede ki akademisyenlerle ilişkiye dayalı olması, yönetim boşlukları, kişisel yetersizlikler ve zaaf lar, iş ortamında adaletsiz karar verilen bir mekanizmaya sahip olduğuna duyulan inanç faktörleri gösterilmektedir (Erdemir ve ark., 2004). Yazarlık ve sıralamasında karşılaşılan etik ihاللeri araştırma sonuçlarından hareketle şu şekilde sıralamak mümkündür:

Hazıra Konanlar: Birçok konuda olduğu gibi bilimsel bir yayının üretimi sürecinde de emek/kazanç dengesinin tam olarak sağlanamadığı durumlar bulunmaktadır. İnsanların kişilik özelliklerine bağlı olarak bir kısım “uyanık” kişiler yayın sürecinde herhangi bir emek harcamazken, bir takım etik olmayan çabalar ile yazarlar listesine monte olabilmektedir. Araştırmada öğretim üyeleri en önemli etik problem olarak hiç katkısı olmayanların isim yazdırmalarını göstermişlerdir. Yine tembellik, kolaycılık, başkalarının sırtından geçinme gibi alışkanlıklar, bilimsel açıdan yetersizlikler etik sorunları artırmaktadır.

Kıdem ve Statü Etkisi: Araştırmada ikinci sırada gösterilen etik problemler arasında yazarların unvan/kıdem derecesine göre sıralanması bulunmuştur. Araştırma ekibi içerisinde grup üzerinde etkili olan kıdemli bir üye emek/kazanç dengesini değiştirebilmektedir. Örneğin bir bölüm başkanı genç araştırmacıların yürüttüğü çalışmaya, emek çekmeden kendi kıdem ve statü gücünü kullanarak yazar olarak eklenmesi söz konusu olabilmektedir. Bazen de genç araştırmacılar yayınlarına nitelik kazandırmak adına kıdemli ve statüsü yüksek kişileri yazarlar arasında katma eğilimi taşıyabilmektedir.

Sen Beni Yaz, Ben de Seni Yazayım Sendromu: Özellikle Türkiye’de yaşanan etik ihاللlerden biri de dayanışma adına ortaya çıkmaktadır. Aynı konuda çalışan araştırmacılar arkadaşlık ve yardımlaşma adına birbirlerini kendi araştırmalarına yazar olarak katabilmektedir. Bu durumda kişilerin yayın sayısı artmakta ve akademik değerlendirmelerde temel alınan puan hesaplamasında birbirlerinin isimlerini yazarak insanlar daha çok avantaj elde edebilmektedir.

Etik Bilinç Eksikliği: Üniversitelerin müfredatlarında bilimsel araştırma yöntemlerine ilişkin dersler bulunmasına rağmen, etik bilincin kazandırılmadığı görülmektedir. Öğretim üyeleri etik ihاللerin nedeni olarak ilk sırada araştırmacılarıdaki etik bilinç eksikliğini göstermişlerdir.

Danışman-Öğrenci Problemleri: Lisansüstü çalışmalarda ve tez hazırlama sürecinde danışman-öğrenci ilişkileri bağlamında bir çok etik problem yaşanabilmektedir.

Danışmanlık süreci sonunda ortaya çıkan yayınları kimin yayımlayabileceği, danışman ve öğrenciden hangisinin ilk yazar olacağı ya da danışman ve öğrenci dışında başka kişilerin bu çerçevede ortaya çıkan yayınlara katılabileceği konusunda önemli problemler görülmektedir. Bu araştırmada tezlerden üretilen çalışmalarda danışmanın ilk isim olarak yer alması ilk sıradaki etik problemlerden gösterilmiştir. Ancak danışmanın hangi durumlarda adının yazılması ya da yazılmaması gerektiği konusunda öğretim üyelerinden gelen cevaplarda bir farklılaşma görülebilmektedir. Bu konuda yerleşmiş bir etik kuraldan söz etmeniz zor olduğu söylenebilir. Bunun yanında danışmanın öğrencinin tezinden öğrencinin adı hiç yazmadan yayın yapması, katkısı olmayan üçüncü kişilerin dahil edilmesi, öğrencinin danışmanından bağımsız yayın yapmasına izin verilmemesi gibi sorunlar da yaşanmaktadır.

Akademik Terfi Sisteminin Etkisi: Akademik terfi sisteminin yayın odaklı olması çok yazarlı bilimsel çalışmalardaki etik problemleri artırmaktadır. Öğretim üyeleri etik ihlallerin yaşanma nedeni olarak ikinci sırada akademik ilerlemenin yayın sayısına bağlı olmasını göstermişlerdir.

Bilimsel yayın sürecinde yaşanan etik problemler, yazarlar arasında haksızlık, adaletsizlik gibi algılamalar nedeniyle moral bozucu bir etkiye sahiptir. Ayrıca bilim dünyasında başkalarının emekleri üzerinden terfi eden kişiler liyakatsizliğe kapı açmaktadır. Bilim insanları arasında yaşanan bu sorunlar nedeniyle bilime ve bilimsel yayınlara olan güven sarsılmaktadır. Genç kuşaklara kötü örnek olunmakta ve yozlaşma kronik bir hastalık haline gelmektedir.

Bilimsel yayınlarda ortaya çıkacak etik problemlerin önüne geçmek için her şeyden önce üniversite eğitimi boyunca öğrencilere araştırma ve bilimsel yayın etiği bilinci kazandırılmalıdır. Ayrıca çeşitli bilimsel platformlarda araştırma araştırmalardaki etik problemlere ilişkin vurgular yapılmalı, bilim insanlarına etik bilinç kazandırılmalıdır. İkinci olarak nelerin etik ihlal olduğuna ilişkin bir ortak anlayış geliştirilmeli ve belirlenen ilkeler çerçevesinde denetim ve yaptırım mekanizmaları işletilmelidir. Bu çerçevede üniversitelerin etik kurulları fonksiyonel hale getirilmelidir. Bir diğer konu da bilimsel sınavlarda yazarların listelerine ekledikleri çalışmalara katkılarının ne olduğunun sorgulanması gerekir. Bir araştırmaya kimlerin ne ölçüde katkı yaptığını ölçmek zordur. Her bir yazara göre kendi çabası diğerlerinden fazla görülebilir. Bu yüzden yazarlar arasında çatışma çıkmaması için, araştırma sürecinin başında kimin ne iş yapacağı, görev ve sorumlulukları belirlenmeli, buna göre de yazarların kimlerden oluşacağı ve nasıl bir sıralama yapılacağı netleştirilmelidir. Bu görev daha araştırmayı koordine eden ekip liderinin işidir. Yazarlar kendi sıralarını işin başında bildiklerinde farklı beklentiler içerisinden olmayacaklardır. Sonuç olarak ekip çalışması kültürü geliştirilmeli, disiplinler arası çalışmalar teşvik edilmeli ancak bu konuda ortaya çıkan etik problemlerin üzerine gidilmelidir. Bu çalışma kapsamındaki öğretim üyelerinin bir kısmının “biz adam olmayız” tavrı umutsuzluk verse de, konunun çeşitli platformlarda tartışılmasının önemli olduğu düşünülmelidir.

Kaynakça:

- Erdemir, N. K. ve ark.; “Akademisyenlerin Bilimsel Ahlaka Yönelik Tutumlarının Analizi: Selçuk Üniversitesi Karaman Yunus Emre Kampusunda Ampirik Bir Çalışma”, 3. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi, 25-26 Kasım 2004, Eskişehir, 69-77.
- ICMJE; “Uniform Requirements for Manuscripts Submitted to Biomedical Journals: Writing and Editing for Biomedical Publication”, [HTTP://WWW.ICMJE.ORG/#AUTHOR](http://www.icmje.org/#author), 2006.
- Oğuz, N. Y.; “Bilimsel Yayın Etiği”, Klinik Psikiyatri, 2, 1999: 153-159.
- Özdemir, Ayşegül; “Bilimsel yazarlık Kriterleri ve Etik”, Tanısal ve Girişimsel Radyoloji, 10, 2004:259-261.

GAZETE VE TELEVİZYON GAZETECİLERİNİN MESLEK AHLAK İLKELERİNE İLİŞKİN BİR DURUM ÇALIŞMASI: GAZETECİLİK MESLEĞİ, MESLEKİ SORUMLULUKLAR VE ETİK

Yrd. Doç. Dr. E.Gülbuğ EROL

Karadeniz Teknik Üniversitesi, Radyo Televizyon ve Sinema Bölümü

Özet: Habercilik, toplumlarda çeşitli gereksinimlere yanıt vermeyi hedefleyen meslek ahlak ilkeleri tarafından yönlendirilir. Bir araya geldiklerinde bir bütünü oluşturan ilkeler, haberciliğin kendine özgü haklarını, görevlerini, meslek idealini; bu idealin toplumla ilişkisini tanımlayan denetleyen kurallar geliştirmek üzere ortaya çıkmıştır. Ülkeler medya etiğini hukuk dışında kendi kendine denetimle işleyebilen kural ve kurumlar yaratmışlardır. 1990'larda yayıncılık alanında yaşanan özelleşme hareketiyle doğruluk, dürüstlük, nesnellik ve sorumluluk gibi ahlaki değerleri ön plana çıkartan bir gelenek temsil edilmektedir. Haberciler geleneksel meslek ahlak ilkeleri bağlamında değil insan haklarına, kültürel bağımsızlığa saygı, evrensel insanlık değerlerini gözeterek çalışmak durumundadırlar. 2006 yılının habercileri değerler adına etkin işlevler yüklenmiş aktörlerdir.

Habercilerin bireysel ve kurumsal etik sorumluluklarının tartışılacağı bu çalışmanın amacı, gazete ve televizyon haber bültenlerinde yer alan haberlerin karşılaştırmalı incelemesini yaparak habercilerin meslek ahlak ilkelerini yaptıkları haberlere ne ölçüde yansıttıklarını ortaya koymaktır. Benimsenen yöntem içerik ve söylem analizidir. Hürriyet ile Kanal D haberleri 5 gün incelenmiştir. Gazetede ki köşe yazarlarının sütunları çalışmaya dahildir. Araştırmanın evreni bu şekilde belirlenmiştir. Elde edilen sonuçlar değerlendirilmiş; Hürriyet gazetesi ve Kanal D anahaber bülteninde yer alan haberlerin etik kurallara uygunluğu yorumlanmıştır.

Anahtar sözcükler: etik, haber

Abstract: Newsgiving is a process directed by broadcast ethics, the professional morality of journalists. Civilized societies and their politicians has created a self-regulation system except for the law and starting 1990s concepts including accuracy, fairness, objectivity, responsibility -a value system has gained importance, thus, journalists has gained more active roles in accordance with the human rights, human values; they respect cultural independence more. Within the context, this study aims at describing the individual and institutional responsibilities of journalists and analyzing television and newspaper news to reveal what extent the journalists apply professional codes. Content and discourse analysis is chosen as the method.

Keywords: ethics, news media

1. ETİK ÜZERİNE

Etik kökence töre öğretisi, insanların töresel veya ahlaksal ilişkilerini, davranış tarzlarını, görüşlerini araştıran felsefe dalıdır. Etik, ahlak felsefesidir. (Buhr, 1998, s. 35) Etik, insanın eylemlerini konu alır ve temellendirilmiş sonuçlara varmayı amaçlar. Ahlaki eylemlere belirli bir yöntem kullanarak yaklaşan etik, mevcut iletişim ve eylem biçimlerini sorumluluklarının bilincinde bir birey olarak ötekilerle birlikte insanca yaşamak isteyen sosyal topluluk üyesi herkesi ilgilendirir. Neyin yapılıp neyin yapılmaması gereğini anlatan yazılı veya yazısız kurallar insan topluluğunun hayatını yönetir; kuralsız bir hayat insanca değildir. (Pieper 1999, s. 16-19) İletişim bu noktada başlar. Latince communis yani ortak'tan gelen İletişim sözcüğünün temelinde toplumsallaşma vardır. (Oskay 1999, s. 3309-310) İletişim ortaklık, birliktelikle kurallar bu birlikteliğin devamı için gereklidir. İnsanın toplumsal

hayat tarzının mayası iletişimidir. İletişim de etik de yaşanabilir bir hayatın sürekliliği için gereklidir. Kural olmazsa toplumsal yaşam olmaz. Etik kurallar birbirleri karşısında insanların kendilerini güvende hissetmelerini sağlar; yardımlaşma, rahat ve huzur içindeki işbirliği, kişilerarası ilişkilerde kılavuz rolü oynar. (Bauman 1988, s. 27)

Etik kavramı bütün topluluklarda insan hayatını yönlendiren emredici hükümler olarak kabul edilir. Bununla birlikte özgül etik kuralları, bir kültürün tarihsel koşullarına ve ekonomi felsefesine bağımlı olur. Bu yüzden etik ilkelerine gönderme yapılırken standardın uygulandığı sistemi göz önünde bulundurmak gerekir. (Matelski 2000, s. 11)

Felsefenin bir disiplini olan etik, kendini ahlaki eylemin bilimi olarak anlar. Ahlakilik kavramını temellendirmek üzere insan pratiğini, mevcut ahlakilik koşulları açısından araştırır. Ahlakilik, eylemi ahlaki açıdan iyi bir eylem olarak tanımlamayı mümkün kılan niteliği ifade eder. Etik üzerinde düşünmek, salt ahlak filozoflarının veya etik uzmanlarının tekelinde değildir. Bir insan ancak iyi olanın kendisine artık dogmatik biçimde emredilmesini istemediği zaman, yani düşünce açısından olgunlaştığında; başkalarının çıkarlarıyla kendi arasına eleştirel bir mesafe koyarak bir insan topluluğu veya tüm insanlar için hangi amaçların iyi, elde edilmeye değer amaçlar olduğuna kendi karar verdiğinde ahlakilik boyutlarına ulaşmış demektir. Ahlaki eylemin ne olduğunu, bir anlamı olup olmadığını soran kişi etik yolunda yürüyordur. Günümüz koşullarında etiğin görevi insan eylemlerinin yerleşik ahlak kurallarına uymasını sağlamak, sözkonusu eylemlerin değerlendirilebileceğine ilişkin ölçütleri sunmak ve insanlara kendi davranışları ve eylemleri üzerine eleştirel biçimde bakmalarını sağlamaktır. (Türkoğlu 2000)

2. HABER VE ETİK

Literatürde olay haberdır. En etkili medya içeriği olan haber, haber değeri taşıyorsa mecralardan kamuoyuna sunulur. Haber değeri gazetecilerin bireysel olarak yakıştırdıkları bir özellik değildir. Haber değeri olarak adlandırılan medya yetkililerinin eylem veya söylemlerin üretimi, seçimi, biçimlendirilmesi ve yayımlanması sırasında kullandıkları profesyonel kodlardır. Bunlar: Gerçeklik (haber gerçeğe en yakın kurgusu), yenilik (zamansal yakınlık), ilginçlik, önemlilik, anlaşılabilirlik. (Girgin 2000, s. 86-96)

2.1. Habercilik Alanında Etik İlke Ve Kuralların Belirlenmesi

İlkçağlardan beri haber verme işlevini üstlenen medya özgürlük, tarafsızlık, doğruluk, dürüstlük ve gizlilik kavramlarıyla birlikte anılagelmiştir. Etik gazetecilik mesleğinin bir parçası olmuştur. 17. yydan itibaren özgürlük kavramına dayalı olarak basınla ilgili etik konular gündeme gelmeye başlamıştır. (Belsey 1994, s. 12) 19.yy'da fotografik gerçekliğin ortaya çıkması ve pozitivist epistemolojinin kabul edilmesi gazetecilik disiplininin önünde nesnellik kapısını açmıştır. 20.yyda nesnellik kavramı gazetecinin eğilimlerini metnin dışında tutması ve haberi olduğu biçimde yansıtması, kamu hizmetinin belirleyici kıstası olması anlamını taşımaktadır. (Özerkan 2000, s. 48) Özgürlük, tarafsızlık, doğruluk, dürüstlük ve gizlilik kavramları yazılı basın etiğinin altyapısını oluşturmuştur. 1930'lu yıllara kadar teknolojik gelişimi itibariyle radyonun haber verme işlevi çok ciddiye alınmamıştı. O yıllarda gazetede yayınlanmayan haberi radyo veremiyordu; günlük haber yayını 10 dakikayla sınırlanmıştı. İkinci dünya savaşından sonra radyo yanına televizyonu alarak hızla gelişmişti. 1950lere gelindiğinde gelişim öyle büyük boyutlara ulaşır ki radyo ve televizyonu gazeteler gibi denetleme gereği doğmuştur. İlk olarak 1967'de ABD'de

FCC'nin politikası doğru, ilkel yayıncılık haline dönüştürüldü. Bu önceleri bir hükümet politikasıyken zamanla yayıncılık kuruluşlarının haber politikalarına yansıdı; televizyon habercilerine yol gösterdi. 1987'de doğruluktan kesinlikle taviz verilmeyen yayıncılığı düzenleyen ve teknolojik gelişime uyan düzenlemeler yapıldı; bütün dünyada kabul gördü. (Limburg 1994, s. 110-114)

Gazetecilikte ahlak kurallarının yazıya dökülmesi meslek örgütlerinin kurulmasıyla başlamıştır. İlk ulusal gazetecilik örgütleri 1880'lerde; ilk uluslararası kongre 1894'de toplanmıştır. 1880-1930 birinci dönemdir: Gazetecinin meslek sorunları ve örgütlenmeleri ön plandadır. (Kubka ve Nordenstreng 1986, s. 41-49) 1946'da Uluslararası Gazeteciler Örgütü kurulmuş; 1949'da 11 ülke Uluslararası Gazetecilik Federasyonunu kurmuştur. 1950 ve 60'lar çeşitli örgütlenmelere tanıklık etmiştir. 1970'lerde başlayan üçüncü dönemde uluslararası gelişmeler yaşanmıştır. IFJ ve IOJ'un 1971 Münih bildirgesi gazetecilerin haklarını açıklar. 1973 ve 1977 Unesco Bildirileri uluslararası nitelikte dengeli haber akışı üzerinedir. (Kubka ve Nordenstreng 1988, s. 101-120) 1980'li yıllarda ortaya çıkan gelişmeler Dördüncü dönemi tanıtır, dönemde McBride Komisyon Raporu gazetecilerin korunması ve uluslararası meslek ahlak ilkelerini içeren bir protokoldür. 1984'de Viyana Bildirgesi'nde ve 1987'de Asyalı Gazeteciler Konfederasyonunda Ahlak Yasası kabul edilmiştir. (Nordenstreng ve Topuz 1989, s:262-300) Düzen 1990'lı yıllarda Avrupa'da yayıncılığın özelleşmesiyle değişime uğrar. Çoğu araştırmaya göre son dönem olarak anılan günümüze ilkesel gelişmeler yaşanmaktadır. Bunlar arasında ekonomik ve toplumsal gelişmeye katkı, halkın doğru haber alma hakkına saygı, halkın kitle iletişim araçlarına ulaşma ve kitle iletişim sürecine katılma hakkına saygı, insan haklarının gelişimine katkı, kültürel çeşitliliğe ve kültürel bağımsızlığa saygı, uluslararası alanda yeni iletişim düzeninin kurulmasına katkı sayılabilir. (Akdemir 1993, s:19-231)

Basın etiğine ilişkin kurallar çeşitli kaynaklarca ve kuruluşlarca belirlenmektedir: (Bülbül 36) Kamu tarafından konulan kurallar, Gazetecilik Yasası, Basın Ahlak Yasası, Gazetecinin Hakları ve Sorumlulukları Bildirgesi, Meslek Sorumluluk Kuralları, Şeref Yasası vb. İtalya, Sri Lanka, Madagaskar ve Kamerun etik kuralları kamu tarafından belirlenen ülkelere örnektir. ABD, Fransa, İngiltere gibi birçok Avrupa ülkesinde etik kuralları meslek örgütleri düzenler. Japonya, Danimarka, Şili ve Pakistan gibi ülkelerde gazete sahipleri ve yayıncılar tarafından oluşturulan meslek dernekleri etik kurları belirler. Bazı ülkelerde etik kurallar yayıncıların ve gazetecilerin ortak çabaları sonucu belirlenir. İsveç, Avusturya ve Kore'de olduğu gibi. ABD, Kanada, gibi kimi ülkelerde etik kodlar toplu iş sözleşmelerinde maddeler halinde sıralanmaktadır. (Tokgöz 1994, s. 56-58) AB'de haberleşme özgürlüğü, Avrupa Sınırötesi TV Sözleşmesi'nin 10. Maddesiyle korunma altına alınmıştır. AB ülkelerinde kitle iletişim araçlarının toplum üzerindeki etkileri konusunda yıllar boyu yapılan araştırmaların sonucu olarak kişilerin hızlı, doğru, tarafsız habere ulaşmaları sağlanmaya çalışılmıştır. (Erol 2004)

2.2. Yazılı Ve Görsel Basının, Habercinin Görevleri

Gazetecilik Meslek Ahlak İlkelerini aşağıdaki biçimde maddelemek mümkündür: (Bülbül 2001,s. 40-41)

- 1.Kanunlara Uymak
 - 2.Doğruluk İlkesine Uymak
 - 3.Sorumluluk Anlayışına Sahip Olmak
- Bütün bu ilkeler 4 maddeye işaret etmektedir:

1. Halkı aydınlatmak. Halkın gören gözü, duyan kulağı ve konuşan dili olmak.
2. Haber ve diğer metinlerde dürüst olmak, doğruluk ilkesinden ayrılmamak.
3. Devletin, Toplumun, Kimsenin aleyhinde olmamak. Bireysel zaafı yansıtmayıp objektif olmak.
4. Haber kaynaklarına karşı dürüst olmak; onları istismar etmemek.
4. Basın ahlakının temeli doğru haberciliktir.
5. Haber Vermek
6. Eğitme, Öğretmek
7. Eğlendirmek Ve Hoşça Vakit Geçirtmek
8. Mal Ve Hizmetlerin Tanıtımını Yapmak
9. Kamuoyu Oluşturmak, Yönlendirmek Ve Yansıtmak
10. Etik Değerlere Uygun Genel Yayın Politikası Oluşturmak
11. Yalan Ve Uydurma Enformasyondan Kaçınmak
12. Mahreç Ve Alıntı Konusunda Dikkatli Davranmak
13. Kurumsal Veya Kişisel Çıkarları İlkelere Üstün Tutmamak
14. Telif Hakkına Saygılı Olmak
15. Gizlilik Ve Özel Hayata Saygı Duymak
16. Profesyonel Standartlara Uymak
17. Otokontrol Mekanizmasını Geliştirmek

3. ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ

Bu çalışmada içerik ve söylem analizi teknikleri kullanılmıştır. 1 hafta süreyle haber metinleri incelenmiştir. Bu metinler tek tek etik kodlara uyum açısından değerlendirilmiş; kullanılan dilin ve görüntülerin etik değerleri yansıtıp yansıtmadığı ve ne ölçüde yansıttığı araştırılmıştır. Ancak örnekleme bir gün üzerinden yapılmıştır.

31 TEMMUZ 2006 PAZARTESİ TARİHLİ HÜRRİYET GAZETESİ

1. SAYFA'DA Hürriyet logosunun hemen üzerinde üç adet haber yer almaktadır. Duygu Asena'nın vefat haberi *kahraman ve cesur kadını kaybettik* başlığı ve Asena'nın eski bir fotoğrafı ile verilir. Kullanılan yakıştırmalar taraflılık unsurunu çağırırsa da Asena'nın kişiliği ve Türk toplumuna katkıları düşünüldüğünde hoş karşılanabilir. İkinci haber *süper Beşiktaş* manşeti ile verilmiştir ve 1-0 skoruyla kazanmış takım için abartılı bir başlık olmuştur. Hülya Avşar'a ilişkin son haber için *uçkağutçu* sıfatı seviyeyi düşürmüştür. İsrail'in Lübnan'ı bombalaması sonucu yaşanan olaya ilişkin haber ilk sayfa haberi ve fotoğrafta bir Kızılhaç görevlisi ölü bir çocuğu havaya kaldırmıştır. Ölü çocuk fotoğrafı etik açıdan yanlıştır. Bu gazete fotoğrafını çocukların göreceği unutulmamalıdır. Gazeteci Fatih Çekirge'nin Güneydoğu Anadolu'da yaptığı gezinin haberinde küçük bir çocuk standart olmayan Türkçe'si ve çalışıp para kazanan adam imajı ile gazetenin birinci sayfasına taşınmıştır. Horçörülme unsuru vardır. 6. SAYFA Hülya Avşar'a ayrılmıştır. Manşet T.C. Hükümeti kanunları ile çelişmekte ve etik açıdan uzun bir tartışma konusu yaratmaktadır: "*Ben, meşru ve milli kumayım.*" Konulan fotoğraf kadının metalaştırılması açısından önem taşıyor. 7. SAYFADA Ayşe Arman'ın köşe yazısında yer alan 'Otomobiller Gay'leşmiyor' başlığı Türk toplumunun gelenekleriyle örtüşmezken Türkçe'ye yabancı kelime dahil edilmesi açısından sakıncalıdır ve eşinsel anlamına gelen kelime henüz tabu olma özelliğinden kurtulmamıştır. 12. SAYFADA Ali Atif Bir'in köşesi, haberci ders veren, adalet dağıtan kimse

değildir etik ilkesine uymamaktadır. 14. SAYFADA İsrail'in Lübnanlı sivilleri vuran saldırılarında ölü ve yaralı küçük çocuk fotoğrafları deforme edilerek basılabildi. 15. SAYFADA camekani yıkan çocukları da olsa unsurunu çağrıştırmaktadır. 19. SAYFADA küçük, siyah-beyaz da olsa mayına basarak yaralanan çocuğun fotoğrafı yaralı yerleri ve yüzü kapatılarak yayınlanmalıydı. 20. SAYFADA Tufan Türeñç'in köşe yazısı bireysel kanaatleri yansıtmaktadır. SON SAYFADA iç çamaşırı reklamı yapan firma modelinin fotoğrafı da gazetenin bulvarlaşmasına yol açmaktadır.

31. TEMMUZ 2006 PAZARTESİ TARİHLİ KANAL D ANA HABER BÜLTENİ

HABER 1 Genelkurmay Başkanlığına Yaşar Büyükanıt'ın atanma haberi baş ve göğüs çekimleriyle Büyükanıt askeri selamlama yürüyüşü ve çeşitli zirve görüntüleri ile ekrana taşınmıştır. Arka planda marş, adım ve askerin sağ ol sesleri duyulmuştur. Haber yasa ve düzen çerçevesinde kişiyi ve kurumu meşrulaştırmakta, saygı uyandırmaktadır. Arka planda çalan marşa ek olarak ekrana büyük harflerle getirilen ŞEHİT DEDE, 5 YAŞINDA ANNESİNİ KAYBETTİ, ASKERİ LİSE yazıları saygı uyandırmakta ve güvenilirliği pekiştirmektedir. Ancak toplumsal statüye ilişkin bu tarz basmakalıp ifadeler kullanılmamalıdır. Gözü kara, eylem adamı, PKK terörü, sınırötesi hareket ifadeleri güven duygusunu devam ettirmekte ve şüpheliğin silinmesine yol açmaktadır. Ayrıca FB'li olduğunun söylenmesi kamuoyunca kolayca benimsenmesine yol açmış; kulübün taraftarları arasında sempati toplamasını sağlamıştır. GS ve BJK taraftarları hesaba katılmamıştır. Boğazın sularında yüzen iyi bir yüzücü olması sportmen, centilmen özelliğini dile getirirken çok yönlülüğüne gönderme yapmaktadır. Haberde kanunlara ve etik değerlere aykırı hiçbir unsur yoktur. Şehit dede, 5 yaşında annesini kaybetti ve FB taraftandır ifadeleri özel hayat sınırları içinde değerlendirilmelidir. Kamuoyuna duyurulacak özgeçmişte bu tip özel bilgilere gerek yoktur. Haberde adı geçen kişiler, sözleri, haberde söylenenlerden etkilenecek üçüncü kişiler dikkate alınmalıdır, diyen kural bu açılardan ihlal edilmiş sayılır. Haber ve destekleyici yorum birbirinden ayrılmalıdır.

HABER 2 PKK'lı teröristler polis lojmanına saldırmıştır. Haberde iki kez polis aracı sinyali, ambulans sinyali, galeyana gelmiş haykıran insan sesleri, mermi sesleri eşliğinde sedyede kanlar içinde bir insan, başı sargı ile sarılı bir insan, ambulans içi gösterilmiştir. Bunlar ağır şiddet unsurlarıdır. Mümkün olduğu kadar devlet görevlilerinin mağduriyeti gösterilmemelidir. Polisin yara alması karşı taraf için saldırının amacına ulaştığı duygusunu uyandıracaktır. Terör, PKK'lı teröristler, operasyon, el bombası, uzun namlulu silahlarla ateş açıldı ifadeleri psikolojik etki yaratmaktadır. '...bu kez de polise saldırdı' ifadesi huzursuzluk ve güvensizlik hissi uyandırmaktadır. Maneviyat ve kişi hakları açısından yaralı insan görüntüsü kullanılmamalıdır. Aciz ve kendini bilmez bir şekilde ambulansa taşınmaları, bu insanların polis olduğu düşünülürse ve polis lojmanına yapılan saldırının mahiyetiyle ilgili olarak el bombası ve uzun namlulu silah tanımlamaları PKK terörü konusunda kamuoyunda endişe yaratmaktadır. PKK eyleminin polise yönelik negatif etkileri olduğu mesajı haberde yer almalı bir başka deyişle polisin anlamsızlığı mesajı kamuoyu çıkarı açısından verilmelidir. Son olarak dil yanlış anlaşılmalara fırsat vermeyecek şekilde iyi kullanılmalıdır. Sonucu 'PKK uzun bir aradan sonra yine ilk kez ...saldırdı' diyor. Cümle düzeltilmeli.

HABER 3 PKK'lı terörist Murat Karayılan'ın iade haberi söylentiye dayanmaktadır, nesnellik yoktur. (Diplomasi ve istihbarat kaynaklarının Kanal D'ye ulaştırdığı bilgiye göre...) Karayılan'ın görüntüleri, Türk bayrağına sarılı bir tabut ve çevresinde ağlayanlar, dağda arkaları kameraya dönük

ellerinde silahlarla yürüyen PKK teröristleri ile makineli tüfek sesleri eşliğinde haber sunulmuş; paralel kurguyla Başbakan Erdoğan'ın görüşleri verilmiş ve Erdoğan'ın 'terör belası' ifadesi kullanılmıştır. Bugün Türk toplumunun üç ailesinden biri bir yakınına teröre kurban vermiştir, dolayısıyla acıdır. Bu acının ilgili her haber içeriğinde kullanılması her şeyden önce olaya karşı duyarsızlaşmaya sebep olmaktadır. Tabut ve tabut başında ağlayanlar, askere gidecek olanlar arasında korku, endişe gibi olumsuz duyguların kök salmasına, gençlerin askerlik görevinden korkmalarına sebep olmaktadır. Acılı insanların mağduriyetleri pekiştirilmemelidir. Böylesi haberlerde iadesi gerçekleşecek suçluya ait görüntüler, varsa işlediği hukuk yoluyla ispatlanan suç ve cezalarına ilişkin görüntüler kullanılmalıdır.

HABER 4 MHP Başkanı Devlet Bahçeli Konya'da miting düzenlemiştir. Hatırlamakta fayda vardır: Habere neyin konu olarak seçileceği editoryal karar aşamasıdır. Bahçeli'nin sözgelimi 1 saat süren konuşmasından 1 cümle alınıp haber yapılması bir seçim sürecidir. Bu mitingden bir cümle alınarak haber yapılması etik dışıdır, kamuoyunu eksik bilgilendirmek, bir tek imge doğrultusunda manipüle etmektir. Bahçeli'nin 'Kürtçe konuşan kardeşlerimiz sizleri Amerika'dan daha çok seviyoruz' söylemini haber yapmak önceki haberleri güçlendirmek ve kurulan anlamı pekiştirmektir.

HABER 5 İsrail, Lübnan'ı bombalama haberi. Sıcak savaş, bombardıman ve ölü çocuk görüntüleri, fonda ağır bir ağıt ve bombardıman sesiyle haber sunulur. Paramparça edilmiş binalar, acıyla kıvrılan yaralılar ve tabut gösterilmiştir. Babalarının kucaklarında ölü çocuklar, yerlere yatırılıp üzerlerine beyaz örtü örtülmüş onlarca ceset, birkaç ölü çocuğu kucığında taşıyan Kızılhaç görüntüleri; 'mini mini cansız bedenler', 'kana bulandı', 'İsrail bombaları sonucu ölen çocuklar' kısaca ölüm söylemi ve ceset görüntüleri bu denli çok vurgulandığı için etik dışıdır. İzleyiciler arasında çocukların olduğu idrak edilerek ölü çocuk görüntüleri ancak sansürlenerek verilmelidir ve defalarca kurgulanarak verilmesi ciddi psikolojik hasarlara yol açmaktadır. Kanal, olayın vahametine dikkat çekmek isterken kullandığı kelimeler ve görüntülerle etik değerlere zarar vermektedir. Habere destek olan yorumda aşırıya kaçılmış üslup haberi izleyenleri olumsuz yönde etkilemektedir. Bir faciayı yaşayan insanların görüntülerini almak sözkonusu ise kanunlar duyarlı olmayı söyler.

HABER 7 Ordulu fındık üreticileri eylem yapmışlar, ancak yaptıkları eylemden çok şavaşı görünümündedir. Haber başlığı be nedenle fındık savaşı olarak verilmiştir. Savaşı çağrıştıran görüntüler ve feryatlarla haber sunulmuştur. Slogan atan, taş ve sopayla etrafa saldıran göstericiler, silah sesleri, su sıkın tank görüntüleri, havada uçan cisimler kullanılmış ve Ordu-Giresun yolunun kapandığı gösterilmiştir. Bu esnada yolun açılması için bir tır şoförü caddeye gelmiş ancak göstericiler tarafından defalarca ve sırtından bıçaklamıştır. Bu olay iki kez gösterilmiş ve mağdurun anam anam feryatları duyurulmuştur. Bundan sonra tıra yakın çekim yapılmış ve bıçaklanan şoförün kızının baba feryadı ekrana getirilmiştir. Mağdurları teşhir ve dayak, darp, bıçakla yaralama şeklindeki şiddet gösterilmiştir. Facia yaşayan insanların görüntülerini almak sözkonusuysa kanunlar duyarlı olmayı söyler. Bıçaklanan şoför ve kızı izin alınarak kamuoyuna teşhir edilmelidir. Eylem haberleri asla denenirse sonuç verecek mesajıyla verilmemelidir.

HABER 8 Manisalı çiftçiler tarlada kalan ürünleri için Ankara'da Hükümet aleyhine protesto gösterisi yapmışlardır. Öncelikle haberin sunumunda spiker hükümet aleyhinde protesto yapıldığını anons etmemiştir. Eylemcilerin hükümet istifası sloganı haberde yer aldığı için başbakanın protesto edildiğini anlıyoruz. Haber açık bir şekilde duyurulmamıştır. Belden yukarı çıplak erkekler haberde yer almakla birlikte etik açıdan yanlış değildir.

Spikerin ‘köylülerin başında tanıdık bir isim vardı o da Bergama eylemlerinden tanınan kaşiydi’ ifadesi haberde algı yönelmesine neden olmuş, yapılan eylem medya kanalı tarafından manipüle edilmiştir. O.K.’in kullanılan dil aracılığıyla teşhir edilmemesi; küçük, komik görülmemesi gerekmektedir.

HABER 9 Kapkaççı çocukların, gençlerin rehabilite edilmesi için Deniz Çocukları Vakfının kuruluş haberi. Yüzleri deforme edilmiş çocukların çanta, cep telefonu vb çalma görüntüleri. Bu görüntülerin ardı ardına ekrana gelmeleri izleyenlerde kolay bir iş olduğu hissini uyandırabilmekte dolayısıyla suça teşvik unsurunu taşımaktadır. Büyük şehrin kabusu, karanlık gecelerine koşuyorlar, yıllardır kanayan yara, çocuk suçlular ifadeleri tutum ve yargı içermekte; haberciyi yargılayan konumuna taşımaktadır. Haberde şiddet unsuru yer almaktadır.

HEBER 11 Tiyatro sanatçısı Aysen Tekin’in ölüm haberi. Tekin’in hatalı tedavi sonucu öldüğü iddiaları haber yapılmış ancak hatalı tedaviyi yapanlara veya karşıt görüşe yer verilmeyerek etik ilke ihlal edilmiştir. Tabut, cami avlusu görüntüleri kullanılmıştır. Sözkonusu görüntüler manevi duyguları suiistimale yol açmaktadır. Olayı bağlamından çıkartmamak gerekmektedir. Oynadığı diziden alınan öldürecek kuplesi gerçeğin yanlışlanmasına yol açmaktadır.

HABER 12 Halit Çapın’ın ölüm haberi. Musalla taşı, tabut, cenaze arabası görüntüleri arka arkaya gelince halkın duygularının istismar edilmesine yol açmaktadır. Özellikle bir makalesinden Duygu Asena’ya ithafen kalk gel demesi ve her iki gazetecinin ardı ardına ölmeleri izleyenlerde acıma duygusu, aynı zamanda gazetecinin usta öngörüsü karşısında hayranlık duygusunu uyandırmıştır. Bu durumda gazeteci öngören kişi olmuş, habere konu olan kişilere basmakalıp yargılar atfedilmiştir. Fonda saksofon sesi jazz müziği elit zümrenin dinlediği bir tür olduğu için habere farklı bir boyut katmıştır.

HABER 13 Kirlenen Göcek sahilini temizleme çalışmaları için harcanacak paraya kaynak bulma amacıyla açık arttırma düzenlenmiştir. Müzayedede’de Koç’un dünya turu sırasında kullandığı flamanın 7.000 YTL’ye Semiramis Pekkan’ın eski eşi tarafından satın alınmıştır. Haber vs reklam unsurunu çağrıştırmaktadır. Göcek’in temizlenmesi kamuoyunu yakından ilgilendirmelidir ama Koç’un flamasının kim tarafından kaçta satın alındığı karşılaştırma imkanı olmadığı için gereksizdir. Müzayededeki başka eşyalar telaffuz edilmeli veya flama habere konu olmamalıdır.

HABER 14 Huzurevindeki yaşlılara bir kuaförün hizmet verme haberi. Kıraç ve Tarkan şarkıları fonda, muhabir şarkı eserinde konuşuyor. Alta müzik konması yaygın fakat yanlış bir uygulama. Muhabirin laubali bir şekilde ‘aaa amca duydun mu ne dedi’, ‘hacı amcadan günün en anlamlı sözü’ diye hitabı etik açıdan yanlış. Haber zaman doldurmak için hazırlanmış izlenimini doğurmuştur çünkü çok çeşitli unsurlar habere dahil edilmiştir, haber değeri taşımamaktadır.

HABER 15 Hava sıcaklığı artacaktır. Hortumla su tutma, havuzlara atlayan çocuk görüntüleriyle sıcakların 4 ila 5 derece artacağı duyurulur. Türkçe dilbilgisi hatası yapılmıştır. İla –den beri demektir. İle denmesi gerekir.

Kaynakça:

- Ansiklopedik Kültür Sözlüğü (TARİH).
Bauman, Z. (1988) Postmodern Etik, İstanbul: Ayrıntı.
Belsey, A. & R. Chadwick, İstanbul: Ayrıntı.
Benhabib, Ş. (1999) Modernizm, Evrensellik ve Birey, İstanbul: Ayrıntı.
Bülbül, R. (2001) İletişim ve Etik, Ankara: Nobel.
Erol, G. (2004) Avrupa Birliği Ve Türkiye İlişkilerinde Televizyon
Yayıncılığı: Uyum Sürecinde Televizyon Yayıncılığının
Düzenlenmesi, Televizyonun Kültürel İşlevleri Ve Kimlik Edinimi.
Yayınlanmamış Doktora Tezi. Marmara Ün. SBE. Radyo TV ve
Sinema ABD.
Frost, C. (2000) Media Ethics and Self-Regulation. Great Britain: Longman.
Girgin, A. (2000) Yazılı Basında Haber ve Habercilik Etik'i, İstanbul: İnkılap.
Kubka J. & Nordenstreng K. (1986) Useful Recollections: Excursion into the
History of the International Movement of Journalists I, Prague:
International Organization of Journalists.
Kubka J. & Nordenstreng K. (1988) Useful Recollections: Excursion into the
History of the International Movement of Journalists II, Prague:
International Organization of Journalists.
Lımburg, V. E. (1994) Electronic Media Ethics. Boston and London: Focal
Press.
Matelski, M. (2000). TV Haberciliğinde Etik. İstanbul: YKY.
Nordenstreng K. & Topuz H. (1989) Journalist: Status, Rights and
Responsibilities. Prague: International Organization of Journalists.
Oskay, Ü. (1994) İletişimin ABC'si, İstanbul: Simavi.
Pieper, A. (1999) Etiğe Giriş, İstanbul: Ayrıntı.
Tokgöz, O. (1994) Temel Gazetecilik, Ankara: İmge.
Özerkan, Ş. (2000) 'Haberde Objektiflik' İ.Ü.İ.F. sa: X, s. 47-56.

ÖTENAZİ
(Modern) Cinayet mi Yoksa Kurtuluş mu?
Araş. Gör. M. Fatih GENÇ
Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Özet: Şifasız bir hastalığa yakalanmış ve iyileşme olasılığı bulunmayan kimsenin yaşamını, kendi veya yasal temsilcilerinin isteği üzerine, acı vermeyen bir yöntem kullanarak sona erdirmek şeklinde tanımlanan ötenazi, çağımızda güncelliğini koruyan ve konuyla ilgili olan bazı bilim adamları ve etikçileri çoğu kez karşı karşıya getiren bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Birey, özgür iradesiyle gerçekten de iyileşemez bir hastalığa yakalandığı zaman, yaşamından vazgeçme hakkına sahip midir? Hasta, iradesini açıklayamayacak kadar bir bilince sahip değilse, hasta yakını, onun yerine ötenazi kararı vermeye yetkili midir? Bu tür sorular, ötenaziye ilişkin cevaplandırılması gereken sorulardan birkaçını oluşturmaktadır. Bu tip soruların cevabını bulmak araştırmamızın en önemli amacıdır.

Biz bu incelememizde ötenazi gibi karmaşık bir sorunu, dinî, tıbbî ve etik açılarından inceleyerek konunun daha kolay anlaşılmasına yardımcı olmaya çalışacağız..

Anahtar sözcükler: ötenazi, etik, yaşam

Abstract: Euthanasia that is defined as someone's right to put an end to his/her life by using a way not giving pain upon his/her demand or upon the demand of his/her legal representatives because of an illness without cure is a current situation in this century and it makes some scientists in relation with the subject and some people dealing with ethics come face to face.

Does the individual have the right of giving up his/her life with his/her free will when he/she gets an illness without any cure? If the patient is in the situation of unconsciousness to explain his /her will, have the relatives got authority to take the decision of euthanasia about the patient? These questions are only several of the questions concerning euthanasia that must be answered. The aim of our study is to find answers to such questions.

In this study we will try to help understand the subject more easily by examining a complicated problem like euthanasia from the religious, ethical and medical aspects.

Keywords: euthanasia, ethic, life

GİRİŞ

Şifasız bir hastalığa yakalanmış ve iyileşme olasılığı bulunmayan kimsenin yaşamını, kendi veya yasal temsilcilerinin isteği üzerine, acı vermeyen bir yöntem kullanarak sona erdirmek şeklinde tanımlanan(Tesal 1979, s. 57) ötenazi, çağımızda güncelliğini koruyan ve konuyla ilgili olan bazı bilim adamları ve etikçileri çoğu kez karşı karşıya getiren bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Acılar içinde kıvranan bir hastanın doktoruna “öldürün beni” diye yalvarması ya da umdu kalmamış bu hastanın tedaviyi kesme istemi doğrultusunda, kendi haline bırakılıp ölümüne göz yumulması ne kadar ahlakidir? Bu istek gerçekte, bir insanın kendi bedeni ve yaşamı üzerinde ne kadar özerk olabileceği sorusunu da gündeme getirmekle birlikte; ölümün, kendiliğinden gerçekleşmesini beklemeden ölmeyi istemek ya da hasta bilincini kaybetmişse, yaşamının sona erdirilmesi konusunda kararı bir

başkasının vermesi gibi konular bu tartışmanın odak noktasını oluşturmaktadır.

Biz bu incelememizde ötenazi gibi karmaşık bir sorunu, dinî, tıbbî ve etik açılardan inceleyerek konunun daha kolay anlaşılmasına yardımcı olmaya çalışacağız.

I- GENEL HATLARIYLA ÖTENAZI

A) Tanımı

Ötenazi, kendi ölümünü isteme hakkı (TDK Sözlük 2005, s. 1550), yunanca “güzel, iyi” anlamındaki “eu” ile “ölüm” anlamına gelen “thanatos” kelimelerinin birleşiminden meydana gelen “güzel ölüm”, “kolay ölüm” ve rahat ölüm olarak sözlüklerde tanımlanmıştır. (Kazancıgil 1978, s. 148)

Terim olarak ise; şifasız bir hastalığa yakalanmış ve iyileşme olasılığı bulunmayan kimsenin yaşamını, kendi veya kanuni temsilcilerinin isteği üzerine, acı vermeyen bir yöntem kullanarak sona erdirmeye denir. (Şafak 1992, s. 439) Ötenazi teriminin ilk kez Platon(M.Ö 428-347) tarafından kullanıldığı bilinmektedir. (Elçioğlu/Gündüz/Köşgeroğlu 1994, s. 64)

B) Çeşitleri:

Genel olarak ötenaziyi ikiye ayırmak mümkündür. Bazı kaynaklarda(Güven 2000, s. 6; Dönmezer 1998, s. 30) bu sayı daha da artırılırken konumuzu ilgilendiren ve etik açısından problem teşkil eden ötenazi çeşitleri ikidir. Bunlar:

1- Aktif Ötenazi

İyileşmesi tıbben mümkün görülmeyen bir hastanın, acı ve ıstırabını gidermek amacıyla, hayatını kısaltacak veya hayatına son verecek maddelerin, kendisinin veya kanuni temsilcisinin isteği üzerine bilerek kullanılmasına aktif ötenazi denir. (Dönmezer 1998, s. 30) Ötenazi olayı, hastanın isteği üzerine gerçekleştirildiğinde, “gönüllü aktif ötenazi”, hasta rızasını beyan edebileceği durumda olmayıp kanuni temsilcileri tarafından ötenazi kararı verilirse “irade dışı aktif ötenazi”den söz edilir.(Dönmezer 1998, s. 30)

Bu çeşit ötenazide, ya hastanın kendi iradesi veya bilinci yerinde olmayan hastanın kanuni temsilcisinin isteği üzerine, doktorların iyileşme ihtimali olmayan hastasına acılarına son vermek kastıyla tıbbi yoldan yaşamına son vermedir. Örneğin, bu konuda bulunan hastanın zehirli iğne vurularak yaşamına son verilmesi gibi.

2- Pasif Ötenazi

Hastanın yaşamının devamı için zorunlu olan tıbbi tedavinin durdurulması, geri çekilmesi şeklinde icra edilir. (Dönmezer 1998, s.30) Bir başka ifadeyle söz konusu müdahale yapılmayacaksa hastanın hayatını kaybedeceği biliniyor, buna rağmen gerekli davranış sergilenmemişse, pasif ötenazi söz konusu olur. Pasif ötenazi genellikle terminal dönemdeki hastalara uygulanmaktadır. İnsan yaşamının devam edebilmesi için zorunlu bir kısım tedavinin durdurulması, geri çekilmesidir. Kişi aktif olarak öldürülüyor fakat adeta ölüme terk ediliyor. (Dönmezer 1998, s.35) Yine pasif ötenazi de aktif ötenazi de olduğu gibi gönüllü veya irade dışı olmak üzere kendi içinde iki çeşittir.

C) Ötenazi İntihar mıdır?

Bir kimsenin toplumsal ve ruhsal sebeplerin etkisi ile kendi hayatına son vermesi olarak (TDK Sözlük 2005, s.975) tanımlanan intihar, ötenazi konusuyla yakın ilişkilidir. Çünkü ötenazide de birey ya direkt doktorun vurduğu iğne ya da intihara yardımı şekliyle aktif olarak veya tedavisinin kesilmesi yoluyla pasif olarak hayatına son vermekte, bir çeşit intihar etmektedir. Çünkü insanlar ötenazide de olduğu gibi genelde hissettikleri yoğun acıyı dindirmek için intihar ederler. İntihar edecek kişilerde yoğun

çaresizlik duygusu ve gerginlik vardır. Başka seçenekleri olmadığını düşünürler ve içinde buldukları duygu durumu nedeniyle var olan diğer seçenekleri göremezler. (Karaçay 2003, s. 76) Kişi intiharı sorunlarını giderici, çare bulamadığı acılarını dindirmeye yarayan, katlanamayacağı sonuçları yaşamamasını sağlayıp, daha önce bulamadığı huzur ortamını getirecek bir çözüm olarak görür. (psikiyatrist.com 2006) Yapılan çalışmalara göre intihar olayını gerçekleştirenlerin % 75 inde vücutsal hastalıklara rastlanmıştır. Kanser hastası erkeklerin % 50 sinin teşhis konduktan 1 yıl içinde öz kıyım ile hayatlarını sonlandırabildikleri saptanmıştır. Göğüs ve genital sistem kanseri olan kadınlarda % 70 gibi yüksek bir oranda intihar gözlenmiştir. (Karaçay 2003, s. 76; psikiyatrist.com 2006)

Sonuçta intihar eden de kendisine ötenazi uygulanmasını isteyen de bir umutsuzluğun içinde psikolojik bunalım geçiren kişilerdir. Birey sıkıntılarının çözümüne yönelik umutlarını kaybettiği an intiharı seçmektedir. İstirap ve elem veren bir hastalığa yakalanmış olan insan da, hastalığının ölümcül ve şifası olmayan bir hastalık olduğunu öğrendiği an ötenazi yolunu seçerek aktif veya pasif olarak intiharı seçiyor demektir. Zaten intihar sebeplerini incelediğimizde¹, kişilerin yakalanmış oldukları ölümcül hastalıkların da intihar sebebi olduğu belirtilir. Kişiyi bir doktorun kendi rızası ile öldürmesi, kendi kendine ilaç enjekte etmesi veya tedaviyi keserek ölmek istemesiyle kendini tavana asıp öldürmesi veya şakağına silah dayayıp ateşleyerek kendini öldürmesi sebepler ve sonuçlar aynıdır sadece kişinin kendini öldürme yöntemi farklıdır. Bu sebeplerden dolayı gönüllü ve istemli ötenazi bir intihar çeşididir denilebilir.

II- DİNLER AÇISINDAN ÖTENAZI

Dünyada mensubu bulunan tüm dinlerin en önemli özelliği “yaşam hakkını” kutsal saymalarıdır. Yeryüzünde mevcut olan her din kişinin kendisini, Tanrı'nın isteği dışında kendi iradesini kullanarak öldürmesine izin vermemiş ve acılara dayanmanın peygamberi bir özellik olduğunu vurgulamıştır.

Örneğin Hıristiyanlığa göre ölüm kaçınılmaz bir kaddedir.² Kişinin bu kadere karşı gelmek istemesi Tanrı'nın hükümlerine isyan anlamındadır. Hıristiyanlığa göre insan, ruh ve bedenden oluşmuştur. Kişinin acı ve elem çekmesi onu ruhi olgunluğa ulaştırır.⁴ Kişi çektiği bu ızdıraplar sayesinde Mesih İsa gibi Tanrı'ya yaklaşabilir.⁵ Çünkü sıkıntıya dayanabilen kişi Tanrı'nın beğenisini kazanan kişidir. Yine Hıristiyanlıkta insan kendi hayatına şon verme hakkına sahip olamadığı gibi başkasının da hayatına son veremez.

Yahudilikte de aynı Hıristiyanlıkta olduğu gibi ölüm kaçınılmaz bir sondur⁷ ve ondan kurtuluş yalnız Tanrı'nın istemesiyle olur.⁸ Ölümlün kaçınılmaz son olması kişinin kendini⁹ veya başkalarını öldürmesine¹⁰ izin anlamı taşımamaktadır. Budizm ise, acının insan ruhunu olgunlaştırdığından hareketle ötenaziye karşıdır. Diğer Uzak doğu ve Hint dinleri de canı kutsal sayarak kişinin kendini veya başkasını öldürmesine karşı bir tutum sergilemişlerdir.¹¹

İslamiyet'te diğer ilahi dinlerde olduğu gibi kişinin kendisini ve başkalarını öldürmesine şiddetle karşı çıkmıştır. İslam'a göre ızdırabın ve acının sebepli veya sebepsiz olması sonucu değiştirmemektedir. Hayatı ve yaratıklarını şekillendiren Sani (Yapıcı- Yaratici) hastalık ve sıkıntıları, hikmetinin bir tezahürü olarak, kullarından azade kılmamıştır. Hatta en büyük bela ve musibetlere duçar olan Hakk'ın Peygamberleri olmuştur. İstinasız hepsi bu çileyi en derin ve şiddetli bir biçimde yaşamıştır. (Çetinkaya 2006, s. 36) Özellikle Kuran'da sabrın sembolü olan Hz. Eyyub kıssası herkese örnek

gösterilmiştir. Eyyüb (a.s.)'dan Kur'an'da dört yerde bahsedilir ve sabır örneği olarak takdim edilir. (en-Nisa, 4/163; el-En'am, 6/84; el-Enbiya, 21/83; Sâd, 38/41). Tevrat'ta da "Eyüb" adıyla müstakil bir kitap, Hz. Eyyüb'un kıssasına tahsis edilmiştir. İslam kaynaklarına göre Havran bölgesinde yaşayan ve çok zengin olup, sayısız malı-mülkü, birçok oğlu kızı bulunan Eyyüb (a.s.), kendi toplumuna peygamber olarak gönderilmiştir. Sabah-akşam ümmeti ve Allah'a ibadetle meşgul olan Hz. Eyyüb, Rabbinin bir imtihanına maruz kalmış, bütün servetini, çocuklarını kaybettiği gibi şeytanın kendisine musallat olması neticesinde kalbi ve dili hariç bütün vücudunda çibanlar çıkmış, iltihaplı yaralar açılmış, yaralarına kurtlar dolmuş ve vücudu bozulup kokmaya başlamıştı. Bu durumda kocasına hizmete sebat eden eşi "Rahmet" hariç hiç kimse onun yanına yanaşmadığından cemiyetten çekilmek mecburiyetinde kalmış, fakat hiçbir zaman sabrını ve Cenab-ı Hakk'a bağlılığını kaybetmemiştir. Farklı rivayetlere göre 3, 7, 13 veya 18 sene gibi epey uzun süren bu sıkıntılı dönemden sonra sabrıyla imtihanı kazanan Eyyüb (a.s.) Cenab-ı Hakk'ın lütfu ve emriyle ayağına yere vurmuş, fişkıran su kaynağından yıkayıp içerek eski sıhhati ve güzelliğine kavuşmuştur. (Onkal 2000, c: II s. 299) İşte bu sebeplerden dolayı kişilerin kendisine duçar olan acı ve ızdıraplara sabretmeleri İslam dininde Peygamberi bir özellik olarak kabul edilir.

İslam dini, her hastalığın devasının yaratıldığını (Buhari, Tıp 1) bildirerek umutsuzluğa kapılmamak gerektiğini önemle vurgulamış ve kişilerin canlarının kutsal olduğunu başkasını haksız yere öldürenlerin yerinin ebedi cehennem olduğunu belirterek haksız yere bir cana kıyanın tüm insanlığı öldürmek gibi olduğunu söylemiştir. Kuran-ı Kerim bu konuyla ilgili olarak: "*Kim, adam öldürmeyen, yeryüzünde bozgunculuk çıkarmayan bir kimseyi öldürürse bütün insanları öldürmüş gibi olur.*" (Maide: 5/32) diyerek insan canının kutsallığını vurgulamış olur. İslam'da, kişi başkasının hayatına son veremeyeceği¹³ gibi kendi hayatına da son verme hakkı yoktur; hatta böyle bir eyleme teşebbüsü dahi yasaklanmıştır. Bu konu Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "... *Kim kendi kendisini bir şey ile öldürürse, cehennemde aynı şey ile azab edilecektir.* (Buhari, İman 159, Müslim, İman 160) Hatta ıstırap ve elem içindeki insanın, Allah'tan ölüm talebinde bulunmasını bile tasvip etmeyen Hz. Peygamber "*İçinizde hiç kimse, sakın ölümü temenni etmesin.*" (Buhari, Temenni 6, Müslim, Zikir 13) demiştir. Gene Hz. Peygamber, Hayber gazvesi sırasında Kuzman adlı bir sahabe'nin aldığı yaralara sabredemeyip, kılıcı üzerine yaslanarak intihar ettiğini duyduğunda o kişinin cehennemde olduğunu belirterek (Buhari, Kader 5) şartlar ne olursa olsun kişinin kendini öldürmesini yasaklamıştır.

Yukarıda belirttiğimiz ayet ve hadislerin ışığında, İslamiyet'te insanın hayata devam etme ve yaşamına son verme gibi bir seçim hakkının bulunmadığını görürüz. İnsanın bu hakka kendisinin sahip olmadığı gibi yasal temsilcilerinin de kişinin hayat hakkı üzerinde karar verme yetkisi yoktur. Çünkü kişi kendisinin sahip olmadığı bir hakkı başkasına devredemez. Bu nedenle kişinin kendisinin veya yasal temsilcilerinin bireyin yaşam hakkı üzerinde hiçbir tasarruf hakkı yoktur. Bu konuda en önemli örnek ise; büyük İslam hukukçusu Ebu Hanife'nin; Abbasi halifelerinden Mansur (ö.775) ile Musul halkı arasında yapılan ve halkın, halife tarafından suç sayılan bir fiili işlemleri halinde kılıçtan geçirilmeleri şartını içeren bir anlaşmanın, "*Ferdin kendi hayatı üzerinde tasarruf hakkı yoktur.*" gerekçesiyle batıl (hükümsüz) olduğunu belirtmesidir. (Paşa 1955, I, s. 85-90)

III- TIBBİ ETİK AÇISINDAN ÖTENAZI

Ötenazi denilince akla ilk gelen meslek grubu doktorlar olmaktadır. Çünkü ötenaziye hayata geçiren hekimler olunca, yaptıkları veya onay verdikleri bu işin meslek ahlakı, tıp etiği açısından tartışılması gerekmektedir.

Tıp etiğinin temelini Hipokrat yemini¹⁴ oluşturmaktadır. (Aydın, Ersoy 1995, s. 48-52) Fakat Hipokrat yemini aktif ötenazinin yanı sıra, kürtaj ve ameliyatı da yasaklamıştır. Zira o zamanın şartlarında bunlar tehlikeli tıbbi müdahalelerdir.

Hipokrat Corpusu'nda tıbbın üç işlevi vardı:

1. Hastalığın yol açtığı acıları yok etmek

2. Hastalığın şiddetini azaltmak

3. Hastalığın hastayı yenilgiye uğratması halinde tedaviyi reddetmek.

(Yıldırım 2002-2004)

Günümüzde tıp etiği açısından yaşam ve ölüm arasındaki sınırı kimin belirleyeceği, yaşamın kutsallığı gibi konular sorgulanmaya başlanmıştır. Mesela yaşam katlanılamaz bir hal aldığına terk edilmeli midir?

Yaşamın dokunulmazlığı tezi, tıp biliminin sahip olduğu yaşamı uzatma olanakları karşısında yoğun biçimde sorgulanmaktadır. Bu konuda belli başlı iki görüş vardır. Birinci yaklaşım her durumda yaşamın korunması gerektiğini öne sürmektedir. İkinci yaklaşım ise birincinin tam tersidir, kişinin yaşamının niteliğinin katlanılmaz hale geldiğini belirleme hakkı olduğu temelinden yola çıkar, kişi kendi bedeni ve kendi ölümü üzerinde söz sahibi olması gerektiğini savunur. Bu yaklaşım kişinin özerkliğini gerek devlete gerekse toplumsal değer yargılarına karşı korumaya yönelik bir yaklaşımdır. (Yıldırım 2002-2004) Bu görüşün taraftarlarına göre, ötenaziye karşı durmak, Hipokrat tarafından belirlenen ve tıp camiası tarafından benimsenen “özerklik” ilkesine aykırıdır. Hastanın özerkliğinin olması gerekliliğine katılmamak elde değildir. Burada unutulmaması gereken şudur; ötenaziye Hipokrat'ın “özerklik” ilkesine dayanarak savunmaya kalkanlar; yine Hipokrat tarafından ortaya konan “yararlılık” ve “zarar vermeme” ilkelerini görmemezlikten gelmektedirler. Çünkü bir hekimin can alarak hastasına yarar sağlamayıp ona zarar verdiği açıktır. Hastanın özerkliğinin olması kendisine zarar verebilir manası taşımamaktadır. (Elçioğlu/Gündüz/Köşgeroğlu 1994, s.68)

Bir doktor hastasına biyolojik bir nesne olarak değil yaşayan bir kişilik olarak bakmak durumundadır. Ona uygulayacağı ötenazi ile bir kişiliği, ruh ve bedenden oluşan bir insanı yok edeceğinin farkında olmalıdır. Ötenazi kararını veren hekim şu soruya cevap vermek durumundadır: Bir doktor olarak benim görevim yaşatmak mı yoksa öldürmek mi? Dünya Tabipler Birliği doktorun görevinin yaşatmak mı öldürmek mi olduğunu Eylül 1992'de yaptığı toplantıda tartışmış ve ötenazi hakkında şu kararı alarak tüm dünyaya duyurmuştur: “Ötenazi gibi, hekim yardımlı intihar da etik değildir ve tıp mesleğinde olanlarca asla uygulanmamalıdır. Hekimin, bir kimseye yaşamını sona erdirmekte bilerek ve kararlı olarak yardım etmesi etik değildir. Ancak hastanın tedaviyi reddetmesi temel bir hak ve hekimin hastanın bu arzusuna hürmet etmesi (ölümüne neden olsa bile) etik olmayan bir davranış sayılmaz.”¹⁵ Yine 1998 yılında resmi gazete yayımlanan yönetmelikle de Türkiye'de de ötenazinin yasak olduğu belirtilmiştir.¹⁶

Ayrıca, ötenazinin yaygın bir biçimde yasallaşması durumunda tıp, insan hayatı için mücadele veren kutsal bir meslek olmaktan çıkarak çözüm üretmediği yerde hastalarını öldüren bir bilim haline gelerek insanlığın tıp

mesleğine olan güvenini sarsacaktır. Bu durum bilimin ilerlemesine sekte vuracağı gibi ahlaki açıdan da birçok problemi beraberinde getirecektir.

Ötenaziyi tıp etiği açısından incelediğimizde sonuç olarak şunları rahatlıkla söyleyebiliriz ki; bir hekimin görevi insanı öldürmek değil yaşatmak olmalıdır. Her can kutsaldır ve bilim, insanı öldürmek için değil yaşatmak için vardır. Hekimlerde bu anlayışla hastalarına yaklaşmalıdır.

IV- FELSEFE VE GELENEKLER AÇISINDAN ÖTENAZİ

Felsefi açıdan incelediğimiz vakit ötenazi, daha çok ütopyacı toplum felsefelerinin bir müessesesi olarak karşımıza çıkar. Ötenazi üzerine görüş beyan eden filozoflar, meseleyi sağlıklı bir toplumun hem ruhsal hem de fiziksel yönden sağlıklı bireyleri gerektirdiği şeklinde ele alma eğilimindedirler. Eski Yunan düşünürleri tıp ile etik arasında yakın bir alâka kurarak, etiği “sanatın” ve “ruhun kurtuluşu” biçiminde tasvir etmekteydiler. Platon(M.Ö 428-347)’un “sağlam kafa sağlam vücutta bulunur” düsturu, etikteki tıbbî imajı zihinsel hijyen olarak ileri sürmekteydi. Platon belki de bu sebepte sağlıklı ideal toplum için ötenaziyi salık vermekte bir beis görmemektedir. “Devlet” in üçüncü kitabında tedavisi olmayan öldürücü hastalıklar için doktorun yapacağı en iyi işin, ölümü geciktirmemek olduğunu söyler. (Platon 1944, s. 48-58) Thomas More (1478-1535)’un “Ütopya”sında ötenazi, hem sağlıklı toplum açısından hem de kişinin iyiliği için tasvip edilir. (More 1997, s. 114) Hastanın rızası alınarak rahiplerin hazırladığı ilaçla, acısız bir şekilde hayatına son veren hasta, ölümü kabul etmekle, More (1478-1535)’a göre, aynı zamanda Tanrı’nın da iradesine uymaktadır. (More 1997, s. 114) Bacon(1561-1626); Hume (1711-1776), Bentham (1748-1832) ve Mill (1806-1873) ötenaziden yana görüş bildiren filozoflardır. (Poyraz 1994 s. 41-49) Karşı taraf olarak görüş bildiren filozoflardan biri olan Kant (1724-1804), insanların hayatlarını sona erdirmeye yetkisine sahip olmadıklarını düşünmekte ve ötenaziyi tasvip etmemektedir. Günümüz felsefesinde ise ötenazinin bazı türleri için yaygın bir popüler destek bulunmaktadır ve ötenazinin ahlakî açıdan savunulabilir olduğuna inanılmaktadır. Hatta günümüz ahlak filozoflarının oldukça etkili isimlerinden birisi olan Hare, bir doktorun hastasının çekeceği acı ne kadar büyük olursa olsun, o hastanın hayatını mümkün olduğunca uzatmanın daha iyi olacağını düşünmesini üst düzey fanatizm olarak görür. (Hare 1981, s. 182)

Milletlerin gelenekleri açısından konuyu incelediğimizde; sıhatsız çocuklarını dağ başlarına bırakan İspartalıların; yaşlılarını buzullarda ölüme terk eden Eskimolarla yine yaşlılarını ıssız dağ başına bırakan Japonların bir çeşit ötenazi uyguladıklarını söyleyebiliriz.(Poyraz 1994 s. 41-49) Bu toplumları ve ötenaziyi yasal olarak kabul eden toplumları incelediğimiz vakit onların “çok kalabalık ve az hayat alanlı bir yerde, artık, topluma hizmet edemeyecek veya üretmeyecek hâle düşenin yaşamaya hakkı kalmaz” felsefesini yürüttüklerini görürüz.

Peki ya bizim felsefemiz ve geleneklerimiz? Ötenazi olayına Türkiye ve Türk gelenekleri açısından baktığımız zaman kültürümüzün ötenaziye şiddetle karşı çıktığını görürüz. Bizlerde yaşlılara bakmak, hastalandıklarında onların hizmetine koşmak erdemli birer davranış sayılır. İstiraplı ve elem ve verici bir hastalığa yakalandıkları vakit onların ölüm kararını vermek kültürümüzde şiddetle kınanan bir durumdur. Böyle ölümcül bir hastalığa yakalanan bir yakınımıza Türkler olarak ona sevgi ve merhametimizin en üst derecesini göstererek onun bu son anlarını sevdiklerinin yanında geçirecek huzurlu bir şekilde bu dönemi geçirmesine yardımcı oluruz. (Doksat 2001) Bizim geleneklerimizde ötenazi diye bir kavram hiçbir zaman olmamıştır. Bu

bakımdan bizim kültürümüz, hastanın durumu ne olursa olsun ona bakılmasını emreder.

V- SONUÇ

İnsani açıdan ötenazi olayını incelediğimizde; aktif de olsa, pasif de olsa sonuçta ötenazi de insanın hayatı söz konusudur ve ötenazinin öldürme değil “acıyı sona erdiren bir tedavi olduğu” şeklindeki yaklaşım, hayatın sona erdirilmesi pahasına yapılmaktadır. Ötenaziyi savunuların gözden kaçırdıkları bir şey vardır. Ölmek istemek birçok nedene bağlı olsa da psikolojik bir süreç olduğuna göre, bugün ölmek isteyen biri, birkaç gün sonra karar değiştirebilir. Söz konusu olanın geri dönüşü olmayan bir şey olduğunu dikkate alırsak ötenazinin kişiye geri dönüşü olmayan bir yola yani ölüme mahkûm ettiğini gözden uzak tutmamalıyız.

Görevi şifa dağıtmak olan doktor, bazen kendisinden deva bekleyen hastalarına karşı çaresiz kalabilir. Hastası gözünün önünde gün be gün eriyip acı çekerken bir şey yapamamanın çaresizliği hekimi, hastasına ötenaziyi bir kurtuluş yolu olarak hiçbir sorumluluğu bırakmamalıdır. Evet, pasif ötenazi de doktorun etik olarak hiçbir sorumluluğu yoktur ama aktif ötenazi de hastanın ya intiharına yardım ederek veya hastaya bizzat ilaç enjekte ederek öldüren hekimin etik açıdan problemlerle karşılaşacağı açıktır. Sonuçta hekimin görevi yaşatmaktır. Çaresiz kaldığı yerde de doktor, hastasını öldüren değil ona moral vermeye çalışan biri olmalıdır. Ölüm hiçbir zaman doktorun reçetesinde yer alan bir seçenek olmamalıdır.

Ötenazi olayına kanuni temsilciler (hasta yakınları) açısından baktığımızda durum çelişkilerle doludur. Çünkü hastaların hem kendilerinden hem de doktorlarından daha fazla acıyı hasta yakınları çeker. Bu acı ki, fiziksel ve belli bir organın ağrısı değildir. Bu derin ve dinmeyen sızı, yürek ağrısıdır. Bunu dindirecek ilaç yoktur. Böyle dayanılamayan acıları görüp de eli kolu bağlı kalmanın, bir şey yapamamanın, elinden bir şey gelememenin verdiği yıkıntı ve çaresizlik onları, Anadolu insanının tabiriyle “iki kapıdan birinin açılması” dileklerine bırakır. (Çetinkaya 2006, s. 37) Burada sorgulanması gereken sağlıklı ve zinde olduğu zamanlar, şimdi hasta yatağında yatmakta olan yakınlarına sevgi ve merhamet gösterilerinin alasını yapanların yakınları, ölümcül bir hastalığa yakalanıp yatağa düşünce adeta onun fişini çekerek öldürmek istemelerinin ahlakiliğidir. Kendi yakınları, kendisi böyle bir duruma düştüğünde kendi hayat hakkı konusunda tasarrufta buldukları zaman acaba tepkisi ne olacaktır? Hiç kimsenin başkasının hayat hakkı konusunda söz sahibi olması düşünülemez. Hayat hakkı başkalarına emanet edilecek kadar basit bir hak değildir. Bundan dolayı yasal temsilcilerin bilinci yerinde olmayan hasta yakınlarının hayat hakkı konusunda karar vermeleri ahlaki değildir. Şu unutulmamalıdır ki; yakınınız ne kadar hasta olursa olsun her sabah uyandıığımızda onun sıcak vücuduna dokunabiliyorsanız kişi için bu en büyük mutluluk olmalıdır. Çünkü o öldüğü vakit artık dokunabileceğiniz sıcak bir beden, yüzüne baktığınızda onların tazelenacağı bir kişi artık olmayacaktır.

Ötenazi meselesine bilimsel açıdan baktığımızda şu durum göz ardı edilmemelidir; ortaya çıkan birçok ölümcül hastalığın tedavisi zamanla gerçekleşebilir. Geçmiş tarihlerde çok tehlikeli ve ölümcül olan birçok hastalık, günümüzde tedavisi kolaylıkla yapılan birer rahatsızlık niteliğine bürünmüştür. Yalnız bu noktada unutulmaması gereken şey; bu tedavi yöntemlerinin zamanla bulunduğudır. Günümüz bilgi çağında şifası bulunamayan hastalıkların ilerde de bulunamayacağı iddia etmek pek tutarlı ve doğru bir söylem değildir. Dolayısıyla ötenaziye izin verilmesi tıp dünyasında yapılan bilimsel çalışmalara engel teşkil edecek ve bilimin gelişmesini sekteye uğratacaktır. Ötenazinin bir çözüm yolu olarak insanlığın önüne konulması bu hastalıkların tedavi imkânının

önünü tıkayacak ve “bilim bu konuda bir şey yapamıyor, hasta ölsün” demek manasına geleceğinden böyle bir anlayış bilimin ilerlemesini engelleyecektir.

Kaynakça:

Ana Britannica, “Ötenazi”, c. XVII.

Artuk M. Emin, Gökçen Ahmet, Yenidünya A. Caner, Ceza Hukuku Makaleleri, İstanbul 2002.

Aydın Erdem, Ersoy Nermin, “*Tıp Etiği İlkeleri*”. Tıbbi Etik Dergisi 1995; 3(2-3):48-52.

Buhari, Muhammed b. İsmail, (ö.256/869), el-Camiu’s Sahih, Çağrı Yay., İstanbul 2002.

Çetinkaya Bayram Ali, “Ölüm Nimettir.” Diyanet Avrupa Aylık Dergi 2006, Sayı: 86 s. 36-37.

Darimi, Ebu Muhammed Abdullah B. Abdurrahman (ö. 255/869), es-Sünen, Çağrı Yay., İstanbul 1992.

Doksat Kerem, “*Ötenazi Meselesi*”, Popüler Bilim Dergisi, Eylül 2001.

Dönmezer Sulhi, Kişilere Karşı Cürümler, İstanbul 1998.

Elçioğlu, Gündüz, Köşgeroğlu, Tıp, Hukuk ve Etik Açısından Eutanasia, Tıbbi Etik, İstanbul 1994.

Gülgün Akbaba, *Ötenazi* s. 96-100 Bilim ve Teknik, Şubat, 2000.

Güven Kudret, Kişilik Hakları ve Ötenazi, Nobel Yay., Ankara 2000.

Hare R. M., Moral Thinking, its Level, Method and Point, Clarendon Press, Oxford 1981.

http://tr.wikipedia.org/wiki/Hipokrat_yemini, Erişim Tarihi: 10.07.2006.

<http://www.populermedikal.com/intiharsss.asp>, Erişim Tarihi: 10.07.2006.

<http://www.psikiyatrist.net/intihar.htm>, Erişim Tarihi: 10.07.2006.

İnceoğlu Sibel, Ölme Hakkı, Ayrıntı Yay., İstanbul 1999.

Karaçay Yusuf, Çocukluktan Evliliğe Ruh Sağlığı, Zafer Yay. İstanbul 2003.

Karaca Süleyman, İnsan Hakları ve Hasta Hakları Bağlamında Ötenazi, Adalet Bakanlığı Adalet Dergisi, s. 120-135 Sayı:6 Ocak 2001.

Kazancıgil Aykut, Tıp Sözlüğü, Ankara 1978.

Kitab-ı Mukaddes, Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul 2003.

Kuran-ı Kerim ve Meali, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1983.

More Thomas, Utopia, çev. S. Eyyuboğlu, V. Günyol; Cem Yay. İstanbul 1997.

Müslim, Ebu'l Huseyn Müslim B. Haccac (ö.261/874), Sahihu Müslim, Çağrı Yay. İstanbul 2002.

Önkal, Ahmet, Şamil İslam Ansiklopedisi, Akit Gazetesi Yayını, C.II, s. 299.

Özalp İhsan, *Ötenazi Meselesi*, <http://www.forumaj.com/forums-m-posts-q-2777.html>, Erişim Tarihi: 10.07.2006

Paşa Sava, İslam Hukuk Nazariyatı Hakkında Bir Etüd (çev. Baha ARIKAN), Ankara 1955.

Platon, Devlet (III), MEB Yay. İstanbul 1944.

Poyraz Hakan, *Etik Sorunlar Açısından Euthanasia*, Felsefe Dünyası, s. 41-49, Sayı: 14 Yıl:1994.

Sarıkcıoğlu Ekrem, Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi, Fakülte Yay., Isparta 2003.

Şafak Ali, Hukuk Terimleri Sözlüğü, Ankara 1992.

Stanley J.M., More Fidding with the Definition of Death, Journal of Medical Ethich, 1987 Sayı:13 s. 21.

Tesal R. Dursun, Ceza Hukuku, İstanbul 1979.

Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu, Ankara 2005.

Yıldırım Ayşegül, “*Yaşamın Kutsallığı Ve Yaşama Hakkından Vazgeçme*”, Uluslar arası İnsan Bilimleri Dergisi, Cilt:1 Sayı:1 Yıl:2002–2004.

Notlar:

¹ Bkz. <http://www.intihar.de/frame.htm>, <http://www.psikiyatrist.net/intihar.htm>, <http://www.populermedikal.com/intiharss.asp>, Erişim Tarihi: 10.07.2006

² “Bir kez ölmek, sonra da yargılanmak nasıl insanların kaderiyse, Mesih de birçoklarının günahlarını yüklenmek için bir kez kurban edildi. İkinci kez, günah yüklenmek için değil, kurtuluş getirmek için kendisini bekleyenlere görünecektir.”(İbraniler,9:27,28)

³ “Esenlik kaynağı olan Tanrı'nın kendisi sizi tümüyle kutsal kılsın. Ruhunuz, canınız ve bedeniniz Rabbiniz İsa Mesih'in gelişinde eksiksiz ve kusursuz olmak üzere korunsun.” (I Selanikliler 5:23)

⁴ Yalnız bununla değil, sıkıntılarla da övünüyoruz. Çünkü biliyoruz ki, sıkıntı dayanma gücünü, Tanrı'nın beğenisini, Tanrı'nın beğenisi de umudu yaratır. (Romalılar 5:4), İyilik edip acı çekmek -eğer Tanrı'nın isteği buysa- kötülük yapıp acı çekmekten daha iyidir. (1. Petrus 3:17)

⁵ Ama meleklerden biraz aşağı kılınmış olan İsa'yı, Tanrı'nın lütfuyla herkes için ölümü tatsın diye çektiği ölüm acısı sonucunda yücelik ve onur tacı giydirilmiş olarak görüyoruz. Bu çocuklar etten ve kandan oldukları için İsa, ölüm gücüne sahip olanı, yani İblis'i, ölüm aracılığıyla etkisiz kılmak üzere onlarla aynı insan yapısını aldı.Bunu, ölüm korkusu yüzünden yaşamları boyunca köle olanların hepsini özgür kılmak için yaptı. Onların gözlemlerinden bütün yaşları silecek. Artık ölüm olmayacak. Artık ne yas, ne ağlayış, ne de ıstırap olacak. Çünkü önceki düzen ortadan kalktı.”(İbranilere 2:9,14,15)

⁶ “Adam öldürmeyeceksin.”(Matta 19:18), “Avimelek hemen silahlarını taşıyan uşağını çağırdı ve, “Kılıcını çek, beni öldür” dedi, “Hiç kimse, 'Avimelek' i bir kadın öldürdü demesin.” Uşak kılıcını Avimelek'e saplayıp onu öldürdü.Avimelek'in öldüğünü görünce İsraililer evlerine döndüler. Böylece Tanrı yetmiş kardeşini öldürerek babasına büyük kötülük eden Avimelek'i cezalandırdı.” (Hakimler 9:54-56)

⁷ “Var mı yaşayıp da ölümü görmeyen, Ölüler diyarının pençesinden canını kurtaran?”(Mezmurlar 89:48)

⁸ “Tanrımız kurtarıcı bir Tanrı'dır, Ölümünden kurtarış yalnız Egemen RAB'be özgüdür.” (Mezmurlar 68:20)

⁹ “Avimelek hemen silahlarını taşıyan uşağını çağırdı ve, “Kılıcını çek, beni öldür” dedi, “Hiç kimse, 'Avimelek' i bir kadın öldürdü demesin.” Uşak kılıcını Avimelek'e saplayıp onu öldürdü.Avimelek'in öldüğünü görünce İsraililer evlerine döndüler. Böylece Tanrı yetmiş kardeşini öldürerek babasına büyük kötülük eden Avimelek'i cezalandırdı.” (Hakimler 9:54-56)

¹⁰“Birinin elinde adam öldürebilecek bir taş varsa, bu taşla başka birine vurursa, o kişi de ölsün, adam katildir ve kesinlikle öldürülecektir.”(Çölde Sayım 35:17), “Ölümü hak etmiş katilin canı için bedel almayacaksınız; o kesinlikle öldürülecektir.”(Çölde Sayım 35:31)

¹¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ekrem SARIKÇIOĞLU, **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi**, Fakülte Yay., Isparta 2003

¹² “Kim bir mümini kasden öldürürse, cezası içinde ebedî kalıcı olmak üzere cehennemdir. Allah ona gazabetmiş ve lanet etmiştir. Ve ona büyük bir azap hazırlamıştır. ” (en-Nisâ, 4/93)

¹³ “Allah'ın haram kıldığı cana, haklı bir sebep olmadıkça kıymayın. ” (el-İsrâ, 17/33)

¹⁴ Hekim Apollon Aesculapions, hygia panacea ve bütün Tanrı ve Tanrıçalar adına. And içerim, onları tanık ve şahit tutarım ki, bu andımı ve verdiğim sözü gücüm kuvvetim yettiği kadar yerine getireceğim. Bu sanatta hocamı, babam gibi tanıyacağım, rızkımı onunla paylaşacağım. Paraya ihtiyacı olursa kesemi onunla bölüşeceğim. Öğrenmek istedikleri takdirde onun çocuklarına bu sanati bir ücret veya senet almaksızın öğreteceğim. Reçetelerim öteklerini, ağızdan bilgileri şifahi malumatı ve başka dersleri evlatlarıma, hocamın çocuklarına ve hekim andı içenlere öğreteceğim. Bunlardan başka bir kimseye öğretmeyeceğim. Gücüm yettiği kadar tedavimi hiç bir vakit kötülük için değil yardım için kullanacağım. Benden ağı (zehir) isteyene onu vermeyeceğim gibi, böyle bir hareket tarzını bile tavsiye etmeyeceğim. Bunun gibi bir gebe kadına çocuk

düşürmesi için ilaç vermeyeceğim. Fakat hayatımı, sanatımı tertemiz bir şekilde kullanacağım. Bıçağımı mesanesinde taş olan muzdariplerde bile kullanmayacağım. Bunun için yerimi ehline terk edeceğim. Hangi eve girersem gireyim, hastaya yardım için gireceğim. Kasıtlı olan bütün kötülüklerden kaçınacağım. İster hür ister köle olsun erkek ve kadınların vücudunu kötüye kullanmaktan mazarrattan sakınacağım. Gerek sanatımın icrası sırasında, gerek sanatımın dışında insanlarla münasebette iken etrafımda olup bitenleri, görüp işittiklerimi bir sır olarak saklayacağım ve kimseye açmayacağım. (<http://www.ibtf.ibu.edu.tr/idari/and.htm>, Erişim Tarihi: 07.07.2006); Günümüzde görev yapan hekimler göreve başlarken Hipokrat yemininin bir benzeri olan “hekim andı” içerek görevlerine başlıyorlar: “Hekimlik mesleği üyeleri arasına katıldığım şu anda, hayatımı insanlık yoluna adayacağımı açıkça bildiriyor ve söz veriyorum. Hocalarıma saygı ve gönül borcumu her zaman koruyacağıma, sanatımı vicdanımın buyrukları doğrultusunda dikkat ve özenle yerine getireceğime, hasta ve toplumun sağlığını baş görev sayacağıma, benden hizmet bekleyen kimselerin sınırlarına saygılı olacağıma ve onları saklayacağıma, hekimlik mesleğinin onurunu ve temiz töresini sürdüreceğime, meslektaşlarımı kardeş bileceğime, din, milliyet, ırk, siyasi eğilim ya da toplumsal sınıf ayrımlarının görevimle hastam arasına girmesine izin vermeyeceğime, insan hayatına kesinlikle saygı göstereceğime, baskı altında kalsam bile tıp bilgilerimi insanlık değer ve yasalarına karşı kullanmayacağıma, açıkça, özgürce ve namusum üzerine and içerim.” (http://tr.wikipedia.org/wiki/Hipokrat_yemini" Erişim Tarihi: 07.07.2006)

¹⁵ DTB 44. Genel Kurulu'nda Kabul Edilmiştir. Eylül, 1992

¹⁶ **Madde 13-**Ötenazi yasaktır. Tıbbi gereklerden bahisle veya her ne suretle olursa olsun, hayat hakkından vazgeçilemez. Kendisinin veya bir başkasının talebi olsa dahil, kimsenin hayatına son verilemez., *Resmî Gazete Tarih: 01.08.1998; Sayı: 23420*

¹⁷ **Madde 25-** Kanunen zorunlu olan haller dışında ve doğabilecek olumsuz sonuçların sorumluluğu hastaya ait olmak üzere; hasta kendisine uygulanması planlanan veya uygulanmakta olan tedaviyi reddetmek veya durdurulmasını istemek hakkına sahiptir. Bu halde, tedavinin uygulanmamasından doğacak sonuçların hastaya veya kanuni temsilcilerine veyahut yakınlarına anlatılması ve bunu gösteren yazılı belge alınması gerekir. Bu hakkın kullanılması, hastanın sağlık kuruluşuna tekrar müracaatında hasta aleyhine kullanılmaz. *Resmî Gazete Tarih: 1.08.1998; Sayı: 23420*

“Ötenazi gibi, hekim yardımcı intihar da etik değildir ve tıp mesleğinde olanlarca asla uygulanmamalıdır. Hekimin, bir kimseye yaşamını sona erdirmekte bilerek ve kararlı olarak yardım etmesi etik değildir. Ancak hastanın tedaviyi reddetmesi temel bir haktır ve hekimin hastanın bu arzusuna hürmet etmesi (ölümüne neden olsa bile) etik olmayan bir davranış sayılmaz.”,DTB 44. Genel Kurulu'nda Kabul Edilmiştir. Eylül, 1992

ULUSLARARASI UYGULAMA VE ÇALIŞMALARDA ETİK Araş. Gör. Murat GÜL

Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü

Özet: Yunanca'da *phileo* ve *sophia* kelimelerinin birleşmesinden türeyen felsefe terimi bilgi veya bilgelik arayışı olarak karşılık bulmaktadır. Etik ise felsefenin ana dallarından birini oluşturur. Terim olarak yanlış doğrudan ayırtılabilmek için ahlak kavramının tanım ve içeriğini ve pratik uygulamalarda davranışların kavramla ne kadar uyduğunu anlamaya ve tanımlamaya çalışır. Etik kavramının, evrensel bir geçerliliği olduğu için ahlak kavramından bağımsız olduğunu belirten görüşler olsa da, bu çalışma gerek kavramların içinin doldurulmasında gerekse pratik uygulamalarda coğrafi, siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel, dini ve tarihi farklılıkların etkili olduğunu ve etiğe atfedilen evrenselliğin bu noktada etkin olamayabileceğini belirtmektedir. Almanca'da *zeitgeist* olarak kullanılan ve karşılığını zamanın ruhu olarak bulan bir kavramın mevcudiyetinin ve kavramların konvansiyonel olarak kullanılmamasının ve empoze edilmemesinin hatırlatılması gereken bir dönemdeyiz. Demokrasi kavramı, İslam'ı terörizm ve köktendincilikle özdeşleştiren yorum ve çalışmalar, Türkiye-AB ilişkileri, 'Kıbrıs meselesi' ve globalleşme süreci bu çalışmada ele alınan bazı konulardır ve bu çalışma etiğin hem toplumsal hem uluslararası uygulamalarda hem de bunları inceleyen çalışmalarda birincil ilke olması gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Anahtar sözcükler: kavramlar ve uygulamalar, ahlak ve etik, *zeitgeist*, demokrasi, farklılıklar

Abstract: The Greek-originated term philosophy is a composition of two words: *phileo* and *sophia*. It refers to the search or the quest for knowledge or wisdom. Ethics is one of the pillars of philosophy. Conceptually it indicates the search for moral behaviour in social and international practices and in the morality of studies analyzing these practices. Although there are some views arguing that ethics is independent from morality in the sense that it has a universal coverage, the scope of this study argues that in the fulfillment of the concepts and in practical usage, the geographical, political, economic, social, cultural, religious and historical differences become affective and the universality may use its scope. The German word *zeitgeist* refers to the spirit of time and we are living in a time span that makes it necessary to remind the necessity of not using and imposing the concepts conventionally. The concept of democracy, comments and studies identifying Islam with terrorism and fundamentalism, Turkey-EU relations, the 'Cyprus issue' and the process of globalization are some issues remarked in this study and it is clearly indicated that ethics shall be a primary concern in both social and international practices and in studies analyzing these practices.

Keywords: concepts and practices, morality and ethics, *zeitgeist*, democracy, differences

Yunanca'da *phileo* ve *sophia* sözcüklerinin birleşmesinden oluşan felsefe terimi literatürde karşılığını bilgi veya bilgeliliği arayış veya bilgeliliğe ulaşma çabası olarak bulmaktadır. Yine, Yunanca *ethos* yani töre sözcüğünden türeyen etik kavramı, felsefenin diğer üç ana dalını tamamlayan dördüncü ayağı oluşturmaktadır. Batı terminolojisinde yaygın olarak ahlak felsefesi diye kullanılan terim, Türkçe'de karşılığını ahlak bilimi olarak bulmuştur. Esasında etik kavramının ahlak kavramından bağımsız olarak ele alınmasını, çünkü etik kavramının, toplumsal değerlerden bağımsız olarak, yani evrensel olarak kabul edilmiş ilke veya prensiplere tekabül ettiğini belirten görüşler de vardır. Fakat bu çalışmada özellikle coğrafi, siyasi, ekonomik, kültürel, dini ve tarihi süreçler gözönüne alındığında, farklı değerlerin farklı değerlendirildiği ve kavram ve kurumların farklı olarak tanımlandığı belirtilmektedir.

Bu bağlamda, etik, genel tanımı itibarı ile yanlış doğrudan ayırabilmek için ahlak kavramının tanım ve içeriğini ve pratik uygulamalarda davranışların kavramla ne kadar uyduğuna anlamaya ve tanımlamaya çalışır. Özellikle sosyal alana yansıtıldığında kişiler, kurumlar ve devletlerarası ilişkilerde, uygulamalarda ve bu uygulamaların incelendiği çalışmalarda ahlaki ya da etik kurallar ya da değerlere uyum, temel bir gereksinim olarak karşımıza çıkar. Siyaset Bilimi'nde gücün tahsis ve kullanımındaki rolü, Hukukta ise yapıların ilke ve kanunsallaştırılması nedeniyle etik, hem toplumsal ve uluslararası düzeyde siyasi gücün paylaşılması ve uygulanması hem de bu uygulamaların hukuka bağdaşır olması için kilit bir rol oynamaktadır.

Sosyal Bilimleri Fen Bilimleri'nden ayıran en temel faktörlerden birisi veri ve sonuçların sosyal dinamikler doğrultusunda değişmesidir. Farklı coğrafi, demografik, dini, kültürel, siyasi ve ekonomik değerler, farklı siyasi ve sosyal yapılanmalara ve dolayısıyla kuramsal ve kurumsal anlamda farklı algılama ve işleyiş biçimlerine neden olur. Yani bir anket sorusu olarak 'demokrasi veya insan hakları' kavramlarından anlaşılacak şeyler Kenya'da, Sudan'da, Filistin'de ve İsveç'te farklılık gösterir. Toplumların siyasi ve ekonomik tarihleri ve bireylerin sosyalleştiği bu toplumsal yapı veya atmosfer düşünme ve algılama biçimlerini önemli oranda etkiler. Kültürel ve kavramsal farklılıkların kabul edilmesinin toplumlararası olduğu kadar toplumiçi barışın da sağlanabilmesi için bir gereklilik olduğu mutlaktır. Fakat, Almanlar'da *zeitgeist* olarak kullanılan ve Türkçe karşılığını *zamanın ruhu* olarak bulabileceğimiz bir kavramın mevcudiyetinin ve sosyal bilimlere ait ve de özellikle de siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler terminolojilerindeki kavramların konvansiyonel olarak kullanılmamasının hatırlatılması gereken bir süreç yaşanmakta.

Kuramsal alandan pratik alana taşındığında sorun şöyle somutlaştırılabilir: Bugün çoğu popüler siyasi tarih kitaplarında anlatılan ve dünya tarihi olarak nitelenen tarih, temelde Avrupa tarihidir. Yüzyıllarca süren din, ulus devlet ve etnik temelli savaşlar sonunda geliştirilen kavramlar ve kurumlar, evrensel geçerliliği olan ve her coğrafyaya, her topluma, her sosyo-kültürel ve ekonomik yapıya hitap edebilen kavramlar olarak sunulmaktadır. Bu kavramları ve kurumları içselleştiren veya en azından bu konvansiyonel tutumu eleştirmeyen kişi ve devletler modern dünyanın kurallara uyan 'iyi çocukları', eleştirel tutum sergileyenler ise sistem, demokrasi ve insan hakları karşıtları yani 'kötü çocukları' olarak etiketlenmektedir. Temelde dini, kültürel ve siyasi farklılıkların birarada yaşayabileceğini savunan fakat bu farklılıklar ortaya çıktığında veya temsil zemini aradığında düşülmeye ve toplumsal ve uluslararası alanda sındırmececi bir politika izleyen bu bakış güntümtüzün en önemli sorunlarından birisidir.

Amerika'nın Irak'ta bulunuşunun sebepleri çok farklı bakış açılarıyla, temelde jeostratejik hesaplar ve enerji kaynaklarının kontrolü olarak açıklanabilir, fakat ister işgal ister müdahale olarak tanımlansın, bu varlığın meşrulaştırılması bu konvansiyonel ve indirgemeci bakış açısından kaynaklanmaktadır. Bu tutum sadece uluslararası düzeyde takınılan bir tutum ve anlayış değil, aynı zamanda toplumsal düzeyde ve toplum içi ilişkilerde de takınılan bir tutumdur. Örneğin âdet bulunduğu üzere her 8 Mart Dünya Kadınlar Günü'nde radyo ve televizyonlarda kadınların ulusal parlamentolarda temsil oranları ve istatistikleri verilmekte, belirli bir oranın üzerinde olmayan ülkeler, toplumsal eşitlik ve kadın hakları bağlamında, geri kalmış ülkeler olarak takdim edilmektedir. Türkiye ise hem uluslararası alanda hem de toplumlararası ilişkilerde bu bağlamda günah keçilerinden biri haline gelmiştir. Yani coğrafi, demografik, siyasi, dini, sosyo-kültürel ve ekonomik olarak çok farklı dinamiklere sahip Lüksemburg, Malta veya İsveç ile aynı potada ele alınmaktadır. Fransa'da temelde kötü yaşam koşullarına ve ayrımcılığa karşı eylem yapan kişiler tanımlanırken 'radikal' ve 'İslam' damgaları çok çabuk vurulurken, Türkiye'de insani ve ekonomik kayıp olarak ne boyutlarda olduğu dahi güçlükçe hesaplanabilen "terör" olayları insan hakları ve demokratikleşme paketi içine sokulmaya çalışılmakta ve Türkiye'den yukardaki coğrafi, siyasi, kültürel ve ekonomik koşullardan bağımsız olarak sunulan

paketi alıp uygulaması istenmektedir. Etik olarak tanımlanan talepler süratle dikkate alınıp, mekanizmalar çok çabuk harekete geçirilirse, toplumun farklı kesimlerinden farklı bağlamlarda gelen talepler arasında bir öndeğerlendirme yapılmakta ve öncül çıkarlar el vermiyorsa bu talepler değerlendirilmekte veya reddedilmektedir.

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Savaş sırasında müttefik olan ülkeler arasında başlayan ve temelde ideolojik farklılıklara dayanan iki kutuplu Dünya düzeninde tercihini Batı Dünyası'ndan yana kullanmış ve Batı Bloğunun güneydoğu kanadındaki 'Bayrak Ülkeler'den biri olmuştur. 1952'de NATO üyesi olduktan sonra 12 Eylül 1963'te Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu Gümrük Birliği'ne götürecek Ankara Anlaşması imzalanmıştır. Zamanla Avrupa'daki bütünleşme süreci ekonomik alandan siyasi alana kaymış ve Avrupa Ekonomik Topluluğu Avrupa Topluluğu adını ve daha sonra da 7 Şubat 1992'de üye devletlerin imzaladığı ve 1 Kasım 1993'te yürürlüğe giren Maastricht Anlaşması ile Avrupa Birliği adını almıştır. 6 Mart 1995'te Ortaklık Konseyi kararı ile sürecin ekonomik kısmı tamamlanmış ve Türkiye Gümrük Birliği'ni Avrupa Birliği'ne üye olmadan gerçekleştirmiştir. Bu durum sadece Türkiye'ye özgü bir durum haline gelmiş ve diğer hiçbir ülke Avrupa Topluluğu/Birliği'ne üye olmadan Gümrük Birliği'ni gerçekleştirmemiştir. Bu süreçte değinilmesi gereken husus Avrupa Birliği'nin mali yardım sözlerini ve yükümlülüklerini yerine getirmemiş olmasıdır. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyelik süreci daha geniş bir bakış açısıyla ele alındığında, yaklaşık yarım yüzyıldır Avrupa Birliği ile kurumsal bağları olan ve Birliğe üyelik hedefi doğrultusunda siyasi iradesini ortaya koyan bir ülkenin statüsü bazı Birlik üyesi ülkeler tarafından iç siyaset malzemesi olarak kullanılmış ve uluslararası hukukta *pacta sunt servanda* olarak bilinen ve ahde vefa olarak Türkçe karşılığını bulan prensip Türkiye konusu gündeme geldiğinde gözdari edilmiştir. Bu noktadan hareketle Türkiye'nin bütün sorumluluklarını yerine getirdiği elbette söylenemez fakat Avrupa Birliği'nin de Türkiye'nin üyeliği konusunda bir vizyon koymadığı da belirtilmelidir. Avrupa Birliği uluslararası etik bağlamında sadece Türkiye konusunda değil 'Kıbrıs' konusunda da çelişkili bir tutum ortaya koymuştur. Londra ve Zürih Anlaşmalarını temel alarak Güney Kıbrıs Rum Kesimi'ni adanın Günn temsilcisi olarak gören Avrupa Birliği, Garanti Anlaşmalarındaki Türkiye ve Yunanistan'ın üye olmadığı bir uluslararası örgüte adanın üye olamayacağı ilkesini ihlal etmiş, bunun da ötesinde Annan Planı için yapılan oylamada birleşme yönünde iradesini ortaya koyan Kuzey Kıbrıs Türk halkına uygulanan ekonomik ambargo söz verildiği halde kaldırılmamıştır.

Globalleşme olarak nitelenen süreçte dünyanın birbirine daha fazla bağlandığı ve ortak değerlerin üretildiği iddia edilmektedir. Sorun evrenselleştirilen değerlerin kim tarafından üretildiği ve kime empoze edildiğidir. Objektif olarak bakıldığında ister ulusal olarak tanımlansın ister dini, isterse medeniyet olarak, Batılı değer, kavram ve kurumların Batılılarca dünyanın kalan kısmına empoze edilmesi onlar açısından rasyonel bir bakış açısı veya politikedir. Neticede bir oyun oynanacaksa oyunun kurallarını belirleyen taraf olma isteği kabul edilir olmasa da anlaşılabilir bir tutumdur. Fakat, anlaşılamayacak tutum kendi toplumunun dinamiklerini, tarihi ve kültürü yapısını daha iyi bilen kişilerin bu kavram ve kurumları konvansiyonel empoze etme sürecine katılmaları ve desteklemeleridir. Yukarıda da belirtildiği gibi ister teorik bağlamda kavramların kullanımı, ister uygulamalar bağlamında geniş perspektifte küresel olaylar ve globalleşme, daha özgelde Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne katılım süreci incelenirse, gelişmelerin tüm boyutlarıyla ele alınması, olay ve süreçlere objektif bir bakış açısı getirmek, hem uluslararası ilişkilerdeki uygulamalarda, hem de bu uygulamaların analizi ve aktarılmasında etik kurallara uyum, daha yapıcı ve doğru analizlerin edinilmesini sağlayacaktır. Dolayısıyla, gerek uluslararası ilişkilerde, gerek bilimsel çalışmalarda etik kurallara uyma en temel özellik veya kriter olarak belirtilebilir. Hem bilimsel çalışmaya hem de ferdi olunan topluma karşı sorumluluk ahlaki bir bakış açısını zorunlu kılar. Kişi kendinden mesuldür.

UYGULAMALI ETİK VE HUME'UN AHLAK TEORİSİ

Nur Yeliz GÜLCAN

Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Felsefe Bölümü

Özet: Bugün, birçok tartışmaya yol açan meseleler uygulamalı etik tarafından tartışılmaktadır. Bu çalışma David Hume'un ahlak teorisinin uygulamalı etiğe uyarlanmasını sunmaktadır. Hume'un ahlak teorisi duygulanımlar üzerine kuruludur ve en önemli ahlak ilkesi duygudaşlıktır. Hume'a göre duygudaşlık bir izlenimin bir düşünceye dönüşmesidir. Hume'un duygudaşlık temelli bu ahlak teorisinin çevre etiğine yeni bir temel sağlayacağını düşünüyorum. Bu çalışmada doğa ile kurulacak olan duygudaşlığın önemini ve bu duygudaşlığın olanaklılığını göstermeye çalışacağım. Eğer duygudaşlığın insanları aşan bir şey olduğu gösterilebilirse, Hume'un felsefesi ile bir çevre etiği geliştirilebilir. Bu açıdan Hume'un hayvanlar ve duygudaşlık hakkındaki görüşleri önemlidir. Hume hayvanlar arasında da bir duygudaşlık ilişkisi olduğunu kabul eder, köpeklerin ulumalarını ve havlamalarını buna örnek olarak verir. Başkalarına karşı adil davranma onlara karşı duyulan duygudaşlığa bağlıdır. Böylece, doğaya karşı adil davranma da doğa ile olan duygudaşlığa bağlıdır. Eğer doğa ile duygudaşlık kurmak mümkünse, Hume'cu çevre etiği zengin olacaktır. Doğrudan değil, ancak dolaylı olarak doğa ile duygudaşlık ilişkisi kurulabilir.

Anahtar sözcükler: duygudaşlık, çevre etiği, ahlak teorisi

Abstract: Today, there are many controversial issues discussed by applied ethics. This study offers an application of David Hume's moral theory to applied ethics. Hume's moral theory is based on sentiments and sympathy is the most important moral principle. According to Hume, sympathy is the conversion of an idea into an impression. I think Hume's sympathy-based moral theory provides a new foundation for environmental ethics. In this study, I will argue that the importance of sympathy with nature and the possibility of that sympathy. If it can be shown to extend sympathy beyond human beings, it will be developed an environmental ethics by Hume's philosophy. Therefore, it is important Hume's views about animals and sympathy. Hume admits that there is sympathy among animals; he gives the howlings and lamentations of a dog as an example of this. Duties of justice towards others depend on the capacity to feel sympathy with those of others. Thus, duties of justice to nature depend on sympathy with nature. If sympathy with nature is possible, a Humean environmental ethics will be richer. It is not directly, but indirectly sympathy with nature is possible.

Keywords: sympathy, environmental ethics, moral theory

Bugün birçok tartışmaya yol açan meseleler uygulamalı etik tarafından ele alınmaktadır. Bu çalışma, David Hume'un ahlak teorisinin uygulamalı etik açısından nasıl ele alınabileceğini sunmaktadır. Özellikle "duygudaşlık" kavramının çevre etiği için nasıl bir yarar sağlayacağı çalışmanın ana teması olacaktır. Hume'un ahlak teorisinin temelini oluşturan duygudaşlık (*sympathy*), alışkanlık (*custom*) ve ahlaksal onaylama (*moral approbation*) kavramları uygulamalı etiğin çeşitli alt başlıklarına uygulanabilir. Hume'un ahlaki deneyciliğe dayanır ve deneyimle ahlakın öğrenilebileceğini savunur. Bu bakımdan Hume'un ahlak görüşünün uygulamalı etik içerisinde ele alınabileceğini ve günümüzde uygulamalı etik alanında bize yol gösterici olabileceğini düşünüyorum. Eğer doğa ile bir duygudaşlık kurulabilirse ki ben kurulabileceğini düşünüyorum, Hume'un görüşleri çevre etiğine zengin bir içerik sağlayacaktır. Bu oldukça önemlidir, çünkü insanların birbirlerine karşı adaletli davranmaları aralarında kurdukları

duygudaşlık ilişkisine bağlıdır. İnsanların doğaya karşı da bu şekilde adaletli davranmaları doğa ile kurulacak olan duygudaşlık ilişkisine bağlıdır. Bu tür duygudaşlığın çevre etiği için önemli bir yer teşkil edeceği de şüphesiz ancak, doğa ile bu tür bir duygudaşlık kurulabilir mi? Eğer böyle bir duygudaşlık kurulabilirse bu ne şekilde gerçekleşebilir? Çözülmesi gereken sorun budur, ancak Hume uygulamalı etiğin bu tür problemlerine herhangi bir çözüm sunmaz. Diğer taraftan duygudaşlık mekanizmasının insanlar dışında hayvanlarda da bulunduğunu kabul eder, bu da bize doğa ile nasıl bir duygudaşlık kurulabileceğine dair yol gösterici olmaktadır. Konuya geçmeden önce uygulamalı etiğin ne olduğuna kısaca değinelim.

Etik kelimesinin dilsel kökenine baktarsak, etik sözcüğünün Yunanca *ethos* sözcüğünden türediği ileri sürülmektedir. Bazı kaynaklarda da *ethos* ile aynı kökenden gelen Yunanca *ethikos* kelimesinin Türkçe’de etik, ahlak anlamına gelen İngilizce *ethics* kelimesine karşı geldiği görülmektedir. Felsefede etik genel olarak, meta etik, normatif etik ve uygulamalı etik olmak üzere üç alanda karşımıza çıkar. Meta etik, etik yargıların nasıl ortaya çıktığını araştıran, iyi ve kötü gibi kavramların ne anlama geldiğini söylemeye çalışan, normatif etik ise doğru ve yanlış birbirinden ayırmak için bazı ahlak ilkeleri ortaya koymaya çalışan bir etikdir. Uygulamalı etik ise herkesi ilgilendiren sorunları ele alan bir etikdir. İnsanların kendi aralarındaki ilişkileri ve diğer canlılarla - hayvanlarla, bitkilerle- olan ilişkileri ile ilgili sorunlar uygulamalı etiğin dalları arasında yer almaktadır. Uygulamalı etik de kendi içerisinde iş etiği, medya etiği, tıp etiği, çevre etiği vb. gibi alt başlıklara ayrılmaktadır.

Uygulamalı etik çeşitli alt başlıklara ayrıldığından içerisinde birçok problemi de kapsamaktadır. Etiksel ve sosyal problemlerin bir araya geldiği durumları uygulamalı etiğin uygulanma alanları olarak görebiliriz. Uygulamalı etik genelde somut, tekil problemlerle ilgilenir ve onlara etik kuramlara dayanarak bir çözüm getirmeye çalışır. Uygulamalı etik, içerisinde çeşitli etik kuramları barındırmaktadır ve böylece her bir durum için farklı bir etik kuramdan yararlanabilir. Yani uygulamalı etik bize karma bir yapı sunmaktadır, bu açıdan da uygulamalı etiğin etik kuramlar arasında bir köprü görevi gördüğü de iddia edilebilir.

Genel olarak baktığımızda her bir ahlak felsefecisinin kendi ahlak ilkelerini farklı yollarda ortaya koyduklarını görürüz. Örneğin Kant’ın ahlak felsefesi ödev ahlakı çerçevesinde gelişmiştir. David Hume ise ahlak felsefesinde duygulanımları ön plana çıkarmış olan bir filozoftur. Hume’un ahlak teorisi ne görevler yükler ne de ahlak kavramlarını araştırır. Hume’un ahlak teorisinin kendisinden sonra gelecek olan J. Bentham’ın yararçı (*utilitarian*) etiğine ve A. J. Ayer’in duygucu (*emotivist*) etiğine de örnek teşkil ettiğini söyleyebiliriz.

David Hume 18. yüzyıl batı felsefesinin önemli düşünürlerinden biridir. Her ne kadar felsefede onun diğer felsefi görüşleri özellikle de bilgi felsefesi bağlamındaki görüşleri, ahlak teorisini gölgede bırakmış olsa da Hume’un ahlak anlayışı modern batı felsefesinde, özellikle İskoç aydınlanmasında oldukça önemli bir yer teşkil etmektedir. Hume’un ahlak teorisi onun bilgi teorisinden ayrı tutulamaz. Deneyim ahlak alanında da oldukça önemli bir yere sahiptir ve Hume deneyimle ahlakın öğrenilebileceğini savunur. Hume’un ahlak felsefesi ile ilgili görüşleri, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme (A Treatise of Human Nature)* ve *Ahlak İlkeleri Üzerine Araştırma (Enquiry Concerning the Principles of Morals)* adlı iki temel yapıtında yer almaktadır. Her iki yapıtta da bir kaç nokta dışında Hume’un görüşlerinin aynı olduğunu söyleyebiliriz.

Genel hatlarıyla Hume'un ahlak teorisini şu şekilde özetleyebiliriz: bilindiği üzere Hume'a göre ahlakın temeli akıl değil, duygulanımlardır. Dolayısıyla Hume rasyonalist etiğe karşı olan bir filozoftur. Akıl (*reason*) kendi başına ahlakta hiçbir belirleyici rol oynamamaktadır, ama diğer taraftan akıl ile tutkularla arasında da bir çatışma yoktur. "Akıl tutkuların kölesidir" şeklindeki ünlü sözü de ahlakın akla değil duygulara bağlı olduğu yönündeki fikrinin temelidir. Hume'a göre, akıl tek başına ne davranışlarımızı yönlendirebilir, ne de ahlak bakımından iyi olanla kötü olanı birbirinden ayırabilir. Ahlak alanının konusunu düşünceler değil duygular oluşturur. Ahlakın temelini de akıl değil duygular ve tutkular oluşturmaktadır. Bu bakımdan Hume'un ahlak öğretisinde tutkular önemli bir yer teşkil eder. Hume tutkuları doğrudan (*direct*) ve dolaylı (*indirect*) tutkular olmak üzere ikiye ayırır. Altı temel doğrudan tutku ve dört temel dolaylı tutku vardır. Doğrudan tutkular: isteme, kaçınma, sevinç, üzüntü, korku ve umuttur. Sevgi, nefret, gurur ve aşağılanma da dolaylı tutkuları oluştururlar. Acı ve haz doğrudan tutkular olan isteme, kaçınma, sevinç, üzüntü, korku ve umut tutkularının nedenidir. Eğer acı ve haz belirli bir tek kişi ile alakalı ise ve bu kişi herhangi bir insan ise dolaylı tutkular olan sevgi ve nefreti, kişinin kendisi ise gurur ve aşağılanma tutkularını ortaya çıkarır. Ahlaksal davranışın temeli de tutkularımızdır. Hume'un ahlak sisteminde acı ve haz etiğin temel öğelerindedir. Ahlaklılığın temeli duygulanımlardır, kişi belirli acı ve hazları birbirinden ayırabilmelidir. İnsanlar da bu nedenle her zaman belirli hazları arayıp belirli acılardan da kaçınmışlardır. Bu bakımdan Hume'un ahlak teorisinin hazzıcılık ile de uyduğu iddia edilebilir. Ancak Hume'da ahlaki değerlendirmenin temeli özel bir haz ve özel bir acıdır. Ahlak çözümlenmesinde de deneyci bir yöntem sunar.

Hume'un ahlak sistemindeki en önemli kavramlardan biri "*sympathy*" yani duygudaşlık kavramıdır. Duygudaşlık en önemli ahlak ilkesidir diyebiliriz. Duygudaşlık, birbirine benzeyen şeyler arasındaki iletişim olarak tanımlanabilir. Bu nedenle duygudaşlıkta benzerlik önemlidir, benzerlik ne kadar fazla olursa hissedilen duygudaşlık da o derece artar. Hume'a göre insan tanıdığı kişilere tanımadıklarından daha fazla duygudaşlık duyar. Aynı aileden olmak, aynı kültürden olmak, hatta aynı dili konuşuyor olmak bile duygudaşlığı artırır. Buradan şunu da söyleyebiliriz, duygudaşlıkta benzerlik kadar tanışıklık, yakınlık da oldukça önemli bir yer tutar. İnsan önce kendisiyle, sonra toplumla ve en sonunda da tüm insanlıkla duygudaşlık ilişkisi kurar. Bu "duygudaşlık mekanizması" Hume'un etiğinin temelini oluşturur. Hume, duygudaşlığı bir izlenimin bir düşünceye dönüşmesi olarak tanımlar. Ve inceleme'de şöyle der: "Duygularımız başka tüm izlenimlerden çok kendimize ve anlığın içsel işlemlerine bağımlıdır; bu nedenle bunlar daha doğal olarak imgelemden ve onlara ilişkin olarak oluşturduğumuz her diri düşünceden doğarlar. Duygudaşlığın doğası ve nedeni budur, ve başkalarının görüş ve duygularını saptadığımız her yerde onlara öyle derinlemesine giriş yolumuz budur" (Hume 1997, s. 291). İnsanın belirli bir eylemi ahlaksal açıdan onaylamasını ya da onaylamamasını sağlayan da duygudaşlıktır. Böylece duygudaşlık, ahlak yargılarının da temelini oluşturur. İnsanlar duygudaşlık sayesinde birbirlerinin haz ve acılarını anlayabilmekte, aynı zamanda ahlaksal yargılarda da bulunabilmektedirler. Bu nedenle Hume'un etiğini duygudaşlık etiği olarak adlandırabiliriz. Bu etiğe göre bir eylemi iyi ya da kötü olarak değil, onaylıyorum ya da onaylamıyorum şeklinde değerlendirebiliriz. Bunu yaparken de deneyimlerimiz ön plana çıkar, eğer çoğunluk tarafından geçmiş deneyimlerimize bakarak bu tür bir eylemin onaylanmadığını görmüşsek biz de bu eylemi onaylamayız. Bu da ahlak alanında deneyimin ve öğrenmenin önemini göstermektedir.

Uygulamalı etiğin alt başlıklarından birinin de çevre etiği olduğunu söylemiştik. Bilim ve teknolojideki gelişmeler zaman içerisinde insanın doğa üzerindeki hakimiyetini de artırmış ve böylece insan merkezli bir anlayış ön plana çıkmıştır. İnsanlar her şeyin kendileri için olduğu düşüncesine kapılmışlar ve kendi çıkarları için çevrelerine zarar vermeye başlamışlardır. Çevre etiğinin de bu olumsuzluğun fark edilmesiyle ortaya çıktığı söylenebilir. Çevre etiği, çevre sorunlarının da insan sorunlarının bir parçası olduğunu ve bu tür sorunlara insanların kayıtsız kalmaması gerektiği düşüncesini ortaya çıkarmıştır. Çevre etiğinin insanın doğaya karşı – doğal kaynaklara, hayvanlara, bitkilere v.s.- olan sorumluluğu ile ilgilendiğini de söyleyebiliriz.

Peki Hume'un ahlak teorisi ve çevre etiği arasında bir ilişki kurulabilir mi? J. Baird Callicott *In Defense of the Land Ethic* adlı kitabında temeli Hume'un ahlak teorisine dayalı bir çevre felsefesi geliştirmeye çalışır. Bu yapıtında Callicott, Aldo Leopold'ın toprak etiğini (*land ethic*) anlatır ve bu etiğin öncüsünün Hume olduğunu iddia eder. Leopold'a göre ekoloji canlı doğaya tekabül etmektedir ve doğa da biyolojik bir topluluktur. İnsanlar da bu biyolojik topluluğun bir parçasıdır. "Leopold toprak etiğini şu ahlak öncülü ile özetler: Bir şey biyolojik topluluğun güzelliğini, bütünlüğünü koruyorsa doğrudur. Başka bir eğiimde olduğunda yanlıştır" (Callicott 1989, s. 126). Callicott (1989), Hume'un teorisini Darwin'in doğal seçim (*natural selection*) kavramı çerçevesinde yorumlar ve izleyicinin ahlaksal duygulanımlarının sosyal bir çevre içinde doğal olarak seçilmiş olduğunu söyler (s. 162). Callicott'un iddiasına göre ahlaksal duygulanım, ahlaksal varlıkların dışında başka nesnelere tarafından da tetiklenebilir. Her ne kadar Hume cansız nesnelere de kişinin haz duygularını tetiklediğini kabul etse de, hazın ahlaksal bir duygulanım olması için kişinin karakteri yada hissi tarafından tetiklenmesi gerektiğini iddia eder. Bunu da Hume'un şu sözlerine dayandırabiliriz: "cansız bir nesne, ve herhangi bir kişinin karakter yada hisleri, her ikisi de doyum verebilir; ama doyum ayrı olduğu için bu onlara ilişkin hislerimizin karışmasını önler ve bizi erdemi birine değil de ötekine yüklemeye götürür" (Hume 1997, s. 410). Yani her ne kadar cansız bir nesneden haz alsak da bu onu erdemli kılmaz. Örneğin, bir insan güzel bir eve sahiptir ve bundan dolayı haz duyar, bu da o insanda gurur tutkusunu ortaya çıkarır. Ancak biz burada evin erdeme sahip olduğu sonucuna varamayız.

Bilindiği üzere Hume'un ahlak felsefesine yaptığı önemli katkılardan biri de olgu-değer (*is-ought*) sorunu olarak adlandırılan, olandan olması gerekenin çıkarılamayacağıdır. Diğer bir deyişle, Hume'a göre olgulardan hareket ederek değerlere ulaşamaz. Callicott'a göre çevre etiğindeki temel sorun, çevrenin ve onun alt sistemlerinin kendi içlerinde değerli olup olmadığıdır. Callicott, çevresel varlıkların kendi içlerinde bir değere sahip olduklarına inanır (a.g.e., s. 160). Eğer çevresel varlıkların kendilerinde bir değere sahip oldukları kabul edilirse, Hume'un olgu-değer sorununun da çözülebileceğini düşünür. Değerleri dış dünyaya attığımız zaman olgulardan nasıl değerlere ulaşabiliriz gibi bir sorun ortaya çıkmayacaktır, çünkü olgulardan değil değerlerden hareket etmiş oluyoruz ki bu şekilde ahlaksal yükümlülükleri temellendirmek daha kolay gözükmektedir. Ancak Callicott'un teorisinin Hume açısından bazı sorunlu yanları olduğunu söyleyebiliriz. Hume'a göre değer bir olgu meselesi değildir ve kişinin aldığı haz ve acı duygulanımlarına göre belirlenir. Yani Hume'a göre hiçbir nesne kendi içinde bir değer taşımaz. Dolayısıyla Hume doğadaki varlıkların kendilerinde bir değere sahip olduklarını kabul etmeyecektir, ona göre çevre sadece araçsal değere sahip olabilir. Callicott'un, Hume'a dayanan çevre etiğine de bu açılardan itiraz edilebilir.

Ben Callicott'dan farklı olarak değer teorisi çerçevesinde değil, Hume'un *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme* adlı eserinde temellendirmiş olduğu

duygudaşlık (*sympathy*) temelli ahlak anlayışının çevre etiği için yeni bir temel sağlayabileceğini düşünüyorum. Bu nedenle, Hume'un felsefesi ile bir çevre etiği geliştirmek de duygudaşlık mekanizmasının insanları aşan bir şey olduğunu kanıtlamakla mümkün olacaktır. Leopold da sevgi ve saygı duygularının, bizim duygudaşlığımızın bütün doğaya genişletilebileceğine inanır. Hume'a göre başkalarının hislerini duygudaşlık yolu ile anlayabilirim. *Sympathy* yani duygudaşlık, tüm insanlarda ortak olan bir tutkudur. Diğer taraftan Hume, duygudaşlığın insan sevgisi anlamına gelmediğini de söyler. "İnsanlığa karşı böyle evrensel bir sevginin olduğuna dair bir kanıt yoktur. Bütün insanlar arasında evrensel bir sevgi yoktur" der (Hume 1975, s. 481). İnceleme'deki şu sözleri Hume'un duygudaşlığın yalnızca insanlara has bir tutku olmadığını ve hayvanlar arasında da duygudaşlık ilişkisi olduğunu kabul ettiğini kanıtlamaktadır: "Açıktır ki duygudaşlık yada tutkuların iletimi insanlar arasında olduğundan daha az olmamak üzere hayvanlar arasında da yer alır. Korku, öfke, yüreklilik ve daha başka duygular sık sık kökensel tutkuyu üretmiş olan nedene ilişkin bilgileri olmaksızın bir hayvandan ötekine iletilir" (Hume 1997, s. 351). Hume hayvanlar arasındaki duygudaşlığa örnek olarak köpeklerin ulumaları ve havlamalarını verir. Köpeklerin bu ulumaları ve havlamaları diğer köpekler tarafından anlaşılır ve türleri arasında benzer bir duygulanım üretir. Hume şöyle devam eder: "herkes köpeklerin sürü olarak avlandıklarında avlarını ayrı olarak izlediklerinde olduğundan çok daha fazla dirileşiklerini gözlemiştir; ve bunun duygudaşlıktan başka bir şeyden ileri gelemeyeceği açıktır" (a.g.e., s. 352).

Her ne kadar Hume, insanlar ve hayvanlar yada insanlar ve diğer canlılar arasında böyle bir duygudaşlık ilişkisinin olup olmadığı konusunda değinmemiş olsa da bu duygudaşlık mekanizması genişletilebilir. Hume (1997) hayvanların da insanlar gibi düşünce ve akıl ile donatılı olduklarını ve hayvanların içsel ve dışsal eylemlerinin insanlarınkine benzediğini kabul etmektedir (s. 178-179). Ancak bu yetiler insanlardaki ile aynı ölçüde değildir. Hayvanlarda da sevgi ve nefret tutkularının olduğunu, ancak bu tutkuların nedeninin insanlarınkinden farklı olduğunu iddia eder. İnsanlarda sevginin nedeni ilişkiler iken, hayvanlarda tanışıklık sevginin nedenini oluşturmaktadır. Hume'a göre duygudaşlık hem hayvanlarda hem de insanlarda olan bir tutkudur. Demek ki insanlar ve hayvanlar arasında da yakın benzerlikler söz konusu, öyle ise insanlar ve hayvanlar arasında da duygudaşlık kurmak mümkün görünüyor.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz; Hume'un ahlak teorisi uygulamalı etiğin dallarından biri olan çevre etiği için yeni bir temel sağlayabilir. İnsanlar ahlaksal duygulanımlara sahip olduklarından ötürü kendi türleri ve başka canlılarla - bitkiler ve hayvanlarla- bir duygudaşlık ilişkisi kurabilecek kapasitededirler. Doğa ile doğrudan olmasa bile dolaylı bir duygudaşlık ilişkisi kurulabilir. Hayvanlar ve insanlar arasında kurulan duygudaşlık, doğa ile de dolaylı bir duygudaşlık ilişkisinin kurulmasına neden olacaktır. Mesela, hayvanların evsiz kalmasını, aç kalmasını istemediğimiz için onların yaşam alanlarına zarar vermemeye çalışırız, yani çevreyi koruruz. Eğer insanlar doğa ile bu türden bir duygudaşlık ilişkisi kurmayı başarabilirlerse çevre etiği için de önemli bir adım atılmış olacaktır, bu da Hume'un etiğine farklı bir içerik kazandıracaktır.

Kaynakça:

- Callicott, J. B. (1989) *In Defense of the Land Ethic*, USA: State University of New York Press.
- Hume, D. (1975) *Enquiries Concerning Human Understanding and Concerning the Principles of Morals*, ed. L. A. Selby-Bigge and P. H. Nidditch, Oxford: Clarendon Press.
- Hume, D. (1997) *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, çev. Aziz Yardımlı, İstanbul: İdea Yayıncılık.

DEMOKRASİ DENEYİMİ OLARAK ŞTK'LARIN ETİK-SİYASET İLİŞKİSİNDEKİ YERİ

Kurtul GÜLENC

Maltepe Üniversitesi, Felsefe Bölümü, Öğretim Görevlisi

Özet: 2003 Ağustos ayında İstanbul'da toplanan “21. Dünya Felsefe Kongresi”nde, öne çıkan ve tartışılan felsefe problemlerinin ağırlıklı olarak; etik ve siyaset felsefesiyle ilgili olmaları şüphesiz ki tesadüf değil. Ortaya çıkan bu eğilim felsefenin geleceği için bir işaret sayılabilir ve felsefenin, artık daha fazla insana dönük olacağına da bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Bu çalışmada da insanı merkeze alan felsefi problemlere ve tartışmalara etik-siyaset ilişkisi ekseninden bakılmıştır. Bu gerçekleştirilirken de “sivil toplum” kavramı tartışmanın merkezine konulmuştur. Bu irdelemenin amacı ise insanın günümüzde kaybolan değerini yeniden ortaya koymak, bu değerini gerçekleştirilmesi ve geliştirilmesi için birtakım çözümler üretmektir. Bir başka deyişle, insanın insanlaşma sürecindeki gelişimini öncelikle ele alan, kendini gerçekleştirmesine yardımcı olabilecek bir siyaset anlayışını etik ilişki çerçevesinde yeniden incelemektir. Bu inceleminin temeline yerleştirilen “sivil toplum” kavramı, günümüzde, çeşitli sosyal aktörler, siyasi hareketler ve düşünce akımları tarafından yaygın bir şekilde kullanılmakta ve devlet ile bir zıtlığı ima ettiğinden, devlet-dışı alanı simgelediğinden kimilerinin demokrasinin kaynağı olarak kabul edilmektedir. Yazıda, bu önkabulün doğruluk derecesi sorgulanmış ve “etik-siyaset” ilişkisi bağlamında, insanın kendini gerçekleştirme aracı olarak, sivil inisiyatifini temsil eden -veya ettiğini iddia eden- sivil toplum kuruluşunun rolünün ne olduğu ve demokratik yaşama katkısının ne düzeyde olduğu açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar sözcükler: etik, siyaset, insan, yurttaş, demokrasi, değer, sivil toplum, katılım

Abstract: Undoubtedly, it is not a coincidence that the leading philosophical subjects and problems which were discussed at the “21th World Philosophy Congress” in August-2003, İstanbul, are concerned with ethics and political philosophy. This tendency can be a sign and an indicator that philosophy will turn its face more to man in the future. In this study, the philosophical problems and discussions which evaluate human being as the core issue will be analysed from the perspective of ethics-politics relation. The concept of “civil society” is replaced at the centre of this discussion. The purpose of this study is to put forward the lost value of human being, as well as to produce some solutions for the actualization, emancipation and development of this value. In other words, this inquiry aims to re-examine and elucidate a political understanding which undertakes primarily the development of human being in the process of humanization with respect to ethical relation. Today, the concept of “civil society”, around which the main discussion revolves, is supposed as the source of democracy by some various social actors, political movements and ideological streams because of its character which signifies a non-governmental space and an opposition to state as well. In this paper, the degree of the truthness of this supposition is questioned. Moreover, the role of NGOs (which represent civil society or which claim that they represent civil society) and their contribution to democratic life as a way for the human emancipation are tried to be explained in the context of ethics-politics relation.

Keywords: ethics, politics, man, civic, democracy, value, civil society, participation

GİRİŞ

20. yüzyılın ilk yarısı etik sorunların, siyasal ve ekonomik sorunların gölgesinde kaldığı bir dönem oldu. Hatta, “etik”, on yıl öncesine kadar, ülkemizde pek bilinen ve kullanılan bir sözcük değildi. Sözcüğün, ülkemizde, son on yılda bu kadar yaygınlaşmasının ve duyulmasının nedenleri; dünyada yaşanan ve ne yazık ki hala yaşanmakta olan savaşların derinden hissedilen etkileri, bu etkilere bağlı olarak ortaya çıkan birtakım siyasal açmazlar ve sorunlar, siyaset adamlarının verdikleri sözleri çabucak unutmaları, çevre sorunları, gen teknolojisindeki yeni gelişmeler ve basın yayın kuruluşlarında yaşanan kimi etik sorunlardır.

Sayıdığımız sorunlar karşısında çözümler üretebilmek için, günümüzde, “etik” gerekli fakat yetersiz bir felsefe disiplini çünkü bu sorunların yaşanmasına neden olan temelde birtakım siyasal nedenler vardır. Bu yüzden, etik-siyaset ikilisini ve bu ikilinin arasındaki ilişki modelini yeniden tartışmaya açmak ve değerlendirmek gereklidir. Bu irdelemenin amacı insanın değerini tekrardan ortaya koymak, bu değer gerçekleştirilmesi ve geliştirilmesi için birtakım çözümler üretmek olmalıdır. Bir başka deyişle yapılması gereken insanın insanlaşma sürecindeki gelişimini öncelikle ele alan, kendini gerçekleştirmesine yardımcı olan, insanı hem bir çıkış noktası hem de varılması gereken bir amaç olarak gören yeni bir siyaset anlayışını etik ilişkisi çerçevesinde yeniden incelemektir.

Son yıllarda, “etik” sözcüğü gibi – özellikle ülkemizde - sık kullanılmaya başlanan kavramlardan bir tanesi de “sivil toplum” kavramıdır. Devlet ile bir zıtlığı ima eden ve belki de bu nedenle kimilerince demokrasinin kaynağı olarak kabul edilen sivil toplum kavramı, günümüzde çeşitli sosyal aktörler, siyasi hareketler ve düşünce akımları tarafından yaygın bir şekilde, fakat çok da net olarak tanımlanmadan kullanılmaktadır. Günümüzde sivil toplum kavramını neo-liberaller ve küreselleşme yanlılarından tutun, çevreciler ve feministlere kadar birçok kesim adeta bir slogan olarak benimsemiş durumdadır (Gülalp 2002, s. 276). Her tür siyasal kavram (laiklik, demokrasi, özgürlük, katılımcılık, yurttaşlık vb.) sivil toplum tartışmalarının içinde zaman zaman doğrudan zaman zaman da dolaylı olarak yer almaktadır. Bu durum kısmen bir kavram karışıklığının sonucu olabilir.

Benim bu çalışmadaki amacım, etik-siyaset ilişkisi içinde insanın kendini gerçekleştirmesinde ve geliştirmesinde sivil inisiyatif temsil eden -veya ettiğini iddia eden- sivil toplum kuruluşlarının rollerini incelemek ve demokratik yaşama katkılarını sorgulamaktır. “İnsanın toplumun bir üyesi olarak, bir birey ve kişi olarak sivil toplum kuruluşları ve örgütleriyle kurduğu ilişki nasıl bir ilişkidir? Bu ilişkinin insan olma değerine, bu değeri gerçekleştirme amacına katkısı nedir? Kişinin sivil toplum kuruluşları ile kurduğu ilişki demokratik yaşantıya ve anlayışa nasıl yansır? Demokrasi kültürü bu ilişki çerçevesinde gelişebilir mi?” sorularının yanıtları yazının içinde verilmeye çalışılacaktır.

AHLAK, ETİK VE ETİK İLİŞKİ

Etik, insana ilişkin etik sorunlarla ilgili doğrulanabilir-yanlışlanabilir bilgiler ortaya koyan ya da en azından koyması beklenen bir felsefe disiplini (Tepe 1998, s. 14). Her ne kadar, etik ahlak felsefesi olarak felsefe literatüründe yer alıyor olsa da, bu iki sözcük arasında (etik ve ahlak) bazı karışıklıkları önlemek açısından iki sözcüğü birbirinden ayırmak şarttır çünkü ahlak sözcüğü günümüzde farklı bağlamlarda ve farklı değer yargıları sistemlerini nitelemek için de kullanılmaktadır. Bu konuda bir kriter

belirlemeye çalışan Harald Delius şunları söylemektedir: “Moral (ahlak) ve etik sözcükleri arasında günlük dildeki çok anlamlılık, geçişlilik ve kaypaklığa rağmen, iki sözcüğü birbirinden ayırmak konusunda ufak da olsa bir ölçütümüz vardır. Ahlak’ın olgusal ve tarihsel olarak yaşanan bir şey olmasına karşılık, etik bu olguya yönelen felsefe disiplininin adıdır. Bu nedenle, günlük dilde alışkanlıkla herhangi bir ahlaksal problemden söz edildiğinde, aslında bunu etik’e ait bir problem, bir etik problemi olarak anlamak gerekir” (Delius 1997, s. 336). Nicolai Hartmann da bu iki sözcük arasındaki ayrımı ortaya koymaya çalışırken, morallerin çokluğuna karşılık etiğin teklîğinden söz eder. Bununla kastettiği bir felsefe disiplini olarak etiğin teklîğidir ve bu disiplinin görevi, herhangi türde bir moral (ahlak) geliştirmek ve bu ahlaka uyulmasını öğütlemek değil; tersine ahlaksal bağıntıları tartışmak ve onların niteliği üzerine görüş belirtmektir (Delius 1997, s. 336).

Etik için kendi varoluşunun kaynağı olan etik sorunlarla ilgilenmek kaçınılmaz bir etkinliktir. Etik sorunlar ise kendilerini eylemlerde gösterir; karar aşamalarında ve değerlendirme süreçlerinde kendilerini var eder. Etik, eylemlerle ve ilişkilerle ilgili bir alandır, yaşam ile ilgilidir, yaşantılarla ilgilidir. Hangi ilişkilerde ve ne tür eylemlerde ortaya çıkar etik ilişki? Her ilişki etik ilişki kapsamına mı girmektedir?

Etik ilişki, insanlararası ilişki türlerinden bir tanesi ve en temelde olanıdır. Belirli bütünlükte bir kişinin belirli bütünlükte başka bir kişiyle ya da en geniş anlamda - yüzyüze geldiği veya gelmediği insanlarla-, değer sorunlarının söz konusu olduğu ilişkidir, eylemde bulunarak yaşadığı her ilişki etik ilişki kapsamına girer (Kuçuradi 2003a, s. 3). Etik ilişki hep bir olay içindedir. Bir kişi etik ilişkiyi bir olay ya da olaylar örgüsü içinde kurar ve bu ilişkiyi yaşar. Her etik ilişki tek ve eşsizdir, kendi içinde bir bütündür. Etik ilişkilerin teklîği, böyle bir ilişkiyi yaşayan kişilerin içinde bulunduğu gerçeklikteki koşulların teklîğinden ve eşi olmayan yaşantı ve eylemlerin teklîğinden kaynaklanır. Etik ilişki yaşanan gerçek bir ilişkidir, yaşayanlar da gerçek kişilerdir. Etik ilişkiyi yaşayanlar, o ilişki gibi bağımsız olarak vardılar. Etik ilişkiyi yaşayan kişi ya da kişiler bu ilişkiyi bütünüyle, her şeyleriyle yaşarlar. Bu nedenle etik ilişkiyi, birer rol ilişkisi olan (örneğin öğretmen-öğrenci, müdür-memur ilişkisi gibi) toplumsal ilişkiyle karıştırmamak gerekir (Kuçuradi 2003a, s. 6-8). Çünkü bu rollerin sahibi bireyler de bu rolleri dışında birer kişidirler, her yaptıklarında da kişi olarak (Ahmet ya da Ayşe olarak) da vardılar. Kişinin bu ilişki çerçevesinde her çeşidiyle nitelikleri ve değer dünyası açığa çıkar. Bu nitelikler, etik ilişki içinde yer alan kişinin ayrılmaz parçalarıdır. Bu nedenle etik ilişkinin bir ana özelliği de bir değerler, değerlilik-değersizlik ilişkisi olması ve bu ilişkinin kişi eylemleriyle verilmesidir. Bu aslında şu demektir: bir eylemin değeri, aynı zamanda o eylemin etik değeridir. Eylemin değerinin insanın değeriyle ilgisi, o eylemin değerliliğini veya değersizliğini, doğruluğunu veya yanlışlığını belirler (Tepe 1998, s. 25) Bu aşamada, “İnsanın değeri nedir?” sorusu kendini bize dayatmaktadır.

DEĞERLER, İNSAN VE ETİK-SİYASET İLİŞKİSİ

“İnsanın değeri nedir?” sorusu, insanın bu dünyadaki yeri, anlam, değeri ve geleceğini araştıran ve sorgulayan felsefi antropoloji alanının temel sorusu olan “İnsan nedir?” sorusunun cevabı ile aydınlatılabilir. “İnsan nedir?” sorusu, insanın yapıp ettiklerine, etkinliklerine –bilme, değerlendirme, karar verme, eylemde bulunma, çalışma, yaratma vb.- ve ortaya koyduklarına –ürünlerine- bakılarak, insanın doğal yapısının, insanın tür olarak teklîğini oluşturan özelliklerini serimleyerek yanıtlanabilir. Disharmonik bir doğaya sahip olan insan; hem doğruyu, hem yanlış, hem iyiyi, hem kötüyü, hem

güzel, hem çirkini yapabilme kapasitesi taşır (Anđ 2005). Kişilerce çeşitli tarzlarla gerçekleştirilebilen bu etkinlikler, bize insanın olanaklarını tanıtır. Bu olanakların bazıları ise, tür olarak insana diğer varlıklar arasında özel yerini –değerini- sağlarlar (Tepe 1998, s. 27). Demek ki, insanı diğer varolanlardan ayıran, onun değerini sağlayan, insanın tür olarak böyle etkinlikleri gerçekleştirebilme potansiyeli taşıması yani değerleri yaratabilmesidir. İnsanı değerli kılan bu etkinlikleri yapma arzusu, değerleri ortaya koyma isteğidir. Onu değerli kılan olanaklarıdır. İnsanın değerinin bilgisi, bu etkinlikleri ve ürünleri aracılığıyla edindiğimiz, insanın bu olanaklarının bilgisinden başka bir şey değildir (Tepe 1998, s. 27).

İnsanı insan yapan bu olanakları görmemizi sağlayan, onları işleyen ve yönlendiren, böylelikle karar veren eylemde bulunan, değerlendirmeler yapan, yaratan tek tek insanlardır, kişilerdir. Bu olanakları hangi kişinin geliştireceği önceden bilinemez; ama her insan bu olanağı kendinde taşımaktadır. Immanuel Kant insanın olanakları olduğunu kabul etmekte ve o olanakları geliştirme olanağının da bir kapasite olarak insanda bulunduğunu söylemektedir: “Doğa insanı, sahip olduğu yeteneklerin, olanakların çekirdekleriyle donatmış, onları geliştirmeyi de insanın kendisine bırakmıştır” (Kuçuradi, 1997, s. 43). Kant’ın bu sözleri bize sadece insan denilen varlığın insan olma gücünün kendi elinde olduğunu göstermektedir. Tür olarak insan diğer varolanlardan bu potansiyelleri aracılığıyla ayrılmaktadır (Anđ 2003a, s. 101). Bu potansiyeller ve olanaklar ancak uygun koşullar sağlandığında (örneğin eğitim gibi) gerçekleşme şansı bulabileceklerdir. Siyasete düşen bu koşulları sağlayarak, insanın kendisinde olanak olarak taşıdığı ‘değerler’i gerçekleştirebilmesinin yolunu açmaktır. Bunu ancak siyaset yapabilir, olanakların geliştirilme olanağını insana ancak siyaset sunabilir.

Etik ilişki, insan ile insana olanaklarını geliştirme imkanı sunabilen siyaset arasındaki ilişkiyi biçimlendirir ve ona sağlam bir temel sunar. Böylelikle etik sadece insanlar arasındaki ilişkilerle sınırlı kalan bir disiplin, bu ilişkileri belirleyen değerlerin alanı olmaktan çıkmaktadır. Değerler alanı olan etik ile toplumsal alanı inceleyen siyaset insan ile ortaklaşır. Etik; siyaset ve insan arasındaki ilişkinin de kendisine dayandığı bir temel olur.² Etik ve siyaset arasındaki ilişkiyi ortaya koyduktan sonra yazımızın temel kavramı olan “sivil toplum” kavramını açıklayabilir ve bu kavramın etik-siyaset ilişkisindeki yerini demokrasi ve katılımcılık bağlamlarında tartışmaya başlayabiliriz.

AYDINLANMA VE “SİVİL TOPLUM” KAVRAMI

Sivil toplum kavramının kökleri Antik Yunan’da³ yer alsada bugünkü kullandığımız ve anladığımız anlamda “sivil toplum” Aydınlanma ile hayatımıza girmiş bir kavramdır. “Sivil toplum”, İngiliz Aydınlanması’nın önde gelen düşünürü John Locke’da da gördüğümüz gibi, ne Tanrı’nın kendisi tarafından ne de gücünü Tanrı’dan alan bir kral tarafından kurulan değil, insanların kendi kendilerine kurdukları bir devleti dile getirir (Davran 2003, s. 102). Kavramın o dönemdeki anlamı, toplumun kendi kendini örgütleyebilmesini ve bu örgütlenişin yapılış biçimini içermekte, bu haliyle de devleti, daha doğrusu modern devleti ifade etmektedir. Kendi kendini örgütleyebilen, devlet kurabilen toplum, sivil toplumdur (Gülalp 2002, s. 276).

Bu kavramın teorik düzlemde kullanımını Hegel’de ve onu izleyerek Marx’ta görmekteyiz. Hegel’e ise yolu J. J. Rousseau açmıştır. Rousseau, İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı başlıklı kitabında; “Bir toprak parçasının etrafına çit çekip burası benimdir diyen ve saf insanları inandıran ilk kişi, sivil toplumun kurucusudur” diyor (Rousseau 1998, s. 135). Hegel’de

de sivil toplumun kurucusu olmak büyük ölçüde bu anlamdadır. Zaten Hegel de bu anlamdaki sivil toplumun bir eleştirisini vermektedir bize (Acar-Savran 2003, s. 140-153). Hegel, sivil toplum kavramını, burjuva toplumu ile özdeş anlamlarda kullanmaktadır (Gülalp 2002, s. 277). Sivil toplum, yani burjuva toplumu, bu bağlamda özel çıkarların çatıştığı bir alanı ifade eder. Dolayısıyla Hegel'e göre bu çatışmanın aşılması ahlaki birliğin sağlanabilmesinin önünü açması ve özgürleşmenin olabilmesi açısından şarttır.

Hegel'i takip eden Marx'ta sivil toplumun tanımını Hegel'inkine benzer bir biçimde vermekte ve bu çelişkilerin aşılması gerektiğini düşünmektedir. Marx'ta sivil toplumun tanımı Hegel'den farklı olmadığı halde, Marx'ın bu kavramı kullanmaktaki amacı Hegel'in amacından oldukça farklıdır.⁴ Hegel'e göre sivil toplumda ortaya çıkan çelişkilerin çözümü devletti. Marx'a göre ise bu çözümün devlette olması mümkün değildir çünkü devlet sınıf iktidarından bağımsız değildir (Marx 2003, s. 155-182). Devletin sınıf iktidarından bağımsız olamaması devletin esasen sivil toplumun bir yansıması olduğu anlamına gelmektedir. Bu da demektir ki, devlet, sivil toplumdaki çelişkileri aynen devam ettirmekte hatta o çelişkileri beslemekte ve yaşatmaktadır. Sivil toplum bireysel aktörlerin piyasa aracılığıyla çıkar kaygıları güden ve eşitsizlikler taşıyan ilişkiler içerisinde girmesini ifade etmektedir; devlet ise bu düzeni koruyan, fakat toplumdaki bir ölçüde ayrılmış gibi gözükür bir kurumdur (Gülalp 2002, s. 277).

Liberal teoride devlet ile toplum gerçekten birbirlerinden ayrı ama yan yana çalışan iki kurum olarak kabul edilirler. Oysa Marx, devleti anlamak için sivil topluma bakmak gerektiğini ileri sürer çünkü devlet sivil toplumun üzerine inşa edilmiştir. Bu anlayışa göre sivil ya da burjuva toplumu altyapıdır, kapitalist devlet de bu topluma uygun bir şekilde inşa edilmiş üstyapıdır. Böylelikle, Marx sivil toplum ile devlet arasında özsel bir ayırımı olduğunu reddeder, bir başka deyişle Marx'ta devlet ve sivil toplum liberal teoride olduğu gibi iki ayrı şey değildir. Dolayısıyla, sivil toplum kavramının bugünkü anlamında kullanımı Marx'ın kuramından türetilmez (Gülalp 2007, s. 277).

“Sivil toplum” kavramının bugünkü yaygın kullanımına geçiş, birer bir Marx üzerinden olmasa da bir Marxist kuramcı tarafından, Gramsci aracılığıyla olmuştur denebilir. Avrupa Marksizmi'nde çok önemli bir isim olan Gramsci, sivil toplum kavramının yeniden canlanmasına ve kullanıma sokulmasına neden olmuştur. Gramsci'ye göre Marx'ın sınıf-devlet ilişkisi çok fazla basitleştirilmiştir. Ona göre, devleti anlamak için toplumun sınıfsal yapısına bakma fikri özünde doğrudur ama bu fikri zenginleştirmek kapitalizmi, toplumun sınıfsal yapısını ve devleti daha derinden anlamak için şarttır. Sivil toplumu sadece devlete indirgeyerek anlamak sakıncalı ve yanlış sonuçlar doğurabilir. Bu yanlışla düşmemek ve Marx'ın kuramını zenginleştirebilmek için, Gramsci sivil toplum ile ilgili şu önemli noktayı hatırlatır: Sınıf iktidarı sadece devlet zoru kullanılarak gerçekleşmez, ideolojik mücadele de içerir. İşte bunu anlamak için sivil, yani devlet-dışı, alanda da iktidar mücadelelerine bakmak gerekir (Gülalp 2002, s. 278). Bu alanda hegemonya kurulduğu ölçüde, yani ezilenlerin ideolojik yollarla rızası alındığı takdirde, zora başvurma ihtiyacı ve eğilimi azalacaktır (Acar-Savran 2003, s. 11). Gramsci bu ideolojik hegemonya alanını sivil toplum olarak adlandırır.

“SİVİL TOPLUM”UN YÜKSELİŞİ

Marx'ın ilk kullanımından farklı olan bu yeni tanım ve kuramsal içeriği ile sivil toplum kavramı özellikle Batı Avrupa sosyalistlerinin dikkatini çekti. Bu kavrama bu içeriği ile Avro-sosyalistler tarafından başvurulması, genel olarak 1960 ve 1970'li yıllarda, Sovyetler Birliği'nden kaynaklanan ve

dolayısıyla o günlerde “resmî” bir nitelik taşıyan indirgemeci tezlere karşı kuramsal alternatifler ileri sürülmesi çerçevesinde gerçekleşti (Gülalp 2002, s. 278). Kavramın kullanımı, Batı Avrupa ülkelerindeki sosyalistler dışında özellikle Doğu Avrupa’da 1970’li yılların sonunda ve 1980’lerde kriz yaşamakta olan ülkelerde de yaygınlaştı. Sistemsel kriz yaşayan Doğu Avrupa ülkelerinde ortaya çıkan toplumsal muhalefet hareketleri de bu kavramı böylelikle kullanmaya başladı.⁶ Aydınlanma süreci ile ortaya çıkarak anlam kariyerine devlet ile aynı şey olmaktan başlayan sivil toplum kavramı, bir noktada devlet ile aynı şeyin (yani modern toplumun) iki ayrı yüzü olmaktan geçti ve nihayet devletle zıt bir şey olma noktasına vardı (Gülalp 2002, s. 279). Bu anlama en net biçimiyle 1980’ler Doğu Avrupası bağlamında kavuşan sivil toplum kavramı, bu kez daha geniş bir platformda –sadece sosyalistlerin kullandığı bir kılavuzda yer almaktan çıkararak- özellikle demokrat çevreler tarafından benimsenerek kullanılmak üzere Batı’ya aktarıldı. Bu noktadan sonra kavram herkesin diline düştü. Kavramı, isteyen herkes istediği yöne çekmeye ve kendi amacı doğrultusunda kullanmaya başladı. Bu haliyle de, sivil toplum kavramı, bir yandan tutucu, tepeden inme, patriyarkal ve totaliter kimlik hareketlerinin ve yeni toplumsal hareketler olarak adlandırabileceğimiz, toplumdaki ana çelişkinin sınıf çelişkisi olmadığını ileri sürüp modernitenin baskıcı yönlerine karşı mücadeleyi amaçlayan hareketlerin -yani çevrecilerin, feministlerin, insan hakları savunucularının, dincilerin vb.-; diğer yandan da neo-liberal, özel sektörcü, yani sermayenin serbest dolaşımına dayalı ve sermaye-emek dengesini korporatist bir kurumsallaşma içerisinde sağlamaya çalışan refah devletlerine, kalkınmacı devletlere karşı olan küreselleşme yanlılarının sloganı ve bayrağı haline geldi (Gülalp 2002, s. 279-280).

SİVİL TOPLUM KURULUŞUNUN DEMOKRASİ KÜLTÜRÜNE KATKISI VAR MIDIR?

Günümüzde sivil toplum deyiminin en yaygın olarak çağrıştırdığı anlam budur: Devlet-dışı gönüllü kuruluşlar (*Non-governmental voluntary organizations*). Bu anlamıyla sivil toplum çok sık kullanılsa da, bu tanım sivil toplumu tam anlamıyla kavrayabilmek için yeterli değildir. Sivil toplum kavramının herkes tarafından farklı yönlere çekilmesi bu terimi zaten tam anlamıyla kavramayı güçleştirmiştir. Sivil toplum için verdiğimiz tanım (devlet-dışı gönüllü kuruluşlar) muğlak, kavramın sınırlarını çizemeyen ve belirsiz bir tanımdır. Bu nedenle, salt bu tanıma bakılarak, sivil toplumun demokrasi kültürüne katkısı olup olmadığı anlaşılamaz.

Bugün siyaset bilimi literatürüne de baktığımızda, sivil toplum kavramının çok geniş ve muğlak bir biçimde tanımlandığını görmekteyiz. Bu tanıma göre sivil toplum birey ile devlet arasında yer alan her türlü ara kuruluşu içerir (Tosun 2000, s. 54). Bu tanım yukarıda verdiğimiz tanıma da devlet-dışı alanı işaret etmesi açısından örtüşmektedir. Bir yandan sistem karşıtı muhalefet ve protesto grupları bu tanımın içinde yer bulurken, bir yandan da özellikle 1980 sonrası neo-liberal düzen ile birlikte sosyal devletin tasfiyesini hedefleyen anlayışın ana sloganı olan -temelde eğitim ve sağlık alanlarıyla ilgili olarak- “Devlet her işe, her alana yetişemez ve her şeyi devletten yapmasını beklemek doğru değildir” ifadesinden de anlaşılacağı üzere devletin yap(a)madığı sosyal-kamusal görevlerini üstlenen vakıflar ve dernekler bu tanımın içine girmektedir. Saydığımız bu gruplar birbirlerinden ekonomik, sosyal, politik ve ideolojik olarak ayrılırsalar da bunların hepsi sivil toplum tanımını içine girer. Bu topluluklar içinde yer alan bireylerin yaşamında belirleyici olan ise devlet-dışı alanda bulunmalarıdır. Verilen tanım muğlak olsa da tanımın en belirleyici özelliği, yani devlet-dışı olma özelliği saydığımız tüm sivil toplum kuruluşları için geçerlidir. O

halde, bu tanımın ışığında, bu tanıma uygun olarak, demokrasi bağlamında biraz düşünelim: Devlet-dışı alan olarak sivil toplum başıboş bırakıldığında, burada eşitlikçi, katılımcı ve demokratik bir yapılaşmanın olacağına garantisi yoktur (Gülalp 2002, s. 285). Bu tanıma göre, örneğin yardımseverler cemiyeti de sivil toplumdur, TÜSIAD gibi iş adamları derneği de sivil toplumdur, dini bir cemaat veya tarikat da sivil toplumdur, belki devlete henüz ulaşamamış ama ulaşmaya çalışan bir mafya da sivil toplumdur. Bunların hiçbirinin kendi içinde demokratik olması beklenemeyeceği gibi, genel olarak toplumsal demokratikleşmeye kesin olarak katkıda bulunacakları da söylenemez (Gülalp 2002, s. 285). Ö halde, herhangi bir sivil toplum kuruluşunun kendinde ve içkin olarak demokratik işleyişi barındırdığı ve demokrasi kültürüne katkıda bulunduğu veya bulunacağı iddia edilemez. Sivil topluma eleştirel gözle bakan birçok düşünür, sivil toplum kuruluşlarının her zaman demokrasinin yerleşmesine ve pekişmesine hizmet etmeyeceği görüşüne yakın durur çünkü sivil toplum alanı katıksız demokrasinin, katılımcılığın ve özgürlüğün ideal alanı değildir ve olamaz, çünkü sivil toplumun mikrodünyalarında çok sayıda çatışma ve güç odakları bulunabilir; dolayısıyla baskı, dışlama odakları ve mekanizmaları olabilir (Hall 1995, s. 120).

Bu bağlamda sivil toplumu günümüzde yaygın olduğu biçimiyle devlet-dışı gönüllü kuruluşlar olarak tanımlayacaksak, sivil toplumu sürekli bir devletle zıtlık çizgisinde olan ya da onun yerine geçmek eğilimini taşıyan bir güç odağı olarak düşünüp kavramlaştırmak yerine (çünkü STK'lar siyasal partiler gibi iktidarı hiçbir zaman hedeflemez, yani STK'ların bir iktidar perspektifi yoktur), bireylerin çeşitli ortak konular ve sorunlar etrafında örgütlendiği, devlete bu konularda uyarılarda bulunan ve yurttaşların taleplerini çözüm önerileriyle birlikte yetkililere ileten bir demokratik kuruluşlar dizisi olarak düşünmek ve geliştirmeye çalışmak daha yararlı olacaktır (Gülalp 2002, s. 286). Sivil toplum kavramının bu şekilde algılanması demokratik ve katılımcı yurttaşlık modelini sağlamanın yolu olabilir.⁷ Böylelikle sivil toplumun demokrasi kültürüne katkısı mümkün olacaktır. Eğer sivil toplum uzlaşmaz çıkar gruplarını veya anti-demokratik amaç ve yöntemleri kullananları içeriyorsa, demokrasiyi geliştirmeye yönelik beklentileri karşılayabilecek koşulların kurumsallaşmasına hizmet edemez. Bu bağlamda demokrasi ancak yurttaşların kamusal alandaki taahhütlere geniş katılımının sağlanması ile güçlenir (Tosun 2000, s. 53). Demokratik bir sivil toplumun varlığı, siyasal katılımı seçimler ötesine taşır. Katılımcılık aynı zamanda kişideki demokratik tutum ve değerleri ortaya çıkarır. Kişideki bu değerlerin kuvvetlenmesi ise kurumsal bir katılım ve deneyim ile olabilir. Bu özellikler, ancak bu yolla, bireyde istikrarlı kişilik özellikleri olarak yerleşebilir. Bireyin yapı yapı kişiliğine yerleşecek bu özellikler başkalarıyla kurduğu etik ilişkisinin de temelini oluşturur.

Katılımcılık, sivil toplum kuruluşlarını sadece sivil toplum içinde belli çıkarları savunan, bunları genişleten dernekler veya örgütler olarak ele almak yerine, onları yurttaş kesimlerinin, farklı bireylerin ifade ve söz hakkını geliştirdikleri, özgür olmayı öğrendikleri ve özgürlük söylemini kazandıkları alanlar olarak görebilmenin olanağını da sağlar. Böylelikle, insanın mevcut potansiyellerini geliştirmesinin önu sivil toplum ile açılmış olur. Sivil toplum kuruluşu, nihayetinde, öznesi de nesnesi de insan olan bir kuruluştur (Ang 2003b, s. 31). Sivil toplum kuruluşunun yaşam alanı da, uygulama alanı da insandır. Bu bağlamda, sivil toplum kuruluşunda bir birey olarak kendi sözünü söylemek, kendi amaçlarını üretmek, bu amaçları ortaya koymak ve açıklamak, kendi kararlarını vermek, kendi değerlendirmelerini yapmak ve kendi eylemlerinde – eylemleri ile- bu kararları ve değerlendirmeleri gerçekleştirmek insanın potansiyellerini aktüel hale getirebilmesinin değişik yollarıdır. İşte bu yolu siyaset sivil toplum ile açmıştır. Bu, bireyin özgürlüğü ve bağımsızlığı kadar kendi varoluşuna sahip çıkması demektir (Ang 2003b, s. 33).

SONUÇ

Sonuç olarak, insanın toplumun bir üyesi olarak, bir birey ve kişi olarak sivil toplum kuruluşları ve örgütleriyle kurduğu ilişki; insanın söz sahibi olması, karar verme mekanizmalarında yer alması, değerlendirmeler yapması açısından insan olma değerine, bu değeri gerçekleştirme amacına katkı sunar. Kişinin sivil toplum kuruluşları ile kurduğu etik ilişki demokratik yaşantıya ise katılımcılık çerçevesinde yansır. Sivil toplum içindeki katılım ve demokrasi pratikleri bu alanda belirleyici olur. Demokrasi kültürü ancak bu ilişki çerçevesinde gelişebilir. Bu pratiklerin yer almadığı sivil toplum örgütleri de mevcuttur bu nedenle her sivil toplum kuruluşu demokrasi kültürünü besler argümanı geçerli değildir. Bu noktadan hareketle denilebilir ki, devlet ile toplum arasındaki aracı örgütler bütünü olarak sivil toplumun en temel işlevi ve kişilerin kendi iradeleriyle biraraya gelmeleri sonucu ortaya çıkan bu alanın demokratikleşmeye ne derece hizmet edeceği sorunu, söz konusu alanın kendi iç dinamikleriyle ilgilidir (Tosun 2000, s. 54). Bu iç dinamikler de sivil toplumun geliştirilmesine bağlıdır. Sivil toplumun geliştirilmesi derken, demokratik kitle örgütlerine rahat çalışma ortamı sağlaması, bunların birincil görevi olan devlete uyarıda bulunması ve yol göstermesinin desteklenmesi kastediliyorsa, sivil toplumun geliştirilmesinin demokrasi kültürünün gelişmesine katkıda bulunacağı söylenebilir.

Notlar:

¹ Sözcüğün farklı kullanımları için bakınız Tepe 1998, s: 12-14.

² Ayrıntılı bilgi için bakınız Sarıbay 1998, s: 56-57.

³“Sivil toplum’ terimi Antik Dönem’de ilk defa Aristoteles’te karşımıza çıkar, *politike koinonia* olarak. Politik (*os-e-on*), *polis* sözcüğünden türetilmiş bir sıfattır. Koinonia’nın ilk anlamı da, paylaşma (payı olma, pay alma), katılmadır. Bu sözcük, aynı zamanda topluma ilişkin bir anlayışı da yansıtmaktadır. ‘Politik toplum’, yurttaşların (*polis*’tekilerin) kararlara katılmasıyla oluşturulan ve yönetilen bir düzeni, yani oluşmasında ve yönetilmesinde yurttaşların payı olan bir düzeni dile getirmektedir. Yurttaş (*polites*) ise, sivil toplumun (*politike koinonia*’nın) yönetimine düşünüp taşınarak ve eleştirel bir tutumla katılma gücüne sahip kişidir. Antik Dönem’de kullanılan ‘sivil toplum’ kavramı bazı ortak noktaları varmış gibi gözükse de Aydınlanma döneminde ortaya çıkan, ‘burjuva toplumu’ veya ‘kentliler toplumu’ anlamına gelen “sivil toplum” kavramından oldukça farklıdır” (Kuçuradı 2003b, s: 6).

⁴ Bakınız Marx 1975, Marx 2003 s: 107-125 ve 155-165, McLellan 1975 s: 25-30. Ayrıca Hegel-Marx arasındaki tartışma için bkz. Acar-Savran 2003.

⁵ Bakınız Acar-Savran 2003, s: 10-13.

⁶ Doğu Avrupa ülkeleri arasında bu kavramın kullanımının ilk ve en çarpıcı örneğini Polonya’da görüyoruz.

⁷ Sivil Toplum, demokrasi ve katılımcılık tartışmaları için bakınız İnsel 2005, s: 38-44, Tekeli 2005, s: 20-28.

Kaynakça:

- Acar-Savran, Gülnur (2003) *Sivil Toplum ve Ötesi -Rousseau, Hegel, Marx*, İstanbul: Belge Yayınları.
- Anđ, Tüten (2003a) “Felsefi Antropoloji Açısından Eğitim ve Kültür”, *Felsefe Söyleşileri I-II*, der. Betül Çotuksöken, İstanbul: Maltepe Üniversitesi Yayınları.
- Anđ, Tüten (2003b) “Birey-Sivil Toplum-Sivil Toplum Kuruluşu İlişkisi”, *Düşünen Sivil Toplum: Felsefi Yaklaşımlar-Açılımlar*, der. ve yay. haz. Ali Çakmak, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Anđ, Tüten (2005) *Maltepe Üniversitesi Felsefe Bölümü’nün düzenlediği Sivil Toplum Felsefe Söyleşileri V: Siyaset Felsefesi etkinliğinde sunduğu “Siyaset ve Etik” başlıklı bildiri.*
- Davran, Zeynep (2003) “Kamusal Alan ve Sivil Toplum Kuruluşları”, *Düşünen Sivil Toplum: Felsefi Yaklaşımlar-Açılımlar*, der. ve yay. haz. Ali Çakmak, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Delius, Harald (1997) “Pratik Felsefe Disiplinleri-Etik”, *Günümüzde Felsefe Disiplinleri*, çev. Doğan Özlem, İstanbul: İnkılâp Yayınları.
- Gülalp, Haldun (2002) “Sivil Toplum: Kavramsal Bir Değerlendirme”, *Cogito*, sayı: 32, s. 276-288.
- Hall, Stuart (1995) “Yeni Zamanların Anlamı”, *Yeni Zamanlar*, Martin Jaques, der. Stuart Hall, çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- İnsel, Ahmet (2005) “Katılımcı Demokrasi ve Türkiye Deneyimi”, *İki Sempozyum: Türkiye’de Sivil Toplum Kuruluşları*, der. ve yay. haz. Nihal Boztekin, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Kuçuradi, İoanna (1997) (yay. haz.), *Yüzyılımızda İnsan Felsefesi*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- Kuçuradi, İoanna (2003a) *Etik*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- Kuçuradi, İoanna (2003b) “Açılış Konuşması”, *Düşünen Sivil Toplum: Felsefi Yaklaşımlar-Açılımlar*, der. ve yay. haz. Ali Çakmak, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Marx, Karl (1975) “Critique of Hegel’s Doctrine of The State”, *Early Writings*, Harmondsworth.
- Marx, Karl (2003) *1844 El yazmaları*, çev. Murat Belge, İstanbul: Birikim Yayınları.
- McLellan, D. (1975) *Marx*, London: Fontona.
- Rousseau, J. J. (1998) *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, çev. Rasih N. İleri, İstanbul: Say Yayınları.
- Sarıbay, Ali Yaşar (1998) “Politik Teori, Modernite ve Etik”, *Doğu Batı*, sayı: 4, s. 55-60.
- Tekeli, İlhan (2005) “Katılımcı Demokrasi, Sivil Ağlar ve Sivil Toplum Kuruluşları”, *İki Sempozyum: Türkiye’de Sivil Toplum Kuruluşları*, der. ve yay. haz. Nihal Boztekin, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Tepe, Harun (1998) “Bir Felsefe Dalı Olarak Etik: “Etik” Kavramı, Tarihe ve Günümüzde Etik”, *Doğu Batı*, sayı: 4, s. 11-27.
- Tosun, G. Erdoğan (2000) “Demokratikleşme-Sivil Toplum Tartışmasının Görünmeyen Boyutu: Sivil Toplum Örgütleri İçinde Katılım ve Örgüt İçi Demokrasi”, *Birikim*, sayı: 130, s. 52-60.
-

HEKİMLERİN ÇALIŞMA SÜRELERİNİN DÜZENLENMESİNİN ETİK AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Dr. İnci HOT

İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi
Anabilim Dalı

Dr. Esin KARLIKAYA

İstanbul Üniversitesi, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, Deontoloji ve Tıp Tarihi Ana
Bilim Dalı

Özet: Hekimlerin çalışma saatlerinin çok uzun olması, sağlık hizmetlerinin sunumunda en önemli sorunlardan biridir. Aşırı çalışma süreleri ve mesai saatlerindeki düzensizlik bir taraftan sağlık hizmetlerinin sunum ve kalitesini kötü etkilerken diğer taraftan da hekimlerde bireysel olarak yemek alışkanlıklarının değişmesine, uyku düzensizliğine, aile ve sosyal yaşam üzerinde rahatsız edici etkilere neden olmaktadır.

Hekimlerin, fiziki yorgunluk ile dikkatleri zaman zaman dağılabilmektedir. Bu bakımdan zihinsel muhakeme hataları kaçınılmaz olmaktadır. En deneyimli bir hekim bile bir durumu yanlış değerlendirebilmekte ve bu nedenle sorumlu olmaktadır. Klinikte yanlış verilen karar sonucu hastalar zarar görmektedir. Hekimlerin hastalarına faydalı olarak görevlerini yerine getirmeleri için fiziksel ve psikolojik şartlar nedeniyle yeterince konsantre olacakları ortam sağlanması önemlidir.

Hekimlerin çalışma sürelerinin neye dayanarak düzenlenmesi gerektiği sorusunu, etik ilkelerden yararlanmadan cevaplamak zordur. Etik düşünce çatışma durumlarında karara katılır. Çalışma süresinin düzenlenmesinde zarardan kaçınma prensibi ile diğer prensipler ihmal edilemez.

Çalışmamızda, çalışma saatlerinin düzenlenmesinin gerekçeleri, genel etik ilkelerin tıp alanına uygulanmasıyla biçimlenen tıp etiği bağlamında, "yarar sağlama, zarar vermeme, özerkliğe saygı ve adalet" ilkeleri çerçevesinde değerlendirilecektir

Anahtar sözcükler: Hekimlerin çalışma saatleri, riskler, düzenlemeler, etik ilkeler

Abstract: Perhaps, one of the most important issues in presentation of medical services is the long hours of working imposed on doctors. Excessive and irregular working hours impair the presentation of the medical services, and have a negative impact on family and social lives of doctors.

Physical exhaustion may from time to time, impair the attentiveness of doctors. After that, the judgment failures are unavoidable. Even the most experienced doctor could have an incorrect judgment and be responsible for that. After a wrong decision in clinic, patients may suffer.

It is hard to find a solution as to how the doctor working hours could be adjusted, without making use of ethical principles. Ethical contemplation is taken into consideration for reaching a decision, in case of a conflict. Other principles as well as avoiding harm can not be neglected in adjustment of working hours.

In our study, we shall give the reasoning for the adjustment of working hours, according to "providing benefit, preventing losses, respect to autonomy and justice".

Keywords: Physicians' working hours, risks, regulations, ethical principles

HEKİMLERİN ÇALIŞMA SÜRELERİNİN DÜZENLENMESİNİN ETİK AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Çalışanların fiziksel ve akıl sağlığının korunabilmesi, mesleki ve özel hayatlarını dengelemelerine yardımcı olunması, öğrenmelerinin ve mesleki gelişmeleri takip etmelerinin sağlanması açısından çalışma saatlerinin makul sınırlar içinde tutulması gerekmektedir (7, 8). Farklı ülkelerde yapılan birçok araştırma hekimlerin, özellikle de asistan hekimlerin haftada 80 saatten fazla (ortalama 100–120 saat) çalıştıklarını ortaya koymaktadır. Bu durum, sağlık alanında hastanın güvenliğinin sağlanması ve yüksek kalitede sağlık bakımı hizmetlerinin sunulması ilkeleri ile çelişki oluşturmaktadır (7–15).

Araştırmalar, çalışma saatleri üzerindeki dengeleyici düzenlemelerin hekimlerin mesleki doyumlarını arttırdığını göstermektedir (6). Bu bağlamda, etik düşüncenin hukuki eylemin değerlendirilmesine yardım etmesi ve çatışma durumlarında karara olumlu katkısı nedeniyle, hekimlerin çalışma sürelerinin neye dayanarak düzenlenmesi gerektiği sorusunu, etik ilkelerden yararlanmadan cevaplamak zordur.

Bu çalışmada, çalışma saatlerinin düzenlenmesinin gerekçeleri etik düşüncenin hukuki eylemin değerlendirilmesine yardım etmesi ve çatışma durumlarında karara olumlu katkısı nedeniyle tıp etiğinin temel ilkeleri çerçevesinde değerlendirilecektir

Aşırı Çalışma Süresinin Yarattığı Olumsuz Etkiler

Aşırı çalışma süreleri ve beraberinde mesai saatlerindeki düzensizlik, hekimlerde bireysel olarak uyku düzensizliği, yemek alışkanlıklarında değişme, aile ve sosyal yaşam üzerinde rahatsız edici etkiler gibi olumsuzlukların ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Aşırı çalışma saatleri sağlık hizmetlerinin sunum ve kalitesini kötü etkilerken beraberinde, hizmeti sunan kişinin kendine ayıracağı zaman ve enerjinin de kısıtlanmasına da yol açmaktadır (1, 2, 17).

Sağlık hizmetlerinde gece çalışması, vardiya, çağrılma, nöbet, vb. uygulamalar sağlık personelinde psiko-sosyal sorunların meydana gelmesini kolaylaştırabilmektedir. Normal çalışma süresi dışında kalan bu uygulamalar “fazla çalışma” olarak nitelendirilmektedir. Bazı ülkelerde fazla çalışma dinlenme, bazı ülkelerde ise ücretlendirme hakkı ile karşılanmaktadır. Ancak belli süreyi aşan çalışma saatleri yine de sınırlandırılmaktadır. Örneğin, Fransa’da yataklı tedavi kurumlarında ayda en fazla 20, Avusturya’da haftada en fazla 5 saat, yılda ise 60 saat fazla çalışma yaptırılmaktadır. Benzer olarak Avusturya’da bir sağlık personelinin günlük çalışma saatinin üst sınırı 10 saat olarak belirlenmiştir(11).

Uzun süre 10 saatten fazla çalışan ve strese maruz kalan hekimlerde tükenmişlik sendromu görülmektedir. Yapılan çalışmalar insanlarla yüz yüze çalışan hekim, hemşire, diş hekimi, öğretmen gibi meslek gruplarında tükenme ile daha fazla karşılaşıldığını göstermektedir. Tükenmenin iş kaybından aile içi sorunlara, psikosomatik hastalıklardan alkol-sigara kullanımına ve uykusuzluk ve depresyon gibi ruhsal hastalıklara uzanan çok çeşitli sonuçları olduğu saptanmıştır(15). Bireylerde tükenme; duyarsızlaşma, kişisel başarı eksikliği ve duygusal tükenme olarak ortaya çıkmaktadır. Duyarsızlaşma çalışanların hizmet verdikleri kişilere karşı saygı ve duygudan yoksun, umursamaz bir şekilde davranmalarına yol açmaktadır(11). Tüm bu olumsuz etkilerin tıbbi uygulamalara yansımaları durumunda hastalar zarar görebilmekte ve bu durum mesleki hatalara yol açabilmektedir(15).

Türk Tabipler Birliğinin 3000 hekim üzerinde yaptığı araştırma da tükenmişlik sendromu nedeniyle hekimlerin mesleklerine karşı umursamaz davrandıklarını ve sorunların üstesinden gelemediklerini göstermiştir. Yıllarca

okumak zorunda kalan hekimler ülkemizde de gece nöbetleri, yoğun çalışma saatleri ve stresli bir is yaşamı sonunda tükenmektedirler (13,14).

Dikkat azlığı, hatalı tıbbi uygulamada (malpraktist) önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Hekimlerin, fizikî yorgunluk başta olmak üzere iş veya ailevi problemleri nedenleri ile dikkatleri zaman zaman dağılabilmekte ve zihinsel muhakeme hataları kaçınılmaz olmaktadır. En deneyimli bir hekim bile dikkat azlığı nedeniyle bir durumu yanlış değerlendirebilmekte ve bu nedenle sorumlu olmaktadır.

Özellikle acil merkezlerinde çalışma, fiziki olarak yorucudur. Hastalara yetişmek üzere çırpanan bir hekim saatlerce ayakta kalabilmekte; özellikle ilerleyen saatlerde aşırı yorgun düşebilmektedir. Bu durum, hekimde muhakeme bozukluklarına yol açabilmekte; klinikte yanlış kararlar vermesine ve hastanın zarar görmesine neden olabilmektedir. Birçok ülkede acil hekimleri aleyhine açılan davaların fazla olması durumu çok daha iyi açıklamaktadır (20).

Performansta azalma olmadan optimum nöbet saatini belirleme konusunda farklı görüşler olmakla birlikte, uzun saatler boyunca nöbet tutmak gün içinde uyku problemleri yaşanmasına yol açarak insanın fizyolojik ritmini bozmaktadır. Gece nöbetinde geçen bir hafta sonunda kişinin performansı önemli bir oranda düşüp hata riski artarken üst üste gece nöbeti sayısı arttıkça risk daha da yükselmektedir. ABD’ de yapılan bir araştırma haftada 77-81 saat arasında çalışan internlerin haftada 65 saat çalışanlara oranla yüzde 36 daha fazla hata yaptıklarını göstermiştir(10).

Çalışma Saatlerinin Düzenlenmesine İlişkin Örnekler

Hekimlerin sağlıkta yüksek bakım standartlarının oluşturulmasına (özellikle de tıbbi hatalardan kaçınarak hasta güvenliğinin sağlanmasına) katkıların olumsuz yönde etkileyen en önemli faktörlerden birinin uyku periyodundaki düzensizlikler olduğunun anlaşılmasıyla birlikte, klinik performansta ve dolayısıyla da hasta memnuniyetinde artışın sağlanması için, Birleşik Devletler ve Avrupa Birliği’ne bağlı ülkelerde, hekimlerin çalışma saatlerinin düzenlenmesine yönelik birçok yasal girişimi başlatmıştır (1,2,3,17).

Aşırı çalışma saatleri insan hakları alanında imzalanan birçok uluslararası belgenin ihlaline de yol açmaktadır:

Birleşmiş Milletlerce 10 Aralık 1948’de imzalanan ve 6 Nisan 1949’da da Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından onanarak ülkemizde de yürürlüğe giren İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nin 23.maddesi “herkesin elverişli koşullarda çalışma hakkı bulunduğuna”, 24. maddesi de “herkesin, iş saatlerinin makul ölçüde sınırlandırılması ve ücretli dönemsel tatiller dâhil, dinlenme ve boş zaman hakkı olduğuna” dikkati çekmektedir.

Avrupa Sosyal Şartı 18 Ekim 1961’de Torino’da imzalanmış ve 26 Şubat 1965 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Türkiye sözleşmeyi 18 Ekim 1961 tarihinde imzalamış ve 16 Haziran 1989 tarihinde onaylamıştır. Avrupa Konseyi’ne üye ülkelerce, bu sözleşmenin Adil Çalışma Koşulları başlıklı 2. maddesi ile “Verimlilik artışı ve ilgili diğer etkenler izin verdiği ölçüde haftalık çalışma süresinin tredicen azaltılmasını öngören makul günlük ve haftalık çalışma saatlerini sağlamayı” güvence altına alınmaktadır.

Avrupa Birliği vatandaşlarının temel haklarını ve sorumluluklarını düzenleyen Avrupa Birliği Temel Haklar Bildirgesi 7-8 Aralık’taki “Nice Zirvesi”nde onaylanmıştır. Sözleşmenin 31. maddesi “azami çalışma saatlerinin sınırlandırılması, günlük ve haftalık dinlenme dönemleri ve yıllık ücretli izin hakkını” teminat altına almaktadır(9).

Avrupa Mahkemesi 23 Kasım 1993'te hekimlerin çalışma saatlerini düzenlenmesi yönünde aldığı kararlar uzman hekimlerin ev nöbetleri ve fazla mesailer de dâhil olmak üzere hekimlerin haftalık çalışma süresini 48 saat; günlük çalışma süresini de 8 saat ile sınırlandırmıştır. Bu şekilde hekimlerin üst üste çalışmasının önüne geçilmesi amaçlanmıştır. Buna karşılık hastane yönetimleri nöbet sırasında aktif çalışma ve uyuma saatlerini ayrı ayrı hesaplayarak çalışma saatlerini belirlemiştir. Ancak İspanyol bir hekimin bu hesaplamayı adil bulmaması üzerine açtığı dava üzerine Avrupa Mahkemesi 3 Ekim 2000'de "ister çalışarak ister uyuyarak hastanede geçen her sürenin çalışma saatinden sayılmasına" karar vermiştir.

Avrupa Mahkemesi 9 Eylül 2003 tarihinde açılan bir diğer dava üzerine hastanede geçen her sürenin çalışma saatine sayılarak 2000 yılında çıkarılan kararın, Avrupa Birliği'ne üye ülkelerdeki tüm kamu-özel hastaneler ile tüm poliklinikleri bağladığı yönünde görüş bildirmiştir. Ayrıca mahkeme evinde telefon nöbeti tutan uzman hekimlerin bu saatleri hiç rahatsız edilmeden uyuyarak geçirebilirler çalışma süresine dahil edilmesinde karar vermiştir. Her 8 veya 10 saatlik çalışma periyotları arasında en az 11 saatlik dinlenme süresinin bulunması da alınan kararlar arasında yer almıştır (12).

Ülkemizde 2368 sayılı Sağlık Personelinin Tazminat ve Çalışma Esaslarına Dair Kanun'a göre sağlık personeli için haftalık çalışma süresi 45 saat olarak belirlenmesine karşın, özellikle hekimlerin gerçek çalışma süreleri çok daha uzundur.(15) İLO (Uluslararası Çalışma Örgütü) standartlarına göre ise haftalık çalışma saati 35 saat olmasına karşın sağlık hizmetlerindeki acil durumlar, sağlık hizmetlerindeki özel zorunluluklar, insanlarla uğraşmanın oldukça özgün yanı, beklenmeyen durumların sıklığı ve benzeri etmenler çalışma süresinin normal süreyi aşmasına neden olmaktadır(11).

Çalışma Sürelerinin Düzenlenmesine Karşı Kimi Görüşler

Çalışma saatlerinin azaltılması yönündeki düzenlemelere karşı, "hekimler, hastaların ihtiyaçları olduğu her anda onlara bakmalıdırlar; klinisyen için uygun olsa da, olmasa da, günün her ne saati olursa olsun, sorumlulukları hastaneyi terk ettiklerinde sona ermez; hastayla ilgilenen kişi sık değişirse daha az süreklilik olur, her değişimde yanlış aktarımla şanssız vardır, bakım gecikir" gibi savlar da ileri sürülmektedir(16).

Hekimin belirli süre çalışıp, sonra hastayı/işini diğer hekime devrederek ayrılması, kimi zaman sorunlara neden olabilir. Hastalar hekimle olan ilişkisinde mümkün olduğunca az kişi ile birlikte olmayı, güvene dayalı ve daha kalıcı bir ilişki kurmayı beklemektedirler. Dinlenme süresi göz önüne alınarak, hastanın sık aralıklarla başka hekimlere devri güven ilişkisinde zedelenmelere neden olabilmektedir. Devir-teslimdeki iletişim bozukluğunun malpraktis riskini arttırdığına dair birçok örnek bulunmaktadır. Hastaların şikâyetlerinin yeterince dinlenmediği ve hastanın sık sık hekiminin değiştiği durumda önemli hususlar atlanabilmekte ve yanlış değerlendirme nedeniyle hatalı kararlar alınabilmektedir.

Oysa ki, vardiyayı devralan hekim ya da hemşirenin işe başlarken servisteki hastaları bizzat ziyaret etmesi, görevi biten sağlık görevlisiyle karşılıklı görüşerek çalışmayı devralması iletişimdeki aksamaları önleyerek, yanlış teşhis ve tedavi ile ilgili problemlerin giderilmesini sağlayacaktır(20).

Hastane yönetimleri için uzun çalışma sürelerinin savunulmasında önemli bir argüman da ekonomik gerekçelerdir. Bütçe kısıtlamaları ve personel eksikliği nedeniyle özellikle eğitim veren sağlık kurumlarında asistan hekimlerin sınırsız mesai yaparak aşırı çalışmaları ile bir yandan hastane bütçelerine azımsanmayacak bir katkı sağlanmaktadır. Ancak, yüksek

ekonomik katkının yanında; aşırı çalışmanın neden olabileceği tıbbi uygulama hataları ve bunların mahkemeye yansımaları sonucu ödenmesi gereken yüksek tazminat bedellerinin varlığı da dikkate alınmalıdır. Hastalar için zararı göze alan bir kurum tıp mesleğinin ahlaki temellerine aykırı davranış olur.

Hekimlerin Çalışma Saatlerinin Düzenlenmesine İlişkin Ahlaki Gereklere

Felsefenin, yani insan düşüncesinin, hayatı sorgulamasının bir dalı olan etik, “bütün etkinlik, eylem ve amaçların ahlaki açıdan temellendirilmesi, neyin yapılacağı ya da yapılamayacağı; neyin isteneceği ya da istenemeyeceğinin; neye sahip olunacağı ya da olunmayacağı bilinmesi; görünenlere farklı bir perspektiften bakıp, onları iki yerine üç boyutlu değerlendirmek veya başka bir deyişle perde arkasını görmek” olarak tanımlanmaktadır.

Bu bağlamda “tıbbi uygulamalar ve sağlık alanındaki tutum ve davranışların, iyi ya da kötü (doğru/yanlış) yönünden değerlendirilmesi etkinliği” olarak tanımlanan tıp etiğinin sağlık alanındaki uygulamalarda toplumsal, kültürel, evrensel değerler çerçevesinde olması gerekenleri belirleyip, olmaması gerekenleri gereklere ile açıklayabilmesi temel hedefidir(5). Tıp etiği, bu gereklendirmeleri yaparken birtakım ilkelere yararlanır; yarar sağlama, zarar vermeme, özerkliğe saygı ve adalet bu gereklendirmelerde temel alınan dört ana ilkedir(4).

Yarar sağlamak ve zarar vermeme ilkesi doğrultusunda hekimlerin tıbbi eylemlerle hastaya zarar vermektan kaçınmalarının kökleri Hipokrat geleneğinde “primun non nocere/önce zarar verme” prensibine kadar uzanmasına karşın; uzun süreli çalışma ve konsantrasyonun azalması sonucunda hastalar için hata ve zarar riskinin artması söz konusudur. Bu bağlamda, tıbbi çalışma süresinin sınırlandırılması tıbbi hatadan kaçınmayı, zararın en aza indirerek yarar artırılmasını dayanak alır.

Diğer meslekler için de zarardan kaçınmak için çalışma sürelerinde sınırlama yapılması söz konusudur. Örneğin yolcuları korumak ve kazaların önüne geçebilmek için otobüs sürücülerini ve pilotlar için çalışma sürelerine sınırlandırma getirilmiştir.

Sağlık hizmetlerini organize eden yöneticilerce, hekimlerin ailevi ve kişisel gereksinimlerini karşılamalarına olanak tanıyacak biçimde çalışma saatlerinin düzenlenmesi ve onlara boş zaman yaratılması genelde göz ardı edilmektedir. Oysaki uzun süreli çalışma süreleri ile hem hastaların sağlıkları hem de kişisel gereksinimleri doyurulmadığı için bizzat hekimlerin ruh sağlıkları riske atılmaktadır. Aşırı yüklenme strese ve sonunda da kronik rahatsızlıklara neden olabilmektedir. Kendi sağlığı risk altında olan bir hekimin sunacağı hizmetin kalitesi ve hastasına sağlayacağı yarar tartışmalıdır. Unutulmamalı ki, daha Antikçağlarda bile hekimler sağlıklı olamaya dikkat etmekte, sağlıklı bir hayat sürmeye özel bir önem vermekteydiler.

Özerkliğe saygı ve adalet ilkesi göz önüne alındığında, hastanın yanında sağlık hizmetlerini sunanların da beklentilerine hak tanımak gerekmektedir. Hekimlerin mesleki sorumlulukları dışında başka yükümlülükleri ve arzuları vardır. Örneğin, kadın hekimlerin birçoğu, aşırı çalışma saatleri nedeniyle çocuk sahibi olmak ve aile kurma konusunda zorlanmaktadır. Birçok hekim başarılı bir eğitimden sonra çalışma sürelerinin uzunluğundan korktuğu için klinik faaliyetlerden vazgeçmekte, bu da dolaylı olarak klinik hizmet sunan hekim sayısının azalmasına yol açabilmektedir.

Uzun çalışma süreleri ve dolayısıyla meslek dışı boş zamanların kısıtlanması, hekimlerin kişisel gereksinimlerinin doyurulmasının engellenmesi yanında, hekimin mesleki anlamda kendini yetiştirme ve araştırmalara zaman ayrılması gibi mesleki yükümlülükler ve haklar ile de çatışır. Hastalarla geçirilen uzun çalışma süreleri kısa vadede o hastaya yarar sağlar gibi görünürken; geleceğe dönük olumlu sonuçlar yaratabilecek araştırmaların ertelenmesine, hekimin mesleği alanındaki güncel gelişmeleri takip etmesini sağlayacak eğitim etkinliklerine zaman ayırmasına engel olma riski taşımaktadır (18, 19).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Uykusuzluk ve yorgunluğun zararlı tıbbi hatalara yol açması ve hastaya zarar verilmesinin yanında çalışanların fiziksel ve akıl sağlığını koruyabilmeleri, özel ve profesyonel hayatlarını dengelemelerine yardımcı olabilmesi, öğrenmelerini artırabilmesi açısından çalışma saatlerinin azaltılması gereklidir(16).

Çalışma süresinin düzenlenmesinde hastaya verilecek zarardan kaçınma prensibi en yüksek imtiyaza sahip olsa da çalışanların özerklik ve haklarının korunması gibi diğer prensipler de ihmal edilemez. Ayrıca, hekimlerin üniversite hastanelerinde araştırmalarını engelleyen çalışma süresi düzenlenmeleri sonucunda iyi bir eğitim alamama, çağdaş mesleki bilgi donanımında eksiklik gibi nedenlerle uzun vadede bireysel hasta bakımı sırasında hastaların zararı uğraması gibi tehlikeler de söz konusu olabilir. Bu nedenle, bir yandan hastalar için minimum zarara yol açılabilir şekilde iş saatlerinin sınırlanması yanında hekimlerin eğitimi için gerekli araştırmayı yapmalarına olanak verecek şekilde iş bölümünün organize edilmesi, özellikle asistan hekimlerin çalışma sürelerinin düzenlenmesinde ideal bir ölçüt olabilir.

Berberinde, çalışma saatlerine ilişkin düzenlemeler yaparken hekimleri olabildiğince karşı karşıya getirmemeye, adaleti sağlamaya, yeni iletişim çatışmaları ve meslektaşlar arası ahlaki sorunlar yaşatmamaya olabildiğince özen göstermek gerekir.

Kaynakça:

- AAMC (2001) policy guidance on graduate medical education: assuring quality patient care and quality education. Washington, D.C.: Association of American Medical Colleges, October. <http://www.aamc.org/hlthcare/gmpolicy/gmpolicy.pdf>.
- ACGME (2001) response to the Patient and Physician Safety and Protection Act of 2001. Chicago: Accreditation Council for Graduate Medical Education, <http://www.acgme.org/new/conyersCom.asp>.
- AMA: "Resident Work Hours". <http://www.ama-assn.org/ama/pub/category/7064.html>
- Beauchamp TL,(1989) Childress JF. Principles of Biomedical Ethics. Third Ed. Oxford University Press New York.
- Boyd, KM-Higgs, R- Pinching AJ. "Medical Ethics". The New Dictionary of Medical Ethics. BMJ Publishing Group 1997.London.
- Buciuniene, I- Blazevičienė, A- Bliudziute, E. (2005) "Health care reform and job satisfaction of primary health care physicians in Lithuania". *BMC Family Practice*, <http://www.biomedcentral.com/1471-2296/6/10>
- David, MG; Sten KH (2002) "Fatigue Among Clinicians And The Safety Of Patients". *N Engl J Med*, Vol. 347, No. 16 · October 17, s. 1249-1255.

II. Ulusal Uygulamalı Etik Kongresi Bildiriler Kitabı

- Samkoff JS, Jacques CH. (1991) A review of studies concerning effects of sleep deprivation and fatigue on residents' performance. *Acad Med*; 66, s.687-93.
<http://www.abgm.adalet.gov.tr/dokuman/abtemelhaklarbildirgesi.pdf>
<http://www.aydintabip.org.tr/avrupacalisma.html>(25.07.2006)
<http://www.denizlitabip.org/ayrinti.php?db=etkinlikler&Kimlik=204>(03.02.2006)
<http://www.istabip.org.tr/guncel2/ab.asp>(03.02.2006)
<http://www.sabah.com.tr/2005/09/19/cp/iyi101-20050918-102.html>
(25.07.2006)
<http://www.ttb.org.tr/kutuphane/tukenmislik.pdf>(24.07.2006)
Tartanoğlu, N.K. "Özel Hastane doktorları Muaynehane Açabilir mi? Açmalı mı?"
http://www.ato.org.tr/dosyalar/ozel_hastane_doktor.php3(03.02.2006)
TTB (2003) "Hekimlerin Çalışma Saatleri Azaltılmalı". *Tıp Dünyası*. 1 Mayıs, sayı: 104.
Weinger, MB (2002) Ancoli-Israel SA. „Sleep Deprivation and Clinical Performance”. *JAMA*, sayı:287, s.955-957.
Wiesing, U (2005) "Ethische Aspekte einer Begrenzung der ärztlichen Arbeitszeit", *Ethik in der Medizin*, cilt:17, sayı:3, s.220-228.
Wiesing, U.: "Ärztliche Arbeitszeit: Eine Frage der Ethik".
<http://www.aerzteblatt.de/v4/archiv/artikel.asp?src=suche&id=48494>
(5.06.2005)
Yorulmaz, C. (2005) İstanbul Tabip Odasına Yansıyan Hekim Hatası İddiası Bulunan Olguların Adli Tıp Açısından İrdelenmesi. İ.Ü. Adli Tıp Enstitüsü, Dan: Prof.Cansel Çakalır, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

21. YÜZYILDA, ÇEVRE ETİĞİNİN YABAN HAYATI, KALKINMA VE BİLGİ TOPLUMLARININ SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİNDEKİ ROLÜ VE ÖNEMİ

Doç. Dr. Selçuk İNAÇ

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Orman Mühendisliği Bölümü

A. Haluk PINAR

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İslahiye Meslek Yüksekokulu

Özet: 21.yy'da bütün dünyada çevre etiği en önemli konu haline gelmektedir. Çevre etiği sürdürülebilir kalkınma, sürdürülebilir yaban hayatı ve sürdürülebilir bilgi toplumunun merkezinde yer almaktadır. Bunlardan birincisi olan sürdürülebilir kalkınma çevresel, ekonomik ve sosyal boyutlar içermektedir. Çevresel, ekonomik ve sosyal boyutlar kendi aralarında sinerjik bir ilişkiye sahiptirler. Çevre etiği ekonomik kalkınma gerçekleştirilirken aynı zamanda çevrenin korunmasını sağlar. İkinci olarak, sürdürülebilir yaban hayatı tüm türlere ve ekosistemlere saygılı olmayı gerektirir. Çevre etiği de doğal olarak çevreye karşı insan sorumluluklarına dayanmaktadır. Son olarak, sürdürülebilir bilgi toplumu ortaya çıkan yeni ekonomiye ilişkindir ve yeni ekonomi çevre etiğine yakından bağlıdır. Çünkü yeni ekonomi topluma, çevreye daha çok duyarlı ürünler sunmaktadır. Son zamanlarda literatürde bazı çevresel paradigmlar dikkat çekmektedir. Bunlar; ekolojik ekonomi, eco-etkinlik ve ekolojik modernizasyondur. Bütün bu paradigmlar çevre etiği ile yakından ilişkilidir.

Ülkemiz dünyada gelişmekte olan bir ekonomi ve gelişmekte olan bir bilgi toplumudur. Ancak bu gelişme sürdürülebilir olmalıdır. Bu nedenle çevre etiği kalkınma stratejilerinde yerine dikkate alınmalıdır.

Anahtar sözcükler: çevre etiği, sürdürülebilir yaban hayatı, sürdürülebilir kalkınma, sürdürülebilir bilgi toplumu, sistemik yaklaşım

Abstract: In the 21st. century, environmental ethics becomes the most important issue in all over the world. Environmental ethics places core on sustainable development, sustainable wildlife and sustainable knowledge society. Firstly, sustainable development includes environmental, economical and social dimensions. These dimensions have synergistic relationship each other. Environmental ethics provides development while environmental protection. Secondly, sustainable wildlife requires to respects all species and ecosystems. So, environmental ethics naturally based human responsibilities to environment. Finally, sustainable knowledge society concerns to appear new economy and, this closely depends on environmental ethics. It is because that new economy methods present more environmental friendly products to society. Recently, some environmental paradigms attract attention in literature. These are; ecological economics, eco-efficiency and ecological modernisation . All these paradigm are closely relationship with environmental ethics.

Our country is an emerging economy and a knowledge society in the world. But, this development must be sustainable. Because of this should enough consider environmental ethics on development strategies.

Keywords: environmental ethics, sustainable wildlife, sustainable development, sustainable knowledge society, systemic approach

GİRİŞ

Yapılan çeşitli araştırmalar, 1950 yılından bu yana dünyamızda önemli değişimlerin yaşandığını göstermektedir. Dünyamızda, ormanların ve sulak alanların %50'si yok olmuştur. Balık tarlalarının %70'i tehlike altındadır. Zirai alanların %65'i aşınmıştır. Kişi başına düşen tatlı su miktarı %50 azalmıştır. Kuş türlerinin %11'i, memeli türlerinin %12'si ve balık türlerinin %29'u korunamamaktadır ya da çok kısa bir sürede türlerinin yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadırlar. Atmosferik kayıtların tutulmaya başlanmasından bu yana en sıcak on yıl 1983 yılından bu yana yaşanmıştır ve bunlardan yedisi 1990 yılından sonra gerçekleşmiştir (Bristol 2005, s.20).

İnsanlığın refah düzeyinin yüksekliği ve sürdürülebilirliği, sürdürülebilir bir çevre ile mümkün olacaktır. Yoksa insanlığın yaşayabileceği bir dünyadan söz edilemeyecektir. İnsanlığın toplumsal gelişiminin gerçekleştirilerek bilgi toplumuna ulaşılması, bunu yaparken de sürdürülebilir bir kalkınma ve çevrenin sağlanması gerekmektedir. Karar alma süreçlerinde sistemik bir bakış açısı da çevre etiğine sahip bir şekilde hareket etmeyi zorunlu kılmaktadır.

Çevre etiği insanın davranışlarında, dünyaya karşı saygı gösteren, bir sorumluluk içerisinde hareket etmeyi ifade etmektedir (Eriksson 2005, s.429). Karar alma süreçlerinde çevre etiğine sahip bir şekilde ve sistem bakışıyla hareket edilmesi, sistemi oluşturan parçaların birbirleri ile aralarındaki ilişkileri ve bu ilişkilerin genel sistem üzerindeki etkilerini görebilmeyi sağlayacaktır. Böyle bir yaklaşım ekonomik, sosyal ve çevresel konularda küresel, ulusal, bölgesel ve işletme boyutlarında istenilen sonuçlara ulaşılmasında etkili olacaktır.

Günümüz dünyasında, çok boyutlu yaklaşımlar önem kazanmaktadır. Çıkış noktaları farklı bile olsa bazı kavramlar arasındaki ilişkiler giderek artmaktadır. Örneğin, geçmişte sürdürülebilir kalkınma kavramı daha çok çevresel konular ve toplumsal sosyal gelişmeye ilişkin olarak görülürken, bilgi toplumu kavramı daha çok kentli elitin ekonomik gelişmesine ilişkin olarak algılanmıştır. Ancak, günümüzde sürdürülebilir kalkınmanın daha etkin bir şekilde gerçekleştirilmesi, bilgi toplumunun araç ve kurumlarından yararlanılmasına, bilgi toplumunun kendi sürekliliğini sağlaması ise materyal ve insan kaynaklarının, enerjinin bulunabilirliğine ve akışına daha çok dikkat edilmesini gerektirmektedir (www.iisd.org).

MATERYAL VE YÖNTEM

Bu araştırmada 21.yy'da çevre etiğinin yaban hayatı, kalkınma ve bilgi toplumlarının sürdürülebilirliğindeki rolü ve önemi incelenmektedir. Çevre etiği bilgi toplumu olabilmenin belki de olmazsa olmaz koşuludur. Bilgi toplumunun kendi sürekliliğini sağlaması, çevrenin, yaban hayatının korunmasına ve kalkınmanın sürdürülebilir bir şekilde gerçekleştirilmesine bağlıdır. Sanayi ötesi toplum olarak da isimlendirilen bilgi toplumu, bu çalışmada daha çok işletmecilik ve çevre- yaban hayatı koruma açısından ele alınacaktır. Yöntem olarak, belirtilen konularda geniş bir literatür taraması yapılması ve elde edilen bulgular doğrultusunda ülkemizde kalkınma, yaban hayatı ve bilgi toplumunun sürdürülebilirliği açısından çeşitli öneriler sunulması yoluna gidilecektir.

BULGULAR

1990'ların ortasında İngiltere de gerçekleştirilen bir kamuoyu yoklamasında katılımcılar için en önemli konunun çevresel konular olduğu belirlenmiştir. Çevresel konular önem açısından sağlık, işsizlik ve enflasyonun önünde yer almıştır (Holden 2003, s. 96). Çevresel konulardaki hassasiyet artışı, çevre etiği son derece önemli hale getirmiştir.

Çevre etiği; bitki ve hayvanlara, tehlikede olan türlere ve ekosistemlere saygılı olmayı gerektirmektedir (Rolston, 1992 s. 135-144). Bunun yanında çevre etiği çevreye karşı olan yükümlülüklerin sınırlarının yeniden tanımlanmasını ve çevreye karşı insanın pozisyonunun değerlendirmesini içerir (Holden 2003, s. 97).

1980'lerden günümüze çeşitli çevre etiği yaklaşımları geliştirilmiştir. Bunlar dört ana başlık altında toplanabilir (Barrow 1999, s. 35):

- Teknokratik çevre etiği: Kaynakları işleyen, büyüme odaklı,
- Yöneltilmiş çevre etiği: Kaynaklara çevreyi koruyan bir anlayışla yaklaşan, sürdürülebilir büyüme odaklı,
- Toplumsal çevre etiği: Kaynakları olduğu gibi, yada iyi bir şekilde muhafaza eden, sınırlı veya sıfır büyüme odaklı,
- Derin ekoloji çevre etiği: En üst düzeyde kaynakları muhafaza eden, büyüme karşıtı.

Teknokratik çevre etiği insan merkezlidir ve teknolojik kapasitenin problemlerin üstesinden geleceği düşüncesini ortaya koyar. Derin ekoloji çevre etiğinin uygulanabilir bir yaklaşım olabilmesi için gerekli desteği alabileceği pek olası görülmemektedir. Yöneltilmiş ve toplumsal çevre etiği yaklaşımlarının ise, sürdürülebilir kalkınma açısından daha uygun yaklaşımlar olduğu söylenebilir (Barrow 1999, s. 35).

Günümüzde ekolojik modernizasyon, proaktif çevre stratejileri, yeşil ittifaklar, çevreci girişimcilik gibi daha çok çevresel problemlere teknik çözümler öneren; çevre yönetimi ve kontrolü için daha etkin ilişkiler oluşturan teknosentrik yaklaşımlar giderek önem kazanmaktadır (İnaç vd. 2006, s. 15).

Kalkınmanın Sürdürülebilirliğinde Çevre Etiğinin Rolü ve Önemi

Sürdürülebilir kalkınma kavramının özünü, kalkınma süreci içerisinde sosyal, ekonomik ve çevresel amaçların, birbirleriyle karşılıklı bağımlı ve bütünleştirici bir şekilde yer alması oluşturmaktadır (Dalal-Clayton 2002, s. 12). Kalkınmanın sürdürülebilirliğinde çevre etiğini dikkate alan stratejilerin geliştirilmesi son derece önemlidir. Sosyal, çevresel ve ekonomik sistemler birbirlerinden ayrı sistemler değildir.

Örneğin, çevre ile ekonomi kavramı günümüzde o kadar ilişkili kavramlar haline gelmiştir ki, bunların birbirinden ayrı sistemler olarak görülemeyeceği anlayışıyla, yeni bir kavram olarak “ekonoloji (economy)” kavramı geliştirilmiştir. Bu kavram içerik olarak sürdürülebilir kalkınmanın ilkelerini kapsamaktadır (Palmer 1992, s. 181). Bunun yanında işletmelerde çevre etiğini ön plana alan bir yönetim anlayışı, sürdürülebilir kalkınmada son derece önemli kritik bir öneme sahiptir. “Sürdürülebilir kalkınma işletme organizasyonları içerisinde yer alan tüm fonksiyonlardan kişilerin katkılarına gerektirmektedir (www.wbcsd.org)”.

Sürdürülebilir kalkınma yaklaşımında doğal, üretim ve insan sermayeleri birbirleri ile son derece ilişkilidir. Birinde ortaya çıkan bir olumsuzluk diğerini de olumsuz bir şekilde etkilemektedir. Örneğin; erozyon, ormanların yok edilmesi ve su kaynaklarının tükenmesi Afrika’da olduğu gibi üretim ve insan sermayelerinde azalmaya yol açmaktadır (Asefa 2005, s. 9). Sürdürülebilir kalkınma sadece çevre ile ilgili popüler bir kelime değildir ve geleceğimizin merkezinde yer almaktadır (Sunter 1998, s. 83). Çevre etiğine sahip olunması doğal, üretim ve insan sermayelerinin sürekliliğinin sağlanması açısından son derece önemli bir rol üstlenmektedir.

Sürdürülebilir kalkınma çevre etiğini içeren bir yaklaşımla ormanların, fauna ve floranın korunması, yaban hayatının sürekliliğinin sağlanması, sulak alanların korunması, enerjinin etkili kullanımının artırılması, yenilenebilir enerji kaynaklarının geliştirilmesi, atık oluşumunun azaltılması ve geri dönüşümün

artırılması, hava kirleticilerin sınırlandırılması, yoksulluğun ve eşitsizliğin azaltılması, nüfus artış hızının yavaşlatılması gibi konular üzerinde durmaktadır.

Yaban Hayatının Sürdürülebilirliğinde Çevre Etiğinin Rolü ve Önemi

Türkiye'deki orman, sulak alanlar, bakir alanlar ve tarımsal yaban hayatı alanlarında bulunan yabani varlıklar, orman alanlarının azaltılması (orman yangınları, kaçakçılık, açmacılık vs.), sulak alanların kurutulması (yeni tarım alanları elde etme, sıtma mücadelesi vs.), bakir alanların işgali gibi nedenlerle tehdit altındadır. Burada bulunan çeşitli bitki ve hayvan türleri, ya yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalmış, yada bazıları yok olmuştur. Diğer yandan avcılık etiği düşünülmeden yapılan usulsüz avlanmalar ve aşırı avcılık baskısı yaban hayatının varlığını tehdit etmektedir.

Türkiye ormanlarının içinde ve yakınında bulunan fabrikalardan çıkan zehirli gazların ormanlar üzerindeki etkisine ilişkin istatistik bilgiler pek fazla bulunmasa da, özellikle kükürt gazının zararlı etkilerine ilişkin birçok bilgiler bulunmaktadır. Örneğin, Gökteş (Murgul) bakır fabrikasından çıkan duman bir yandan çevre ormanlarına zarar verirken, diğer yandan köylülerin meyve, sebze ve tahıl yetiştirememesine neden olmuştur. Bu fabrikadan çıkan gazların 9125 hektarlık bir alanda vejetasyonu etkilediği saptanmıştır. Tamamen çıplaklaşan orman alanı 3000 hektarı geçmiştir. Gaz tarafından zarar gören ağaçlarda zararlı böcekler ve mantarlar üremiştir ve çevre ormanlarına da saldırmıştır. Örneğin kabuk böceklerinden olan *Ips sexdentatus* ile 1962-65 yılları arasında yapılan savaşta 34500 metreküp dikili ağaç kesilmiştir (Çanakçıoğlu 1993, s. 449).

Diğer yandan, termik santraller de, baca gazlarının çevre etiği düşünülmeden, direkt doğaya bırakılması nedeniyle, insanları ve çevreyi etkilemektedir. Ayrıca atık soğutma sularının, defiltrasyon ünitelerinden geçirilmeden akarsulara bırakılması, akuatik yaşamı olumsuz etkilemektedir. Ekolojik modernizasyona uygun olarak yapılmış bir termik santralde ise, bu durum en aza inmektedir.

İşletmecilik Bakış Açısıyla Bilgi Toplularının Sürdürülebilirliğinde Çevre Etiğinin Rolü ve Önemi

Bilgi toplumu idari ve kişiler arası ilişkilere dair yapılanmaya sahip olan demokratik bir toplum, bir ekonomik yapılanması olan refah içerisinde bir toplum ve temelleri bilgi kuramına ve soruşturma mantığına dayanan bilgili bir toplum olarak tanımlanmaktadır (Johannessen vd. 2005, s. 151).

World Information Report (1988), bilgi toplumunu ekonomik, sosyal, kültürel ve politik yaşamda bilginin yoğun bir şekilde kullanıldığı toplum olarak tanımlamaktadır. "Peter Drucker, çağdaş organizasyonların küresel bilgi toplumu haline dönüştüğünü belirtmektedir. Sürdürülebilir tabanlı bilgi organizasyonunun bilgi yaratma sürecindeki rolü; yeni bilgi yaratmak, organizasyon çapında bunu yaymak ve hızlı bir şekilde yeni teknolojilere ve ürünlere dönüştürmek şeklinde ortaya konulmaktadır (Fowler, 2000, s. 108)".

Bu çerçevede bilgi toplumunda işletmelerin önemi ve işlevi giderek artmaktadır. "Endüstri devriminden günümüze işletmecilik açısından çeşitli tekno-ekonomik paradigmlar söz konusu olmuştur. 1970'lerden bu yana işletmecilikte geçerli olan paradigma, bilgi ve iletişimdir (Dijkema vd. 2006, s. 217)". Tekno-ekonomik paradigma olarak bilgi ve iletişimin ön plana çıkması, bunun yanında bilgi toplumunun etkilerinin görünmeye başlamasıyla birlikte çevresel kirlenmenin boyutlarının farkına varılmıştır.

İşletme etiği içerisinde gelişen konulardan birisi, işletme ve çevre arasındaki ilişkiler ve bu ilişkilerin doğasında olan etik konulardır (Rosenthal 1999, s. 2). "Güvenlik, ekoloji ve sürdürülebilirlik konuları endüstriyel

sektörlerdeki iş liderleri için önemli stratejik konular haline gelmiştir. Şirketler sürdürülebilirlik için farklı yenilik stratejileri uygulamaktadırlar. Birçok süreç yenilikleri başarılı bir şekilde uygulanarak zararlı emisyonlar azaltılmış ve etkinlik artırılmıştır. Çok sayıda yenilikçi ürünler karmaşık tüketici ürünlerinin çevresel etkilerini azaltıcı bir etki oluşturmuştur (Dijkema vd. 2006, s. 220)”.

Bilgi toplumunun ortaya çıkışının sürdürülebilirlik için en önemli faktör olduğu söylenebilir. Bilgi toplumu, bilgi ve iletişim teknolojileri tabanlıdır. Sürdürülebilirliğin, bilgi toplumlarında geçerli olan, bilgi teknolojilerine ve ağ yapılanmalarına dayalı olan “yeni ekonomi” anlayışı olmaksızın gerçekleştirilmesi mümkün görülmemektedir. Daha iyi ürünler ve hizmetlerin bugün kullanılan kaynakların %10’unun kullanılarak üretilmesi yeni ekonomide mümkün görülmektedir (Grossmann 2000, s. 179-181). Çevre etiğine sahip bir yaklaşımla geliştirilen yeni ürünler, sürdürülebilirliğin sağlanması açısından son derece önemlidir.

Bilgi toplumu için önemli olan ve çevre etiğini içeren bazı çevresel paradigmalardan söz edilebilir. Bunlar ekolojik ekonomi, eko-etkinlik ve ekolojik modernizasyon paradigmalarıdır.

Ekolojik ekonomi, doğal sistemler ve ekonomik üretim sistemleri arasındaki potansiyel olarak bulunan, çatışan ilişkileri çözümlenmeyi araştırma disiplinleri arası bir araştırma alanıdır (MacLeod, McIvor 2006, s. 386). Ekolojik ekonomi yaklaşımı; kaynak kullanımının etkinliğini, sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleştirilmesinde önemli bir strateji olarak tanımlar (Jollands 2006, s. 362-363). Ekolojik ekonomi yaklaşımı, kaynak kullanımına çevre etiği içerisinde, çevreyi koruyan bir anlayışla yaklaşmakta, “asıl zenginliğin sağlıklı biyosfere ilişkin ürün ve hizmetlerde olduğunu, bütün kirlenme ve sosyal maliyetlerin toplam bir ekolojik ekonomi sisteminin parçası olarak ele alınması gerektiğini öne sürmektedir. Ekolojik ekonomi yaklaşımı toplumsal bir paradigma değişimini gerekli kılmaktadır. Bütünü anlamamanın yolunun parçaları anlamaktan geçtiğini öne süren dünya görüşünden, bütünü anlamamanın parçalar arasındaki ilişkileri ve bu ilişkilerin bütün üzerindeki etkilerini anlamaktan geçtiğini belirten çok boyutlu ve sistemik bir dünya görüşüne geçiş gerektirmektedir (Sterling 1992, s. 227-228)”.

Tüm bu gelişmelerin yanında 1990’lı yıllardan itibaren sürdürülebilir kalkınma ve işletme arasında bağlantı kuran bir yaklaşım olarak eko-etkinlik kavramı gelişmeye başlamıştır. Eko-etkinlik kavramı sürdürülebilir kalkınmanın oluşturmak istediği dönüşümü daha ileriye götürmenin yolu olarak önerilmektedir. Eko, ön eki ekolojik ve ekonomik performansın, her ikisini birden ifade etmektedir. Eko-etkinlik; sürdürülebilir kalkınmanın sosyal boyutunu da kapsayacak bir şekilde, insan ihtiyaçlarının karşılanması için ekolojik kaynakların etkin bir şekilde kullanılması olarak tanımlanabilir. İşletmecilikte, eko-etkinlik oranı ekolojik ve ekonomik performansın her ikisini birden kapsayan bir şekilde kullanılmaktadır. Eko-etkinlik düzeyi çevresel etki azaltılırken, üretilen çıktının değerinin aynı kalması ya da artırılması yoluyla geliştirilebilmektedir (Mickwitz vd. 2006, s. 1603).

Eko-etkinlik düzeyinin artırılması çevre etiğine sahip olunmasıyla yakından ilişkilidir. Çevre etiğine sahip bir anlayış içerisinde “işletmelerin eko-etkinliklerini artırmak için kullanabilecekleri bir kontrol listesinde yer alacak konular; mamül ve hizmetlerde hammadde ve enerji yoğunluğunu azaltma, toksik yayılımı azaltma ve hammaddelerin yeniden kullanımını artırma, yenilenebilir kaynakların kullanımı ile sürdürülebilirliği maksimize etme, ürün dayanıklılığını genişletmek, mamüller ve hizmetlerde hizmet yoğunluğunu artırmaktır (Birkeland 2002, s. 62-63; Palma, Zein 2004, s. 258; D’Agosto, Ribeiro 2004, s. 499)”.

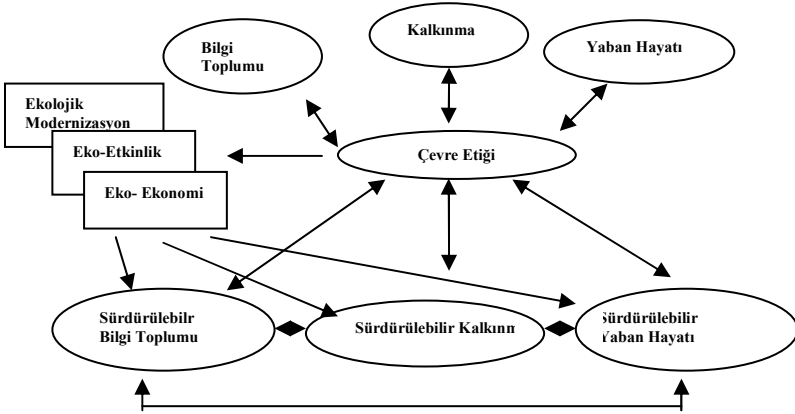
Diğer çevresel paradigma ise, ekolojik modernizasyondur. Çevre etiğinin önemli bir role ve öneme sahip olduğu “ekolojik modernizasyon, ekonomik gelişme ve çevre korumanın sinerjik olduğuna ilişkindir (Macbeth 2005, s. 969)”. Ekolojik Modernizasyon, ekonomik gelişme ve çevre korumanın uyumlu bir şekilde gerçekleştirildiği bir “problem çözümü paradigmasıdır”. Ancak bu problem çözümü tepkici bir yaklaşımla değil, önleyici yaklaşımlar ile sağlanmaktadır (İnaç vd. 2006, s. 16).

Yaptığımız incelemeler sonucunda, çevre etiğinin ve bazı çevresel paradigmalardan kalkınma, bilgi toplumu ve yaban hayatının sürdürülebilirliğindeki rolü Şekil 1’de verilmiştir.

Şekil 1’de, bilgi toplumu, kalkınma ve yaban hayatı ayrı ayrı disiplinler olarak gözükür iken, çevre etiğinin toplumda oluşması ve ekolojik modernizasyon, eco-etkinlik ve eco-ekonomi gibi çevresel paradigmalardan yardımıyla, sürdürülebilir bilgi toplumu, sürdürülebilir kalkınma ve sürdürülebilir yaban hayatı eş zamanlı bir şekilde var olabilmektedir. Bu döngünün varlığı, çevre etiğini benimseyen sürdürülebilir bilgi toplumu ile mümkün olacaktır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

21. yüzyılda çevre etiğinin yaban hayatı, kalkınma ve bilgi

Şekil 1. Çevre Etiği ve Bazı Çevresel Paradigmalardan, Sistemik Bir Bakış Açısı ile, Kalkınma, Bilgi

toplumlarının sürdürülebilirliğindeki rolü ve önemi konusunda ortaya çıkan sonuç ve önerilerimiz aşağıdadır:

1. 21.yüzyılda, çevre etiği; ülkemizde, kalkınmanın, bilgi toplumunun ve yaban hayatının sürdürülebilirliklerinin birlikte gerçekleştirilmesinde anahtar rolü üstlenecektir. Çevre etiği, bu yaklaşımları bütünleştirerek sinerjik bir etki oluşturacaktır. Yerel ve ulusal ekonomi politikalarımızın geliştirilmesinde, işletmecilik faaliyetlerinde çevre etiğine sahip olunması, ormanların ve sulak alanların yaban hayatının sürdürülebilirliğini sağlayacaktır.

2. Çevre etiğine sahip teknoloji geliştirmeyi ön plana alan yönetsel anlayışlar ve yeni ekonomi yaklaşımı, ülkemizde bilgi toplumunun sürdürülebilirliğinin sağlanmasında önemli rol oynayacaktır.

3. Küresel, ulusal, bölgesel ve işletmeler açısından geliştirilen stratejilerde çevre etiğinin dikkate alınması, sosyal, çevresel ve ekonomik bakış açılarına sahip olan sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında son derece etkili olacaktır.

4. Çevre etiğine sahip olmak, ekosistemi ve besin zincirinin ne olduğunu kavrayacak bir eğitim düzeyini gerektirmektedir. Bu nedenle, eğitim sistemimizde çevre etiği bilincini oluşturmak için gerekli etkin önlemler alınmalıdır.

Kaynakça:

- Asefa, S. (2005) Economics of Sustainable Development, Kalamazoo, MI, USA: W.E.Upjohn Institute for Employment Research.
- Barrow, C. J. (1999) Environmental Management: Principle and Practice, London, UK: Routledge.
- Birkeland, Janis (2002) Design for Sustainability: A Sourcebook of Integrated, Ecological Solutions, London, GBR: Earthscan Publications, Limited.
- Bristol H. L. (2005) Education For Sustainability: An Examination Of Ideological Perspectives In Introductory Teacher-Education Textbooks, A Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the degree of Doctor of Education in Curriculum and Instruction Northern Arizona University.
- Çanakçıoğlu H. (1993) Orman Koruma, İÜ Yayın No:3624, İstanbul.
- D’Agosto M., Ribeiro S. K. (2004) “Eco-Efficiency Management Programme (EEMP)- A Model for Road Fleet Operation”, Transportation Research Part D, 9, p.497-511.
- Dalal-Clayton, D. B.(CP), (2002) Sustainable Development Strategies: A Resource Book. Toronto, ON, CAN: Earthscan Canada.
- Dijkema G.P.J., Ferrao P., Herder P.M., Heitor M. (2006) “Trends and Opportunities Framing Innovation for Sustainability in the Learning Society”, Technological Forecasting&Social Change, 73, p.215-227.
- Eriksson R. (2005) “On The Ethics Of Environmental Economics As Seen From Textbooks”, Ecological Economics, 52, p.421-435.
- Fowler A. (2000) “The Role of AI-Based Technology in Support of the Knowledge Management Value Activity Cycle”, Jornal of Strategic Information Systems, 9, p.107-128.
- Grossmann W.D. (2000) “Realising Sustainable Development with the Information Society__ the Holistic Double Gain-Link Approach, Landscape and Urban Planning”, 50, p.179-193.
- Holden A. (2003) “In Need of New Environmental Ethics for Tourism”, Annals of Tourism Research, Vol.30, No.1, p.94-108.
- İnaç S., Görücü Ö., Pınar A. H. (2006) “Ecological Modernisation in Kahramanmaraş District: Providing The Sustainability of Wildlife and Wetlands Along With Economical Development”, Journal of the Institute of Science and Technology of Dumlupınar University, Num: 10, p.15-24.
- Johannessen J.A., Olsen B. OLaisen J. (2005) “Intellectual Capital As A Holistic Management Philosophy: A Theoretical Perspective”, International Journal Of Information Management, 25, p.151-171.
- Jollands N. (2006) “Concepts of Efficiency in Ecological Economics: Sisyphus and Decision Maker”, Ecological Economics, 56, p.356-372
- Macbeth J. (2005) “Towards an Ethics Platform for Tourism”, Annals of Tourism Research, Vol. 32, No. 4
- MacLeod N. D., McIvor J. G. (2006) “Reconciling Economic and Ecological Conflicts for Sustained Management of Grazing Lands”, Ecological Economics, 56, p.386-401

- Mickwitz P., Melanen M., Rosentröm U., Jyri S. (2006) "Regional Eco-Efficiency Indicators – a Participatory Approach, *Journal of Cleaner Production*, 14, p.1603-1611
- Palma S. D., Zein K. (2004) "The Delta Programme An Example of Participative Technology Transfer Approach in the South and East Mediterranean Countries", *Journal of Cleaner Production*, 12, p.257-268
- Palmer J. A. (1992) *Towards A Sustainable Future*, Cooper D.E. (Editor); *Environment in Question: Ethics and Global Issues*, Florence, KY, USA: Routledge
- Rolston H. (1992) *Challenges in Environmental Ethics*, Cooper D.E. (Editor); *Environment in Question: Ethics and Global Issues*, Florence, KY, USA: Routledge
- Rosenthal, S. B. (1999) *Rethinking Business Ethics: A Pragmatic Approach*, Cary, NC, USA: Oxford University Pres, Incorporated
- Sterling S. (1992) *Rethinking Resources*, Cooper D.E. (Editor); *Environment in Question: Ethics and Global Issues*, Florence, KY, USA: Routledge
- Sunter (1998), Irma M.C. (2004) *Social Work and Sustainable Development: An Exploratory Study*, Submitted In Partial Fulfilment The Requirements For The Degree Doctor Philosophiae (Social Work) In The Faculty Of Humanities Department Of Social Work At The University Of Pretoria
- World Information Report (1998), Rai L.P., Lal K. (2000) "Indicators of the Information Revolution", *Technology in Society*, 22, p. 221-235
- www.iisd.org/networks/issd.asp (01.09.2006)
- www.wbcsd.org/DocRoot/U3sFm60kKa1KAiADp2hk/hr.pdf (05.09.2006)

AKIL KARIŞTIRAN BİR TERİM VE İÇİ BOŞALAN BİR KAVRAM OLARAK “AYDINLATILMIŞ ONAM”

Yrd. Doç. Dr. Selim KADIOĞLU

Çukurova Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Deontoloji ve Tıp Tarihi Ana Bilim
Dalı.

Özet: Çağdaş tıp etiğindeki geçerli yaklaşıma göre, hasta-hekim ilişkisi tıbbi bilginin ve kararın paylaşılması esasına dayanmaktadır. Bu çalışmada söz konusu yaklaşımla ilgili iki sorun; Türkçe adlandırılmasındaki belirsizlik ve Türk tıp çevreleri tarafından benimsenmesindeki yetersizlik ele alınmıştır.

Anahtar Sözcükler: aydınlatılmış onam, tıp etiği, Türkçe

Abstract: According to the current approach of contemporary medical ethics, the patient-physician relationship is based on the sharing of medical information and decision-making process. In this study, two troubles about Turkishization of this approach, the unclear translation of its name into Turkish and defective adoption of it by Turkish physicians and health administrators, are discussed.

Keywords: informed consent, medical ethics, Turkish

GİRİŞ

Tıbbın yakın geçmişinde, bir yandan kuramlarda ve uygulamalarda diğer yandan kurumsal örgütlenmede ve eğitim programlarında yaşanan dramatik dönüşümlere koşut olarak, sağlık sorunlarına yakalanmış olanlar bunları çözmeyi meslek edinmiş bulunanlar arasındaki ilişkinin düşünsel ve biçimsel özellikleri konusunda da önemli değişimler yaşanmıştır. Bu değişimlerin bir parçası olan, tıbbi eylemler ve hekim davranışları bakımından yeni standartlar belirlenmesini, tıp etiğinin nitelik ve içerik yönünden yeniden tanımlanması olarak değerlendirmek olanaklıdır. Söz konusu yeniden tanımlanma bağlamında ilk bakışta dikkati çeken bir husus, geleneksel hasta-hekim ilişkisinin yepyeni bir çehre kazanmış olmasıdır. Geleneksel modeldeki otoriter bir yardımseverin himmet etmesi ve karşısındakinin de ona minnet duyması düzeni, yerini eşitler arasında ve özerkliğe saygı temelinde kurulan bir ilişkiye bırakmaya başlamıştır.

Çağdaş ilişki düzeni modelinin öngördüğü süreçte, sağlık profesyonellerinin kendilerinden tıbbi hizmet/yardım almakta olan kişilere, içinde buldukları durum, bu durumda gündeme gelen tıbbi uygulamalar, söz konusu uygulamalardan sağlanması beklenen yararlar ve olası zararlar hakkında ayrıntılı ve anlaşılır bilgi vermesi söz konusudur. Bilgi aktarımının akabinde geçilen ikinci aşama ise, tıbbi sürecin nasıl bir yol izleyeceği konusundaki kararın tarafların uzlaşması zemininde oluşturulması; tıbbin olanakları ile bunlardan yararlanma durumundaki kişinin beklentilerinin ve koşullarının bağdaştırılmasıdır. İlgili kişiye üzerinde uygulanması söz konusu tıbbi işlem hakkında yeterince bilgi aktarılması ve onun da uygulamanın yapılmasına razı olması, hem öğreti hem de uygulama olarak giderek daha yaygın biçimde benimsenmektedir.

Bu yaygınlaşmaya koşut olarak iki aşamalı etkileşme sürecinin bir bütün olarak algılanması, bir başka deyişle tek bir kavram haline gelmesi söz konusudur. İngilizce “informed consent”, Fransızca “consentement éclairé” terimleriyle ifade olunan bu kavramın Türkçe karşılığı konusunda genel bir uzlaşma bulunmamaktadır. Farklı çevrelerden gelen adlandırma önerileri arasında, ilki tıp etiğiyle ilgili akademik çevreler, ikincisi sağlık bürokrasisi, üçüncüsü ilaç endüstrisi araştırma departmanları tarafından özellikle tercih

edilen “aydınlatılmış onam”, “bilgilendirilmiş olur” ve “bilgilendirilmiş onay” ön planda yer almaktadır. Klinisyenlerin hangi seçeneği daha fazla yeğledikleri belirginlik kazanmamıştır. Adlandırılması konusunda belirsizlik/çeşitlilik bulunmakla birlikte, söz konusu kavramın Türk tıp çevreleri tarafından giderek daha fazla tanınmakta ve benimsenmekte olduğu saptamasını yapmak olanaklıdır. Mamafih bu tanınmanın tam anlamıyla tanıma ve benimsemenin de derinden benimseme olup olmadığı sorgulanmaya açıktır.

Çağdaş tıbbın karakteristik özelliklerinden biri olan bu yaklaşımın ve dolayısıyla onu ifade eden kavramın, farklı açılardan eleştirilmesi; düşünce ve uygulama olarak yanlış ya da yetersiz bulunması söz konusu olabilir. Ancak bu çalışmada, bizatihi kavrama yönelik bir eleştiriye hatta bir değerlendirmeye yer verilmemiş; kavramın Türkçe adlandırılması bağlamındaki çeşitliliğe dikkat çekmek, ad koyma konusunda sorun olarak görülen hususları vurgulamak ve Türk tıp çevrelerinin kavramı eksik olarak algılayıp uygulamaya geçirmelerinden duyulan kaygıyı dile getirmek amaçlanmıştır.

FARKLI ADLANDIRMALARIN BİR ARADA VARLIĞI SORUNU

Gelişmiş zihin yetenekleri ve ileri iletişim becerileri insanı insan yapan temel niteliklerdendir. İnsanların zihinlerindeki kavramlar ile dillerindeki sözcükler arasındaki bağlantı, iç dünyalar ile dış dünya arasındaki karşılıklı etkileşmeyi sağlar. Bir kavramın farklı bir takım sözcüklerle ya da sözcük dizileriyle ifade olunması da, belli bir sözcüğün ya da sözcük dizisinin farklı bir takım kavramlara karşılık gelmesi de alışılmış durumlardır. Bununla birlikte, belirli bir etkinliğin gösterildiği kendine özgü alanlarda, kavramlar ve sözcükler arasında birebir eşleşme olması, iletişim kazaları ve akıl karışıklıkları yaşanmaması bakımından işlevsel önem taşır. Bu eşleşme çerçevesinde sözcük ya da sözcük dizisi, o alanın alt diliyle sınırlı olmak üzere, özel bir nitelik kazanır ve “terim” olarak adlandırılır.

Bu genel çerçevede, yukarıda sözü edilmiş olan çağdaş tıbbı özgü yaklaşımın, sağlık camiasında önemli bir kavram olarak öne çıkması ve adlandırılmasında da özgün bir terim kullanılması gündeme gelmektedir. Kavramın kavranmışlığı sorununu ele almayı son bölüme bırakarak, öncelikle terim üzerinde durmaya verirse yapabileceğimiz ilk saptama Türkçe’de bir terimin değil bir dizi terim önerisinin var olduğudur.

Aşağıdaki iki tablonun ilkinde; Tablo-1’de giriş bölümünde anılmış olan üç adlandırma ile onlarla aynı mantığa göre türetilmiş ama daha az benimsenmiş olan diğer alternatifler, toplu olarak ve 11.09.2006 tarihinde yapılan Google arama motoru taramasında kaçar kez rastlandıkları bilgisi eşliğinde yer almaktadır. İkinci sözcüğü “olur” olan tamlamalarda, rasgele yan yana gelme olasılığını ekarte etmek üzere, bu ifadeler “hasta” sözcüğüyle kombine edilerek tarama yapılmış ve sonuçlar tek tek gözden geçirilmiş, böylece çalışma konusu kavramla ilgili olmayanlar elenmiştir. Tablo-2’de ise, tamlamalar bileşenlerine ayrılmış, böylelikle sözcükler konusundaki seçimde öncelik sırası belirlenmeye çalışılmıştır.

“Bilgilendirilmiş onay”	564
“Aydınlatılmış onam”	518
“Bilgilendirilmiş olur” (+ hasta)	484
“Bilgilendirilmiş onam”	261
“Bilgilendirilmiş rıza”	102
“Aydınlatılmış rıza”	49
“Aydınlatılmış onay”	21
“Bilgilendirilmiş izin”	18
“Aydınlanmış onam”	12
“Bilgilendirilmiş seçim”	10
“Bilgilendirilmiş tercih”	1
“Bilgilendirilmiş muvafakat”	1
“Aydınlatılmış olur” (+ hasta)	1

	Onay	Onam	Olur	Rıza	Muvafakat	İzin	Seçim	Tercih	TOPLAM
Bilgilendirilmiş	564	261	484	102	1	18	10	1	1441
Aydınlatılmış	21	518	1	49	-	-	-	-	589
Aydınlanmış	-	12	-	-	-	-	-	-	12
TOPLAM	585	791	485	151	1	18	10	1	2042

Kuşkusuz tablolarda yer alan rakamların sağlam bir veri tabanı oluşturması değil ancak kaba bir fikir vermeleri; bu bağlamda yukarıda yapılan çeşitlilik saptamasını teyit etmeleri söz konusudur. Tamlamalar ve sözcükler hakkında değerlendirme yapmayı sonraki bölüme bırakarak, bu noktada çeşitlilik hakkında genel bir değerlendirme yapmak uygun olacaktır. Bir kavramın, terim olma iddiası taşıyan birçok karşılığının aynı dilde bir arada bulunması, kuşkusuz olumlu bulunacak bir durum değildir. Bu durum o kavramın farklı kesimlerin ilgi alanına girdiğinin ve bu kesimler arasında yeterli iletişimin kurulmadığının ya da dil birliği sağlama kaygısının duyulmadığının göstergesidir.

TERİM TÜRETME SORUNLARI

Bir önceki bölümde ele alınmış olan, aynı bir kavramı ifade etmek üzere birçok terimin bulunması durumu, orada belirtildiği üzere, başlı başına

bir sorundur. Daha ciddi bir sorun ise, bu terim bolluğunun bir tür dil zenginliği olmaması; dile getirilmesine yönelik birçok seçenek bulunuşunun, kavramın anlaşılmasına katkı sağlamamasıdır. Hatta biraz ileride giderek, hiçbir kavramı ifade etme konusunda tam manasıyla yeterli olmayan bir dizi terimin dillerde dolaşmasının, kavramın anlaşılmasını ve dolayısıyla benimsenmesini zorlaştırdığı dahi söylenebilir.

Terim çeşitliliğinin farklı düşünüş ve dile getiriş kaygılarından kaynaklanmadığı, bilakis Tablo-1’de sıralanan tamlamaların tümünün aynı yaklaşım tarzının ürünü olduğu saptamasını yapmak mümkündür. Söz konusu yaklaşımın, bu çalışmayı ortaya çıkartan değerlendirme çerçevesinde, tereddüt uyandıran ve itiraza konu olan özellikleri aşağıdaki üç alta bölümde ele alınmıştır. İlk alt bölümde eleştiri konusu edilen özellik, terimlerin kavramı aktarma değil söz dizisine karşılık bulma kaygısıyla türetilmiş olmasıdır. İkinci alt bölümde sözcük seçiminde fazla özenli davranılmaması; üçüncüde ise kavramın kitleye mal olmasını beklemeksizin ona ad koyma telaşına düşülmesi üzerinde durulmuştur.

Tamlama oluşturma sorunu

Tamlama oluşturma boyutundaki sorunların ilki, önerilen terimlerin kavramı dile getirme konusunda yeterli ve açık olmayışıdır. İki sözcükten oluşan bir tamlamayla, iki tarafın iki aşamada etkileştiği bir süreci ifade etmek, kesinlikle zor, belki de olanaksızdır. Nitekim “aydınlatılmış onam” ifadesinde aydınlatılmanın nesnesi/mefulü ve onam vermenin öznesi/faili olan kişinin-hastanın varlığını açıkça belirten bir unsur bulunmamakta; bu varlığın karineyle anlaşılması beklenmektedir. Keza aydınlatmayı yapan kişinin-hekimin mevcudiyetini ve kimliğini anlamak da, muhatabın ferasetine bırakılmaktadır.

Buradaki aksamayı daha net görebilmek için karikatürize edilmiş bir örnek vermek; “havlanmış tekme” tamlamasını semantik analize tabi tutmak uygun olacaktır. İlk bakışta tamamen anlamsız görülen bu tamlamanın üzerinde biraz düşünüldüğünde, ilk olarak havlayan bir köpeğin ve ona tekme atan bir insanın varlığı anlaşılacaktır. Öykü kurma yeteneği kullanılarak bu unsurlar birleştirildiğinde, kendisine havlayan bir köpeğe tekme atan bir insandan söz edildiği ve tamlamanın söz konusu tekmeyi ifade ettiği ortaya çıkmaktadır. Bu noktada bile konu tam anlamıyla açıklık kazanmamakta; insanın köpeği kendisine havladığı için mi tekmediği, yoksa köpeğin geldiğini sezdigi tekmeyle savuşturmak için mi havladığı hususu belirsiz kalmaktadır.

Dilbilgisel açıdan tümü sıfat tamlaması olan terim önerilerinde, fiilden türeme aydınlatılmış ile bilgilendirilmiş sıfatlarının kendilerini izleyen onay, onam, olur ve diğer isimlerin niteliğini belirtmesi söz konusudur. Bu dilbilgisel saptama sözcüklerin anlam yükleriyle birlikte değerlendirildiğinde, yukarıda söz edilen anlam belirsizliği sorununa eşlik eden, dil mantığı bağlamında aksama şeklinde, ikinci bir sorun ortaya çıkmaktadır.

Bilgilendirme ve mecazi anlamda aydınlatma kişiler tarafından başka kişilere yönelik olarak gerçekleştirilen eylemler ve dolayısıyla nesnelere, durumların, süreçlerin, eylemlerin değil sadece kişilerin bilgilendirilmiş ya da mecazi anlamda aydınlatılmış olabilmesi söz konusudur. Kişinin maruz kaldığı bir etkinin, onun tarafından gerçekleştirilen eyleminin niteliği haline gelmesinin dilimizde örneği bulunmamaktadır.

Bu saptama, kişiyi bir sistem ve eylemi sistemin ürünü olarak niteleyen bir genelleme çerçevesine taşındığında, sisteme ait özelliğın sistemin ürününe mal edilememesi biçimini almaktadır. Yukarıdaki karikatürize etme yaklaşımına uygun bir örnek de burada vermek adına

“otlatılmış süt”ten söz edilebilir. Burada dil alışkanlıklarına aykırı olarak anlatılmak istenen, süt veren sığırın ya da davarın, barındığı ahırda ya da ağılda kapalı tutularak beslenmiş olmayıp serbestçe otlamak üzere çayıra salındığıdır. Sütün otlama yeteneğinin olmaması çerçevesinde absürtleşen bu örneğin kişi ve eylemi bağlamındaki bir benzeri de “emzirilmiş kaka” olarak biçimlendirilebilir. Anlaşılabacağı ve fakat herhalde benimsenmeyeceği üzere, bu ifadenin karşılığı, anne sütü emen bir bebeğin dışkıdır.

Tamlama türetilişinde sorun olarak nitelenen bu durumları aşmak adına, sözü biraz uzatmayı göze alarak, “aydınlatılmış hastanın onamı”, “bilgilendirilmiş denegin oluru”, “bilgilendirilmiş kişinin onayı” ifadelerini kullanmak düşünülebilir. Tamlama türetmekten vazgeçip “aydınlatma ve onam” demek de bir başka çözüm yoludur. Ancak aşağıdaki alt bölümlerde dile getirilecek olan çekinceler, bunlar için de geçerli olacaktır.

Sözcük seçme sorunu

Terim önerilerinde, tereddüt ve itiraz konusu olan ikinci nokta, “onam” ile onun tam eş anlamlısı “rıza” ve işlevsel eş anlamlıları “olur”, “onay”, “izin”, “muvafakat” sözcükleriyle ilgilidir. Hem belli kesimler tarafından benimsenmiş olan bu sözcükler hem de onlarla hemen hemen aynı manaya gelmekle birlikte kullanıma girememiş bulunan “tasdik”, “tasvip”, “kabul etme”, “uygun bulma” gibi ifadeler, tek yanlı bir benimseyiş; hastanın önerilen işlemin yapılması konusunda kendi adına aldığı kararı dile getirmektedir. Bunların hiçbirinde, aynı Latince kökten türetilmiş olan İngilizce “consent” ve Fransızca “consentement” sözcüklerinin yapısındaki karşılıklılık esprisini bulunmamaktadır.

Türkçe terim türetme bağlamında, karşılıklılık esprisine sahip olan “uzlaşma”, “uyuşma”, “mutabakat” gibi sözcüklerin kullanılması ise hiç kimse tarafından önerilmemiş ve pratik bir yaklaşımla “consent” ve “consentement” ile aynı Latince kökten olup onlardan ince bir nüansla ayrılan Türkçe “konsensüs” sözcüğünden yararlanılma yoluna gidilmemiş olması dikkate değerdir.

Karşılıklılığa gönderme yapan bir ifadenin benimsenmiş olmaması, genel olarak hasta-hekim ilişkisine özel olarak ele alınan çağdaş yaklaşıma nasıl bakıldığı konusunda bir işaret olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda, terim türetenlerin hasta ile hekimin ortaklaşa karar vermesine pek de aşına olmadıklarını, hatta sıcak bakmadıklarını söylemek mümkündür. Tamamlayıcı bir saptama, “aydınlatılmış” sözcüğünün “aydınlanmış”a tercih edilmesinden hareketle yapılarak, hasta-hekim ilişkisinde taraflar arasında tam bir işbirliği değil radikal bir işbölümü öngörüldüğü çıkarımına gidilebilir. Bu işbölümüne göre, bilgi aktarımı sırasında hekim aktif hasta pasif durumda bulunmakta, önerilen tıbbi işlemi uygun bulma ya da bulmama aşamasında ise aktif olma sırası hastaya gelmektedir.

“Onam”, “onay”, “izin”, “rıza” gibi sözcüklerin işlevsel eş anlamlılık içerisinde ve tümü de İngilizce “consent”in karşılığı olarak kullanılmasının yol açtığı somut bir sorun, temyiz kudreti olmasına rağmen medeni haklarını kullanma yeterliliği bulunmayanların tıbbi işleme razılığını ifade eden, çocuk hekimliği etiği ve hukuku bağlamında önem taşıyan, İngilizce “assent”in karşılıksız kalmasıdır.

Burada bir parantez açarak, “seçim” ya da “tercih” sözcüklerinin kullanımını üzerinde de kısaca durmak; tablolarda yer alan “bilgilendirilmiş seçim/tercih” ya da internet ortamında yer almayan ancak Türk tıp etiği çevreleri tarafından benimsenen adıyla “aydınlatılmış seçim” hakkında kısa bir açıklamaya yer vermek uygun düşecektir. İngilizce karşılığı “informed choice”, Fransızca karşılığı “choix éclairé” olan bu kavram, hastanın karara

II. Ulusal Uygulamalı Etik Kongresi Bildiriler Kitabı

aktif katılımı konusunda, aynı temel yaklaşım çerçevesinde biçimlendirildiği “aydınlatılmış onam” a göre, daha ileri gitmiş bir ilişki modelini ifade etmektedir. Bu kavram Türkiye’de, tıp etiğine kuramsal çalışma konusu olarak ilgi duyanların gündeminde bulunmakla birlikte, tıbbi uygulamaları bizzat gerçekleştirenlerin büyük bölümü tarafından henüz benimsenmiş hatta tanınmış değildir.

Özel olarak “onam” ile ilgili belirtilmesi gereken bir durum, onun kitlelere mal olmamış ve genel sözlüklere geçmemiş bir sözcük olduğudur. “Rıza”nın tam karşılığı olduğu belirtilen ve “onama” ile arasındaki fark pek de net olmayan bu sözcük, on yılı aşkın bir süredir tıp etiği, tıp ve hukuk çevrelerinde kullanılmaktadır. Yardımcı fiille kullanma çerçevesinde “onam alma” ve “onam verme”, hatta kimi zaman “rıza alma” ve “rıza verme” söyleyişlerinin benimsenmiş bulunması da, üzerinde düşünölmeye değer bir husustur. Gündem dışı kalan “razı olma” kalıbının uyandırdığı bireyin öneriyi kendisine mal ederek benimsemişliği çağırışımı, almalı-vermeli ifadeler çerçevesinde güç kaybına uğramakta; derin bir angajmanın yerini sıradan bir alışveriş almaktadır.

Bu alt bölümün sonunda, tartışılan sözcükleri toplu halde, Türk Dil Kurumu elektronik sözlüğünde yer alan karşılıklarıyla birlikte bir tablo halinde okurun incelemesine sunmak uygun olacaktır.

Tablo-3	
Onay:	Uygun bulma, tasdik, icazet, izin
Onam:	-
Onama:	Onamak işi, uygun bulma, tasvip
Olur:	Onamak işi, uygun bulma, tasvip
Rıza:	Razı olma, isteme, istek
Muvafakat:	Uygun görme, onama, kabul etme
Tasdik:	Doğrulama/Onay, onaylama
Tasvip:	Bir düşünce veya davranışın doğru olduğunu belirtme, onama, uygun bulma
Kabul [etme]:	Bir şeye isteyerek veya istemeyerek razı olma
Uygun [bulma]:	Yakışır, yaraşır, mutabık, mütenasip/ Elverişli, yarar, müsait, muvafık
İzin:	Bir şey yapmak için verilen veya alınan özgürlük, müsaade, ruhsat, icazet, mezuniyet
Müsaade:	İzin, icazet, ruhsat/Elverişli, uygun olma durumu
Mutabakat:	Uyuşma, anlaşma, uzlaşma, antant/ Uygunluk
Konsensüs:	Uzlaşma, uzlaşım, mutabakat
Kavil:	Sözleşme, anlaşma
Mukavele:	Sözleşme
Sözleşme:	Herhangi bir iş konusunda birbirine karşılıklı söz verme
Seçim:	Seçme işi
Tercih:	Bir şeyi öbürüne göre daha iyi, üstün veya önemli sayma, yeğ tutma, yeğleme

İvencelik sorunu

Bir önceki alt bölümde dile getirilen sözcük seçimiyle ilgili kaygıları, iki önceki alt bölümde dile getirilen terimi uzatma önerisiyle birleştirerek, ele

aldığımız kavramın adlandırılmasında “hekimî tarafından aydınlatılmış hastayla, kendisine uygulanacak tıbbî işlemler konusunda uzlaşmaya varma” gibi bir ifadenin uygun olacağı çıkarımı yapılabilir. Böyle uzun bir ifadenin terim olarak kullanılmasına olanak bulunmadığı açık bir gerçektir. Tam bu noktada, kavramı terimle örtüştürme konusunda uygun bir zamanlamanın nasıl yapılacağı tartışması açılabilir. Bu son alt bölümde öne sürülecek olan görüş, ilgili kesimler tarafından tam olarak tanınıp benimsenmemiş olan kavramların adlandırılmasında terim kullanma konusunda çekingen davranmanın; terim üretmekte acele etmemenin uygun olduğudur.

Kuşkusuz, kitlelere mal olmuş kavramları ifade eden, dile iyiden iyiye yerleşmiş terimleri kullanmanın, anlam kaymalarından ve kavram kargaşalarından uzak kalarak kısa ve doğrudan mesajlar iletmeye rahatlığı sağlaması söz konusudur. Ancak yeni kavramların henüz zihinlerde yerini bulup oturmamış olduğu aşamada, onlara karşılık olma iddiasıyla ortaya çıkıp dilden dile doluşan terimlerin kaderi, içlerinin boşalmasıdır. Bu saptama özellikle telaffuz edilmesi hoş olduğu için herkeste kullanma arzusu uyandıran terimler için geçerlidir. Çok duyulup az anlaşılır hale gelmemesi için, bir dile yeni dahil olan bir kavramın ifade olunmasında, belli bir süre terim değil aksine uzun ve betimleyici bir söz dizisi kullanmak, yetersiz ya da yanlış algılanmayı önleme bakımından yerinde bir önlemdir.

Bu genel çerçevede, başka kültürlerden alınmış kavramların adlandırılmasında daha da dikkatli olmak gerekmektedir. Kavram ithal etmek zorunda kalma, özgün uygulama ve yaratıcı düşünce geliştirme konularında öncülük edememenin doğal ve kaçınılmaz bir sonucudur. Bir kavramın türemiş olduğu zihniyetin sahibinin dilinde terim halini alması nispeten kolay olmakla birlikte, ithal edilmiş bir kavramı aceleyle türetilmiş bir terimle örtüştürme çabası esnasında sorun ortaya çıkma potansiyeli yüksektir. Buradaki sorun, terimin dilde yerleşip harcıalem hale gelişinin, kavram üzerinde düşünme, böylece onu derinden kavrama ve kendine mal etme süreçlerini sektmeye uğratmasıdır.

KAVRAMIN ANLAM DARALMASINA UĞRAMASI SORUNU

Böyle bir çalışma yapmaya yönelişin altında yatan temel kaygı, önemli bir kavramın adlandırılması çerçevesinde bir dizi sorun bulunduğu saptaması yapmanın yarattığı huzursuzluklar ve sorun olarak nitelenen durumlar önceki iki bölümde ele alınmıştır. Bu ilk kaygıyla bir ölçüde bağlantılı olan ikinci kaygı ise, ilk bakışta olumlu bir izlenim veren, kavramın kitlelere mal olmasının ve uygulamaya yansımalarının giderek yaygınlaşması tablosunun, dikkatli bir inceleme halinde pek de iç açıcı olmayan farklı bir görünüm almasıdır. Ne yazık ki, günümüz ve ülkemiz ölçeğinde giderek yaygınlaşan, durumuyla ilgili tıbbî bilginin hastayla paylaşılması ve uygulanacak tıbbî işlemler hakkında kararın onunla ortaklaşa alınması şeklinde bir hekimlik anlayışı, bir başka deyişle çağdaş yaklaşımın yüreken benimsenmişliği değildir.

“Aydınlatılmış onam” ve sinonimleri ile adlandırılan kavramın tıbbin gündelik yaşamına mal oluşu, büyük ölçüde, farklı tıbbî uygulamalar hakkında uzun ve ayrıntılı matbu formlar hazırlanması ve bu formların hastalara imzalatılıp saklanması biçiminde olmaktadır. Formlar üzerinden yürütülen bu etkinlik, genellikle tam bir formalite olarak algılanıp yerine getirilmekte; benimsenmiş bir iyi hekimlik anlayışının gereği olarak değil, olası yargı süreçlerine karşı koruyucu bir etkisi olduğu zannıyla gerçekleştirilmektedir. Form bereketi, sağlık bakanlığı, uzmanlık dernekleri ve hastane yönetimleri tarafından hararetle desteklenmektedir. Kısaca, kavram kitlelere ulaşırken ciddi bir anlam daralmasına uğramakta, adeta başlıkta belirtildiği üzere, içi boşalıp bir kuru kabuktan ibaret kalmaktadır.

Bu noktada bir saptama yaparak, tıbbi işlemler hakkında hekimin hastayı aydınlatması ve ondan onam alması sürecinin, tıp etiğinin ilgi alanına girmenin yanı sıra tıp hukukunun da ilgi alanında yer aldığı belirtmek uygun olacaktır. Bir konunun hem etiğin hem hukukun ilgi alanında yer alması durumunda, çağdaş dünyada hukukun toplumsal örgütlenmede oynadığı başat rolden ötürü, hukukun ilgisine mazhar oluş genellikle ön plana geçmektedir. Bu bakımdan söz konusu edilen sürecin iyi hekimlik yolunda ilerlemenin değil, ceza ve tazminat sorumluluğundan kurtulmanın aracı olarak görülmesini fazla yadırgamamak gerekir. Ancak, sorumluluktan kurtulma çabasının güçlenmesi, hekimin mesleğini korku, kuşku ve güvensizlik zemininde yürütmeye başlaması gibi istenmeyen bir sonuç doğurmaktadır.

Aydınlatılmış onam ile sinonimlerinin üzerinde düşünülmezsizin ve karşılığı tam olarak kavranmaksızın dilden dile dolaşan söz dizileri halini almasına yol açan, kavramın içinin boşalması bir başka deyişle anlam yükünün eksilmesi sorununun iki cephesi vardır. Bunların ilki aydınlatılmış onamın öğreti ve uygulama oluşu göz ardı edilerek imzalanması gereken formlardan ibaret görülmesi, diğeri ise etik boyutu dikkate alınmayarak hukuki boyutuna odaklanmasıdır.

SON SÖZ

Tıbbi bilginin ve kararın, hasta ve hekim tarafından paylaşılması esasına dayanan çağdaş yaklaşımın, ne ölçüde benimsenebilir, ne ölçüde benimsenmeye değer ve dünyanın başka yerlerinde ne ölçüde benimsenmiş olduğu, tartışılmaya açık ve hatta tartışılması gereken konulardır. Mamafih, bu çalışma çerçevesinde bilinçli bir seçimle bizatihi yaklaşımın eleştirisine gidilmemiş; ona Türkçe ad verilmesi konusunda yaşanan karışıklık ve onun Türk tıp çevrelerinde anlam yükü daraltılarak benimsenmesi üzerinde durmakla yetinilmiştir. Büyük olasılıkla, bu iki sorunlu durum arasında, neden-sonuç ilişkisi olarak nitelenebilecek denli güçlü olmasa da bir bağlantı, bir etkileşme bulunmaktadır. Daha açık bir anlatımla, terimin türetilişiyle ilgili sorun, kavramın uğradığı anlam daralmasının tek sorumlusu değilse de, sorunlu bir adlandırmanın ve anlaşılammış bir kavramın bir arada bulunuşunun şanssız bir tesadüften ibaret olamayacağını kabul etmek gerekir.

AYDINLATILMIŞ ONAM

Dr. Esin KARLIKAYA

İstanbul Üniversitesi, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Deontoloji Ana Bilim Dalı

Özet: Aydınlatılmış onam, son 25 yıl boyunca tıbbi uygulamaların etik açıdan kabul görmesi tartışmalarının merkezini oluşturmaktadır.

Aydınlatılmış onam, hastanın vücuduna olacakları yönetebilmesine ilişkin yasal ve etik hakları ile hastanın bakımıyla ilgili hekimin etik sorumluluğundan köken alır.

Hastaların tedavisinden önce aydınlatılmış onamlarının alınmasının klinik bir görev olduğu hakkında yasal ve mesleki açıdan görüş birliği bulunmakta; aydınlatılmış onam yasal bir gereklilikten çok etik bir zorunluluk olarak görülmektedir.

Hastanın özerkliği, tıp etiğinin kabul edilen ilkelerinden biridir tıp etiğinde aydınlatılmış onam çoğunlukla hastanın özerkliğine saygı göstermenin bir anahtarı olarak düşünülmektedir.

Aydınlatılmış onam süreci, hekim tarafından hastaya tanısının, önerilen girişimin ya da tedavinin biçiminin ne olduğunun ve olası tehlikeleri ile yararlarının, eğer işlem yapılmazsa hastalığının seyrinin ne olduğunun, diğer tedavi seçeneklerinin ve bunların yararlarının, risklerinin tıbbi ve teknik terimlerden sakınarak, anlayabileceği bir dille açıklanması; ardından da, hastanın bu açıklamalara dayanarak, kendi istek ve değerleri doğrultusunda tedaviyi kabul ya da reddetmesi olarak gelişir. Amaç, hastaya anlayamayacağı türden karmaşık bilgiler yüklemek değil; bir diyalog başlatıp bunu geliştirerek sürdürebilmektir.

Bu çalışmada, geçerli aydınlatılmış onam için doğru uygulamalar ve bunun ahlaki ve yasal temellerinin çerçevesinin belirlenmesine çalışılmıştır.

Anahtar sözcükler: aydınlatılmış onam, ahlaki temeller, yasal temeller, tıp etiği

Abstract: Across the last 25 years informed consent has been central to discussions of ethically acceptable medical practice.

It originates from the legal and ethical right the patient has to direct what happens to his/her body and from the ethical duty of the physician to involve the patient in his/her health care.

There is a professional and legal consensus about the clinical duty to obtain informed consent from patients before treating them and informed consent is seen more as an ethical obligation than a legal requirement.

Patient autonomy is an accepted principle in medical ethics. Informed consent in medical ethics is commonly viewed as the key to respecting patient autonomy.

Informed consent process includes explanation by the doctor to the patient about the diagnosis, recommended attempts or treatment, possible risks or benefits, the course of the disease in case no intervention is made and other treatment options, avoiding the use of any medical terms, in a manner comprehensible by the patient, and the patient's acceptance or refusal of such treatment, in line with his/her requests and values.

In this study, good practice for valid informed consent and its moral and legal foundations was tried to outline.

Keywords: informed consent, moral foundations, legal foundations, medical ethics

AYDINLATILMIŞ ONAM

Aydınlatılmış onam konusu, son 25 yıl boyunca tıbbi uygulamaların etik açıdan kabul görmesi tartışmalarının merkezini oluşturmakta olup hastaların tedavisinden önce aydınlatılmış onamlarının alınması yasal bir gereklilikten çok etik bir zorunluluk olarak kabul görmektedir.

Aydınlatılmış Onamın Ahlaki ve Yasal Dayanakları

Çağlar boyu süregelen hekim-hasta ilişkisi, tıp bilgisine sahip hekimin, bu bilgidен yoksun olan hastasının yararı için, onun adına kendi mesleki bilgisi ve değerleri doğrultusunda karar vermesi; hastanın tıbbi durumuyla ilgili bilgileri anlamayacağı ve kimi zaman eğer öğrenirse psikolojik durumunun zayıflayacağı gerekçesiyle bilgilerin de gizlenmesi esasına dayanmaktadır (2, 14). Baba ile evlat arasındaki **otoriter** ilişkiyi andırması nedeniyle babacan/paternalistik yaklaşım olarak da tanımlanan bu klasik hekim-hasta ilişkisinde, adeta bir baba rolünün üstlenen hekim hastasının iyiliği için mutlak otorite ile onu yönetmekte, hangi müdahalenin yapılacağına karar vermekte ve hastayı buna uyması için zorlamakta kendini haklı görmektedir (18, 20).

Günümüzde hekim-hasta ilişkisinin bu geleneksel niteliğine yeni öğeler eklenmektedir ki; bunlardan en önemlisi hasta özerkliğine saygı ilkesidir. Bu ilke ile hekim karşısında hastanın bireysel değeri öne çıkmakta; hastanın tıbbi müdahaleler konusunda bilgilenme yanında, kendi tercih ve kararını belirleme hakkına sahip olduğu anlayışı kabul görmektedir (1). Erişkin-erişkin ilişkisi temelinde yapılandırılan ve katılımcı hekim-hasta ilişkisi olarak tanımlanan bu yeni ilişkide, tanının konmasından tedavinin seçimine kadar her aşamada hekim ve hasta tanı ve tedavi sürecini birlikte yürütmekte; kararları birlikte almaya, sorunu birlikte çözmeye çalışmaktadır (8, 10, 18, 20).

Bu çağdaş yaklaşımın temel biçimlendiricisi olan özerklik, kişinin kendisiyle ilgili kararları uslamlayabilme, bu kararlar doğrultusunda gerçekleştirdiği eylemleri aklı başında bir şekilde verebilme kapasitesi olarak tanımlanabilir (2)

“Her hayatın benzersiz bir değeri vardır” ve “başkalarının isteklerine saygı, onların hayatlarının değerli olduğunu kabul eden bir düşüncenin en önemli ögesidir” (11) ilkesi doğrultusunda insanın kişilik ve beden bütünlüğüne, başkalarına zarar vermediği ölçüde özerklik ve özgürlüklerine saygı, bizimki de dahil olmak üzere pek çok ülkenin anayasalarının temelini oluşturmaktadır.

Tıpta aydınlatılmış onamın merkezinde hastanın özerkliğine saygı ve kendisiyle ilgili kararları verme, kendi geleceğini belirleyebilme hakkına saygı yatar ki bunlar aynı zamanda iyi klinik uygulama için de temel koşullardır (12, 4).

Yasal açıdan beden bütünlüğü üzerinde kişilik hakkına sahip olan hasta, çeşitli tecavüz ve tehlikeler oluşturabilecek olan tıbbi girişim ve tedavi yöntemlerine izin vermeyerek bunlara engel olabildiği gibi serbest iradesi ile hekime onam vererek bunların gerçekleştirilmesini de sağlayabilir. Hastanın bunu gerçekleştirebilmesi içinse, öncelikle bu girişim ve tedaviler ile sonuçları konusunda tam olarak aydınlatılmış ve bilgi sahibi olması gereklidir (22).

Tedaviden önce aydınlatılmış onam alınmasının klinik bir zorunluluk olduğu konusunda hem hukukçular hem de hekim birlikleri tarafından fikir birliğine varılmış olması, bu sorumluluğun, bireysel değerler ve özerkliğe saygının ahlaki önemi hakkında farklı kültürel değer ve yaklaşımların ortak bir yansıması olarak kabul edilmektedir (5, 15).

Görürörz ki, aydınlatılmış onam, iyi klinik uygulama açıısından, hasta memnuniyetinin sağlanmasına katkı sağlarken; tıp ahlakı/etik açıısından, hastanın özerkliğine saygı ve yararının sağlanması ilkelerinin gereğidir; yasal açııdan da vücut bütünlüğüne, dokunulmazlığına saldırı, ihmal, kusur, hasta haklarının ihlali gibi durum ve sanıların önlenmense yardımcı olmaktadır (23).

Aydınlatılmış Onam Nedir, Ne Değildir?

Tüm bu ahlaki, insani ve yasal gerekçeler karşın aydınlatılmış onamın ne olduğına ilişkin bazı yanlış anlamalar, olumsuz değerlendirmeler de bulunmaktadır.

Öncelikle, aydınlatılmış onam hastaya her şeyi söylemek ya da yasal geçerlilik taşıyan bir kabul; hekimi ve hastaneyi korumak için hastaya imzalatılması gereken sıradan bir rıza belgesi; katlanılması gereken ya da yasal olarak dayatılan bir baş belası, bürokratik bir süreç değildir (18, 23).

Aydınlatılmış onam, tıbbi bakım kararının biçimlendirilmesi amacıyla, hekim ve hasta tarafından birlikte yürütölen, güven ve karşılıklı saygıyı yapılandırın, her iki taraf için de eğitim etkinliği niteliğini taşıyan, aktif bir iletişim sürecidir (18, 23). Bu süreçte hekim tarafından hastaya tanısı, önerilen girişimin ya da tedavinin biçimi ve olası tehlikeleri, yararları, işlem yapılmazsa hastalığın seyirinin nasıl olabileceğı, diğeri tedavi seçenekleri ve bunların yararları, riskleri tıbbi ve teknik terimlerden sakınarak, anlayabileceğı bir dille açıklanır; ardından da, hastanın bu açıklamalara dayanarak, kendi istek ve değerleri doğrultusunda tedaviyi kabul ya da reddetmesi söz konusudur (6).

Aktif bir iletişim süreci olan aydınlatılmış onam süreci, hastanın tıbbi bir öneri arama çabası ile başlar ve hekim-hasta ilişkisi aracılığıyla da devam eder (15, 23). Bu sürecin temel amacı, hastaya anlayamayacağı türden karmaşık bilgiler yüklemek değil; bir diyalog başlatıp bunu geliştirerek sürdürebilmektir.

Onamın Çeşitleri

- **Açık/Gerçek Onam (express/explicit consent):** Hasta kendisine verilen bilgileri anlayarak, gönüllülükle resmi bir onam formunu imzalar. **Geçerli Onam (valid consent)** olarak da kabul edilir. Aydınlatılmış onam, bu kapsamda değerlendirilir (7, 16, 23).
- **Genel/Örtülü Onam (blanket consent):** Hastanın hastaneye kabulü ile birlikte, her bir işlem için ayrı ayrı aydınlatma olmadan, “yapılan tüm tetkik ve tedavileri gönüllü olarak kabul ediyorum” biçiminde genel üstü kapalı ifadelerle hazırlanmış bir rıza belgesinin imzalatılması. Ancak, onamın geçerli olması için her bir tıbbi uygulama için ayrı ayrı alınması gereklidir. Batıda genel onam formları yasal açııdan geçerli onam belgesi olarak kabul edilmemektedir (7, 16, 22).
- **Kastedilen-İma Edilen Onam/Zımnı Rıza (implied consent):** Hastanın hareketlerinden ya da sessiz kalması ve itiraz etmemesinden, rıza verdiği anlamının çıkartılmasına dayanır. Hastanın polikliniğe başvurarak muayeneye, rutin testlere ya da kolunu sıvayarak kan alınmasına izin verdiği kestetmesi; kan tetkiki yapılmasına söz ile onam vermemesine karşın itiraz etmemesi, sessiz kalması bu tür onama örnektir (7, 16, 23).
- **Varsayılan Onam/Mefruz Rıza (presumed consent):** “Eğer hasta ne yapılıcağıını bilseydi mutlaka onam verirdi” anlayışıyla

hastaya müdahale edildiği durumlarda, onamın varsayılması (farz edilmesi). Özellikle acil durumlarda ve hastanın yetersiz olması halinde yasal açıdan geçerli kabul edilebilen onamdır (7, 16, 23).

Geçerli Bir Aydınlatılmış Onam İçin Gerekli Unsurlar

Onamın geçerli olabilmesi için 4 temel unsurun (bilginin açıklanması, anlaşılması, yeterlilik ve gönüllülük) yerine getirilmesi, hem ahlaki hem de hukuksal açıdan kabulü için ön koşuldur (3, 17).

1. BİLGİNİN AÇIKLANMASI:

A. Ne Kadar/Kapsamı?

Hastanın karar vermesi için verilecek bilginin standardı olarak kabul edilen kavram **“makul bir insanın bilmek isteyeceği bilgi”** olarak tanımlanmaktadır (7). Bu genel kavram ortalama bir insanın karara aydınlatılmış katılımı için neyi bilmeye ihtiyacı olabilir? Hekim bunu neye göre belirleyecek? gibi soruları beraberinde getirmektedir.

Tedaviye/uygulamaya yönelik standart bilgi formlarının geliştirilmesi bu sorunların çözümüne yardımcı olabilir. Yine de, açıklamalar ne kadar standardize edilmeye çalışılsa da hastanın değerlerine, beklentilerine ve inançlarına göre bazı değişiklikler göstermesi ve elastikiyet tanınması kuraldır (3, 6). Ayrıca, daha önce denememiş bir girişim/tedavinin uygulanması, hastaya verilecek bilginin kapsamını genişleten önemli unsurlardan biridir.

Bilgilendirmede hastaya, hastalığın tanısı ve yapısı; düşünülen girişim/tedavi yöntemi; bu girişimin/tedavi yönteminin yararı, zararı ve tehlikeleri; varsa başka girişim/tedavi seçenekleri; bu seçeneklerin yararı, zararı ve tehlikeleri; girişimi yaptıranın/tedavi olmanın sonuçları; girişimi/tedaviyi ertelemenin sonuçları; girişimi yaptırmama/tedavisiz kalmanın sonuçları; hastanede kalış süresi; tedavi ve girişimlerin günlük yaşamına yapacağı etkiler; girişimin/tedavinin getireceği mali yük açıklanmalıdır (14, 23).

B. Ne Zaman?

Aydınlatmanın mutlaka tıbbi müdahaleye onam vermeden önce yapılması gerekir. Hastaya, onam için uygulanacak girişim/tedavi üzerinde sağlıklı bir biçimde düşünebileceği yeterli zaman tanınmalı(en az 24 saat), gerekirse yakınlarına bu konuyu danışacak zaman ve olanak sağlanmalıdır (23).

C. Kimin Tarafından?

Batı’da bilgilendirme işleminin hastaya yeterli açıklamada bulunma deneyimi ve bilgisine sahip uygun nitelikte personel (tıp öğrencisi, hemşire, teknisyen...) tarafından gerçekleştirilebileceği yaklaşımına karşın (13) ülkemizde hastayı aydınlatma yükümlülüğü kural olarak işlemi gerçekleştirecek hekime aittir. Müdahale bir ekip tarafından gerçekleştirilecekse girişime katılan hekimlerden her birinin kendi uzmanlık alanı içindeki konuda aydınlatma yapması ya da ekibin yöneticisi konumundaki hekimin tek başına açıklama yapması da mümkün olabilir.

D. Nasıl?

Bilgilendirme sözlü olarak ya da her bir girişim ya da tedavi için ayrı ayrı geliştirilmiş standart bilgilendirme broşürleri kullanılarak yapılabilir (3).

Ülkemizdeki yasal düzenlemelere göre (Hasta Hakları Yönetmeliği/1998), onam alınırken hastanın veya kanuni temsilcisinin tıbbi müdahalenin konusu ve sonuçları hakkında bilgilendirilip

aydınlatılması esas olmasına karşın mevzuatın öngördüğü istisnalar dışında (büyük cerrahi girişimler, kürtaj, organ nakli, tıbbi araştırma...) onam herhangi bir şekilde bağlı değildir.

2. BİLGİNİN ANLAŞILMASI:

Geçerli bir aydınlatılmış onamın ön koşulu olarak kabul edilir. Hekim bilginin anlaşılabilirliğini sağlayamadığında, açıklama ödevini yerine getirmemekle suçlanabilir (9). Bilginin hasta tarafından anlaşılabilmesi için hastanın kültürel düzeyi ve anlama kapasitesine uygun terimlerin kullanılması; korkutacak, panikleyip anlama ve muhakeme etme yetisini bozacak ifadelerden kaçınılması; soru sorma fırsatının verilmesi ve cesaretlendirilmesi; zaman zaman hastanın verilen bilgiyi, kendi ifadesi ile yinelemesinin istenmesi; hastanın bilgiyi anlamadığı fark edilirse, açıklamanın tekrarlanması gereklidir (3). Hasta Hakları Yönetmeliği'ne göre bilgi, gerektiğinde tercüman kullanılarak, hastanın anlayabileceği şekilde, tıbbi terimler mümkün olduğunca kullanılmadan, tereddüt ve şüpheye yer verilmeden ve hastanın ruhi durumuna uygun ve nazik bir ifade ile verilir.

3. YETERLİLİK/KAPASİTE:

Yeterlilik, "hastanın belli bir zamanda, belirli tedavi seçenekleri arasında bir seçim yapabilme kapasitesi" olarak tanımlanır ve iletişim kurma, bilgiyi anlama ve sonuç çıkarma yeteneklerinin birlikteliğini gerektirir (3,16). Yasal açıdan yeterli olmayan bir kişi, etik açıdan karar verme kapasitesine sahip sayılabilmektedir (örneğin, 16 yaşında bir genç).

Kısıtlı/mahcur, yasada belirlenen nedenlerle (akıl hastalığı, akıl zayıflığı, savurganlık, içki düşkünlüğü, kötü yaşam, kötü yönetim, hükümlü olma) hukuki işlem yapma ehliyeti kısıtlanan kişidir ve kişilerin kısıtlanma nedenleri Türk Medeni Kanunu'nun 405-408. maddelerinde tanımlanmıştır (9). Hasta Hakları Yönetmeliği'nin 24. maddesinde hasta küçük veya kısıtlı ise velisinden veya vasisinden izin alınacağını; velisinin veya vasisinin olmadığı veya hazır bulunmadığı veya hastanın ifade gücünün olmadığı hallerde, bu şartın aranmayacağını; kanuni temsilci tarafından muvafakat verilmeyen hallerde, müdahalede bulunmak tibben gerekli ise, velayet ve vesayet altındaki hastaya tıbbi müdahalede bulunulabilmesinin mahkeme kararına bağlı olduğu ifade edilmektedir.

4. Gönüllülük:

Hastanın, herhangi bir zorlama, baskı (hastanın bazı tetkikleri yaptırmayı kabul etmemesi durumunda, tedavi edilmeyerek taburcu edileceğinin söylenmesi gibi), yönlendirme (bilginin eksik ve gerçek dışı sunumu, can alıcı bilgiyi kasıtlı olarak söylememe, aşırı abartma, tutum ve davranışlarla hastaya imada bulunma vb.) veya ikna (önerilen tedavinin yalnızca yararlarına hastanın inandırılması girişimi) gibi dış faktörlerle özerkliğini zedelemeyen karar vermesi sağlanmalıdır (3).

Açıklama Ödevi ve Onam alınması Zorunluluğunun Ortadan Kalktığı Durumlar:

- **Acil girişimler:** Bu tür durumlar genelde hastanın (karar verici) yasal yeterliliğinin de eksildiği durumlar olup bilincinin kapalı olması ve geri dönülmez bir zarardan korunması için acil girişimin hızla gerçekleştirilmesi zorunlu olabilir (3). Yasal açıdan, bu durumdaki hastanın, bilinci açık olsaydı girişimi kabul edeceği farz edilir. Acil bir durumda; hasta onam verecek durumda değilse ve hali-hazırda mevcut bir vekil karar vericiye

de ulaşılamıyorsa; hekim onamsız olarak gerekli acil girişimi uygulamak sorumluluğunu taşımaktadır. Ancak onam alınmasının ihmal edildiği bu tedaviler/girişimler, yaşamın ve hayati organların tehdit altında olduğu durumlarla sınırlandırılmalıdır. Böyle bir durum olduğunda, tutulan ayrıntılı kayıtlar ile hekimi bu davranışa zorlayan koşullar açıklanamazdır.

- **Normal tedavi süreci içinde gelişen olağandışı durumların kontrol altına alınması zorunluluğu:** Eğer, tedavi için hekim önceden planlanmayan, ancak uygulanması aciliyet gerektiren ek önlemler alınmasını gerekli görüyorsa ve hastanın da bilinci kapalı ise onam almadan işlem gerçekleştirilebilir. Ancak, bu durum yasal açıdan sorumlu tutulmayı engellemektedir (3).
- Hastanın, bilincinin kapalı olduğu ve muhakeme becerilerinin zayıfladığı durumlarda, var ise aydınlatma hastanın yakınlarına/vasisine yapılır.
- **Yasal zorunluluklar:** 1960'dan beri yürürlükte olan Tıbbi Deontoloji Tüzüğü'ne göre, hekim, bazı bilgilerin açıklanmasının hastanın ruhsal ya da bedensel sağlığına zarar verebileceğini saptadığı durumlarda, onam süreci için tam bilgi vermekten kaçınabilir. Bu durum "tedavi edici ayrıcalık" olarak da tanımlanmaktadır. Hasta Hakları Yönetmeliği'nin "Bilgi Verilmesi Caiz Olmayan ve Tedbir Alınması Gereken Haller" başlıklı 19. maddesi'ne göre hastanın manevi yapısı üzerinde fena tesir yapmak suretiyle hastalığın artmasını ihtimalinin bulunması ve hastalığın seyrinin ve sonucunun vahim görülmesi hallerinde, teşhisin saklanması uygun bulunmaktadır.
- Batılı ülkelerde olduğu gibi bizde de, mahkemenin ya da devletin koruyuculuğu altındaki yetersiz kişilerin tedavisinin/girişiminin bu kişinin yararına olduğuna, mahkemenin karar verdiği durumlar ile hastanın mental durumundaki bozukluk nedeniyle hastanede alıkonulması sorumluluğunun bulunduğu durumlarda da onam şartı aranmamaktadır (16). Hastanın muayenesinin yasal açıdan zorunlu olduğu durumlarda yine de hastayla iletişim kurularak, açıklama yapılmalıdır (adli vakalar, toplu sağlığı tehdit eden bulaşıcı hastalıklar...) (3).
- Risklerin çok az ya da ender gerçekleşme olasılığının bulunduğu durumlar (örneğin hemogram için kan alınması).
- Hastanın girişim/tedavi konusunda önceden yeterli tıbbi bilgiye sahip olması (örneğin hekim olması ya da daha önce başka bir hekim tarafından bu bilgilerin verilmiş olması).
- Hastanın serbest iradesi ile bilgilendirilmeyi istememesi durumunda, ki hastanın bunu yazılı olarak beyan etmesi gerekir. Hasta Hakları Yönetmeliği'nin "Bilgi Verilmesini Yasaklama" başlıklı 20.maddesi'ne göre ilgili mevzuat hükümlerine ve hastalığın mahiyetine göre yetkili mercilerce alınacak tedbirlerin gerektirdiği haller dışında; hasta, sağlık durumu hakkında kendisine veya ailesine veya yakınlarına bilgi verilmemesini isteyebilir.
- Ayrıca, doğal afet, savaş anı, toplu kazalarda bilgilendirme hakkından bahsedilemez (9).

Yazılı Onam Formları

Onam formları yalnızca basit bir rıza kâğıdı değildir, hastanın güvenli bir seçim yapmasına katkıda bulunacak bilgiler içermelidir. Yazılı onam formları, hastanın aydınlatılmış karar vermesini sağlamak için gerekli tüm bilgilerin açıklandığını belgelemeli; anlaşılabilir, açık ve sade olmalı; gerekirse, özel açıklamaların yapılabilmesi için boşluklar bırakılmalı; okunması sağlanmalı, hastaya bunun için uygun ortam ve zaman yaratılmalı; hastayla birlikte, sorumluluğu alan hekimin de imzalayacağı bir yer bulunmalıdır. Bu belgeler, sorumluluğun birlikte paylaşıldığının göstergesidir ve hekim-hasta ilişkisinin ahlaki temelini oluşturan güven ilişkisini yapılandıracaktır (19).

Cerrahi/invaziv süreçler, kemoterapi/radyoterapi uygulamaları, radyolojik/girişimsel süreçler, tıbbi araştırmalar, eğitim amaçlı muayeneler ve tıbbi muayeneler öncesinde yeterli bilgilendirme yapıldığı ve onam alındığının belgelenmesi önemlidir (23).

Hastanın Girişimi/Tedaviyi Reddetme ya da Onamını Geri Çekme Hakkı Var mıdır?

Hasta Hakları Yönetmeliği'nin 25. maddesi'ne göre kanunen zorunlu olan haller dışında ve doğabilecek olumsuz sonuçların sorumluluğu hastaya ait olmak üzere, hasta kendisine uygulanması planlanan veya uygulanmakta olan tedaviyi reddetmek veya durdurulmasını istemek hakkına sahip olup bu halde, doğacak sonuçların hastaya veya kanuni temsilcilerine veyahut yakınlarına anlatılması ve bunu gösteren yazılı belge alınması gerekir ve düzenlemede bu hakkın kullanılmasının, hastanın sağlık kuruluşuna tekrar müracaatında hasta aleyhine kullanılamaması şartının bulunması ahlaki açıdan önemlidir.

Ayrıca, hayati veya hayati organlardan birisini tehdit eden acil haller haricinde, rızanın her zaman geri alınması mümkündür ve rızanın müdahale başladıktan sonra geri alınması, ancak tıbbi yönden sakınca bulunmaması şartına bağlanmakta olup bu yaklaşımın özerkliğe uygunluğu tartışmaya açıktır.

Aydınlatılmış Onamı İhmal Etmenin Yasal Sonuçları

Çağdaş hukuk sistemleri, tıbbi uygulamalarda hastanın onamının varlığını, hekimin eylemlerinin hukuka uygunluğunun ana unsuru olarak kabul etmekte olup onamın alınmaması durumu hukuki ve cezai sorumluluk doğurmakta; ayrıca, hekim bilginin anlaşılabilirliğini sağlayamadığında, açıklama ödevini yerine getirmemekle de suçlanabilmektedir (9, 21).

Kanıtlayıcı yükümlülüğünün hekime ait olması, herhangi bir davada hekimin hastasını aydınlattıktan sonra onamını elde ettiğini kanıtlanmasını gerektirmektedir (9). Özel hukukta da hekim-hasta ilişkisi sözleşmeye dayandırılmakta olup bu sözleşmenin kurulabilmesinin ilk koşulu hastanın onam vermiş olmasıdır. Hekimin cezai sorumluluğu açısından, onamın ikna yani aldatarak /hile ile elde edilmiş olması, doktorun irtikap (kötü bir iş yapma) suçu ile yargılanmasına neden olmaktadır.

Öneriler

Hekim-hasta ilişkisinin çağdaş bir biçimde yapılandırılmasının temel koşulu olan aydınlatılmış onam süreci, iyi klinik uygulama açısından hasta memnuniyetinin sağlanmasına katkı sağlarken, tıp etiği açısından hastanın özerkliğine saygı ilkesinin gereğidir ve yasal açıdan vücut bütünlüğüne, dokunulmazlığına saldırı, ihmal, kusur, hasta haklarının ihlali gibi durum ve sanıların engellenmesini de sağlamaktadır.

Durumla ilgili tüm seçeneklerin açık ve dürüst bir şekilde hekim tarafından ortaya konmadan ve seçeneklerin hastayla birlikte değerlendirilmeden, yalnızca formaliteden bir kağıt imzalatılarak alınan onamın hukuki açıdan geçerli kabul edilmemesinden çok öte; hastanın, sırf insan olması nedeniyle kendi geleceğini belirleme hakkına saygı gösterilmesi yönündeki ahlaki gereklilik kanımca yasalarda önce gelmektedir ve gelmelidir.

Bu uygulamanın bir baş belası, dayatılmış bir kağıt imzalatma işi değil de, zaten doğada uygulanan ya da uygulanması gereken bir süreç olduğu bilincinin, eğitimlerle hekimlere verilmesi; tıp öğrencilerine eğitiminin daha ilk gününden başlayarak bu sürecin insana saygının bir unsuru olduğu düşüncesini ilke haline getirerek içselleştirmelerinin sağlanması ve beraberinde hastaların ve hatta toplumun tümünün bu insani hak konusunda bilinçlendirilerek, gerektiğinde zorla haklarını aramaları konusunda desteklenmeleri, kimi zaman içi boş, adı bile bir tuhaf olarak nitelenen aydınlatılmış onam kavramının insani bir süreç olarak hak ettiği biçimde içinin dolmasını sağlayacaktır kanısı ve ümidindeyim.

Kaynakça:

- Aydın, E. (2003) “Tıp Etiğinde Hasta Özerkliğine Saygı İlkesi”, Erciyes Tıp Dergisi, sayı: 25(2), s. 92–97.
- Boyd, K. M; Higgs, R; Pinching A. J. (1997) “Paternalism”. The New Dictionary of Medical Ethics, London; BMJ Publishing Groups). s. 181.
- Barrowman, B; Latus, A. (2003) “Ethical/Legal Aspects of Consent to Investigation or Treatment”.
<http://www.ucs.mun.ca/~alatus/ISD1/ISD1Session%203Consent.ppt>.
- Doyal, L.(2002) “Good clinical practice and informed consent are inseparable”, Heart, sayı: 87, s. 103-105.
- Doyal, L. (2001) “Communicating and understanding risk/informed consent: moral necessity or illusion?”, Quality in Health Care, sayı: 10, s.129–133.
- Edward, K. A. (1999), (1998). “Informed Consent”, Ethics in Medicine University of Washington School of Medicine.
<http://eduserv.hscer.washington.edu/bioethics/topics/consent.html>.
- Ersoy, N. (2003) “Aydınlatılmış Onam”, Çağdaş Tıp Etiği (edt. Demirhan ve ark.), İstanbul: Nobel Tıp Kitabevi. s. 204–234.
- Gordons, T; Edwards W. S. (1997). Doktor-Hasta İşbirliği. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Gülhan, Y. “Hastaların Bilgilendirilmesi ve Bilgilendirilmiş Onam”.
http://www.sabem.saglik.gov.tr/Akademik_Metinler/goto.aspx?id=2515
- Habiba, M. A. “Examining Consent Within the Patient-Doctor Relationship”. J Med Ethics 2000; 26:183-187
- Haris, J. (1998) Hayatın Değeri, Tıp Etiğine Giriş, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Haris, J. (2003). “Consent and End of Life Decisions”, Journal of Medical Ethics sayı:29, s. 10–15.
- Lara, M. C; la Fuente. (1990) “On Informed Consent”, Bioethics: Issues and Perspectives (edt: Connor, Fuenzalida-Puelma). Washington: Pan American Health Organization. s. 59–66.
- Latus, A. (2002) Autonomy & Paternalism, Ethics/Humanities/Health Law.
<http://www.ucs.mun.ca/~alatus/ClinicalSkills/Class12Autonomy&Paternalism.ppt>
- Mazur, D. M. (2003) “Influence of The Law on Risk and Informed Consent”, British Medical Journal, sayı: 327, s. 731–734.

- McCormick, T. M. (2006) "Informed Consent: Its Basis, Problems and Uncertainties", UW School of Medicine.
<http://courses.washington.edu/mhe523/Session7.ppt>
- Messer, N. G. (2004) "Professional-Patient Relationships and Informed Consent", Postgraduate Medical Journal, sayı: 80, s. 277-283.
- Nandi, P. L. (2000) "Ethical Aspects of Clinical Practice", Archieve of Surgery, sayı: 135. s. 22-25.
- O'Neill, O. "Some Llimits of Informed Consent", Journal of Medical Ethics, sayı: 29, s. 4-7.
- Özlü, T. (2006) "Hasta Hakları Perspektifinden Hekim-Hasta İlişkisi".
http://www.istanbul saglik.gov.tr/w/hashak/birimlerimize/hasta_hekim.asp
- Pilotto, F; Pierluigi, B. (2003) "Informed Consent: Between Ethics and Law/Reproduced Abridged and Edited, from "Dolentium Hominum",
http://www.catholicdoctors.org.uk/CMQ/May_2003/informed_consent.htm
- Sert, G. (2004) "Hasta Hakları-Uluslararası Bildirgeler ve Tıp Etiği Çerçevesinde", İstanbul: Babil Yayınları. s. 206-236.
- Thirumoorthy, T. (2006) "The Anatomy of Informed Consent",
http://www.sma.org.sg/whatsnew/ethics/sg_h_Y2_S5_thiru.ppt

SAĞLIKLA İLGİLİ ULUSAL VE ULUSLARARASI BELGELER IŞIĞINDA “HEKİM SIRRI VE GİZLİLİK” KAVRAMLARI

Dr. Esin KARLIKAYA

İstanbul Üniversitesi, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, Deontoloji ve Tıp Tarihi
Anabilim Dalı

Dr. İnci HOT

İstanbul Üniversitesi, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, Deontoloji ve Tıp Tarihi
Anabilim Dalı

Özet: Hekimle hasta arasındaki ilişkinin temel dayanağı güvendir. Bu güven ancak zararlı olmamak, yarar sağlamak, doğru söylemek, hastanın özel hayatına saygı ve sırlarının korunması ile sağlanabilir. İlkçağlardan beri bu süreç hiç değişmemiş; bu güveni kurmak amacıyla ortaya konan farklı hekim antları, aynı temel kavramları kapsayacak biçimde şekillendirilmiştir. Bugün ülkemizde de genç hekimler, bitirdikleri tıp fakültelerinin hekim antları dahilinde hastasının sırrını saklamaya yemin ederek kutsal mesleklerine başlamanın ilk adımını atmaktadırlar.

Hekim ile hasta arasındaki ilişkinin ve bu ilişki sebebi ile öğrenilen her türlü bilginin, hastanın mahremiyetine saygı bakımından gizli olduğu kabul edilmektedir. Mahremiyete saygı en önemli hasta hakları arasında yer almasına karşın; kimi durumlarda hastaya ait bilgilerin açıklanması hem etik hem de yasalar açısından uygun sayılmaktadır.

Bu çalışmada hekim sırrı ve gizlilik kavramlarının ahlaki ve yasal dayanakları, tıpta önemi, sırrı korumanın kritik olduğu durumlar ile sırrı açıklamanın koşulları, ulusal ve uluslar arası belgeler ışığında açıklanmaya çalışılacaktır.

Anahtar sözcükler: sır, gizlilik, tıp, ulusal belgeler, uluslararası belgeler, etik
Abstract: The primary base for the relation between physician and patient is trust. This trust could only be provided by being harmless, beneficial, right and respectful to the private life of patient. Since the ancient ages, this process has never changed, and the different physician oaths to establish this trust were formed to cover the same fundamental concepts. Today, young doctors give a physician oath at the time of graduating, stating that they commit to keep the secrets of their patients confidential. This is the first step to their professional career.

Any relation between physician and patient and any information received out of such relation is considered confidential with regard to respect to the patient privacy. Yet, respect to confidentiality is among the most important patient rights, disclosure of such information could be welcome in some cases due to ethical or legal reasons.

In this study, the ethical and legal base of physician secret and confidentiality concepts, their importance in medicine, the situations where it is critical to keep a secret confidential as well as the cases where disclosure is allowed, will be described under the light of national or international documents.

Keywords: secret, confidentiality, national documents, international documents, ethics

SAĞLIKLA İLGİLİ ULUSAL VE ULUSLARARASI BELGELER İŞİGİNDA “HEKİM SIRRI VE GİZLİLİK” KAVRAMLARI

Hekime başvuran kimse, sağlığına kavuşmak için kendisi veya yakınları ile ilgili bazı özel bilgileri aktarmak durumundadır. Hekim bu bilgilerin yanı sıra bireyin kendisine özgü, başkaları tarafından bilinmesini istemeyeceği özellikleri hakkında da bilgi sahibi olmaktadır(18).

Tıbbın ahlaki ilkeleri arasında yer alan sır saklama ve gizlilik kavramlarının kökleri Antikçağ hekimliğine kadar uzanmaktadır. Tıpta sır, açıklanması hastanın maddi ya da manevi varlığına zarar verebilecek, güvene dayalı olarak, korunması amacıyla başkasına emanet edilen bilgi; gizlilik de kişisel bilgilerin yalnızca iki taraf arasında paylaşılması, bunların başkalarına aktarılması olarak tanımlanabilir(10).

Meslek Sırrı ve Gizliliğin Korunması

Meslek sırrı, bir mesleğin yapılması sırasında öğrenilen, sır sahibi tarafından açıklanmaması öngörülen ve gerçekte başkaları tarafından bilinmeyen, bireyin özel yaşamına ilişkin bilgi ve olay olarak tanımlanmaktadır. Hastanın başkaları tarafından bilinmeyen ve duyulması hoş karşılanmayacak özellikleri ve hastalıkları hekim sırrı sayılır. Örneğin, toplumun ayıplamasını, tiksinsmesini, hastanın ekonomik durumunu ve geleceğini etkileyen hastalık, yasal olmayan kürtaj, evli olmayan kadının çocuk doğurması veya düşürmesi, imtihan girişimi gibi toplum içerisinde kişinin onur ve saygınlığı ile ilgili olaylar sırdır. Meslek sırrı yalnızca hastanın aktardıklarından ibaret değildir, hekimin muayene bulguları da sır kapsamındadır.

Toplumun üzerinde durmadığı, her yerde söylenebilen hastalıklarla ilgili bilgiler ya da hastanın herkes tarafından bilinen yönleri sır değildir; ancak hasta bu tip sağlık durumlarının gizli tutulması için hekimden istenmişse aynı şekilde meslek sırrı olarak saklanmalıdır (18).

Sırrın ve Gizliliğinin Korunmasının Tıbbi Etkileri

Tıpta gizliliğin korunması ve sağlık çalışanının sır saklayacağı inancı, bir yandan hastaları tıbbi sorunları konusunda yardım alma açısından cesaretlendirirken; diğer yandan hekim-hasta ilişkisinin güvene dayalı bir biçimde şekillenmesini, tedavinin seyrini etkileyebilecek her türlü bilginin hekime aktarılmasını ve sonuçta da bakımın kalitesinin ve güvenliğinin artmasını sağlar(17).

Hekimlikte Sır Saklamanın Ahlaki Temelleri

Tıp etiği açısından hekimin hastasının sırrını koruması gerektiği hem ahlaki bir ödev hem de tanının doğru konması, tedavinin işbirliği içinde sürdürülmesini sağlaması açısından hastaya zarar vermeme ve yararını sağlama ilkelerinin de bir gereğidir. Ayrıca, özerkliğe saygı, diğerlerine saygı ve güven ilkeleri de kavramın ahlaki açıdan temellendirilmesinde önemlidir(7).

Gizliliğin korunması insanın sırf insan olmak nedeniyle sahip olduğu değerlerin korunmasıyla da doğrudan ilişkili olmakla birlikte bu hak ölümden sonra bile sürmektedir.

Hekim Antlarında Sır

Hekimle hasta arasındaki ilişkinin temel dayanağı güvenidir. Güven de, zararlı olmamak, yarar sağlamak, doğru söyleme ve sırların korunması ile sağlanabilir. İlkçağlardan beri bu süreç hiç değişmemiştir (8). Bu güveni kurmak, temellendirmek ve sürdürmek amacıyla ortaya konan hekim antlarında sır kavramı olmazsa olmaz bir unsur olarak yerini almaktadır:

- **Hipokrat Andı (M.Ö.5.yy):** “...Gerek sanatımın icrası, gerekse sanat icrası dışında görüp işittiklerimden açıklanmasına lüzum olmayanları sır olarak saklamayı bir ödev olarak bilerek ifşa etmekten şakinacağım...”(3).
- **İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Diploma Andı:** “...Mesleğim dolayısıyla öğrendiğim sırları saklayacağım...”(3).

- **Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Diploma Andı:** "...Gerek sanatımı uygularken, gerekse onun dışında; görüp iştiklerimi bir sır olarak saklayacağım...." (14).
- **Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Hekim Andı:** "...Benden hizmet bekleyen kimselerin sırlarına saygılı olacağıma ve onları saklayacağıma...." (5).

Dünya Hekimler Birliği Bildirgelerinde "Sır"

Dünya Hekimler Birliği (DHB) tıp ahlakı, tıp eğitimi, toplumsal olaylar ve genel olarak güncel tıp konularında ortaya çıkan, doğru davranış biçiminin henüz kesin olmadığı tartışmalarda, yararlı bir yol gösterici olabilecekleri umuduyla yönergeler sunmaktadır. Dünyanın her bölgesinden ve çok sayıda tıp uzmanının görüşlerinin değerlendirilmesi ile ortaya çıkan bu yönerge ve duyurular "Dünya Tabipler Birliği görüşü" olarak bir yetke taşımakla birlikte zorlayıcı bir gücü yoktur; ancak yıllardır uluslararası tıp uygulamalarında yol gösterici olarak evrensel kabul görmektedirler(15).

DHB'nin birçok belgesinde hekim sırrı ve tıbbi uygulamalarda gizliliğin korunmasının esaslarına dair bölümler yer almaktadır (15):

- **Cenevre Bildirgesi (Mesleğe Bağlılık Yemini):** Bu metinde "hekimin tıp mesleğine bir üye olarak kabul edildiği andan itibaren kendisine verilmiş olan sırlara, hastanın ölümünden sonra bile saygı göstereceği" ifade edilmektedir.
- **Hekimlik Ahlakı Uluslararası Yasası:** Belgede "hekimlerin, hastalarının, meslektaşlarının, sağlık mesleğinin öteki çalışanlarının haklarına saygı gösterecekleri, hastalarının duyduğu güveni sarsmayacakları gibi genel ödevlerinin yanında, hastaya karşı görevleri içinde hastasının ölümünden sonra bile, hakkında bildiği her şeyle ilgili bütün gizliliği sürdüreceği" belirtilmektedir.
- **Silahlı Çatışma Dönemlerine İlişkin Kurallar:** Hekimin, "hasta ve yaralıların özellikle çatışma sırasında bakımlarını düzenleyen kurallar kapsamında tıbbi görev ve sorumlulukların yerine getirmesinin hiçbir koşulda suç sayılmayacağı ve mesleki gizliliği gözetmesi nedeniyle kovuşturulmayacağı" belirtilmektedir.
- **Bütün Ulusal Bakım Sistemleri İçin Sağlık Bakımı Sunulmasında 12 İlke:** Belgenin 6. maddesine göre "hekim-hasta ilişkisinin gizlilik yönü, hastanın tedavisinin ve daha sonraki kontrollerinin her evresinde bulunan herkes tarafından kabul edilmeli ve gözetilmeli, yetkililer de bu konuya gerekli saygıyı göstermelidir".
- **Helsinki Bildirgesi-İnsan Denekler Üzerindeki Biyomedikal Araştırmalar İçin Hekimlere Yol Gösterici Öneriler:** Belgede, "araştırmadaki denegin kendi bütünlüğünü koruma hakkına her zaman saygı gösterilmesi, alınan her bir önlem için bir yandan denegin özel yaşamı dikkate alınması gerektiği" belirtilmektedir.
- **Bilgisayarların Tıpta Kullanışına İlişkin Duyuru:** Bildirgede, "ulusal tıp birliklerinin hastalar ile ilgili bilgilerin kişiselliğini, güvenliğini ve gizliliğini sağlamak için olası bütün adımları atmaları gerektiği; ulusal hekim birliklerinin, elektronik işlemlere ilişkin olarak hastanın kişisellik, güvenlik ve gizlilik haklarının zedeleyebilecek ya da ortadan kaldırmayacak bir yasa çıkarmaya yönelik herhangi bir çabaya karşı çıkmaları gerektiği" belirtilmektedir.
- **Lizbon/Bali Bildirgesi-Hasta Hakları:** Ülkemizde 1998'de yürürlüğe giren Hasta Hakları Yönetmeliği'nin dayanaklarından

biri olup “hastanın, kendisiyle ilgili tıbbi ve kişisel bilgilerinin gizliliğine gereken saygıyı göstermesini hekimden beklemeye hakkı vardır”.

- **Spor Hekimliğinde Sağlık Bakımının İlişkilerine İlişkin Bildirge:** 10. maddesine göre “hekimliğin bütün öteki dallarında olduğu gibi, spor hekimliğinde de kişiye ait bilgilerin gizliliğine özen gösterilmeli; özellikle profesyonel sporcu ve atletlerin tıbbi bakıma yönelik gizlilik hakkı korunmalıdır”.
- **Çocukların Hırpalanması ve İhmali Konusunda Tutum:** 18.maddeye göre “çocuk hırpalanması olgularında hastaların gizlilik hakları olduğu unutulmamalı; taciz ne olursa olsun (fiziksel, ruhsal ve cinsel) rapor yalnızca ilgili kuruma verilmelidir”.
- **AIDS Geçici Bildirisi:** 7 ve 8. maddelere göre “hasta bilgisine erişim, hastaya yardım etmek veya hasta ile yakından ilgili sağlığı korumak konusunda yasal hakka sahip tıbbi bakım personeli ile sınırlı olmalı; AIDS hastaları ve taşıyıcılarının kimliği, toplumun sağlığı aksini gerektirmediği sürece açıklanmadan saklanmalıdır”.
- **Sağlık Bakımında Devamlı Kalite Geliştirilmesi Konusunda Ana Hatlar:** Bildirgede, “iyi, kaliteli iş için standartlar kapsamında kâğıt veya bilgisayar üzerine kayıtlı hasta verilerinin gizlilik konusundaki zorunluluklar hesaba katılarak dikkatle yazılmaları, korunmaları gerektiği; hasta kayıtlarının kalite değerlendirmesinde kullanılabileceğinin hastalara haber verilmesi gerektiği bildirilmekte; tıbbi kayıtların gizli tutulması ve tüm raporlar, fotoğraflar, video görüntüleri ve karşılaştırmalı veriler, ilgili hastanın bir değerlendirme içerisinde belirlenemeyeceği bir şekilde sunulması gerektiği” ifade edilmektedir.

Uluslararası Bazı Belgelere “Sır”

- **Avrupa’da Hasta Haklarının Geliştirilmesi Bildirgesi:** Dünya Sağlık Örgütü Avrupa Bürosu’na düzenlenen toplantı sonrasında yayımlanan “Avrupa Hasta Haklarının Geliştirilmesi Bildirgesi”nde (1994), sır konusu insan hakları ve değerleri, bilgilendirme ve onaydan sonra 4.ana başlık olarak “Mahremiyet ve Özel Hayat” başlığı altında geniş olarak tanımlanmıştır (13).
- **UNESCO İnsan Genomu ve İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi:** UNESCO’nun 29. Genel Konferansı’nda “insan genomu üzerindeki araştırmaların ve bunlardan kaynaklanan uygulamaların bireylerin ve bütünüyle insan neslinin sağlık şartların iyileştirilmesi hususunda geniş imkanlar yarattığı, ancak bu araştırmaların, genetik karakterlere bağlı ayrımcılığın tüm şekillerini yasaklamanın yanı sıra insan onuruna, özgürlüğüne ve insan haklarına tam saygı gösterilmesi” gerektiği vurgulanarak kabul edilen ve 11 Kasım 1997’de açıklanan “İnsan Genomu ve İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi”nde, gizliliğin korunmasına dair konular “İlgili Kişilerin Hakları” başlığı altında beyannamenin ikinci bölümünde tanımlanmaktadır(22).
- **Avrupa Konseyi İnsan Hakları ve Biyotıp Sözleşmesi:** Avrupa Konseyi tarafından 4 Nisan 1997’de kabul edilen

“Biyoloji ve Tıbbın Uygulanması Bakımından İnsan Hakları ve İnsan Haysiyetinin Korunması Sözleşmesi: İnsan Hakları ve Biyotıp Sözleşmesi” ile sözleşmenin taraflarınca “tüm insanların onurunu ve kimliğini koruyacak biçimde biyolojinin ve tıbbın uygulaması ve ayırım yapmadan herkesin bütünlüğüne ve diğer hak ve özgürlüklerine saygı gösterilmesi ilkelerinin güvence altına alınması” hedeflenmiştir. Bu sözleşmenin 3.bölümünde özel yaşama saygı gösterilme hakkından söz edilmektedir. Kişilere ait bilgilerin korunması da bunun bir gereğidir (4).

Bu Sözleşme, Türkiye Cumhuriyeti tarafından 4 Nisan 1997 tarihinde imzalanmış; Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından da 3.12.2003 tarihinde onaylanmış ve buna dair Kanun, “Biyoloji ve Tıbbın Uygulanması Bakımından İnsan Hakları ve İnsan Haysiyetinin Korunması Sözleşmesi: İnsan Hakları ve Biyotıp Sözleşmesinin Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun” adıyla ve 5013 Kanun numarası ile 9 Aralık 2003 tarihli ve 25311 sayılı Resmî Gazete’de yayınlanarak aynı tarihte yürürlüğe girmiştir.

- **Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı:** AB vatandaşlarının temel haklarını ve AB’nin vatandaşlarına karşı sorumluluklarını düzenleyen belge 7-8 Aralık 2000’deki “Nice Zirvesi”nde onaylanmıştır. 7.madde kişisel ve aile hayatına saygı hakkını tanımlarken, 8. madde kişisel bilgilerin korunması hakkına ilişkin ilkeleri düzenlemektedir. Belgeye göre “herkes, kendisine ilişkin kişisel bilgilerin korunmasını isteme hakkına sahiptir; bu tür bilgiler, belirtilen amaçlar için ve ilgili kişinin muvafakatine veya yasada öngörülen diğer meşru temellere dayalı olarak adil şekilde kullanılmalıdır ve herkes, kendisi hakkında toplanmış olan bilgilere erişme, bunlarda düzeltme yaptırma hakkına sahiptir” (1).
- **Hasta Haklarına İlişkin Avrupa Statüsü (Ana Sözleşmesi):** 2002’de Roma’da AB’ne üye ülkelerce kabul edilen bu belgede yayınlanan 14 temel hasta hakkından biri gizliliğin korunmasıdır. Belgeye göre “her birey kişisel bilgileri, sağlık durumu, yapılan teşhis ve tedavi konularında bilginin yanı sıra teşhis ve tedavi yapılırken veya özel ziyaretlerinin gizli tutulmasını talep etme hakkına sahiptir. Bireyin sağlık durumuna veya ona uygulanan tıbbi/cerrahi tedaviye ilişkin bilgi ve veriler gizli olmalı ve öyle muhafaza (korunmalıdır) edilmelidir. Tıbbi/cerrahi müdahale sırasında bile kişisel gizliliğe saygı gösterilmeli, yani uygun ortamda yapılmalı ve gerçekten orada bulunması gerekli olan kişiler (hastanın onayı veya özel bir talebi olması durumları hariç) nezdinde yapılmalıdır”(12).

Ulusal Düzenlemelerimizde “Sır”

- **T.C. Anayasası (1982):** Özel hayatın ve aile hayatının korunmasının temel haklar arasına alındığı 20. madde ile kişinin özel yaşamını oluşturan en önemli unsurlardan biri olan kişiye ait sırların saklanması da güvence altına alınmaktadır (16).
- **Türk Medenî Kanunu (2001):** 24. maddesine göre “hukuka aykırı olarak kişilik hakkına saldırılan kimse, hâkimden, saldırıda bulunanlara karşı korunmasını isteyebilir; kişilik hakkı zedelenen kimsenin rızası, daha üstün nitelikte özel veya

kamusal yarar ya da kanunun verdiği yetkinin kullanılması sebeplerinden biriyle haklı kılınmadıkça, kişilik haklarına yapılan her saldırı hukuka aykırıdır". (16)

- **Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu (CMUK/2004):** 46. maddesi kapsamında; "hekimler, dış hekimleri, eczacılar, ebeler ve bunların yardımcıları ve diğer bütün tıp meslek veya sanatları mensupları, bu sıfatları dolayısıyla hastaları ve bunların yakınları hakkında öğrendikleri bilgileri nedeniyle tanıklıktan çekilebilirler ancak ilgilinin rızasının varlığı halinde, tanıklıktan çekinemezler". (6)
- **Tıbbi Deontoloji Nizamnamesi (1960):** 4. maddesinde "tabip ve dış tabibinin, meslek ve sanatının uygulaması nedeniyle öğrendiği sırları, yasal zorunluluk olmadıkça açıklayamayacağı, tıbbi toplantılarda sunulan veya yayınlarda tanımlanan olgularda, hastanın kimliğinin açıklanamayacağı" belirtilmekte olup Türk Medeni Kanunu'nun 24 ve 25. maddelerinde (22.11.2001) bu yükümlülük koruma altına alınmıştır(19).
- **Yataklı Tedavi Kurumları İşletme Yönetmeliği (1983):** Poliklinik muayenelerinde gizlilik prensiplerine riayetın esas olduğu belirtilmektedir(21).
- **Ana-Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması Merkezleri Hakkında Yönetmelik (1997):** Merkezde verilen bütün hizmetlerin, hedef gruplarının ihtiyaç, istek ve değer yargıları temel alınarak en üst düzeyde toplum katılımı sağlanarak, en az zaman kaybı, en yüksek tıbbi ve teknik yeterlilik ve ekip hizmeti anlayışı içinde, süreklilik taşıyacak biçimde, bilgilendirme, rıza alma, mahremiyete ve gizliliğe saygı gibi tıp etiği ilkeleri ile uygunluk içinde sunulacağı belirtilmektedir (21).
- **Hasta Hakları Yönetmeliği (1998):**

Mahremiyete Saygı Gösterilmesi (Madde 21)- Hastanın mahremiyetine saygı gösterilmesi esastır. Hasta, mahremiyetinin korunmasını açıkça talep de edebilir. Mahremiyete saygı gösterilmesi ve bunu istemek hakkı;

a-Hastanın, sağlık durumu ile ilgili tıbbi değerlendirmelerin gizlilik içerisinde yürütülmesini,

b-Muayenenin, teşhisin, tedavinin ve hasta ile doğrudan teması gerektiren diğer işlemlerin makul bir gizlilik ortamında gerçekleştirilmesini,

c-Tıbben sakınca olmayan hallerde yanında bir yakınının bulunmasına izin verilmesini,

d-Tedavisi ile doğrudan ilgili olmayan kimselerin, tıbbi müdahale sırasında bulunmamasını,

e-Hastalığın mahiyeti gerektirmedikçe hastanın şahsi ve ailevi hayatına müdahale edilmemesini,

f-Sağlık harcamalarının kaynağının gizli tutulmasını kapsar

Ölüm olayı, mahremiyetin bozulması hakkını vermez. Eğitim verilen sağlık kurum ve kuruluşlarında, hastanın tedavisi ile doğrudan ilgili olmayanların tıbbi müdahale sırasında bulunması gerekli ise önceden veya tedavi sırasında, bunun için hastanın ayrıca rızası alınır.

Bilgilerin Gizli Tutulması (Madde 23)- Sağlık hizmetinin verilmesi sebebiyle edinilen bilgiler, kanun ile müsaade edilen haller dışında, hiçbir şekilde açıklanamaz.

Kişinin rızasına dayansa bile, kişilik haklarından bütünüyle vazgeçilmesi, bu hakların başkalarına devri veya aşır şekilde sınırlandırılması neticesini doğuran hallerde bilginin açıklanması, bunlar açıklayanın hukuki sorumluluğunu kaldırmaz.

Hukuki ve ahlaki yönden geçerli ve haklı bir sebebe dayanmaksızın hastaya zarar verme ihtimali bulunan bilginin ifşa edilmesi, personelin ve diğer kimselerin hukuki ve cezai sorumluluğunu da gerektirir.

Araştırma ve eğitim amacıyla yapılan faaliyetlerde de hastanın kimlik bilgileri, rızası olmaksızın açıklanamaz.(21).

- **Hekimlik Meslek Etiği Kuralları (1999):** Türk Tabipleri Birliği'nce yayınlanan Hekimlik Meslek Etiği Kuralları'nın 9. maddesi "Sır Saklama Yükümlülüğü"ne ait olup "hekimin hastasından mesleğini uygularken öğrendiği sırları açıklayamayacağı; hastanın ölmesi ya da hekimle ilişkisinin sona ermesi hekimin bu yükümlülüğünü ortadan kalkmadığı; hastanın onam vermesi ya da sırrın saklanması hasta ya da öteki insanların yaşamını tehlikeye sokması durumunda, hastanın kişilik haklarının zedelenmemesi koşuluyla, hekim bu sırrı saklamakla yükümlü olmadığı; yasal zorunluluk durumunda hekimin rapor düzenlemesi de meslek sırrın açıklanması anlamına gelmeyeceği; hekimin tanık ya da bilirkişi olarak mahkemeye çağırılması durumunda olayın meslek sırrı olduğunu ileri sürerek bu görevlerinden çekilebileceği" ifade edilmektedir (20).

Sır Ne Zaman Açıklanabilir?

1969 yılında, California-Berkeley Üniversitesi'nde çalışan bir psikolog, Prosenjit Poddar adındaki öğrenciyi tedavisi sırasında, gencin çıkma teklifini reddeden Tatiana Tarasoff adındaki diğer bir öğrenciyi öldürmeye niyetli olduğunu öğrenerek durumu üniversite polisine haber verir, polis genç adamı sorgulanmak üzere tutuklar, ancak mantıklı hareketlerini görünce onu serbest bırakır. Hastanın tedavisini kesmesinin yanında psikologun amiri ondan bu konuda bir daha hiç kimseye konuşmamasını ister ve iki ay sonra Poddar, Tarasoff'u öldürür. Genç kızın anne ve babası daha sonra üniversiteye, terapist ve amirine dava açarlar. Mahkeme, eyalet tarafından yetkilendirilmiş olan terapistin olası kurbanı hayatının tehlikede olduğu konusunda uyarılması gerektiği konusunda karar alır" ve bu dava tıp literatürüne "Tarasoff Görevi olarak girer (9).

Ülkemizde birkaç yıl önce ünlülerin psikiyatristi olarak tanınan bir hekimin yayınlanan kitabında kamuoyunun yakından tanıdığı bazı sanatçılar hakkındaki özel açıklamaları büyük tepki toplamış; ilgili tabip odası tarafından hastaların yazılı izni alınmadan böyle kitapların yazılmasının tıp ahlaki ve etik kurallara aykırı olduğunu belirterek, hakkında soruşturma başlatılmış; ilgili uzmanlık dernekleri de söz konusu hekimi kınamışlardır (11).

Gizliliğin korunmasının tıbbi bakımın temel ilkelerinden biri olmasına ve hekimlerin hastasının rızası olmadan onunla ilgili bilgileri açıklayamayacağı ilkesine karşın, yukarıda yaşananlar gibi çeşitli gerekçelerle sırrın saklanması mutlak bir kural değildir.

Durumdan zarar görebilecek diğer bireylerin (örneğin AIDS'li bir hastanın eşi) korunması ya da yasal zorunluluklar nedeniyle bilginin açıklanması gerekebilir (2, 7). Ancak, sırrın açıklanması yükümlülüğü,

hekimin bu sorumluluğunun gerekçelerini açıklamadan önce hastayla tartışması yükümlülüğünü bertaraf etmemektedir. Sır niteliği taşıyan bilginin mutlaka açıklanması gerekiyorsa, beraberinde bu işlemin yalnızca yasalardan çizdiği zorunluluklarla minimize edilerek, hastaya ve haklarına en az zarar verecek biçimde yapılması hekim için ahlaki bir yükümlülüktür(2). Aşağıdaki durumlarda meslek sırrının açıklanması ahlaki ve yasal açıdan haklı görülmektedir (18):

- Hastasının açık rızası bulunması durumunda; ancak açıklamanın zararlı sonuçları olacağı durumlarda hekim yine de sırrı korumalıdır.
- Bilimsel ve eğitim amaçlı toplantılarda (hastanın kimliğinin saklanmasına gerekli özen gösterilerek).
- Umumi Hıfzısıhha Kanunu'nun 57 ve 58. maddelerinde tanımlanan bulaşıcı hastalıkların ihbarı durumunda.
- Ceza Muhakemeleri Usulleri Kanunu'nun (CMUK/2004) 46. ve Hukuk Muhakemeleri Usulleri Kanunu'nun (HMUK/1929) 245. maddesi hükümlerine göre tanıklıktan çekilemeyecek durumlarda;
- Verdiği raporun gerçeğe uygun olmadığı ileri sürülürse (çaresizlik durumu=ıztırar) gerçeğin kanıtlanması için meslek sırrını açıklayabilir.
- Türk Ceza Kanunu'nun 280. maddesi kapsamında, öğrendiği sırrın bir suç oluşturmaması durumunda. Bu maddeye göre, acil servise veya sağlık ocağına müracaat eden her türlü ateşli silah ve patlayıcı madde ile olan yaralanmalar, kesici, kesici-batıcı-delici-ezici alet yaralanmaları, trafik kazaları, düşmeler, iş kazaları, zehirlenmeler, yanıklar, elektrik ve yıldırım çarpmaları, boğulmalar, intihar girişimleri ve çocuk düşürmeler, cinsel saldırılar, aile içi şiddet, çocuk istismarı, işkence iddiaları, tüm cinayet, intihar, kaza orijinli olduğundan kuşkuyla ölümle ilgili olarak değerlendirilmekte olup ilgili makamlara yazılı ya da sözlü olarak bildirilmelidir.

SONUÇ

Hekim ile hasta arasındaki ilişkinin ve bu ilişki sebebi ile öğrenilen her türlü bilginin, hastanın mahremiyetine saygı bakımından gizli olduğu hem ahlaki hem de yasal açıdan kabul edilmesinin yanında sağlık hizmetlerine ulaşma, bilgilenme ve güvenlik gibi haklarla birlikte mahremiyete saygı en önemli hasta hakları arasında yer almaktadır. Tıpta gizliliği korumanın belki de en kolay yolu, daha etkili bir biçimde hasta mahremiyeti, sır ve gizliliğini, bir hasta hakkı olarak benimseyen sağlık çalışanlarının yetiştirilebilmesinde gizlidir.

Kaynakça:

- Adalet Bakanlığı. (2006) Avrupa Birliği: Temel Haklar Şartı.
<http://www.abgm.adalet.gov.tr/dokuman/abtemelhaklarbildirgesi.pdf>.
- American College of Physicians. (1998) "Ethics Manual" *Annals of Internal Medicine*, sayı: 128, sayfa: 576-594.
- Atabek, E.; Değer, M. (2000) Tıbbi Deontoloji Konuları. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları. s. 11-16, 49, 74-86.
- Avrupa Konseyi. (2006) Avrupa Konseyi. Avrupa Antlaşmaları Biyoloji ve Tıbbın Uygulanması Bakımından İnsan Hakları ve İnsan

- Haysiyetinin Korunması Sözleşmesi Tasarısı: İnsan Hakları ve Biyotıp Sözleşmesi.
http://www.avrupakonseyi.org.tr/tur/antlasma/aas_164.htm
- Aydın, E. (2001) Tıp Etiğine Giriş, Ankara: Pegem A Yayıncılık. s. 29–34, 78–85.
- Başbakanlık. (2006) Ceza Muhakemeleri Usulü Hakkında Kanun. mevzuat.basbakanlik.gov.tr/mevzuat/metinx.asp?mevzuatkod=1.3.14 12 - 13k
- British Columbia Medical Association. (2006) Code of Ethics.
http://www.bcma.org/public/about_bcma/who_are_we/code_of_ethic_s.htm
- Brody, H. (1997) “The Physician-Patient Relationship” (Medical Ethics, Ed. Veatch). Sudbury: Jones and Barlett Publishers. s. 75–99.
- California Supreme Court. (1982) “Tarasoff v. Regents of the University of California. Contemporaray Issues in Bioethics” (ed. Beauchamp, Waltwers) Belmont: Wadsworth Publishing Company. s. 399-405.
- Elçioğlu, Ö- Kırımlioğlu N. (2003) “Tıp Etiği İlkeleri” (Çağdaş Tıp Etiği, edt: Erdemir, Öncel, Aksoy). İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri. s. 26–40.
- Günaydın, S. (2001) “Ser Yerine Sır Veren Doktorlar Ve Sırta Kadem Basan Meslek Onuru”.
http://arsiv.hurriyetim.com.tr/agora/01/02/12/saglik_s_gunaydin.html
- HAKSAY. (2006) Hasta Haklarına İlişkin Avrupa Statüsü
<http://hastahakki.org/?pagenumber=22>
<http://hastahakki.org/?pagenumber=22>
- Hatun, Ş. (1999) Hasta Hakları. İstanbul: İletişim yayıncılık. s. 84-88, 140-154, 131-139.
- Oğuz, Y. (1996) “Hekim Andı ve Benzeri Metinler” (Deontoloji Ders Notları, Arda, Oğuz, Şahinoğlu). Ankara: Antıp A.Ş. s. 1–9.
- Sayek, F. (1998) Sağlıkla İlgili Uluslararası Belgeler. Ankara: TTB Merkez Konseyi Yayınları. s. 9–18, 22, 27, 36–37, 53–56, 63–65, 85-87, 101-103, 129, 138, 157-161.
- Sert, G. (2004) Hasta Hakları. İstanbul: Babil Yayınları. s. 177–179.
- Siegler, M. (1982) “Confidentiality in Medicine-A Decrepit Concept” (Contemporaray Issues in Bioethics, ed. Beauchamp, Waltwers). Belmont: Wadsworth Publishing Company. s. 405–407.
- Suç Bilimleri. (2006) “Hekimlerin Sır Saklama ve İhbar (Haber Verme) Yükümlülükleri”.
http://www.suc.gen.tr/modules.php?name=Content&d_op=showpage&pid=242
- Türk Tabipleri Birliği. (1998) Hekimler ve Tabip Odası Yöneticileri İçin Mevzuat. Ankara: TTB Merkez Konseyi. s. 107, 208, 222, 271.
- Türk Tabipleri Birliği. (2006) Hekimlik Meslek Etiği Kuralları.
<http://www.ttb.org.tr/isak/hukuk/tuzuk2.html>
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2006) <http://www.saglik.gov.tr/sb/extras/mevzuat/>
- UNESCO Türkiye Millî Komisyonu Bıyoetik İhtisas Komitesi. (2006) “UNESCO İnsan Genomu ve İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi”.
<http://www.unesco.org.tr/komiteler.php?gited=2&menuid=1>

FELSEFEYLE İLGİSİNDE ORGAN NAKİLLERİ SORUNU

Berfin KART

Hacettepe Üniversitesi, Felsefe Bölümü

Özet: Bu bildiriye, organ nakilleri konusunun neden felsefeyi de ilgilendirdiği tartışılacaktır. Bu bağlamda, özellikle felsefenin temel bir disiplini olan etik alanında, “organ nakilleri hangi koşullarda yapılabilir ya da yapılmalıdır?”, “bu koşulların belirlenmesinde ölçüt ne olmalıdır?” biçimindeki sorulara nasıl yanıt verildiğine değinilecektir. Bu sorular yanıtlanırken hasta-hekim ilişkisine de yer verilecektir. Bu ilişki bağlamında hekimin, yapmış emelerinde kendisine neyi ölçüt olarak aldığı, hangi ilke ya da ilkelere göre eylediği, karar vermelerinde, tercihlerinde ön koşul olarak neyi kabul ettiği ya da etmesi gerektiği dile getirilecektir.

Anahtar Sözcükler: organ nakli, hekim-hasta ilişkisi, ölçüt(ler), etik
Abstract: In this paper, it will be discussed why the issue of transplantation also pertains to philosophy. In this context, especially in the field of ethics which is a basic discipline of philosophy, will be referred to the answers of questions like that “which conditions can be suitable or have to be suitable for the transplantations?”, “what must be the criterion in determining these conditions?”. While these questions are being answered, it will be discussed the ethical aspects of physician-patient relation, too. In the context of this relation, it will be expressed what a physician uses as a criterion in his actions, which criterion or criterions are used in his actions, what is or what must be accepted as the first condition in his actions before his deciding or preferring.

Keywords: transplantation, doctor-patient relation, criterion(s), ethics

Rönesanstan itibaren doğa bilimleri alanında yaşanan devrim niteliğindeki gelişmeler on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda da doğayı tanıyıp, anlama ve ona egemen olma çabası içindeki insanın bilim ve teknik alanında yaptığı çalışmalarla sürmüştür. İnsanın doğa bilimlerine güveninin artmasıyla birlikte hem astronomi, fizik, kimya, matematiğe hem de oldukça dinamik bir süreç olan ve hızlı bir biçimde ilerleyen bir bilim dalı olan tıp biliminde pek çok yeni gelişme yaşanmaya başlanmıştır. İlerleyen tıp bilimi, insanın sağlığını koruyabilme ve yaşamını devam ettirebilmeye yönelik yeni teknikler, tedavi ve uygulama yöntemleri geliştirerek kaydettiği önemli aşamalarla, organ naklini yapabilir hale gelmiştir. Tıbbın ulaştığı en önemli başarılarından bir olan organ nakli konusunda, tıpta önemli ve sağlam adımlar atılmış olmasına rağmen, halen yaygın bir tedavi yöntemi olarak kullanılması tam anlamıyla sağlanamamıştır. Tüm yenilik ve gelişmeler, gerek tıp alanında gerekse toplumsal, hukuksal ve etik alanlarda bazı önemli sorunları da beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda organ nakli, sadece tıbbın konusu olarak görülmemekle, hukuk, psikoloji, din gibi alanlarla birlikte, özellikle felsefenin de konusu olarak görülmeye başlanmıştır.

Organ nakilleriyle ilgili çeşitli problemlerin ortaya çıkmasının temel nedeni, nakil işleminin kimi zaman *canlı bir vericiden* de gerçekleştirilmesidir.

İnsan vücudunda artık görevini yerine getiremeyen ve tedavi edilemez derecede yıpranmış organ veya dokunun, hasta kişinin sağlığına tekrar kavuşturulup yaşamını devam ettirebilmesi için bir başka organ veya dokuyla yenilenmesi olarak tanımlanan organ nakli işlemi çift yönlüdür, yani *iki kişi arasında* gerçekleşmektedir: organ veren/organ alınan ve organ

alan/organ verilen. Bu çift yönlü işlemden, kişilerden, *organ veren canlı vericinin*, hangi amaç ya da amaçlar uğruna organ verdiği, bu durumda temel insan haklarından olan yaşama hakkından feragat edip etmediğiyle ilgili sorunlarla karşılaşmaktadır. Bu durum “verici, niçin organını vermektedir?” temel sorusunu, başka bazı soruları da beraberinde getirir: “Organ veren kişi, bu eylemi, gönüllü olarak mı yoksa kuvvetli bir psikolojik baskıdan ötürü, zorunlulukla mı gerçekleştirmektedir?”, “organ verenin niyeti nedir?”, “kişinin niyeti, organ vermeyi kabul ederek, bir kahraman olmak, içinde bulunduğu toplulukta prestij kazanabilmek midir; yoksa organ vermeyi kabul etmemesi halinde içinde bulunduğu çevrenin bunu kötü karşılayacağı korkusu mudur?”, “ya da vericinin niyeti, bir başka deyişle amacı, kendisi için “değerli” olan, ama onszu da olunabilecek bir şeyden daha değerli bir şeyi korumak adına vazgeçmek midir?”.

Bu son soru ve bu soruya verilecek yanıt aslında felsefe ve organ nakilleri ilişkisini anlamak ve felsefeyle ilgisinde organ nakillerini değerlendirebilmek açısından oldukça önemlidir. Bu soruda amaç ya da niyet açık ve seçiktir: “daha değerli bir şeyi korumak”. Buradaki “daha değerli şey”in ne olduğu sorulduğunda ise, felsefeyle ilgisinde, bu daha değerli şeyin “insan” ve onun, sadece insan olmasından ötürü sahip olduğu “yaşama hakkı” olduğu biçiminde bir yanıt verilebilir. Bu aynı zamanda organ nakillerinin yapılabilir olma koşulunu da belirlemektedir.

Nasıl ki tıp bilimi insanın sağlığını koruyabilmeyi, yaşamını devam ettirebilmeye yönelik yeni teknikleri ve tedavi yöntemlerini geliştirip, insanın doğumundan ölümüne kadar olan sağlık yönünü ele alarak insanı nesne ediniyorsa; felsefe de bir *bütün* olarak insanı ele alıp onun diğer canlılar ve çevresiyle olan ilişkilerini *anlamlandırma* çabasından *insanı* nesne edinir. İnsanı insan yapan temel özelliklerin ne olduğuyla, insan eylemlerini yöneten ilkelerle, değerlerle ilgilenir. Tüm alanlarında – toplum ve siyaset felsefesinde, etikte, varlık, bilgi felsefesi gibi disiplinlerde de- insanla ilgili olan soruları, sorunları tartışır. Bu bağlamda bakıldığında, son zamanlarda ilginin arttığı, felsefenin bir alanı olan etikte, insanın değerli bir varlık olmasından, bir araç değil de bir amaç olarak görülmesi gerekliliğinden hareketle, onun biyopsişik bütünlüğünü, temel hakkı olan yaşama hakkını koruyarak organ nakillerinin hangi koşullarda yapılması gerektiği ve koşulların belirlenmesinde ölçütün ne olması gerektiği üzerinde durulmaktadır.

Organ nakline en çok beden biyopsişik bütünlüğünü bozduğu, yaşama hakkını zedelediği gerekçesiyle karşı çıkılır, hatta bu gerekçe kimi zaman yasaklanma talebini de beraberinde getirir. Oysa ki, burada hem ‘beden bütünlüğü’ kavramı yanlış anlaşılmakta hem de devredilemez, feragat edilemez bir hak olan yaşama hakkından vazgeçildiği biçiminde yanlış bir yargıya varılmaktadır. ‘Beden bütünlüğü’ ile vurgulanmak istenen, organ nakillerinin niceliksel toplamı değil, onların işlevsel bütünlüğüdür. Organ nakli, niceliksel anlamda bir organın eksilmesine yol açsa da beden biyopsişik yaşamını devam ettirebilmesi için *gerekli olan organların işleyişinde bir aksaklığa neden olmadıkça* yapılabilir bir işlemdir. Bu ise, hiç kimseyi öldürmeden bir devamını iyileştirmek amacını taşır. Böyle bir amaca ve kişinin yaşamını devam ettirebilmesi için *gerekli olan organların işleyişinde bir aksaklığa neden olmaması koşuluna* bağlı kalınarak organ nakline ‘evet’ denilmesi de devredilemez, vazgeçilemez, ertelenemez bir temel hak olan yaşama hakkından vazgeçilmediğinin bir göstergesidir.

Bedenin işlevsel bütünlüğünün korunmak istenmesinin, yaşama hakkı denilen temel hakkın ihlaline engel olunmaya çalışılmasının, bunlar adına gereken önlemleri almaya çalışmanın temelinde yatan “*insan*” ve onun

“değerli bir varlık” olduğu düşüncesidir. İnsan değerli bir varlıktır; çünkü insan, aynı zamanda bir *olanaklar varlığıdır*. O, düşünebilen, sorgulayabilen, kendi yasalarını koyabilen, karar veren, bilen, eğiten, eğitilen, isteyen, devlet kuran, tarih yaratan, üreten, ideleştiren, eyleyen de bir varlıktır (Mengüşoğlu (1998), s. 45-46-47). Nakletmekle de aslında her defasında insan için bir olanak daha gerçekleştirebilme imkanı doğmaktadır. Her bir nakil ile aslında insana yeniden, bir olanağı, insana özgü bir olanağı gerçekleştirme fırsatı sunulur. İnsanın yaşaması ve yaşatılmaya çalışılması kendisine yeni bir olanak açılabilmesi adına şarttır. Kişi ne kadar olanak gerçekleştirirse o kadar insan olacaktır.

İnsanın değerli bir varlık olduğuna ilişkin kabul, insana yönelik her eylemde, her değerlendirmede belirleyici bir rol oynar. İnsanın yaşamını devam ettirebilmesi, bu yönde zarara uğrayacak herhangi bir müdahaleyle karşılaşılması, yaşamının ve bununla birlikte sağlığının da korunabilmesi amacıyla yönelik olarak gerekli tedbirlerin alınması gerekmektedir. Bu bağlamda, organ nakilleri, ötenazi, kürtaç, yapay dölleme gibi her türlü tıbbi müdahale söz konusu olduğunda da göz önünde tutulması gereken ilkeler, ölçüt ya da ölçütler vardır, olması da gerekir.

“Organ nakillerinin yapılabileceği koşulların belirlenmesinde ölçüt ne olmalıdır?” sorusuna felsefenin yanıtı da böylelikle daha açık hale gelmiştir. İnsanın nelğine ilişkin sorgulamadan ve insanın “değerli bir varlık” olduğu savından hareketle, felsefeye göre, “insanları araç olarak değil amaç olarak görmek” ve “hiç kimseyi öldürmeden, ölecek birisini kurtarmak” (Büken (1997), s.82) ilkeleri ölçüt olmalıdır. Her tek durumda bu ilkelere bakılarak, felsefeye ilgisinde, organ nakli işleminin gerçekleştirilebilir olup olmadığına da karar verilebilir. Psikolojinin, organ naklinin kişiye, duygusal anlamda bağlılık ve borçluluk gibi duyguları hissettirebileceğinden ötürü sıkıntı yaşatabileceği yönünde yönelttiği eleştiriler: “kötü bir kimsenin organı, iyi bir kişiye takılırsa, kötülüğe alışmış olan organ, yanlış icraat yapar” (Hatemi, s. 2) biçimindeki yanlış inanışların hakim olduğu din alanının canlı vericiden organ nakli işlemine yönelttiği eleştiriler gibi felsefenin de canlı bir vericiden organ nakline yukarıda sözünü ettiğimiz iki temel ilke bağlamında yönelttiği eleştiriler bulunmaktadır. Felsefe tarafından yöneltilen eleştiriler, aslında, canlı bir vericinin sahip olduğu etik bir hak olarak organ verme hakkından söz edilirken, bu iki temel ilkenin göz ardı edilmesinden, dolayısıyla bunun yaşama hakkının ihlalini de beraberinde getireceğinden duyulan endişeden kaynaklanmaktadır.

“İnsanları araç olarak değil amaç olarak görmek” ve “hiç kimseyi öldürmeden, ölecek birisini kurtarmak” temel ilkelerinin ihlalini engelleme ya da bu ilkeler doğrultusunda nakil işlemine gerçekleştirme başta da belirtildiği üzere çift yönlü olan bu etkinliğin her iki ucu için de, eşit biçimde, geçerli ve zorunludur. Aslında sadece organ veren ve organ alan için değil, aynı zamanda, hekim-hasta ilişkisi olarak da çift yönlü bir etkinlik olarak nitelendirebileceğimiz organ nakillerinde organ verecek hasta gibi, bu işlemi gerçekleştirecek olan hekimin de bu iki ilkeyi göz ardı etmemesi zorunludur.

Bildirinin başlangıcında da ifade edildiği gibi organ nakli çift yönlü bir etkinliktir. Sadece organ veren ve organ verilen arasında değil, hekim ile hasta arasında da böyle bir çift yönlülük bulunduğu söylenebilir. Hekimler ile öncelikle bir insan olarak yönelmeleri gereken hastalar arasında temeli etik ilişkiye dayanan bir toplumsal ilişki bulunmaktadır (Kuçuradı (1999), s. 6-7). Hekim ve hasta arasındaki ilişki de, toplumsal ilişkiler denilen öğretmen-öğrenci, yöneten-yönetici ilişkisi gibi insan ürünü olan ve ancak kurullar varolan, bir grup üyesi olarak bireyin de içinde bulunduğu ilişki türünün bir başka örneğidir. Hekim-hasta, öğretmen-öğrenci, yöneten-yönetici

biçimindeki bu toplumsal ilişkilerin temelini dayandığı etik ilişki ise, belirli bir kişinin belirli bir kişiyle ya da insan durumu ile ilişkisi anlamına gelmekte ve ilişkiyi sağlayan kişileri -hekim olanı ya da hasta olanı, öğretmeni ya da öğrenciyi, yöneten ya da yönetileni- bazı kişi özelliklerini taşımakla yükümlü kılmaktadır. Bu bağlamda, hekimin 'dürüst', 'güvenilir', 'güler yüzlü'; hastanın da 'saygılı', 'özgür' birer kişi olmaları gibi etik ilişkinin kurulmasında etkili olan bu kişi değerlerini (Kuçuradı (1999), s. 7) taşımaları beklenir. Hekim, hasta olarak yöneldiği insana karşı etik sorumluluğunun bilincinde olup, bilim ve tekniğin araçlarını kullanarak uygulamaya karar verdiği tıbbi müdahaleyle her tek kişide o kişiye sağlığını yeniden kazandırmayı *istemelidir*.

"İstenenden yapılabilecek olan, eylemin yapma ögesinin bu halkası - karar verme ve hedef koyma anı- eylemin oluşmasında değer, çıkar vb. muhasebelerin yapıldığı ve çatışmaların yaşandığı, verilen kararlar değer korunduğu, harcılandığı ya da göz ardı edildiği andır" (Kuçuradı (1999), s. 175). Bu anda hekimin alanını iyi bilmesi, teknik anlamda yeterli donanıma sahip olmasının yanı sıra, karşısındaki insanı -Kant'ın da deyimiyle- araç olarak değil amaç olarak görmesi ve seçenekleri arasından tercih ettiği tıbbi müdahalenin 'iyi bir isteme' temelli olması da gerekir. Hekimin ne zaman, neyi tercih ettiği de en az neyi yapmak istediği kadar önemlidir. Gereksiz masraflarla, aşırı yüksek ücret talep ederek parasal kazanç sağlama amacıyla hastasını tedavi etmeyi tercih edebileceği gibi, vicdan, sorumluluk duygularıyla hareket ederek, güler yüzlülükle, hastayı *bir amaç olarak* görüp " 'Zarar verme!', 'Yararlı ol!', 'Hastanın sağlığı en yüksek buyruktur ve hekimliğin amacıdır!', 'Hastanın istemesi, onun sağlığına kavuşturulmasının ve hekimlik sanatının icra edilmesinin koşuludur!'" (Koslovski (2000), s. 50) ilkeleri doğrultusunda, eğilimlerini bir tarafa bırakarak en uygun tedavi yöntemini uygulama olanağına da sahiptir.

Kendi başına bir amaç ve değerli bir varlık olan insana -hastaya- yönelerek eylemde bulunacak olan hekimin, yapıp etmelerinde neyi kendisine ölçüt olarak aldığı, hangi ilke ya da ilkelere göre eylediği, karar vermelerinde, tercihlerinde ön koşul olarak neyi kabul ettiği önemlidir. Bu bağlamda, dile getirdiğimiz bu ilkelerin hem canlı vericinin kendisi tarafından hem de hekim tarafından gözetilmesi gerektiğini, bunların da organ naklinin gerçekleştirilebilmesine ilişkin ön koşulları oluşturduğunu söyleyebiliriz. Hekimin organ nakli işlemini gerçekleştirirken de, ötenazi, yapay döllenme ya da çok daha basit bir tıbbi müdahalede bile yukarıda dile getirilen etik bakıştan uzak olmaması gerekir. Hekim, nakil işlemini gerçekleştirirken de hastaya sağlığını yeniden kazandırmayı isteyerek yönelmeli ve organ aktarımını ticari bir etkinliğe dönüştürmeden, canlı vericinin haklarını gözeterek gerçekleştirebilmelidir. Bununla birlikte, dürüstlük, güvenilirlik gibi kişi değerlerini taşıyarak, etik sorumluluğunun bilincinde olarak organ alacak ya da organ verecek hastanın özerkliğini korumak isteyecek yönde çok beğendiği ya da daha iyi bildiği bir tedaviyi değil, *gerekli ve doğru* olan tedaviyi, *gerekli yer ve zamanda, gerektiği gibi* uygulayabilmelidir.

Hekimin, hekimlik mesleğini yerine getirirken insanın değerini çığnemenin, haklarını göz ardı etmeden, onları koruyacak yönde eylemesi gerektiği sonucundan hareketle, tıp biliminde de değerlerden bağımsız olarak eyleyemeyeceği, eylememesi gerektiği yargısına ulaşabiliriz. Tıp bilimi de insana yönelik bir etkinlik olması dolayısıyla etiğin sorunlarıyla ve onun kendisiyle de ilişki içinde olmak, etik değer veya değerler bilgisi ile değer yargılarının, etik normların farkında ve bilincinde olmak zorundadır.

Organ nakillerinin yapılabilirliğine destek veren ya da engel olmak isteyen tutumların yol açtığı tartışmalar günümüzde de sürekliliğini

korumaktadır. Organ nakli, kimilerinin, temel bir hakkı –yaşama hakkını- ihlal ettiği gerekçesiyle yapılmasına ‘hayır’ dediği, kimilerininse bunun tersine, hem temel bir hakkın hem de değerli bir varlık olarak insanın korunmasını gözeterek gerçekleştirilmesi koşuluyla ‘evet’ dediği bir işlemdir. Her zaman kendinde iki ayrı tarafı -canlı veya ölü bir vericiyi, organ veren ya da organ alanı, hekim ve hastayı- taşıyan bu çift yönlü etkinliğe ilişkin sorunların yaşanmasının engellenebilmesi için bu tarafların her birinin sahip oldukları hakların ve birbirlerine karşı sorumluluklarının bilincinde olmaları şarttır. Nakli gerçekleştirecek olan hekim bu işlemi kime, ne zaman ve nasıl yapacağını bilmeli; hasta da sahip olduğu etik bir hak olan organ verme hakkını nerede, nasıl kullanacağını ve sadece insan olmasından dolayı sahip olduğu hakların neler olduğunun bilincinde olmalıdır. Bu bilinçliliğe ve insanın değerli bir varlık olduğunun bilincine de ulaşabilmek, hak ihlalini - hem yaşama hakkı hem de sağlık hakkı ihlallerini- engelleyebilmek için de yapılması gerekenlerden biri ve belki de en önemlisi, öncelikle her iki tarafın da -hem hastanın hem de hekimin- tüm bunları içeren bir eğitim sürecinden geçebilmeleriyle mümkündür.

Notlar:

1. Bkz. Aristoteles, Nikomakhos’a Etik, Ayraç Yayınları, Ankara, 1998, 3. Kitap.
2. Yapıp etmelerimizin arkasında hep bir isteme vardır. Hem noumenon hem de fenomen dünyanın bir vatandaşı olarak insan, hep bir şeyleri ister ve bu istediklerine ulaşmak için de eylemde bulunur. İnsanın bu istemelerini ise ya doğrudan eğilimleri belirler ya da aklın saf işlemesiyle ortaya konmuş olan a priori ilkeler belirler. Bu ilkeler, akıl sahibi olan tüm varlıklar için geçerlidir. Kant bunu “ancak, aynı zamanda, genel bir yasa olmasını isteyebileceğin maksime göre eylemde bulun” (Kant (1995), s. 14) biçiminde ifade eder.

Kaynakça:

- Kant, I (1995) Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- Büken, Ö. N. Türkiye Klinikleri Tıbbi Etik Dergisi, Cilt 5, Sayı 2, Ağustos 1997, s. 82.
- Hatemi, H. “Medikal Etik, Kuram ve Uygulama Sorunları”, Organ Nakilleri ve Etik Sorunlar, s. 2.
- Kuçuradi, I. (1999) Etik, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- Koslovski, Peter (2000) “Etik ve Hekimlik Sanatı”, Etik ve Meslek Etikleri, Harun Tepe (Yayına Hazırlayan), Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, s. 35-53.
- Mengüşoğlu, T. (1998) İnsan Felsefesi, İstanbul: Remzi Kitabevi.

GÖNÜLLÜ KURULUŞLARIN ÇALIŞMALARININ ÇEVRE ETİĞİ AÇISINDAN KISA BİR DEĞERLENDİRMESİ

Orm. Yük. Müh. Rüstem KIRIŞ
Yeşil Türkiye Ormancılar Derneği

Orm. Yük. Müh. Şaban ÇETİNER
İç Anadolu Ormanlık Araştırma Enstitüsü

Özet: Sanayileşme ve artan nüfustan kaynaklanan çevre sorunları canlıları ve yaşadıkları ortamları tehdit etmektedir. Dolayısıyla, çevre veya daha geniş anlamıyla doğa koruma önemli bir görevdir.

Birleşmiş Milletler (BM) öncülüğünde çeşitli çalışmalar başlatılmıştır. Bunlardan en etkin olan Rio Konferansının önemli çıktıları; Rio Deklarasyonu, Gündem 21, Orman İlkeleri, İklim Değişikliği ile Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmeleridir. Türkiye pek çok sürece taraf olmuştur.

Önemli sonuçlardan birisi olan katılımcılık STK'ların önemini arttırmıştır. Başarılı doğal kaynak yönetimi için gerekli olan katılım, kararların oluşturulmasını ve değiştirilmesini etkileme gücüdür. Katılımcuların katılım becerileri, örgütlü olmaları ve ideolojileri bulunmalı; çıktılar adil kullanılmalıdır. STK'ların çoğu katılımcılık konusunda yetersizdir. STK ve etik konusu önemlidir. Avrupa'da yeni gelişen katılımcılık veya gönüllülük, Türklere Ahilik şeklinde uzun geçmişe sahiptir. Son yıllarda STK sayısı artmasına rağmen etkinlikleri aynı olmamıştır. Bunda STK'lara bakış ve özellikle güvensizlik çok etkilidir. Bazen, kimi STK'lar amaçları dışına çıkabilmekte, toplumda artan güven bunalımı onlara da yansımaktadır. STK'ların en başta bunu aşması gerçek katılımcı toplum için zaruridir.

Makalede, Çevre ve Orman Bakanlığı (ÇOB)-STK ilişkileri ile ormancı ve çevreci STK'lar incelenmiş ve etik değerlendirmeler yapılmıştır.

Anahtar sözcükler: STK, ormancılık, çevre, doğa, etik

Abstract: Environmental problems faced by industrialization and population increasing have threatened organisms and their habitats. So, protection of environment or nature comprehensively is a duty.

Different activities have initiated by United Nations; of which Rio Conference is the most effective. Important outputs are Rio Declaration, Agenda 21, Forestry Principles, Conventions on Climate Change and Biological Diversity. Turkey is a side of such many agreements.

Another output participation has increased significance of NGOs. Participation, necessary for management of nature successfully, is power of affection to prepare and change of decisions. Participants should have skills, organized and ideologies, and outputs could be used impartially. Many NGOs are insufficient on participation. Ethique could be very important for NGOs.

Although participation or volunteering in Europe has developed recent years, its history is long in Turkey as Ahi Organisations. Numbers of NGOs have increased, but their effectiveness have not developed at the same ratio. View on NGOs and especially disbelief is essential. Occasionally NGOs could work as non-suitable for their aims, and they could be affected from increased confidence problem of the society. It's requisite to solve the problem for NGOs for real participation.

In the article, relationship between The Ministry of the Environment and Forestry and NGOs are investigated, NGOs on forestry and nature were classified and some ethique discussion were done

Keywords: NGOs, forestry, environment, nature, ethics

GİRİŞ

Rio'nun en önemli sonuçlarından birisi katılımcılıktır. Çünkü, yapılması gereken, yerel ihtiyaçların daha derinlemesine anlaşılmasıydı. Bir topluluğun yaşadığı sıkıntıları başkaları bu topluluğun üyelerinden daha iyi bilemeyeceği için, toplulukların proje ve faaliyetlerin tahmin, planlama, gözlemleme ve değerlendirme aşamalarına katılmaları gerekiyordu.

Katılımla birlikte sivil toplum kuruluşlarının önemi artmıştır. Çünkü her işin kamu eliyle yürütülmeyeceği anlaşılmıştır. Son yıllarda çevre ve doğayla ilgili birçok sivil toplum örgütü yöre, bölge, ülke ve hatta uluslar arası düzeyde çalışmaktadır.

Literatür Özeti

Akesen vd. (2003)'e göre, dile getirilmesi gereken bir konu ormancılıkla ilgili sivil toplum (meslek odaları ve gönüllü) kuruluşlarının durumudur. Genel olarak meslek odalarının işleyişinde politik yaklaşımların ağırlık kazandığı bilinmektedir. Ancak ülkemizde bu konuda zaman zaman dengenin bozulduğu görülmektedir. Ormancılığın temel boyutları ile ilgilenen pek çok gönüllü kuruluş bulunmaktadır. Son yıllarda artan çevre duyarlılığı sonucu bu tür gönüllü kuruluşların sayısı olağanüstü artmıştır. Ne var ki, bu kuruluşların önemli bir bölümü ormancılığın hizmet üretimi ile ilgilenmektedirler. Ancak ormancılığa bir bütün olarak bakılması gerekir. Söz konusu kuruluşların nitelikleri ve çalışma sistemlerinin etkenliği ile ilgili tatmin edici bir çalışma bulunmamaktadır. Aralarında gerçekten saygı duyulacak etkinlikler yürütenler olduğu gibi, pek çoğunun neredeyse bir moda akımı gibi oluştuğu söylenebilir. Dolayısıyla, halk katılımı açısından kritik rol üstlenmeleri gereği açık olan bu kurumlara ilişkin kaygılı yaklaşımlar çok sıra dışı karşılanmamalıdır. Ormancılıkta katılım danışma düzeyinde olmalı, karar alma düzeyinde olmamalıdır (s. 45).

Algan ve Dündar (2005), Türkiye Cumhuriyetinin çevre konusunda taraf olduğu uluslar arası anlaşmaları bu eserde toplamışlardır.

Atmış (2003), Ormancılık Örgütü, katılım düşüncesini işine geldiği şekilde kullanmak istemekte, ilgi gruplarını doğru seçememekte, ilgi grupları arasında taraf tutabilmekte, sivil tepkileri hafifletebilmek için baskı yapabilmekte ve zor kullanabilmekte, tanıtım ve halkla ilişkilerini yeterince yapamamaktadır. Örgüt, dışarıdan gelen yenilikçi kavramları yeterince değerlendirmeden ve yapısını değiştirmeden bünyesine dâhil etmeye çalışmaktadır. Ormancılık alanında çalışan sivil toplum örgütlerinden bir kısmı Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler, FAO ve Avrupa Birliği desteğiyle, bir kısmı kendi bütçeleriyle, bazıları Ormancılık Örgütü işbirliğiyle, bazıları da işbirliği olmadan projeler üretmekte, konferans, kongre düzenlemek, çok sayıda rapor, dergi ve kitap yayımlamaktadır. Sivil Toplum Örgütlerinin gerek içyapılarından, gerekse ülkenin sosyal yapısından kaynaklanan nedenlerle istenilen başarıya ulaşmadıkları söylenebilir. Meslek örgütlerinde ve sendikalarda önce siyasi düşünce ayrımına dayanan, sonra çıkar birlikteliğiyle desteklenen ve merkezi yönetimi ele geçiren tarafın iktidarı bırakmamak için bütün katılım mekanizmalarını dışladığı bir yönetim anlayışı hâkim olmaktadır (s. 97).

Boydak (?)'ın hazırladığı kitapçıkta, çevre sorunları, gönüllü kuruluşlar, dünyadaki ve ülkemizdeki çevre hareketleri konuları yer almaktadır. O'na göre, çevre sorunlarının ve doğa tahribinin korkunç boyutlara ulaştığı çağımız için "bilim çağı", "uzay çağı" vb. isimler yanında "amok çağı" adını verenler de bulunmaktadır. "Amok" uzak doğu ülkelerinde, sarhoştan daha sarhoş, kendinden geçmiş ve nereye gittiğini bilmeden koşan insan anlamındadır.

Çağlar (2005), STK'lar da üst yapı kurumlarıdır ve her türlü özelliği egemen üretim ilişkilerinin bir boyutu/türevi olan genel, ülkesel, toplumsal ve bireysel kültürel yapının özelliklerine göre biçimlenmektedir. Bu nedenle, STK'lar evreni çok boyutlu bir sorgulama alanıdır ve bu alana ilişkin her türlü değerlendirme bakış açısının özelliğine bağlı olarak değişmektedir. STK'lar, Gönüllü Kuruluşlar, Meslek Kuruluşları ve Ekonomik Amaçlı Kuruluşlar olarak sınıflandırılabilir. STK'ların kamu yönetimine işlevsel, yetkili ve sorumluluklu katılımlarını sağlayacak bütünsel kurumsal düzenlemeler bulunmamaktadır. Ülkemizde STK'ların etkenlik düzeylerini yükseltebilecek birliklilikleri oluşturma becerisi yeterince gelişmemiştir. STK'lar doğa koruma alanında çoğunlukla yarışmacı ve kimi durumlarda da çatışmacı ilişkiler içerisindedirler. 1980'li yıllarda ülkemizde de egemenleşen ekonomik, toplumsal ve kültürel ilişkilerin biçimlendirdiği değer yargıları STK'ları katılımcılaştırmış ve taşeronlaştırmıştır. Bu dönüşümler STK'ların kamusal alanlarda görebilecekleri işlevlerin etkenlik düzeylerini düşürebilecektir. Özellikle son yıllarda çeşitli ülkelerarası kuruluşlar hem kamu kurum ve kuruluşlarına, hem de STK'lara sağladıkları proje destekleri değişme ve gelişmeleri yönlendirebilecek etkenlik düzeyine ulaşmıştır. STK'ların bu çabalara katkıda bulunması isteniyorsa hem kamuda, hem de STK'larda işbirliğini kolaylaştırıcı kültür ve davranış biçimlerinin oluşturulması zorunludur. Bu da son derece zorlu ve zaman alıcı, kesinlikle raslantılara bırakılmaması gereken bir süreçtir

Çağlar (2006), çalışmasında, a) Kamu çalışanlarının Kültürel ve davranışsal özelliklerindeki ortak davranışlar (1980 öncesinde ve sonrasında); b) Ormancı çalışanların Kültürel ve davranışsal özelliklerindeki özgün değişimler (mesleksel, siyasal ve diğer kültür ve davranışsal özelliklerindeki değişimleri) ve bunların olası sonuçlarını incelemiştir.

Doğan (2001), çalışmasında, çevre ve insan ilişkilerini, biyolojik çeşitlilik kavramını ve bu konuda ulusal ve uluslar arası belgeleri, biyolojik çeşitliliği koruma çalışmalarını ve çevre etiğini incelemiştir.

Geray (1999), ÇEKÜL Vakfı adına hazırladığı raporda, STK'ların işlev ve nitelikleri, ülkemizdeki STK'ların bazı özellikleri, amaç belirleme, saydamlık, halkla ilişkiler ve bilgilendirme, nesnellik-bilimsellik, bağımsızlık ve ortaklaşma, etik, üst düzey ilkeler, etik değerler ve etik kuralları incelemiştir.

Kendir (2003)'e göre, 1890'lerin başından itibaren, Türkiye ormancılığının sorunlarının, ulusal ve uluslar arası özel sektör kuruluşlarının ya da özel sektör ağırlıklı STK'ların çıkarları doğrultusunda çözümlenmeye çalışıldığını hatırlatmaktadır. Dolayısıyla, orman yönetiminde katılımcı yönetim, sivil halkın katılması gibi olumlu değerler yüklü yeni politikalar gündeme getirilirken bu sözlerin sahiplerine, içeriklerine ve amaçlarına dikkat etmek gerektiğini belirtmektedir (s. 288).

Kırış (2003), 21. Yüzyılın logosu haline gelen katılımcılık bir zarurettir. Zira başarılı doğal kaynak yönetimi için halkın katılımı vazgeçilmezdir. Katılım, kararların oluşturulmasına ve değiştirilmesini etkileyebilmezdir. Katılımcı sürece girecek olanların katılım becerilerinin, örgütlerinin ve ideolojisinin olması ve çıktılarının adil faydalanabilmesi lazımdır. Kısaca, katılımcılar bilgili, bilinçli ve örgütlü olmalı ve bunlardan bir fayda elde etmeleri gerekir. STK'lar katılımcılık konusunda bilgi noksanlıklarından dolayı çoğunlukla yetersizdirler (s. 74).

Porsuk ve Çetiner (2004), Ankara'daki ekmek fırınlarının son yıllardaki odun tüketimini incelemişler ve TEMA Bilecik temsilcisinin başkan açıklaması ile yakacak odun tüketimi konusunda Orman Teşkilatını görevini yapmamakla suçlayan açıklamalarına cevap vermişlerdir. Onlara göre, yanlış

kamuoyu oluşturma çalışmaları STK'ların şu (Geray, 1999'dan özetle) olumsuzluklarından kaynaklanmaktadır; STK'ların kamu kuruluşlarını düşman gibi görebilmesi, bilgi edinilmeden kamuoyunu bilgilendirme zafiyeti, STK'ların yönetim ve organizasyonlarındaki aksaklıklar, STK'ların iletişim ve bilgi edinme faaliyetlerinin zayıflığı, halktan ve kamu kuruluşlarından kopukluk, kamuoyu oluşturma sürecinde bilimselliğin ve STK etik değerlerinin dikkate alınmamasından kaynaklanmaktadır.

ORMANCI VE ÇEVRECİ STK'LAR

Çevre ve Orman Bakanlığı (ÇOB)-STK İlişkileri

ÇOB, iki Bakanlık birleştirilerek kurulmuştur; bir tarafta, kuruluşu 1839 yılına giden Orman Teşkilatı, diğer yanda ise çok genç, yani 1983 yılında kurulan Çevre Teşkilatıdır.

STK'lar, ÇOB'nin projeli çalışmalarına ve bazı uygulamalarına (eğitim, tanıtım, vb.); ayrıca, davet halinde Mahalli (İl) ve Yüksek Çevre Kurullarının çalışmalarına katılabilmektedirler. Katılım, Çağlar (2005, s.18)'a göre yetersizdir. Katılım sırasında etik ilkelerin ne kadar uygulandığı çok önemlidir.

Katılımın etkinleştirilmesi için 1. Çevre ve Ormanlık Şurasının Çevre-Orman ve Halk İlişkileri Bölümünde alınan kararlar (Anonim 2005) şunlardır;

“Uzun yıllar odun kaynağı olarak algılanan ormanların ve çevreyi tehdit edebilecek yatırımların planlanmasında, halkın söz sahibi olması, demokratik süreçlerin ve çevre korunmasının öncelikli hedeflerden biri olmalıdır.

STK'ların çevre ve orman halk ilişkilerine aktif katılımını sağlamak için, AB uyum sürecinde çevre ve orman mevzuatında değişiklikler yapılarak var olan mekanizmalar (kanun, kurum ve finans) geliştirilmeli yada yeni mekanizmalar oluşturulmalıdır.

STK'ların etkinliklerini artırmak, bağımsız karar almalarını ve parasal kaynaklara ulaşabilmelerini sağlayabilmek amacıyla, gerek duydukları her türlü bilgi ve destek sağlanmalıdır.

Çevresel konularda bilinçlenme, aktif katılımın sağlanması ve bireysel çıkarların toplumsal çıkarlardan ayrı düşünülmemeyeceği gerçeği konularında etkili bir eğitim yöntemi uygulanmalıdır. Bu amaç doğrultusunda, yaygın ve örgün eğitim kurumları, yazılı, işitsel ve görsel basının yanı sıra STK'larla işbirliğine gidilmelidir.

Her kademe de kamuoyu ve STK'larla ortak politikalar geliştirilmeli, bunların yaşama geçirilmesine çalışılmalıdır.

Sürdürülebilir ormancılık yönetiminde, başta orman köylüsü ve örgütleri olmak üzere tarafların karar alma, planlama, uygulama ve denetleme süreçlerine etkin katılımı sağlanmalıdır”.

Ormanlı STK'lar

Türkiye Ormanlarının Yönetimi ve Katılım başlıklı bir ulusal kongre 2003 yılında yapılmış; ormancılıkta katılımın dereceleri, nasıl olabileceği, ilgi/çıkarcı grupları, sorunları ve öneriler ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Ormanlıktaki STK'lar, Çevre ve Orman Bakanlığı (ÇOB) çalışanlarına-emeklilerine, üreticilere, tüketicilere ve diğerlerine ait STK'lar şeklinde sınıflandırılabilir.

Ormanlı Çalışan ve Emeklilerine ait STK'lar:

a) Orman Mühendisleri Odası,

b) Dernekler; Türkiye Ormanlılar Derneği-TOD (1924), Yeşil Türkiye Ormanlılar Derneği (1955), Emekli Ormanlılar Derneği, Orman Muhafaza Memurları Derneği (1968), Orman Teknikerleri Derneği, Kırsal

Çevre ve Ormanlık Sorunlarını Araştırma Derneği (1989), Türkiye Tabiatını Koruma Derneği (1955), Orman İktisatçıları Derneği (1977), vd.

c) Vakıflar: Av-Yaban Hayatını Koruma ve Geliştirme Vakfı, Doğa Koruma Vakfı, Ege Orman Vakfı (www.egeorman.org.tr), TORDAV (Orman Muhafaza Memurları Kalkınma ve Dayanışma Vakfı-1990, www.defne.org), Türkiye Ormanlıklar Vakfı (www.tod-tr.org), Ormanlıklar Yardımlaşma Vakfı, Ormanlıklar Personelinin Çocuklarını Okutma Vakfı, OGEM-VAK: Ormanlıkların Geliştirme ve Orman Yangınları ile Mücadele Hizmetlerini Destekleme Vakfı, vd.

d) Memur Sendikaları, ÇOB çalışanları, 1990'lı yıllarda başlayan ve 2001 yılında ilgili kanunla şimdiki isim ve yapılarına kavuşan Tarım ve Ormanlık İşkolundaki sendikalara (Toçbirsen-MEMURSEN, Türk Tarım Orman Sen-KAMUSEN, Orkamsen-KESK ve Batoçsen-BASK ve Hür Tarım Orman sen-HÜR KAMU SEN) üye olabilmektedirler.

e) Orman İşçilerine ait sendikaların kuruluşları daha eskidir. Orman İş (1993'te TÜRK-İŞ'e katıldı, kuruluşu daha eski) ve Tarım-Orman İş (2003-HAKİŞ) yetki mücadelesi vermektedir.

Yetkili İşçi Sendikası, memur sendikalarından daha etkilidir. Çünkü, Yasa gereği, işçiler sözleşmelerin getirdiği maaş ve diğer özlük haklarındaki artışlardan yararlanabilmek için sendikaya üye olmak veya dayanışma aidatı ödemektedirler. Her üye bir tam yevmiye ödediği için toplamda ciddi rakamlar oluşmaktadır. Bir tane yetkili ve dolayısıyla güçlü İşçi Sendikası bulunması gerekmekte; kesintiler onda birikmektedir.

Memurların ise sendikaya üye olma zorunluluğu yoktur, aidat 5-7 YTL, her sendika üye aidatını kendisi toplamakta; tek ve güçlü memur sendikası bulunmamaktadır. Memur sendikaları son yıllarda yetki, üye sayısı ve mali kaynak bakımından gelişmeyle beraber, henüz gelişmiş ülkelerdeki gibi yeterince kurumsallaşamamıştır.

f) Orman İktisadi Sosyal Çalışma Grubu (www. foresteconomics.org)

Orman Üreticilerine ait STK'lar:

a) Özel orman sahiplerine ait bir üst birlik yoktur.

b) ORKOOP (1997); Orman Köyü Kooperatiflerinin çoğu buna bağlıdır. Ancak, ilgili kooperatiflerin çoğu tüm orman köylülerini ve hatta üyesi olan kooperatiflerin bulunduğu orman köylülerinin hepsini temsil etmeyebilmektedir.

Avcı Dernekleri ve Orman Ürünleri işletmelerine ait olan ve diğer STK'lar:

OGM, sanayi işletmelerine yıllık belirli bir hammadde (tomruk, odun) tahsis etmekte; bunun miktar ve fiyatlarının belirlenmesinde bazen STK ruhuna uygun davranılmaktadır.

Çevreci STK'lar

Çevre Teşkilatı ormancılığa göre oldukça genç olduğu, ayrıca, üretim ve dolayısıyla paylaşım olmadığı için ÇOB çalışanlarıncı kurulan STK çeşit ve sayısı ormancılığa oranla azdır. Ancak, diğer ilgi gruplarıncı kurulan STK'lar ise çok çeşitli ve fazla sayıdadır.

Bunlar da, ÇOB çalışanlarına-emeklilerine, üreticilere, tüketicilere ve diğerlerine ait STK'lar şeklinde değerlendirilirse,

ÇOB Çalışan ve Emeklilerine ait STK'lar:

a) Çevre Mühendisleri Odası, diğer mühendis odaları ve bazı meslek dernekleri.

b) Dernek: Çalışanların kurduğu çevreci dernek yoktur.

c) Vakıf: Çevre Teşkilatı çalışanları, kendilerine yönelik dernek ve vakıf da kurmamışlardır. TÜÇEV, daha önce eski Çevre Bakanlığı bünyesinde resmen

kurulmuş olan vakıf da 5072 sayılı kanunla adını (TUÇEV olarak) ve adresini değiştirmiştir.

d) Memur sendikaları: ÇOB ana hizmet birimlerindeki Tarım ve Ormancılık İşkolundaki sendikalara; Özel Çevre Kurumu Başkanlığı çalışanları ise Büro İşkolundaki sendikalara (Büro Memur Sen-MEMURSEN, Bes-KESK; Türk Büro Sen-KAMUSEN, BÇS-BASK, Hür Bürosen-HÜR KAMUSEN) üye olabilmektedirler.

e) Çevre Teşkilatında işçi olmadığı için İşçi Sendikası bulunmamaktadır.

f) Çalışanlarının önemli bir kısmı sözleşmeli memur olduğu için İşçi veya Memur sendikalarına üye olamamaktadırlar.

Köylülere, Üreticilere ve Diğerlerine ait STK'lar.

Çevre çalışanları dışındakilere ait çok çeşitli ve oldukça fazla sayıya ulaşan STK'lar hakkında bilgi İçişleri Bakanlığından alınabilmektedir.

Ormancı ve Çevreci STK'ların Sınıflandırılması

Bu STK'ların kesin sayılarını vermek zordur. Bu konuda İçişleri Bakamlığı'ndan konu ve şehir, bölge, vb. yönüyle bilgi alınabilmektedir. Aşağıda sadece genel bir bilgi verilmiştir. Türkiye Çevre Vakfı (TÇV), iki yıl üst üste yaptığı Gönüllü Kuruluşlar Toplantısı sonunda ilgili STK'ların adres, kuruluş ve iletişim bilgilerini bir kitapta toplamıştır (TÇV, 1994 ve 1995).

ÇOB (Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü) tarafından yürütülmekte olan Biyolojik Çeşitlilik ve Doğal Kaynak Yönetimi (GEF-2) Projesi ile 2004-2005 yıllarında konu ile ilgili bir (biyo-STK) veri tabanı oluşturulmuştur (1).

Aralarında sendika, federasyon, konfederasyon, odalar, birlik, vakıf ve derneklerin yer aldığı 37 sivil toplum kuruluşu TURÇEP-Türkiye Tarım, Ormancılık, Gıda ve Çevre Platformu adıyla bir araya gelmiştir (2).

Ankara'da (23.07.2005) kurulan Türkiye Çevre Platformu (TÜRÇEP)'nin amacı; küresel, bölgesel ve yerel çevre sorunlarına karşı, ekolojik dengenin korunması temelinde; tarihi, kültürel ve doğal çevre bilincini ve duyarlılığını geliştirmek, etkin kılmak, yaygınlaştırmaya yönelik çalışmalar yapmak, bu sorunlara karşı ortaklaşa ve çevreden yana taraf olmak, kamuoyu oluşturmak, çözüm önerileri üretmek ve yaşama geçirmektir. TÜRÇEP'in, altı üyesi vardır; Batı Karadeniz Çevre Platformu (BAKÇEP), Doğu Akdeniz Çevre Platformu (DAÇE), Doğu Karadeniz Çevre Platformu (DOKÇEP), İç Anadolu Çevre Platformu (İÇAÇEP) ve Marmara Çevre Platformu (MARÇEP)'tir (3).

Çevre Etiği ve STK'LAR

Çevre etiği ve STK'lar konusuna geçmeden önce çevre ve etik tanımları yapılmıştır.

Çevre, organizmaları etkileyen dış şartların ve etkilerin bütünüdür. Çevre, biyotik (Canlı) ve antibiyotik (Cansız) bileşenlere ayrılabilir (Öztürk ve ark., 1998, s. 2).

Etik, isim, toplum bilimi Fransızca éthique 1- Töre bilimi. **2-** Bir meslek grubunun uymak zorunda olduğu davranışlar bütünü. **3-** Etik bilimi. **4- sıfat** Ahlakı, ahlakla ilgili (TDK, 2006).

Çevre etiği, çevrenin uygun kullanılması ve kaynaklardan tükenmeden faydalanmayı, geri dönüşümlü kullanmayı ve çevreyi kirletmeden yaşamayı öngörür (Doğan, 2001, s. 193)

Son yıllarda çevre değerlerinin yükselmesi üzerine Sivil Toplum kuruluşlarının da sayısı artmaktadır. Şayet dernek ise tüzüğünde,, vakıf ise senedindeki amaçlar bölümünde çevrenin korunması ile ilgili bir dizi hedefler belirlenmektedir.

Belirlenen bu hedeflere ulaşmada (amacı yerine getirmede) ilgili sivil toplum kuruluşları yetersiz kalmaktadır. Ya finansman sıkıntısı çekmektedir ya da amacına hizmet edecek yeterli eleman bulamamaktadır. Belki de incelenmesi gereken en önemli husus, bu amaca hizmette çıkarların çatışmasıdır. Bu da toplumdaki artan güven bunalımına bağlı olarak sivil toplum kuruluşlarına tepkiyi beraberinde getirmektedir.

Sivil toplum kuruluşları da bu sıkıntıları aşmak için zaman zaman belirledikleri amaçlardan sapmalar yapmaktadır. Mesela, bir sivil toplum kuruluşu üniversitelere orman tahsisini afişlerle protesto ederken, Türkiye'nin bu konudaki en büyük sivil toplum kuruluşundan hiçbir tepki gelmemektedir.

Yine doğallığı savunan bir sivil toplum kuruluşu bununla ilgili yayınladığı bir kitapta çevreye zararlı olduğu bilinen deterjan firmalarından destek almaktadır.

Sivil toplum kuruluşları kuruluş amaçlarına uygun olarak katılımcılığı tam sağlamadıkları için ve toplumla ilgili katılımları harekete geçiremedikleri için öncelikle eleman yetersizliği ve buna bağlı olarak ekonomik sıkıntı içine giriyorlar. Bundan sonra da etikle bağdaşmayan ilişkiler başlıyor. Bizzat toplum içinden gelmesi gereken bu kuruluşlar güven bunalımı yaşamaktadır. Öncelikle bu sorun aşılmalıdır. Toplumla güven verilmelidir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

STK'ların hepsi için genel bir etik değerlendirmesi yapmak zor ve sağlıklı olabilir. TÜRÇEP'in kurulması yapılacak kamu çalışmalarına ve araştırmacılara kolaylık sağlayabilecektir.

STK ve etik konusu, kamu çalışmalarına katılım ile ilgilidir. Özellikle, yöre halkına ait STK'ların katılımı; katılımın ise nimette ve külfette olması çok önemlidir. Amacı, yönetilenlerin de, toplum çıkarları ile ilgili kararlarda etkin olabilmesi olan katılımı önemli bir eksiklik STK'ların yetersizliğidir.

Bir iş kolunda çok sayıda ve STK ve ilgi grubunun olması katılımı güçlendirmekte ve etik sorunlar çıkabilmektedir. Ülke bütünlüğünün korunması için dış destekli STK'lara dikkat edilmesi gerekmektedir. Özellikle dış kaynaklı projelerin yaygınlaştığı son yıllarda etik sorunu belirgin olarak artmıştır. STK'lar konusunda Sivil Örumceğin Ağında (Yıldırım, 2005) adlı eserdeki karanlık ilişkiler de unutulmamalıdır.

STK'ların, çoğu zaman sorun çözümünde birlikte hareket edemedikleri ve etkili olamadıkları söylenebilir. Mevcut ve kurulabilecek STK'ların katılımı/etik sorunlar dikkate alınmalıdır

Dernek ve vakıfların kamu ile ilişkileri, 22.1.2004 tarih ve 5072 sayılı Dernek ve Vakıfların Kamu Kurum ve Kuruluşları ile İlişkilerine Dair Kanun ile belirgin olarak değişmiştir. Örnek, kurumla aynı olanların adları değişmiş ve kurum idari binasındakiler dışarıda yer tutmak zorunda kalmışlardır.

STK'ların pek çoğu Ankara, İstanbul ve İzmir gibi büyük kentlerde kurulduğu için taşrada yeterince etkin olmadıkları söylenebilir.

Son yıllarda, yasal altlık yetersizliğine rağmen, kamu çalışmalarının çeşitli aşamalarına katılımın gerektiğinde bir uzlaşma oluşmaktadır.

Orman Yönetiminin uzun geçmişi dolayısıyla, çalışanları ve emeklilerine ait çeşitli ve çok sayıda STK vardır; çevre kanadında ise çalışanlara ait STK daha azdır.

Ormancı STK'larının çoğu uzun geçmişe sahiptir. Cumhuriyetle yaşatılanları vardır. Bunlar işkolu için önemli bir ilgi/çıkar grubu haline gelmiştir. Örnek, TOD, ülkenin ilk ormancı ve çevreci STK'sıdır; Orman Mühendisleri

Odası ve Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği (TMMOB)'nin kurulmasında (1954) önemli katkı sağlamıştır.

Kısaca, STK-kamu ilişkilerinde etik sorunlar iki taraftan kaynaklanabilmektedir. Devlet tarafında, STK'ların kamu çalışmalarına katılımı için hukuk altyapısının oluşturulamaması, kamu çalışanlarının STK katılımını henüz yeterince benimsememiş olması ve özellikle hükümetlerin siyasi baskıları sayılabilir. STK'lar içinse amaçlarına ulaşmada yetersizlikler, para ve insan altyapısında yetersizlikler ile amaçlarının dışına çıkabilmeleri etik sorunları doğurmaktadır.

Notlar:

1. www.gef-2.org
2. www.buğday.org, 18/08/2004
3. www.ttkder.org.tr
4. www.tdk.gov.tr, 21.09.2006

Kaynakça:

- Akesen A., Ekizoğlu A., Erdönmez C., Kuvan Y., 2003, "Ormancılıkta Katılım: Ormancılık Politikası Açısından Bir Değerlendirme", 2. Ulusal Ormancılık Kongresi, 19-20 Mart 2003, Ankara.
- Algan N., Dündar A.K., 2005, Türkiye'nin Çevre Konusunda Verdiği Sözler, TÜBA Rapor No: 8, Ankara.
- Anonim, 2005, 1. Çevre ve Ormancılık Şurası (22-24 Mart 2005 Antalya) Kararları.
- Atmış, E., 2003, "Dünyada ve Türkiye'de Ormancılıkta Katılım", 2. Ulusal Ormancılık Kongresi, 19-20 Mart 2003, Ankara.
- Boydak M., (?), Çevre Sorunları ve Sivil Toplum: Dünya ve Türkiye'de Çevreye Bakış, ÇEKÜL Vakfı, s.15.
- Çağlar Y., 2005, "Sivil Toplum Örgütleri Doğa Koruma Alanında Neleri, Nasıl Yapmalı? ve Yapmamalı?", Korunan Doğal Alanlar Sempozyumu, 8-10 Eylül, Isparta.
- Çağlar Y., 2006, "Ormancı Çalışanların Kültürel ve Davranışsal Özelliklerindeki Değişmeler Üzerine Kimi Tezler", Orman ve Av, 2006/4.
- Doğan M., 2001, "Çevre Etiği ve Biyolojik Çeşitlilik", I. Ulusal Uygulamalı Etik Kongresi, 12-13 Kasım 2001, ODTÜ, Ankara.
- Geray U., 1999, Sivil Toplum Örgütleri ve Etik, Çekül Vakfı Yayını.
- Kendir H., 2003, "Orman Yönetimi ve Dünya Bankası", 2. Ulusal Ormancılık Kongresi, 19-20 Mart 2003, Ankara.
- Kırış R., 2003, "Orman Amenajman Planlarında Katılımcılık", 2. Ulusal Ormancılık Kongresi, 19-20 Mart 2003, Ankara.
- Öztürk M., ve ark., 1998, Çevre Eğitiminde Temel Kavramlar, Çevre Koruma ve Araştırma Vakfı, Çevre Eğitimi Merkezi Yayınları NO:5, s.158, İzmir.
- Porsuk T., Çetiner Ş., 2004, "Fırınlarda Yakacak Odun Tüketimi", Yeşil Türkiye Dergisi, 2004/1, Ankara.
- Türkiye Çevre Vakfı, 1994, Gönüllü Kuruluşlar Toplantısı, 22 Şubat 1994, s. 111, Ankara.
- Türkiye Çevre Vakfı, 1995, Gönüllü Kuruluşlar Toplantısı, 28-29 Mart 1995, s. 223, Ankara.
- Yıldırım M., 2005, Sivil Örumceğin Ağında-Şifre Çözücü: Project Democracy, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, s. 624.

**İŞLETME SAHİP VE/VEYA YÖNETİCİLERİNİN ETİK
DAVRANIŞLARLA İLGİLİ ALGILARI REKABETE BAKIŞ
AÇILARINDAN ETKİLENİYOR MU?
KOBİ'LER ÜZERİNDE BİR ARAŞTIRMA**

Araş. Gör. Umut KOÇ
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İşletme Bölümü

Doç. Dr. Ömer TORLAK
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İşletme Bölümü

Özet: İşletme sahip ve/veya yöneticilerinin etik davranışlarla ilgili algılarının rekabete bakış açılarından etkilenip etkilenmediğinin incelendiği bu çalışmada önce, işletmecilik açısından etik kavramı ve rekabet stratejileri, ilgili yazından hareketle genel olarak incelenmiştir. Daha sonra Eskişehir'de farklı sektörlerde faaliyet gösteren Küçük ve Orta Boy İşletme (KOBİ) sahip ve/veya yöneticileri üzerinde gerçekleştirilen nitel bir araştırma ve bulguları tanıtılmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre, katılımcıların rekabete bakış açılarından daha çok günübürlük olduğu ve uzun vadeli rekabet stratejilerine açık olmadıkları söylenebilir. Haksız rekabet ve iş ahlakına ilişkin algıları ise öznal olarak sürekli olumlu görülürken, nesnel açıdan bazı yargılar konusunda daha gerçekçi yorumlar yapıldığı anlaşılmaktadır. Rekabete bakış açıları ile etik algılar arasındaki ilişkiler irdelendiğinde, katılımcıların kendi yaşadıklarından ve sektörlerinden hareketle büyük ölçüde tutarlı bir bakış açısına sahip olduğu gözlenmektedir. Buna karşılık, sorular öznelleştirilince verilen cevapların ve yorumların da gerçeği yansıtmaktan kısmen uzaklaştığı anlaşılmaktadır.

Anahtar Sözcükler: etik, rekabet stratejileri, KOBİ'ler

Abstract: In this study, it's searched that even if perceptions of the owners and/or managers of firms about the ethical behaviors are affected or not by their competitive strategies. First, ethics from the business perspective and the competitive strategies are examined through the related literature generally. Then, the qualitative research that has been done on the owners and/or managers of Small and Medium Enterprises (SMEs) from different sectors operating in Eskişehir. According to the results of the study, it can be said that the participants' perspective about the competition is cursory mostly and the participants are not open to the long-term competitive strategies. The perceptions about the unfair competition and business ethics are always seen positively from the subjective aspects, it's understood that more realistic comments are made about some judgments from the objective aspects. When the relationship between the perspectives about the competition and the ethical perceptions are scrutinized, it's observed that the participants have consistent point of vies through their own experience and sectors. But on the other hand, as the questions become more subjective, the answers and commitments tend to reflect the reality partly.

Keywords: ethics, competitive strategies, SMEs

GİRİŞ

İnsanoğlu, asırlar boyu toplumsal yaşamın ahlaki boyutunu inceleme konusu yapmış, bu amaçla yasalar, ilkeler ve değer yargıları geliştirmiştir. Etik kavramı ise 90'lı yılların başından itibaren işletmeciliğin gündemine girmiştir. Oysa sahipler ve/veya yöneticiler yıllar boyu kararlarını işletmelerin amaçlarına ulaşmayı sağlayacak biçimde vermişler, ancak yasalara da aykırı

düşmemeye gayret etmişlerdir. Hatta bazıları yasalardaki boşluklardan yararlanarak, işletmelerin yaşamını devam ettirmek, sürdürülebilir bir rekabet üstünlüğü sağlamak ve ortalamanın üzerinde getiri elde etmek için kişisel değer yargıları ile inançlarını da göz ardı edecek davranışlarda bulunmuşlardır (Ülgen ve Mirze, 2004).

Gerçekleştirilen çalışmanın ilk iki bölümünde etik ve rekabet stratejileriyle ilgili yazın özetine ana hatlarıyla yer verilmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde, gerçekleştirilen araştırmaya dair bilgiler sunulmuştur. Sonuç bölümünde ise, çalışmayla ilgili tartışmalar ve yorumlar yer almaktadır.

ETİK

Her ne kadar, daha önce başka girişimler olsa da (örn., Smith, 1759) işletmecilik açısından etiğe ilk ciddi yaklaşım, çoğu akademisyen tarafından 'ilk örgüt kuramcısı' olarak nitelenen Chester Barnard'ın (1938) eserinde gözlenmektedir. Günümüze kadar işletmeciliğin hemen tüm işlevlerin (üretim, pazarlama, personel/insan kaynakları, muhasebe ve finans) etik açıdan değerlendirildiği çok sayıda çalışma akademik yazında yer almıştır. Ancak, etik açısından işletmelerin genel olarak stratejik yönetimini, özel olarak rekabetle ilgili yaklaşımlarını inceleyen çalışmalar göreceli olarak çok daha az gözükmektedir. Bu durum, stratejik yönetim yazınında, temel amacının işletmenin değerini arttırmak, mümkün olan en üst seviyeye çıkartmak ve bu amaca da kazançları arttırarak ulaşılacağı (Grant, 1995) sıklıkla belirtildiğinden, gerçekten çok ilginçtir.

Çalışmada rekabete bakış ve rekabet stratejileri ile etkileşiminin incelendiği etik temel olarak iyi, doğru insan olmanın gerektirdiği özellikler ve bireyin davranışını belirleyen kurullarla ilgilenmektedir. Kimi araştırmacılar, idealizm-rölativizm ahlaki davranış boyutu ile Makyavelizm eğiliminin etik davranışları etkileyen önemli faktörler olduğunu öne sürmektedirler (örn., Vitell vd., 1993 ve Ravvas, 2005). İdealist kişiler, ahlakın ve iyiliğin kişinin eylemlerinde temel yol gösterici olduğunu kabul edip, başkalarına zarar vermenin evrensel bir kötülük olduğuna ve bu tip davranıştan her zaman kaçınılması gerektiğine inanmaktadırlar. Rölativizm, bütün insanlar için neyin doğru, neyin yanlış olduğunu söyleyebilecek herhangi bir kurullar kümesinin olmayacağını iddia etmektedir. Makyavelizm ise, amaca ulaşmak için her türlü aracın kullanılabileceğini, siyasette ahlaki ilkelerin işlevsizliğini ve esas belirleyici faktörün güç olduğunu savunmaktadır. Kişilerde farklı düzeylerde gözlenmektedir.

Türkiye'deki işletmeciliğin etik açıdan durumu genel olarak yüz ağartıcı bir tablo sergilemediği sıklıkla vurgulanmaktadır. Rüşvet, çevreyi kirlenme, vergi kaçırma, aldatıcı reklam, güvenli olmayan ürünlerin imalatı, kimi siyasetçilerin ve işletme yöneticilerinin faili oldukları etik ihlaller uluslararası akademik yazında da yer alan örnekler arasındadır (Ekin ve Tezölmez, 1999). Mengüç (1998) ve Arslan (2001)'in çalışmaları uluslararası akademik yazında ülke bağlamıyla ilgili araştırmalar olarak ön olana çıkarken, ülke içinde de Türkiye Genç İş Adamları Derneği (TÜGIAD) ve Türk Sanayici ve İş Adamları Derneği (TÜSİAD) gibi toplumsal güç odaklarının ilgili gözlenmektedir (Rawwas vd., 2005).

REKABET STRATEJİLERİ

Mintzberg vd. (1998), 1960'lardan günümüze sürekli gelişerek, değişerek ve zenginleşerek genişleyen stratejik yönetim yazınında etkili olduğu kabul edilen belli başlı on okulun varlığından söz etmiştir. Bu okullardan rekabet kavramına en fazla vurgu Konumlandırma ve Girişimcilik okullarından gelmiştir. Konumlandırma Okulu'nun asıl gelişimi ve düşünce

okulu haline gelmesi Porter'ın (1980) çalışmasıyla gerçekleşmiştir. Bu eserde, strateji geliştirme sürecinde öncelikle pazarın yapısı ve rekabet şartları üzerinde durulmuş, analizlerde rekabet stratejileri ön plana çıkmıştır. Bir endüstri dalında rekabeti belirleyen beş temel faktörü (doğrudan rakipler, tedarikçilerin pazarlık gücü, yeni gireceklerin tehdidi, alıcıların pazarlık gücü ve ikame malların tehdidi) inceleyen Porter, işletme üstünlüğünü sağlayacak rekabet dengesini, pazarda meydana gelebilecek değişmeleri ve bu değişikliklerden rakiplerden önce faydalanma yollarını belirlemiştir (Sarvan vd., 2003). Porter ikinci çalışmasında (1985), stratejiye mikro bakış açısıyla yaklaşarak, bir işletmenin bulunduğu endüstri dalında yüksek başarı elde edebilmek ve rekabet üstünlüğü sağlayabilmek için üç temel stratejiyi esas alması gerektiğini belirtmiştir. Maliyete dayalı liderlik, farklılaştırma ve odaklaşma olarak isimlendirdiği kapsamlı rekabet stratejileri, işletmeyi rakiplerinin önüne taşıyacak genel rekabet özelliklerini tanımlamaktadır. Çoğu araştırmacı tarafından kapsamlı rekabet stratejilerinin altındaki temel davranış kalıpları olarak, Venkatraman'ın (1989) stratejik yönelim boyutları gösterilmektedir. Bu boyutlar sırasıyla, 'saldırganlık', 'savunmacılık', 'önceden harekete geçme', 'analizcilik', 'gelecek yönelimlilik' ve 'risk almaya yönelimlilik' olarak adlandırılmıştır.

Girişimcilik Okulu, isminden de anlaşıldığı gibi odağa girişimciyi ve lideri alan bir ekoldür. Okula, işletme yönetimi bakış açısıyla büyük katkıda bulunan Drucker'a (1985) göre örgüt dışındaki değişimler için 'hızlı ol, ayakta kal', 'rakiplerin bulunmadığı yerde vur', 'ekolojik hücreler' ve 'değerlerin ve özelliklerin değişmesi' olarak isimlendirilen dört girişimci stratejiye ihtiyaç vardır. Girişimciler bu üç stratejiden iki ya da üç tanesini birlikte kullanırlar. 'Hızlı ol, ayakta kal' ile 'rakiplerin bulunmadığı yerde vur' ('girişimci judo' ve 'yaratıcı taklit' stratejilerini kapsar) stratejileri pazar veya endüstri liderliğini hedeflerken; 'ekolojik hücreler' ('köprüye girme', 'uzman hücre' ve 'uzman pazar' stratejilerini içerir) stratejisi ise liderliği değil, kontrolü hedeflemektedir. 'Değer ve özelliklerin değişmesi' stratejisi ise fayda yaratmak, fiyatlandırma, tüketicinin sosyal ve ekonomik gerçeğine uyum sağlama ve müşterilere doğru değerleri temsil eden ürünler sunma alt stratejileri ile sadık ya da yeni müşteri yaratmayı ön plana almaktadır.

Son olarak, her ne kadar yukarıda bahsi geçen iki okulun içersinde yer almasa da Miles ve Snow'un (1978) tipolojisinden de söz etmek gerekir. Yazarlar, işletme davranışlarını dört ana kategori içinde (savunmacı, atılğan, analizci ve tepkisel) sınıflandırmışlardır. Savunmacı stratejilerin "istikrar" ve atılğan stratejilerin "yenilik" merkezli olduklarını, analizci stratejilerin hem savunmacı hem de atılğan strateji özelliklerini bir arada içerdiğini, tepkisel stratejilerin ise çeşitli zamanlarda diğer stratejilerin özelliklerini taşıyabileceğini belirtmek olanaklıdır.

ARAŞTIRMA

Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Gerçekleştirilen araştırmanın amacı, sahip ve/veya yöneticilerin etik davranışlarla ilgili algıları ile rekabete bakış açıları arasında biri ilişki olup olmadığını belirlemek, varsa bu ipuçlarını incelemektir.

Nitel araştırma yönteminin ve veri derleme için derinlemesine görüşme tekniğinin uygulandığı çalışmada, Eskişehir'de farklı sektörlerde faaliyet gösteren Küçük ve Orta Boy İşletme (KOBİ) sahip ve/veya yöneticilerine açık uçlu sorular yöneltilmiştir. KOBİ'ler ekonomiler açısından önemli işlevleri yerine getirmektedirler. Ülkemizdeki işletmelerin üretim, istihdam ve katma değer oluşturma açısından KOBİ'lerin önemi oldukça fazladır. Türkiye'de KOBİ'lerin sayısı hizmet sektörü de dâhil olmak üzere,

tüm işletmelerin sayısının % 99.8'ini ve bu işletmeler de toplam istihdamın % 76.7'sini oluşturmaktadır. Ancak, bu değerlere karşılık KOBİ yatırımlarının toplam yatırımlar içindeki payı % 38'e ulaşmakta ve toplam katma değer in ise yalnızca % 26.5'i yine bu işletmelerce yaratılmaktadır. KOBİ'lerin toplam ihracat içindeki payları, yıllar itibarıyla değişiklik göstermekle beraber, ortalama % 10 oranında gerçekleşmektedir (www.sanayi.gov.tr). Ülke sanayisi ve istihdamda büyük önem sahip KOBİ'lerin, sahip ve/veya yöneticileriyle gerçekleştirilen araştırma, bu tür işletmelerin doğasının daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Bulgular

Çalışmada KOBİ sahip ve/veya yöneticilerinin etik davranışlarla ilgili algılarının rekabete bakış açılarından etkilenip etkilenmediği irdelenmeye çalışılmıştır. Bu yüzden öncelikle rekabet bakış açılarının temel yönleri öğrenilmeye çalışılmıştır.

Farklı sektörlerden KOBİ sahip ve/veya yöneticileri ile yapılan görüşmelerde rekabete bakış açılarının genel üç şekilde ortaya çıktığı görülmüştür. Bunlar: (1) kapitalist ekonomik sistemin bir gereği olarak rakiplere üstünlük sağlama, pazar payı mücadelesi adına her türlü faaliyet; (2) firmanın gücünü en iyi kullanabileceği ürün ve/veya fiyatı öne çıkarması, aynı sektördeki rakipleri ile yarışması; (3) müşterilerine rakiplerden daha iyi ve kalitelisini daha uygun fiyata sunma şeklinde özetlenebilir. Bu durumda, rekabete bakış açılarının oldukça sert ve kırıcı, ılımlı ve müşteri yönlü olmak üzere üç şekilde yoğunlaştığından söz edebiliriz.

Temelde izlenen rekabet stratejileri irdelendiğinde firmaların maliyet avantajlarına dikkat etmelerinden daha ziyade ürün ve kalite odaklı olmaları dikkat çekmektedir. “Kaliteli ürünler üretmek”, “rakiplerden farklı olanı üretmek”, “sektörde yapılmayanları yapmak”, “hizmet kolaylığı sağlamak” gibi cevaplardan anlaşılacağı gibi, çalışma kapsamında yer alan katılımcıların temel rekabet stratejilerine bakış açılarının müşteri ve pazar odaklılıkta yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Buna karşılık, “seri üretim”, “maliyet liderliği” gibi yorumlar, katılımcıların uygun fiyat beklentilerine cevap verme endişelerinden de uzak olmadığını göstermektedir. Nitekim “rekabete maliyetleri mi yoksa farklılıklara mı ağırlık verilmelidir?” sorusuna katılımcıların bir kısmı farklılıklar, bir kısmı maliyetler derken, önemli bir kısmı ise her ikisine de cevabını vermişlerdir.

Katılımcıların önemli bir kısmı rekabetin kaçınılmaz olduğunu ve kısa süreliğine de olsa rekabetten kaçınma adına firmanın uzman olmadığı sektörlere girmelerinin doğru olmayacağı görüşündedir. Katılımcıların tamamı rekabette saldırgan konumda olmadıklarını düşünmektedirler. Bu soruya verilen cevaplarda, rekabette saldırgan olmanın doğru bir davranış şekli olmayacağı algısının hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Bir katılımcının “Mecbur olmadığım sürece hayır” cevabından da bu yaklaşımın desteklendiği söylenebilir. Bu durum, KOBİ'lerin saldırı stratejilerinden ziyade gelecek saldırıları savuşturmaya yoğunlaşmış bir rekabet anlayışına daha yakın olmaları ile açıklanabilir. Bu noktada katılımcıların verdikleri bazı cevaplardan hareketle, kafa karışıklığı olduğunu söylemek de mümkündür. Örneğin bir katılımcı rekabette saldırganlıkla ilgili olarak “Şu an ayakta kalmak bizim için daha önemlidir” derken, “Savunmada kalmanın rekabet avantajı sağlayabileceğini düşünür müsünüz?” sorusuna ise “Saldırgan değiliz ama savunmadan da ibaret değiliz. Sadece büyükleri izlemiyor, sektörü genel olarak takip ediyoruz” şeklinde cevap vermektedir. Bir başka katılımcı ise savunmada kalmayı sakinlik olarak değerlendirmek ve “Sakin ve rahat

olabilmek strateji geliştirme adına zaman kazandırır ve bu da ciddi bir avantajdır” şeklinde yorumlamaktadır.

“Bekle gör” politikasının rekabet açısından nasıl değerlendirildiği sorusuna ise bazı durumlarda uygun olduğu ancak, çoğunlukla rekabet avantajının kaybedileceği ve fırsatların zamanında değerlendirilemeyeceği nedeniyle çok kabul edilebilir olmadığı yönünde ağır basan cevaplar verilmiştir. Rekabet stratejileri ile çok fazla risk üstlenilmediği algısı yaygın olmakla birlikte, az sayıda katılımcı risk üstlenilmeden rekabetçi bir strateji olamayacağını belirtmiştir. Katılımcıların çoğunun rekabette yavaş olduklarını kabul etmeleri de bu durumu destekler niteliktedir. Katılımcıların kaynak ve kabiliyetlerinin sınırlı olması, belki de onları böyle davranmaya itiyor olabilir.

Katılımcıların önemli bir kısmı lider olmanın rekabet açısından çok önemli olduğunu ifade ederken, sadece bir tanesi liderliği korumanın zorluğuna değinmiştir. Katılımcıların hemen tamamı rakiplerin girmediği pazarları izlediğini belirtmiştir. Bu sonuç, rekabetten kaçınma adına uzman olunmayan sektörlerle girmenin doğru olmadığı görüşü ile çelişir gözükmektedir. Her iki sonuç birlikte değerlendirildiğinde, KOBİ ölçeğindeki firmaların genel olarak yakın rakiplerini izledikleri ve uzman olmamakla birlikte yakın rakiplerinin girdikleri yeni sektörlerle girmek eğilimlerinin daha yüksek olduğu söylenebilir.

KOBİ Sahip ve/veya Yöneticilerinin Haksız Rekabet ve İş Ahlâkına İlişkin Algulamaları

Katılımcıların “sektörünüzde sıkça karşılaşılan haksız rekabet oluşturan uygulamalar” ilgili soruya verilen cevaplar sektörlerdeki farklılıklara göre değişkendir. “Sigortasız işçi çalıştırma”, “kaçak elektrik kullanma” ve “ürün taklitleri” gibi cevaplar daha çok metal ve makine imalat sektörlerinde yoğunlaşırken, gıda sektöründe ise “merdiven altı imalatlar”, “yanlış ve yanıltıcı reklamlar” ve “yanıltıcı satış taktikleri” gibi cevaplar verilmiştir. Hiçbir katılımcı kendilerinin haksız rekabet oluşturan bir uygulaması olduğunu kabul etmemiştir.

Doğrudan firma aleyhine haksız rekabet oluşturan rakip uygulamalarına ilişkin verilen cevapların ise “yetimiş eleman transferleri”, “ürün taklidi”, “aşırı fiyat indirimleri” ve “yanıltıcı reklamlar” başlıkları altında toplandığı gözlenmiştir. Bu sonuçlar doğrultusunda, çoğu katılımcının haksız rekabet uygulamalarını kendilerine rakiplerinin uygulamaları şeklinde algıladığı ve sektöre ait uygulamaları da büyük ölçüde rakiplerin kendilerine karşı uygulamaları ile özdeş gördüğü söylenebilir.

“İş ahlâkı nedir?” sorusuna verilen cevaplara bakıldığında; “iş hayatında dürüstlük ve doğruluk” görüşü ağır basarken, “firmaların işletme içi ve dışındaki ilişkileri düzenleyen kurallar dizisi”, “büyüklerin küçükleri ezmemesi”, “işçi düzgün yapmak”, “insana saygılı olmak ve müşteri memnuniyetini ön planda tutmak” ile “oyunu kuralına göre oynamak gibi görüşler de belirtilmiştir. Rekabet adına iş ahlâkına uygun olmayan davranışlar sorusuna ise katılımcıların büyük ölçüde yaşadıklarından hareketle cevap verdikleri gözlemlenmiştir. Bu bağlamda; “rakiplerin karalanması”, “gizli fiyat anlaşmaları ya da kırıcı fiyat indirimleri”, “hırslarla hareket etmek” ve “rakiplerin işlerini bozmaya odaklanmak” gibi cevaplar dikkat çekici ve konuyla ilgili yargımızı desteklemektedir. Benzer sonuçlar, “sektörünüzde iş ahlâkına aykırı davranışlar nelerdir?” sorusuna verilen cevaplardan da görülmüştür. Katılımcıların tamamının “kendilerinin haksız rekabet oluşturan bir uygulamaları olup olmadığı” sorusuna verdikleri hayır cevabına benzer şekilde, yine tamamı iş ahlâkına aykırı bir davranışları olmadığını belirtmişlerdir.

II. Ulusal Uygulamalı Etik Kongresi Bildiriler Kitabı

Katılımcıların doğrudan değil de yargılara ilişkin konuyla ilgili görüşlerini alabilmek bakımından oluşturulan bazı yargı cümlelerine verdikleri cevaplar önemlidir. İlk olarak “sektöre yeni firmaların girişini engellemek için bazı rakiplerle fiyat anlaşmaları yapılması fikrini nasıl yorumlarsınız?” sorusunu ele alalım. “Rekabet anlayışıma aykırı, ancak mümkün”, firmalar aynı sermaye yapısına sahip ve yakın düzeyde ise olabilir” ve “ticaretin herkesin hakkı olduğunu düşünüyorum” gibi cevaplar, kendilerinin haksız rekabet oluşturan ve iş ahlâkına uygun olmayan davranışlar sergilediğine kesinlikle hayır cevabı vermekle birlikte bazı katılımcıların aslında bazı kaçamaklar sergilediği ya da sergileyebileceğinin güçlü işaretleri olarak algılanabilir. Buna karşılık bazı katılımcılar ise bu soruya kesinlikle katılmadıklarını belirtmişlerdir.

“Rakiplerinizi alt etmek amacıyla onlar hakkında yanıltıcı bilgiler yayılabilir fikrini nasıl yorumlarsınız?” sorusuna ise katılımcıların tamamı yanlış cevabını vermiştir. Bu sonucun oluşmasında konunun haksız rekabet ve iş ahlâkı açısından kabul edilemez olması yanında yargı cümlesinin doğrudan katılımcıları muhatap alıyor olması da etkili olmuş olabilir.

Katılımcılara sorulan diğer bir yargı cümlesi ise: “İşletmelerin kârlılığını arttırmak amacıyla, reklamda abartıya kaçmaları hatta aldatici reklam yapmaları kaçınılmazdır” şeklinde idi. Katılımcıların tamamı bu yargıya da katılmadıklarını belirtmişlerdir.

“Sağlıklı ve güvenli olmayan ürünlerin imalatı maliyette büyük üstünlük sağladıkları için ciddi bir seçenek haline gelebilir” şeklindeki yargıya katılımcıların tamamı katılmamakla birlikte, bir kısmı, kısa süreli böyle bir yargının kabul görebileceğini ifade etmiştir. Bu yargının anlamsız hale gelmesinin tüketicilerin bilinçlenmesi ile mümkün olabileceğini belirten iki katılımcı da olmuştur.

“Çevre temizliği, işletmeler için göz ardı edilebilir bir unsurdur” yargısına çoğu katılımcı katılmazken, bir katılımcı devletin bu konuda önlem alması ve bu tür kirlilik oluşturan işletmeleri belli bir bölgeye toplaması gerektiğini ifade ederken, bir başka katılımcı olmaması gereken, ancak çoğunlukla ihmal edilen bir konu olarak yaklaşmıştır. Bu cevaplardan hareketle, yargı öznelleştirildiğinde sorumluluğun daha üst kurumlara atılması kolaylığından söz etmemiz mümkündür.

Katılımcılara son olarak “mevcut koşullar işletmeleri rüşvete ve vergi kaçırma ciddi biçimde zorlamaktadır” yargısına ilişkin değerlendirmeleri sorulmuştur. Katılımcıların yarısından biraz fazlası bunu doğru ve kabul edilebilir bulmadığını ifade etmiştir. Buna karşılık yarıya yakını ise; “bu kadar dolaylı vergiye mecbur bırakılan bir toplum kaçınılmaz olarak bu yolu seçecektir”, “kısmen doğru”, “işleri hızlandırmak için ve mecbur kalırsak rüşvet veriz, işlerin gecikmesinden iyidir” ve “Allah’tan korkmazsanız” gibi cevaplar vermiştir. Bu cevaplardan da anlaşılabilceği gibi, aslında çok doğru bulmamakla birlikte katılımcıların yaklaşık yarısı bu durumlarla karşı karşıya kaldığını ve bu yargıya katılmak durumunda kaldıklarını söylemek mümkündür.

SONUÇ

İşletme sahip ve/veya yöneticilerinin etik davranışlarla ilgili algılarının rekabete bakış açılarından etkilenip etkilenmediğinin incelendiği bu araştırmada, katılımcıların rekabete bakış açılarından daha çok gününbirlik olduğu ve uzun vadeli rekabet stratejilerine açık olmadıkları söylenebilir. Haksız rekabet ve iş ahlâkına ilişkin algıların ise öznel olarak sürekli olumlu görülürken, nesnel açıdan bazı yargılar konusunda daha gerçekçi yorumlar yapıldığı anlaşılmaktadır.

Rekabete bakış açıları ile etik algılar arasındaki ilişkiler irdelendiğinde, katılımcıların kendi yaşadıklarından ve sektörlerinden hareketle büyük ölçüde tutarlı bir bakış açısına sahip olduğu söylenebilir. Buna karşılık, sorular öznelleştirilince verilen cevapların ve yorumların da kısmen gerçeği yansıtmaktan

uzaklaştığı anlaşılmaktadır. Kendilerine karşı haksız rekabet oluşturan ve iş ahlâkına uygun olmayan davranışlara değinen katılımcıların kendilerinin bu tür davranışları kesinlikle sergilemediklerini ifade etmelerini başka türlü açıklamak mümkün gözükmemektedir.

Araştırmanın yalnızca bir kentteki KOBİ'ler üzerinde ve nitel araştırma yöntemiyle gerçekleştirilmesi, sonuçları anlamlandırma düzeyini ve genellenmesini olanaksız kılmaktadır. Farklı bölgelerdeki KOBİ'lerin ya sahip ve/veya yöneticileriyle gerçekleştirilecek görüşmelerin konunun daha iyi anlaşılmasına büyük katkı sağlayacağı ve farklı örneklemeler üzerinde gerçekleştirilecek nicel araştırmaların sonuçları genellemeye büyük katkı sağlayacağı açıktır.

Kaynakça:

- Arslan, M. (2001) "The Work Ethic Values of Protestant British, Catholic Irish and Muslim Turkish Managers", *Journal of Business Ethics*, cilt: 31, sayı: 4, s. 321-340.
- Barnard, C. I. (1938/2005) *The Functions of the Executive: 30th Anniversary Edition* Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Drucker, P. (1985) *Innovation and Entrepreneurship: Practice and Principles*, New York: Harper & Row.
- Ekin, M. G. S. ve S. H. Tezölmez (1999) "Business Ethics in Turkey: An Empirical Investigation with Special Emphasis on Gender", *Journal of Business Ethics*, cilt: 18, sayı: 1, s. 17-35.
- Grant, R. M. (1995) *Contemporary Strategy Analysis*, Cambridge, MA: Blackwell Pub.
- Miles, R.E. ve C.C. Snow (1978) *Organizational Strategy Structure and Process*, New York: Mcgraw Hill.
- Mintzberg, H., B. Ahlstrand ve J. Lampel (1998) *Strategy Safari*, New York: Free Pres.
- Mengüç, B. (1998) "Organizational Consequences, Marketing Ethics and Salesforce Supervision: Further Empirical Evidence", *Journal of Business Ethics*, cilt: 17, sayı: 4, s. 333-352.
- Porter, M. (1980) *Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industry and Competitors*, New York: The Free Pres
- Porter, M. (1985) *Competitive Advantage*, New York: The Free Pres.
- Rawwas, M. A., Z. Swaidan ve M. Oyman (2005) "Consumer Ethics: A Cross-Cultural Study of the Ethical Beliefs of Turkish and American Consumers", *Journal of Business Ethics*, sayı: 57, s. 183-195.
- Sarvan, F., E. D. Arıcı, J. Özen, B. Özdemir ve E. T. İçigen (2003) "On Stratejik Yönetim Okulu: Biçimleşme Okulunun Bütünleştirici Çerçevesi", *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, sayı: 6, s. 73-122.
- Smith, A. (1759/2000) *The Theory of Moral Sentiments*, (der. A. L. Macfie ve D. D.Raphael) New York: Prometheus Books.
- Ülgen, H. ve S. K. Mirze (2004) *İşletmelerde Stratejik Yönetim*, İstanbul: Literatür Yayınları.
- Venkatraman, N. (1989) "Strategic Orientations of Business Enterprises: The Construct, Dimensionality, and Measurement", *Management Science*, cilt: 35, sayı: 8, s. 942-962.
- Vitell, S. J., K. Rallapalli ve A. Singhapakdi (1993) "Marketing Norms: The Influences of Personal Moral Philosophies and Organizational Ethical Culture", *Journal of the Academy of Marketing Science*, cilt: 21, sayı: Sonbahar, s. 331-337.
- <http://www.sanayi.gov.tr/WebEdit/Gozlem.aspx?sayfaNo=1874&navigate=var>, 20.09.2006.

TÜRKİYE’DE TAŞINABİLİR KÜLTÜR VARLIKLARINI KORUMA VE ETİK SORUMSUZLUK

Doç. Dr. Hande KÖKTEN

Ankara Üniversitesi, Başkent Meslek Yüksekokulu, Restorasyon-
Konservasyon Programı

Özet: Türkiye’de “Kültür Varlıklarının Korunması ve Onarımı” konusunda yapılan uygulamalara uluslar arası düzeyde kabul edilen etik kurallar açısından bakıldığında, taşınmaz ve taşınabilir kültür varlıkları ile ilgili ciddi sorunlar ile karşılaşılır. ICCROM, ICOMOS ve ICOM gibi uluslar arası kuruluşların da üyesi olan Türkiye’de kültür varlıkları koruma ve onarımı konusunda eğitim veren yüksek öğretim kurumları tarafından yürütülen bilimsel projelere karşın, mesleki yeterliliği bulunmayan kişiler tarafından yapılan sözde koruma uygulamaları nedeniyle kültür varlıklarının tahrip olduğu, hatta yok edildiği bilinmektedir. Bu bildiride, “Taşınabilir Kültür Varlıklarının Koruma ve Onarımı”na ilişkin olarak uluslar arası kuruluşlar tarafından belirlenen etik kuralların Türkiye’de uygulanabilmesi ve gerçekleştirilen çalışmaların bu kurallar çerçevesinde yürütülmesine ilişkin öneriler sunulur, müzelerimiz ve ören yerlerimizde gerçekleştirilen etkin ve önleyici koruma uygulamalarının yasa ve yönetmelikler kadar, etkin bir mesleki örgütlenme ve nitelikli bir eğitimle sağlıklı ve güvenli hale getirilebileceği vurgulanacaktır.

Abstract: As the practices in the field of conservation and restoration of the cultural property in Turkey are studied, one will face with serious problems in terms of ethical issues. Although Turkey is a member of international institutions such as ICCROM, ICOMOS and ICOM and education programs in the conservation of cultural property play an important role in professional practice; destruction of Turkey’s cultural heritage due to the presence of practitioners who are not eligible to undertake conservation work is unavoidable. Hence, it is aimed to discuss the reasons that results in ethical irresponsibility of the individuals, as well as national institutions which drags the profession in to vagueness; as well as proposing an effective professional organization to establish a contemporaneous and comprehensive code of ethics in the conservation of movable cultural property.

Keywords: Movable cultural property, code of ethics, conservation of movable cultural property

Taşınmaz ve taşınabilir kültür varlıklarının koruma ve onarımı konusunda uluslar arası örgütlenmenin mil taşları sayılan UNESCO, ICCROM, ICOM, ICOMOS ve ECCO’nun sözleşme, tüzük ve bildirgelerinde yer alan tanım, ilke ve kurallara bağlı olarak etkinlik gösteren üye ülkeler, insanlığın ortak kültür mirasını güvence altına alıp, korumayı amaçlarken ortak standartlarda buluşmaktadırlar. Her ülkenin kendi ulusal “koruma yasaları” ile denetlenen koruma ve onarım çalışmaları, bu alanda değişik düzeylerde öğrenim görmüş ve mesleki yeterlilikleri yasa ile de tanımlanmış meslek elemanları tarafından yürütülmektedir. Kuşkusuz, bir ülkenin öğrenim kurumlarının kültür varlıkları koruma ve onarımı konusunda sağlayacağı eğitim ve öğretimin niteliği, bu alanda yetişen meslek elemanlarının uluslar arası örgütler tarafından kabul edilen ilkeleri gözetilen uygulamalar yapabilmesi için ilk ve en önemli koşuldur.

Bu nedenle, Türkiye’de taşınabilir kültür varlıklarını koruma konusundaki etik sorumsuzluğu, bu duruma neden olan iki temel kaynaktan

yola çıkararak açıklamak gerekir: I. Koruma ile ilgili yasa ve yönetmelikler 2. Taşınabilir Kültür Varlıkları Koruma ve Onarımı alanındaki meslekî birliğin eksikliği

TÜRKİYE'DE TAŞINABİLİR KÜLTÜR VARLIKLARI KORUMA ve ONARIMINA İLİŞKİN YASA ve YÖNETMELİKLER

2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu

2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'nun amacı, "...korunması gerekli taşınır ve taşınmaz kültür ve tabiat varlıkları ile ilgili tanımları belirlemek, yapılacak işlem ve faaliyetleri düzenlemek, bu konuda gerekli ilke ve uygulama kararlarını alacak teşkilatın kuruluş ve görevlerini tespit etmektir.", şeklinde açıklanmakta (Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu, Resmi Gazete: 23/7/1983 Sayı: 18113), yasanın 3a/4 maddesinde ise, taşınır kültür varlıklarının "koruma ve korunma" tanımları yapılarak, "muhafaza, bakım, onarım ve restorasyon işleridir", denmektedir.

Adı geçen yasanın üçüncü bölümünde yer verilen "Korunması gerekli taşınır kültür ve tabiat varlıkları" ile ilgili maddeler arasında, kültür varlıklarının alım-satımı, müzelere alınması, koleksiyonculuk ve denetimi, özel müzeler ve askeri müzelerin kurulması, kültür varlığı ticareti, yurt dışına çıkarma gibi konular yönetmeliklerle düzenlenirken, taşınabilir kültür varlıklarının koruma ve onarımı konusunda hiçbir kanun maddesi veya yönetmelik bulunmamaktadır.

Aynı kanunun beşinci bölümünde yer alan "Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulunun görev ve yetkileri"nin tanımlandığı 51.a maddesinde ise, sadece "Korunması gerekli taşınmaz kültür varlıklarının korunması ve restorasyonu ile ilgili işlerde uygulanacak ilkeler"in belirlenmesi ön görülmekte; bu bağlamda taşınmaz kültür varlıkları koruma ve onarımı ile ilgili olarak düzenlenmiş "Koruma, Uygulama ve Denetim Büroları, Proje Büroları İle Eğitim Birimlerinin Kuruluş, İzin, Çalışma Usul ve Esaslarına Dair Yönetmelik"e gönderme yapılmaktadır.

Söz konusu yönetmelik ise, Koruma, Uygulama ve Denetim Büroları'nın kuruluşu; bu bürolarda görev alacak uzmanların nitelikleri, bürolarının görevleri ve çalışma şekli; kültür varlıklarının korunmasına yönelik rolöve, restitüsyon, restorasyon projelerini ve raporlarını hazırlayacak ve uygulayacak proje bürolarının kuruluşu, görevleri ve çalışma şekli; proje bürolarında görev alacak uzmanların nitelikleri ile, onarım uygulamalarında çalışacak sertifikalı yapı ustalarını yetiştirecek eğitim birimlerinin kuruluşu, görevleri ve çalışma şekli hakkındaki esasları düzenlemektedir.

Taşınabilir kültür varlıkları koruma ve onarımında karşılaştığımız "etik sorumsuzluğun" temeli, "taşınmaz kültür varlıkları"nı dikkate alırken, "taşınır kültür varlıkları"nı yok sayan 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'nda atılmaktadır.

Müzeler İç Hizmetler Yönetmeliği

Taşınabilir kültür varlıklarının korunması ile ilgili yasal bir dayanak arayanlar için yegane referans 2863 sayılı yasanın 24.maddesinde yer alır. Bu maddeye göre: "Devlet malı niteliğini taşıyan korunması gerekli taşınır kültür ve tabiat varlıklarının Devlet elinde ve müzelerde bulundurulması ve bunların korunup değerlendirilmeleri Devlete aittir."

Koruma alanındaki etik sorumsuzluğun temelini oluşturan koruma yasasından, bu gönderme ile taşınır kültür varlıklarının sergilendiği ve depolandığı müzelere ve müzelerde uygulanan "Müzeler İç Hizmetler Yönetmeliği"ne yönelmek gerekir.

Söz konusu yönetmelikte müzenin faaliyetlerine ilişkin olarak “Depolardaki eserler sağlıklı bir şekilde korunur, depolar ilmi çalışmalara imkan verecek şekilde düzenlenir.”, (Madde.5 b) denmekte; müze uzmanının görevleri ise “Taşınır kültür varlıklarının müzelerle kazandırılması, tasnifi, tescili, envanteri, katalog fişlerinin düzenlenmesi, sergilenmesi, depolanması, korunması, mekanik temizliği, tanıtımı, yayımı, güvenlik tedbirlerinin alınmasını sağlar.”, şeklinde tanımlanmaktadır (Madde.10 a). Müze uzmanı, eserlerin sağlık durumunu sürekli izler ve laboratuvarında müdahale edilmesi gerekenleri idareye rapor eder (Madde.10 g); kendisine teslim edilen eserlerin bakım ve muhafazasını sağlar (Madde.10 j).

Bu bilgilere göre, müzelerimizdeki taşınır kültür varlıklarının korunması, müze uzmanının bu konudaki birikimi, deneyimi, becerisi ile koşut bir görev alanı olup, koruma uygulamalarını gerçekleştirecek kişinin uzmanlığının -koruma ve onarım- olması ön koşulu aranmamaktadır. Bu durumda, koruma uygulamalarını gerçekleştirecek “müze uzmanı”nında aranan niteliklere ilişkin tanımlar incelemek gerekir: “Üniversitelerin arkeoloji, prehistorya, sanat tarihi, etnoloji, antropoloji, sümeroloji, hititoloji, klasik filoloji, klasik şark dilleri, tarih ve müzecilik çalışmaları ile bunlara yardımcı bilim dallarından mezun kişiler”. Oysa ülkemizde söz konusu meslek gruplarına ait kişilerin öğrenimlerini tamamladıkları lisans programları, kendilerine “koruma uygulayıcısı” ünvanı ve yetkilerinin verilmesini sağlayacak içeriğe sahip değildirler.

Buna karşın, “Müzeler İç Hizmetler Yönetmeliği”nin “Aylık Toplantılar ve İşbölümü” başlığı altında dile getirilen yaklaşım, söz konusu nitelikli koruma elemanı (koruma uzmanı, koruma teknikeri, vb.) yokluğunun nasıl giderildiği hakkında önemli ipuçları verir: “Müzedeki personel yetersizliği olsa bile her görevin mutlaka bir sorumlusu bulunur. Müze personelinin her biri bu yönetmelikle ve müze idaresince yazılı olarak yapılan iş bölümüne göre kendisine verilen görevleri eksiksiz yapmaya mecbur olup, yapmadığı takdirde sorumludur.” (Madde 6.b). Bu yaklaşıma göre, müze uzmanı koruma-onarım konusunda gerekli bilgi ve deneyime sahip değilse de *eserlerin sağlık durumlarını izlemek, mekanik temizliği yapmak, bakım ve muhafazayı sağlamak, depolama ve sergileme için en doğru yöntem ve sistemleri kurup, uygulamak* ile yükümlüdür.

ICOM (ULUSLAR ARASI MÜZELER KONSEYİ) TARAFINDAN BELİRLENEN KOLEKSİYONUN KORUMA VE BAKIMI İLE İLGİLİ ETİK KURALLAR

Ülkemiz müzelerinde Devlet eliyle koruma altına alınan taşınabilir kültür varlıkları için durum böyle iken, Türkiye’nin de üyesi olduğu ICOM’un (Uluslar arası Müzeler Konseyi) “Koleksiyonların Bakımı”na ilişkin olarak belirlediği etik sorumluluklar şöyledir:

- Müze tarafından geçici veya kalıcı olarak kabul edilen tüm objeler kökeni, tanımı, durumu ve geçirdiği işlemleri belirlemek amacıyla gerektiği gibi ve eksiksiz belgelenmeli,
- Müze tarafından kabul edilen tüm objeler gerektiği gibi saklanmalı ve bakımları yapılmalı,
- Müze koleksiyonları doğal ve insan kaynaklı afetlere, hırsızlığa, taşıma sırasında ortaya çıkabilecek kaza ve tahribata, dikkatsizlikten kaynaklanabilecek zararlara karşı en iyi biçimde korunmalı,

- Konservasyon (koruma) ve benzeri, özel bilgi ve beceri gerektiren alanlarda gerekli meslekî eğitim ve birikime sahip olmayan müze çalışanları görevlendirilmemeli,
- Müze koleksiyonundaki objelerin sağlıklı korunabilmesi, müzenin bu alanda uzman elemanı bulunmuyorsa, müze dışından profesyonel meslek elemanlarına danışılarak yürütülmelidir.
- (“ICOM Code of Ethics”, Madde 6.2, Koleksiyonların Bakımı)

Müze koleksiyonunun koruma işlemleri için getirilen kurallar şöyledir:

- Müzeler, koleksiyonlarının doğru ve eksiksiz bakım - koruma işlemlerinden geçmesini sağlamakla yükümlüdürler,
- Koleksiyonların gelecek nesillere, o günün bilgisi ve kaynakları el verdiğince uygulanabilen en iyi ve güvenli durumda teslim edilmesi sağlanmalıdır.
- Müze objelerinden sorumlu tüm personel, depoda, sergide veya taşınmakta olan tüm koleksiyonlar için “korunaklı” bir ortam yaratmak ve bakımını sağlamakla yükümlüdürler. Müze risk yönetiminde “önleyici koruma” çok önemli bir öğedir.
- Müze objesinin durumu, koruma işlemlerine bir profesyonel bir konservasyon uzmanının müdahale etmesini gerektirebilir. Bu müdahale restorasyon veya onarım uygulamalarını içerebilecekse de, temel amaç objenin durumunu stabilize etmektir.
- Tüm koruma uygulamaları belgelenmeli ve geriye dönüşlü olmalı; objeye uygulanan tüm malzemeler, fiziksel değişiklikler orijinal objeden ayırt edilebilir olmalıdır.

(“ICOM Code of Ethics”, Madde 6.3, Koleksiyonların Koruma ve Onarımı)

Böylece yasa ve yönetmeliklerle güvence altına alınmayan “taşınabilir kültür varlıkları”, uluslar arası sözleşmelerle de korunamamakta; 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanununu’nda göz ardı edilen eserler, Müzeler İç Hizmetler Yönetmeliği kapsamında koleksiyonun korunması ve bakımı ile ilgili tüm ICOM etik kuralları ile çelişen bir uygulamaya maruz kalmaktadırlar.

TÜRKİYE’DE TAŞINABİLİR KÜLTÜR VARLIKLARI KORUMA-ONARIMI ALANINDA MESLEK BİRLİĞİ OLUŞTURULMASI

İrdelenen sorunlara yol açan en önemli ikinci neden ise, Türkiye’de “taşınabilir kültür varlıkları koruma ve onarımı” konusunda etkinlik gösteren meslek elemanlarının bir birlik oluşturamamaları ve kendi meslek alanları ile ilgili etik kuralları belirleyip, uygulanmasını sağlamak konusunda edilgen davranışlarıdır. Oysa 1998 yılında kurulan Koruma ve Restorasyon Uzmanları Derneği taşınmaz kültür varlıkları ve kültürel miras alanlarının korunması ve onarımı konusunda önemli bir adım atmayı başarmıştır. Öte yandan, taşınabilir kültür varlıkları ile doğrudan ilgili diğer meslek birlikleri (Arkeoloji ve Arkeologlar Derneği, Anadolu Sanat Tarihçiler Derneği, Sanat Tarihi Derneği, Müzeciler Derneği, vb.) koruma konusunda günümüz kurumsal yaklaşımını çağdaş standartlara uygun biçimde yenilemeyi sağlayacak etkili önerilerde bulunmamaktadırlar.

Taşınabilir Kültür Varlıkları Koruma ve Onarımı alanında bir meslek birliği oluşturmanın gerekliliği

Söz konusu meslekî birlik oluşumunun ve meslekî konularda uluslar arası etiklere uygun bir kurumlaşmanın geciktirilmesi taşınabilir kültür varlıklarına verilen zararı büyütecektir. Bu bağlamda, ivedilikle çözümlenmesi gereken konu başlıkları şöyle sıralanır:

- Taşınabilir kültür varlıkları koruma ve onarımının, bu eserler üzerinde çalışan tüm bilim adamları (arkeolog, sanat tarihçisi, antropolog, vb) tarafından bir bilim dalı olarak kabul görmesinin sağlanması: Bilimsel arkeolojik kazılarda ve müzelerimizde yürütülen “koruma-onarım” çalışmaları hala bu konuda formasyonu ve deneyimi olmayan, reçete yöntemleri kullanmaktan çekinmeyen öğrenciler, müze uzmanları, hatta işçiler tarafından yapılmaktadır. Koruma-onarımın bir zanaat, uygulayıcılarının da zanaatkâr olmadığı kabul edilmelidir.
- Türkiye’de yabancı heyetler tarafından yürütülen arkeolojik kazı çalışmalarında günışığına çıkartılan buluntuların koruma ve onarım işlemlerini gerçekleştirecek ekip üyelerinin meslekî yeterlilikleri, uygulama sırasında kullandıkları malzeme ve yöntemlerin uygunluğu, özellikle yerinde korunamayan kültür varlıklarının taşınmasına ilişkin karar yetkileri ulusal koruma yasaları kadar, meslekî örgütlerin etik kuralları ile de denetlenebilmelidir. Zira kendi ülkelerinde uluslar arası standartlara ve meslekî etiklere uygun etkinlik gösteren yabancı koruma ekipleri veya uzmanlarının ülkemizde ortaya çıkartılan buluntuları zaman zaman “deney malzemesi” olarak kullandıkları, ve tahribatla sonuçlanan işlemleri uygulamaktan çekinmedikleri bilinmektedir.
- Taşınabilir kültür varlıkları koruma ve onarımı alanında çalışacak uygulayıcıların meslekî ehliyetlerinin tanımlanması ve sınıflandırılması: Türkiye’de taşınabilir kültür varlıkları koruma ve onarımı konusunda etkinlik gösteren önlisans, lisans, yüksek lisans ve doktora programlarının mezunlarının görev tanımlarının yapılması ve meslekî ünvanlarının belirlenmesi gerekmektedir.
- Müzelerimizde ICOM standartlarına uygun bir koleksiyon bakım ve koruma yaklaşımının ve bu yaklaşımı destekleyecek yapılanmanın oluşturulması; koruma ve onarım görevinin meslekî ehliyete sahip korumacılar, koruma teknikerleri ve koruma uzmanları tarafından gerçekleştirilmesinin sağlanması gereklidir.
- Taşınabilir kültür varlıkları koruma ve onarımı alanında etkinlik gösteren yüksek öğretim programlarının ECCO (the European Confederation of Conservator-Restorers’ Organisations) tarafından belirlenen ve bu konudaki eğitim-öğretim standartlarını yükseltmeyi amaçlayan öneriler çerçevesinde ele alınması ve bu alanda bir meslekî öğrenim kurultayının düzenlenmesi sağlanmalıdır.
- Taşınabilir kültür varlıkları koruma ve onarımı alanında etkinlik gösteren meslek elemanlarının, meslekî uygulamaları gerçekleştirirken bağlı kalması gerekli etik kurallar ise IIC (International Institute for Conservation of Historic and Artistic Works) ve AIC (American Institute for Conservation of Historic and Artistic Works) tarafından hazırlanan tüzükler örnek alınarak hazırlanmalıdır.

AIC (American Institute for Conservation of Historic and Artistic Works) tarafından hazırlanan ve meslek elemanlarının uyması gerekli temel etik kurallar şöyledir:

- Koruma uygulamalarını gerçekleştiren meslek elemanı koruma ve onarım ile ilgili tüm alanlarda (önleyici koruma, inceleme, belgeleme, koruma işlemleri, araştırma ve eğitim) mümkün olan en yüksek standartları sağlamaya çalışmalıdır.
- Koruma uzmanının tüm mesleki eylemleri, kültür varlığına ve onun ünük karakteri ve önemi ile kültür varlığını yaratan/üreten kişi veya kişilere uygun bir saygı çerçevesinde gerçekleşmelidir.
- Toplumla kültür varlığının doğru ve değerine uygun biçimde tanınması ve kullanılması hakkı tanınırken, koruma uzmanı kültür varlığının korunması için savunucu/koruyucu görevini üstlenmelidir.
- Koruma meslek elemanı kişisel yetki, ehliyet ve eğitiminin sınırları yanısıra, mesleğini uyguladığı koşulların yeterliliği kapsamında faaliyet göstermelidir.
- Kaynakların kullanımını sınırlayıcı koşullar ortaya çıktığında, koruma uzmanı uygulamaların kalitesinden ödün vermemelidir.
- Koruma uzmanı, meslek alanındaki gelişmeleri izlemek ve uygulama yaptığı tarihteki en doğru ve geçerli malzeme ve yöntemleri kullanmakla yükümlüdür; uygulamaları kültür varlığı üzerinde gelecekte yapılacak inceleme, bilimsel araştırma, koruma uygulaması veya eserin işlevini etkilememelidir.
- Koruma uzmanı kayıtlar ve raporlar hazırlayarak, kültür varlığı üzerinde gerçekleştirdiği inceleme, bilimsel araştırma ve uygulamaları belgelemelidir.
- Koruma uzmanı, kültür varlığının bozulmaya uğramasını ve zarar görmesini engelleyecek veya bu olumsuz etkileri sınırlayacak önleyici koruma yöntemlerini kullanmak konusunda sorumlu davranmalı; süreklilik gösteren kullanım ve bakım işlemlerinin ana hatlarını belirlemeli; kültür varlıklarının bulunduğu sergi ve depo alanları için uygun çevresel koşulların yaratılmasını sağlamalı; kültür varlıklarına yapılacak muamele, paketleme ve taşıma konularında doğru uygulamaların yapılmasına önyak olmalıdır.
- IX.Koruma uzmanı tüm mesleki ilişkilerini dürüstlük ve saygı çerçevesinde gerçekleştirmeli; bu meslek alanındaki bireylere ait hak ve fırsatları tanımalı ve diğerlerinin uzmanlık bilgilerini kabul etmelidir.
- Koruma uzmanı, mesleğinin gelişmesine katkıda bulunmak için uğraş vermeli; bu katkı kişisel becerilerinin sürekli geliştirilmesi, meslektaşlarla bilgi ve deneyim paylaşımı ve kendi alanında eğitim olanaklarının sağlanması ve yaygınlaştırılması şeklinde olmalıdır.
- Koruma uzmanı mesleki konularda, alanı ile ilgili diğer meslek üyeleri ve halkla açık bir iletişim kurmalı, koruma ve onarım biliminin tanınmasını, yaygınlaşmasını ve anlaşılmasını sağlamalıdır.
- Koruma uzmanı birlikte çalıştığı kişilere, halka ve çevreye zarar verecek riskler almamalıdır.
- Her koruma uzmanı mesleki etiklere bağlı kalmalı ve bunların anlaşılıp, uygulanmasını sağlamayı görev bilmelidir.

Bu çerçevede daha ayrıntılı bir düzenleme yapıldığında, koruma-onarım konusunda etkinlik gösteren meslek elemanlarının etik sorumlulukları şu başlıklar altında toplanmaktadır:

- A. Mesleki Etkinlikler:
 1. Bireysel sorumluluk
 2. Bilginin paylaşımı
 3. Yasalar ve yönetmelikler
 4. Uygulama standartları
 5. Sağlık ve güvenlik önlemleri
 6. Korunaklı depolama
 7. Kişi, kurum ve kuruluşlarla yapılacak anlaşma ve sözleşmeler
 8. Ücretlendirme
 9. Tanıtım
 10. Eser sahibi kişi veya kurumlarla iletişim
 11. Eser sahibininin bilgilendirilmesi
 12. Eser sahibinin hakları
 13. Uygulayıcının denetim ve yönetimle ilgili sorumlulukları
 14. Eğitim-öğretim sorumlulukları
 15. Danışmanlık kurumu
 16. Anlaşmazlıkların çözümü
- B. İnceleme ve Bilimsel araştırma
 1. İnceleme
 2. Örneklem ve analiz
 3. Eserle ilgili yorumlar
 4. Bilimsel araştırma
- C. Önleyici koruma
- D. Etkin koruma uygulamaları
 1. Seçilen yöntemin uygunluğu
 2. Etkin koruma planlaması
 3. Uygulama malzeme ve yöntemleri
 4. Eserlerin kayıp kısımlarının tamamlanması
- E. Belgeleme
 1. Koruma öncesi inceleme sırasında yapılan belgeleme
 2. Koruma uygulamalarının belgelenmesi
 3. Belgelemenin korunması
- F. Acil durum uygulamaları

Etik kuralların belirlenmesi kadar uygulanması da mesleki birliğin oluşması ile olasıdır. Konusu, uygulama yaklaşımları, mesleki öğretim içeriği ve kapsamı ile “taşınmaz kültür varlıklarının koruma ve onarımı”ndan ayrılan bu bilim dalında, uluslararası ilke ve standartlara uygun, ulusal bir etik birliğine dayalı etkinlikte bulunabilmek öncelikle meslek üyelerinin buluşması ve uzlaşması ile sağlanabilir; böyle bir birliğin varlığı meslekî konularda öz denetimi sağlayacak ve korumacı kimliğinin niteliklerini ön plana çıkartarak, mesleğin saygınlık kazanmasını sağlayacaktır.

Türkiye’de taşınabilir kültür varlıklarının koruma ve onarımı alanındaki etik sorumsuzlukla ilgili irdelemeyi Zeynep Ahunbay’ın şu sözleri ile noktamak gerek : “Korumanın başarıya ulaşabilmesi için iyi bir yasal düzen kadar, devletin ve gönüllü kuruluşların oluşturduğu sağlam bir örgütlenmeye, güçlü bir çalışma kadrosuna, sürekli maddi kaynak akışına ve kamuoyu desteğine gerek duyulmaktadır. Yasalar, kurumsallaşma ve eğitim korumanın dayandığı üç ayak olarak tanımlanabilir.” (Ahunbay 1995, s. 135)

Kaynakça:

Ahunbay, Z (1995) Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon, İstanbul: YEM
Yayıncılık.

II. Ulusal Uygulamalı Etik Kongresi Bildiriler Kitabı

Müzeler İç Hizmet Yönetmeliği (1990) İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi'ni
Sevenler Derneği Yayını.

2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu, Resmi Gazete:
23/7/1983 Sayı: 18113.

ICOM Code of Ethics for Museums (2006): <http://icom.museum/ethics.html>

AIC Code of Ethics and Guidelines for Practice:

<http://aic.stanford.edu/about/coredocs/coe/index.html>
ECCO: <http://www.ecco-eu.info>

İFADE ÖZGÜRLÜĞÜNDE DEVLETE, MEDYAYA VE TOPLUMA DÜŞEN GÖREVLER

Érsin OTSAR
Gazi Üniversitesi, Felsefe Bölümü

Özet: Toplum içerisinde belli bir takım sorumluluklara sahip kişi ve kurumlar bulunur. Aslında herkesin-yazılı olarak belirtilsin ya da belirtilmesin uymak zorunda olduğu, daha doğrusu benimseyerek hayata geçirmeyi prensip haline getirmesi gerektiği koşullar söz konusudur. Bu şartlar aynı zamanda birer haktır. Koşulların haklaştığı bu durumda, kısıtlamalara ancak anayasada belirtilen hükümlerden hareket ederek gidebiliriz. Bu çerçevenin dışına çıkılması durumunda ise kişilerin belli yaptırımlara maruz kalması söz konusu olur.

Bireylerin sahip olduğu temel hak ve özgürlüklerden en önemlisi; hür bir ortamda, başkalarına zarar vermeyecek bir biçimde düşüncelerini ifade edebilme hakkı ve özgürlüğüdür. Bu hak ve özgürlük anayasada aksi bir durum belirtilmediği sürece ve gerekli görülmedikçe kişilerin elinden alınamaz. Eğer hak ve hürriyet işgali söz konusu olursa, bu duruma halkın ve medyanın tepkisi çok sert olur.

Bağımsızlık ve egemenlik öğelerinin senteziyle oluşturulmuş ve diğer devletler tarafından tanınan bir devlet ile yazılı ve görsel basın yayın organları ve tek tek fertlerin bir arada bulunmasıyla meydana getirilen halkın, diğer hak ve hürriyetlerde olduğu gibi ifade özgürlüğü hususunda da belli bir uzlaşmaya varması şarttır.

İdareyi elinde bulunduranların şahsi çıkarlarının esareti altına alınmış ve baskıya karşı koymaya çalışan bir medya ve zihniyetleri kelepçelenmek üzere olan bir halk ile nesnel bir hürriyetten söz etmek anlamsız olur. Bu doğrultuda ise fertlerin -sınırları geniş bir biçimde çizilmiş ve belli bir metinde derlenmiş ilkeleri hakiki anlamda benimsemesiyle beraber fikirlerini ifade edebilme hakkı herkes tarafından tanınmak mecburiyetindedir.

Anahtar Kelime: devlet, medya, halk, düşünce ve ifade hürriyeti

Abstract: There are person and associations who have certain responsibility in society. Actually all of them –clarification or not clarification by writing- must fit or assimilate some conditions. At the same time this conditions are justice. In this situation, the limit of restriction is situated in decisions which are located in constitution. The opposite of this situation, there is a restriction.

The most important individual justice and liberty is; freedom of thought and Express them by not harm anyone. This justice and liberty can not be obstruct as long as to sign in constitution. If underconsideration of this abstract, the common people and social group reactions are very hardly.

A government which is known by other states and formed by elements like sovereignty and independence, and nation which is formed by person and wrieten and visual media must to come an agreement about freedom of thought.

If the media is under pressure of administrators personal benefits and if the peoples thoughts has been handcuff, we can not talk about freedom. Finally the justice of freedom of thought and express them, must be accept by everyone.

Keywords: state, media, public, freedom of thought and expression

GÖREV BİLİNCİ

“Her ferdin fikir ve ifade hürriyetine hakkı vardır. Bu hak fikirlerinden ötürü rahatsız edilmemek, memleket sınırları mevzubahis olmaksızın malumat ve fikirleri her vasıta ile aramak, elde etmek ve yaymak hakkını gerektirir.”¹

Yazımın başlığında da anlaşılacağı gibi, ifade hürriyeti konusunda her kesim farklı bir takım görevler üstlenir. Görev denildiği zaman herkesin zihninde, riayet edilmesi gereken kural ya da prensipler ve bunlarla bağlantılı olarak anlam kazanan ve dış güçlerin de etkisiyle destek alan fikirler öne çıkar. İşte bu şekilde düşünülerek hareket edilmesi, suni bir sorumluluk bilincinin açığa vurulmasına katkı sağlar. Çünkü içsel bir yapılanmaya aykırı olarak, sadece bir takım dış güçlerin psikolojik ya da fiziksel tesirleriyle, görev kavramının şuur ile eklenmesi sahte tavırların takınılmasına neden olur. Dolayısıyla ne görevini ifa eden taraf, ne de bilincin açığa vurulduğu ortamdaki muhataplar gerçek mana da mutluluğu yakalayabilir. Hakiki bir zemine ancak büyük oranda tabiatımıza bağlı olarak hareket edilmesi gerektiği fikrini özümseyerek ulaşılabilir. Alman düşünür Kant'ın deyişleriyle bu bir ahlaki zorunluluktur. Ayrıca bu koşulsuz ahlaki zorunluluk(yapacaksın), eylemlerimizin sonuçları için geçerli olamaz, çünkü sonuçlar üzerinde eksiksiz bir bilgi ya da kontrole sahip değiliz. Dolayısıyla bu ahlaki zorunluluk, Kant'a göre, bizim ahlaki niyetimizle bağlantılıdır.”² Ahlaki niyetimiz çevremizdeki insanların hak ve hürriyetlerine olumsuz bir yönde temas ediyorsa geri adım atmak mecburiyettir. Bu noktadaki zorunluluk insan doğasına aykırı bir durum teşkil etmez. Zira şurası bir gerçektir ki; hiçbir insan hoşlanmadığı bir tepkiye maruz kalmayı istemez. Bu yüzdendir ki görev bilincinin esaslı çerçevesini 'kendine yapılmasını istemediğin davranışı, sen de başkasına yapma' ifadesi oluşturur. Devlet, medya ve halk üçlüsünün bu yapıdan hareket ederek ahlakîyetine yön tayin etmesi, her zaman gerçek özgürlüğe kavuşulmasında önemli belirleyiciliğe sahip olur.

İFADE ÖZGÜRLÜĞÜNDE DEVLETİN YERİ VE ÖNEMİ

a) Devlet Nedir?

“Devlet, Arapça kökenli bir deyimdir; ‘devl’ kökünden gelen, elden ele geçen iktidar, saltanat anlamına gelir. Başlangıçta, bir hükümdar, ya da hükümdar ailesine ait egemenlik ve saltanat anlamında kullanılırken, sonraları kapsamı genişleyerek, tüm ülkeyi içine alan soyut anlamda egemenlik ve saltanat anlamında kullanılmaya başlamıştır. Batı’da, 16.Yüzyıla gelene kadar, ‘Devlet’ deymi kullanılmazdı. Eski Yunanda, devlet yerine ‘Polis’, Roma’da ‘Civitas’ veya ‘Republica’ deyimleri kullanılırdı. Devletin karşılığı olan ‘Stao’, 15.Yüzyılda ortaya çıkmıştır. Batı’da devlet deyimini ilk kullanan 16.Yüzyılda Machiavelli olmuştur.”³ Antikçağdan günümüze değin devletin kaynağını farklı noktalara bağlayan muhtelif fikir adamları vardır. Gerek toplumsal yapılaşmanın, insanın içgüdüsel bir eğilimi neticesinde meydana geldiğini düşünen Aristocular olsun, gerekse de Machiavellist bir tutumu benimseyip, devleti de zor kullanmayla temellendirmeye çalışan düşünürler bulunsun ya da toplumsal sözleşme veyahut sınıf çatışması varsayımlarına bağlı olarak fikirler beyan edilsin, tüm bu anlayışların kendilerine has hürriyet yorumları mevcuttur.

Modern siyaset teorilerinin günümüz dünyasını biçimlendirdiği savından hareket edecek olursak, çok yüzeysel olarak; bireyin devletin karşısında önceliğini savunarak kişisel hak ve özgürlüklerin muhafaza edilmesinden yana tavır koyan liberalist ideoloji ile alt-üst yapı ilişkilerinde hareket ederek üretim araçlarının önemine vurgu yapıp, sınıf çatışmalarına bir son vermek gayesiyle oluşturulmuş ve son yüzyılda gündemden pek düşmemiş Marksist anlayış arasında, özgürlüğü yorumlayış açısından çok derin farklar söz konusu değildir. Netice de hemen hemen tüm felsefi-siyasal fikirlerde hürriyetin-sınırları açısından fark bulunulması suretiyle savunulması düşüncesi önemli bir yere sahiptir. Marksist ideolojiden örnek verecek olursak, “bu anlayışa göre, örneğin söz hürriyeti, düşündüğünü serbestçe

söyleyebilmek imkanı olmaktan çok, toplanıp konuşmak için devletten bir salon isteyebilmek imkanındır; basın hürriyeti düşündüğünü serbestçe yazabilmek imkanı değil, fakat gazete çıkarabilmek için devletten basımevi ve kağıt tahsisi istemek hakkıdır.”⁴

Görüldüğü gibi devlet hangi siyasal sistem ile meydana getirilmiş olursa olsun, neticede farklılık kaynaktan değil, muhtevadadır.

b) Devletin Özgürlükleri Sağlayabilme Koşulları

Özgürlüklerin birçok çeşidinden bahsedilebilir. Ancak konumu gereği sıralamaların içerisinde belki de en hayati konuma sahip ‘düşünce ve ifade özgürlüğü’ üzerinde uzun uzadıya durmakta büyük bir yarar vardır. Zira şunu çok iyi biliriz ki; düşüncelerin hür bir biçimde ifade edilemediği ortamlarda diğer hürriyet şekillerinin pek de bir değeri yoktur. Susturulup, zihinleri ele geçirilmeye çalışılan ve de Foucault’un düşüncesiyle normalleştirme işlevlerinin vazgeçilmez bir parçası olan insanların düşüncelerini serbest bir şekilde ifade edebilme fırsatı olmadığından, hal ve hareketlerinde de düşüncedeki bu esaret halinde bulunma durumu güç kazanır. Dolayısıyla devlet tarafından, her ferdin eylem olanaklarının, yani kişinin olmak istediği gibi olması ve yapmak istediğini yapması engellenemez. Bu tüm insanlığın payesidir. Herhangi bir şekilde oluşturulmuş olan devletin, fertlerine ve tabi hakkı tanıması zorurudur. Aslında bu, devletin çıkarlarını da bir nevi hizmet eder. Zira bireylerin haklarını aramadığı bir ortamda, belli bir zaman sonra fırtınalar kopacaktır. Böyle koşullara sebebiyet verilmemesi açısından devlete düşen en mühim görev; ilgili hükümleri anayasada belirtmek ve bu suretle müeyyideler hakkında basın-yayın organları ve eğitimden yararlanarak halkın aydınlanmasına vesile olmaktır. Elbetteki bu zemine ulaşmadan önce, alanında uzman şahsiyetlere başvurmak ve fikir alışverişinde bulunmak ve anayasanın oluşturulacağı ülkenin etnik ve kültürel yapısını tanımak gerekir. Toplumun kimliğini derinlemesine kavrayabilmek ve bir üst bakış geliştirebilmek, toplumun huzur ve refahının sağlam temeller üzerine inşa edilmiş bir biçimde muhafaza edilebilmesi açısından önemlidir. Bu noktada son dönemde dünya gündemini bir hayli meşgul eden ‘karikatür krizi’ hadisesine temas etmekte, mevzunun sınırlarının belirginleşebilmesi açısından yarar vardır.

Bildiğimiz üzere geçtiğimiz aylarda Danimarka’da yayınlanan saygın gazetelerden birisinde H.z Muhammed’in karikatürize edilmesi söz konusu olmuştur. Bu duruma ise neredeyse tüm İslam alemi büyük bir tepki vermiş, hatta bu hadise bazı ülkelerin Danimarka ile olan ticari ilişkilerine dahi sıçramıştır. Karikatürün yayınlandığı ülkede ve bu ülkenin maksadını kendilerine özgü bir biçimde anlamlandıranlara göre, peygamberin resmedilmesi oldukça masumane bir hareket olarak algılanıp bu davranış ise düşünce hürriyeti ile eklemlendirilmeye çalışılmıştır. Hareket noktaları özgürlük olan ülkelerin önde gelen isimleri bu hadiseyi bir an evvel kapatmak niyetinde iken muhatap pozisyonunda olan Müslümanlar ise yapılan hareketin dinler arası diyaloga gölge düşürdüğü kanısındaydılar. Artık olay o kadar büyümüştü ki; Hıristiyanlığın egemen olduğu topraklarda yaşayan insanların bilinçlerinde, mensubu oldukları dinin özgürlüklere geniş sınırlar tanıdığı, bunun karşısında ise Müslümanların oldukça bağnaz bir fikri benimsediği düşüncesi uyanıvermiştir. Ancak gerçekler tabiki bu şekilde değildir. Bu krizi özgürlük kaynağında besleyerek temellendirme yoluna gidenler aslında kendi kazdıkları kuyuya düşmüş olacaktır. Sorun özgürlüğün sınırlarının ne ölçüde geniş tutulduğuyla ilgilenmek değil, muhtevasına hassas davranmakta yatar. Yani İslamiyet’e bağlı olarak yaşayan bir fert için hayatı boyunca model olarak benimsediği peygamberinin, İslami akidelere aykırı olarak

herhangi bir ulusta resmedilmesine verilen tepki; o insanın tutuculuğuyla değil, benimsediği ve özgürlük boyutundan da hiçbir sakınca görmediği değerleriyle bağlantılıdır.

Bu kriz bir noktadan sonra basit bir tabirle ‘sen-ben çatışmasına’ bürünmüş ve hatta medeniyetler çatışmasının emarelerinden biri olarak algılanmıştır. Neticede problem, düşünce özgürlüğünün varlığı ya da yokluğu ile ilgili değil, etnik yapı ve kamu değeri ile olan irtibatının yanılığlı bir şekilde yorumlanmasıyla ilişkilidir.

Düşünce ve ifade hürriyetine, tarihsel bir gelişim süreci içinde, muhtelif bildirilerin geçerlilik kazanmasıyla beraber geniş bir yer ayrıldığını biliriz. Bu yöndeki ilk adımların İngiliz toprakları üzerinde atıldığını görürüz. 1245 Magna Carta Libertium (Büyük Hürriyet Fermanı), ilk defa kişi haklarının teminat altına alınması açısından önemli bir yere sahiptir.

“İngilizler daha sonraları;

1628 tarihli Petition of Rights

1679 tarihli Habeas Corpus Act

1689 tarihli Bill of Rights

1701 tarihli Act of Settlement ile de hürriyetlerinin sınırlarını gittikçe genişletmişler, hükümdarın iktidarını kanunla çevrelemek ve bağlamak suretiyle, onun vatandaş hak ve hürriyetlerine saygı göstermesini sağlamışlardır.”⁵

1776’da ABD’de yayımlanan Virginia İnsan Hakları Bildirisinde de kişi güvenliği, vicdan hürriyeti, ifade hürriyeti, mülkiyet hakkı gibi klasik hak ve hürriyetlere yer verilmiştir.

1789 Fransız İhtilali sonrasında yayımlanan Fransız İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirisi ise geçmişteki beyannamelere kıyasla daha evrensel olduğu için geniş kitlelere hitap etmiş ve tesirli olmuştur.

Günümüzde özgürlüklerin güvenceye kavuşturulduğu bildiri hangisidir tarzında yöneltilen bir soruya verilebilecek en iyi yanıt, bizi 10 Aralık 1948’te 8 çekimser oya karşı 48 oyla kabul ve ilan edilen İnsan Hakları Evrensel Beyannamesine götürür.” İnsan Hakları Evrensel Bildirisinin bir önsöz ve otuz maddeden oluşan metni incelendiği zaman, bunun çağdaş anayasalarda yer alan insan hak ve hürriyetlerini geniş bir şekilde kapsadığı ve –gene çağdaş görüşe uygun olarak klasik hürriyetlerle yeni (sosyal ve ekonomik) hakların bir sentezini gerçekleştirmeye çalıştığı görülür.”⁶

Bu bildiride yer alan düşünce ve ifade özgürlüğü ile ilgili 18-19.maddeler evrensel bir çağrı mahiyetindedir. İlk kez klasik tablonun dışına bu bildiriykle çıkmıştır.

Son olarak 1975’de 35 devletin imzaladığı Helsinki Nihai Antlaşmasıyla, özellikle 2.Maddeki düşünce özgürlüğünün geniş bir şekilde yer kaplaması hususunda sağlanan mutabakat ile birlikte günümüz fikriyatı da şekillenmiştir. Artık düşünce ve ifade özgürlüğünün evrensel bir ses olarak niçin bildirilerde almadığı değil, gerektirilen ifadelerin ne kadar uluslararası ve gerçek olduğu tartışılmaktadır.

Şematik Olarak İfade Özgürlüğünde Devletin Yapması Gerekenler

Devletin;

- 1) Kişi hak ve hürriyetlerini yasalarca belirlemesi,
- 2) Herhangi bir kimsenin onurunu zedeleyecek, her türlü tahkir ve tahrik içeren ifadelerin yasaklanılmasını sağlaması,
- 3) Kamu vicdani ve çıkarları aykırı düşürecek düşüncelerin büyük bir hata olduğunu belirtmesi,
- 4)Toplumun haber alma işlevini yürüten medyanın bağımsızlığını savunması,

5) Her yerde ve her zaman hakların aranılabileceği ulusal ve uluslararası mercilerin ülke sınırları içerisinde yer almasını ve bu noktalar hakkında halkın bilgilendirilip bilinçlendirilebilmesini sağlayabilmesi gerekir.

İFADE ÖZGÜRLÜĞÜNDE MEDYANIN YERİ VE ÖNEMİ

Teknolojideki hızlı gelişmelerin enformasyona olan tesirini göz ardı etmemek gerekir. Basın-yayın organlarına duyulan gereksinimin çok büyük bir alana sirayet ettiği su götürmez bir gerçektir. İletişim sektöründe son yüzyılda atılan adımlar, haber alma olanaklarının genişlemesi, herkesin istediği anda ve tercihine bağlı olarak bilgi edinme şansını kullanabilmesi medya sahasında tartışılması gereken noktanın da yönünü saptırmıştır. Bundan 100 yıl evvel bir mecmuanın en seri şekilde halka nasıl ulaştırılabileceği meselesine çözüm aranırken günümüzde ise okuyucuların çeşitli eserlerden edindikleri bilgilerin -gerek ifade ediliş biçimine gelmeden önce olsun, gerekse de muhtelif mecmualardan öğrenilen düşüncelerin dillendirilmesinden sonra olsun, etik boyutu tartışılmaktadır. Elbetteki bir Ortaçağ boyunca sakıncalı görüldüğü için, yıllar sonra değer kazanan eserler yakılmıştır. Toplumun ahlaki yapısını bozduğu gerekçesiyle bu tarz davranışlara yeltenilmiştir. Ancak o dönemde tartışılan ve bozguna uğratılmak istenen bir düşünce, anlık sıcaklığıyla tüm fertler tarafından derinlemesine ya da yüzeysel olarak yorumlanmadan zafiyete maruz uğratılmaya çalışılmıştır. Bütün değerlendirmeler anın yakalanamazlığının vermiş olduğu pişmanlıklar içerisinde, asırlar sonra şapkaların öne koyulup tekrar düşünme çabalarına girişilmesi üzerine inşa edilmiştir. Bunun en bariz nedeni ise; iletişim sarmalının tam olarak örülebilmesidir. Günümüz dünyasının Ortaçağ'dan ayrılan yanı da budur. Artık istediğimiz anda internet üzerinden okuyupta beğenmediğimiz bir eser hakkında eleştiri yapabileme fırsatına sahibiz. Asırlar önce bu ne mümkündü!

Medya gerçeği yadsınamaz bir gerçektir. Görsel ve yazılı basın gerek siyasiler, gerekse de vatandaşlar açısından önemli bir işleve sahiptir. Aslında burada bazı kesimlerin çıkarlarına hizmet etme durumu mevcuttur. Mesela; 'Medya patronları' sıfatını yakıştırdığımız kişilerin, özgürlük çatısı altında bazı kimselerin çıkarlarına uygun olarak hareket ettiği durumu zaman zaman gündeme taşınmaktadır. İşte bu yüzdendir ki, halkın güveni artık sarsılmıştır. Bu güven kaymasını son dönemde yapılan bir araştırma sonucuyla temellendirmekte yarar vardır.

Uluslararası araştırma şirketi The Gallup Organization Europe'un, AB ülkeleri ve Türkiye'de yapmış olduğu ankette vatandaş memnuniyeti ile kurumlara güven ölçülmüştür. AB ve Türk vatandaşlarının en çok itibar ettiği kurum ordu olurken, en az güvendikleri saha medya çıkmıştır. AB vatandaşlarının %41'i, Türk vatandaşlarının ise sadece %25'i medyaya güvendiğini ifade etmiştir. Peki niçin medyaya bu derece az güvenilmiştir? Güvensizliğin nedenlerini sıralamak istersek. Bunlar;

- 1) Medyanın duyarsız olması,
- 2) Medyadakilerin kendilerini herkesten üstün görmeleri,
- 3) Mesleki uygulamadaki yetersizlikler ve yanlışlıklar,
- 4) Haber üretim sürecinde kullanılan değer yargıları konusundaki görüş ayrılıkları,
- 5) Medyada tabloidleşme; medyanın toplumsal işlevleri konusundaki görüş ayrılıkları şeklinde sıralanır.”

Görüldüğü gibi işleyişteki aksaklıklar ve yetersizlikler, halkın büyük bir çoğunluğunda itimsizlik duygusunun belirmesine neden olmuştur.

Medyaya güvenin tekrar sağlanabilmesi için sıralanan bu maddelerin aksi halleri yerine getirilmelidir. Yani medyanın yeniden duyarlı bir konuma erişebilmesi ve uygulamalardaki zafiyetinin sona erdirilmesi gerekir.

Hepimizin bildiği gibi medya, kamunun bilme hakkını devreye sokan önemli bir aygıttır. Tarafsız bakış açısına sahip bir basın, halkın bilme arzusunu tatmin edici güce sahip bir basındır. Objektif bir medya gündemine aldığı haberleri hiçbir fikri zemine saplanmadan değerlendirebilen bir medyadır. Bu şekilde işleyişini sürdüren iletişim örgütleri her türlü asparagas, teşhir ve tahrik edici haberlerin yayınlanmasına müdahale eden bilinçli bir yapılanmaya sahiptir.

‘İfade Özgürlüğünde Devlete Düşen Görevler’ kısmının 4. Maddesinde vurguladığım gibi ‘halkın sesi’ konumunda yer alan medyanın baskı altına alınmaması, düşünce ve ifade hürriyetine dair anayasada belirtilen hükümlerin dışında bir eylem söz konusu değilse müdahale edilmemesi esastır. Bu kaplam geçmişten günümüze değin geçerliliğini muhafaza etmeyi teorik olarak başarmış bir kaplamdır. Bu durum 1776 Virginia Haklar Delagasyonu’nun 12. Maddesine şöyle yansımaktaydı: “Basın özgürlüğü, özgürlüğün en önemli koruyucularından biridir ve bu özgürlük despot hükümetler tarafından hiçbir şekilde kısıtlanmamalıdır.”⁸

Bu delagasyonda yer alan ilgili madde aslında bütün dönemleri kapsayan bir çağrı niteliği taşır. Ve bu çağrıya sadece kulak verip bilmekle yetinmemeli, aynı zamanda pratik yaşama da nakledebilmeyi başarmak zorundayız.

Şematik Olarak İfade Özgürlüğünde Medyanın Yapması Gerekenler

Medyanın;

- 1) Kurum, kuruluş ya da ferdin kişiliğine yönelik her türlü tahkir içeren haber ve bilginin yayınlanmasına,
- 2) Gerçeklikten uzak ve halkı bir anda galeyana getirebilecek türden haberlerin verilmesine,
- 3) Bağlı bulunduğu görüşlerden esinlenerek muhalif düşüncelerin ağır bir dille eleştirilmesine müsaade etmemesi gerekir.

İFADE ÖZGÜRLÜĞÜNDE HALKIN YERİ VE ÖNEMİ

Yükümlü oldukları vazifeler bakımından zincirin son halkasını oluşturan ve temel bir yapı olarak algılanması gereken halkın, ifade özgürlüğü hususundaki işlevi bir bakıma pasiftir.

Beslenen kaynağın kendisi olmasına rağmen niçin oluyor da halk aktif olmayan bir konuma layık görülüyor? Çünkü burada devreye siyasi sistemin taşıdığı nitelikler girer. Halk, yönetilen bir kesimdir. Halkın yönetilen bir kesim olması tabiki tamamıyla pasif duruma geçilmesine vesile olmaz. Sadece devlet ve medyaya kıyasla yükü daha hafiftir. Aslında halkın kendisi de faal bir rol üstlenir, fakat bu rol devlet ve medyaninkine kıyasla daha arka planda kalır.

Tek tek fertlerin oluşturduğu halk denilen bu yığın ne düşündüğünü ifade edemezse özgürlüğünü de bir anlamda yitirir. Elbetteki her düşünülen ifadeye dönüştürülemez ama söylenilmesi gerekenler de fiziksel ya da psikolojik dayatımlarla engellenemez. İşte bu hususta halkın ne kadar bilinçli olduğu değer kazanır. Bu, bir bakıma farkındalık düzeyinin belirlenebilmesi için bireylerin sağlam temeller üzerine inşa edilmiş eğitim olanaklarından ne ölçüde istifade edebildiğiyle alakalıdır. Sağlıklı bir devlet sisteminde bu tarzda yetiştirilmiş, ne konuştuğunu bilen insanlar bulunmalıdır.

Düşünce ve ifade özgürlüğü çatısı altında –gerek bu yığından sivrilebilmeyi başarabilmiş entelektüel gruplar, gerekse de yaşamını ortalama

bir şekilde idame ettirmeye çalışan insanlar olsun, yapılan her hal ve hareketin yasalar ile ilişkilendirilmesi gerektiğinin bilincine varmak mecburiyetinde olduğumuzu unutmamız gerekir. Unutmayalım ki gerçek özgürlük ancak ve ancak herkese mutluluk dağıtabilecek derecede hazırlanan yasalara riayet etmek ile sağlanabilir.

Son olarak halkın üstlendiği görevleri sıralandırmak istersek, halkın;

1)Farkındalık seviyesini yükseltebilmesi,

2)Toplumun huzurunu bozmaya yönelik terör eylemlerini ‘özgür düşüncelerin eyleme uyarlanmış bir biçim’ olarak görmemesi,

3)Yasalar çevresinde özgürlüğünün tadına varması gerekir.

Kaynakça:

Çaplı, B. (2002) Medya ve Etik, Ankara: İmge Yayıncılık.

Gözübüyük Ş. (2003) Anayasa Hukuku, Ankara: Turhan Kitabevi.

Kapani M. (1993) Kamu Hürriyetleri, Ankara: Yetkin Yayıncılık.

Meydan Larousse Ansiklopedisi”, Cilt 11.

Skirbekk G. – Gilje N. (2004) Antik Yunan’dan Modern Döneme Felsefe Tarihi, İstanbul: Üniversite Kitabevi.

Notlar:

¹ (1992) “Meydan Larousse Ansiklopedisi”, Cilt 11, s. 519.

² Skirbekk-Gilje, Antik Yunan’da Modern Döneme Felsefe Tarihi, Üniversite Kitabevi, İstanbul 2004, s. 361.

³ Gözübüyük, Ş., Anayasa Hukuku; Turhan Kitabevi, Ankara 2003, s. 12.

⁴ Kapani, M., Kamu Hürriyetleri, Yetkin Yayıncılık, Ankara 1993, s. 159.

⁵ a.g.e., s.41-42.

⁶ a.g.e., s.63.

⁷ Çaplı, B., Medya ve Etik, İmge Yayınları, Ankara 2002, s. 9.

⁸ a.g.e., s. 23.

İŞ DÜNYASINDA ETİK DIŞI ÖRGÜTSEL DAVRANIŞ SARMALININ ARKAPLANI: MOBBİNG SÜRECİ VE MOBBİNG AKTÖRLERİ

Doç. Dr. Adem ÖĞÜT
Selçuk Üniversitesi, İşletme Bölümü

Araş. Gör. M. Tahir DEMİRSEL
Selçuk Üniversitesi, İşletme Bölümü

Özet: Küreselleşme süreciyle birlikte örgütsel davranışa yol gösteren ahlaki standartları betimleyen iş etiği alanının kapsamına kültürel farklılıkların üstesinden gelme, negatif ayrımcılık ve mobbing gibi konular da girmiştir. Bu sorunlar arasında, Uluslararası Çalışma Örgütü'nce de işletmelerde karşılaşılan en önemli sorun olarak görülen mobbing eylemi, bir çok ülkede yaygın bir fenomen olmasına karşın genelde bir tabu olarak algılanmakta ve konu üzerinde çalışılmaktan kaçınılmaktadır. Ancak mobbingin hem bireyler hem de örgütler üzerindeki ciddi negatif sonuçları medyanın, yasa koyucuların ve akademisyenlerin dikkatlerini gittikçe daha fazla mobbing üzerine çekmiş, mobbingi daha geniş bir kesimi ilgilendiren bir konu haline getirmiş ve fenomen bir çok araştırmamanın konusu olmaya başlamıştır.

Ülkemizde de konunun son yıllarda özellikle iş yaşamında etik tartışmalarının ivme kazanmasıyla birlikte çalışılmaya başlandığı gözlemlenmektedir. İster kamu sektöründe isterse özel sektörde çalışsın, işgörenlerin kariyerlerinin belli bir dönemde maruz kaldığı, hem anlaşılması hem de anlatılması zor bir olgu olan “mobbing”, etik dışı davranışların arka planı bağlamında bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Yaşananları isimlendirmeyi amaçlayan bu çalışmada daha çok konuya terminolojik bir bakış açısıyla yaklaşılmakta, “mobbing nedir?”, “nasıl bir süreç izler?”, “aktörleri kimlerdir?” gibi sorulara yanıt bulunmaya çalışılarak çok az çalışanın bildiği ama tersine çok fazla çalışanın maruz kalabildiği bir olgu irdelenmektedir.

Anahtar sözcükler: iş etiği, mobbing, örgütsel davranış, psiko-terör, değer yönetimi

Abstract: With the process of globalization, the subjects like overcoming cultural differences, discrimination and mobbing join the scope of business ethics which describes the moral standards guiding organizational behavior. Among these issues mobbing actions, which are seen as the most important problem in the organizations by the International Labor Organization, have been generally perceived as a taboo and avoided to be studied though it is a widespread phenomenon. However, the serious negative consequences of mobbing both over the individuals and organizations attract the attention of media, law makers and academicians recently; and make mobbing an issue more publicized and the subject matter of more organizational researches.

It is observed in our country that in last years mobbing is started to be studied especially with the help of increasing ethical disputes. Mobbing which is a hard phenomenon to understand and explain and that the employees are exposed to in a period of their career in both public and private sectors is the subject of this study in the context of the background of unethical organizational behavior. In this study, which aims to analyze this issue and its consequences, the mobbing phenomenon is examined in the lights of questions like “what is mobbing?”, “how is the mobbing process?”, and “who are the mobbing actors?”.

Keywords: business ethics, mobbing, organizational behavior, psycho-terror, value management

GİRİŞ

İş etiği ile ilgili çalışmalar, genellikle etkilenenler yaklaşımından hareketle işletmelerin müşterilerine ve paydaşlarına (sahipler, hissedarlar, tedarikçiler, bayiler vb.) yönelik tutumları üzerine odaklanmaktadır. Oysa iş etiği ile ilgili tartışmalarda en az müşteriler ve paydaşlar kadar önemli olan ancak çoğunlukla ihmal edilen bir taraf daha vardır: örgüt çalışanları. İşletmelerin çalışanlarına, üstlerin astlarına, astların üstlerine ve iş arkadaşlarının da birbirlerine karşı tutumları, kuşkusuz etik kavramı ile yakından ilişkilidir. Söz konusu ilişki ağlarının etik kuralları çerçevesinde işlemleri beklenmekle birlikte, iş yaşamında kimi zaman iyiyle, doğruyla, güzelle ve adaletle hiç bağdaşmayan ve etik kurallarını hiçe sayan davranışlar da sergilenebilmektedir.

Bu çalışmanın konusunu etik dışı bir davranış olduğunu düşündüğümüz bir fenomen oluşturmaktadır. Mobbing (örgütsel yıldırım) olarak isimlendirilebilen bu fenomen, aslında bir örgüt içerisinde çalışanlar arasında cereyan eden duygusal saldırılara atıfta bulunmaktadır. Söz konusu duygusal saldırılar, bir kişi ya da grup tarafından spesifik bir çalışana yönelmekte ve kişiyi örgütsel iş yaşamının dışına itmeyi amaçlamaktadır. Örgütsel yıldırım sürecinde saldırgan kişi ya da grup; kiskançlık, farklılıkları hoş görmeme eğilimi, diğer çalışanları kontrol altında tutma isteği, üstün beğenisini ve takdirini kazanma arzusu ve rekabet gibi nedenlerden hareketle kurban olarak seçilen çalışana sürekli ve sistematik bir biçimde negatif eylemlerde bulunabilmektedir. Bu negatif eylemler genellikle, kurbanı sıkıntıya sokmaya ve kurbanda da saldırganlıklara yol açan bir savunma sisteminin kurulmasına yönelik planlı eylemlerdir.

Etik kurallarını hiçe sayan örgütsel yıldırım süreci, durdurulana kadar devam edecektir. Bu açıdan çalışan her bireyin kariyerinin bir döneminde karşı karşıya kalmasının oldukça olası olduğu ve Uluslararası Çalışma Örgütü'nün de içinde bulunduğumuz çağda işyerlerinde karşılaşılan en önemli sorun olarak belirttiği mobbingin tanımlanması ve değişik ortamlarda dile getirilmesi, iş dünyası ve akademik camianın dikkatlerinin bu konuya çekilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Bu doğrultudaki çalışmalar ve tartışmalar hem yaşananları isimlendirme hem de soruna çözüm bulma adına son derece gereklidir.

ÖRGÜTSEL DÜZLEMDE ETİK YA DA İŞ ETİĞİ

En yalın ifadeyle töre bilimi biçiminde anlamlandırabileceğimiz etik terimi, Yunanca “ethos” yani “töre, gelenek” sözcüğünden türemiştir (Özgener 2004, s. 5). Günlük kullanımda etik kavramına farklı anlamlar yüklediğini gözlemlemek mümkündür. “Bir bireyin ya da grubun davranışlarına yön veren ilkeler” biçimindeki tanımlama, bu anlamlar içinde en sık karşılaşılanlarından biridir (Velasquez 1982, s. 7).

Türkçe’de ahlak bilimi anlamına gelen etik, günümüzde ahlak sözcüğü ile eş anlamlı olarak da kullanılmaktadır (<http://tr.wikipedia.org/wiki/Etik>). Fakat ahlak, genel olarak doğru ve iyinin ne olduğu ile yanlış ve kötünün ne olduğunu açıklayan kural koyucu ilkeler bütünü biçiminde tanımlanırken (Özgener 2004, s. 6); batı geleneği tarafından zaman zaman ahlak felsefesi olarak anılan etik ise yanlış doğrudan ayırabilmek amacıyla ahlak kavramının doğasını anlamaya çalışan bir bilim biçiminde ifade edilmektedir. Bu açıdan etik, ahlaki değerleri eleştirmek, savunmak, yükseltmek veya haklı çıkarmak için ve ahlaki soruları yanıtlamak amacıyla kullanılmaktadır (Newall, [480](http://www.galilean-</p></div><div data-bbox=)

library.org/intl1.html). Başka bir ifadeyle etik, doğru veya yanlış davranışın teorisi olurken, ahlak onun pratiği olmaktadır (Şimşek vd. 2003, s. 395). Her ne kadar etik anlayışının tam olarak ne zaman başladığı bilinmese de, dünyanın farklı yerlerinde birçok farklı toplulukta çok eski çağlardan beri etik kaygıların var olduğu bilinmektedir. Dinler tarihi, felsefe tarihi ile antropolojik ve arkeolojik bulgular bunu kanıtlar niteliktedir (<http://tr.wikipedia.org/wiki/Etik>). Diğer yandan, etik davranış standartları ülkeden ülkeye ve kültürden kültüre değişiklik gösterdiği için uluslararası bir etik davranış standartları belirlemek güçtür. Bu bağlamda, “etik göreliliği” adı verilen kavrama göre, bir toplum, grup ya da birey tarafından belirli bir dönemde etik olarak kabul edilen davranışlar başka bir toplum, grup ya da birey tarafından etik dışı bulunabilmektedir (Napal 2003, s. 56).

Etik yargılarla ilgili olarak dört özellikten söz etmek olanaklıdır. Etik yargılar; bireyler ya da grupların davranışlarını yönlendiren bir temel niteliğindedir (1); tarif edici olmaktan ziyade emir verici niteliktedirler (2); evrenseldirler yani farklı insanlara benzer durumlarda uygulanabilirler (3) ve sadece kişinin kendisi ile değil diğer birey ya da grupların refahlarıyla da ilgilidir (4). Bu dört özellik incelendiğinde, bunların makro düzeyde etiğin, mikro düzeyde de iş etiğinin temelini oluşturdukları görülmektedir (Keeney 1984, s. 117). Bu bağlamda, iş etiği ahlaki standartların işletme politikalarına, örgütsel yaşama sürecine ve örgütsel davranış kalıplarına nasıl uygulandığıyla ilgilenen bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır (Velasquez 1982, s. 14).

İş etiği konusu yeni bir konu olmadığı gibi tarihsel gelişimi de antik çağlara kadar uzanmaktadır. Ancak konunun irdelenmeye başlanması genel olarak kapitalist uygulamaların etkisiyle olmuştur (Türkdoğan 1998, s. 103). Günümüzde ise küreselleşmenin bir sonucu olarak ortaya çıkan çokuluslu işletmeler nedeniyle iş etiğinin kapsamına kültürel farklılıkların üstesinden gelme, negatif ayrımcılık ve mobbing gibi konular da girmiştir (Arslan 2001, s. 39).

İş etiğinin çoğu tanımı spesifik durumlarda neyin doğru ve neyin yanlış olduğuna ilişkin kurallar, ilkeler ve standartlar ile ilişkilidir. İş dünyasında davranışlarımıza yol gösteren ahlaki ilkeler ve standartları kapsayan (Özgener 2004, s. 51) iş etiği kavramını açıklamak için pek çok tanım yapılmıştır. Velasquez'e (1982) göre iş etiği, ahlaki standartları rasyonel bir şekilde değerlendirme ve bu standartları iş ortamlarında uygulama sürecidir (s. 14). Bir diğer tanıma göre ise iş etiği, iş ortamında karmaşık ahlaki ikilemleri incelemek ve çözmek için etik prensipleri uygulama disiplini ve sanatıdır. Bu disiplin ve sanat bir kurum veya kuruluşun tüm işlemlerinde kendini gösterir (Uzkesici 2002, s. 36). İş etiği, bir işletmenin dürüstlük, güven, saygı ve şeffaflık gibi öz değerlerini, kendi politikaları, faaliyetleri ve karar verme süreçleri ile nasıl bütünleştireceğini belirleyen bir süreci ifade etmektedir. İş etiği ayrıca, işletmenin yasal standartlara ve kendi iç kanunları ve düzenlemelerine olan bağlılığını da içermektedir (Mitchell 2003, s. 15).

Günümüzde gittikçe artan sayıdaki işletmeler, yukarıdaki sorunlarla başa çıkmak için işgörenlerine etik bir anlayış ve kavrayış kazandıracak değer-temelli eğitim programları uygulamaktadır (Mitchell 2003, s. 15-16). Etkili bir etik eğitimi, işgörenlerin öğretilenleri etkin bir şekilde içselleştirmesini sağlayacak bir yapıda hazırlanmalıdır. Ayrıca, etik eğitimi hem organizasyonun hem de öğrenen kişinin ortak değerlerini temel almalı ve gerçekten neyin doğru, adil ve iyi olduğuna ilişkin bir sağduyu üzerine yapılandırılmalıdır (Navran, <http://www.tedmer.org.tr>). Aksi durumda, örgütsel yaşam içinde kimi işgörenlerin etik dışı davranışlar sergilemesinin önüne geçmek olanaklı olmayacaktır.

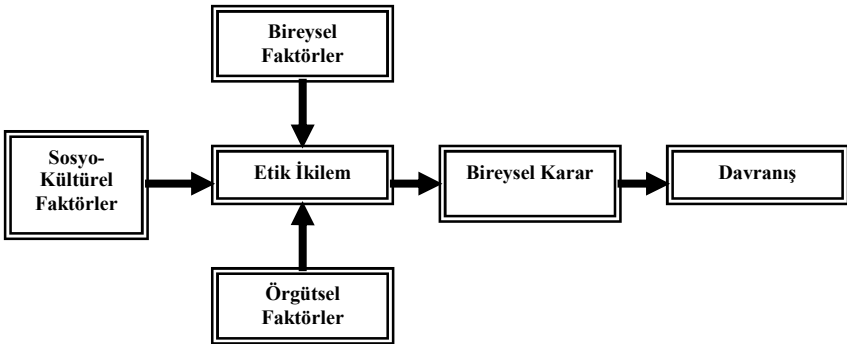
ETİK DIŞI ÖRGÜTSEL DAVRANIŞ

Günümüzde örgütsel çevrenin karmaşıklığı, çeşitliliği ve değişkenliği dikkate alındığında çalışanların bir dizi etik baskılarla karşılaşmaları son derece doğaldır. Bu baskılar kimi durumlarda etik ikilemlerin ortaya çıkmasına neden olmakta ve bireysel açıdan çekici sonuçlar vaat etmesi nedeniyle de etik dışı davranışlara yol açabilmektedir (Özgener 2004, s. 119).

Kurumsallaşan işletmeler ve örgüt araştırmaları, işgörenleri, işgütü ve örgütsel süreçleri dolayısıyla da rekabet avantajı elde edebilmeyi göttükçe artan bir biçimde etkileyen etik dışı davranış sorunları üzerinde odaklanmaya başlamışlardır. Küresel bilgi çağı işletmelerinin, çalışanlarını etik dışı davranışlar sergilemeye iten nedenleri belirlemeleri ve önleyici çözüm yöntemleri geliştirmeleri artık yaşamsal bir önem taşımaktadır (Chepaitis 1997, s. 196). Çünkü bir örgütte iş etiğinin önemi, örgüt üyelerinin sergileyeceğı etik dışı davranışlar ve bu davranışların neden olduğı sorunlar ortaya çıktığı zaman daha iyi anlaşılmakta ve gerek yasal gerekse finansal açıdan örgütlere büyük zararlar verebilmektedir (Şimşek vd. 2003, s. 402).

Bireylerin ve örgütlerin etik dışı davranış sergileme potansiyeli sınırsızdır. Günümüzde bu potansiyelin sıklıkla gerçeğe dönüştüğü gözlemlenmektedir (Özgener 2004, s. 100). Etik dışı örgütsel davranış sergilenenin temelinde bireysel, örgütsel ve sosyo-kültürel olmak üzere üç tür neden olduğı gözlemlenmektedir (bkz. Şekil 1) (Callen ve Ownbey 2003, s. 100). Bu bağlamda, etik dışı örgütsel davranış sarmalının kökeninde, görevi çok hızlı yapmaya çalışmak, kendi görev alanı içinde olmayan işleri yapmaya kalkışmak, gerçek görevi yapmaktan kaçınmak ve kişisel kazanç sağlamaya çalışmak gibi belli başlı bireysel nedenler; rekabetçi baskılar, yöneticilerin değer ve tutumları, işletme politikası ve ödül/ceza uygulamaları gibi belli başlı örgütsel nedenler ve kültürler arası sınırlamalar, negatif ayrımcılık ve hemşehrilik gibi belli başlı sosyo-kültürel nedenler bulunmaktadır (Napal 2003, s. 55, Özgener 2004, s. 100).

Şekil 1. Etik Dışı Örgütsel Davranış Etkileyen Faktörler

Kaynak: K. S. Callen ve S. F. Ownbey, “Associations Between Demographics and Perceptions of Unethical Consumer Behaviour”, International Journal of Consumer Studies, 27:2, March 2003, s. 100’den uyarlanmıştır.

İşgörenler etik dışı davranışa fırsatı yakaladığında, örgüt hem etik problemlere hem de yasa dışı uygulamalara karşı tehdit altında olacaktır. Bu bağlamda, örgütün büyüklüğü ve yapısı da etik dışı davranış etkileyen

temenler arasında yer almaktadır. Doğaları gereği bürokratik olma eğilimleri nedeniyle büyük örgütlerde etik dışı davranışlara daha çok rastlanacağı öne sürülmekte ve bu aşından kamu örgütlerinin etik dışı davranışların en çok görüldüğü örgütler olduğu iddia edilmektedir (Napal 2003, s. 58).

Günümüzde etik davranışların işletme performansını artırdığı ve sürdürülebilir kıldığı konusunda gerek işletme bilimciler gerekse ekonomi bilimciler görüş birliği içerisinde. Aynı doğrultuda, etik dışı davranışların işletmeler için pek çok uzun vadeli kayba neden olacağı da yine herkes tarafından kabul edilmektedir (Vranceanu 2005, s. 101). Bu kayıpların başında çok büyük miktarlarda cezalar ve tazminat ödemeleri gelmektedir. Etik dışı davranışlar sergileyen çalışanları nedeniyle ahlaki olmayan uygulamaları kesin olarak tespit edilen işletmeler, karlılıklarında ciddi düşmelere neden olacak cezalara ve tazminat ödemelerine mahkûm edilebilmektedirler. Bunun yanında, uzun vadede bu ceza ve tazminat kayıplarının bile önüne geçebilecek “güven” kayıplarının olması da kaçınılmazdır (Graafland 2004, s. 131).

1989 yılında ABD’de yapılan bir araştırmaya göre, Amerikalıların sadece % 1’i işletmelerde iş ahlakının çok yüksek ve % 12’si de yüksek olduğuna inandıklarını belirtmişlerdir. Araştırmaya katılanların % 54’ü iş ahlakının ortalama düzeyde olduğuna ve % 29’u da düşük ya da çok düşük düzeyde olduğuna inandıklarını ifade etmişlerdir. Anket katılanların hemen hemen yarısı hükümetin daha etkin rol oynaması gerektiğini, diğer yarısıysa kurumların bu konudaki denetimlerini kendilerinin yapması gerektiğini düşündüklerini belirtmişlerdir (Jandt 2002, s. 109-110). Bu bağlamda, bir örgüt içerisinde, resmi kurallar ve normların etkin ve kararlı bir biçimde uygulanmasının etik dışı davranışları önleyeceği ya da en azından azaltacağı ileri sürülmektedir. Çünkü etik kuralların geçerliliği, onları uygulayacak olan bireylerin uygulamaya istekli olmaları ve bu konuda yönetimin desteğini almalarına bağlıdır (Napal 2003, s. 60).

MOBBING YA DA PSİKO-TERÖR: TANIMSAL BOYUT

Son zamanlarda örgüt psikolojisi üzerine çalışanların sıkça başvurdukları bir kavram olan mobbing ya da işyerinde duygusal yıldırı, bastırma, sindirme, yok sayma, psiko-terör gibi uygulamalarla gündeme gelen ve örgütsel çatışma, verimsizlik ve motivasyon kaybı gibi sorunlara yol açarak örgütün varlığını tehlikeye düşüren bir olgudur (Tutar, <http://www.canaktan.org/yonetim/anasayfa-mobbing.htm>).

“Mobbing” kavramı, Latince’de şiddet uygulama yanlısı ve yasaya uygun olmayan kalabalık anlamına gelen “mob” kelimesinden türemiştir. Mobbing ise kelime anlamı olarak birine karşı cephe oluşturma, duygusal saldırıda bulunma ve psikolojik terör gibi anlamlara gelmektedir (Yüçetürk, <http://www.bilgiyonetimi.org/cm>).

Esasında eğitim literatüründe kullanılan mobbing kavramını (Cowie vd. 2002, s. 34), 80’li yıllarda Dr. Leymann, işyerlerinde yetişkinler arasındaki benzeri grup şiddetini ifade etmek için kullanmıştır (Davenport vd. 2003, s. 3). Leymann’ın mobbing olarak isimlendirdiği bu olguyu ifade etmede mobbing kavramının yanı sıra “harrasment”, “scapegoating”, “psychological terror”, “petty tyranny” ve “bullying” gibi terimler de kullanılmaktadır (Einarsen 2000, s. 382).

Mobbing kavramının tanımı konusunda temel alınan üç kriter bulunmaktadır. Bu kriterler “sıklık”, “süreklilik” ve “güç farklılıkları”dır (Colidge vd. 1999, s. 1560; Rayner vd. 1999, s. 13; Einarsen 2000, s. 381). Bu kriterlerden hareketle mobbing, “bir kişinin, diğer insanları kendi istekleri ile veya rızaları dışında başka bir kişiye karşı etrafında toplaması ve sürekli kötü

niyetli hareketler, ima, alay ve karşısındaki toplumsal itibarını azaltma gibi yollarla, saldırgan bir ortam yaratarak o kişiyi işten çıkmaya zorlaması” biçiminde tanımlanabilir. Mobbingin oluşumunda önemli olan nokta; negatif eylemlerin belirli bir sıklıkla tekrarlanması (Vickers 2001, s. 207; Hirigoyen 2002, s. 62-63), bu eylemlerin uzun süreli (ısrarlı) olması (Quine 2002, s. 91) ve ortada bir güç dengesizliğinin bulunmasıdır (Twemlow 1999, s. 254). Ancak burada güç dengesizliği ile astlık-üstlük tarzı hiyerarşik ilişkiler değil, kurbanın psikolojik olarak daha zayıf olması vurgulanmaya çalışılmaktadır (Einarsen 2000, s. 383-384).

Bireyin özgüveni ve özsaygısına sürekli ve acımasız bir saldırı olarak da tanımlayabileceğimiz mobbingin altında yatan en önemli nedenler ise üstünlük kurmak, buyruğu altına almak ve yok etmek arzusu içinde olmalarıdır. Hedefteki kişi mobbing eylemlerine uzun bir süre boyunca ve sıklıkla maruz kalmakta ve böylece savunmasız ve yardım alamaz bir duruma itilmektedir. Sistematik olarak bu sendromu yaşayanlar ise sonunda kendi istekleriyle veya zorunlu olarak istifa etmekte, işten çıkarılmakta veya erken emekliliğe zorlanmaktadır (Ekiz, <http://members.lycos.co.uk/insancil/viewtopic.php>).

MOBBING SÜRECİ VE AKTÖRLERİ

Mobbingin tanımsal niteliklerinin ortaya koyulması mobbingin anlaşılabilmesi için yeterli değildir. Bu açıdan mobbing sürecinin nasıl işlediğinin ve hangi davranışların mobbing kapsamında olduğunun bilinmesi mobbingi kavrama girişimine katkıda bulunacaktır. Bunun yanında bu süreçte yer alan aktörlerin karakteristikleri de mobbing sarmalının işleyişi açısından oldukça önemli ipuçları içermektedir.

Mobbing Süreci

Zararsız bir biçimde başlayan ve sinsi bir yöntemle yayılan mobbing (Hirigoyen 2002, s. 60), çeşitli aşamaları içeren sistematik bir süreçtir. Mobbing oluştuğunda çeşitli psikolojik faktörler etkileşime girmekte ve kurbanın sağlığını olumsuz biçimde etkilemeye başlanmaktadır. Mobbing sendromu; haksız suçlama, küçük düşürme, genel taciz, duygusal eziyet ve psiko-terör uygulamak suretiyle, bir kişiyi işyerinden dışlamayı amaçlayan, kötü niyetli eylemlerden oluşan bir süreç biçiminde devam etmektedir (Tutar, <http://www.canaktan.org/yonetim/anasayfa-mobbing.htm>).

Mobbing zaman geçtikçe acı veren rahatsız edici davranışlar süreci olarak gözlemlenmektedir. Zararsız başlayan olaylar, bir hortum gibi sarmal biçiminde hız kazanabilmektedir. Bu bağlamda Leymann, mobbing sürecinde beş aşama belirlemiştir (Ekiz, <http://members.lycos.co.uk/insancil/viewtopic.php>):

1. Anlaşmazlık: Kritik bir olayla özellikle anlaşmazlıkla karakterize edilir. Henüz mobbing değildir fakat mobbing davranışına dönüşebilir.
2. Saldırgan Eylemler: Saldırgan eylemler ve psikolojik saldırılar mobbing dinamiklerinin hareketle geçtiğini gösterir.
3. Yönetimin Katılımı: Yönetim ikinci aşamada doğrudan yer almamışsa da durumu yanlış yargılayarak bu negatif döngüde işin içine girer.
4. Damgalanma: Bu aşamada kurbanlar zor veya akıl hastası olarak damgalanırlar. Yönetimin yanlış yargısı ve sağlık uzmanları bu olumsuz döngüyü hızlandırır. Bu aşamanın sonunda hemen her zaman işten kovulma veya zorunlu istifa vardır.
5. İşine Son Verilme: Bu olayın sarsıntısı, travma sonrası davranış bozukluğunu tetikler. Kovulmadan sonra, duygusal

gerilim ve onu izleyen psikosomatik hastalıklar devam eder ve yoğunlaşır.

6.

Mobbing Aktörleri

Mobbingin ne olduğunun daha iyi anlaşılabilmesi için süreçte rol alan aktörleri ve bu aktörlerin rollerini de bilmek gerekmektedir. Genel olarak mobbing sürecinde altı aktör ve bu aktörlere ait altı rol kabul edilmektedir (İreland 2002, s. 671):

1. Zorba (Bully): Aktiftir, yönlendiricidir ve lider benzeri davranışlar sergiler.
2. Yardımcı (Assistant): Aktiftir ve zorbaya yardımcı olur.
3. Güçlendirici (Reinforcer): Zorbayı cesaretlendirir ama daha çok izleyici konumundadır.
4. Savunucu (Defender): Kurbanın tarafını tutar ve kurbanı teselli eder.
5. Eylemlerden haberi olmayanlar/eylemlerle ilgilenmeyenler (Outsider): Mobbing sürecinde hiçbir şey yapmaz, uzak durur, sürecin dışında kalırlar.
6. Kurban (Victim): Süreç boyunca pasif konumdadır ve kendisini nasıl savunacağını bilemez, hatta tam olarak maruz kaldığı şeyin adını bile koyamaz.

Mobbing sürecinde her ne kadar altı aktör olsa da başrollerde zorba ve kurbanın yer aldığı konusunda kuşku bulunmamaktadır. Bu nedenle başrollerin varlığıyla anlam kazanan yardımcı rolleri bir kenara bırakarak zorba ve kurban üzerinde odaklanmak daha yararlı olacaktır. Bu bağlamda, Twemlow (1999), **zorbalarmın** altı farklı kimlikle ortaya çıkabileceğini belirtmektedir (s. 266-267):

1. Sahte dostluklar kuran zorba: Bu bireyler bir özel danışman gibi davranırlar, kişisel, finansal ve diğer alanlarda tavsiyelerde bulunurlar, çalışanın özel hayatı ile ilgilenirler. İlişkiler pozitif bir biçimde başlar ama bu insanların asıl amacı zorbalığı oluşturmak için gerekli olan bilgiyi elde etmek ve zorbalığı kolaylaştıran atmosferi sağlamaktır.
2. Dert ortağı/Sırdaş zorba: Bu bireyler yalnızca güveni teşvik etmezler aynı zamanda bir dost gibi davranırlar, kurbanlaştıracakları kişinin sorunlarını ve hayat öykülerini paylaşırlar. Çalışan için sürekli iyilikler yaparlar. Bu yüzden çalışanlar kendilerini bir şeyler yapmaya zorunlu hissederler. Zorbalığın bu türünde kurbanın zorbaya sempati duyması bile olasıdır.
3. Entelektüel zorba: Bu bireyler bilgi ve zekalarını kurbanlarını etkilemek ve onları alt etmek için kullanırlar. Böylece kimi zaman bilgiyi açığa çıkarmaya muktedir olabilirler ki bu bilgi daha fazla suistimale yol açabilir. Yıldırma, bir tesadüfmüş bir hataymış gibi gösterilir.
4. Şakacı zorba: Bu tipler söylemek isteyip de söylemekte zorlandıkları şeyleri şakacı maskesini takarak söylerler. Yapılan şakalar ima ve alay doludur.
5. Güç simsarı: Bu tipler otokratik gücü, direkt bir biçimde itaati sağlamayı umarak kullanırlar.
6. Sadist zorba: Bu zorbalar genellikle anti sosyal bir kişiliğe sahiptir ve duygulara dikkat etmede tecrübeli değildir. Diğer insanlarla empati kurmada sıkıntı yaşar ve aynı zamanda diğer insanların duygusal tepkileri zihinlerini karıştırır. Başlıca amaç kimi zaman şiddet kullanmayı da içeren yıldırmadır.

Öte yandan, araştırmalar herhangi bir kimsenin herhangi bir zamanda, kişisel özellikleri dikkate alınmaksızın mobbinge maruz kalabileceğini göstermektedir

(Wornham 2003, s. 30). Başka bir deyişle insanlar, kimdir, kaç yaşındadır, sadık mıdır, dürüst müdür, yaratıcı mıdır, deneyimli midir, donanımlı mıdır, sorumlu mudur, inisiyatifini ne kadar kullanır, ne kadar ekip oyuncusudur gibi özelliklerine bakılmaksızın **kurban** olabilirler (Davenport 2003, s. 52). Herkesin kurban olabileceği iddiası görece doğru olmakla birlikte zorbalanın hedef seçtiği kişilerin ortak özelliğinin “çok iyi” olmaları olduğu belirtilmeden geçilmemelidir (Arpacioğlu 2003, s. 45-46). Kurbanlar kaytarıcı insanlar değildir; aksine aralarında işlerine dört elle sarılan, birçok titiz insan bulunmaktadır. İşlerine kendilerini olduğu gibi veren bu mükemmeliyetçi insanlar kusursuz olmak isterler (Hirigoyen 2002, s. 64). Bu yaratıcı ve de çalışkan insanların, ürettikleri yeni fikirlerin diğerlerini rahatsız etmesi nedeniyle kimi zaman mobbinge maruz kalma olasılıkları daha fazladır (Davenport 2003, s. 52). Kurbanların ayrıca çalışma ilkeleri ve değerleri sağlam ve bunlardan ödün vermeyen; ilişkileri olumlu ve çevresindekilerce sevilen; zorbanın yeteneklerinden üstün özelliklere sahip; duyarlı, hassas, yardımcı, çalışkan ve idealist kişilik özellikleri gösteren; bilgisini cömertçe paylaşan; suçlandığı anda suçlu olmasa bile kolayca af dileyen; hayır demekte zorlanan; öfkesini ifade etmek yerine içine atan ve yüksek stres altında çalışmayı sürdürebilen kişiler oldukları görülmektedir (Arpacioğlu 2003b, s. 46).

SONUÇ

İşletmelerde insan ilişkilerinin yerel niteliklerinden sıyrılıp küresel içerik kazandığı günümüzün toplumsal ve ekonomik koşullarında, insan odaklı değerler sistemi vurgulanarak ön plana çıkarılmaktadır. Ancak, insan odaklı değerler her ne kadar yaygınlaşmış olsa da, mobbing gibi psikolojik terör uygulamalarının işletmelerdeki varlığı ve etkileri gözardı edilemez.

Soyut anlamda bireylerin, grupların ve örgütlerin etik dışı davranış sergileme potansiyellerinin yüksek olması iş yaşamında özellikle duyarlı, yardımcı, çalışkan ve idealist nitelikleri olan ve yüksek örgütsel bağlılık duygusuyla çoğu zaman yüksek stres altında çalışmayı bile göze alabilen işçönerler üzerinde psikolojik terör eylemlerinin gerçekleştirilmesini kolaylaştırmaktadır.

Mobbing eylemlerinin içselleştirildiği örgütlerde etik dışı her tür davranış için uygun bir örgüt kültürünün biçimlendirildiğini savunmak olasıdır. Bu bağlamda, kaotik ve dinamik iş dünyasında sürekli artan örgütsel sorumluluklarla baş edebilmek ve etik dışı örgütsel davranış sarmalıyla sistemli biçimde savaşım yapabilmek amacıyla değer yönetimi uygulamaları stratejik önem kazanmaktadır.

Değer yönetimi uygulamaları ile bilinçli bir örgüt kültürünün yeniden yaratılması, örgütsel davranışın niteliğinin yükseltilmesi ve takım çalışmasına dayalı bilgi paylaşım modellerinin geliştirilmesi sağlanarak etik dışı davranışların filizlenebileceği örgütsel yaşam alanları denetlenebilir duruma getirilebilecektir.

Kaynakça:

- Arpacioğlu, G. (2003), “İşyerindeki Stresin Gizli Kaynağı: Zorbalık ve Duygusal Taciz-2”, Human Resources İnsan Kaynakları ve Yönetim Dergisi, Aralık Sayısı.
- Arslan, M. (2001), İş ve Meslek Ahlakı, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Callen, K. S. and S. F. Ownbey (2003), “Associations Between Demographics and Perceptions of Unethical Consumer Behaviour”, International Journal of Consumer Studies, 27, 2.
- Carroll, A. B. (1989), Business and Society, Cincinnati-Ohio: South-Western Publishing Co.
- Chepaitis, E. (1997), “Information Ethics Across Information Cultures”, Business Ethics: A European Review, 6, 4.

- Colidge, F. L. vd. (2004), "Personality and Neuropsychological Correlates of Bullying Behavior", *Personality and Individual Differences*, 36.
- Cowie, H. vd. (2002), "Measuring Workplace Bullying", *Aggression and Violent Behavior*, 7.
- Davenport, N. vd. (2003), *Mobbing-İşyerinde Duygusal Taciz*, İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Einarsen, S. (2000), "Harrasment and Bullying at Work: A Review of The Scandinavian Approach", *Aggression and Violent Behavior*, 5, 4.
- Ekiz, F. (10.09.2006), "İş Yerinde Duygusal Taciz (Mobbing)", <http://members.lycos.co.uk/insancil/viewtopic.php>.
- Graafland, J. J. (2004), "Collusion, Reputation Damage and Interest in Codes of Conduct: The Case of A Dutch Construction Company", *Business Ethics: A European Review*, 13, 3.
- Hirigoyen, M. F. (2002), *Manevi Taciz-Günümüzde Sapkın Şiddet*, Çev: Heval Bucak, İstanbul: Güncel Yayıncılık.
- Ireland, J. L. (2002), "Official Records of Bullying Incidents Among Young Offenders: What Can They Tell Us and How Useful Are They", *Journal of Adolescence*, 25.
- Jandt, F. E. (2002), *Yönetim Sorunlarına Etkili Çözümler*, İstanbul: Hayat Yayınları.
- Keeney, R. L. (1984), "Ethics, Decision Analysis and Public Risk", *Risk Analysis*, 4, 2.
- Mitchell, C. (2003), *A Short Course in International Business Ethics*, Novato, CA, USA: World Trade Pres.
- Napal, G. (2003), "Ethical Decision-Making in Business: Focus on Mauritius", *Business Ethics: A European Review*, 12, 1.
- Navran, F. J. (10.09.2006), "Etik... Sağduyudan Başka Bir Şey Değil", <http://www.tedmer.org.tr>.
- Newall, P. (10.09.2006), "Ethics", <http://www.galilean-library.org/int11.html>
- Özgener, Ş. (2004), *İş Ahlakının Temelleri*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Quine, L. (2002), "Workplace Bullying, Psychological Dstress and Job Satisfaction in Junior Doctors", *Cambridge Quartely of Healthcare Ethics*, 12.
- Rayner, C. vd. (1999), "Theoretical Approaches to The Study of Bullying at Work", *International Journal of Manpower*, 20.
- Şimşek, M. Ş. vd. (2003), *Davranış Bilimlerine Giriş ve Örgütlerde Davranış*, Konya: Adım Matbaacılık.
- Tutar, H. (10.09.2006), "Genel Olarak İşyerinde Psikolojik Şiddet (Mobbing)", <http://www.canaktan.org/yonetim/psikolojik-siddet/anasayfa-mobbing.htm>.
- Türkdoğan, O. (1998), *İşçi Kültürünün Yükselişi: İş Ahlakı*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Twemlow, S. W. (1999), "A Psychoanalytic Dialectical Model for Sexual and Other Forms of Workplace Harrasment", *Journal of Applied Psychoanalytic Studies*, 1, 3.
- Uzkesici, N. (2002), "İşletmelerde Etik Yönetimi", *İş, Güç Dergisi*, 5, 2.
- Velasquez, M. G. (1982), *Business Ethics*, Englewood Cliffs-NJ: Prentice-Hall Inc.
- Vickers, M. H. (2001), "Bullying as Unacknowledged Organizational Evil: A Researcher's Story", *Employee Responsibilities and Rights Journal*, 13, 4.
- Vranceanu, R. (2005), "The Ethical Dimension of Ethical Choices", *Business Ethics: A European Review*, 14, 2.
- Wornham, D. (2003), "A Descriptive Investigation of Morality and Victimisation at Work", *Journal of Business Ethics*, 45.
- Yücutürk, E. E. (10.09.2006), "Bilgi Çağında Örgütlerin Görünmeyen Yüzü: Mobbing", <http://www.bilgiyonetimi.org/cm>.

KANT ETİĞİ

Doç. Dr. Ülker ÖKTEM

Ankara Üniversitesi, Felsefe Bölümü

Özet: Biz bu tebliğimizde, kısaca Kant'ın ahlak anlayışını, ahlakı metafizik olarak temellendirişini, başka deyişle, bir ahlak metafiziği, bir ahlak teolojisi oluşturuşunu söz konusu edeceğiz. Ahlakal kavramların ancak iyice kavrandıktan ve temellendirildikten sonra, felsefi bir çözümlemeye tabi tutulması sonucunda, Tanrı'nın varlığına giden, başka deyişle, ahlaktan hareketle Tanrı'nın varlığına ulaşan bir ahlak anlayışını inceleyeceğiz. Sonuç olarak, Kant'ın bu alandaki temel kaygılarını, amacını yani yapmak istediklerini ve yapabildiklerini kendisinden öncekilerin ahlak anlayışı ile hesaplaşmasını ve maruz kaldığı çeşitli yorum ve eleştirileri ele alıp değerlendireceğiz..

Anahtar sözcükler: Maxim, Kategorik Buyruk, Hipotetik Buyruk, Özgürlük, Vicdan, Ahlak Kanunu, En Yüksek İyi

Abstract: In this dissertation, we shall present Kant's concept of morality, how he established fundamental basis for morality; in other words, metaphysic of morals and how he established theology of morals. We are going to examine that how concepts of morality are formed by a method of using "practical reason", which is based only upon things about which reason can tell us, and not deriving any principles from experience, to reach conclusions which are able to be applied to the world of experience and the idea of God can only be proved through the moral law and only with practical intent.

Finally, we shall evaluate Kant's fundamental concerns and objectives; what he wanted to achieve and what he achieved in his lifetime; also his approach to his predecessors' concepts of morality as well as comments and criticism that he received on his moral philosophy.

Keywords: Maxime, Categorical Imperative, Hypothetical Imperative, Freedom, Conscience, Rule of Morals, Summun Bonum

Sayın başkan, değerli meslektaşlarım, sevgili öğrenciler. Burada, sizlere, Kant Etiği'ni yirmi dakika gibi son derece kısa bir sürede, sadece anahatlarıyla sunmaya çalışacağım.

Bilindiği üzere, 18. yüzyıl Aydınlanma Dönemi Alman filozoflarından biri ve en önemlisi Immanuel Kant'tır. Ona göre, insan sadece çevresinde bulunanları kavrayıp onlar hakkında teoriler kuran teorik bir akla sahip olan, başka deyişle, bilme ihtiyacı içinde olan bir varlık değil, aynı zamanda, ne yapması gerektiği hakkındaki bilgiyi de kendisinde taşıyan salt pratik akla sahip olan, kısacası, eylemde bulunma, davranma ihtiyacı içinde olan da bir varlıktır. Eylemi konu alan etik, yani ahlak ise Tanrı'ya, ruhun varlığına, özgürlüğe ve ölümsüzlüğe inanmamızı gerektirir. Bu nedenle, Kant bir ahlak metafiziği oluşturmaktan çekinmemiştir.

Ahlaktan Tanrı'nın varlığına gitme düşüncesi, esasında, Kant'ın da işaret ettiği gibi, insanlık tarihinin en eski devirlerine kadar uzanmaktadır. Acaba ahlakı kavramların iyice kavranması, onların çözümleme sürecinden geçirilmesi ve temellendirilmesi, bize, Tanrı'nın varlığı hakkında herhangi bir ipucu verebilir mi?... vb. gibi ahlaktan Tanrı'nın varlığına gitme düşüncesine ilişkin sorular, ahlak teolojisiyle ilgili sorular olup, zaman zaman düşünce tarihinde tanık olduğumuz, ahlaktan metafiziğe gitme çabalarının sonucu olarak ortaya atılmış sorulardır. Fakat şu bir gerçektir ki, bu düşüncenin derli toplu bir biçimde dile getirilme şerefi, felsefe tarihinde Kant'a nasip olmuştur.

W.G. de Burgh'un işaret ettiği gibi, ahlaki yükümlülük kavramı, düşünce tarihinde ön plana çıkmadan ve felsefi bir çözümlemeye tabi tutulmadan, ahlaktan Tanrı'nın varlığına gitme düşüncesine derli toplu bir biçim kazandırılmazdı, bu iş için de Kant'ın yaşadığı devri beklemek gerekiyordu. (de Burgh, 1938, s.146; Aydın, 1981, s.2)

Onun ahlaka ilişkin olarak kaleme aldığı eserleri “*Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*” (1785), “*Pratik Aklın Kritiği*” (1788), “*Hukuk Öğretisinin Metafiziksel İlk İlkeleri*” (1797), “*Erdem Öğretisinin Metafiziksel İlk İlkeleri*” (1797) ve “*Salt Aklın Sınırları İçinde Din*” (1793) dir. Bunlar içerisinde, “*Pratik Aklın Kritiği*” onun ahlak felsefesini yansıttığı ana eseri olarak kabul edilir. Ona göre, salt aklın Tanrı, Ruh, Kosmos ya da çok defa bunların yerine kullandığı üzere, Tanrı, Ölümsüzlük ve Özgürlük olmak üzere üç temel idesi vardır. O, “**neyi bilebiliriz?**” sorusunu sorduğu ünlü eseri, I.Kritiği “*Salt Aklın Kritiği*”nde, deney dünyasına ait olmayan bu temel ideleri değerlendirmiş ve bunları salt teorik akılla bilemeyeceğimiz sonucuna ulaşmıştır. Bununla birlikte, Kant, bunların teorik-bilimsel bakımdan bir anlamı olmasa da, pratik-ahlaksal bir değeri, hatta vazgeçilmezliği olduğuna inanmış, bu yüzden, “**ne yapmalıyız?**” sorusunu sorduğu, insanı ahlak varlığı olarak değerlendirdiği II. Kritiği olan “*Pratik Aklın Kritiği*”ni kaleme almıştır.

Esasında, “*Pratik Aklın Kritiği*”, “*Salt Aklın Kritiği*”nden sonra, sistemin ikinci halkası olarak bu sisteme katılmış değildir; aksine, burada, bu öğretinin özgün ve bağımsız bir bütün olarak kavranılmasını sağlayacak öğeler içerisinde ahlaka ilişkin olan meseleler, başlangıçtan beri önemli ve bütünleyici öğeler olarak yer almışlardır. Öyle ki, Kant, salt aklın üç temel idesi olan ruh, kosmos ve Tanrı ya da Tanrı, ölümsüzlük, özgürlük idelerini, öncelikle, “*Salt Aklın Kritiği*” nin “*Transandantal Diyalektik*” bölümünde söz konusu etmiştir. Fakat, bu idelerin, özellikle de özgürlüğün imkanı ve gerçekleşmesinin, insanın bilen varlığında değil, aklın pratik alanda kullanılmasında aranması gerektiği kanaatine sahip olduğu için “*Pratik Aklın Kritiği*”ni kaleme almış ve burada, özellikle özgürlük idesini, nedensellik problemi bakımından, aklın antinomilerinden biri olarak görmüştür.

Kosmolojik bir ide olan özgürlük, insanın akla dayanan davranışlarında gerçekleşme imkanı bulur. Zaten, özgürlüğün imkanı ve gerçekleşmesi, aklın teorik alanda değil, pratik alanda kullanılmasında aranmalıdır. Bu nedenle, Kant, pratik aklı yeni bir problem alanı olarak “*Pratik Aklın Kritiği*” nde ele alacaktır. Salt pratik akıl, istekleri ve arzuları, genel geçerliği olan, deneyden gelmeyen yani a priori birtakım kanunlar ve ilkelerle yöneten bir aklıdır. İnsanın ahlaki hareketlerindeki akıl ilkesi bir buyruk, bir gereklilik gösteren bir ilke karakteri taşır. Bu akıl, aynı zamanda, iradenin kendi kendisini yöneten kanunları yani sentetik a priori ilkeleri koyan aklıdır. Böyle bir aklın var olduğunu; insan aklının insanın hayatını, kendi varlık yapısına uygun olarak yöneten özel ve çok temelli bir fonksiyonunun olduğunu, bize insanın ahlaki hareketleri, ahlak fenomenleri göstermektedir. İşte bu yüzden Kant, kendisinden öncekilerin öne sürdüğü ve savunduğu mutluluk ve faydacılık ahlakının karşısına, insanın hayat anlayışındaki ahlaklılığı koyar.

Ona göre, olaylar dünyasına değil, ancak düşünülür dünyaya (numen) bağlı bir özgürlük mümkündür. İnsanın özgür davranışları, hiçbir kanuna bağlı olmayan başıboş davranışlar olmadığı gibi özgürlük de bir gelişigüzellik, canı ne isterse yapmak demek değildir. Dolayısıyla, insan bu davranışlarında aklın emirlerine, kanunlarına uymak zorundadır. Aksi takdirde, o, bir kanunsuzluk, yöneten bir temelden yoksun olma anlamına gelir ki, Kant'ın deyimiyle, bu, negatif manada bir özgürlüktür ve onun görüşüne son derece aykırıdır. Pozitif

manada özgürlük ise, bir “kanuna uyma”dır. Salt pratik aklın kendi kendisine yasa koymasıdır. Aklın yasaları ise, artık, doğanın yasaları değildir; bu nedenle, burada, zamana bağlı sebep-sonuç ilkeleri geçerlikte değildir. Bu yasalar, zaman üstü olan “yapmalısın” buyruğunun kendisinden geldiği *numenin* yasalarıdır; insanı zorlamazlar, ama ondan bazı şeyleri yapmasını isterler. Ona “yapmalısın” derler. Bundan dolayıdır ki, insan, kararlarının sorumluluğunu taşır. “Yapmalısın” buyruğu, doğanın hiçbir yerinde ortaya çıkmayan, insanın akıl varlığının yapısından ileri gelen bir çeşit bağlanmanın, bir gerekliliğin ifadesidir. Bu nedenle, Kant, insanın niyet ve davranışlarında ortaya çıkan, hiçbir şarta bağlı olmayan gereklilik hakkındaki bilgiyi, aklın varlık yapısından taşıdığı en derin mana olarak görür. Ona göre, insan aklına verilmiş olan “son amaç”, bilgi alanında değil, eylem alanında, insanın davranışlarında, salt pratik aklın kategorik buyruklarına göre yapıp ettiklerinde ortaya çıkar. İşte bu yüzden, Kant, özgür olduğumuz için sorumlu olmadığımızı, tersine, sorumlu olduğumuz için özgür olmamız gerektiğini savunur. Bir şeyden sorumlu olmak için, onu, yapma veya yapmama gücüne sahip olmak gerekir. İçimizde, kesin bir şekilde varlığını hissettiğimiz, bir ödev duygusu (vicdan) vardır ve o “yapmalısın”, “etmelisin” şeklinde kesin buyruklarla (kategorik emperatif) varlığını belli etmektedir. Madem ki, içimizde böyle bir sorumluluk duygusu vardır, o halde, özgürüz demektir. Böylece, Kant, insanın özgür olduğu için sorumlu olduğunu varsayan geleneksel ahlak felsefesinde ortaya konmuş olan özgürlük ve sorumluluk ilişkisini tersine çevirmiş olmaktadır. Özgürlüğün metafizik bir sorun olduğuna inandığı için, özgürlükten kalkılarak sorumluluğun tesis edilemeyeceğini, aksine, sorumluluk duygusundan kalkılarak, özgürlüğün sağlanabileceğini vurgular.

Kant, ahlak kanunu olarak nitelendirdiği kategorik buyruğu, ilkin şöyle ifade eder: “*Öyle davran ki, senin iradenin maximi her zaman aynı zamanda genel bir kanunun ilkesi olarak geçebilsin*”. Veya: “*Genel bir kanun olmasını isteyebileceğin bir ilkeye, maxime göre eyle*”. Bu genel kanunu, ki artık kategorik buyruğun ikinci formülüdür bu, Kant, “*Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*” adlı eserinde daha kolay anlaşılır bir şekilde şöyle ifade etmiştir: “*Öyle davran ki, bu davranışında insanlığı hem kendinde hem de diğer insanların her birinde her zaman bir amaç olarak göresin; asla bir araç olarak kullanmayasın*”. Başka deyişle, “*İnsanlığı, kendinde ve başkalarında hiçbir zaman bir araç olarak değil, hep bir amaç olarak göreceğ gibi eyle*” (Kant, 1995, s.46; Heimsoeth, 1967, s.135) Burada, Kant’ın demek istediği şey şudur: Diyelim ki, hayatın elemelerinden kurtulmak için intihar etmek istiyorsunuz. Bu durumda, elemen kurtulmak hissine, yani, bencillığe dayanarak intiharın meşruiyetini ve ahlaken makbul olduğunu doğal bir yasa olarak isteyebilir misiniz? Hayır! Çünkü nefsimiz hakkındaki sevgimiz, başka deyişle, kendimizi beğenmek mümkün merteye ömrümüzü sürdürmeyi gerektirir. Dolayısıyla, bencillik, öldürmek değil, hayatın devamlılığını emreder. Eğer kendini beğenmek, sonuç olarak nefsi öldürmeye delalet ederse, doğa kendi yasasıyla yani, kendini beğenmekle tezada düşmüş olur. Şu halde, intiharın genel bir yasa, meşru bir yasa olmasını talep edemezsiniz. Zira, irade, içgüdü tarafından durdurulduğu için “elemden kurtulmak için intihar et” tarzında şartlı bir emir (imperatif hypothetique) verir; ama, bu türden emirler, Kant’ı hiç ilgilendirmez. Esasında, Kant’a göre, intihar, ahlaklı bir davranış değildir; çünkü intihar eden, şahsiyetini bir araç gibi kullanmaktadır. Oysa, ahlaklı emir, ancak kesin ve genel olur. Bu kesinlik ve genelliğin meydana gelebilmesi için bencilliğin oluşturduğu görelî hedefleri bırakmak, davranışlarımıza mutlak bir amaç aramak gerekir. Bunun için de,

davranışlarımıza mutlak bir amaç koyan bir pratik akıl, bir irade gereklidir. (Erişirgil, 1997, s.212-213)

Şu halde, bir davranışın ahlaki olabilmesi, onun her zaman bir kural, bir genel yasa olmasıyla mümkündür. Bu ise, onun doğal bir yasa olmasını arzu etmek demektir. Nasıl oluyor da, davranışımız böyle genel, evrensel bir yasa şeklini kazanıyor? Başka deyişle, kendi davranışımız için kabul ettiğimiz ilkenin doğal bir yasa olmasını nasıl isteyebiliyoruz? Bunu, içgüdünün, bencilliğin bizi götürdüğü görelî hedeflerde değil, eylemlerimizi mutlak amaca yönelten iradede aradığımız için isteyebiliyoruz. Esasında, dikkat edilirse, iradeyi böyle mutlak olarak belirleyen de insandır; yani, insanın bu mutlak amacı, kendi şahsiyetinden, akıl sahibi bir varlık olmasının kaynaklanmaktadır. (Erişirgil, 1997, s.211-212)

Öte yandan, insanı bir araç olarak değil, daima bir amaç olarak görmek ve buna göre eylemde bulunmak, elbette, insandan iş alanında faydalanılmaması anlamına gelmez. Bu faydalanma her yerde olup bitmektedir. Her işte insanlar kullanılır; ama Kant'ın burada söylemek istediği şey başkadır. Ona göre, her insan, insanlığın taşıyıcısı olarak, kutsal bir varlıktır. Bu nedenle, biz, her insanda, insanı bir son amaç, kendi başına bir amaç olarak görmeli, asla bir araç olarak görmemeli; yani, kategorik buyruğun buyurduğu gibi, her insanda insan onuruna saygı göstermeliyiz. Böylece Kant, bu genel kanunlarıyla, hayattaki bütün davranışların ahlaka uygun olup olmadıklarını kesin olarak açığa çıkaracak bir kriter vermek istemektedir.

Esasında, Kant'ın, doğada bulduğu katı determinizm ve zorunluluk karşısına koyduğu ve insanın özgürlüğünü var kılacak olan ahlakta da amacı, tıpkı bilimdeki gibi sentetik a priori önermelere ulaşmak, dolayısıyla ahlaki da tıpkı bilim gibi kurabilmektir. Ona göre, biz, bu kategorik buyrukları, yani hep "öyle davran ki" ile başlayan buyrukları yerine getirmekle varlık sebebimize uygun yaşamış oluruz. Varlık sebebimiz, ancak ahlaki davranışlarda, aklın pratik alanında (ahlak alanında) kullanılmasında, kısacası aklın iradeyi yönetmesinde anlamını bulur; gerçeklik kazanır.

Peki, acaba ahlak kanununu, irademizin, istememizin maximi yapan, içimizden bizi harekete getiren, iten şey nedir? Bizi içimizden iten, harekete getiren biricik şey, Kant'a göre, ancak saygı duygusudur. Bu duygu, temelini a priori olarak bizde bulduğu için özel bir duygudur; kaynağı, acıma duygusu gibi, dışarıda değil, akıldadır. O halde, saygı, ahlak kanununun uyandırdığı birinci derecede, saf bir ahlak duygusudur. İnsanın davranışlarını ahlaki yapan şey ise, bu davranışların ödevi, başka deyişle ahlak kanununa karşı saygıdan doğmuş olmalarıdır. İnsanın her iyi davranışını doğuran, onun kendi içindeki ahlak kanununa karşı duyduğu saygıdır. Bu nedenle, her iyi davranışta, davranışı yapan ve diğer insanlar hesaba katılırlar. Nitekim, ahlak kanununun biraz yukarıdaki formülü de bize bunu ifade etmekteydi. O, bizden, insanlara karşı yapıp ettiklerimizde, onların şahsındaki insanlığa saygı duymamızı istiyordu. Her insan, eylemde bulunurken, bir şey yapmağa karar verirken, ahlak kanununun bir süjesi, bir akıl süjesidir; bundan dolayı da, ahlak kanunu, onun için saygı duyulacak bir kanundur. Kategorik buyruk, insanlara, kendilerine ve birbirlerine saygıyla bağlanmalarını ve davranışlarını buyurmakla onlar arasında, yani akıl varlıkları arasında ideal bir birlik, beraberlik hazırlamış olur. Ahlak kanununun, akli ve iradesi olan herkes için geçerli olması gerektiğinden, nesnel olarak zorunlu olduğu düşünülür. Ahlak kanunu, herkese hem de tam olarak kendisine uymayı buyurur. Bu nedenle, ahlak kanunu, kişinin kendi mutluluğu ilkesinden başka bir şeydir. (Kant, 1995, s.42-43)

Ahlak buyruklarının temeli, insanın insanlığıdır. Kant, bu durumu, *autonomie* kelimesiyle ifade eder. Böylece, kategorik buyruğun üçüncü formülü de “*autonomie (özerklik) idesine göre eyle*” ortaya çıkmış olur. Bu, aklın yönettiği iradenin kendi kendisini yönetmesi, belirlemesi, kendi kanununa uyması demektir. İnsan özgür olduğunu kendi deneyimi ile bilemez. Eğer insan, özgür olduğunu kesin olarak biliyorsa, bu bilgi ona bambaşka bir yerden gelmektedir. Bu bilginin kaynağı, insanın içinde duyduğu “yapmalısın” buyruğudur. “Yapmalısın”, çünkü yapabilirsin! Kant’ın burada vardığı sonuç budur. Bu sonuç, teorik, mantıksal bir sonuç değil, bir *postulat*’tır. Ona göre, eğer aklımızın kaynak teşkil ettiği bir ahlak kanunu olmasaydı, özgür olduğumuzu iddia etmeye de hakkımız olmazdı. Biz, özgür olduğumuzu doğrudan doğruya değil, ancak ahlak kanunu dolayısıyla, aracılı olarak biliriz. Kategorik “yapmalısın” buyruğunun gerekli varlık şartı ise, özgürlüğün gerçekliğidir. Özgürlüğün bilincine varabilmenin koşulu, her şeyden önce ahlak yasasıdır; ve akıl onu hiçbir duyuşal koşul tarafından alt edilemeyen, hatta her koşuldan büsbütün bağımsız olan bir belirleme nedeni olarak ortaya koyduğundandır ki, ahlak yasası bizi doğrudan doğruya özgürlük kavramına götürür. Esasında, ahlak yasası, salt pratik aklın özerkliğinden yani, özgürlüğün özerkliğinden başka bir şey ifade etmez. Bu özgürlüğün kendisi, bütün maximlerin biçimsel koşuludur ve maximler ancak bu koşula bağlı olduklarında en yüksek pratik yasayla uyuşabilirler. (Kant, 1980, s.34; 38)

Ona göre, bir ahlak varlığı için ulaşılmaması gereken son amaç “*en yüksek mutluluk*”, “*en yüksek iyi*”dir. Kategorik buyruk bizi, “en yüksek iyi”yi istemeğe zorlar. “En yüksek iyi” ancak Tanrı’nın var oluşu koşuluyla olabildiğinden Tanrı’nın varlığını kabul etmek, ahlaksal bakımdan zorunludur. Kant, insanın ahlak bilincinden, genel geçerliği olan ahlak kanunundan yola çıkarak, insanın eylemlerinin sonucu ve ahlak kanununun bir gereği olarak elde etmek istediği “en yüksek iyi” kavramına varır. Bunun gerçekleşebilmesi için de Tanrı’nın varlığına ve ruhun ölümsüzlüğüne inanmayı zorunlu kabul eder. Kısacası o, Tanrı’nın varlığını salt pratik aklın zorunlu bir postulatı olarak ortaya koyar ve ahlakı rasyonel bir temel üzerine oturtmaya çalışır; böylece, kendi zamanına kadar ısrarla savunulmuş olan teolojik ahlakı reddederek, ahlaktan Tanrı’nın varlığına geçip, bir ahlak teolojisi kurar. (Aydın, 1981, s.2-3) Buna göre, kategorik buyruğun bizi istemeğe zorladığı “en yüksek iyi”nin bizim için mümkün olması gerekir. O halde, “en yüksek iyi”yi geliştirme bizim ödevimizdir.

Esasında, “en yüksek iyi” (summum bonum), hem “*Pratik Aklın Kritiği*”nin, hem de “*Yargı Gücünün Kritiği*”nin başta gelen problemlerinden biridir. Kant, bu kavramı, “mutlulukla, daha doğrusu mutlu olmaya layık olma ile, ahlaklılığın birleşmesi” şeklinde tanımlar. O halde, “en yüksek iyi”nin iki ögesi, ahlaklılık ve mutluluktur. “*Pratik Aklın Kritiği*”nde Kant, bu iki ögeden daha çok ikincisi, yani mutluluk üzerinde durur. “*Yargı Gücünün Kritiği*”nde ise, her iki ögeyi de birlikte ele alarak, ahlak teleolojisinden (nedensellik), ahlak teolojisine nasıl geçileceğini gösterir. (Aydın, 1981, s. 2-3; s.18-19)

Ona göre, mutluluk ve ahlaklılık, “en yüksek iyi”nin iki ayrı ögesi olduklarından ne analitik ne de sentetik olarak bilinebilirler. Bu nedenle, ahlak kanununa ne kadar uyulursa uyulsun, dünyada, mutlulukla ahlaklılık arasında, zorunlu bir ilişki kurmayı ümit etmek mümkün değildir. Oysa, böyle bir ilişkiyi içinde bulunduran “en yüksek iyi”nin gerçekleştirilebilmesi için çaba harcamamızı ahlak kanunu bizden istemektedir. Bu durumda, “en yüksek iyi”yi gerçekleştirmenin imkansızlığı, zorunlu olarak, ahlak kanununun da geçersiz olduğunu gösterecektir. Başka deyişle, eğer, pratik kurallara uygun olarak “en yüksek iyi”nin gerçekleşme ümidi yoksa, böyle bir amaç için çaba harcanmasını isteyen ahlak kanununun da hayal ürünü olması,

boş ve hayali amaçlara yönelmiş bulunması, sonuç olarak mahiyeti itibarıyla geçersiz olması gerekir.

Kant'a göre, işte burada bir antinomi vardır. Hem mutluluğa ihtiyaç duyalım, hem ona layık olalım, buna rağmen ondan payımıza düşeni alma imkanından tam anlamıyla yoksun olalım; bu, akıl sahibi bir varlığın arzu ve iradesiyle bağdaşmaz. Esasında, ahlak kanununun buyruğu ile mutluluk arasındaki bağ, pratik alan için sentetik a priori bir prensiptir. Bu ise, erdemli olmak, mutlu olmaya hak kazanmak, ona layık olmak demektir. Erdem, arzu etmeye değer görünebilecek her şeyin en yüksek şartı olduğu için, aynı zamanda 'en yüksek iyi şey'dir. Doğaya, duyulur dünyaya bağlı, ihtiyaç sahibi bir varlık olan insanın mutluluğa yönelmesi, adeta kaçınılmazdır. Aslında, insan, mutluluğa layık olmaya ihtiyaç duyar; ondan pay almaya değil. Bu ikisinin -layık olma ve pay alma- birleşmesi, akıl sahibi bir varlığın mükemmel olanı istemesi demek olur ki, Kant'a göre, bu mümkün değildir. Kant bunu şu sözlerle ifade eder: "Böyle bir şeyin pratik bakımdan, ahlak bakımından, beklenmesi gerektiğinden; tam bir başarıya ancak sonsuza kadar uzayan bir oluş içinde varılabileceğinden, salt pratik aklın bir ilkesi, idesi olarak, bunu pratik bakımdan aşmayı -bu dünyayı aşmayı- istememizin real bir objesi olarak kabul etmemiz gerekir". (Kant, 1956, s.105; Heimsoeth, 1967, s.151-152; 156; Aydın, 1981, s.22-23)

Kant, bu sorunu, yani, ahlaklılık ve mutluluğun birleşmesinden oluşan 'en yüksek iyi'nin elde edilmesi sorununu çözmek için kurtuluşu, varlığını kendi akıl dünyamızda kavradığımız özgürlük idesi ile birlikte ruhun ölümsüzlüğünü ve Tanrı'nın varlığını birer postulat, yani, kendi başına kanıtlanamayan ama a priori şartsız geçerliği bulunan teorik bir hüküm olarak ortaya koymakta bulur. Kısacası, 'en yüksek iyi'nin gerçekleşmesi, Tanrı'ya bağlıdır. Onun gerçekleşme sebebi, Tanrı'dır. Bize düşen ödev, gücümüzün yettiği ölçüde 'en yüksek iyi' ye yaklaşmak, onun elde edilmesi için çaba harcamaktır. Üstelik bütün çabalara rağmen, 'en yüksek iyi' bu dünyada değil, ancak öbür dünyada gerçekleşir. (Aydın, 1981, s.33)

Şu halde, Kant, *ölümsüzlük idesini*, kutsal bir varlık olmaya çalışan insanın, ahlak alanında kemale ermesi ümidine bağlamıştır. Ölümsüzlük, aklın vardığı bir sonuç olarak, insanın en yüksek niyet ve çabalarının beklentisi, inancıdır. İnsanın, varlığının sonsuza kadar süreceğini postulat olarak kabul etmesini gerektirir. Kant'a göre, dünyada "en yüksek iyi"nin gerekli ön şartı ve doğadaki en yüksek sebep Tanrı'dır. Tanrı, bir anlayış kabiliyeti ve isteme olarak, kosmosun bütünüünü idare etmesi; mutluluğa layık olma ve mutlu olmayı birleştirmesi bakımından vardır. Bu nedenle, Kant, *Tanrı idesini* salt pratik aklın bir idesi olarak, yani, kaynağını aklın varlık yapısında bulan, teorik alanda ispat edilemeyen, ama, pratik alanda şüphe götürmez bir kesinliği bulunan, bütün realitelere sahip bir varlık olarak görmüş, duyular üstü alanda bütün varlık imkanlarını, varlık çeşitlerini içine alan, birleştiren bir konumda kabul etmiştir. Ona göre, Tanrı'nın varlığı, dünya düzeninin bir ahlak düzeni olması için zorunludur. Esasında, Kant'ın hakiki Tanrı'sı, idealin hizmetindeki özgürlüktür; 'iyi'ye doğru giden iradedir. *Özgürlük* idesi ise, duyular üstü alanda, bir kere ulaşılan objektif gerçekliğin temelidir, bu nedenle, o, diğer kategorilere de objektif bir gerçeklik imkanı kazandırır; çünkü, ona göre, ideler, insandan, bir insan olarak, hareketlerinde, kendilerine pratik bir hakikat, bir gerçeklik kazandırmasını isterler. Böylece, "*Salt Aklın Kritiği*"nde problematik olan, "mümkün bir şey" diye ileri sürülen "*özgürlük*" idesi, burada, artık, bir gerçeklik olmaktadır. Gerçi Kant, yine de "bu özgürlüğün ne olduğunu bilemeyiz ama, bu ideye göre davranmamız gerekir ve bu da bize yeter; çünkü bu ideden başkasına göre davranmadığı içindir ki, insan özgür olur" der. (Kant, 1956, s.110; Heimsoeth, 1967, s.148)

Esasında, Kant'a göre, doğa ve ahlaklılık, insan varlığında birleşen, iki ayrı dünya; insan varlığının iki kutbudur. Bu iki dünyanın bağlantısı, "*Salt Pratik Aklın Kritiği*"nde, Tanrı, Özgürlük ve Ölümsüzlük ideleriyle sağlandıktan sonra, üçüncü ve son kritik olan "*Yargı Gücünün Kritiği*"nde de söz konusu edilecektir. Kant'a göre, ahlaki ödevin yerine getirilmesi bakımından inanç son derece önemlidir. Ama, acaba, Tanrı'ya inanmayan bir kimsenin ahlaka bakışı nasıl olacaktır? Eğer insan, kendi akıl gücüyle, Tanrı'nın varlığından bağımsız olarak, neyin iyi ve neyin kötü olduğunu biliyorsa, Tanrı'ya inanmadan da ahlaklı olabilecek demektir. Nitekim, Kant, '*Yargı Gücünün Kritiği*'nde ahlak kanıtını açıkladıktan sonra, tartışmayı bu noktaya getirir ve şöyle der: "Mantiki bir kesinlik formunu kolayca verebileceğimiz bu kanıt, ahlak kanununun geçerliliğini tanımak için Tanrı'ya var saymanın zorunlu olduğuna işaret etmez. Dolayısıyla, Tanrı'nın varlığına kendisini inandıramayan kimse, ahlak kanununun yükümlülüklerinden kurtulmuş sayılmaz" (Kant, 1957, s.119; Aydın, 1981, s.35)

Böylelikle Kant, sırf akla dayanarak Tanrı, ruh ve kosmos'a ilişkin *teoloji rasyonel, psikoloji rasyonel ve kosmoloji rasyonel* olmak üzere üç tür skolastik metafizik yapmıştır. Başka deyişle, etik temellere dayanan bir teoloji ile Tanrı'nın, ruhun ve kosmosun var olması gerektiğini göstermiştir. Ona göre, insan, Tanrı'nın varlığına inanmadan da ahlaki ödevin ne olduğunu bilir. Fakat bu ödevi kararlılık içinde yerine getirebilmesi, ahlaki ümitsizliğe düşmemesi, her türlü fedakarlığı ve tehlikeyi göze alarak ahlak yolunda yürüyebilmesi için 'en yüksek iyi'nin gerçekleşebileceğine, bunun için de Tanrı'nın varlığına ve ruhun ölümsüzlüğüne inanması ahlaken gereklidir. Bundan dolayı, ahlak kanıtının aydınlatığı yolun son noktasına kadar gitmek isteyenler, kendilerini dogmatik inançsızlığa kaptırmamalıdır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Kant ahlakının temel kaygısı ya da amacı, akla uygun davranmak, aklın sesini dinlemek ve bir ödev olarak kendisini ortaya koyan ahlaki buyruğa itaat etmektir. Kuşkusuz, bu konuda, "*Kant, bize, 'iyi niyetli ol gerisini düşünme' demektedir. Oysa, gerçek hayatta biz hep gerisini, davranışlarımızın sonuçlarını düşünmek zorunda değil miyiz? Gerçekten ahlaki olan bir eylem, sadece salt iyi niyete dayanan bir eylem değildir; aynı zamanda, iyi sonuçları olan bir eylemdir*" gibi, Kant'a yöneltilen eleştiriler de olmuştur. Örneğin, ünlü 19.yy Alman filozofu Hegel'e göre, onun "*iyi niyet*" kuramında gizli bir bencillik saklıdır. Aynı şekilde, ahlak kanununun bir gereği olan 'en yüksek iyi'nin gerçekleştirilmesi için çaba harcamayla, Tanrı'nın varlığına inanma arasında Kant'ın kurmak istediği sürekliliği de, çeşitli yorum ve eleştirilere maruz kalmıştır. Şöyle ki: Bazıları, onun bu tutumunun ahlakın otonomluğuna ters düştüğünü öne sürerken, bazıları da kurulan Tanrı-ahlak ilişkisinin çok yetersiz, hatta eğreti olduğunu söylemişlerdir. Bu itirazların bir kısmı, henüz Kant hayattayken ortaya çıkmıştır. Ama, Kant, Tanrı postulatının ahlakın otonomluğunu zayıflattığı iddiasını şiddetle reddetmiştir. Ona göre, ahlaktan Tanrı'nın varlığına gidiş değil, Tanrı'dan ahlaka gidiş-ki o bunun karşısındadır-otonomluğu tehlikeye düşürür. Oysa, Fichte, Lotze, Ritschl ve Hermann gibi bazı düşünürler, Kant'ı yakından izleyerek, ahlak kanıtını geliştirmeye çalışmışlardır. Öyle ki, Fichte, ahlak kanununa inanmayla, Tanrı'ya inanmayı bir ve aynı şey gibi görmüş, bu nedenle, Kant'ın çizmiş olduğu sınırın ötesine geçmiş ve birçok eleştirinin hedefi olmuştur.

Kaynakça:

- Aydın, Mehmet (1981) *Kant ve Çağdaş İngiliz Felsefesinde Tanrı-Ahlak İlişkisi*, Ankara, Ümit Mtb.
- De Burgh, W.G (1938) *From Morality to Religion*, London/ Newyork: Kennikat.
- Erişirgil, Mehmet Emin (1997) *Kant ve Felsefesi*, İstanbul, Eko Mtb.
- Heimsoeth, Heinz (1967) *Immanuel Kant'ın Felsefesi* (çev. Takiyettin Mengüşoğlu), İstanbul, İstanbul Mtb.
- Kant, Immanuel (1956) *Critique of Practical Reason* (trans. by L.W. Beck), Indiana Polis, The Bobs, Merrill Co.Inc.
- Kant, Immanuel (1980) *Pratik Aklın Eleştirisi* (çev. Ioanna Kuçuradi, Ülker Gökberk, Füsün Akatlı), H.Ü. Yayınları, Ankara, Meteksan Mtb.
- Kant, Immanuel (1995) *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi* (çev. Ioanna Kuçuradi), Ankara, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- Kant, Immanuel (1957) *The Critique of Judgement* (trans. by James Creed Meredith), Oxford, At the Clarendon Press.

UYGULAMALI VE UYGULAMASIZ ETİKTE “ETİKÇİLER” ARANIYOR

Prof. Dr. Yaman ÖRS

Akdeniz Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Deontoloji Anabilim Dalı

Özet: Etik ve “etikçiler” konusuyla ilgili olarak bu sunuşta ele alınan ve tartışılan başlıca noktalar, aşağıdaki ana başlıklar altında gündeme gelecektir: “Felsefe ve Felsefeciler”, “Etik ve onun Yöntembilgisi (‘Metaetik’) Sorunları”, “‘Etikçi’ler ve Etik Danışmanlığı”. Bu sıralamanın gösterdiği kavramsal çerçeve içinde, önce genel olarak ve bu bağlamda gerektiği ölçüde, 2500 yıllık akademik felsefenin ilk otaya çıkışıyla birlikte sürekli varolmuş en temel ve karşıt iki akım olarak Ussalcı ve Duyusalçı Felsefeler (ve felsefeciler) ele alınacaktır. Bunu, etik alanında geleneksel ussalçı felsefenin kökten bir eleştirisi ve özellikle Reichenbach’ın konuyla ilgili görüşleri dikkate alınarak, bilimsel felsefe yaklaşımının doğrultusunda ‘etik’ (ve ‘bilimsel etik’) kavramının yöntembilgisel açıdan açıklığa kavuşturulması izleyecektir. Bundan sonra, konumuzun en başta gelen kavramını anlatan “etikçi” teriminin bilimsel felsefe yönünden eleştirel bir tartışması yapılacaktır. Daha sonra ise, Reichenbach’ın “etik öğüt” adını verdiği etkinliği de dikkate almamız yerinde olacaktır ki burada, “felsefi danışmanlık”, “felsefe danışmanlığı”, ya da “felsefede danışmanlık” adı verilen etkinliğin bir parçası olan “etik danışmanlık”/“etik danışmanlığı” söz konusu olacaktır. Son olarak, yöntembilgisel ya da felsefi açıdan, bu tür bir danışmanlığın tartışılmasında etik alanının belli başlı yönlerine yönelik eleştirel, mantıksal, anlambilgisel (“semantik”) bir çözümleme yapmamızın gerekliliğine de bir değinilecektir.

Anahtar sözcükler: felsefe, felsefeciler, etik, metaetik, bilimsel etik, etikçi, etik danışmanlığı

Abstract: The main points discussed in this paper as regards the topic of Ethics and “Ethicists” will be as follows: “Philosophy” and “Philosophers”, “Ethics and its Methodological (Metaethical) Problems”, “Ethicists” and Ethical Advice”. Within the conceptual frame created by these topics in the present context, I will first consider, generally and so far as would be necessary here, the Rationalist and Empiricist Philosophies (and philosophers) as the two foremost and opposing currents which have existed together since the very beginning the 2500 year-old academic philosophy. This will be followed by a radical criticism of the traditional rationalist philosophy in the field of ethics and the clarification of the concept of ‘ethics’ in the light of the methodological approach of scientific philosophy, with special reference to the related views of Hans Reichenbach. Later on, the term “ethicist”, which indicates our foremost concept in this context, will be critically discussed from the viewpoint of scientific philosophy. Then, it will be convenient to treat the activity called by Reichenbach “ethical advice”, which is closely related to “ethical consultation” and is part of the activity of “philosophical consultation”. From a methodological or philosophical viewpoint, one should at least mention, in a discussion on such a consultational activity, the necessity of a critical, logical, and semantical analysis to be directed to the main aspects of the field of ethics.

Keywords: philosophy, philosophers, ethics, metaethics, scientific ethics, ethicis, ethical consultation

FELSEFE VE FELSEFECİLER

Bu bağlamda önce, Akademik Felsefenin içindeki en temel iki akım olarak geleneksel, ben- ve insan-merkezli, bütüncül ve dizge (“sistem”) kurucu ussalcı (“rasyonalist”) felsefe ile temelde dış dünyaya yönelmiş ve çoğulcu olarak nitelendirebileceğimiz duyusalcı (“empirist”) felsefe arasında, 2500 yılı aşan bir zamandır süregelen düşünsel ve değersel çatışma ya da karşıtlığı gündeme getirmek istiyorum. (Kanımca yanlış olarak “Batı Felsefesi” biçiminde adlandırılmış bu Akademik Felsefe etkinliğini “Doğu Felsefelerinden” ayıran başlıca özellik, onun yerine göre özdeş kişi tarafından bilim etkinliğiyle birlikte, zaman zaman da tek bir etkinlik olarak onunla içi içe yürütülmüş olmasıdır.)

Akademik Felsefenin evrimi içinde varolmuş, sürüp giden, gelecekte de hep varolacağını düşünebileceğimiz iki temel ya da ana karşıt felsefe okulundan/akımından söz ederken, bu iki akımın arasındaki temel ayrılığın bilginin kaynağının ya da kökeninin ne olduğu noktasına dayandığını bilmeliyiz. Bunlardan Üssalcılık’ta bu kaynağın insan ussı olduğu düşünülür ya da varsayılırken, Duyusalcı okulda bunun dünya ya da dış gerçeklik olduğu kabul edilir. Birey/kişi merkezli, az ya da çok “tutucu” (ve “düzeni savunucu”) ussalcı okul felsefede gelenekçiliği, dolayısıyla, Hans Reichenbach’ın terimlendirmesiyle “geleneksel felsefeyi” oluşturmaktadır.

Felsefede yöntembilgisel kaygı, demek oluyor ki bu etkinlikte ne gibi konularla ilgilenildiği, hangi sorunların ele alınıp onlara çözümler getirilebileceği/üretilebileceği, bunların yapılmasındaki amaç, bu amaca hangi araçlarla ulaşıldığı ya da etkinliğin yönteminin/yöntemlerinin ne(ler) olduğu gibi temel soruların dizgeli (“sistemli”) bir biçimde yanıtlanması çabasının, geleneksel felsefecilerde bulunduğunu pek söyleyemeyiz. Onlar, felsefe etkinliğinin kökten bir biçimde sorgulanmasını, gelenekçiliğin dayandığı tutuculuklarına bağlı, çok da doğal ve anlaşılır olarak, istememektedirler. Bir başka anlatımla onlar, böyle bir “felsefi” ya da yöntembilgisel sorgulamayı, düşünürler olarak kendi varlık nedenlerine birer tehdit olarak algılamaktadırlar. Öz olarak belirtmek gerekirse, kişi olarak kendilerini ya da uslarını felsefe etkinliğinin kendisiyle özdeşleştirmişlerdir.

Felsefenin, daha doğrusu felsefecilerin psikolojisi, kişilikleri ve bunun felsefe etkinliğine nasıl yansıdığı, özellikle de geleneksel felsefedeki yönetsel tutumlarla (örneğin yanıtlanmayan sorular sormakla) kişinin gelişmesi arasındaki ilişki gibi konuları ise, gelenekçiler genelde ya da ilke olarak neredeyse “inanılmaz” bulabilmektedirler; kanımca bu da, ruhbilimsel açıdan yine beklenmesi gereken bir durumdur.

Öte yandan felsefenin yöntembilgisindeki temel sorunlardan biri, bu etkinlikte üretilenlere son çözümlemede ne ad vereceğimizle ilgilidir. Bu etkinliğin, yaklaşım, yöntem, ilgi ve çalışma alanları vb. gibi, ne oldukları az ya da çok açıklıkla ortaya konabilecek yönleri bir yana, onun tüm yönlerinin odaklandığı hedef ya da amaç nedir? Bilim etkinliğinde buna koşut olan hedef, bilimsel bilgidir. Bilimle ortak amacı temelde dünyanın anlaşılıp açıklanması olan 2500 yıllık akademik felsefe etkinliğinin son çözümlemedeki hedefi de buna benzer biçimde bir bilgi üretmek midir? Reichenbach, (bilimdekine pek benzemese de) bir “felsefi bilgi”den söz açılmasına karşı çıkmayabileceğini söylüyor. Kendi adıma ben, felsefe etkinliğinin son ürününü, en başta bilimsel bilgi ile karıştırılacağından, en azından karıştırılabileceğinden, bilgi olarak adlandırmak eğiliminde değilim. Bu ürüne, felsefe etkinliğindeki yerine/dalına bağlı olarak, kavramlar, görüşler, değerler vb., son çözümlemede de en geniş kapsamıyla, (terim büyük bir genellik ve belirsizlik taşısa da) “düşünce” denebilir.

ETİK VE ONUN YÖNTEMBİLGİSİ (METAETİK) SORUNLARI

Etik ya da Ahlakî Değerler Felsefesi'nde yöntembilgisel açıdan durum nedir? Felsefedeki geleneksel tutumun etkinliğin bir dalı olan etiğe yansımaları, öz bir biçimde anlatmak gerekirse kanımca şöyle olmuştur. Ussalcı (ve düşünüşlerinde şu ya da bu ölçüde böyle bir eğilimleri bulunan duyusalıcı) felsefeciler, genel felsefi anlayış ve tutumlarına bağlı olarak etikte de, özellikle temel bilimlerdeki bilimsel bilginin karşılığı bir "felsefi bilgi"nin, daha doğrusu bir "etik bilgisi"nin söz konusu olduğunu, bunun üretilebileceğini düşünmüş; bunu açıkça düşünmüş ve belirtmiş olmaları da, görünüşe göre böyle bir varsayımı varmışçasına etkinlik göstermişlerdir. Bizim için bu bağlamda önemli olarak, etkinlikteki böyle bir yaklaşımın ışığında, geleneksel felsefe çevrelerinde "felsefi kuramlar"dan da söz edilir olmuştur. Bunun, etik alanındaki yansımada kanımca daha da ileri gidilmiş ve "etik kuramları" ya da "etikte kuramlar" gibi terimlerin kullanılmasının yanında "ahlaki kuramların felsefi temelleri"nden, "etik(te) nesnellik" in yanında "etik(sel) önerme"lerden söz açılmaya başlanmıştır. Son zamanlarda bunlara, "bilimsel etik" gibi bir terimin/anlatımın da katıldığını görüyoruz.

Bütün bu terimlerin etik alanında ne ölçüde dayanaksız olduklarını, felsefenin ve etiğin yöntembilgisi ("metodolojisi") açısından nasıl sakınca yarattıklarını, burada ayrıntılı biçimde olmasa da tartışmak durumundayız. Çünkü bu alan, felsefenin, özneliğin ve kişiler arası ayrılıkların ve açık uçluluğun en önde geldiği dalıdır; genelde günlük yaşamda, siyasal alanda vb. ahlaki konuların tartışılmasında, ahlaki değer sorunlarına yaklaşımlarda da gözlediğimiz gibi ve kuşkusuz onlara koşturarak.

Belki bir bakıma da bütün bu kullanımların bir sonucu ve belki etiğin birer farklılaşmış uzantısı/farklılaşmış altkümüsi olarak görülmesi gereken uğraş etiklerinin, ya da felsefecilerin anlatımıyla "uygulamalı etiğin" son on yıllardaki yoğun diyebileceğimiz gelişmesine de bağlı olarak, zamanımızda "etikçi" gibi bir terimin de yaygınlaştığını görüyoruz. Bu sunuşta açıklamaya çalışacağımız ki bütün bu terimler/anlatımlar, etik ya da ahlaki değerler felsefesinde, birbirleriyle yakından ilişkili olarak bir "akademik ve yöntembilgisel yapılar bütününü" oluşturmaktadır.

Etik, "Ahlakî Değerler Felsefesi" olduğuna göre, buradaki gibi akademik ve yöntembilgisel bir tartışmada ilk olarak 'ahlaki değer' kavramından söz etmek, onun öz bir tanımını/tanımlamasını vermek, kanımca kaçınılmazdır. Bu, geleneksel etiğin eleştirel değerlendirilmesinde de çok temel bir "metaetik" çıkış noktası olarak önemlidir. (Bunun yanında, etikte yöntembilgisi ya da metaetik konularının içinde etik araştırmalarının başlıca üç yönü de gündeme getirilebilir: kural koyucu ("normatif") ya da ahlaki değer üretici; mantıksal-anlambilgisel ve eleştirel değerlendirmeye yönelik; "fenomenolojik". Ancak düşünüleceği gibi, etik alanının bu yönleri burada doğrudan ya da kendi açılarından gündeme getirilmeyecektir. Yine böyle, ahlaki değerlerimizin belirleyicilerinin incelendiği ve bu değerlerin açıklandığı temel bilim alanlarının, kuşkusuz başta insan/toplum bilimlerinin bunlarla ilgili bilimsel bilgi üretimlerini de burada ancak bir anımsatabiliriz.)

Geleneksel, ussalcı ("rasyonalist"), sistem kurucu felsefeciler arasında en başta Sokrat, Spinoza ve Kant'ın düşüncelerine göre, (olgusal) bilgi konusunda olduğu gibi etik alanında da genel geçer, "evrensel" doğrular vardır ve bunlar, geometride olduğu gibi öğretilerek insanlara kazandırılabilir (Sokrat), kesin matematiksel anlatımlarla dile getirilebilir (Spinoza), ya da dizgeli ve denebilir ki kesin bir biçimde geliştirilip ortaya konabilirler (Kant). İşte, geleneksel felsefede daha başka biçimlerde de ileri sürülmüş olduklarını

düşünebileceğimiz bu tür görüşlerin doğrultusunda, etik alanında bir “nesnellik”ten söz açılabilir. Oysa yazarımızın bağlı bulunduğu duyusalıcılıkta ve onun çağımızdaki biçimi ya da uzantısı olarak mantıksal duyusalıcılıkta ise, ilke olarak felsefenin genelinde olduğu gibi etikte de bir dizge kurma çabası söz konusu olamaz ve ahlaki değerlerimizin kaynağı genelde ya da son çözümlemede bizim kişi oluşumuzda, öznelliğimizde yatar. onların ruhbilimsel, toplumsal, sınıfsal vb. “nesnel” belirleyicileri ne olursa olsun. İşte sunucunuzun, bu temel çıkış noktasını dikkate alarak yaptığı ahlaki değer tanımı şudur: “Ahlaki değerlerimiz, bireyler ve bireyle toplum, birey - devlet, toplum - devlet vb. (giderek insan - öteki varlıklar ve tüm doğal çevre) arasındaki her türlü ilişkide tutum ve davranışlarımızın/eylemlerimizin ne ya da nasıl olması konusundaki istek ve dileklerimizdir.” Etik alanındaki bu önel/önelci yaklaşım, gelenekselci düşünürlerin yerine göre katı ve kesin görüşlerine göre toplumlarda olup bitenlerle, etik konusunda topluma, toplum kesimine, kültüre, son çözümlemede de bireyden bireye çok değişebilen ahlaki değerler dikkate alındığında, çok daha uyum içindedir. Demokrasilerde olması beklenen ve gözlenen siyasal, toplumsal, “ideolojik” görüşlerin çeşitliliği için de kuşkusuz bu söylenecektir. Bir başka açıdan ise, sayılamayacak ölçüde çok olan ahlaki değer sorunlarıyla/sorun kümeleriyle ilgili görüşlerimiz ve çözüm önerilerimize bağlı olarak, bu konularda gündeme getirdiğimiz kararlarda insanlar arasındaki büyük çeşitlilik de, yine ancak etik alanındaki önellik düşüncesiyle bağdaşabilir.

Yöntembilgisel, evrimsel ve temelden eleştirel bir yaklaşımla baktığımızda nasıl felsefe alanının genelinde tek bir etkinlikten çok, anlayış, yaklaşım, yöntem vb. yönlerinden gerçekte birden çok “felsefe”nin bulunduğunu söyleyebiliyorsak; yukarıda dile getirilenlerin ışığında, onun bir dalı olan Etik ya da Ahlak Değerler Felsefesi’nde de birden çok ve yerine göre birbirinden oldukça ayrı “etkinliklerin”, demek oluyor ki “etiklerin” bulunduğunu ileri sürmemiz bir abartma olmayacaktır. Bu konuda bir etik etkinliğinden çok birtakım “etikler”den söz açmak, kuşkusuz en başta geleneksel, insan ve ben merkezli, ussalcı felsefecilerin geliştirdikleri “ahlak sistemleri” dikkate alındığında daha da haklı bir gözlemin anlatımı olmaktadır. Yukarıda bir bölümünün adları verilen Sokrat’la Plato’yu, Spinoza’yi, Kant’ı, Nietzsche’yi ve başka ussalcıları düşünelim. Onların geliştirdikleri (belirttik ya da örtük) ahlak öğretileri arasında yerine göre birtakım benzerlikler olsa da, buradaki şav ussalcı felsefenin kendisi içinde de gerçekten geçerlidir kanısındayım. Felsefede genelde olduğu gibi etik alanında da dizge geliştirmeye karşı olan önelci yaklaşımlı mantıkçı duyusalıcıların bu alandaki değişik görüşleri de düşünülünce, genel olarak felsefede “etikler”in varlığı daha belirgin bir biçimde, daha doğrusu daha geniş bir kapsamda karşımıza çıkmaktadır.

Etikte, genelde de felsefede, bilimdekine benzer biçimde birtakım “kuramların” bulunabileceği ve bulunduğu savına gelince. En başta temel bilimlerdeki olmak üzere bilimsel bir kuram, birbiriyle çok yakından bağlantılı doğa ya da toplum yasalarından oluşan bir önermeler ağı olarak görebileceğimiz bilimsel bilginin üretilmesine/oluşmasına yol açan kavramsal bir yapıdır. Çağımızda felsefenin dünyadaki olguları bilimdeki gibi az ya da çok doğrudan açıklama ve bunlara yönelik doğa ve toplum yasaları üretme gibi bir işlevi artık bulunmadığına göre, ilk, çekirdek anlamında “kuram” terimini felsefedeki kavramlaştırmalar için kullanamayız, kullanmamalıyız. Bu terimi, felsefe bağlamında ikincil, üçüncül vb. anlamlarında da kullanmamız doğru olmaz, çünkü bütün bu anlamların tek sözcükle gösterilmelerinden dolayı “kuram” terimi, bilimdeki anlamıyla karıştırılabilecektir, karıştırılmaktadır. Kuşkusuz burada, bilim ve akademik felsefenin evrimleri içindeki birlikteliğin ve bunların

geleneksel felsefe anlayışını benimsemiş akademisyenlerce günümüze yansıtılmasının da önemli payı vardır. Felsefe etkinliğinde üretilenin ne olduğu konusunda daha yukardaki saptamamızı da dikkate alırsak, etik söz konusu olduğunda burada en başta “görüş” sözcüğünün uygun düşeceğini düşünebiliriz.

Etik alanında, akademik çevrelerce yazı, konuşma, duyuru vb. yoluyla değişik ortamlarda belki gittikçe daha sık kullanıldığına tanık olduğumuz bir terim var: “bilimsel etik”. Bu terimi kullananların onunla, ahlaki değerler felsefesi olan Etik’in bir altıdalı olarak Bilim Etik’ini anlatmak istedikleri açıktır. Terimin, İngilizcedeki “scientific ethics”in Türkçeye doğrudan çevirisi olduğuna da kesin gözüyle bakabiliriz. Bu konunun temelinde yatan nokta ise, onun, Türkçeyi ve İngilizceyi, genelde de başka dilleri ilgilendiren salt bir dilbilgisi konusu olmasından çok, felsefi ve akademik düzeydeki bir yöntembilgisi ve anlambilgisi sorunu oluşudur. Benzer bir terim olarak örneğin “Tıbbi Etik”, “Tıp Etik”i’nin karşılığıdır ve bundan başka bir anlam taşımamaktadır. Ancak bilim, tıptan ve tek tek başka akademik alanlardan çok daha genel bir etkinliktir ve “Bilimsel Etik” terimi, “Bilim Etik”inin karşılığı olmasının yanında (ortaya atılışında ve kullanılışında gerçekte ileri sürülmese bile), Etik alanının yöntembilgisi ile ilgili bir savı da içinde bulundurmaktadır. Bu sava göre burada, bu alanın bilimsel (dolayısıyla nesnel) bir nitelik taşıdığı anlamı ve düşüncesi gündeme gelmekte ya da söz konusu olmaktadır. Anlaşılacağı gibi, ilkece ussalık olmaları belkelenek felsefeciler yönünden geçerli olabilecek böyle bir sav, örneğin yazarımızın etik alanında yukarıda açıklanan yaklaşımına göre yöntembilgisi açısından büyük bir yanılı oluşturmaktadır.

Yine böyle, “etik önerme” ya da “etiksel önerme” terimi de, özellikle (mantıkçı duyusalılık olarak) bilimsel felsefe açısından bakıldığında, tümüyle bir çelişkiyi anlatmaktadır. Çünkü, temelde bizim istek ve dileklerimiz olan ahlaki değerlerimiz gündeme geldiğinde kullandığımız tümceler, alanın doğası gereği dilbilgisi açısından dilek kipindedirler; “İnsanlar birbirlerine iyi davranmalıdırlar” örneğinde olduğu gibi. Oysa, örneğin temel bilimlerde olgularla ilgili genellemeleri, tarihte ve günlük yaşamda olaylara yönelik gözlemlerimizi, saptamalarımızı dilbilgisi açısından haber kipiyle anlatıyoruz (onlarda ne ölçüde yorum söz konusu olursa olsun); içerikleri yönünden bunlar birer önermedirler, istek ya da dilek, ya da bir başka deyişle doğrudan bunların anlatımı değil.

“ETİKÇİ”LER VE ETİK DANIŞMANLIĞI

Konumuzla ilgili olarak yöntembilgisel açıdan burada gündeme getirilebilecek çok temel bir nokta da şudur. Etik alanı, onun deontik mantık gibi belli “teknik” yönlerini bir yana bırakırsak, genelde felsefe etkinliğinin en az teknik ve bir bakıma (gerçekte “organik” bir ilişkisinin bulunduğu da söylenebilecek) “yaşam felsefesiyle” kesişen dalıdır. Burada, “teknik” sözcüğüyle, genelde akademik alanların tümü için geçerli olduğunu düşündüğüm şu noktayı anlatmak istiyorum: insanların günlük yaşamlarında az çok ortak sayılabilecek deneyim, ilişki, süreç vb. olup bitenlerden az ya da çok değişiklik, ayrılık gösteren özellikler. Bu açıdan bakıldığında örnek olarak vermek gerekirse, matematik ve matematik felsefesi, simgesel mantık, fizikte görecelik kuramı ve felsefi çözümlemesi, evrim biyolojisi ve felsefesi... (ve bunların eğitimi), örneğin hukuk ve felsefesinden, siyasal felsefe az ya da toplumsal tarihle bu alanların felsefesinden (ve onların eğitimlerinden) yerine göre çok daha “teknik” alanlardır. Konunun yöntembilgisel ya da “metaetik” yönlerini bir an için bir yana bırakalım. Etik ile ilgilenen felsefecilerin geliştirdikleri, ortaya koydukları ürünler, demek oluyor ki insanlara tutum ve davranışlara ilişkin olarak kendilerinin (ahlaki) değerleri, bu bağlamda dile getirdikleri görüşler, ilkeler, kurallar vb., ahlaki değer sorunlarını ve sorun kümelerini görme biçimiyle ahlaki değer yargıları; onların ahlak/etik

sorunlarına çözüm önerileri için birer araçtırlar. Böyle bir açıdan bakıldığında ve bu bağlamımızdaki temel yaklaşım biçimi düşünüldüğünde, örneğin Kant'ın etiğine oranla, tanıdığımız bir kişinin, bir roman kişinin ya da bir çobanın ahlaki değerleri bize daha yakın gelebilir. İşte etik alanının bu hepimizi ilgilendiren, içinde yaşadığımız, çok genel, belki çoğu zaman günlük olan ve “teknik” olmayan içeriklerinden, özelliklerinden dolayıdır ki, “matematikçi”, “mantıkçı”, “biyokimyacı” örneklerinde olduğu gibi birtakım öteki ve “gerçek” akademik uzmanlık alanlarına benzer bir alanı anlattığı düşünülen “etikçi” terimi, tehlikeli bir sözcük olabilmektedir. O, bu durumda çok açık olarak, ahlaki değerler konusunda bir “yetkeyi”, kendi eğilim ve yargılarına uyulması gereken/beklenen bir “ahlakiyatçı”yı da anlatabilmektedir. Bu açıdan düşünüldüğünde, etikle ilgilenmiş felsefecileri tanımayan, dolayısıyla onların ahlaki değer görüşlerini, “dizgelerini” bilmeyen insanların ahlaki değerleri (felsefeci olsunlar ya da olmasınlar), bilenlerininkilere göre daha mı alt düzeyde olmak durumundadır?

Öte yandan, “etikçi” terimini benimseyip etik dalında kendilerini (öyle nitelendirmeseler de) birer “uzman” olarak gören felsefecilerle başka alanlardan gelmiş “etik uzmanları” arasında, ahlaki değerler felsefesi açısından ilgi duydukları alanların “uygulamalı etiklerine” de tümüyle “sahip çıkanlar” vardır. Acaba bu durumu, bir ölçüde de olsa, “postmodern” dünyada kendi yaklaşım ve yöntemlerinden uzaklaşın ve “felsefeleşmekte” olan alanların uzmanlarının işlevlerini üstlenen felsefecilerle başka “uzmanların” üstlendikleri konuma benzetebilir miyiz? Felsefeleşme olgusunu, kuramsal fizik ve toplumbilim gibi temel bilim alanlarının yanında, uygulamalı alanlarda belki en belirgin biçimde psikiyatride görmeye başladık. Bu uzmanlık dalında “ilaç alınmasının” yerine örneğin “Plato’nun okunmasının” daha yerinde olacağını, en azından olabileceğini savunan yapıtlar ortaya çıkmaktadır. Bu demektir ki, isteyen felsefeci, “etik danışmanlık” olarak da adlandırılabilen ve psikiyatri uygulamalarının yerine geçecek “felsefi tedaviler” gerçekleştirebilir, böylece psikiyatristin (ve klinik psikoloğun) yerini alabilir. Öte yandan, genel olarak “felsefi danışmanlık” ya da “felsefe danışmanlığı” olarak adlandırılan daha geniş kapsamlı etkinlik, kendisinin ve karşılaştırdığı öteki akademik/uğraşsal etkinliklerin yöntembilgisel sınırları açıklığa kavuşturulduğu ölçüde, bir felsefe uygulaması ya da uygulamalı felsefe (ve bununla birlikte belki uygulamalı mantık) olarak düşünülebilir gerçekleştirilebilir.

Felsefede etik danışmanlığı, kuşkusuz bunu uygulayacak felsefecinin temel felsefe görüşüne ve buna bağlı olan felsefe yapış biçimine dayanacaktır. Örneğin, bilimsel felsefenin en önde gelen temsilcisi olan Hans Reichenbach’ın “etik(sel) öğüt” adını verdiği etkinliği dikkate ele alalım. Çok kısa olarak belirtmek gerekirse burada felsefeci, kişinin davranışlarını gözleyerek bunlardan onun ne gibi amaçları bulunduğunu çıkarır ve daha sonra bunları dile getirerek bu amaçlara ne gibi yollarla ulaşabileceğini kendisine anlatır. Bu, Reichenbach’ın bu bağlamda bir karşılaştırma yaptığı öteki iki tür öğüt verme biçiminden farklıdır. Bunlardan birindeki, din ve siyaset adamlarının yaptığı gibi öğütçünün karşısındakileri kendi ahlaki amaçlarının doğruluğuna inandırma çabası, yetkesel (“otoriter”) bir etik anlayışını gösterir. İkinci olarak ise, en başta psikoloji danışmanlarının gerçekleştirdiği biçimde kişiye amaçlarının ne olduğu sorulur ve kendisine bunlar için ne gibi yollara baş vurabileceği açıklanır; örneğin uğraş seçimi ve buna hazırlık konusunda gençlerin soracakları sorulara yanıt verilmesi gibi. Reichenbach, bizim de “etik danışmanlık” olarak ahlaki açıdan bir sakinca yaratmayacağını düşünebileceğimiz biçimde etiksel öğüt verecek kişinin,

psikoloji anlayışı ve toplumbilimsel koşullar konusunda ileri bir bilgisinin bulunması gerektiğini vurguluyor.

Felsefi danışmanlık ya da felsefede danışmanlık olarak adlandırılan etkinlik, felsefenin kavramsal çözümleme yöntemlerinin bu etkinliğin dışında, örneğin günlük yaşamdaki ya da kurumlardaki insanlararası ilişkilerin amaç vb. açılardan açıklığa kavuşturulmasında da söz konusu olabilmektedir. Yazarınıza göre etik danışmanlık böyle bir etkinliğin parçası olabilecekte, o zaman bunun gerçekleşmesi gerekecektir: bu tür bir “danışmanlık” yoluyla insanların dilsel anlatımları ile davranış ya da eylemlerinde, tutarlılık, niyet, amaç-araç ve özne-nesne ilişkileri ile açık uçluluk gibi, etik alanının belli başlı yönlerinde eleştirel, mantıksal, anlambilgisel (“semantik”) bir çözümleme ve yorum. Etik, bir nitelendirme olarak “uygulamalı etik” terimine de uygun düşecek böyle bir yöntembilgisel tutum, bizim genel olarak “bilimsel felsefe” tanımımızla da tümüyle uyum içindedir: “Felsefe, en başta kavramlar düzeyinde, eleştirel, mantıksal, anlambilgisel bir çözümleme ve yorumla bulunma etkinliğidir.” Burada, onun evrimi bir yana, felsefenin özellikle bugünkü durumu dikkate alındığında ve konuya daha gerçekçi bir yaklaşımın doğrultusunda bakıldığında, “öyle olmalıdır” diye de ekleyebiliriz.

Kaynakça:

- Kurtz, P. (1983) In Defense of Secular Humanism, Buffalo (N. Y.): Prometheus Books.
- Marinoff, L. (1999) Plato, not Prozac - applying eternal wisdom to everyday problems, New York, N. Y.: HarperCollins; Quill edit., 2000.
- Örs, Y. (1991) “Felsefede Ne, Neden, Nasıl?”, Felsefe Tartışmaları, 10. Kitap, 86-107; Bilimsel Felsefenin Işığında (1998), Ankara: Öteki Yayınevi, s. 61-95.
- Örs, Y. (1992) “The Myth of Ethical Theory and its Implications in the Teaching of Bioethics”, 1. Uluslararası Biyoetik Kongresi “Poster” Sunuşu, Amsterdam, 5-7 Ekim.
- Örs, Y. (1993) “Teaching Medical Ethics in the Subjunctive Mood”, Bulletin of Medical Ethics, Sa. 93: 31-36.
- Örs, Y. (1994) “Bilgi-Etik Koşutsuzluğu ya da Sokrat’ın bir Teması üzerine Karşıt Çeşitlemeler”, Felsefe Tartışmaları, 17. Kitap, s. 117-126; Bilimsel Felsefenin Işığında (1998), Ankara: Öteki Yayınevi, s. 211-227.
- Örs, Y. (1999) “Biomedical Ethics and the Limits of Philosophy”, Ethics of the Professions - Medicine, Business, Media, Law, İ. Kuçuradı (ed.), Berlin vb.: Springer Verlag, s. 36-47; Türkçesi: (2000) “Biyotıp Etiği ve Felsefenin Sınırları”, Etik ve Meslek Etikleri - Tıp, Çevre, İş, Basın, Hukuk ve Siyaset; Yayına hazırlayan: Harun Tepe, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, s. 53-64.
- Örs, Y. (1999) “On the so-called “scientific ethics”“, Eubios Journal of Asian and International Bioethics, 9 (6): 162-163.
- Örs, Y. (1999) “Psikoloji ve Psikiyatrinin Işığında Felsefeciler ve Felsefe Okulları”, 3P - Psikiyatri, Psikoloji, Psikofarmakoloji Dergisi, C. 7, Ek Sa. 3 (Eylül): 5-12.
- Örs, Y. (2000) “Felsefe Konusunda Geleneksel Tutum ve Temel Yanılgılar”, Bilim ve Ütopya, Sa. 76 (Ekim): 32-37.
- Örs, Y. (2003) “Uygulamalı Etik, Uygulamasız Etik ve Felsefe Yapmanın Etik’i”, 1. Ulusal Uygulamalı Etik Kongresi (Ankara, 12-13 Kasım, 2001) sunuşu; Kongre Kitabı, Murat Arıcı ve ark. (editörler), ODTÜ, s. 247-254.
- Örs, Y. (2004) “Biyoetik”, Felsefe Ansiklopedisi, Ahmet Cevizci (Ed.), 2. C., İstanbul: Etik Yay., s. 671-675.

- Örs, Y. (2005) “Etik, Bilimlerdeki “Derin” Etik ve Felsefenin Etik’i”, Erdem, Atatürk Kültür Merkezi Dergisi - Etik özel sayısı, 15 (44): 1-26.
- Örs, Y. (2005) “Etik Konusunda Geleneksel Tutum ve Temel Yanılgılar”, Asya Biyoetik Kurumu, Türkiye Biyoetik Derneği ve Harran Üniversitesi Tıp Fakültesi tarafından 14-18 Kasım 2005 günlerinde Şanlıurfa’da düzenlenen Uluslararası Birleşik Biyoetik Kongresinde (“Kültürler arası Biyoetik: Asya ve Batı”) yapılan sunuş; Kongre Kitabı, s. 89-92. (Bu metnin çok daha genişletilmiş biçimi, özdeş başlıkla, Mülkiyeliler Birliği tarafından hazırlanmakta olan Prof. Dr. Ruşen Keleş’e Armağan Kitabında yayınlanmak üzere ilgili yayın kuruluna gönderilmiştir.)
- Örs, Y. (2006) “Tıpta ve Psikiyatride “Etikçiler” Aranıyor”, Türkiye Psikiyatri Derneği 10. Bahar Sempozyumu (İstanbul, 28 Mart - 2 Nisan 2006) Program ve Bildiri Özet Kitabı, s. 79-80.
- Reichenbach, H. (1951, 1966) The Rise of Scientific Philosophy, Berkeley, Los Angeles: University of California Press, s. 315-319. (Bilimsel Felsefenin Doğuşu, çev. Cemal Yıldırım, İstanbul: Remzi Yayınevi, 1981, s. 209-211; Ankara: Bilgi Yayınevi, 2000, s. 230-232.)
- Williams, B. (1985) Ethics and the Limits of Philosophy, Cambridge (Mass.): Harvard University Press.

AİLE VE İŞ YAŞAMINDA BENCİLLİK AHLAKI

Doç. Dr. Örsan K. ÖYMEN

Yeditepe Üniversitesi, Felsefe Bölümü

Bireyin iş ve aile yaşamı, onun mutluluğunu veya mutsuzluğunu belirleyen en temel unsurların başında gelir. İnsanlar zamanlarının büyük çoğunluğunu işte ve ailede geçirdiği için, ayrıca iş ve aile yaşamı diğer yaşam alanlarımızı da ciddi boyutlarda belirlediği için, iş ve aile ortamında yaşananların, genel mutluluğumuzu ve mutsuzluğumuzu etkilemesi kaçınılmazdır. Bu çerçevede, günümüzdeki yaygın haliyle iş ve aile yaşamının nasıl bir ahlak anlayışı üzerine kurulu olduğunu ve böyle bir ahlakın insanı mutluluğa götürüp götürmeyeceğini anlamaya çalışacağız.

Savunduğumuz öznel tez şudur: Günümüz toplumlarında hem aile hem de iş yaşamı genellikle bencillik ahlakı üzerine kurulmuştur. Bencillik ahlakının iyi eylem ve seçimlere yol açması, ayrıca toplumu bir bütün olarak mutluluğa ulaştırması söz konusu değildir.

Aile örneğinden başlayacak olursak, ailenin temel direği olarak ön plana çıkan eşlerin ilişkisi, günümüzde genellikle monogami ilkesi üzerine kuruludur. Monogamiyi, yani tek eşliliği bozmak, poligamik, yani çok eşli ilişkiler yaşamak, genellikle, ahlaken kötü olmak anlamında, ahlaksızlık olarak nitelendirilmektedir. Söz konusu ahlaksızlık nitelendirmesi, sık sık sadakatsizlik yakıştırmasıyla da desteklenmektedir.

Oysa burada söz konusu olan monogami ahlakı, tamamıyla, ilişki içinde olan kişilerin birbirlerine sahip oldukları, birbirlerini başkalarıyla paylaşmamaları gerektiği varsayımı üzerine kuruludur. Burada kişi diğer kişiye sahiptir, onu başkısıyla paylaşmak gibi bir durumu yoktur, o kişi sadece ve sadece kendisine aittir, kişi özel mülkiyet haline gelmiştir. Başka bir deyişle, bencillik ahlakının bir uzantısı olan monogami ahlakında paylaşımçılık kesinlikle söz konusu değildir. Paylaşmamak, bir şeyin tek ve mutlak sahibi olmak, bencillik duygusunun sonucunda oluşmuş bir durumdur. Bencillik paylaşımçılığa izin vermez, bencillik ahlakı kişilerin birbirlerine mutlak bir biçimde sahip olmalarıyla sonuçlanır. Kıskançlık duygusu da, söz konusu bencilliğin bir dışavurumu, bir göstergesidir.

Bu durumda sadakat, bencillik ahlakını koruyan, bencilliği teyid eden bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda, bencillik ahlakının geçerli olmadığı bir durumda, sadakatsizliği ahlaksızlık olarak nitelendirmenin bir anlamı kalmamaktadır. Aksine, bencillik ahlakına ters gelen bir ahlak anlayışına göre, örneğin altruist bir ahlaka göre, sadakatin kendisi ahlaksızlık olarak nitelendirilebilir.

Nitekim sadakat kavramının sık sık devreye sokulduğu durumlara göz atıldığında, sadakat karşımıza, çalıştığımız kuruma sadakat, işverene sadakat, devlete sadakat, aile büyüklerine sadakat, hatta feodal ağaya sadakat, mafya babasına sadakat biçiminde karşımıza çıkmaktadır. Oysa işverenin işçiye sadakati, devletin vatandaşa sadakati, aile büyüğünün ailenin küçüklerine sadakati nadiren gündeme gelen söylemlerdir; feodal ağanın aşiretin üyelerine, mafya babasının çetenin tetikçilerine sadakati söylemine ise muhtemelen hiçbir zaman rastlanmamıştır.

Burada dikkat çekici olan, sadık olması gerektiği düşünülen unsurun genellikle bir otoriteye, bir iktidara, bir güce sadık olmak durumunda kaldığıdır. Başka bir deyişle, genellikle güçsüzlerin güçlüye sadakati söz konusu olmaktadır. Güçlünün güçsüze sadakati nadiren gündeme gelen bir düşüncedir. Güçsüzün güçlüye sadık olması ise genellikle, güçsüzün güçlünün

beklentilerini yerine getirmesiyle özdeşleştirilmektedir. Başka bir deyişle, sadakat kavramı, eşitlikçi bir anlayışın ürünü olmaktan çok, güçsüzün güçlüye sadakati, hatta boyun eğmesi biçiminde karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda sadakatın bencillik ahlakının bir uzantısı olduğu savunulabilir.

Monogamik ilişkide sadakat kavramına dönecek olursak, burada monogaminin fiilen devamı her ne kadar karşılıklı sadakat anlayışına bağlı olsa da, sadakat yine de eşlerden bir tanesinin diğerine sahip olduğu ve eşlerin başkasıyla paylaşılması gerektiği varsayımının bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak buna rağmen sadakatsizlik ahlaksızlık, aldatmaca, ihanet olarak nitelendirilmekte, sadakat ise ahlaken daha üstün bir değer olarak karşımıza çıkmaktadır. Sadakat genellikle toplumun hem bilincine hem de bilinçaltına üstün bir değer olarak işlenmektedir. En basitinden bir örnek verecek olursak, sık sık karşılaştığımız, “Köpeği mi seversin kediyi mi?” biçimindeki soruya “köpeği” diyenlerin büyük çoğunluğu gerekçe olarak köpeğin kediye göre daha sadık olduğunu göstermektedirler. Sadakat genellikle sevilen, sadakatsizlik ise sevilmeyen bir şeydir. Ancak kedi sadakatsizliğinden dolayı, kediye biraz daha nazik davranmak gerekirse, bağımsızlığından dolayı, neden daha fazla tercih edilen bir hayvan olmasın ki? Eğer sadakat, bir yandan sahip olmanın garantisini sağlayan, bir yandan da egomuzun okşanmasına yol açan bir değer olarak karşımıza çıkıyorsa, bu değer in ahlaken üstün bir değer olduğunu, bencillik ahlaki dışında, hangi ahlak anlayışına dayanarak savunabiliriz?

İdeal olanı aramak kaygısı taşımadan, muhafazakar bir bakış açısıyla, insanın fiilen ve/veya özünde bencil bir varlık olduğu düşünülerek, bencillik ahlaki da savunulabilir. Ancak buradaki ince ve önemli nokta, bunun bir bencillik ahlaki olduğunun bilincinde olmaktır. Bencillik ahlakının var olabilecek tek ahlak anlayışı olduğunu varsaymak, ahlaki değer yargılarının göreceli olduğunu unutmak, söz konusu bencillik ahlakını ihlal eden eylemleri ahlaksızlık olarak nitelendirerek, monogami ahlakının bencillik üzerine kurulu olduğu gerçeğini örtbas etmeye çalışmak, bencilliği sevgi, aşk, sadakat gibi kavramlarla kamufle etmek, büyük bir aldatmacadır, dürüstlük ilkesine de aykırıdır.

Benzer bir durum günümüz iş yaşamında da geçerlidir. Günümüzde iş yaşamı yeryüzündeki hemen tüm ülkelerde kapitalizmin ilkeleri üzerine kurulmuştur. Oysa kapitalizm, özel mülkiyetin, sermayenin ve sınıflı toplumun korunması gerektiği varsayımına dayanan, adaleti ve özgürlüğü bu varsayımlara dayanarak tanımlayan, Karl Marks'ın söylediği gibi, aslında bencillik hakkını savunan, sosyo-ekonomik bir düzendir. Kapitalizm toplumun genel yararını değil, belli bir sınıfın veya belli sınıfların yararını gözetir. Bu durumda, ister devlet sektöründe ister özel sektörde olsun, kapitalist bir düzen içinde ve kapitalist bir düzen için var olan herhangi bir kurumda, tek tip bir iş ahlakından söz etmek, başlı başına bir çelişki ve aldatmacadır. Böyle bir iş ahlaki olsa kapitalizme hizmet eden bir iş ahlaki olabilir. Paylaşımçı, toplumcu anti-kapitalist bir düzende, bambaşka bir iş ahlaki anlayışı olanaklıdır. Buradaki ince ve önemli nokta, kapitalist bir düzen içindeki iş ahlakının bencillik ahlaki olduğunun bilincinde olmak, başka ahlak anlayışlarının da olabileceğini gözardı etmemektir.

Örneğin, kapitalist düzende, kapitalizmin savunucularının sık sık iddia ettiği gibi, çalışan herkesin kazanması diye bir şey söz konusu değildir. Belli sektörlerde çalışan veya belli işleri yapan kişilerin oldukça rahat bir yaşam tarzı sürmelerini sağlayacak kadar kazanması, başkalarının çok daha az kazanması, başka bir deyişle, gelir dağılımında ciddi bir dengesizlik söz konusudur. Kapitalist düzende, işinde ne kadar başarılı olursa olsun ve ne kadar çok çalışırsa çalışsın, bir memurun, bir işçinin, bir çiftçinin, bir

öğretmenin, bir öğretim üyesinin, bir sağlık görevlisinin, işinde başarılı olan ve çok çalışan sermaye sahibi bir iş adamı kadar veya özel bir bankanın Genel Müdürü kadar kazanması söz konusu olamaz. Kapitalist düzende yapılan işler ve yapılan işlerin maddi karşılığı hiyerarşik olarak düzenlenmiştir, yapılan işler arasında ayrımcılık söz konusudur, başka bir deyişle emek ayrımcılığı söz konusudur. Kapitalist düzende her çalışanın hak ettiği maddi karşılığı aldığını, kendisini ve ailesini rahatça geçindirebildiğini, nitelikli eğitim ve sağlık hizmeti alabildiğini, kültür, sanat etkinlikleriyle kendisini geliştirebildiğini söylemek olanaklı değildir. Kapitalist düzenin adaletsizliklerini belli bir ölçüde de olsa dizginleyebilecek bir unsur olan, çalışanın işveren karşısındaki gücünü artırma, ezikliğini de azaltma olasılığını sağlayan sendikal hakların ya hiç olmadığı ya da son derece sınırlı olduğu bir düzende bireyin ve toplumun kendisini geliştirebildiğini söylemek olanaklı değildir. Sonuçta kapitalist düzen sömürü anlayışı üzerine kurulu, bir sınıfın başka bir sınıfı sömürmesini ahlaken bir sorun olarak görmeyen bir düzendir. Böyle bir düzen içerisinde iş ahlakından söz etmek, iş ahlakı adı altında itaat ve sadakati sağlamaya çalışmak ve başka ahlakları olanaksız kılmak, başlı başına bir aldatmacadır.

Sonuçta öncelikle tartışılması gereken konu, bencillik ahlakının bir sonucu olarak ortaya çıkan eylem ve seçimlerin ahlaken iyi olup olmadığı, daha doğrusu kime ve neye göre iyi veya kötü olduğu, bu boyutta ahlaken evrensel, nesnel, mutlak, sabit bir iyilik ve kötülük tanımı getirip getiremeyeceğimizdir. Örneğin, bencillik ahlakı çoğunluk tarafından haklı çıkartılmaya çalışılırken ve bu ahlakın iyi eylem ve seçimlere yol açacağı savunulurken, bizim burada savunduğumuz öznel anlayışa ve tanımlara göre, bencillik ahlakının iyi eylemleri ve seçimleri doğurması söz konusu değildir. Bu tür sorgulamalara ve alternatif ahlak anlayışlarıyla hesaplaşmaya girilmeksizin ortaya atılacak ahlak teorileri ve öğretileri mevcut düzeni ayakta tutmaya yarayabilir, ancak iyinin ve kötünün ne olduğu konusunda derinlemesine bir araştırma içermez.

Kaldı ki, bu aşamada tartışılması gereken noktalarından bir tanesi de, insanın sabit, değişmez, nesnel ve/veya evrensel bir doğasının, bir özünün, bir varlığının olup olmadığı, eğer böyle bir şey varsa bunun ne olduğu ve bilinip bilinemeyeceği sorunudur. Antik çağlardan günümüze birçok filozof, nesnelci ve/veya evrenselci bir ahlak anlayışını ciddi bir biçimde eleştirtiler, nesnel ve/veya evrensel ahlak kurallarına inanan herkesin hesaplaşması gereken relativist, perspektivist, öznelci bir felsefe geliştirmişlerdir. Bazı örnekler vermek gerekirse, Antik çağda Aristippos, Protagoras, Gorgias, Piron, Timon, Aenesedimos, Agrippa, Sekstos Empeirikos, Arkesilaos, Carneades, Cleitomachos, hem fiziksel nesnelere özellikleri ve hareketleri hem de ahlaki değer yargıları bağlamında görüşlerinin ötesinin belirsizliğini, doğruluk ölçütünü belirlemenin güçlüğüne, algıda ve akılda göreceliliği, kanıtlanma, gerekçelendirme ve temellendirme aşamasında döngüsellik, sonsuz gerileme ve tümevarım sorunlarını gündeme getirerek, kuşkucu ve agnostik akıl yürütmelerle nesnelci ve/veya evrenselci ahlak ve bilgi felsefelerinin temellerini sarsmışlar, 19. yüzyılda Friedrich Nietzsche, benzer kuşkucu ve agnostik akıl yürütmelerin yanısıra, nesnelci ve evrenselci doğruluk anlayışının, mutlu olmak, kendini korumak, kendini güvence altına almak, içinde yaşadığımız dünyayı küçümsemek ve değersiz kılmak gibi dürtülerin bir sonucu olarak icad edildiğini, uydurulduğunu, kurgulandığını belirterek tartışmaya yeni bir boyut daha katmış, 20. yüzyıl filozoflarından Martin Heidegger ve Jean-Paul Sartre, varoluş anlamında varlığın özü öncelediğini söyleyerek, insanın önceden belirlenmiş sabit bir doğasının veya özünün olmadığını, insan varlığının eylemleriyle ve seçimleriyle ve/veya potansiyelliğiyle, henüz olmamışlığıyla, varoluşuyla anlaşılması gerektiğini, özgürlüğün de böyle olanaklı ve/veya anlamlı olduğunu söylemişlerdir. Söz

konusu filozofların felsefeleri dikkatle incelendikten sonra, günümüzde hala nesnelci ve/veya evrenselci bir ahlak anlayışından ve/veya var olmak biçiminden söz etmek olanaklı mıdır, olanaklı olsa da bunun temelinde nasıl bir anlayış yatmaktadır, bu gerçekten üzerinde düşünülmesi gereken temel, yaşamsal ve öncelikli bir konudur.

Tarih boyunca egemen kılınan ahlakın nasıl bir ahlak olduğuna dair bazı düşünceler ortaya attıktan sonra araştırılması gereken ikinci konu, bencillik ahlakının insani mutluluğa götürüp götürmeyeceği konusudur. Zira bir eylemin iyi veya kötü olması, söz konusu eylemin bizi mutluluğa götürüp götürmeyeceğinden ayrı bir konudur. Başka bir deyişle, burada savunulan anlayışa göre bir eylem bizi mutlu kıldığı için zorunlu olarak iyi değildir, iyi olduğu için de zorunlu olarak bizi mutlu kılmaz. Bencillik ahlakının bizi mutlu kılıp kılamayacağını anlaması için elbetteki öncelikle bir mutluluk anlayışı ortaya koymak gereklidir, ancak iyilik ve kötülük tanımlarında da söz konusu olduğu gibi, evrensel, nesnel, mutlak, sabit bir mutluluk tanımı yapmak da olanaklı olmadığı için, yapılacak her tanım ve/veya ortaya konacak her anlayış öznel olmaya mahkumdur.

Savunduğum, evrensel ve/veya nesnel geçerliliği olmayan öznel anlayışa ve tanımlara göre mutluluk, yabancılaşmanın ortadan kalktığı, özgürlüğün olanaklı olduğu bir durumda yaşanan bir duygudur. Mutluluk o anda yaşanan duygunun kendisidir, o duyguya yol açan, o duygunun nedeni olan şey ise yabancılaşmanın ortadan kalkması, özgürlüğün elde edilmesidir. Bu anlamda, insanın mutlu olduğu anlar oldukça sınırlıdır, hatta insanların büyük çoğunluğu tarih boyunca hiçbir zaman mutlu olmamıştır. Tarihte mutluluk örneklerinden çok, mutluluk için mücadele örnekleri vardır.

Mutluluğun bu tanımına göre, bencillik ahlakının, iyi eylem ve seçimlere yol açmayacağı gibi, insanlığı ve toplumu bir bütün olarak mutluluğa ulaştırması da söz konusu değildir. Bencillik ahlakı özgürlüğü sınırlar, yabancılaşmayı artırır. Bencillik ahlakı insanı hem kendisinden, hem başkalarından, hem doğadan, hem de emeğinden yabancılaştırır.

İnsanın mutlulukçu bir ahlak anlayışına veya felsefesine sahip olması da elbette bir zorunluluk değildir, bu da ayrıca tartışılabilir bir konudur. Başka bir deyişle, mutlu olmak bir amaç olmaktan çıkartılabilir, hatta mutsuz olmak bir amaç haline getirilebilir veya mutsuzluk yaşamın kaçınılmaz bir sonucu olarak kabul edilip bunu değiştirmek için bir çaba gösterilmeyebilir. Ancak insanın genel eğilimi, büyük çoğunluğun eğilimi, mutluluğu nasıl tanımlarsa tanımlasın, mutluluğa hangi yollarla ulaşacağını savunursa savunsun, mutlu olmaya yöneliktir. Bu çerçevede bazı insanların özgürlük ve adalet bağlamında bir mutluluk için veya en azından daha fazla özgürlük ve adalet, daha az yabancılaşma için mücadelesi elbette sürecektir. İnsanın bu anlamda bir mutluluğu elde edemeyeceği konusu ise, hem kendisini, toplumu ve evreni tanıma yeteneğine, hem de onları değiştirmek doğrultusundaki cesaretine bağlıdır.

GAYATRİ CHAKRAVORTY SPİVAK VE FEMİNİST ÇEVİRİ ETİĞİ

Araş. Gör. Nil ÖZÇELİK

Yıldız Teknik Üniversitesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü

Özet: Bengalli kadın düşünür Gayatri Chakravorty Spivak, “The Politics of Translation” (1999) başlıklı makalesinde, feminist çeviriyle ilgilenen diğer kuramcılarinkine pek de benzemeyen bir çeviri etiği önererek “çeviri nasıl yapılmalı” sorusunun etik boyutunu ortaya koymaktadır. Bu bildirinin başlıca amacı, Spivak’ın söz konusu makalede sunduğu feminist çeviri etiğini ve bu etiğin kendi etiğini yaratma çabasında olan diğer çeviri anlayışlarıyla benzeşen ve ayrışan taraflarını incelemektir. Yanıtını aramaya çalışacağımız bir başka soru da, Spivak’ın sunduğu feminist çeviri etiğinin, genel bir çeviri etiği olarak benimsenip benimsenemeyeceğidir.

Anahtar Sözcükler: Gayatri Chakravorty Spivak, “the politics of translation”, feminist çeviri, çeviri etiği

Abstract: In her article entitled “The Politics of Translation” (1999), the Bengali Marxist-feminist critic Gayatri Chakravorty Spivak demonstrates the ethical implications of the question: “how to translate?” by proposing an ethics of translation different from those of other theorists concerned by feminist translation. The initial aim of this paper is to examine convergent and divergent aspects of Spivak’s ethics and other ethical approaches to translation. Another question that we will attempt to answer is whether Spivak’s ethics could apply to any act of translation.

Keywords: Gayatri Chakravorty Spivak, “the politics of translation”, feminist translation, translation ethics

Disiplinlerarası katkılarla beslenerek son yirmi yılda özerk bir disiplin haline gelen çeviribilimin kısa sürede böylesine hatırı sayılır bir aşama kaydetmiş olması, çeviri olgusunun ve çevirmen kararlarının ardındaki toplumsal, kültürel, ideolojik ve politik mekanizmaların farkına varılmasıyla mümkün olmuştur. Buna bağlı olarak, erek kültür dizgesini şekillendirebildiği gözlemlenen çeviri ve aktarım politikaları, araştırmacıların öncelikli bir inceleme alanı haline gelmiş ve hangi yapıtların, hangi dönemde, ne amaçla, ne tür stratejiler kullanılarak çevrildikleri irdelenir olmuştur.

Ancak tarih boyunca, çeviriyi felsefi açıdan irdelemiş olan her birey (çeviribilimci olsun olmasın), ilginç bir biçimde, sonunda hep o aynı soruya takılıp kalmıştır: Çeviri nasıl yapılmalı? Bu soru, beraberinde bir başka soruyu daha getirmektedir: Modern çeviribilimciler tarafından çoğunlukla normatif bir bakış açısını yansıtmakla itham edilen “çeviri nasıl yapılmalı?” sorusu, aslında etik bir bakış açısının ürünü olarak da algılanabilir mi?

Bu sorunun yanıtını ararken, bildirimizin başlıca öznesi konumunda yer alan Gayatri Chakravorty Spivak’ın (d.1942) görüşlerinden yararlanmak her bakımdan ufuk açıcı olacaktır. Hem kuramsal hem de uygulamalı düzlemde çeviriyle ilgilenen ve Batı’daki asıl ününü 1976’da Jacques Derrida’nın *De la Grammatologie* başlıklı yapıtını İngilizce’ye çevirdikten sonra elde etmiş olan Bengalli kadın düşünür Gayatri Chakravorty Spivak, “The Politics of Translation”¹ başlıklı makalesinde, feminist çeviriyle ilgilenen diğer kuramcılarinkine pek de benzemeyen bir çeviri etiği önererek “çeviri nasıl yapılmalı” sorusunun etik boyutunu ortaya koymaktadır. Bu bildirinin başlıca amacı, Spivak’ın söz konusu makalede sunduğu feminist çeviri etiğini ve bu etiğin kendi etiğini yaratma çabasında olan diğer çeviri anlayışlarıyla benzeşen ve ayrışan taraflarını incelemektir. Yanıtını aramaya

çalışacağımız bir başka soru da, Spivak'ın sunduğu feminist çeviri etiğinin, genel bir çeviri etiği olarak benimsenip benimsenemeyeceğidir.

Tüm bu soruların yanıtlarını aramak için, öncelikle Gayatri C. Spivak'ın ne tür bir çeviri etiği önerdiğini incelemek gerekmektedir. Dilin ve dillerarası bir etkinlik olan çevirinin, özne açısından, bir anlam kurma yani anlamlandırma süreci olduğuna dikkat çeken Spivak (1999), çevirmenin çeviri sürecini (self) merkeze koyarak ötekini (other) anlamlandırmak olarak algılamaması gerektiğini vurgular. Ona göre, çeviriye cazip kılan yönlerden biri, belki de en önemlisi, çevirmenin sorumluluğunu kendindeki ötekinin izini sürmek için kullanıyor oluşudur (s.397). Gerçekten de çeviri, ötekinden yola çıkarak kendini anlamlandırmakla noktalandığında bir fetih olmaktan çıkar ve bir keşif, bir yolculuk haline dönüşür. Feminist çevirmenin görevinin, dili, toplumsal olarak cinsiyetlendirilmiş (gendered) öznenin kişisel evreğine giden bir ipucu olarak değerlendirmek olduğunu belirten Spivak, KM² yazarını Avrupa merkezci bir bakış açısıyla ele almak yerine, kendi özgül dünyası içinde değerlendirmeyi ve onunla özdeşleşmeyi önerir (s. 397). Çeviriye en mahrem okuma edimi olarak niteleyen Spivak, kendi çeviri anlayışından söz ederken de, “Ben metne teslim olurum” demektedir (s. 398).

Avrupalı feministlerin Üçüncü Dünya'dan yaptıkları çevirileri eleştirel bir bakış açısıyla ele almaktan kaçınmayan Spivak, Avrupalı olmayan kadın yazarlardan yapılan çevirilerde, çoğunlukla KM ve EM³ arasındaki o mahrem ilişkinin, aşk ilişkisinin ortadan kalktığını iddia etmektedir. Oysa ki aşk, Spivak'ın çeviri etiğinde çok büyük yer kaplamaktadır. “Aşkın etikteki yeri nedir? diye soran Spivak, bu sorunun kendisine düşündürtüklerini, okuruna, çevirmenin görevini tanımlayarak anlatma yoluna gitmiştir. “Çevirmenin görevi, özgün metin ile gölgesi arasındaki aşka aracı olmaktır” derken, çevirmeni bir nevi çöpçatan yerine koymaktadır Spivak (s. 398).

Yapısalcılık sonrası kuram, dili, üç öğeden (retorik, mantık ve suskunluklar) oluşan bütüncül bir model olarak görmektedir. Retorik ve mantık arasında sıkı bir ilişki olduğuna değinen Spivak'ın ifadesiyle, bu ilişkinin bir benzeri, ED'de kurulmadıkça, gerçek bir çeviriden bahsetmek mümkün değildir (s. 399). Yazar, metninde içinde var olduğu bir dünya kurar. Onun kurduğu bu dünyanın kurallarına saygı göstermeyen, retorik ve mantık ilişkisini dikkate almayan çevirmen, KM'e, KM yazarına ve hatta hatta okura zarar vermiş olur. Böyle bir durumda, çeviri bir şiddet edimine dönüşür ve bu şiddetin mağdur tarafı, KM, yazarı ve kaynak kültürle buluşma şansından mahrum edilen okur olur. Spivak'ın deyişleyle, böyle bir çeviri, gerçek bir çeviri değildir. Çünkü çevirmen, özgün yapının retorik özelliklerine yeterince özen göstermemiştir.

Çevirinin, sorumluluk, sabır, dikkatli bir okuma ve KM'e aşkla bağlanmayı gerektirdiğini vurgulayan Spivak, etik davranabilmek için, ötekini de, kendimiz gibi kendi koşulları ve bütünlüğü içinde ele almamızın öneminden bahseder. Bu nedenledir ki çeviride teslim olmanın, “erotik olmaktan çok etik bir mesele” olduğunun altını çizer (s.400). Ona göre çeviri, kendimizden ötekine doğru yol alırken, ötekinde kaybolup gitmek, ötekini doludizgin yaşamak, ötekini keşfetmektir... Son dönemde kullanımı popülerleşen, Linux'un yeni çıkardığı bir işletim sistemine de adını vermiş olan ve “Varım çünkü sen de varsın” biçiminde çevirebileceğimiz, Afrika kökenli “ubuntu” kavramını çeviriye uyarlayacak olursak, Spivak'ın çeviri etiğinde, birbirinden kopamayacak kadar iç içe geçmiş olan özne ve nesnesi yani çevirmen ve KM, bize “ubuntu” kavramını hatırlatmaktadır. Bu nedenle, kaynağa gelecek en ufak zarar erec dilde yansımaları bulacaktır.

Ancak Gayatri Spivak'ın da belirttiği gibi, çeviri, Batılı olmayan bir dünyanın yeni-sömürgeci bir perspektifle inşa edilmesinde araç olarak

kullanılabilmektedir. Feminist çevirmenlerin, çeviriyi, azınlıklara “demokratik” davranmanın en kolay yolu olarak görebildiklerinden söz eden Spivak, İngilizce’ye yapılan “toplular” çevirilerde, en güçlünün kanununun işlemekte olduğunu ve demokratik ideallere ihanet edilmesine dikkat çeker ve Batı’nın Üçüncü Dünya’dan yaptığı çevirilerin çoğunda, standart bir çeviri dilinin ortaya çıktığını (translatese), böylece Filistinli bir kadının dilinin, Taiwan’lı bir erkeğin diline benzeyebildiğini ifade eder (ss. 399-400). Bu “sıkıcı” çevirilerden dolayı Avrupalı öğrenciler, Batılı olmayan feministlerin stilistik açıdan Monique Wittig and Alice Walker gibi Batılı feministlerle aşık atamayacaklarını düşünür hale gelebilmektedirler (s. 400). Bu nedenle, çeviride retorik suskunlukların korunması büyük önem taşımaktadır. Örneğin, yazar Mahasweta Devi’nin Stanādayini adlı kitabının iki farklı çevirisinden söz eden Spivak, “breast-giver” olarak aktarılan başlığın “wet-nurse” olarak aktarılan başlıktan daha uygun olduğunu belirtir zira “wet-nurse” standart İngilizce’de mevcut olan ve okur üzerinde yadırgatıcı etkisi olmayan bir sözcük olduğundan, çevirmen söz konusu başlığı bu şekilde çevirdiğinde yazarın KM’de yarattığı ironiyi yok etmiş olmaktadır. Buradaki en temel sorun, çevirmenin kaynak metinle mahrem bir ilişki kuramamış olmasıdır. Çünkü Spivak’ın dediği gibi, “çevirmen KM’nin mahrem bir okuru olmadıkça onun sesine, özel çağırısına kulak veremez” (s. 400). Çevirmen, yalnızca KM ile gönülden bir bağ kurduğu vakit, onun diline ermesi mümkün olabilmektedir.

Spivak’a göre çevirmen, KM’nin özgül alanına sağlam bir sağduyuyla adım atmalı ve tüm Üçüncü Dünya kadın edebiyatının iyi olduğu kanısına da şüphyle yaklaşmalıdır (s. 405). Her şeyden önemlisi, çevirmen, tek bir dilin üstünlüğünü kullanarak, yalnızca o dilin mantığını gözeterek çeviri yapmaktan vazgeçmelidir (s. 410). Çünkü bir söylem ögesinin KM’de taşıdığı anlam ve yarattığı etki, İngilizce’dekinden farklı olabilmektedir. Bu yüzden de araştırmacılar olarak, çeviri ve aktarım politikalarını değerlendirirken, dillerin dünya üzerindeki konumlarını da dikkate almamız gerekmektedir.

Spivak’ın aktarım politikası, metni sahiplenmek yerine ona teslim olmaya dayanır. Metne teslim olmaksızın, çoğunlukla literal yani sözcüğü sözcüğüne çeviri yapmak anlamına gelir (s. 406). Spivak’ın kendi çeviri deneyimlerinde de (Derrida and Devi çevirileri) bu bakış açısının izlerine rastlamak mümkündür. Çeviride iyi ve kötü gibi esnek standartlar yerine daha yüksek standartlara ihtiyaç olduğunu düşünen Spivak’a göre, çevirmenin yayınevlerinin ticari standartlarıyla mücadele edebilmesi için yaptığı işin uzmanı olması gerekmektedir (s. 405). Mahrem bir okuma ve yazarla bütünleşme, uzmanlık için ihtiyaç duyulan standartların başında gelmektedir. “Okurun çeviri metinle buluşabilmesini istiyorsan, çevirini yazarını düşünerek yapmaya çalış” demektedir Spivak (s. 407). Ayrıca, toplumsal cinsiyete ve kültürel özelliklere bağlı farklılıkları aktarabilen bir çevirmen olmak için, ED’nin olanaklarını da zorlamak gerekmektedir. Bu noktada, çevirmen kadar okura da rol düşmektedir. Başka bir deyişle Spivak, yüksek standartlardan bahsederken, okuru da unutmamıştır. Okumak, çevirmektir. Okur da, anlamlandırma sürecine dahil olduğu için bir çeşit çevirmendir. Sömürgecilik sonrasıyla ilgili üst-söylemin bilincinde bir okur, kurgu sökümcü bir okuma gerçekleştirir (s. 412). Böyle bir okuma, sömürge tarihinin Batılı özneler tarafından nasıl yorumlandığını da anlamayı sağlar. Üçüncü Dünya’dan yapılan çevirileri okurken, okurun da çeviri politikalarını ve çeviri politikalarından kaynaklanan stratejileri ayrıştırarak bilince sahip olması gerekmektedir.

Özetle Spivak, burada feminist çeviriden yola çıkarak, yapısalcılık sonrası kuramın üç aşamalı dil modeline dayalı bir çeviri yaklaşımı öneriyor olsa da, aslında önerdiği bu yaklaşım, taşıdığı etik boyut nedeniyle, genel olarak çeviri edimine uyarlanabilecek niteliktedir. Spivak, çeviri eleştirisinde de kullanabileceğimiz bu yaklaşımını çeşitli örneklerle açıklıyor olsa da, bu yaklaşımın geliştirilmesine ve daha somut bir hale getirilmesine ihtiyaç vardır. Spivak'ın çevirmen kavramı ile çevirmeni “sosyal değişimin etik bir aktörü” olarak nitelendiren, dolayısıyla çevirmenin “dönüştürücü” rolü üzerinde önemle duran çeviri kuramcısı Maria Tymoczko'nun (2001) çevirmen tanımı arasında sıkı bir bağ bulunmaktadır (s. 201). Spivak, feminist çeviriye ele aldığı bu makalesinde, feminist olduğunu iddia eden çevirmenleri de eleştirerek feminist çeviri pratiğiyle ilgilenen diğer kuramcılarının çoğunlukla atladığı bir noktayı açıkça dile getirmiştir.

Gayatri Spivak'ın önerdiği çeviri etiği ile Fransız feministi Hélène Cixous'un çeviriye yaklaşımı arasında çarpıcı bir yakınlık söz konusudur. “Kadın yazısı” kavramını ortaya atan ve benimseyen bir yazar olarak, kendi yazılarında kullandığı metinsel stratejiler açısından oldukça yaratıcı olan Hélène Cixous, ataerkil dil kalıplarını ters yüz etmek için, sözcüklerin çok anlamlılıklarından yararlanır, sık sık sözcük oyunlarına ve yeni üretilmiş sözcüklere başvurur. Çevirmen olarak Cixous ise, çoktan manipüle edilmiş bir metni çevirirken aynı stratejileri izlememektedir. Kanadalı çeviri kuramcısı Sherry Simon (1996: 96) Cixous'un yazar ve çevirmen kimliği arasındaki ikilemi en iyi ortaya koyan yapıtın *Vivre l'orange* (1979) olduğuna değinmektedir. Feminist bir yayınevi olan Editions des femmes tarafından yayımlanan *Vivre l'orange*, her iki versiyonu da Cixous imzasını taşıyan iki dilli bir metindir. Bu iki dilli metin, kendisi çokça çeviri yapmış ve çeviriye azımsanamayacak ölçüde önem verdiği belli olan bir yazarın çeviri stratejilerini değerlendirmek açısından bizlere eşsiz bir fırsat sunmaktadır. Sherry Simon, Cixous'un çeviri stratejileri konusunda daha ayrıntılı açıklamalarda da bulunmaktadır:

“Cixous'un çeviri stratejisi son derece tutarlıdır. İngilizce'de, Fransızca'nın çok yakın bir ekosunu, Fransızca'nın cümle cümle, kelime kelime gölgesini yaratır. Bu yakın okuma deneyimi, İngilizce'de kaçınılmaz olarak yadırgatıcı bir etki yaratır. Bu etki, her yer gizemli ve beklenmedik bir sözcük dağılımının kullanılmasıyla pekiştirilir” (Simon 1996: 97).

Bu alıntıdan da anlaşılacağı gibi, Cixous, kendi çeviri sürecinde, KM ile gölgesi arasındaki aşka aracı olarak ve yakın yani mahrem bir okuma deneyiminden geçerek Spivak'ın salık verdiği türden bir çeviri anlayışı benimsemiştir. Oysa ki her feminist Spivak ya da Cixous'unkine benzer bir çeviri anlayışına sahip değildir. Örneğin kendisine, yalnızca kadın yazarları çevirmek gibi katı bir stratejisi belirlemiş olan Kanadalı feminist çevirmen Susanne De Lotbinière-Harwood (1991), çeviriye her iki kadının “aynı ağızdan konuştuğu”, dayanışma ruhu içinde gerçekleştirilen ortak bir proje olarak görmektedir (s. 155). Bu bakış açısı, Spivak'ın çeviri etiğiyle bağdaşmamaktadır. Zira Spivak'ın çeviri etiğinde yazar ve çevirmen “aynı ağızdan” konuşmazlar. Çevirmen metnin özel çağrısına, yazarın sesine kulak verir.

Çeviri etiğiyle ilgilenen diğer kuramcılar arasında Antoine Berman ve Lawrence Venuti göze çarpmaktadır. Kendi çeviri etiğini “yerel” ve “yabancı” kültürler arasındaki ilişki üzerine temellendiren Berman, etnik merkezci çeviriye “kötü çeviri” olarak nitelendirmektedir. Yabancı metnin yabancılığının korunması gerektiği üzerinde duran Berman'a göre (1992) “iyi

çeviri”: “yeni ufuklar açan, diyalog başlatan, karşılıklı etkileşim doğuran, merkezi sarsan” bir çeviridir (s. 4). Çevirmenin samimiyeti, Spivak için olduğu kadar önemlidir Berman için öyle ki 17. yy klasik metin çevirmenlerinin en etkileyicilerinden biri olan Perrot d’Ablancourt’u (1606-1664) örnek vererek, çevirmen metne yönelik müdahalelerini, çıkarmalarını, eklemelerini, süslemelerini önsözler aracılığıyla “içtenlikle” açıkladığı takdirde bunun etik dışı bir çeviri olarak değerlendirilemeyeceğini savunur (s. 94). Zira burada çevirmen, kararlarının arkasında durmakta, onları gerekçelendirmekte, okurla paylaşmakta ve bir bakıma tartışmaya açmaktadır. Yapılan metinsel değişikliklerden yayıncıların ve okurların haberdar edilmesi, çevirmen davranışının farklı bir bakış açısıyla ele alınmasına neden olmaktadır.

Çeviride farklılığın etiğini öneren ve on dokuzuncu yüzyıl teologu Friedrich Schleiermacher’in “okuru yazara götürmek” kavramından yola çıkarak “yabancılaştırıcı çeviri” kavramını geliştiren Lawrence Venuti’ye göre ise, çeviri etiği yalnızca sadakat kavramıyla sınırlandırılacak türden değildir. Çünkü yerel kültür bağlamında görünüşte sadık ve dilsel açıdan sorunsuz olduğu izlenimini veren akıcı bir çeviri de, etnik merkezci bir zihniyetin ürünü olabilmektedir (ss. 81-82). Venuti, çevirmenlerin çoğunlukla profesyonel ve kurumsal olarak yerleşmiş olan; resmi makamların, akademik çevrelerin, yayıncıların ve eleştirmenlerin olumladığı etik değerler doğrultusunda hareket ettiklerine, bu değerleri içselleştirdiklerine dikkat çekmektedir. Bu noktada, Spivak’ın belirttiği gibi, çevirmenin yayınevlerinin ticari standartlarıyla mücadele edebilmesi, bunun için de, yaptığı işin uzmanı olması gerekmektedir.

Sonuç olarak, “The Politics of Translation” başlıklı makalesinde Gayatri Spivak, çeviri etiğine ilişkin değerli görüşler sunmaktadır. “Aşkın etikteki yeri nedir? diye soran Spivak, bu sorusuyla aslında aşkın etikten soyutlanamayacağını, çevirmenlik mesleğinin de aşkla harmanlandığında etik bir boyuta ulaşacağını anlatmaya çalışmıştır. Spivak’ın ısrarla vurguladığı gibi, yalnızca, çevirdiği metne aşkla bağlanan hatta ona teslim olan bir çevirmenin profesyonel ve kurumsal olarak yerleşmiş etik değerlerle mücadele etmesi ve yüksek standartların yerleşmesine aracılık etmesi mümkün olabilmektedir. Okur da bu mücadelenin önemli bir parçasıdır. Spivak’ın yapısalcılık sonrası kuramın üç aşamalı dil modeline dayanarak tohumlarını attığı bu etik yaklaşım, yalnızca feminist çeviri pratiğine değil, genel olarak çeviri edimine uygulanabilecek türden bir yaklaşımdır. Bu nedenle, kimi çeviribilimcilerin normatif ve sübjektif olarak algılanmak kaygısıyla, süreç-işlev-ürün bütünü olan çeviriyi yalnızca betimlemekle yetinmeleri, çevirmenin görev ve sorumluluklarını irdelemekten kaçınmaları, çevirinin kalitesiyle ilgili değerlendirmelerden uzak durmayı yeğlemeleri ve çeviri etiğiyle yeterince ilgilenmemeleri, çeviribilimin gelişimi açısından büyük bir kayıp olarak görünmektedir.

Kaynakça:

- Berman, Antoine (1992) *The Experience of the Foreign: Culture and Experience in Romantic Germany*, (çev. S. Heyvaert), Albany: State University of New York Press.
- Lotbinière Harwood, Susanne de (1991) *The Body Bilingual: Translation as a Re-writing in the Feminine*, Les Editions du Remue-ménage/Women’s Press.
- Simon, Sherry. (1996) *Gender in Translation: Cultural identity and the politics of transmission*, Routledge : London & New York.

- Spivak, Gayatri C. (1999) "The Politics of Translation", *The Translation Studies Reader*, Ed. Lawrence Venuti. London: Routledge, ss. 397-416.
- Tymozcko, Maria (2002) "Ideology and the Position of the Translator: In What Sense Is a Translator 'In Between'?", *A propos of Ideology: Translation Studies in Ideology, Ideologies in Translation Studies* (ed.) Maria Calzada Perez. Manchester: St. Jerome Publishing, ss. 181-201.
- Venuti, Lawrence (1998) *The Scandals of Translation: Towards an Ethics of Difference*, London and New York: Routledge.

Notlar:

- ¹ Spivak, Gayatri (1999), "The Politics of Translation", *The Translation Studies Reader*, Ed. Lawrence Venuti. London: Routledge, 397-416.
- ² Kaynak metin, KM olarak kısaltılmıştır.
- ³ Erek metin, EM olarak kısaltılmıştır.

GÖSTERİŞÇİ TÜKETİM VE ALIŞVERİŞ DÜŞKÜNLÜĞÜ TÜKETİCİ AHLAKINI NASIL ETKİLER?

Araş. Gör. Müjdat ÖZMEN
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İşletme Bölümü

Doç. Dr. Ömer TORLAK
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İşletme Bölümü

Özet: Bu çalışmanın birincil amacı gösterişçi tüketimin ve alışveriş düşkünlüğünün tüketici ahlakını nasıl etkilediğini ortaya koymaktır. Nitel bir araştırma olarak bu çalışmada, veriler yarı yapılandırılmış soru formlarının kullanıldığı yüz yüze görüşmeler yoluyla toplanmıştır. Eskişehir’den farklı sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik statülerden 24 cevaplayıcı iradi örnekleme oluşturmuştur. İlk bölümde gösterişçi tüketim ve alışveriş düşkünlüğü ile ilgili sorular, ardından tüketici etiği ile ilgili sorular bulunmaktadır. Araştırmanın sonuçlarına bakıldığında, olağandışı bir sonuca ulaşılmamıştır. Bazı cevaplayıcılar satın aldıkları bir ürünü göstermekten hoşlanırken, bazıları hoşlanmamaktadır. Gösterişçi tüketim eğilimi yüksek olanlar, özellikle kadın tüketiciler olmak üzere, yeni bir ürün aldıkları zaman kendilerini mutlu hissettiklerini söylemişlerdir. Kadınlar alışveriş ederek mutlu olurken yada rahatlarırken, erkekler sıkılmakta ve alışverişini rutin bir faaliyet olarak görmektedirler. Diğer yandan alışveriş faaliyetinin türüne bağlı olarak, süpermarket alışverişini gibi, yaklaşımları değişebilir. Tüketici etiği ile ilgili sonuçlara baktığımızda, topluma yönelik sorumluluklarıyla ilgili olarak yüksek düzeyde bilinçli olduklarını söyleyebiliriz.

Anahtar Sözcükler: gösterişçi tüketim, alışveriş düşkünlüğü, tüketici etiği
Abstract: The primary purpose of this paper is to reveal how conspicuous consumption and compulsive shopping affect consumer ethics. As a qualitative research, data have been collected through face to face interviews by using semi-structured questionnaires. 24 respondents who constituted a purposive sample with different socio-cultural and socio-economic status from Eskişehir have participated. Questions about conspicuous consumption and compulsive shopping have been asked to respondents at the first part, and questions of consumer ethics have been the following part of the questionnaire. Looking at consequences of the research, no extraordinary results have been reached. Some respondents have enjoyed of showing a product which they purchased, and some have not. Consumers with high tendency of conspicuous consumption particularly women have told that they felt happy when they bought a new product. Women feel happy or relaxed by shopping while men feel bored and see shopping a routine activity. On the other hand, depending on the type of shopping activity, such as grocery shopping, their approach to shopping activity may be different. Looking at consequences on consumer ethics, we may say that they are highly conscious about responsibilities to the society.

Keywords: conspicuous consumption, compulsive shopping, consumer ethics

GİRİŞ

Gösterişçi tüketim ve alışveriş düşkünlüğü kavramlarıyla ifade edilen eylemler, modern insanın bir tüketici olarak tüketimi bir amaç haline getirisini ve neredeyse onun esiri haline gelişini göstermektedir. Alışveriş düşkünlüğü tüketiciler sonuçlarını düşünmeksizin, kronik ve anormal bir biçimde adeta müptelası olmuşçasına içten gelen, kontrolsüz bir zorlamayla aşırı düzeyde

alışveriş ve harcama yaparlar ve bu durum sürekli olarak tekrar eder. Diğer yandan, tüketiciler zaman zaman statü endişesiyle tüketim eylemini gerçekleştirirler. Tüketici, gösterişçi tüketim adı verilen bu eylemi gerçekleştirirken, akılcı insana atfedilen öncelikle ekonomik faydayı dikkate alma özelliğini kenara itmiş görünmektedir. Amaç parçası olmak istenen topluluğun normlarına uygun bir davranış kalıbını sergilemektir. Bunu satın aldığı bir eşya ya da benzeri bir şeyle gerçekleştirir.

Bu çalışmada, gösterişçi tüketim ve alışveriş düşkünlüğünün tüketici ahlakını nasıl etkilediğinin ortaya konması amaçlanmaktadır. Bu etkilenme, gösterişçi tüketim ve alışveriş düşkünlüğü eylemlerini gerçekleştiren tüketicilerin tüketici ahlakı algılamalarının nasıl olduğunun ortaya konmasıyla belirlenmektedir. Tüketicilerin gösterişçi tüketim ve alışveriş düşkünlüğü yönlerinin belirlenmesi ya da ne boyutlarda ortaya çıktığının tespit edilmesi amacıyla tüketicilerle birebir derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmelerde gösterişçi tüketim ve alışveriş düşkünlüğü ile tüketici ahlakı algılarının belirlenmesine yönelik çalışmalarda kullanılan ölçeklerden yararlanılmıştır. Araştırmanın nitel olması nedeniyle, yukarıda sözü edilen görüşmeler gözlemlerle de desteklenmiştir. Görüşmeler iradi olarak seçilen örneklerle ve özellikle gösterişçi tüketimde bulunma ve alışveriş düşkünlüğü olma olasılığı yüksek olanlar ve düşük olanlarla gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

Toplumumuzda son yıllarda yaşanan tüketim eksenli hızlı değişim beraberinde bazı olumsuzluklar da getirmiştir. Batı toplumlarıyla aramızda var olan önemli farklılıklar bu olumsuzlukların da farklı biçimlerde ortaya çıkma olasılığını akla getirmektedir. Bu araştırma, sözü edilen bu olumsuzlukları ortaya çıkarmayı hedeflediğimiz daha sonraki çalışmalar için bir temel oluşturabilmeyi de amaçlamaktadır.

GÖSTERİŞÇİ TÜKETİM

İlk olarak Veblen tarafından kullanılan gösterişçi tüketim kavramı, ürünlerin başkalarına göstermek ve statü ile prestij sergilenmesi amacıyla satın alınması olarak ifade edilebilir. Satın alınan bu nesnelerin işlevsel yararları ya da kullanım değerleri düşüktür ve zaten bu malların satın alınmasında da bu özelliklerine dikkat edilmemektedir. Önemli olan, kişinin içinde bulunduğu topluluk içinde bu nesnelere aracılığıyla kendisini etrafına gösterebilmesidir. Böylelikle kişi sahibi olduğu bu malları kullanarak ya da tüketerek üyesi olduğu veya bulunduğu topluluk içindeki yerini güçlendirmiş olacaktır. Bu ürünlere sahip olması, etkileşim içinde bulunduğu diğer kişilerin kendisine bakışlarını biçimlendirir.

Aylak Sınıfın Teorisi adlı kitabında aylak sınıf olarak adlandırmış olduğu sınıfı inceleyen Veblen, söz konusu sınıfın hem sahip oldukları gücü hem de sürdürdükleri yaşam tarzını sergilemek amacıyla sürekli olarak satın alma eylemi gerçekleştirdiklerini ve satın aldıkları bu malları etraflarına gösterdiklerini ifade etmektedir. Veblen'in gösterişçi tüketim yaklaşımı, üyelerinin çalışmak zorunda olmadığı bir aylak sınıfın toplum içinde ortaya çıkışına dayalıdır. Bu sınıf çalışmak zorunda değildir, ancak çalışan sınıfın çalışarak ürettiği fazlayı sahiplenmektedir. Toplumlarda bu üretim fazlasının ortaya çıkmasıyla birlikte özel mülkiyet ile statü arasındaki ilişki de artan bir önem sergiler. Bazı kişilerin mülk sahibi olduğu, bazılarının olmadığı bir hiyerarşik yapılanma ortaya çıkar. Böyle bir toplumsal yapı içinde mülk sahibi olmak statü sahibi olmak anlamına da gelir. Fakat kişinin statüsünün, içinde bulunduğu toplumun diğer üyelerinin kendisi hakkındaki değerlendirmelerinden, toplum içindeki konumuna bakışlarından kaynaklandığı da unutulmamalıdır. Bu pozisyonun oluşturulabilmesi için ise zenginliğin ya da varlığın bir biçimde sergilenmesi

gereklidir. Veblen'e göre birey bu zenginliği iki biçimde sergileyebilir. Bolca boş zamanlarını değerlendirme faaliyetlerinde bulunacak ve savurganlık derecesinde tüketime yönelecektir. İşte Veblen, zenginliğin gösterilmesi amacıyla gerçekleştirilen bu tüketim eylemine gösterişçi tüketim adını vermektedir. İnsanlar tüketim nesnelere, içinde buldukları topluluğun diğer üyelerine sahip oldukları zenginliği sergileyebilmek amacıyla para harcarlar. Veblen gösterişçi tüketimi yalnızca zenginler için değil, tüm toplumsal sınıflar için tüketici davranışını belirleyen en önemli etken olarak görmüştür. Her toplumsal sınıf kendisinin üzerindeki sınıfın tüketim davranışını taklit etmeye çalışır ve en yoksul sınıf bile böylelikle gösterişçi tüketime yönelme baskısı yaşar. Tüketim yollu bu statü arayışı asla sona ermez. (Veblen, 2005)

Şüphesiz ki Veblen'in aylak sınıf ile ilgili olarak yazdıklarını ve gösterişçi tüketim kavramı ile anlatmaya çalıştıklarını değerlendirirken, bunları 1899 yılı Amerika'sında yazdığını da dikkate almak gereklidir. Ancak söylenenler tüketim eylemine yüklenen genel anlam bakımından geçerliliğini kaybetmemiştir. Çünkü gösteriş amaçlı tüketim her zaman vardır ve var olacaktır. Zaten birey kendini ifade etmek, varlığını, benliğini ortaya koyabilmek amacıyla mal ya da hizmetleri satın almakta ve kullanmakta, başka bir deyişle, sahip oldukları şeyler kişinin kimliğini ortaya koymaktadır (Belk 1988). Yani kişi zaten kendini görünür kılmak ya da ifade etmek amacıyla tüketim eylemini gerçekleştirmektedir. Önemli olan tüketicinin bunu yaparken aynı zamanda söz konusu tüketimden bir yarar bekleyip beklemediğidir. Yararın göz ardı edilmesi durumunda gösterişçi tüketim adını verdiğimiz eylem ortaya çıkmış olmaktadır. Diğer yandan statü amaçlı tüketim ile gösterişçi tüketimin farklı kavramlar olduğunu da unutmamak gereklidir. Statü amaçlı tüketimde tüketici, statü sembolü olarak kabul gören mal veya hizmetleri tüketme ya da kullanma arzusuyla hareket etmektedir, sahip olunan bu ürünlerin mutlaka etrafa gösterilmesi şart değildir (O' Cass ve McEwen 2005, s. 27).

Gösterişçi tüketimin günümüzde toplumun her sınıfı tarafından sergilenen bir davranış olduğunu görmekteyiz. Günümüzde gösterişçi tüketimin her zamankinden daha yoğun bir hal almış olarak görülmesinin, özellikle markanın tüketimde ve toplumda önemli bir sembolik değere sahip olmasıyla ilgisi olduğu ortadadır. (Odabaşı 2004, s. 94, Odabaşı 1999, s. 59)

ALIŞVERİŞ DÜŞKÜNLÜĞÜ

Pek çoğumuz için tüketim günlük yaşantımızın sıradan bir parçasıdır. Sıradan bir tüketici için bir şey satın almak ya da alışveriş yapmak genellikle çok önemli bir karar vermek anlamı taşımaz. Ancak bazı tüketiciler vardır ki, bunlar için alışveriş eyleminin vermiş olduğu haz nedeniyle bizzat kendisi önem taşır. Bu tüketiciler satın aldıkları şeyden bir yarar beklemekten öte, öncelikle satın alma sürecinden elde ettikleri hazla ilgilirlirler. Bu nedenle de yaptıkları alışverişin sonuçları üzerinde düşünmedikleri için, çok ciddi zararlar görmeleri ve çevrelerindeki diğer bazı insanları da olumsuz etkilemeleri olasıdır (Torlak 2000, s. 45-47).

Konuya tüketici davranışı açısından baktığımız zaman, daha çok ideal davranışlar inceleme konusu yapılmakta ve alışveriş düşkünlüğü gibi olumsuz durumlar daha az dikkate alınmaktadır. Alışveriş düşkünlüğü hem söz konusu tüketiciyi hem ailesini ve çevresini çok ciddi olumsuz sonuçlarla karşı karşıya bırakmaktadır. Ayrıca bu durumun toplumsal yönden de ciddi sorunlar ortaya çıkaracağı da bir gerçektir. Alışveriş düşkünlüğü olan bir tüketici, bu davranışı tekrarlamakta, gereksinim duymadığı şeyleri satın almakta ve bütçesini aşan harcamalar gerçekleştirmektedir. Bu harcamaları da doğal olarak karşılığı olmayan çekler yazarak ve kredi kartı harcamalarında aşırıya giderek

gerçekleştirmektedir. Diğer yandan anormal tüketim davranışlarının incelenmesi normal tüketim davranışlarının kavranmasında da önemli yararlar sağlayacaktır.

Alışveriş düşkünlüğü; “olumsuz olay ya da duygulara tepki olarak gerçekleştirilen kronik ve tekrar eden satın alma eylemi” şeklinde tanımlanabilir (O’Guinn ve Faber 1989, s. 155). Başlangıçta rahatlama gibi bazı yararlar algılanabilir, ancak bu kronik davranış tekrar edici bir nitelik sergilediği için sonucu zararlı olmaktadır (Faber ve O’Guinn 1992, s. 459). Alışveriş düşkünü ya da alışveriş takıntısı olan kişiler farklı takıntıları olan diğer kişiler gibi, belli bir sıkıntıyı, gerginliği veya endişeyi ortadan kaldırmak amacıyla takıntılı davranışlarını sergiler, yani alışveriş yaparlar. Böylelikle kendilerini rahatlamış hissederler. Alışveriş yapmakta olan tüketici, belirli bir davranış sergileyen takıntılı bir kişi olarak, bu davranış aracılığıyla elde ettiğini düşündüğü başarı ya da sonuç ile kurtulmayı amaçladığı negatif duygularından geçici bir süre için uzaklaşmaktadır (O’Guinn ve Faber 1989, s. 149). Takıntılı bir davranış sergileyen tüketici çözüm bekleyen gerçek sorunlarla arasına alışveriş düşkünlüğünün girmesine izin vererek bir kaçış bulmuş olmaktadır. Bazı alışveriş düşkünlüğünün davranışlarını yalnızca ürünlere normalden daha yüksek düzeyde arzu duyuyor olmaları şeklinde açıklamak da mümkün olabilir (O’Guinn ve Faber 1989, s. 150). Ancak bu yüksek düzeydeki arzunun belirli bir ürüne yönelik olmadığı bilinmektedir. Alışveriş düşkünü olan kişilerin satın aldıkları ürünlere satın alma sonrasında büyük bir ilgi duymadıkları görülmektedir (O’Guinn ve Faber 1989, s. 150).

TÜKETİCİ AHLAKI

Tüketici ahlakı; mal ve hizmetlerin kullanımı ve artıklarının imhasıyla ilgili yükümlülüklerini yerine getirmede kişi veya grup davranışlarına rehberlik eden ahlakî ilkeler ve standartlar şeklinde tanımlanabilir (Muncy ve Vitell 1992, s. 298). Buna göre tüketici ahlakı; alışveriş öncesi, esnası ve sonrasında tüketicinin diğer insanlar, ilişkide olduğu firmalar ve çevreye karşı dürüst, adil ve duyarlı olmasını gerektirir (Oyman 2002).

Tüketici ahlakı, tüketicilerin bilinçli tüketim ve çevreye karşı duyarlı olmaları boyutlarını içerir. Günümüz tüketicisi ya gönüllü olarak veya tepkilerden çekindiği için çevreye karşı daha duyarlı tüketim eylemlerinde bulunma ihtiyacı hisseder. Alışveriş esnasında ve sonrasında hileli davranışlar içine girebilen tüketici, tükettiği ürün atıklarıyla insan sağlığı ve çevresine vereceği zararlarla da ahlaki değerlere ters düşebilir. Birinci durumda değer yargılarına, ahlaki normlara aykırılık ve kötü örnek olma söz konusu iken ikincisinde ise bunlarla birlikte aynı zamanda fiziksel etkiler de ortaya çıkar. Dolayısıyla, ilk bakışta çok önemsenmeyen, masum gibi görünen pek çok tüketici davranışının anlık ve geleceğe dönük oldukça fazla olumsuz etkiler içermesi mümkündür (Torlak 2006, s. 318-319).

Tüketici ahlakının boyutlarını belirlemeye yönelik araştırmalarda genel olarak şu dört boyut üzerinde durulmaktadır (Muncy ve Vitell 1992; Rawwas 1996; Yurtsever 1998; Varinli 2000; Oyman 2004):

1. Tüketicinin yasal olmayan bir durumdan bilinçli (aktif) olarak yararlanması (mağazada ürün etiketi üzerindeki fiyatı değiştirmek, bedelini ödemedeni bir şey yemeyi ve ambalajını çöpe atmak, yanlış bilgi vererek düşük ücret ödemek gibi).
2. Ortaya çıkan bir durumdan pasif bir şekilde yararlanma (kasiyerin verdiği fazla para üstüne ses çıkarmama, eksik gelen faturaya itiraz etmemek, kullanım hatasını söylemeden bir ürünü değiştirmeye çalışmak gibi).
3. Kısmen zararsız gibi görünen bir durumdan bilinçli (aktif) yararlanma (mağaza içinde bir ürünü kırmak ve hiçbir şey

olmamış gibi davranmak, satıcıya daha fazla indirim yaptırabilmek için diğer mağaza fiyatlarını yanlış söylemek gibi).

4. Zararsız gibi görünen bir durumdan pasif olarak yararlanma (bilgisayar veya televizyondan bir film veya yazılımı kopyalamak, otel veya lokantalardan kaşık, bornoz, küllük vb.yi gizlice almak, herhangi bir şey satın almadan yiyeceklerin tadına bakmak gibi).

Bazı çalışmalarda ise, tüketici ahlakı dört boyut yerine üç boyut olarak karşımıza çıkmaktadır. Ülkemizde yapılan bir çalışmada bu boyutlar; dürüst davranışlar, zarar verici davranışlar ve çevre bilincine uygun davranışlar şeklinde sınıflandırılmıştır (Özdemir vd., 2003).

ARAŞTIRMA

Gösterişçi tüketim eğilimleri ile alışverişe bakış açısının tüketici ahlakını nasıl etkilediğinin belirlenmesine yönelik gerçekleştirilen bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden derinlemesine görüşme yöntemi kullanılmıştır. Eskişehir ilinde farklı sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik özellikteki tüketici bireyler arasında iradi örneklem yöntemiyle belirlenen 24 katılımcı ile gerçekleştirilen görüşmelerde yarı yapılandırılmış soru formu kullanılmıştır. Soru formunda öncelikle katılımcıların gösterişçi tüketim eğilimleri ile alışverişe bakış açılarını ortaya çıkarmaya yönelik sorular, daha sonra ise tüketici ahlakının değişik boyutlarına ilişkin algılarını belirleme amaçlı sorulara yer almıştır. Görüşme sonrasında katılımcının yaşı, cinsiyeti mesleği not edilmiştir. Çalışmada *etic* (katılımcının doğrudan görüşlerine yer verilmesi) yöntem kullanılmakla birlikte, araştırmacıların görüşmelerdeki gözlem ve değerlemelerinin yorumlara yansıtılması bağlamında kısmen *emic* yönetime de yer verilmiştir.

Katılımcıların Gösterişçi Tüketim Eğilimleri

Katılımcıların bir kısmı satın aldığı ürünü çevresine göstermekten hoşlanmamakta iken, bir kısmı ise ürünün özelliğine bağlı olarak bu soruya olumlu cevap vermiştir. Otomobil ve giyim ürünleri gibi bazı ürünler kendiliğinden görünür oldukları için bu tür ürünlerde moda eğilimleri vb. dikkate alındığında gösterişçi tüketim eğiliminin daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Bu konuda otomobil örneğini daha çok erkek katılımcı verirken, giyim ürünlerinde kadınların iç çamaşırı hariç gösterişçi tüketim eğilimlerinin oldukça yüksek olduğu gözlenmiştir.

Gösterişçi tüketim eğilimleri daha yüksek olanların ve özellikle kadınların yeni bir ürün satın aldıklarında kendilerini daha mutlu hissettikleri ve bu tür ürünlerle ilgili çevrelerinde konuşulmasından hoşlandıkları anlaşılmaktadır. Bazı erkek katılımcıların gösterişçi eğilimleri yüksek olmamakla beraber bir kısmının yeni ürünler almaktan hoşlandıkları ve bunlardan bazısının çevresinde yeni aldıkları ürünler hakkında konuşulmasından da memnun oldukları görülmüştür. Bu sonuçlar doğrultusunda, kadın erkek çok sayıdaki tüketicinin yeni ürünlere sahip olmaktan çok ya da az mutluluk hissine kapıldıkları söylenebilir. Bu noktada tüketicilerin sosyo-ekonomik özelliklerinin çok fazla ayırt edici bir faktör olmadığı, hemen her gelir grubundan katılımcıların benzer özellikler taşıdığı anlaşılmaktadır. Bu durumdaki katılımcıların büyük bölümün yeni satın aldıkları ürünler hakkında kendileri de konuşmaktan hoşlanmaktadırlar. Bu sonuçlar konuyla ilgili literatürü desteklemektedir.

Yeni bir ürünün hemen satın alınması ya da indirim günlerinin beklenmesi konusunda katılımcıların erkek ya da kadın olmalarından ziyade, gelir durumlarının ve ürüne olan ihtiyaçlarının ön planda olduğu anlaşılmaktadır. Bu konudaki görüşmelerden anlaşılabilirdi kadarıyla; tüketici

biyeyin bir yandan gelir durumu ve o andaki bütçesi ve bir yandan da yeni ürünü almayı tercih etmesi ile ürünle o andaki duygusal ilişkisi, görmüş olduğu yeni ürünü hemen satın almak ya da indirimini beklemek kararında etkili olan en önemli faktörlerdir.

Katılımcıların Alışverişe Yaklaşımları

“Alışveriş yaparken kendinizi nasıl hissedersiniz?” sorusuna kadın katılımcıların erkeklerle oranla kendilerini daha rahatlamış, özgür hissettikleri cevaplarını verdikleri, erkeklerin ise büyük ölçüde sıkıldıkları, rutin bir iş olarak baktıkları görülmüştür. Bu noktada yapılan alışverişin özelliğine bağlı olarak farklılıklar olduğu da anlaşılmaktadır. Özellikle süpermarket alışverişlerinin erkek ve kadınlar arasında küçük farklılıklarla birlikte önemli ölçüde sıkıcı, rutin ve bir an önce tamamlanması gereken bir eylem olduğu algısı yaygındır. Beğeni gerektiren ürünlerin alışverişlerinde ise kadın katılımcıların çoğunluğunun fazlasıyla haz alabildikleri söylenebilir. Bu noktada katılımcıların sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel farklılıklarının çok da ayırt edici olmadığı anlaşılmıştır.

Yukarıdaki sonuçları destekleyen bir başka bulgu da, “alışveriş yapmadığımız zamanlarda kendinizi nasıl hissedersiniz?” sorusuna verilen cevaplarda ortaya çıkmıştır. Bu soruya verilen cevaplar incelendiğinde, erkek katılımcıların büyük bir çoğunluğunda “aramam”, “eksikliği hissetmem” ve “çok rahat hissedirim” gibi cevaplar öne çıkmaktadır.

“Alışveriş yaparken bütçenize uygun davrandığınızı düşünür müsünüz?” ile “Satın aldığınız ürünlerin ödemelerinde sık sık zorlandığınız olur mu?” sorularına verilen cevapların önemli ölçüde tutarlılık gösterdiği gözlemlenmiştir. Sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel fark gözetmeksizin katılımcıların önemli bir kısmı, kesin olarak veya büyük ölçüde bütçelerine uygun alışveriş yaptıklarını ve bu nedenle de ödeme güçlüğü çekmediklerini ifade etmişlerdir. Sonucun bu şekilde ortaya çıkmasında son dönemde ülkemizde yaşanan kredi kartı mağduriyetinin önemli rol oynadığını söylenebilir. Az sayıdaki katılımcı ise zaman zaman bütçeye uygun davranmadıkları ve bu nedenle ödeme güçlüğü çektiklerini belirtmişlerdir. Bu konudaki bir diğer sonuç ise, katılımcıların bir kısmının bütçelerine uygun davrandıklarını belirtmelerine rağmen ödeme güçlüğü çektiklerini belirtmiş olmalarıdır. Bu durumdaki katılımcıların gelir durumlarının genel olarak düşük olması, sonucu açıklayabilmektedir.

Tüketici Ahlakına İlişkin Algılamalar

Fatura veya fişteki fiyatın etikettekinden düşük olduğunun fark edilmesi, alışveriş esnasında yanındaki çocuğunun ya da bir yakınının mağazaya zarar vermesi, kullanım hatasından kaynaklanan bir ürünün değiştirilmesinde bu durumun satıcıya bildirilmesi gibi konularda katılımcıların çok önemli bir bölümü durumun düzeltilmesi veya satıcının durumdan haberdar edilmesi ile zararın karşılanması yoluna gideceği konusundaki hassasiyetini ifade etmiştir. Kullanım hatası nedeniyle değiştirme durumlarında bazı katılımcılar bu durumda ürünü satıcıya bile götürmeme eğiliminde olduğunu belirtmiştir.

Borçlarını ve taksitlerini ödeme konusunda da katılımcıların hemen tamamının oldukça hassas davrandıklarına ilişkin cevapları ortaya çıkmıştır. Katılımcılar, yeni gördükleri bir ürünü satın alma adına eski borçları ertelediklerini ve açık hesaplarını unutmada dışında geciktirmediklerini belirtmişlerdir.

Tüketici ahlakının bir başka yönü olarak kabul edebileceğimiz, ürünlerin insan sağlığına zarar vermemesi ile çevre dostu ürünler tercih edilmesi konularında da katılımcıların oldukça yüksek düzeyde tüketici bilincine sahip oldukları söylenebilir. Gelir durumuna bağlı olarak bazı katılımcıların çevre dostu ürün tercihinde fiyat farkının boyutuna da dikkat ettikleri anlaşılmaktadır.

Gösterişçi Tüketim ve Alışverişe Bakış Açılarının Tüketici Ahlakına Etkileri

Etic açıdan katılımcıların ifadeleri yorumlandığında, gösterişçi tüketim ya da alışverişe bakış açılarındaki farklılığın tüketici olarak katılımcıların ahlaki algılarını çok farklı şekilde etkilemediği görülmektedir. Genel gözlemlerimiz ve katılımcılarla yaptığımız görüşmelerden edindiğimiz izlenimler dikkate alındığında, yani emic açıdan değerlendirecek olursak, aslında katılımcıların önemli bir kısmının özel durumlarını ifade etmektен kaçındıkları izlenimi edinmiş bulunmaktayız. Özellikle tüketici ahlakına ilişkin algılarında haklı olarak nesnel cevaplar vermeleri kabul edilebilir bir durumdur. Bu konuya ilişkin algıların belirlenmesinde gözlem, örnek olay, senaryo teknikleri gibi diğer yöntemlerin bir kısmının birlikte kullanılması daha gerçekçi sonuçların alınmasını sağlayabilir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Uygulama örneklemimiz çerçevesinde gösterişçi tüketimde sosyo-ekonomik ve demografik bazı farklılıklara rağmen hemen her kesimden tüketicilerin az ya da çok gösterişçi tüketim eğilimi sergiledikleri anlaşılmaktadır. Bu sergilemede farklı türler, farklı beklentiler öne çıkmaktadır ki, bu sonuçlar da literatürü destekler mahiyettedir. Alışveriş düşkünlüğünün kadınlarda, gençlerde ve nispeten yüksek gelir sahibi katılımcılarda diğerlerine göre derecesi değişmekle birlikte daha fazla olduğu ortaya çıkmaktadır. Buna karşılık, tüketici ahlakının değişik boyutları açısından algılmalarda bariz farklılıklar olmadığı görülmüştür. Bu noktada, katılımcıların nesnel değerlemelerde bulunabileceği ve öznel bazı yorumlarını yansıtmaktan kaçınabilecekleri dikkate alınmalıdır.

Gösterişçi tüketim ve alışveriş düşkünlüğü şüphesiz ki modern insanın kendisini içinde bulduğu boşluktan kurtulmak amacıyla bulduğu kaçış yollarından birisidir. Materyalizmin bir sonucu olarak, tüketici olarak birey sahip olduklarının nicelik olarak hızla artmasıyla birlikte adeta onlar tarafından oluşturduğu bir kafese kendini hapsedebilmektedir. Sonuç olarak aslında bir anlamda alışveriş bir terapi olarak algılanabilmekte, hayatın olmazsa olmaz bir kesiti haline getirilmektedir. Önemli olan, bu durumun bir kaçışın daha da ötesine taşınarak bir tür esaret haline getirilmemesidir.

Katılımcılar bağlamında, gösterişçi tüketim ve alışverişe olan düşkünlükteki farklılıkların tüketici ahlaki algılamalarını çok fazla değiştirmedeğini söylemek mümkündür. Fakat farklı yöntemlerin desteğiyle daha geniş örneklem üzerindeki uygulamalarla farklı sonuçlar alınabileceği düşünülmektedir. Çünkü katılımcıların tüketici ahlakına ilişkin algılarının belirlendiği sorulara verdikleri cevaplarda kendilerine ilişkin değerlemeler yerine nesnel değerlemeler yaptıkları düşüncesi ağır basmaktadır. Bu yüzden, sonuçlara toleransla yaklaşılması ve konuyla ilgili ileride yapılacak çalışmalarda görüşme dışında, videografik, örnek olay çalışması vb. nitel yöntemlerden de yararlanılması önerilebilir.

Kaynakça:

- Belk, R. (1988) "Possessions and the Extended Self," *Journal of Consumer Research*, Eylül, s. 147-157.
- Faber, R. J. ve O'Guinn, T. C. (1992) "A Clinical Screener for Compulsive Buying," *Journal of Consumer Research*, Aralık, s. 459-469.
- Muncy, J. A. ve Vitell, S. J. (1992) "Consumer Ethics: An Investigation of the Ethical Beliefs of the Final Consumer," *Journal of Business Research*, Sayı:4, s. 297-311.
- O'Cass, A. ve McEwen H. (2005) "Exploring Consumer Status and Conspicuous Consumption," *Journal of Consumer Behavior*, Sayı:1, s. 25-39.
- Odabaşı, Y. (2004) *Postmodern Pazarlama Tüketim ve Tüketici*, İstanbul: MediaCat Kitapları.

- Odabaşı, Y. (1999) Tüketim Kültürü, İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- O'Guinn, T. C. ve Faber, R.J. (1989) "Compulsive Buying: A Phenomenological Exploration," Journal of Consumer Research, Eylül, s.147-157.
- Oyman, M. (2002) "Tüketici Etiği," Pazarlama ve İletişim Kültürü Dergisi, Sayı:1, s. 49-59.
- Oyman, M. (2004) "Tüketici Etiği: Ülkelerarası Karşılaştırmalara ve Demografik Faktörlere Dayalı Bir Araştırma," Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:2, s. 77-90.
- Özdemir, Ş., Torlak, Ö. ve Altunışık, R. (2003) "Tüketici Ahlakı Üzerine Bir Araştırma," 1. Hacettepe İş ve Meslek Ahlakı Kongresi Bildiriler Kitabı, s.421-430.
- Rawwas, M. Y. A. (1996) "Consumer Ethics: An Empirical Investigation of the Ethical BELiefs of Austrian Consumers," Journal of Business Ethics, Sayı: 9, s.1009-1019.
- Torlak Ö. (2000) Tüketim, İstanbul: İnkılab.
- Torlak Ö. (2006) Pazarlama Ahlakı, İstanbul: Beta.
- Veblen, T. (Türkçesi: Zeynep Gültekin, Cumhuriyet Atay) (2005) Aylak Sınıfın Teorisi, İstanbul: Babil Yayınları.
- Varinli, İ. (2000) "Tüketici Etiği ve Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma," Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Sayı:1, s. 297-309.
- Yurtsever, G. (1998) "The Ethical Beliefs of Turkish Consumers," Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi, Sayı:1, s.135-146.

VERGİLEME ETİĞİ

Dr. Şansel ÖZPINAR

Adnan Menderes Üniversitesi, Maliye Bölümü

Dr. Ömer ÖZPINAR

Adnan Menderes Üniversitesi, İktisat Bölümü

Özet: Bu çalışma, vergi yükünün dağılımının, etik kurallar çerçevesinde gerçekleştirilmesi gerekliliği üzerinedir. Vergileme, toplumsalın oluşturulmasında temel kaynaktır. Siyasi süreç içerisinde şekillenen vergi politikası, toplumdaki güç ilişkilerini de yansıtır. Çalışmanın ulaştığı genel sonuç; vergileme alanının, gerek bireysel gerekse siyasal düzlemde etik kurallara bağlı kalınarak ele alınması ve toplumsal oluşturma kapasitesinin korunması gerekliliğidir.

Anahtar Sözcükler: vergi, bölüşüm, etik

Abstract: This study is on the necessity of the distribution of tax burden under ethical principles. Taxing is a fundamental resource in forming social. The tax policy shaped in the political process reflects the power relations in a society. The general conclusion reached in this study is that taxing both at the political and the individual levels should be taken into consideration by staying loyal to ethical principles and its capability to form the social should be protected.

Keywords: tax, distribution, ethics

GİRİŞ

Ekonomi-insan etkileşimi, geçmiş yıllardan günümüze kadar geçen süreçte yadsınamayacak bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu açıdan bakıldığında vergileme alanı, gerek psikolojik gerekse sosyolojik yanları dikkate alındığında, bu etkileşimin en yoğun yaşandığı alanlardan biri olarak belirginleşmektedir.

Vergileme, bir bölüşüm alanıdır. Ekonomi içerisinde kaynak dağılımında etkili olur ve kamu politikaları anlamında belirgin tercihleri yansıtır. Toplumsal bir yükün bölüşümü söz konusu olduğunda, konuya ilişkin etik değer ve ilkelerin önemi daha da ön plana çıkar.

Çalışmada ilk olarak, “vergileme etiği” kavramı üzerinde durulacak, daha sonra vergi politikası ve bölüşüm ilişkileri açıklanacak, son olarak da “vergileme etiği ve Türkiye” başlığı altında, Türkiye’ye ilişkin değerlendirmeler yapılacaktır.

I. VERGİLEME ETİĞİ KAVRAMI

Toplumsal hayata ilişkin gereksinim duyulan hizmetlerin finansmanı, toplumu oluşturan bireylerin ortak katkıları ile sağlanmaktadır. Bu katkılar bize “vergi” denilen kavramı işaret etmektedir. Bu bağlamda vergi, bir toplumsallığı ifade eder. Her ne kadar, ödenen vergi bireysel olsa da, sonuç bizi toplumsala götürür. İşte bu durum, verginin çok boyutluluğuna gönderme yapar.

Vergi, başlangıçta bir çeşit hediye ve yardım niteliğinde iken, zamanla devlet egemenliğini ellerinde bulunduranların, mali yardım talep etmek üzere bizzat bazı sosyal sınıflara başvurularıyla birlikte inisiyatif de hediye verenden alana geçmiştir. Kamu hizmetlerinin gelişmesi ve derebeyi veya kabilelerin yerini merkezi devletlerin almasıyla, bu hediye ve yardımlar ile mülk gelirleri yetersiz kalmış, vergi; şeklen ve maddeten zora dayanan bir yükümlülük halini almıştır (Turhan 1998, s. 1). Günümüzde devletlerin temel gelir kaynağını oluşturan vergiler, piyasa

sürecinde dağılan gelirin yeniden dağılımına yol açar. İşte bu yeniden dağılımın, etik kurallar çerçevesinde gerçekleşmesi gerekir. Çünkü, vergi adaletinin sağlanamaması durumunda, toplumsal uzlaşımın ve sosyal dengeğin gerçekleşmesi güçleşir. Bu anlamda vergilemenin, belirli kurallar çerçevesinde gerçekleştirilmesi gerekir. Literatürde “vergileme ilkeleri” olarak geçen bu kurallar, farklı yazarlarca işlenmiştir. Buna göre üzerinde uzlaşılan temel vergileme ilkelerini şu şekilde ifade edebiliriz.

- **Genellik İlkesi:** Ülke sınırları içinde bulunan herkesin, ayırım gözetmeksizin toplam vergi yüküne katılmasını,
- **Açıklık İlkesi:** Vergi yasalarının herkes tarafından anlaşılabilir olmasını,
- **Kanunilik İlkesi:** Vergiye ilişkin yapılacak düzenlemelerin bir kanuna dayandırılmasını,
- **Adalet İlkesi:** Vergileme alanında yapılacak yasal düzenlemelerde, vergi yükünün adilane dağılımının sağlanmasını ve
- **İktisadilik İlkesi:** Vergilerin, kamu giderlerini yeterli düzeyde finanse edebilecek miktarda olmasını ifade eder.

Sosyal karakterli bir devlet, vergilendirme yetkisini kullanırken en başta eşitlik, yasallık ve açıklık gibi vergilemenin temel ilkelerine uymak zorundadır. Bu zorunluluk beraberinde, bireylerin asgari bir yaşam sürebilecek kadar gelirinden vergi alınmaması ve hatta bu gelir düzeyine ulaşamayan insanlara kaynak aktarılması gerekliliğini de getirmektedir (Şeker 1994, s. 21).

Etik, en genel tanımıyla, bireysel ve toplumsal ilişkilerin temelini belirleyen değerleri, kuralları ve ilkeleri ahlâksal anlamda inceleyen felsefi bir disiplindir. Vergileme etiğinden kastımız ise; *toplumsal bir yükün bölüşümünde adil olunması ve dolayısıyla vergi yükünün adil ve dengeli dağılımı gerekliliğidir*. Bu gereklilik aynı zamanda Türkiye açısından Anayasal bir zorunluluktur. 1982 Anayasası’nın Siyasal Hak ve Ödevlerle ilgili düzenlemeleri içinde “Vergi Ödevi” başlığı altında yer alan 73’üncü maddesi, bir anlamda vergilemenin etik kurallarına ilişkindir. Anayasa’nın bu maddesinde şu hükümlere yer verilmiştir:

“Herkes kamu giderlerini karşılamak üzere, mali gücüne göre vergi ödemekle yükümlüdür”: Bu hüküm, vergilemenin genelliği ilkesini açıklamaktadır. Ancak, *“mali gücüne göre”* ibaresi bağlamında bu ilkenin kapsamı daraltılmaktadır. Bu çerçevede, mali gücü yetersiz kalan kişilerin vergileme alanı dışında tutulması gerekliliği ifade edilmektedir.

Bununla birlikte, vergi kanunlarında yer alan istisna ve muafiyetler de genellik ilkesi kapsamının daralmasına yol açar. Vergi kaçakçılığı ise, genellik ilkesinin kapsamının kanuna aykırı bir şekilde daralmasına yol açan diğer bir faktördür (Doğruyol 2004, s. 11). Aynı zamanda verginin, toplumsal giderlerin finansmanını sağlamak üzere alınacağına dair ifade ise, verginin mali işlevine işaret etmektedir.

“Vergi yükünün adaletli ve dengeli dağılımı, maliye politikasının sosyal amacıdır”: Bu hükümde, verginin sosyal işlevi üzerinde odaklanılmaktadır. Bu bağlamda, sosyal devlet ilkesinin bir gereği olarak, vergi yükünün topluma adaletli ve dengeli dağılımının önemi vurgulanmaktadır. Maliye politikası uygulayıcılarının da bu ilke çerçevesinde hareket etmesi istenmektedir.

“Vergi, resim, harç ve benzeri mali yükümlülükler kanunla konular, değiştirilir veya kaldırılır”: Bu hüküm, vergilerin kanuniliği ilkesini ifade eder. Vergi ve benzeri mali yükümlülüklerin keyfi bir şekilde konulup, değiştirilemeyeceğine vurgu yapılmaktadır.

“Vergi, resim, harç ve benzeri mali yükümlülüklerin muafık, istisnalar ve indirimleriyle oranlarına ilişkin hükümlerinde kanunun belirttiği yukarı ve aşağı sınırlar içinde değişiklik yapma yetkisi Bakanlar Kurulu’na verilebilir”:

Bu ifade ile, günün koşullarına uygun kararlar verilebilmesi açısından, yürütme organına, vergileme alanında değişiklik yapma yetkisi tanınmıştır. Bu çerçevede, “vergilerin kanuniliği” ilkesinin yumuşatıldığı görülmektedir.

Genel olarak, bir ülkede toplanan vergiler içinde dolaylı ve dolaysız vergilerin payının karşılaştırılması, vergi yükü dağılımının adaletli olup olmadığına ilişkin bir fikir verir. Literatürde gelir ve servet üzerinden alınan dolaysız vergilerde, mükellefin kişisel ve ailevi durumu göz önünde bulundurulabildiğinden (istisna, muafiyet, artan oranlılık gibi), bu tür vergilerin ödeme gücüne ulaşmada daha etkili ve dolayısıyla daha adil oldukları genel kabul görmektedir. Buna karşın, gelir ve servetin kullanımı, yani harcanması üzerinden alınan vergiler olan dolaylı vergilerde, vergiyi ödeyecek olanlar önceden bilinmemekte ve mükellefin kişisel durumu dikkate alınmamaktadır. Gelir düzeyi düşük kişiler, gelirlerinin çoğunu harcadıkları için, bu kişilerin bütçelerinde, dolaylı vergilerin uygulandığı mal ve hizmetlerin payı daha yüksektir. Dolayısıyla, bir ülkede dolaylı vergilerin dolaysız vergilerden yüksek olması durumunda, vergi adaletinden ve vergileme etiğinden bahsetmek de güçleşmektedir.

Dolaysız vergilerin adil olduğuna ilişkin teoride kabul gören düşünce ise, pratikte önemli adaletsizlikleri içinde barındırabilmektedir. Çünkü, dolaysız vergilerin adil olduğuna ilişkin görüş, bu tür vergilerin mükellefleri tarafından vergi kanunlarına uygun bir şekilde ödendikleri varsayımına dayanmaktadır. Oysa uygulamada, vergisi kaynaktan kesilen ücretliler hariç, diğer mükelleflerin vergi kaçırma olasılıkları vardır. Bu durum, dolaysız vergilerin de adaletsizlikler içerebileceği sonucunu doğurmaktadır.

Bir ülkede vergileme etiğinden bahsetmek, aynı zamanda toplumsalın oluşturulmasında adil yük dağılımı anlamına gelmektedir. Vergi yükünün dağılımı, gelir dağılımı üzerinde önemli değişiklikler yaratır.

II. VERGİ POLİTİKALARI VE BÖLÜŞÜM İLİŞKİLERİ

Her toplumda yaratılan ürünlerin kimler ve hangi sosyal sınıflar arasında paylaşılacağı sorunu vardır. Dolayısıyla yapılan üretim, beraberinde bir bölüşüm sorununu da gündeme getirir.

Gelir dağılımı ve bölüşüm ilişkileri, bir takım iktisadi ve sosyal sorunlar gibi, yalnızca bilim adamlarının ilgililerini çeken konulardan değildir. Bu konu aynı zamanda, insanlık tarihinin en eski çağlarından beri çeşitli kılıklarla ortaya çıkmış, yalnızca filozofları değil, düşünen her kafayı meşgul etmiş olan sosyal adalet, eşitlik ve sömürü kavramlarıyla son derece yakından ilgilidir. Gelir dağılımındaki eşitsizlikler, genel ekonomik eşitsizliklerin en önemli göstergelerinden biri olduğu için, gelir dağılımı üzerindeki bilgilerimiz, çeşitli sosyal sistemleri ve içinde yaşadığımız toplumu sosyal adalet ve eşitlik kistaslarına göre değerlendirmemizi sağlar (Boratav 1980, s. 11). Ürünlerin veya gelirlerin şahıslar veya sosyal gruplar arasında paylaşılma tarzını belirleyen sosyal ilişkilere “bölüşüm ilişkileri” denir. Bölüşüm ilişkilerinin sonucu olarak, şahıs veya gruplara yönelen ürünlerden alınan payların ifadesine ise gelir dağılımı denir. Bir toplumda gelir dağılımı, bölüşüm ilişkilerinin bir sonucu olarak ortaya çıkar (Boratav 1980, s. 9). Özünde, üretime dayalı olması nedeniyle ekonomik bir olgu olarak belirginleşen bölüşüm, aynı zamanda toplumsal uzlaşının sağlanmasında oynadığı rol nedeniyle de bir sosyallik taşıır.

Üretim sonunda yaratılan gelirin üretime katılan faktörler arasındaki bölüşümüne “fonksiyonel gelir dağılımı” adı verilmektedir. İşte, fonksiyonel bölüşümü takiben vergiler ve harcamalar aracılığıyla bireylerin ve sosyal grupların gelirlerinde oluşturulan değişimlere “gelirin yeniden dağılımı” adı verilmektedir (Nadaroğlu 1996, s. 168). Gelirin yeniden dağılımı, devletin kendi ekonomi politikalarının da katkısıyla belirlenmiş olan üretici güçlerin gelir paylarına vergi ve harcama politikalarıyla müdahale etmesidir. Kamu harcamalarının finansmanına

kamu zoruyla katkıda bulunmaya, yani vergi ve benzerlerini ödemeye zorlanan yükümlüler arasında vergi yükünün paylaşılma biçimi ile kamu hizmetlerinin yarar (ve zararının) topluma dağıtılış biçimlerine bağlı olarak birincil gelir dağılımı aynen korunmakta/düzeltilmekte veya kötüleştirilmektedir (Oyan ve Aydın 1991, s. 43).

Vergi sistemi temelde, bir yeniden dağıtım mekanizmasıdır. Vergilemenin bu mekanizmadaki rolü, her kişinin kazancından sağlanan gelire, mal ve hizmetlerin finansmanını sağlamaktır. Bu mekanizmanın işlev ve etkilerini anlamak için aynı zamanda *harcama* kısmına da bakmak gerekmektedir. Vergilemenin genel düzeyi, büyük ölçüde, gereksinim duyulan kamu harcama miktarına göre belirlenir. Dolayısıyla, hükümetin bölüşüm üzerine etkileri, ancak vergi ve harcamalar birlikte dikkate alındığında anlaşılabilir (Hills 2000, s. 1). Adil yük dağıtan bir vergi sisteminin gelir dağılımını düzeltici etkileri, çok eşitsiz bir kamu hizmeti dağıtım sistemiyle olumsuz çevrilebilir. Bununla birlikte, en kötü seçeneğin hem gelir hem de harcama sistemlerinin çok eşitsiz yük/nimet dağıtımının üst üste gelmesi olduğu açıktır (Oyan ve Aydın 1991, s. 43-44).

O'Connor'a göre, sınıf ve politik güçlerdeki her önemli değişiklik, vergi sistemlerine yansımaktadır. Diğer bir anlatımla, vergi sistemleri; sınıf sistemlerinin basit özellikli bir şeklidir. Vergileme, sınıf analizlerine ilişkin bir problemdir. Marx'ın da söylediği gibi "vergi mücadelesi, sınıf mücadelesinin en eski şeklidir" (O'Connor 1973, s. 203). Bu bağlamda, toplumsal yükün bölüşümü anlamında vergi, her zaman için çıkar çatışmalarının ve oy pazarlıklarının gündemde kaldığı bir alan olarak belirginleşmektedir. Kısacası vergi politikaları, her siyasi iktidarın önemli bir manevra aracı olarak gündemdedir.

Kaynakları harekete geçirmek, ekonomik kalkınmanın temelidir. Kaynak sağlamanın çeşitli yolları (tasarrufu teşvik etmek, enflasyon vergisi, ticaret hadlerinin kullanılması gibi) olsa da vergi, devlet oluşumu ve gücü açısından bu konuyla en çok ilgili olan alandır. Vergi, aynı zamanda bir toplumdaki güç ve politik yerleşiklik üzerine mercek tutulmasını da sağlar. Schumpeter'in dediği gibi, "Bir kişinin mali tarihi, genel tarihin zorunlu bir parçası üzerinde yer almaktadır" (Di John 2006, s. 1).

Vergi yükünün toplumun hangi kesimleri üzerinde yoğunlaştığı ve toplanan vergilerin hangi kamu harcamalarına ayrıldığı, bölüşüm ilişkileri açısından önemlidir. Verginin genelliği ilkesi gereği, herkesi vergi mükellefi olarak tanımlayan devlet, oluşturduğu vergi ve harcama politikası ile sosyal sınıflar arasındaki bölüşümde rol oynamaktadır. Vergilemenin etik ilkeleri çerçevesinde, bu bölüşümün adilane olması beklenir. Şöyle ki; vergide adalet ilkesi gereğince, eşit ödeme gücünde olanların aynı şekilde (yatay adalet), farklı ödeme gücünde olanların da farklı şekilde (dikey adalet) vergilendirilmesi gerekmektedir. Bu çerçevede, vergi yükünün topluma dağılımı bir anlamda toplumdaki güç ilişkilerini de yansıtır.

III. VERGİLEME ETİĞİ VE TÜRKİYE

1980'li yıllar, Türkiye toplumu için önceki dönemlerden bir kopuşu ifade etmektedir. Bu, yalnızca ekonomik düzeyde değil, siyasi ve sosyal düzeylerde de böyledir. Türkiye kapitalizmin sermaye birikim süreci, 1980 sonrasında farklı bir nehir yatağında akmaya başlamıştır. Bu yeni kanal, yatak arayışı, 1980 öncesi modelin, birikim tarzının tıkanması, verili koşullar altında kendini yeniden üretmemesi sonucu ortaya çıkmıştır. 1980 öncesinde Dünya ekonomisine ithal ikameci birikim tarzı ile eklenmiş bulunan Türkiye kapitalizmi, bu tarzın artık işlememesi sonucu "dışa açılma" diye tanımlanan bir birikim tarzına doğru evrilmeye başlamıştır (Sönmez 1992, s. 7).

Türkiye'de bu değişimin gerektirdiği felsefi zemin ve kurumsal, ekonomik temel olmadığı için, 24 Ocak Programı ve uygulayıcıların telkinleri, hem ekonomik hem de toplumsal düzlemde sorunlar yaratmıştır. Doğan yeni olanaklarla; yeni değer

H. Ulusal Uygulamalı Etik Kongresi Bildiriler Kitabı

yargıları ve buna uygun biçimde türeyen yeni kurumlar ve yaşam biçimlerinin etkisiyle, toplumsal ve siyasal düzlemdeki yozlaşma inanılmaz boyutlara gelmiş ve gelir bölüşümünün zaten çok bozuk olduğu ülkede, aşırı zenginlerle aşırı yoksullar arasındaki orta sınıf giderek cılızlaşmıştır. Bütün ekonomi politikaları ise, bölüşümdeki bu değişmeyi pekiştirmeye yönelik uygulanmıştır (Kazgan 1999, s. 142-143). Bu bağlamda, 1980 sonrası dönemde vergi politikalarında arz yanlı iktisat önermeleri hakim olmaya başlamıştır.

Bu politikalar sonucunda ekonominin dinamizm kazanması, ekonomik büyümenin canlanması, bireysel ve kurumsal gelirlerin artması ve hatta oranların düşürülmesine karşın, artan gelirler sonucunda vergi gelirlerinde bir artışın oluşması beklentiler arasındadır. Ancak, bu beklenti bir anlamda politik iktidarları arz yanlı iktisat modeline çekmek için bir vitrin görevini görmektedir. Şöyle ki; söz konusu iktisat anlayışının bir hedefi de kamu kesiminin daraltılmasıdır ve bunun artan vergi gelirleri ile pek bağdaşmadığı ortadadır. Nitekim, arz yanlı iktisat bağlamında kamu harcamalarının –özellikle de bunların sosyal içerikli olanlarının– tayınlanması ve böylece devletin bölüşüm amaçlı politikalarının sınırlandırılması ve devletin ekonomi içerisindeki ağırlığının küçültülmesi ana hedefdir (Oyan ve Aydın 1991, s. 8).

1980’li yıllardan itibaren dolaysız vergilerde bir azalma, dolaylı vergilerde ise bir artış yaşanmaktadır. 1980 yılında toplam vergiler içinde % 63 paya sahip olan dolaysız vergiler; 2005 yılına gelindiğinde % 31’e düşmüştür. Dolaylı vergiler ise aksi bir seyir izlemiş, 1980’de % 37 iken, 2005’te % 69’a yükselmiştir. Aynı zamanda, Tablo’dan da görülebileceği gibi, beyana dayalı gelir vergisinin toplam gelir vergisi içindeki payı % 0,06 iken, stopaj yoluyla alınan gelir vergisinin toplam gelir vergisi içindeki payı % 90’lardadır. Gelir vergisi bu şekilde bir stopaj vergisine dönüşmüştür. Türkiye’de asgari ücretten alınan vergi ve kesintiler toplamının, net asgari ücrete oranı % 70’i bulmaktadır. Dolayısıyla, sabit ve düşük gelirli kesim, hem dolaysız vergiler içerisindeki ağırlıkları nedeniyle hem de yaptıkları harcamalar yoluyla ödedikleri dolaylı vergilerle vergi yükünün büyük çoğunluğunu sırtlamaktadırlar. Diğer taraftan, vergi aflarının sık sık gündeme gelmesi, vergi kaçırıcıları ödüllendirme ve vergisini düzenli ödeyen kişileri de cezalandırma niteliğine bürünebilmektedir.

Tablo : Türkiye’de Stopaja ve Beyana Dayalı Gelir Vergilerinin Toplam Gelir Vergisi İçindeki Payları

Yıllar	Toplam Gelir Vergisi (Milyon YTL) (1)	GV Stopajı (Milyon YTL) (2)	Beyana Dayalı GV (Milyon YTL) (3)	Stopajın Toplam GV İçindeki (%) Payı (2/1)	Beyana Dayalı GV’nin Top. GV İçindeki (%) Payı (3/1)
2005	26,850	24,257	1,502	90,3	0,05
2006 (tahmini)	29,071	25,981	1,815	89,3	0,06

Kaynak: <http://www.gelirler.gov.tr> internet adresindeki veriler yardımıyla düzenlenmiştir.

Peki bu durum bize neyi ifade etmektedir? Nasıl bir süreç, vergi yapısının değişiminde rol oynamıştır? Vergi yapısındaki bu değişimin temel nedeni, 24 Ocak Kararları ile küreselleşme sürecine eklenen Türkiye ekonomisinin, sermaye birikim sürecini gerçekleştirmek amacıyla vergi politikasının dümenini sermaye lehine çevirmesinden kaynaklanmıştır. Yaşanan ekonomik dönüşümün izdüşümleri toplumsal alana da nüfuz ettiğinden, bireysel alanda da vergi kaçırıcı

olağanlaştırmıştır. Verginin toplumsallığı sağlamadaki işlevi giderek yetersiz kalmış ve vergi yalnızca bireysel düzlemde değerlendirilmeye başlanmıştır. Verginin bireyselleştirilmesi, yani algılama düzeyinde vergi ile toplumsal bağının kopartılması, bireylerin vergiyi bir rant sağlama alanı olarak görmelerine neden olurken; aynı rant, siyasileri de fiyat içerisine kaynaştırılarak kolay yoldan toplanan dolaylı vergileri artırma yoluna sokmuştur. Bütün bu oluşumlara, siyasilerin oy kaygısı nedeniyle vergi yerine borçlanmayı tercih etme eğilimi de eklenince, vergi gelirleri daha çok satın alınan mal ve hizmet bedelinin içerisinde ödenen; dolayısıyla hissettirilmeden alınan dolaylı vergilerin artması sonucunu doğurmuştur. Bu durum, borçların artması dolayısıyla yüksek düzeyde borç faiz ödemelerine neden olmakta ve bir rant kesiminin doğmasına yol açmaktadır. Devlet, çoğunluğunu sabit ve dar gelirli kesimin ödediği vergileri, üst gelir düzeyindeki kişilere yapılacak faiz ödemelerinde kullanarak, gelir dağılımının büyük boyutlarda bozulmasına neden olmaktadır. Böylelikle, kamu hizmetlerinin miktarı ve niteliği de olumsuz etkilenmekte ve toplumsal refah azalmaktadır.

Pratikte de vergi ile toplumsal bağının kopuşu net bir şekilde görülebilir. Toplanan vergilerin büyük çoğunluğu faiz harcamalarına gitmektedir. Hatta 2001 yılında vergi gelirlerinin faiz harcamalarına yetmediği de görülmüştür. Bu bağlamda vergi, temel kamusal hizmetleri gerçekleştirmekten uzaklaşarak bir transfer mekanizmasına dönüşmüştür. Böylelikle düşük ve orta gelir gruplarında yoğunlaşan vergi sistemi yoluyla düşük ve orta gelirlilerden, üst gelir gruplarına bir gelir aktarımı söz konusu olmaktadır. Vergi sistemi, sermaye birikim sürecinin temel aracı haline gelmiş ve bu bağlamda vergi adaleti ilkesi giderek belirsizleşmiştir.

Vergi yükünün daha çok düşük gelirli kesimler üzerinde yoğunlaşması; ekonomik, mali ve toplumsal açıdan olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Örneğin, ücretler üzerinde vergi yükünün ağır olması nedeniyle emek talebi azalmakta; bu durum hem istihdamı olumsuz etkilemekte hem de gelir dağılımını bozmaktadır. Aynı zamanda, kayıt dışı çalışmayı ve çalıştırmayı da teşvik etmektedir. Kayıt dışı ekonominin varlığı, kayıtlı mükellefler açısından da haksız rekabete neden olmakta ve vergi yükü, kayıtlı mükellef ile düşük ve orta gelirli mükellef üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Kayıt dışı ekonominin zararları, istatistiksel verileri saptırmasından, ekonomi politikalarını çarpıtmasına dek açılan geniş bir tayfin içinde yer alır. İstatistiksel verilerin saptırılması sonucunda GSMH'dan başlayarak bir dizi veri, eksik veya yanlış olarak hesaplara yansıtılmış olur. Böylelikle, örneğin ülkedeki kamu kesiminin hacmi ve vergi yükü gerçek boyutlarından yüksek çıkar, dış ticaret ve döviz hareketleri tam olarak izlenemez ve bunların doğal sonucunda da anlamlı ve isabetli para ve maliye politikaları geliştirilemez (Önder 2001, s. 1).

AB ülkelerinde ise, gelir eşitsizlikleri vergi politikaları yoluyla önemli ölçüde azaltılmaktadır. OECD verilerine göre, AB ülkelerinde ücretlerden kesilen gelir vergisinin, toplam vergi gelirleri içindeki payı % 0,9'dur. Öte yandan, vergi gelirleri içinde dolaylı vergilerin oranının (% 31) düşük olması, gelir eşitsizliğini azaltıcı bir işlev görmektedir (Çelik 2004, s. 84-85). Kalkınmanın sağlanması, uygulanacak olan politikaların, bölüşüm üzerine etkilerini dikkate almayı gerektirmektedir. Vergileme, sosyal uzlaşımın sağlanmasında temel araçlardan biridir. Bu bağlamda vergileme alanı, bir ülkenin sosyal, politik ve iktisadi hayatının incelenmesinde temel bir referans noktasıdır.

SONUÇ

Günümüzde vergi ile toplumsal bağ, gerek insanların algılama düzeyinde gerekse pratikte kopmuştur. Vergi gelirlerinin çoğu, faiz harcamalarına ayrılmakta ve vergi gelirleri ile kamusal hizmetlerin sağlanması giderek azalmaktadır. Bu bağlamda, vergileme etiği açısından yapılması gereken; vergi ile toplumsal bağını yeniden kurmaktan geçmekte ve vergi yükünün daha adil şekilde dağıtılması gerekmektedir.

Toplumsal uzlaşının ve adaletin sağlanması, her alanda olduğu gibi, siyasi süreç içerisinde gerçekleşen vergileme alanında da etik kaygıların gözetilmesini gerektirmektedir. Vergileme, devletin toplumsal oluşturmada en etkili araçlarından biridir. Bu çerçevede, vergileme alanı, bir rant sağlama alanı değil; bireylerin ortak paydasını oluşturma alanıdır ve gerek siyasal, gerekse bireysel düzlemde “etik unsuru, bu alanın vazgeçilmez bir parçası olmak durumundadır.

Kaynakça:

- Borotav, K. (1980) 100 Soruda Gelir Dağılımı, İstanbul: 4. Baskı, Gerçek Yayınevi.
- Çelik, A. (2004) “AB Ülkeleri ve Türkiye’de Gelir Eşitsizliği: Piyasa Dağılımı-Yeniden Dağılım”, Çalışma ve Toplum Dergisi, Sayı:3, s.53-90.
- Di John, J. (2006) “The Political Economy of Taxation and Tax Reform in Developing Countries”, UNU-WIDER Research Paper No: 2006/74, July 2006.
www.wider.unu.edu 15.08.2006.
- Doğruyol, C. O. (2004) Vergi Hukuku, Editör: Tezer Öçal, Ankara: Savaş Yayınevi.
- Hills, J. (2000) “Taxation For The Enabling State”, CASE Paper 41, August 2000.
Centre for Analysis of Social Exclusion, London School of Economics.
- Kazgan, G. (1999) Tanzimattan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Nadaroğlu, H. (1996) Kamu Maliyesi Teorisi, İstanbul: 9. Baskı, Beta Basımevi.
- O’Connor, J. (1973) The Fiscal Crisis of The State, NewYork: St. Martin’s Press.
- Oyan, O. Aydın, A.R. (1991) Türkiye’de Maliye ve Fon Politikaları, Ankara: Adım Yayıncılık.
- Önder, İ. (2001) “Kayıtdışı Ekonomi ve Vergileme”, İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi No: 23-24 (Ekim 2000-Mart 2001) Erişim:
<http://www.istanbul.edu.tr/siyasal/dergi/sayi23-24/19.htm>.
- Sönmez, M. (1992) 100 Soruda 1980’lerden 1990’lara Dışa Açılan Türkiye Kapitalizmi, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Şeker, S. (1994) Türkiye’de Ücretliler Üzerindeki Vergi Yükü, Türk-Harb-İş Sendikası, Ankara: Dosya Yayıncılık.
- Turhan, S. (1998) Vergi Teorisi ve Politikası, İstanbul: Filiz Kitabevi.
www.gelirler.gov.tr

KLONLAMA TEKNOLOJİLERİ VE ETİK SORUNLAR

Öğr. Gör. Dr. Hafize ÖZTÜRK TÜRKMEN

Akdeniz Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Deontoloji Ana Bilim Dalı

Özet: *Biyoteknolojide her geçen gün devrimsel nitelikte yeniliklerin üretildiği, elde edilen bilgilerin hastalıkların tanı, tedavi ve sağ kalım süreçlerinde etkin kullanımına yönelik adımların hızla atıldığı günümüzde, tıbbi bilgi ve teknolojinin insan yararı ve esenliği için kullanımına ilişkin etik sorunlar da kaçınılmaz olarak tartışma gündemine gelmektedir. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde bu süreç, bilgi ve teknolojinin üretimi, etkin kullanımı, konuyla ilgili tartışmalara toplumsal katılımın boyutları, karar alma süreçlerini etkileyen faktörler, sosyo- kültürel yapı, sağlık-hastalık olgularına yaklaşım, toplumsal gelişim, insan haklarının eriştiği düzey ve uygulanmakta olan sağlık politikaları ile ilişkili olarak kendine özgü karakteristikler içermektedir. Bu bildiride tıp ve sağlık uygulamalarının amacını, yöntemini ve temel paradigmasını yeniden sorgulanır kılan yapay üreme teknolojileri, embriyo deneyleri, kök hücre çalışmaları, klonlama, kordon kanı bankacılığı gibi güncel uygulamalara ilişkin etik sorunların gelişmekte olan ülke koşullarında; özerkliğe saygı, zarar vermeme, yarar sağlama ve adalet gibi tıp etiği ilkeleri bağlamında ele alınması amaçlanmıştır. Söz konusu değerlendirmede klonlama teknolojilerinin insan ve toplum yararına kullanımına ilişkin yasal düzenlemelerdeki eksikliklere bağlı sorunlar da tartışılacaktır.*

Anahtar sözcükler: klonlama teknolojileri, etik

Abstract: *Today, the revolutional reforms in biotechnology and big steps which are taken towards the effective use of the information obtained in diagnosis, treatment and surviving process each day make it unavoidable to discuss the ethical questions related to the use of medical information and technology for the well-being of mankind. In developing countries like Turkey, this process includes special characteristics related to the production of knowledge and technology, the use of them, the social contribution to the relevant argument, the factors effecting the decision taking process, socio-cultural structure, approach to the wellness-illness facts, social development, the level of human rights and the health policies applied.*

In this study, the ethical problems related to contemporary applications such as artificial reproductive technologies, embryo experiments, stem cell studies, cloning and umbilical cord blood bank which make it compulsory to requestion the aim, method and the basic paradigms of medicine and health applications are aimed to be examined with respect to ethical principles in developing countries. In the evaluation mentioned, the problems concerned with the deficiencies in legal regulations regarding the use of cloning technologies for the well-being of human and society.

Keywords: cloning technologies, ethics

GİRİŞ

Son yılların bilim alanındaki baş döndürücü gelişmelerinden pek çoğu tıbbi ve insan sağlığını doğrudan ya da dolaylı olarak ilgilendirmektedir. Temel tıbbi bilginin artışına ve tıpta yoğun teknoloji kullanımına yol açan bu gelişmeler, doğal olarak etik sorunları gündeme getirmektedir. Günümüzde tıp ve sağlık profesyonelleri dışındaki toplum kesimlerinin bilgiye ulaşma olanaklarının da giderek arttığı göz önünde bulundurulursa, tıbbi uygulamalara ilişkin etik tartışmaların yalnızca bilgi ve teknolojiyi üreticiler ve uygulayanlar arasında sınırlı kalamayacağı, ilgili geniş toplum kesimlerinin

istek, beklenti, haklar ve sorumluluklar, görüş ve öneriler ekseninde tartışmaya katılacağı açıktır.

ÜREME AMAÇLI KLONLAMA

Tarım ve hayvancılık alanında verimli türlerin elde edilmesi ve tükenmekte olan türlerin korunması amacıyla kullanılan ve yapay yöntemlerle genetik kopya oluşturma temeline dayanan klonlama işlemleri, ilk kez 1997 yılında “Dolly” adlı kopyalanmış koyunla yaşam bilimleri alanında insan kopyalanması konusunda ciddi kaygıların ve tartışmaların başlamasına yol açmıştır. Bu tartışmanın temelinde yumurta ve sperm hücrelerinin birleşmesi sonucu yarısı anneden yarısı babadan gelen genetik materyali taşıyan embriyonun oluşması demek olan doğal üreme düzeneğinin aksine, tek bir ebeveynin genetik özdesi olan bir canlının yaratılması anlamına gelen üreme amaçlı klonlama ve bu işlemin insanlar için kullanılmasının getireceği riskler bulunmaktadır. Üreme amaçlı klonlamada kullanılan somatik hücre çekirdek transferi (SHÇT) yönteminde, çekirdeği çıkartılmış yumurta hücresine klonlanmak istenen canlının vücut hücrelerinden elde edilen çekirdek yerleştirilerek bir dişinin uterusunda embriyonun gelişmesi sağlanmaktadır. Söz konusu embriyo, tek bir kişinin genetik bilgilerini taşıdığı için “genetik kopya” olarak tanımlanmaktadır ve bu yöntem doğada var olan türlerin genetik çeşitliliğini ortadan kaldırmaktadır (UNESCO Türkiye Milli Komisyonu Klonlama Çalışma Alt Grubu Raporu, 2006).

İnsanın özdesi bir canlının yaratılması demek olan insan klonlanması başta insan onuruna aykırılık olmak üzere pek çok noktada ciddi kaygıların ortaya çıkmasına yol açmış; pek çok ülkede yapılan felsefi, etik, hukuksal, sosyolojik ve dinsel açıdan yapılan tartışmaların sonunda insan klonlamaya yönelik uygulamalar uluslar arası anlaşma ve bildirgelerle (örneğin Kasım 1997’de kabul edilen UNESCO İnsan Genomu ve İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi 11. madde) yasaklanmıştır. Etik tartışmalarda klonlama yoluyla yaratılan canlının, genetik olarak aynınsın önceden var olduğu bir tür “geciktirilmiş ikiz” sayılacağı, dolayısıyla bireysellik, kişilik, aile yapısı, insanlara araç olarak davranma, insan hakları ve bireyin hukuksal statüsü gibi konular ayrıntılı olarak ele alınmıştır. “Dolly” gibi şanslı bir deneyimin bile 277 girişimden sadece birinin olumlu sonuçlanmasıyla elde edildiği göz önünde bulundurularak embriyolar için fiziksel zarar potansiyeli değerlendirilmiş; insanda uygulanması durumunda çoklu düşük ya da ciddi gelişimsel anomalili bebek doğumu gibi risklerin Hipokrat Andı’nda da yer alan ve tıp etiğinin en temel ilkelerinden biri olan “öncelikle zarar vermeme” ilkesine aykırı olduğu dile getirilmiştir. Tıpta standart uygulamaların ve klinik bakımın daha önce yapılmış in vitro çalışmalara ve hayvan deneylerine dayandırılması, bir hastalığın iyileştirilmesi amacıyla denenmemiş yöntemlerin kullanılması durumunda bile bu ilkenin gözetilmesi gerekliliği, klonlama işlemlerinde ortada tedavi edilmesi gereken bir hastanın olmaması nedeniyle potansiyel zararın beklenen yarardan fazla olduğu yönündeki düşüncüyü haklı çıkarmaktadır. Fiziksel zararlara ek olarak, klonlanan bireyler, klonlar ve onların ebeveynleri açısından önem taşıyan psikolojik bir zarar, kişinin tek-ünik bir varlık olma durumunun ve buna ilişkin olgunun kaybolması olacaktır. “Çocuk doğurmak” tan “çocuk yapma”ya dönüşümü içeren; geniş bir kavramsal çerçevede kişinin sosyal ilişkilerini, ebeveynlerin ve toplum görevlerini de yeniden belirleyen bu durum, “ayrımcılık” tehlikesini de barındırmaktadır. Bu bağlamda klonlama işlemi sonucunda yaratılan canlının bir “kişi” olup olmadığı tartışması önem kazanmakta; “kişi” kavramında içerilen ahlaki bir varlık olma, özerklik ve kendi kendini yönetebilme niteliklerinin klonda olmayacağından hareketle onun “kişi”den

den çok, bir “nesne” olarak algılanması ve ona bir nesne olarak davranılması söz konusu olabilecektir. Bu ise insanları araç olarak görme anlamına geleceğinden ciddi bir ahlaki çöküntüyü de beraberinde getirebilecektir. Bireyin aile ve toplum ilişkilerinde önemli bir yeri olan sevgi, bağlılık, çocuk yetiştirme, sebatkarlık, sadakat gibi psikolojik, sosyolojik ve ahlaki yönü olan değerlerin aksine narsisizm, egoizm, aşırı kibirlilik ve para hırslının yaygınlaştığı bir dünyaya yaşama kaygısı insanların klonlamayla ilgili endişelerini arttıran önemli bir etken olmuştur. Bir başka yaygın kaygı ve tartışma konusu, klonlama çalışmalarının taşıdığı öjeni tehlikesidir ve öteki risklerle birleştiğinde insan hakları alanında insanlığın oluşturduğu değerleri ortadan kaldıracığı yönündeki endişeler dile getirilmiştir (NBAC Raporu, 1997).

TEDAVİ AMAÇLI KLONLAMA

Klonlama teknolojileri yalnızca insan kopyalanmasına ilişkin tartışmalara yol açmakla kalmamış, aynı zamanda bazı hastalıkların tedavisinde bu teknolojilerden yararlanmanın olanaklarını sağladığı için farklı yaklaşımların gündeme gelmesine de neden olmuştur. Bu bağlamda embriyo deneyleri, yapay doku ve organ üretimi, embriyonun felsefi anlamı, embriyo hakları, yedek embriyoların kullanımı, embriyodan farklı kök hücre kaynağı çalışmaları gibi sorunlar insanlığın gündemine girmiştir.

SHÇT yöntemiyle elde edilen embriyoların blastosist evresinde gelişimlerinin durdurularak laboratuvar koşullarında hastaya transplante edilmek üzere istenilen dokuya farklılaştırılma işlemi, “kök hücre” kavramını sağlık uygulamalarının neredeyse merkezine yerleştirmiş ve tıpta yeni bir tedavi yaklaşımını ortaya çıkarmıştır. Özellikle hücre dejenerasyonuna ya da doku hasarına bağlı olarak gelişen hastalıkların tedavisinde doku ve organların yenilenmesi temeline dayanan “rejeneratif tıp”, günümüzde egemen tıbbi paradigmanın içinde geniş bir tartışma, araştırma ve uygulama alanı bulmuştur. Kökten tedavinin olanaklı olmadığı, gerektiğinde bir ömür boyu ilaç-cerrahi vb. çeşitli ve kombine tedavilerin gerekli olduğu, bedensel-ruhsal-sosyal ve ekonomik açıdan süregelen yıkımla karakterize hastalıkların tedavisi için rejeneratif tıp bir umut yaratmaktadır.

2001 yılında Leipzig’de toplanan doku kök hücreleri çalışma grubu, kök hücreyi “fonksiyonel olarak farklılaşmamış ve potansiyel olarak heterojen hücre” olarak tanımlamıştır. Bu hücreler uygun bir çevreye yerleşme, çoğalma, çok sayıda farklılaşmış yeni hücreler oluşturma, kendini yedekleme ve sürdürülebilirlik, hasar sonrası yeni bir doku oluşturabilme yeteneklerine sahiptirler. Erken dönem embriyolardan elde edilen embriyonal kök hücrelerin yanı sıra, değişik dokularda o dokunun hücrelerine farklılaşmış çoğalan erişkin kök hücreleri de bulunmaktadır. Örneğin nöral kök hücreleri, gastrointestinal sistem kök hücreleri, mezankimal kök hücreler, endotel öncü hücreleri, hemopoietik kök hücreler bu grupta yer almaktadır. Ancak kendini yedekleme ve çoğalma kapasitesi embriyonal kök hücrelerde, erişkin kök hücrelerinden daha fazladır. Embriyonal kök hücreler üç kaynaktan elde edilmektedir: düşük yapılmış fetüs (kadavra kök hücreleri), yapay döllenme sırasında kullanılmayan fazlalık embriyolar ve laboratuvar kök hücre elde etmek amacıyla yaratılan embriyolar (araştırma embriyoları). Bu hücreler değişik dokulara farklılaşabildikleri için Alzheimer, Parkinson, Multipl Skleroz ilerleyici dejeneratif hastalıklarda, omurilik kesilerinin tedavisinde, kalp krizi nedeniyle hasarlanmış kalp kasının yenilenmesinde kullanılabilir (Bayık, 2004).

Son yıllarda kemik iliği nakli gereken durumlarda, transfüzyon gereksinimini ve hastanede kalış süresini azaltması, greftlerin daha erken tutması, anestezi ve ameliyathane ortamı gerektirmemesi gibi nedenlerle kök hücrelerin

transplantasyon amacıyla kullanılması giderek artmakta ve bu gelişme kemik iliği naklini bütün dünyada sınırlı bir uygulama haline getirmektedir (Demirer, 2004).

İnvitro fertilizasyon ve embriyo transferi yöntemlerinin infertilite tedavisinde etkin olarak kullanılması yanı sıra, erkek infertilitesinin ve erektil disfonksiyonun tedavisinde kök hücrelerin kullanımına ilişkin araştırmalar sürdürülmektedir (Aydos, 2004). Benzer biçimde meme, over ve serviks kanserlerinde radyoterapi ve kemoterapiye destek tedavilerinde kök hücrelerin etkin kullanımına yönelik araştırmalar sürdürülmektedir (Attar, 2004).

Klinik uygulamalarda erişkin kök hücrelerin kullanım alanları da giderek artmaktadır. Hemopoietik hücrelerin transplantasyon amacıyla kullanımına ek olarak hasar gören iskelet kaslarının ve kalp kasının onarımında kullanılması, nöronal hücreye farklılaşabilme özellikleri nedeniyle serebral infarkt ve omurilik yaralanmalarında kullanımı yönünde araştırmaların sürmesi, mezankimal kök hücrelerin kemik kırıklarında tedavi amacıyla kullanılmaya başlanması söz konusudur (Omay, Şahin, 2004).

Embriyonal kök hücre kullanımına ilişkin tartışmalar

Tedavi amaçlı klonlama çalışmaları farklı alanlarda hızla geliştirilmekle birlikte etik açısından pek çok tartışmaya da yol açmaktadır. Klonlama işleminde kullanılan kök hücreler embriyodan elde edildiği için temel tartışma kök hücre kaynakları ve embriyoların ahlaki statüsüyle ilişkili olarak sürdürülmektedir. Rejeneratif tıp uygulamalarında embriyonal kök hücrelerin en verimli hücreler olduğu kabul edilmekle birlikte, embriyonal kök hücre üretimine yönelik tartışmalar sürmektedir. Bazı gruplar insan embriyosunun yaşayan bir canlı olarak her tür hakka sahip olduğunu öne sürerek hangi nedenle olursa olsun deneysel amaçlarla kullanılmasına karşı çıkmaktadır. Bazı gruplar deney amaçlı üretilen embriyonal kök hücrelerle yapılan deneyleri ahlaki olarak uygun bulurken, bazıları tedavi amacıyla yapılan klonlamayı kabul etmektedir.

Kök hücre kaynaklarından biri olan yedek embriyolar, in vitro fertilizasyon sırasında laboratuvar koşullarında döllenmiş yumurtalardan anne adayının uterusuna yerleştirilmeyen fazladan embriyolardır, bunlar ya annenin daha sonraki gebelikleri için dondurularak saklanır, ya başka bir kadının gebeliği için ya da tıbbi araştırmalar için kullanılabilir. Yedek embriyoların üretimine ve araştırma amacıyla kullanımına karşı çıkanlar, embriyoların potansiyel insan olduğunu, onları deney amaçlı üretmenin ve kullanmanın başkalarının yaşamını kurtarmak için sağlıklı bir erişkini organ bankası olarak kullanmak kadar yanlış olduğunu öne sürmekte ve bu tür davranışları “embriyo istismarı” olarak tanımlamaktadırlar. Doğal gelişme sonucu döllenmiş yumurtanın bir kişi olduğu ve yaşama hakkına sahip olduğu argümanına dayandırılan bu sav, yedek embriyoların gerçekte doğal bir gelişmenin sonucunda değil, bir cam tüpte geliştirildiğini, öyle olsa bile doğal olmanın ahlaki değerlendirmeler için bir dayanak olamayacağı (“doğal olanın hakları vardır, doğal olmayanın yoktur” biçiminde bir ahlaki değerlendirme yapılamaz) gerçeğini göz ardı etmektedir (Nuttall, 1997).

Benzer biçimde dünyada her yıl yapılan yüzbinlerce isteğe bağlı abortusu göz önünde bulundurduğumuzda, embriyoların in vivo büyümelerine ve çöpe atılmalarına ses çıkarmayıp, in vitro koşullarda üretilmesine ve yaşayan insanların sağlık sorunlarının çözümünde kullanılmasına karşı çıkanların ahlaksal dayanağı olabilir mi? Kuşkusuz bir embriyonun hayatını in vivo sona erdirmekle, aynı eylemi in vitro yapmak arasında ahlaksal açıdan bir fark yoktur. Burada sorun, embriyonun deneysel amaçlarla ya da doku ve organlarından yararlanmak için kullanılmasını gerektiren bir nedenin var olup olmadığı sorunudur. Öte yandan embriyo üzerinde deney yapılması ya da insanların yaşamını kurtarmak ve sakat bırakan hastalıkları tedavi etmek amacıyla kullanılması düşüncesi kimi çevreleri rahatsız etmekle birlikte, canlı vericilerden yapılan doku ve organ aktarımlarının günümüzde yaygın olarak uygulanması olağandışı bulunmamakta ve kimseyi rahatsız etmemektedir. Canlıdan

organ aktarımlarını embriyo üzerindeki uygulamalardan ayıran önemli bir fark onam verme yeteneği ve onamın fiilen verilmesidir. Ancak yaşayan insanlar, örneğin çocuklar, onam verme yeterliği olmayan erişkinler gibi pek çok kişi adına yakınlarının onam vermesiyle tıbbi uygulamaların gerçekleştirildiği gözden irak tutulmamalıdır. Kaldı ki, embriyoların onam verme yeteneği yoktur, dolayısıyla olmayan bir niteliğin ahlaksal açıdan kötüye kullanımından söz edilemez. Bu nedenle yaşayan kişilerin yaşamını kurtarmak ya da hastalığını iyileştirmek amacıyla embriyoların kullanılması ahlaksal açıdan kötü bir davranış olarak değerlendirilemez (Harris, 1998).

Yukarıda dile getirilen tartışmalar farklı ülkelerde farklı uygulamaların ve yasal düzenlemelerin oluşturulmasına yansımıştır. Kimi ülkelerde belirli koşullarda yedek embriyoların kullanılmasına izin verilmekte (Belçika, Hollanda, İsveç, Danimarka, Fransa, İngiltere, Yunanistan gibi), kimi ülkelerde yedek embriyo kullanımı yasak olmakla birlikte, insan embriyonik kök hücre hatlarının ithaline bazı durumlarda izin verilmekte (Almanya, İtalya, Avusturya), kimi ülkelerde araştırma amaçlı embriyo oluşturulmasına izin verilmekte (İngiltere, Belçika), kimi ülkelerde insan embriyonik kök hücre elde etmek için yedek embriyo kullanımına izin verilmemekte (Avusturya, İrlanda, Polonya gibi), Almanya, Danimarka, Finlandiya, Yunanistan, Türkiye, İspanya'nın da içinde bulunduğu bazı ülkelerde ise araştırma amaçlı embriyo oluşturulması iç hukuk ile yasaklanmakta ya da Oviedo Sözleşmesi'ni benimsemiş yoluyla klonlama yasaklanmaktadır (UNESCO Türkiye Milli Komisyonu Klonlama Çalışma Alt Grubu Raporu, 2006).

Gerek yumurta bağışından gerekse yedek embriyolardan elde edilen kök hücrelerin tedavi ve deney amaçlı kullanımlarında başta özerkliğe saygı ilkesi ve aydınlatılmış onam alınması olmak üzere temel etik ilkelerin korunması gerekmektedir. Öncelikle embriyo oluşturulması için yumurta bağışında bulunan kişiden onam alınması; bu onamın konuyla ilgili bilginin açıklanması, anlaşılması, gönüllülük ve yeterlilik öğelerine dayandırılması gereği bulunmaktadır. Yedek embriyolar kök hücre elde etmek amacıyla kullanılacaksa her iki ebeveyninden de aydınlatılmış onam alınmalıdır. Biyomedikal araştırmalarda uygulanması gereken etik ilkeler, embriyo üzerindeki deneysel çalışmalar için de geçerlidir; bu noktada embriyo deneyleri için vericilerin bireysel haklarının korunmasına yönelik ilkelerle birlikte insan dokularının ticari amaçlarla kullanımını önlemeye yönelik toplumsal etik yaklaşımlara da gereksinim duyulmaktadır. Kök hücrelerin tedavi amacıyla hastalara uygulanması aşamasında ve hastaların seçiminde özellikle gizliliğe saygı, adalet, yararlılık, özerkliğe saygı ve dürüstlük ilkelerinin gözetilmesi gerekmektedir. Rejeneratif tıbbın günümüzde eriştiği olanakların kötüye kullanımı önemli risklerden biridir; tedavisi olanaksız ya da süregen hastalıklar söz konusu olduğunda hastaların her tür olanağa erişme konusundaki çabaları ve her tür yeniliği kabul etme konusundaki eğilimleri bu riskleri artırmaktadır. Bu bağlamda konuyla ilgili tıbbi bilgilerin düzeyi ve geçerliliği, bilimsel açıdan hangi hastalıklarda etkin olarak uygulanabileceği konularında kamuoyunun doğru bilgilendirilmesi sağlanmalı, hastalarda gerçek dışı umutların yaratılmasına yönelik her tür girişim etik ve hukuk açısından değerlendirilmeli ve gerekli yaptırımların uygulanması için önlemler alınmalıdır.

Embriyo dışı kök hücre kaynaklarına ilişkin tartışmalar

Embriyonal kök hücreye ilişkin bu farklı yaklaşımlar nedeniyle araştırmacılar embriyo dışı farklı kök hücre kaynakları arama çabasına girmişlerdir. Metnin önceki bölümlerinde erişkin kök hücreler olarak sözü edilen hemopoietik kök hücreler, mezankimal kök hücreler, gastro intestinal sistem ve nöronal sistemdeki öncül hücreler bu grupta yer almaktadır. Embriyonal kök hücrelerin deneysel ve terapötik amaçlı kullanımına karşı çıkanlar bu hücreler yerine somatik hücrelerin kullanılabileceğini öne sürmektedirler. Erişkin kök hücrelerin tedavi amaçlı kullanımında belirli oranlarda yarar sağlandığı görülmekle birlikte, bu hücrelerin

farklılaşma kapasitelerinin incelenmesi ve genomik ifadelerinin ortaya çıkarılması için iyi planlanmış ve etik açısından uygun olarak yürütülecek temel araştırmalara gereksinim bulunmaktadır.

Embriyonal kök hücre dışı kaynaklardan biri de, çeşitli nedenlerle gebeliğin sonlandırılması ile elde edilen fetüsten izole edilen pluripotent kök hücrelerdir. Küretaj materyalinin kök hücre kaynağı olarak kullanılması ile ilgili etik kaygıların başında gebeliğin sonlandırılması kararının kadının kendisi tarafından özgürce verilmiş olmasına ve hiçbir baskı, zorlama, ikna, özendirme gibi yöntemlerin kullanılmaması olmasına özen gösterilmesi, küretaj materyalini kullanacak ekibin gebeliğin sonlandırılması kararıyla ilgisinin olmaması gerekmektedir.

Doğumda elde edilen ve hemopoetik kök hücre içeren kordon kanlarının otolog (kişinin kendisi için) ya da allojenik (genel amaçlı) olarak kullanımı amacıyla kordon kanı bankalarında saklanması bir başka yöntemdir. Günümüzde kordon kanı bankalarında, doku uyumu durumunda allojenik transplantasyon amacıyla kullanıma yönelik düzenlemeler yaygınlaştırılmaktadır. Kordon kanı bankacılığının ticari amaçla kötüye kullanımını önlemeye yönelik düzenlemeler de çeşitli ülkelerde farklı boyutlarıyla tartışılmaktadır. Özellikle otolog transplantasyonlarla ilgili uygulamaların hastalara yararı, kullanılabilme olasılığının düşüklüğü ve etkinliği tartışma gündeminde olduğundan, otolog amaçlı saklamaktan çok belirli oranlarda her bankanın allojenik kan saklaması uygulaması gündemdedir. Ülkemizde yürürlükte olan yönetmelikte de bankalara %20 oranında allojenik saklama koşulu getirilmiş, 12 yıl sonunda ebeveynin aksine bir bildirim yoksa bankaya, saklanan kordon kanını genel kullanıma açma hakkı tanınmıştır (Kordon Kanı Bankacılığı Yönetmeliği, 2005).

ETİK ve YASAL DÜZENLEMELER

Son dönemlerde klonlama teknolojilerinin yaşama geçirilmesine yönelik uluslar arası belgelerin hazırlanması süreci hızlandırılmıştır. Konuyla ilgili tartışmalara koşut olarak özellikle üreme amaçlı klonlamayı yasaklayan temel belgeler arasında UNESCO İnsan Genomu ve İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (1998), Avrupa Konseyi İnsan Hakları ve Biyotıp Sözleşmesi (Oviedo-1995, Ek Protokol 1998) sayılabilir. Ülkemizde konuya ilişkin yasal düzenlemelerin oluşturulma sürecinde yürürlükte olan belli başlı yasal metinler arasında Organ ve Doku Nakli Hizmetleri Yönetmeliği (2000, değişiklik 2005), Üremeye Yardımcı Tedavi Merkezleri Yönetmeliği (2005), Kemik İliği Nakil Merkezleri ve Kemik İliği Doku Bilgi İşlem Merkezleri Yönergesi (2001), Kordon Kanı Bankacılığı Yönetmeliği (2005) ve Türk Ceza Kanunu (2004) yer almaktadır.

SONUÇ

Klonlama teknolojilerinin insan yararına kullanımına ilişkin yasal düzenlemeler ve etik ilkeler belirlenmiş olmakla birlikte, gerek bu teknolojileri uygulayanlar gerekse bu teknolojilerden yararlanacak insanların, özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ve sosyo-kültürel etkenler nedeniyle karar mekanizmalarında toplumsal katılımın yeterince sağlanamadığı ülkelerde belirleyici tartışmaları gereğince yapamadıkları göze çarpmaktadır. Son dekatta konuyla ilgili Batı dünyasında yapılan etik tartışmalar göz önünde bulundurulduğunda, genel olarak toplumun büyük kesimlerinde olduğu kadar akademik ortamlarda da konunun yeterince ele alınamadığı; bu olumsuz tablonun söz konusu klonlama teknolojilerinin deyim yerindeyse ya piyasa dinamiklerinin belirleyiciliğine terk edilmesine ya da toplumda tıbbi uygulamalar konusunda net olarak tanımlanamayan güven bunalımlarına yol açmaktadır. Yasal düzenlemelerin tıbbi uygulamalardaki gelişmeleri gecikerek izlemesi, insan sağlığı gibi çok önemli bir alanda değişik düzeylerde hak ihlallerinin ortaya çıkmasına ortam hazırlayan bir etken olmaktadır.

Klonlama teknolojilerinin kullanımına ilişkin yukarıda sözü edilen etik sorunlar, temel olarak merkezinde hekim ve hastanın yer aldığı, hastanın iyileştirilmesinin amaçlandığı, klinik gözleme dayalı, paternalistik hekim-hasta ilişkisinin geçerli olduğu geleneksel tıp paradigmasında devrimsel değişikliği yansıtması açısından da önemli bir tartışma alanı oluşturmaktadır. Günümüzün yoğun teknoloji kullanımına ve kanıta dayalı tıp paradigmasında tıbbi bilginin hızla artması, tedavi ve yaşam süresini uzatmaya yönelik invaziv girişimlerin cesurca uygulanması, buna bağlı olarak (kuşkusuz temel insan hakları kavramının da etkisiyle) hasta hakları sorunsalının öncelikle göz önünde bulundurulması, hasta merkezli ve paylaşıma dayalı bir bakış açısının uygulamaya geçirilmesi söz konusudur. Genel olarak tıp etkinliği özelde de hekim- hasta ilişkisi bağlamında ortaya çıkan bu değişim, kaçınılmaz olarak konunun felsefi, toplumsal ve ekonomik boyutlarının da tartışılmasını gerekli kılmakta, bu tartışma insanın anlamı ve değeri konusundaki tartışmaları da içerecek biçimde yeni bir çerçeve oluşturulmasına yol açmaktadır.

Kaynakça:

- Attar, E. (2004) “Jinekoloji Pratiğinde Kök Hücre ve Gen Tedavisi”, 1. Ulusal Klinik Pratikte Kök Hücre ve Gen Tedavisi Kongresi –Bildiriler, s. 95-97.
- Aydos, K. (2004) “Eretil Disfonksiyon Tedavisinde Kök Hücre Umudu ve Gen Tedavisi”, 1. Ulusal Klinik Pratikte Kök Hücre ve Gen Tedavisi Kongresi – Bildiriler, s. 105.
- Bayık, M. (2004) “Kök Hücre: Yaşamın Kaynağı”, 1. Ulusal Klinik Pratikte Kök Hücre ve Gen Tedavisi Kongresi –Bildiriler, s.13-23.
- Demirer, T. (2004) “Periferik Kök Hücre Mobilizasyon Teknikleri ve Mobilizasyona Etkili Faktörler”, 1. Ulusal Klinik Pratikte Kök Hücre ve Gen Tedavisi Kongresi – Bildiriler, s. 25-31.
- Harris, J.(1998) Hayatın Değeri-Tıp Etiğine Giriş (Çev. S. Sertabiboğlu), İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1. Basım, s. 168-172.
- Kordon Kanı Bankacılığı Yönetmeliği (2005), T.C. Sağlık Bakanlığı, Ankara.
- National Bioethics Advisory Commission Raporu (1997) “Cloning Human Beings”, <http://www.nih.gov/sigs/bioethics/>, erişim: 11.09.2006.
- Nuttall, J. (1997) Ahlak Üzerine Tartışmalar (Çev. A. Yılmaz), İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1. Basım, s. 141-145.
- Omay, SB- Şahin,F (2004) “Klinik Pratikte Yetişkin Kök Hücre Tedavisi”, 1. Ulusal Klinik Pratikte Kök Hücre ve Gen Tedavisi Kongresi –Bildiriler, s. 53-57.
- ONESCO Türkiye Milli Komisyonu Biyoetik İhtisas Komitesi Klonlama Çalışma Alt Grubu Raporu (2006) “Klonlama ve Biyoetik”.

KALKINMA POLİTİKALARINDA KADIN VE EKO-FEMİNİZM

Arzu ÖZYOL

Ankara Üniversitesi, Sosyal Çevre Bilimleri Doktora Programı

Doç. Dr. Nesrin ÇOBANOĞLU

Gazi Üniversitesi, Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürü,
Tıp Etiği ve Tıp Tarihi Ana Bilim Dalı

Özet: II. Dünya Savaşı sonrasında hızla artan nüfus ve endüstrileşme, yüksek yıkım kapasitesine sahip silahların üretilmesi ve nükleer araştırmaların çevreye verdiği zararlara karşı ortaya çıkan tepkiler, “Derin Ekoloji, Sosyal Ekoloji, Çevre Etiği, ve Eko-Feminizm gibi akımların doğmasına neden olmuştur. Çevre sorunlarının üstesinden gelmek için sosyal, ekonomik ve siyasi yapılar da köklü değişimleri ve radikal çözümlerini savunan bu akımlar çok az ilgi görmüştür. 1960’lı yıllar, bu alanda çok anlamlı sözlerin söylendiği arayış yılları olarak ifade edilebilir. 1970’li yıllar kelimeler arasında daha anlamlı bağlantılar kurulabildiği ve bu nedenle algı düzeyinin arttığı yıllar olması bakımından daha yapıcı yıllardır. Sürdürülebilir Kalkınma bir terim olarak ilk kez 1972 yılında Uluslararası Doğa ve Doğal Kaynakları Koruma Derneği tarafından hazırlanan “Dünya’yı Koruma Stratejisi (World Protecting Strategy)” adlı raporda kullanılmış, Eko-Feminizm ise 1974 yılında d’Eaubonne’un “Feminizm ya da Ölüm” adlı eserinde yer almıştır. Eko-Feminist düşünceye göre, ataerkil ve kapitalist sistemler doğa ve kadın üzerinde hakimiyet kurmak, bunları ehliştirmek ve sömürmek üzerine kurulmuşlardır. Gelişmekte olan ülkelerdeki toplam 1.3 milyar nüfusun %70’ini günlük bir doların altında çalışan kadınlar oluşturmaktadır. Bu ülkelerde özellikle kırsal kesimde yaşayan yoksul kadınlar, geleneksel sosyo-kültürel rolleri nedeniyle hava kirliliğine erkekler nazarın daha fazla neden olmakta ve dolayısıyla iklim değişikliğine erkeklerden daha fazla etkide bulunmaktadır. Bu nedenle, kalkınma politikalarında kadının enerji ihtiyaçlarına özel önem verilmesi, yoksullukla mücadele ve yoksulluğun ortadan kaldırılmasına ilişkin sağlık, istihdam ve eğitim alanındaki amaçları gerçekleştirmeye yardımcı olacaktır. Bu çalışma, eko-feminist hareket ile kalkınma olgusunu bütünleştirerek, çözüm önerileri geliştirilen gerçekçi bir çalışmadır.

Anahtar sözcükler: kalkınma, sürdürülebilir kalkınma, çevre, ekoloji, feminizm, eko-feminizm, çevre etiği

Abstract: Population and industrialization, which increased rapidly after the II. World War were reactions against production of high destruction capacity weapons and great damages of nuclear researches caused arising of trends like “Deep Ecology, Social Ecology, Environment Ethics. To overcome environment problems those trends which offer rooted alterations at social, economical and political forms have attracted so less interest. Years of 1960 can be expressed as seeking years that many meaningful words had been spoken on this field. Years of 1970 are the constitutive years regards to more meaningful relations can be established between words and thus perception level had increased. Maintainable Development has been first used at “World Protecting Strategy” which was prepared by International Society of Nature and Natural Sources Protecting” in 1972. Echo-feminism term was first included at 1974 yılında d’Eaubonne’s “Feminism or Death” achievement in 1974. According to Eco-feminist thinking patriarchal and capitalist systems have been established to dominate upon nature and women, and also taming and exploiting them. At developing countries %70 of totally 1.3 billion populations is constituted by women working under wage of one dollar. In these countries, poor women living at rural side cause air pollution due to their social-cultural roles more

then men and so they act more to climate changes more then men. Therefore, giving special importance to women's energy needs in development policies will help the aims regarding health, employment and education for ending poverty and fighting with it. In this study, eco-feminist movement and development phenomenon has been combined and solution suggestions are developed.

Keywords: development, sustainable development, environment, ecology, eco-feminism, environmental ethics

“Diş Gezege herkes için tekrar yeşil olacak”

Francoise d'Eaubonne

GİRİŞ

II. Dünya Savaşı sonrasında hızla artan nüfus ve endüstrileşme, yüksek yıkım kapasitesine sahip silahların üretilmesi ve nükleer araştırmaların çevreye verdiği büyük zararlara karşı ortaya çıkan tepkiler, “Derin Ekoloji, Sosyal Ekoloji, Çevre Etiği, ve Eko-Feminizm gibi akımların doğmasına neden olmuştur. Ancak çevre sorunlarının üstesinden gelmek için sosyal, ekonomik ve siyasi yapılarda köklü değişimleri ve radikal çözüm önerilerini savunan bu akımlar çok az ilgi görmüştür. 1960’lı yıllar, bu alanda çok anlamlı sözlerin söylendiği arayış yılları olarak ifade edilebilir. 1970’li yıllar kelimeler arasında daha anlamlı bağlantılar kurulabildiği ve bu nedenle algı düzeyinin arttığı yıllar olması bakımından daha yapıcı yıllardır.

Ekolojik krize etik biliminin ilkelerinin uyarlanmasıyla ortaya çıkan Çevre Etiği, ahlak kurallarının insanların doğal dünya karşısındaki davranışlarını yönettiğini ve yönetmesi gerektiğini varsayar. Dolayısıyla, Çevre Etiği kuramı, insanların kimlere ve nelere karşı sorumlulukları bulunduğunu açıklamak ve bu sorumlulukların neden haklı olduğunu göstermek zorundadır. Ancak, bir grup kadın aktivist, doğal dünyanın yok edilmesine engel olmak için çevre etiği kuramının tersine kalacağını, çünkü, ataerkil ve kapitalist sistemlerin, doğa ve kadın üzerinde hakimiyet kurmak, bunları ehlileştirmek ve sömürmek üzerine kurulmuş olduklarını iddia ederek, ekofeminist kuramın temellerini attılar.

Ekofeministler, doğal dünyanın yok edilmesinin kökenini Batı toplumunun hiyerarşik ikilemelerine (kültür/doğa, erkekler/kadınlar, zihin/beden, bilim/halkın bilgisi, akıl/duygular, materyalizm/maneviyat) dayandırlar. Bu dualizmlerin kadınları olumsuz yönde doğayla, bedenle, duygusuyla ve maneviyatıyla birlikte düşünülen özel bir dünyaya hapsederek; erkeklerin, kültürü, zihni, bilimi, akli ve materyalizmi somutlayan kendi imgeleriyle düzenledikleri tek boyutlu bir kamusal dünya doğurduğunu ileri sürmektedir. Bu bağlamda, Ekofeministlere göre, erkek egemenliğindeki toplumlar saldırganlık, rekabetçilik ve tek yönlü akıl yürütme gibi yıkıcı tutum sergilerler.

Sonuç olarak, gerek Çevre Etiği’ne gerekse de Eko-Feminist teoriye ait temel yaklaşımlara çok genel bir göz atıldığında dahi, özellikle son 20 yıldır, kalkınma politikaları oluşturulurken altı ısrarla çizilen ve “**şimdiki ihtiyaçların, gelecek kuşakların ihtiyaçlarının sağlanmasına yönelik kaynak ve yetenekleri kısıtlanmaksızın karşılanması**” olarak tanımlanan Sürdürülebilirlik olgusunun anlamı ve önemi açıkça anlaşılmaktadır. Kadınca değerlere ve kadına yer verilmeyen bir yaklaşım kullanılarak ve sadece ekonomik parametrelere bağlı kalarak oluşturulan kalkınma modellerinin sürdürülemez olduğu ortadadır.

Bu bağlamda, bu bildiri ile ifade etmek istediğim bütünsel düşünceyi özetlemem gerekirse:

“KALKINMA POLİTİKALARI OLUŞTURULUR VE UYGULANIRKEN, MUTLAK BİR ÖRTÜŞME HALİNDE OLAN, ÇEVRE ETİĞİ VE EKO-FEMİNİST

I- FEMİNİZM

Feminizmin geçmişi 18. yüzyıldan çok daha öncelere kadar uzanır, ancak Feminist hareketin tohumları 18. yüzyılın son bölümlerinde atılmıştır. ‘Kadın Sorunu’ adı altında toplanan bu ilk çalışmalarda, kadınların mağdur veya erkeklerin kabahatli olduğu iddia edilmeden kadının toplumdaki kısıtlı rolü eleştirilmiştir. Feminist düşünce, kadınların eğitilmesini savunan Lady Mary Wortley Montagu ve Marquis de Condorcet gibi düşünürler ve Jeremy Bentham gibi her konuda kadınlara eşit haklar verilmesini talep eden çok sayıda liberal sayesinde Aydınlanma Felsefesi süresince gelişmeye başlamıştır.

A-BİRİNCİ DALGA FEMİNİST HAREKETLER

İlk örgütlü hareket ise New York, Seneca Falls’da, 1848 yılında yapılan birinci kadın hakları kongresi ile başlamıştır. 19. yüzyılın diğer kayda değer feministlerinden Emma Goldman, Elisabeth Cady Stanton and Margaret Sanger ise feminizmi ‘kadınlar’ ve ‘erkekler’ arasında tarihi bir mücadele olarak tanımlayan Radikal Feminizmin kurucuları olmuşlardır. 20. yüzyılın başlarında, pek çok ülkede, özellikle Birinci Dünya Savaşı’nın son yıllarında ve savaşın sonraki ilk yıllarda, kadınlara oy kullanma hakkı verilmeye başlandı. 1920’li yıllar, kadınlar için, oy kullanma hakkını elde etmelerinin yanı sıra pek çok ülkede yasal olarak tanınma hakkını kazanmaları anlamında da, önemli tarihlere sahiptir. Aynı yıllarda, birçok kadın, savaş boyunca elde ettikleri işleri, tutucu tepkilerden dolayı bırakmak zorunda kaldılar. Ancak, azımsanamayacak sayıda kadın, aile işlerinde, çiftliklerde ve kadınların yaptığı geleneksel işlerde çalışmaya ve hemşirelik gibi bazı alanlarda büyük ilerlemeler kaydetmeye devam ettiler. Sosyalizm ve Komünizmin ortaya çıkışı, kadınlar ile erkekler arasında ekonomik eşitliğin sağlanması anlamında ilerlemeye yol açmıştır. Bu dönemde kendilerini hissettiren, Sosyalist Feminizm ve Marksist Feminizm, kadın üzerindeki baskıları ortadan kaldırmak için kadınların ekonomik özgürlüklerini kazanmalarının gerekli olduğunu savunur. Aynı dönemlerde, Nazi Almanyası, İtalya ve Afganistan gibi ülkelerde kadının özgürlüğüne yönelik hareketlerin önünü kesen rejimler egemendi. Bu tür rejimler, temelde kadınları ve erkekleri eşit olarak kabul eden ve onların ekonomik ve kamusal alana her bakımdan eşit olarak katılmaları gerektiğini ileri süren Liberal Feminizmin ortaya çıkmasına neden olmuşlardır. 1960’lı yıllara kadar uzanan süreçte görülen bu feminist hareketler ‘Birinci Dalga’ olarak adlandırılır.

B- İKİNCİ DALGA FEMİNİST HAREKETLER

1960 yılından sonra ortaya çıkan feminizm ve feminist hareketler ‘İkinci Dalga’ olarak adlandırılır. Tam anlamıyla ekonomik ve sosyal eşitliği elde etmeyi amaçlayan ve bu konuda çaba sarf eden ikinci dalga feministler, zaten pek çok batı ülkesinde yasalar önünde eşitliği büyük ölçüde kazanmışlardı. İkinci dalga feministlerin en önemli başarısı, 1960’lı yıllara kadar hemen hemen dünyanın her yerinde yasaklanmış olan gebeliğin önlenmesi ve doğum kontrolü hakkının elde edilmesiydi. Doğum kontrol haplarının geliştirilmesiyle, feministler bu hapların mümkün olduğu kadar yaygınlaşmasını ve kullanılmasını umut ettiler. Pek çok kadın, hap kullanımının, kadınları istemedikleri çocuklara bakma ve onları büyütme yükünden kurtaracağına ve böylece de kadınların ekonomik bağımsızlıklarını elde etmesinin kolaylaşacağına inanıyordu. Ayrıca kürtaj yapılması büyük ölçüde istenilmekte idi, ancak var olan derin toplumsal muhalefet nedeniyle bunu yapmak çok zordu. Bu güne gelirse, kürtaj dünyanın pek çok yerinde hala tartışılan bir konudur.

C- ÜÇÜNCÜ DALGA FEMİNİST HAREKETLER

1980’li yıllara gelindiğinde, 1970’li yılların ‘Savaşma Seviş’ sloganıyla harekete geçen dişi çiçek çocuklarının, yeni bir feminist hareketi başlatmış oldukları görülür. Üçüncü Dalga olarak tanımlanabilecek ‘‘Post-Feminist’’ Hareket, anne/fahişe ikilemesi dışında kadın anlayışını araştırmak ve tanımlamak istediği için cinsiyetin iki karşıt cins olarak (erkek ve kadın) basite indirgenmesine karşıdır. Ayrıca, Post-feminist söylev ile ‘feministler- feminist olmayanlar’ ikileminin de ortadan kaldırılmasına çalışılmıştır. Üçüncü Dalgada, pek çok feminist, kadınların cinsel davranışlarını değiştirmek için mücadele etmişler ve birden fazla partnere sahip olmanın daha çok erkekler için kabul edilebilir olmasına tepki olarak, kadınları ‘cinsel özgürlük’ ve birden fazla partner ile zevk için seks yapma konusunda teşvik etmişlerdir.

II.

Dünya savaşı sonrası çevresel yıkıma karşı oluşturulan tepkiler sonucu, konuşulmaya, 1960’lı yıllarda tanımlanmaya başlasa da, eko-feminist hareket, bugün birçok feminist tarafından, 3. dalga feminizm hareketi olarak kategorize edilmektedir. Kültürel Feminizmin devamı olan Farklılık Feminizmi içinde yer alan bu feminist akımda farklı coğrafyalarda farklı çevresel sorunlarla karşı karşıya gelen kadınların farklı ihtiyaçlarına vurgu yapılmakta ve kadın ile çevre arasında erkeklerden farklı olarak kurgulanan ilişkiyel bağlantıya dikkat çekilmektedir.

II- EKO-FEMİNİZM

Geleneksel Etik sisteminde, insanlar merkezde yer alır. İnsanoğlunun çevreye saygı duyma sorumluluğu yoktur. Musa’nın 10 Emir’deki ilkeleri, bireyler arasındaki ilişkilerin düzenlenmesine yönelik olarak birinci aşama etiğin en güzel örneklerinden biridir. İkinci aşamada, etik, bireylerle toplum arasındaki ilişkilerle ilgileniyordu. Üçüncü aşamaya gelindiğinde, doğanın, insanoğlunun tanımladığından başka bir anlamı ve değeri olup olmadığını tartışılmaya başlandı. Bu bağlamda da, Çevre Etiği, ekolojik krize etik biliminin ilkelerinin uyarlanmasıyla ortaya çıkmıştır. İnsan-doğa ilişkisiyle ilgili temel tartışmalar, doğanın araçsal ve öz-değerleri etrafında gelişmiştir. Çevre Etiği içindeki tartışmaların diğer ucunda, acı hissetme kapasitesine sahip varlıkların öz-değerlerinin varlığının reddi ya da öz-değerin kabul edilebilirliğine karşın, insanın üstünlüğünün sürdürülmesine ilişkin tartışmalar yer alır.

1960’lı yıllara gelindiğinde, bir grup aktivist kadın, ataerkillik ve ekolojik kriz arasındaki bağlantının önemini vurgulayarak, derin ekolojistleri toplumsal cinsiyet körtü olmakla eleştirmişler ve böylece de ilk eko-feminist adımı atmışlardır. Ancak, Eko-Feminizm terimsel anlamda ilk kez, 1974 yılında, d’Eaubonne tarafından, ‘Feminizm veya Ölüm’ isimli eserinde kullanılmıştır. Fransız Komünist Partisi’nin eski üyesi olan ve Eşcinsel devrimci bir hareket olan FHAR’ın kuruluşunda da görev alan d’Eaubonne’a göre Eko-feminizm, kültürel ve sosyal bağlantılarıyla birlikte biyoloji merkezli bir çevre hareketidir. Ekoloji ve feminizmin bir potada eritilmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Erkeklerin, doğa ile kadını özdeş tutarak, doğaya davrandıkları gibi kadına, kadına davrandıkları gibi doğaya davranmalarına tepki olarak ortaya çıkmıştır.

III- KALKINMA POLİTİKALARI ÇERÇEVESİNDE EKO-FEMİNİZM

Sürdürülebilir Kalkınma anlamında yapılan çalışmaların ilk adımını 1962 yılında Rachel Carson atmıştır. Carson; toksikoloji, çevrebilimi ve yaygın hastalıklar üzerine yaptığı ‘‘Sessiz Bahar’’ isimli çalışmasında, tarımsal böcek ilaçlarının, hayvan türleri ve insan sağlığı üzerine yaptığı yıkıcı etkilerini gösterdi. Bu konuda çalışmalar 70’li yıllar boyunca devam ederken, 1972’de Roma Klübü tarafından

yayınlanan “Büyümenin Sınırları” isimli çalışmanın ekonomi, toplum ve çevre arasında kurulacak dengeyi yaratılması ile ilgili olarak yürütülen çalışmalara tümüyle yeni bir boyut getirdiği söylenebilir. “Sürdürülebilir Kalkınma” terimi ilk kez Uluslararası Doğa ve Doğal Kaynakların Korunması Topluğunun (IUNC) “Dünyanın Korunması Statejisi” isimli dokümanında kullanılmıştır. 1983’te kurulan Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından kaleme alınan ve aynı zamanda da Brundlant Raporu olarak da bilinen “Ortak Geleceğimiz” başlıklı doküman sayesinde bu terimin kullanımı tüm dünyada yaygın hale gelmiştir. “Ortak Geleceğimiz” başlıklı bu dokümanda, Sürdürülebilir Kalkınma aşağıdaki şekilde tanımlanmıştır:

“Sürdürülebilir Kalkınma şimdiki ihtiyaçların, gelecek kuşakların ihtiyaçlarının sağlanmasına yönelik kaynak ve yetenekleri kısıtlanmaksızın karşılanmasıdır (WCED, 1987: 43-44).”

Bu tanım iki yaklaşıma dayalıdır. İlk yaklaşım, anthropocentric (insan merkezli) yaklaşımda insan merkeze yerleştirir ve insanların, özellikle yoksulların, bugünkü ve gelecekteki temel ihtiyaçlarının karşılanmasına yoğunlaşır. İkinci yaklaşım, ecocentric (çevre merkezli) bir şekilde, ekolojik dengeyi merkeze yerleştirir ve insanoğlunun ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla yapılan girişimlerin sonucu olarak doğal çevrenin bugünün ve geleceğin ihtiyaçlarını karşılamaya yeteneğinin kısıtlanmamasını hedefler. Bu tanımla, bireyler arasındaki ekonomik eşitsizliğe ek olarak kuşaklar arasındaki fırsat eşitsizliği sorunu ortaya çıkmaktadır. Ancak, toplam dünya nüfusunun yarısından fazla bir bölümünün ve gelişmekte olan ülkelerde günde bir dolardan daha aza yaşayan 1.3 milyar insanın yüzde yetmişinin kadınlardan oluştuğu düşünüldüğünde, sürdürülebilir kalkınma olgusunun temelinde yer alan fırsat eşitsizliği sorunun sadece kuşaklar arasında varolmadığı aynı zamanda da aynı kuşakta yaşayan cinsler arasında da söz konusu olduğu ortaya çıkmaktadır. Oysa ki; Fırsat Eşitliği, tüm insanlara, cins, dil, din, fiziksel özellikler, etnik köken farkı gözetmeksizin, eğitim, sağlık, barınma, sosyal güvenlik hakları gibi alanlarda eşit şans tanımak anlamına gelir.

Cinsiyet eşitliği, kadın ve erkeklerin, sosyal değerler, şanslar, kaynaklar ve kazanımlar anlamında eşit haklara sahip olmaları gerektiğini savunur. Dolayısıyla, fırsat eşitliği, cinsiyet eşitliği sağlanmadan bütünlüğünü koruyamaz. Tüm ulusal ve uluslar arası süreçlerde, sürdürülebilir kalkınmanın vazgeçilmez bir koşulu olarak, tüm insanlara fırsat eşitliği sağlanarak yoksulluğun ortadan kaldırılması için, kadına ayrı bir önem atfedilmeli ve cinsiyet eşitliği konusu, karar verme prosedürlerine tümüyle dahil edilmelidir. Ancak, cinsiyet eşitliğinin sağlanabilmesi için gerçekleştirilecek faaliyetlerde, ayrıntılı planlamaya gereksinim duyulmaktadır. Cinsiyet Anayol Stratejisine göre; kadınlar ve erkekler için önem taşıyan konuların ve onların deneyimlerinin tüm siyasi, ekonomik, çevresel ve toplumsal sahalardaki politika ve programların tasarımında, uygulamasında, kontrolünde ve değerlendirmesinde ayrılmaz bir boyut haline getirilmeli ve böylece kadın ve erkeklerin eşit olmayan faydalar sağlanmasına son verilmelidir (Walby, 2003: 2).

Cinsiyet ana yol stratejisi aşağıdaki olumlu eylemleri gerektirir:

- Siyaset düzeyinde, cinsiyet eşitliği mücadelesinin görünür kılınması
- Program düzeyinde, cinsiyet eşitliği için fırsatlar yaratacak tüm enerji müdahalelerinin sağlanarak kadınların güç kazanması
- Örgütsel düzeyde, kadınlara erkeklerle eşit fırsatlar sağlanması.
-

A-BM POLİTİKALARI VE KADIN

Geçen on yılda doğal kaynaklardaki tükenmenin, doğal sistemlerdeki bozulmanın ve çevreyi kirleten maddelerin yarattığı tehlikelerin ciddi olarak farkına varılmıştır. Bu kötü koşullar kırılğan eko sistemleri tahrip etmekte, toplumları ve özellikle kadınları üretken faaliyetlerden alı koymakta ve güvenli bir çevre için

gittikçe artan bir tehdit oluşturmaktadır. Yoksulluk ve çevresel bozulma karşılıklı ilişki içerisinde. Küresel çevre koşullarında süregelen bozulmanın ana nedeni, özellikle sanayileşmiş ülkelerde var olan sürdürülemez tüketim ve üretim modelidir. Küresel ısınmanın bir sonucu olarak deniz seviyesinin yükselmesi, ada ülkelerinde ve sahillerde yaşayan insanlar için ağır ve ani bir tehdit oluşturmaktadır. Kloroflorokarbonlar, halojenler ve metil bromid gibi (ki onlar plastiklerden yapılmıştır) ozon tabakasını delen maddelerin kullanımı atmosferi acımasızca etkilemekte, böylece zararlı ultraviyole ışınların aşırı bir şekilde yer yüzeyine ulaşmasına izin vermektedir. Bu ışınlar deri kanserini, göz hastalıklarını ve bağışıklık sistemlerindeki zayıflamayı daha da arttırarak insan sağlığı üzerinde çok kötü etkiler yaratmakta ve ayrıca da ürünlere ve okyanus yaşamına zarar vererek, ekolojik dengeyi bozmaktadır. Ekolojik Denge'nin bozulması sonucunda oluşan fırtınalar, tayfunlar, diğer doğal afetler ile şiddet, silahlanma, savaşlar, nükleer silah denemeleri ve yabancı işgaller ise çevresel bozulmaya katkı yaratan diğer unsurlardır.

Ekolojik Denge'nin bozulmasının, kadınların ve çocukların üzerinde daha büyük bir etkisi vardır. Özellikle, yoksul kadınlar, ailelerinin yiyecek yakıt ve su ihtiyaçlarını temel modern altyapı tesislerinin yardımı olmasa da karşılamakla yükümlüdürler, ısınmak ve yemek pişirmek için odun, kömür, tezek gibi geleneksel yakıtlara ulaşabilmek için büyük zaman ve fiziksel güç harcamak zorundadırlar. Kırsal kesimdeki kadınlar kendi yiyeceklerini, herhangi bir motorlu tarım aracı olmaksızın, yetiştirmek ve işlemek zorundadırlar ve evlerinde akan su veya motorlu su pompası yoksa, kadınlar hergün çeşmelerden veya büyük olasılıkla kirli kuyular, nehirler ve kaynaklardan su taşımak için ayrıca zaman harcamaya mecburdurlar.

Yemek pişirmek ya da ısınma sağlamak için açık ateşe yakın olarak çalışan ve gazlara, partiküllere ve karbon monoksitine maruz kalan kadınlar; kapalı alanda hava kirlenmesi sonucu yüksek oranda zatürree, astım, bronşit, verem, katarakt ve akciğer kanserine yakalanma riski taşımaktadırlar. Oysa ki, kadınlar, ekosistem yönetimi, çevrenin korunması doğal kaynakları kullanma, atıkları ve aşırı tüketimi en aza indirme, atıkların işlenip kullanılması gibi konularda liderlik rolü üstlenerek çevresel ahlak oluşturulmasında önderlik yapabilirler. Kadınlar, cinsler arası fırsat eşitsizliği sorunu nedeniyle çevreci, şehir planlamacı, ziraatçı, deniz bilimcisi olabilmek için yeterli eğitimi alamamakta alsalar bile bölgesel, ulusal ve uluslararası seviyelerde, politika üretme kapasitesine sahip resmi kurum ve kuruluşlarda, çoğunlukla yetersiz oranda temsil edilmektedirler. Kadınlar; çoğu zaman çevre kalitesine çok büyük ölçüde etki eden kararlar alan mali kurumların ve şirketlerin yönetiminde eşit katılımcı olarak yer alamamaktadırlar. BM tarafından hazırlanan tüm yoksulluk raporlarında, kadın, çevre ve enerji konularının bir arada değerlendirildiği bilinmektedir. Ayrıca, Sürdürülebilir Kalkınma anlamında BM'de gerçekleştirilen uluslararası süreçlere göz atıldığında, cinsiyet eşitliği konusunun, çevresel, sosyal ve ekonomik alanlarda ki tüm karar verme prosedürlerine dahil edildiği de görülmektedir:

1992'de Stokholm'deki Birleşmiş Milletler Konferansı'nda, İnsani bir Çevre için, enerji öncelikli stres kaynağı olarak ele alınmıştır.

1992'de Rio de Janeiro'daki Birleşmiş Milletler Çevre ve Gelişim Konferansı'nda (Dünya Zirvesi); enerjiye, iklim değişikliklerine olan etkisi bağlamında değerlendirilmiştir. Buna karşın, eylem planında, enerjiye ayrılmış bir bölüm yoktur, üzerinde durulan nokta, kalkınmanın faydalarının hem erkek hem kadın tüm insanlara ulaşmasıdır. Ancak, kadının ilerlemesi, Sürdürülebilir Kalkınma da esas bir unsur olarak tanınmış ve kadınlar Sürdürülebilir Kalkınma'ya girdi sağlayan ana hissedar grubu olarak tanımlanmıştır.

1994'de Kahire'deki Nüfus Konferansı'nda enerji fakirliği kadınlar üzerinde aşırı etkisi olan bir problem olarak ele alınmıştır çünkü kalkınmakta olan ülkelerdeki günde bir dolardan aza yaşayan 1 milyar insanın yüzde yetmiş kadındır.

1994'de Dünya Zirvesinde imzalanan **Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Konvensiyonu** yürürlüğe girmiştir. Konvensiyonda, özellikle gaz yarıllarının azaltılmasına yoğunlaşmıştır.

1995'de Kopenhag'daki **Toplumsal Kalkınma Dünya Zirvesinde**, enerji sektöründe çalışan bir kısım kadın bir araya gelerek ENERJIA'yı kurmuşlardır. Energia'nın temel amacı enerji uzmanları ile cinsiyet uzmanları arasında bağlantı kurmak ve enerji sorunları anlamında, toplumsal bilinci arttırmaktır.

1995'de Pekin'deki Dördüncü **Dünya Kadın Konferansı'nda**; kadınların doğal kaynakların korunması ve idaresi ile çevrenin himaye edilmesine ilişkin verdikleri katkıların yeterli itibar ve destek görmediğine değinilmiştir. Ayrıca, hükümetlerin ve diğer karar verici mekanizmaların, cinsiyet perspektifini tüm programlara ve politikalara sokmalarının önemi üzerinde durulmuştur.

2001'de, **9. Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu'nun** toplantısında alınan kararların çoğu cinsiyet eşitliği perspektifinin önemli bir yansıması olmuştur. Örneğin, Temel bir insan hakkı olarak tüm insanların, özellikle kızların, genç ve yetişkin kadınların eğitim düzeyinin artırılması, bilim ve teknolojide dahil olmak üzere, her alanda ve her koşulda kadınların ve erkeklerin eşit olarak katılımının sağlanması, Kadınlar ve erkekler arasında ki eşitlik temin edilerek katılımcı demokrasinin güçlendirilmesi, komisyonun aldığı önemli kararlar arasındadır.

2002'de Johannesburg'daki **Sürdürülebilir Kalkınma Dünya Zirvesi'nde (WSSD)** alınan kararlara göre, Kadın-erkek eşitlik temeline dayalı olarak; cinsiyet perspektiflerinin tüm politika ve stratejilere sokulması, kadına karşı şiddet ve ayrımcılığın tüm formlarının elimine edilmesi ve kadınların ve kız çocukların ekonomik fırsatlar, arazi, kredi alma, eğitim ve sağlık hizmetlerine tüm erişimlerinin sağlanarak statü, sağlık ve ekonomik refahlarının iyileştirilmesi yollarıyla kadınların karar verme mekanizmalarının tüm aşamalarına eşit erişim ve eksiksiz katılımlarının artırılması sağlanmalıdır.

B- AB POLİTİKALARI VE KADIN

Kadın- Erkek eşitliği, 1957'de Büyük Avrupa Projesi'nin oluşumuyla bir müzakere konusu olmuş, ve 48 yılda, cinsiyet eşitliği alanında kayda değer bir gelişme başarılmıştır. Cinsiyet Perspektifi ile ilgili olumlu adımlar, sosyal ve çevresel politikalarından çok ekonomi politikaları anlamında atılmıştır. Avrupa Birliği tarihine "cinsiyet eşitliği" açısından baktığımızda, bugünkü durumun uzun soluklu ve zorlu mücadelelerin bir sonucu olduğunu görürüz. Tarihsel olarak, kadınlara dair münazara konularının görülürlüğü, kurucu anlaşmalardan biri olan Roma Anlaşmasının (1957) 119. maddesi ile gerçekleşmiştir. Eşit işe eşit ücret şartının 1957 Roma Anlaşmasının kapsamına alınmasını aslen talep eden Fransız delegasyonudur. Fransa, o zamanlarda eşit ödeme kanunlarına sahip olan tek ülke olduğundan ve Fransız işverenler bu konuyu üye devletler arasındaki haklı ve eşit rekabete bir engel olarak, anlaşmanın kapsamına sokturmuşlardır. Ancak, bu madde Üye Devletlerde uygulamaya konulamamıştır. Buna karşın, ilki Vogel-Polsky olmak üzere ve diğer öncü kadın avukatların, Avrupa Adalet Mahkemesinde ilgili hukuk davaları açmaları sonucu, Madde 119 ilk kez Belçika'da uygulanmaya başlanmış ve diğer Üye Ülkeler de bu örneği izlemiştir.

Bugün, "Kadın Hakları"nın Avrupa Birliği'nde kabul edilmesinin başlangıç noktası olarak görülebilecek bu madde tadil edilmiş şekliyle Amsterdam Anlaşmasının (1997) 141. Maddesi'nde yer almaktadır. Bu maddeye göre, "Birliğe üye olan her devlet, eşit ya da eşdeğer işe kadın erkek ayrımcılığı yapmadan eşit ödeme yapılmasını sağlamak zorundadır". Bu anlaşmanın "cinsiyet eşitliği" ile ilgili diğer maddeleri 2., 3., 13. ve 137. Maddelerdir. Avrupa Birliği Anlaşması olarak da bilinen 1997 tarihli Amsterdam Antlaşması'nın, 3. Maddesi, Pekin'de yapılan Birleşmiş Milletler Dördüncü Dünya Kadınları Konferansı'nın (1995) önemli

sonuçlarından biri olarak görülebilecek “anayol stratejisi- gender mainstreaming” ni Topluluk politikalarına dâhil etmesi açısından önemlidir. Bu maddeye göre, Avrupa Birliği ilk kez, Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Perspektifini istihdam politikaları ile sınırlamayıp tüm politik alanlara entegre edilmesini öngörmüştür.

SONUÇ

Tüm bu söylenenler ışığında, Sürdürülebilir Kalkınma, kadınların ekolojik açıdan sağlıklı bir çevre için sahip oldukları deneyimlere başvurulmadan, çevresel yönetime kadınların katkısı sağlanmadan, ulaşılamaz bir hedef olarak kalacaktır.

Kaynakça:

- Adams, C. (1995). *Eco-feminism and the Sacred*, Continuum, New York.
- Armstrong, S. J., and Botzler, R. G. (2004). *Environmental Ethics: Divergence and Convergence*, 3rd Edition, McGraw Hill, New York.
- Cudworth, E. (2005). *Developing Eco-feminist Theory: The Complexity of Difference*, London, Palgrave Macmillan.
- Gaard, G. (1993). *Ecofeminism: Women, Animals, Nature*, Temple University Press, Philadelphia.
- Gökalp, E. (2005). *The European Union Gender Equality Policies and Their Implications for Turkey*, Published MSc. Thesis, Middle East Technical University, Department of Sociology, Ankara.
- Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü (2003). *Pekin+5 Siyasi Deklarasyonu ve Sonuç Belgesi: Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu*, Mart 2003, Ankara.
- Merchant, C. (1996). *Earthcare: Women and the Environment*, Routledge: New York.
- Mies, M. and Shiva, V. (1993). *Ecofeminism*, Fernwood Publications- Zed Books, London& New Jersey.
- Miller, V., Hallstein, M. and Quass, S. (1996). “Feminist Politics and Environmental Justice”, *Feminist Political Ecology*, Great Britain.
- Plumwood, V. (2004). “Nature, Self and Gender: Feminism, Environmental Philosophy, and the Critique of Rationalism”, *Environmental Ethics*, ed. Robert Elliot, Oxford University.
- Pojman, L. P. (2005). *Environmental Ethics*, Thomson Wadsworth, 4th Edition, Kanada.
- Salleh, A. (1997). *Ecofeminism as Politics: Nature, Marx and the Postmodern*, Zed Books, London&New York.
- UNDP (2004). *Gender and Energy for Sustainable Development: A Toolkit and Source Guide*, December 2004, United Nations- New York.
- UNEP Policy Series (2006), *Women and the Environment*, United Nations Environment Programme, December 2006.
- Walby, S. (2003). “Gender Mainstreaming: Productive Tensions in Theory and Practice”, Contribution to ESRC Gender Mainstreaming Seminars, 2003-4.
- Warren, K. J., and Cheney, J. (2003). *Ecological Feminism and Ecosystem Ecology*, Blackwell, Malden- USA.
- WCED, (1987), *Our Common Future, Commission on Environment and Development*, Oxford University Press, Oxford, UK.
- Wenz, P. (2001). *Environmental Ethics Today*, Oxford University Press, New York.

TEKSTİL SEKTÖRÜNDE ETİK YAKLAŞIMLAR

Sema PALAMUTÇU

Pamukkale Üniversitesi, Tekstil Mühendisliği Bölümü

Nalan DEVRENT

Pamukkale Üniversitesi, Tekstil Mühendisliği Bölümü

Özet: *Tekstil ürünleri yaşam için gerekli en temel ihtiyaçlardan bir tanesi olan örtünme ihtiyacını karşılamak amacıyla geliştirilmiştir. Ancak günümüzde mevcut tekstil ürün çeşitliliği ve bu ürünlerin kullanım alanları incelendiğinde, tekstil sektörünün örtünme amacı dışında otomotiv, jeoloji, tıp, nano teknoloji gibi çok farklı sektörlerle hizmet ettiği görülmektedir.*

Kullanım alanları ve üretim yöntemleri dikkate alındığında önceleri sadece zanaat ve sanat alanlarında faaliyet gösteren tekstil üretimi, endüstri devrimindeki makineleşme ile beraber önemli bir ivme kazanarak sektör haline gelmiştir. Tekstil ve hazır giyim sektörü genel üretim teknolojileri açısından incelendiğinde emek yoğun bir sektör özelliği taşımaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerde genellikle sanayileşmenin ilk basamaklarından bir tanesi olan tekstil sektörü istihdam, üretim ve ihracat uygulamaları açısından öncü bir sektör olup, bu alanlardaki etik kuralların işletilmesi, tekstil sektörünü takiben gelişecek olan diğer sektörlerin de etik kurallar açısından bilinçlenmesine yardımcı olacaktır. Gelişmiş ülkelerde ise özellikle tüketim alışkanlıkları ve çevre kirliliği açısından yeni etik yapılanmanın oluşması ve yaygınlaşması gerekmektedir.

Anahtar sözcükler: tekstil, konfeksiyon, çevre, tüketici davranışları

Abstract: *Textile products have been designed and manufactured only for the purposes of coverage and protection since the prehistoric ages. However textile product variability and definition of textile products have lately been widened tremendously, as automotive-textiles, geo-textiles, medical textiles, nanotextiles.*

Textile manufacturing has become a big industrial sector after industrial revolution age, that textile products are started to be manufactured as industrial items instead of as art and craft pieces.

Textile sector, as labor intensive manufacturing sector, is generally a locomotiv sector for the developing countries. It is a model sector for the other possible industrial sectors from the practical view point of employment, large scale production, and export. A settled ethical structure of textile production and business frame would help such countries to improve their bussiness, manufacturing, and industries on the strong ethical background. Introduction of new ethical approaches are also a fatal need for the developed countries to reshape their vision on environmental matters and consumer behaviours.

Keywords: textile, clothing, environment, consumer behaviours

1. GİRİŞ

Etik, Yunanca kökenli bir sözcük olup, töre, ahlak, tutum, davranış anlamına gelen “etos” sözcüğünden türetilmiştir. Etik sözcüğünün Türkçe karşılığı “törebilim” olarak bilinmektedir. Törebilimin konusu; iyi, doğru davranışlarla, kötü, yanlış davranışların kurallarını saptamak, hangi yasaklara, hangi kurallara, hangi koşullar altında neden uyulması ya da uyulmaması gerektiğini araştırmaktır.

Tekstil üretim ve tüketim süreçleri toplumsal hayatımızı önemli ölçüde etkilemektedir. Genel olarak emek yoğun bir sektör olan tekstil

sektörünün üretim süreçleri de doğrudan veya dolaylı olarak tüm canlıların yaşamında önemli etkiye sahiptir. Tarihsel süreç içinde önceleri temel ihtiyaç olan, daha sonra ise toplum içinde statü sembolü haline gelmiş olan tekstil ürünleri, günlük hayatın çok çeşitli alanlarında karşılaştığımız, temel ihtiyaç, teknik uygulamalar, tıbbi uygulamalar, ileri teknoloji ürünleri gibi çok çeşitli alanlarda karşımıza çıkmaktadır. Emek yoğun, enerji yoğun, üretim yoğun, kimyasal yoğun, tüketim yoğun, atık yoğun, iletişim yoğun büyük bir sektör olan global tekstil sektörü üretim, satış, kullanma ve eskitip atma süreçlerinde pek çok noktada etik kuralların işletilmesi gereken büyük bir sektördür.

2. KÜRESEL TEKSTİL SEKTÖRÜ, UYGULAMALAR VE ETİK ANLAYIŞ

Tekstil ve hazır giyim sektörü ülkelerin gelişmesinde lokomotif sektördür. Sanayi devriminden sonra başta İngiltere olmak üzere, pek çok sanayileşmiş ülkenin kalkınma sürecinde tekstil ve hazır giyim sektörünün öncü sektör olduğu görülmektedir. Ekonomik kalkınmanın ileri aşamalarına ulaşmış, gelişmiş ülkelerde ise tekstil ve hazır giyim sektörünün imalat sanayi içindeki payı azalmakta ve tekstil imalatı gelişmekte olan ülkelere doğru hareket etmektedir. Sektörde emek yoğun olmayan ancak teknoloji, bilgi ve iyi eğitim gerektiren alanlar gelişmiş ülkelerin denetiminde kalmaktadır.

Emek-yoğun bir sanayi olan tekstil ve hazır giyim sektöründe, gelişmekte olan ülkeler, gelişmiş ülkelere göre emek maliyetlerinin düşük olması nedeniyle karşılaştırmalı bir üstünlüğe sahiptir. Gelişmekte olan ülkeler bu üstünlüklerini, kalkınmaları için kullanmak isterken, gelişmiş ülkeler de kullandıkları kotalar için başka alanlarda taviz istemektedirler. Ancak, 31 Aralık 2004 tarihinde kotaların kalktığı yeni bir rekabet ortamı ortaya çıkmıştır. Bu yeni rekabet ortamı, tekstil ve hazır giyim sektörünün üretim ve ihracat yapısında radikal değişikliklere neden olmaya başlamıştır. Kotaların kalkmasıyla orta ve uzun vadede sektörde yaşanması beklenen değişimler şu şekilde özetlenmektedir (Efe, 2005) ;

- Avrupa, Kuzey Amerika ve Japonya gibi büyük pazarlarda rekabet yoğunlaşacak ve zaten gerileme trendinde olan ihracat fiyatları daha da düşecektir.
- Ekonomilerinde tekstil ve hazır giyim önemli yer tuttuğu gelişmekte olan ülkeler arasındaki rekabet artacaktır. Bu nedenle, yeni ortama uyum sağlayamayan üreticilerin zaman içinde mevcut pazarlarını kaybetme tehlikesi gündeme gelebilecektir.
- Kotaların kalkmasıyla birlikte, “anti-damping soruşturmaları” ithalatçı ve ihracatçı ülkelerin yeni tartışma gündemini oluşturacaktır. Bunun yanında, uluslararası ticarete pek çok sanayi ürününde rastlandığı üzere, ithalatçı ülkelerin tarife-dışı engellere (örneğin; etiketleme, çevre standartları, çocuk işçi çalıştırılıp çalıştırılmaması vb.) başvurusu söz konusu olabilecektir. Böyle bir durum, uluslararası tekstil ve hazır giyim ticaret hacmini daraltıcı yönde etki yapabilecektir.

Kotalar kalktığı için artık yeni bir “Tekstil Dünya Düzeni”nin de oluşma süreci başlamıştır. Yeni düzende; tekstil ve hazır giyim sektörünün insanların gelecekteki “yaşam felsefesini” ve “alışverişe yansyan davranışlarını” yakın takibe alması gerekecektir.

2.1. Üretim Yerlerinin Denetimi ve Çocuk İşçi Çalıştırılması

Özellikle, Batı pazarlarında “sosyal etik duygular” artmaktadır. Gelecekte daha da yoğunlaşması beklenen bu akım nedeniyle, “insan ve çocuk haklarına” saygı göstermeyen üretici ülkeler, bu pazarlarda “kara listeye” alınabilecek ve uluslararası “etik kurallarına” uymayanların ürünleri “boykot” edilerek cezalandırılması söz konusu olmaktadır. Ünlü firmalar yıllar boyunca elde ettikleri olumlu imajı koruyabilmek için bu konuda hassasiyet göstermeye başlamıştır. Tüketici karşısında mağdur duruma düşen markalar da bunun acısını üreticilerden çıkarmaktadır (Özcan, 2004).

Hazır giyim sektöründeki ihracatçıyı doğrudan ilgilendiren ‘insan haklarına uygun üretim’ anlayışı, dünya markaları için üretim yapan firmaları yakından ilgilendirmektedir. Avrupalı müşteriye mal satabilmek için üretim şartlarının da evrensel insan hakları standartlarında olması gerekmektedir. Günümüz şartlarında bir üretim markası olabilmek için ihraç edilecek ürünün çok kaliteli olması artık yeterli değildir. Çocuk ve kaçak işçi çalıştırılmamasından, işyerinde metrekareye düşen tuvalet sayısına; çalışana hiçbir yasak koyamamaktan, doğal afetler için kurulan kurtarma ekiplerine kadar birçok özellik “üretimde marka” olabilmenin şartları arasında yer almaktadır.

Çok uluslu markaların imajlarına verdikleri önem ve batı ülkelerindeki bilinçli tüketicinin talepleri, özellikle hazır giyim sektöründe kalite kontrol işinin bir sektöre dönüşmesine yol açmıştır. Kalite ve insan hakları konusundaki hassasiyetler sonucunda ortaya çıkmış olan kalite kontrol sektörü, ihracatçı firmaların ürünlerinin kalitesini denetleyen özel firmalar ortaya çıkmasına ve sayılarının artmasına olanak sağlamıştır (Özcan, 2004).

Uluslararası Çalışma Örgütü İLO’nun yayınladığı rapora göre, dünyada yaklaşık 200 milyon çocuk işçi bulunmakta ve çocuklar uzun saatler boyunca çalışmak zorunda bırakıldığı için, okul ve oyun gibi temel haklarından mahrum kalmaktadır. Çoğu çocuk işçiler okula gidemekte ve küçük yaşta çalışmaya başlamaktadır. Üstelik aralarında çalışma süreleri 15 saati bulan çocuklar da bulunmaktadır. Bu durum ise çocuk işçilerin beden ve akıl sağlığının zarar görmesine neden olmaktadır. Çocuk iş gücü kullanımı tarih öncesi dönemlerden bu yana devam etmekte olan ve endüstri devriminden sonra çok daha yoğun olarak görülen, günümüzde de halen devam etmekte olan bir sorundur. Çocuk iş gücü kullanımını engellemeye yönelik çeşitli yasal önlemler alınmış olmasına rağmen çocukların zor durumdaki aileleriyle parasal destek sağlandığı düşüncesi ve çocuk iş gücünün ucuzluğu nedeniyle yasal önlemler yeterince caydırıcı olamamaktadır (7, 8).

2.2. Çevre Dostu Ürün ve Üretim Yöntemlerinin Kullanımı

Çevre dostu üretim kavramı, doğal ürünlerin tercih edilmesi ve üretim sırasında kullanılan kimyasal maddelerin yeniden değerlendirilmesi ile ilgili tüketici bilinçlenmesi ve teknolojik gelişmeler sonucunda eko tekstil ve eko amblemli ürünler piyasada yer almaya başlamıştır (Kurtoglu, 2004).

Gelişen teknoloji çevre kirliliğini de beraberinde getirmiştir. İncelen ozon tabakası, azalan yeşil alanlar, artan hava ve su kirliliği gibi olumsuzluklar karşısında, özellikle gelişmiş ülkelerde duyarlı bir kamuoyu oluşmaya başlamıştır. Hem sanayileşmeyi sürdürmek hem de çevreyi koruyabilmek için yeni önlemler düşünölmeye başlanmıştır. Yapılan araştırmalar ile kirllettikten sonra temizlemenin maliyetinin, kirlletmeden önce alınacak tedbirlerin maliyetinden daha fazla olduğu, ayrıca bozulan ekolojik dengenin tekrar eski haline getirilmesinin mümkün olmadığı görölmüştür. Batı Avrupa ülkelerine, özellikle Almanya’ya ihracat yapan tekstil sanayicileri

için tekstil mamullerinin ekolojik olarak üretilmeleri olmazsa olmaz bir koşul haline gelmiş durumdadır.

“Ekolojik tekstil” veya “eko tekstil”, elyaf halinden bitmiş halde ürün oluncaya kadarki tüm işlem basamaklarında çevre gözetilerek üretilmiş, kullanım aşamasında kullanıcıya zarar vermeyen ve kullanıldıktan sonra atılacak olan ürünün tekrar geriye kazanılır veya çevreye zararsız ürünlere dönüşebilen ürün olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda tekstil ürünlerinin üretimleri sürecinde, hammaddenin elde edilişi, kullanılan kimyasallar, atıksu, işyerinde gürültü düzeyi, baca gazı gibi çevre ve insan sağlığıyla ilgili konular ekolojik tekstil ürünleriyle ilgili çalışmaların ana hatlarını oluşturmaktadır (1, Öktem, 2005, Güngör, 2005).

Tekstil sektörü en fazla su, hava ve kimyasal madde tüketen ve enerji tüketen endüstri dallarından birisidir. Özellikle terbiye işletmelerinde tekstil mamullerini boyama ve kimyasal işlemlere tabi tutulmaktadır. Eko tekstiller kavramı içinde kalan üretim ekolojisi; bu işlem aşamalarında ortaya çıkan, insana ve çevreye zararlı atıklarla ilgilenmektedir (Kurtoğlu,2004).

2.3. Tekstil Üretiminde Kullanılan Boyarmaddeler ve Bitim İşlemleri

Tekstil ürünlerinin boyanmasında günümüzde daha çok sentetik esaslı boyarmaddeler kullanılmaktadır. Sentetik boyarmaddeler, kimyasal yapıları açısından petrol ürünlerine dayanmaktadır, doğal boyarmaddelere göre daha uygun maliyetle üretilmektedir, uygulaması daha kolaydır ve kaliteleri daha iyidir. Fakat günümüzde en çok kullanılan boyarmaddelerin %70’i kimyasal yapıları açısından azo grubu boyarmaddeler olup, bunlardan bazıları kanserojen etki göstermektedir. Sentetik azo boyarmaddelerinden bazıları üretimleri sırasında kuvvetli toksik özellik göstermektedir ve üretim koşullarına bağlı olarak toksik ağır metallerin yanında kalıntılar içermektedir. Kimyasal liflerin boyanması sırasında boyamayı hızlandırmak amacıyla organik çözücüler (carrier) kullanılmakta ve çoğu insan sağlığına zararlı olan bu kimyasal maddeler tekstil mamulünden uzaklaştırılamamaktadır. (Kurtoğlu, 2004).

Pamuklu kumaşlarda buruşmazlık ve su geçirmezlik gibi bitim işlemleri için reçine esaslı kimyasal maddeler kullanılmaktadır. İşlem sırasında ise, formaldehit açığa çıkmaktadır. Formaldehidin cildi tahriş durumunda epidermik dokuların kangreni gözlenmektedir. Formaldehit buharlarının solunmasıyla göz, boğaz ve burun salgısı artmakta, bronşit, öksürük görülebilmektedir. Bu nedenle formaldehitle çalışan işletmelerde formaldehit konsantrasyonunun 5 ppm’i geçmemesi ve ayrıca koruyucu elbise, eldiven ve maske kullanılması gerekmektedir. Giysiler üzerindeki formaldehit de insan vücuduna üst solumun yollarının tahrişi, gözlerinin yanması, alerjik etki, cilt tahrişlerine ve en önemlisi de kanserojen etkiye sahiptir. Bu nedenle formaldehitin tekstil mamulü üzerindeki derişiminin belirli sınırları geçmemesi gerekmektedir.

Epoksitler; krom, cıva, kurşun, kadmiyum, kobalt, nikel, bakır, çinko gibi ağır metal iyonları da, dermatolojik hastalıklara, ülsere, akciğer ve cilt kanserlerine, sinir sistemi ve vücut verimliliğinde düşmelere, alerjiye ve toksik etkilere sebep olmaktadır.

Tekstil mamulleri kimyasal işlemler sırasında asit ve bazlarla işlem görmektedir. Tekstil mamulü üzerinde kalabilecek baz ve asit atıkları, nemli ortamda cildi tahriş edebilmektedir. Bu nedenle tekstil mamulünün pH değeri, insan derisinin normal pH değeri ile aynı yani 5,5 olmalıdır.

Pek çok tüketicide çevresel tekstil bilincinin artması ile birlikte; birçok tekstil üreticisi ve satıcıları, ürünleri üzerinde çevre dostu, doğal gibi terimler kullanarak avantaj sağlamaya çalışmaktadırlar. Firmalara özgü olan bu ilk jenerasyon eko etiketleri ve eko iddialarına altyapı oluşturabilecek çok az toksikolojik bilgi olduğu düşünülmekte ve konuya ait örneklerin sayısı her geçen

gün artmaktadır. Bazen bu tür bilgilendirici etiketler tamamen bir pazarlama aracı olarak kullanılmakta ve yanıltıcı olabilmektedir. Bu tür etiket kullanılan ürün sayısının çoğalması, tüketiciyi bilgilendirme yerine karışıklıklara neden olmaya başlamıştır. Bunun sonucunda birçok enstitü ve profesyonel kuruluş eko etiketi kullanılması için tekstil mamullerinin toksikolojisini belirleyen kriter listeleri hazırlamışlardır.

“Öko-tex Standart 100” tüm tekstil ürünleri için geçerli düzenlemeleri, kalite kontrolünün oluşturulmasını, test metodlarının tanımını ve uygulama kurallarını kapsamaktadır. Bu standarda göre tekstil ve hazır giyim ürünlerinde ekolojik açıdan zararlı maddelerin analiz yöntemleri kurala bağlanmış, aynı zamanda bu zararlı maddelerin her biri için bilimsel olan geçerli sınır değerleri verilmiştir (1, Öktem,2005, Güngör,2005).

2.4. Tekstil Atıksuları ve Atıksulardaki Kimyasal Maddelerin Çevreye Olumsuz Etkileri

Tekstil sanayiinde yüksek miktarlarda su kullanılmaktadır. Bir tekstil ürününün başlangıcından mamul hale gelene kadar kullanılan su büyük hacimler oluşturmaktadır. Tekstil mamullerinin cinsine ve proses adımlarına göre içerik ve etkileşimlerine bağlı olarak, farklı kimyasal maddeler içeren büyük miktarlarda atıksu ortaya çıkmaktadır.

Sentetik boyalar, pek çok sanayi dalında olduğu gibi tekstil sanayisinde de yaygın olarak kullanılmaktadır ve sentetik boyaaların yaklaşık %15'inin, atık sularla doğaya verildiği tekstil endüstrisi, kirletici parametreler yönünden çevre kirlenmesinde önemli bir yer tutmaktadır. Çoğu tekstil işletmelerin atık suları, ya arıtılmadan direkt olarak ya da yeterli bir arıtım yapılmadan ırmak, göl ya da denizlere boşaltılmaktadır. Boyalı sular ışık geçirgenliğini azaltarak buldukları ortamlardaki foto sentetik aktivitenin düşmesine yol açmakta, içerdikleri metaller, klor bileşikleri gibi çeşitli toksik maddelerle de sulardaki canlılara ve çevreye zarar vermektedir. Renkli atık suların doğrudan alıcı ortama deşarj edilmesinde anaerobik şartlarda toksik-karsinojenik aromatik aminler oluşmaktadır. Bunun yanı sıra estetik açıdan da çevreye zarar vermesi gibi bir etkisi de vardır.

Boyamayı izleyen proseslerde daima bir miktar boyar madde boya eriyiğinde kalmakta ve bunlar çıkış suyunda yer almaktadır. Boyaların bir kısmı arıtma çıkışlarında giderilebilir, fakat bazı boyarmaddelerin giderilmesi oldukça zor olabilir ve bunlar biyolojik arıtmadan sonra bile devam edip, alıcı su ortamına deşarjda renkli bir su çıkışıyla sonuçlanabilir. Ayrıca kükürt bazlı bileşen içeren boyalar, biyolojik arıtma prosesleri için problemlere sebep olabilirler ve çıkış suyunda koku oluştururlar.

Atık sularda, canlıların kimyasal oksijen ihtiyacını (KOİ) etkileyen en önemli faktör, sudaki organik katıların parçalanmasıyla ortaya çıkan aşırı oksijen tüketimidir. Ayrıca buharlaştırma işlemlerinden sonra geriye kalan küçük tanecikler boyutundaki katı maddeler alıcı ortama olumsuz etki yapmaktadır. Tekstil terbiyesinde kullanılan pek çok kimyasal madde, sınır değerlerin üzerine çıktığı takdirde alıcı ortamı tehdit eden kimyasal maddeler arasında yer alır.

Tekstil işletmelerinde atık suları deşarj etmeden önce, en basit arıtma pH seviyesini düzenlemektir. Atık su deşarj edilmeden önce kabul edilebilir pH seviyesini ayarlamak için asit ve bazlar kullanılarak nötralizasyon sağlanabilir. Su kullanımının azaltılması ve suyun geri dönüşümünün sağlanması ile atık miktarı da önemli ölçüde azalacaktır. Bunun için de pek çok teknolojik olanak söz konusudur. Suyun tekrar kullanılmasını olanaklı hale getirilerek toplam su ihtiyacı azaltılabilir (2, 3, Kapdan, 2000).

Her türlü madde ya da enerji, doğal birikimin çok üstündeki miktarlarda çevreye katılması sonucu çevre kirliliği meydana gelmektedir. Kirlenme, hava, su ve toprak kirlenmesi olarak sınıflandırılmaktadır. Toprak kirliliği, temizlenmesi en zor, bazen de hiç mümkün olmayan tehlikeli bir ortam yaratır. Pek çok kimyasal madde, su ve toprak kirlenmesine neden olmaktadır. Verimli toprağın yok olmasından dolayı tarımsal üretimde düşme, kalite bozulması, vitamin zincirindeki eksikliklerin yanı sıra erozyonla taşınan topraklar denizlerde ve akarsularda bulanıklık oluşturarak su içi ekolojik dengeyi, olumsuz etkilemektedir.

Hava kirliliği, havayı oluşturan gazların oranlarının değişmesi ve zehirli gazların aşırı birikmesi olayıdır. Hava kirliliğine yol açan beş temel madde; karbon monoksit, parçacık halindeki maddeler, kükürt asitleri, hidrokarbonlar ve azot oksitlerdir. Havadan solunan karbon monoksit, kandaki oksijenin yerini alarak, vücuttaki hücrelere taşınan oksijen miktarının azalmasına yol açar. Kükürt oksitleri, solunum borusu ve akciğer dokularını etkileyerek, solunum sisteminde geçici ya da kalıcı rahatsızlıklara yol açabilir.

Doğal olarak kirlenmemiş bir su ortamında bulunan canlılar, o su ortamıyla belirli bir denge içindedirler. Tekstil işletmelerinden kaynaklı atık sular, kimyasal maddeler ve organik bileşikler içermektedirler ve bu maddeler suda çözülmüş olan oksijenin miktarının azalmasına neden olarak, suda yaşayan bitki ve hayvanların ölüm oranlarını artırmaktadır. Su kirliliğine sebep olan bir başka etken de atık ısıdır. Isıl kirlenme, biyolojik ve kimyasal tepkimeleri hızlandırır ve çözülmüş oksijen miktarının hızla azalmasına yol açar. Su sıcaklığı balıkların yaşamasına olanak vermeyecek düzeye yükselebilir. Bu durum, zararlı alglerin gelişmesine de ortam hazırlayarak, kirleticilerin etkisini çoğaltır. Tekstil işletmelerinde de özellikle de pek çok terbiye işlemlerinde yüksek sıcaklıkta su kullanılmaktadır ve bu su doğal sıcaklığına düşürülmeden çevreye verilirse, çevresel açıdan tehdit oluşturmaktadır. Tekstil atık suları önemli ölçüde tuz içermektedir ve inorganik tuzlar suda çözülmemektedir. Tekstil atık suları, yüzey üstü, yeraltı ve akarsularla karıştığı zaman içerdiği tuzu gittikleri ortama taşırlar. Dolayısıyla suların tuzlar tarafından kirlenmesi tuz içeriği fazla olan suların sulamada kullanılması problemlere neden olmaktadır. Tuz miktarın artması hem bitkinin zarar görmesine hem de toprağın veriminin düşerek çoraklaşmasına neden olmaktadır.

Tekstil atık sularının içerdiği bir başka madde de ağır metal iyonlarıdır. Zehir etkisi gösteren ağır metal iyonları suda az oranda olsa da insan sağlığına zarar vererek hastalıklara ve ölümlere yol açabilir. Ağır metaller önemli kirlenme grubu olduğu gibi, toksik ve kanserojen etki gösterir ve canlı organizmada birikme eğilimi gösterir. Yörenin iklim şartları, toprak özelliğine bağlı olarak toprakta birikir. Bitki tarafından topraktan alınan ağır metal iyonları, insana da geçerek insan sağlığını tehdit eder (4,5,6, Sönmez, 2004).

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde ne yazık ki yeterli çevre bilincine ulaşılmamıştır. Sanayii atık suları tam anlamıyla arıtılmadan çevreye verilmekte ve bunun sonucunda ekolojik denge bozulmaktadır. Tekstil sektörünün yoğun olduğu Denizli’de tekstil atık suları çevreye olumsuz bir şekilde etkilemektedir. Pamukkale Üniversitesi Kimya Mühendisliği bölümü tarafından yürütülmekte olan BAP projesinde Büyük Menderes havzasında kirlilik oranı yüksek seviyede bulunmuştur (Ülkü,2006).

3. SONUÇLAR

Küreselleşmeye başlayan yeni Dünya düzeninde “Gelişmiş Ülkeler” kendilerinin ve halklarının çıkarlarını göz önünde tutarak sözde demokratik ve özgürlükçü bir Dünya düzeni kurmaya çalışmaktadır. Söz konusu “Gelişmiş Ülkeler” kendi ülkelerinde gösterdikleri insan hakları, ekoloji, çevre gibi

hayatı konulara ne yazık ki “Az gelişmiş veya Gelişmekte Olan” ülkelerde hiç önem vermemektedirler. Bu nedenledir ki oluşturulmaya çalışılan bu yeni dünya düzeni, yeni sosyal patlamalara ve dünyanın ekolojik dengesini tamamıyla bozmaya gebe dir. “Gelişmiş Ülkeler” tarafından ilkel bir toplum olarak nitelenen bir Kızılderili atasözünde “Biz Bu Toprakları Torunlarımızdan Ödünç Aldık” denilmektedir. Oysaki sözde medeni toplum olan “Gelişmiş Ülkeler” kendi çıkarları doğrultusunda hareket ederek, dünyayı içinden çıkılmaz bir kaosa sürüklemektedirler. Buna göre “ilkel” olarak mı yoksa “gelişmiş” olarak mı nitelenen toplumlardan hangisinin daha medeni olduğu düşünülmesi ve sorgulanması gereken bir noktadır.

Kaynakça:

- Anon. (2005), İtkib Ar&Ge ve Mevzuat Şubesi, Tekstil ve Konfeksiyon Sektöründe Ekoloji ve Ekolojik Etiketler, Mart.
- Anon. (2006), Tekstil Sanayinde Anahtar Çevresel Konular, www.bcm.org.tr
- Anon. (2006), Üniversitemiz Biyoloji Bölümü Öğretim Elemanları Tekstil Atık Sularının Arıtılmasında, Yüksek Verimlilikle Kullanılabilecek Mikroorganizmaları Tespit Ettiler, Ankara Üniversitesi, Ünihaber, Sayı 67, 01-15.05, www.ankara.edu.tr.htm.
- Anon., (2006), Çevre Kirliliğine Genel Bakış, www.GülNet Internet Hizmetleri.htm.
- Anon., (2006), Tekstil ve Konfeksiyon Sektöründe Ekoloji ve Ekolojik Etiketler, www.itkib.org.tr.
- Anon., (2006), Su Kirliliği, www.suvakfi.htm.
- Anon., (2006), Sektörlerin Etiği Tedmer, “Türk İşgücünün İş Etiğine Yaklaşımı” Araştırması Raporu, http://www.tedmer.org.tr/documents/TEDMER_2005.ppt#1337,39
- Anon., (2006), Çocuk İşçiler ve Emeğin Sömürüsü, www.turkhukuksitesi.com.
- Efe, B., (2005) Sonrasında Türk Tekstil & Hazır Giyim Sektörü Rekabet Gücünü Nasıl Koruyacak? (I), Araştırma ve Meslekleri Geliştirme Müdürlüğü, Nisan.
- Güngör, R., (2005)Tekstil, Cildimiz ve Sağlık, Kozmetoloji Dergisi, Sayı:1, Cilt:4.
- Kapdan, İ.K., Kargı, F., (2000), Atıksulardan Tekstil Boyarmaddelerinin Adsorpsiyonlu Biyolojik Arıtma ile Giderimi, Turk J. Engin. Environ. Sci., 24, 161-169.
- Kurtoğlu, N., Şenol, D., (2004)Tekstil ve Ekolojiye Genel Bakış, Karsinojen ve Alerjik Etki Yapabilen Tekstil Kimyasalları, KSÜ Fen ve Mühendislik Dergisi 7(1).
- Öktem, Z., (2006), Tekstil Sektöründe Standartlar ve Ekolojik Gelişmeler, www.dtm.gov.tr.
- Özcan, Z., (2004), Donumuza kadar standart isteniyor, Sayı: 508, 30.08.
- Sönmez, İ., Kaplan, M., (2004), Demre Yöresi Seralarında Toprak Ve Sulama Sularının Tuz İçeriğinin Belirlenmesi, Akdeniz Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 17(2), 155-160.
- Ülkü, G., (2006), Denizli İli Merkezindeki Önemli Bazı Akarsuların Kirlilik Parametrelerinin Saptanması, Değerlendirilmesi ve Çevre Yönünden İncelenmesi, Yürütülmekte Olan PAÜ BAP Projesi.

CİNSEL TACİZ VE ERDEM ETİĞİ

Yrd. Doç. Dr. Barış PARKAN

Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Felsefe Bölümü

Özet: *Son yıllarda cinsel tacize ilişkin yasal ve kurumsal düzenlemelerle beraber cinsel taciz ile ilgili açılan dava sayılarında da bir artış olduğu gözlemlenebilir. Bu gözlem, geliştirilmekte olan cinsel taciz öğretisinin yaşanan etik sorunları engellemekten veya çözmekten uzak kaldığını, tersine yeni düşmanlıklar üretmekte olduğunu göstermektedir. Yazında cinsel taciz konusu çoklukla görev etiğinin kural koyucu yaklaşımıyla ele alınmaktadır. Bu yaklaşım, cinsel taciz konusunun psikolojik derinliğinin ve karmaşıklığının göz ardı edilmesine sebep olmanın yanı sıra, tartışmanın sürekli mağdura odaklanmasına da yol açmaktadır. Bu bildiriye ise mağdurun gördüğü zararı, mağdurun olayda oynadığı rolü ve sorumluluğu tartışmak yerine, cinsel tacizde bulunan kişiyi kendisine yönelterek, bu kişiyi kendisiyle ilgili nasıl bir mesaj verdiği üzerinde düşünmeye davet edeceğim. Cinsel tacizin, öncelikle bir iletişim kopukluğu sorunu değil, güç ilişkileri ve gücün kötüye kullanılması ile ilgili olduğunu savunmakla beraber, son tahlilde bu ayrımı yapmanın da gereksiz kaldığını göstereceğim. Çünkü her iki durumda da, cinsel tacizin varlığı, cinsel tacizde bulunan kişinin “kendini bilmez”liğinin göstergesidir. Bu nedenle, cinsel taciz ile ilgili sorunları, psikolojiye daha yakın duran, isteklendirmelerini kişinin kendini tanıması ve geliştirmesi üzerinden temellendiren erdem etiğini temel alarak ele almak daha verimli olacaktır.*

Anahtar sözcükler: cinsel taciz, iletişim, güç, görev, etik, kural, erdem, içgörü, eudaimonia

Abstract: *Recent legal and organizational arrangements concerning sexual harassment have been accompanied by an increase in the number of sexual harassment suits. This observation suggests that the current sexual harassment doctrine is of little help in preventing the ethical problems encountered in this area; on the contrary, it seems to exacerbate existing hostilities. Most of the literature on sexual harassment tends to treat the subject on the basis of duty ethics' rule-setting approach. In addition to ignoring the psychological depth and complexity of the subject, the duty-ethics approach causes the discussion to always remain fixated on the victim—the harm suffered and the role played by the victim in the event. In this talk, I shall instead turn the harasser's attention onto himself/herself by inviting him/her to consider what kind of message he/she is conveying about himself/herself by his/her actions. Even though I argue that sexual harassment is first and foremost not a communication problem but a problem about power relations and abuse of power, in the final analysis such a distinction will not even be necessary. In either case, the existence of sexual harassment testifies to lack of self-knowledge in the harasser. I shall thus argue that a virtue-ethics approach—with its affinity to psychology and emphasis on self-knowledge and self-improvement—would be the more fruitful approach in the treatment of this subject.*

Keywords: sexual harassment, communication, power, duty, ethics, rule, virtue, insight, eudaimonia

İş yaşamında cinsel taciz, genel olarak, iş ortamını ve özellikle tacize uğrayan kişinin iş hayatını ve performansını olumsuz etkileyen, tacize uğrayan kişi tarafından istenmeyen, davet edilmemiş cinsel girişimler, teklifler ve davranışlar olarak tanımlanmaktadır. Özellikle sanayi devriminden

sonra kadınlarla erkeklerin aynı ortamlarda çalışmaya başlamasıyla beraber iş yaşamında cinsel tacizden de söz edilmeye başlanabilir; ancak bu olgunun adının konması 1960'lı yıllarda feministlerce yapılmıştır. Konunun en önde gelen kuramcılarından feminist düşünür Catharine MacKinnon'ın *Sexual Harassment of Working Women* adlı kitabının 1979 yılında yayınlanmasından sonra akademik çevrelerde, 1991 yılındaki meşhur Anita Hill-Clarence Thomas duruşmalarından sonra ise bütün toplum genelinde cinsel taciz konusu gittikçe daha sıklıkla tartışılır hale gelmiştir.

Bu dönem aynı zamanda cinsel taciz ile ilgili yasal düzenlemelerin getirildiği ve yasal bir cinsel taciz öğretisinin oluşturulmakta olduğu bir dönemdir. 1970'li yıllarda Amerika Birleşik Devletleri'nin çeşitli mahkemelerince cinsel tacizin "cinsiyete dayalı ayrımcılık" olarak tanınmasından sonra, geçtiğimiz on yıl içerisinde Hindistan'dan Çin'e kadar birçok ülkede cinsel taciz "yasaya aykırı" olarak tanımlanmıştır. 2002 yılında Avrupa Birliği Konseyi ve Parlamentosu'nun düzenlediği bir yönergeye göre, Avrupa Birliği'ne üye olan bütün devletlerin, 2005 yılına kadar, cinsel tacizi yasaklayan yasalar benimsemeleri ya da mevcut yasalarını bu yönerge doğrultusunda düzenlemeleri gerekmektedir. Türkiye'de, 12.10.2004 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanmış ve 1 Haziran 2005 tarihinde yürürlüğe girmiş olan *Yeni Türk Ceza Kanunu*'nun 105. maddesi "cinsel taciz"e, "Kişilere Karşı Suçlar" ana başlığı, "Cinsel Dokunulmazlığa Karşı Suçlar" alt başlığı altında yer vermiştir. Ayrıca 2003 yılında yürürlüğe giren *Yeni İş Kanunu*'nun 24. ve 25. maddeleri cinsel tacize ilişkin düzenlemeler içermektedir. Bu yasal düzenlemelere paralel olarak, özel şirket ve kurumlar da, kurum kültürlerini ve etik kodlarını belirlerken, cinsel taciz konusundaki tutumlarını net bir şekilde belirtmeye, çalışanlarını bu konuda eğitmeye ve önleyici yaptırım mekanizmaları oluşturmaya gittikçe daha fazla özen gösterir hale gelmiştir.

Bu yasaların ve kodların felsefi olarak temellendirilmesi halen devam etmekte olan bir süreçtir. Bu süreçte, 'cinsel taciz'in tanımlanması ve iş yaşamında saptanması ile ilgili, kavramsal ve kuramsal boşluklardan kaynaklanan önemli sorunlar bulunmaktadır. Daha önemlisi, son yıllarda açılan cinsel taciz davalarının sayısında görülen artış, bu boşlukların sadece kavramsal ve kuramsal boyutta kalmadığını, öncelikle güncel yaşamımızın etik boyutunda yaşanan eksikliklerin bir yansıması olduğunu göstermektedir.

‘CİNSEL TACİZ’İN TANIMI

Mevcut cinsel taciz tanımlarının hemen hepsi *Birleşik Devletler Eşit İş Olanakları Komisyonu* (EEOC)'nun yaptığı tanımın varyantları sayılabilir:

İstenmeyen cinsel girişimler, cinsel lütuf talepleri ve diğer cinsel içerikli sözel ve fiziksel davranışlar, bu davranışa boyun eğmek ya da bu davranışı geri çevirmek, doğrudan ya da üstü kapalı bir şekilde, bireyin işe alınmasını etkiler, işini makul bir şekilde yapmasını engeller veya korkutucu, düşmanca ya da hakaret edici bir iş ortamı yaratırsa 'cinsel taciz' söz konusudur.

Yazında, iş yerinde cinsel taciz olayları iki genel gruba ayrılır:

1. *Quid Pro Quo*

Eğer bir kurumda çalışan ya da çalışmak için başvuran kişiye, kişinin cinsel bir "lütuf"ta bulunmayı kabul etmesi veya etmemesi, iş ile ilgili bir "ödül" (işe alınma, terfi etme gibi) ya da "ceza"nın (işten çıkarılma gibi) koşulu olarak sunulursa, cinsel taciz söz konusudur. Yazında '*quid pro quo*' olarak ad geçen bu tür teklif ve girişimlere 'cinsel zorlama' bile denebilir. Fakat cinsel taciz olayları *quid pro quo* tekliflerle sınırlı değildir.

2. Düşmanca bir iş ortamı yaratma

‘Düşmanca bir iş ortamı yaratma’ başlığı, cinsel saldırıdan başlayıp, istenmeyen bedensel temas, ısrarla devam eden çıkma teklifleri, kişinin fiziksel görünüşüyle ilgili uygunsuz yorumlar ve rahatsız edici cinsel espriler yapmaya kadar uzanan çok geniş bir yelpazeyi kapsar. Bu yelpazede yer alan davranışların “cinsel taciz” sayılıp sayılmadığı ya da hangilerinin ne gibi koşullarda “cinsel taciz” sayılabileceği ya da sayılmayacağı tartışma konusudur. Bu grubun içinde bir alt başlığı da ‘cinsiyet ayrımcılığı’ olarak da adlandırılan, küçük düşürücü, gücendirici ya da hakaret edici, genel olarak “cinsiyetçi” bir içeriği olan söylem ve tavırlar oluşturmaktadır.

‘CİNSEL TACİZ’İN TANIMINDA TARTIŞMAYA YOL AÇAN BELİRSİZLİKLER

Bu tanımlar dikkatle incelendiğinde görüleceği gibi, “cinsel taciz” kavramı içinde birçok belirsiz terim ve unsur barındırmaktadır. Öncelikle, “istenmeyen, davet edilmemiş cinsel girişim” ifadesi konunun iletişimde ilgili ve psikolojik boyutlarının küçümsemeyecek derecede önemli olduğunu göstermektedir. Çünkü cinsel tacizde bulunduğu iddia edilen kişinin niyeti ve algılayışı ile cinsel tacize uğradığını iddia eden kişinin niyeti ve algılayışı arasında kopukluklar olması olasılığı söz konusudur. Bir davranışın cinsel içerikli olup olmadığı yargısı bile biraz da bu davranışın muhatabı olan kişinin yorumuna bağlıdır. Örneğin, işyerinde bir yönetici çalışanına “aferin” derken çalışanın omzunu sıvazlarsa, yöneticinin niyeti masum da olsa, çalışan bu eylemi cinsel taciz olarak algılayabilir. İletişim kopukluğuna bir başka örnek ele alacak olursak, bir iş arkadaşına ilişki teklif eden bir kişi, ret cevabı aldıktan sonra, kendini reddeden kişinin kırıcı olmamaya fazla özen göstermesini yanlış yorumlayarak, bu kişinin hala ona karışık mesajlar vermeye devam ettiğini düşünebilir ve bir kez daha denemeyi düşünebilir. Böylece, aslında “istenmeyen” girişimler “isteniyor” sanılarak ve dozu artırılarak sürdürülebilir. Bu örnekler çoğaltılabilir. Özellikle cinsiyet ayrımcılığı da cinsel taciz kapsamına alınacak olursa, hangi söz ve davranışın taciz edici olduğunu saptamak gerçekten çok güçleşmektedir. Cinsel taciz öğretisinde bu belirsizlikler genellikle “sağduyulu bir kişinin yorumuna göre” ifadesiyle telafi edilmeye çalışılmaktadır. Ama bu ifadenin kendisi daha fazla belirsizliğe ve tartışmaya yol açmıştır.

Quid pro quo tekliflerin yapılması tartışmasız olarak cinsel taciz teşkil eden olaylar gibi görülse de, üstü kapalı, imalı iletişim yöntemlerinin kullanılması bu gruba ilişkin olayları bile yoruma açık bırakabilir. Üstelik çoğu zaman, kişi kendi niyetinden, bilinçaltı isteklendirmelerinden bihaber olabilir. Örneğin, cinsel girişimini geri çeviren çalışanını terfi ettirmeyen yönetici, kendini, çalışanın terfi etmeyi gerçekten de hak etmediğine inandırmış olabilir.

Öte yandan, ne yazık ki, cinsel taciz konusu kimi feministlerce kadınlarla erkekler arasında var olduğuna inandıkları bir güç çatışmasının savaş meydanı haline getirilmiş, konuyu erkekleri iyice sıkıştırma, onlara nefes aldirmama aracı haline getirmelerine sebep olmuştur. Buna karşılık kimi erkek düşünürler de fazla tepkisel bir yaklaşım geliştirmiştir. Bir örnek olarak Edmund Wall ile Vaughanne Macy Feary arasındaki tartışma verilebilir. “Cinsel Tacizin Tanımı” başlıklı makalesinde, Wall (1991), bir davranışın cinsel taciz sayılması için, cinsel tacize uğradığını iddia eden kişinin net bir şekilde girişimleri geri çevirmiş olması gerektiğini öne sürer. Feary ise bu tanımın cinsiyetçi tacizi ve iş ortamından kaynaklanabilecek düşmanca

atmosferi (cinsel içerikli ya da cinsiyetçi fıkraların anlatılması, duvarlarda asılı uygunsuz resimler, vb.) kapsamadığı için yetersiz kaldığını söyler.

Kanımcı Wall'un tezine daha kuvvetli bir itiraz getirilebilir: Wall, cinsel tacizin öncelikle bir iletişim kopukluğu sorunu olduğunu iddia ederek, net iletişim kurma sorumluluğunu geri mağdurlara yüklemeye çalışmaktadır. Fakat birçok feminist düşünürün vurguladığı gibi, cinsel taciz iletişim kopukluğuyla değil, öncelikle *güç ilişkileri* ve *gücün kötüye kullanılması* ile ilgilidir. Çünkü mağdurlar genellikle içinde buldukları konum nedeniyle maruz kaldıkları cinsel girişimlere o kadar kolaylıkla karşı çıkamazlar. Örneğin bir üniversitedeki bir öğretim üyesi bir öğrencisine ilgi duyabilir ve bu ilgisini ifade etme hakkı olduğunu düşünebilir. Ama öğrenci, öğretmenin gösterdiği ilgiye karşılık vermezse, bunun kendisi için kötü sonuçlar doğuracağından korkarak, bu ilgiden kaçınmanın daha dolaylı yollarını bulmaya girişebilir.

Daha kötüsü, tacize (ya da ilgiye) maruz kalan kişi, baştan “pes etmiş,” “cinsel nesne” rolünü fazla benimsemiş birisi ise, ilgiden dolayı ya da dolaysız kaçınmayı seçenek olarak bile görmeyebilir. Cinsel tacizin bir *ayrımcılık* türü olarak görülmesi tam da bu bağlamda anlam kazanır.

CİNSEL TACİZ ÖĞRETİŞİNİN YASAL VE ETİK DAYANAKLARINA İLİŞKİN SORUNLAR

Andrew Altmann “Making Sense of Sexual Harassment Law” adlı makalesinde, cinsel tacizin bir ayrımcılık türü olarak tanınmasının yasal dayanaklarını araştırırken, iki farklı olası yorum üzerinde durur. Bir yoruma göre, cinsel taciz ayrımcılıktır; çünkü kişi, cinsiyeti söz konusu olmasaydı tacize uğramayacaktı. Bu açıdan cinsel taciz bir “bireysel hak ihlali” olarak da ele alınabilir. Diğer, daha güçlü yoruma göre ise, cinsel tacizin neden bir ayrımcılık türü olduğunun görülmesi için, erkek-egemen bir toplumda kadınların erkeklerin zevki için var olan nesnelere olarak algılanmakta olduğunun farkına varılması gerekir. Cinsel tacizi erkeklerin kadınlar üzerindeki tipik egemen tavırlarının bir yansıması olarak değerlendiren bu yaklaşım, MacKinnon'ın tercih ettiği yorumdur.

Ama kadınların cinsel nesne olarak algılanmaları konusunda (ve daha genel olarak cinsellik konusunda) feministler de kendi aralarında fikir ayrılıkları yaşamaktadır. Örneğin kendisini “güç feministi” (*power feminist*) olarak tanımlayan Jane Gallop, ‘cinsel taciz’ tanımının gittikçe “kurban feministi” (*victim feminist*) olarak tanımladığı feministlerce saptırılmakta olduğunu öne sürer. Gallop “kurban feministleri”nin cinsiyetçi ayrıma karşı geleceklerine artık cinsel olan herşeye karşı gelmeye, cinselliğin kendisine düşman olmaya başladıklarını iddia eder (1997). Gallop'ın bu düşüncesinin üstünde durmaya değer olduğunu düşünüyorum. İnsanların cinsel varlıklar olduğu gerçeğini yadsımak ve cinsel taciz sorununu işyerini tamamen “aseksüelleştirmek” çözmeye çalışmak, işyerinde yaşam kalitesini arttırmayacaktır; çünkü insanın yaşam kalitesini arttırmayacaktır.

Üstelik Gallop'ın sözünü ettiği cinsellik düşmanlığı, “verimlilik” gibi daha farklı kaygılarla, işyerinde çalışanların hobilerinden duygusal yaşamlarına kadar her şeyini yönetmek isteyen yöneticilerin, çalışanların davranışlarını ve yaşamlarını daha sıkı kontrol altında tutmalarına olanak sağlamaktadır. Ayrıca katı cinsel taciz politikaları olan kurumlarda bu politikaların istismara yol açtığı, cinsel taciz suçlamasının aslında başka sebeplerle hedeflenen kişileri yıpratmak için bahane olarak kullanıldığı da günlük hayatta sıklıkla yaşanan bir gerçektir.

Özet olarak, cinsel taciz sorununu net bir eşik belirleyip katı kurallar koyarak çözmeye çalışmak, sorunu gerçekten çözmek yerine, yeni sorunlar, düşmanlıklar üretmektedir.

ERDEM ETİĞİ

Bu değerlendirmeler ışığında, bu yazıda, konuya ilişkin birbiriyle ilişkili iki ana tez savunarak iki açıdan, konunun yazında ele alınış şekli ve odak noktasını değiştirmeyi öngöreceğim. Öncelikle etik kuramda *erdem etiği* ile *görev etiği* olarak adlandırılan iki farklı yaklaşımdan söz ederek, hukuksal nedenlerle konuya görev etiği “mantığı” ile, kural koyarak yaklaşmak daha çekici görünse de, cinsel taciz konusunun doğası gereği, konuyu erdem etiğini temel alarak ele almanın daha verimli olacağını savunacağım. Böylelikle erdem etiği ile uygulamalı etiği birbiriyle buluşturmayı da amaçlıyorum.

Görev etiği, etik kuramı öncelikle “doğru” ve “yanlış” olarak tanımlanabilecek davranışları belirlemek olarak algılayan, kişilere ve psikolojiye değil, davranışa önem veren bir yaklaşımdır. Erdem etiği ise, kurallara sıkı sıkıya bağlılıktan önce kişinin kendini yetiştirmesi ve hayatta mutlu ve başarılı olması için gerekli erdemleri edinmesini salık verir.

Erdem etiği, 1958’de Elizabeth Anscombe’un “Modern Ahlak Felsefesi” adlı makalesinde, Kantçılık ve faydacılık gibi modern etik kuramları eleştirerek, Aristo etiğine geri dönüş çağrısı yapması ile başlayan bir akımdır. Bu yüzden ‘erdem etiği’ne Neo-Aristocu bir akım da denebilir. Aşlında antik etik kuramların çoğu ‘erdem etikçi’ olarak tanımlanabilir. Ama ben erdem etiğini açıklarken ana başvuru kaynağı olarak Aristo etiğini kullanacağım.

Antik Yunan’da ‘erdem’ kelimesi- *arete*- “işlevsel mükemmellik” anlamına gelir. Nasıl “iyi bir saat” zamanı gösterme işlevini başarıyla yerine getiren saatse, “iyi bir insan” da insana özgü işlevini başarıyla yerine getiren insandır. Aristo’ya göre, bütün insan davranışlarının amacı “mutluluk”tur. Ama eski Yunan’da mutluluk, *eudaimonia*, modern kuramda, örneğin faydacılıkta olduğu gibi “zevk” ile eş anlamlı görülen bir kavram değildir. Hatta bir duygu değil, bir eyleme hali, bir gidişattır; insanın kendine özgü işlevini başarıyla yerine getirmesi olmasından kaynaklanan bir “iyi olma” durumu, daha doğru “eylem”idir.

Bir şeyin “iyi” olarak kabul edilmesini o şeyin işlevine, ne amaçla var olduğuna bağlı olarak belirleyen bu yaklaşım açıkça, ereksel bir yaklaşımdır. *Eudaimonia*’yi (antik Yunan’daki “mutluluk” terimini) “serpilmek, gelişmek” olarak tanımlayan Neo-Aristocu yaklaşımda, etiğin temel amacı kişinin kendi potansiyelini gerçekleştirmesini sağlamaktır. Bu bakımdan, erdem etiğine göre erdem öncelikle erdemli bireyin kendi yararınıdır.

Aristo’ya göre erdem ne insanda doğal olarak bulunan bir şeydir, ne de insan doğasına aykırı olan. Erdem, kişinin iyi alışkanlıklar edinerek kendinde geliştirebileceği bir mizaçtır; bir *eğilim, davranış tarzıdır*. Bu eğilim kişinin çeşitli koşullarda verdiği/vereceği tepkileri belirler. Örneğin cinsel taciz bağlamında çok gerekli olan bir erdem ele alalım: duyarlılık. Karşımızdaki kişinin algılarına, tepkilerine, belki vücut diline, ona ilgi göstermemizden rahatsız olup olmadığını anlamaya yönelik bir duyarlılık. Diğer erdemler gibi, duyarlılık da, sürekli tekrarlanan davranışlarla geliştirilen bir yetenektir. Erdem etiğini temel alarak, kişilerin kendilerinde böyle bir eğilimi geliştirmelerini teşvik etmek, “dokunmak yasak” gibi bir kural koymaktan çok daha olumlu sonuç verecektir.

Yukarıdaki örnekte de görüldüğü gibi, erdem etiği temel alınrsa, cinsel tacizin hem mağdur hem de tacizi yapan kişi açısından çok daha verimli bir çözümlenmesi yapılabilir. *Burdened Virtues* adlı kitabında Lisa Tessman,

ezilen grupların kurtuluş mücadelelerini erdem etiği ışığında açıklar ve ezilen, baskı altında olan kişinin, sadece maddi ya da psikolojik değil, ahlaksal bir hasar görmekte olduğunu belirtir. Tessman ‘ahlaksal hasar’ı “bireyin kendini olması gerektiği kişi haline getirmek için gereksinim duyduğu erdemleri geliştirmesinin, dış etmenler tarafından engellenmesi” olarak tanımlar. Tessman şöyle der: “Üstelik gelişimi engellenen erdemler, kişinin kendi ezilmesine karşı gelebilmesi için gerekli olan erdemler ise, ahlaksal hasar, ezici, baskıcı yapıların sürdürülmesine yol açar.” (s. 4)

Bu duruma, yani ezilen kişilerin gördükleri baskıyı içselleştirerek kendi kendini devam ettiren bir aşağılanma hissine dönüştürmelerine, sıklıkla rastlarız. Bu sorunun en net örneklerinden biri cinsel taciz bağlamında karşımıza çıkar. Yalnızca özel hayatında ve istediği alanlarda değil, işyerinde bile kendisine öncelikle bir cinsel nesne olarak davranıldığını ve bu davranışa boyun eğmenin işyerinde ilerlemenin bir koşulu olarak sunulduğunu gören kişi, cinsel nesne rolünü benimseyip içselleştirebilir. Hatta her yerde ve koşulda cinsel nesne olarak görülmenin bir imtiyaz olduğunu sanarak, tacize uğradığını iddia eden hemcinslerine destek olacaklarına, onun gördüğü cinsel ilgiyi kıskanan ve onu “ilgi çekmeye çalışmak,” “sorununu abartmak” ile suçlayan kişilere rastladığımız olur. Tessman, böyle bir çözümleme yapmanın, yine sözü edilen “mağduru suçlayarak” mağdurdaki aşağılanma hissini ve dolayısıyla baskıcı yapıların sürdürülmesine sebep olma riskini taşıdığına bilincinde olduğunu belirtir; ama yine de sorunun doğru çözümü için, yaşanan bu ahlaksal hasarın gerçek boyutlarının görülmesi gerektiğinde ısrar eder.

Tessman’a katılmakla beraber, sorunun çözümü için, öncelikle sorunun kaynağı olan taraftaki ahlaksal eksikliklere yönelmemiz gerektiğini düşünüyorum. Bu nokta, yazımın ikinci ana tezine temel teşkil etmektedir.

Yazında, cinsel tacizin etik boyutu çoklukla tacize uğrayan kişinin mağduriyeti üzerinden vurgulanmakta ve tartışma mağdurun olayda oynadığı rol ve sorumluluk üzerinden yürütülmektedir. Gerek cinsel taciz konusunda olsun, gerek diğer güç dengesizliğinin egemen olduğu ilişkilerde olsun, sürekli ezilen, haksızlığa uğrayan tarafın “sorun” haline getirildiğine tanık oluyoruz. Tessman *Siyahların Ruhları* adlı kitabında Du Bois’in kendi kendisine sürekli şu soruyu sorduğuna dikkat çekerek: “*How does it feel to be a problem?*” (“Sorun olmak nasıl bir duygu?”) Oysa sorun ezilen değil ezen, haksızlık yapılan değil, haksızlığı yapan taraf ve bu tarafın, toplum için, başkaları için bir sorun teşkil ettiğini, kendisinin *sorunlu olduğunu* anlaması gerekir. Dolayısıyla bu yazıda ben cinsel tacizde bulunan kişiyi kendisine yönelterek, bu kişiyi kendisiyle ilgili nasıl bir mesaj verdiği üzerinde düşünmeye davet ediyorum ve böylece soruyu asıl sorulması gereken kişiye yönelteyorum: “Sorun olmak nasıl bir duygu?”

Tartışmanın sürekli mağdura odaklanması biraz da görev etiği yaklaşımının bir getirisi. İsteklendirmeyi kişinin kendi mutluluğuna bağlayan erdem etiğinin aksine, görev etiği kişiyi sürekli karşı tarafa yöneltir; karşı tarafa verilen zarara, karşı tarafa karşı duyulması gereken sorumluluğa ve ödevlere vurgu yapar. Bu da etik bir sorunu olan kişinin karşı tarafı sorun olarak algılamasına neden olur. Erdem etiği ise, kişiyi kendisine yönelterek, gerçekte, olmak istediği, olabileceği en iyi kişi olup olmadığını, kendi içindeki “iyi”yi bulup geliştirmek için ne yapması gerektiğini sorgulamaya iter. Bu yaklaşım doğal olarak erdem etiğinin psikolojiye yakınlaşmasını, iç isteklendirmelerin daha yakından incelenmesini, kişinin kendi kendisini sorgulamasını gerektirir.

Cinsel tacizi tanımlamakta, saptamakta ve engellemekte yaşanan güçlükler ve bu konu nedeniyle derinleşmekte olan düşmanlıklar büyük

ölçüde cinselliğin insan psikolojisinde ve kişiler arası ilişkilerde çok derin, hassas ve hatta karanlık bir bölgede yer almasından kaynaklanmaktadır. John Cottingham'ın *Felsefe ve İyi Hayat* adlı kitabında belirttiği gibi "İnsan duygu ve tutkularının anahtar bölgelerinde, öfke, kıskançlık, korku, hırs ve cinsel arzu söz konusu olduğunda, düz mantık yetersiz kalmaktadır." (s.135) Bu gerçeği göz önünde bulundurursak, cinsel taciz sorununun ele alınmasında erdem etiği gibi psikolojiye ve içgörüyeye dayalı bir yaklaşımın kaçınılmaz olduğu ortaya çıkmaktadır.

Bir eğilim olarak her erdem, çok ince işlenmiş bir iç duruşun göstergesidir. Erdemsizlik ise yontulmamışlığın... 1987 yılında LaVite Pryor ile Stoller'ın yaptıkları sosyal psikolojik bir araştırma, cinsel tacizde bulunan kişilerin anormal, antisosyal ya da sapkın kişilikler olmadıklarını ama hepsinin cinsiyetçi bir duruşa sahip olduğunu saptamıştır. Araştırma, cinsel tacizde bulunan kişilerin, kuvvetli bir güç ihtiyacı, cinsiyet rollerine ilişkin geleneksel inançları ve ataerkil yapıyı benimseme, kadını sahiplenme hakkı olduğunu sanma gibi ortak özelliklere sahip olduğunu ortaya koymuştur (Stockdale, 1996).

Adaletsizliğin söz konusu olduğu her alanda olduğu gibi, cinsel taciz konusunda da, ezici tarafın içinde bulunduğu ve istismar ettiği, tutum ve davranışlarıyla yaygınlaşmasına katkıda bulunduğu dengesiz yapının kendi lehine olduğu yanlışına kapılması çok kolaydır (Tessman, s.7). Fakat ben inanıyorum ki, eğer cinsel tacizde bulunan kişi kendini görebilseydi, karşılaştığı tipten hiç memnun kalmazdı. Çünkü elde ettiği gücü hazmedecek ve doğru şekilde kullanacak donanımda olmadığını ve dolayısıyla bu gücü hak etmediğini, aslında bu güce sahip olmadığını, davranışlarının tam da bu güvensizliğini ve komplekslerini, kendisi farkında olmasa da çevresine yansıttığı ve yaşattığı bilinçaltı sorunlarını açığa çıkardığını görürdü.

Cinsel taciz gerek iletişim kopukluğundan kaynaklanıyor olsun, gerek gücün kötüye kullanılmasından, cinsel tacizin varlığı, cinsel tacizde bulunan kişinin kendini bilmezliğinin göstergesidir. Dolayısıyla, cinsel taciz ile ilgili sorunları, davranış kodları oluşturmak, dava açmak, yaptırım uygulamak ve yasak koymaktan öte, cinsel tacizde bulunmayacak donanımda medeni bireyler haline gelmemizi sağlamak amacıyla ele alırsak, antik felsefenin "Kendini tanı" çağrısına geri dönmek çok anlamlı olacaktır.

Kaynakça:

- Altmann, A. (1996) "Making Sense of Sexual Harassment Law," *Philosophy and Public Affairs*, cilt: 25, sayı:1, s. 36-64.
- Cottingham, J. (1998) *Philosophy and the Good Life: Reason and The Passions in Greek, Cartesian and Psychoanalytic Ethics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Feary, V. M. (1997) "Sexual Harassment: Why the Corporate World Still Doesn't 'Get It'," *Ethical Theory and Business*, ed: Tom L. Beauchamp and Norman E. Bowie, 5. baskı, New Jersey: Prentice Hall, s. 413-419.
- Gallop, J (1997) *Feminist Accused of Sexual Harassment*, NC: Duke University Press.
- Stockdale, M. S. (1996) *Sexual Harassment in the Workplace: Perspectives, Frontiers and Response Strategies*, Thousand Oaks: SAGE.
- Tessman, L. (2005) *Burdened Virtues: Virtue Ethics for Liberatory Struggles*, Oxford: Oxford University Press.
- Wall, E. (1991) "The Definition of Sexual Harassment," *Public Affairs Quarterly*, sayı:5, s.371-381.

**TURİZM İŞLETMELERİ YÖNETİCİLERİNİN ÇALIŞANLARA
KARŞI DAVRANIŞLARININ İŞ ETİĞİ KAPSAMINDA
İNCELENMESİ VE BU DAVRANIŞLARININ EĞİTİM
DÜZEYLERİYLE İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA**

Araş. Gör. Elbeyi PELİT

Gazi Üniversitesi, Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi

Araş. Gör. Evren GÜÇER

Gazi Üniversitesi, Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi

Özet: Bu çalışmada, turizm işletmelerinin önemli işletme türlerini oluşturan otel işletmeleri ve seyahat acentalarında belli bir dönem staj yapmış ve lisans düzeyinde turizm eğitimi gören kişilerin; çalıştıkları süre içerisinde, yöneticilerinin çalışanlara karşı davranışlarını iş etiği açısından değerlendirmelerine ilişkin görüşlerine yer verilmiştir. Belli bir dönem söz konusu bu işletmelerde çalışan öğrencilerin, yöneticilerinin çalışanlarına karşı davranışlarını iş etiği kapsamında değerlendirmelerine ilişkin görüşleri; araştırmacılar tarafından konuyla ilgili yapılmış çalışmalar taranmak suretiyle oluşturulmuş anket aracılığıyla alınmış ve her bir davranışa ilişkin yüzde-frekans ve aritmetik ortalamalar verilerek yorumlanmıştır. Yöneticilerin, çalışanlara karşı söz konusu bu davranışlarının eğitim düzeylerine göre değişip değişmediği ise Ki-Kare testi kullanılarak analiz edilmiştir. Yapılan analizler sonucunda, yöneticilerin eğitim düzeyleriyle çalışanlarına karşı bazı davranışları arasında istatistikî açıdan anlamlı farklılıklar belirlenmiştir.

Anahtar sözcükler: iş etiği, turizm işletmelerinde etik, yöneticilerin çalışanlarına karşı etik sorumlulukları

Abstract: In this study, students, who study in undergraduate level and complete their industrial training in either hotels or in travel agencies, educated the managers' behaviours towards their employess in terms of business ethics. Opinions of student, who worked in these enterprises for a while, were gathered through a questionnaire prepared based on previous studies about business ethics. Frequency tables and means were calculated, analyzed interpreted. Data as to whether or not the managers' behaviours towards employess changes according to their educational status were analyzed by Chi-square test. According to the results, statistically significant differences were found in some of the managers' behaviours toward their employess by their educational status.

Keywords: business ethics, ethics on tourism enterprises, ethic responsibilities of managers towards their employees

GİRİŞ

Kökünü Yunanca bir kelime olan “ethos” sözcüğünden alan ve Yunanca’da “karakter” anlamına gelen “etik” kavramı, ideal ve soyut olana işaret ederek, ahlak kurallarının ve değerlerin incelenmesi sonucu ortaya çıkmıştır (Aydm 2002, s. 5). Aristo etiği, insanın günlük hayatında yararlı olacak davranışların keşfi olarak tanımlamıştır (Daly ve Mattilla, 2000). Daha geniş bir tanımlamayla etik; yarar, iyi, kötü, doğru ve yanlış gibi kavramları inceleyen, bireysel ve grupsal davranış ilişkilerinde neyin iyi neyin kötü olduğunu belirleyen ahlaki ilkeler, değerler ve standartlar sistemidir (Hatcher 2004, s. 358). Etik, felsefenin bir dalı olarak düşünüldüğünde kökleri 2500 yıl öncesine kadar uzanmaktadır (Bricley vd., 2002). Etik kavramını, geçmiş ve bugüne ilişkin doğru ve yanlış ölçütlerinin anlatımı olarak tanımlayan Lamberton ve Minor (1995) her şeyden önce, istenebilecek bir yaşamın

araştırılması ve anlaşılması için bu kavramının içerikleriyle birlikte anlaşılması gerektiği üzerinde durmaktadırlar (s. 409). Etik kavramına ilişkin değişik yazarlar tarafından yapılan tanımlar birebir örtüşmese de, söz konusu kavramın tanımlanmasında dikkati çeken ortak nokta; etiğe ilişkin geliştirilen hemen hemen tüm tanımların; doğru ve yanlış ölçütlerini içermesidir.

Günümüz itibarıyla, dünyada etik kurallar birçok alanda oluşturulmuş olup uygulandığı alandaki tüm ilişkileri düzenleyici nitelikte bir takım düzenlemeler getirmektedir (Onal 2003, s. 27). İş etiği de, günümüz işletmelerinin faaliyetlerini yerine getirirken, genel etik ilkeler kapsamında dikkate alınmasında, gerek işletmenin hedef aldığı kitle, gerek çalışanlarının moral ve motivasyonu ve bu doğrultuda da hedefledikleri başarıya ulaşmalarında önemli ölçüde bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. İş etiği, esas olarak genel etik kurallarından farklı olmayan, onun iş hayatına uyarlanması şeklinde ifade edilmektedir (Frederick ve diğerleri, 1988, s. 52). McNamara (2005) iş etiğini, iş yerinde doğru ve yanlış olanı ayırt ederek, doğru olanı yapmak üzere oluşturulan kurallar ve prensipler bütünü olarak tanımlamaktadır. Benzer şekilde Ferrel ve Fraedrich (1991) de, iş etiğinin iş dünyasındaki davranışlara rehberlik eden ahlaki ilkeler ve standartları içermesi gerektiğinin üzerinde durmaktadırlar.

İşletmelerin son yıllarda iş etiği konusunda daha duyarlı olmalarının nedenleri arasında; çevreye karşı artan sorumlulukları, çevrecilerin etkinliği, yeşiller hareketi, tüketici hakları, sınırsız müşteri tatmini, iş hayatında kadınların artan rolü, cinsel taciz konularının hassasiyet kazanması gibi konular yer almaktadır (Berkman, 1999). Bu doğrultuda, herhangi bir sektörde faaliyette bulunan işletmelerin, verdikleri kararların etik açıdan uygun olup olmadığını sağlama yönünde yapılan etik değerlendirme zorluklarına rağmen, yine de işletme yönetim literatüründe iş etiği kapsamında ortaya konulan çeşitli modeller; etik karar almaya yol gösterici niteliktedir (Tsalikis ve Fritzsche 1989, s. 695-743). İlgili literatürde bu modellerden üzerinde en fazla durulanları; “Bartel Modeli” “Cavanagh Modeli” “Borner Modeli” Etzioni’nin “İlimli Deontoloji Modeli”, “Proden Modeli”, “Stassen Modeli” ve Kohlberg’in “Bilişsel Ahlaki Gelişim Modeli” dir (Ural 2003, s. 47-55). Söz konusu bu modellerin hepsi, işletmelere/işletme yöneticilerine, uygulamalarında etik açıdan dikkate alınmaları gereken ilkeler noktasında rehberlik etmek suretiyle, önemli ölçüde bir işlevi yerine getirmektedirler.

Günümüzde küreselleşmenin bir sonucu olarak, işletmelerde rekabet üstünlüğü sağlamada insan faktörü işletmenin sahip olduğu en temel faktör olarak kabul edilmiş olup, çağdaş yönetim anlayışlarında işletmelerde çalışanların gereksinimlerinin karşılanması, temel yönetsel sorumluluklardan birisi olarak yerini almıştır. İşgörenlerin örgütsel amaçlar doğrultusunda yönlendirilmesinde ise, etik davranış ölçütleri önemli yer tutmaktadır. Bu noktada etik ilkeler, örgütsel faaliyetlere ilişkin kararların verilmesinde; tutarlı, tarafsız ve gerçeklere dayalı olmayı; bireylerin varlık ve bütünlüğüne saygıyı; herkes için en iyi olacağı varsayılan eylemlerin seçilmesini ve eylemlerde dürüstlük, adalet, sevgi, saygı, hoşgörü, demokrasi, eşitlik, vb. gibi evrensel değerleri temel almayı sağlayan yöneticilere eylemlerinde rehberlik eden davranış ilkeleri olarak önemli ölçüde işlevleri yerine getirmektedirler (Bakan ve diğerleri 2003, s. 367). Buna ek olarak, etik ilkeler bir örgüt içinde etiğin kurumsallaşması için örgütün genel değerler sistemi ve amaçlarını tanımlayan, verilen kararların bu ilkelere uygunluğu için rehberlik eden bir mekanizma görevini de yerine getirmektedirler (Northcrafts ve Neale 1990, s. 212; Aydın 2001, s. 4).

Diğer taraftan, etik davranışlar örgütte herkes tarafından farklı algılanabilen bir konudur. İyi ve kötü kavramı göreceli bir kavram olup

kişiden kişiye farklı anlamlar ifade edebilir. Örgütlerde etik değerlere uygun kararlar alınmasında, etik değerlerin geçerli olduğu bir çalışma ortamı yaratılmasında yöneticilere büyük görevler düşmektedir. Çünkü yöneticiler, bu değerlerin hazırlık, uygulama ve değerlendirme aşamalarında etkin rol üstlenen, üstlenmesi beklenen kişilerdir. Faaliyette bulunduğu sektör türü ne olursa olsun, herhangi bir işletmede yöneticilik görevini üstlenen kişinin "iş etiği" çerçevesinde, işletmenin ilişki içerisinde bulunduğu tüm gruplara karşı bir takım etik sorumluluklarının bulunduğu, tartışma götürmez bir gerçektir.

Bir örgüt yöneticisinin, emri altında çalışan işgörenlere ne kadar adil davranırsa işgörenlerin de, o yöneticiye olan güveninin ve bu sayede verilen emri yerine getirme isteğinin artacağı hemen hemen çalışma hayatıyla ilgili yapılan araştırmaların yoğun olarak üzerinde durdukları konulardandır. Bu doğrultuda, yöneticilerin yöneticilik görevini yerine getirirken göstermiş oldukları yönetim anlayışları, işgörenlerin genel olarak işlerine ve işletmelerine karşı olan bakış açılarını da önemli ölçüde etkileyen bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Başka bir anlatımla bu durum, işgörenlerin işlerinden sağladıkları doyum ve örgüte bağlılıklarında da önemli ölçüde bir etkiye sahip olacak, bu da o işgörenin işletmeye sağlayacağı katkıda ve işletmeyi sahiplenme duygusunda olumlu etki yapacaktır. Konuyla ilgili olarak Robertson vd. (200), yönetimin en önemli hedeflerinden birisinin de, etik kararları geliştirecek ortamı yaratmak ve desteklemek olduğunun üzerinde durmaktadırlar. Tüm bu hususlar esasında, yöneticilerin; dürüstlük, güven ve sorumluluk kavramlarının örgütte yerleşmesini sağlamada önemli rolleri olduğunu ve bunları örgüte yerleştirmede azami çaba sarf etmeleri gerektiğini ortaya koymaktadır. Nihayetinde, örgütsel yaşamda çalışanlar birbirlerine güvenilirse işbirliği yapabilir, açık davranabilirler. Etik dışı davranışlar ise örgütte direk ve dolaylı olarak çok büyük maliyetlere yol açabilir. Bu bakımdan, bir işletmede yöneticilik rolünü üstlenen kişinin, verdiği tüm kararlarda etiğin özünü de oluşturan, doğru ve yanlış ölçütlerini dikkate alması, diğer bir anlatımla, etik ilkelere uygun davranışlar sergilemeleri, hem örgütü temsil eden en yetkili kişiler olmaları açısından, hem de işgören ve müşterilere örnek rol modeli olmaları bakımından önem taşımaktadır. Bu doğrultuda, yöneticilerin çalışanlara karşı etik sorumluluklarını genel olarak şu şekilde sıralamak mümkündür (Şimşek 1999, s. 69-86):

- Çalışma hakkına saygı gösterme sorumluluğu,
- Adil ücret ödeme sorumluluğu,
- Çalışanların özgür konuşma hakkını sağlama sorumluluğu,
- Özel hayatın gizliliği hakkında saygılı olma sorumluluğu,
- Güvenli ve sağlıklı koşullar yaratma ve çalışma hayatının kalitesini yükseltme sorumluluğu,
- Çalışanlar arasında ayrımcılık yapmama ve cinsel tacizden sakınma sorumluluğu,
- Çalışanların kararlara katılma hakkını sağlama sorumluluğudur.

Benzer şekilde Bakan ve diğerlerinin (2003) yöneticilerden beklenen etik davranışların neler olduğuna yönelik yapmış oldukları bir araştırmada, çalışanlar yöneticilerden bekledikleri etik davranışları şu şekilde sıralamışlardır:

- Yöneticiler çalışanlarıyla iyi ilişkiler kurmalı ve onları tanımalıdır,
- Yönetici, çalışanın kendisini güvende hissetmesini sağlamalıdır,
- Yönetici durumun gerektirdiği şekilde hareket esnekliğine sahip olmalıdır,

- Çalışanlara kararlara katılma imkanı sağlanmalıdır,
- Yönetici çalışanlarına güvenmelidir,
- Yönetici tüm şartlarda sakin ve mantıklı davranmalıdır,
- Yönetici çalışanlara karşı hoşgörü sahibi olmalıdır.

İşletmelerin politika oluşturmalarında, günlük karar almalarında, çalışanların tüm iş faaliyetlerinde etiğe uygun davranmaları uzun dönemde işletmelerin başarısını olumlu yönde etkileme gücüne sahip olduğu gibi, tersi davranışlar işletmenin başarısını olumsuz yönde etkileyebilme gücüne sahiptir (Çabuk ve Şengül 2005, s. 171). Bu doğrultuda, işletme yöneticilerinin işletmenin varlığını sürdürmesi, büyümesi ve karlılığı için, ilişki içerisinde olduğu tüm gruplara karşı etik davranış ölçütlerine göre hareket etmesi, mesleklerini icra ederken işletme etiğine duyarlı davranmaları oldukça önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yöneticilerin çalışanlarına karşı sergilemesinin önemine ilişkin, yukarıda belirtilen tüm bu hususlar, faaliyetlerinin tamamına yakınının emek-yoğun bir özellik gösterdiği turizm işletmeleri açısından daha da önemlidir. Turizm işletmelerinde mal ve hizmet sunumunun süreklilik (yılın 365 günü ve günü 24 saati) göstermesi, yöneticiler ve çalışanların uzun süre aynı mekânı paylaşmalarına neden olmaktadır. Çok sayıda çalışanın uzun süre aynı mekânı paylaşması ise, çalışanların birbirlerine karşı davranışlarında, etik sorumlulukların dikkate alınması gerekliliğini daha da önemli hale getirmektedir. Özellikle turizm işletmelerinin önemli bir kolunu oluşturan otel işletmelerinde, ürünün doğrudan doğruya müşterilerin önünde oluşturulması ve sunulması, müşteriler ve otel çalışanlarının gece gündüz aynı mekânda bulunması, ürün sunumu yanında müşterilerin, can ve mal güvenliğinin de (otelde kaldığı süre içinde) otel işletmesinin sorumluluğunda olması sonucunda, otellerin yoğun sosyal ve ekonomik ilişkilerin yaşadığı yerler olarak karşımıza çıkmasına neden olduğu ifade edilebilir. Ayrıca otelde kalan müşterilerin ve çalışanların farklı kültürlerden geliyor olma olasılıkları, iki grup arasında etik açıdan farklı beklentiler ve standartların olmasını beraberinde getirebilir ki, bu durumun otel işletmelerinde etik zorlamaları da ortaya çıkarabileceği söylenebilir (Kılınc, 2000).

Diğer işletme türlerinde olduğu gibi turizm işletmelerinde de, etik kuralların uygulanması ve çalışanlar arasında kabul görebilmesinin önemli bir etmeni de, neyin doğru neyin yanlış olduğuna ilişkin söz konusu bu kuralların yöneticiler tarafından çalışanlara açıklanması ve bizzat yöneticiler tarafından uygulanmasıdır (Stevens ve Fleckenstein, 1999:69). Fakat yapılan araştırmalar sektördeki yöneticilerin, genellikle “iş iştir” düşüncesinden ve belirli bir davranışın etik görünüp görünmediği veya etik olarak kabul edilip edilmediğini belirleme araçlarından yoksun olmaları yüzünden, genelde bir problemin etik yönlerini dikkate almadıklarını ortaya koymuştur (Whitney, 1990). Konuyla ilgili olarak yapılan bir başka araştırmada da, turizm işletme türleri içerisinde önemli işletme türü olan otellerin, yazılı etik standartlarına sahip olmadığı, etik standartların otel çalışanlarına net anlaşılmadığı sonucuna ulaşılmıştır (Jazsay, 2002). Yine, Kwansa ve Farrar (1992)’in yaptıkları bir araştırmada ise, etik uygulamalar için eğitim ve etik kodların üzerinde yoğunlaşan çalışmalara rastlanmasına rağmen, hizmet sektöründe etik eğitime yeteri kadar önem verilmediği gözlenmiştir.

Turizm ile ilgili olarak dünya genelinde en büyük örgütlenmiş bir kuruluş olan “Dünya Turizm Örgütü”ün belirlemiş olduğu bir takım etik kurallar, tüm üye ülkeler için bağlayıcı nitelik taşımakla birlikte (WTO, 2005), sektörde verilen kararlarda, etik hususlar çoğunlukla ihmal edilebilmektedir. Özellikle çevre konusu, ayrımcılık, cinsiyet ayrımcılığı, cinsel taciz etik dışı konularda ön

plana çıkan hususlardır (Angelo ve Vilademir 1998, s. 396-407). Başka bir araştırmada, Stevens (1997) turizm sektöründe karşılaşılan etik sorunları; maaş ve ödüllendirme, ticari sırların dışarıya açıklanması gibi konular üzerinde yoğunlaştığını saptamıştır.

Otel işletmeleri başta olmak üzere, turizm işletmeleri yöneticilerinin etik konusu ile ilgilerini değerlendirmeye yönelik ülkemizde yapılan çalışmalarda ise (Kılınc, 2000; Yüksel ve Tunç, 2001; Sökmen ve Boylu, 2001; Kozak ve Karakaş, 2002; Tarakçıoğlu, 2003; Ünlüöner ve Olcay, 2003; Yazıcıoğlu ve Boylu, 2003; Sökmen ve Tarakçıoğlu, 2004; Ergün, 2005) özellikle iş etiği kapsamında, yöneticilerin çalışanlara karşı yerine getirmede eksikliklerin belirlendiği etik sorunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Cinsel ayrımcılık,
- Terfi ve atamalarda adil davranılmaması,
- Kayırma – ayrımcılık,
- Özel hayata müdahale,
- Onur kırıcı davranışlarda bulunma,
- Sendikal faaliyetlere konusunda gerekenlerin yapılmaması,
- Sağlık ve sosyal güvenlik haklarının temin edilmesindeki aksaklıklar,
- Güvenli ve sağlıklı koşullar yaratmama,
- Adi ücret ödememe,
- Çalışma hayatının kalitesini yükseltmeye yönelik fazla çaba göstermeme,
- Cinsel tacizdir.

Bu doğrultuda çalışmanın bundan sonraki bölümünde konuyla ilgili yapılan bir araştırmaya yer verilerek yukarıda bahsedilen çalışma sonuçlarının bu çalışma sonuçlarıyla örtüşüp örtüşmediğinin de karşılaştırılması mümkün olacaktır. Yine, elde edilen bulgular doğrultusunda, ilgili işletme yöneticilerinin çalışanlara karşı davranışlarıyla, iş etiği çerçevesinde olması gereken davranışlar karşılaştırılarak, konuya ve ilgili yöneticilerin iş etiğine uygun davranışlar sergilemeleri gerekliliğine ve eğitimin etik davranıştaki önemine ilişkin, ilgili literatür desteği doğrultusunda öneriler geliştirilmiştir.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Günümüzde, faaliyet alanı ne olursa olsun tüm işletmeler, gerçekleştirmiş oldukları çeşitli faaliyetleri itibarı ile birçok etik sorunla karşı karşıya kalmaktadırlar. Özellikle baskıcı satış veya fiyat farklılaştırma, yanıltıcı reklam, çalışanlara veya çevreye karşı duyarsız davranma vb. gibi uygulamalar etik açıdan karşılaşılan sorunların sadece bir kaçıdır. Durum hizmet işletmeleri açısından değerlendirildiğinde, hizmet işletmelerinin; hizmetler ve bu hizmetlerin sunumunda ağırlıklı olarak yararlanılan insan unsurunun ön planda olduğu bir yapı arz etmelerinden dolayı, etik olmayan bazı uygulamalarına diğer üretim işletmelerine oranla daha fazla fırsat verdiği genel kabul gören bir görüştür (Altuğ ve Güler, 2003). Diğer taraftan, “iş etiği” çerçevesinde yöneticilerin işletmenin ilişki içerisinde bulunduğu tüm guruplara karşı etik sorumlulukları vardır. Konu turizm işletmeleri açısından ele alındığında, yöneticilerin çalışanlara karşı etik sorumluluklarının daha da önemli olduğu ifade edilebilir. Turizm işletmelerinin, sundukları mal ve hizmetin gereği olarak emek yoğun özellik arz etmesinden dolayı bu tür işletmelerde çalışan sayısı, üretim işletmelerinde oranla daha fazladır. Çalışan sayısının çokluğu ise doğal olarak bireysel ilişkilerin karmaşıklığına neden olabilmektedir. Bu karmaşıklıklar ise, davranışların etik açıdan uygunluğunun önemini artırmaktadır. Bu bağlamda, bu çalışmanın odak noktasını, hizmet

sektörü içerisinde önemli bir konumda bulunan “turizm sektöründe faaliyet gösteren otel işletmeleri ve seyahat acentaları yöneticilerinin çalışanlarına karşı davranışlarının iş etiği kapsamında incelenmesi ve yöneticilerin söz konusu bu davranışlarının eğitim düzeyleriyle ilişkisi” konusu oluşturmaktadır.

Çalışma, ülkemizdeki turizm işletmeleri yöneticilerinin işlerini yerine getirirken etik davranış ölçütlerine ne ölçüde uyduklarının ve bu uygulamalarının eğitim düzeylerine göre değişip değişmediğinin ortaya konulması açısından önemli ölçüde veri kaynağı sağlayacak olması ve konuyla ilgili olarak değişik evrenler üzerinde ve daha ayrıntılı şekilde yapılacak çalışmalara da kaynaklık etmesi bakımından önem taşımaktadır. Ayrıca bu çalışmayla, Türkiye’de özellikle turizm sektöründeki yöneticilerin, etik davranış uygulamalarına ilişkin sınırlı olan literatüre katkı sağlanması hedeflenmektedir.

ARAŞTIRMANIN KAPSAMI

İş etiği kapsamında yöneticilerin etik uygulamalarıyla ilgili ele alınabilecek konular; tüketicilere karşı yerine getirilmesi gereken yükümlülükler, çevreye (ekonomik, doğal, toplumsal vb.) karşı yerine getirilmesi gereken yükümlülükler, işgörenlere karşı yerine getirilmesi gereken yükümlülükler vb. gibi bir çok alanı kapsamakla birlikte bu çalışmada, yöneticilerin işgörenlere karşı yerine getirmesi gereken etik uygulamalar etrafında yoğunlaşmıştır.

Bu çerçevede araştırma, 2005 yılında otel işletmeleri ve seyahat acentalarında staj yapmış veya çalışmış olan öğrenciler üzerinde yapılmıştır. Söz konusu öğrencilerinin hepsi Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi’nde lisans düzeyinde turizm eğitimlerine devam etmekte olup, kapsamın söz konusu grupla sınırlandırılmasının temel nedenleri arasında; araştırmanın yürütüldüğü kişilerin gerek sektör tecrübelerinin olmaları, gerekse eğitim düzeylerinin yüksek olması nedeniyle konuyu daha iyi kavramaları ve bu doğrultuda daha gerçekçi cevap vereceklerinin varsayılması, maliyet ve zaman avantajı sağlayabilmek ve araştırmacıların ilgili fakültede staj komisyonu üyeleri olmaları ve bunun da hedef kitlenin tamamına ulaşmada avantaj sağlaması nedenleriyle.

Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi’nde turizm eğitimi verilen iki bölüm bulunmakta olup, söz konusu bu bölümlerden olan “Konaklama İşletmeciliği Öğretmenliği” programı öğrencileri, stajlarını, staj komisyonu kararı doğrultusunda 4 ve/veya 5 yıldızlı otel işletmeleri, birinci sınıf tatil köylerinde; turizm ile ilgili diğer bir bölüm olan “Seyahat İşletmeciliği ve Turizm Rehberliği Öğretmenliği” programı öğrencileri ise stajlarını, seyahat acentalarında ve/veya tur operatörlerinde yapma olanağına sahiptirler. Bu kapsamda, 2005 yaz döneminde söz konusu bölümlerdeki **toplam 124 kişi** stajlarını ilgili işletme türlerinden birinde yapmış olup, bu grup araştırmanın evrenini oluşturmaktadır. Araştırmada evrenin tamamına ulaşma olanağı bulunduğundan örneklem alınma yoluna gidilmemiş **tam sayım** yöntemi kullanılarak evrendeki tüm kişilere ulaşılmıştır.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Veri Toplama Yöntemi

Çalışmada, yöneticilerinin çalışanlara karşı davranışlarının etik açıdan uygunluğunu değerlendirmelerine ilişkin ilgili işletmelerde staj yapmış öğrencilerin görüşlerinin alınmasında, yüz yüze görüşme yöntemi ve konuyla ilgili olarak yapılmış çalışmalar (Kılınç, 2000; Yüksel ve Tunç, 2001; Sökmen ve Boylu, 2001; Kozak ve Karakaş, 2002; Sökmen, 2003; Tarakçıoğlu, 2003; Ünlüönen ve Olcay, 2003; Sökmen ve Tarakçıoğlu) ve bu çalışmalarda

kullanılan anket formları taranmak suretiyle özellikle “iş etiği kapsamında, yöneticilerin çalışanlara karşı etik sorumlulukları” konusunu oluşturan ve araştırmacılar tarafından hazırlanan toplam 18 maddeyi içeren bir anket formundan yararlanılmıştır. Anketin ilgili gruba uygulanmadan önce, ankette yer alan her bir ifadenin araştırma amacına uygunluğu, kelime, dil bilgisi vb. gibi kurallar açısından ilgili fakültede konuyla ilgili daha önce çalışma yapmış iki akademisyene ve Türk Dili ve eğitim bilimleri alanında akademisyenlik yapan bir akademisyene inceltirilmiş ve anket formuna son şekli verilmiştir.

Katılımcılardan, ankette iş etiği kapsamında verilen davranışları yöneticilerinin ne derecede gösterip-göstermediğine ilişkin görüşlerini, kesinlikle katılmıyorumdan (1); kesinlikle katılıyorum (5) uzanan Likert tipi 5’li derecelendirmeli ölçekte işaretlemeleri istenmiştir. Ayrıca anketin uygulanması esnasında katılımcılarla yüz yüze görüşme imkânı da tesis edilmiş ve evrendeki tüm kişilerle yüz yüze görüşme esnasında, uygulanan ankete ilişkin genel bilgiler de verilerek, ankette yer alan ifadelerin katılımcılar tarafından tam olarak anlaşılması sağlanmıştır. Sonrasında, öğrencilerin anketleri rahatça doldurmaları açısından anket formları verilerek daha sonradan teslim etmeleri istenmiştir. Söz konusu anket, araştırmacılar tarafından staj yapan öğrencilere, 23.01.2006 -17.02.2006 tarihleri arasında uygulanmıştır.

Çalışmada veri toplama aracı olarak kullanılan anketin geri dönüşümünden sonra, güvenilirlik analizine tabi tutulmuş ve Cronbach Alpha=0,85 olarak gerçekleşmiştir. Güvenirlilik analizi, herhangi bir konuda örnekleme oluşturan birimler üzerinden veri toplamak amacı ile geliştirilen ölçme aracını oluşturan ifadelerin (yargı, önerme soru vb.), kendi aralarında tutarlılık gösterip göstermediğini test etmek amacıyla kullanılır. Ölçme aracını oluşturan ifadelerin birbirleriyle tutarlılık gösterip göstermediği, aralarındaki ilişkinin (korelasyonun) ölçülmesiyle ortaya çıkmaktadır. Güvenirlilik katsayısı 0 ile 1 arasında değerler alır ve bu değer 1’e yaklaştıkça güvenilirlik artar (Ural ve Kılıç 2005, s. 258). Bu bağlamda, araştırmada veri toplama aracı olarak kullanılan anketin güvenilirlik düzeyinin sosyal bilimler açısından güvenilir ve kabul edilebilir bir düzeyde olduğu söylenebilir (Sekeran, 2000). Veri toplama aracı olarak kullanılan anketlerde önemli bir konu da kullanılan aracın geçerlilik konusudur. Oppenheim (1996), geçerliliği, ölçme aracının ölçmek istenilen şeyi gerçekten ölçüp ölçmediğini ifade eden bir kavram olarak tanımlamaktadır. Bu kapsamda araştırmada kullanılan anketin içsel geçerliliğinin sağlanmasında katkı sağlamak amacıyla, uzman görüşü kapsamında, yukarıda da belirtildiği üzere, konuyla ilgili olarak alanında uzman kişilere anket formları inceltirilmiş ve “anketin kapsam, anlaşılabilirlik ve yeterlilik vb. gibi hususlar” hakkındaki görüş ve katkıları alınarak, anketin geçerliliğine katkı sağlanmış ve anketlere son şekli verilerek hedef kitleye uygulamaya hazır hale getirilmiştir.

Veri Analiz Yöntemi

Evrende yer alan tüm öğrenci sayısı kadar (124) çoğaltılıp dağıtılan anketlerin tamamı geri dönmüş, 4 anket çeşitli nedenlerle (eksik kodlama vb.) değerlendirme dışı bırakılmıştır. Böylelikle toplam 120 anket (%96.77) değerlendirmeye alınmış olup, evrenin tamamı göz önüne alındığında söz konusu bu oran, oldukça yüksek düzeyde temsil yetisi sağlamıştır denebilir.

Ankete katılanların, turizm işletmelerinde çalıştıkları süre içerisinde, yöneticilerinin çalışanlara karşı davranışlarının etik açıdan uygunluğunu değerlendirmelerine ilişkin ifadelerle ilgili görüşlerinin yüzde, frekans ve aritmetik ortalamaları ve standart sapma değerleri hesaplanarak tablo halinde sunulmuş ve yorumlanmıştır.

Yöneticilerin çalışanlara karşı davranışlarının eğitim düzeyleriyle herhangi bir ilişkinin olup olmadığını analizinde ise, parametrik olmayan testlerden **Ki-Kare testi** kullanılmıştır. Söz konusu bu testin kullanılmamasını nedeni; araştırmada kullanılan ölçek kapsamında elde edilen verilerin; belirli bir aralıkta ancak belirli değerler alabilen süreksiz (kesikli) verileri içermesi ve Ki-Kare testinin de, hem değişkenler arasındaki ilişkinin 0,05 anlamlılık düzeyinde test edilmesine olanak sağlaması, hem de dağılım hakkında bilgi vermesi nedenlerinden kaynaklanmaktadır (Ural ve Kılıç 2005, s. 231).

Araştırmaya ilişkin yukarıda belirtilen analizler, SPSS 12.0 For Windows Programı kullanılarak yapılmıştır.

BULGULAR VE TARTIŞMA

Konuyla ilgili olarak hazırlanmış anketlere yanıt veren öğrencilerin %47,5'ini baylar oluştururken %52,5'ini bayanlar oluşturmaktadır. Söz konusu kişilerin %59,2'si stajlarını seyahat acentalarında yapmışken, %40,8'i 4 ve/veya 5 yıldızlı otellerde yapmışlardır.

Araştırmaya katılan ve belirli bir dönem turizm işletmelerinde staj yapan öğrencilerin, staj yaptıkları esnada bağlı buldukları yöneticilerinin %75,8'i bay, %24,2'si ise bayan olup, söz konusu yöneticilerin %25,8'i ortaöğretim ve %74,2'si ise üniversite düzeyinde bir eğitime sahiptirler. Turizm işletmelerinde yönetici pozisyonunda çalışan kişilerin eğitim düzeylerinin genelde üniversite düzeyinde yoğunlaşması, sektörde kalifiye elaman istihdamında, gelişime yönelik önemli adımlardan biri olarak kabul edilmekle birlikte, söz konusu bu eğitim türlerinin genelde alanla ilgili olması, kuşkusuz mesleki olarak kişinin işletmeye vereceği katkının derecesini artıracaktır.

Tablo 1'de turizm işletmelerinde staj yapan öğrencilerin, staj yaptıkları işletmelerde bağlı buldukları yöneticilerin çalışanlara karşı davranışlarıyla ilgili görüşlerinin yüzde, frekans dağılımları, aritmetik ortalamaları ve standart sapma değerleri yer almaktadır.

Tablo incelendiğinde, öğrencilerin ankette geçen ifadelerin büyük bir bölümüne olumlu görüş bildirdikleri görülmektedir. Diğer bir ifade ile belirli bir dönem turizm işletmelerinde staj yapmış kişiler, çalıştıkları işletmelerde yöneticilerinin; işgörenler arasında cinsiyet, dil, din, ırk ayrımı yapmadıklarını; işletmede meydana gelebilecek veya gelen cinsel taciz olaylarına meydan vermediklerini; görev dağılımı yaparken herkese eşit davrandıklarını; çalışanlar arasında düşünce, fikir, siyasi tercihlerine göre ayrım yapmadıklarını; yükseltmelerde eşit fırsat sağladıklarını, özel hayatlarına müdahale etmediklerini; onur kırıcı davranışlardan kaçındıklarını; performans değerlendirmede adil davranırken, ücret ödemenin mesai dışı çalıştırmadıkları ve iletişim esnasında nezaket kurallarına özen gösterdiklerini belirtmişlerdir. Ancak ankete cevap veren öğrencilerin önemli bir çoğunluğu, ankette geçen bazı ifadelerle de genelde olumsuz görüş bildirmişlerdir. Stajyer öğrencilerin olumsuz görüş bildirdikleri söz konusu bu ifadeler incelendiğinde, yöneticilerin, işgörenlerinin iş kazalarından korunması için gerekli önlemleri almadıkları (%56,6); sağlık sorunlarının çözümünde işgörenlere yardımcı olmadıkları (%44,2); aynı şekilde sosyal güvenlik ve sosyal haklarının tesliminde gerekeni yapmadıkları (%52,5) gibi hususlar (sorunlar) öne çıkmaktadır. Yöneticilerin davranışlarına ilişkin olarak, stajyer olarak çalışanların yüksek yüzde ile katılmadıkları, yani yöneticilerinin etik davranış sergilemediklerini belirttikleri diğer iki ifade ise, çalışanların sendikal faaliyetlere katılması konusunda yöneticilerin olumlu davranmamaları (%54,2) ve çalışanların kararlara katılma hakkının sağlanacağı ortamın oluşturulmasında çaba gösterilmemesi (%45,9) konularıdır. Nitekim bu

durum, söz konusu ifadelerle ilişkin aritmetik ortalamalara da yansımış ve bu ifadelerle ilişkin hesaplanan aritmetik ortalamalar genelde 3'ün altında gerçekleşmiştir.

Yöneticilerin çalışanlarına sendikal faaliyetlere katılma, sosyal güvenlik ve sosyal hakların tesliminde gerekenlerin yapılması, çalışanların iş kazalarından korunması için gerekli önlemlerin alınması ve sağlık sorunlarıyla ilgilenilmesi ifadelerine, ankete cevap verenlerin katılım oranının düşük olması, esasında işletmelerin belirli yasal sorumluluklar kapsamında, özellikle iş hukuku kapsamında yeterli özeni göstermedikleri sonucunu ortaya koymaktadır. Bunun en önemli sebebi olarak ise, işletmelerin sosyal güvenlik gibi önemli konuları birer maliyet unsuru olarak görmeleri ve aynı kapsamda sendikalaşmanın işletmeye zarar verebileceği düşüncesi olarak düşünülebilir.

Tablo 1: Turizm İşletmelerinde Staj Yapan Öğrencilerin, Staj Yaptıkları İşletmelerde Bağlı Buldukları Yöneticilerinin Çalışanlara Karşı Davranışlarıyla İlgili Görüşlerinin Yüzde, Frekans Dağılımları, Aritmetik Ortalamaları ve Standart Sapma Değerleri

Birlikte çalıştığım Yönetim/İlk Amirim	Kesinlikle katılmıyorum		Katılmıyorum		Kararsızım		Katılıyorum		Kesinlikle katılıyorum		Standart sapma	Aritmetik ortalama
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%		
İşgörenler arasında cinsiyet ayrımı yapmazdı.	3	2,5	12	10,0	11	9,2	37	30,8	57	47,5	1,09	4,1
İşletmede meydana gelebilecek/gelen cinsel taciz olaylarına meydan vermezdi.	1	0,8	11	9,2	10	8,3	36	30,0	62	51,7	1,00	4,2
Görev dağılımı yaparken herkese eşit davranırdı.	2	1,7	20	16,7	18	15,0	56	46,7	24	20,0	1,03	3,7
Çalışanlar arasında düşünce, fikir, siyasal tercihlerine göre ayırım yapmazdı.	2	1,7	9	7,5	14	11,7	56	46,7	39	32,5	0,95	4,0
Çalışanlara işletme içinde üst kademelere yükseltme konusunda eşit fırsat sağlardı.	5	4,2	21	17,5	39	32,5	40	33,3	15	12,5	1,04	3,3
Çalışanların özel hayatlarına müdahale etmezdi.	-	-	7	5,8	8	6,7	57	47,5	48	40,0	0,81	4,2
Çalışanlara ait özel bilgileri (kişisel hayat) herhangi bir ortamda deşifre etmezdi.	3	2,5	3	2,5	7	5,8	51	42,5	56	46,7	0,88	4,3
İşgörenlerin onurlarını kırıcı davranışlardan kaçınırdı	5	4,2	13	10,8	18	15,0	51	42,5	33	27,5	1,09	3,8
İş kazalarından korunmamız için gerekli önlemleri alırdı.	39	32,5	29	24,2	24	20,0	23	19,2	5	4,2	1,24	2,4
Sağlık sorunlarımızın çözümünde bizlere yardımcı olurdu	23	19,2	30	25,0	31	25,8	31	25,8	5	4,2	1,17	2,7
Çalışanların sosyal güvenlik ve sosyal haklarının tesliminde gerekenleri yapardı.	32	26,7	31	25,8	33	27,5	18	15,0	6	5,0	1,18	2,5
Sendikal faaliyetlere katılmamız konusunda olumluuydu.	39	32,5	26	21,7	46	38,3	9	7,5	-	-	0,99	2,2
Çalışanların performanslarının değerlendirilmesinde adil davranırdı	4	3,3	14	11,7	30	25,0	55	45,8	17	14,2	0,99	3,6
Çalışanlarını ücret ödemedeni mesai dışında çalışmaya zorlamazdı.	15	12,5	20	16,7	16	13,3	51	42,5	18	15,0	1,27	3,3
Çalışanların kararlara katılma hakkını sağlayacak ortamı oluştururdu	29	24,2	26	21,7	36	30,0	29	24,2	-	-	1,11	2,5
Çalışanlar arasında din, dil ve ırk ayırım yapmazdı	1	0,8	12	10,0	14	11,7	35	29,2	58	48,3	1,03	4,1
Yaptığımız işle ilgili olarak düşüncemizi açıkladığımızda ya da öneri getirdiğimizde, ters bir şekilde davranmazdı. (olumlu davranırdı).	3	2,5	12	10,0	22	18,3	48	40,0	35	29,2	1,04	3,8
Bizle olan her türlü iletişimde (yazılı, sözlü, telefon) nezaket kurallarına özen gösterirdi.	2	1,7	8	6,7	13	10,8	61	50,8	36	30,0	0,91	4,0

İşgörenlerin kararlara katılma hakkının sağlanmaması konusu ise işletmelerin benimsemiş oldukları yönetim felsefesinin bir yansıması, yani kararların yukarıdan aşağıya doğru verilmesi ve bu kapsamda çalışanlardan fikir alma isteğinin bulunmayışının bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Oysa, özellikle modern yönetimin gerekleri kapsamında değerlendirebileceğimiz tüm bu hususlar, işletmelerin sosyal sorumluluklar kapsamında da çalışanlarına karşı yerine getirmesi gereken sorumluluklar olmakla birlikte, uzun vadede çalışanların moral ve motivasyonlarını artırarak işletmeye olacak katkılarında ve örgütsel bağlılık duygularında da artışı sağlayacak önemli unsurlardandır.

Tablo 2’de turizm işletmeleri yöneticilerinin çalışanlara karşı davranışlarının eğitim düzeylerine göre 0.05 anlamlılık düzeyinde herhangi bir farklılık gösterip göstermediğine ilişkin yapılan ki-kare testi sonuçları yer almaktadır.

Buna göre, tablo 2’de de görüleceği üzere, çalışanların yöneticileri iş etiği kapsamında değerlendirmesinde, yöneticilerin: “görev dağılımı yaparken herkese eşit davranırdı”, “çalışanlar arasında düşünce, fikir, siyasal tercihlerine göre ayırım yapmazdı”, “çalışanlara işletme içinde üst kademelere yükseltme konusunda eşit fırsat sağlardı”, “çalışanlara ait özel bilgileri herhangi bir ortamda deşifre etmezdi”, işgörenlerin onurlarını kırıcı davranışlardan kaçınırdı”, sağlık sorunlarımızın çözümünde bizlere yardımcı olurdu”, sendikal faaliyetlere katılmamız konusunda olumluydu”, “çalışanların ücret ödemediği mesai dışında çalışmaya zorlamazdı”, “yaptığımız işle ilgili olarak düşüncemizi açıkladığımızda ya da öneri getirdiğimizde, ters bir şekilde davranmazdı”, “bizle olan her türlü iletişimde nezaket kurallarından ödün vermezdi” ifadelerinden oluşan davranışları, yöneticilerin eğitim düzeylerine göre 0.05 anlamlılık düzeyinde farklılıklar göstermektedir. Diğer bir anlatımla, yöneticilerin çalışanlarına karşı yukarıda belirtilen davranışları, yöneticilerin eğitim düzeyine göre değişmektedir.

Ortaya çıkan söz konusu bu anlamlı farklılıkların bulunduğu davranışlar detaylı olarak incelendiğinde, belirtilen davranışların hepsinde üniversite düzeyinde eğitim almış olan yöneticilerin, ortaöğretim düzeyinde eğitim almış yöneticilere oranla daha etik bir davranış sergiledikleri görülmektedir.

Tablo 2: Turizm İşletmelerinde Staj Yapan Öğrencilerin, Staj Yaptıkları İşletmelerde Bağlı Buldukları Yöneticilerinin Eğitim Düzeylerine Göre Çalışanlara Karşı Davranışlarıyla İlgili Görüşlerinin Karşılaştırılmasına İlişkin Yapılan Ki-Kare Testi Sonuçları

II. Ulusal Uygulamalı Etik Kongresi Bildiriler Kitabı

İFADELER	Kesinlikle Katılmıyorum		Katılmıyorum		Kararsızım		Kattıyorum		Kesinlikle Kattıyorum		X ²	p	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%			
	Yöneticilerin Eğitim Düzeyi		Ortaöğretim		Üniversite		Ortaöğretim		Üniversite				
İşgörenler arasında cinsiyet ayrımı yapmazdı.	2	6,5	6	19,4	2	6,5	10	32,3	11	35,5	7,903	0,095	
	1	1,1	6	6,7	10	10,1	27	30,3	46	51,7			
Cinsel taciz olaylarına son derece duyarlıydı.	1	3,2	4	12,9	-	-	8	25,8	18	58,1	7,567	0,109	
	-	-	7	7,9	10	11,2	28	31,5	44	49,4			
Görev dağılımı yaparken herkese eşit davranırdı.	1	3,2	11	35,5	9	29,0	7	22,6	3	9,7	22,399	0,000	
	1	1,1	9	10,1	9	10,1	49	55,1	21	23,6			
Çalışanlar arasında düşünce, fikir, siyasal tercihlerine göre ayırım yapmazdı.	2	6,5	5	16,1	1	3,2	18	58,1	5	16,1	17,055	0,002	
	-	-	4	4,5	13	14,6	38	42,7	34	38,2			
Çalışanlara işletme içinde üst kademelere yükseltme konusunda eşit fırsat sağlardı.	4	12,9	10	32,3	8	25,8	8	25,8	1	3,2	17,021	0,002	
	1	1,1	11	12,4	31	34,8	32	36,0	14	15,7			
Çalışanların özel hayatlarına müdahale etmezdi.	Ortaöğretim	-	-	2	6,5	1	3,2	12	38,7	16	51,6	2,859	0,414
	Üniversite	-	-	5	5,6	7	7,9	45	50,6	32	36,0		
Çalışanlara ait özel bilgileri (kişisel hayat) herhangi bir ortamda deşifre etmezdi.	Ortaöğretim	2	6,5	1	3,2	5	16,1	11	35,5	12	38,7	11,345	0,023
	Üniversite	1	1,1	2	2,2	2	2,2	40	44,9	44	49,4		
İşgörenlerin onurlarını kırıcı davranışlardan kaçınırdı.	Ortaöğretim	-	-	9	29,0	3	9,7	10	32,3	9	29,0	16,377	0,003
	Üniversite	5	5,6	4	4,5	15	16,9	41	46,1	24	27,0		
İş kazlarından korunmamız için gerekli önlemleri alırdı.	Ortaöğretim	8	25,8	11	35,5	5	16,1	4	12,9	3	9,7	7,006	0,136
	Üniversite	31	34,8	18	20,2	19	21,3	19	21,3	2	2,2		
Sağlık sorunlarımızın çözümünde bizlere yardımcı olurdu.	Ortaöğretim	9	29,0	12	38,7	4	12,9	3	9,7	3	9,7	15,240	0,004
	Üniversite	14	15,7	18	20,2	27	30,3	28	31,5	2	2,2		
Çalışanların sosyal güvenlik ve sosyal haklarının tesliminde gerekenleri yapardı.	Ortaöğretim	10	32,3	7	22,6	10	32,3	4	12,9	-	-	3,218	0,522
	Üniversite	22	24,7	24	22,6	23	25,8	14	15,7	6	6,7		
Sendikal faaliyetlere katılmamız konusunda olumluydü.	Ortaöğretim	16	51,6	3	9,7	10	32,3	2	6,5	-	-	7,935	0,047
	Üniversite	23	25,8	23	25,8	36	40,4	7	7,9	-	-		
Çalışanların performanslarının değerlendirilmesinde adil davranırdı.	Ortaöğretim	3	9,7	3	9,7	8	25,8	13	41,9	4	12,9	5,385	0,250
	Üniversite	1	1,1	11	12,4	22	24,7	42	47,2	13	14,6		
Çalışanlarını ücret ödemededen mesai dışında çalışmaya zorlamazdı.	Ortaöğretim	7	22,6	3	9,7	1	3,2	17	54,8	3	9,7	10,112	0,039
	Üniversite	8	9,0	17	19,1	15	16,9	34	38,2	15	16,9		
Çalışanların kararlara katılma hakkını sağlayacak ortamı oluştururdu.	Ortaöğretim	5	16,1	9	29,0	11	35,5	6	19,4	-	-	2,983	0,394
	Üniversite	24	27,0	17	19,1	25	28,1	23	25,8	-	-		
Çalışanlar arasında din, dil ve ırk ayrımı yapmazdı.	Ortaöğretim	1	3,2	4	12,9	2	6,5	8	25,8	16	51,6	4,193	0,381
	Üniversite	-	-	8	9,1	11	12,5	27	30,7	42	47,7		
Yaptığımız işle ilgili olarak düşüncemizi açıkladığımızda ya da öneri getirdiğimizde, ters bir şekilde davranmazdı. (olumlu davranır)	Ortaöğretim	3	9,7	6	19,4	8	25,8	8	25,8	6	19,4	17,029	0,002
	Üniversite	-	-	6	6,7	14	15,7	40	44,9	29	32,6		
Bizle olan her türlü iletişimde (yazılı, sözlü, telefon) nezaket kurallarından ödün vermezdi. (dikkat ederdi)	Ortaöğretim	1	3,2	6	19,4	4	12,9	14	45,2	6	19,4	12,712	0,013
	Üniversite	1	1,1	2	2,2	9	10,1	47	52,8	30	33,7		

Bu sonuçlar, eğitim düzeyiyle etik davranışlar arasındaki ilişkiyi net olarak ortaya koymaktadır. Diğer bir anlatımla, bu sonuçlar, eğitimin, her alanda insanı sürekli olarak geliştireceği görüşünü güçlendirmekle birlikte, özellikle aynı araştırmanın gerek aynı, gerekse farklı sektör çalışanlarının görüşleri alınarak yapılması, bu yoruma ilişkin daha sağlıklı kanıt ortaya koyması bakımından önem taşımaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Herhangi bir işletmede yöneticilik görevini üstlenen kişinin “iş etiği” çerçevesinde, işletmenin ilişki içerisinde bulunduğu tüm guruplara karşı bir takım etik sorumluluklarının bulunduğu, muhakkaktır. Turizm sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin hemen hepsi, söz konusu bu faaliyet alanları ne olursa olsun ister seyahat acentası ister otel işletmeleri, turizm sektörünün doğası gereği emek yoğun bir üretim içerisinde bulunmaktadırlar. Bu kapsamda, hem üretimi gerçekleştirenin insan, hem de üretilen hizmetten yararlananın insan olduğu düşünüldüğünde, yöneticilerin çalışanlarına karşı etik davranışlar sergilemelerinin gerekliliği bir kat daha artmaktadır. Çalışanların yöneticilerinin kendilerine göstermiş oldukları davranışlardan etkilenmeleri ve bu etkilenme sonucunda gerek ürettikleri hizmet kapsamında, gerekse işletmeye karşı sahip oldukları duygu ve düşünce kapsamında davranışlar sergilemeleri insan olmanın doğası gereğidir.

Bu araştırmada, gerek otel işletmelerinde, gerekse seyahat acentalarında görev yapan yöneticilerin davranışlarının belirli bir dönem işletmelerde staj yapan, ve halen turizm alanında üniversite eğitimlerine devam etmekte olan öğrenciler tarafından değerlendirilmeleri sonucunda, yöneticilerin çalışanlar arasında gerek cinsiyet gerekse dil, din, ırk gibi değişkenler kapsamında ayrımcılık yapmadıkları, ortaya çıkan sonuçlardan bir tanesidir. Diğer önemli bir sonuç ise, yöneticilerin çalışanlarının performans değerlendirmelerinde ve iş dağılımında ayrımcılıkta bulunmadıkları hususlarıdır. Bu iki sonuç, aslında çalışanların işletmeye bağlılıklarını arttırmaya neden olacak ve aynı zamanda, çalışanların daha fazla özveri ile çalışmalarını neden olacak bir sonuçtur.

Diğer taraftan, yöneticilerin çalışanların iş kazalarına karşı korunmasında yeterli önlemi almamaları, sendikalaşmayı desteklememeleri ve yönetimde yeterince söz hakkı tanımamaları ise çalışanlar açısından olumsuz olarak algılanabilecek faktörler arasındadır. Günümüzde rekabetin iyice arttığı bir dönemde, işletme yöneticilerinin modern yönetim stratejilerini kabul ederek, çalışanların kendilerini ilgilendiren konularda çalışanlarında kararlara katılma haklarını vermeleri, diğer bir ifade ile çalışanların kararlara katılmalarını teşvik etmeleri, işletmenin başarılarını olumlu yönde etkileyecektir. Aynı kapsamda, çalışanlar için en önemli konuların başında gelen sosyal güvencelerin sağlanması, sadece iş gören performansını arttırmak için gereklilik değil, aynı zamanda bir anayasal zorunluluktur. Yine, çalışanların sağlık sorunlarıyla ilgilenmek, çalışanların işletmeye karşı olan sadakatlerini arttıracak ve bu da, çalışanların yaptıkları işe daha iyi yoğunlaşmalarını sağlayarak, üretilen hizmetlerin kalitesinin artırılmasında olumlu etki yapacaktır.

Bu çalışmanın en önemli sonuçlarından bir tanesi de, yöneticilerin eğitim düzeyleriyle, çalışanlara karşı davranışları arasında 0.05 anlamlılık düzeyinde bazı farklılıkların ortaya çıkmasıdır. Yöneticilerin çalışanlara karşı davranışlarının iş etiği kapsamında değerlendirilmesinde, söz konusu bu farklılıkların ortaya çıktığı ifadelerde, üniversite mezunu olan yöneticilerin,

ortaöğretim mezunu yöneticilere göre etik davranış sergilemelerinde daha hassas oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç bize, yöneticilerin gerek seçimi konusunda, gerekse çalışma hayatları içerisinde eğitimin ne kadar önemli olduğunu da göstermektedir. İşletmenin en üst düzey yöneticilerin orta kademe yöneticilerine gerek kendileri, gerekse dışarıdan uzmanlar tarafından belirli aralıklarla eğitim aldirmaları gerekliliği bir kez de bu çalışma sonrasında ortaya çıkmaktadır.

Sektörde faaliyet gösteren bütün işletmelerin etik davranışlar ile ilgili olarak hem müşteri ile ilişkiler kapsamında, hem de çalışanlar ile ilişkiler kapsamında belirli politikalara sahip olmaları günümüzün olmazsa olmazlarından. Ancak oluşturulan bu politikaların belirli zaman aralıklarında hem yöneticiler hem de çalışanlara hizmet içi eğitim kapsamında duyurulması ve bu politikaların uygulanıp uygulanmadıkları da kontrol edilmelidir. Bu kapsamda, konuyla ilgili olarak belirli dönem aralıklarıyla mevcut durumun araştırılması ve bu araştırmalar doğrultusunda gereken önlemlerin alınması, mevcut durumun iyileştirilmesine yönelik önemli gelişmelerden olacaktır.

Bu çalışma, yöneticilerin eğitim düzeyiyle çalışanlara karşı davranışlarının etik açıdan değerlendirmesi ana konusu üzerine inşa edilmiştir. Daha ileriki aşamalarda, yöneticilerin almış oldukları eğitim türlerinin de ayrıntılı olarak analiz edilip bu istikamette çalışanlara karşı davranışlarının değişip değişmediği konusunda da araştırmaların yapılması yararlı olacaktır. Yapılacak olan bu tür araştırmalar, şüphesiz ki, yöneticilere verilecek hizmet içi eğitim türleri ve düzeyleri hakkında da ön fikir sağlayacaktır. Buna ilave olarak, konuyla ilgili yapılacak tüm çalışmaların, etik ilke ve standartlarının gerek bireysel gerekse kurumsal düzeyde geliştirilerek uygulamaya geçirilmesinde önemli yararları olacak ve uzun vadede etik davranış ölçütlerinin tüm kurumlara yerleştirilmesinde katkılar sağlayacaktır.

Kaynakça:

- Altuğ, N. ve Güler, E.G. (2003) “Pazarlama Etiği: Hizmet Pazarlamasında Karşılıklı Etik Sorunlar ve Malların Pazarlanmasından Farklılıkları”, I.Türkiye Uluslararası İş ve Meslek Ahlakı Kongresi Bildirileri, Ankara: Hacettepe Üniversitesi İşletmecilik Meslek Etiği Uygulama ve Araştırma Merkezi, 17-19 Eylül. s. 321-327.
- Angelo, R.M. ve Vilademir, A. (1998) An Introduction to Hospitality Today, 5. Edition. Orlando: Educational Institute of AHMA.
- Aydın, P. İ. (2002) Yönetimsel Mesleki ve Örgütsel Etik, 3. Baskı. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Bakan ve diğerleri. (2003) “Etik Davranışların Örgüte Yerleştirilmesi ve Üniversitelerde Bir Alan Çalışması”, I.Türkiye Uluslararası İş ve Meslek Ahlakı Kongresi Bildirileri, Ankara: Hacettepe Üniversitesi İşletmecilik Meslek Etiği Uygulama ve Araştırma Merkezi, 17-19 Eylül, s. 392-402.
- Bartol, K. ve Martin, D. (1994) Management, 2. Edition. New York: Mc Graw Hill Inc..
- Berkman Ü. (1999) “Sosyal Sorumluluk, İş Ahlakı Gelişimi ve Yakın Geleceği”, <http://www.kho.edu.tr/yayinlar/bilimdergisi/bilimder/doc/1999-2/bilder5.doc>. (Erişim Tarihi: 19.04.2004).
- Bricley, James A., Ciford W. S., Jerold, Z. (2002): “Business Ethics and Organizational Architecture”, Journal of Banking and Finance, (269), s. 1821- 1835.
- Çabuk, S. ve Şengül, S. (2005) “İşletme Yöneticilerinin Mesleki Değerlerinin Ve Demografik Özelliklerinin İşletme Etiği Üzerindeki Etkisi: Türkiye’de

- Büyük Ölçekli Sanayii İşletmeleri Üzerine Bir Uygulama”, Cukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü dergisi, 14 (1) s. 171-180.
- Daly, S. P. ve Mattila, M. M. (2000) “Darwin And Ethics: Using Natural Selection To Understand Ethical Business And Organizational Behavior”, EJBO: Journal of Business and Organization Ethics, 5(1), <http://www.ejbo.jyu.fi/ejbo/articles/daly.html>. (Erişim: 28.06.2005)
- Eren E. (1993) Yönetim ve Organizasyon,. İstanbul: Beta Yayın Dağıtım A.Ş.
- Ergün, Ö. (2005) Otel İşletmelerinin Pazarlama Faaliyetlerinde Etik (İstanbul’da Faaliyet Gösteren Beş Yıldızlı Otel İşletmeleri Örneği) (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı.
- Ferrel, O. C. ve Fraedrich, J. (1991) Business Ethics, Ethical Decision Making and Cases, Boston: Houghton Mifflin Company.
- Frederick, W. C., Davis, K., ve Post, J. E. (1988) Business and Society: Corporate Strategy, Public Policy, Ethics. 6. Baskı. New York: McGraw-Hill Publishing Company.
- Hatcher T. (2004) Environmental Ethics As An Alternative For Evaluation Theory in For Profit Business Context. *Evaluation And Program Planning*, 27: 357-363
- Jaszay, C. (2002) An Integrated Research Review of Ethics Articles in Hospitality Journals 1990 to 2000, Northern Arizona University, <http://www2.nau.edu/~clj5/Ethics/jaszay1.pdf>. 15.04.2006.
- Kılınç İ. (2000) “İş Etiği Kapsamında Otel Yöneticilerinin Çalışanlara Karşı Etik Sorumluluklarının İzmir’de Turizm İşletmeciliği Ve Otelcilik Öğrenimi Gören Öğrencilerin Bakış Açılırları İle Değerlendirilmesi”, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2(3) s. 23-35.
- Kirel, Ç. (2000) Örgütlerde Etik Davranışlar, Yönetimi ve Bir Uygulama Çalışması, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Basımevi, 2000.
- Kozak, M. ve Karakaş G. (2003) “Otel İşletmelerinde Çalışan Servis Personelinin Etik Davranışları Üzerine Bir Araştırma”, Turizm Akademik Dergisi, (2) s. 1-16.
- Kwansa, F. A. ve Farrar, A. L. (1992) “A Conceptual Framework For Developing a Hospitality Educators’ Code of Ethics”, Hospitality Research Journal, 15(3) s.27-39.
- Lamberton, H. ve Minor, L. (1995) Human Relations: Strategies for Success, Chicago: Irwin Mirror Press.
- McNamara, C. (2005) “Complete Guide to Ethics Management: An Ethics Toolkit for Managers”, <http://www.infra.kth.se/courses/IH1146/Files/ethicsmanagement.pdf>. 30.06.2006.
- Northcraft, B. ve Neale, A. (1990) Organizational Behaviour: A Management Challenge. Florida: The Dryden Press.
- Oppenheim, A. N. (1996) Questionnaire Design And Attitude Measurement, New York: Basic Books, Inc. Publisher.
- Önal İ. (2003) “Koruma Kültürü ve Etik Kurallar”. Türkiye Mühendislik Haberleri Dergisi, Sayı:423 2003/1, s. 27-28.
- Robertson, C. J., Gilley, K. M. ve Street M. D. (2003) “The Relationship Between Ethics and Firm Practices in Russian and The United States”, Journal of World Business, 38(4) s.375-384.
- Peker, Ö. ve Aytürk, N. (2002) Yönetim Becerileri. 2. Baskı. Ankara: Yargı Yayınevi.
- Sekeran, U. (2003) Research Methods for Business. New York: John Wiley.
- Sökmen A. (2003) Yönetici Davranışlarının Sınır Birim İşgörenleri Tarafından Değerlendirilmesi: Ankarada’ki Dört ve Beş Yıldızlı Konaklama

- İşletmelerinde Ampirik Bir Araştırma, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Eğitimi Anabilim Dalı.
- Sökmen, A. ve Tarakçıoğlu S. (2004) “Yönetici Etik Davranışların Değerlendirilmesinde Cinsiyet Faktörü: Ankara’daki Otel İşletmelerinin Sınır Departmanlarında Ampirik Bir Araştırma”. 1. Balıkesir Ulusal Turizm Kongresi Bildiri Kitabı (15-16 Nisan 2004) s. 216- 250.
- Sökmen, A. ve Boylu Y. (2001) “Otel İşletmeleri Yöneticileri Açısından Etik Kavramı ve Uygulamaları: Ankara ‘da Ampirik Bir Araştırma”, Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi 3 (5) s. 31-54.
- Stevens, B. (1997) “Hotel Ethical Codes: a Content Analysis”, International Journal of Hospitality Management, 16(3) s. 261-271.
- Stevens, B. ve Fleckenstein, A. (1999) “Comparative Ethics: How Students and Human-resources Directors React to Real-life Situations”, Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly, 40 (2) s. 69-75.
- Şimşek B. (1999) “Yöneticilerin Çalışanlara Karşı Etik Sorumlulukları”, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1 (3) s. 69-86.
- Şimşek M. Ş. ve diğerleri. (2003) Davranış Bilimlerine Giriş ve Örgütlerde Davranış, 3. Baskı. Konya: Adım Yayıncılık.
- Tarakçıoğlu S. (2003) “Yönetici Etik Davranışlarının Değerlendirilmesinde Cinsiyet Faktörü: Ankara’daki Otel İşletmelerinin Sınır Departmanlarında Ampirik Bir Araştırma”, Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi, 5(2) s. 180-219.
- Tsalikis, J. ve Fritzsche, D.J. (1989) “Business Ethics: A Literature Review with a Focus On Marketing Ethics”, Journal of Business Ethics, 8 (9) s. 695-743.
- Ural, A. ve Kılıç, İ. (2005) Bilimsel Araştırma Süreci ve SPSS İle Veri Analizi, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Ural T. (2003) İşletme ve Pazarlama Etiği, (Ed. C. Yükselen) Ankara: Detay Yayıncılık.
- Ünlüönen, K ve Olcay A. (2003) “Otel İşletmelerinde Çalışan İşgörenlerin Ahlak Sorumluluklarını Yerine Getirebilmesinde Eğitim Düzeyinin Önemi Üzerine Bir Araştırma”, Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi, (2) s. 91-112.
- Whitney D. L. (1990) “Ethics in the Hospitality Industry: With A Focus Hotel Managers”, International Journal of Hospitality Management, 9 (1) s. 59-68.
- World Tourism Organization (2005) Global Code of Ethics for Tourism, http://www.world-tourism.org/code_ethics/eng/brochure.htm. (Erişim Tarihi: 12.03.2005).
- Yazıcıoğlu, İ. ve Boylu Y. (2003) “Dünya Turizm Örgütünün Belirlediği Etik Kodları ve Bu Kodların Türkiye’de Uygulanmasına İlişkin Bir Araştırma”, Turizm Akademik Dergisi, (2) s. 41- 59.
- Yüksel, Ö. ve Tunç A. (2001) “Turizm İşletmeleri Yöneticilerinin İş Etiğine Yaklaşımları (Ankara İlinde Uygulamalı Bir Araştırma), Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi, 3(5) s. 57-170.

AHLAKSIZ SİYASET, AKILSIZ AHLAK

Prof. Dr. Hakan POYRAZ
Sakarya Üniversitesi, Felsefe Bölümü

Özet: Pek çok insan, siyaset ile ahlakın bağdaşamayacağını düşünür ve siyasetçinin dürüst olmadığı şeklinde yaygın bir kanaat vardır. Fakat insanların siyasetçinin gerçekleştirdiği bir etkinlik olarak siyasetten ahlaklı olma talebi var. Peki bu talebin gerekçesi nedir? Niçin siyaset ahlaklı olmak zorunda?

Siyasetin ahlak ile bağdaşmaz olduğunu düşünenler, ahlakın erdemi, siyaset menfaati kendine gaye edindiğini söylerler. Menfaat ile ödev nasıl bütünleşebilir/hiç bütünleşebilir mi? Şöyle denmektedir: Ahlak duygunun siyaset ise menfaatin alanıdır. Siyaset menfaatlerini rasyonelleştirerek gerçekleştirebilir. Dolayısıyla, akıl sahası ahlaka değil, siyasete açıktır. Madem ki siyaset, menfaatleri meşrulaştırma anlamında rasyonaliteye dayanıyor, -siyasetçi rasyonel davranır, davranmak zorundadır; oysa ahlak rasyonalitenin değil, duyguların alanıdır- o halde ahlak akılsız, siyaset de ahlaksızdır.

Tartışmaya Aristoteles'ten yardım alarak katılmak istiyorum ki onun ahlak felsefesi, iyi insan ile iyi yurttaşın ilişkisini kurmada siyaseti ahlaklı ahlaklı akıllı yapma konusunda önemli bir model olarak durmaktadır.

Anahtar Sözcükler: akıl, duygu, menfaat, siyaset, ahlak, erdem

Abstract: Most people think that ethics and politics are incompatible with each other. And politicians are supposed to be unreliable persons. But people have a common demand on politicians to carry out ethical politics. If that is so, then what is the reason of this/are the grounds for this demand? Why should politics be ethical?

The ones who consider politics and ethics as incompatible concepts tend to say that ethics aims at virtue and politics aims at benefit. How could benefit and duty come together? It is said ethics is a matter of emotion and benefit is a matter of politics. Politics can reach its aim by rationalizing its benefits; therefore, rationality is less to do with ethics than politics. Seeing that politics is based on rationality for the purpose of legitimating its benefits, a politician acts rationally, or he must do so. However, ethics is not the matter of rationality but emotion, in that case, one can conclude that ethics is unreasonable and politics is unethical.

I want to discuss this point by getting help from Aristotle, whose philosophy of ethics stands as an important model on making politics ethical and (making) ethics rational for relating the good person and the good citizen.

Keywords: ratio, emotion, benefit, politics, ethics, virtue

Bir Ezop masalıdır: Sahtekar bir seyis, atın yulafından her gün bir miktar çalıp satmakta, diğer yandan da at iyi görünsün diye onu her gün tumar etmektedir. At, seyisin bu davranışına çok kızır ve şöyle der:

“Eğer gerçekten benim iyi görünmemi istiyorsan, beni daha az tumar et ve daha fazla besle!” (Ezop, *Masallar*, s. 18)

Bu masal, siyasetin etimolojisinde yer alan seyisliği bir metafor olarak kullanmak suretiyle, siyasetle yönetilen kitlenin siyasetçiden ne istediğini çok iyi anlatmaktadır. Gerçekte siyaset eylemi bu Ezop masalından pek de farklı değildir. Gerçekten iyi görünmek için tumara değil arpaya ihtiyaç var. Böyle olunca payımıza düşen (arpa), hak edilendir.

İyi siyaset hak edene hak ettiğini vermek, yani adaleti tesis etmektir. Siyaset ve ahlakın kesiştiği nokta burasıdır ve ahlak sorunu da arpayı adaletle dağıtmada, kısaca bu “arpalık” meselesinde başlar görünmektedir. Bu arpalık meselesi siyasetin ahlakını kirleten yerdir. Birileri bu durumu tasvip etmemekle birlikte, siyasetin böyle bir gerçeklik üzerine kurulduğunu, ahlakı

ideallerle siyasetin bağdaşmayacağını; siyasette rasyonelliğin, ahlakta duygunun hakim olduğunu söyleyebilir (Dursun, 2005). Bu akıl yürütmeye, siyasetin ahlaksız, ahlakın akılsız olacağı gerekçesiyle itirazımız var.

Eğer siyaset, sorumluluğu alanında kendine özgü bir değer üretecekse, bu onun yapılış biçiminde ortaya çıkar. Bunun için siyaseti siyasetçinin eylemi üzerinden anlamaya; siyaseti siyasetçi üzerinden konuşarak değerlendirmeye çalışacağız. Siyaset ve ahlak ilişkisi tartışmasında özne açıkça siyasetçi olacaktır. Bu nedenle siyasal ahlaki siyasetçinin eyleminde arayacağız.

Siyasetçi, siyaset adını verdiğimiz etkinlikle işlettiği yönetsel aygıtlar ve kurumlarla topluma karşı bir sorumluluk yüklenmiştir. Ondan bu *sorumluluk* ve *yükümlülükleri gereği* beklenir. Onun sorumluluğundakilerin yani toplumun ondan beklentisi ve daha çok özlemi, onun ahlaklı olmasıdır. Üstelik talepte bulunan, kendisi adına yönetme gücünü ona devretmiştir ve bu gücü kötü yönetildiğine inanırsa geri alıp bir başkasına verme hakkı vardır (tabi ki demokrasilerde!) Oysa toplumun siyasetçiye ve dolayısıyla siyasete karşı bir güvensizliği, bu güvensizliğin de nedenleri ve gerekçeleri var. Belki de en önemli neden, güç ve iktidar odaklarının siyaset mekanizmasını kendi kişisel ve sınıfsal menfaatleri üzerinden yürütmesi ve bu yürüyüş biçiminin toplumunun bütününe menfaatleriyle çatışmasıdır. Toplum böyle bir duygu ile siyaseti algılamaktadır. Yönetim mekanizmasının kişisel ve sınıfsal menfaatlere bu arada manüplasyonlara açık olması, onu kullananların niyetini ve bu niyetin ahlakiliğini önemli kılmaktadır.

Evet, insanların siyasetçinin gerçekleştirdiği bir etkinlik olarak siyasetten ahlaki olma talebi var. Bu talebin gerekçesi var mıdır/varsayın nedir? Niçin siyaset ahlaki olmak zorunda? Siyaset ahlaki olmak zorunda mıdır?

Toplumun erdemli bir siyaset talebi var, siyasetin de topluma bunu gerçekleştireceğine ilişkin sözü. Söz edimleri ve etik arasında herhangi bir bağ kurmadan, siyasetçinin söz verme eylemini ve bu eylemle aldığı yükümlülüğe bakacak olursak, daha ilk adımda toplumun siyasetten talebi adına bir hayal kırıklığı ile karşılaşırız. Şimdiye kadar gözlemlenen siyasetçinin sözünde durmadığıdır. Sözünde durmama eylemi, artık kanıksanmış durumda. Bu durum öylesine olağan karşılanır ki, “yalan” siyasetin neredeyse mütemmim çüzü gibi görülür. Yalan, onun üzerine yapılan parodilerin önemli bir malzemesidir mesela.

Genel kanaat, ahlaki kişilerin siyaset yapamayacağı biçimindedir. Yalan söylemeyi bilmeyen siyasetçi olamaz (!) Fakat kimse ahlaksız siyasetten de hoşnut olmaz. Bu manada siyaset ve siyasetçinin ahlaki olması, üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmesi demek. İşte tam burada siyaset ve ahlakın bağdaşamaz olduğunu düşünenler haklı gibi görünüyor. Onlara göre ahlak erdemi, siyaset menfaati kendine gaye edinir. Menfaat ile ödev nasıl bütünleşebilir/hiç bütünleşebilir mi?

Siyaset ile ahlak arasındaki sorunu ilişki şöyle bir iddia çerçevesinde dile getirilir: Ahlaksal kavramların içeriği boştur. Ahlaksal yargılar, aklın değil duygu dışlaştırmalarının ürünüdür. Ahlak duygunun siyaset ise menfaatin alanıdır. Siyaset menfaatlerini rasyonelleştirerek gerçekleştirebilir. Dolayısıyla, akıl sahası ahlaka değil, siyasete açıktır. Cevaplanması zor olan soru şudur: siyaset alanında faaliyet gösteren aktörler, ahlaki ilkelere göre eylem ve davranışlarda bulunarak başarıya ulaşabilirler mi? (Dursun, 2005: 18) Madem ki siyaset, menfaatleri meşrulaştırma anlamında rasyonaliteye dayanıyor, -siyasetçi rasyonel davranır, davranmak zorundadır; oysa ahlak rasyonalitenin değil, duyguların alanıdır- o halde ahlak akılsız, siyaset de ahlaksızdır.

Yaygın bir kanı olmasa bile böyle bir düşünme biçimi var. Alıntı yaptığımız makalesinde Dursun, bu görüşü inceliyor ve ahlaken tasvip etmese de siyasetin realitesinin bu olduğunu söylüyor. Bu düşüncenin bir de toplumsal tabanı var. Bu düşünceyi savunanların emotivist teoriden haberdar olmaları hatta akademisyen olmaları gerekemeyebilir. Bir etik zeitgeist var mıdır(?), bilinmez ama MacIntyre'ın (1981) günümüzün hakim ahlak görüşü olarak sözünü ettiği duyguculuğun sadece felsefecilere mahsus bir tartışma olmadığına, toplumsal bir taban bulduğuna da işaretir. Siyasete ve ahlaka ilişkin bu yaklaşımda menfaatleri kullanma becerisi ile aklı özdeşleştirmek ne kadar doğrudur? Ahlakın duygu ürünü olduğunu söylemek ahlak fenomenini ne kadar izah eder? Şüphesiz siyasetin içinde yer alan kişiler, idealleriyle siyasetin gerçekliği çakıştığı zaman, kendi durumlarını meşrulaştırmak amacıyla böyle bir savunmaya girebilirler. Bu savunmada da siyaset felsefenin en önemli ismini tezlerine -siyasetin ahlaktan bağımsız olduğu görüşüne- Makyavelli'yi mesnet olarak ele alabilirler. Fakat bu, ne kadar doğru bir mesnettir?

Gerçekten siyaset ve ahlakın bağdaşmazlığı meselesinde Makyavelli gereklilik halinde siyasette ahlaksızlığa cevaz vermektedir (Coady, 1993:373). Siyaset sahasında ahlaksızlığı -hile, aldatma vs.- meşrulaştırma ve ahlakın siyasete feda edilmesi suçuyla beş yüz yıldır ahlâkçılar tarafından acımasızca eleştirilen bu düşünür *Hükümdar* adlı eserinde, devlet ve onun yönetimini doğruluk, ahlak, din ve metafizikten ayırarak diğer herhangi kaynaktan bağımsız bir değerler sistemi ihdas etmekte, siyaseti kendini var kılan kültürel terimlerle anlamayı reddederek, iktidarın kendi başına bir amaç olduğunun altını çizmektedir (Ebengstein, 2003:167). Makyavelli, "hükümdar gerektiğinde yalan söylemeli" der: Eğer insanların hepsi doğru olsaydı, bu kötü bir kural olurdu. Oysa ormanda sadece aslanlar yaşamıyor. Hükümdarın Kentaurus gibi iki tabiatlı, hem tilki hem de aslan olması gerekiyor. Tuzakları fark etmek için tilki, kurlara karşı kendini korumak için aslan. (1998:192).

Onun en önemli tarafı da budur: Yani reddederek söyledikleri... Oysa Platon ve Aristoteles'ten gelen gelenek siyaset, adalet, iyi hayat, özgürlük ya da Tanrı gibi yüce amaçların hizmetinde bir araç olarak düşünülmüştü (Ebengstein, 2003:167). O ahlaksızlığı hiçbir zaman övmese de, ahlaksız bir siyaset teorisi oluşturmak yerine siyasetin ahlak dışı doğasının resmini çektiği söylene de, siyaset felsefesi uygulamada ahlaksızlıkla nihayete erer (Garner1907:196; Marck, 194:185).

Modern siyaset felsefesinin öncü isimlerinden Makyavelli'ye karşı ilkçağ bilgelğine; modern insanın duygu, akıl, menfaat ve ahlak sorununa bir çözüm getirebilir umuduyla Aristoteles'in ahlak ve siyaset arasında kurduğu ilişkiye yeniden bakmak gerekebilir. Kanaatimce Aristoteles etiği bu konuda toplumsal ile bireysel, iyi insan ile iyi yurttaşın ilişkisini kurmada önemli bir model olarak durmaktadır.

Yasa koyucular yurttaşları kurallara alıştırmakla iyi kılarlar, iyi yönetimin kötü olandan farkı budur, diyor Aristoteles, *Nikomakhos Ahlakı* (1103a-1103b) nda ve ahlaki siyasetin alt dalı yapıyor:

(Bir insanın erdemi (*aretesi*) onun bir insan olarak iyi işlevde bulunmasıdır (MacIntayre, 2001:18). İyi bir yurttaş olma erdemi, yürürlükteki yasaya uygun davranmaktır. İyi bir insan olma erdemi, insan soyunun gerektirdiği davranışları gerçekleştirmek, "insan olma eylemini gerçekleştirmek" tir. Bu eylem, ahlak yasası ile toplum yasasını; iyi insanla iyi yurttaş birleştirir.

Siyaset, yurttaşları iyi ve nitelikli insan kılmaya, insanların iyi eylemlerde bulunmasına çaba gösterir (Aristoteles, *Nikomakhos* 1100a). Zaten yaşam için büyük önem taşıyan bilgi siyasettir (age., 1094a 20-25). Her bilgi

dalı ve her tercih, iyiyi arzuladığına göre, siyasetle arzulanan da mutluluktur (age., 1095a15-20). Ruhun erdeme uygun etkinliğidir mutluluk (Aristoteles, *Nikomakhos* 1099b 25)... Her bilgi dalı ve her tercih, iyiyi arzuladığına göre, siyasetle arzulanan da mutluluktur. Toplumsal mutluluk, bireysel mutluluktan daha önemli olduğu için, ahlak da siyasetin alt dalıdır.

Aristoteles, insanı toplumun bir üyesi görüyor. Devletin erdemi yurttaşların erdemine bağlıdır (Akarsu, 1982:98). Öbür taraftan devletin bireyin ahlaki yaşamına hizmet etmesi ve insan isteklerinin akla itaat etmesi gerektiği fikri ile bireysel yaşama verdiği değeri genişletir (age., aynı yer). Bu durumda Aristoteles, toplumsal ile bireyselin, iyi insan ile iyi yurttaşın ilişkisini kurmada önemli bir örnek olarak durmaktadır

Sonuç olarak;

Menfaatlerimiz ve ahlaki sorumluluklarımız... Siyaset ve ahlaki tercih noktasında karşı karşıya getiren iki durum. Tartışma konumuz bu nedenle hayli eski ve bilindikdir. Siyaset ve ahlakın birbiriyle bağdaşması sorunu görünüşte paradoksal bir durum arz eder. Hem birbirinden ayrılamayan hem de bir türlü bağdaşamayan iki alan... Ahlakı siyasetin içinde bir cüz olarak gören Aristoteles dahi, “iyi insan olmakla iyi yurttaş olmak, belki de hep aynı şey değildir” (*Nikomakhos* 1130-30) diyor.

Gerçekte ortada paradoks yoktur. Siyasetle ahlakın bağdaşmazlığı ve siyaset ile ahlakın birbirinden ayrılmazlığı, Makyavelist tarzda iktidarda kalma siyaseti ile siyaseti erdemli yürütme hareketi arasındaki yaklaşımın farklılığıdır. Gerçekte siyaset ahlakla o denli içli dışlı ki, siyasetin temelini oluşturan öğeler, ahlaki bir tartışma olmadan anlaşılamayacak ve uygulanamayacak kadar giriftir (Alkan, 1993:24). Her siyasal sorunun ahlaki bir uzantısı var. İşin içine ahlaksal değerlendirmeler yapmadan tartışılabilecek pek çok konu var fakat siyaset bunlardan biri değil (age, 112). Siyaseti ahlaksız, ahlaki akılsız düşünmediğimiz için, siyaset ve ahlakın, adalet dairesinde bulunduğu fikrindeyiz (bkz. Karakuş, 2003).

Kültürel pratikler ve törelerin farklılığı toplumların hayatları ve bu hayattan çıkartılan tecrübeleridir. Bu tecrübeler farklı olduğu için toplumsal kurallar, örfler ve adetler, toplumdan topluma ve çağdan çağa değişirler. Örfler ve adetlerle beraber ahlak da değişime uğrar. Aslında ahlakta değişen biçimdir, tarzdır. Ama biçimleri oluşturan, biçimlerde ifade edilen anlamda bir değişme olmaz (Güngör, 1997:99). Her ahlak anlayışının temelinde bu manada bir insan tasavvuru vardır. Ahlakın kaçamadığı şeydir bu. İnsan değerleriyle insan oluyor. Ahlak toplumsal kurumları da yaratan değerler sistemidir; geniş anlamıyla *adalet* ve *hak* olarak. Adaleti diri tutan haktır. Ahlakın içi hak, dışı adalet kavramı etrafında aranmalıdır. Ahlakı yaratıcı kılan adalet ve hak kavramlarıdır. Hak adaleti diri tutar, adalet de ahlaktaki değerleri meydana getirir. Bu bir bütünlük oluşturur ve kurumları doğurur. Kurumları yaratan ve ayakta tutan bu yaratıcı ahlaktır (Karakuş; Poyraz, 2005). Böyle olunca siyaset de ahlakın bir şubesi haline gelir.

Bir alıntıyla bitirelim:

“Mevcut toplumsal birliktelik tarzını korumaya veya değiştirmeye yönelik eylemler dizisi olarak bakıldığında siyaset son derece açık biçimde ‘ahlak’ ile ilişkilidir. İnsanlar, ‘iyi’ olduğunu düşündükleri bir şeyi korumak, ‘kötü’ olduğunu düşündükleri bir şeyi, ‘iyi’ye doğru değiştirmek isteyeceklerinden, siyaset pratiğini oluşturan eylemler dizisi, daha genel bir düzeyde, iyi kötü ayrımı üzerine kurulu eylem ilkelerini tespit eden normların bütünü olarak ‘ahlak’ın bir parçası olarak görülebilir. Kısaca

söylersek, ‘siyaset, ‘ahlaki eylem’dir diyebiliriz (Köker, 1993:338)”

Kaynakça:

- Akarsu, B. (1982) *Ahlak Öğretileri*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Alkan, T. (1993) *Siyasal Ahlak ve Siyasal Ahlaksızlık*, Bilgi Yay., Ankara.
- Aristoteles (1988), *Nikomakhos’ a Etik*, Çev; Saffet Babür, Hacettepe Üniv. Yay. Ankara.
- Coady, C. A. J. (1993) “Politics and the Dirty Hands Problem” *A Companion to Ethics*, (ed Peter Singer, Blackwell, Oxford.
- Güngör, E. (1997) *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*, Ötüken Yay., İstanbul.
- Dursun, D. (2005) “Siyaset ve Ahlak: Gerçekle İdealin Bağdaşmazlığı Sorunu” *Siyaset ve Yönetimde Etik Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Sakarya.
- Ebengstein, W. (2003) *Siyasi Felsefenin Büyük Düşünürleri*, Çev: İsmet Özel, Şule Yay., İstanbul.
- Ezop, *Masallar*, Türkçesi, Tozan Aklan, Bordo Siyah, İstanbul 2003.
- Garner, J. V. (1907) “Political Science and Ethics” *Internaional Journal Ethics*, Vol:17 no:2.
- Karakuş, R. (2003) Türk Düşüncesinin Adalet Kavrayışında Devamlılık: Farabi ve Kınalızade Ali Efendi’de Adalet, *HİSA Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi*, İstanbul Barosu Yay., Sayı: 9.
- Karakuş, Poyraz (2005) “Türk Medeniyet Çevresinin Felsefesi” Türk Dünyasında Sosyal Bilimler: Kuram Yöntem ve Uygulama, III. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi, Cilt:2 Celalabat Kırgızistan.
- Köker, L. (1993) “Modern Demokrasinin Çelişkileri Açısından Bilim-Ahlak-Siyaset İlişkileri Üzerine Bir Deneme” *Siyasal Ahlak ve Siyasal Ahlaksızlık*, T, Aklan, Bilgi Yay., Ankara.
- Marck, S. (1941) “Neo-Machiavellism and Ethics Nihilism” *Ethics*, Vol:51 No.2.
- MacIntyre, A. (1981) *After Virtue, A Study of Moral Theory*, Duckworth, London; Türkçe Erdem Peşinde, Çev: Muttalip Özcan, Ayrıntı Yay., İstanbul 2001.
- MacIntyre, A. (2001) *Etik’in Kısa Tarihi*, Çev:Hakkı Hünler/Solmaz Zelyut Hünler, Paradigma Yay., İstanbul.

ÇEVRE SORUNLARININ ETİK BOYUTU

Araş. Gör. Hayriye SAMUR

Selçuk Üniversitesi. İktisadi ve İdarî Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi
Bölümü

Özet: Çağımızda bizden önceki kuşakların karşılaşmadığı ve bizimde sonuçları hakkında sadece tahminlerde bulunabileceğimiz (küresel ısınma, iklim değişimi vs.) riskli çevresel koşullarla karşı karşıya bulunmaktayız ve bu durum kuşkusuz tüm dünya insanlarını etkisi altına alacaktır. Günümüzde çevremizden aldığımız en önemli ders, yaşam kalitemizi yükseltmek amacıyla doğanın düzenini denetim altına almaya yönelmiş olan her değişimin bir iyileşme, her büyümenin de bir gelişme olmadığıdır. Çevreyle ilgili çözümlenmesi gereken sorunları, sadece teknik sorunlar olarak ele aldığımız takdirde risk almış oluruz. Bu nedenle çevreyle ilgili alınacak kararlarda bilimsel ve teknolojik bakış açısının yanında felsefi ve etik çözümlemelere yer vermek daha ussal bir davranış olacaktır.

Anahtar sözcükler: çevre sorunları, çevre etiği, insan, bilim

Abstract: In our age, we face risky environmental conditions (global warming, climate change, etc.) which were not faced by former generations and the consequences of which can only be suggested by us. And this situation will certainly affect all the people on the earth. Today the most important lesson we take from the environment is that every chance is not an improvement and every growing is not a development which are going toward controlling the natural order in order to raise our living quality. We take risk if we think that the problems about the environment are only technical problems. Therefore making more philosophical and ethical analysis together with the scientific and technologic viewpoints in the decisions about environmental issues will be a more rational behaviour.

Keywords: environmental problems, environmental ethics, human, science

GİRİŞ

Toplumsal yaşamda hızlı ve sürekli değişimlerin yaşandığı günümüzde, sorunlarla karşılaşılacak birçok alanda sorunlarla baş edebilmek için etik bir bakış açısının gerekli olduğu açıktır. 21. yüzyılda yaşanan çevre sorunları çoğunlukla günümüz toplumunun yaşam tarzından kaynaklanmaktadır, çünkü çevre sorunları temel tercihlerle ilgili bir durumdur.

Genel olarak çevreyle ilgili konular salt bilimsel, teknolojik ve siyasal sorunlar olarak ele alınmaktadır. Oysa çevre sorunları önemli felsefi ve etik soruların sorulmasını gerektirmektedir. Çünkü çevreyle ilgili yapılan tartışmalar, bizim insan olarak çevremizi nasıl değerlendirdiğimiz, nasıl varlıklar olduğumuz, nasıl bir yaşam sürdürdüğümüz, doğadaki yerimiz ve kendimizi nasıl bir doğada geliştirebileceğimiz gibi konular üzerine odaklanmaktadır (Jardins 2006, s. 17). Oysa çevre sorunlarına etik bir yaklaşım zorunludur. Etik bireylerin yaşamında rehberlik işlevi görmektedir (Ertan 1998, s. 126). Bu nedenle çevre sorunlarının etik bir bakış açısıyla değerlendirilmesi sorunların çözümü için oldukça faydalı olacaktır.

ÇEVRE İNSAN ETKİLEŞİMİ

Küreselleşme eğilimlerinin hemen her alanda etkisini gösterdiği günümüzde, çevresel sorunlar tüm insanlığın ortak bir sorunu haline gelmiştir. Küresel ısınma, iklim değişikliği, çölleşme, türlerin yok olması özete insanların korkunç duyarsızlığı sonucunda ortaya çıkan büyük çevre krizi, mavi gezegenin ne kadar büyük bir tehlikeyle karşı karşıya bulunduğunu tüm insanlığa göstermiştir (Çukurçayır 1998, s. 38). Var olduğu günden günümüze kadar geçen sürede insanoğlu, doğadan yararlanmış, onu işlemiş ve ona egemen olmaya çalışmıştır. Yeniçağ bilim anlayışıyla birlikte, insanın doğa üzerinde egemenlik kurması bir hak olarak görülmüştür. Bu çağda bilimin hedefi, bilgi elde etmenin yanında onu uygulamaya da koymak olmuştur. Bilimin uygulanması doğayı insan için dönüştürme ve kullanma biçiminde algılanmıştır. Doğa üzerinde üstünlük kurmayı hedefleyen bu anlayış sonucunda, doğa ve insan arasında var olagelen uyum bozulmuş ve insanoğlu uzun bir süre bu bozulmanın farkına varamamıştır (Keleş&Hamamcı 2002, s. 19-20). Doğada meydana gelen bu tahribat zamanla, küresel boyutlara ulaşan kaygılar ortaya çıkmıştır. Bu kaygıları dört başlık altında toplayabiliriz (Nebel&Wright 1998, s. 9-13):

- a) *Hızlı nüfus artışı ve kişi başına düşen tüketim miktarının artması:* Dünya nüfus miktarı, son yirmi beş yılda iki milyon kişi artarak, 1998 yılında altı milyonu bulmuştur. Nüfus hızında meydana gelen azalmaya rağmen, 2050 yılına kadar dünya nüfusunun on milyarı bulacağı öngörülmektedir. Nüfus artışına paralel olarak, gün geçtikçe artan tüketim sonucunda, doğal kaynaklar hızla yok edilmektedir.
- b) *Toprakta meydana gelen bozulma ve erozyon:* Dünya genelinde topraklar erozyon nedeni ile verimsizleşmekte ve yok olmaktadır. Ayrıca toprak kirliliği de bir diğer önemli sorundur.
- c) *Küresel atmosferde meydana gelen değişiklikler:* Tarihte çevresel sorunlar, belirli bölgelerle sınırlı kalmıştır. Günümüzde ise çevre kirliliği artık küresel bir nitelik kazanmıştır. Özellikle fosil yakıtların aşırı kullanımı sonucu meydana gelen küresel ısınma tüm dünyayı etkilemektedir.
- d) *Biyolojik çeşitlilikte meydana gelen tür kaybı:* Dünya, hızlı bir şekilde tür çeşitliliğini kaybetmektedir. Biyolojik çeşitliliği meydana getiren 17500 türün her yıl yok olduğu tahmin edilmektedir.

Moderniteyle birlikte bireycilik ortaya çıkmış, birey kendi çıkarlarını maksimize etmeye çalışırken, toplumun ve gelecek kuşakların haklarını ve ihtiyaçlarını önemsememiştir. Sonucunda Batı ekonomik bir üstünlük kazanmıştır ve tabiatın fethi anlamını taşıyan bir model oluşturmuştur (Görmez 2003, s. 33). Dünya üzerindeki genel duruma bakacak olursak, çevre tahribatı artık felaket noktasına ulaşmıştır. Yoksulluk birçok bölgede sefalet sınırına dayanmış, aşırı sosyal farklılaşmalar toplumda çözülmeyi hızlandırmış, değerler sistemi kaybedilmeye başlamıştır. Değerler sisteminin kaybedilmesi sonucu nüfusun çoğunluğu yönünü bulmamış ve bu durum suç oranlarını artırmıştır (Rimacherskaya 1996, s. 21). Bunun sonucunda da yaşam ortamımız olan dünya gittikçe güvensiz bir yer haline gelmiştir.

Çevre kirliliğini önleme amacıyla, çeşitli modeller ve kuramlar geliştirilmektedir. Bu modellerin eksik olan yönü, sırf doğal süreçler üzerine yoğunlaşması, insan faktörünü göz ardı etmesidir. Halbuki çevreye en fazla zararı insan vermektedir, bunun için sorunların önlenmesi veya kirlenme oranlarının azaltılmasına da yalnız insanlar faaliyetleriyle etki edeceklerdir. Bu da çevre kirlenmesi araştırmalarında toplum bilimlerinin önemini ortaya

koymaktadır (Uğur 1992, s. 21). Son iki yüz yılda yaşanan gelişmeler nüfus yoğunluğunun artması ve teknolojiye meydana gelen ilerlemeler sonucunda, doğa üzerindeki insan baskısı giderek artmıştır. Tarımsal faaliyetler sonucu verilen zararlarla birlikte, sanayileşme ve kentleşme faaliyetleri çevre üzerindeki baskının giderek artmasına neden olmuştur.

Doğa, çevreye zarar vermeden tüm insanlığın gereksinimini karşılayacak, dengeli bir yaşam sürmesine olanak verecek yeterli kaynaklara ve olanaklara sahiptir. Fakat doğadan alınan tekrar doğaya kazandırarak, doğal dengenin kurulmasına imkan ve olanak sağlanması gerekmektedir. Yaşadığımız gezegenin ve insanlığın güvenliği, özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra teknoloji ve endüstriyalizmle birlikte, ekonomik gelişmenin baş döndürücü bir şekilde gelişmesiyle büyük bir risk altına girmiştir. Ayrıca çevre değerlerine yönelik kıyımelerde devam etmektedir. Ünlü düşünür Hobbess'un "insan insanın kurdudur" sözü en çok yaşadığımız çağda geçerlilik kazanmıştır (Çukurçayır 1998, s. 37). Çevre insan ilişkisi iki boyutlu bir yapı arz etmektedir. İlk olarak çevre, ekonomik gelişmenin kaynağını oluşturmaktadır, bunun yanında çevre ekonomik gelişmenin sınırlandırıcıdır da. İkinci olarak ise çevre sorunları yalnız insan dışındaki canlıları değil insan sağlığını da tehdit eder bir duruma gelmiştir (Ertan 1998, s. 125). Çevre sorunları çok eskiden de mevcuttu ancak günümüzde özellikle hızlı nüfus artışı ve teknolojik gelişmeler, bu sorunları tehlikeli ve karmaşık bir yapıya sokmuş, küresel bir nitelik kazandırmıştır (Kaplan 1997, s. 2). Yaşadığımız çağda bizden önceki kuşakların karşılaşmadığı ve bizimde sonuçları hakkında sadece tahminlerde bulunabileceğimiz, (küresel ısınma ve iklim değişikliği gibi) riskli koşullarla karşı karşıya bulunmaktayız ve bu durum kuşkusuz tüm dünya insanlarını etkileyecektir.

Bilim ve teknolojiye meydana gelen değişimlerle dünya daha istikrarlı ve düzenli bir düzeye gelmenin aksine iyice denetimden çıkmaktadır. A. Giddens'in deyimiyle, dünya elimizden kaçıp gitmektedir. Bilim ve teknolojiye meydana gelen ilerlemeler yaşamımızı daha belirgin ve öngörülebilir kılmaktan ziyade tam tersi bir etkiye neden olmaktadır (Giddens 2000, s. 14). Sürekli ve dinamik değişimlerin yaşandığı günümüzde yaşam tarzlarımızın değişime uyum sağlaması bir gerekliliktir (Fırat 2003, s. 105). Her alanda büyük ölçüde ilerleme kaydedilmesine rağmen, insan faaliyetleri sonucunda yaşam kalitesi düşmüştür.

ÇEVRE – ETİK – AHLAK İLİŞKİSİNİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

Çevre kavramının günlük hayatta kullanımı henüz çeyrek yüzyılı doldurmamıştır, kavramın bu denli kısa bir geçmişinin olması nedeniyle boyutlarının derinliği, sınırlarının belirsizliği ve bütüncül olarak algılanmasının güçlüğü kavramın tanımını zorlaştırmaktadır. İlk bakışta açık ve kolay anlaşılabilir bir terim gibi gözükse de çevre kavramı, incelendiğinde oldukça karmaşıklaşmakta ve sınırları güçlüklerle belirlenmektedir. Çevre, canlı ve cansız varlıkların karşılıklı etkileşimlerinin toplamıdır. Cansız öğeler canlıları etkileyerek onların eylemlerini güçlendirirken, canlılarda cansızların konumlarını yapılarını belirleyen etkilere sahip olmaktadır (Keleş&Hamamcı 2000, s. 26). Böylece canlı ve cansız varlıklar ortak bir çevrede birbirleriyle sürekli bir etkileşim içersindedirler.

Etik sözcüğü, Eski Yunanca da, "huy" ya da "karakter" anlamını taşıyan "ethos" sözcüğünden türetilmiştir (Karakoç 2004, s. 59). Türk Dil Kurumu Sözlüğü'nde ise "törebilim, ahlakbilim" olarak tanımlanmıştır. Ahlak ise günlük yaşamın her alanındaki gelişmiş ve gelişmekte olan tutum ve davranışlarla ilgili olan değerler topluluğu olarak ifade edilmektedir. Ahlak, insanın kendisi ile veya diğer insanlarla olan eylemlerinde, iradesi

doğrultusunda alternatifler arasından seçim yapıp, bunu uygulamaya koymasıyla ilgilidir. İrade, insan ve eylem ahlak kavramının üç temel ögesini oluşturmaktadır. Bu bağlamda, eylemde bulunan bir insan hangi durumda olursa olsun, eylemini gerçekleştirirken ahlaki bir değerlendirme yapmak durumundadır (Ceylan 1995, s. 40). İnsanların çevrelerine karşı olan tutumlarında, ahlaki bir değerlendirme içinde bulunmaları, çevre sorunlarının önlenmesinde oldukça faydalı olacaktır.

İnsan yaşamını iyi kılmanın ne olduğu sorusu, etiğin temelinin oluşturmaktadır. Buna göre, eylemlerini sorumluluklarının bilincinde gerçekleştiren sosyal bir topluluğun üyesi olan her birey çevresi ile bir ilişki içersindedir. Etiğin çıkış noktası, tüm zamanlar için ortak olan ve bütün insanlığı kapsayan, genel bir ahlaki düzenin birtakım genel ilkeler ve kavramlar üstüne kurulu olduğu düşüncesidir (Karakoç 2004, s. 59). Ahlak, insan topluluklarında bireylerin törelerine göre uygun olan davranışlarını düzenleyen kurallar ve yasaların toplamıdır. Yürürlükteki ahlak törelere dayanmaktadır, töreler ise yerel ve bölgesel olup geleneklere dayanır. Etikse evrensel, ahlak üzerine düşünme onun üzerine felsefe yapmaktır. Felsefe ise evrensel olanı yakalamaya çalışmaktadır. Etik ahlaksal bir tavır alıştır (Karaman 2001, s. 25). Ahlakta önemli olan, doğru veya iyi amaçların doğru veya iyi araçlarla gerçekleştirilmesidir. Ancak uygulamada bu tarz ideal bir durum pek mümkün olmamaktadır. İnsanlar olarak sürekli tercih yaparız ve yaptığımız tercihlerde tercih edilen ve vazgeçilen olmak üzere iki unsur bulunmaktadır. Buna göre şayet insan eylemleri bir tercihten ibaretse, tercih edilmeyenler ya da feda edilenler kimler/neler olacaktır. Çevre sorunlarıyla ilgili tartışmalarda cevaplanması gereken en önemli sorun budur (Şahin 2004, s. 196). *Etik nasıl yaşamamız, nasıl davranmamız ve nasıl bir insan olmamız gerektiği sorularıyla ilgilidir. Bütün bu "gerekirler" in tam kapsamının belirlenmesi değeri ve liyakati olan her şeye içerik kazandırır.* (Jardins 2006, s. 258).

Yaşam standartlarını etkileyen ve değiştiren her durum ve koşul etiğin ilgi alanı içinde bulunmaktadır. Bu alan tarihsel süreçle ve insanın fiziksel çevreye olan etkisinin artmasıyla gelişmektedir. Diğer yandan toplumsal, siyasal ve ekonomik yapı ve bunlardan etkilenen bireylerin toplum ve çevreyle ilişkileri gelişir. Evrensel bir etik anlayış, bireylerin toplumsal, siyasal ekonomik ve ekolojik çevresiyle uyum içinde yaşamasını sağlayan koşulları düzenler. Etik, ortak yaşamı oluşturacak uyumlu davranışlara yol gösterici bir işleve sahiptir (Ertan 1998, s. 127) böylece, etik kuramları etikle ilgili sorunları tartışmak ve anlayabilmek için ortak bir dil işlevi görür. Çoğu zaman özgül tartışmalarda saklı olan ortak inançları ve paylaşılan değerleri açıklığa kavuşturur ve sistemleştirir. Buda çevre tartışmalarına tam anlamıyla katılabilme için sağlar.

BİLİM ve ETİK BAĞLAMINDA ÇEVRE SORUNLARI

Çevre ve etik kavramları arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Çevre bağlamında etik, çevreye ilişkin değerler bütününü ifade etmektedir. Bu değerler bütünüünün dayandığı iki temel bulunmaktadır. İlki, doğaya saygı ikincisi ise, insan kişiliğinin geliştirilmesidir (Keleş&Hamamcı 2000, s. 215). Etiğin akademik bir alan ve felsefenin bir alt dalı olduğu iddia edilmektedir. Kavramsal ve mantıksal olarak, değerleri sorgulayıp çözümler arayışları içersinde olan bir alan olarak etik, doğru ve yanlış davranışın teorisi iken ahlak onun uygulamadaki durumunu yansıtmaktadır. Bilim doğadaki temel olgular ve nesnel arasındaki temel ilişkinin bilgisidir. İnsana ait olan bu bilgi doğanın temel yasaları ile özdeş olmayabilir. Bilgi eyleme dönüştüğü zaman doğanın kendi kurallarına uygun olmanın yanında ona ters de olabilir (Ceylan 1995, s. 40). Çevre sorunları, insan olarak neye değer verildiği, ne tür bir yaşam sürdürüldüğü, insanın doğadaki yerinin ne olduğu, nasıl bir dünya da kendini geliştirebileceği gibi temel bir takım

soruların sorulmasını gerektirmektedir. Bunun yanında çevre sorunları, ulaşılmak istenen hedeflerle ilgili çok önemli etik ve felsefi sorunlarının sorulmasını da gerektirmektedir. Etik ve felsefi sorunları dikkate almaksızın bilim ve teknolojiyle yetinmek, belirli sorunları çözerken diğer yandan başka sorunlar yaratmaktadır. Bu bağlamda çevreyle ilgili kararların alınmasını bilim ve teknoloji uzmanlarına bırakmak, bu kararların nesnel ve değer yargılarından uzak olacağı anlamına gelmemektedir. Bilim, kendisini yansızlık ve nesnellik değerlerine bağlamış olmasına karşın, bilimin pratiği her zaman yansız bir yöntem olmayabilmektedir (Jardins 2006, s. 35-40).

Ahlaki bilim son dönem çevreci etik teorisyenlerinin kullandıkları bir kavramdır. Bu teorisyenlere göre, modern çağdaki bilim ve teknoloji anlayışı herhangi bir sorumluluk hissiye kapılmadan doğanın kaynaklarını yağmalayıp çevreyi sorumsuzca kirletmiştir, bu durum bilim ve teknoloji üreticilerinin herhangi bir ahlaki sorumluluk bilinci içerisinde olamamalarından kaynaklanmıştır. Bu nedenle bu teorisyenler, geleneksel etik teorilerinin, modern bilim ve teknoloji çağında yetersiz kaldığını, ahlak tanımının içerisine insanın insana karşı tavrının ve eyleminin yanında, insanın doğaya ve doğadaki tüm nesnelere karşı olan tavrını ve eylemlerini de eklemenin gerekli olduğunu ileri sürmektedirler. Bu tarz ahlaki kurallar ve sorumluluk içerisinde gerçekleştirilecek olan bilim ve teknoloji uygulamalarının doğaya zarar vermeyeceği hatta onu koruyacağını savunmaktadırlar (Ceylan 1995, s. 41-42). Felsefi ve etik sorunları görmezden gelerek, sırf bilim ve teknolojiyle yetinmek çözümlediğinden daha fazla sorunlara yol açacaktır. Çünkü çevreyle ilgili alınacak olan kararların bilim ve teknoloji uzmanlarına bırakılması, alınacak kararların nesnel ve değer yargılarından uzak olacağı anlamına gelmemektedir. Sadece konuyla ilgili alınacak olan kararın dayandığı değerlerin ve felsefi varsayımların söz konusu uzmanların savundukları değerler ve varsayımlar olduğunu gösterir (Jardins 2006, s. 36).

Bilimsel çalışmalar tarafsız ve nesnel bir temele dayansa bile, bulgular ussal ve gerçek olsalar da bilimsel bilgileri kullanım tarzımız tarafsız ve nesnel olmayabilir. Bunun yanında bilme ve teknolojiye dayanmayan etik ve felsefi çözümlerinde çevre sorunlarının çözümüne ciddi bir katkıda bulunacağı söylenemez. Bu durumda en uygun seçenek bilim ve etigin her ikisinin de gerekli olduğunu kabul etmektir (Jardins 2006, s. 45). Doğa kuralları bir sorumluluk şeklinde algılanır ve kavranır. Bilimin bu yönü ahlakla farklılık göstermektedir. Elde edilen bilgilerle doğaya herhangi bir müdahale yapılıyorsa ve bu müdahale insanları ilgilendiriyorsa, bu eylemde ahlaki bir sorumluluk bulunmaktadır. Bu tarz bir eylemin gayri ahlaki sayılması için kötü niyet ve eylemin insanlara nasıl zarar vereceğinin önceden bilinmesi gerekmektedir (Ceylan 1995, s. 42). Günümüz çevre sorunlarının çoğu önceki jenerasyonların iyi niyetle almış oldukları kararların bir sonucudur. Öte yandan alınan kararların hem geçmiş hem de şimdiki kuşaklar için oldukça yararlı sonuçları da olmuştur. Bu bağlamda bugün alınacak iyi niyetli kararların gelecek kuşaklar için ne gibi sorunlar oluşturabileceğini öngörmenin güçlüğü nedeniyle kararları almadan önce, geçmişteki deneyimlere bakarak karar sürecine yön vermek uygun olacaktır. Etik teorisi de, ne yapılması, nasıl davranılması ve ne tür insanlar olunması gerektiğini belirleyebilmek için geçmiş yaşantıların bilinçli bir şekilde bugüne yansıtılmasını gerekli kıldığından bu bakış açısı gerek etik gerekse stratejik açıdan önemlidir (Jardins 2006, s. 34). Sonuç olarak ahlaki veya gayri ahlaki bilim değil insan vardır (Ceylan 1995, s. 43).

ÇEVRE ETİĞİ

Çevre felsefesinde “çevre etiği” ifadesinin iki anlamı bulunmaktadır. İlk olarak, çevre etiği yeni bir etik türü olarak görülmemektedir. Felsefi olarak geleneksel kategorilerin çevre sorunlarına uyarlanması olarak ortaya çıkması nedeniyle, mevcut felsefi etiklerden türetilen bir dizi normlar bütünüdür. Bu bağlamda uygulamalı bir etik türü olarak karşımıza çıkan çevre etiği, geleneksel etik kuramlarını ortaya atan felsefecilerin ya da bilgelerin zamanında olmayan veya onların düşünmedikleri çevresel durumların geleneksel etik kuram ve ilkelere uygulanmaya çalışılmasından ibarettir. İkinci anlamıyla ise çevre etiği geleneksel etikten farklılıkları bulunan ve ona alternatif olarak ortaya konan bir alternatif sistemler bütünüdür. İnsan hakları kavramının insan olmayan varlıkların tümünü ya da bir durumunu kapsayacak şekilde genişletilmesini bu duruma örnek olarak gösterebiliriz (Ünder 1996, s. 133-134)

Çevre etiğinde insanlar ile doğal çevreleri arasındaki ilişkiler sistemli bir şekilde incelenmektedir. Çevre etiği, insanların doğal dünya karşındaki davranışlarının, ahlak kuralları tarafından yönetildiğini veya yönetilmesi gerektiğini varsaymaktadır. Böylece çevre etiği kuramı sözü edilen ahlaki kuralların neler olduğunu, insanların kimlere ve nelere karşı sorumlulukları bulunduğunu açıklamak ve sorumlulukların haklı nedenlerini göstermek zorundadır (Jardins 2006, s. 46). Çevre etiği yaklaşımının temelinde ekosistemde var olan dengenin bir bütünlükte korunmasını hedefleyen çevre korunması bilinci bulunmaktadır. Bu bağlamda çevre etiği, insanın doğal çevresine karşı etik sorumluluklarını inceleyen bir araştırma alanı olarak nitelendirilmektedir. “İnsan gereksinmelerini karşılamanın ötesinde doğanın bir değeri var mıdır?”, “Doğanın kimi bölümleri diğerlerinden daha mı değerlidir?”, “İnsanın doğaya ve diğer varlıklara karşı sorumlulukları nelerdir?”, gibi değerlendirmeler çevre etiğinin değerlerle ilgili konularından bazılarıdır (Tepe 1999, s. 43)

Felsefenin pratik kısmı olarak etik, insanların neleri niçin yapmaları gerektiğini araştırmaktadır. Çevre sorunları da genel olarak insan eylemlerinden kaynaklandığına göre sorunlara neden olan insan eylemlerini yasaklayan, var olan sorunları ortadan kaldırmaya çalışan ve yeni sorunlar oluşturmayacak eylemleri buyuran bir etik sistem ortaya konmalıdır (Ünder 1996, s. 134). Bunun yanında etik sorumluluk kaygılarının da insan davranışlarına egemen kılınması gerekmektedir (Keleş 1992, s. 14). Etik, birey-toplum-tanrısal ilahi kaynak olmak üzere üç temel kaynağa dayandırılmaktadır. Ancak bu üç temel kaynak günümüzde yaşanan temel bunalımlara, çözüm arayışlarına yol göstermede ve evrensel bir etik yaklaşımın oluşturulmasında katkıda bulunmakta yetersiz kalmaktadır. Çünkü tanrısal bir varlığa dayandırılan bu sebeple de kabul görmesi beklenen bir etik yaklaşımın, zaman içerisinde insanlar üzerinde baskı kurmanın bir aracı konumuna gelme tehlikesi bulunmaktadır. Zamana mekana ve sosyo kültürel yapıya göre şekillenen toplumsal örgütlenme biçimleri topluma dayalı etik yaklaşımın evrensel ve sürekli bir niteliğe kavuşmasını önlemektedir. Bireyden bireye farklılık gösterebilen etik anlayışlarına evrensel ve değişmez bir niteliğe sahip olması beklenemez. Dünyanın hatta evrenin var olan denge içindeki haklarının korunması, sınırları giderek gelişmekte olan etiğe dayalı yaklaşımların benimsenmesini gerektirmektedir (Ertan 1998, s. 129).

Çevre sorunlarının olumsuzluklarının yaşanarak boyutlarının farkına varılması ve önem kazanması bilgilenme ve bilinçlenme konusu ise, çevre duyarlılığı kazanmakta etiğin çevre alanında önem kazanmasının ön koşuludur. Çevre sorunlarını önlemek, bunun için eyleme geçmek ve bu kararlılığı pratiğe yansıtmak için, çevre etiğinin bireylerin vicdanı ve aklında yer etmesi gerekmektedir. Yurttaşları çevre alanında bilinçlendirmek üzere önerilen tüm yöntemlerin temeli, etik düzeyde bilinçlenmenin başarılmasına dayanmaktadır. Kaynakları sınırlı ve giderek tükenmekte olan, bunun yanında nüfusu ise sürekli

artış gösteren dünya da canlı-cansız tüm varlıklar için sevgi ve duyarlılığın arttığı, şiddetin ve savaşların azaldığı, nüfus artışının önüne geçildiği, tüm kaynakların verimli ve ekonomik kullanıldığı ve adaletli bölüştüğü, tüketim alışkanlıkları ve yoğunluğun azaldığı, çevre ve ekonomik önceliklerin belirginlik kazandığı yeni bir toplumsal-ekonomik-etik düzen uygulamaya geçirilmelidir (Ertan 1998, s. 133-134).

Felsefeciler etik gelenekleri çevre sorunlarına uygularken iki sorun düşüncelerine yön vermiştir (Jardins 2006, s. 198).

- İnsan ile doğal çevresi arasındaki uygun ilişki nasıl olmalıdır?
- İnsan ve doğal çevre arasındaki ilişkinin felsefi temelleri nelerdir?

Çevre sorunlarıyla ilgili yapılan tartışmalarda en önemli nokta insanın kendisine mi yoksa çevresine mi araçsal bir değer yüklediğidir (Şahin 2004, s. 196). Bu bağlamda çevre etiği tartışmaları insan merkezli, canlı merkezli ve çevre merkezli olmak üzere üç çeşit teori etrafında şekillenmiştir.

İnsan merkezci etik yaklaşımları, insanların sorumluluk duygusuna sahip olmaları, bilinçli olmaları, bir çıkara sahip olmaları, acı ve haz duyma yeteneğine sahip olmaları, nedeniyele sadece insanları özsel değerlere sahip varlıklar olarak görmektedirler. Bahsedilen niteliklere sahip olmayan varlıklar ise, insanların ihtiyacını karşılamak için bir araç olarak görülür ve sadece araçsal bir değerleri bulunmaktadır. Çevre merkezci filozoflar ise böyle bir bakış açısının doğaya karşı saygısızca davranıp onu tahrip etmelerine yol açtığını savunurlar. Çözüm olarak ta, insan dışındaki varlıkların insana yararlı olmalarının yanında kendi başlarına bir değerleri olduğunu ileri sürerler. Böylece insanlar doğaya ya da onun bir parçasına özsel bir değer yüklerler bunun sonucunda da doğaya saygı duyma ve onu koruma olasılıkları güçlenecektir (Ünder 1996, s. 162).

SONUÇ

Çevre sorunları modern insanın doğayı sürekli zorlamasından ve baskı altında tutmasından dolayı kaynaklanmaktadır. İnsanın bilinçsiz davranışları ve sürekli tüketen yaşam tarzı, doğanın kendini yenileyebilmesine imkan tanımamış, doğanın dengesinin bozulması sonucunda çevre sorunları ortaya çıkmıştır. Özellikle sanayi kapitalizmi sonrası sorunların niteliği değişmiş, artık sorunlar küresel olarak tüm dünyayı etkilemeye başlamıştır. Yeryüzündeki yaşam muazzam derecede çeşitli ve bir o kadarda karmaşıktır. Bu durum binlerce yıldır felsefecilere, ozanlara ve bilim adamlarına esin kaynağı olmuştur. Günümüzde doğadaki bu çeşitlilik ciddi ölçülerde tehdit altındadır. İki dönem arasındaki en önemli fark ise bu kaybın sorumlusunun büyük ölçüde insan olmasıdır.

Düşünce yöntemlerine yansımış olan etik kuramlar, karşılaşılan çevre sorunlarının bazılarının da nedenini oluşturdukları için, etik kuramlar konusunda bilgi sahibi olmak oldukça önemlidir. İnsan davranışlarına bencillikten uzak, gelecek kuşakların çıkarlarına öncelik tanıyan bir yön kazandırabilmek, yaşanabilir çevre koşullarının sağlanmasının ilk adımı olmalıdır (Jardins 2006, s. 63). Çevre sorunlarının çözümü küresel bir işbirliği gerektirmektedir bu nedenle tüm insanlar için evrensel bir etik bakış açısının oluşturulup bunların ülke politikalarına yansıtılması gerekmektedir.

Kaynakça:

- Ceylan, Y. (1995) "Bilim ve Ahlak", Felsefe Dünyası, Sayı.18, s.40-45.
Çukurçayır, M. A. (1998), "*Sanayi Uygarlığı, Kapitalizm ve Ekolojik Kriz*", Belediye Dergisi, Cilt:5, Sayı :6, s. 43-47.
Fırat, S. (2003), "Çevre Etiği Kavramı Üzerine Yeniden Düşünmek", Amme İdaresi Dergisi, Cilt.58, Sayı:3, s.105-144.
Ertan, K. A. (1998), "Çevre Etiği", Amme İdaresi Dergisi, Cilt.31, Sayı.1, s.125-139.

- Giddens, A. (2000), *Elimizden Kaçıp Giden Dünya*, Çev: Osman Akinhay, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Görmez, K. (2003), *Çevre Sorunları ve Türkiye*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Jardins, J. R. D. (2006), *Çevre Etiği*, Çev: Ruşen Keleş, Ankara: İmge Kitabevi.
- Kaplan, A. (1997), *Küresel Çevre Sorunları ve Politikaları*, Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları:18.
- Karakoç, A. G. (2004), “Çevre Sorunlarına Etik Yaklaşım”, *Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar*, Ed. Mehmet C. Marın&Uğur Yılmaz, Ankara:Beta Basım s.59-70.
- Karaman, Z. T. (2001), “Çevre Koruma ve Kullanma Dengesinin Sağlanmasında Yönetim Etkisi”, *Türk İdare Dergisi*, Sayı:431, s.21-30.
- Keleş, R. (1992), *İnsan Çevre Toplum, İnsan Çevre Toplum*, ed.Ruşen Keleş, Ankara: İmge Kitabevi.
- Keleş, R. & C. Hamamcı (2002), *Çevrebilim*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Nebel, B. & R. Wright (1998), *Environmental Science*, New Jersey: Prentice Hall Int. Inc.
- Rimacherskaya, N. (1996), *Gelece Özen*, Ankara: TÇV Yayınları.
- Şahin, Y. (2004), “Etik Ama Otoriter Bir Kavram: Kültürel Taşıma Kapasitesi”, *SBF Dergisi*, Cilt 59, Sayı 4, s.195-226.
- Tepe, H. (1999), “Çevre Etiği: Toprak Etiği’ mi yoksa İnsan Etiği’ mi?”, *Felsefelogos Dergisi*, Sayı:6, 1999: 41-56.
- Uğur, S. E. (1992), “Çevre Kirlenmesinin Boyutları”, *İnsan Çevre Toplum*, Ed. Ruşen Keleş, Ankara: İmge Kitabevi, s.17-25.
- Ünder, H. (1996), *Çevre Felsefesi*, Ankara: Doruk Yayıncılık.

1997 ASYA FİNANSAL KRİZİNDEN GÜNÜMÜZE KÜRESELLEŞME, KURUMSAL YÖNETİM VE PAZARLAMA ETİĞİ

Araş Gör. Elif SAYIN

Erciyes Üniversitesi, Üretim Yönetimi ve Pazarlama Ana Bilim Dalı

Araş Gör. İlhan EGE

Erciyes Üniversitesi, Muhasebe ve Finansman Ana Bilim Dalı

Özet: 1990'lı yıllardan itibaren küreselleşmenin tüm dünyada varlığını oldukça fazla hissettirdiğini görüyoruz. Dünya bir yandan küreselleşmenin nimetlerinden yararlanırken, diğer yandan ekonomik krizlerle de başa çıkmaya çalışıyor. 1997 Asya krizi neticesinde de “domino etkisi” oluşarak dünyada Türkiye dahil olmak üzere birçok ülkenin olumsuz etkilenmesi gibi. Bu esnada 1980'li yıllardan başlayarak uluslararası alanda çeşitli skandalların, büyük ölçekli rüşvetlerin, finansal fiyaskoların da vuku bulmasıyla birlikte hem ekonomik hem sosyal anlamda adımlar atılmaya başlandı. Böylelikle “kurumsal yönetim” adlı yeni bir kavram ortaya çıkmıştır. Bu kavram moral, değer ve etiksel olmak üzere üç çerçeveye sahiptir. Bir sistem olarak düşünebileceğimiz kurumsal yönetim işletmedeki etik uygulamalarla var olacaktır.

Çalışmanın ilk bölümünde küreselleşme ve kriz kavramları, 1997 Asya krizi açıklanacaktır. İkinci bölümde ise kurumsal yönetim ve etik kavramı, etik kodlar ve pazarlama etiği konularına yer verilecektir. Çalışma sonuç ve değerlendirme bölümüyle sona erecektir.

Anahtar sözcükler: küreselleşme, finansal krizler, kurumsal yönetim, etik kodlar, pazarlama etiği

Abstract: Globalization started effecting the world by the 1990's. The world was taking advantages of it, on the other hand 'that world' was also trying to cope with the economic crisis. As a result of the 1997 Asia Financial Crisis, most of the countries including Turkey effected in a negative way by the domino effect. The economical and social area started to change and put in order because of the financial debacles, important corruptions, and financial fiascos which they began in the 1980's. Thus, the new term 'corporate governance' came out. This term has three frames: moral, value and ethics. Corporate governance only keep going in the company if the company and its employees have ethical attitude and practices.

Globalization and financial crisis will be handled first. In this part 1997 Asia Financial Crisis will be explained. In the second part, corporate governance, ethics, codes of ethics and marketing ethics will take place. The study ends with the result and evaluation part.

Keywords: globalization, financial crisis, corporate governance, code of ethics, marketing ethics

GİRİŞ

Küreselleşme sonucunda, değişik kültürlerden gelen insanların çok uluslu firmalarda çalışmaya başlamaları, yeni çalışma stillerinin öğrenilip öğretilmesine olanak verdiği gibi, iş hayatındaki yeni ahlaki sorumlulukları da beraberinde getirmiştir. Dünya bir yandan küreselleşmenin nimetlerinden yararlanırken, diğer yandan ekonomik krizlerle de başa çıkmaya çalışıyor. 1997 Asya krizi neticesinde de “domino etkisi” oluşarak dünyada Türkiye dahil olmak üzere birçok ülkenin olumsuz etkilenmesi gibi. Bu esnada 1980'li yıllardan başlayarak uluslararası alanda çeşitli skandalların, büyük ölçekli rüşvetlerin, finansal fiyaskoların da vuku bulmasıyla birlikte hem ekonomik hem sosyal anlamda adımlar atılmaya başlandı. Böylelikle “kurumsal yönetim” adlı yeni bir kavram ortaya çıkmıştır. Bu çalışmanın amacı 1997 Güneydoğu Asya finansal krizinden günümüze küreselleşme süreci bağlamında kurumsal yönetim ve pazarlama etiği gibi konulara genel bir bakış atmaktır. Çok tartışılan bir kavram olan küreselleşme konusuyla birlikte,

zincirleme şekilde finansal krizler, kurumsal yönetim, iş ahlakı ve pazarlama etiği gibi konular da eklenerek bir genel perspektif oluşturulmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın ilk bölümünde küreselleşme ve kriz kavramları, 1997 Asya krizi açıklanacaktır. İkinci bölümde ise kurumsal yönetim ve etik kavramı, etik kodlar, pazarlama etiği gibi konulara yer verilecektir. Çalışma sonuç ve değerlendirme bölümüyle sona erecektir.

FİNANSAL KRİZLER VE KÜRESELLEŞME

1997 Asya Finansal Krizi

Krizin başlaması, spesifik olarak Tayland'ın para birimi Baht'ın değer kaybetmesi ile olmuştur. Japon Yeni'nin değerinin düşmesi ile mali piyasalar dengesini kaybetmiş ve Baht'a olan talep azalmış, ithalat ödemeleri için ise döviz talebi artmıştır. Bunun sonucu olarak %50 devalüasyon gerçekleşmiştir. Asya ülkeleri arasındaki yoğun ekonomik ilişki nedeniyle başta Malezya ve Endonezya olmak üzere kriz diğer Asya ülkelerine de domino etkisiyle sıçramıştır (Ergi 2001, s. 947-948). Yabancı fonların ülkelerin dışına kaçmasıyla kendini gösteren panik, kurların değerinin düşmesiyle, bu ülkelerden fon çıkışı hızlandırmıştır. Bir yandan artan dolar talebi, diğer yandan ödeme güçlüklerinden korkan borç verenlerin ulusal paralar üzerindeki baskıları bu paraların değerinin daha da düşmesine yol açmıştır. Fon çıkışlarıyla sıkıntıya çekilmeye başlayan likidite, faiz oranlarını yükseltmiş; bu durum ise kârlı birçok firmayı sıkıntıya sokmuştur (Başoğlu, Ölmezoğulları, Parasız 2001, s. 113). Birçok Japon bankası teknik anlamda iflas etmiş ve küçük ve orta ölçekli yerel şirketlere borç vermemeye başlamışlardır. Gelişen bir pazar olarak Güneydoğu Asya'ya yönelmiş olan Japon şirketleri tüketicilerinin büyük bir kısmını kaybetmişlerdir (Akman 1998, s. 25).

1997 yılında patlak veren Güney Doğu Asya finansal krizi dünyadaki ürün fiyatlarını önemli ölçüde etkilemiştir. Büyük bir hammadde tüketicisi olan bu ülkeler krize girince, altın, bakır, alüminyum ve petrol fiyatları düşmeye başlamıştır. Dünya ürün fiyatlarındaki bu düşüş, Güneydoğu Asya krizinin Rusya'ya sıçramasına yol açmıştır. Petrol fiyatlarındaki düşüş sonucunda Rusya, ihraç etmiş olduğu tahvillerin anapara ve faiz ödemelerini yapmakta sıkıntıya düşmüştür. Bu nedenle, Rusya, hem devalüasyon yapmak, hem de borçların konsolidasyonuna gitmek zorunda kalmıştır. İşte bu nokta, küreselleşme olgusunu, kriz düzleminde yükselmekle birlikte apaçık bir şekilde gözler önüne sermiştir. Zira, Rusya'da meydana gelen kriz, dünyanın öbür ucundaki Brezilya'yı bile etkilemiştir (Tözüm 2002, s. 153).

Küreselleşme

Talcott Parson, küreselleşmeyi ilk olarak modernleşmenin bir uzantısı olarak yorumlamıştır. Pieterse'de (1995) daha ileri giderek modernleşme teorisinin ideolojik olarak sürüklendiği yolun küreselleşme teorisinde yeniden ortaya çıktığını belirtmiştir. Moderniteye özgü yaşam dünyalarının parçalanması, yapısal farklılaşma, bilişsel ve ahlâki görecelik, deneyimsel kapsamın genişlemesi, geçicilik gibi temaların bir çoğu küreselleşme süreci içerisinde şiddetlenmiştir (Keyman 2002, s. 33).

Küreselleşme; uluslararasılaşma sürecinin tamamlanıp, bölgesel olmayan tüm üretim dokularının, üretim ve tüketiminin dünya ölçeğinde planlandığı, serbest rekabet ve piyasa düzeninin uluslararası kuruluşlarca denetlendiği, kuralların uluslararası anlayışla çalıştığı bir sistemdir (Kutlu 1998, s. 364).

Küreselleşme, uluslararası ticaretin yaygınlaşması, emek ve sermaye hareketlerinin artması, ülkeler arasındaki ideolojik kutuplaşmaların sona ermesi, teknolojiye hızlı değişim sonucunda ülkelerin gerek ekonomik, gerekse siyasal ve sosyo-kültürel açıdan birbirlerine yakınlaşmaları olarak tanımlanabilir (Güçlü ve Ak 2001, s. 915). Ekonomistler küreselleşmeyi

1980'lerden itibaren ortaya çıkan bir olgu olarak değerlendirmekte ve teknolojik gelişmeyle çok yakın ilişkisi olduğunu vurgulamaktadırlar. Özellikle küreselleşmenin finans piyasaları, yabancı sermaye, dış ticaret ve emek piyasaları olmak üzere dört alanda geliştiği ileri sürülmektedir (Ekin 1999, s. 55).

Küreselleşme süreci, bütün ülkelerin dünya pazarlarıyla bütünleşmelerini beraberinde getirmektedir. Kısaca mal, hizmet ve sermaye hareketlerinin tam serbestleşmesini, dış ticaret ve fiyatların devlet müdahalelerinden tamamen arındırılmasını, paraların konvertibilitesinin sağlanmasını, devlet tekelinin kaldırılması paralelinde kamu teşebbüslerinin özelleştirilmesini ve özel girişimin rekabet yoluyla dünya ekonomisine katılmasını içeren bir dünya düzenidir (Yıldırım 1997, s. 172).

Küreselleşmenin gelişmekte olan ülkeler açısından en yıkıcı etkisi, mal ve sermaye piyasalarında yeterli gelişmeyi sağlamadan özellikle finansal piyasalarda liberasyon ve deregülasyon sonucu, büyük ölçüde finansal krizlere neden olmasıdır (İncekara 2001, s. 928). Herhangi bir ülkenin mali piyasasında meydana gelen istikrarsızlığın uluslararası piyasalarda zincirleme istikrarsızlıklara, hatta yaygın ekonomik krizlere neden olmasına yol açabilmektedir. Burada krizlerin birer "küresel kriz" haline gelmesi, küreselleşmenin ne kadar önemli olduğunu gösterir (Devrim 2001, s. 942).

KURUMSAL YÖNETİM VE PAZARLAMA ETİĞİ

Kurumsal Yönetim

Asya krizinin ortaya koyduğu olumsuz sonuçlar artık oldukça denetimsiz ve istikrarsız işleyen bir duruma gelmiş olan uluslararası parasal sermayenin tekrar disipline edilmesi ihtiyacı, uluslararası gözetim ve denetimin tekrar gözden geçirilmesi gereğini açıkça ortaya koymuştur (Uludağ ve Arıcan 2003, s. 975). Bu doğrultuda kurumsal yönetime olan ilgi artmış ve başta OECD olmak üzere bir çok kuruluş ve ülke kendi kurumsal yönetim ilkelerini oluşturmuştur. Ulusal şirketlerin ve çokuluslu şirketlerin birbirleri ile olan yakın ilişkileri ve bağımlılıkları, çokuluslu veya ulusal olsun tüm şirketler için kurumsal yönetim adı altında bazı ilkelerin belirlenmesi yönünde çeşitli uluslararası girişimlerin başlatılmasını zorunlu kılmıştır (Akbulut 2002, s. 2). 1997 yılında başlayan Güney Doğu Asya krizinden sonra, Asya ülkelerinde iyi kurumsal yönetime olan ilgi artmıştır. Bu doğrultuda bu ülkelerde başta yönetim kurulları olmak üzere kurumsal yönetim ile ilgili birçok düzenleme yapılmıştır (Ege ve Yılmaz 2005, s. 90).

Enron ve Worldcom gibi finansal skandalların ortaya çıkmasıyla, yöneticilerin kendilerine verilen fonları kötü kullanmaları, yetkilerini suistimal etmeleri ve işletmelerin mali yapılarını olduğundan daha iyi göstermeleri sadece vergisel denetimin ve vergisel düzenlemelerin yeterli olmadığını göstermiştir. Bunun sonucunda devletin ve meslek kuruluşlarının bakış açıları değişmiş, artık işletmeler adeta "toplumun sermayesini kullanan" birimler olarak görülmeye başlanmış, dolayısıyla bu işletmelerin yönetimi ile ilgili detaylı düzenlemeler yapma ihtiyacı belirmiştir. Böylece bir "kurum" olarak işletmenin (corporation) toplumun çıkarlarını nasıl gözetmesi gerektiği ve nasıl yönetilmesi gerektiği (governance) ile ilgili ilkeler belirlenmiştir. Sonuçta bu ilkeler topluluğundan oluşan Kurumsal Yönetim veya Yönetişim (Corporate Governance) kavramı doğmuştur (Koçel 2003: s. 463-467).

Dünya Bankası, kurumsal yönetimi şöyle tanımlamıştır: "Bir kurumun beşeri ve mali sermayeyi çekmesine, etkin çalışmasına ve böylece ait olduğu toplumun değerlerine saygı gösterirken uzun dönemde ortaklarına ekonomik değer yaratmasına imkan tanıyan her türlü kanun, yönetmelik, kod ve uygulamaları ifade etmektedir."(World Bank 1999, s. 8). OECD ise

kurumsal yönetimi dar kapsamlı bir tanım olarak “kuruluşların yönetilip ve kontrol edildiği bir sistemdir” şeklinde tanımlamıştır. Daha geniş bir tanım olarak ise “firmanın yönetimi, yönetim kurulu, hissedarları ve diğer çıkar grupları arasındaki ilişkiler demetidir” tanımını kullanmıştır (Ege 2006, s. 220).

Kurumsal yönetim, firmaların yönetildiği bir sistemdir. Firmanın amaçlarının oluşturulması ve onlara ulaşılmasını, performansın artırılmasını etkiler (Ege 2005, s. 242).

Son yıllarda küreselleşen dünya sisteminde önemi ve uygulaması artan kurumsal yönetimin ana ilkelerini şu şekilde sıralamak mümkündür (Topaç, 2002):

- Yatırımcı haklarının korunması,
- Ortakların adil ve eşit muamele görmesi,
- Kurumsal yönetimde doğrudan çıkar sahiplerinin rolü,
- Kamuyu aydınlatma, yönetim ve şeffaflık,
- Yönetim kurulunun sorumluluğu,

Kurumsal yönetimin ana ilkeleri bu şekilde olmakla birlikte, her kurumun farklı kurumsal yönetim ilkeleri vardır. OECD'nin “Kurumsal Yönetim İlkeleri”, SPK'nın “Kurumsal Yönetim İlkeleri”, TUSIAD'ın “Kurumsal Yönetim En İyi Uygulama Kodu: Yönetim Kurulunun Yapısı ve İşleyişi” ve NASDAQ'ın “Kurumsal Yönetim Önerisi” başlıca ilkeler olarak gösterilebilir (Ege 2004, s. 145).

Kurumsal yönetim kavramı moral, değer ve etiksel olmak üzere üç çerçeveye sahiptir. Bir sistem olarak düşünebileceğimiz kurumsal yönetim işletmedeki etik uygulamalarla var olacaktır.

Pazarlama Etiği

İş Ahlakı

1970'li yıllardan beri ortaya çıkan çeşitli işletme ve politik skandallara tepki olarak iş etiği konusu dikkatleri üzerine çekmiştir. Etik, Demir ve Acar'ın da (1997) ifade ettiği gibi; insanın bireysel ve toplumsal ilişkilerini nasıl yönlendirmesi gerektiğini, iyi ve kötü söz ve davranışı belirleyecek ölçütlerin neler olabileceğini inceleyen bilim dalıdır (s. 14). Etik felsefenin bir alanı olarak, ahlak problemleri, ahlaki yargılar ve ahlaklılık hakkında felsefi bir düşünce iken, ahlak, psikolojik ve sosyal açıdan yaşanan zaman ve toplumun davranış kurallarının bir toplamıdır (Torlak 2006, s. 88). Ahlâki değerlerden türetilen ahlâki standartlar uygun bir iş ortamı, karşılıklı saygı ve adalet için temel teşkil eder. Ahlâk; bireysel düşünce, davranış ve tavır alışlarda en etkin rolü üstlendiği gibi bu faaliyetlerin toplumsal ölçekli olanlarında da aynı aktifliği göstermektedir (Ege ve diğerleri 2005, s. 18).

Tüketicinin hiçbir şeyi unutmayacağını ve çeşitli iletişim yolları ile tecrübelerini çevresine yani diğer tüketicilere (ya da potansiyel müşterilere) aktaracağını hesaba katarsak; işletmenin başta pazarlama olmak üzere hiçbir faaliyetinde ahlaki olmayan uygulamalara yer vermemesi gerekliliği ortaya çıkar. İşletmelerin etik konusuna önem verdiğini göstermeleri; halkın gözünde işletmenin yasadışı işler yapmayan, çalışanlarına kötü davranmayan, çalışanların müşterilerine kötü davranmadığı prestijli organizasyonlar şeklinde algılanmasını neden olmaktadır (Stevens ve Brownell'den aktaran Kılınc 2000, s. 39). Bu sebeple işletme ya da örgütlerin eylem ve etkinliklerinin toplum üzerindeki etkileri ile toplum normları, değerleri ve çıkarları arasında bir uyum inşa edilmelidir. İş ahlakı belirli bir zaman diliminde evrensel kabul görmüş ya da belirli bir toplumda geçerliliği olan ahlaki değerler ve normlar çerçevesinde iş yaşamına ait işletme içi ve dışı çevresel faktörlerle etkileşime

açık her türlü faaliyet ve davranışa yön verecek ahlaki yargılar geliştirme ve uygulama biçimidir (Torlak 2006, s. 108). Bir başka tanıma göre (Ege ve diğerleri 2003, s. 18) iş ahlakı; bütün ekonomik faaliyetlerde dürüstlük, güven, saygı ve hakça davranmayı ilke edinmek ve çevreyle temas halinde bulunurken, aynı çevreyi paylaşan topluma destek olmaktır.

Etik Kodlar

Etik, işletmelerin yasal zorunluluğun ötesinde sosyal sorumluluğun bir ögesidir. Bu noktada işletmenin geneline ve tüm pazarlama faaliyetlerine yönelik olarak geliştirilecek etik kodlar ile işletmenin tüm birimlerine bu anlayışı yayması ve bunları koruması son derece önemlidir.

Etik kodlarının ideal olarak üç temel amaca hizmet etmesi beklenir (Montoya ve Richard 1994, s. 713). Bunlar;

- Firma tarafından kabul edilen moral değerleri oluşturmak,
- Çalışanlara firma beklentilerini iletmek,
- Gerçekte firmanın spesifik etiksel parametreler için faaliyet gösterdiğini kamuoyuna ve çalışanlara göstermektir.

Etik kodlar, yazılı veya sözlü olabilir, örgüt içinde bağlayıcılığı bulunmaktadır. Yazılı olması işletme genelinde standartların/standart uygulamaların gelişmesi için önemlidir. Etik kodları; düzenleyici, hedef belirleyici ve öğretici gibi fonksiyonları üstlenebilirler.

Pazarlama ve Etik

Etik alanında yapılan çalışmalara bakıldığında ilginin pazarlama eylemlerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Pazarlamanın bu denli ön planda olması ise, pazarlamanın temel işlevinin işletmenin genel anlamda çevresiyle arasında bir köprü görevi görmesi ile ilgilidir. İşletmenin dışa dönük yüzü olan pazarlama faaliyetlerinde hayati önem taşıyan etik, yöneticilerin üzerinde dikkatle durması gereken bir konudur.

Pazarlama etiği iki boyutta incelenebilir. Bu boyutlar; tüketiciler ve işletmelerdir. İşletmenin tüketicilere ve diğer ilgili gruplara karşı etik olması beklenmekle birlikte, bu grupların da işletmelere ve onların çalışanlarına karşı etik davranması gerekmektedir. İşte, konunun bu tarafı da tüketici etiğinin ilgi alanına girmektedir (Varinli 2000).

Pazarlamada etik, pazarlama etkinlikleri ile toplumun norm ve değerleri arasındaki uyumu gözetken yasal ve ahlaki sorumluluklar olarak tanımlanabilir. Pazarlamada etik konusunu Varinli (2000) şu şekilde sınıflandırmıştır: Ürün ve etik, Fiyatlandırma ve etik, Reklam ve etik, Kişisel satış-satış yönetimi ve etik, Dağıtım ve etik, Pazarlama araştırmaları ve etik. Yazarın da çalışmasında belirttiği gibi bu alanlarda ilgilenilen konular şu şekildedir: Ürün ve etik; ürün güvenliği ve tasarımı, ürün konumlandırma, ambalajlama ve etiketleme, ürünü geri çekme, ürünü taklit etme, fiyatlandırma ve etik; rekabete karşı-antirekabetçi fiyatlandırma, anlaşmalı fiyat, ayırıcı fiyatlandırma, damping, birim fiyatlandırma, aldatıcı fiyatlandırma, reklam ve etik; aldatıcı-yanıltıcı reklamlar, reklamlarda kadın ve kadına yüklenen roller, çocuklara yönelik reklamlar, kişisel satış-satış yönetimi ve etik; kişisel satış-işletme/müşteri cephesi, işletme/satış gücü cephesi, satış gücü/müşteri cephesi, satış gücü/rakip cephesi, dağıtım ve etik; doğrudan pazarlama ve etik, ticari promosyonlar ve etik, ürünlerin yetkisiz araçlar tarafından satışı-gray marketing, kanal gücü ve kanal ilişkileri, son olarak da pazarlama araştırmaları ve etik; katılımcıların kimliğini saklama, katılımcıları zihinsel baskıya zorlama, özel araç-gereç ve tekniklerin kullanımı, katılımcıların bilgileri olmaksızın araştırmaya dahil etme, katılımcılara aldatıcı-yanıltıcı bilgiler verme, katılımcılara baskı uygulama, araştırma kisvesi altında satış yapma.

SONUÇ YERİNE

Finansal krizler ve küreselleşme arasında sarmal bir ilişki vardır. Finansal krizler neticesinde kurumsallaşma kavramı gelişmiştir, küreselleşme neticesinde de küresel krizler meydana gelmiştir. Dünya ekonomisinin küreselleşmesiyle birlikte şirketlerin şeffaflaşması ve sağlıklı gözetim ve denetim mekanizmaları oluşturmaları olan ihtiyaç artmıştır. Bu ihtiyaç da kurumsal yönetim anlayışına ve kurumsal yönetim ilkelerine olan ihtiyacı arttırmıştır. Küresel dünyada kurumsallaşan firmalar ön plana çıkmış ve yaşamını sürdürebilmektedir. Günümüzde sadece firmaların yeni teknolojilere sahip olmaları, düşük maliyetle üretim yapmaları yeterli olmamakta, etik değerler taşımaları da önem kazanmaktadır. Finansal krizler ve küreselleşmenin getirdiği şartlar tüm bu süreci etkilemiştir.

1970'li yıllardan beri ortaya çıkan çeşitli işletme ve politik skandallara tepki olarak iş etiği konusu dikkatleri üzerine çekmiştir. Etik, işletmelerin yasal zorunluluğundan öteye sosyal sorumluluğun bir ögesidir. İşletmenin geneline ve tüm pazarlama faaliyetlerine yönelik olarak geliştirilecek etik kodlar ile işletmenin tüm birimlerine bu anlayışı yayması ve bunu koruması son derece önemlidir. Etik alanında yapılan çalışmalara bakıldığında ilginin pazarlama eylemlerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Pazarlamanın bu denli ön planda olması ise, pazarlamanın temel işlevinin işletmenin genel anlamda çevresiyle arasında bir köprü görevi görmesi ile ilgilidir.

Kaynakça:

- Akbulut, H. (2002) "Küreselleşme ve Kurumsal Yönetim", Uluslararası Ekonomik Sorunlar, T.C. Dışişleri Bakanlığı, Sayı 4.
- Akman, V. (1998) Modern Dünyadaki En Büyük Ekonomik Kriz, İstanbul: Rota Yayınları.
- Başoğlu, U.; N. Ölmezoğulları; İ. Parasız (2001) Dünya Ekonomisi, Küreselleşme, Finansal Kurumlar ve Küresel Makro Ekonomi, Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Demir, Ö. ve Acar, M. (1997) Sosyal Bilimler Sözlüğü, Üçüncü baskı, Ankara: Vadi Yayınları.
- Devrim, F. (2001) "Küreselleşen Krizler ve Türkiye", Yeni Türkiye, Ekonomik Kriz Özel Sayısı II, Yıl 7, Sayı 42, s. 939-945.
- Ege, İ. (2004) "Kurumsal Yönetişimin Finans Boyutu ve Örnek Olay İncelemesi", VIII.Ulusal Finans Sempozyumu, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Ege, İ. (2005) "KOBİ'lerde Kurumsal Yönetimin Finansal Açıdan Öneminin Sözlü Tarih Yöntemiyle Analizi", KOBİ'lerin Halka Açılması ve Sermaye Piyasası Üzerine Etkileri Kongresi, Muğla Üniversitesi İİBF ve Sermaye Piyasası Kurulu, Muğla (SPK Yayınları).
- Ege, İ. (2006) "The New Basel Capital Accord and Corporate Governance: Case of Capadocia", II.International Strategic Management Conference, Beykent University&Gebze Institute of Technology& Canakkale Onsekiz Mart University, İstanbul.
- Ege, İ., Tanç, A., Gözbaşı, O. ve diğerleri (2003) "Muhasebe Meslek Mensuplarının Muhasebecilik Meslek Ahlakına İlişkin Tutumları", 1. Türkiye Uluslararası İş ve Meslek Ahlakı Kongresi, Ankara.
- Ege, İ.; A. Yılmaz (2005) "Finansal Krizler ve Kurumsal Yönetim İlişkisi: Türkiye ve Dünya Uygulamaları Analizi", 4.Orta Anadolu İşletmecilik Kongresi "Kurumsal Yönetim", TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Ankara.

- Ekin, N. (1999) Küreselleşme ve Gümrük Birliği, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası.
- Ergi, M. (2001) “Dünya’da ve Türkiye’de Krizin Anatomisi”, Yeni Türkiye, Ekonomik Kriz Özel Sayısı II, Yıl 7, Sayı 42, s. 946-955.
- Güçlü, S.; M. Z. Ak (2001) “Türkiye’nin Küreselleşme Süreci ve Ekonomik Krizler”, Yeni Türkiye, Ekonomik Kriz Özel Sayısı II, Yıl 7, Sayı 42, s. 912-926.
- <http://www.sbe.deu.edu.tr/Yayinlar/dergi/dergi06/kilinc.html>, 14.07.2006
- İncekara, A. (2001) “Küreselleşme, Ekonomik Kriz ve Türkiye”, Yeni Türkiye, Ekonomik Kriz Özel Sayısı II, Yıl 7, Sayı 42, s. 927-931.
- Keyman, E. F. (2002) “Kapitalizm-Oryantilizm Ekseninde Küreselleşmeyi Anlamak: 11-Eylül, Modernite, Kalkınma, ve Öteki Sorunsalı”, Doğu Batı Düşünce Dergisi, Yıl 5, Sayı 18, s. 27-53.
- Kılınç, İ. (2000) “İş Etiği Kapsamında Otel Yöneticilerinin Çalışanlara karşı etik sorumluluklarının İzmir’de Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Öğrenimi Gören Öğrencilerin Bakış Açıları İle Değerlendirilmesi”.
- Koçel, T. (2003) İşletme Yöneticiliği, Genişletilmiş 9.Bası, İstanbul: Beta Yayınları.
- Kutlu, E. (1998) “Küreselleşme ve Etkileri”, Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 14, Sayı 1-2..
- Montoya, I. D. ve Richard, A. J. (1994) “A Comparative Study of Codes of Ethics in Health Care Facilities and Energy Companies”, Journal of Business Ethics, Sayı: 13, s.713.
- Topaç, E. (2002) “Kurumsal Yönetim İlkelerinin Sermaye Piyasalarının Gelişmesindeki Önemi ve Türkiye Uygulamaları”, İMKB Sermaye Piyasalarında Kurumsal Yönetim İlkeleri Konferansı.
- Torlak, Ö. (2006) Pazarlama Ahlakı, Sosyal Sorumluluklar Ekseninde Pazarlama Kararları ve Tüketici Davranışlarının Analizi, 3. Baskı, İstanbul: Beta Basım A.Ş.
- Tözüm, H. (2002) “Küreselleşme: Gerçek mi, Seçenek mi?, Üretim Yapılanmasına Kültürel Yanıtlar: Ulusal-Yerel?”, Doğu Batı Düşünce Dergisi, Yıl 5, Sayı 18, s. 151-171.
- Türkçe Sözlük (1998), Cilt 1, 9. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Uludağ, İ.; E. Arıcan (2003) “Küreselleşme Sürecinde Finansal Krizlerin Ortaya Çıkış Nedenleri ve Çözüm Arayışları”, Prof. Dr. Fahiman Tekil’in Anısına Armağan, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, İstanbul, s. 965-975.
- Varinli, İ. (2000) Pazarlama Ahlakı ve Kayseri’deki Küçük ve Orta Ölçekli İşletme Yöneticilerinin Pazarlama Ahlakına İlişkin Değerlendirmeleri, Kayseri: KTO Yayınları.
- World Bank (1999) Ukrainian Corporate Governance Manual.
- Yıldırım, N. (1997) “Küreselleşme”, Öneri, Cilt. 1, Sayı: 6, s. 171-175.

KAMU YÖNETİMİNDE ETİĞİN DÜŞÜNSEL KÖKENLERİ: MACHIAVELLİ-KANT DİYALEKTİĞİ

Yrd. Doç. Dr. M. Bürkan SERBEST
Kafkas Üniversitesi, Kamu Yönetimi Bölümü

Özet: Etik ve kamu yönetimi ilişkisi daha çok 20. yüzyılın sonlarında önem kazanmaya başlasa da kamu yönetimi-etik ilişkisinin düşünsel temelleri çok daha gerilere uzanmaktadır. Kamu Yönetimi'nde etiğin düşünsel temellerine dayalı iki ana akım bulunmaktadır. Bu yaklaşımlardan bir tanesi, Teleolojik veya Subjektivist yaklaşım olarak bilinmektedir. İkinci ana yaklaşımı ise Deontolojik veya Objektivist yaklaşım oluşturmaktadır. Ancak bu akımın daha derin kökleri analiz edildiğinde Niccolo Machiavelli ismi karşımıza çıkar. Teleolojik Etik anlayışına bakıldığında, bireysel çıkarların sonuçta bütün toplum için fayda sağlayacağı bir anlayış söz konusudur. Böylece, Machiavelli düşüncesinde, bireyin insancıl bir amaç uğruna, güce ve nüfuzla ilgi duymasının, çoğunluğun mutlu bir yönetim altında yaşamasının adına doğru bir yönelim olduğu görüşü savunulmaktadır. Machiavelli'ye göre önemli olan halkın mutlu bir yönetim içinde yaşayabilmesidir. Yoksa yöneticinin tek tek davranışlarının ahlaka uygun olup olmadığının sorgulanması yönetilenlerin mutluluğuna katkı sağlamaz. Kamu Yönetimi'nde Teleolojik etik yaklaşım karşısında yer alan diğer büyük akımı Deontolojik (Objektivist) yaklaşım sunar. Teleolojik etik, sonuç ya da sonuçların etiği iken Deontolojik etik, ödevin ya da ilkenin etiğidir. Deontolojik etik, ahlaki ödevin doğasını ve eylemlerin doğruluğunu konu alır. Bir ödev ve ahlaki yükümlülük teorisi geliştirir. Deontolojik etiği anlamlandırabilmekse Kant'ı anlamaktan geçmektedir. Kant haz, fayda ve yararı temel alan tüm ahlak anlayışlarına karşı çıkar. Kant, faydacılardan farklı bir yaklaşımla bir eylemin ahlakiliğini sonuçları ile değerlendirmez. Eylemin ahlakiliğini eylemin özel yapısında yani niyetinde arar. Kant'a göre, saf iyi niyete dayanan ve ödev duygusundan doğan eylemler, sonuç ne biçimde olursa olsun ahlaki eylemler olarak kabul edilmelidir. Bir kamu yöneticisi de eylemde bulunurken öncelikle bizatih eylemin iyi olup olmadığını değerlendirmelidir.

Anahtar Sözcükler: kamu yönetimi, teleolojik etik, deontolojik etik, Machiavelli, Kant

Abstract: Although relation between ethics and public administration gained importance at the end of 20th century, the intellectual basis of public administration-ethics goes far beyond. There are two main trends based on the intellectual basis of ethics in public administration. One of these approaches is known as teleological or subjectivist approach. The second main approach is, deontological or objectivist approach. However, Niccolo Machiavelli is encountered when we analyze the deep roots of this trend. When Teleological ethics is investigated, the mentality is that individual benefits will be beneficial for the whole society. In Machiavelli idea, it is advocated that, interest of the individual in power and authority for the sake of a humanely purpose is a true tendency for the majority to live under a good administration. Otherwise, it does not make any contribution to the happiness of governed people to question the governor's behaviors in terms of morals one by one. Other big trend opposite to the teleological ethics approach in public administration presents deontological(objectivist) approach. Deontological ethics is the ethics of duty or principle while teleological ethics is the ethics of consequence or consequences. The nature of moral task and correctness of acts are the subjects of deontological ethics. It develops a task and moral responsibility theory. To understand

deontological ethics, Kant should be understood. Different from pragmatists, Kant does not assess the morality of an act with its results. He looks for the morality of the act in the subjective structure i.e the intention of the act. According to Kant, the acts that are born from pure good intention and feeling of duty should be accepted as moral acts no matter what the consequences are. When a public administrator makes an act, he or she should assess whether the act is good in himself or herself.

Keywords: public administration, teleological ethics, deontological ethics, Machiavelli, Kant

GİRİŞ

“Ethos” sözcüğü eski Yunanca “karakter” anlamına gelmekte olup, “etik” sözcüğünün de kökenini oluşturmaktadır. Bugün için “etik”, toplumsal ilişkilerin temelini oluşturan değer, norm, yargı, ilkeler ya da iyi-kötü, doğru-yanlış gibi yargıların değerlendirilmesini anlatmaktadır. Her ne kadar güncel kullanımı pratik ahlak ve davranış kurallarıyla özdeşleştirilse de “etik”, ahlak pratiğinden farklı soyut, felsefi bir disiplin olarak bir ahlaki davranış doktrindir (Nohutçu 2004, s. 390). Etiğin ortaya koyduğu sorular, doğrudan tekil eylemlere yönelik değildir. Etikte sorular ve sorunlar somut, belirli, münferit ve özel durumlarla ilgilenmeleri bakımından ahlak sorularından farklılık taşır (Pieper 1999, s. 32).

Etik, ahlakla ilgili konu ve sorunların felsefesi ve kuramıyla ilgilenir. Genel-geçer, geniş ve soyut ahlaki ilkeler üzerinde yorumda bulunur. Ahlak kuralları, toplumdan topluma değişebilir, göreceli olması doğaldır. Etik söz konusu olduğunda ise, her toplumda geçerli olan yalan söylememek, dürüst olmak, adaletili olmak gibi evrensel değerlerle karşılaşılır (Nohutçu 2004, s. 391-392).

Kamu Yönetimi’nde etik anlayışında da toplumdan topluma değişmeyen, bütün ülkeler için geçerli evrensel bir takım temel etik normlar bulunmaktadır.

1. KAMU YÖNETİMİ VE ETİK

İçinde bulunduğumuz 21. yüzyılın ilk on yılını yaşadığımız bu dönemde gerek gelişmiş ülkelerde gerek gelişmekte olan ülkelerde etik anlayışı güçlendirme düşüncesi etkili bir biçimde kendisini hissettirmektedir. Özellikle üst düzey kamu yöneticilerinin malvarlıklarının denetlenmesi isteği gelişmiş olsun gelişmekte olsun pek çok ülkede artmaktadır. Etik davranış kuralları, kamu hizmetinden yararlanan yurttaşların vazgeçemeyecekleri unsurlara dönüşmüştür.

Kamu hizmeti etiği, kamu kurum ve kuruluşlarının her türlü eylem ve işlemlerinde hem yapılması gereken ve teşvik edilen davranış biçimlerini hem de yapılmaması gereken olumsuz davranış biçimlerini içeren ilke ve standartlardan oluşmaktadır (Nohutçu 2004, s. 393).

Weberci bürokrasi modelinde, yönetimdeki her türlü süreç, kurum, ilişki ve yöntemler net çizgilerle tanımlanmıştır. Böylece, yasal, ussal, yansız ve kişisel olmayan bir yönetim biçiminin ortaya çıkması hedeflenmektedir. Bununla birlikte “kamu yararı”nın gerektirdiği durumlarda “takdir yetkisi” bütünüyle dışlanmamıştır. Zaten en başta teknik nedenlerle takdir yetkisinin dışlanabilmesi olanaksızdır. Takdir yetkisinin doğası gereği, değişik alternatifler arasında seçim yapmağa dayanmaktadır. Dolayısıyla, seçim yapıldığında “iyi-kötü” veya “doğru-yanlış” gibi değer yargılarıyla da karşılaşmış oluruz (Nohutçu 2004, s. 394). Takdir yetkisinin varlığı da kamu yönetiminde etik olgusunu kaçınılmaz kılmaktadır.

Genellikle kamu yönetimi etiği, belli bir örgüt içinde göreceli bir kavram olan ahlakın, o örgütçe belirlenmiş kurullarla ortaya çıkmış biçimi olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda kamu yönetimindeki ahlak anlayışının, örgüt

kültürünün bir parçası olmadan önce de belli bir oranda var olduğu ortaya çıkmaktadır. Ancak her ne kadar saf, genel, evrensel bir ahlak anlayışı söz konusu olsa da, bu ahlak anlayışı kamu yönetimi örgütlerine yansıdığına örgüt kültürü ile birlikte kamu yönetimi etiği anlayışı da ortaya çıkmaktadır (Kılavuz 2003, s. 43-44).

Kamu yönetimi etiğinin bir olgu olarak öteden beri var olmasına karşın bir disiplin olarak ortaya çıkması kimilerine göre 1940'lı yıllarda gerçekleşmiştir. Bu yıllarda ABD'de Amerikan Kamu Yönetimi Topluluğu tarafından yayımlanan "Public Administration Review" dergisinde kamu yönetimi etiği konusunda ilk çalışmalar yayınlanmıştır. Kimi yazarlar ise kamu yönetimi etiğinin bir disiplin olarak ortaya çıkış tarihi olarak 1970'leri vermektedir. Bununla birlikte, kamu yönetimi etiği alanındaki literatürün gelişmesi 1980 ve 1990'larda gerçekleşmiştir (Kılavuz 2003, s. 45).

2. KAMU YÖNETİMİNDE ETİĞİN DÜŞÜNSEL KÖKENLERİ

Her ne kadar etik ve kamu yönetimi ilişkisi daha çok 20. yüzyılın sonlarında önem kazanmaya başlasa da kamu yönetimi-etik ilişkisinin düşünsel temelleri çok daha gerilere uzanmaktadır. Genel olarak, kamu yönetiminde etiğin düşünsel kökenleri bakımından iki ana akım bulunmaktadır. İlk ana akıma Teleolojik/Subjektivist yaklaşım denmektedir. Bu yaklaşımda karar ve eylemler, sonucun başarısı ve yararına göre değerlendirilir. İkinci ana yaklaşımda ise eylemlerde iyi niyet, değer, ödev ve sorumluluk gibi temel ahlaki ölçütler ön plandadır. Bu ana akım ise Deontolojik/Objektivist yaklaşım adını almaktadır (Nohutçu 2004, s. 396).

Teleolojik yaklaşım eski Yunan'daki bitirme ve sonlandırma anlamına gelen "telos" sözcüğünden türemiştir. Teleolojik etik Egoizm ve Yararcılık olmak üzere özellikle iki temel üzerinde durmaktadır. Egoizmin öncüleri Machiavelli ve Weber'ken yararcılık akımını kuramsallaştıran ise Bentham ve Mill'dir. Faydacılığa göre, etik açıdan doğru olan, bir insana en çok fayda sağlayan eylem ve kararlardır (Nohutçu 2004, s. 396).

Deontolojik yaklaşımda ise, eylem ve kararlar, bunların temelinin oluşturduğu düşünceye göre etik açıdan değerli ya da değersiz sayılmaktadır. Formel etik olarak da adlandırılan deontolojik etikte Kant'ın formel etik teorisi önem kazanmaktadır. Kant, haz ve yararı temel alan ahlak anlayışlarına karşı çıkmıştır. İnsanı insan haline getiren niteliğin insanda ödev duygusu ve vicdan olarak beliren saf akıl olduğunu ifade etmiştir (Nohutçu 2004, s. 396).

2.1. Teleolojik Akımın Öncüsü Machiavelli

Etik, pratik niyet ve hedeflere yönelik bir kuramdır. Siyaset ve hukuk felsefesini de kapsayan pratik felsefenin klasik alanlarından birini oluşturmaktadır. İnsan pratiğinin ahlaki boyutunu etik yansıtırken, siyaset ise siyasi boyutu yansıtmaktadır. Aristoteles'e göre etik ve siyaseti birbirine bağlayan unsur Adalet'tir. Antikçağ'daki bu anlayış Yeniçağ'da kaybolmaya başlamıştır. İtalyan siyaset bilimci Niccolo Machiavelli'nin anlayışında etik siyasetten ayrılmıştır. Adalet ilkesi yerine iktidar kavgasının güç ilkesi ön plana geçmeye başlamıştır (Pieper 1999, s. 61-62).

Yunanca "bitirme" ve "sonlandırma" anlamındaki "telos" sözcüğünden hareketle ortaya çıkan teleolojik etikte ödev kavramı iyi kavramından mantıksal olarak bağımsızdır. Teleolojik etik anlayışta son derece iyi niyetli olarak ya da yüksek ahlaki ilkelere bağlı olarak davranmayı ön plana alan kişinin bu tarzda eylem ve kararlarından zarara uğrayanlar söz konusu oluyorsa, bu durumda, eylemin ahlaki bakımdan kesinlikle yanlış

olacağı kabul edilmektedir. Böylece yarar düşüncesi ön plana geçmektedir (Kılavuz 2003, s. 61).

Bir eylemin yapılması ya da yapılmamasının gerekçesi olarak onu olumlu ya da olumsuz sonucuyla ilişkilendirerek bir açıklama yapılması durumunda karşımıza “Yararcılık” anlayışı çıkar. Bir eylem, konuyla ilgili kişi ya da kişiler bakımından en büyük faydaya ya da en az zarara yol açan bir eylem olarak kendini ortaya koyabiliyorsa böylece ahlaki meşruiyetini de gerçekleştirmiş olur (Pieper 1999, s. 163-164).

Kamu yönetimi ve kamu politikası çalışmalarında teleolojik yaklaşım da kullanılmaktadır. Çünkü yapılan analizlerde sonuçlar etkinliğe bakılarak ölçülmektedir. Bunun dışında, piyasa modeli, oyun teorisi, kamu tercihi ve fayda-maliyet analizleri gibi yöntemlerin revaçta yöntemler olması bu yaklaşımın kamu yönetimi bağlamında geçerli olmasını sağlamaktadır. Kamu yönetimindeki eylem ve kararların sonuçlarının ne oranda fayda verdiğine bakılarak neyin doğru neyin yanlış olduğuna karar verilir (Öztürk 2003, s. 206).

Teleolojik etiğin öncüsü olarak Machiavelli gösterilmektedir. Machiavelli, yönetim ve yöneticilik konusundaki temel düşüncelerini “Prens” adlı eserinde ortaya koymuştur. Machiavelli’ye göre önemli olan yöneticinin davranışlarının sonucudur. Tek tek ele alındığında ahlak dışı sayılacak davranışlar eğer sonuç bakımından yarar sağlıyorsa meşruiyet de kazanmış olur. Örneğin, Machiavelli’ye göre bir yöneticinin sözüne sadık kalmaması ve düzenbazlıklar yapması büyük işler yaptığı takdirde çok önem taşımaz. Verdikleri sözleri tutmayan ve insanları kurnazca uyutan yöneticiler de önemli ve büyük işler başarabilirler. Nitekim Machiavelli’ye göre tarihte bunun örnekleri görülmüştür. Bu biçimde davranan yöneticiler büyük işler başararak dürüstlüğü temel almış yöneticilere üstün gelmişlerdir (Machiavelli 2004, s. 109).

Machiavelli, bazen erdem gibi görünen bazı değerlerin bir yöneticinin felaketini hazırlayabileceğini söylemektedir. Tersine bazen de kötü huy gibi görünen bazı özelliklerin o yöneticiyi mutluluğa götürebileceğini söylemektedir. Machiavelli’ye göre, bir yönetici her zaman iyi olmamayı öğrenmelidir ve duruma göre hareket etmesini bilmelidir. Bir yönetici iyi ya da kötü özellikleriyle anılabilir. İyi olan özelliklerin bir yöneticide bulunması istenir. Ancak bu iyi niteliklere sahip olmak her zaman gerekli değildir. Bunlara sahipmiş gibi görünmesi de yeterli olabilir. Önemli olan devletin ele geçirilmesi ve elde tutulmasıdır (Machiavelli 2004, s. 110-111).

“Prens” adlı eserinde ortaya koyduğu gibi, Machiavelli’de güçlü bir yönetici figürü ön plana geçmektedir. Yöneticinin karakterinin iyi veya kötü olması önem taşımaz, önemli olan devletin çıkarlarını koruyarak olabildiğince yönetimde uzun kalabilmesidir. O’nun düşüncesinde yasalar zaten yöneticinin iradesinin sonucu olduğu için, yöneticinin bu yasalara uymak gibi bir zorunluluğu da bulunmaz. Böylece yöneticinin sorumlu tutulacağı yasal ve etik normlar da ortadan kalkmış olmaktadır. “Prens” adlı kitabın bütününe bakıldığında asıl nihai hedefin siyasal istikrar olduğu görülmektedir. Sonuçta, devletin çıkarları için yöneticinin ahlak kurallarından bağımsız hareket etmesi gerekli hatta olağandır.

Bu görüşleriyle Machiavelli, kamu yönetimi kavramları arasına “makyavelizm” ve “makyavelisk” gibi deyimlerin girmesine neden olmuştur. Görüşleriyle daha sonraki yüzyıllarda da büyük etkiler bırakmıştır. Teleolojik etik yaklaşım bugün için zaman zaman kabul görse dahi, bir yöneticinin davranışının “makyavelci” bir tutum olarak nitelenmesi bütünüyle olumsuz ve alçaltıcı bir anlam taşımaktadır. Machiavelli, çıkış itibarıyla yurttaşların

mutluluğunu hedefleyerek görüşlerini ortaya koymuş da olsa değer ölçütlerinin bulunmayışı nedeniyle görüşleri kamu yönetimi etik anlayışında değer kazanmamaktadır.

2.2. Deontolojik Akım ve Kant

Ünlü Alman filozofu Kant, Ahlakı dışılayan siyasal eylem biçimini sert biçimde eleştirmiştir. Kant, “gerçek siyaseti” tekrar ahlakla ilişkilendirmiştir (Pieper 1999, s. 62).

Kant, herkesin her zaman bir biçimde kabul ettiği “ahlak yasası olgusu”nun nedenlerini aramaktadır. Kant, herhangi bir olayda, neden o biçimde davranılması gerektiğinin altında yatanlar konusunda somut, ampirik bir açıklama aramaz. Ahlakı gerekliliğin asıl argümanlarını bulma çabası içindedir. İnsan pratiği bakımından ilkesel anlamda kurucu olacak ve ahlakiliği gerçek anlamda temellendirecek nedeni arar. Kant, bu nedeni özgürlük içinde tanımlar. Ahlakı gereklilik özgürlükten kaynaklanmakta, özgürlük adına yasa koyan ve ona mutlak uyan serbest irade olmaktadır (Pieper 1999, s. 193). Böylece, Kant’ta etik düşüncenin merkezine irade yerleşmektedir. Eylem salt kendinden hareketle ahlakilik kazanmaz. O eylemin temelinde yer alan özgür irade ancak o eylemi ahlakı yapabilir (Pieper 1999, s. 226).

Kant idealist filozoflar kategorisinde yer almaktadır. Kant’ın idealizmi klasik idealizmden farklıdır. Kant, maddesel gerçekliğin varlığından kuşulanmaz. Oysa klasik idealizmde asıl gerçeklik manevidir, idedir. Maddesel gerçeklikten kuşulanmayan Kant, bunların algılanmasının akıldaki biçimlerden geçirilerek oluştuğunu söylemektedir (Öktem 1977, s. 18).

Kant’a göre gerçek dünya bizim kendi görülebilir yetimizizin (duyarlılığın) ve anlama yetimizin (anlık) bir ürünü olarak belirir. Böylece duylara bağlı olarak insan ancak görüngüler dünyasını bilebilir, görüngülerin arkasındaki şeyin kendisi ise kapalı kalır. Kant, görüngü olduğuna göre görüngünün arkasındaki şeyin varlığından kuşku duymaz. Ama bu şeyin kendisi hiçbir zaman bilinemez. Kant, böylece metafiziği olanaksız görür. Çünkü duylarımızı aşan dünya bilgi bakımından kapalıdır. Buna karşın, bilgi alanında metafiziğe karşı çıkan Kant, ahlak alanında bir metafizik kurmuştur (Akarsu 1987, s. 7).

Bizim görüleyemediğimiz ama düşünebildiğimiz şeyler vardır. Kant 1770 yılında kendisini profesörlüğe yükselten “Duyulur ve Düşünülür Dünyaların Formları ve İlkeleri” adlı yazısıyla duyu dünyası ile düşünce dünyasını birbirinden ayırmaktadır. Bir tarafta, uzay ve zaman içinde duylara verilen Görüngüler (Fenomenler), bir tarafta akılla ulaşılan İde’ler -kendinde şeyler (Numenler)- dünyası. Bir tarafta görüngüler, olgular dünyası olan Duyulur Dünya (Mundus Sensibilis); diğer taraftan algılayan özne ile bağlantısı olmayan var olan gerçekler dünyası olan akılla kavranan Düşünülür Dünya (Mundus Inteligibilis) (Akarsu 1987, s. 27).

Kant, her türlü bilgimizin merkezi olan saf aklı eleştirel bir yaklaşımla inceleyerek ve bilginin bilgisini sorgulayarak işe başlamış, dogmatik körlükten kurtulmuş ancak kuşuculuğun karanlıklarına da gömülmemiştir (Türkbağ 1995, s. 72).

“Salt Aklın Eleştirisi” adlı yapıtında Kant, deneyin yardımı olmaksızın akıl ile hangi dereceye kadar iş görülebileceğini sorgulamıştır. Kant’a göre zaman bakımından deneyden önce hiçbir bilgi gelmez. Bununla birlikte, gene de bütün bilgiler deneyden çıkıyor denemez. Aklın doğrudan doğruya kendisinden çıkardığı bilgiler vardır. Bu bilgilere Kant, a priori (önsel) demekte ve bunları a posteriori (sonsal) olan kaynakları deneyde bulunan bilgilerden ayırmaktadır (Akarsu 1987, s. 29). Kant eserinde salt

aklın deneyden yararlanmaksızın hiçbir bilgiye erişemeyeceği sonucuna varmaktadır (Hançerlioğlu 1989, s. 81).

Olgular evreni (fenomen evreni) ve aşkın (muteal) numen evreni Kant'ta ana çatışmayı oluşturmaktadır. Kant, üç tip akıl ortaya koymaktadır: Kuramsal (teorik), uygulamalı (pratik) ve estetik akıl. Kuramsal akıl olgular evrenini, pratik akıl aşkın evreni, estetik akıl da güzellik ve Tanrı'yı kavrar (Öktem 1977, s. 17-18).

Kant, insanın nesneyle ilişki kurması, bilgi elde etmesinin akılda var olan 12 kategori aracılığıyla gerçekleşeceğini belirtmektedir. Bunlar, "a priori" (önsel) kalıplar olup insan aklında mevcuttur. Bu deney öncesi öznitelikler (kategoriler) deneyin içine yerleştirilir. Deney bu salt kavramlarla bir düzen kazanıp bilgi haline gelir. Olgular ve nesnel evreni kuramsal aklın inceleme alanına girer ve bu alanda determinizm egemendir (Öktem 1977, s. 10).

"Salt Aklın Eleştirisi"nden çıkan başlıca sonuç, fenomenlerden ancak deney çerçevesine girenlerin bilinebileceğidir. Kant, kuramsal akıl ile bilimsel bir metafizik kurulamayacağını ortaya koymuştur. Ancak, yeni bir metafizikle karşılaşılışılır. Bu pratik akıl inancı üzerine kurulan metafiziktir. "Pratik Aklın Eleştirisi" adlı eserinde Kant'ın ahlak anlayışını buluruz (Gökberk 1989, s. 399). Kant, teorik aklın faaliyeti ile numenal dünyanın (mutlak olanın) kavranmasının olası olmadığını, ancak ahlaki akıldan çıkan ve ahlak kanununda ifadesini bulan "Kategorik Emperatif"te (Koşulsuz Buyruk) uyan hareketle "numen"e ulaşılacağını söylemektedir. Fenomenel dünyada bilim bütünüyle egemendir. Numenal dünya ise, ahlakın egemenlik alanındadır ve mutlak olana, ancak ahlaki aklın yolundan gidilerek ulaşılır (Çağıl 1951, s. 1110-1111).

Ahlak yasasının yükümlülük nedenini, insanın doğal yapısında veya içinde bulunduğu dünyanın koşullarında değil, a priori olarak doğrudan doğruya saf aklın kavramlarında aramak gerekir. Ahlak yasaları ve bunların ilkeleri bütün pratik bilgilerin içinde bulunur ve öz bakımından deneysel bir öge taşıyan diğer bilgilerden ayrılır (Kant 1995, s. 4).

Kant'ta ahlak emri kategorik emperatifin konusunu oluşturur. Ancak Kant, ahlak hakkındaki görüşlerini açıklarken "Hipotetik Emperatif"ten de söz eder. Hipotetik emperatifin "şunu istiyorsan şu biçimde davranmalısın" biçiminde bir yapısı vardır. Hipotetik emperatifte davranışın bağlayıcılığı, davranışta bulunacak olan kişinin davranışı ile ortaya çıkacak sonucun istenmesine bağlıdır. Örneğin, "Sağlığını korumak istiyorsan sağlığına zararlı şeylerden kaçın" emri buna örnek gösterilebilir. Hipotetik emirde amaca ulaşma isteği bulunmuyorsa öngörülen davranış gerçekleşmeyecektir. Hipotetik emperatifler insanın başarı kazanmasına yardımcı olabilirler. Ama, en yüksek ahlaki iyiliğe bunlara uymak yoluyla değil, kategorik (koşulsuz, mutlak) emre, yani kategorik emperatife uyarak ulaşılır. Ahlak emri, Kant'ın anlayışında, duyguların ve ihtirasların etkisinden kurtulmak amacını taşır. Ayrıca, bir davranışın doğuracağı yararlı ve zararlı sonuçlarla ilgili olasılıklar hesaplanmamalı, davranışın tâbi olacağı kuralın saptanmasında rol oynamamalıdır. Bu biçimde Kant, her hareketin değerinin meydana getirdiği hazza göre ölçülmesi gerektiğini söyleyen hazcı (hedonist) görüşü reddetmekte ve ahlaka, ahlak dışı bir amaç tanınmasını kabul etmemektedir (Güriz 1985, s. 218-219). Yarar için hareket edildiğinde, bu hareket bütün ahlaki değerini yitirir. Ahlak yarardan bağımsız ve üstün niteliktedir (Çobanoğlu 1967, s. 69).

Ahlak mutlak biçimde emredicidir. Ahlak hürmet telkin eden, onu susturmak veya dinlememek isteseler bile, insanları yenilmez bir biçimde uyaran bir ses gibidir. Hareketlerimizin külli bir nitelik taşımaması ister. Bir

hareket ahlaki bir niyetle yapıldığı yani ahlak kuralına hürmet güdüsüyle yapıldığı takdirde iyidir. Asıl olan görev duygusuyla hareket etmektir (Çobanoğlu 1967, s. 69-71). Bir davranışın ahlaki bakımdan değer taşıyabilmesi için kaynağını ödev düşüncesinden almalıdır. Belli bir sonuca ulaşmak için belli bir davranış biçiminin yapılmış olması yeterli olmaz (Güriz 1985, s. 217). Bir eylemin ahlakça iyi olabilmesi için, ahlak yasasına uygun olması yetmez, aynı zamanda ahlak yasasının uğruna yapılmış olması gerekir. Aksi takdirde o uygunluk yalnızca rastlantısal ve belirsizdir (Kant 1995, s. 5). Sonuçta, hareket ahlaki kurala hürmetten başka bir güdüyle yapılırsa beğenilmemelidir. Bir ihtirasın, bir zorlamanın etkisi altında hareket etmek ahlaki değildir (Çobanoğlu 1967, s. 71).

Aklın ödevi, bir araç olarak değil, fakat “bir amaç olarak kendiliğinden iyi olanı” bulmaktır. Zekilik, şerefli olmak, zenginlik ya da kuvvetlilik insanın nitelikleri olabilir. Ama asıl takdire layık olan, “iyi niyetli insanandır”. Kant, “dünyada, hatta dünyanın dışında iyi niyetten başka kayıtsız şartsız iyi sayılabilecek hiçbir şey düşünülemez” görüşünü savunmaktadır. Kant’ta “iyi niyet” amprik bir temele dayanmaz. İyi niyet yalnızca sempati ve iyilik anlamına gelmez. Bu hisler insanı mutlu etse bile, bu biçimde en yüksek ahlaki değeri meydana çıkarmaz. İyi niyet sayesinde, insan bir başka insana sempati duymasa bile ödev olarak yapma ilkesi nedeniyle yardım etmek durumunda kalır (Güriz 1985, s. 217).

Bugün ABD ve bazı Batı devletlerinde, kamu yöneticilerinin oluşturduğu profesyonel birlikler aracılığıyla etik kodlar belirlenmekte, etik kursları açılmakta ve eğitim programları ortaya konmaktadır. Kamu yönetiminde yapılan etik çalışmaların çoğunda Kant’ın varsayımlarının ağırlık kazandığı görülmektedir. Çünkü Kantçı anlayışta dürüstlük, tarafsızlık, adalet ve eşitlik gibi değerler ön plandadır. Bu kavramları tanımlamak güç olsa da, vatandaşlar kendilerini yönetenlerden dürüstlük ve adil davranış görmek istemektedirler (Öztürk 2003, s. 206).

Sonuçta, Kant’ın ahlak anlayışı; her türlü yarardan bağımsız ve üstün nitelikte mutlak bir yasaya dayanmaktadır. O’na göre saf iyi niyete dayanan ve ödev duygusundan doğan eylemler, sonuç ne biçimde olursa olsun ahlaki eylemler olarak kabul edilmelidir. Bir kamu yöneticisi de eylemde bulunurken öncelikle bizatihi eylemin iyi olup olmadığını değerlendirmelidir. Kamu yöneticisi bir eylem ve işlemde bulunurken öncelikle sonuçtan önce eylemin ahlakiliği noktasından karar verecektir. İyi niyetli biçimde, yönetici eğer yapacağı eylem veya işlemin ahlakiliğinden kuşku duymazsa sonucun ne olacağı ikinci planda kalacaktır. Vatandaşın mutluluğu hedeflenmesine karşın, eylem ve işlemlerde eğer bir ahlaki yoksunluk söz konusuysa sonuç ne olursa olsun Kantçı bakış açısından hiçbir etik değer taşımaz. Kamu çıkarını önde tutan bir yönetici öncelikle ahlaklı davranmayı ön plana alacaktır.

SONUÇ

Kamu Yönetimi’nde etik anlayış iki ana düşünsel akımdan kaynağını almaktadır: Teleolojik yaklaşım ve Deontolojik yaklaşım. Teleolojik akımın kökleri analiz edildiğinde Niccolo Machiavelli ismi karşımıza çıkmaktadır. “Makyavelizm” ve “makyavelisk” gibi deyimlerin ortaya çıkmasına neden olan Machiavelli’de, görüldüğü gibi, yöneticinin karakterinin nasıl olduğunun önemi yoktur. Devletin çıkarı söz konusu olduğunda, yöneticinin sorumlu tutulacağı etik normlar da ortadan kalkmış olmaktadır. Teleolojik etik anlayışın karşısında yer alan Deontolojik yaklaşım ve bu yaklaşımın önde gelen ismi Kant’ın felsefesinde ise her şeyin ötesinde öncelikli olan eylemin

ahlaklıdır. Machiavelli de niyet değer taşımaz, önemli olan sonuçtur. Kant'ta ise tam tersine önemli olan niyettir. Saf iyi niyete dayanan ve ödev duygusundan kaynaklanan bir eylem söz konusu ise sonucu yararlı olup olmadığı ikinci planda kalır. Machiavelli'de bir yöneticinin tek davranışlarının ahlaka uygun olup olmadığı sorgulanması anlam taşımazken Kant'ta ise bir eylemin ahlakça iyi olabilmesi için, ahlak yasasına uygun olması dahi yetmez. Ayrıca, o eylemin ahlak yasası uğruna da yapılmış olması gerekir. Yoksa o uygunluk rastlantısal ve belirsiz olur. Bugün için de kamu yönetiminde yapılan etik çalışmaların çoğunda Kant'ın varsayımları ağırlık kazanmaktadır. Kantçı anlayıştaki dürüstlük, adalet, iyi niyet gibi değerlerin önde gelmesi vatandaşların yöneticilerine güven duymaları bakımından önem taşımaktadır. Sonuçta, bu iki görüş karşılaştırıldığında, Kamu Yönetimi'nde etik bir uygulamanın söz konusu olup olmadığına, Makyavelist anlayışın belirsizliği içinde ulaşılamaz. Kant'ın bakış açısıyla ise tüm kamu görevlilerine uygulanabilecek etik standartlara ulaşmak mümkündür.

Kaynakça:

- Akarsu, B. (1987) Çağdaş Felsefe, İstanbul, İnkılap Kitabevi.
- Çağıl, O. M. (1947) "Filozof Immanuel Kant'ın sisteminde Ahlak ve Hukukun Felsefi Esasları," İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuası, Cilt:XIII, Sayı:3, s.1106-1133.
- Çobanoğlu, R. (1967) Hukuk Felsefesi Ders Notları I, İstanbul, Yayınlanmamış Ders Notları.
- Gökberk, M. (1989) Felsefe Tarihi, İstanbul, Remzi Kitabevi.
- Güriz, A. (1985) Hukuk Felsefesi, Ankara, Hukuk Fakültesi Yayını.
- Hançerlioğlu, O. (1989) Felsefe Sözlüğü, İstanbul, Remzi Kitabevi.
- Kant, I. (1995) Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi, çev. Kuçuradi, I., Ankara, Türk Felsefe Kurumu Yayını.
- Kılavuz, R. (2003) Kamu Yönetiminde Etik ve Bir Sorun Alanı Olarak Yozlaşma, Ankara, Seçkin Yayıncılık.
- Machiavelli, N. (2004) Prens, çev. Güvenç, N., İstanbul, Anahtar Kitaplar Yayınevi.
- Nohutçu, A. (2004) "Etik ve Kamu Yönetimi," Çağdaş Kamu Yönetimi II, Ed.: Acar, M. ve Özgür, H., İstanbul, Nobel Yayın Dağıtım, s.389-411.
- Öktem, M. N. (1977) Özgürlük Sorunu ve Hukuk, İstanbul, İstanbul Hukuk Fakültesi Yayını.
- Öztürk, N. K. (2003) "Etik ve Kamu Yönetimi," Kamu Yönetiminde Çağdaş Yaklaşımlar, Ed.: Balcı, A., Ankara, Seçkin Yayıncılık, s. 203-230.
- Pieper, A. (1999) Etiğe Giriş, çev. Atayman, V. ve Sezer, G., İstanbul Ayrıntı Yayınları.
- Türkbağ, A. U. (1995) "Immanuel Kant'ta Özgürlük, Ahlak, Hukuk ve Devlet," Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi 2. Kitap, İstanbul, Afa Yayınları, s.71-80.

MUHASEBE MESLEĞİNDE ETİK DEĞER ALGILARINDA CİNSİYET FAKTÖRÜ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Prof. Dr. Şerafettin SEVİM

Dumlupınar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Öğr. Gör. Canan ARMAĞAN

Dumlupınar Üniversitesi, Şaphane Meslek Yüksekokulu

Özet: Türkiye’de özellikle son yıllarda yaşanan toplumsal ve ekonomik krizler bunun sonucunda ortaya çıkan sosyal problemler, yolsuzluk ve rüşvet olayları ile hırsızlıklar toplumun her kesimi tarafından etik değer yargılarının varlığına olan gerekliliği göstermesi bakımından önemlidir. Bu gereklilik tüm dünyada literatürde etik olgusunun daha fazla araştırmaya konu olmasına sebep olmuştur. Böylece; ekonomik yaşamı doğrudan etkileyen en kritik mesleklerinden biri olan muhasebe mesleğinde etik değer yargılarına olan ihtiyaç da kendiliğinden ortaya çıkmıştır. Muhasebe Mesleği teknik boyutu ile gündeme gelmesine rağmen, teknik boyutunun önem kazanması ancak mesleğin etik boyutunun göz ardı edilmemesine bağlıdır. Mesleğin, dünyanın her yerinde genel kabul görmüş kavramlar, ilkeler ve standartlar ile mevzuatı içeren Etik Değerler Zincirine uygun olarak yürütülmesi önerilmektedir. Bu önermeye karşılık meslek mensupları, her zaman etik değerlere uygun davranış göstermemektedir.

Bu çalışmada Uluslar arası Muhasebe Etik Standartları Kurulu tarafından belirlenen beş temel ilkenin muhasebe meslek mensuplarıncı, muhasebe uygulamalarındaki algılanışlarında özellikle cinsiyet faktörünün etkileri araştırılmıştır. Veri toplama yöntemi olarak anket yönteminin tercih edildiği çalışmada örnek kütleli Bağımlı ve Bağımsız olarak faaliyet gösteren 400 Muhasebe meslek mensubu oluşturulmuştur. Örneklem seçimi rassal olarak Türkiye’nin farklı illerinden yapılmıştır. Çalışmada muhasebe meslek mensuplarının etik ilkeler bazında muhasebe uygulamalarını algılayışlarında cinsiyetin anlamlı bir farklılık oluşturmadığı gözlemlenmiştir.

Anahtar sözcükler: muhasebecilik, meslek etiği, cinsiyet

Abstract: Social and economic crisis that have been gone on in recent years in Turkey and in the end of this to have appeared social problems, corruption and bribery events and burglaries are very important with regard to show that’s necessity to havings of ethic value judgment. This necessity has casued ethic concept’s take place in more research in literature. In this way; needing to ethic value judgment have appeared spontaneously in accounting profession which is one of the ciritical profession to have been affecting economic life directly. Although accounting professions are coming up with it’s technic dimension, technic dimensions’ importance is affiliated with is not to regarded ethic dimension. It is prefered that profession must be run to suitable of generally accepted principles, conceptions and standards of accounting everyrwhere of the world with ethic values chain that includes principles. On the contrary of this proposing, members of accounting profession, always don’t behave suitable of ethic value.

In this article, five basic principle’s that are determined by International Accounting Ethic Standards Board has researched perceive of accounting applications and especially gender factor’s influences. Methods of collecting data is prefered survey method. 400 members of accounting profession who are doing activity as a dependent and independent, has constituted to example mass. Selection of example mass are made of different province of Turkey as a

randomly. In this article, understood that there is no meaningful different based on members of accounting professions' perceive of ethic principles.

Keywords: accounting, professions ethic, gender

GİRİŞ

Etik kavramı doğruyu yanlıştan ayırt etmeyi sağlayan standartlar, prensipler topluluğudur. Bu kurallar toplumdan topluma kültürden kültüre farklılık göstermekle birlikte temelleri genellikle toplumun yapısına, gelenek ve göreneklere, dine dayanmaktadır.

Mesleki etik, koruduğu meslek üyelerini belli bir şekilde davranmaya zorlayan, kişisel eğilimlerle gerçekleştirilmesi olası davranışları kısıtlayan; belirlenen ilkelere uygun davranmayan üyeleri meslekten dışlayan, meslek mensupları arasında oluşması muhtemel rekabeti düzenleyen ve hizmet standartlarını korumayı amaçlayan meslek ilkeleri topluluğudur. Her grup meslek kendisiyle alakalı mesleki davranış kurallarını kendisi geliştirmiştir. Karar verme aşamasında neyin doğru, neyin yanlış, neyin haklı, neyin haksız olduğunun belirlenmesine meslek eğiti ilkeleri yardımcı olmuştur. Muhasebe meslek etiği, kamu, müşteriler ve diğer uygulayıcılara yüksek standartlarda etik davranışlarla hizmet verilmesi demektir (Fatt 1995, s. 997). Muhasebe mesleğinin etik yapısı, muhasebecilerin topluma karşı olan teknik ve profesyonel yükümlülüklerini karşılamak bakımından hem teknik ve hem de etik uzmanlığa sahip olmalarını gerektirir. Fakat bu yeterli bir koşul değildir. Muhasebeciler, etik bakış açısıyla hareket etme kabiliyetine sahip oldukları ölçüsünde, etik görüş açısına uygun davranmak niyetinde de olmalıdırlar (Mintz, 1995, s. 248).

Muhasebeciler de diğer profesyoneller gibi, zaman zaman çelişkiye kaldıkları ve karar vermekte zorlandıkları durumlara düşerler. Bunun sonucunda da ahlaki ikilemlerle karşı karşıya kalabilirler (Mugan 1999, s. 9). Özellikle finansal raporlama sürecinde bazı olayların yanlış değerlendirilmesi, tahminlerdeki hatalar ve ekonomik olayların ölçülmesindeki belirsizlikler, meslek etiği ve etik davranışlar açısından daha da önemlidir. Yasalara ve meslek etiğine uygun olmayan davranışlarda bulunan muhasebeciler, finansal raporlama sürecinin tümünün doğruluğunu ve dürüstlüğünü zedelemektedirler. Bu nedenle, muhasebecilerin meslek etiği konusunda bilgili olmaları önemlidir. Bu kapsamda, muhasebecilerin görevlerini meslek etiğine uygun olarak yerine getirmeleri ve kararlarını kamu yararını gözeterek almaları, muhasebe kavram ve ilkelerine uygun davranmalarına bağlıdır (Gül ve Ergün 2004, s. 57). Bununla birlikte; meslek etiği ilkelerini belirlemek önemli ve faydalıdır. Ancak bu ilkelerin yazılmış olması önemli değildir. Yapılan araştırmalar göstermiştir ki; meslek etiği ilkelerinin varlığı, etik karar verme için tek başına yeterli değildir (Cleek ve Leonard 1998, s. 619).

Etik konusu son yıllarda tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de en çok tartışılan konulardan biridir. Özellikle bireysel etik, siyasal etik, iş etiği, medya etiği vb. konularda toplumun çeşitli katmanlarının kaygıları dile getirilmektedir. Toplumun çeşitli kesimlerinden kaygıların dile getirildiği bir diğer konu da meslek etiğidir. Muhasebe mesleğinde, etik konusunda son yıllarda kavramsal olarak olduğu gibi uygulamalı olarak da pek çok çalışma gerçekleştirilmiş ve bu konuda artan bir ilginin olduğu gözlenmiştir.

IFAC'ın Muhasebeciler için Etik Kuralları tüm dünyadaki muhasebeciler için geçerli tek küresel etik kurallardır ve IFAC'ın bütünlük, şeffaflık ve uzmanlık değerlerini vurgulamaktadır. Bu kuralların anlamli olabilmesi ve günümüz muhasebecilerinin sorunlarına hitap edebilmesini sağlamak için, Uluslar arası Muhasebe Etik Standartları Kurulu kısa bir süre önce bu kuralları güncelleyerek 30 Haziran 2006 tarihinde yürürlüğe girecek

olan beş temel mesleki etik ilkesine uyumu sağlamak amacıyla tüm muhasebe meslek mensupları için kavramsal bir çerçeve oluşturmuştur. Bu ilkeler;

- Bütünlük;* Muhasebe meslek uzmanları, mesleki hizmetlerini sağlarken açık sözlü ve dürüst olmalıdır.
- Nesnellik;* Bir muhasebe meslek uzmanı, önyargılarının, çıkar çatışmalarının veya başkalarının etkisinin nesnellığının önüne geçmesine izin vermemelidir.
- Mesleki Yeterlilik ve Gerekli Özen;* Bir Muhasebe meslek uzmanı, mesleki bilgi ve becerilerini, müşteri veya işverenin mevcut gelişmelere dayalı yetkin mesleki hizmet sağlayacak bir düzeyde tutmakla sürekli olarak yükümlüdür. Bir muhasebe meslek uzmanı, mesleki hizmetlerini sağlarken, gerekli özeni gösterir ve ilgili teknik ve mesleki standartlara uyar.
- Gizlilik;* Bir muhasebe meslek uzmanı, mesleki ve iş ilişkileri sonucunda edindiği bilgilerin gizliliğini korumalıdır ve yasal veya mesleki bir hak veya yükümlülüğü olmadıkça gerekli ve özel yetki almaksızın bu bilgileri üçüncü şahıslara açıklamamalıdır. Mesleki ve iş ilişkileri sonucunda edinilen gizli bilgiler, muhasebe meslek uzmanının veya üçüncü şahısların kişisel avantajları için kullanılmalıdır.
- Mesleki Davranış;* Bir muhasebe meslek uzmanı, ilgili kanun ve yönetmeliklere uymalıdır ve bu konuda meslekte güvensizliğe yol açacak hareketlerden kaçınmalıdır.
(http://www.ifac.org/MediaCenter/files/IESBA_Fact_Sheet.pdf).

1. ARAŞTIRMANIN AMACI

Ülkemizde bugüne kadar etik davranışları etkileyen faktörleri konu olan uygulamalı çalışmalar yapılmıştır. Cinsiyet faktörü ise; uygulamalı araştırmalarda en çok kullanılan demografik değişken olarak karşımıza çıkmasına rağmen muhasebe meslek mensuplarının etik değer algılamalarında, araştırmalarda pek yer bulmamıştır. Oysa uluslar arası alanda, cinsiyet faktörüne göre etik değer algılamaları konusunda pek çok çalışma gerçekleştirildiği görülmektedir. Araştırmanın amacı; Uluslar arası Muhasebe Etik Standartları Kurulu'nun muhasebe meslek mensupları için yayınladığı beş temel ilke bazında muhasebe meslek mensuplarının etik değer algılarında cinsiyet faktörünün araştırılmasıdır.

2. SEÇİLMİŞ LİTERATÜR

Etik algıda cinsiyet faktörü ile ilgili çalışmalar özellikle yurtdışında yoğunlaşmaktadır. Bu çalışmalar incelendiğinde çok karmaşık ve kompleks sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Yapılan araştırmaların bazılarında kadınların erkeklere göre etik davrandıkları bulunurken, bazı çalışmalarda ise erkeklerin kadınlara göre daha etik davrandıkları bulunmuştur.

Bu konuda genel algı kadınların erkeklere nazaran daha etik davranışlar gösterdiği. Kadınların erkeklere göre daha insancıl davrandığı ve diğer insanları karar alırken daha fazla düşündüğü ortaya çıkarılmıştır. Çok sayıda çalışma erkeklerin kadınlardan daha çok etik dışı davranışlara yönelimli olduğunu tespit etmiştir (Loo 2003, s. 171). Bununla birlikte Glover ve diğerleri (2002), Lane (1995), Radtke (2000) de çalışmalarında kadınların öğrenciliklerinden başlayarak çalışma hayatlarına kadarki süreci kapsayan pek çok çalışmada da aynı sonuçlar ortaya atılmaktadır. Bu çalışmaların pek çoğunda kadınların erkeklerden daha etik

davranma yöneliminde olduğu ortaya çıkarılmaktadır. Bazı çalışmalarda ise Cohen (1998), Sims (1999), Shafer (2001), cinsiyetin etik algı ile anlamlı bir ilişkisinin bulunmadığını tespit etmişlerdir. Ülkemizde de Özkol ve diğerleri (2005) tarafından gerçekleştirilen bir araştırmada muhasebe meslek elemanlarının cinsiyetlerine göre etik ilkelere duyarlılık düzeyi farklılaşmamaktadır.

Kanada da gerçekleştirilen bir çalışmada egoizm ve bencillik konularında erkeklerin kadınlara göre daha etik davrandıkları saptanmıştır (Loo, 2003, s. 171). Ay (2005) ise çalışmasında; Fritzsche'nin erkekleri kadınlardan daha etik bulunduğunu belirtmiştir (s. 34). Ülkemizde de Akbulut (1999) muhasebe mesleğinde meslek mensuplarının cinsiyetlerine göre meslek ahlaki kriterleri analiz edildiğinde erkeklerin daha yüksek düzeyde etik sorumluluğa sahip oldukları tespit edilmiştir. Ancak Akbulut'un çalışmasında Cinsiyetin sadece sosyal sorumluluk ve bağımsızlık kriterleri açısından farklılık gösterdiği belirlenmiştir.

Kadın ve erkeklerin etik çerçevelerinin farklılığından bahseden diğer bir çalışma da Schminke ve Ambrose (1997)'nin çalışmasıdır. Schminke ve Ambrose çalışmalarında erkeklerin adalet tabanlı karar vermelerini karşın kadınların genel olarak ilgi tabanlı kararlar verdiklerini savunmaktadırlar.

Bununla beraber Glover ve diğerleri (2002) etik karar almada cinsiyet faktörü konusunda erkeklerin sınırları belli olan durumlarda etik davranırken sınırları net olmayan durumlarda ise etik dışı davranışlar sergilediklerini savunmaktadırlar. Ülkemizde Kutanis ve diğerleri (2005) tarafından gerçekleştirilen çalışmada da kadınların ilgi-tabanlı; erkeklerin Kantçı adalet-tabanlı karar verdiklerini savunmuşlardır. Ve erkeklerin net sınırları belirlenmemiş olduğu durumlarda etik dışı davranışlara yönelebilmekte olduğunu, kadınların ise davranışlarının başkaları tarafından nasıl algılanacağını çok önemsediklerini ortaya çıkarmışlardır.

3. ARAŞTIRMA EVRENİ VE ÖRNEKLEMİ

Araştırma; Ülkemizde faaliyet gösteren Serbest Muhasebeci, Serbest Muhasebeci Mali Müşavir, Yeminli Mali Müşavirler ile Bağımlı çalışan meslek mensuplarını da kapsamaktadır. Basit tesadüfi örneklem yolu ile belirlenmiş 31 ilde bulunan meslek mensupları araştırma kapsamına dâhil edilmiştir. Bu çalışma için gerekli örnek büyüklüğünün belirlenmesinde $[n = \frac{(z_{\alpha/2} \cdot pq)}{d^2}]$ şeklinde geliştirilen formülden yararlanılmıştır. Işık (2006) oranlarla ilgili örneklemede herhangi bir ön tahmin yapılmıyorsa, örnek için istenen oranın, $p=0,5$ kabul edilmesi gerektiğini ifade etmiştir (s. 329). Formül %5 önem seviyesinde, % 95 güven düzeyi için hesaplanmış ve sonuç olarak 384 değeri bulunmuştur. Ana kütleli temsil yeteneği güçlü olarak kabul ettiğimiz 850 kişilik SM, SMMM ve YMM ile Bağımlı çalışan meslek mensubuna anket formu ulaştırılmış, ancak bunlardan 442'si (% 52) geri dönmüş ve bu anketlerin 400'ü (% 47) değerlendirme kapsamına alınacak niteliğe sahip bulunmuştur. Anket faks ve yüz yüze görüşme yöntemleri ile gerçekleştirilmiştir.

4. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu araştırma kapsamında kullanılan anket soru formunun oluşturulması öncesinde muhasebe meslek mensupları ile yüz yüze görüşmeler gerçekleştirerek konuya ilişkin olarak belirlenen problemler, izlenimler ve veriler anket formuna yansıtılarak forma son şekli verilmiştir. Meslek etiği kapsamında IFAC Uluslar arası Muhasebe Etik Standartları Kurulu'nun beş temel etik ilkesi esas alınarak hazırlanan 14 adet yargı cümlesini içermektedir. Bu yargı cümleleri, belirtilen beş temel ilkeyi yansıtacak şekilde; Nesnellik dört, Mesleki Yeterlilik ve Gerekli Özen iki, Mesleki Davranış üç ve Gizlilik iki, Bütünlük ilkesi üç farklı boyutta sorulan sorularla tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca ankette meslek mensuplarından, meslek etiğine ait değerleri algılamalarına etki eden faktörleri, meslek etiğine

II. Ulusal Uygulamalı Etik Kongresi Bildiriler Kitabı

ait değerlerin oluşumunu ve bu değerlerin uygulanmasına etki eden faktörleri ve meslek etiği ile ilgili kurallara bağlılıklarını olumsuz etkileyen faktörleri önem derecesine göre sıralaması istenmiştir.

Araştırmadaki veriler SPSS for Windows 13.0 programı kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırmada gerçekleştirilen tüm analizler % 95 güven düzeyinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın hipotezlerinin testi aşamasında; Tek Yönlü Varyans Analizi (One-Way ANOVA) uygulanmıştır. Ölçeğin güvenilirliğini belirleyebilmek amacıyla, içsel tutarlılık kapsamında dikkate alınan Cronbach Alpha değerleri hesaplanmıştır. Araştırmada oluşturulan önermelerin güvenilirliklerini test etmek için hesaplanan Cronbach Alpha değeri $\alpha = 0,634$ dir.

Çalışmanın hipotezleri şunlardır;

H_1 : Muhasebe Mesleğinde Etik Değer Algılarında Kadın Meslek Mensupları ile Erkek Meslek Mensupları arasında algılama farklılığı vardır.

H_2 : Muhasebe Mesleğinde Meslek Etiği ile ilgili Kurallara Bağlılığı olumsuz yönde etkileyen faktörlerin önem derecesi açısından Kadın Meslek Mensupları ile Erkek Meslek Mensupları arasında algılama farklılığı vardır.

5. BULGULAR VE TARTIŞMA

Araştırmaya katılan meslek mensuplarına ait bilgiler Tablo 1’ de verilmiştir.

Tablo 1- Araştırmaya katılan meslek mensuplarına ait bilgiler tablosu

YAŞ - CİNSİYET ÇAPRAZ TABLOSU					EĞİTİM - CİNSİYET ÇAPRAZ TABLOSU				
		Cinsiyet		TOPLAM			Cinsiyet		TOPLAM
		Erkek	Kadın				Erkek	Kadın	
YAŞ	20-30	38	29	67	EGİTİM	lise	35	30	65
	31-40	107	98	205		On Lisans	43	33	76
	41-50	66	22	88		Lisans	145	83	228
	51+	34	6	40		Yük.Lisans	20	8	28
						İlkokul	1	1	2
						Ortaokul	1	0	1
TOPLAM		245	155	400	TOPLAM		245	155	400
UNVAN - CİNSİYET ÇAPRAZ TABLOSU					DENEYİM - CİNSİYET ÇAPRAZ TABLOSU				
		Cinsiyet		TOPLAM			Cinsiyet		TOPLAM
		Erkek	Kadın				Erkek	Kadın	
UNVAN	SM	86	60	146	DENEYİM	1-5 yıl	42	26	68
	SMMM	76	55	131		6-10 yıl	62	68	130
	YMM	39	6	45		11-15 yıl	49	34	83
	Muh.Fin.Yön	19	8	27		16-20 yıl	45	19	64
	Muh. Fin. Çal	25	26	51		21+	47	8	55
TOPLAM		245	155	400	TOPLAM		245	155	400
GELİR - CİNSİYET ÇAPRAZ TABLOSU					MÜŞTERİ - CİNSİYET ÇAPRAZ TABLOSU				
		Cinsiyet		TOPLAM			Cinsiyet		TOPLAM
		Erkek	Kadın				Erkek	Kadın	
GELİR	1500 YTL altı	66	57	123	MÜŞTERİ	20 ve altı	70	48	118
	1500-2000 YTL	49	55	104		21-40	57	46	103
	2000-2500 YTL	40	18	58		41-60	47	30	77
	2500-3000 YTL	39	16	55		61-80	25	13	38
	3000 YTL üstü	51	9	60		81+	46	18	64
TOPLAM		245	155	400	TOPLAM		245	155	400

II. Ulusal Uygulamalı Etik Kongresi Bildiriler Kitabı

Arastırmaya katılan meslek mensuplarının % 70,5'ü "Türkiye'de Meslek Etiği ile ilgili yasal düzenlemelerin müeyyidelerini yetersiz kalıyor" şeklindeki görüŖe katıldıklarını, % 67,8'i ise, "Türkiye'de Meslek Etiği ile ilgili Meslek Mensuplarına yeterli eğitim verilmemektedir" şeklindeki görüŖe katıldıklarını belirtmişlerdir.

Meslek mensuplarının % 95,4'ü meslek yaşantıları boyuca disiplin cezası almazken, disiplin cezası alanların oran % 4,3 tür.

Çalışmamızın asıl konusunu oluşturan Muhasebe Mesleğinin Etik algılarında cinsiyet faktörü ile ilgi olarak Tablo 1'de meslek mensuplarının etik algılarında cinsiyet faktörünü gösteren ANOVA tablosu verilmiştir. Tablo' da muhasebe meslek etiğine ait beş farklı etik ilkeye ait etik değer algıları cinsiyet ölçeği dikkate alındığında istatistiksel olarak anlamlılık arz etmemektedir. Bu durumda "Muhasebe Mesleğinde Etik Değer Algılarında Kadın Meslek Mensupları ile Erkek Meslek Mensupları arasında algılamada farklılık vardır." şeklindeki H₁ hipotezi red edilmektedir.

Tablo 2 - Muhasebe meslek mensuplarının etik algılamalarında cinsiyet faktörüne ilişkin Anova tablosu

ANOVA SONUÇLARI							
	BOYUT	N	Cinsiyet	ORTALAMA	df	F	Sig.
NESNELLİK	Müşteri ile ilişkiler açısından Nesnellik	245	Erkek	2,649	1	0,460	0,498
		155	Kadın	2,561			
	Ortak, İşletme Yöneticileri ile ilişkiler açısından nesnellik	245	Erkek	3,078	1	0,095	0,758
		155	Kadın	3,039			
	Meslek Etiği ile Karlılık ilişkisi Açısından Nesnellik	245	Erkek	2,645	1	0,974	0,324
		155	Kadın	2,503			
Nesnellığı olumsuz etkileyebilecek davranışlar sergileme	245	Erkek	2,882	1	0,052	0,819	
	155	Kadın	2,852				
YETERLİLİK VE ÖZEN	Teknik, yasal ve mesleki standartlara uyma	245	Erkek	2,576	1	3,309	0,070
		155	Kadın	2,303			
	Finansal tabloların hazırlanmasında gerekli özen	245	Erkek	3,086	1	1,420	0,234
		155	Kadın	2,923			
MESLEKİ DAVRANIŞ	Meslek Etiği Kurallarına Uyma Konusundaki Tutum	245	Erkek	3,694	1	0,434	0,510
		155	Kadın	3,613			
	Yasalara Uygun Hareket Etme Konusundaki Tutum	245	Erkek	3,894	1	0,126	0,723
		155	Kadın	3,935			
	Meslekte Güvensizliğe Yol Açan Hareketlerde Bulunma Konusundaki Tutum	245	Erkek	3,339	1	0,016	0,900
		155	Kadın	3,355			

II. Ulusal Uygulamalı Etik Kongresi Bildiriler Kitabı

GİZLİLİK	Müşteri Bilgilerinin Saklanması Konusundaki Tutum	245	Erkek	3,045	1	0,281	0,596
		155	Kadın	3,110			
	Gizliliğin Mesleki Başarı için Gerekliği Konusundaki Tutum	245	Erkek	3,278	1	0,018	0,892
		155	Kadın	3,297			
BÜTÜNLÜK	Meslektaşlarla İlişkiler Açısından Dürüstlük	245	Erkek	3,747	1	0,521	0,471
		155	Kadın	3,839			
	Meslek icrasında dürüstlük	245	Erkek	3,396	1	1,386	0,240
		155	Kadın	3,252			
	Birlikte Çalışılan Kişiler Açısından Dürüstlük	245	Erkek	3,873	1	0,042	0,838
		155	Kadın	3,845			

Çalışmada meslek mensuplarından, meslek etiğine ait değerleri algılamalarına etki eden faktörlerin önem derecesini belirlemeleri istenmiş ve meslek mensuplarının çok büyük bir çoğunluğu Meslek Mensubunun Eğitim Seviyesinin meslek etiğine ait değerleri algılamaya etki eden en önemli faktör olduğunu belirtmişlerdir. Meslek mensupları tarafından en az öneme sahip faktörün Gelenek ve Göreneklere Bağlılık olduğu tespit edilmiştir.

Meslek mensubuna ait değerlerin oluşumunu ve bu değerlerin uygulamasını etkileyen faktörlerde önem derecesine göre sıralanması istenmiştir. Araştırma bulguları en önemli faktörün Aileden alınan ahlaki terbiye olduğunu ve en az etkileyen faktörün ise Siyasi Görüş Farklılıkları olduğunu ifade etmişlerdir.

Ayrıca meslek mensuplarından etik kurallara bağlılıklarını olumsuz etkileyen faktörleri önem derecesine göre sıralamaları istenmiş ve sonuçta; etik kurallara bağlılıklarını olumsuz etkileyen en önemli faktörün gelir kaybetme kaygısıyla karar vermeleri olduğunu ve en az etkileyen faktörün ise Meslek Mensubunun müşterisini haklı görmesi ve buna göre karar vermesi olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca Tablo 2’de Erkek meslek mensuplarının Etik kurallara bağlılığı etkileyen olumsuz faktörler ile Kadın meslek mensuplarının Etik kurallara bağlılığını etkileyen olumsuz faktörler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklığın olmadığı da tespit edilmiş ve H_2 hipotezi red edilmiştir.

Tablo 3 - Muhasebe meslek mensuplarının etik kurallara bağlılığını etkileyen faktörler üzerinde cinsiyet faktörüne ilişkin Anova tablosu

ANOVA SONUÇLARI						
Etik kurallara bağlılığı etkileyen olumsuz faktörler	N	CİNSİYET	ORTALAMA	df	F	Sig.
Muhasebe Meslek Mensuplarının Müşteri Kaybetme Kaygısı ile Karar Vermeleri	245	Erkek	3,612	1	0,152	0,697
	155	Kadın	3,658			
Muhasebe Meslek Mensuplarının Gelir Kaybetme Kaygısı ile Karar Vermeleri	245	Erkek	3,547	1	0,528	0,468
	155	Kadın	3,632			
Müşterileri İle Arkadaşlık Bağları Kurmaları ve Kararlarında Bu Bağın Etkisinin Olması	245	Erkek	3,376	1	0,252	0,616
	155	Kadın	3,316			
Muhasebe Meslek Mensubunun Piyasadaki Genel Davranış Şekline Uygun Hareket Etmesi	245	Erkek	3,592	1	0,342	0,559
	155	Kadın	3,529			
Muhasebe Meslek Mensubunun Müşterisinin Durumunu Haklı Görmesi	245	Erkek	3,241	1	0,804	0,371
	155	Kadın	3,142			
Kamu Hizmetlerinin Eşit Dağıtılmadığı Düşüncesi ve Bu Düşünceye Tepki	245	Erkek	3,294	1	0,947	0,331
	155	Kadın	3,181			

SONUÇ

Bu bulgular incelendiğinde; meslek mensuplarının Lisans eğitimi almış olması, muhasebe mesleğinin icrası sırasında karşılaşılan etik problemleri daha iyi anlamaları ve yargulamaları anlamına gelebilir. Meslek mensuplarının unvanları değerlendirildiğinde araştırma kapsamındaki meslek mensuplarının büyük kısmını Serbest Muhasebeciler, Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlerden oluşması çalışma sonucunun genel itibarıyla bu iki meslek grubunun görüşlerini yansıtacağı söylenebilir. Bağımlı çalışan meslek mensupların %19,6 oranında çalışmaya görüşleri yansırken Yeminli Mali Müşavirlerin ise bu konudaki görüşleri araştırmaya %11,3 oranında katkıda bulunmuştur.

Cinsiyet açısından bakıldığında erkek meslek mensuplarının kadın meslek mensuplarından daha fazla eğitim gördüğü, daha fazla deneyime sahip olduğu, unvanlarının, müşteri sayılarının ve gelirlerinin de kadın meslek mensuplarına oranla daha fazla olduğu söylenebilir. Bu yönüyle muhasebe mesleği ülkemizde hala erkeklerin tercih ettiği bir meslek görünümündedir. Meslek mensupları açısından bakıldığında bayanlar tarafından muhasebe mesleğinin bir meslek alanı olarak tercih edilmemesinin pek çok nedeni olduğu söylenebilir. Bu durum muhasebe mesleğinin özellikle hem bilgi yoğun hem de emek yoğun bir meslek olmasından kaynaklanabilir. Özellikle kadın ve erkeğin toplumsal rol bölüşümünün kesin sınırlarının belli olması kadınların emek yoğun çalışmayı gerektiren muhasebe mesleğinde özellikle iş-aile çatışmaları yaşamaları olasılığını ortaya çıkarmaktadır. Bu durumda kadın meslek mensubu aile rolünü yerine getirmesini engelleyeceği düşüncesiyle muhasebe mesleğini daha az tercih etmekte olabilir.

Araştırmaya katılan meslek mensuplarının % 70,5'i Türkiye'de Meslek Etiği ile ilgili yasal düzenlemelerin müeyyidelerinin yetersiz kaldığını düşünmektedir. Yasal düzenlemelerin müeyyidelerinin yetersizliğinin meslek

mensubunun meslek icrası sırasındaki etik kararlarını etkileyeceği bir gerçektir. Bu sebeple meslek etiği ile ilgili düzenleyici otoriteler tarafından yasal düzenlemelerin müeyyidelerinin tekrar gözden geçirilmesi gerekmektedir. Meslek mensubunun düzenleyici otoriteler ile birlikte bu çalışmalara dahil edilmesi de meslek mensuplarının etik davranma konusundaki hassasiyetlerini arttıracaktır.

Araştırma sonuçlarına göre meslek mensuplarının % 67,8'i Türkiye'de Meslek Etiği ile ilgili Meslek Mensuplarına yeterli eğitim verilmiyor şeklindeki görüşe katıldıklarını belirtmişlerdir. Türkiye'de muhasebe eğitimi verilen pek çok üniversitede Meslek Etiği üzerine eğitim verilmediği bilinmektedir. Bu açıdan ülkemizde üniversiteler bünyesinde muhasebe eğitimi verilen bütün fakültelerde meslek eğitimi yanında zorunlu olarak meslek etiği ile ilgili dersler verilmeli, gelecekte bu mesleği icra edecek aday meslek mensuplarına meslek etiğine uyma kültürü aşılanmalı, etik davranışlar özendirilmelidir. Ayrıca yine üniversiteler bünyesinde halan mesleği icra eden meslek mensuplarına meslek etiği ile ilgili problemlerinde de destek hizmeti verilebilir. Ancak bu konuda önemle belirtilmelidir ki sadece meslek mensuplarının değil meslek mensupları ile birlikte muhasebe ile ilgili diğer çıkar gruplarının da meslek etiği ile ilgili eğitime tabi tutulması gereklidir. Zira muhasebeciyi çoğu zaman etik dışı davranmaya yönlendirenler bu çıkar gruplarıdır.

Sonuç olarak araştırmamızda, cinsiyet 0.05 anlamlılık düzeyinde hiçbir etik ilke boyutunda etik ilkeleri algılamayı etkileyen bir faktör olarak görülmemiştir. Elde edilen bu sonuç; Cohen (1998), Sims (1999), Shafer (2001) ve ülkemizde de Özkol ve diğerleri (2005)'nin çalışmaları ile paralellik gösterirken, birlikte Glover ve diğerleri (2002), Lane (1995), Radtke (2000), (Loo, 2003), Schminke ve Ambrose (1997), Glover ve diğerleri (2002)'in ile ülkemizde Akbulut (1999) ve Kutanis ve diğerleri (2005) çalışmaları ile de farklılıklar göstermiştir.

Kaynakça:

- Akbulut, A. (1999) "Meslek Ahlakı Kriterleri ve Muhasebe Mesleği Üzerinde Bir Araştırma," Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, Cilt 1, Sayı 1, Nisan, s. 124-143.
- Ay, C. (2005) "İşletmelerde Etiksel Karar Almada Kültürün Rolü," Yönetim ve Ekonomi Dergisi, Cilt 12, Sayı:2, 31-52.
- Cleek, M. A. ve Leonard, S. L. (1998) "Can Corporate Codes of Ethics Influence Behavior?," Journal of Business Ethics, Apr, vol 17, Issue 6, part 2, 619-630.
- Cohen, J. Pant, L. Ve Sharp, D. (1998) "Are Women Held to a Higher Moral Standard Than Men? Gender Bias Among University Students," Teaching Business Ethics, Vol.2, 197-209.
- Ergün, H. ve Gül, K. (2005) "Muhasebe Mesleği Etik Kuralları ve Bu Kuralların Meslek Mensuplarının Algılanışı," Muhasebe Finansman Dergisi, Sayı 25, s. 143-154.
- Fatt, J. P. T. (1995) "Ethics and the Accountant", Journal Of Business Ethics, Vol 14, Issue 12, 997-1004.
- Glover, S., Bumpus A. M, Sharp, F. G, Munchus A. G., (2002) "Gender Differences in Ethical Decision Making," Women in Management Review, Vol 17, Iss 5/6, 217-227.
- Işık, A. (2006) Uygulamalı İstatistik I, Kütahya: Beta Yayınları.
- Kutanis, R.- Bayraktaroğlu, S.- Özdemir, Y. (2005) "Etik Davranışların Yöneliminde Cinsiyet Faktörü: Bir Devlet Üniversitesi Örneği," 2. Siyasette ve Yönetimde Etik Sempozyumu 18-19 Kasım 2005, Sakarya Üniversitesi,

<http://www.etiksempozyumu.sakarya.edu.tr/etik/2.2/Bayraktaroglu.pdf>

- Lane, J. C. (1995) "Ethics Of Business Students: Some Marketing Perspectives," Journal of Business Ethics, Vol 14, Issue 6, Jul. 571-580.
- Loo, R. (2003), "Are Women More Ethical Than Men? Findings from three independent studies," Women in Management Rewiew, Vol 18, Issue 3/41, 169-181.
- Mintz, S. M. (1995) "Virtue Ethics and Accounting Education," Issues In Accounting Education, Vol:10 Issue 2 247-267.
- Mugan, C. Ş. (1999) "Ahlak, Toplumsal ve Kişisel Değerler: Muhasebe Mesleği ve Eğitimi Üzerindeki Etikleri," Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, MÖDAV, Cilt:1, Sayı: 2, s.1-18.
- Glover, S. H., Bumpus, M. A., Sharp, G. F. ve Muhchus, G.A., (2002) "Gender differences in ethical decision making", Women in Management Review, Vol 17, Issue 5, 217-227.
- Radtke, R. R. (2000) "The Effects of Gender and Setting On Accountants' Ethicaly Sensitive Decisions," Journal Of Business Ethics, Vol 24, Issue 4, Part 2 299-312.
- Schminke, M. Ve Ambrose, M. (1997) "Asymmetric Perceptions Of Ethical Frameworks Of Men And Women In Business and Non-Business Settings," Journal Of Business Ethics, Vol 13, 719-719.
- Shafer, W. E-Morris, R. E- Ketchand, A. A. (2001) "Effects Of Personel Values On Auditors Ethical Decisions," Accounting, Auditing&Accountability Journal, Vol:14, Issue 3, 254-277.
- Sims, R. L. (1999) "The Development Of Six Ethical Business Dilemmas," Leadership&Organization Development Journal, Vol 20, Issue 4, 189-197.
- http://www.ifac.org/MediaCenter/files/IESBA_Fact_Sheet.pdf

ORİJİNAL, JENERİK, KOPYA VE FOTOKOPİ ÇALIŞMALARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Yrd. Doç. Dr. Şükran SEVİMLİ

Yüzüncü Yıl Üniversitesi Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Ana Bilim
Dalı

Özet: *Bilim insanları çalışmaların amaçlarının, yöntembilimlerini etik kavram ve ilkelere ait yönlerini bilimsel çalışmaları sürecinde gerçekleştirdiler. Bu bağlamda bilimsel etik, akademik/rasyonel bilginin, rasyonel etik sınırlarını belirleyen kategorileri de içerir. Ancak yalnız bilim etiğini tartışmamalı aynı zamanda çalışmanın ait olduğu kategoriyi de tartışmalıyız; orijinal, jenerik, kopya ve fotokopi.*

Abstract: *Scientific writing have been developed/described the potential ethical aspects of the proposed research regarding its objectives, the methodology and the possible implications of the results up to present by scientist. In this context, scientific ethics as the academic/rational knowledge and rational philosophy, with emphasis on the determination of its relate to category. But, we must argue that not only scientific ethics but also its quality for example original, jeneric, copy and photocopy.*

Bilim alanında yapılan çalışmalar insanlığın bugününe ve yarınına yönelik gelişmeleri içermesi ve aynı zamanda yönlendirici faktör olması nedeniyle diğer çalışmalardan ayrı bir konum içinde yer almakta ve değerlendirilmektedir. Bu bağlamda çalışmanın etik ilkelere uygun olarak yapılmış olması, hem çalışmanın gerçekleştirildiği disiplin çerçevesinde hem de diğer disiplinlerle doğru, üretken, bütünleştirici iletişim kurulmasına olanak sağlaması dolayısıyla yeni açılımlara olanak kılması açısından önemlidir. Etik ilkeler bir araştırmacının hipotez, yöntem, materyal metot, verilerin elde edilmesi, değerlendirilmesi, mevcut çalışmalar göz önüne alınarak tartışılması ve sonucu da içeren tüm aşamalarda yer almalıdır. Etik ilkeler ve etik kavramları göz önüne alınarak yapılan bilim çalışmaları işlevsel/yararlı olmasına katkı sağlar. Bu bağlamda söz konusu bilimsel araştırmaların başlangıç noktasının, hipotezinin farklı parametreleri içermemesi çalışmanın amacını net olarak içermesi ve hipotezini doğrulamak için araştırmacının mesleki, akademik nosyonunun sorumluluklarının bilinci içinde ve etik ilkeler dikkate alınarak gerçekleştirilmelidir.

Bu bağlamda araştırmacının deneysel, gözlem, anket, arkeolojik/tarihsel bulgulara mı dayanacağı ve orijinal mi, jenerik mi yoksa kopya çalışmamı olduğunun belirlenmesi çalışmanın hem amacı hem de değerlendirilmesi açısından ayrı bir önem taşımaktadır. Bu bağlamda orijinal, jenerik ve kopya çalışmanın ayrımı şu şekildedir:

1. Orijinal araştırmalar, konusu ve/veya yöntemi daha önce yapılmamış olan çalışmalar olup, en az bir yeni bulgu içermesi beklenir. Orijinal çalışma hem çalışmanın gerçekleştiği ülke/toplum hem de bilim dünyasında yapılan çalışmalar arasında da ayrı bir konumda yer alması, insanlığa yeni bir yaklaşım ve/veya veri sunması, dolayısıyla yeni tartışmalara olanak sağlaması açısından önem taşımaktadır. Orijinal çalışma, felsefede kavram veya kuram, sanatta resim ve/veya müzikte insanın kendini ve doğayı yeni bir ifadesi, bilim dünyasında felsefe ve yeni ifadeler test edilir, formülasyon sağlanır ve böylece söz konusu farklı yaklaşım işlevsellik kazanır.

Ülkemizde bu bağlamda en önemli katkı doktora tezleri ile sağlanmaya çalışılmaktadır. Doktora tez çalışmalarında orijinal konu ve/veya

seçilen konunun henüz elde edilmemiş bir verisini içeren hipotez seçilmesi bilim alanında yenilenmeler ve farklı yaklaşımdaki insanların bilim dünyasında yer alması olarak sağlanması açısından önemlidir. Örneğin; bilişsel yaklaşımı benimsemekle davranışçı veya psikoanalitik yaklaşımı benimsemek ve çözümler üretmek farklı bilgi birikimleri, yöntem ve materyal gerektirir. Her üç yaklaşımda insanı farklı yerlerden bakarak araştırır ve ifade eder. Bu bağlamda her yaklaşım araştırılan konuyu zenginleştirir ve çok yönlü değerlendirmeye olanak sağlar. Bu da bizim parçadan bütüne ulaşmamıza ve/veya bütün hakkında bilgi sahibi olmamıza neden olur. Bu farklı yaklaşımlar insanın biyopsikososyal özelliklerinde ortak verileri ve farklı verileri elde etmemize insanı çok yönlü değerlendirmemize olanak sağlar. Doktora tezinde veya orijinal araştırmada seçilen hipotez doğrulanabilir veya yanlışlaşabilir her ikisi de bilim dünyasına önemli katkı sağlar ve aynı derecede önemlidir. Ancak hipotezin doğrulanamayacağı kuşkusunu çok yeni çalışmaların yapılmasını engellemektedir. Her çalışma mutlaka doğrulanabilir verilere sahip olmalı mı? Söz konusu verilerin beklenildiğinin ötesinde hiçbir değişikliğe ulaşmadığını tespit etmek en az zıttı kadar önemli değil mi? Dialektik yaşamın her boyutunda yer alır. Orijinal konu seçiminde araştırmacının sonucunun dialektikte uygun olarak pozitif ya da negatif olacağı kabul edilerek, bu durumdan kuşku, kaygı duymadan yapılması ülkemizde çok yeni açılımlara olanak sağlayacaktır.

Ancak ülkemizde yapılan pek çok doktora tezinin bu bağlamda değerlendirildiğinde, kuşkuyla mutlaka doğrulanabilir verilere ulaşma kaygısı orijinal çalışmaların ortaya çıkmasını engelleyen faktörlerden biridir. Ayrıca yeni yaklaşımlar için hipotezin belirlenme sürecinin yeterli olmaması ve orijinal çalışma kavramının yeterince benimsenmemiş olması ülkemizde yapılan pek çok çalışmanın orijinal olmamasına neden olmaktadır. Bu bağlamda yapılan çalışmalar değerlendirildiğinde mevcut konunun daha önce ülkemizde yapılmamış olmasının bir orijinal veri olarak değerlendirilmesine neden olmaktadır. Oysa bilim çalışması ülke düzleminde değil dünya düzleminde değerlendirilerek yapılan çalışmalardır.

Bu çerçevede farklı ülke ya da ülkelerde yapılmış olup Türkiye’de ilk defa yapılan bir çalışmayı orijinal çalışma olarak kabul edilebilir mi? Bu bağlamda bir alan farkı; sosyal, fen, sağlık gibi gözetilmeli mi? Amerika da psikoloji alanında geliştirilmiş bir ölçeğin Türkiye’de uygulanması bu çalışmanın orijinal olduğu anlamına gelir mi? Avrupa’da kabul edilen bir uygulama alanına ait bir kavramın Türkiye’de yapılması çalışmayı orijinal kabul etmemizi gerektirir mi? Ankara’da yapılmış olan çalışan çocuklarla ilgili bir çalışmanın Adana’da yapılması bu çalışmayı orijinal olarak kabul edilmesine neden olur mu? İtalya’da yapılan biyokimya, biyofizik ya da tıbbi biyoloji alanlarında olduğu gibi bir laboratuvar çalışmasının Türkiye’de yapılması, çalışmayı orijinal olarak kabul etmemizi gerektirir mi? 10 ya da 20 yıl önce yapılan bir çalışma toplumdaki yada teknolojiye bağlı değişiklikler göz önüne alınarak yeniden yapılması çalışmanın orijinal çalışma olarak kabul edilmesini olanaklı kılar mı? Bazı alanlarda olabilir ve araştırmacının yapıldığı toplumda ilk defa yapılması da araştırmayı orijinal kılar ise, bunun ölçütleri nelerdir?

Bu bağlamda orijinal çalışma kavramı ve ölçütlerinin tartışılması, belirlenmesi bu bağlamdaki karışıklığı giderecektir.

2. Jenerik çalışma sözcüğü, bazı bilim araştırmalarının ilaç sanayinin jenerik ilaç üretimine benzer altyapı ve yaklaşım içinde gerçekleştirilmesi ve bilimsel çalışmalarda da yer alan bu mevcut durumu açıklamak için daha farklı bir sözcük bulunamaması nedeni ile kullanılmıştır. (Mevcut durumu daha iyi ifade eden bir sözcük bulunduğu değiştirilmek üzere ödünç alınmıştır.)

Jenerik ilaç patent süresi dolan ilaçların, diğer firmaların izin almadan ürettiği ilaçlara verilen isimdir. Türkiye orijinal ilaç üretiminin gerektirdiği alt yapı ve ekonomik olanaklara yeterince sahip olmaması nedeniyle biyoteknolojik ürünlerin patent süresi dolan ilaçların jeneriğinin üretilmesini zorunlu olarak tercih etmektedir. Jenerik üretim orijinal üretime göre daha az önemli olmakla birlikte kuşkusuz, jenerik üretimin gerçekleşmesi için de o alanda bilgi birikimi ve teknik donanımın oluşmasına gereksinim vardır. Jenerik çalışma ya da jenerik üretimde gelişmenin bir alt basamağında yer alındığını gösterir. Örneğin, ülkemizde ilaç sanayi söz konusu donanımları ile jenerik ilaç üretimi yapılmaktadır. Yani, Türkiye'nin jenerik ilaç üretiminin yapması kuşkusuz jenerik ilaç ve ilaç aktif hammaddeleri üreticisi bir ülke ve öncelikle gerekli teknolojik yeniliklere kolayca adapte olabilecek konumda olması olanak sağlamaktadır ki, bu durum bilimsel araştırmalar içinde söz konusudur. Bu bağlamda ülkemizde yapılan bilimsel araştırmalar/çalışmalar değerlendirildiğinde tıpkı ilaç sektörümüzde olduğu gibi jenerik çalışmaların orijinal çalışmalardan çok daha yoğun olduğu görülmektedir. Ülkemizde doktora tezleri ve diğer pek çok bilim çalışmasının jenerik ilaç üretimine benzer biçimde daha önce farklı toplumlarda ya da ülkelerde gerçekleştirilmiş olduğunu; farklı coğrafya, toplum veya zaman diliminde yapılan çalışmanın yinelenildiğini göstermektedir. Oysa, özellikle doktora tez çalışmalarının orijinal olması gerekliliği vurgulanmaktadır. Bu durum bilimsel araştırmalarda ve özellikle doktora tezlerinde beklenen orijinal çalışma kavramının yeterince tartışılıp kavramın ve ilkelerinin belirlenmemiş olmasından kaynaklanmaktadır. Bu durum jenerik çalışmaların büyük bir hızla orijinal olduğu düşüncesi içinde devam etmesine neden olmaktadır ve dolayısıyla beklenen gelişmeyi sağlamamaktadır.

Bu bağlamda bilim çalışmalarının ilgili kategorilere göre değerlendirilmesi ve hatta derecelendirilmesi orijinal çalışmalara eğilimin artmasına olanak sağlayacaktır.

3. Kopya çalışmalar, bilimsel anlamda tasvip edilmeyen ve etik değerleri, ilkeleri göz ardı eden çalışmalardır. Ancak, toplumda mevcut bilginin öğrenilmesi ve pekiştirilmesi amacı ile yapıldığı takdirde ancak kabul edilebilir çalışmalardır.

Kopya çalışma, daha önce yapılan herhangi bir çalışmanın hipotezi, bilgisi, materyal ve metodu kullanarak yapılan çalışmalardır. Kopya çalışmalar, fotokopi çalışmalardan farklıdır. Kopya çalışmalar kesinlikle herhangi bir bilimsel iddia içinde olmamalıdır. Kopya çalışmalar, bilim dünyasına katkısı açısından özel bir öneme sahip olmayan, fakat bireyin veya toplumun var olan bilgiyi pekiştirmesine, içgörü kazanmasına, konu ile ilgili performans kazanması ve davranışa geçirilmesi ve yeni bilgilere ulaşmaya hazırlık sağlaması açısından dikkate değer çalışmalar olarak kabul edilir. Bu durumda çalışmanın amacının mevcut bilginin pekiştirilmesi olduğu belirtilmeli ve söz konusu pekiştirmenin topluma ya da çalışmayı yapan ekibe yararının ne olduğu açık ve net olarak yazılmalıdır. Bu açıklamalar çalışmanın kabul edilmesine olanak sağlar. Bu çalışmalar belirlenen toplumda, henüz benimsenmeyen yeni bir kavramın birey ve toplum açısından benimsenmesi, davranışa dönüştürülmesi ve içselleştirilmesi için gerekli olabilir. Bilindiği üzere yeni bir yaklaşım; yeni bir farkındalığın ve bu farkındalığı ifade eden düşüncenin, kavramın toplum tarafından benimsenmesi, içselleştirilmesi ve davranışa dönüştürülerek genele yayılması uzun bir süreç gerektirir. Tarihsel süreçlerde de görüldüğü gibi toplumun zihinsel yeteneğini genişletmek ve yukarıya çekmek için pekiştirici çalışmaların yapıldığı bir süreç gereksinim vardır. Bu bağlamda kopya çalışmalar amaçları açıkça belirtilmesi koşulu ile kabul edilebilir ve desteklenebilir.

4. Fotokopi çalışmalar, bu çalışmalar fotokopi ve/veya çeviri yapmanın dışında hiçbir emek verilmeden, düşünülmeden yapılan çalışmalardır. Fotokopi çalışma hem yapan bireye hem de topluma bilişsel anlamda bir katkı sağlamaz. Ancak statü edinme de aracı olarak kullanılır ki, bu da hak edilmeyen bir yere ulaşmak anlamına gelir.

Fotokopi çalışmalar etik kavramlar, etik ilkeler ve bilim açısından kabul edilemez çalışmalardır. Bu çalışmalarda, dürüstlük, rol çalma, adaletsizlik, hak yeme, zarar verme, özerklik gibi pek çok etik kavramın ve ilkenin ihlal edilir. Söz konusu çalışmayı (çalışma diyebilir miyiz?) gerçekleştiren kişiler, mevcut çalışmanın değerinden yararlanmak ve yer edinebilmek amacıyla her türlü yolu mubah sayan kişilik özelliklerine sahiptirler; Makyavel gibi yaşam oyununu mutlaka kazanmak için oynayan ve kendisi kazanırken kim ne kaybederse kaybetsin, umursamayan, dünyanın kendi etraflarında döndüğü yanılgısına sahip kişilerdir. Bu çalışmalar ve çalışmayı yapanlar hiçbir şekilde kabul görmemeli ve gereken uyarıda bulunulmalıdır.

SONUÇ

Yukarıda yer alan araştırmaların niteliğini belirleyen kategoriler, söz konusu çalışmalar değerlendirilirken göz önüne alınması gereklidir. Çünkü bilimsel çalışmaların bu bağlamda değerlendirilmesi, çalışmanın yanı sıra değerlendirmenin etik kavramlara ve ilkelere uygunluğunu sağlaması açısından önemlidir.

Bu bağlamda Türkiye’de yapılan çalışmalarda bir karmaşa söz konusu olduğu görülmektedir. Ülkemizde jenerik çalışmaların pek çoğu orijinal çalışma olarak sunulmaktadır. Çünkü ülkemizde yapılan orijinal olduğu ifade edilen pek çok çalışmanın farklı ülkelerde yapılmış olduğu göz ardı edilebilmekte ve araştırmacı orijinal çalışma yaptığı yanılgısı içinde olmaktadır. Bu durum araştırmacının yeni, farklı olanı yapmaktan alıkoymakta, sonucu güvenilir olan daha yapılmış, test edilmiş konularda çalışma yapmaya yönelmesine neden olmaktadır. Özellikle gelişmiş ülkelere entegre olmak isteyen ülkemiz açısından dikkate alınması gereken bir durumdur. Bu kavramların açılması, tartışılması ve detaylandırılması bilimsel araştırmaların/çalışmaların doğru nitelendirilmesi, doğru yönlendirilmesi ve işlevselliği açısından önemlidir.

GELECEK KUŞAKLAR: EVRİMÇİ BİR YAKLAŞIM

Daria SUGORAKOVA

Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Felsefe Bölümü

Doç. Dr. Ayhan SOL

Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Felsefe Bölümü

Özet: Gelecek kuşaklar sorunu, gelecek kuşakların hakları, şimdiki kuşağın yükümlülükleri, sürdürülebilir kalkınma fikrinin uygulanabilirliği ve kuşaklar arası adalet kuramı çerçevesinde yıllardır tartışılmaktadır. Bizim önerimiz, herhangi bir eylemde bulunmadan önce, gelecek kuşakları bu kadar önemsememizin altında nasıl bir sebebin yattığını anlamaya çalışmaktır. Kim olacaklarını ve hatta var olup olmayacaklarını bile bilmediğimiz gelecek kuşaklarımızı neden önemsemeliyiz? Çözüm önerirken, insan haklarından, övedlerden, refah düzeyinden ve sorumluluktan söz ediliyor. Çeşitli paradokslara yol açmadan önce sorunun şu şekilde sorulmasının daha yerinde olduğunu düşünüyoruz: Gelecek kuşakları neden önemsiyoruz? Bizce bizim gelecek kuşaklarımızı önemsememizin sebebi, bizim psikogenetik özelliklerimizde yatmaktadır. Gelecek kuşakları düşündüğümüzde onlar için bir şeyler yapma ihtiyacı hissederez. Hepimizde ortak olan bir duygu profili de varsa, bu duygu profilimizde bir tür “gelecek kuşakları önemseme” diyebileceğimiz duygu olduğunu varsayabiliriz çünkü hepimiz en azından kendi gelecek soyunu önemseyen varlıklarız. Bu psikogenetik özelliklerin varlığını kabul edince, birçok durumda neden gelecek kuşakları önemsemiyormuş gibi davrandığımızı da açıklayabiliriz. Bizce insanlara “şu tür övederiniz var” diye seslenmek yerine derinlerde bir yerlerde olan duygularına seslenmek daha gerçekçi olacaktır, çünkü insanlar gerçek duygularının farkına vardıklarında durum değişebiliyor.

Anahtar sözcükler: gelecek kuşaklar, gen, Hume, duygudaşlık, psikogenetik

Abstract: For years the problem of future generations has been discussed in the context of generational rights, possible obligations of present generation, applicability of sustainable development and intergenerational justice theory. However before choosing any particular course of action, our suggestion is that first we should try to understand the reason underlying our concerns for future generations. Why should we care for unidentifiable future generations yet to come, if any? Solutions are proposed in terms of human rights, obligations, welfare and responsibility. Without leading to various paradoxes, we believe that it is more convenient to ask the question in the following manner: why do we care for future generations? We argue that the very reason we care for future generations lies in our psychogenetic nature. When we think of future generations, we feel that we have to do something for them. If we all have a common feeling profile, it is plausible to assume that this common feeling profile includes “caring for future generations”, because all of us do care for at least our own future generations. This psychogenetic disposition enables us to explain why sometimes we act as if we do not care for future generations at all. We believe that instead of forcing people into obligations, it would be more realistic to reach their feelings deep inside: once people are aware of their true feelings, the situation can change.

Keywords: future generations, gene, Hume, sympathy, psychogenetic

Çevreden bağımsız olmadığımız için çevre koşullarının geleceğimizi etkilemesinin kaçınılmaz olması, gelecek kuşaklar sorununu

çevre etiğinin bir konusu haline getiriyor. Ancak bu sorun çevre etiği ile bağlantılı olsa da sorunu ister kuşaklar arası adalet kuramı ile ister sürdürülebilir kalkınmayla çözmeye çalışalım, bakış açımız çevreden uzaklaşıp insana odaklanmak zorunda kalıyor. Bunun sebebi tüm yaptıklarımızın zaman içinde insanlar için ciddi sonuçlar doğurduğunu fark etmemiz ve bizden sonrakilere nasıl bir gelecek bırakacağımıza dair endişelerimizin artmasıdır. Çevreye geri döndürülemez şekilde zarar verme sürecimiz belki de 70 – 80 yıldır sürmekte. Doğa ile ilişkimiz dengesini yitirmekle kalmayıp, her gün daha da kötüye gidiyor. Eğer bizden sonrakilere bırakacağımız bir miras söz konusuysa, endüstriyel gelişme, savaşlar, küresel ısınma ve genel olarak gezegenimizin bugünkü durumu gelecek kuşaklara nasıl bir *miras* olabilir? Doğal kaynakların hoyratça kullanılması, gelecek kuşaklara aktarılacak çeşitliliği engellemekle kalmayıp, hayatı önem taşıyan kaynakları bugün yaşayanlar için bile tehlikeye sokmaktadır. Yeni teknolojiler geliştirerek hayatımızı kolaylaştırabilsek de, ne yazık ki şimdiye kadar verdiğimiz hasarı geri döndürmek ya da engellemek elimizde olmayabilir.

Çeşitli çözümler önerirken, insan haklarından, ödevlerden, refah düzeyinden ve sorumluluktan söz ediliyor. Soruyu “gelecek kuşakları neden *önemsemeliyiz*” şeklinde sorunca problem içinden çıkılmaz bir hal alıyor çünkü henüz var olmayan ve kim oldukları belirsiz bireylerin haklarından veya bu bireylere karşı yükümlülüklerimizden söz etmek çeşitli paradokslara yol açıyor. Biz ise sorunun şu şekilde sorulmasının daha yerinde olduğunu düşünüyoruz: Gelecek kuşakları neden *önemsiyoruz*? Bizce insanın gelecek kuşakları önemsemesinin nedeni, onun psikogenetik özelliklerinde yatmaktadır. Bu sorunun çözümü için geliştirilebilecek politikalar da ancak bu yaklaşım üzerine inşa edilirse başarılı olabilir.

I

Anthony D’Amato, “küresel çevreyi konu alan neredeyse her kitap veya makalenin şimdiki neslin gelecek kuşaklara karşı ... ödevi olduğunu vurgulayan yaygın bir kanı içermektedir” şeklinde bir saptama yapmaktadır (s. 190). D’Amato tezini ortaya koyarken Parfit paradoksunu¹ kullanır. Ona göre, gelecek kuşakları düşündüğümüzde onları, gerçek ihtiyaçları olan gerçek kişiler olarak kabul etmemiz gerekir. Bu nedenle vereceğimiz hemen her karar onları etkileyecektir. Fakat bugün onların iyiliği için yaptığımızı düşündüğümüz şeyler onları ne şekilde etkileyecektir? Bugün çevreyi korumak adına uyguladığımız bir karar ileride onlara zarar verebilir mi? D’Amato’ya göre bu kararlar beraber değişecek olan çevre koşulları nedeniyle gelecekte var olabilecek gerçek kişilerin karar uygulanmadan önce var olabilecek kişilerden farklı olmasına yol açmamız kaçınılmazdır. Dolayısıyla gelecek kuşakların iyiliği için uyguladığımızı sandığımız bu karar, aslında karar anında var olacağını sandığımız kişilerin hiç doğmamasına yol açacaktır. Onlara karşı olan “ödevimizi” yerine getirirken, bu eylem sonucunda onları var olmaktan alıkoyuyorsak, bu nasıl bir “ödev” olabilir? Yapacaklarımız onların zararına ise, hiç yapmamamız mı daha iyi? Yoksa yine de yapmalı mıyız?

Görüldüğü gibi gelecek kuşaklar sorununa bu şekilde yaklaşınca “yapmalı mı etmeli mi” tuzağına düşüyoruz. Etik kuramlarını, insan haklarını ve süregelen gelişimi gerekçe göstererek sonuca ulaşamadığımızı göre, sorunun cevabı belki de çok daha derinlerde, duygularımızda ve hatta genlerimizde yatıyor. Bazı evrim kuramcıları, birçok canlıda olduğu gibi bizde de kendi soyumuzdan gelenlerin (genel olarak tüm genetik akrabalarımızın) hayatta kalmasını sağlamaya yol açan bir çeşit “fedakârlık

mekanizması” olduğunu söylemektedir. Başka bir deyişle insan, doğası gereği en az bencil olduğu kadar özgeçerdir de³. Kısım bu sayededir ki insanlar her zaman topluluklar oluşturabilmiş ve hatta insanlık bugüne kadar gelebilmiştir. Bireyin çocuklarına ve yakın akrabalarına verdiği önem, koruma, kollama, değer verme gibi sergilediği davranışlar da bunun somut örnekleridir. Davranış biçimleri çevre koşullarına bağlı olarak büyük bir çeşitlilik gösterse de, bazı duygularımız evrensel sayılabilecek kadar yaygın olabilir. Çocuk sahibi olmak isterken eşimizi dikkatli bir şekilde seçmemiz, çocuklarımız dünyaya geldikten sonra tüm tercihlerimizi onların iyiliğini düşünerek yapıyor olmamız, milyonlarca yıldan beri varlığını sürdüren bencil bir genin işi olabilir. Öyle olsa bile, sonuç itibarıyla bu bencil genleri taşıyan bireyler olarak soyumuzu devam ettirmek için elimizden gelen her şeyi yapmaya hazır olduğumuzu söyleyebiliriz. Kısacası gelecek kuşakları(mızı) önemseyen varlıklarız.

Peki, soruna genetik açıdan yaklaşmamız, Parfit paradoksunu da ortadan kaldırabilir mi? Genetik açıdan herhangi bir tercih yanlış veya doğru olarak değerlendirilemez çünkü çevre koşulları değişsin ya da değişmesin ve gelecek kuşaklar farklı olsun ya da olmasın, genlerimiz geleceğe aktarılmış olacaktır. Genetik açıdan önemli olan da budur. Bu yüzden “gelecek kuşakları neden önemsemeliyiz?” sorusu doğru gibi gözüküyor, çünkü onları önemsemek veya önemsememek bir seçim değildir. Genlerimiz bize böyle “buyurduğu” için onları zaten önemsiyoruz. Fazlasıyla kurgusal da olsa şöyle bir örnek verilebilir. Eğer bir zaman makinesi ile geçmişe, şu anda var olan çocuğunuzun olmadığı bir zamana dönebilseydiniz ve bilerek çocuğunuzun var olmasına engel olacak bir eylemde bulunsaydınız, bu eylem ahlaki olarak yanlış olur muydu? Bu sorunun cevabının çok kolay olmadığı açıktır ancak bu konudaki duygularınızı tartıştığınızda bunun sizi çok rahatsız edeceğini fark ederdiniz. Kendinizi bu eyleminizin ahlaki olarak yanlış olmadığına “akıl” yoluyla ikna edebilseniz bile duygularımızla başa çıkabilmeniz o kadar kolay olmayabilirdi.

İnsanların, kendi gelecek nesillerini önemsemelerinin nedeninin genlerimizden kaynaklanan ve binlerce yıldır var olan duygularımız olduğundan söz etmiştik. David Hume da insan ilişkileri konusunda bugünün biyogenetik anlayışına benzer şeyler söylemiştir. Kan bağımız olan, tanıdığımız, saydığımız insanlarla ilişkilerimiz hakkındaki görüşü, bizce Darwin’in bu konudaki görüşlerini önceliyor. Kan bağımız olan kişilerle ilişkilerimizin, ilişkilerin en güçlüsü olduğunu kabul eden Hume, aynı zamanda hemşerilerimize, komşularımıza, meslektaşlarımıza duyduğumuz sevginin de, benzerlikten kaynaklanan duygudaşlık yoluyla oluşan bir bağ olduğunu söyler. Elbette komşularımıza veya uzak akrabalarımıza duyduğumuz hisler çocuklarımıza duyduklarımızla aynı olamaz, hatta insanlarla bağımız azaldıkça duygularımız da aynı oranda azalır. *A Treatise of Human Nature*’da Hume şöyle söylemektedir: “Şimdi açıktır ki, doğa, tüm insanlar arasında ortak olan benzerlikleri korumuştur ve kendimizle şu veya bu şekilde koşutluk kurmayacağımız bir duygu veya prensip başkalarında hiçbir zaman gözümüze çarpmaz” (s. 318). Benzer duygular ve düşünce mekanizmaları sayesinde insanlar, aralarındaki tüm çeşitliliğe rağmen birbirleriyle duygudaşlık kurabilir, birbirlerinin duygularını anlayabilir ve aynı şekilde hissedebilirler. Hume’a göre, duygudaşlık ilişkisinin kurulabilmesi için kan bağı, benzerlik, tanışıklık ya da en azından yakınlık (contiguity) olması gerekmektedir. Diğer bir deyişle, yukarıda söz edilen üç ilişki biçimine sahip olmadığımız bireylere karşı duygularımız olması için en azından onlarla yakın olmalıyız.

Tüm bu ilişkiler bir araya geldiğinde, kendimize ait izlenim veya bilinci başkalarının his ya da tutkuları hakkındaki fikrimize (ideamıza) nakleder ve onları en güçlü ve en canlı biçimde kavramamıza yol açarlar. ... Duygularımız diğer tüm izlenimlerden çok kendimize ve zihnimizin iç işleyişine bağlıdır; bu nedenle bunlar daha doğal olarak imgelemden ve onlara ilişkin olarak oluşturduğumuz her canlı düşünceden doğar. Duygudaşlığın doğası ve nedeni budur ve her fark ettiğimizde başkalarının görüş ve duygularına işte bu şekilde gireriz. (a.g.e. s. 318-9).

II

Bizce her ne kadar gelecek kuşakların var olup olmayacakları veya kim olacakları hakkındaki belirsizlik onlara karşı yükümlülüklerimiz konusunda bizi kuşkuya düşürse de, konu kendi soyumuzdan gelecek bireyler olduğunda, onların var olup olmayacakları veya kim olacaklarından bağımsız olarak onlarla duygudaşlık kurabiliriz. Çoğumuzun henüz var olmayan torunlarımız veya torunlarımızın torunlarını düşündüğümüzde kayıtsız kalamayacağı açıktır. Şöyle bir düşünce deneyi yardımcı olabilir. Bu günlerde bir çocuk sahibi olmaya ve eşinizle bunu gerçekleştirmeye karar verdiğinizi düşünelim. Fakat daha sonra bunu ertelemeyi düşünseniz, bu sizi duygusal olarak çok fazla rahatsız etmeyecektir. Her ne kadar olabilecek bir bireyin olmasına bu şekilde engel olduğunuz için bir tereddüt geçerseniz de bu erteleme kararınızın sizde ciddi bir duygusal sarsıntı yaratmayacağını söyleyebiliriz. Zaten birçoğumuz yaşamımız boyunca bu tür kararları çok fazla tereddüt geçirmeden alırız. Diğer yandan, kısırlaştırma operasyonu geçirmeyi planladığımızı düşünün. Bu durumda bir önceki örnekteki gibi rahat olamayacağınız çok açıktır çünkü kısırlık operasyonu kimliği belli olmayan bir bireyin/bireylerin var olmasını engellemekle kalmayacak, (eğer hiç çocuğunuz yoksa) sizden türeyecek tüm soyunuzun var olmasına engel olacaktır. Her ne kadar onların kimlikleri sizin için tamamen belirsiz olsa da *hiç kimsenin* olmayacağı düşüncesinin yaratacağı duygusal baskı çok daha ağır olacaktır. Bunun nedeni nedir? Bir başka örneğe daha başvuralım. Diyelim ki bugün dünyada yaşayan herkes tamamen gönüllü bir şekilde kendilerini kısırlaştırmayı düşünüyor. Böylesi bir kararın ahlaki bir sorun yaratmayacağı konusunda hemen herkes uzlaşacaktır. Ancak her ne kadar bu ahlaki bir sorun yaratmasa da böyle bir karar vermemiz hiç de kolay olmayabilir çünkü hiç birimiz kolayca tüm insan türünün (gelecekteki tüm nesillerin) var olmasına duygusal bir sarsıntı yaşamadan karar veremeyiz. Bizce bunun nedeni, en azından kendi gelecek soylarımızı önemsememiz (bir önceki örneğin işaret ettiği gibi) ama aynı zamanda tüm insanlığa karşı da ilgisiz olmamamızdır. Bir önceki bireysel kısırlaştırma kararıyla kıyaslandığında bu kararın, çok daha zor olacağını söylememiz çok yanlış olmasa gerek.

Bunların altında yatan duygusal süreç nasıl betimlenebilir? İlk örnekte sadece belli bir anda çocuk yapmama kararından söz ettik ve bu kararın çok zor olmayacağını söyledik. Kuşkusuz olma olasılığı olan bir bireyle duygudaşlık kurmamız olanaksız değildir. Onun kendi kanımızdan olacağı düşüncesi bizde bazı duygular uyandıracaktır ama bu bireyin belli bir birey olmaması (daha önce sözünü ettiğimiz zaman makinesi örneğinden farklı olarak) buradaki kilit nokta olsa gerek. Her ne kadar hepimiz soyunu sürdürmeye "programlı" bireyler olsak da soyunu sürdürme duygusunun şiddeti belli koşullara bağlıdır. Sözelimi genç bir birey daha üreme döneminin başında olduğu için çocuk sahibi olmakta acele etmeyebilir çünkü

bunun için daha zamanı vardır. Ama üreme yetisini kaybetmek üzere olan çocuksuz yaşlı bir birey üreme olanağını erteleme konusunda o kadar da rahat olmayacaktır çünkü bu onun için son şans olabilir.

Bireylerde diğer bireylere karşı olan duyguların varlığı için o kişilerin yalnızca var olabilecekleri fikri bile bu duyguların etkisi altına girmemiz için yeterlidir çünkü onları bir kez aklımıza getirdik mi, onlara karşı duygularımız ortaya çıkar, onları önemseriz. Örneğin, birkaç yüz yıl sonra buzulların erimesi sonucunda oluşabilecek felaketi ve bu durumun insanları nasıl etkileyebileceğini düşündükçe ister istemez üzülmüşüz. Elbette bu duygu birçoğumuzda fazla uzun sürmez, çünkü her ne kadar kendi soyumuz ve diğer insanlar için duygularımız olsa da, gezegenimizin ve soyumuzun durumunu hayal bile edemiyor olmamız, duygularımızı önemli ölçüde azaltır. Ama yine de o denli uzak zamanda bile var olabilecek insanlarla bir an için bile olsa duygudaşlık kurabiliyorsak, onların kaderlerini merak edip onları umursuyorsak, kan bağımlı olan kişiler için her koşulda güçlü duygular beslememiz şaşırtıcı değil. Akıl yürüttüğümüzde, kendi soyumuzdan olsalar bile birkaç yüz yıl sonra varlığı muhtemel kişiler için endişe etmemiz saçma gelebilir. Fakat burada önemini atladığımız ve Hume'un da vurguladığı bir nokta var: Bizler hareket ederken usla değil, duygularla hareket ediyoruz. Usal olarak ancak buzulların erimesinin gezegenimize yaratacağı etkiyi düşünebilir ve değerlendirebiliriz. Bu etkinin farkına vardığımızda ise, duygudaşlık yardımıyla o zaman yaşayabilecek insanların neler hissedebileceğinin de farkına varıp, duygulanırız.

III

Gelecek kuşakları düşündüğümüzde onlar için bir şeyler yapma ihtiyacı *hissederiz*, başka bir deyişle, bir şeyler yapmak *isteriz* ve çoğunlukla bunlar *yapabileceğimiz* şeylerdir. Verilebilecek en basit örnek, geri dönüşüm olabilir. Geniş kitleler tarafından kabul edilmiş olmasına rağmen, geri dönüşümün önemi birçok kişi tarafından göz ardı edilmektedir. Bu ihmalkârlığın sebebi elbette duygusuzluk veya isteksizlik değildir. Duygular davranışları tetikleyebilir, ancak onları belirlemez (McShea ve McShea, s. 311). Bu da farklı durumlarda değişik tepkiler verebilmemizi açıklamaktadır. Değişik koşullarda nasıl tepki vereceğimiz aslında doğrudan duygularla, ne istediğimizle bağlantılıdır. Bu tepkilerimizin objektif olması için elbette koşullardan, inançlardan hatta duygulardan bağımsız karar vermek gerekir, fakat bu hemen hiçbir zaman mümkün olmayabilir. Günümüzde olan olaylar hakkında bile objektif kararlar veremezken, geleceği ilgilendiren ve geleceği etkileyecek kararlar verirken duygularımızla hareket etmek ne kadar doğru? Yanlış soru. Geleceği öyle veya böyle zaten etkiliyoruz. Duygularımızdan arınmak, Hume'un "ilgisiz izleyici"si konumuna geçmek, gelecek nesiller gibi bir konuda mümkün değildir, çünkü bizler psikogenetik olarak onları fazlasıyla umursuyoruz ve birçok davranışımız onlara olan duygularımızdan kaynaklanıyor.

McShea'lere göre, nasıl insanlarda iki ayak üzerinde yürüme gibi bir davranışsal beden profili varsa, hepimizde ortak olan bir duygu profili de vardır. McShea'lerin söz ettiği duygu profilinin Hume'un oldukça belirsiz bir şekilde sıkça dile getirdiği "insan doğası"na tekabül ettiğini söylemek çok da yanlış olmasa gerek. Davranışlar değişkenlik gösterebilirken, alta yatan duygular çok daha duragandır: "Davranışlar hem bireyler arasında, hem bir bireyin ömrü boyunca çok değişken olabiliyor. Ancak duygu profilleri öyle değildir" (a.g.e. s. 322). Bu durumda, duygu profilimizde bir tür "gelecek kuşakları önemseme" diyebileceğimiz duygu olduğunu varsayabiliriz çünkü hepimiz (ve atalarımız da) en azından kendi gelecek soylarını önemseyen varlıklarız. Peki, madem bu duygular hepimizde var, neden bazılarımız ona uygun davranmıyoruz? McShea'ler bu soruya cevap olarak verebileceğimiz bir model önermektedir.

Uyarılar, o anki yaşamsal duruma anlatılar, imgeler veya başka yollarla yorum veya kavrayış getirmek için beynin bilişsel yapısı tarafından analiz edilir. Duyguları uyandıran işte bu anlamadır. Her hangi bir durumda, birden fazla duygu ortaya çıkabilir, fakat sonunda bir tek duygu veya birkaç duygunun bileşimi üstün gelir ve bir davranışa neden olur. (a.g.e. s. 323)

Bu modeli göz önünde bulundurursak, birçok farklı tepkimizi açıklayabiliriz. Örneğin, 1533 yılında Wittenberg yakınlarında bir kasabada 3 Ekim günü sabah tam 10'da dünyanın sonu olacağı duyulduğunda insanlar, kiliselerde haberi duyuran adamın günah çıkarma çağrılarının aksine, tüm mal varlıklarını yok pahasına satıp, paralarını meyhanelerde harcamayı tercih etmişler. Duyurulan saatte dünyanın sonu gelmeyince, iflas eden kasabalılar haberi ortaya atan adamı bulup bir temiz dövmüşler. (Rath-Vegh, s. 389) Ama burada önemli olan başka bir şey var. Elbette varsayımsal konuşuyoruz, fakat "dünyanın sonu" fikri düşünüldüğünde, bundan sonra hiçbir şey olmayacağına, her şeyin anlamını yitirdiğine inanan insanların mallarını satmalarının, o an günah çıkarmaktan daha önemli olduğunu düşünmeleri hiç de şaşırıcağı değil. Ne de olsa o mallarını bırakabilecekleri bir gelecek nesil olmayacaktı, hayat anlamını yitirmişti diyebiliriz. Bu "anlamsızlık" duygusu onların "umursama" duygularını bastırması olabilir miydi?

Daha yakın bir zamandan örnek vermek gerekirse, yine geri dönüşüm fikrini kullanabiliriz. Türkiye'de yaşayan insanların çoğunun, geri dönüşümün önemini kavramış olsa da, gerekli altyapı sağlanmadığı ve çalışan bir sistem oturtulmadığı için, çöpleri ayırmanın bir yararı olmadığını düşündüğünü söylemek yanlış olmasa gerek. Burada başka bir çeşit "anlamsızlık" söz konusu olabilir; "nasılsa kimse umursamıyor, ben neden umursayayım?" Beckerman ve Pasek'in "*Justice, Posterity and the Environment*" adlı kitaplarının girişinde vurguladıkları önemli bir nokta var. Dünyaya baktığımızda, çevre sorunlarını ve çevreye verdiğimiz zararın gelecek kuşakları etkileyebileceğini söyleyenlerin daha çok gelişmiş ülkelerden olduğunu görürüz. Yazarlara göre bunun sebebi, "fakir ülkelerdeki temiz içme suyu bulma veya sağlık hizmetlerindeki eksiklikler gibi sorunların, onları orada ve o anda etkileyen sorunlar olması, zengin ülkelerde ise refah ve ekonomik gelişmeden kaynaklanan ve daha çok gelecek kuşaklara zarar verebilecek sorunlar olmasıdır" (s. 1). Fakir ülkelerin, bırakın gelecek kuşaklarını, açlık ve savaşla uğraşırken, kendilerini bile düşünecek güçleri ancak oluyor. Öte yandan gelişmiş ülkelerin, çevre üzerine konferanslar düzenlemek, temiz enerji projelerini desteklemek için hem yeterli zamanları, hem de yeterli kaynakları var. Etiyopya'da bir kabile ise çocuklarının susuzluğunu gidermek için ya yağmuru, ya da Avrupa'dan gelecek yardımları beklemek zorunda. Elbette Etiyopyalılar gelecek nesillerini önemsiyorlar, fakat o duyguları hayatta kalma dürtüsüne yenik düşmüş olabilir mi? Aynı şekilde zengin bir uyuşturucu müptelasının gelecek nesillerini umursama duygusu, uyuşturucudan aldığı zevk duygularıyla bastırılmış olabilir mi?

IV

Kuşkusuz, "Onlara karşı ne tür ödevlerimiz var?", "Onlar için ne yapmalıyız?", "Önce kendimizi ve şimdiki kuşakları mı yoksa gelecek kuşakları mı düşünmeliyiz?" gibi sorular hala haklı ve meşru sorularmış gibi gözüküyor olsa da, bizce bu soruların yerine "Kendimiz dâhil herkes için (gelecek kuşaklar da dahil olmak üzere) ne tür fedakârlıklarda bulunabiliriz?", "Onlar için ne yapmaya hazırız?" gibi sorular sormak bizim doğamıza daha uygun olabilir. Diğer bir deyişle, insanlara "şu tür ödevleriniz var" diye seslenmek yerine derinlerde bir yerlerde olan duygularına seslenmek daha gerçekçi bir politika olacaktır, çünkü insanlar gerçek duygularının farkına vardıklarında durum değişebilir. Çoğu kadın hamile olduğunun öğrendiğinde, bebeğine verebileceği zararın farkına varıp, sigara veya içki gibi alışkanlıklarından vazgeçiyor. Duygularımızın farkına vardığımızda, isteklerimizi yeniden gözden geçiriyoruz. McShea'lerin dediği gibi, "kişi, zamanla o

duyguların gücünü anlayıp, değişik duyguların çelişkilerini kavrayıp, kişisel ve izlenimsel tecrübe sayesinde farklı koşullarda farklı davranışların olabilecek sonuçlarının farkına varır” (s. 314). Öğrendikçe ve tecrübe ettikçe insan gerçek duygularının farkına varıp, kendisi ve gelecek nesilleri için doğru olanı yapabilir mi? Her ne kadar gelecek kuşakları önemsemezmiş gibi görünen davranışlar sergilesek de, bunun sebebi onları önemsemememiz değil, koşulların oluşturduğu duygu yelpazesinde o an daha önemli gibi görünen duyguların, asıl duygularımızdan üstün gelebilmesidir.

Notlar:

1. Derek Parfit’in paradoksunu şu şekilde özetleyebiliriz: Çevreye duyarlı bir karar bile, uygulanmasından önce gelecekte var olabilecek kişilerin yok olmalarına (hiç olmamalarına) sebep olarak, iyi bir şey yapacağız derken, onların var olma koşullarını bile ortadan kaldırmamıza yol açabilir.
2. Genler (genotipler) ile bunların neden olduğu gözlenebilir özellikler (fenotipler) arasındaki ilişki katı bir belirlenimci ilişki değildir. Genotiplerin ne tür fenotiplere yol açacağı biyolojik gelişim süreçlerine (diğer bir deyişle genlerin çevresel faktörlerle ilişkilerine) bağlıdır. Duygular ve davranışlar da fenotipler olarak adlandırılmaktadır.
3. Kuşkusuz burada sözünü ettiğimiz özgecilik genetik olarak yabancı olanları da kapsayan bir özgecilik değil. Ayrıca, her ne kadar “bencil gen” bakış açısıyla bu davranış da bencillik gibi yorumlanabilirse de, birey açısından ve bireyin eylemlerinin sonuçlarından (genetik akraba da olsalar) başka bireylerin de yararlanıyor olmasından, bu tür davranışların özgeci davranışlar olduğunu söyleyebiliriz.

Kaynakça:

- Beckerman, W; Pasek, J. (2001) *Justice, Posterity and the Environment*, New York: Oxford University Press.
- D’Amato, A. (1990) “Do We Owe a Duty to Future Generations to Preserve the Global Environment?” *The American Journal of International Law*, sayı: 84(1), s. 190-198.
- Hume, D. (1978) *A Treatise of Human Nature*, P.H. Nidditch (ed.), Oxford: Clarendon Press.
- McShea, R. J., McShea, D. W. (1999) “Biology and Value Theory”, J. Maienschein ve M. Ruse (ed.) *Biology and the Foundation of Ethics*’in içinde, Cambridge University Press.
- Parfit, D. (1982) “Future Generations: Further Problems”, *Philosophy and Public Affairs*, sayı: 11(2), s. 113-172.
- Rath-Vegh, I. (1996) *Istoriya chelovecheskoj gluposti*, Dubna: Feniks

KAMU ÇALIŞANLARININ KİŞİSEL, KURUMSAL VE TOPLUMSAL ETİK SORUMLULUKLARI VE İKİLEMLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Yrd. Doç. Dr. Ali ŞAHİN
Selçuk Üniversitesi, Kamu Yönetimi Bölümü

Arş. Gör. Erhan ÖRSELLİ
Selçuk Üniversitesi, Kamu Yönetimi Bölümü

Özet: *Yöneltil etik, devlete güveni oluşturabilecek ve bunu koruyabilecek hayati bir unsurdur. Kamu görevlilerinin kamu görevini ifa ederken kendilerine verilen yetki ve kaynakları kamunun menfaatini göz önüne alarak, tarafsızlık, dürüstlük, saydamlık, hesap verebilirlik gibi etik davranış ilkelerine uymaları etkin bir yönetimin vazgeçilmez unsurlarından sayılmaktadır. Bu bağlamda çalışmada etik kavramının anlamı, içeriği ortaya konularak yöneltil etiğin uygulamalı bir değerlendirilmesi yapılmaktadır.*

Anahtar sözcükler: etik, yöneltil etik

Abstract: *Ethic in the public administration is a very vital important in establishing the trust between the state and its citizens. Providing the public interest equity, honesty, transparency and accountability in the process of exertion of authority are the indispensable factors of an efficient government as a result of the ethic government citizens trust in the public administration will be grown up. In this context the study will basically examine the meaning and context of ethic concept and administrative ethic evaluation.*

Keywords: ethic, administrative ethic

YÖNELTSEL ETİK VE ETİK İKİLEMLER

Çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak ve bunu devam ettirmek isteyen her toplumda, bu gelişmeyi sağlayabilecek kurum ve kuruluşların yapılandırılması, sunulan hizmetlerin etkin ve verimli bir şekilde sunulmaları ve denetlenmeleri zorunludur. İşte bu noktada, “etik” ve “yöneltil etik” kavramları önem kazanmaktadır.

Yöneltil etik, göreceli bir kavram olan ahlakın, belli bir örgüt içerisinde, o örgüte belirlenmiş kurullarla beslenerek ortaya çıkmış biçimidir (Bilgin 1997, s. 2). Yöneltil etik, hükümetin idari alanda, doğru davranışlara ulaşmak için gereksinim duyduğu ilke ve standartları ifade etmektedir. Etik yalnızca doğrunun-yanlışın ve iyinin-kötünün ayrılması ile değil, aynı zamanda doğru veya iyi olanı yapma kesin kararlılığı ile de ilgilenir (Nohutçu 2004, s. 393). Bu anlamda yöneltil etik, bir yandan kamu yöneticilerinin etik dışı davranışlarda bulunmaması ile ilgilenirken, diğer yandan yöneticilerin karşılaştıkları çıkar çatışmaları ve ikilemlerin çözümünde onlara yardımcı olacak ilke ve standartların oluşturulmasıyla ilgilenmektedir.

Kamu kesiminde çalışan bürokrat ve memurlar, gerek toplumu ilgilendiren temel konularda, gerekse rutin işlerde çeşitli kararlar almak durumundadır. Kamu görevlilerinin kararlarında ve davranışlarında çeşitli faktörler etkili olmaktadır. Kamu görevlilerinden, içinde buldukları örgütün amaçlarıyla uyumlu hareket etmeleri ve kamu yararına uygun kararlar almaları beklenmektedir. Bu beklenti içerisinde kamu görevlileri, birçok açmaz ve ikileme karşı karşıya kalmaktadırlar.

Kamu yönetiminde etik ikilemler deyince, daha çok çıkar çatışmaları, kamu görevlilerinin hizmetten yararlananlardan çıkar sağlama, akraba, eş-dost ve siyasal kayırmacılık vb. konular akla gelmektedir (Şen 2005, s. 363).

Bu bağlamda yönetsel etik ikilemi kamu yöneticilerinin ve görevlilerinin farklı çözüm seçenekleri karşısında karar verebilmeleri için kendilerine tanınan “takdir yetkisi”nden kaynaklandığı ileri sürülebilir. Klasik Weberyan bürokrasi modeli her ne kadar tüm yönetsel süreç, kurum, ilişki ve yöntemlerin net çizgilerle tanımlandığı, ussal, yasal, kişisel olmayan, yansız kural ve mekanizmaların açıkça belirlendiği bir örgüt yapısı öngörse de, yine de “kamu yararı” kaygısıyla “takdir yetkisi”ne her zaman açık kapı bırakmak zorunda kalmıştır. Kamu yararı ve düzeni için çıkarılan yasalar, kurallar, tüm yönetsel eylem ve kararları en ince ayrıntılarıyla düzenleyebilmeleri hem teknik bakımdan olanaksız hem de çok pahalı bir iştir. Bu nedenle, yasal kural ve düzenlemeler yönetsel anlamda yapılması ve yapılmaması gereken işlerin minimum standartlarını ortaya koyarlar (Öztürk 1998, s. 214). Ayrıca, ayrıntılı yasal düzenlemeler sorumluluktan kaçmak isteyen kamu görevlilerini etik dışı davranışlara kanalize edebilmekte, hizmetlerin aksaması ve kırtasiyecilik gibi bürokratik sonuçlara neden olmakta, bunların çözümü için yeni düzenlemelere gidilmekte, sonuçta kısır bir döngü ortaya çıkmakta, bu da sistemin felç olmasına neden olmaktadır (Nohutçu 2004, s. 393-394).

Takdir yetkisinin kullanımı kuşkusuz yönetimde kaçınılmazdır. Takdir yetkisi farklı seçenekler arasında seçim yapmaya dayanır ki bu da “iyi-kötü” veya “doğru-yanlış” gibi değer yargılarını, yani etik olgusunu ortaya çıkarmaktadır. Bu bağlamda, kamu yönetimini yalnızca teknik, uzmanlık ve bilgiye dayalı bir anlayışla değerlendirmek eksik ve yanlış olacaktır. Artık etik değer ve standartlar da kamu yönetiminin etkin, verimli işlemesi, sunduğu mal ve hizmetlerin kaliteli olması için yaşamsal derecede önemlidir (Tutum 1994, s. 31).

Kamu yönetimi anlayışıyla hizmet sunumunda izlenecek temel hareket noktası, bireysel çıkardan farklı olarak, onun üstünde veya dışında tanımlanabilecek genelin yani kamu yararının gerçekleştirilmesi olmalıdır. Kamu yönetiminin temel görevi, demokratik, çoğulcu ve insan hakları temelli bir yapılanma içerisinde, kamu çıkarını gözeterek vatandaşların ortak amaçları, refahı ve mutluluğu için hizmet üretmektir. Kamu yönetimi personelleri de bu temel anlayış içerisinde, vatandaşların hizmetsel anlamda ihtiyaçlarını karşılama noktasında bireysel ve toplu olarak sorumluluk taşırlar. Bu sorumluluğu yerine getirirken kamu görevlilerinden şu örgütsel değerlere dayanarak hareket etmeleri beklenmektedir (Klavuz 2003, s. 108-109);

- Halka karşı sorumluluk: Kamu çalışanlarını vatandaşların şimdiki ve gelecekteki yaşam kalitesini belirleyen en önemli etken olarak görmek.
- Kamu hizmetlerini yerine getirme yükümlülüğü: Halkın güvenini ve saygısını kazanarak, talip olunan kamu hizmetinin en etkili şekilde yerine getirilmesini taahhüt etmek.
- En iyi hizmeti sunma taahhüdü: Halkın mümkün olan en iyi hizmeti beklediğine inanarak, bu beklentilere uygun hareket etmek.
- Yenilikçi ve reformist anlayış: Kamu yönetimi olarak tutucu ve durağan değil, sürekli yenilik getirici bir arayış ve davranış içinde olmak.
- Kamu personellerinin sorumluluğu: Bireysel ya da kolektif olarak, söz konusu hizmetlerin üretilmesinde mücadeleci, dürüst ve sonuç alıcı bir anlayışla çalışmak.

Kamu yönetimi yönetsel işlem ve eylemlerinde yukarıda anılan kamu hizmeti ilkelerine uygun hareket ederek faaliyetlerini düzenlemiyor ise, bu durumda hem yönetsel hem de toplumsal anlamda olumsuzlukların ve etik dışı davranışların çıkması da şüphesiz kaçınılmaz olacaktır (Klavuz 2003, s. 109).

Kamu yönetiminde etik anlayışın yerleşmesinde benimsenmesi gereken temel ilkelerin en önemlileri şunlardır: Adalet, eşitlik, dürüstlük ve doğruluk, tarafsızlık, sorumluluk, insan haklarına saygı, hümanizm/insancıl olma, sadakat, hukukun üstünlüğü, sevgi, hoşgörü, sekülerizm, saygı, tutumluluk, demokrasi, olumlu insan ilişkileri, açıklık, hak ve özgürlükler, emeğin hakkını vermek, yasa dışı emirlere direnmek (Aydın 2002, s. 25).

Kamu Hizmetinde Etiği Sağlamanın Prensipleri adlı bir OECD çalışmasında (1998) kamu yönetiminde kaliteli ve verimli hizmet sunumu için benimsenmesi gereken ilkeler şöyle sıralanmaktadır (Nohutçu 2004, s. 395):

- Kamu hizmetlerinde etik standartlar açık ve anlaşılır olmalıdır.
- Etik kurallar yasal düzenlemelerle uyum içinde olmalıdır.
- Kamu görevlileri için etik kılavuz kullanılmalıdır.
- Kamu görevlilerinin kendilerine karşı yapılan haksız eylemlere karşı hak ve yükümlülüklerini bilmeleri gerekir.
- Etik konusundaki politik yorumlar kamu görevlilerini etik bakımından teşvik edici olmalıdır.
- Karar alımı süreci açık olmalı ve halk bilgilendirilmelidir.
- Kamu ve özel sektör arasındaki ilişki açık olmalıdır.
- Yöneticiler etik işlemleri geliştirmeli ve bu konuda örnek olmalıdır.
- Yönetimin politikaları, prosedürleri ve uygulamaları etik davranışı ilerletmelidir.
- Kamu hizmeti koşulları ve insan kaynakları yönetimi etik davranışı ilerletmelidir.
- Kamu hizmetlerinde uygun bir sorumluluk mekanizmaları kurulmalıdır.
- Prosedür ve işlemler bozulmalarla mücadele etmelidir.

ARAŞTIRMANIN AMACI, KAPSAMI VE SINIRLILIKLARI

Bu çalışmada amaç Konya İli Merkez ilçelerinde (Selçuklu-Meram-Karatay) bulunan kamu kurum ve kuruluşlarında çalışan kamu görevlilerinin kişisel, kurumsal ve toplumsal etik sorumlulukları ve ikilemelerinin belirlenmesidir.

Araştırma, zaman ve maliyet kısıtları göz önünde bulundurularak, Konya il merkezinde bulunan kamu kurum ve kuruluşlarında yapılmıştır. Anket formları elden dağıtılmış olup tam olarak doldurulan 167 anket formu değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Araştırma verileri SPSS 11.0 programı kullanılarak, frekans dağılımı ve ağırlıklı ortalama gibi istatistikî yöntemler ile değerlendirilmiştir.

BULGULAR ve DEĞERLENDİRME

Tablo 1. Kamu Görevlilerini Etik Davranmamaya Yönelten Nedenler

Değerler	1. Öncelikli Değer		2. Öncelikli Değer		3. Öncelikli Değer		Σ Puan
	F	%	F	%	F	%	
Kişinin Ahlak Anlayışı	38	22,8	12	7,2	22	13,2	160
Sistemden Kaynaklanan Nedenler	27	16,2	25	15,0	17	10,2	148
Çalışanların Liyakatsiz Olması	18	10,8	14	8,4	17	10,2	99
Mali Sorunlar	14	8,4	18	10,8	16	9,6	94
Kişisel Güç Kazanma İsteği	14	8,4	9	5,4	31	18,5	91
Yasaların Bilinmemesi	14	8,4	12	7,2	16	9,6	82
Aç Gözlü Olma İsteği	16	9,6	11	6,6	10	6,0	80
Kişisel ve Ailesel Kazanç İsteği	10	5,9	19	11,3	10	5,9	78
Siyasal Görüş	3	1,9	18	10,8	9	5,4	54
Yöneticilerin Davranışları	6	3,5	11	6,6	12	7,2	52
İyi Niyet ve Duygusallık	5	2,9	7	4,1	1	0,6	30
Kurum Kültüründen	2	1,2	9	5,4	5	3,0	29
Kamu Hizmetinde Gizlilik			2	1,2	1	0,6	5
Toplam	167	100	167	100	167	100	1002

Tablo 1.'de "kamu görevlilerinin kamu hizmetini yerine getirirken etik davranmamaya yönelten nedenler" öncelik sırasına göre düzenlenmiştir. Etik davranmama nedenleri arasında ilk sırayı "bireyin ahlak anlayışı" almaktadır. Günümüzde yaşanan hızlı değişim, toplumdaki ahlak anlayışını etkilemiş bir bakıma çöküntüye uğratmıştır. Bireylerin sahip oldukları ahlak anlayışlarını çalıştıkları kurumlara da yansıtması sonucu etik dışı davranışlar yaygınlaşmaktadır. İkinci değer 148 puanla "sistemden kaynaklanan nedenler" şeklindedir. Kamu yönetimi üzerine yapılan çalışmaların birçoğunda kamu yönetimi sisteminden kaynaklanan sorunların varlığından bahsedilmektedir. Kamu yönetimi sisteminden kaynaklanan sorunların varlığı da kamu görevlilerinde etik dışı davranışları doğurmaktadır. Çalışanların liyakatsiz olması da önemli görülen nedenler arasında yer almaktadır. "Mali sorunlar", "kişisel güç kazanma isteği", "aç gözlü olma" ve "kişisel ailesel kazanç isteği" toplumdaki yaygın "bireysellik" ve bir an önce köşeyi dönme anlayışının uzantılarından. Kamu görevlilerinin maaşlarının düşük olması da söz konusu bu faktörlerin nedenlerinden birisidir.

Kamu görevlileri aslında çok çeşitli ve değişik nedenlerle etik dışı davranabilmektedirler. Bu nedenler farklı çalışmalarda da ortaya konulmuştur. Steinberg ve Austern etik dışı davranışların nedenlerini "iyi niyet", "kuralların bilinmemesi", "benlik güç gösterisi", "aç gözlülük", "çalışılan kurum", "arkadaşlık", kişisel veya ailesel kazanç", "mali sorunlar", "oyun oynama", "birlikte gitmek", "buyruklara uymak" şeklinde ifade etmişlerdir (Ergun 2004, s. 359-360). Görüldüğü gibi araştırma sonuçlarıyla Steinberg ve Austern tarafından ortaya konulan nedenler arasında bir paralellik söz konusudur.

Tablo 2. İş Etiğinin Yerleşmesi İçin Önemli Olan Faktörler

Değerler	1. Öncelikli Değer		2. Öncelikli Değer		3. Öncelikli Değer		Σ Puan
	F	%	F	%	F	%	
Eğitim	69	41,3	34	20,3	20	12,0	295
Gelir Düzeyinin Yükseltilmesi	45	26,9	12	7,2	19	11,4	178
Zihniyet Değişikliği	11	6,6	27	16,2	40	23,9	127
Şeffaflık ve açıklık	15	9,0	27	16,2	15	9,0	114
Yasaların Uygulanması	6	3,6	24	14,4	28	16,7	94
Cezai Yaptırımların Uygulanması	10	6,0	15	9,0	9	5,4	69
Hesap Verebilirlik	2	1,2	16	9,5	15	9,0	53
Siyaset ve Yönetim Ayrımı	8	4,8	7	4,2	12	7,2	50
Kurumsallaşma	1	0,6	5	3,0	9	5,4	22
Toplam	167	100	167	100	167	100	1002

Tablo 1.'deki bulgular ile Tablo 2.'deki sonuçlar arasında anlamlı bir ilişki söz konusudur. Etik öncelikli olarak bireyin kişiliği, tutumları ve ahlak anlayışı ile ilgili bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle kamu görevlileri bu sorunun eğitimle aşılabileceğine vurgu yapmaktadırlar. "İyi insanlara iyi yasalar ve iyi yasalara iyi insanlar destek olmadıkça etik dışı davranışlar devam edecektir. Ancak iyi bir kamu görevlisi olmanın yolunun da eğitimden geçtiği" (Özsemerci 2005, s. 16) kesindir. Kamu görevlilerinin gelir düzeylerinin düşük olması onları bir an önce "köşeyi dönmek" için farklı arayışlara itebilmektedir. Mali sorunlar, kişisel ve ailesel güç kazanma isteğinden doğabilecek etik dışı davranışlar kamu görevlilerinin gelir düzeylerinin yükseltilmesi ile çözülebilir. Çünkü Türkiye'de gücün ölçüsü gelir düzeyi ile ilişkilendirilmektedir. "Zihniyet değişikliği" de 127 puanla etik dışı davranışların önlenmesinde üst sıralarda yer almıştır. Mevcut kamu yönetimi sisteminin etkin ve verimli olabilmesi için kamu yönetimi sisteminde kapsamlı bir değişimin olması gerekmektedir. Bu da ancak kamu yöneticilerinde veya kamu görevlilerinde zihniyet değişikliği ile yapılabilir. Çünkü değişimi engelleyen nedenlerin başında kamu yöneticilerinin var olan düşünceleri ve uygulamaları gelmektedir.

Diğer taraftan hesap verebilen, şeffaf, siyasetin etkisinden uzak, kurumsallaşmış ve çıkartılan yasaların uygulanabildiği bir kamu yönetimi anlayışı etik dışı davranışları ortadan kaldıracak faktörler olarak öngörülmektedir.

Kamu görevlilerinin etik sorumlulukları ve ikilemelerini ölçmeye yönelik sorulara verilen cevaplar, 5'li likert ölçeği dikkate alınarak düzenlenmiştir. Anket formlarını yanıtlayan kamu görevlileri genel olarak kendi tutumlarını yansıtmaktadır. Söz konusu kişiler soruları kendi açılarından değerlendirerek yanıtladıklarını ancak kendilerine göre etik dışı görülen davranışların kamu yönetiminde sık sık rastlandığını belirtmektedirler. Araştırma kapsamına alınan kamu görevlilerine göre kamu yönetiminde etik dışı olarak sergilenen davranışlardan bazıları özetle şöyle sıralanabilir:

- Kamu görevlileri herhangi bir kamu kurumunda acil işlerini daha hızlı bitirebilecek tanıdıklarını aramaktadırlar,
- Aile problemleri iş yerine taşınmakta,
- Üst tarafından verilen emirler yanı sıra bunlara uyum gösterilmeye çalışılmakta,

- Mesai saatleri içerisinde kişisel amaçlar için internetten yararlanılmakta,
- Kamu hizmetinin kalitesi ve hızı siyasi görüşe göre değişebilmekte,
- Tanıdık ve eş dostlara kamu hizmetinde öncelik tanınabilmekte,
- Kamu görevlilerinin katıldıkları konferans, seminer vb. masraflarının özel kişi veya kuruluşlarca karşılanabilmesi mümkün görülmekte,
- “Kaz gelecek yerden tavuk esirgenmez” anlayışının kamu yönetiminde geçerli olduğuna inanılmakta,
- İdeoloji, partizan tutumlar ve değerler iş arkadaşları arasındaki ilişkinin boyutunu belirleyebilmekte.

Bu sonuçlar, kamu görevlilerinin, kamu hizmeti taleplerinde kamu görevlileri olmaları nedeniyle statülerini ve kamu gücünü kullandıklarını, kamu kaynaklarını bireysel amaçlar için kullandıklarını, gerektiğinde bireysel amaçlarını ön plana çıkarttıklarını ve bir kamu emaneti olan kamu hizmeti sunumunda herkese eşit mesafede olmadıklarını göstermektedir. Ancak bu etik dışı davranışlarda bulunabilen kamu görevlileri kurum kaynaklarının kişisel amaçlar için kullanılmayacağını ve kamu yönetiminde haksızlık etme fırsatını bulan, kamu görevlilerinin kamu hizmeti sunumunda haksızlık etmemeleri gerektiğinin de altını çizmektedirler. Bu iki durum birbirleri ile çelişmektedir.

Diğer taraftan kamu çalışanlarının katıldıkları konferans, seminer vb. masrafları özel kişi ya da kuruluş tarafından karşılanabilir düşüncesine katılmayanların (40 kişi) %32’si, kamu hizmetini yaparken kurumla işi olan kişilerden yemek daveti veya hediye vb. aldığını belirtmektedir. Söz konusu düşünceye kısmen katıldıklarını ifade eden kamu görevlilerinin (50 kişi) %74’ü hediye için hizmet sunumunda vatandaşlara ayrıcalıklı davranılmasına neden olacağına inanmaktadırlar. Bunların %36’sı da ilginçtir ki kamu hizmeti yaparken kurumla ilgisi ya da işi olan kişilerden yemek daveti veya hediye vb. aldıklarını belirtmektedirler.

“Kamu görevlilerinin katıldıkları konferans, seminer vb. masrafları özel kişi ya da kuruluş tarafından karşılanabilir” düşüncesine katıldıklarını ifade eden kamu görevlilerinin (39 kişi) % 79,5’i hediye için kamu hizmeti sunumunda ayrıcalık yaratacağına inanmaktadırlar. Söz konusu kamu görevlilerinin % 33,3’ü kamu hizmetinin büyüklüğüne göre kamu hizmeti verenlere hediyeler vermeyi, iş yapmanın ve nezaketin bir gereği olarak görmektedirler.

“Hediye kamu görevlilerinin vatandaşlara hizmet sunumunda ayrıcalıklı davranılmasına neden olur” düşüncesine katılıyorum şeklinde yanıt veren kamu görevlilerinin (47 kişi) %40,4’ü ilk anda masum ve zararsız görülebilecek hediyeler ya da kişisel kullanım için yapılmış bağışları (bilgisayar vb.) kamu görevlilerinin kabul etmesinde bir sakınca görmemektedirler.

Araştırmaya katılanların demografik özellikleri dikkate alınarak anket formundaki sorulara verilen yanıtlarda kamu görevlilerinin etik anlayışında anlamlı farkların bulunup bulunmadığı da araştırılmaktadır. Buna göre eğitim düzeyi değişkenlerine bağlı olarak bazı konularda anlamlı farkların ortaya çıktığı görülmektedir. Bunları şu şekilde özetlemek mümkündür:

“Kamu çalışanları, kendilerine verilen ve ilk anda masum, zararsız görülebilecek hediyeleri ya da kişisel kullanım için yapılmış bağışları (bilgisayar vb.) kabul edebilir.” ifadesine verilen yanıtlarda lise ve üniversite eğitilmiş kamu görevlileri arasında anlamlı fark söz konusudur. Lise mezunlarının %57,8’i bu ifadeye katılmazken %42,2’si bu tarz hediye ve bağışların kabul edilebileceğini belirtmektedirler. Üniversite eğitimi almış kamu

görevlilerinin %85'i ise bu tür hediyelerin kabul edilemeyeceğine vurgu yapmaktadırlar.

Ön lisans mezunu kamu görevlilerinin %52,9'u mesai saatleri içerisinde kişisel amaçlar için internetten yararlanma konusunda bir sakınca görmez iken, üniversite mezunu kamu görevlilerinin %94,1 mesai saatleri içerisinde kişisel amaçlar için internetten yararlanılmaması gerektiğine işaret etmektedirler.

"İş arkadaşları ile olan ilişkilerde ideoloji-partizan tutumlar ve değerler nedeniyle mesafeli olunabilir" görüşüne ön lisans mezunu kamu görevlilerinin %38,2'si katılmazken; %61,8'i partizan tutumlar ve değerler nedeniyle iş arkadaşları ile olan ilişkilerde mesafeli olunabileceğini belirtmektedirler. Üniversite mezunu kamu görevlilerinin %62,7'si ise, bu tür tutum ve değerler nedeniyle iş arkadaşları arasında bir mesafenin olmaması gerektiğine vurgu yapmaktadırlar.

"Kişisel bilgilerin vatandaşlarla paylaşılması gerekmektedir" ifadesine verilen yanıtlar lise mezunu kamu görevlileri ile üniversite ve lisansüstü mezunu kamu görevlileri arasında anlamlı bir farkın olduğunu göstermektedir. Lise mezunu kamu görevlilerinin %60'ı bu görüşe katılmazken %40'ı ise, kişisel bilgilerin paylaşılması gerektiğini belirtmektedir. Üniversite mezunu kamu görevlilerinin %65,7'si ve lisansüstü mezunu kamu görevlilerinin %76,4'ü kişisel bilgilerin vatandaşlarla paylaşılması gerektiğini belirtmektedirler.

Kamu hizmeti verenlere, hizmetin büyüklüğüne göre hediyeler vermek iş yapmanın ve nezaketin bir gereğidir" düşüncesine lise mezunu kamu görevlilerinin %40'ı, ön lisans mezunlarının %15'i, üniversite mezunlarının %13'ü katılmaktadırlar. Lisansüstü mezunu kamu görevlilerinin tamamı ise, bu düşüncüyü kabul etmemektedirler.

Yukarıda ortaya konan son beş bulgu etik olgusunun eğitim düzeyi ile doğrusal bir ilişki içerisinde olduğunu göstermektedir. Başka bir ifadeyle son beş bulgu dikkate alındığında kamu görevlileri, eğitim düzeyi arttıkça daha fazla etik davranma eğilimi göstermektedir. Bu da etik değerlerin yerleşmesinde eğitimin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

SONUÇ

Günümüzde toplumlarda etik anlamda ortaya çıkan duyarlılık ve yoğun ilgi nedeniyle oluşan beklentiler, özel ve kamu örgütlerini etik anlamda bir düşünce ve yönetim anlayışına sahip olmaları noktasında zorlamaktadır. Bunun sonucu olarak, toplumsal baskılar ve beklentiler kamu örgütleri üzerinde daha yoğun olarak hissedilmekte, doğal olarak kamu emanetine hükmeden kamu görevlilerinden özel sektörde beklenenin daha ötesinde, standardı yüksek ve etik davranışlar beklenmektedir. Çünkü aksi durumda, etik dışı davranış ve uygulamalar, kamu yönetiminin yasallığını ve saygınlığını azaltmakta, kamusal hizmetlerin maliyetini artırarak, ek kullanım maliyetlerini vatandaşların karşısına koymakta, hizmetlerin rasyonel ve verimli sunumunu engellemektedir.

Bu bağlamda kamu görevlilerinin kamu hizmeti görevini ifa ederken etik davranışları etkin ve verimli kamu örgütü için çok önemli olmaktadır. Etik davranış bilinci ve etik sorumluluk sahibi kamu görevlileri takdir yetkisini kullanırken kamunun yararını düşünmekte ve etik davranış sergilemektedirler. Kaliteli eğitim almış, liyakat sahibi kamu görevlilerinin sayısının artması, kamu örgütlerinin kurumsallaşması, etik kültürün kamu örgütlerinde yerleşmesi, yasaların ve yönetmeliklerin herkese ve eşit bir şekilde uygulanması ve bu olgunun vatandaşlar tarafından da görülerek kabul edilmesi, kamu görevlilerinin mali sorunlarının çözülmesi ve gelir

düzeylerinin daha insancıl-yaşanılabilir hale getirilmesiyle, hesap verebilir, etkin ve şeffaf yönetim sayesinde etik dışı davranışların önüne geçilebilecektir. Böylece kamu yönetimine ve kamu örgütlerine olan güvensizlik problemi de ortadan kalkacaktır. Aksi takdirde yolsuzlukların ve etik dışı davranışların (rüşvet, adam kayırmacılık, zimmet ve iltimas, aracılık vb.) önlenmesi mümkün görülmemektedir.

Kaynakça:

- Aydın, İ. P. (2002) Yönetmelik Mesleki ve Örgütsel Etik, Ankara: Pegem Yayıncılık, 3. Baskı.
- Bilgin, K. U. (1997) "Kamu Yönetiminde Yönetmelik Etiğin Yönetim Ölçeğinde Değerlendirilmesi", 21. Yüzyılda Nasıl Bir Kamu Yönetimi Sempozyumu, 7-9 Mayıs 1997, Ankara: TODAİE.
- Ergun, T. (2004) Kamu Yönetimi Kuram Siyasa Uygulama, Ankara: TODAİE Yayın No:322.
- Klavuz, R. (2003) Kamu Yönetiminde Etik ve Bir Sorun Alanı Olarak Yozlaşma, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Nohutçu, A. (2004) "Etik ve Kamu Yönetimi", Çağdaş Kamu Yönetimi II, (Ed. Muhittin Acar ve Hüseyin Özgür), Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, s. 399-411.
- Özsemerci, K. (2005) "Türk Kamu Yönetiminde Yolsuzluk ve Yozlaşmanın Kültürel Altyapısı", Sayıştay Dergisi, sayı:58, s. 3-20.
- Öztürk, N. K. (2004) "Etik ve Kamu Yönetimi", Kamu Yönetiminde Çağdaş Yaklaşımlar, (Ed. Asım Balcı ve diğerleri), Ankara: Seçkin Yayıncılık, s. 203-230.
- Şen, M. L. (2005) "Kamu Görevlilerini Yoldan Çıkararak Bubi Tuzakları", Siyasette ve Yönetimde Etik Sempozyumu, Sakarya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Esentepe Kampüsü, s. 361-376.
- Tutum, C. (1994) Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma, Ankara: TESEV Yayınları

İNSAN YAŞAMINA PSİKOLOJİK MÜDAHALE ETİĞİ VE BİR RANT ALANI OLARAK PSİKOLOJİ

Araş. Gör. Mehmet ŞAKİROĞLU
Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Psikoloji Bölümü

Özet: Kullandığı yöntemlerin kısıtlamaları ve genel olarak akademik alanın birbirine benzer üretimleri neticesinde psikoloji bilimi ile, bu bilimin anlamaya çalıştığı yoldaki adam arasındaki mesafe büyümüştür. Psikoloji bilimi, amacı bireyi anlamak olmasına rağmen, kendisini odalara, bilgisayarlara, laboratuvarlara kilitleyip, ironik biçimde o bireyle gerçek bir karşılaşma yaşama şansını kaybetmiştir. Bireyi anlamaya çalışırken bireysel farklılıklar göz ardı edildikçe daha da büyüyen bu mesafe, ne yazık ki bir takım alan dışı tüccarlar tarafından doldurulmuştur. Bu tüccarlar tamamen bilimsellikten uzak kişisel gelişim ve mutluluk yolları satmaya başlamışlar ve bu yolla alan, büyük bir rant ve ticaret alanına dönüştürülmüştür. Bu durum güvenilir, geçerli, bilimsel bilginin değerini arttırıp, onun sokaktaki adama uyarlanma çalışmalarına ağırlık verilmesini gerektirmektedir. Aksi takdirde bireyler, başkalarının 10 adımda mutluluk tüyolarına uyup, kendisini nörolingüistik programlayıp, kişisel olarak geliştirildikçe sıradanlaşıp, herkes gibi olmaya mahkum olacaklardır.

Anahtar Sözcükler: pozitif psikoloji, kişisel gelişim, psikolojide etik, biriciklik

Abstract: The distance between men and the psychologist has got longer by means of the methods used in psychology, and general view of academic area. In spite of the fact that psychologist aim to understand individual person, their chance to meet with some real men in the life is too low. Because psychologists are usually in the laboratories and their office with computers and these places are very different from real life. In the effort to understand people, individual differences should be taken into account. When these differences are not taken into account and if the difference between men and the scientist get longer, this difference is being filled with some merchants. These merchants sell happiness ways and techniques, without valid and reliable scientific knowledge. This situation calls for increasing the value of valid, reliable, and scientific knowledge and the adaptation of this knowledge to men. Otherwise, individuals will be sentenced to be like everyone by adjusting themselves to others' 'happiness in 10 steps tips', by programming themselves as neurolinguistic, and by getting ordinary whenever they are developed individually by the others and losing their subjectivity and being an ordinary object

Keywords: positive psychology, personal development, ethics in psychology, uniqueness

Psikoloji Bilimi sokaktaki tek bir adamı anlama misyonuna yeniden sahip çıkmalıdır. Kullandığı yöntemler ve bilim olma telaşı içerisinde hep birbirine benzer şekilde ortaya konulan işler psikoloji bilimi ile insan arasındaki mesafeyi büyütüştür. Pozitif bir bilim olarak psikoloji genel geçer kurallar ararken kullandığı yöntemler gereği bireysel farklılıkları göz ardı etmek durumunda bırakılmıştır. Fenomenin halihazırda bulunduğu zaman ve mekanın dışında hiç bir gerçeklik yoktur ki tüm insanlar için genel geçer olsun ve hiç bir insan grubu yoktur ki aynı teşhis adı altında toplanabilsin. Psikoloji tanımı gereği tek bir adamı anlama misyonuna sahip çıkmak durumundaysa, o zaman yeniden insancillaştırılmalıdır. Yoldaki adamla psikoloji bilimi arasında oluşturulan bu mesafe ne yazık ki o boşluğun bir takım alan dışı tüccarlar tarafından doldurulmasına neden olmuş, bu durumda kitabevelerindeki psikoloji raflarını bir kısmı tamamen bilimsellikten uzak kişisel gelişim ve mutluluk yollarını arayan bazı kitaplarla doldurmuştur. İşin ehli olmayan, gerekli eğitimi almamış kişiler tarafından son zamanlarda

oldukça istismar edilen, büyük bir rant kapısı olarak görülen, tamamen ticari hale dönüştürülen bu alanda konuyla ilgili bilimsel ve güvenilir bilgiler daha değerli hale getirilmelidir. Psikoloji bilimsel bilginin ışığında objektif bilgiyi üretmek istiyorsa, bilim prensipleri ile çalışmalı ama bu çalışmanın her aşamasında bir yandan da bu prensipleri sorgulamayı sürdürmelidir. Aksi takdirde pozitivistimin tarafsızlık ilkesi ironik bir şekilde çığnemiş olur. Çünkü bilim adamı sorgulamadan pozitivistle sahip çıktığı anda tarafsız değil, pozitivist olur. Bu bildirinin amacı da özünde bu sorguyla ilgilidir. Bir bilim adamı olarak tüm gerekli vasıflara saygı duyarak yapılması gereken, kullanılan yöntemlerin titizlikle sorgulanması ve güvenilirlikleri hakkında şüpheci davranılmasıdır.

Pozitif bilimler bazı sayılıtlara dayanır ve bunları doğru olarak kabul eder (Karakaş, 1997). Pozitif bilim olarak insanı anlamaya çalışan psikolojinin bu sayılıtlarla beraber sorunsuz bir şekilde varolup olamayacağı önemli bir sorunsaldır. Bilim adamı için kabul edilmesi gereken ilkelere birisi doğanın düzeni ve işleyişi ile ilgilidir, belirleyicilik ilkesidir. Buna göre doğadaki olayların bir düzen içinde meydana geldiği, her olayın bir nedeni olduğu ve belirli nedenlerin belirli sonuçları doğuracağı kabul edilir. Psikoloji için ise, fiziksel dünyanın diğer nesne ve oluşların anlamlandırmaya çalışan bilimlerle, özelliğın kendisini ya da araştırmacısını araştırma nesnesi yapan psikoloji biliminin özelliklerini birbirinden ayırmamız gerekir. Psikolojide tek bir doğru yoktur. Her varoluş hayata farklı bakar. Yanıbaşımızda süregelen savaşta Iraklı direnişçiler Irak halkına göre “kahraman mücahitler”, Amerikan halkına göre ise “İslami teröristler” olarak algılanır. Adam her iki durumda da aynı adam olmasına rağmen iki farklı grup tarafından tamamen farklı algılanabilmekte ve yaşam deneni sürekli devinen olgu bu örnekleri bolca ihtiva etmektedir. İnsanı, fiziksel dünyanın durumsal izlenimlerinin edilgen bir alıcısı olarak görüp, neden-sonuç ilişkileri içerisinde tüm bireyleri bağlayan, belirleyen; kişiöglu bu durumda bu tepkiyi, şu durumda ise şu tepkiyi verir gibi genel ifadeler bulma kaygısına sahip anlayışı bir kenara bırakıp, “insan kimdir” in cevabını arayan bir bilimin tamamıyla doğal bilimlere dayanamayacağını, kendi kavram ve yöntemlerini yine objektif yollardan geliştirmesi gerektiğini kabul etmeliyiz.

Pozitif bilimlerin doğru olarak kabul ettiği ilkelere bir tanesi de doğal gruplar ilkesidir (Karakaş, 1997). Bu ilke doğa olaylarının biricik olmadığını bazı olayların birbirine benzediğini ve benzer olayların bir grupta toplanabileceğini varsayar. Oysa ki, her insan biriciktir. Fenomenin halihazırdaki durumundan, kişinin kendisine has varoluş yapısından öte hiç bir gerçek yoktur ki, aynı teşhisi almış ya da aynı kategori içinde dondurulmuş kişilere değişmez olarak uygulansın. Bu manada psikoloji bilimi, ona alternatif biriciklik ilkesini tasarlar. Kişinin sorunlarına dair çözüm kitaplardaki genel geçer ifadelerde değil, o tek bir kişinin potansiyellerinde ve bu potansiyellerini edimselleştirebilme kabiliyetlerinde gizlidir.

Bilim bir objeyi durdurup, parçalayıp incelerken hayat hiç durmayan bir devinim hiç bitmeyen bir değişimdir. Psikoloji bilimine dair üretimde en çok kullanılan yöntem olan anketlerle veri toplamanın hayatın akışını kaçırdığını düşünmek olasıdır. Acaba anketler sürekli devinen ve değişen bireyin durdurulup incelenmesi, ya da hayatın fotoğrafının çekilip, onun bu fotoğraf üzerinden anlamaya çalışılması mıdır? Şayet öyleyse şu kesinki, bilim adamı o anın, mekânın ve ilişki örüntülerinin fotoğrafını incelemeyi bitirmeden daha hayat devinimi ve bunların hepsi değişmiş olacaktır.

Halihazırda alana hakim olan pozitif psikoloji yaklaşımı, içinde bulunduğu sisteme adapte olmuş, itaatkar, üretken ve sorgulayıcı olmaktan uzak bireyi yaratmak, korumak ve güçlendirmek odaklı çalışmaktadır. Fakat

insanı diğer tüm dünyevi varlıklardan ayıran özelliği onun özgür seçimleriyle nihai anlamda kendisini belirleyebilecek potansiyele sahip olmasıdır. Sorgulayan bireyin yaşadığı varoluşsal kaygılar yok kabul edilip, kişi yeniden sosyal işlevselliğinin artırılması adı altında sisteme döndürülmektedir. Burada biyolojik psikiyatri alanı eleştirilmelidir. Hastalıklar tanımlayıp ilaçlar geliştiren bu alan kişileri pasif edilgen birer uygulayıcı haline getirmektedir.

Gelişmekte Olan Biyolojik Psikiyatri Anlayışı ve Bu Anlayışın İnsana Bakışı:

- a) Hiperaktivite ve Ritalin: Günümüz büyükşehir yaşantısında insanları bu sistem içerisinde tutabilmek, çalıştırmak ve sorgulamasına engel olmak hayli zor bir iş. Fakat bu çocukluktan başlayarak yapılmakta ve daha ana sınıfında uslu çocuk üretiminin tohumları atılmakta. Sınıflarda amaç, sorun çözen, aktif, eyleyen, seçiminin sıkıntısını yaşayan çocuklar eğitmek yerine; sorun yaşamamak için her türlü kurala uyan, pasif, edilgen çocuklar üretmektir. Herhangi bir çocuk doğası gereği bile olsa bu kuralların dışına çıktığı anda ilaçlanır ve sakinleştirilir.
- b) Anksiyolitikler ve Kaygı: Çocukluktan başlayarak bize öğretilen uydumcu yaşamın zamanla ortaya çıkaracağı varoluşu gerçekleştirilemeyen kaygıları ile baş etmek için kaygı giderici ilaçlar, beyin kimyanızla oynayıp sıkıntılarınızı giderip, sizi uydumcu yaşamın içinde tutmayı sağlamaktadır. Başka türlü bu kaygılarla baş etmeye çalıştığınız anda başlayacak olan sorgu kişinin uydumcu yaşamı eleştirmesine neden olabilir ki, bu otorite için ciddi bir risktir.
- c) Modern Dünya ve Antidepresanlar: Batı Dünyası bireylerini büyük bir hızla ilaçlamakta, onlara Prozac (antidepresan) verip mutlu ve pozitif görünmelerini sağlamaktadır. Amerika ve Batı Avrupalıların neden bu kadar pozitif göründükleri sorusunun ve devamlı tebessümlerinin cevabı bu olabilir mi?

Bu yöntemlerle işlemekte olan bazı uygulamalar, sosyal alanda sorunlar yaşayan bireyi bir takım varoluşsal sıkıntılarla yüzleştirmek ve bu yolla daha tatmin edici bir yaşama yönlendirmek yerine, içinde bulunduğu sıkıcı duruma dayanabilme ve bu durumu tolere edebilme kabiliyetleri sunmaktadır. Bu durum kişinin üretkenliğinin devamını sağlamakla birlikte işlevsel görünmektedir. Bu işlevsel görüntü bir yanılsamadır. İlaçlar depresyondaki uykusuzluğu tedavi edebilmekle beraber kişinin varoluşsal sıkıntılarına asla nüfuz edememektedir. Bu sıkıntılar uykusuzluk olmasa da başka bir semptom olarak tekrar kendisini gösterecektir. Kişiler ilaçlarla “her şeye rağmen yaşamları”nı sürdürme gücünü yeniden kazanmakta, fakat nitelik olarak herhangi yaşamsal bir değişim gerçekleşmemektedir. Gerçekleşen sadece uyumdur.

Psikoloji Bilimi anlama ereğine sahip olduğu yoldaki tek bir adamı bir makine gibi değerlendiren görüşlerin aksine, o bireyi, kategorize etmeden, biricikliğini unutmadan, potansiyelleri olan tek bir kişi olarak ele almayı bilmelidir. Aksi halde kişiden uzaklaşan psikoloji bilimi, başkalarına büyük bir rant alanı yaratmaktadır.

Kişisel Gelişimden Kitlesele Yok Oluşu:

Yaşam, sokaktaki tek bir adam için defalarca kurgulanmış ve adam bu kurguyu oynaması için defalarca kurulmuştur. Adam kişisel olarak geliştirildikçe batmaktaydı kitlesele bir yokoluşun içine. Nerede ne yapması, nasıl davranması, nasıl düşünmesi, nasıl hissetmesi gerektiği öğretilen gelişmiş insanın her sıradan davranışı pekiştirilmekte ve toplumsal olarak onore edilmekteydi. Kişi, onu bir birey olarak algılatıran özelliklerinden arınıp, uzaklaşıp herhangi biri gibi davranmaya başladıkça kendisini mutsuzluğa mahkum kıldı. Başka birilerinin 10 adımında mutluluk yollarını denedi, nasıl daha kaliteli bir yaşama ulaşımın tüyolarına uydu, kendini nörolingüistik programladı ve gittikçe kendisinden uzaklaşıp herkes gibi oldu. Kişisel olarak geliştirildikçe kişiliksizleşen birey artık nesneleşmişti, herhangi bir şeydi artık.

Hepimiz yoldaki adamlardan biriydik, ama birisi biraz tepeden yola baktığında hiçbirimizi görmemekteydi. Gördüğü içinde birey barındırmayan bir insan kitleseydi. Devinmekte olan tek bir bütün gibi algılanmakta ve işin kötüsü öyle davranmaktaydı insanlar.

Bireyi görmek için kitlenin içine girip çevreye dikkatlice bakmak lazım. Devingen bütünü işleyen çarklarının nasıl olup da bu kadar itaatkar kılındığını anlayabilmek için sorgulamak lazım. Devingen bütünü işleyişini sağlayan gelişmiş insan, sorgulamak yerine, kendisine verilenleri hazır olarak almakta. Magazın programlarında dünyayı gezip, futbol maçlarında öfkesini şiddet yapıp yumruklarıyla boşaltan, dizilerde ağlayıp, siyasilere yalanlarıyla kendisini değerli hisseden birey, bütün enerjisi buralarda emilip, gün içinde bir koyun edasında kendisini sömürtmekte. Sırf başka bir futbol takımını tuttuğu için hiç tanımadığı birine büyük bir öfke ve cesaretle saldıracıken gelişmiş insan, göz göre göre hakkını yiyenlere otla beslenen güruhun kasabına baktığı gibi sevecenlikle bakmakta.

Kişisel olarak geliştirildikçe kişiliksizleşip sıradanlaşan birey, artık gölgesini takip eder hale geldi. Tüketim kültürünün bu tatminsiz tüketenleri, değerlerini kaybedip değersizleştiğe daha da acımasız olmaktadır. Nasıl moda denen genel geçer bir güzellik tarifi üzerinden kendilerini birbirlerine had safhada benzetip nesneleştiriyorlarsa, tüm diğerlerini de bir nesne olarak ele almaktalar. Moda kavramı üzerinden çeşitliliğin altındaki estetik harmoniyi, aynı kıyafetleri giyip, aynı şekilde saçlarını kestirip, aynı tarzda konuşup, aynı tarzda edimde bulunarak kaybeden kişilerin birbirlerini tek bir kişi yani o kişi olarak değerli bulmasını beklemek yersiz olacaktır. Çünkü gerçek bilinçlerden arınıp genel geçer kabul görmekte olanın bilinciyle işlersek, objeler kaybolur ve nesnel değerler ortaya çıkar. Kişinin sürdüğü araç, ikamet ettiği ev, iletişim kurduğu telefon ve giydiği pantolonun markası tüm diğer entellektüel ve duygusal zenginliklerinin üzerinde bir değerlendirme kriteri olacaktır.

Düzen:

Şehir büyük bir sahne ve şehir yaşantısı oynamakta kendisini. Oyuncu büyük bir insan kitlesele, ama tek bir insan yok esasında ortalıkta. Yani oyun tek bir kişiyi umursamayan, kitleyi oynatan, bireyi yok eden bir oyun. İşe giden yetişkinlerin, okula giden çocukların ve dershaneye giden ergenlerin yüzünde hep benzer bir ifade var. Bezgin görünmekte. Bir de tam olarak onları bezdiren şeyin ne olduğunu bilememenin donukluğu var yüzlerinde. Herhangi tek bir tanesinin yüzüne baktığım zaman bezginliği, biraz yukarıdan hepsine bir arada baktığım zaman ise bu bezginliğin nedenini görmekteyim. Büyük şehirlerin merkezlerinde, büyük bir insan yığınının durmaksızın hareket ettiğini ve korkunç bir şekilde birbirlerine benzediklerini farkediyorum. Devinen insan kalabalığı hiç azalmadığı gibi, sürekli hızlanıp kalabalıklaşmakta.

Karamsarlık, kötümserlik, bezginlik sıradanlaşmış gündelik hale gelmekte. İnsanlar “her şeye rağmen yaşamlar”ın içine gömülmüş

durumdalar. Kötü bir işe rağmen, mutsuz bir evliliğe rağmen, kötü yönetilmeye rağmen, gelecekte beklentileri olmamasına rağmen, yarın sabah güne isteksiz başlayacak olmalarına rağmen, hep istismar edilmelerine rağmen yaşamakta, hem de hiç bir şeyi değiştirmek niyetinde olmadan, “ya elimdekileri de kaybedersem” tedirginliği ile yaşamakta. Şehirlerinin takımının maçında omuz omuza zıpladığı hemşerileriyle trafikte bir hata üzerine karşı karşıya geldiklerinde küfürleşerek, karşı takımın taraftarlarına topyekün kızarak, gürültü yapan komşusuna öfkelenerek, televizyondaki futbol yorumcularına ve dizi filmlerdeki kötü karakterlere söverek, havanın çok sıcak ve çok soğuk olmasına sinirlenerek yaşamaktalar; ama asla kendi yapıp ettiklerini sorgulamadan sürdürmekteler yaşamlarını. Belirli bir düzen ve sıkıcı bir belirlenmişlik üzerine yaşamaktalar.

Gündelik yaşamın monotonluğu, aşırı düzenliliği ve hazır bilgileri tüketmenin kolaylığı bireysel varoluşu ortadan kaldırıp, kitlesel hareketi şahlandırmakta. Varoluşumuzun doğa ile dinamik bir ilişki içerisinde kendi kendisini gerçekleştirme gerekirken, teknolojinin kolaylaştırıp, medyanın çürüttüğü varoluşu bizi kaybetmektedir. Biricik tek bir bireyin toplumun kriterleri dahilinde başarılı olabilmesi, onun içinde bulunduğu insan yığınının özelliklerini özümseme kapasitesiyle alakalıdır. Bu durumda bireysel zenginlikler ortadan kalkar ve soğuk bir taklitçilik ruhları ele geçirir. Toplumsal düzenin bizden beklentilerini kendi tercihlerimizin önüne koyduğumuz bu öğrenme süreci, bizi sıradan bir şehir yaşayana haline getirir. Düzen kazanır, birey kaybolur (Şakiroğlu ve Gençöz, 2006).

Normalleştirme ve itaatkar kılma çalışmaları daha çok küçük yaşlarda başlamakta. Kreşteki bir çocuk olduğunuzu düşünün. Orada uyku saatiniz, beslenme saatiniz, resim yapma saatiniz, oyun oynama saatiniz hep sizin dışınızda belirlenmiş olacaktır ve tüm bunları bir araya getirdiklerinde size hazır bir gün formatı sunacaklardır. Kreşte bu programa uyma zorunluluğunuz vardır. Mesela bir çocuk uyku saatinde tüm diğer arkadaşları uyurken uyumayı değil oyun oynamayı seçerse anormal olarak yaftalanacak ve cezalandırılacaktır. Çocuğun uyku saatinde uyumayı seçmeme gibi bir hakkı yoktur. Ona hazır verilmiş olan bu şablon yaşama ve onun kurallarına uyması zorunluluğu henüz kreşteyken kreşin kurallarına uymayarak aldığı cezalar vasıtasıyla kendisine gösterilmektedir. Çocuk özgür bir seçim yaparken uyku saatinde uyumak yerine başka bir şey yapmayı seçtiği anda hemen normalleştirme mekanizmaları devreye girer ve çocuğa ancak herkes gibi davranarak varolabileceği öğretilir. Kreşteki programlar günümüzdeki ev-iş, iş-ev döngüselliğine itaat etmemizin temel taşlarını oluşturan normalleştirme eğitiminin köküdür. Bu eğitimi almamış ve kişisel olarak kendimizi geliştirmemiş olsak, başkalarının çok değerli öncelikleri için isteklerimizi ertelememiz ya da yok saymamız mümkün olmazdı. Sabah saat 6.45 otobüsünde hiç sevmeden yaptığımız işimize doğru giderken otobüsün camına dayadığımız kafamızı, yolun çizgilerini saymak için değil bir takım varoluşsal sorguları yapmak için kullanırdık. Çocukları henüz daha 10 yaşındayken sınavlara hazırlamak ve ömürleri boyunca bir takım sınavlar için motivasyonlarını ayakta tutmak başka nasıl mümkün olabilirdi. Çocuktan sınava bir anlam vermesini ve ona çalışmayı seçmesini bekleyemezsiniz. Çünkü bu durum onun doğasına aykırıdır. Yapılacak tek şey sınavın ne kadar önemli olduğunu ona öğretmek ve daha önemli olduğunu zannettiği bazı şeylerin ise esasında hiç de önemli olmadığını dikte ettirmekle mümkündür. Çocuk bir takım yöntemlerle 10 adımda sınavlarda nasıl başarılı olacağını öğrenir, kişisel olarak gelişir, sınavları kazanır ve boş bakan, hayatta tutunacak hiç bir dalı olmayan, sorgulama yetisi gelişmemiş, sömürü kültürüne koşulsuz kendisini teslim eden, itaatkar ve mutsuzluğa mahkum bir nesil yetiştirilir.

Biriciklik:

İçine insan yerleştirilen her türlü kategori veya grup tanımı sorunludur. İnsanı kategorilere koyan, sınıflayan, bazı özelliklerinden yola çıkıp onu halihazırda tasarlanmış olan gruplara yerleştiren görüşlerin aksine; birey, kendisini yaptığı gibi olacak ve nihai anlamda kendisini belirleyecektir. Her insan biriciktir.

Murat deyince aklınıza ne geliyor. Sınıırım hepinizin aklına iyi ya da kötü bir şeyler geliyordur. Bazılarınız sınıf ya da iş arkadaşını, bazılarınız eski sevgilisini, bazılarınız öğretmenini düşünebilir. Ama eminim ki hepiniz farklı bir şey düşünmektesiniz. Murat 5 harfle yazılan basit bir kelimeyken, herkesin beyninin ekranına farklı bir görüntü düşürmekle kalmayıp, herkeste farklı duygular uyandırır. Çünkü 1000 türlü Murat olma hali vardır. Uzun Murat, İri Murat, Yorgun Murat, Aslan Murat, Adanalı Murat, Küçük Murat, Şakacı Murat... Bütün bu adamların isimlerinin Murat olması dışında ortak bir yönleri yoktur. Hepsinin isminin Murat olması dolayısıyla muratlar olarak adlandırılabilirler de, bu adlandırma onları kategorize edip, hepsini bağlayan, ifade etmeye çalışan ortak sıfatlar aramamızı gerektirmez.

Murat bir adamın ismidir. Kişi diğer bütün oluşlar gibi ismiyle de karşılaşır ve onu öğrenir, isim kişiye içsel değil öğretilen bir şeydir. Türklüğü, müslümanlığı, yaptığımız mesleği, toplum içinde uyulması gereken kuralları da ismi gibi öğretilir Murat'a. Ama tüm bu öğretilenen geriye alınsa, hala genel geçer tabirlerle ifade edilemeyecek bir Murat kalır geriye. İşte o Murat'ın özüdür ve ondan alınanlara rağmen çok değerlidir. Bu geriye kalan şey Murat'a özgü olmakla beraber onu biricik kılan güçtür. Kendisine öğretilen tüm diğer bilgiler Murat'ın biricikliğini elinden almadığı sürece değerlidir. Murat ya toplumun kendi beklentileri doğrultusunda Murat'ı herhangi bir Murat yapmasına izin vererek yok olacak, ya da kendi kendisini oluşturan, gerçekleyen bir Murat olarak varolacaktır.

Psikoloji bilimi Murat'ı, ama şu anda herhangi bir yerde, herhangi bir iş yapmakta olan o tek bir Murat'ı anlamak istiyorsa, onun biricikliğine ve tüm Muratlarla arasındaki farka saygı göstermeli ve asla onu genel geçer ifadelerle niteleyip, bu nitelemeler üzerine değerlendirmemelidir.

Psikoloji, tanımı gereği tek bir adamı anlama misyonuna sahip çıkmak durumdaysa ve bilimsel bilginin ışığında objektif bilgiyi üretmek istiyorsa, bilim prensipleri ile çalışmalı ama bu çalışmanın her aşamasında bir yandan da bu prensipleri sorgulamayı sürdürmelidir.

Kaynakça:

Karakaş, S. (1997) Bilimsel Psikoloji: Temel İlkeler, Ankara, TDP Yayını.
Şakiroğlu, M., Gencöz, T. (2006). Varoluşçu Bakış Açısıyla Karar Almada Özgürlük İnancı, Kontrol Odağı Algısı ve Ölüme Verilen Anlamlar Değişkenleri ile Psikolojik Yakınlıklar Arasındaki İlişki, 14. Ulusal Psikoloji Kongresi, İzmir.

YENİ İLKÖĞRETİM SOSYAL BİLGİLER DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMINDA İNSAN HAKLARI VE DEĞER EĞİTİMİ

Recep TEZGEL
Milli Eğitim Bakanlığı- Öğretmen

Özet: Günümüzde İnsan Hakları Eğitimi'nin (İHE) örgün eğitim kurumlarında nasıl yer alması gerektiği konusunda yapılan tartışmalarda iki önemli yaklaşım ön plana çıkmıştır. Bunlar; “okul programlarında bağımsız bir ders olarak yer alması” ve “insan hakları eğitiminin her yaş ve disiplin içinde tüm öğretim programlarında yer alması gerektiği” şeklindedir. Söz konusu yaklaşımlardan ilki daha önce 1998 yılından itibaren ülkemiz eğitim sisteminde 3 bağımsız dersin kapsamında gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. İHE'nin her yaş ve disipline aktarılması gerektiğini savunan ikinci yaklaşım da artık eğitim sistemimizde yer almaktadır. Bu konuda yapılan en önemli çalışma yeni ilköğretim programlarında “Ara Disiplinler” başlığı altında yapılmıştır. Ara disiplinler, program hazırlama sürecinde göz önünde bulundurulana ana disiplinlere açık ve kapsayıcı biçimde örtüşen diğer disiplinlerdir. Bu disiplin alanlarından biride İHE'dir. Hazırlanmış olduğumuz bildirinin birinci bölümünde İHE ara disiplin kazanımlarının sosyal bilgiler ders programının ünite ve kazanımlarıyla nasıl ilişkilendirildiğini inceledik. İkinci bölümde ise sosyal bilgiler programında yer alan önemli yeniliklerden biri olan değer eğitiminin ünite kazanımları arasındaki ilişkilendirme çalışmasını araştırdık.

Anahtar sözcükler: insan hakları, insan hakları eğitimi, öğretim programı, değer eğitimi, sosyal bilimler, bağımsız disiplinler

Abstract: Today the debate about how human rights education in the schools should be implemented left the concerning parties with two options and thus two approaches. These are: a-) Human rights education should be partly thought independently; b-) human right education should be taken place in school curriculum. Since 1998, human right education have been practised within the frame of three lessons. This education should covers every age groups within the context of all lessons as an interdisciplinary agenda. For his reason, an affective study has been so far done about the human right education as an independent disciplines in the frame of the curriculum of the primary education. In this paper, I shall firstly deal with human rights education in the range of social sciences curriculum as to its ownings. Secondly, on this ground, we shall try to show the relation between human right education in social sciences curriculum and ethical education as new findings and ownings.

Keywords: human rights, human rights education, curriculum, ethical education, social sciences, independent disciplines

1.1.SOSYAL BİLGİLER DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMINDA ARA DİSİPLİN KAPSAMINDA İNSAN HAKLARI EĞİTİMİ

1.1 Yeni İlköğretim Programları

İlköğretim program geliştirme çalışmaları Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı (TTKB) bünyesinde 2003 yılından itibaren başlatılmıştı. Yapılandırmacı, tematik, öğrenci merkezli ve aktiflik ilkesine, dayalı olarak hazırlanan yeni ilköğretim programlarının 1-5. sınıf programları, 2005-2006 eğitim-öğretim yılından itibaren Türkiye genelinde uygulamaya konulmuştur. 6,7,8. sınıfların öğretim programları ise 2005 – 2006 öğretim yılında pilot olarak uygulanmıştır. 2006-2007 öğretim yılında 6.sınıf programları tüm ilköğretim okullarında uygulamaya konulmuştur.

Yenilenen programların önemli bir özelliği “son şeklini almış” (bitmiş-donmuş) bir program olmamasıdır. Toplumsal gelişim gereklerine

bağlı olarak Program geliştirme çalışmalarının sürdürülecek olmasıdır. Bu konuda TTKB'nın <http://ttkb.meb.gov.tr/ogretmen/sitesinde> programlarla ilgili güncellemeler ve bilgi paylaşımları yapılmaktadır.

1.2 Yeni İlköğretim Programlarında Ara Disiplin Olarak İnsan Hakları Eğitimi

Günümüzde İHVE'nin örgün eğitim kurumlarında nasıl yer alması gerektiği konusunda yapılan tartışmalarda iki önemli yaklaşım ön plana çıkmıştır. Bunlar; **“ders programlarında bağımsız bir ders olarak yer alması”** ve **“insan hakları eğitiminin her yaş ve disiplin içinde tüm öğretim programlarında yer alması gerektiği”** şeklindedir. İnsan haklarıyla ilgili bilgilerin düzenli ve sistemli biçimde aktarılmasını amaçlayan ilk yaklaşım kapsamında “doğrudan ve bağımsız” bir dersin varlığı, İHE için gerekli, ama yeterli değildir. Böyle bir ders, tek başına, insan hakları eğitiminin amacına ulaşmasına, öngörülen hedeflere erişilmesine yeterince katkıda bulunamaz. Bağımsız bir ders zamanla bilgi aktarmaktan öteye bir işlev görmeyebilir ve bu niteliğinden ötürü de öğrencilerin ve öğretmenlerin gözünde itici, yararsız ve sıkıcı bir ders kimliği kazanabilir. Kendisi başlı başına bir amaç olmayan insan hakları eğitimi, bilgilerin davranışlara dönüşmesini sağlayamadığı için, beklenen yararı da sağlayamayabilir.¹ Bu ve benzer nedenlerden dolayı İHE'nin sadece bağımsız bir İnsan hakları dersi ile yapılamayacağı açıktır.²

İnsan hakları eğitiminin hedeflediği kazanımların, tüm ders programlarında gözetilmesi gerekir. Çünkü İnsan hakları eğitiminin temel hedefi, insan haklarına ve temel özgürlüklere saygıyı güçlendirmek, insanlar ve uluslar arasında demokrasiyi, toplumsal adaleti, dayanışmayı ve dostluğu geliştirmek, bireyleri aktif yurttaşlık doğrultusunda güçlendirmek ve evrensel insan hakları değerlerine dayalı bir barış kültürü oluşturmaktır.³ Bu hedeflerin gerçekleşmesi, sadece İHE'nin bağımsız bir derste işlenmesiyle değil, tüm ders programlarına yansıtılmasıyla mümkün olacaktır. İHE'nin tüm öğretim aşamalarını ve disiplinleri kapsayacak biçimde “kesintisiz” olarak uygulanması bu yönden önem taşımaktadır. 21. yüzyılın eğitimi; esneklik, kendi kendine öğrenme, olaylara geniş bir perspektiften bakabilme, çarpıcı sorular sorabilme ve yaratıcı problem çözme yeteneğini gerektirmektedir. Bu yetenek ve disiplinlerarası yaklaşımla kazandırılacağı için, insan hakları eğitiminde genellikle bu yaklaşım tercih edilmektedir (Karaman 2002, s.11).

Söz konusu yaklaşımlardan ilki daha önce söz ettiğimiz gibi 1998 yılından itibaren ülkemiz eğitim sisteminde 3 bağımsız dersin kapsamında gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. İHE'nin her yaş ve disipline aktarılması gerektiğini savunan ikinci yaklaşım da artık eğitim sistemimizde yer almaktadır. Bu konuda yapılan en önemli çalışma yeni ilköğretim programlarında “Ara Disiplinler” başlığı altında yapılmıştır. Ara disiplinler, program hazırlama sürecinde göz önünde bulundurulana ana disiplinlere açık ve kapsayıcı biçimde örtüşen diğer disiplinlerdir (Türkçe, 2005, s. 12). Bu disiplinler şunlardır.

- Sağlık Kültürü
- İnsan Hakları ve Vatandaşlık
- Girişimcilik
- Kariyer Bilinci Geliştirme
- Rehberlik ve Psikolojik Danışma
- Spor Kültürü ve Olimpik Eğitim
- Afet Eğitimi ve Güvenli Yaşam

Yeni ilköğretim programlarının 1-5. sınıflarına İHVE perspektifi “ara disiplin” kapsamında “57 adet.” 6-8.sınıflarına “33 adet” kazanımla nüfuz etmiştir. (Tezgel 2006, s. 304). Programlarla ilgili etkinlikler planlanırken ve

yürütülürken ana öğrenme alanlarındaki kazanımlar ile ara disiplinlerin kazanımlarının aynı anda edinilmesine dikkat edilmesi(Matematik 2005, s. 20) gerektiği programlarda açıkça belirtilmiştir.

I.3. Sosyal Bilgiler Programının Özellikleri

Sosyal Bilgiler dersi, demokratik değerleri benimsemiş vatandaşlar olarak öğrencilerin topluma uyum sağlamalarını ve bu konuda edindikleri bilgi ve birikimleri yaşama geçirilebilecekleri donanımları kazandırmayı sağlayan bir derdir. Bu derste toplumların, geçmiş, günümüz ve gelecekteki politik, ekonomik, kültürel ve çevresel sorunları ve bunların çözümüne yönelik eğitim ön plana alınır. Böylece sosyal bilgiler öğretimi, günümüzdeki sorunların kökenlerinde yer alan olumsuzlukların tarihsel boyutunu gösterip, geleceği daha iyi planlamaya olanak verir.

Yeni sosyal bilgiler dersi programının genel amacı bireyin kendisini, yaşadığı toplumu ve dünyayı kendi istek ve becerileriyle anlamasına ve katkıda bulunmasına fırsat ve ortam sağlamak olarak(Sosyal Bilgiler 2005,s.) özetlenmektedir. Program, yapılandırmacılık çerçevesinde gerek içerik ve gerekse öğretim yöntem ve stratejileri doğrultusunda düzenlenmiştir. Bu çerçevede, Sosyal bilgiler programı'nda içerik sekiz kategoriye ayrılmıştır. Bu kategorilerden her birine “öğrenme alanı” adı verilmektedir. Öğrenme alanları, “Birey ve Toplum”, “Kültür ve Miras”, “İnsanlar, Yerler ve Çevreler”, “Üretim, Dağıtım ve Tüketim”, “Bilim, Teknoloji ve Toplum”, “Gruplar, Kurumlar ve Sosyal Örgütler”, “Güç, Yönetim ve Toplum”, “Küresel Bağlantılar” biçiminde(Safran 2004, s. 35) hazırlanmıştır.

I.4. Sosyal Bilgiler Programında İnsan Hakları Eğitimi

Sosyal bilgiler dersi, İHE için her zaman önemli olanaklar sunar. Bu dersin programı sayesinde, öğrenciler ülkemizin ve dünyanın tarihsel temellerini öğrenmeye başlarlar. Bu bağlamda insanlığın gelişimine katkıda bulunmuş önemli kişilerin hayatlarını, demokratik yönetimleri ve bu yönetimlerin işleyişini ve ülkemizin zengin kültür mozaiği içinde yer alan inanç ve değerleri öğrenirler. Böylece, ülkelerine karşı duymaları gereken sorumluluk bilincini geliştirmeye başlarlar. Bu anlamda Sosyal Bilgiler dersi vatandaşlık, insan hakları ve demokrasinin gelişmesi ve yaygınlaşmasında ülke ve dünya ailesinin bir ferdi olarak bireyin, sorumluluğunu yerine getirmesinde önemli yararlar sağlar. “Etkili ve sorumlu Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı yetiştirme” (Sosyal Bilgiler 2005, s. 9) hedefini içeren yeni programı söz konusu yararları gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır.

Sosyal Bilgiler programı ünitelerinde; sosyal bilimler ve insan hakları ve vatandaşlık bilgisi konuları bir bütün olarak ele alınmaktadır. Öğretmenler konuları tarih ünitesi, coğrafya ünitesi, insan hakları ve vatandaşlık ünitesi diye ayrı ayrı değil, çok yönlü olarak işleyecektir. Örneğin, Türkiye'nin coğrafi bölgeleri ele alınırken, Millî Mücadele yıllarında bu bölgedeki faaliyetlere yer verilerek, coğrafya, tarih, insan hakları ve vatandaşlık konuları ilişkilendirilerek, millî bilinç, insan hakları ve tarih duyarlılığı oluşturulmaya çalışılacaktır (Sosyal Bilgiler 2005, s. 11).

Programda yer alan önemli yeniliklerden biri ünitelerin kazanımlarıyla ile İHE kazanımları arasında ilişkilendirme çalışmasıdır. Örneğin bireyin kişisel gelişimi ve sosyal çevrenin bu gelişime etkisinin değerlendirilmeye çalışıldığı “Birey ve Toplum” öğrenme alanında öğrencinin edindiği kazanımlar sonunda, kişisel ve sosyal yeterliliklerini tanıyan, yeniliklere açık, etkili iletişim kurabilen, sorumluluk alabilen, başkalarına saygılı, işbirliğine açık ve kendine güvenen birey olarak yetişmesi esas alınmıştır. Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak hak ve sorumluluk ilişkisini kurabilmesi ve aidiyet duygusunu kavramasını da amaçlanmaktadır. “Güç, Yönetim ve Toplum” öğrenme alanında ise 6 ve 7.

sınıf öğrencilerinin; bilinçli ve etkin yurttaş olarak topluma tam katılma yollarını araştırarak görev ve sorumluluklarının farkına varmaları hedeflenir. Bu öğrenme alanında öğrenciler;

- Katılım kavramını ve sürecini tanırlar, demokratik yaşam için katılımın önemini savunurlar.
- Demokratik yönetim anlayışının tarihsel gelişimini eş zamanlı olarak öğrenirler.
- Demokrasinin temel ilkelerinden hareketle farklı yönetim biçimlerini tanırlar ve karşılaştırırlar. Toplumsal düzenin nasıl sağlandığını ve korunduğunu anlayarak yönetimi etkilemek için hangi demokratik yolların olduğunu kavrarlar.
- Dünyada ve Türk Tarihi'nde insan haklarının gelişim sürecini analiz ederler ve özellikle Türk toplumunda kadının konumu ile ilgili örneklerden yararlanarak kadın haklarının tarihsel süreçte geçirdiği değişiklikleri açıklarlar (Sosyal 2005, s. 10).

Tablo 1: 4-5.Sınıf Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı Kazanımları ile Eşleşen İHE Ara Disiplin Kazanımlarından Bazıları

Ünite	Ders Kazanımları	İnsan Hakları ve Vatandaşlık Kazanımları
4	<p>Gruplar, Kurumlar, Sosyal Örgütler: Hep Birlikte</p> <ul style="list-style-type: none"> • İnsanların belli bir amaç çerçevesinde oluşturdukları grup, kurum ve sosyal örgütleri fark eder. • Ön bilgi ve yaşantısını kullanarak çevresindeki belli başlı sosyal problemler ya da ihtiyaçlarla grup, kurum ve sosyal örgütleri ilişkilendirir. • Kendisi ile çevresindeki gruplar, kurumlar ve sosyal örgütler arasındaki etkileşime örnekler verir. 	<ul style="list-style-type: none"> • Sivil toplum kavramının önemini kavrar. • Sivil toplum örgütlerinin çalışmalarının yasal olduğunu bilir. • Yakın çevresindeki sivil toplum örgütlerinin faaliyetlerinin farkında olur.
	<p>Güç, Yönetim ve Toplum: İnsanlar ve Yönetim</p> <ul style="list-style-type: none"> • Yaşadığı yerin yerel yönetim birimlerini tanır. • Kamu hizmetlerinin yürütülmesinde yerel yönetimlerin rolünü açıklar. • Kamuoyunun yerel yönetimlere etkisine örnekler verir. 	<ul style="list-style-type: none"> • Yerel yönetimlerin hangi birimlerden oluştuğunu bilir.
	<ul style="list-style-type: none"> • Büyük Millet Meclisinin açılışı ile ulusal egemenliği ilişkilendirir. 	<ul style="list-style-type: none"> • Ülkemizi yönetenlerin halkın oyu ile yönetime geldiklerini bilir. • Seçilme hakkının önemini kavrar. • Seçme hakkının önemini bilir ve bu hakkını gerektiği yerde kullanır.
5	<p>Birey ve Toplum: Haklarını Öğreniyorum</p> <ul style="list-style-type: none"> • Katıldığı gruplarda aldığı roller ile rollerin gerektirdiği hak ve sorumlulukları ilişkilendirir. 	<ul style="list-style-type: none"> • Haklarını korumamanın önemini açıklar. • Sorumluluklarını evde ve okulda yerine getirir.
	<ul style="list-style-type: none"> • Çocuk olarak haklarını fark eder. 	<ul style="list-style-type: none"> • Çocuk Haklarına Dair Sözleşmenin önemini kavrar.
	<p>Kültür ve Miras: Adım Adım Türkiye</p> <ul style="list-style-type: none"> • Görsel kanıt kullanarak Atatürk İnkılapları öncesi ile sonrası günlük yaşamı karşılaştırır. 	<ul style="list-style-type: none"> • Atatürk İnkılaplarının, insan haklarının ülkemizde gelişimi için önemli olduğunu fark eder. • Kadın ve erkeklerin cumhuriyetle birlikte yeni haklar elde ettiğini bilir.
	<p>Bilim, Teknoloji ve Toplum: Gerçekleşen Düşler</p> <ul style="list-style-type: none"> • Buluş ve teknolojik gelişmelerin toplum hayatımıza etkilerini tartışır. • Buluş yapanların ve bilim insanlarının ortak özelliklerinin farkına varır. 	<ul style="list-style-type: none"> • Bilimsel çalışmalara ve çalışmalarını yapan kişilere saygı duyar.

Tablo 2: 6-7. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı Kazanımları İle Eşleşen İHE Ara Disiplin Kazanımlarından Bazıları

Sınıf	Öğrenme Alanı Tema/ Ünite	Ders Kazanımları	İnsan Hakları ve Vatandaşlık Kazanımları
6	Birey ve Toplum: Sosyal Bilgiler Öğreniyoruz	<ul style="list-style-type: none"> • Bir soruna getirilen çözümlerin hak, sorumluluk ve özgürlükler temelinde olması gerektiğini savunur. 	<ul style="list-style-type: none"> • Vatandaş olmanın getirdiği sorumlulukları fark eder. • Bütün insanların haklar yönünden eşit ve özgür doğduklarını belirtir.
	Güç, Yönetim ve Toplum: Demokrasinin Serüveni	<ul style="list-style-type: none"> • Tarihsel belgelerden yola çıkarak insan haklarının gelişim sürecini analiz eder. 	<ul style="list-style-type: none"> • İnsan haklarının tarihsel süreçte nasıl kazanıldığını kavrar. • İnsan haklarının uluslararası belgelerde güvence altına alındığını belirtir. • Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ni imzalayan ülkeler arasında olduğumuzu ifade eder. • Kamu güvenliği ve kamu sağlığı söz konusu olduğunda, kanunlar çerçevesinde özgürlüklerin sınırlanabileceğini kavrar.
	Bilim, Teknoloji ve Toplum: Elektronik Yüzyıl	<ul style="list-style-type: none"> • Telif ve patent hakları saklı ürünleri yasal yollardan temin edilmesinin gerekliliğini savunur. 	<ul style="list-style-type: none"> • Kitap, kaset, CD gibi materyalleri yasalara uygun bir şekilde üreten ve satan yerlerden almaya özen gösterir.
7	Birey ve Toplum: İletişim ve İnsan İlişkileri	<ul style="list-style-type: none"> • Kitle iletişim özgürlüğü ve özel hayatın gizliliği kavramlarını, birbiriyle ilişkileri çerçevesinde yorumlar. • Doğru bilgi alma hakkı, düşüncüyü açıklama özgürlüğü ve kitle iletişim özgürlüğü arasındaki bağlantıyı fark eder. 	<ul style="list-style-type: none"> • İnsan haklarının yaşadığı toplumda daha etkin uygulanması için önerilerde bulunur • Hakların ihlâl edildiği durumlar karşısında yetkili kurumlara başvurmanın bir vatandaşlık görevi olduğunu belirtir. • Düşünce ve ifade özgürlüğünün önemini fark eder. • Yargı kararı olmadıkça hiç kimsenin özel yaşamına, ailesine ve evine karışılmayacağını, Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 16.maddesine dayanarak açıklar. • Basın ve yayım organlarının kısıtlama olmadan özgürce çalışmaları gerektiğini ifade eder. • Kamu güvenliği ve kamu sağlığı söz konusu olduğunda, kanunlar çerçevesinde özgürlüklerin sınırlanabileceğini kavrar.

II. SOSYAL BİLGİLER PROGRAMINDA DEĞER EĞİTİMİ

Çağımızda birçok ülkede, okul öncesinden başlayarak, üniversiteye kadar olan perspektifte, (Önder 2003, s. 219) “değer” eğitime yönelik kapsamlı çalışmalar yapılmaktadır. ABD’de vatandaşlık eğitiminin temel ilkeleri arasında yer alan değer eğitiminin amacı, öğrencilerin “amaçlı, gayretli ve olumlu” bireyler olarak yetiştirilmelerine yardımcı olmaktır (Kıncal 2002, s. 180). Belçika’da Etik dersi programında “değerlerin ortaya çıkarılması” hedeflenmektedir. Bu derslerde öğrencilere hiç bir düşüncüyü empoze etmeksizin, değerlerin tartışma yöntemleri ile ortaya çıkarılması üzerinde durulmaktadır. “Ahlâki ikilem” ilkesi çerçevesinde örnek olay ve drama yöntemleri ile öğrencilere ahlâki doğruları buldurma da derste en çok

kullanılan yollardandır(Aydın 1999, s. 101-147). Yeni programların içeriğinde de değerler eğitime yönelik çalışmalar yapılmıştır. Bu çerçevede sosyal bilgiler dersi öğretim programında değerlere ve eğitime özel önem verilmiştir. Programda öncelikli değerler belirlenmiş ve bu değerlerin öğretiminde örnek olaylardan hareket edilmesi, değer açıklama, değer analizi ve ahlaki muhakeme gibi çağdaş yaklaşımların kullanılması gerektiği ifade edilmiştir(Akbaş 2006, s. 290). Ayrıca sosyal bilgiler programında değer eğitime ilişkin kazanımlar tablolar hâline getirilmiştir.

Tablo 3: Sosyal Bilgiler Dersinde Verilecek Değerlerden Bazıları

Sınıf	Uniteler	Doğrudan Verilecek Değer
6	Sosyal Bilgiler Öğreniyorum	Bilimsellik
	Yeryüzünde Yaşam	Doğal çevreye duyarlılık
	Ülkemizin Kaynakları	Sorumluluk
	Ülkemiz ve Dünya	Yardımseverlik
	Ipek Yolu'nda Türkler	Kültürel mirasa duyarlılık
	Demokrasinin Serüveni	Hak ve özgürlüklere saygı
7	Elektronik Yüzyıl	Çalışkanlık
	İletişim ve İnsan İlişkileri	Farklılıklara saygı
	Ülkemizde Nüfus	Vatanseverlik
	Türk Tarihi'nde Yolculuk	Estetik
	Ekonomi ve Sosyal Hayat	Dürüstlük
	Bilim Zaman İçinde	Bilimsellik
	Bir Arada Olmak İçin	Dayanışma
	Yaşayan Demokrasi	Adil olma
	Ülkeler Arası Köprüler	Barış

Tablodaki değerlerin gerçekleşmesi için programda; öğretmen ve kitap yazarlarından, öğrenme alanlarıyla ilişkili değerleri temel almaları, etkinlik yapmaları, ilgili değerlere öğrencilerin dikkatlerini çekmeleri istenmiştir. Geleneksel telkin, değer açıklama, ahlâki muhakeme ve değer analizi yaklaşımları(Sosyal Bilgiler 2005, s. 90-94) tanıtılmıştır. Ayrıca bu yaklaşımlarla ilgili olarak örnek etkinliklere yer verilmiştir. Aşağıdaki etkinlik değer analizine ilişkin olarak programda yer almıştır(Sosyal Bilgiler 2005, s. 92-93).

Köpek ve Kurt

Açlıktan ölmek üzere olan bir kurt varmış. Öyle zayıfmış ki kemikleri kısa tüylü kürkünden bile belli oluyormuş. Zar zor yürüyormuş. Yiyecek bulmaya da pek ümidi yokmuş.

Bir ağaca yaslanmışken bir köpek ona doğru yaklaşmış “Çok kötü görünüyorsun, çok uzun zamandır yemek yememiş gibisin.” demiş.

“Doğru söylüyorsun.” demiş kurt. “Sen ve arkadaşların koyunları çok iyi koruduğunuz için uzun zamandır açım. Şimdi çok güçsüzüm ve yiyecek bulma konusunda ümitsizim. Sanırım yakında öleceğim.”

“O hâlde neden bize katılmıyorsun?” diye sormuş köpek. “Ben düzenli olarak çalışıyorum ve karnımı doyuruyorum. Sen de aynısını yapabilirsin. Bana yardım edersen ve beraber koyunları koruruz. Böylece biz de senin koyun çalmandan korkmayız. Sen de aç kalma konusunda endişelenmezsin. Bu hepimiz için iyi bir anlaşma olur.” demiş köpek.

Kurt, birkaç dakika düşünmüş ve köpeğin haklı olduğuna karar vermiş. Birlikte köpeğin yaşadığı kulübeye doğru ilerlemeye başlamışlar.

Fakat yürürken kurt, köpeğin boynundaki tüylerin azalmış, boynunun incelmış olduğunu fark etmiş. Köpeğe bunu sormaya karar vermiş ve sormuş.

“Bunun için endişelenme.” demiş köpek. “O boynuma bağladıkları tasmanın yeri, sahibim beni geceleri bağlar.”

“Bağlamak” diye bağırmış kurt. “Sen geceleri bağlandığımı mı söylüyorsun? Öyleyse seninle gelirim benim de boynuma tasma takıp bağlayacaklardır.” demiş kurt.

“Bu doğru!” diye cevap vermiş köpek. “Fakat buna sonra alışacaksın. Ben bunu artık düşünmüyorum bile.”

“Fakat tasmayla bağlanırsam istediğim gibi yürüyüşe çıkamam ve koşmak istediğim yere koşamam.” demiş kurt. “Eğer seninle gelirim özgür olamam.” ve böyle dedikten sonra kurt dönmüş ve kaçmaya başlamış.

Köpek kurdun arkasından bağırmış. “Bekle geri dön, istediğim zaman istediğim her şeyi yapamıyorum. Ama ben sağlıklıyım ve uyumak için sıcak bir yerim var. Sen hayattan zevk alarak yaşamak için çok endişeleniyorsun. Ben senden daha özgürüm.” demiş.

Sorular:

1. Köpeğin değerleri nelerdir?
2. Kurdun değerleri nelerdir?
3. Öğrencilerin köpeğin değerlerini desteklemeleri için nedenleri nelerdir?
4. Öğrencilerin kurdun değerlerini desteklemeleri için nedenleri nelerdir?
5. Kurtu ve köpeği nasıl bir yaşam beklemektedir?
6. Köpek mi yoksa kurt mu doğru seçimi yapmıştır?
7. Bu tip bir değer çatışması hayatta nasıl karşımıza çıkabilir?
8. Böyle bir durumla karşılaştığımızda nasıl hareket etmeliyiz?

Verilen hikâye öğretmen tarafından okunur. Öğrencilerin olayı analiz etmeleri için yukarıdakine benzer sorular sorulur.

III. SONUÇ

İHE'nin ara disiplin boyutuyla özelde sosyal bilgiler, genelde diğer ilköğretim ders programlarında yer alması şu kazanımların elde edilmesini sağlayacaktır;

- İnsan hakları kültürünün gerçek anlamda gelişebilmesi için İHE ile ilgili temel kavramların sadece bir dersin içinde değil, ilköğretimde okutulan bütün derslerin müfredat programlarında yer alması ile mümkün olacağı ilkesi bu yeni yaklaşımla eğitim sistemimizde uygulanmaya başlanmıştır..
- Kendisinden ve yakın çevresinden başlamak üzere tüm insanların birer değer olduğu ve saygıyı hak ettikleri ilkesinin öğrencilere kazandırılması,
- Katılımcı, duyarlı ve etkin bir vatandaşlık bilincinin geliştirilmesinin sağlanması,
- Öğrencilerin; sosyal ilişkilerinde adil davranabilmesi, ahlâk kurallarına uygun davranışlar gösterebilmesi ve dürüst olabilmesine yönelik davranışlar kazandırılması,
- Erken dönemde, Çocuklara hoşgörülü olmayı, kendisinden başka istemlere saygılı olmayı, kendi isteklerini, kendi tasarımlarını ve amaçlarını, topluluğa uymanın zorunlu kıldığı ölçüde(Klecker 189, s. 153) sınırlaması gerektiği bilincinin kazandırılmasının sağlanması

- Yakın çevresinden başlayarak farklılıkları kabul etme ve buna bağlı olarak olumlu kişisel ilişkiler geliştirme gereğini fark edebilmesinin sağlanması.
- İlköğretim ortamından başlayarak demokratik karar alma süreçlerine katılmanın öneminin kavratılması.
- İHE kazanımlarının okul ile sınırlı olmayacağı, ‘bir yaşam’ biçimi olarak hayatın her alanında uygulanması gerektiği bilincinin uyandırılması.
- İHE'nin sadece bilgilendirme boyutundan ibaret olmadığı aynı zamanda tutum ve davranışlarda da değişim yaratması gerektiği gerçeğinden hareket edilmesi ve buna uygun davranışların, erken yaşlardan itibaren kazandırılması.

Değer eğitiminin yeni öğretim programlarında yer almasıyla:

- Öğrencilerin doğru tercihlerde bulunmaları ve karar verirken temel insanî değerleri göz önüne almaları gerektiği bilincini kazanmaları,
- Çağımızda hızla değişen yaşam biçimlerinin dayattığı yeni değerlerin fazla tartışılmasına vakit kalmadan, medya aracılığıyla, özellikle de yeni kuşaklara aktarıldığı ve onların belirsizlik ortamında bırakıldığı söylenebilir (Önder 2003, s. 220). Değer eğitimiyle öğrencilere popüler kültürün dışında yer alan yüzlerce yıllık insani değerler bilgisinin sunulması ve bu birikimler ışığında kararlar almaları sağlanabilir.

Notlar:

¹ <http://yayim.meb.gov.tr/yayimlar/sayi34/dogan.htm> (10.11.2005)

² <http://www.tarihvakfi.org.tr/projeler/egitim.asp> (12.10.2005)

³ <http://programlar.meb.gov.tr>.(10.09.2006)

Kaynakça:

- Akbaş, Ö. (2006) “Yeni İlköğretim Programlarının Değer Eğitimi Boyutunun İncelenmesi” Ulusal Sınıf Öğretmenliği Kongresi, Cilt: 2 s, 288-203, Ankara: Kök Yayıncılık.
- Alev, Ö. (2003)Eğitici Drama, İstanbul: Mopa Kültür Yayınları.
- Aydın, M. Z. (1999) Belçika’da İlk ve Orta Dereceli Okullarda Din ve Ahlak Öğretimi”, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı:3, s. 101-147.
- Kepenekçi, Y. (2002) İnsan Hakları Eğitimine Temel Yaklaşımlar, Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi, Yıl 3, sayı. 3.
- Kıncal, R. (2002) Vatandaşlık Bilgisi, Ankara: Mikro Yayınları.
- Klecker, N. (1982) “İyi Bir İnsan Hakları Eğitimi İçin” İnsan Haklarının Felsefi Temelleri, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, s. 153.
- Matematik Dersi Öğretim Programı ve Kılavuzu (6-8)(Taslak Basım), (2005) Ankara: Devlet Kitapları Müdürlüğü.
- Tezgel, R. (2006) “Yeni İlköğretim Matematik ve Fen ve Teknoloji Dersleri Öğretim Programlarında “İnsan Hakları ve Vatandaşlık Ara Disiplin” Perspektifi” Ulusal Sınıf Öğretmenliği Kongresi, Cilt: 2 s, 304-316, Ankara: Kök Yayıncılık.
- Türkçe Dersi Öğretim Programı ve Kılavuzu (6-8)(Taslak Basım), (2005) Ankara: Devlet Kitapları Müdürlüğü -55.
- Safran, M. (2004) “İlköğretim Programlarında Yeni Yaklaşımlar Sosyal Bilgiler (4-5. Sınıf)”, Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi, Yıl .5, Sayı 54-55, s.35 EYLÜL2004 | YIL : 5 | SAYI : 54-55.
- Sosyal Bilgiler Dersi(6-7) Öğretim Programı ve Kılavuzu (Taslak Basım), (2005) Ankara: Devlet Kitapları Müdürlüğü.

ÇOCUKLARIMIZA “TEKNOLOJİ ETİĞİNİ” KİM ÖĞRETECEK: UZUN SÜRELİ BİR ÇALIŞMANIN İLK ADIMI

Öğr. Gör. Hasan TINMAZ

Başkent Üniversitesi, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Bölümü

Özet: Günümüz bilgi çağında bizler, etrafımızdaki teknolojilerin değişimine ve gelişimine şahitlik etmekteyiz. Bilgi çağında teknoloji hayatımızın devamı adına çok önemli bir güce sahiptir. Son üç yılda cep telefonlarının iletişim hayatımızda, Internet'in ise alışverişten tutun da öğrenmelerimize kadar her şeyde nasıl etkin bir rol oynadığını gördük. On ya da yirmi yıl öncesini günümüzle karşılaştırsak televizyon ve radyonun günlük hayatımızı nasıl değiştirdiği ortadadır. Bu değişimin son ayağı olarak bilgisayarlar hayatımızda çok önemli bir yer kaplamaktadır. Bilgisayarların toplumu etkilemesi ve değiştirmesi sonucunda etik problemlerin ortaya çıktığını görmekteyiz. Etik problemler ile başa çıkabilmesi adına önemli vazifelerden birisi de öğretmenlere düşmektedir. Bu çalışma içerisinde öğretmenlerin yetiştirilmesi sürecinde teknoloji etiği konusundaki duruşları incelenmektedir. Başkent Üniversitesi, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Bölümü 1. sınıf öğrencileri üzerinde 2005–2006 öğretim yılı güz (42) ve bahar (45) dönemlerinde “Uygunsuz Bilgisayar Kullanımı Davranışları” ölçeği kullanılarak veri toplanmıştır. Çalışma sonunda elde edilen veriler, öğretmen adaylarının yazılım ve mp3 müzik dosyalarını kullanma konusunda etik olarak kararsız bir durumda oldukları, yazılıma, donanımına ya da bireye zarar verme durumunda ise durumu uygunsuz olarak tanımladıklarını görmekteyiz. Bu sonuç ışığında öğretmen adaylarının fikri hakları ve lisanslar konularında daha bilgili hale getirilmeleri ve yazılımları kullandıran öğretim elemanlarının etik duruşlarında model olmaları gibi öneriler sunulmaktadır.

Anahtar sözcükler: uygunsuz bilgisayar kullanımı davranışları, teknoloji etiği, öğretmen yetiştirme

Abstract: We are living in “Information Era” where we realize how technology evolves around us. Technology has a power to affect how we survive in that information century. In last three years, we have seen how our communication ways altered with cellular phones, or how we have got used to do our shopping via Internet. Moreover, if we go back to ten or twenty years ago and compare those years with the present, we definitely perceive how radio and television influenced the way we live at the moment. Throughout the technology revolution, we see how computers affect our lives. As the society evolves in parallel to computers, new technology related ethical problems start to occur around us. Teachers have a significant mission on dealing with ethical problems in relation to technology. What is more crucial is the training of teachers within their undergraduate education. This study dominantly aims to depict how preservice teachers of “computer education and instructional technology” evolve within their four-year undergraduate education with respect to their ethical standpoints. This manuscript summarizes only the findings of first (N=42) and second (N=45) semesters where at the end of each semester, unethical computer use behavior scale (UECUBS) was applied to students and gathered their standpoints. The study result demonstrated that preservice teachers perceive “the misuse of software and mp3 sound file.” as inappropriate or neutral, whereas, they find to harm software, hardware or people as definitely inappropriate. It is recommended to inform preservice teachers about licensing and to be modeled by their instructors.

Keywords: unethical computer using behavior, technology ethics, teacher training

GİRİŞ

Günlük hayatımızda gördüğümüz teknolojik gelişme tabanlı değişiklikler günlük konuşma dilini de değiştirdi. Birçok kelime yapı itibarıyla teknolojiye dönük anlamlar kazandı. Örneğin; elektronik kelimesini kısaltması olan “e-” öneki birçok kelimeyle beraber kullanılır oldu; e-ticaret, e-devlet, e-sağlık, e-öğrenme vb... Artık teknoloji ile ilişkilendirilen kelimelerin anlamları tartışılır oldu. Bütün bu süreçlerin en temel ve ortak ögesi ise bilgisayar ögesidir. Bu nedenle farklı alan ve sektörlerde bilgisayar teknolojisine yönelik yapılan çalışmalar hız kazanmıştır. Bu çalışmalar içerisinde bilgisayarların farklı etkileri, kullanılan farklı teknikler ve özellikleri detaylı şekillerde incelenmiştir. Bu teknolojik gelişmeler içerisinde en özel yeri bilgisayarlar almakta ve bilgisayarların getirisini olarak etik durumlar bolca tartışılır hale gelmiştir (Moor, n.d.). Bu tartışmaların bir sonucu olarak birçok bilim ve teknoloji dersinin içerisinde bir etik konusu eklenirken organizasyonlar, üniversiteler ve ülkeler kendi etik standartlarını yazmaya ve yaygınlaştırmaya başladılar (Crosthwaite, 2001).

Kültürlenme sürecinin açık bir ögesi olan “konu aktarımı” her zaman yeterli görülmemektedir. Kültürlenme süreci uzun zaman ve çaba gerektirir. Bu zaman ve çabanın bir kısmı “konu aktarımı” için harcanır. Geri kalan zamanın nereye gittiği ve nasıl harcılandığı ise önemli bir sorudur. Eğitim-öğretim sürecinin kapalı amaçlarından olan konunun yaşamla ilişkilendirilmesi, etik gelişimlerinde öğrencilere rehber olma, öğrenilenleri çevre ve ülke yararına kullanma gibi etkenler uzun zaman gerektiren çabalardır. Etik konusu da bu kültürlenme sürecinde eğitim-öğretim faaliyetlerin kapalı amaçları arasında yer almaktadır. Hayatın her sürecinde ve her disiplin içerisinde yer alan etik problemler (Clarkeburn, 2002) ve bunlarla başa çıkma yolları birçok bilim dalı içerisinde tartışılır olmuştur. Etik dediğimiz olgu insan haklarından tutun da çevre tabanlı etkinliklere kadar geniş bir yelpaze de incelenmektedir. İncelemelere paralel olarak çıkan sonuçların da günlük hayat içerisinde uygulama alanında işe koşulması söz konusudur. Bu bildiri günlük hayat ve eğitim içerisinde bilgisayar kullanımının etik konuları üzerinde yoğunlaşmıştır.

Hangi çalışma alanı olursa olsun etik bir bakış açısı kazanmak o alanda bilgi ve beceri sahibi olmaktan daha fazla çaba gerektirir. Bireyleri belirgin bir etik yaklaşımı ile donatmak önemlidir. Etik bilgisi ile donatılmanın yanı sıra bireylere öğrendiklerini uygulama fırsatı da verilmelidir. Böylesi zor bir süreçten geçecek olan “etik bir duruş” kazandırma, ancak çocukluğun ilk evrelerinde verilmeye başlanırsa başarılı olabilir. Bireylerin etik bilinciyle donatılmaları hem aile ve çevrenin hem de öğretmenlerin en temel yükümlülükleri arasındadır. Vakitlerinin çoğunu ailelerinin yanında değil de öğretmenlerinin yanında geçiren öğrencilerin, kendi öğretmenlerini model almaları kaçınılmazdır. Bu nedenle öğretmenlerin etik duruşları çok daha fazla önem kazanır. Winston (1995) tarafından da belirtildiği gibi öğrencilerde oluşturulacak olan olumlu etik davranışlar öğrenci-öğretmen etkileşiminin bir sonucudur. Öğretmenlere ise bu duruş aldıkları dört yıllık eğitim süresince kazandırılmalıdır. Kienzler (2004) yetenekli öğretmeni etik değerleri yüksek olan kişi olarak tanımlarken, bu tarz öğretmenlerin öğrencilerinin öğrenmelerinde onlara yardımcı olan ve sosyal çevreyi göz ardı etmeyen kişi olarak nitelendirir.

Her ne kadar etik konusunda sözel olarak kabul gören birçok nokta varsa da uygulamada ciddi sorunlar olduğu görülmektedir. Branstetter ve Handelsman (2000) tarafından araştırma/öğretim görevlileri (N=265) üzerinde

yapılmış bir araştırmaya göre, araştırma görevlilerinin sözel olarak etik olmayan davranışlara karşı oldukları gözlemlenirken, uygulamada kendilerinin de bu tarz davranışlar sergiledi ortaya çıkmıştır. Aynı durum Clarkeburn (2002) tarafından hazırlanan çalışmada da gözlemlenmiş, kişilerin etik konusunda düşünceleri ve uygulamaları arasında fark olduğu gözlemlenmiştir. Prior, Rogerson ve Fairweather (2002) çalışmalarında 170 bilişim uzmanını incelemişler ve en temel bulgu olarak uzmanların etik konusunda bilgili olduklarını fakat uygulamada halen problemleri bulunduğunu tespit etmişlerdir. Etik konusunda daha detaylı çalışmalar yapılmış ve etik duruşu etkileyebilecek faktörler ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Örneğin; Sankaran ve Bui (2003) tarafından yapılan etik ve öğrenci karakteristikleri arasında ilişki çalışmasında ($N=345$) etigin yaşla beraber olumlu olarak geliştiği ve cinsiyetin fark yaratmadığı ortaya çıkmıştır.

ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu çalışma uzun sürecek olan bir araştırmanın ilk adımı niteliğini taşımaktadır. Çalışma dört yıllık lisans eğitimleri süresince “Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi (BÖTE)” bölümü öğretmen adaylarının teknoloji ile ilgili etik duruşlarının nasıl değişip geliştiğini anlamak amacıyla yapılmaktadır. Çalışma içerisinde 2005–2006 yılında Başkent Üniversitesi Eğitim Fakültesi “Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi” bölümünde 1.sınıfa kayıtlı olan öğrencilerin dört yıl boyunca izlenmeleri amaçlanmaktadır. İlköğretim 4. sınıfta resmi olarak, çok daha önceki yıllarda ise ilgiden kaynaklanan nedenlerle bilgisayar ile tanışan bireylerin oluşturdukları etik duruş sonraki yıllarda teknolojiye yaklaşımını doğrudan etkileyecektir. Bu nedenle bu yaş grubunda teknoloji konusunda öğretmenlik yapacak olan “Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi” bölümü öğretmen adaylarının teknoloji ve etik konusundaki görüşleri ayrı bir önem kazanmaktadır. Ayrıca hedef kitle olan BÖTE öğrencilerinin öğretmen olduklarında taşıyacakları bir diğer misyon ise okul öğretmenlerine ve yöneticilerine teknolojiyi kullanmada ve eğitime bütünleştirmelerinde yardımcı olmaktır. Bu nedenle BÖTE öğrencilerinin teknoloji konusundaki etik duruşları diğer öğretmen ve yöneticileri doğrudan etkileyecektir.

ARAŞTIRMANIN ÖRNEKLEMİ

Bu çalışma içerisinde 2005–2006 öğretim yılında Başkent Üniversitesi Eğitim Fakültesi “Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi” bölümü birinci sınıf öğrencilerinden güz ve bahar dönemlerinde dört kredilik “Eğitimde Bilgi Teknolojileri I ve II” derslerine kayıt yaptırmış öğrenciler incelenmiştir. Çalışmaya güz dönemi sonunda 42, bahar dönemi sonunda ise 45 öğretmen adayı gönüllü olarak katılmıştır. Katılımcıların yaş ortalaması 20.86 ve standart sapması 1.49’dur. Örneklemin demografik özellikleri Tablo 1 içerisinde özetlenmektedir.

Tablo 1. Çalışma örnekleminin demografik bilgileri

Dönem	Cinsiyet		Toplam	Yaş Grubu							Toplam
	Erkek	Kadın		19	20	21	22	23	24	25	
Güz	22	19	41	9	14	9	3	3	1	1	40
Bahar	25	19	44	6	11	11	10	2	3	1	44
Toplam	47	38	85	15	25	20	13	5	4	2	84

“Eğitimde Bilgi Teknolojileri I ve II” dersleri öğretmen adayları, teknoloji konusunda ilk olarak aldıkları dersler olması nedeniyle ayrı bir önem taşımaktadır. Ders haftada 5 saat olmak üzere daha çok uygulamaya yönelik işlenmektedir. Ders içerisinde temel bilgi ve iletişim teknolojilerinin bilgi, beceri ve yeteneğinin kazandırılmasının yanında her iki ders içerisinde kısa da olsa bir “teknoloji etiği” konusu işlenmektedir.

ARAŞTIRMA DESENİ VE ÖLÇEK

Araştırma uzun süreli ve deneysel olmayan bir çalışmanın ilk adımları niteliğini taşımaktadır. İlk adım içerisinde güz ve bahar dönemleri sonunda öğrencilere daha önce geliştirilmiş geçerlilik ve güvenilirlik analizleri yapılmış olan “Uygunsuz Bilgisayar Kullanımı Davranışları” ölçeği uygulanmıştır. Namlu ve Odabası (2005) tarafından geliştirilen bu ölçeğin ilk güvenilirlik katsayısı 0.962 olarak hesaplanmıştır. Orijinal ölçeğin beş alt faktörü; fikri mülkiyet (intellectual property), sosyal etki (social impact), güvenlik ve kalite (safety and quality), İnternet kullanımı (net integrity) ve bilgi doğruluğudur (information integrity).

Ölçek toplam 80 soru içermektedir. Ölçüt olarak 5li Likert tipi ölçütlendirme kullanılmıştır. Ölçek belirtilen davranışın öğrenci için “hiç uygun” olmadığını (1) ya da “çok uygun” olduğunu (5) göstermektedir. Bu nedenle bir maddenin ortalamasının artması olumsuz olarak yorumlanmalıdır. Ölçek maddelerinin yanı sıra ayrıca demografik olarak yaş ve cinsiyet verileri de toplanmıştır.

Çalışmanın güz döneminde toplanan verilerinin güvenilirlik analizi yapıldığında Cronbach Alpha katsayısının 0.958, bahar döneminde toplanan verilerinin güvenilirlik analizi yapıldığında ise Cronbach Alpha katsayısının 0.968 olduğu görülmektedir. Bu veriler ışığında çalışmada kullanılmış olan ölçeğin güvenilir olduğu söylenebilir.

ARAŞTIRMA BULGULARI

İki dönem içerisinde toplanan verilerden bazılarının dönemlere ve cinsiyetlere göre ortalama ve standart sapmaları Tablo 2 içerisinde sunulmaktadır.

Tablo 2. Çalışma anketinin maddeleri ve temel istatistiksel verileri

Madde	Dönem	Ort. (N=42)	S.S.	Cinsiyet	Ort. (N=38)	S.S.
1. Kopya yazılım kullanma	Güz	2,69	1,17	Erkek	2,84	1,15
	Bahar	2,83	1,18	Kadın	2,82	1,22
2. Kendine ait olmayan - kullanım hakkı olan bilgisayarlarda, donanım aygıtlarına kasıtlı olarak zarar verme	Güz	1,33	0,84	Erkek	1,24	0,49
	Bahar	1,14	0,41	Kadın	1,34	0,87
3. Kişisel çıkarlar için bilgisayarın yazılım ya da donanımına zarar verme	Güz	1,38	0,79	Erkek	1,24	0,49
	Bahar	1,26	0,62	Kadın	1,50	0,92
4. Sahibinin izni olmadan harddiskindeki (sabit diskindeki) verileri kopyalayarak alma	Güz	1,40	0,79	Erkek	1,53	0,83
	Bahar	1,43	0,83	Kadın	1,42	0,85
7. Haber grubuna reklam amaçlı e-posta gönderme	Güz	2,38	1,30	Erkek	2,13	1,14
	Bahar	1,80	0,96	Kadın	2,16	1,26
8. Cep telefonlarına reklam amaçlı e-posta gönderme	Güz	2,33	1,20	Erkek	1,95	1,13
	Bahar	1,59	0,98	Kadın	2,11	1,22
13. Kasıtlı olarak virüslü e-posta gönderme	Güz	1,20	0,60	Erkek	1,30	0,61
	Bahar	1,26	0,74	Kadın	1,27	0,80
18. Kişisel çıkarlar için başkalarının bilgisayarlarına girme	Güz	1,62	1,14	Erkek	1,61	1,12
	Bahar	1,50	1,08	Kadın	1,63	1,19
29. Başkalarının yaptığı çalışmalarını kaynak göstermeden kullanma	Güz	1,50	0,74	Erkek	1,61	0,71
	Bahar	1,76	0,95	Kadın	1,63	0,88
31. Bedeli ödenmemiş yazılım kopyalayarak kullanma	Güz	2,29	1,40	Erkek	2,39	1,34
	Bahar	2,51	1,24	Kadın	2,42	1,34
35. Başkalarının hazırladığı programları kırarak kullanma	Güz	1,69	1,00	Erkek	1,95	1,16
	Bahar	1,95	1,18	Kadın	1,68	1,04
42. Bilgisayarı yalan bilgi yaymak için kullanma	Güz	1,14	0,41	Erkek	1,34	0,58
	Bahar	1,42	0,80	Kadın	1,26	0,76
45. Şiddet içerikli bilgisayar oyunlarını çocuklara oynatma	Güz	1,50	0,80	Erkek	2,05	1,16
	Bahar	1,69	1,13	Kadın	1,26	0,64
46. Şiddet içerikli film	Güz	1,55	0,86	Erkek	1,95	1,11

II. Ulusal Uygulamalı Etik Kongresi Bildiriler Kitabı

Madde	Dönem	Ort. (N=42)	S.S.	Cinsiyet	Ort. (N=38)	S.S.
CD'lerini çocuklara izletme	Bahar	1,54	0,96	Kadın	1,21	0,52
50. Web sitelerinde, dialer programları başka bir program gibi gösterilerek ya da otomatik olarak ziyaretçinin bilgisayarına kurdurma	Güz Bahar	1,55 1,33	0,80 0,61	Erkek Kadın	1,71 1,29	0,83 0,56
54. Web sitesi yöneticilerinin, ellerindeki kullanıcı kayıtlarını başka kişilere dağıtması	Güz Bahar	1,37 1,65	0,76 1,10	Erkek Kadın	1,76 1,24	1,21 0,64
59. Başkalarının hazırladığı sitelere zarar verme(bilgisayar korsanlığı)	Güz Bahar	1,36 1,23	0,72 0,57	Erkek Kadın	1,53 1,13	0,83 0,41
66. Site tanımlarını arama motoruna yanlış verme	Güz Bahar	1,38 1,21	0,53 0,41	Erkek Kadın	1,47 1,13	0,55 0,34
68. Lisanslı program CD'lerini kopyalama	Güz Bahar	2,17 2,42	1,36 1,32	Erkek Kadın	2,71 2,00	1,41 1,20
71. mp3 müzik dosyalarını 24 saatten uzun süre kişisel bilgisayarda tutma	Güz Bahar	2,88 2,80	1,51 1,45	Erkek Kadın	3,47 2,42	1,46 1,26
72. mp3 müzik dosyalarını internetten dağıtma	Güz Bahar	2,79 2,78	1,44 1,49	Erkek Kadın	3,21 2,50	1,49 1,35
73. mp3 müzik dosyalarını CD'ye basarak dağıtma	Güz Bahar	2,43 2,73	1,39 1,44	Erkek Kadın	2,74 2,42	1,58 1,28
74. Sohbet odalarında yalan bilgiler verme	Güz Bahar	1,93 2,16	1,27 1,37	Erkek Kadın	2,16 2,03	1,34 1,38
77. Okulun bilgisayar laboratuvarında bulunan araç-gereçleri kendi çıkarları için kullanma	Güz Bahar	1,41 1,90	0,80 1,13	Erkek Kadın	1,73 1,49	1,19 0,76
80. Bilgisayarda başkasına ait olan dosyaları silme	Güz Bahar	1,45 1,35	0,91 0,72	Erkek Kadın	1,68 1,18	1,06 0,45

Elde edilen veriler ışığında ilişkili iki örneklemin ölçek maddelerinin ortalaması arasındaki farkın anlamlı bir şekilde farklı olup olmadığını tespit için dönemler arası (güz-bahar) ve cinsiyetler arası (erkek-kadın) ilişkili örneklem t-testi (paired samples t-test) uygulanmıştır.

Dönemlere göre yapılan ilişkili örneklem t-testi sonuçlarına göre Tablo 3 içerisinde sunulan maddeler üzerinden dönemsel farklar bulunmaktadır. Madde açıklamaları için Tablo 2 içerisine bakınız.

Tablo 3. Güz ve bahar dönemlerine ait verilerin ilişkili örneklem t-testi sonuçları

Madde Numarası	Dönem	N	Ort.	S.S.	t	p
7	Güz	42	2,38	1,30	2.322	0.025
	Bahar	42	1,80	0,96		
8	Güz	42	2,33	1,20	2.818	0.007
	Bahar	42	1,59	0,98		
77	Güz	41	1,41	0,80	-2.127	0.040
	Bahar	41	1,90	1,13		

Tablo 3 içerisinden de anlaşılabilceği gibi öğretmen adayları bahar dönemi içerisinde reklâm amaçlı e-posta ya da cep telefonu mesajı kullanmayı daha uygunsuz bulmuşlardır. Buna neden olarak da geçen zaman içerisinde bu tarz uygulamalarda görülen artıştır. Buna ek olarak, bahar döneminde öğretmen adayları “okulun bilgisayar laboratuvarında bulunan araç-gereçleri kendi çıkarları için kullanma” maddesini güz döneminden daha fazla uygun bulmaya başlamışlardır.

Cinsiyetlere göre yapılan ilişkili örneklem t-testi sonuçlarına göre Tablo 4 içerisinde sunulan maddeler üzerinden cinsiyetlere göre farklar bulunmaktadır. Madde açıklamaları için Tablo 2 içerisine bakınız.

Tablo 4. Cinsiyetler üzerinden yapılan ilişkili örneklem t-testi sonuçları

Madde Numarası	Cinsiyet	N	Ort.	S.S.	t	p
45	Erkek	37	2,05	1,16	3.635	0.001
	Kadın	37	1,26	0,64		
46	Erkek	37	1,95	1,11	3.586	0.001
	Kadın	37	1,21	0,52		
50	Erkek	37	1,71	0,83	2.249	0.031
	Kadın	37	1,29	0,56		
54	Erkek	37	1,76	1,21	2.220	0.033
	Kadın	37	1,24	0,64		
59	Erkek	37	1,53	0,83	2.745	0.009
	Kadın	37	1,13	0,41		
66	Erkek	37	1,47	0,55	2.830	0.007
	Kadın	37	1,13	0,34		
68	Erkek	37	2,71	1,41	2.148	0.038
	Kadın	37	2,00	1,20		
71	Erkek	37	3,47	1,46	3.290	0.002
	Kadın	37	2,42	1,26		
80	Erkek	37	1,68	1,06	2.431	0.020
	Kadın	37	1,18	0,45		

Gerek “şiddet içerikli bilgisayar oyunlarını çocuklara oynatma” gerekse de “şiddet içerikli film CD’lerini çocuklara izletme” konularında kadınların daha hassas oldukları görülmektedir. Bilgisayarda web sitesi ya da şifre kırma işlemini gerçekleştirmek konusunda da kadınların erkeklere göre daha hassas oldukları görülmektedir.

SONUÇLAR VE ÖNERİLER

İlk olarak dikkati çekilmesi gereken nokta öğretmen adaylarının kopya yazılım kullanma konusundaki kararsızlıklarıdır. Bu madde ile ilişkili puanlar “uygun değil” ve kararsız arasında değişmektedir. Bu durumun en basit açıklaması yazılımların yüksek fiyatları karşısında öğretmen adaylarının kendilerini rahatsız etse de kullanmaya devam etmeleridir. Bu durum literatür ile paralellik göstermektedir (Branstetter ve Handelsman; 2000, Clarkeburn; 2002 ve Prior, Rogerson ve Fairweather; 2002). Bu maddeye paralel olan “bedeli ödenmemiş yazılım kopyalayarak kullanma” ve “lisanslı program CD’lerini kopyalama” konularında da öğretmen adaylarının bir ikilem içinde kaldıkları görülmektedir.

Öğretmen adaylarının ikilem içerisinde kaldıkları diğer bir nokta ise müzik dosyaları olan mp3 dosyalarının kullanımınıdır. “mp3 müzik dosyalarını 24 saatten uzun süre kişisel bilgisayarda tutma”, “mp3 müzik dosyalarını internetten dağıtma” ve “mp3 müzik dosyalarını CD’ye basarak dağıtma” hususlarında öğretmen adayları durumu uygunsuz ya da kararsız olarak nitelendirmektedirler.

Öğretmen adayları gerek yazılımlara gerekse de donanımlara zarar verme konusunda hem fikir olarak bu durumu uygunsuz olarak göstermişlerdir. Bu duruma paralel olarak virüsle zarar verme, izinsiz girişlerde bulunma, reklâm bombardımanı ile kişileri rahatsız etme durumları öğretmen adayları tarafından tasvip edilmemiştir.

Genel bir sonuç yazmak gerekirse, öğretmen adayları hali hazırda kendilerinde kullanmakta olduğu yazılımlar ve müzik dosyaları konusunda

etik duruş olarak kararsız kalmakta, oysa iş yazılıma, donanıma ya da bireye zarar vermek olduğunda durumu uygunsuz olarak nitelenebilir.

Bu durum karşısında ilk olarak öğretmen adaylarına lisanslama konusunun detaylı ve uygulamalı olarak öğretilmesi gerekmektedir. Lisanslamanın önemi, uygunsuz davranışların cezalandırılma mekanizmaları, fikir ve mülkiyet haklarına saldırının ekonomik ve ahlaki boyutları gibi konulara vurgulanarak işe koşulmalıdır. Bu özelliklerin kazandırılması için başta öğretim elemanları olmak üzere bilişim sektöründeki herkes bilinçlendirilmeli ve uygunsuz davranışlara mesafeli durmalıdır.

Kaynakça:

- Branstetter, S. A. & Handelsman, M. M. (2000) "Graduate Teaching Assistants: Ethical Training, Beliefs, And Practices," *Ethics & Behavior*, sayı: 10(1), s. 27-50.
- Clarkeburn, H. (2002) "The Aims and Practice of Ethics Education in an Undergraduate Curriculum: Reasons for Choosing a Skills Approach," *Journal of Further and Higher Education*, sayı: 26(4), s. 307-315.
- Crosthwaite, J. (2001) "Teaching Ethics and Technology – What Is Required?," *Science & Education*, sayı: 10, s. 97-105.
- Kienzler, D. S. (2004) "Teaching Ethics Isn't Enough: The Challenge of Being Ethical Teachers," *Journal of Business Communication*, sayı: 41(3), s. 292-301.
- Moor, J. H. (n.d.) "What Is Computer Ethics?" En son erişim tarihi: 11-09-2006, URL: http://www.southernct.edu/organizations/rccs/resources/teaching/teaching_mono/moor/moor_definition.html
- Namlu, A. G. & Odabasi, H. F. (2005) "Unethical Computer Using Behavior Scale: A Study of Reliability And Validity On Turkish University Students," *Computer & Education*.
- Prior, M., Rogerson, S. & Fairweather, B. (2002) "The Ethical Attitudes of Information Systems Professionals: Outcomes of an Initial Survey," *Telematics and Informatics*, sayı: 19, s. 21-36.
- Sankaran, S. & Bui, T. (2003) "Relationship between Student Characteristics and Ethics: Implications for Educators," *Journal of Instructional Psychology*, sayı: 30(3), s. 240- 253.
- Winston, K. (1995) "Teaching ethics by the case method," *Curriculum and Case Notes*. President and Fellows of Harvard College Pres.

MEDYADA SİYASİ KAMUOYU ARAŞTIRMALARININ YAYIMLANMASININ ETİĞİ

Dr. Ali Eşref TURAN
Yönelim Araştırma

Özet: Medyada yer alan siyasi kamuoyu araştırmalarının yayımlanmasında etik dışı uygulamalara rastlanmaktadır. Öncelikle bu araştırmaların, araştırma teknik ve usullerine göre nesnel bir biçimde yapılmış olmaları gerekir. Araştırma yayımlanırken de nasıl yapıldığı, hangi araştırma kuruluşu tarafından kimin için yapıldığı açıklanmalıdır. Araştırmanın veri toplama yolu olmayan oy pusulası veya anket formu yayımlama, sandık koyma, verilen telefon numarasını arama, kısa mesaj gönderme, elektronik posta adresine birşey gönderme ya da internet sitesindeki ankete katılma gibi yollarla gerçekleştirildiği söylenen etkinlikler araştırma olarak sunulmamalıdır. Tekniğine ve usulüne uygun yapılmış araştırmalar da özen göstererek yayımlanmalıdır.

Anahtar sözcükler: araştırma, etik, kamuoyu, medya, siyaset

Abstract: When public opinion polls are being published in the media, sometimes unethical practices are seen. First of all these surveys should have been conducted objectively in line with research techniques and procedures. When being published; information should be given about its design, the researcher and for whom the research was done. The activities in which the data was collected through the forms published in the media, ballot-boxes, calling the given telephone numbers, sending short messages, e-mails, internet which are not the ways of collecting data in a research, should not be presented as research. And the research conducted according to the techniques and procedures should be published with due care.

Keywords: research, ethics, public opinion, media, politics

Siyasi kamuoyu araştırmalarının medyada yayımlanması ya da haber yapılması ele alınırken, Habermas'ın belirttiği gibi sadece günlük dilde kullanılmayıp daha kesin tanımlamalar bulmaktan aciz siyaset, toplumbilim gibi bilim dallarında da kullanılan ve 1965 yılında Childs tarafından elli civarında tanımının varlığı belirlenmiş olan “kamuoyu”nun (Noelle-Neumann. s.82-3) ne olduğuna girilmeyecek, hatta olup olmadığına (Bordieu 1995, s. 177-88) da bakılmayacaktır. Söz konusu araştırmalar yayımlanırken, haber yapılırken yaşanan etik sorunlar üstünde durulacaktır. Sorunların olması demek, her araştırmada ya da her araştırmanın yayımlanmasında sorun olduğu anlamına gelmez. Bir iletişim akademisyeninin kitabının girişinde “... araştırma sonuçlarının medya kuruluşları yoluyla hedef kitleye ulaştırılması sırasında yönlendirme amacıyla hareket edildiği düşünülmüştür.” (Güz, 2005, s. 5) gibi ön yargı ve dayanaksız genellemelere katılmak olanaksızdır. Sonuçları beğenmeyen siyasetçilerin bir kanıt göstermeden araştırmaları ahlaki olmamakla suçlamaları ise burada ele alınacak bir husus değildir.

Bazen “kamuoyu yoklaması” da denilen “kamuoyu araştırmaları” kamuoyunu ilgilendiren konularda, ana kitle içinden seçilen temsilî niteliği bulunan bir örnek kitleye dahil kişilerin fikirleri, görüşleri, eğilimlerine ilişkin verilerin sistematik ve nesnel biçimde toplanıp çözümlenmesidir. Medya zaman zaman kamuoyu araştırmalarına yer vermektedir. Kamuoyu araştırmaları medyada haber, gazetelerde dizi yazı olarak yer almanın dışında; gazete ve dergilerdeki köşe yazıları, televizyon veya radyo yorumcuları ve konukları tarafından da ele alınmaktadır. Bu kamuoyu araştırmalarının büyük

kısımının konusu siyaset olmaktadır. Siyasi konularda da ağırlık, hangi partinin ne kadar oy alacağına ilişkin araştırmalardadır.

Medyada yayımlanan araştırmaların medya ile yapılmaya/yaptırma açısından ilişkisi üç türlü olmaktadır: medya kendisi yapmakta, yaptırmakta veya başkalarının yaptırdıklarını yayımlamaktadır. Dördüncü bir durum da vardır: gazetenin yapıtıp yaptırmadığı belli olmayan araştırmalar.

Siyasi kamuoyu araştırmaları medyada yayımlanırken yaşanan etik sorunlar, Kuçuradi'nin genel olarak gazetecilikteki etik sorunlara ilişkin olarak sorduğu üzere, insan uğraşlarının diğer alanlarında ve genel olarak yaşamda karşılaşılan etik sorunlardan türce farklı mıdır? (Kuçuradi, s. 31) Öz olarak değildir. Ama etkinin yayılma alanı açısından fark vardır. Buradaki etik dışı davranış çok geniş bir kitleyi etkiler ve “kamuoyu oluşturma”ya gidebilir.

Medya kuruluşlarının her biri, herşeyden önce birer işyeri olduğuna göre etik konusuna eğilinmeye başlandığında, önce genel olarak iş ahlâkı akla gelmektedir. Ama bu işyerleri, uğraşları itibariyle iletişim sağlayan yerler oldukları için bu mesleğin ahlâkı, yani medya etiği özel olarak işin içine girmektedir. Medyaya araştırma yapan kuruluşlar da birer işyeridir. Buralarda da araştırma etiği söz konusudur. Yani konuya genel normlar, insan uğraşlarının diğer alanlarına paralel olarak iş/meslek etiği sorunları açısından bakıldığında medya etiği ve araştırma etiği ile karşılaşılmaktadır. Araştırmaların yayımlanması sürecinde bunlar ayrı ayrı da gündeme gelebilir, birlikte iç içe de olabilirler. Ama nasıl olurlarsa olsunlar, eğer medyada yer alan haber veya dizi ya da yorum, kamuoyu araştırması ile ilgiliyse, kamuoyu araştırmalarının yayımlanması etiği gündeme gelmektedir.

Bazı medya kuruluşları araştırmacıların işi olan araştırmayı kendileri yapmaya kalkışmaktadır. Üstelik de bunu yaparken, “kamuoyu araştırması” adı altında araştırmayla ilgisi olmayan bazı etkinliklerde bulunmaktadır. Bunlardan biri gazete ve dergilerde “form”, “anket” ya da “oy pusulası” yayımlamaktır. İsteyenler bunu doldurur gönderir. Sonuçlar da “araştırma bulgusu” olarak yayımlanır! Bir başka uygulama bazı yerlere sandık koyup gelene geçene oy atırmak ya da bir konudaki görüşlerini yazdıkları, işaretledikleri bir kağıdı sandığa atırmaktır. Telefon numarası verip, o numaraya telefon edilerek görüş bildirilmesi istenen durumlarda olmaktadır. Bu bazen cep telefonuyla kısa mesaj isteme biçimini de almaktadır. “Anket”e e-postayla katılım istendiği de görülmektedir. Bazen de internet sitesine girilerek orada bulunan anketin doldurulması istenmektedir. Bunların hiçbiri araştırma değildir. Çünkü araştırmada anket uygulanacak kişiyi araştırmacı; araştırma tekniklerinin gereğine göre, bir örnekleme planı çerçevesinde kendisi seçer. Araştırma usulüne uygun bir örnekleme ile yapıldığı için örnek kitleye ait sonuçlardan, ana kitleye ilişkin genellemeler yapılabilir. Anketin kendisi talip olan kişiye uygulandığı etkinlik, araştırma değildir. “Araştırmalarda insanlara sorular soruluyor. Biz de bir biçimde insanlara sorular sorarız. Cevapları da araştırma sonucu olarak sunarız.” düşüncesiyle yapılan etkinlikler “araştırma” olamaz. Dolayısıyla bu tür yollarla derlenen bulguların araştırma olarak sunulması doğru değildir. Bu tür etkinlikler medya okur ya da izleyicilerinin, kamuoyunun eğilimlerini bilmesini olanaklı kılmamaktadır. Aksine gerçek ölçümün bulgularına dayanmayan kanaat oluşmasına yol açmaktadır. Böyle olunca yapılan şey, Kuçuradi'nin terimleriyle bilinçli ya da bilinçsiz olarak, kamuoyunun belirli bir konu hakkında belirli bir andaki görüşüne, fiilen olandan daha başka bir “değer atfetme ve değer biçme” (Kuçuradi 2000, s. 29-30) değil midir? Bu eylemin bilinçli ama bilgisizce yapıldığı durumlar da vardır. Kendilerine 723 621 oy pusulasının geldiğini söyleyen bir gazetenin mensupları “Anketin

“bilimsellik” iddiası yok. Ancak katılım, bilimsellik iddiası taşıyan anketleri en az 20’ye katladığı için ‘en gerçekçi anket’ olduğu konusunda elbette iddialıyız.” diye yazmışlardır. Gerçek araştırma, araştırma usul ve tekniklerine uygun olarak yapılır. Bu yol araştırmaya bilimsel zemin sağlar. Dolayısıyla eğer gerçek araştırmadan söz edilecekse, o bilimsel temele oturan araştırmadır. Araştırmalar kıyaslanırken de kullanılan kıstaslar arasında “katlamak” diye bir kıstas yoktur. İyi bir araştırmacının değerlendirme kıstasları geçerlilik ve güvenilirliktir.

Medya araştırma olmayan etkinliklere “araştırma” demekle kalmamakta, referandum olmayan etkinliklere de “referandum” diyebilmektedir. Bir gazete “anket” dediği bir form yayımlayarak, formu aynı zamanda internet sitesine koyarak bir “referandum” düzenlemiştir. İnternette yararlanılan anketi internet yoluyla göndermiş olacaktı. Gazetede yer alan formların ise doldurulup referandum sandıklarına atılması istenmiştir. Sandıkların buldukları yerler gazete başbayileri, bir benzin istasyonu zincirinin gazete satanları, İstanbul’daki bir alışveriş merkezi ve bir kitapçı-kirtasiyeci zincirinin dükkanları idi. Bu etkinliğin herşeyden önce bir araştırma olmadığı ortadadır. Çünkü eylem araştırmacının anket uygulanacak kişiyi seçmesi kuralına aykırıdır. Bu bir referandum da değildir. Çünkü referandum “halkoylaması” demektir. Halkoylaması yapılacak konuya ilişkin araştırma yapılabilir. Ama o bir araştırmadır. Ona referandum denemez. Dönemin genel yayın yönetmeni, bu etkinliği gazetede duyururken “Türkiye’yi temsil ettiği varsayılan küçük bir örneklemden yola çıkılarak yapılan anketler” yerine gazetesinin referandumlar uygulamasının aynı mantıktan yola çıkmakla birlikte, bu kez örneklemini tüm ülkeye yaymayı hedeflediğini yazmıştır. Bu projedeki sorunlar, araştırma olmayan bir etkinlikte araştırmaya ilişkin bir terim olan anketin kullanılmış olması ve referandum olmayan bir etkinliğe referandum denmiş olmasından ibaret değildir. Projeyi yöneten ve anketi hazırladığı açıklanan kişi kamuoyuna “araştırmacı” olarak sunulan biridir. Bir araştırmacı, araştırmayla muğlak bir biçimde ilişkilendirilen ama araştırmayla ilgisi olmayan bir projede nasıl yer alır? İşin bir başka yönü de konu ile kişinin bağıdır. Referandumun konusu bir partinin liderinin kim olmasındır. Adı geçen “araştırmacı” da bu partide daha önce üst düzey yöneticilik yapmıştır.

Yapılan bir etkinliği olduğundan başka türlü sunmanın tek örneği referandum olmayan şeye referandum denmesinden ibaret değildir. Bir başka örnek, seçim öncesinde seçmen eğilimleri ile ilgili araştırmacının bulguları açıklanırken “Bu araştırma sonucu değil, seçim sonucudur” türü başlıklar atılmasıdır. Böyle olunca bir araştırmacının amacının tahmin olduğu göz ardı edilmektedir.

İster medya için özel olarak yapılmış olsun, ister başka bir yer için yapılmış olup da medyada yer alsın; medyada araştırmalar yayımlanırken yaşanan sorunlar vardır. Bu sorunlar sadece araştırmacının yayımlanma biçimiyle ilgili olmayıp araştırma tasarımı ile de ilgili olabilmektedir.

Bazen yayımlanan araştırmacının gazete tarafından mı yaptırıldığı belli olmamaktadır. Araştırma gazetesinin manşetinden verilmekte, gazete tarafından yaptırılıp yaptırılmadığına ilişkin bir bilgi yer almamaktadır. Dolayısıyla ortaya gazetesinin mi yaptırdığı, çok müşterili bir araştırma mı olduğu ya da bir başka kuruluş için mi yapılmış olduğu belli olmayan araştırmalar çıkmaktadır.

Medyada en çok yer alan araştırmalar, medya dışındakiler tarafından yaptırılmış araştırmalardır. Ama çoğu kez bu araştırmaların kimin için yapıldığı belli değildir. Araştırma yaptığını söyleyen biri ana haber bülteninde televizyon ekranına çıkıp sonuçları açıklamakta ama kimin için yapıldığını söyleyemeyeceğini belirtmektedir! Bir köşe yazarı masasına konan araştırma

sonuçlarından söz edebilmektedir. Önünde gazetelere yansımamış iki araştırma durduğunu söyleyerek yazı yazarlar vardır. Hangi araştırma kuruluşu tarafından yapıldığı belirsiz araştırmalar da yayımlanmaktadır. Bazen de bir araştırma kuruluşu ismi verilmektedir. Ama onu bilene rastlanmamaktadır.

Araştırmayı yaptıranın, yapanın belli olmaması dışında, araştırmaya ilişkin gerekli teknik bilgilerin verilmemesi ya da muğlak olarak verilmesi de sıkça rastlanan bir durumdur. Araştırmanın hangi kitleyi temsil ettiği yani ana kitlesinin kim olduğu, örnek kitle büyüklüğünün ne olduğu, örneklemenin nasıl yapıldığı, hata payı hesaplanıp hesaplanamayacağı, alan çalışmasının ne zaman gerçekleştirildiği, nerelerde yapıldığı, bilginin yüzyüze görüşmeyle mi telefonla mı ya da bir başka yolla mı toplandığı ve ankette yer alan sorular da bilinmezler olarak kalabilmektedir. Eksik bilgilerle araştırmaların medyada yer alması, akla gelen soruları ortada araştırma olup olmadığına kadar götürülebilir. “Araştırma” denen şey varsa, onun usulüne uygun olarak yapılan bir çalışma mı olduğu yoksa kamuoyunu belirli bir yönde oluşturmaya yönelik, araştırmayla bağdaşmayan bir etkinlik mi olduğu sorusu gündeme gelebilir. Yani Türkiye Bilimler Akademisi’nin *Bilimsel Araştırmada Etik ve Sorunları* el kitabında sözü edilen “hiç araştırma yapmadığı halde veya yarım-yamalak verileri olarak çok uygun yöntemler kullanmış ve çok uyumlu veriler elde etmiş gibi sözde bir bilimsel makale” (2002, s. 39) olarak tanımladığına benzer “sözde bir araştırma” yapılıp yapılmadığı sorusunu gündeme getirebilir. Çünkü İngilizce’de yerleşmiş olan terimlerle “itekleme araştırmaları”, “sahte araştırmalar” da görülebilmektedir. Ama böyle olmayan araştırmaları, bu sıfatlarla nitelendirmelere de rastlanmaktadır. Bunlar da etik değildir. Böyle değerlendirmeleri rakip kuruluşların mensupları yapmaktadır. Bazen başkalarının yaptığı da görülmektedir.

Bir araştırmanın ana kitlesinin kim olduğu muğlak olarak sunulabilmektedir. Örneğin “Bir araştırmanın anketi sadece kentlerde mi uygulanmış, yoksa köylerde de uygulanmış mı?” sorusunun cevabı net olarak ortaya çıkmamaktadır. Dolayısıyla bulgular Türkiye’deki tüm seçmenlere mi ait yoksa kentlerdeki seçmenlere mi ait belli olmamaktadır. Bazen de ilginç açıklamalar olmaktadır. Bir seçim öncesinde bir televizyonun ana haber bülteninde spikerin yanına oturmuş, araştırma yaptığını söyleyen bir kişi son seferinde köyleri de yeterince ele aldıklarını söylemişti. Bu ne demektir? Seçimde oy verme niyetine ilişkin araştırmalarda daha önce köylerde yaşayan seçmenler örneklemeye dahil edilmemiş!

Bazen araştırmanın kaç kişiye anket uygulanarak gerçekleştirildiği net olmamaktadır. Bir seferinde bir araştırmanın bulguları yayımlanırken, gazetenin aynı günkü sayısında örnek kitle büyüklüğüne ilişkin birden fazla sayı yer almıştı.

Araştırmanın hata payı medyaya yansıyan araştırmalardaki sorunlardan biridir. Hata payıyla ilgili iki farklı sorun kümesi yaşanmaktadır. Bir sorun kümesi, sanki araştırmaların hata payı olmazmış gibi davranılması sonucu oluşmaktadır. Örneğin bir seçim sonuçları tahmini araştırmasında iki parti arasındaki fark hata payı sınırları içinde olmasına rağmen, birinin ötekini önünde olduğu sonucu yayımlanmaktadır. Bu kümede ele alınabilecek bir başka husus da bazı araştırma bulguları yüzde olarak sunulurken, virgülden sonra iki hane gidilmektedir. Yani sonuçlar onbinler hanesinde sunulmaktadır. Araştırmalar hatasız olmayacağına göre bulgular neden böyle sunulur acaba? Olduğundan daha hassas ölçümler olarak görünsünler diye mi? Hata payıyla ilgili ikinci sorun kümesi, usulüne uymadan hesaplanan hata paylarıdır. Bunların başında hata payı hesaplanamayacak durumlarda hata payı hesaplanması gelmektedir. Bir

araştırmanın örneklemeşinin tüm aşamaları olasılık örneklemeşini ile yapılmıyorsa hata payı hesaplanamaz. Sadece hesaplanabilecek olsaydı, kaç çıkardı diye bir alıştırma yapılabilir. Ama bu alıştırmanın sonucu yayımlanacak ise, alıştırma olduğunun belirtilmesi gerekir. Hata payı hesaplanan durumlarda örnek kitle büyüklüğü, araştırma bulgularına duyulacak güven düzeyi ve bir sorunun cevaplarının kaç şıktan oluştuğı göz önüne alınır. Sorunun cevabının kaç şıktan oluştuğı kaçı dağılım olduğunu gösterir. Çok sayıda partinin katılacağı bir seçimde kime oy verileceğine ilişkin bir araştırmanın hata payını ikili dağılım ile yani sanki seçime iki parti girecekmiş gibi hesap edip yayımlayanlar görölmektedir.

Bir araştırma yayımlanırken atılan başlığın, iç sayfalarda yer alan araştırma bulgularıyla ilgisi olmadığı da görölebilmektedir. Kıyaslanamayacak verilerin sanki kıyaslanabilirmiş gibi aynı grafiğe konduğı da rastlanan bir durumdur.

Araştırmaya ilişkin verilen bilgilerin eksikliği, muğlaklığı dışında araştırma tasarımıında yapılan yanlışlar da vardır. Bunlar da birer sorundur. Bu sorunların örnekleri uygun olmayan ana kitleler, yanlış sorular, daha önce değinilen yanlış hata payı hesaplarıdır.

Medyaya yansıyan araştırmalarda görölen sorunlardan biri de araştırmanın ana kitesinin, araştırma konusuna uygun olmamasıdır. Çoğunlukla yerel seçimlerin yıldönümlerinde gazetelerde, televizyonlarda yer alan ve “araştırma” denen çalışmalarda başarılı belediye başkanları ilan edilmektedir. Bu çalışmalarda değişik belediye sınırları içinde yaşayan seçmenlere aynı anket uygulanıyor. Seçmenlere kendi belediyelerinin başkanının da adının yer aldığı bir liste veriliyor ve bunlardan hangisini en başarılı bulduğı soruluyor. Örneğin değişik on kentte oturanlar tek bir ana kitle olarak tanımlanıyor ve karşılaştırılan örnek kitle büyüklüğü on kente dağıtılıyor. Yani on kenti kapsayan tek bir “araştırma” tasarımılanıyor. Anketleri cevaplayan insanlardan hiç gitmedikleri yerlerin belediye başkanlarını değerlendirmeleri de isteniyor. Verilen cevapların oranlarına göre başarılılar listesi yapılıyor ve on kentten birinin başkanı en başarılı ilan ediliyor. Eğer yukarıda sözü edilen on kentin belediye başkanlarından en başarılı olan bulunmak isteniyorsa, on kentin herbirinde ayrı bir araştırma yapılması gerekir. Yani tek bir araştırmanın anketlerinin bir kısmı on kentin herbirinde uygulanarak bu konu araştırılmaz. Çünkü her kentin sakinleri ancak kendilerinin içinde yaşadıkları kentin belediyesinin başkanını değerlendirebilirler. Bir soruyu o sorunun içeriğı hakkında bilgi sahibi olmayacak birine sormak anket sorusu tasarımı ilkelerine de uymaz. Bu durumda ortaya çıkan sonuç da kamuoyunun belirli bir konu hakkında belirli bir andaki görüşüne, fiilen olandan daha başka bir değer atfetme ve değer biçme değil midir?

Bazen sadece fiilen olana daha başka bir değer atfedilip değer biçilmiyor; önce fiilen olmayan bir durum yaratılıp sonra da ona değer atfedilmesi ve değer biçilmesi sağlanıyor. Bu eylem sorulmaması gereken soruların da sorulmasıyla gerçekleşmektedir. Siyasi konulardaki bir kamuoyu araştırmasında iktidar partisi için “Ekonomiyi nasıl yönetiyor?” sorusu sorulabilir. Çünkü iktidardaki partinin görevlerinden biri ekonomiyi yönetmektir. Ama bu soru ana muhalefet partisi için muhalefette bulunduğu döneme ilişkin olarak sorulabilir mi? Onun muhalefet partisi olarak ekonomiyi yönetme yetkisi mi vardır? Sadece ekonomiyi yönetmek değil; ülkenin dış politikasını ve savunma politikasını yönetmek, sosyal eşitsizliği azaltmak da tek başına iktidarda olmayı ya da iktidar ortağı olmayı gerektirir. Dolayısıyla bunlara ilişkin sorular da muhalefet partisi için sorulamaz.

Medyada yayımlanan araştırmalara ilişkin yine medyada yer alan değerlendirmeler de sorunlu olabiliyor. Burada köşe yazarlarının yorumları bir kenara bırakılıp akademisyenlerin yorumlarına bakılabilir. 2002 Genel Seçimlerinden birkaç gőn önce bir gazetede İstanbul'dan bir profesrőn yorumu yer aldı: "Bu arada da kendi deneyimlerime ve gözlemlerime dayanarak sylőyorum: Tőrkiye'de bir parti birden bire % 30'ların őrzerinde oy almaz. Bunu hiç sanmıyorum." Bir akademisyen bir araştırma karşsında kendi deneyim ve gözlemlerine başvurabiliyor! 2004 Yerel Seçimlerinden önce ise bir başka gazetede Ankara'dan bir akademisyenin yorumu yer aldı: "Kuşkusuz ki bu rakkamlar abartılı ... benim tahminim". Bu akademisyen de araştırmanın karşsına kendi tahminini koyuyor.

Kamuoyu araştırmalarının medyada nasıl yayımlanması gerektiğine ilişkin ortak norm oluşturulmuştur. Bir araştırmanın medyada nasıl yer alacağının kuralları; kısa adı İngilizce adındaki kelimelerin baş harflerinden oluşan ESOMAR, yani Avrupa Kamuoyu ve Pazarlama Araştırma Derneği (kurulurken adı böyle konmuştur, ama dőnya çapında faaliyet göstermektedir) ile Uluslararası Ticaret Odaları Birliği tarafından belirlenmiştir. Bu kurallara göre medyada kamuoyu araştırması yayımlanırken, araştırma bulgularının yanısıra araştırmayla ilgili belirli bilgilerin de verilmesi gerekmektedir. Eğer araştırma basılı bir yayın organında yani gazetede, dergide yayımlanıyorsa; araştırma kuruluşunun adı, araştırmanın ana kitlesi, örnekleme yöntemi, örnek kitle bőkklőęő, alan çalışması tarihi, bilgi toplama yöntemi ve anketin sorularının da yayımlanması gerekmektedir. Eğer araştırma görsel/işitsel medyada yani radyoda veya televizyonda yayımlanıyorsa; araştırma kuruluşunun adı, araştırmanın ana kitlesi, örnek kitle bőkklőęő ve alan çalışması tarihinin de belirtilmesi gerekmektedir. Gröldeęő gibi mecra farkından tőrő gereken bilgi değişmektedir. Eğer bir soru yöneltildiğinde "bilmiyorum" diyenlerin oranı, bulgunun yorumunu etkileyecek bőkklükte ise, bu oran da verilmelidir. Araştırma oy verme niyetine ilişkin ise, aynı durum "oy kullanmayacağım" diyenlerin oranı için de geçerlidir. Oy verme niyetine ilişkin araştırmada verilen oranların "bilmiyorum" ve "oy kullanmayabilirim/kullanmayacağım" cevaplarını içerip içermediği belirtilmelidir.

Değinilen kurallarda eksiklik vardır. Yer verilmesi gerektiği belirlenenler dışında, araştırmanın kim tarafından yaptırıldığı da açıklanmalıdır. Bu, araştırmanın okuyanlar ya da dinleyenler tarafından tam değerlendirilebilmesi için mutlaka gereken bir bilgidir. Normların dışında konuyla ilgili olarak geliştirilmiş öneriler de vardır. Araştırmanın kimin tarafından yaptırıldığı söz konusu önerilerde yer almaktadır. Örneğin ABD'deki Kamuoyu Araştırmaları Konseyi yukarıda değinilen kurallarda yer alan unsurların yanısıra araştırmanın kimin tarafından yaptırıldığının da, gazeteciler tarafından bir kamuoyu araştırmasını yayımlamadan önce sorulması gereken soru olduğunu açıklamıştır. Araştırmanın alanı, hata payı, soruların sırası da yer alması önerilen bilgiler arasındadır.

Kamuoyu araştırmalarının medyada yayımlanmasına ilişkin normlar, eksikleri olsa da vardır. Ama őrlkemizde bu normlara uymayanlar da vardır. Böyle olunca insanların bilme hakkına hale gelmektedir. İyice eleştirel bir yaklaşımla, Chomsky'nin ifadesiyle "bilgi edinme yolunun serbest ve açık olduğu demokratik toplum"un alternatifi ve halen yőrőrnlükte olan bilginin sıkı sıkıya ve kati suretle kontrol altında tutulduğu hakim demokrasi anlayışının (Chomsky 2005, s. vii-viii) bir yansımaları mı söz konusu? aplı'nın söz ettiği asıl amaçları kārlarını en yőksek dőzeye çıkarmak için çalışan bőkklő medya kuruluşlarının bulunduğu ortamın medyada çalışanları kişisel etik değerlerini uygulamaları açısından oldukça sınırlanmasının (aplı 2002, s. 10) kamuoyu

araştırmalarına yansımaları mı söz konusu? Yine Çaplı'nın söz konusu ettiği medyanın duyarsızlığı ve mesleki uygulamalardaki yetersizliği ve yanlışlarının kendilerine "araştırmacı" diyen bazılarında da bulunması mı söz konusu? Tepe'nin haberleştirmede etik sorunları ayırdığı üzere (Tepe 2000, s. 127-35), araştırmacının haberleştirilmesinde de araştırmayı haber yapan görevlinin ve haberin yayımlanmasına karar verenin etik sorunları var mıdır? Aynı biçimde "araştırma"yı yapanların etik sorunları var mıdır?

Konu etik olduğu için kamuoyu araştırmalarının sorunu yanları ele alınmıştır. Buradaki olumsuzluklardan sıyrılmış olarak gerçekleştirilen kamuoyu araştırmaları bilgi sağlar, kamuoyunu aydınlatır. Araştırmalarla geçmiş ve mevcut durum daha iyi açıklanabilir, gelecek daha iyi öngürülebilir.

Kaynakça:

- Bourdieu, P (1995) "Kamuoyu Yoktur", H. Tufan (hazırlayan), Kamuoyu Kimin Oyu?, İstanbul: Kesit Yayıncılık içinde s. 177-188.
- Chomsky, N (2005) Medya Denetimi, İstanbul: Everest.
- Çaplı, B. (2002) Medya ve Etik, Ankara: İmge Kitabevi.
- Güz, N. (2005) Haberde Yönlendirme ve Kamuoyu Araştırmaları, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kuçuradi, İ (2000) "Felsefe Etik ve 'Meslek Etikleri'", H. Tepe (yayına hazırlayan), Etik ve Meslek Etikleri – Tıp, Çevre, İş, Basın, Hukuk ve Siyaset, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu içinde s. 17-32.
- Noelle-Neumann, E. (1998) Kamuoyu: Suskunluk Sarmalının Keşfi, Ankara: Dost Kitabevi.
- Tepe, H (2000) "'Basın Etiği' ya da Basında Etik Sorunlar'", H. Tepe (yayına hazırlayan), Etik ve Meslek Etikleri – Tıp, Çevre, İş, Basın, Hukuk ve Siyaset, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu içinde s. 121-136.
- Türkiye Bilimler Akademisi (2002) Bilimsel Araştırmada Etik ve Sorunları, Ankara.

PİYASA TAHAKKÜMÜ VE TARTIŞMA ETİĞİ

Ömer TURAN

Central European University-Budapeşte, Sosyoloji ve Sosyal Antropoloji
Bölümü

Özet: Bu bildiri temel olarak Habermas'ın sistem entegrasyonu ve sosyal entegrasyon ayrımı çerçevesinde piyasa tahakkümünü nasıl anladığını tartışmakta ve Habermas'ın normatif bir öneri olarak sunduğu tartışma etiğinin (discourse ethics) piyasa tahakkümüne karşı ne derece güçlü bir alternatif oluşturduğu sorusuna yanıt aramaktadır. Habermas kapitalist modernleşme sürecini, araçsal aklın egemen olduğu sistem entegrasyonunun yaşama evreninin bütününe sirayet etmesi olarak değerlendirir. Gündelik hayat pratiklerinin giderek maliyetleri/fiyatları üzerinden düşünülmesi yani parasallaştırma süreciyle (monetarization), dilin öznelarası mecrasında gerçekleşen sosyal entegrasyonun alanı sistem entegrasyonu tarafından daraltılmaktadır.

Habermas sistem entegrasyonunun hayatın bütün alanlarına yayılarak onları sömürgeleştirmesine karşı, Kantçı koşulsuz buyruk yaklaşımının yeni bir formülasyonu olan, tartışma etiğini önerir. Bu prosedürel öneri, tasarım aşamasındaki bir normun ancak bu normdan etkilenmesi olası olan herkesin tartışmasıyla oluşturulması ve tüm etkilenecek olanların onaylaması durumunda geçerli bir kurala dönüşmesini öngörmektedir. Bildiri, Habermas'ın tartışma etiği önerisinin, çeşitli sınırlılıkları olsa da, piyasa tahakkümü çerçevesinde iktisadî alanın her türlü normatif yarıdan uzak tutulması çabalarına karşı önemli bir çerçeve olduğunu vurgulamaktadır. Bildirinin sonunda, Habermas'ın sistem entegrasyonu ile sosyal entegrasyon arasında makul bir denge arayışının, prosedürel tartışma etiği önerisine oranla daha güçlü bir kuramsal katkı olduğu da iddia edilmektedir.

Anahtar sözcükler: Habermas, piyasa, sistem entegrasyonu, sosyal entegrasyon, tartışma etiği

Abstract: This paper discusses how Habermas understands the market domination within the framework of system integration and social integration distinction and seeks to answer the question to what extent discourse ethics, contributed by Habermas as a normative suggestion, provides an alternative to market domination. Habermas evaluates the capitalist modernization process as the expansion of system integration, up to a degree to dominate the whole lifeworld. With the modernization of the daily life practices, social integration is shrunken by the system integration.

Against the colonization of lifeworld by system integration, Habermas suggests discourse ethics, as a new formulation of the Kantian categorical imperative. This procedural suggestion argues that "only those norms may claim to be valid that could meet with the consent of all affected in their role as participants in a practical discourse." Lastly, the paper argues that Habermas's search for a reasonable balance between system integration and social integration is a more noteworthy contribution with respect to his procedural suggestion.

Keywords: Habermas, market, system integration, social integration, discourse ethics

Bu bildiride, piyasa mantığının hakimiyetine ilişkin genel bir tartışmanın ardından, Habermas'ın sistem entegrasyonu ve sosyal entegrasyon ayrımı çerçevesinde piyasa tahakkümünü nasıl anladığı tartışılacak, bu tartışmanın ardından da Habermas'ın normatif bir öneri olarak sunduğu tartışma etiğinin

(*discourse ethics*) piyasa tahakkümüne karşı ne derece güçlü bir alternatif oluşturabileceği sorusuna yanıt aranacaktır.

1. PİYASA TAHAKKÜMÜ: GENEL BİR PERSPEKTİF

Belirli dönemlerde piyasa mekanizmasının kontrol edilmesi fikri geniş kabul görmüş olmasına karşın neo-liberal hegemonyanın yükselişiyle birlikte ekonomik alanın siyasetten ayrı, kendi kuralları çerçevesine işleme gereken bir alan olduğu fikri geniş bir yaygınlık kazanmıştır. İktisat ideolojisi çerçevesinde, piyasanın oluşturduğu dengeler, ne denli eşitsizliklerle malül olursa olsun, sorgulanamaz kabul edilmiş, piyasa mekanizmasına yapılacak müdahalelerin toplumun geneline daha büyük bir maliyeti olacağı fikri ön plana çıkmıştır. Mevcut durumun denge ve uyumdan ciddi biçimde uzak olmasına rağmen (Sweezy 1972, s. 54), neo-liberal hegemonyayla birlikte egemenliğini sağlamlaştıran neoklasik iktisat bir yandan insan davranışlarını fayda-maliyet analizine indirgeyerek analiz etmeyi önerirken, bir yandan da akılcı aktörlerin serbest katılımıyla oluşan piyasanın denge konumuna ulaşacağını vaaz etmektedir (İnsel 1997). Bu yaklaşıma göre piyasanın oluşturacağı denge hem insanların refahını sağlayacak en iyi kurumsal düzenlemedir, hem de bireysel özerkliği en iyi şekilde gerçekleştirir (O'Neill 2001).

Piyasa tahakkümü çerçevesinde gözlenen, piyasa mekanizmasının diğer sosyal etkileşimlerin alanını daraltarak, onları ikame etmeye çalışmasıdır. Bu bağlamda, farklı sosyalliklerle oluşabilecek olan sosyal etkileşimlerin arz ve talep dengesiyle ikame edilmesi hedeflenmektedir. Insel'in (1993, s. 27) ifadesiyle, iktisat ideolojisi çerçevesinde piyasa, kişilerin değil metallerin karşı karşıya geldiği bir mecra olarak değerlendirilir. Bir bakıma, Marx ve Engels'in *Manifesto*'da toplumun geleneksel değer ve kurumlarının ticari süreçlere yenik düştüğüne ve tüm sosyal ilişkilerin para mecrasında sönmüştüğüne ilişkin tespitleri ya da Simmel'in paranın yabancılaştırıcı etkisine ilişkin vurgusu (Hirschman 1992) günümüzde daha da geçerlilik kazanmış durumdadır. Neo-liberal hegemonya çerçevesinde ekonominin siyasetten bağımsız olması gereği iddia edilmekte ve ekonomiye ilişkin kararların siyasetten özerkleştirilmesi savunulmaktadır. Giderek daha tartışılmaz bir konuma evrilen siyaset-ekonomi ayrımı, Wood'un (1996, s. 19) ifadesiyle kapitalist düzenin süreklilik kazanmasında kilit bir rol oynamaktadır.

Buna bağlı olarak gözlenen bir diğer gelişme ise, akademik bir disiplin olarak iktisatın normatif önermelerde bulunmaması gerektiğinin vurgulanmasıdır. İktisat giderek kendini matematiğin formalizmine hapsederken ve bu çerçevede bir bilimsel meşruiyet arayışına girerken (Gorz 1995, s. 153-156; Insel 1997), piyasa ekonomisinin ahlâkdışılık özelliği disipline de uyarlanmıştır. Bu gelişmenin tarihsel kökenine baktığımızda, faydacı felsefenin insan davranışlarının "alışkanlık, gelenek, ahlâk" gibi sosyal kodlarla açıklanamayacağına dair iddiasını görüyoruz. Kendisini, faydacılığın bu kabulü üzerine inşa eden neoklasik iktisat da böylelikle "ahlâk kurallarından bağımsız bir ekonomi alanı"ndan söz edebiliyordu (Buğra 1988). Normatif önermeler ve ahlâk disiplinden dışlandığı ölçüde, iktisat Sweezy'nin (1972, s. 54) ifadesiyle mevcut kapitalist ilişkileri savunan ve gerekçelendiren bir ideolojiye dönüşmüştür ve bu çerçevede Hayek ve Mises gibi iktisatçılar piyasa dengelerine müdahalenin yanlışlığını ve imkânsızlığını öne sürmüşlerdir (Buğra 1988). 1980'lerden itibaren hegemonyasını güçlendiren neo-liberalizm çerçevesinde "verimlilik" bazen başka amaçlar için bir araç, bazen de kendi başına bir amaç konumunu edinmiş ve sonuçta sosyal adalete tercih edilir olmuştur (Berthoud 1992). Kısaca söylemek gerekirse, neo-liberal dönemle birlikte, Polanyi'nin (1957) sözünü ettiği

ekonominin formel anlamının esâsî (*substantive*) anlamına olan üstünlüğü pekişmiş ve piyasa tahakkümü daha da hissedilir hale gelmiştir.

2. SİSTEM ENTEGRASYONU OLARAK PİYASA TAHAKKÜMÜ

Habermas'ın moderniteyi tanımlarken benimsediği yaklaşımlarından biri, moderniteyi sistem entegrasyonunun sürekli büyümesi ve giderek sosyal entegrasyonun alanını daraltması olarak değerlendirmektedir. Bu yaklaşıma göre, araçsal-aklın egemen olduğu sistem entegrasyonu, stratejiler temelinde oluşturulan analitik bilginin ve bağlamdan bağımsız tanımlanmış amaçların egemen olduğu bir entegrasyon modelidir. Sosyal entegrasyon öznelarası alanda paylaşılan dil mecrasında tanımlanırken, sistem entegrasyonu için tanımlayıcı düzlem her alanda geçerli olmaları öngörülen teknik kurallardır. Habermas'ın (1997, s. 44) ifadesiyle, sosyal entegrasyon için başarı ya da rasyonelleşme tanımı özgürleşme ve "tahakkümsüz iletişimin yaygınlaşması" iken, sistem entegrasyonu başarısını esas olarak üretim artışı ve teknik kontrolün genişlemesi ekseninde tanımlar.

Habermas'a göre sistem entegrasyonunun gözlenebileceği alanlardan biri, bir altsistem olarak iktisattır. Gündelik hayat pratiklerinin giderek maliyetleri/fiyatları üzerinden düşünülmesi yani parasallaştırma (*monetarization*), Habermas için dilin öznelarası alandan koparılıp bağlamdan bağımsız hale getirilmesine bir örnek oluşturur. Araçsal-aklın egemenliğiyle, kapitalizmin yükselişi arasında doğrudan bir bağ vardır; çünkü kapitalizm tarihte kendi düzenlediği ekonomik gelişmeyi kurumsallaştıran ilk üretim tarzıdır. Bu bağlamda Habermas (1997, s. 46) kapitalizmi amaç-rasyonel eylemin sürekli yayılmasını güvenceleyen bir mekanizma olarak kavramayı önerir. Kapitalist düzende "toplumun kurumsal çerçevesi ... dolaysız olarak ekonomiktir" (Habermas 1997, s. 48) Modernite kurumsallaştıkça, piyasa mantığı kendisini daha fazla hissettirmekte, piyasa tahakkümünün artmasıyla da daha fazla konu sosyal entegrasyonunun alanından çıkartılarak teknik bir meseleye indirgenmektedir.

Habermas sosyal entegrasyonun gerçekleştiği mecrayı, sembolik düzlemde yapılanmış olan yaşama evreni (*Lebenswelt, lifeworld*) olarak kavramlaştırır. Yaşama evreni karşılıklı anlama süreçlerinin mecrasıdır. "İletişimsel eylemde bulunan öznel, her zaman bir yaşama evreninin ufkunda anlaşılır." (Habermas 2001, s. 96) Yaşama evreninin rasyonelleşmesine *a priori* olarak olumsuzluk atfetmeyen Habermas'a göre, para kullanımının yarattığı rasyonelleşme de bu çerçevede değerlendirilmelidir. Habermas (2001), Parsons üzerinden geliştirdiği paranın toplumsal işlevi hakkındaki tartışmada, "para aracı belirli durumlarda ve belirli bakışlardan dilsel iletişimin yerine geçer; bu yerine geçiş, hem yorumlama başarımları için harcanan enerjiyi hem de anlaşmanın başarısızlığa uğrama riskini azaltır" (s. 708) demektedir. Fakat asıl sorun aşırı rasyonelleşme, yani belirli alanlarda olumlu olan teknikleşmenin hayatın bütün alanlarına sirayet etmesidir. Habermas'a göre durum yaşama evreninin sömürgeleşmesidir (*colonisation of the lifeworld*). Bürokratikleşme ile birlikte piyasa mantığının egemenliğini artırması yaşama evreninin sömürgeleşmesinin iki temel nedeninden biridir. Piyasa tahakkümü ile birlikte iletişimsel pratikler tek yanlı olarak rasyonelleşmekte, iktisadî alanın indirgemeci yaklaşımıyla özel alan daraltılmakta ve sonuç olarak faydacı yaşam tarzlarının hegemonyası oluşmaktadır. Habermas yaşama evreninin sömürgeleşmesi sürecinin bir diğer bileşeni olarak, siyasal karar alma mekanizmalarının, teknikleşmeye paralel olarak, kitlelerden uzaklaşmasını işaret eder.

“Neoklasik iktisat kuramı, ekonomiyi çevresinden gelen girdileri kendi çıktıklarıyla takas eden geçirgen sınırlara sahip bir sistem olarak tasarlamıştır” (Habermas 2001, s. 703) ve bu sistem sermaye ve emek arasındaki ilişkilerin çözümünde de takas mekanizmasını esas almıştır. Burada Habermas’ın bir altsistem olarak ekonominin geçirgen sınırlarına ilişkin vurgusu bu altsistemin nasıl toplumun genelini içine alacak şekilde genişlediğini anlamak için önemlidir. Kapitalist modernleşme, ekonomi sisteminin “kendine özgü bir büyüme dinamiği geliştirdiği ve kendi içinde üretilen problemlerle önderliği ele aldığı, yani toplumun tümü için evrimsel önceliği üstlendiği” (Habermas 2001, s. 840) bir süreçtir. Ekonominin ve yönetsel aygıtın sürekliliği, artan oranda kaynağı kontrol edebilmeye bağlıdır. Kapitalist modernleşmenin kurumsallaşma aşamasında devlet aygıtının ve ekonomi sisteminin bağımsızlaşmış örgütleri, Habermas’ın “yapay” olarak nitelediği bir yaşama evreninin ufkuna yerleşirler: Bir altsisteme yaşama evreni süsü verilmesiyle, yaşama evreni sistem tarafından yutulmuş olur (Habermas 2001, s. 842).

Habermas’ın piyasa tahakkümünü nasıl anladığı sorusuna yanıt aranan bu bölümün sonunda, piyasa tahakkümünün sosyal entegrasyonla ve dolayısıyla Habermas’ın normatif bir öneri olarak sunduğu iletişimsel eylem modeliyle nasıl mutlak bir zıtlık içinde olduğu iki noktanın vurgulanmasıyla özetlenebilir. Bu iki nokta Habermas’ın araçsal-aklı kullanarak işleye kapitalizm ile demokrasi arasında gözlemediği gerilim ve Habermas’ın yöntembilimsel bireyciliğe itirazıdır. İlkinden başlarsak, neoklasik yaklaşımın piyasa merkezli iktisat tahayyülünde siyaset, yurttaşların ortak dertlerine çözüm aradıkları bir forum niteliğinde görülmemektedir. Bu bağlamda siyaset normatif tartışmalardan ayrıştırılır ve piyasanın sonuçlarını gerçekleştirecek bir yapıya dönüştürülür (O’Neill 2001, s. 42). Piyasa kanunlarının engelsiz uygulanması gerektiğini savunanlara göre toplum ekonomik faaliyetlerin bir yan-ürünü olmalıdır. Gorz’un (1995, s. 159) ifadesiyle bu türden bir yaklaşım siyasetin piyasadan yana feragat etmesi gerektiğini ve en uygun olanı tanımlamanın siyasetin yetki alanının dışına çıktığını savunmaktadır. Elbette bu türden bir teknikleşme, kamusal tartışmanın bu denli dışlandığı bir süreç, Habermas’ın önemsemediği sosyal entegrasyon modeliyle bağdaşamaz; tersine onu engeller ve alanını daraltır. Belirleyiciliğin piyasaya devredildiği süreçte kişiler karar verici konumlarını da kaybetmektedirler ve Habermas’ın piyasa tahakkümüne yönelik temel eleştirisi de buna yöneliktir.

Bu temel eleştiri aslında kapitalizmle demokrasi arasındaki gerilime vurgu yapmaktadır. Habermas’a göre, “kapitalizm ile demokrasi arasında *ortadan kaldırılamaz* bir gerilim ilişkisi vardır; çünkü ikisinde de, toplumsal bütünleştirmenin birbirine karşı iki ilkesi üstünlük için yarışmaktadır” (2001, s. 796). Demokrasi sosyal entegrasyona dayanırken kapitalizm ve dolayısıyla piyasa tahakkümü sistem entegrasyonu ve bu entegrasyon türünün genişlemesi esasıyla işlemektedir. Kapitalizm, ekonomi altsistemini bir altsistem konumundan belirleyici sistem konumuna yükseltir ve bu süreçte teknikleşen yaşama evreninde demokrasiye ancak şekilsel bir alan kalır.

İkinci noktaya, yani yöntembilimsel bireyciliğe yönelik itiraza geçerek; piyasa ekonomisinin hegemonyasını tahkim etmesiyle piyasaya müdahaleye karşı iktisat kuramlarının başlangıçtaki argümanları güçlenmiş ve günümüzde geçerli olan iktisat ideolojisinin önkabullerine dönüşmüştür. Bu önkabullerden biri, *homo economicus* ideal-tipine de kaynaklık eden, yöntembilimsel bireyciliktir. Arkaplanı faydacı felsefeye ve Bentham’ın *felicific calculus*’üne kadar giden yöntembilimsel bireyciliğe göre iktisadın toplumsal fayda gibi normatif ve kolektif izleklerden ziyade bireysel karar mekanizmalarına odaklanması gerekmektedir. Günümüz anaakım iktisat

disiplininde ciddi kabul görmüş bu öneriye göre iktisat maksimizasyona yönelik bir seçimler kuramıdır. Bu yaklaşımın sorunlarından biri insan edimlerinin bütününe “ekonomik” olarak görmesidir (Buğra 1988) ve aslında bu, yukarıda belirtilen Habermas’ın ekonomik altsistemin yaşama evrenini yutması olarak tasvir ettiği sürecin akademik düzlemde yeniden üretilmesinden ibarettir. Bunun da ötesinde, sosyal entegrasyon ve iletişimsel eylem kavramlarını geliştirirken genç Hegel’e atıfta bulunan Habermas için, insanı insan yapan kendi düşünce kapasitesi ve bu çerçevede öz çıkarlarını gözetmekten çok, diğer insanlarla girdiği etkileşimdir. Bu bağlamda Habermas (1997), “ben’in kuruluşunu, yalnız olan benin kendisi üzerindeki düşünmesine bağlamayıp, kuruluşun yani birbirine karşı konulmuş öznelere iletişimsel birleşmelerinin süreçlerine bağlı olarak” (s. 18) kavrayan Hegel ile hemfikir görünmektedir. Dolayısıyla sosyal entegrasyonla piyasa tahakkümü arasındaki ikinci zıtlık, insanın -bencilik potansiyeli de taşıyan- bireysel çıkar yönelimlilik üzerinden mi tanımlanacağı, yoksa insanın tanımlanmasında önceliğin etkileşime mi verileceği noktasında düğümlenmektedir.

3. PİYASA TAHAKKÜMÜ KARŞISINDA TARTIŞMA ETİĞİ: OLANAKLAR VE SINIRLILIKLAR

Habermas sistem entegrasyonunun hayatın bütün alanlarına yayılarak onları sömürgeleştirmesine karşı, Kantçı koşulsuz buyruk yaklaşımının yeni bir formülasyonu olan, tartışma etiğini önerir. Habermas tartışma etiği çerçevesiyle, toplumun bütün ortak sorunları hakkında normatif düzenlemelerle sonuçlanabilecek diyalog süreçlerinin gerekliliğini savunmaktadır. Kant’ın koşulsuz buyruğu karar verme sürecinde bütün sorumluluğu tek bir kişiye yüklerken, Habermas’a göre tek bir kişinin konulan kuraldan etkilenebilecek bütün kişileri de dikkate alarak bir sonuca ulaşmaya çalışması tatmin edici bir çerçeve değildir. Elbette Kantçı koşulsuz buyrukta da norm olarak önerilen maksimin geneleştirilebilir nitelikte olması temel bir ilkedir. Fakat Habermas’a göre diyalogsuz bir süreçte oluşan koşulsuz buyruk evrensel bir norm olmaya yetecek kadar tarafsız olamaz. Dolayısıyla gereken, ilgili herkesin önerilen normu tanıması koşulu üzerine inşa edilecek bir norm oluşturma sürecidir. Bu nedenle, normun sonuçlarından etkilenecek herkesin dahil olduğu bir diyalog süreci oluşturulmalıdır. Tartışma etiği bu türden bir diyalog sürecini kuramsallaştırmayı hedefler.

Habermas tartışma etiği sürecinin iki koşulu yerine getirmesini önermektedir. Başka bir ifadeyle önerilen bir norm ancak -ilke olarak ifade edilen- bu iki koşulu yerine getiriyorsa geçerli bir kurala dönüşebilecektir. Bu iki ilke evrenselleştirme ilkesi (principle of universalization) ve tartışma etiği ilkesi (principle of discourse ethics) olarak adlandırılır (Habermas 1990, s. 65-66). Evrenselleştirme ilkesi tartışma sonucunda alınacak kararlardan etkilenebilecek herkesin tartışma sürecine dahil edilmesini garanti altına alır. Daha da önemlisi, herkesin oluşacak kararının sonuçlarını kabul edilebilir bulmasını öngörür. Bir başka ifadeyle, bütün etkilenecek olanların sonuçlarını kabul etmediği bir norm, norm olarak kabul göremez. Buna bağlı olarak, tartışma etiği ilkesi sadece bu tür bir diyalog süreci sonunda oluşmuş normların norm olarak kabul edilmesini önermektedir.

Habermas evrenselleştirme ilkesini, “herkesi ilgilendiren konuların herkesin eşit çıkarı doğrultusunda düzenlenmesini hedefleyen pratik bir tartışmada anlaşmayı mümkün kılan bir argümantasyon ilkesi” (1990, s. 66) olarak sunar. Kantçı koşulsuz buyrukta olduğu gibi burada da ana sorunsal kişisel/özel olanla genel nasil bağlantılandırılacağıdır. Tartışma etiği evrenselleştirme ilkesine ilkenin monoloğa dayanarak uyarlanmasını engelleme görevini verir. Bu görev iki ayaklıdır: Evrenselleştirme ilkesi çok

sayıda katılımcıyla gerçekleşen tartışmaları düzenler ve yönlendirir. Dahası, evrenselleştirme ilkesinin önerdiği gerçek yaşam perspektifi, bütün olası etkilenenlerin katılımının zorunluluğunu tekrar vurgular. Habermas'ın tartışma etiği ile önerdiği basit bir ahlâk tartışmasının ötesinde işbirliğine dayanan bir çabadır. Bu işbirliğinin çerçevesini tartışma etiği ilkesi oluşturur. Tasarlanan bir normdan etkilenmesi olası herkes bu norma ilişkin tartışmaya katıldığında, Habermas katılımcıların iletişimsel eylem çerçevesinde düşünsel bir tavır geliştireceklerini beklemektedir.

Bu bağlamda Habermas için tartışma etiği bilişselci (*cognitivist*) ve evrenselci olduğu ölçüde aynı zamanda prosedürel bir önermedir; yani usûle ilişkindir. Tartışma etiği katılımcılara esasa ilişkin bir yönlendirmede bulunmaz, sadece tartışma boyunca izlenmesi gereken usûl hakkında yol gösterir. Bir başka ifadeyle pratik tartışmanın sınırlarını belirler, fakat bu sınırların içinde kalan bölge hakkında öneride bulunmaz. Dolayısıyla tartışma etiği gerekçelendirilebilir normları üretmek için temel bir perspektif değildir. Sadece üretilen normların geçerliliğinin nasıl kontrol edileceğine ilişkin usulî bir çerçevedir ve içeriği her zaman olumsuzdur.

Habermas tartışmanın hangi kurallara bağlı kalarak yürütülmesi gerektiği hakkında da somut önerilerde bulunarak prosedürel önerisini güçlendirir. Buna göre hiçbir katılımcı tartışma süreci boyunca kendisiyle çelişmez; farklı katılımcılar aynı ifadeyi farklı anlamlarla kullanamazlar; iletişim yetisine sahip herkes tartışma sürecine katılabilir ve her türlü iddia ve görüşü sorgulayabilir. Tartışma süreci gündelik hayatın içinde gerçekleştiği, zaman ve mekân sınırına tabi ve sonuç almaya yönelik olduğu için, tartışma gündemine ekleme yapılırken buna ilişkin gerekçe sunulmalıdır. Ayrıca kimse baskı ve zorla tartışma sürecinin dışında bırakılamaz (Habermas 1990, s. 87-89).

Bu noktada temel soru şudur: Habermas'ın normatif bir öneri olarak sunduğu tartışma etiği piyasa tahakkümüne karşı bir alternatif oluşturmakta ne derece başarılıdır? Bu soruya iki aşamalı bir yanıt vermek mümkündür. İlk olarak belirtmek gerekir ki, Habermas'ın tartışma etiği önerisi, piyasa tahakkümü çerçevesinde iktisadî alanın her türlü normatif yarığdan uzak tutulması çabalarına karşı bir konum olarak önemlidir. Neo-liberal dönemde ekonomik karar alma süreçleri giderek teknik bir süreç olarak kodlanmakta, ekonominin teknikleşmesi katılımın dışlanmasını da beraberinde getirmektedir. Piyasa mantığı katılımı öngörmediği gibi, karardan etkileneceklerin karar alma sürecine dahil edilmesinin yanlışlığını özel olarak vurgulamaktadır. Bu bağlamda tartışma etiğinin bir muhalefet zemini olarak dikkate alınması, karar alma süreçlerini geniş kapsamlı diyalog süreçlerine dönüştürme yolunda kuramsal bir adım olacaktır. Ekonomik alanda tartışma etiğinin dikkate alınmasının etkileri gerek makro, gerekse mikro düzeyde beklenebilir. Ücret düzeylerine ya da sosyal güvenlik sistemlerine ilişkin düzenlemeler gibi makro kararların, kararın etkilenecek kişilerin düşünceleri temelinde oluşturulması, kararın geniş kitlelerce meşru kabul edilmesini sağlar. Aynı şekilde, örneğin bir fabrikanın üretime devam edip etmemesi gibi mikro bir kararı da tüm etkileneceklerin ortak kararıyla vermek ekonomik alanın demokratikleşmesi anlamına gelir.

Tartışma etiğinin ekonomik alana olası etkisini daha somut, örneğin özelleştirme örneğinde düşünecek olursak: Neo-liberalizm, hegemonyasını belirli dogmaları yeniden üreterek sürekli kılmaktadır. Bu dogmaların en önemlilerinden biri, neo-liberalizm'in amentüsü niteliğindeki Washington Konsensüsü'nde de yer alan (Akçay ve Türkay 2006), özelleştirmedir. Tartışılmaz bir gereklilik olarak sunulan özelleştirmeyi savunanlar, özelleştirme sürecinden doğrudan etkileneceklerin sürecin dışında tutulmaları

gerektiğini iddia etmektedirler: “Bir işletme özelleştirilecekse karar özerk ve teknokrat bir yapı tarafından verilmeli, süreç de yine aynı yapı tarafından yürütülerek birincil dereceden etkileneceklerin müdahil olmalarına izin verilmemelidir.” Bu görüşün arkasındaki zımnı kabul, doğrudan etkileneceklerin -örneğin işsiz kalması olası çalışanların- nesnel ve tarafsız olamayacağı ve neyin yapılması gerektiğini teknik olarak değerlendiremeyecekleridir. Halbuki neo-liberalizmin propagandasını yaptığı, -örneğin yine Washington Konsensüsü’nden okuyacak olursak- sıkı para politikası, piyasalara daha da az müdahale gibi dogmaların nesnellikleri de iktisat ideolojisinin nesnellığı kadardır. Tartışma etiği kerameti kendinden menkul bu dogmalara ayrıcalıklı bir konum vermez ve onları da genel tartışma sürecine dahil eder. Bu anlamda tartışma etiğinin piyasa tahakkümüne karşı bir alternatif oluşturmakta dikkate değer olduğu söylenebilir.

Fakat, “tartışma etiği piyasa tahakkümüne karşı bir alternatif oluşturmakta ne derece başarılıdır” sorusuna verdiğimiz yanıtın ikinci aşamasına geçtiğimizde belirli sınırlılıklara da işaret etmek gerekiyor. Tartışma etiği norm oluşturma sorumluluğunu tek kişinin (Kantçı koşulsuz buyruğun öznesi) üzerinden alırken bu yükü diyalog/tartışma sürecine yüklemekte ve uzlaşması zor çatışmaların akıl yürütme/diyalog/tartışma yoluyla aşılabileceğini öngörmektedir. Bu noktada tartışma etiğine ilişkin, özellikle karardan etkilenebilecek herkesin onaylayacağı bir karara ulaşma ilkesinden kaynaklanan ve birbirleriyle ilişkili iki sorundan söz etmek gerekmektedir: a) Çeşitli çıkar çatışmalarının her etkilenenin onay vereceği yeni bir normla aşılması mümkün gözükmemektedir. Örneğin daha zenginlerin kendilerine daha fazla yük getiren bir vergi sistemine onay vermelerini beklemek makul değildir. b) Tartışılan bir normun kimi ne derece etkilediğine karar vermek kolay görünmemektedir. Farklı derecelerde etkileneceklerin aynı onay hakkına sahip olması, gerekçelendirmesi zor bir ilkedir.

Sonuç olarak, neo-liberalizmin güçlü bir piyasa ekonomisini demokrasinin önşartı olarak göstermesine karşı Habermas’ın sunduğu, kapitalizm ve piyasa mantığının demokrasi ile olan gerilimine vurgu yapan çerçevenin bütünlüklü bir yanıt oluşturduğu söylenebilir. Tartışma etiğinin bir alternatif oluşturmada sınırlılıkları olsa da, piyasa ekonomisinin sürekli farklı alanları ele geçiren mantığını analiz etmek için sistem entegrasyonu ve sosyal entegrasyon kavramları yararlı kuramsal araçlardır. Bu bağlamda Habermas, tavrını sistem ve sosyal entegrasyonlar arasındaki makul bir dengeden yana koyar; başka bir ifadeyle sistemin belirli bir düzeyde rasyonelleşmesini olumlu olarak değerlendirir. İtirazı, aşırı rasyonelleşmeye ve belirli altsistemlere özgü olması gereken araçsal-akılın hayatın geneline sirayet etmesine yöneliktir. Habermas’ın prosedürel olmayan bu analizinin, prosedürel tartışma etiği önerisine göre daha güçlü olduğu söylenebilir.

Kaynakça:

- Akçay, İ. ve Türkay M. (2006) “Neoliberalizm’den Kalkınmacı Yaklaşım; Devletin Sermaye Birikimindeki Yeri Üzerine”, İktisat, Siyaset, Devlet Üzerine Yazılar: Prof. Dr. Kemâlî Saybaşılı’ya Armağan içinde, (der.) B. Ülman ve İ. Akça, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Berthoud, G. (1992) “Market”, The Development Dictionary: A Guide to Knowledge as Power içinde, (der.) Wolfgang Sachs, Londra: Zed Books.
- Buğra, A. (1988) “İktisat ve Ahlâk”, Toplum ve Bilim, sayı: 41, s. 9-41.

- Gorz, A. (1995) İktisadi Aklın Eleştirisi, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Habermas, J. (1976) Legitimation Crisis, Londra: Heinemann Educational Books.
- Habermas, J. (1990) Moral Consciousness and Communicative Action, Cambridge: The MIT Press.
- Habermas, J. (1997) “İdeoloji” Olarak Teknik ve Bilim, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Habermas, J. (2001) İletişimsel Eylem Kuramı, İstanbul: Kabcacı Yayınevi.
- Hirschman, A. (1992) Rival Views of Market Society and Other Recent Essays, Cambridge: Harvard University Press.
- İnsel, A. (1993) İktisat İdeolojisinin Eleştirisi, İstanbul: Birikim Yayınları.
- İnsel, A. (1997) “Neoklasik iktisat ve modern toplum”, Toplum ve Bilim, sayı: 72, s. 45-62.
- O’Neill, J. (2001) Piyasa: Etik, Bilgi ve Politika, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Polanyi, K. (1957) “The Economy as an Instituted Process”, Trade and Market in the Early Empires içinde, (der.) K. Polanyi vd., Chicago: Gateway.
- Sweezy, P. (1972) Modern Capitalism and Other Essays, New York: Monthly Review Press.
- Wood, E. (1996) Democracy Against Capitalism: Renewing Historical Materialism, Cambridge: Cambridge University Press.

KİMLİK KİMLİĞİN KURDUDUR: YENİ YURTTAŞ VE ETİK

Araş. Gör. Metin UÇAR

Hitit Üniversitesi, Kamu Yönetimi Bölümü

Özet: “Kimlik Kimliğin Kurdudur: Yeni Yurttaş Ve Etik” başlığını taşıyan bu çalışma, günümüzdeki yurttaşlık tartışmalarının etik açısından nasıl değerlendirilebileceği üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bunun için Hobbes’un “homo homini lupus/insan insanın kurdudur” ifadesinden esinlenildi. Bu bağlamda “ulus ulusun kurdudur” ve “kimlik kimliğin kurdudur” tanımlamaları kullanıldı. Bu tanımlamalarla iki farklı dönem anlatılmak istenmektedir; ulusal yurttaşlık ve yeni yurttaşlık dönemleri. Marshallcı yurttaşlık anlayışından yola çıkarak, ulusal yurttaşlığın kurumsallaşması ile refah politikaları arasındaki sıkı ilişki irdelenmekte ve sosyal politikaların önemi vurgulanmaktadır. Böylece günümüzde refah politikalarının gerilemesi sonucunda ulusal yurttaşlığı yaşadığı soruna çözüm keşilmektedir. Bundan sonra ne olacağı sorunlaştırılmakta ve sonuçta kimlikler ile yurttaşlık ilintisinin nasıl kurulabileceği özellikle “tanıma” üzerinden tartışılmaktadır.

Anahtar Sözcükler: kimlik, ulusal yurttaşlık, yeni yurttaşlık, risk toplumu, etik, tanıma

Abstract: This study, by the name of the “Identity [is a] Wolf to Identity: New Citizenship and Ethics”, focusses on the subject of “how can be evaluated contemporary citizenship debates on the ethical side”. This title is inspired by the statement of Hobbes, “homo homini lupus/Man [is a] Wolf to Man”. In this context, “nation [is a] wolf to nation” and “identity [is a] wolf to identity” expressions have been used. By these expression, we want to explain two different periods: national citizenship and new citizenship periods. By setting out the concept of Marshallian citizenship, the relation between the institutionalization of national citizenship and social policy has been explicated and the importance of the latter has been emphasized. Consequently, the problem of national citizenship as a result of regression of social policy have been drawn attention. It has been asked that “what will happen after that time”. And finally, it has been discussed that “how can establish the relations of identity to citizenship”, especially in terms of “recognition”.

Keywords: identity, national citizenship, new citizenship, risk society, ethics, recognition

1-GİRİŞ

Hobbes, “doğa durumu” için “insan insanın kurdudur” saptamasında bulunur. Toplumun içinde olduğu düzensizliği anlatan bu saptama, onun “toplum düzeni” düşüncesi için bir dayanak olur. Ancak kurulan düzen (ki ulus-devletlerden oluşacaktır), kurulma aşamasında yaşananlar da göz önüne alındığında görülebileceği gibi, önemli bir soruna neden olur; toplumun düzeni kurulmuştur ama farklı toplumlardan (devletlerden) oluşan dünyada bir düzensizlik vardır.

Devletlerin oluşturduğu yeni yapıda “devlet devletin kurdudur” ya da “ulus ulusun kurdudur” anlayışı yerleşmektedir. İşte tam da bu noktada Hobbes’tan sonraki, filozofların ve devlet adamlarının uğraştığı konu, “dünya düzenini kurmak” olacaktır. 1648 Westphali Barışından beri Avrupa modernliğinin “bıkıp uslanmadan ileri sürdüğü uluslararası düzen nosyonu” (Hardt-Negri 2002, s. 28) ve aynı nosyonun bir devamı olan, iki büyük savaş sonrasında oluşturulan örgütler hep bu kaygının ürünüdür.

Birinci Dünya Savaşı bitince, savaşta sağladığı itibar ile ABD başkanı Wilson demokrasî ilkeleri, self-determination ve savaş çıkarmaması için oluşturulacak uluslararası bir örgütün yani Milletler Cemiyetinin kurulması konusunda ikna edici oldu (Sander 2000, s. 357). Her şeyden önce gerçeklerden uzak tutumu ile bir idealist olarak nitelenen Wilson'un çabaları, Milletler Cemiyetinin kurulmasını sağlasa bile, İngiltere ve Fransa'nın farklı hesaplarının (Armaoğlu 1993, s. 145-146) yanı sıra Wilson'un kendi ülkesinde de bunun kabul görmemesi, oluşumun ne kadar sakat doğduğunu gösterir. ABD'nin sistemde olmaması zaten oluşumu sarsarken, diğer büyük bir güç olan Sovyetler Birliği de oluşumdan dışlanmıştır. (Sander 1998, s. 32 vd.) Tüm bunlara bir de Doğu Avrupa'nın karmaşık yapısı, hangi ulusun nerelerde self-determination hakkını kullanacağı, eklencele sorun daha da büyümüştür. Sistemin öznelere olan ulus devletlerin hem kendi içlerinde kalan azınlıklarla hem de kendi dışlarında kalan kendi uluslarının unsurları ile kurdukları ilişkiler ciddi bir çatışma kaynağı olmuştur (Sander 2000, s. 361). Ancak Cemiyete öldürücü darbeyi Habeşistan'ı işgal eden İtalya'nın vurduğu görülür (bkz. Armaoğlu 1993, s. 151-156). 52 ülke işgale karşı çıkmış ama yine de bir üyelerinin idamını engelleyememişlerdir. Amacının aksine Fransa ve İngiltere'nin başat olduğu bir Avrupa örgütü olmanın ötesine geçemeyen Cemiyet, Japonya, Almanya ve İtalya'nın çekilmesi ile iyice işlevsiz kalmış, Birleşmiş Milletlerin kurulmasıyla da ortadan kalkmıştır (Sander 1998, s. 33-34).

Başarısızlıkla sonuçlanan M.C. deneyimi, II.Dünya Savaşı sonucunda, yine kendini duyuran savaşları engelleme çağrılarının kurumsallaşma zeminini daha sağlam bir hale getirdi. Yeni doğan Birleşmiş Milletler örgütü hem çok daha geniş bir katılımı kurulu hem de sorunları çözecek uzman örgütlenmeler açısından daha anlamlı adımlara ortam hazırladı. Uygulamada ülkeler arasında eşitlikten ziyade eşitsizlikler ön plana çıksa da teoride eşit ülkelerin üye olduğu bir örgüt olan BM, MC'nde olduğundan farklı olarak, sadece Avrupalı bir görüntü çizmedi (Sander 1998, s. 183 vd.).

Ulus-devletler arasında çıkacak kavgaların çözümünde her devletin kendi adaletini uygulama çabasına karşı bir hakem olarak düşünülen ve bir savaşa gerek kalmadan anlaşmazlıkların çözüme gidilebileceği öngörülen her iki yapı da beklenen başarıyı gösteremedi. MC'nin kısa yaşam öyküsü ile günümüze kadar gelen BM'nin tarihi boyunca yaşanan savaşlar ve şiddetin kullanıldığı anlaşmazlıklar bu çabaların başarıya ulaşamadığını gösterir.

2-ULUS ULUSUN KURDUDUR

Hobbes'un anlatımında doğa durumunda korku hakimdir ve insanlar tehlike ortamından kurtulabilmek için düzenin kurulmasını yani formel bir yapı oluşmasını isterler ki bu formel yapı etik sınırları da belirleyecektir. Bir nevi ölüm korkusunun zorladığı bu düzen, her açıdan öncekilerden farklı olacak, rasyonalite ön plana çıkacaktır. Hobbes açısından ödev ve hak düşüncesine yüklenen anlamlar rasyonaliteyi de meşrulaştırıcı bir kaynak olacaktır.

Hobbes için "kendi varlığını koruma" arzusu en önemli arzudur ve bu arzu adaletin ve ahlakın temelini oluşturur. Burada L. Strauss'un (2000) belirttiği gibi, "...temel ahlaki olgu bir ödev değil, bir hak haline gelmektedir". Ödev de ancak yerine getirildiğinde hayatı tehlikeye atmyorsa bağlayıcı olur. Gerçekten de modern çağ öncesinde tabii hukuk öğretileri, ödevler üzerinde dururken, özellikle XVII ve XVIII. yüzyıllar boyunca daha çok haklardan söz edilmiş, haklar üzerinde daha önce hiç durulmadığı kadar durulmuştur (s.279). Ancak buna paralel olarak kapsayıcı "devlet" anlayışı da

iyice yerleşmiş ve bu düzeni sarsıyor gibi görünen özgürlükler de hep bu düzen dolayımı ile anlamlandırılmaya başlanmıştır. Ortaya çıkan düzeni panoptikonculuk, disiplin ve normalleştirme ile kavrayan Foucault (2003), XIX. yüzyılda insan bedeni üzerinde kısıtlamalar, denetimler ve boyun eğdirmeler şeklinde tezahür eden, her şeyin gözetilmesine, görünmesine ve aktarılmasına varan bu iktidara (s. 69) dikkat çekerken, düzenin kapsayıcılığının boyutlarını ortaya koyar. Bu kadar kapsayıcı olan bir düzenin kurallarının ve değerlerinin, kendi içindeki farklılıkları bir arada tutup tutamayacağı gittikçe çok daha önemli bir hal almaktadır.

Hobbes gibi Batı düşünce tarihinde etkili olan birçok düşünür, teorileri “insan doğasının değişmezliği” ilkesine dayandırdıklarından, bu doğanın en iyi yaşam tarzını da bulacağını öngördüler. Böylece ahlaki ve siyasi hayatın düzenlenmesi noktasında kültüre çok az önem verdiler (Parekh 2002, s. 13). İnsan doğası ile ilgili tanımlama “ahlaki monizm” anlayışını yerleştirmiş ve ahlaki çoğulculuğu savunan Vico ve Montesquieu gibi düşünürleri etkilemeye devam etmiştir. Ahlaki monizmi şiddetle reddeden Herder gibi düşünürler de çokkültürlü bir dünya öngörmüş ama çokkültürlü bir topluma cephe almışlardır (s. 65 vd.). Herder’in dışarıya karşı yalıtılmış bir ulusal bütün üzerinden yürüttüğü kültür savunusu, ulus savunusuna kaymıştır. Kendi kendilerine yeten bütünler olarak düşünülen ulusların, birbirleri ile kuracakları kültürel yakın ilişkiler, Herder için sorunludur (s. 86-98). Herder’in bu tarz ilişkileri sakıncalı görmesi “ulus ulusun kurdudur” anlayışını özetler.

Farklı uluslardan oluşmuş olan dünyada, uluslararası anlaşmazlıkları çözmek için hareket ettiklerini iddia eden yapıların, tarih boyunca, sömürgecilik, mandacılık, emperyalizm gibi “ulus ulusun kurdudur” durumunu doğrudan yansıtan yöntemlerin dışında düşünmedikleri görülmüştür. Aynı durum günümüzde de sürmekte ve BM’in sergilediği politikalar ciddi anlamda eleştirilmektedir. Hardt ve Negri (2002) her ne kadar “ulus-üstü barış örgütleri bir örgütlü eylem ve ortak bir yasal ve örgütsel girişim talep ettiğinde” ABD hareketi geçiyor (s. 196) deseler de aslında, ABD (onların tabiri ile “barış polisi”), başta Birleşmiş Milletler olmak üzere birçok uluslararası yapıdaki etkinliği ile, hiç de böyle olmadığını göstermektedir.

3-KİMLİK KİMLİĞİN KURDUDUR

Uluslararası arenada yaşanan ve “ulus ulusun kurdudur” düşüncesini çoğu zaman aşamayan bu düzen anlayışının öznelere, tüm bu sorunlarla boğuşurken, kendi içlerinde de bu “düzen”e karşı çıkan yeni düşmanlar buldular. Ulusun gücünü sınırlayan ulus-altı yapılar, hem birbirlerine hem de (aslında hegamonik bir grup ya da kimlikte somutlaşan çoğu zaman da iddia edildiği gibi varsayılan ulusun tüm parçalarını kapsayamayan) “ulus”a karşı geliştirdikleri eleştiriler ve şiddet ile “grup grubun kurdudur” ya da “kimlik kimliğin kurdudur” anlayışını görünür kıldılar. Etnik, mezhepsel, ırksal, kültürel vb. çatışmaların bunu kanıtladığı görülmektedir.

“İnsan insanın kurdudur” sorunun çözümünde asıl önemli olan, devlet düzeni iken (çünkü sorun bireyler arasındadır) “ulus ulusun kurdudur” sorunun çözümünde ise önemli olan dünya düzeninin kurulmasıdır (çünkü burada da sorun devletler arasındadır). Ancak “kimlik kimliğin kurdudur” sorunun çözümü, sadece devletlerin içinde ya da devletler arasında değil hem devlet düzeninin hem de dünya düzeninin sağlanmasındadır. Zira kimliklerin çoğu (dinsel, mezhepsel, etnik, ırksal, kültürel vs.) ulusal sınırları aşar.

İlk iki durumda bireyler açısından, her yönden, ulusal yurttaşlığın önemi çok fazla iken, üçüncü durumda yeni düzenin kurulabilmesi için yeni bir yurttaşlık anlayışına ihtiyaç vardır. Çünkü kimlikler bağlar hem içeridedir hem de dışarıdadır.

Birçok küresel sorun ulusal politikaların ciddi zorluklarla karşılaşmasına neden olmakta, özellikle sadece bir ulusun üyesi olmayı

öngören “dışlayıcı yurttaşlık” zorlanmakta ve uluslararası hareketliliği sürdüren yöneticiler, bilim adamları, sporcular, sanatçılar için bu sınırlı yurttaşlık anlamsız olmaktadır. Çokkimliklilik, ulusallığı aşır normal bir durum haline gelmekte ve ulus-devlet içindeki mevcut yurttaşlık sistemi ayrıca kendisini ulusal kimliğinden ziyade bölgesel aidiyetlerle ya da ulus-üstü aidiyetlerle tanımlayan ortalama bireylerin tercihlerine de hoş bakmamaktadır. Daha da önemlisi insanlar kendilerini yurttaş haline sokacak ulus yerine daha sık olarak kendilerini sivil toplum örgütleri ya da özel birlikliklerle tanımlamayı seçmektedirler (Frey 2003, s. 94).

4-MODERNLİK VE RİSK

Hobbes'taki ölüm korkusu doğa durumunun tehlikelerinden kaynaklanır. İç savaş çok fazla ön plana çıksa da, fiziksel dünyanın tehlikeleri de önemlidir. Kuraklık, aşırı yağış, fırtına, sel baskını, salgın hastalıklar, çocuk ölüm oranları dolayısıyla yaşam süresi beklentisinin düşük olması hep bu fiziksel dünyanın tehlikelerini yansıtır. Hobbes'un doğa durumu tasvirinde söz ettiği tehlikeler, gerçekten de, geleneksel toplumlarda yaşayan tüm bireylerin gündelik yaşamında başat bir rol oynar. Toplumsal yaşam da bu fiziksel dünyadan çok etkilenmekte ve bu da insani şiddetin yaygınlığına neden olmaktadır. Kuşkusuz modern dönemlerde de şiddet, savaş, gasp gibi birçok güvensizlik durumu yaşanmıştır ve halen de yaşanmaktadır ancak tüm bunların geleneksel dönemlerle karşılaştırıldığında çok daha az olduğu görülür (Giddens 2000b, s. 106-107). Ancak günümüzde bu tehlikelerden çok daha önemli olan “risk” oldukça farklı bir anlamdadır.

Bu yeni anlam modernlikle birlikte oluşan anlamın ötesindedir. Geleceği düzenleme, normleştirme anlayışı olarak risk anlamsızlaşmaya başladı zira istenen sonucun tam da aksi gerçekleşti, düzen kurma, dizginleme amacı ile yapılan her müdahale düzensizlik, kontrol edilemezlik olarak karşımıza dikildi. Tam da bu noktada iki farklı riskin olduğu görülür: dışsal risk ve imal edilmiş risk. İlki, dıştan kaynaklanır ve geleceğin-doğanın sabitliklerinin yansımasıdır. Bunlar bir şekilde tecrübe edilmişlerdir. İmal edilmiş risklerde ise, çevresel riskler gibi, deneyimlerimiz çok azdır. Artık doğanın bize yapacaklarından daha çok bizim doğaya yapacaklarımızı kaygı vermeye başlamıştır. Dışsal riskin başatlığından, imal edilmiş riskin başatlığına geçiş tam da bu noktada gerçekleşir. Üstelik aynı durum sadece çevresel sorunlarla da sınırlı değildir yaşamın her alanını, aileye varıncaya dek, etkilemektedir. Üç kuşak geriye gittiğimizde evlilikte nelerin yaşanacağı üç aşığı beş yukarı belli iken, şimdi, imal edilmiş risk, burada da kendisini gösterir (Giddens 2000a, s. 39-41).

Beck mevcut durumu değerlendirirken “risk toplumu” kavramını kullanır. Ona göre pre-modernlik, basit modernlik ve düşünümsel modernlik üç sosyal değişim sürecini anlatır. Modernlik, endüstriyel toplumla düşünümsel modernlik ise risk toplumu ile örtüşür. İkisi arasındaki fark ise endüstri toplumunda temel prensibin malların dağıtımı olması iken, risk toplumunda ise kötülüklerin ve tehlikelerin dağıtımıdır. Bundan başka endüstri toplumu toplumsal sınıflar arasında kurulmuşken risk toplumu bireyselleştirir (Lash-Wynne 1996, s. 3).

Endüstri toplumu ve risk toplumu ayrımı üzerinde duracağımız modern ve modernliğin krizi tartışmaları üzerinden yürütülebilecek olan yurttaşlık tartışmaları için çok önemli bir alan açar. Burada Marshall'ın yurttaşlık anlayışına gitmek gerekir.

5-YURTTAŞLIK TARTIŞMASI

Marshall'a göre (2000) yurttaşlık, her ne kadar çok keskin hatlarla çizilemeye ve özellikle siyasal ve sosyal haklar çoğu zaman örtüşebilse de, 18. yüzyılda medeni, 19. yüzyılda siyasi ve 20. yüzyılda da sosyal haklar eksenlerinin bir araya gelmesi ile oluşmuştur (s. 25). Bu gelişim uluslaşma süreci için önemli adımların atıldığı ve nihayet ulus-devletin iyice kurumsallaştığı bir dönemi de anlatır. Şöyle ki Marshall'ın altını çizdiği yurttaşlık, bireylerin ulusal aidiyet bilinçlerinin gelişmesi ile sosyal aidiyet ve sadakat hissini oluşmasının sağlaması anlamında bu sürecin önemli bir parçasıdır. Sadakat ve aidiyet haklarla donatılmıştır ve bu bağlar mücadele verildikçe güçlenmektedir. Yeni haklar elde edildikçe yurttaşlığın daha da güçlendiği görülür. Yaşayan düzenler sadece baskıcı önlemlerle ve vergilerle yaşayamayınca, vatansever milliyetçilikler de devreye sokulmuş böylece 20.yüzyılda tanık olunan birçok ulusal savaşın kullanılabilir duygusu da ortaya çıkmıştır (s. 47-48). Marshall'ın anlatımı, yukarıda sözüne ettiğimiz "ulus ulusun kurdudur" anlayışının oluşmasında "ulusal yurttaşlık" düşüncesinin nasıl kullanılabilir kılındığını da gösterir. Ancak onun tahlili özellikle sosyal haklar düşünüldüğünde çok daha ileri gider.

Marshall (2000), 1950'de yazdığı çalışmasında, yurttaşlığın daha çok sosyal haklarla tanımlandığını söyler (s. 52). 1970'lere kadar geçerli olan bu düşünce artık farklı boyutlarla da tartışılmaktadır. Günümüzde özellikle kültürel haklar vurgusu artmıştır (Kaya 2000, s. 166). Ancak sosyal hakların gelişiminin asıl önemi yurttaşlığı farklı bir açıdan dönüştürmesinde aranmalıdır. Zira "sosyal entegrasyon, duygusal ve vatanseverliğe bağlı olmaktan çıkıp daha maddi temellere oturmuştur" (Marshall 2000, s. 53). Yukarıda Beck'in "malların dağıtımından risk ve tehlikelerin dağıtımına" geçildiğini anlattığı durum tam da bu gelişmenin aşındığını gösterir. Çünkü, hem doğal risk hem de imal edilmiş riskler için modern dönemlerde en önemli gelişme ve yurttaşlar için en önemli dayanak refah politikalarıdır. Zaten Marshall de sosyal hizmetleri arttırmanın "risk ve güvensizliğin azaltılması" (s:60) açısından önemine dikkat çekerek, kurulan ilişkinin haklılığını gösterir. Şimdi asıl sorun ortaya çıkmaktadır: Entegrasyonu sağlayan "maddi temeller", yeni sağ politikalarla iyice gerilemeye başlamışken, yurttaşlık kurumunun anlamı günümüzde ne olacak ve devlete sadakat ne ile gerçekleşecektir?

Modern öncesi dönemde iktidar, gündelik yaşamın ötesinde devlettedir. Ancak Lash'ın altını çizdiği gibi modern dönemlerde (Foucault'un belirttiği) iktidarın toplumsal yaşamın içine sızdığı yepyeni bir tarzla karşılaşmaktadır. Devlet, insanın ahlaki bilincinin oluşması için de çaba sarf etmektedir. Artık eski rejimin dışlayarak öldürerek muhafaza ettiği iktidar, normalleştirilerek ve ahlaklaştırılarak ayakta kalmaktadır. Böylece ahlak, devletin elinde, istenen tarzda şekillenmektedir (Bayram 2005, s. 47). Farklı gruplardan oluşmuş olan devlet, bu grupların siyasal bütünlüğünü sağlamak adına "ortak değerler" kurmak zorundadır. Oluşturduğu mitlere ahlaki sorumlulukla bağlanmayı sağlamak da onun görevidir (s. 49). Eskiye ait olan çoğulluk azaltılacak ve ahlaki müphemlik defedilecektir (Bauman 1998, s. 33). Ancak modern devletin oluşturmaya çalıştığı ve aidiyet ile sıkı ilişkisi olan bu durumun bazı sıkıntıları vardır.

Bu sıkıntılardan olan aşırı bireycilik, göreciliği doğurmuş bu da herkesin özgür seçimi ile elde ettiği değerlerle yaşamasını ve saygı görmesini öğütlemiştir (Taylor 1995, s. 19). Böyle olunca modernlik öncesinde sıkıca korunan toplumun hiyerarşik yapısı sarsılmış farklı kültürler ve cinsiyetlere eşit statü tanınması talepleri artmıştır (s. 45). Gerçekten de yurttaşlık her şeyden önce eşitlik vurgusu üzerinden tanımlandığından bu doğal bir sonuç olarak da görülebilir. Ancak hiçbir devlet farklı kültürler arasında tarafsız

değildir ve yukarıda sözüne ettiğimiz ortak değerleri oluştururken her devlet bu tarafsızlığını bazı kültürler lehine bozmuştur. Oysaki Taylor'un da belirttiği gibi, görecilikle birlikte, toplumsal düzeyde kimlikler etkileşim ile biçimlenmeye başlayınca yani önceden tanımlanmış bir toplumsal kalıpla ilişkisi zayıflayınca çok daha ciddi bir oranda eşit olarak tanınmak isterler (s. 47). İşte modernlik ile yurttaş ilişkisi ve modernliğin krizi ile yurttaş ilişkisi tam da bu sorunla birlikte kurulabilir. Günümüzde tartışılan post-ulusal yurttaşlık, çoklu yurttaşlık, esnek yurttaşlık, uluslarüstü yurttaşlık, çokkültürlü yurttaşlık, anayasal yurttaşlık gibi yeni tanımlamaların hepsinde kültürün öncelikle tartışılıyor olmasının asıl nedeni budur.

6-SONUÇ

Tüm bu anlatılanlar sonucunda, “yeni yurttaş” için nasıl bir etik anlayışın savunulabileceğini ortaya koymaya çalışacağız. Zira ilk iki dönemde kişiler için “ontolojik mekan”ın devlet ve/veya ulus-devlet olması, aidiyet için mekan üzerinden bir tanımlamayı yeterli kılarken, kişilerin devlet ve etik sınırlarını da çiziyordu. Çünkü bu sınırlar ayrıca hukuksal, siyasal ve sosyal hakların da içinde anlam bulduğu, değerli olduğu ve belki de seküler bir bağlılığın meşru zemini de oluyordu. Oysaki şimdi, muğlaklaşan, akışkan hale gelen bu mekânın yurttaş için ifade ettiği anlam, bu sınırları zorlamakta ve etikle ilişkisini değiştirmektedir. Üstelik hukukla düzenlenen yurttaşlığın (söz gelimi hemen tüm anayasalarda yer alan “tüm yurttaşlar eşittir” ibaresine karşın yaşamın birçok açıdan üstelik devlet eliyle eşitsiz işlemesi) ciddi anlamda tartışılacak sorunlarla boğuşması, etiğin bu konuda söyleyeceklerini daha da değerli kılmaktadır.

Toplumsal kuralları sadece zora dayanarak uygulamak imkânsızdır. Onun için o kuralların toplumda yaşayanlarca içselleştirilmesi gerekir (Barry 2004, s. 17). Kuralların içselleştirilmesi her şeyden önce insanların kendilerini huzur içinde hissetmeleri ile ilintilidir. “İnsan insanın kurdudur” durumundan çıkmak nasıl ki bir düzenle mümkün olabilmiş ve insanlar güvenli ortama geçme karşılığında bazı haklarından vazgeçebilmişlerse, “kimlik kimliğin kurdudur” durumundan çıkmanın yolu da budur. Kimlikler açısından güvenli bir ortam öncelikle “tanınma” sorunu ile ilgilidir.

Modernlik öncesi çağlarda tanınma hiçbir şekilde sorun olarak görünmüyordu. Toplumsal kimlik zaten kendiliğinden, tanıma gereği topluma bağımlı olarak ortaya çıkıyordu. Toplumsal tanıma, herkesin peşinen kabul ettiği toplumsal kategorilere dayandığından böyle bir sorun da yoktu. Ancak “kimlik” içinde bireyin önemi arttıkça yani bireyler kendi kimliklerini şekillendirdikçe, artık kimlikler peşinen kabul edilen toplumsal kategorilerin dışına çıktı ve a priori olarak kabul edilmez oldular. Modern dönemde yeni olan, tanıma gereksinimi değil, bu tanınmanın kabul görmeyebileceğidir (Taylor 1995, s. 45).

Kimlikler açısından daha çok ön plana çıkan etnik ve dinsel gruplar, Schnapper'in de dediği gibi (1994) kendilerini savunurken, kişinin köksel ve içsel olarak tanıma ihtiyacını ön plana çıkarırlar. Onun içindir ki bu gruplar, bireylerin yurttaşlık ve politik toplumun soyutluğundan ve üretim dünyasının rasyonelliğinden gördüğü zararı karşılayabilecek özelliktedirler (s.73). O zaman bu özellikleri yurttaşlık bağlamı ile yeniden değerlendirmek gerekir. Bu doğrultuda “ortak değer” oluşturmak için “tanınma” çok anlamlı olacaktır. Marshall'ın yukarıda anlatılan düşüncesinde nasıl ki sosyal politikalar ile birlikte sosyal entegrasyon, duygusallık ve vatanseverliğe bağlı olmaktan çıkıp daha maddi temellere oturmuş ve bireyler açısından aidiyet duygusu oluşturulduysa, günümüzde de kimlikler için “tanınma” benzer bir etkiye sahip olacaktır. Çünkü sosyal haklarla birlikte yurttaşlık, özünde barındırdığı, eşitlik ilkesini en çok dışı vurarak bireyi tanıtmış ve ona değerli olduğunu hissettirmişti. Bireyin kendisini

güvende hissetmesi maddi koşulların aşgari düzeyde olması ile başlarken, yurttaş olarak kalabilen bireylerin oluşturduğu kimliklerin kalkış noktası ise tanınmadır.

Kaynakça:

- Armaoğlu, F. (1993). 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi Cilt I, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Barry, N. (2004). Modern Siyaset Teorisi, Ankara: Liberte Yayınları.
- Bauman, Z. (1998). Postmodern Etik, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bayram, A.K. (2005). "Modern Etik ve Siyaset", Siyasette ve Yönetimde Etik Sempozyumu, Sakarya: 18-19 Kasım, s.43-55.
- Foucault, M. (2003). Ders Özetleri, İstanbul: Yapı Kredi Yayınlar.
- Frey, B. S. (2003). "Flexible Citizenship for a Global Society", Politics, Philosophy & Economics, Sayı 2(1), s.93-114.
- Giddens, A. (2000a). Elimizden Kaçıp Giden Dünya, İstanbul: Alfa Basım.
- Giddens, A. (2000b). Modernliğin Sonuçları, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Hardt, M.-A. Negri (2002) İmparatorluk, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Kaya, A. (2000), "Yurttaşlık, Azınlıklar ve Çokkültürlülük", Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar, Ankara: Gündoğan Yayınları, s.135-180.
- Lash, S.-B. Wynne (1996). Risk Society: Towards a New Modernity'e "Introduction", London: Sage Pres, s.1-8.
- Marshall, T.H. (2000). "Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar", Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar, Ankara: Gündoğan Yayınları, s.13-82.
- Parekh, B. (2002). Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek, İstanbul: Phoenix Yayınevi.
- Sander, O. (1998) Siyasi Tarih: 1918-1994, Ankara: İmge Kitabevi.
- Sander, O. (2000) Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e, Ankara: İmge Kitabevi.
- Schnapper, D. (1994). "The Significance of the Ethnoreligious Field in Nation-Building", International Journal of Sociology, cilt 24, sayı 2/3, s.61-80.
- Strauss, L. (2000). "Tabii Hak ve Tarih", Devlet Kuramı, Der. C.B. Akal, Ankara:Dost Kitabevi, s.269-320.
- Taylor, C. (1995). Modernliğin Sıkıntıları, İstanbul: Ayrıntı Yayınları

İNSAN ONURU KAVRAMI TEMELİNDE MAHREMİYET, İFADE ÖZGÜRLÜĞÜ VE MEDYA

Dr. Nur ULUŞAHİN

Başkent Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Kamu Hukuku Bölümü

Özet: Bağımsız bir kavram olarak mahremiyet hakkı, göreli olarak kişi haklarına sonradan ilave edilen haklardandır. Hareket noktası Amerikan mahremiyet hukuku olan bu çalışmada, karşılaştırmalı bir bakış açısı içerisinde mahremiyetin ortaya çıkışı, Amerikan hukuku ve Kıta Avrupası hukukundaki mevcut durumu incelendikten sonra, mahremiyet hakkının geleceği açısından medyanın görevinin ne olması gerektiği üzerinde durulmaktadır. Çalışmada, mahremiyet hakkının genellikle olduğu şekliyle kamunun bilme hakkı ile çatışması ve bu çatışmanın ne şekilde çözüleceği incelenmiştir. Amerikan hukukunda mahremiyet ihlallerinin farklı kişiler için farklı derecelerde gerçekleşeceği kabul edildiğinden, kamusal figür doktrininin kabul ettiği gönüllü ve istem dışı kamusal figür kategorileri mahremiyet hakkına ilişkin olarak oldukça sınırlı bir iddia ileri sürebilmektedir. Kamusal figür olarak kabul edilen kişiler mahremiyetlerinin ihlal edildiğini ileri sürdüklerinde, basının kamunun bilme hakkı ile çerçelenecek şekilde haber değeri taşıma savunması ile karşılaşmaktadır. Temel amacımız, bu iddiaları insan onuru temelli bir yaklaşımla incelerken Kıta Avrupası ile Amerikan mahremiyet hukuku arasındaki farkları da ortaya koymaktır. Son olarak, çalışmada mahremiyet ile ifade özgürlüğünün dengelenmesi noktasında medyanın üstlenmesi gereken işlevlere değinilmektedir.

Anahtar sözcükler: mahremiyet, ifade özgürlüğü, bilme hakkı, haber değeri taşıma savunması, medya, kamunun ilgisini çekme, hakların çatışması, hakların dengelenmesi

Abstract: As an independent concept the right of privacy is a relative latecomer to the system of individual rights. As the roots of privacy lie in common law, this paper takes as its starting point American privacy law and discusses the emergence of privacy, its current status in continental law as well as in American law and reaches some conclusions about the role of media for its probable future in a comparative perspective. This paper considers how the right to privacy often collides with the public's right to know and how courts decide when media entities go too far when covering people in news events. In American law as invasion torts reach different levels for different people, the public figure doctrine accepts voluntary and involuntary public figures whose claim will only be a limited claim for privacy. When these figures attack the press for invading privacy, press asserts a claim of newsworthiness, supported with the public's right to know. Our main goal is to question these arguments with a dignity-based conception of privacy and emphasise the differences between continental law and American privacy law. We reach some conclusions about the function of media balancing privacy with freedom of press.

Keywords: privacy, freedom of press, right to know, newsworthiness defense, media, public interest, balancing rights

"It's not easy to live with a free press. It means being challenged, dismayed, disrupted, disturbed, and outraged – every single day."

Jane Kirtley¹

I. GİRİŞ

Bağımsız bir kavram olarak mahremiyet hakkı, görelî olarak kişî haklarına sonradan ilave edilen haklardandır. Mahremiyet kavramının sistematik bir çerçeve kazanması, 1890'da Samuel Warren ve Louis Brandeis'in *Harvard Law Review*'da yayınlanan ünlü makalesi ile gerçekleşmiştir. Warren ve Brandeis mahremiyet kavramını "tek başına bırakılma hakkı" (right to be left alone) olarak tanımlayarak, o dönemde pozitif hukukun bireyin mahremiyeti üzerinde koruma sağlayacak herhangi bir ilke içerip içermediğini; şayet içeriyorsa bu korumanın doğası ve kapsamının ne olduğunu tartışmıştır (Warren-Brandeis 1890, s. 206, 190). Mahremiyet hakkı 1960'da William D. Prosser tarafından geliştirilmiş, daha sonrasında ise Bloustein (1964) ve Westin (1967) tarafından farklı açılardan ele alınmış ve değerlendirilmiştir.

1965 yılında ise, ilk olarak *Griswold v. Connecticut* davasında insan onuru ve özerkliği için gerekli olan içsel alanları iktidarın müdahalesine karşı koruma altına alan bir anayasal hak olarak ortaya çıkmıştır. 1966 yılında Bilgi Edinme Federal Yasası (Federal Freedom of Information Act) ile mahremiyet hakkı, bilme hakkına (right to know) ilişkin ilkelere rağmen bireyin kişisel ilişkilerine yönelik devlet müdahalesine karşı bir koruma sağlayacak şekilde açıkça tanınmıştır.

Bu çalışmada, hukuk alanında ortaya çıkışı ve gelişimi kısaca özetlenen mahremiyet hakkının bir diğer temel hak olarak ifade özgürlüğü ile çatışması ve bu çatışmanın ne şekilde çözülebileceği konusu irdelenecektir.

II-MAHREMİYET VE İFADE ÖZGÜRLÜĞÜ

a- Mahremiyetin Dönüşümü

Bugün için kamusal söylem sıklıkla ve artan bir şekilde özeline açığa dökülmesi; gizli ya da saklı olanın gözler önüne serilmesinden ibaret hale gelmiştir. Warren ve Brandeis'in makalesinde ortaya koyduğunun tersine bireylerin istediği artık mutlak bir "tek başına bırakılma hakkı" olmayıp, istediklerini ifşa edecekleri şartları kontrol altına alabilmektir (Rosen 2000, s. 35). Mahremiyetin "ötekiler" tarafından ihlali ve ne şekilde korunacağı günümüzde önemli bir mesele haline gelmişse, şunu unutmamak gerekir ki, bunun temelinde ironik bir biçimde mahremiyetin sergilenmesinin de yaygınlaşarak önem kazanması bulunmaktadır. Birileri bu sergileme biçimlerini izlemekten haz aldığından olsa gerek, diğerleri de izlenmeyi eğlencenin bir türü olarak algılayarak mahremiyetlerini kamuya açabilmek için yeni icatlarda bulunmaktadır. "Teşhirci" ya da "itirafçı" olarak nitelenebilecek bu kültürün medyaya yansması ise, medyanın klasik kim-nere-de-ne zaman-neden şeklindeki haber formülünün, ağırlıklı bir biçimde "hissetme" üzerinden yeniden yapılandırılması, olayın "ne olduğu" yerine kişilerin ve habercinin gerçekleştiren olaydan ötürü "ne hissettiği"nin aktarılması şeklinde ortaya çıkmaktadır. Anlatılmak istenen "olay"lar değil, "duygu"lar olunca medyanın kendi varlığını meşrulaştırdığı kamuoyunun "bilme hakkı"na dayanan argüman da tartışılır hale gelmiştir (Mayes 2002, s. 16).

Kamusal söylem özel ve kişisel olan etrafında şekillendiği oranda bireyin mahremiyetinin özellikle medyaya karşı korunması önem taşımaya başlamıştır. Bugün için mahremiyet hakkının önemi, sadece devlete karşı bir koruma sağlamasında değil, *bireyin bireye karşı* korunmasında da yatmaktadır. Medyanın dayandığı ticari çıkarlar, popülarite kazanan itirafçı kültürün neredeyse tüm olanaklarını kullanarak, tüm dünyada aynı mantık dizgesi içerisinde boy gösteren yapımları bireyin mahremiyetini ayaklar altına

alacak şekilde popüler kültürün beğenisine sunmaktadır. Medyanın takıntılı bir biçimde ünlülerin özel hayatlarını belki de didik didik etmesinin bu kişilerin mahremiyetlerine bir saldırı teşkil etmesi bir yana, pek çok kişinin gönüllü bir biçimde medyayı kendi mahremiyetlerine girmesi için teşvik etmesi sorunun çok daha çetrefil bir hal almasına yol açmıştır.

b- Kamusal Figür Doktrini, Bilme Hakkı ve Haber Değeri Savunması

Mahremiyet hakkına ilişkin anayasal ve yasal birtakım düzenlemeler bulunsa da, farklı kişiler için ancak farklı seviyelerde ihlal oluşacağı kabul edildiğinden uygulamada çok fazla sorun doğmaktadır. İçtihadı bir biçimde gelişen Amerikan mahremiyet hukukunda politikacılar, yöneticiler, eğlence sektöründe çalışanlar, profesyonel sporcular vb. gibi oldukça geniş bir kesimi içinde barındıran *kamusal figür* kategorisi tanımlanmış ve kendi isteğiyle kamunun gözü önünde bulunan bu kesimin mahremiyet hakkı açısından ancak sınırlı bir iddia ileri sürebileceği kabul edilmiştir. Asıl sorunlusu ise, istem dışı bir biçimde kamusal figür haline gelen kesimin sahip olduğu hakkın nerede başlayıp nerede biteceğidir.⁶ İşte bu kesim medyaya karşısında mahremiyetinin ihlal edildiği iddiasını ileri sürdüğünde, kamunun *bilme hakkı* ile çerçevesizce şekilde yayının *haber değeri taşıdığı savunmasıyla* (newsworthiness defense) karşılaşmaktadır (Chrzan 2002, s. 346-347). Hatta, bu genelleme çoğu zaman medya karşısındaki mahremiyet ihlallerinin büyük kısmının dava konusu dahi yapılmamasına yol açmaktadır. Pek çok zaman da, kamunun bilme hakkı ve haber değeri taşıma savunması, mahremiyeti ihlal edilen kişinin konumu ile ilişkilendirilmektedir. Örneğin, Amerikan başkanının evlilik dışı cinsel ilişkisinin mahrem detaylarının yayınlanması mahremiyet ihlali sayılmamaktadır. Zira, halkın yönetime seçtiği kişinin ahlaki, etik ve kişisel meselelerini kamunun bilme hakkı olduğu söylenmektedir. Ancak sıradan birinin cinsel ilişkilerinin benzer detaylarının yayınlanması aynı şekilde değerlendirilemeyecektir.

Yani, bazı kişiler toplumda, kamusal hayatta ya da kurumlarda önde gelen görevler üstlenerek veya işlerini ya da kendilerini kamunun değerlendirmesine sunarak kamunun gözü önünde yer almayı seçmiş ve kamusal figür haline gelmişlerdir. Dolayısıyla, bu kişilerin görüntülerinin ya da eylemlerinin medyada görünmesi halinde pek fazla hak ileri sürebilmeleri mümkün olmayacaktır. Bunun gibi, istem dışı olsa da, bir biçimde kamusal figür haline gelen kişilerin; mesela suç işleyenlerin kamunun gözü önünde olmak istememelerine hatta bundan özellikle kaçmak için yollar aramalarına rağmen kamunun ilgisinin odağında olmaları eylemlerini haber haline getirmektedir (Chrzan 2002, s. 348). Sadece suç işleyenler değil, bu suçların kurbanları, kazaların ya da çeşitli felaketlerin mağdurları ve kamunun dikkatini çeken diğer olaylara istemeyerek de olsa karışanların tamamı bu kategori içinde yer almaktadır. Beraat eden bir cinayet davası sanığının, bir bebek dünyaya getiren on iki yaşındaki kız çocuğunun ya da polis tarafından bir suçlunun aranması sırasında tesadüfen müşteri olarak bulunduğu dükkanda görüntülenen bir kadının bu duruma örnek gösterilmesi mümkündür. Bazen de, bireyler –kontrolleri dahilinde olarak ya da olmayarak- ilişki içinde buldukları kişiler dolayısıyla istem dışı kamusal figür haline gelebilir. Bu açıdan bakıldığında, Başkan Clinton ile ilişkisinde istem dışı kamusal figür olarak ortaya çıkan Monica Lewinsky'nin, mahremiyeti açısından gördüğü zarar bu ilişkiyi seçerken uğramayı öngördüğü bir zarar olmasa gerekir. Denebilir ki, Lewinsky'nin ilişkiye dair seçimi –sonuçlarını kapsamasına dair iradi nitelik taşımaktadır. Pekiyi, kamusal bir figürle kan bağı dolayısıyla yakınlık içinde bulunan kişinin durumu ne olacaktır? Sürekli izlenen bu kişinin de, birinin kızı, oğlu ya da kardeşi olmak dolayısıyla yitirdiği

mahremiyetin hukukun meşru gördüğü sınırlar içerisinde açıklama bulması ve istem dışı kamusal figür olarak addedilen kesimin eylemlerinin haber değeri taşıdığı gerekçesiyle kamuoyunun bilme hakkı kapsamında değerlendirilmesi yeterince sorunlu değil midir? Hukuk düzeni bu kişiler için mahremiyet hakkının sınırlı bir biçimde tanınmasının nedenini, seçmedikleri bir hayatın içinde doğmuş olmalarıyla mı açıklayacaktır?³

Amerikan hukukunda geliştirilen bu düşünme şekli, Türkiye'nin de dahil olduğu pek çok ülkeye sirayet etmiştir. Baştan hatalı olan bu yaklaşım iki özgürlüğün çatışmasında saklı bir biçimde üstünlüğü "ifade özgürlüğü"ne vermektedir. Demokrasiler için özgür bir basın hayatı önemlidir. Özgür bir basın, haber alma özgürlüğünün aracı olduğu gibi, kamuoyunun serbestçe oluşabilmesine de olanak tanır. Demokratik bir toplumda, olaylar ve onların doğurduğu sonuçlar üzerinde serbestçe fikir yürütebilme, yorum ve eleştiri yapabilme ve tartışabilme imkanlarının mevcut olması gereklidir.⁴ Buna karşılık, demokratik toplumun temelindeki ifade özgürlüğü bireylerin öğrenmek istedikleri her şeyi *bilme hakkı* olduğu anlamında yorumlanamaz. İfade hürriyeti, bilgi alma ve düşüncelere ulaşmaya olanak tanır. Ancak kişilerin -buradaki anlamıyla- bilgi alma hakkına sahip olduğunu söylemek farklı bir şeydir. Bilgi alma hakkı yönündeki talep sadece bilgi almayı değil, bundan fazla olarak o bilgiye erişebilme yönündeki talepleri de meşru kılar. Bu ise ifade özgürlüğü tartışmasında karışıklıktan başka bir şey yaratmamaktadır. Bu anlamda, hiç kimsenin herhangi bir bireyin özel yaşamı üzerinde bilme hakkı yoktur (Mayes 2002, s. 19-21). Dolayısıyla, mahremiyeti önceleyen bir bilme hakkından söz etmek mümkün değildir.

Öte yandan, "haber değeri taşıma savunması" hukuki altyapıdan tümüyle yoksun olduğu gibi, hiçbir etik anlam ve değer de içermemektedir. Bir konunun "kamunun ilgisini çekmesi" (public interest) durumunda haber değeri taşıdığı savunması ileri sürülmektedir (Mayes 2002, s. 22-24). Bugün için, kamunun ilgisini nelerin çektiğine baktığımızda ise, genellikle cinsel yaşamın, karakter özelliklerinin, duygusal dünyanın, kişisel alışkanlıkların ve başkalarının içsel yaşantılarının bu alanda yer aldığını görmekteyiz. Kamusal alanda söylem genel olarak lüzumsuz, küçük, önemsiz, bayağı ya da kişinin özeline ilgilendiren konulardan oluşmaktadır. Bu doğrultuda medyanın ilgisi de tümüyle kişisel ve özel olanın yer aldığı sıradan öykülere yönelmiştir. Özellikle "haber" kavramının içi bu şekilde doldurulduğunda, "haber değeri taşıma" şeklinde ileri sürülen savunmanın temelsizliği de olanca açıklığıyla gözler önüne serilmiş olmaktadır.

c- Kişinin Rızası

Genel olarak, mahremiyet hakkının yeterli koruma görmediğine bazı mahkeme kararları da açıkça yer vermiştir. Bu durumlarda, ya bireyin hakkını sağladığı korumadan vazgeçmiş olduğu ya da kamunun veya başkalarının haklarının öncelik taşıdığı belirtilmektedir.⁵ Burada öne sürülen düşüncelerden ikincisini yukarıda ele alıp incelemiştik. Kamunun ya da başkalarının haklarının mahremiyet hakkı karşısında öncelik taşıdığını, özellikle ifade özgürlüğünün mahremiyet ihlalinin bertaraf ettiğini kabul etmemiz mümkün değildir. Pekiyi bireyin hakkını sağladığı korumadan vazgeçmiş olması ihlali ortadan kaldırır mı? Son olarak bu noktaya değinmekte yarar var.

Bireyin mahremiyet hakkının sağladığı korumadan vazgeçmiş olduğuna dair yargı aslında adı bir karineden başka bir şey değildir. Yargı kararlarından anlaşıldığı kadarıyla iki halde bireyin bu tür bir feragatte bulunduğu kabul edilmektedir: Bunlardan birincisi, zaten ele almış olduğumuz kamusal figür doktrindir. İstem dışı olmayarak, birey bilerek ve isteyerek

kamusal bir figür olmayı seçmişse, bu tür hak ihlallerine göğüs germeyi de bir bakıma kabul etmiştir. Diğer bir deyişle, gönüllü olarak kamusal figür olan kişi üstü örtülü bir biçimde mahremiyet hakkının bir kısmından feragat etmiştir. Dolayısıyla burada kişinin rızası olduğundan mahremiyet hakkı yeterli koruma görmemektedir. İkinci durumda ise, karine olarak kişinin açık rızasının bulunduğu kabul edilmektedir. Kişinin mahremiyeti içerisindeki bir konuyu ayrıntılarıyla açıklayacak bir röportaj vermesi ya da bir takım *reality show*larda özel hayatını deşifre etmesi bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Bu durumda kişinin mahremiyet hakkının sağladığı korumadan yararlanmaması ya da sınırlı bir biçimde yararlanması sonucunu doğuran, belli görevler üstlendiği ya da belli bir yaşam biçimi sürdürdüğü için gönüllü bir kamusal figür teşkil etmesi olmayıp; kamusal bir figür olsun ya da olmasın, mahremiyetini açma yönünde iradesinin varolmasıdır. Bu durumda, bir şekilde mahremiyetlerini açan, çoğu zaman özel hayatları hakkında verdikleri beyanatlarla iç dünyalarını sergilemekten çekinmeyen kişilerin kendi rızaları ile kamusal alana taşınan mahremiyetlerinin artık kamusal bir mesele haline geldiği ve bundan böyle kendileri tarafından bu yönde bir hak ihlalinin ileri sürülmesinin mümkün olamayacağı söylenmektedir.

Böyle bir muhakeme tarzı da temelde hatalıdır. Kişi ne gönüllü bir kamusal figür olarak belli yaşam biçimini seçmekle, ne de bir şekilde mahremiyetini açma iradesini göstermekle cezalandırılmaz. Bu noktada hata yapılmasının nedeni, *common law*da olduğu gibi, mahremiyet ihlalinin temelinde kişinin uğradığı duygusal zararın görülmesidir (Gorman 2004, s. 1257-1258). Şu örnek konuyu daha iyi açıklayacaktır: Ünlü bir futbol yıldızı olan O'Brien, bir fotoğrafının davalının sahibi bulunduğu bir markasının reklamı amacıyla basılan bir takvimde yer alması nedeniyle mahremiyet hakkının ihlal edildiğini ileri sürdüğünde, davayı gören mahkeme davacının elde ettiği ünün kendisi tarafından aranan ve arzulan bir şey olduğundan hareketle kişisel ve duygusal bir zarara uğramış olduğunun kabul edilemeyeceğine hükmetmiştir. Dolayısıyla karara göre, kişisel ve duygusal zararın olmadığı yerde hak ihlali de bulunmamaktadır.⁶ Oysa mahremiyet, ihlali farklı kişilerde farklı derecelerde gerçekleşebilecek kişisel ve subjektif bir değer olmayıp, insan onuruna saygıyla temellendirilebilecek özel bir "iyi"dir. Mahremiyet ihlali ile verilen zarar, "insan"a ait bir değere yönelmiş için, o kişinin şahsında insana ait bir değere yönelen bir eylemin sonucudur. Dolayısıyla, ihlalin mağduru gerçekte mahremiyetinin ihlal edilmesiyle hiçbir kişisel kayba ve duygusal zarara uğramasa da mahremiyet başlı başına özel bir değer olarak koruma görmelidir. Kaldı ki, kişinin "kamusal figür" addedilmekle ya da belli yer ve zamanda belli oranda mahremiyetini açmakla mahremiyet hakkının sağlayacağı korumadan feragat ettiğinin kabulü de mantık sınırlarını zorlamaktadır. Kişi mahremiyetini açtığı somut yer ve bağlamda mahremiyet hakkının ihlal edildiğini ileri sürmesi halinde, böyle bir durum hakkın kötüye kullanımı teşkil edeceği için öne sürdüğü hakkın koruma görmemesi doğaldır. Buna karşılık, kişinin belli bir yaşam biçimini seçmesi gibi, belli anda ve belli şekilde mahremiyetini açması da, onun hukukun öznesi olarak kişilik haklarının bir kısmından ilelebet ve mutlak biçimde feragat ettiği şeklinde yorumlanamaz. Aksinin kabulü, fahişeye tecavüzü cezadan indirim sebebi sayan anlayışın pek uzak düşmemektedir. Özgür tercihi ile para karşılığı cinsel ilişkide bulunarak hayatını sürdürmeyi seçen bir kadının tecavüze uğraması durumunda uğrayacağı zarar, evinde kocasıyla bir hayat süren kadının aynı eylemin mağduru olması durumunda uğrayacağı zarardan daha az olamaz. Aynı şekilde bu iki kadının tecavüze uğraması durumunda ihlal edilen değerler arasında da bir farklılık bulunduğunu ileri sürmek mümkün değildir. Böyle bir karşılaştırma etik

olarak da kabul edilemez. Her iki durumda da eylem kişinin iradesi hilafına gerçekleşmiştir ve eylemin mağdurunun kişisel konumu bu gerçeği değiştirmemektedir. Onur gibi mahremiyet de, azalan ya da eskiyen sayılabilir bir nesne değildir. Bireyin ne kamusal statüsü ne de –iradi bile olsa- yitirdiği mahremiyeti onu korunmaya daha az layık hale getirir. Tercihlerimiz ve yaşadığımız hayat temel insanlık haklarımızdan daha fazla ya da daha az yararlanmamız sonucunu doğurmamalıdır. İnsan hakları kimilerine daha az ya da daha fazla tanınan haklar olmayıp *herkesin eşit biçimde sahip olduğu haklardır.*

III- İKİ FARKLI MAHREMİYET ANLAYIŞI: ÖZGÜRLÜK KARŞISINDA ONUR

Kültürler arasındaki farklılıklar hukukta da farklılıklar yaratmaktadır. Bu farklılıkların en keskin olduğu alan ise ifade özgürlüğüne ilişkin değerlerin yer aldığı alandır. Mahremiyet temel bir insan hakkına vücut veren insana dair evrensel nitelikte bir ihtiyaç olmasına rağmen, değişik kültürlerde farklı şekillerde anlaşılabilir. Değişik kaynaklardan beslenen Kıta Avrupası ve ABD vatandaşlarının mahremiyet ihlalleri karşısındaki yaklaşımları da, her iki topluluğun sosyal ve siyasal geleneklerinde temellenen temel hukuki değerlerdeki önemli farklılıklar tarafından belirlenmektedir. Bu ayrılığı gözlemleyenlerden biri olan Robert Post, iki farklı mahremiyet anlayışına vurgu yapmaktadır. Bunlardan biri onur kavramı temelinde mahremiyet, diğeri ise özgürlük kavramı temelinde mahremiyet anlayışdır.

Kıta Avrupasında öncelikle korunan değer, insana saygıyla temellenen bir değer olarak insan onurudur. Mahremiyet hakkının özünde kişinin imajının, adının ve ününün korunması hakkı; yani, kişinin kendi hakkında açıklanan her türlü bilgiyi kontrol edebilme hakkı bulunmaktadır. Bu hakların tamamı kişinin kamusal imajını korumaya yönelik haklardır. Burada amaç, başkaları tarafından görülmek istediğiniz şekilde onların sizi görmesini sağlamaktır. Kıta Avrupası anlayışına göre, mahremiyet karşısındaki asıl düşman, kamu önündeki onurumuzu tehlikeye atacak şekilde hakkımızdaki bilgiyi yayınlamakla bizi tehdit eden medyadır (Whitman 2004, s. 1161). Elbette, bilgiyi toplayan ve yayan diğer tüm ajanlar da aynı ölçüde mahremiyet karşısında tehdit oluşturmaktadır.

ABD’de ise, pek çok konuda olduğu gibi bu konuda da temel sorunsal özgürlük değeri tarafından belirlenmekte ve özellikle de devlet karşısında özgürlüğün sağlanması olarak ortaya konmaktadır. Amerikan anlayışında mahremiyet hakkı temelde on sekizinci yüzyılda kazandığı anlam çerçevesinde kavramsallaşmıştır. Bu ise, başta kişinin kendi evinde olmak üzere devletin müdahalesinden uzak kalma hakkı olarak belirmektedir. Amerikan bakış açısının temel yanılgısı, mahremiyet karşısındaki düşman olarak devlete vurgu yaparken, başta medya gelmek üzere diğer aktörleri ihmal etmesidir (Whitman 2004, s. 1161-1162). İşte, iki farklı duyarlılığın temelinde böyle bir şema yatmaktadır. Bir Alman ya da Fransız için, Amerikalının hesapsız bir biçimde kendi özel aktivitelerinden söz etmesi ne denli şaşırtıcıysa, bir Amerikalı için de Avrupalının çıplaklığı çeşitli alanlarda kullanabilmesi aynı derecede şaşırtıcıdır. Kıta Avrupasının bakış açısıyla, önemli olan kişinin imajını kontrol edebilme hakkıdır ve seçmiş olması halinde, kişinin çıplak bir biçimde insanların gözü önüne çıkması da bu hakkın çerçevesi içerisinde düşünülmelidir. Amerikalılara göre ise, önemli olan kişinin evindeki bağımsızlığıdır ve giysilerinden sıyrılmış bir insan evinin çevresindeki duvarların korumasından da sıyrılmış gibidir. Dolayısıyla, Kıta Avrupası’nda insanlar insan onuruna ve kişinin toplumdaki konumuna

zarar verildiğinde duyarlılık geliştirirken, Amerika’da devletten gelen saldırılara karşı duyarlılık geliştirilmektedir (Whitman 2004, s. 1162).

Atlantiğin iki yakası arasındaki diğer bir fark da, Amerikan mahremiyet hukukunun içtihadı bir biçimde ortaya çıkması ve Avrupa’ya kıyasla daha az sistematik biçimde ve fakat Avrupa’nın bulunduğu noktaya doğru gelişmekte olmasıdır (Whitman 2004, s. 1159). ABD’de ifade özgürlüğü sınırsız bir biçimde anayasal koruma gören önemli bir değerdir; buna karşılık insan onuru Amerikan Anayasasında böyle bir koruma görmemektedir. Sonuç olarak, yukarıda yer verdiğimiz gibi iki değer çatıştığı alanlarda ABD’de kazanan büyük ölçüde ifade özgürlüğü olurken; onur kavramı temelinde şekillenen Kıta Avrupası mahremiyet anlayışında ise, Birleşik Devletlere nazaran pek çok durumda kazanan mahremiyet hakkı olabilmektedir.

IV. SONUÇ

Mahremiyetin hizmet ettiği temel değer insan onurudur. Nazi tecrübesinin bir sonucu olarak Alman Anayasasının ilk maddesinde düzenlenen insan onuru, Avrupa Birliği’nin Temel Haklar Şartı’nda da ihlal edilemez bir değer olarak koruma altına alınmıştır. 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nin de, hem başlangıcında hem de ilk maddesinde yer alan insan onuru kavramı, pek çok anayasal belgede temel hak ve özgürlüklerin kaynağındaki değer olarak bir başlangıç noktası teşkil etmektedir.

Mutlak ve sınırsız olarak anlaşılan ifade özgürlüğü, mahremiyet hakkı önünde pek çok zaman bir engel olarak belirlemektedir. Kişiler gönüllü ya da istem dışı bir biçimde kamusal figür olarak ortaya çıksın; ya da kendi özel alanlarını bilerek ve isteyerek her ayrıntısı ile sergileme eğiliminde olsun, medyanın her durumda kendi iç sorgulamasını yapması gerekir. Medyanın belli yayınları “etik-dışı” bir alanda gerçekleştirdiğini fark ederek kendi öz denetimini gerçekleştirmesi zorunludur. Demokratik bir toplum için vazgeçilemez iki değer çatışıyorsa, İsaiah Berlin’in belirttiği gibi emin olacağımız tek gerçeklik yapılacak fedakarlıklar mı olmalıdır? Basının sansürü özgürlükler için arzu edilmeyecek bir kapıyı araladığına göre, bu noktada medyaya düşen görev bu kapıyı aralamaya meydan vermeksizin gönüllü biçimde yapacağı düzenlemelerle kendi etik standartlarını ortaya koyarak uygulamaya başlamak olmalıdır. Gerçekten de, ifade özgürlüğünün ya da mahremiyet hakkının sınırlanması ikileminde ödenecek en düşük bedel medyanın ticari kazancından yapacağı fedakarlıkla *insanlık onuru için* ödeyeceği “bedel” olsa gerekir.

Kaynakça:

- Chrzan, A. (2002) “No-Fault Publicity: Trying to Slam the Door Shut on Privacy-The Battle Between the Media and Nonpublic Persons It Thrusts Into Public Eye,” *Nova Law Review*, Vol. 27, s. 341- 363.
- Gorman, Claire E. (2004) “Publicity and Privacy Rights: Evening Out the Playing Field for Celebrities and Private Citizens in the Modern Game of Mass Media,” *DePaul Law Review*, Vol. 53, no. 3, s. 1247-1283.
- Mayes, Tessa (2002) “Restraint or Revelation?: Free Speech and Privacy in a Confessional Age”, s. 1-35. <http://www.spiked-online.com/Articles/00000006DAC6.htm>.
- Post, Robert C. (2001) “Three Concepts of Privacy,” *Georgetown Law Journal*, Vol. 89, s. 2087- 2098.
- Prosser, William L. (1960) “Privacy,” *California Law Review*, Vol. 48, no. 3, s. 383-423.
- Rosen, Jeffrey (2000) “Why Privacy Matters,” *The Wilson Quarterly*, Vol. 24, no. 4, s. 32-38.

- Sguera, Maria (1998) "The Competing Doctrines of Privacy and Free Speech Take Center Stage After Princess Diana's Death," New York Law School Journal of Human Rights, Vol 15, s. 205-240.
- Thomson, Judith Jarvis (1975) "The Right to Privacy," Philosophy and Public Affairs, Vol. 4, s. 295-314.
- Warren, Samuel D-Brandeis, Louis D. (1890) "The Right to Privacy" Harvard Law Review, Vol IV., no:5, s. 193-220.
- Westin, Alan F. (1967) Privacy and Freedom, New York: Atheneum Publishers.
- Whitman, James Q. (2004) "The Two Western Cultures of Privacy" Yale Law Journal, Vol. 113, no: 6, s. 1151-1222.

Notlar:

¹ <http://www.wpfc.org/Mission.html>

² Kavramı ilk olarak 1929 yılında ortaya koyan Kentucky Yüksek Mahkemesi'ne göre, öyle zamanlar vardır ki, kişi isteyerek ya da istemeyerek kamunun gözünde bir aktör ya da genel ilginin odağı haline gelebilir. İşte böyle bir durumda o kişi özel alanından çıkmış olacağı için bu tür bir durumda yapılan yayın mahremiyetinin ihlali sayılmayacaktır. *Jones v. Herald Post Co.*, 230 Ky. 227, 229, 18 S. W. 2d 972, 973 (1929).

³ Şarkıcı Johnny Carson'ın karısının sadece Carson'la evlenmekle kamusal figür haline geldiğini belirleyen mahkeme kararının şu satırları trajikomik niteliktedir: "Carson gibi kamusal bir figürün karısının daha fazla ya da daha az, otomatik bir biçimde en azından yarı-zamanlı bir kamusal figür haline geleceğini varsaymak mümkündür". *Carson v. Allied News Co.*, 529 F.2d 206, 210 (7th Cir. 1976).

⁴ Bu anlamda, pek çok kişinin mahremiyet ihlali olarak tanımladığı şeyin, aslında özgür ve açık bir toplumda yaşamının bir sonucundan başka bir şey olmadığı öne sürülmektedir. İnsanların, "bilginin ve düşüncenin serbestçe akışının sağlandığı bir toplumda yaşama hakkından yararlanabilmek için mahremiyetinin bir kısmından fedakarlık yapması doğaldır. Bu yönde bkz., SQUERA (1998), s: 214.

⁵ Bkz., *Pavesich v. New England Life Ins. Co.*, 50 S.E. 68, 72 (Ga. 1905); *Gautier v. Pro-Football, Inc.* 107 N.E.2d 485 (N.Y. 1952).

⁶ *O'Brien v. Pabst Sales*, 124 F.2d 167 (5th Cir. 1941).

⁷ Burada, Post'un makalesinde ele aldığı üç anlayıştan ikisine yer verilmektedir (POST 2001, s: 2087).

ETİK GÖRECELİK Mİ ETİK EVRENSELÇİLİK Mİ? (KÜLTÜR BAĞLAMINDA BİR YAZIN TARAMASI)

Yrd. Doç. Dr. Aylin ÜNAL
Araş. Gör. Günce YILMAZ
CBÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Özet: Çağımızda bir yandan toplumların çok kültürlü oluşu, diğer bir deyişle toplumların içinde birçok farklı grupların yaşamasına ilişkin farklı ve belirgin değerlerin ortaya çıkmasını ve paylaşılmasını zorunlu kılarken, öte yandan çağdaşlaşmanın bir sonucu olarak nitelendirilen küreselleşmenin; kültürün homojenleşmesine ya da kültürel benzeşmeye neden olduğu savunulmaktadır. Ancak bilinmektedir ki kültürel bağlamda, hiç bir kültür diğerinden daha iyi veya üstün değildir. Ve bundan dolayı uluslararası yanlış ve doğrular da yoktur. Örneğin Endonezyadaki insanlar kamu çalışanlarına rüşvet vermeyi rededen Danimarkalı veya Singapurlu insanlardan daha iyi veya daha kötü değildirler. Ancak kültürel bağlamda bazı yaklaşımlarda “Romadayken, Romalı gibi davranmak gerektiğinin de savunulduğu görülmektedir. Ancak etik ve kültürü özellikle işletme yönetimi literatürü açısından değerlendirdiğimizde etige tamamıyla göreceli olarak bakmak da mümkün değildir. Eğer etige tamamıyla göreceli olarak bakacak olursak; hırsızlığın, adam öldürmenin, işkencenin ahlaki olarak izin verildiği yerlerdeki kültürün de etik olduğunu kabul etmemiz gerekmektedir. Çalışma; kültürün etik iş yapma ve yönetime anlayışına işletme yönetimi penceresinden bakmakta ve bu konudaki ulaşılabilen literatür ve sonuçlarını ele almaktadır.

Anahtar sözcükler: etik, ahlak, kültür, kültürlerarası, evrensellik, görecelik

KÜLTÜR VE ETİK

1980’lerden itibaren özellikle Japon yönetim tarzı üzerine yapılan karşılaştırmalı yönetim çalışmaları hız kazanmış ve işletme yönetiminde; yapısallaşma, çalışanların tutum ve değerlerinde kültürel farklılıkların bulunduğu değişik araştırmalarla ortaya konmuştur. (Ouchi, 1981, Maurice vd.1980, Sorge ve Warner, 1981, Budde vd. 1982, Smith 1984) Örneğin Tayep toplumsal değerlerin; işletmelerdeki yapı ve davranışlara olan etkisini İngiltere ve Hindistan da yaptığı karşılaştırmalı bir çalışma ile ele almış ve çalışma neticesinde mikro düzeyde işletme çalışanların farklı tutum, anlayış ve davranışlarının bu ülkeler arasında belirgin bir farklılık gösterdiğini hatta makro açıdan örgüt yapılarını etkilemesini kültürel açıklamıştır. Kültürü işletme literatüründe karşılaştırmalı bir çalışmaya belirleyen bir diğer araştırmacı ise Alman Sosyal Bilimci Hofstede’dir. Hostede 40 farklı ülkeden 116 bin işletme çalışanı ile gerçekleştirdiği çalışmasında farklı ülkelerdeki iş değer ve inançlarını faktör analizi metoduyla güç mesafesi, belirsizlikten kaçınma, bireysellik-toplumsalcılık, erillik ve dişilik olmak üzere dört boyutta incelemiş ve farklı kültürlerde farklı sonuçlara ulaşmıştır. (Hostede, 1980)

Kültür; bir toplumda yaşayanların paylaştıkları ve öğrendikleri herşey olarak açıklanmaktadır. Toplumlar sahip oldukları kültüre göre farklılaşır veya benzeşirler. Dünyaya gelen her insan değerlerini, normlarını, etik ya da etik dışı davranışlarını kültür içerisinde yaşayarak öğrenmektedir. Bir kültürün değerlerini bilmek, o kültürü bilmek demektir (Robeach 1973; Krober; 1952, ve diğerleri). Değerler ise, psikolojik, ruhsal ve ahlaki normlardan oluşmaktadır (Trompenaars, 1994; Krober ve Kluckhon, 1967; Menghin, 1931) . Değerler, bize kültür yoluyla öğretilmektedir. İnsanlar

kültürle öğrendikleri bu değerleri zaman içerisinde o kadar çok benimser ve içselleştirirler ki; kendi kültürünün dışında olan şeyleri doğru olarak algılayamazlar. Değerler, bireyin kişisel davranışlarını yönlendirdiği gibi mesleki yaşamlarını da önemli ölçüde etkilemektedir. Benzer sonuçları ortaya koyan ve ülkemizde de tekrarlanan çok sayıda karşılaştırmalı kültür araştırmaları mevcuttur. (Erdem 1999, Sargut, 1994).

Ancak küreselleşmenin başlıca sonuçlarından birinin kültürün homojenleşmesi olacağı savunulurken bu görüş bir kültürel benzeşme olarak da isimlendirmektedirler. Kültürel benzeşme karşısında ise kültürel görecelik bulunmaktadır ki kültürel görecelik; herhangi bir kültürü yine o kültürün sınırları içinde tanımaya ve anlamaya çalışmakta bu kapsamda hiç bir kültür diğerinde üstün kabul edilemez ancak farklı kabul edilebilmektedir.

Günlük dilde her ne kadar aynı anlamda kullanılıyor olsa da, ahlak (morality) ile etik (ethics) birbirinden farklı kavramlar olmakla birlikte ortak yanları da mevcuttur. Bazı araştırmacılara göre “ethics” kelimesinin etimolojisi etik kavramının iki temel anlamını vurgulamaktadır: 1- İyi bir insan olmaya denk gelen karakterler toplama, 2- Davranışlarımıza yön veren ve bizi sınırlayan doğru ve yanlışla ilgili sosyal kurallardır ki bu da ahlak kavramıyla özdeşleşmektedir. Etik, neyin iyi veya kötü, hangi davranışın doğru veya yanlış olduğu ile ilgili temel gerçeklere ulaşmaya ve böylece bireylere ve gruplara rehber olacak davranış ilkelerini oluşturmaktadır. Dolayısıyla ahlaki değil, etik ilkelere ahlaki davranış tarzından söz etmek gerekmektedir.

Pojman (2001) ise etiği, yaşamaya değer bir toplum, için hangi değer ve erdemlerin üstün olduklarını araştıran ve uyulması gereken ve insanoğluna yol gösterecek olan ahlak kurallarının belirleyicisi olarak tanımlamaktadır. Burada vurgulanması gerekli bir diğer hususta “yasalara aykırı değilse, etiğe uygundur” düşüncesinin çoğu defa bireyleri ve yöneticileri yanlış anlamaya yönlendirmesidir. Ancak yasalara karşı gelmemiş olmak etik olduğu anlamına gelmemelidir. Başka bir ifadeyle bir davranışın yasal olması onun etik olduğu anlamına gelmemektedir.

İş etiği iş ortamında ahlaki standartlar geliştirme çabası olarak tanımlanmaktadır İş ahlakı, işi yerine getirirken hakim olunması istenen, büyük ölçüde idealize edilmiş ve bu nedenle herkesçe kabul edilmesi beklenen değerler bütünüdür. Ancak Aldemir, Arbak ve Özmen'e göre iş ahlakı kavramı iş görme anlayışına özdeş olarak gösterilirken, İdealize değer” ögesine karşılık gelen iş etiği kavramı daha evrensel olarak nitelendirilebilmektedir. (Aldemir, Arbak, Özmen, 2003).

EVRENSELLİK-GÖRECELİK

Etik ve görecelik kavramlarını ilk kez MÖ 5 yy da ortaya koyan filozof Protagoras; iki olguyu ileri sürmektedir. **Birincisi, etik ilkeler herkes için geçerli değildir. İkincisi insanlar içinde buldukları toplumun geleneklerini izlemelidirler.** Potagoras'ın söylemleri etik göreceliğin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Ancak etik görecelik günümüzde biraz daha farklı anlamları da içermektedir. Örneğin; bir ortamda, bir eylemin yanlış olduğunu düşünen bir kimse, başka bir ortamda bu eylemin yanlış olmadığını düşünüyor ise, bu kişinin **relativist** olduğunu söylemek mümkündür. Ancak genel olarak herkes, bir eylemin kendine özgü koşullarının o eyleminin ahlaksallığını farklılaştırılabileceğine inanmaktadır. Evrensel –görecelik kavramlarını etik kavramı ile birlikte Sofistler de ele almış ve farklı ve görelî bir etik anlayışını benimsemişlerdir. Sofistler genel geçer anlamda kabul görebilecek ve doğru olabilecek hiç bir ölçü bulunmadığını, herşeyin ölçüsünün kişiye bağlı olduğunu belirtmektedir. Bu

anlamda “**evrensel etik kurallar sistemini**” red eder ve evrensel bir etik kurallar sisteminin varlığını kabul etmez. Başka bir ifadeyle bir durumda bir koşulda doğru olarak düşünülen başka bir durum veya koşulda doğru olarak düşünülmemektedir. Ki bu kuram özellikle kültürlerarası çalışmalarda büyük önem taşımaktadır. Etiksel görecelik kuramına belli kararlar alınırken vicdani ve tam anlamıyla öğüt verebilecek kuramsal çalışmalar mevcut değildir. Burada etiğin en önemli yorumu, tüm etik kuralların kültürlere bağlı olma olgusudur. Bir toplumda takdir edilen eylem diğerinde takdir edilmeyebilir. Her toplum kendi normlarına sahiptir ve etiksellik tamamıyla bireyin kendi kültüründe kabul edilen kural ve standartların şekillendirilmesi sorunudur. Basit bir ifadeyle, doğru olan şey benim üyesi olduğum toplumumun onayladığıdır. Yanlış olan şey ise benim toplumumun onaylamadığıdır. Ancak bu kuramın sakıncalarından biri de ahlaka uygun olmayan davranışı haklı göstermede kullanılabilmesidir. Örneğin; çok düşük ücretler, zengin ve gelişmiş ülkelerde etik dışı olarak değerlendirilirken, gelişmekte olan ülkelerde düşük ücretli işçi çalıştırmayı kabul ederek yatırımları teşvik etmenin ve yaşam standartlarını yükseltmenin de etik olabileceğini kabul etmektedir. Benzer olarak hükümetler insanlar kötü beslenirken veya açlık çekerken termal suların kirlenmesi pahasına da olsa ürün rekoltesini arttırabilmek amacıyla daha fazla gübre kullanımına izin verebilirler.

Öte burada açıklamak gereken bir başka husus ta evrensel ve görecelik kavramları tartışmasıdır. Evrenselcilik kavramına 20.yy in ikinci yarısının başlarında oldukça ilgi gören Yakınsama Kuramından (Convergence Theory) gelmiştir. Bu kuram, gelişme ve sanayileşme sürecindeki tüm toplumların sadece Batı toplumlarını izlediği yolu izleyerek istenilen ahlaki davranış boyutlarına ulaşabileceklerini öngörmektedir. Ancak özellikle 1970’li yıllar ve sonrasında kültürlerarası karşılaştırmalı yönetim alanında yoğunlaşan birçok araştırmacının ortaya koyduğu sonuçlar (Maguire ve Knoliczak 1983, Dunphy 1987; Tiara, 1982) yakınsama kuramının gücünü azaltmıştır. Batı evrenselciliğinin bir toplumdaki yerel olguların tümünü kendi evrenselliği çerçevesinde açıklamaya ve yargılmamaya çalışması birçok eleştiriyi de beraberinde getirmiştir. (Basım; 2002)

İnsanların tümü için geçerli olabilecek evrensel öğelerin yanında kültürden kültüre değişen değerlerinde bulunması, özellikle evrensel boyutta bu değerleri bir araya getirme konusunda bazı sorunlar meydana getirmekte ve bu sonuç görecelik kavramını desteklemektedir. Ancak kültürel görecelik konusunda son olarak belirtmeliyiz ki; görecelik, kavram olarak evrenselliği tam olarak yadsımamaktadır. Ancak evrenselliğin belirli bir ölçü içerisinde incelenmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Çağımızda küreselleşme ile evrensel sayılabilecek kültürel öğelerin önemli ölçüde yaygınlaştığını bilmekteyiz. Ancak yine de kültürel görecelik, evreni algılama ve resmini çekme konusunda özellikle Doğu-Batı kültürleri arasındaki temel farklılıklara dayalı etkisini tüm toplumlara üzerinde hissettirmektedir. (Sargut; 1994) Çoğunlukla 3. dünya ülkelerinde gözlemlenen Batıların ürettiklerini sorgulamaz kabullenme ve yönetim kuramları ile uygulamalarının evrensel değil; kültüre özgü olduğunu kavrayamama olgusu yazında “maymun sendromu” olarak adlandırılmaktadır. (Saeed 1986 dan aktaran Sargut; 1994)

KÜLTÜR VE ETİK

Kültür ve etik birbirlerini etkilemektedir. Engel ve Blackwell (1982) e göre kültürel norm ve değerler bireysel kararları önemli ölçüde etkilemektedir. Ferrel ve Gresham (1985) farklı kültürlerin belirli etik ilkeler için de ifade edilmiş farklı beklentiler ürettiğini kabul etmekte ve etik ilkeler ya da ahlaki olmayan davranışların grupların birbirini etkileme sürecinde öğrenildiğini varsaymaktadır. Kohlberg de (1969) Piaget'in gelişim teorisine dikkat çekerek etiksel karar alma yeteneğinin zamanla geliştiğini savunurken dünya ölçeğinde kültürlerarası ve bölgeler arası yapılan bazı araştırmalar Kohlberg'in hipotezlerini desteklemekte ve kültür üzerine genellemeler yapılabileceğini kanıtlamaktadır.

Bugüne kadar etik kuralları belirlemeye yönelik çok sayıda uygulamalı kültürlerarası çalışmalar yapılmış ve bunların hepsinde ulusal kültürün etik ilkelerin belirlenmesinde tutum ve davranışlar üzerindeki etkileri belirlenmiştir. (Abratt vd., 1992; Albertson ve Kakabadse, 1994; Allmon vd., 1997; Armstrong vd., 1990; Armstrong, 1992; Dubinsky vd., 1991; Fritzche, 1995; Grunbaum, 1997; Honeycutt vd., 1995; Hood ve Langsdan, 2002; Lyconski vd., 1991; Mc Donald ve Pak, 1996; Moore ve Radloff, 1996; Nyaw ve Ng, 1994; Okleshen ve Hoyt, 1996; Ralston vd., 1994; Robertson ve Schlegelmilch, 1993; Singhapakdi vd., 1995; Small, 1992; Swinyard vd., 1990; Tsalikis ve Latour, 1995; Tsalikis ve Nwachukwu, 1991; Tsalikis ve Buonifina, 1990; Whipple ve Swords, 1992; White ve Rhodeback, 1992) Bu araştırmaların ortak özellikleri tanımlayıcı nitelikte olmaları ve kültürlerarasındaki ahlaki tutum ve davranış farklılık ve benzerliklerini ortaya koymalarıdır. Bu çalışmaların bir çoğunda kültür, bireyin etik kuralları ve ahlaki tutum ve davranışını belirleyen bağımsız değişkenlerden biri olarak açıklanmaktadır.

Etik ilkelerin belirlenmesinde kültürün önemi, işletmelerde ilk kez Bartels tarafından pazarlama alanında ortaya konulmuştur. Bartels'in modeline göre etik, işletme eylemlerini doğru yada yanlış yargılayabilmek için geliştirilmiş bir standarttır, sosyal bir yapıdır. Bartels'e göre etik standartlarının en temel belirleyicileri aile, din, eğitim, hukuk, bireye saygı, devletle ilişkiler, ulusal kimlik ve sadakat, değerler ve gelenekler gibi **kültürel faktörlerdir** Ferrel ve Gresham tarafından 1985 yılında geliştirilen olasılık modelinde de; işletmelerde etiksel karar verme de **örgütsel ve durumsal faktörler ile kültürel çevrenin** önemli olduğu ortaya konmakta ve kişilerin kültürel birikimlerinin ahlaki ya da ahlaki olmayan davranışları etkilediği vurgulanmaktadır.

Hofstede in kültürel boyutları, uluslararası işletmecilik alanında geniş ölçüde kabul edilmiş ve zaman içinde bir kaç kez doğrulanmıştır. Kültürün etik kuralları belirlemedeki etkilerini ölçmede kullanılan çalışmalarda da Hofstede'in kültürel boyutları kullanılmış ve bu boyutlarla, ahlaki yargı ve davranışlar arasında güçlü ilişkiler bulunduğu ortaya konmuştur. Örneğin Christie ve diğerleri tarafından (2003) Hint, Kore ve Hindistan kökenli yöneticilerle yapılan bir araştırmada; Kişilerin ahlaki tutumları ile Hofstede'in boyutları arasında ilişki kurularak; bireyciliğin daha yüksek olduğu toplumlarda işletme yöneticileri, toplumluluğun daha yüksek olduğu toplumlardaki işletme yöneticilerinden daha fazla olarak adam kayırma, hediye verme, yazılım korsanlığı, şirket bilgilerini sızdırma gibi davranışları ahlak dışı olarak görebilmektedirler. Yine yüksek güç mesafesine sahip olan ülkelerin yöneticileri düşük güç mesafesine sahip olan ülkelerin yöneticilerine göre üstlerinin ahlaki veya ahlaki olmayan emirlerini daha fazla ciddiye almakta ve emirlere karşı gelmeleri de daha az olası olmaktadır. Belirsizlikten kaçışın yüksek olduğu ülkelerin yöneticilerinin hareketlerinde ahlaktan çok yasallığa

odaklanılmaktadır. İşletme uygulamalarını yasal olarak yapılmasına göre algılanmaktadır. Örneğin; zararlı ürünlerin pazarlanması ve ihracı, belirsizlik mesafesi daha düşük olan ülkelere yöneticilerine göre daha az ahlak dışı olarak algılanmaktadır. Erkeklik skorunun yüksek olduğu ülkelerin yöneticileri yaşa göre farklı davranma, (yaşlı personeli işten kovma), reklamda dürüst olmama, çevreye zarar verme ve sağlığa zararlı ürünlerin pazarlanmasını dışılık skoru yüksek olan ülke yöneticilerine göre daha az ahlak dışı bulmaktadırlar. Kısa döneme odaklı ülke işletmelerinin yöneticileri çevreye zarar veren uygulamalardan kar sağlamayı, uzun döneme odaklı işletme yöneticilerinden daha az ahlak dışı bulmaktadırlar. Hediye verme ise uzun döneme odaklı işletme yöneticilerince daha az ahlak dışı bulunmaktadır. Amirin verdiği etik olmayan emirleri yerine getirme, güç mesafesinin yüksek olduğu ülkelerde beklendiği gibi en az etik dışı görülen faktörlerden biri olmaktadır. Güç mesafesi düşük olan ABD gibi ülkelerde bu konu kesinlikle ahlak dışı görülmektedir. Belirsizlikten kaçışın yüksek olduğu toplumlarda yöneticilerin hareketlerini etikten çok yasalara belirlemektedir. Sağlığa zararlı ürünlerin üretilip satılması ve ihraç edilmesi, yasalara göre farklı ülkelerde farklı standartlarla ölçülüp değerlendirilmektedir ve genellikle belirsizlikten kaçışın yüksek olduğu ülkelerde bu konudaki standartlar da daha düşük olmaktadır. Bununla birlikte yapmış olduğumuz çalışmada ilgili tablonun incelenmesinden de görülebileceği gibi bu iki konu en fazla önemsenen ve etik dışı bulunan konular olarak görülmektedir. Bu belirsizlikten kaçışın öngördüğü bir sonuç olmamakla birlikte, toplumsal boyutu ile ilişkilendirilip anlamlı bulunabilir. Yaşa göre farklı davranış daha az etik bulunmaktadır ve bu beklenen bir sonuçtur. Bu boyutla ilişkili olarak değerlendirilen konulara bakalım olursak ; çevreye zarar verme, daha önce de vurgulandığı gibi dışılık dışılık skoru yüksek olan ülkelerde etik etik dışı bulunmaktadır. Reklamda dürüst olmayan uygulamalar- dışılık özelliği ile uyumlu olarak bizim ülkemizde de yanıltıcı ve dürüst olmayan reklamlar önemli ölçüde etik dışı bulunmaktadır. Ancak yapılan diğer araştırmalarında, erkeklik skoru en yüksek olan ülkelere ABD de de bu konularda çok duyarlılık mevcuttur. Korsan yazılım kullanımının, her ne kadar yasal düzenlemelerle de ilgili olmakla birlikte bizim gibi toplumsal ülkelere daha fazla kullanıldığı görülmektedir. Adam kayırma konusu da özellikle toplumsallıkla ilgilidir, kişilerin özellikle güç durumlarında birbirine yardım etme güdüsü ve aile üyelerini işe alma konusunda farklı davranma, toplumsal ülkelere daha az etik dışı görülmektedir. Bireyci ABD de ise bu konu kesinlikle şirket politikalarında da belirtilmiş ve aile üyelerinin ve yakınlarının kayırılmasından kaçınılmıştır. Şirketlerin gizli bilgilerinin paylaşılması konusunun, genellikle toplumsal skor yüksek olan ülkelere daha az etik bulunduğu bilinmektedir. Bu bilgilerin özellikle aile üyeleri ve arkadaşlarla paylaşılması bireyci toplumlara göre daha normal görülmektedir.

Benzer bir çalışmada Fukuyama (1998) tarafından güven, sosyal sermaye ve etik arasındaki güçlü ilişkiyi göstermek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmada yüksek güvenli toplumlarda aile ve akraba çevresine ihtiyaç duyulmadan kolaylıkla büyük ölçekli şirketler oluşturulabilmektedir. Yasalara ve kurallara uyum daha fazladır ve kurallar içselleştirilmiştir. Düşük güvenli toplumlarda ise şirket yapısı aileye ve ailenin dışındakı bağı olmayan hısmılık, hemşehricilik gibi yakın içeren akrabalık çevresine dayanmaktadır. Düşük güvenli toplumlarda insanlar birbirine yeterince hoşgörü ve saygı göstermediklerinden, birlikte çalışmaya eğilimli olmadıklarından, bir taraftan devletten korkarken öte yandan kendilerini kontrol altında tutacak güçlü baskıcı ve müdahaleci bir devlete ihtiyaç duymaktadırlar. Çin, Tayvan, Hong-Kong ve Fransa ve özellikle İtalya bu gruba örnek olarak verilebilmektedir. Türkiye yi de bu grupta değerlendirmek gerekmektedir.

Ancak burada hemen belirtmek gerekir ki bu tür kültürlerarası çalışmalarda incelenen kültürlerin birbirlerinden tümüyle farklı olduğuna ilişkin zımni bir varsayımın varolduğunun kabul edilmesidir. Bu varsayım elbette temel bir hata olarak kabul edilebilir.

Kültür ve etik tartışmalarında ele alınan bir diğer konu da ekonomik gelişmişlik düzeyi ile etik arasındaki ilişki bağlamında yapılmaktadır. Gelişmiş ülkelerin ahlaki düzeyinin gelişmekte olan ülkelere göre daha yüksek olduğu Sorell ve Hendry (1994) tarafından son derece sakıncalı bulunmaktadır. Sorell ve Handry çalışmalarında dünya kültürlerinden hangisinin en gelişmiş olduğunu kim söyleyebilir ki ifadesini kullanmaktadır. Ekonomik açıdan bakıldığında ekonomik gelişmenin ahlaki oluşturan yapı taşlarından biri olduğunu söylemek mümkün değildir.

Sonuç olarak kültür etik ilkleri etkileyen bir kavramdır. Ancak dünyanın her yerindeki işletmeleri kapsayacak evrensel etik kurallardan bahsedilebilirken, toplumdaki topluma değişen kültürlerin varlığı tamamen evrensel etik kurallardan bahsedilmesini zorlaştırmaktadır.

Kaynakça:

- Bartels, R.; "A Model for Ethics in Marketing", Journal of Marketing, 31 January, 1967, s. 20-26.
- Bowie E. Norman; "Relativism, Cultural and Moral", Ethical Issues in Business, Thomas Donaldson, Patricia H. Werhane, Prentice Hall, New Jersey, 1999, s. 380-384.
- Christie, P., Maria, Kwon, Ik-Whon, Stoeberl, A. Philip, Baumhart, Raymond; "A Cross Cultural Comparison of Ethical Attitudes of Business Managers: India, Korea and the United States, Journal of Business Ethics, 46; 2003, s. 263-287.
- Donaldson, Thomas; Values in Tension; Ethics away from Home", "Ethical Issues in Business" Thomas Donaldson, Patricia H. Werhane, Prentice Hall, New Jersey, 1999, s. 431-441.
- Erdem, Ferda, İşletme Kültürü, Fredirch Naumann Vakfı, Ankara, 1996
- Fatehi Kemal; International Management, Prentice Hall, New Jersey, 1996.
- Ferrel, O. C. ve Gresham, Larry G.; "A Contingency Framework for Understanding Ethical Decision Making in Marketing", Journal of Marketing, Volume 49, No. 3, 1985, s. 86-96.
- Ford, R.C., and Richardson, W.D.; "Ethical Decision Making: A Review of the Empirical Literature", Journal of Business Ethics, 13, 1994, s. 205-221.
- Fritzche, D.J.; Business Ethics, A Global and Managerial Perspective, Mc Graw Hill Newyork, 1997.
- Gegez, Ercan, Arslan, Müge, Cengiz, Emrah, Uydacı, Mert; Uluslararası Pazarlama Çevresi, Der Yayınları, Yayın no: 359- İstanbul, 2003.
- Hofstede, G.; Culture's Consequences: International Differences in Work Related Values, Sage Publication, California, 1980.
- Murphy, Patrick, E.; "Marketing Ethics at the Millenium, Review Reflections and Recommendations", Edit by Norman A Bowie, Blackwell Publishers, USA, 2002, s. 168-185
- Özlem, Doğan; Etik- Ahlak Felsefesi, Inkilap Kitapevi, 2004; İstanbul
- Peppas, Spero; "Attitudes Towards Business Ethics: Where East Doesn't Meet West", Cross Cultural Management, Volume 9, No.4, 2002, s. 42-60.
- Sargut, Selami, Kültürlerarası Farklılaşma ve Yönetim, V Yayınları, Ankara, 1994.
- Schwartz, S. H.; Beyond Individualizm- Collectivizm: A New Cultural Dimensions of Avlues in United Kingdom, et. al., Individualizm and

- Collectivizm : Theory, Method and Applications, Sage, Thousand Oaks, s. 85-123.
- Sevinç, Muzeyyen Evrensel ve yerel Değerlerin Eğitime Yansımaları, Küreselleşme ve Ahlakî Değerler, Editorler, Yurdagül Mehmedoğlu, Ali Ulvi Mehmedoğlu, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2006
- Vitel, Scot J., Nwachukwu, Saviour L., Barnes, James H.; "The Effects of Culture on Ethical Decision Making : An Application of Hofstede's Typology", Journal of Business Ethics; Volume :12, Issue : 10, 1993, s. 753-773.
- Wasti, Arzu, "Kültürel Farklılaşmanın Örgütsel Yapı ve Davranışa Etkileri, Karşılaştırmalı Bir Araştırma, ÖDTÜ Gelişim Dergisi, 22 (4) 1995, s. 503-529
- Weaver, Garry R.; "Ethics Programs in Global Business Culture's Role in Managing Ethics", Journal of Business Ethics, Vol. 30, Issue .1, s. 3-5.

ÇEVRE SORUNLARININ TOPLUMSAL AÇIDAN İNCELENMESİ

Araş. Gör. Eray YAĞANAK

Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Felsefe Bölümü

Özet: Murray Bookchin Toplumsal Ekoloji kuramında çevresel sorunların temellerini inceler. Bookchin doğayı hakimiyet altına alma düşüncesinin kökeninde insanın insan üzerinde hakimiyet kurmasının yattığını vurgular ve bu durumu hiyerarşi olarak olarak adlandırır. Bookchine göre, hiyerarşi, kurumsal değişikliklerle ortadan kaldırılmak zorundadır. Doğal dünya ve insan ilişkisini göstermek için diyalektik bir yaklaşım geliştirir ve bütün çevresel sorunların gerçekte toplumsal bir sorun olduğunu söyler. Evrimsel bir süreç olarak toplumsallaşma sürecinin de tıpkı toplumun kendisi gibi doğadan kaynaklandığını iddia eder.

Anahtar Sözcükler: hiyerarşi, tahakküm, birinci doğa, ikinci doğa

Abstract: Murray Bookchin investigates the roots of the ecological problems in his theory of Social Ecology. He emphasizes that the idea of dominating nature has its origins in the very real domination of human by human and he names this domination as hierarchy. According to Bookchin, hierarchy had to be abolished by institutional changes. He develops a dialectical approach to show the relationship between human and natural world and says that all ecological problems, in fact, are social problems. Bookchin asserts that as a evolution process socialization stems from the nature just like society.

Keywords: hierarchy, domination, first-nature, second-nature

Bugün, içinde yaşadığımız dünyanın temel sorunlarının neler olduğu sorulduğunda çevre sorunlarının verilecek cevaplar arasında ilk sıralarda yer alacağı kuşku götürmez bir gerçektir. Ancak, bir sorun, onu oluşturan nedenlerden bağımsız olarak ele alınamaz. O halde, sorunun çözümü öncelikle onu oluşturan nedenlerin ortaya çıkarılmasını zorunlu kılar. Bu nedenle, neden ve sonuç arasındaki karşılıklı ilişkinin çözümlenmesinin sorun olarak adlandırılan olgunun anlaşılmasının temel koşullarından biri olduğu ileri sürülebilir. Bu çalışmada, çevre sorunlarının nedenlerini bulmaya çalışacağız. Ne var ki, çevre sorunları olarak adlandırılan sorunların nedenlerini bulma amacına yönelik her çaba, bizi, sorunun nedenlerinin neler olduğu konusunda birbirine benzer ya da birbirinden farklı ve hiçbirinin gözardı edilemeyeceği çözüm denemeleriyle karşı karşıya getiriyor. Çevre sorunlarının nedenlerini bulma amacına yönelik çözüm denemelerinin çeşitliliğinin ve bu denemelerin birbirlerinden kopuk oluşlarının insan-doğa ve insan-insan bağının bir bütün oluşturacak biçimde yeniden kurgulanabilmesi olanağını neredeyse imkansız hale getirdiğini söyleyebiliriz. Bu nedenle, bir sorun olarak algılanması nedeniyle ortadan kaldırmaya çalıştığımız çevre sorunlarının “bugünkü durum, eskiden felsefenin, evrenin birliğini kavramak için ortaya koyduğu ‘herşey her şeye bağlıdır’ metafiziksel ilkesinin güncelleştigi, ama olumsuz anlamda, hayata karşı süreçlerin birbirlerini zincirleme etkilediği ve nedensel öncelik-sonralığı da aşarak karşılıklı etkileşimler yumağı oluşturduğu bir durumdur. Çözüm, tek tek olumsuz etkileri saptayarak, bunların nedenlerini tek tek ortadan kaldırmaya çalışmakla değil, içiçe geçmiş neden ve etkileri bütünsel kavramakla başlayacaktır” (Nutku, 1999/1).

Çevre felsefesi içinde geliştirilen teorik ve pratik çevre etikleri, kendi içlerinde farklılaşmalarına rağmen, temel olarak insan-merkezci ya da çevre-merkezci bir görünümde ortaya çıkarlar. İnsan-merkezci çevre etikleri, sorunun, insanın doğa ile karşılıklı ilişkisi çerçevesinde; çevre-merkezci çevre etikleri ise doğaya karşı davranışlarımızın, sadece canlı türlerine karşı değil, tüm ekosistem üzerindeki etkileri

çerçevesinde değerlendirilmesi gereğini vurgularlar. Örneğin, çevre-merkezci bir kuramcı olarak, Rolston (1994) bir yandan “çevreye ilişkin olarak alınan etik bir kararın tüm canlılar dünyasının bütününe dikkate alınması” gerekliliğini vurgularken, öte yandan, sadece canlılar dünyasının değil, tüm ekosistemin bir bütün olarak varlığını sürdürülmesi gerekliliğine ve “dünyayı korumanın daha fazla insana sahip olmaktan daha önemli olduğuna” işaret eder (s. 233). Naess (1989) ise, bu yaklaşımı destekler biçimde “insan yaşamı ve kültürünün gelişiminin nüfusun azaltılması ile uyumlu” olduğunu, “insan yaşamı dışında kalan yaşam alanlarının böyle bir azaltmayı zorunlu kıldığını” vurgular (s. 29). Sorunu, insan-merkezci etik çerçevesinde ele alan gelecek kuşaklar kuramı, insan-doğa ilişkisinde ortaya çıkabilecek olumsuz davranışların gelecek kuşaklar üzerindeki olası olumsuz etkilerinin şimdiden dikkate alınmasının ve bu davranışların önlenmesinin zorunluluğu üzerinde durur. Örneğin, Young (1993) “her kuşağın, kendisinden sonra gelecek kuşaklara kendilerinin devraldığından daha az olmamak üzere kaynak ayırması gerektiğini” söyler. Ancak, burada bir başka etik sorun ortaya çıkmakta, bu nedenle de bu yaklaşım tartışmalı bir hale gelmektedir. Sorunu, bir soruyla dile getirelim: kendimizi gelecek kuşaklara karşı sorumlu hissetmek zorunda mıyız? Bu soru, bir başka tartışmanın konusu olarak zihinlerimizde yer almalıdır. Çevre sorunlarını doğa-insan ilişkisinin birliği çerçevesinde ele alan ontolojik yaklaşım ise “kendimizi, doğanın içine sonradan giren ve onu yok etmek isteyen bir dışsal güç olarak algılamamız durumunda çevre sorunlarını asla çözemeyeceğimizi” iddia eder (Vogel 2002, s. 25).

İnsanoğlunun, doğayla olan ilişkisinde, doğayı kontrol ve hatta onu manipüle edebilecek kadar yoğun bir bilgi birikimine sahip olduğundan kuşkuymuz yok. Buna, doğal çevre içinde yaşayan “değer” (*value*) bilincine sahip ve bu nedenle de bir değer taşıyan tek varlık olma gibi bir ayrıcalığı da ekleyen insan, doğa ile ilişkisini araçsal bir çerçevede kurgulamakta ve kendi dışında kalan varlık türlerinin bir değer taşımadığını ileri sürmektedir. Yararcı etik anlayışının bir sonucu olan bu yaklaşım, sadece insan türünün mutluluğunu ve faydasını dikkate almakta, diğer tüm şeylerin değerini insana sağladığı tatmin ve faydayla ölçmektedir. Bir başka deyişle, bu yaklaşıma göre, doğal varlıkların değeri insanın onları algılayma ve onlara bir değer atfetme tarzından bağımsız değildir. Ancak, doğaya onunla olan ilişkimiz çerçevesinde bir değer atfetmek, doğanın kendi içinde bir değeri olmadığı anlamına gelmez. Doğayı bize sağladığı fayda çerçevesinde ele aldığımızda bir ikileme karşı karşıya kalırız. Doğayla sadece fayda sağlamaya yönelik bir ilişki kurulursa, insan isteklerinin sınırsız olması nedeniyle, doğanın tahrip edilmesi kaçınılmazdır. Öte yandan, doğanın korunması gerekliliği yaşamı sürdürmenin temel koşulu olarak alınır, insanın doğayı tahrip ve manipüle etmesi önlenir. Eğer bu iki durum gözönünde bulundurulursa sorunun nedeninin ve çözümünün insanın kendisi olduğu söylenebilir.

Evrim teorisi, evrim sürecinin mekanik işleyişinin en güçlü olanın hayatını sürdürmesine olanak sağlamasının bir sonucu olarak, insanın daha az güçlü olanlar üzerinde, olası ancak zorunlu olmayan, bir egemenlik kurmasının yolunu açmıştır. Kendisini evrim sürecinin en son noktası olarak algılayan ve en yüksek değerli varlığın kendisi olduğunu iddia eden insan, bu iddiasıyla kendisine ontolojik bir üstünlük atfetmektedir. Ancak, bu üstünlük anlayışı, doğal süreçlerin bir sonucu olan insanın doğayla olan bağımlılığını gizleyemez. Bir başka deyişle, insanın, yaşam kurgusunu içinden çıkıp geldiği doğayla uyumlu bir şekilde oluşturması gerekliliği kaçınılmazdır. Dubos (1968) “her insanın içinden çıkıp geldiği doğal ve kültürel süreçlerin bir sonucu olduğunu ve yeryüzünde yaşayan tek ve son türün insan olmadığını” (s. 61) vurgulayarak zihinsel ve toplumsal bir dönüşümün gerekliliği üzerinde durur ve ancak bu dönüşüm aracılığıyla kurgulanacak bir yaşam örgüsünün insan-doğa ilişkisinde bir uyuma yol açabileceğini öne sürer. Dubos (1968), “insanın, sadece kendisine ve doğaya değil, yaşamın en derin tabakalarına kadar yabancılaştığını, bu nedenle de yeni bir etik anlayış geliştirmek ve mevcut yaşam pratiklerini değiştirmek zorunda olduğumuzu” (s. 7-16) iddia eder.

Antikçağdan günümüze kadar insanın en karmaşık ve zor zihinsel meşguliyetinin insanın kendisini, diğer insanları ve içinden çıkıp geldiği doğayı anlamak olduğunu söyleyebiliriz. Bu nedenle, geçmişin bilgisinin şimdi ve gelecek üzerindeki etkilerini dikkate almanın yeni bir insan-doğa ve insan-insan ilişkisi kurmadaki önemi yadsınamaz. Çünkü, insan, doğal bir varlık olmasının yanında tarihsel bir varlıktır aynı zamanda. Bu nedenle, insanın, doğayla ve diğer insanlarla ilişkisinde oluşturduğu ortak tarihi geleceği kurmanın temel anahtarlarından biridir. Geleceği adil bir biçimde, insanın insana ve insanın doğaya en az zarar verecek şekilde kurmanın temel koşullarından biri insan türünün yaşamını devam ettirebilmesine olanak sağlayacak temel ihtiyaçların belirlenmesidir. Teoride, tüm insanlığın benzer temel ihtiyaçlara gereksinimi olduğu varsayılır. Ancak, pratikte, ihtiyaçlar sosyal koşullar tarafından belirlenir ve bu nedenle de toplumdaki topluma farklılık gösterir. Temel ihtiyaçların neler olduğunun belirlenmesi aşamasında ortaya çıkan farklılıkların toplumların ve tek tek insanların birbirleriyle olan ilişkilerini etkilemesi kaçınılmazdır. Bu nedenle, toplumsal kurumların, toplumun tüm üyelerine eşit mesafede yaklaşacak bir biçimde kurgulanmadığı toplumlarda ihtiyaçların paylaşımı sırasında ortaya çıkabilecek etik ve politik sorunlar insan-doğa, insan-toplum ve insan-insan bağının sorgulanmasını zorunlu kılar. Bu sorgulamanın bir sonucu olarak ortaya çıkan Murray Bookchin'in toplumsal ekoloji kuramı bugünkü ekolojik krizin nedenlerini toplumsal yaşamın derinliklerine inerek ortaya koyması açısından son derece dikkate değer bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir.

Çağdaş bir kuram olarak doğal dünya ile toplumsal kurumlar arasındaki karşılıklı ilişkiyi inceleyen Toplumsal Ekoloji, küresel çevre sorunlarına otoriter ve hiyerarşik bir biçimde örgütlenmiş toplumsal kurumların ve toplumların neden olduğu savını ileri sürer. Hiyerarşi, Bookchin'e göre, güç kullanımına dayanır, bir güce sahip olduğunda kendiliğinden ortaya çıkar ve bu nedenle, toplumdaki topluma farklılık göstermesine rağmen, temel özelliği güç'tür. 18. ve 19 yüzyıllarda sanayileşme hareketiyle ortaya çıkan kapitalist sınıfın sınırsız genişleme politikaları sonunda başlayan sömürgecilik hareketi sadece doğal dünyanın kaynaklarını kullanmakla kalmamış, yayılma politikalarının bir sonucu olarak insan hayatının tüm alanlarını etkilemiştir. Elde edilen ekonomik zenginliğin, doğal ancak yeter nedene sahip olmayan, bir sonucu olarak güç kullanımının sınırlarını da genişletmişlerdir. Genişleme politikalarının bir sonucu olarak ortaya çıkan sömürge ülkelerindeki çevre tahribi, toplumsal çözümler ve bu harekete karşı doğal ve yeter nedene sahip direnme hareketleri kapitalist sınıfı yeni ve sürdürülebilir bir politika üretmek zorunda bırakmıştır. Oluşturulan yeni politikalar sonucunda kapitalist devletler arasındaki ilişkiler kurumsallaştırılmış yeni siyasal, ekonomik ve etik söylemler üretilmiş ve böylece karşılıklı bağımlılığın sınırları genişletilmiştir. Bunun bir sonucu olarak, ilişkiler tek insan üzerinden değil farklı toplumların kurumları üzerinden kurulmaya başlanmış zayıf olanın güçlüye bağımlılığı kurumsallaştırılmıştır. Bu durum, kaçınılmaz olarak, sadece farklı toplumlar arasında değil aynı toplumun kendi kurumları ve toplumu oluşturan bireyleri arasındaki ilişkilerde hiyerarşik, ancak kaldırılması zorunlu, bir ilişki biçimine neden olmuştur. Bu bağlamda, kurumların toplum üzerinde ve insanların birbirleri ile tahakküme dayalı ilişkilerinde gerçekleştirilecek niteliksel dönüşümler aracılığıyla yeni bir doğa-insan ve insan-insan bağı kurma amacıyla olan toplumsal ekoloji kuramı bu ilişkinin kurulmasına olanak sağlayacak etik ve politik bir söylem olarak karşımıza çıkar. Doğa-insan ilişkisini diyalektik bir biçimde inceleyen toplumsal ekoloji çevre-merkezci, insan-merkezci teorileri, doğa-insan ilişkisini ayrı birer varlık biçimi olarak ele almanın ve çevre sorunlarını bu bağlamda çözmeye çalışmaları nedeniyle, eleştirmektedir. İnsanın, kendisini varolan diğer herşeyin üzerinde ve onlara karşı kurgulamasının, onun, varlık nedenini unuttuğu anlamına geldiğini belirten Bookchin (1990) "insanın, ironik bir biçimde bizzat insanın kendisi tarafından, doğal dünyanın bütünlüğünü bozan bir varlık olarak suçlandığını" (s. 21) belirtir. Sorunu, basit bir biçimde ele alıp toplumu doğaya, insanlığın biyosfere, akla, teknoloji ve bilime, daha az gelişmiş olana ve insanı doğal dünyayla olan ilksel ilişkisine karşıymış gibi göstermenin, hayli kompleks olan toplum

ve doğa arasındaki farklılıkları, toplum içindeki bölünmeleri tanımlayabilme ve onları problem olmaktan çıkarma olanağımızı engellediğini iddia eden Bookchin (1990) “insanı ve toplumu doğadan ayırmakla, ya da onu sadece zoolojik bir varlığa indirgemekle, insanın insansız doğadan (*first nature*) ve toplumsal evrimin (*second nature*) doğal evrimden nasıl türemiş olduğunu göremeyeceğimizi” (s. 22) vurgular. İnsan ile doğa arasındaki bu iç içeliği insanın doğal bir kökene sahip olduğu savıyla dile getirmek hiç kuşkusuz yanlış olmayacaktır. İnsanın, sahip olduğu fiziksel ve zihinsel yetilere uzun bir tarihsel süreç sonunda ulaşmış olduğu varsayımını kabul edersek, insanın doğal bir kökene sahip olduğu varsayımını da kabul etmek kaçınılmazdır. Bookchin (1990) bu durumu “insanın, dünya içinde bir anda ortaya çıkan bir varlık olmadığı ve toplumsal evrimin doğal evrimin bir uzantısı olduğu” (s. 26-27) savıyla dile getirir. Bu nedenle, toplumsal ekoloji, insanı doğayla karşı karşıya getiren, “kültürün doğal evrimde hiçbir şekilde kökleri olmadığını belirten görüşlerle anlaşmazlığa düşer, doğal olanın içinde kültürel olanın köklerini araştırır ve doğal olanın toplumsal olana geçişini sağlayan biyolojik gelişimin aşamalarını bulmaya çalışır” (Bookchin 1996, s: 103).

“Toplumsal ekoloji insan aklının, toplumun ve hatta kültürün eşi bulunmaz oldukları, insan dışında kalan doğanın bir daha ele geçmeyecek biçimde ayrıldığı ve etik açıdan itibarı zedelennmiş bir doğanın toplumda, akılda ve insan istencinde hiçbir şekilde karşılık bulmadığı, dolayimsız bir evrim imgesine karşı çıkar” (Bookchin 1996, s: 105). Toplumsal evrimin doğal evrimden türetilmesi ve bu iki varlık biçiminin birbirleriyle bütünleştirilmesi hiç kuşkusuz önemli bir sorundur. Bookchin bu sorunun çözümünü, insanın doğal bir yönü olduğu savını ve doğanın toplumsal yaşam içine nasıl sızdığını, “birinci doğa” ve “ikinci doğa” betimlemesiyle temellendirmeye çalışır. Birinci ve ikinci doğa yaklaşımı Cicero’nun ellerimizi kullanarak doğanın alanı içinde kendimize ikinci bir doğa yaratıyoruz sözünden etkilenerek geliştiren Bookchin bu sözün çağrıştırdığı anlamların ötesine geçerek “ellerimizin yanında dil’in, düşüncenin ve biyolojik değişimlerin de birinci doğa içinde ikinci bir doğanın yaratılmasında etkili olduklarını ifade eder” (Bookchin 1990, s. 26). Bookchin’in birinci ve ikinci doğa ayrımı, aslında, bugün kendisini doğal süreçlerin bir parçası olarak görmeyen ve kendi dışında –ki buna kendisi de dahil- varolan herşeyin kendisi için kullanıma hazır nesnelere olarak gören insanoğluna varlık nedenini hatırlatması açısından son derece dikkate değerdir. Bu hatırlatma, aynı zamanda, “insanların doğaya ait olması gibi doğanın da insana ait olduğunu söylemek, boyun eğme ve egemenlik çerçevesinde yapılmış bir ilişki yerine, doğa ile toplum arasında oldukça karşılıklı ve bütüncü bir ilişkiyi ifade etme demektir” (Bookchin 1996, s. 109). Ancak, burada, ikinci doğanın birinci doğadan nasıl türediğini gösteriliyor olmasının nedeni, bugün karşı karşıya kaldığımız çevre sorunlarından kurtulmak değildir. Böyle bir yaklaşım Bookchin’in temellendirmeye çalıştığı teori ile örtüşmez. Soruna bu açıdan yaklaşıldığında Bookchin’in de vurguladığı gibi (1991) “doğa ve insan kullanıma hazır birer nesne olarak kalacak, duyarlılıklarımızda ve kurumlarımızda bir dönüşüm gerçekleşmeyecektir” (s. 316).

Günümüzde sıklıkla dile getirilen ve çevre ile ilgisi bağlamında büyük sorunlar olarak değerlendirilen, örneğin; “tarımsal üretim, atmosfer kirliliği, bioçeşitlilik, iklim değişikliği, ormansızlaştırma, ekosistemler, enerji kaynakları, genetik mühendisliği, avcılık ve balıkçılık, doğal kaynakların tükenmesi, nükleer güç ve savaşlar, nüfus artışı, sürdürülebilir gelişme ve gelecek kuşaklar sorunu, turizm, taşımacılık, kirli atıklar, su kaynakları, vahşi doğa” (Palmer 1997, s. 45-106), sorunların oluşmasında temel nedenlerden biri olarak sözü edilen teknoloji gerçekten bu sorunların oluşmasının nedeni olabilir mi? İlk bakışta teknoloji bir neden olarak gösterilebilir, ancak, teknoloji onu kullandıktan bağımsız değildir. Teknoloji, insanı başansızlıklarımızı ve doğanın dengesini bozmamızın bir sonucu olarak ortaya çıkan çevre sorunlarını gizlemenin, “makinelere ve teknik süreçleri zararlı hale getiren derinlerdeki toplumsal koşulları gözardı etmenin uygun bir hedefi haline getirilmektedir” (Bookchin 1991, s. 36). Sorun, “doğa içinde doğayla birlikte olabilmeyi ve teknolojik kültürü doğayla uyumlu hale”

(Nutku 1999/1, s. 22) getirmeyi başaramamaktan kaynaklanmaktadır. Aynı şekilde, çevre sorunlarının nedenleri olarak gösterilen nüfus artışı, ekonomik büyüme, verimlilik ve ilerleme fikri tek başlarına çevre sorunlarının nedenleri olamazlar. Çevre sorunlarının nedenleri olarak toplumsal yapıdan ve insanlardan soyutlanarak elde edilmiş kavramların gösterilmesi, çevresel sorunların kaynağı olan çok uluslu şirketlerin, devletin ve onun ideolojik görüngülerinin sorunun dışında bırakılmasını sağlamaktan başka bir anlama gelmez. Bu durumun doğal bir sonucu olarak, çevre sorunlarının ortaya çıkmasında, en azından doğrudan bir etkisi olmayan, "tek" insan ya da daha geniş anlamıyla "insanlık" sorumlu tutulmuş olur.

Günümüzün çevresel, ekonomik ve siyasal sorunlarını anlamamızın temel koşulu bu sorunların toplumsal nedenlerden kaynaklandığının farkına varılması ve çözümünün de yine toplumsal dönüşümlerle sağlanabileceğinin anlaşılmasıdır. İnsanın doğal bir varlık olması gerçeği, onun, doğayla olan ilişkisini uyumlu bir hale getirmesini zorunlu kılar. İnsan eylemlerinin doğayla olan ilişkisindeki yıkıcı etkileri bu eylemlerin amacının belirsiz olduğunu gösterir. Doğadan daha fazla isteme ve onu daha fazla vermeye zorlama isteği, bizim toplumsal yaşamda birbirimiz üzerinde uyguladığımız, öteki üzerinde daha fazla güç sahibi olma isteğinden farklı değildir. Doğanın, insan eylemlerinin ve isteklerinin bir aracı haline dönüştürülmesi istemi çevresel, ekonomik ve siyasal sorunların temelini oluşturur. Oysa, "doğa, bir bütün olarak, antikçağdan günümüze değin insan eyleminin aracı değil, önkoşuludur. Geleneksel etik'de eylem doğaya göre biçimlenmiştir. Bu yönelim doğa zarar görecektir diye değil, doğa karşısı bir eylem başarısızlıkla sonuçlandığı için biçimlenmiştir. İnsan, doğaya rağmen mutluluğa ulaşmak isterse mutlu olamaz. 16.yüzyıla kadar insan, kendini doğanın bir parçası, hatta değerler kategorisinin zirvesinde, doğanın mükemmel bir parçası olarak görmüştü. İnsan ruhunun bilgisi, eski felsefi geleneğe göre fizik'e aittir. Bu da, doğanın insan yaşamı ve insan eylemi örneğinde, doğa süreçlerinin de amaçlanmış olması süreçler olarak anlaşılması koşulunu getirir. Klasik anlayışta, doğaya egemen olma bundan dolayı bizzat doğal bir davranıştır. Bu bir tür ortak yaşam biçimidir. Doğa öncelikle, insanlar için yararlılık yönü ile değerlendirilir. Bu bakış doğayla aynı olmayı reddetmez. Doğa bir bütün olarak bu dünya ilişkisi bağlamında sürekli olarak duyumsanan, kavranan olarak yer alır. Doğa, yasalarına, düzenine aykırı davranan, ona karşı duranı yok eder. Doğa ise hep aynı kalır" (Spaemann 1999/1, s. 163).

Kaynakça:

- Bookchin, Murray, (1991) *The Ecology of Freedom: the emergence of and dissolution of hierarchy*, Canada: Black Rose Boks.
- Bookchin, Murray. (1990) *Remaking Society*, Canada: Black Rose Boks.
- Bookchin, Murray. (1996) *Toplumsal Ekolojinin Felsefesi*, çev: Rahmi G. Öğdül. s. 103. *a.g.e.*, s. 109.
- Dubos, Rene. (1968) *So Human an Animal*, New York: Scribner's Sons.
- Naess, Arne. (1989) *Ecology, Community, and Lifestyle: outline of an ecosophy*: New York: Cambridge University pres.
- Nutku, Uluğ. (1999/1) "Doğa İnsan Bağının Yeniden Türetilmesi İçin Üç İlke", *Felsefe Logos*, sayı: 6, s. 19. *a.g.e.*, s. 22.
- Palmer, Clare. (1997) "Environmental Ethics" USA: ABC-CLIO, Inc.
- Rolston, Holmes, (1994) *Conserving Natural Value*, New York: Columbia University Pres.
- Spaemann, Robert. (1999/1) "Siyasal Etiğin Bir Sonucu Olarak Doğaya Teknik Müdahale". çev: Aytekin Keskin. *Felsefe Logos*, sayı: 6, s. 163.
- Vogel, Stephen. (2002) "Environmental Philosophy After the End of Nature". *Environmental Philosophy*, Spring, : 24.
- Young, Michael D. (1993) "For Our Children's Children: Some Practical Implications of Inter-Generational Equity and the Precautionary Principle", Canberra: AGPS, s. 49.

SOSYO-EKONOMİK SINIFLAŞMA BAĞLAMINDA TÜKETİM ETİĞİNE İLİŞKİN BİR DEĞERLENDİRME: “TÜKETİMCİ” TÜKETİCİLER YARATMA

Araş. Gör. Timuçin YALÇINKAYA
Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisat Bölümü

Özet: Ekonomi; sosyo-ekonomik sınıflar arasındaki iktidar ilişkilerine dayalı olarak biçimlenen, fizik gibi sağlam bilimlere yakınlaştırılmak istenirken toplumsal gerçeklikten kopan bir bilimdir. Bu toplumsal gerçekliğin tam ortasında duran bir kavram olarak “insan”, küreselleşme ile kökleşen kapitalist sistemin sınıflar arasındaki mekanik ilişkilerinde yabancılaşmaktadır. Bu süreç sadece üretim ilişkilerinde değil, tüketim ilişkilerinde de görülmektedir. Bu bağlamda, insanın insan oluşunu dikkate alan bir kavram olarak tüketim etiği önem kazanmaktadır.

Anahtar Sözcükler: ekonomi bilimi, sosyo-ekonomik sınıflar, insan, küreselleşme, tüketim etiği

Abstract: Economics, as the science that is shaped by relationships among socio-economic classes, is diverged from the societal truth while it is converged to the tough sciences like physics. “Human being” as the part of the societal truth, alienates because of the mechanical relationships among classes in capitalist system that is rooted by globalization. This process isn’t seen only in production relationships, also in consumption relationships. In this respect, “ethics on consumption” is important as a concept that considers “human being”.

Keywords: economics, socio-economic classes, human being, globalization, ethics on consumption

GİRİŞ

Ekonomi bilimi; özellikle “Neo-klasik İktisat” okulunun belirmeye başladığı 1870’lerle birlikte, kesin ve evrensel ilkeler, kurallar ve davranışlar belirleme (saf bir bilim olma) çabasının egemen olduğu şekilde evrimleşmiştir. Öte yandan, ekonomi biliminin insana ilişkin bir bilim olduğu; yani insanın biyolojik ve sosyal evriminin analiz parçaları olan tarih, antropoloji, sosyoloji, psikoloji, tıp gibi dalların, ekonomik davranışların öğelerine zemin oluşturduğu, göz ardı edilen bir gerçek olarak kalmıştır. Bu bağlamda ekonomik davranışların nasıl olması gerektiğine ilişkin normatif önermeler için etik önem kazanmaktadır. Etik ile yakınlaşma gereği, ekonomi biliminin ana uğraş konusunun ‘insan’ üzerine olduğu gerçeğinden yola çıkılarak yapılandırılmalıdır. Özellikle küreselleşme olgusu bağlamında ikincilleşme, ötekileşme sürecinden korunamayan sosyo-ekonomik sınıfların varlığı; dikkatleri ekonomi-etik bağının kurulması gereğine çekmektedir.

Küreselleşme bağlamında tüketim ilişkilerinin önemi, üretim ilişkilerinin biraz daha önüne geçmektedir. ‘Tüketim’ mutlak doğru olarak yansıtılarak, bir anlamda kapitalizmin dümen suyu olan, talebin canlılığı sağlanmaya çalışılmaktadır. Gerçekte var olmayan ihtiyaçlar icat edilerek, tüketim aşığı (tüketimci) insanlar yaratılmak istenmektedir. Bu süreçte insan, yabancılaşmaktadır.

Bütün bu perspektifte bu çalışmadaki amaç; etiğin, ekonomi bilimine ve ekonomik davranışlara yansımalarından yola çıkarak, tüketicilerin ve tüketimi yönlendirenlerin davranışlarını çözümlemektir.

Bu amaç çerçevesinde birinci bölümde; ekonomi biliminin evriminde kavramsal ve yöntemsel açılardan öne çıkan eğilimler ve özellikler açıklanmaktadır.

İkinci bölümde; ekonomi biliminde ve uygulamalarında etiğin yeri değerlendirilmektedir.

Son bölümde ise; küreselleşme bağlamında tüketim etiğine ilişkin bir değerlendirme yapılmaktadır.

1. EKONOMİ BİLİMİ: GENEL BİR BAKIŞ

Ekonomi, tarihsel seyrinde kavramsal ve yönetsel açıdan iki nokta arasında salınımlar sergileyen bir bilim olmuştur. Bu noktalardan birisi, ekonomik kavramların iktisatçılarda bilimsel sağlamlık adına katıksız tanımlanması ve bu katıksızlığı sürdürmek üzere tüm ekonomik içerikli karar ve davranışların matematikle açıklanmaya çalışılmasıdır. Ekonomik kavramların tanımları, hattâ “ekonomi” tanımı öyle şekilde yapılmaktadır ki; ekonomik davranışlarda bulunmanın bir “insan” olduğu göz ardı edilmekte, insanın ideolojisinin, koşullarının, deneyimlerinin, algılamalarının belirleyiciliği yok sayılmaktadır. Örneğin; ekonominin, “sınırsız ihtiyaçlar ile sınırlı kaynaklar arasındaki dengeye yönelik insan faaliyetlerinin incelendiği bilim” şeklindeki tanımı, ihtiyaçların sınırsızlığı ve kaynakların sınırlılığı açılarından tartışmalıdır; ayrıca insanın sosyal bir varlık oluşu bu tanıma ve çözümlenmeye eklendiğinde ekonomi dışında bir düşünce oluşmaktadır. İhtiyaçlar gerçekten sınırsız mıdır, ihtiyaçların neler olduğuna ve sınırsız olup olmadığına tüketiciler mi, üreticiler mi karar vermektedir; kaynakların sınırlı olduğu bilgisi doğanın bir verisi midir, üreticilerin bir tespiti midir; insan yalnızca “bir insan” mıdır, yoksa “sosyal bir varlık” mıdır? Bu sorular, faydacılığa ve liberalizme dayalı olarak oluşturulmuş bir pozitif yaklaşımın sorgulanması gerektiğini düşündürmektedir. Öyle ki; tanımlamaların ve kuramların faydacılık, liberalizm gibi ideolojilere dayalı olarak oluşturulması, daha iktisat politikasından bahsetmeden önce bile iktisadin pozitif yanını zayıflatmaktadır. Yine de iktisatçılar bu pozitif yaklaşımla, ekonomi bilimine sağlamlık kazandırma adına matematiksel modeller geliştirmektedirler. Matematik tabanlı olarak istatistik ve ekonometri, ekonomik davranışların çözümlenmesini kolaylaştırmakta ve yargıları kesinleştirmektedir. Bu bağlamda, ekonomi kanunlarının, doğa bilimlerinin kanunları gibi kesin ve evrensel olduğu ileri sürülmektedir.

Ekonomi biliminin salınımindaki diğer nokta ise, insanın tarihselliği ve toplumsallığının bir gereği olarak ekonomik davranışların öznellik içerdiğine ilişkindir. Ekonomik davranışların zaman ve mekan boyutunun var olduğu önermesi; ekonomi biliminin antropoloji, sosyoloji, psikoloji, biyoloji gibi bilimlerle olan kesişim alanında yapılacak olan çözümlenmelere ışık tutmaktadır. Bu kesişim alanı, faydacılık ve liberalizm temelli ekonomik kurgu ve kanunların önermelerini zayıflatmaktadır. Kesişim alanında; “çalışma sosyolojisi ve psikolojisi”, “tüketim antropolojisi”, “nöro-ekonomi” gibi birtakım yeni dallar ve bunlara bağlı olarak da “sınırlı akılcılık”, “yetinmecilik”, “deneyim ekonomisi”, “akılcı cehalet” gibi kavramlar belirlemektedir. Bu kesişim alanlarına ve yeni kavramlara ilişkin çözümlenmeler bir anlamda insanın doğası gereği kesinlikten ve ölçülebilirlikten uzak düşmektedir. Ekonomide, “bilim olma”nın gereği olarak matematik-yoğun yaklaşımlar ana eğilimi gösteriyor olsa da, bir başka deyişle “ölçülebilene, ölçülemeyeni kovuyor” (Özaktaş, 2002: 151) olsa da, insanın insan oluşunu dikkate alan (insanın değer yükleme, anlamlandırma, imgeleme niteliklerini göz önünde tutan) açılımlar; ekonomi biliminde gerçekliğe daha yakın bir duruşa işaret etmektedir. Ne var ki; bu noktada, sosyal bilimlerin özellikle egemen ideolojinin (liberalizmin) bir ürünü olduğu (Wallerstein, 1999: 30), kapitalizmin çocukları olan sosyal bilimlerin, ürettiği kuramlar ile bu ekonomik sistemi meşrulaştırdığı savına da değinmek gerekmektedir.

Kapitalizm, doğa bilimlerinde o denli olmasa da, sosyal bilimlerde üretilen bilgi aracılığıyla “insan”ı tanımakta ve egemen sosyo-ekonomik sınıf

olan burjuvazinin “insan”ı kullanması (bir anlamda sömürmesi) bağlamında ilişkiler sistemi kurmaktadır. İşçilerin nasıl daha verimli çalışacağı; tüketicilerin nasıl daha çok tüketeceği; yöneticilerin, organizasyon becerilerinin nasıl geliştireceği gibi konularda sosyal bilimlerin araştırmalarından yararlanılmaktadır. Bu sorulardaki “nasıl” vurgusu, ekonomiden, antropolojiden, sosyolojiden, psikolojiden vs. alınan bilgilerle karşılık bulmaktadır. Motivasyon, yaratıcılık, katılımcılık, insan sermayesi, sürdürülebilir kalkınma gibi pek çok kavram; kapitalizmin devamlılığını sağlamak adına geliştirilmiş, ancak, bu amaç, bilimsellik örtüsünün altında gizlenmiştir. Doğaldır ki; bu kavramları ve kuramları icat eden bilim insanları, bu çabalarının, kapitalizmi ayakta tutmak bir yana, insanı insanlığından adeta uzaklaştıran ilkeleri yaratmak anlamına geldiğini çoğunlukla fark edememektedirler. Bilimsellik özerk bir anlam taşımakta ve bilimin asıl işlevi insanın refahını geliştirmede içerilmekte ise de, kapitalizm, bilimi kendi lehine çevirmek üzere yapılanmaktadır. Kapitalistler, kurdukları sistemin sağlamlığı ve devamlılığı için bilime bağımlı oluşlarına benzer şekilde, bilim insanlarını da kendilerine bağımlı olacakları bir yapıya zorlamaktadırlar. Bu noktada, Gramsci'nin “organik aydınlar” kavramı biraz daha özel olarak “organik sosyal bilimciler” olarak kullanılabilir: Kapitalizmin refahı için kuramlar ve politikalar üreten iktisatçılar, sosyologlar, psikologlar, siyaset bilimciler vs.

Sosyal bilimlere ve özel açıdan da ekonomi bilimine ilişkin bu perspektif göstermektedir ki; toplumsal sistemin tarihsel seyri, sosyo-ekonomik sınıfların bir pratiği olarak beliren ekonomi temelinde biçimlenmektedir. Daha çok kapitalist sınıfın, dolayısıyla da ideolojisinin egemenliği bağlamında ortaya çıkan ekonomik ve toplumsal ilişkiler, üretim sisteminin neligi doğrultusunda içerik kazanmaktadır. Sınıflar arası ilişkilerin işçi-işveren şeklindeki tasviri üretim sistemine ilişkindir. Bu üretim sistemi, Avrupa'da sermaye birikiminin oluşmaya başladığı 15.yüzyıla başlayıp sanayileşmeyle kökleşerek günümüze kadar uzanmaktadır. Mülkiyet ve planlama bakımından yeni sistem seçenekleri önem kazandıysa da, dönemsel bunalımlardan geçtiyse de, kapitalist üretim sistemi, varlığını koruyabilmektedir. Bu korumayı da, sistemi ayakta tutacak sınıflar oluşturarak sağlamaktadır. Kapitalist toplumsal sistemin, oluşumundan bugüne, üretim eksenli sınıflaşması, günümüzde daha çok tüketim eksenine kaymaktadır. Üretim temelli sınıflaşmadan tüketim eksenli sınıflaşmaya doğru başkalaşım, kapitalist sistemi büyük ölçüde kurumsallaştırmış toplumlarla sınırlı değildir; sisteme (piyasa ekonomisine) karşıt felsefi ve davranışsal temele sahip toplumlarda bile tüketim temelli sınıflaşma ortaya çıkmaktadır. Kapitalizme küresel çapta düzülen övgülere karşın bu toplumlar, yapısal farklılıkları nedeniyle kapitalizmin vadettiği refaha ulaşamamaktadırlar. Ancak, yaşadıkları “yoksullaştıran büyüme” sürecine rağmen kapitalistlerin yaşam tarzlarını benimsemektedirler. Yaşam tarzının Batılılaşması (kapitalistleşmesi), bu toplumların, Batı kapitalistleriyle organik bağlar kurmuş kapitalist sınıflarınca sağlanmaktadır. Küreselleşme sürecinin de etkisiyle, dış kapitalistlerle iç kapitalistlerin işbirliği, geneli yoksul olan bu toplumlarda, üst sınıf olma amacı ve düşünyle yaşayan orta sınıflar yaratmakta; bu sınıfı “tüketim imkanları” ile donatmaktadır. Wallerstein'ın keskin söylemiyle; “orta kesimin, üst yüzde 1'le aralarındaki farkın azalması üzerine attığı zafer çığıkları, geriye kalan yüzde 85'le aralarında büyüyen farkın gerçekliklerini maskeleymektedir” (Wallerstein, 2002: 89). Üst sınıfların (burjuvaların), yine kendileri gibi burçlarda yaşayan yöneticileri ve işçilerinin şefleri vardır ki; bunlar üretim temelli olmadan çok, tüketim temelli orta sınıflar olarak alt sınıfların yalıtılmasında, soyutlanmasında tetikçi

konumundadırlar. Ekonomik sistemin kapitalizmden sosyalizme ve komünizme dönüşme ihtimalini güçlendiren de, bu orta sınıfların varlığı ve gücüdür.

Büyük çaptaki eşya üreticilerinin (kapitalistlerin), yönetimi ele geçirmek için bir propaganda olarak geliştirdikleri ekonomi bilimi (Illich, 2002: 24), sosyo-ekonomik sınıflar arasındaki egemenlik pratiklerine dayalıdır. Buna karşın, modernizmin ve post-modernizmin kutsadığı “birey”in, ekonomik kuram ve politikalarda baş oyuncu olarak tanıtılmaya çalışılmasıyla “sınıfsız toplum” kurgusu geliştirilmek istenmiştir/istenmektedir. Ne var ki; egemen ideoloji olan liberalizmin-bireyciliğin öyle adaletsiz sonuçları görülmektedir ki; insanın kendi değerini ve oluşturduğu değerlerini dikkate alan açılımlar üretmek gerekmektedir. Bu da, ekonomi bilimini ve uygulamalarında “etik” kavramının daha çok tartışılacağı zeminlerin oluşması demektir.

2. EKONOMİ ve ETİK

Etik; “insan”ın varlığına özgü değerlerden kaynaklanan davranış ilkelerine ilişkindir. Zamanla ve mekanla sınırlanamaz olan bu ilkeler; insanın varlığının her zaman ve her yerde değerli olduğunu vurgular. Ahlak ise, kaynağına değer yargılarından alan, geçerliliği görelî doğrular üzerine kurulu bir kavramdır; “insan”ın değeri gibi nesnel bir nokta ile ilgili değil, özel değerler üzerine kurulu yargılarla inşa edilir. Örneğin; hammadde olarak, ekşimeye yüz tutmuş sütle sütlaç yapıp satan bir tatlıcı, yeni süt almaması sayesinde az masrafla ya da satışlarının artmasıyla, daha çok kâr elde edebilir; bu durum, tatlıcı için rasyonel, hattâ ahlaki bir davranıştır. Ancak, bu kâr, tüketicinin -insanın- bir “insan” olarak değerli oluşunu “hiç” ederek sağlandığı için etik değildir.

Ekonomi bilimi, tanımları ve kuramlarını nesnel olarak yapmaktadır. “İnsan”la ilgili bir bilim olmasına karşın ekonomide insanın özellikleri dışlanmaktadır ki; bu durum, ekonomiyi fizik, kimya, biyoloji gibi, kesin hükümler ortaya koyabilen bilimlere yakınlıktır. Ancak, bu bilimsellik çabasının ardında saklı olan ideolojinin, insanın varlığını hiçeştiren yapısı, ekonomik sistemin (kapitalizmin) insancillaştırılması gereğini düşündürmekte; “etik” kavramı da bu bağlamda gündeme gelmektedir.

Esasen, kapitalizmin oyuncusu “homo oeconomicus” modeli, bilimselliğin gereği olduğu öne sürülerek etikten bağımsız olarak kurgulanmıştır. Bu bağlamda homo oeconomicus’un davranışlarının etik ya da etik dışı olduğu iddia edilemez: Homo oeconomicus; akılcı, tutarlı ve tam bilgili karar birimi olarak kendine daha çok fayda ya da kârı sağlayacak olan nesneyi tercih eder ve bu nesneyi sağlayabildiği ölçüde de kendi refahı artmış olur. Tanımlama bu şekilde olunca, homo oeconomicus’un etik ilkelere göre davranıp davranmadığı önemli olmamaktadır. Ne var ki; homo oeconomicus’un mantığı ekonomik süreç içinde etik dışılığa sürüklenebilmekte; fayda ve kâra dayalı olarak “daha çok” olanı, hattâ “en çok” olanı edinme ihtirasına yol açmaktadır. “Azim” ve “ihtiras” arasındaki fark da bu noktada önem kazanmaktadır. Azimli olmak, yani çalışkanlık, tutumluluk, tasarrufluluk, insanın yaşamında dayanak noktası olarak görülen din açısından da uygun bulunarak, insanlar çıkarlara dayalı ihtirasla donatılmadırlar. Bu noktada Katolikliğin, Protestanlığın ve benzer dinî öğretilerin, girişimciliği, verimliliği, çalışkanlığı övmesi (De Soto, 2002: 27), liberalizm ideolojisinin meşruluğunun kılıfı olmaktadır. Sosyal bilimlerin ve dinin, homo oeconomicus’u el üstünde tutması, etik olmayan davranışların (işçi ya da tüketici olarak “insan”ın sömürülmesinin) önünü açmaktadır. Daha kötü olan da, homo oeconomicus’un ideolojisinin ve davranışlarının etik ilkelere dayalı olduğunun ileri sürülmesidir. Oysa liberalizmi ve

kapitalizmi meşru gösteren bütün bu temellendirmeler, etikle değil, ahlakla, yani geçerliliği görelî olan ilkelerle açıklama yapmak demektir. Etik ise, kapitalist sistemdeki bazı eylemlerin her zamana ve her mekana özgü olarak “insan”ın sömürülüşüne ilişkin olduğunu açıklar.

Etik kavramı, geleneksel ekonomi kuramlarında içerilmemiştir. Bu da demektir ki; ekonomi bilimi asıl inceleme konusu olan “insan”dan kopuktur. Bu kopukluğun giderilmesi ve ekonominin insancillaştırılması iki boyutta mümkündür: Birincisi, yöntem konusunda insanın tarihsel, antropolojik, sosyolojik, psikolojik vs yanlarının tanım ve kuramlara katkı sağlaması; ikincisi de, ekonomi uygulamalarında (üretim, bölüşüm, mübadele ve tüketimde) etik ilke ve davranışların geliştirilmesi.

Kapitalizmin işleyişinde kimi sınıfların ve “insan”ın “öteki”leştirilmesi söz konusudur. Üretim ilişkilerinde görülen ötekileştirme, toplumdaki diğer ilişkilere de yansımakta; ikincilleştirilen insanlar sosyallik kazanamamakta, siyasi katılım gösterememektedirler. Bu insanların yaşamının anlamlılığını belirleyebilme özerkliğinin zayıflatılmasıyla, sistem kendini güçlü kılmaktadır. İnsanların kapitalizme olan “bağımlılık”ları, hayatta kalmak için ihtiyaç duydukları tüm kaynakları kontrol edenin bu sistem olması gerçeğinden doğar (Lodziak, 2003: 47). Dolayısıyla, bağımlılık, “yabancılaşma”ya yol açar. İnsanlar, makinelerden daha az önemli hâle gelip kendi varlıklarının değerini bile göremez olurlar. Kendi hayatları hakkında kendileri karar vermezler. Çoğunlukla olan; bir karar verme değil, olaylar tarafından sürüklenmedir (Douglas ve Isherwood, 1999: 34). “Zaman” a anlam ve değer yükleyemez, zamanı özerk olarak kullanamazlar. Zamanın çoğunluğunda üretimde ya da tüketimdedirler. Üretim ve tüketimin içeriğine ise sistem karar verir.

Ötekileştiren, yabancılaştıran bir yapı taşıdığı eleştirilerine karşı sistem, “insan”ı önemsemediğine dair söylemlere ve uygulamalara girmektedir. “İnsan sermayesi”, “hizmet içi eğitim”, “katılımcı yönetim” gibi kavramlar, eleştirilerin çoğalmamasını ve organize olmamasını sağlamaya yöneliktir. “Ahlak” da bu kavramlar arasında sayılabilir. Öyle ki; ahlak bağlamında, sistem harika bir sosyal işbirliği olarak tanıtılmakta (Hazlitt, 2002: 32), yoksul kesimlere yönelik ahlaki dengeleme olarak din eksenli yardım kurumları oluşturulmakta (Childs, 2000: 66), yine ideolojik esas bozulmadan sistemin tetikçileri konumundaki bilim adamları ve din adamları tarafından sistemin sürdürülebilirliğinin zemini sağlanmak istenmektedir. Hattâ ahlak-etik ayrımı görmezden gelinmekte, etik ve ahlak kavramları bilinçli olarak birbiri içine sokulmaya çalışılmaktadır. İnsanların “insan” oldukları için önemsendiklerine değil de, sistemin kaynak yetersizliğine çözüm olan araçlar oldukları için önemli görüldüklerine yönelik tüm ahlaki önermeler, aslında “etik” kavramından daha da uzaklaşma anlamındadır. Bu da, sistemin tetikçilerinin başında gelen iktisatçıların felsefeden, özel olarak da etik felsefesinden uzak durmalarının bir sonucudur. Sistemin yarattığı yabancılaşma ağırlıklı olarak üretim sürecinde meydana geliyorsa da, tüketimde de “insan”ı araçsallaştıran ve hiçleştirilen bir bakış açısı vardır. Bu bakış açısı da yine “etik” ve “ahlak” karmaşıklığına taşır. Buradaki ince fark, “tüketim ahlakı” kavramı ile insanların tüketim bağımlısı “tüketimci”ler olarak konumlandırılmalarına yol açarken, “tüketim etiği” kavramı insanın değerine vurgu yapmaktadır.

3. TÜKETİM ETİĞİ

Kapitalizm, özünde yayılmacılık düşüncesini barındıran bir ideolojidir. Özellikle kaynak yetersizliğinin meydana geldiği bunalım dönemlerinde kapitalizm, bu yayılmacılık özelliğini açığaurmaktadır. Üretim sistemini devam ettirebilmek ve üretilen mallara pazar bulabilmek için kapitalizmin kendini yenilemesi gerekmektedir. Bu yenilenme/sorgulama, sömürünün giderilmesi ve sistemin insancillaştırılması için değil, sistemin sürdürülebilmesi içindir. Özündeki yayılmacılık, kapitalizmin bugün “küreselleşme” olarak anılmasına yol açmıştır.

Küreselleşme, gerçekte, mal, sermaye gibi kimi ekonomik öğelerin küresel çapta serbest dolaşımı değildir. Küreselleşme, kapitalizmin ideolojisinin küresel ölçekte yerleşik olmasıdır. Dolayısıyla, kapitalizmin, yayılabilmesi ve kök salabilmesi -bir anlamda, insanları sömürmesi- için pazar bulması -küreselleşmesi- gerekmektedir. Kapitalizm, pazar bulamasa da, ayakta kalmak için şu stratejiyi izlemektedir: Önce “sempati” yaratmak, sonra da “pazar” yaratmak.

Pazar yaratmak, büyük ölçüde, tüketimle ilgilidir; bu bakımdan, tüketebilecek insanlar yaratmak anlamına gelmektedir. Pazar yaratmak; kapitalist toplumlarda “tüketim toplumu” kavramıyla bağlantılı iken, doğal olarak kapitalist olmayan toplumlarda ise, “satın alma gücüyle desteklenmemiş satın alma isteği” yaratılmasıyla açıklanabilir. Ekonomi bilimi bu noktada da açık vermektedir: Ekonomi bilimi, talebi, “satın alma gücüyle desteklenmiş satın alma isteği” olarak tanımlamaktadır. Ancak, kapitalizm, satın alma gücü olup olmadığına bakmadan, insanlara, tüketimin evrensel güzelliğini (!) sunmaktadır. Yalnızca satın alma isteğine sahip olmak, yani “tüketimci” (“tüketim aşığı”) olmak, bir malı talep etmek için yeterli imiş gibi gösterilmektedir; kapitalistler beğeni ve istek yaratmaya zaten hazırdırlar. Az gelişmiş toplumların “küreselleşerek”, tüm toplumların tükettiği malları tüketebilmeleri, fakat bu arada dış borç kısılcacında olmaları; kapitalistlerle iktisatçıların işbirliğinin acı bir sonucudur.

Tüketim, esas olarak saf ekonomik bir olgu olmayıp, insanın antropolojik, sosyolojik, psikolojik, hattâ biyolojik niteliklerinin yansıması olarak beliren ekonomik bir davranıştır. İnsan, tüketim faaliyeti ile ortaya koyduğu anlamları belli imgelemeler yoluyla topluma yansıtmaktadır. Bu bakımdan, tüketim bir toplumsal anlatıdır. Üretim temelli sınıflaşmadan, tüketim temelli sınıflaşmaya kayış da, bu noktada ortaya çıkmaktadır. Tüketim biçimiyle bağlantılı yaşam tarzları benzer olan insanlar bir araya gelmekte, şebeke ve kümeler oluşturmaktadırlar. Gelir düzeyi önemli olmakla birlikte, bu insanların toplumsal konumlarının çizdiği sosyo-psikolojik algılamaların tüketim üzerindeki belirleyiciliği baskın gelmektedir. İçinde bulunulan sosyal çevreyle, tüketim yoluyla sunulan antropolojik ve sosyolojik bilgi çerçevesinde ilişki kurulmaktadır. Bu bağlamda gelir de “görelilik” çerçevesinde değerlendirilmekte; görelî gelir ve toplumsal konum birlikteliği önem kazanmaktadır (Paya, 2001: 66). Tüketimin toplumsal ilişkilerdeki bu yeri, toplumların “piyasa”lara dayalı olarak değil de, “insani öğeler”e bağlı olarak biçimlendiğini vurgular niteliktedir. Her ne kadar, kapitalizmin ya da piyasaların “insan” üzerindeki egemenliği, tüketimi, “yönlendirilen tüketimcilik” (Baudrillard, 1997: 45) haline getiriyor ve “tüketim aşığı (tüketimci) bireyler” yaratıp sistemi güçlendirmeye çalışıyorsa da, tüketimin toplumsallığı, sisteme ve ekonomi bilimine karşıtlık oluşturmaya devam etmektedir.

İnsanlar, tüketim malları aracılığıyla ortaya koydukları yaşam tarzları ile “yaşamımın anlamı nedir?” sorusuna verdikleri yanıtlardan bir kesit sunmaktadırlar. Bu kesitte yer alan mallar, insanların yükledikleri anlamlar bakımından maddi refahın, psişik refahın ya da gösterişin aygıtlarıdır (Douglas ve Isherwood, 1999: 8). Küreselleşme sürecinin yarattığı rekabete dayanan toplumsal sistem, refahı sınırlayarak servet ve tüketimle özdeşleştirmektedir. Bu rekabet süreci, insanları (işçiler ya da tüketiciler olarak) yabancılaştırmaktadır. Bu bağlamda, yabancılaşan insanlar maddi refahla daha çok ilgili görünmektedirler. Yaşamlarına anlam katan, servet ve tüketim öğeleri dışında başka varlıklar bulamadıkları için de sistem tarafından daha kolay şekilde araçsallaştırılmaktadırlar. Böylece oluşan kişisel anlam eksikliği, yani yaşamın zaman harcamaya değer hiçbir şey sunmadığı hissi toplumda en önemli psişik sorun haline gelmektedir (Lodziak, 2003: 63). İktisatçılar bu noktada da kapitalizmin tetikçiliğini yapmaktadırlar. İktisatçılar fiziksel ihtiyaçlara, bir zorunluluğun kıymetini yakıştırmak, başka talepleri yapay, yanlış, lüks, hattâ ahlak dışı istekler sınıfına yerleştirmekte; biyolojik olan iyidir, ruhsal olansa gereksizdir demektedirler (Douglas ve Isherwood, 1999: 35). Malları

sınıflandırırken de hep maddi refah ölçütleri sunmakta, “zorunlu”, “lüks”, “fakir” gibi mal sınıfları oluşturmaktadırlar. Bunu yaparken de yine kapitalizmin, insanları sömürmek üzere aygıt geliştirmesine zemin hazırlamış olmaktadır. Öyle ki; “zorunlu hissettiren mallar” adında bir başka mal sınıfından bahsedilebilir. Bu mal sınıfı, ekonomi yazınında yoktur; ancak, sistemin işleyişi içinde insanı yabancılaştırma işlevi görmektedir. Bu işlev, bu malların tanımından anlaşılabilir: Talebin reklam esnekliği yüksek olan mallar. Bu tanım, ölçülebilirliği sınırlı olan kavramlara ilişkin olsa da, bir mantık taşımaktadır: İnsanlar, reklamlar aracılığıyla, tüketimi alışkanlık olarak görmekte, bağımlılaşmaktadırlar. İhtiyaçların ve talebin reklamlar yoluyla manipülasyona sokulduğu bu sınıf malları da içeren ilişkiler bağlamında, tüketim etiği kavramı önem kazanmaktadır.

Tüketim etiği; insanın değerini öne çıkaran bir kavram olarak esas itibarıyla “insan”ın sömürülüşüne karşı belli ilkeler önermektedir. Tüketim sürecinde bireylerin kendi yükledikleri anlamların işaretleyicileri olan mallara özerk olarak karar verebilmeleri, “insan”ın değeri bakımından önemlidir. Oysa ihtiyaçlara ve mallara ilişkin kararlar sistem tarafından verilmektedir. Nitekim kapitalizmin öncü iktisatçılarından Adam Smith; kasapların, firmacıların kendi çıkarlarını düşünmesinin bir sonucu olarak toplumun ihtiyaçlarının karşılandığını söyleyerek (Buğra, 1999: 94), aslında sistemin felsefesinden örnek vermekte ve gücüne atf yapmaktadır. Ekonomi biliminin tanımında bile, sınırsız olduğunu iddia ettikleri ihtiyaçların karşısına, sınırlı olduğunu iddia ettikleri kaynaklarla çıkan kapitalistler, fiyatları belirlemede bilinçli olarak daha etkili olurken, arz-talep ilişkisinin arz yanında üretim artışlarının, yeniliklerin, mal çeşitliliğinin vb güzelliklerin (!) toplum için (talep edenler için) ne kadar “ahlaki” bir tutum olduğunu anlatmaktadırlar. Kapitalistlerin tutumlarının ahlaki olduğu fikri, bir ölçüde kabul edilebilir; bu tutumları, “ahlak” kavramının tanımını gereği görelidir. Ne var ki; kapitalistlerin tutumu “etik” değildir. Kapitalistler, birer tüketici olarak insanlara özgür ve bilinçli öznelmiş gibi değil, üretim sisteminin yarattığı ihtiyaçlar sistemi içinde nesnelmiş gibi yaklaşmaktadır ve bu bağlamda tüketim, üretici güçlerin örgütlü bir yayılması halini almaktadır (Baudrillard, 1997: 82-83). Dolayısıyla tüketici konumundaki insanlar “kendilerine yabancı kaldıkları” bu sistem ve süreç içinde, hep bir şeye ihtiyaç duymaya ve bu bolluk (!) toplumu içinde çok tüketmeye şartlandırılmaktadırlar. Açıkır ki; insanlar, hiç de öyle ekonomi kuramlarının ortaya koyduğu gibi “özgür” değildirler. Bu durum da düşündürmektedir ki; kapitalizmin özündeki liberal ideoloji, belki o kadar da liberal değildir. Bununla bağlantılı olarak belki demokrasi de yalandır.

SONUÇ

Üretim ilişkileri eksensiz sınıflaşmaya ek olarak tüketim ilişkileri temelli sınıflaşmanın belirginleşmeye başladığı günümüz toplumları, bir yanda refah artışlarının, diğer yanda da yoksullaşma ve yabancılaştırmanın imgelerini taşımaktadır. Refahı artan sınıf ile yoksullaşan-yabancılaştıran sınıf arasında “ben ya da öteki” ayrımından doğan karşıtlıklar ve çatışmalar meydana gelmektedir. Bu toplumsal kargaşaya çözüm üretecek olan iki kesim vardır: Birincisi, matematikle olan ilişkilerinden daha fazlasını felsefeyle, hattâ etik felsefesiyle kuracak olan iktisatçılar; ikincisi de, topluma, etik ilkelerle donatılmış ekonomik yetenekler kazandırma işlevini üstlenecek ve zihniyetlerini sınıflar üstünde oluşturacak olan devlet adamlarıdır. Bugün dünya genelinde, küreselleşme, liberalleşme, demokrasi gibi kavramların ideologları ile uygulayıcıları arasındaki işbirliğinin “insanlık” ve “uygarlık” üzerindeki sonuçları ortadadır. Bu sonuçları olumluya doğru yönelmek de yine insanların elindedir.

Kaynakça:

- Baudrillard, Jean, (1997), *Tüketim Toplumu*, Çevirenler: Hazal Deliceçaylı ve Ferda Keskin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
Buğra, Ayşe, (1999), *İktisatçılar ve İnsanlar*, İletişim Yayınları, İstanbul.

- Childs, James M., (2000), *Greed -Economics and Ethics in Conflict-*, Fortress Press, Minneapolis, USA.
- De Soto, Jesus Huerto, (2002), “*Kapitalizmin Ahlakı*”, Çeviren: H. Yücel Başdemir, *Piyasa Dergisi*, Cilt:1, Sayı:4, Güz 2002, Ankara.
- Douglas, Mary ve Isherwood, Baron, (1999), *Tüketimin Antropolojisi*, Çeviren: Erden Attila Aytekin, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Hazlitt, Henry, (2002), “*Sosyalizmin Etiği*”, Çeviren: Nejdet Kandemir, *Piyasa Dergisi*, Cilt:1, Sayı:4, Güz 2002, Ankara.
- Illich, Ivan, (2002), *Tüketim Köleliği*, Çeviren: Mesut Karışahan, Pınar Yayınları, İstanbul.
- Lodziak, Conrad, (2003), *İhtiyaçların Manipülasyonu -Kapitalizm ve Kültür-*, Çeviren: Berna Kurt, Çitlambik Yayınları, İstanbul.
- Özaktas, Haldun, (2002), “*Ölçülebilen Ölçülemeyeni Kovar: Ekonomik Düşüncenin Fakirleşmesi Üzerine Bir Deneme*”, *Toplum ve Bilim Dergisi*, Sayı: 95, İstanbul.
- Paya, Merih, (2001), *Makro İktisat*, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- Wallerstein, Immanuel, (1999), *Sosyal Bilimleri Düşünmemek*, Çeviren: Taylan Doğan, Avesta Yayınları, İstanbul.
- Wallerstein, Immanuel, (2002), *Tarihsel Kapitalizm*, Çeviren: Necmiye Alpay, Metis Yayınları, İstanbul.

ETİK DÜŞÜNCE VE DAVRANIŞIN YEREL YÖNETİMLERDE HİZMET VERİMLİLİĞİNİN ARTTIRILMASINDA ROLÜ VE ÖNEMİ (ELAZIĞ BELEDİYESİ ÖRNEKALAN ARAŞTIRMASI)

Yrd. Doç. Dr. Ahmet YATKIN
Fırat Üniversitesi, İletişim Fakültesi

Özet: Etik, doğruyu-yanlış, iyiyi ya da kötüyü tanımlamaya çalışan ve konu alan bir kavramdır. Yöneltilmiş etik ise; pozitif anlamda genel ahlak anlayışındaki iyilerin ve pozitif yönlerin örgütsel amaçlara ve örgüt kültürüne yansımalarıdır.

Günümüz toplumlarında etik anlamda ortaya çıkan duyarlılık ve yoğun ilgi nedeniyle oluşan beklentiler, yerel yönetimleri ve çalışanlarını etik düşünce, eylem ve yönetim anlayışına sahip olmaları konusunda zorlayıcı bir güç olmaktadır.

Etik dışı tutum ve davranışlar, yerel yönetim ve yöneticilerinin yasallığını ve saygınlığını azaltmakta, hizmetlerin verimliliğini ve kaynakların rasyonel kullanımını engellemektedir.

Anahtar sözcükler: yerel yönetim, etik, yönetsel etik, verimlilik, yurttaş memnuniyeti

Abstract: Ethic is a concept which is trying to define the true or false and right or wrong. And administrative ethic is a reflection of well and positive sides in general ethics to organizational goals and culture.

Ethical concern and sensitivity to ethic in today's societies forced the local administrations and their members to have ethical thought, action and managerial thinking.

Non-Ethical thought, attitude, and behaviors reduce the legitimacy and prestige of administrators and prevent the rational and effective usage services.

Keywords: local administration, ethic, administrative ethic, efficiency, citizen satisfaction

ETİK

Sosyal bilimlerle ilgili diğer kavramlarda olduğu gibi “Etik” kavramı ile ilgili tek ve geçerli tanım yapılmamıştır. Konu ile ilgili araştırma yapan bilim adamları “Etik” kavramını tanımlarken kimi sorumluluk, yükümlülük, kimi insani davranış boyutunu, kimi de tam olarak tanımlanamayan yorumlanamayan “insan” denen varlığın kendisi ve kendi dışındaki insanların bireysel ve toplumsal ilişkilerinin temelini oluşturan değerleri olarak yorumlamışlardır.

Etik sözcüğü Yunanca “karakter” anlamına gelen “Ethos” sözcüğünden türetilmiştir (Gökçeğöz, 2002: 37).

Felsefe bilimi açısından etik, insanların kurduğu bireysel ve toplumsal ilişkilerin temelini oluşturan değerleri, normları, kuralları, doğru-yanlış ya da iyi-kötü gibi değerleri araştırmak ve değerlendirmektir. Bu değerlendirmede ana öge insanın eylemlerini ahlaki bakımdan değerli ya da değersiz kılanın ne olduğudur (Aydın 2003: 10).

Etik ile ilgili şu iki tespiti yapmak mümkündür: Birincisi, iyi insan olmanın gerektirdiği özelliklerin neler olduğu, ikincisi ise; bireyin davranışlarını belirleyen ve sınırlayan kuralların neler olması gerektiğine ilişkindir. Bir başka anlatımla etik; doğru – yanlış, ödev – yükümlülük ve toplumsal sorumluluk kavramlarını sorgulamaktadır (Aydın, 2000: 10).

Etik, tüm insanların insanca yaşam koşullarını yaratma ve yakalama süreçlerinde, hiç bir ödün vermeden uyma ve uygulama zorunluluğu taşıdığı ahlaki değerlerin tümü olarak tanımlanabilir.

Bu tanımlamalar ışığında etik; geçmiş, günümüz ve gelecekte insanların tutum ve davranışlarının iyi ya da kötü, doğru veya yanlış yönden değerlendirilmesini

İçeren ve dünyanın her yerinde geçerli olan ilke ve kuralların bütünü olarak tanımlanabilir.

YÖNETSEL ETİK

YönetSEL etik, bir bakıma örgüt kültürü ve örgütle çalışanların sahip oldukları değer yargılarına uygun davranışlara dayalı oluşumlardır. Bu anlamı ile yönetSEL etiğin olumlu ve olumsuz olmak üzere iki farklı konusu olmaktadır.

YönetSEL etik, yönetSEL kararların verilmesinde tutarlı, tarafsız ve gerçeklere dayalı olmayı, bireylerin varlık ve bütünlüğüne saygıyı; herkes için en iyi olacak eylemlerin seçilmesini ve eylemlerde adalet, eşitlik, tarafsızlık, dürüstlük, sorumluluk, saygı, açıklık, sevgi, demokrasi, hoşgörü gibi evrensel değerleri temel almayı sağlayan yöneticilere eylemlerinde yol gösteren davranış ilkeleridir (Aydın, 2002: 41).

Kamu yönetimi etiği, yönetSEL etik kavramları İngilizcedeki “Administrative Ethics” kavramına karşılık birbirlerine eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Kamu yönetimi literatüründe iş ahlakı, örgüt kültürü, kamu yönetimi ahlakı, yönetSEL ahlak gibi kavramlarla ifade edilen kamu yönetimi etiği/yönetSEL etik; göreceli bir kavram olan ahlakın belli bir örgüt içerisinde o örgütle belirlenmiş kurallarla beslenerek ortaya çıkmış biçimidir (Bilgin, 1997: 2).

Olumlu yönü itibarıyla, genel ahlak anlayışındaki iyilerin ve pozitif yönlerin, örgütsel amaçlara ve örgüt kültürüne yansımalarıdır. Bu anlamda pozitif yönetSEL etik anlayışı, yaygın ahlak anlayışının hakim olduğu dürüst bir bireyin bir örgüte katıldığı ve bütünün bir parçası olduğu görünümüdür. İkinci olarak toplumdaki yaygın ahlak anlayışı içinde nasıl kötünün ve yanlışın hakim olduğu negatif bir yön varsa, örgütlerde de şekillenen negatif bir ahlak anlayışı ortaya çıkabilmektedir. İşte yönetSEL etiğin bu yönü olumsuz yani negatif yönüdür. YönetSEL etiğin örgüt ortamındaki negatif görünümü, kamu personelinin bireysel fayda ya da statü kazançları sağlamak için standart görevlerini aksatmalarıdır (Kılavuz, 2002: 259).

Bireylerin toplumsal anlamda ortaya çıkan ilişkilerini, davranışlarını ve ahlaki anlamda görevlerini inceleyen öğretiler, toplumu ahlaklılığın taşıyıcısı olarak gören ahlak felsefesine toplumsal etik (ahlak) ya da etik (ahlaki) ilişki değerleri adını vermektedir. Etik ilişki değerleri ise, sevgi, saygı, güven, minnet gibi kriterler, bir bireyin diğer bireylerle ilişkilerinde temel olarak belirlediği değer yargılarını ifade eder (Akarsu, 1984: 62).

İnsan olmanın değerinin bilgisine sahip olan, her eylem ve tutumunda bunu hesaba katan kişi dürüst, saygılı, eşitlikçi, dolayısıyla özgür olmak gibi özellikler etik kişi değerleridir. Etik değerlere birey açısından bakıldığında bu değerler, birey yaşamının sürekliliği, eylemde bulunma ve tutum oluşturma olanaklarının bilgisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

GENEL OLARAK YEREL YÖNETİMLER

Belli bir coğrafi alanda yaşayan, yerel topluluğu oluşturan bireylere ortak ve yerel gereksinimlerini karşılamak, hizmet üretmek amacıyla kurulan ve organları yerel halk tarafından seçilen, yasalarla görev ve sorumluluk yüklenen, yetkileri, bütçesi ve personeli olan tüzel kişiliklerdir.

Anayasanın 128. maddesi Yerel Yönetimleri şöyle tanımlamaktadır: “İl, belediye ve köy halkının ortak ve yerel ihtiyaçlarını karşılamak üzere, kuruluş esasları kanunda belirtilen ve karar organları kanunda belirtilen seçmenler tarafından seçilerek oluşturulmuş tüzel kişiliklerdir”.

1930 Tarih ve 1580 sayılı Belediye Kanununun 1. maddesi belediyeyi şöyle tanımlamaktadır: “Belediye, beldenin ve belde sakinlerinin ortak ve yerel ihtiyaçlarını karşılamakla yükümlü bir hükmi şahsiyettir”. Belediye, yöre halkının seçimiyle oluşan, halkın yakın denetimi ve gözetimi altında hizmet veren, hizmetleri ve personeli ile sürekli gündemde olan bir kuruluştur.

II. Ulusal Uygulamalı Etik Kongresi Bildiriler Kitabı

Hakim olan kanaate göre yöre halkı yediği ekmekten, içtiği suya kadar, kısacası doğumunda soluduğu havanın temizliğinin sağlanmasından, ölümünde gömüleceği mezarın hazırlanmasına kadar hep belediyeyi yanında görmek ister.

Günümüzün gelişen ve değişen toplumsal koşulları, vatandaş-devlet ilişkilerinde, geçmişten gelen anlayışların da değişmesini gerektirmiştir. Artık insanlar, kendilerine sunulan kamu hizmetlerinin bir lütf olmayıp, devletin varlık nedeninin gereği olduğunu, hizmetlerin planlanması, kararlaştırılması ve uygulanması ile ilgili süreçlere demokratik mekanizmalar aracılığıyla katılmalarının bir vatandaşlık görevi olduğunun bilincine varmaya başlamışlardır (Saran, 2001: 2).

Kaliteli hizmet anlayışı, yerel yönetimlerin güçlendirilmesi, daha özerk kılınması esasına dayalı olarak yetkilerin, sorumlulukların ve hesap vermelerin, belediye içi ve dışı yetersiz ve etkisiz iletişim sistemi, değişim ve gelişime karşı direnç, yöneticilerin ilgisizliği, eğitim yetersizliği, yetki, kaynak ve personel gibi sistemden ve yöneticiden kaynaklanan benzeri sorunlar nedeniyle hizmet verimsiz, kaliteli hizmet anlayışı etkisiz kalmaktadır. Bunun çözümü ise; önce insan kalitesi, sonra sistem, daha sonra da yönetimde kaliteyi sağlamaktır. Bu üçlü içerisinde en önemli olan ise insan kalitesini sağlayabilmektir.

Yurttaş önemsememe, değer vermeme, çağcıl olmayan yasa, sistem ve politikalar, eğitimi yetersiz, işin gerektirdiği nitelik ve yeteneklerden yoksun çalışanlar, belediye içi ve dışı yetersiz ve etkisiz iletişim sistemi, değişim ve gelişime karşı direnç, yöneticilerin ilgisizliği, eğitim yetersizliği, yetki, kaynak ve personel gibi sistemden ve yöneticiden kaynaklanan benzeri sorunlar nedeniyle hizmet verimsiz, kaliteli hizmet anlayışı etkisiz kalmaktadır. Bunun çözümü ise; önce insan kalitesi, sonra sistem, daha sonra da yönetimde kaliteyi sağlamaktır. Bu üçlü içerisinde en önemli olan ise insan kalitesini sağlayabilmektir.

Çünkü sistemi oluşturacak, yönetimi belirleyecek olan insandır. Bu üç unsur birbiriyle bağlantılı ve bağımtıdır. İşin temelinde, özünde insan vardır. İnsan kalitesi, sistem ve yönetim kalitesinin olmadığı yerde ve zamanda pek bir şey ifade etmez. Sistem ve yönetimdeki kalitesizlik, insandaki kaliteyi zamanla olumsuz etkiler. İnsan ne kadar iyi eğitilmiş ve yetişmiş olursa olsun, eğer sistem ve yönetim gerekli denetim mekanizmalarını kuramamış ve gerekli yatırımları uygulayamıyorsa o toplumda yozlaşmada kaçınılmaz olur (Tansal, 2006).

Yönetimde ahlaklılığı sağlayabilmenin ilk ve temel şartı, ehliyetli ve yeterli yöneticileri seçme ve görevlendirmedir. Siyasi katılım kültürü yeterince gelişmemiş ya da geliştirilememiş toplumlarda yerel yöneticileri seçme ve görevlendirmede ehliyet, liyakat ve yeterlilik şartları, yerine getirilememekte, dolayısıyla bizzat yöneticilerin kendileri yerel yönetimlerde ahlaki sorumluluk alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira böylesi yöneticiler, yönetimlerinde, ehil, liyakatli ve yönetimlerinde adil olmadıklarından, adil olamayacak, yeterli verimliliği gösteremeyecek ve muhtemelen genellikle partizanca hareket etmiş olacaktır. Bunun neticesi olarak yerel yönetimleri elde etmiş yöneticiler, yönetimi altındakileri kontrol edemeyecek ve böylece yönetimden kaynaklanan birçok ahlaki problemler ortaya çıkacaktır (Torlak, 2006: 14. 08. 2006).

Oysa toplumun geneline ait dini ve ahlaki değer yargıları çerçevesinde, bütün siyasi görüşleri dikkate almak ve saygı göstermek, siyasi ahlak açısından asgari gerekliliktir (Torlak, 2006: 14. 08. 2006).

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Bu çalışmamızda yerel yönetimlerde hizmet kalitesini, bu hizmetten yararlanan yurttaşın hizmet tatmini ve memnuniyetini üst seviyeye çıkarabilmek için yerel birim yöneticilerinin düşünce, tutum ve davranışlarında ahlaki standartlar, geleneksel değerler ve etik düşüncelerin hizmete, maliyete ve memnuniyete yansıma ölçüsünü araştırmaya çalışacağız.

Katılımcılarla İlgili Bilgiler

Elazığ Belediyesiindeki anket çalışması toplam 229 memur arasından 50 çalışan üzerinde uygulanmıştır. Ankete cevap verenlerin 13' ü bayan, 36' sı erkek çalışandır. Araştırmamıza cevap veren katılımcıların %89' u evli, % 11'i ise bekdir.

% 38'lik oranı orta öğrenim, %62'lik oranı üniversite mezunudur. %43'lük oranı 25-35 yaş aralığı ve %57 oranı ise 35-55 yaş arasındır. %55'lik bir oran 10 yıl ve üzeri bir süredir kurumda çalıştıklarını belirtmişlerdir.

Uygulama ile İlgili Bulgular

Toplam 50 adet anket formu dağıtılmış ve 49 anketin geri dönüşümü sağlanmıştır. Aritmetik ortalama tüm ana kitle ortalamasını temsil etmektedir. Standart sapma, ana kitleyi oluşturan her birimin aritmetik ortalamaya olan uzaklığını vermektedir. İki satırlık değerlendirmeden üstteki karakter seçeneğe cevap veren toplam rakamı, parantez içi ise; cevap verenlerin toplam kitleye yüzde olarak oranını vermektedir.

Çizelge1. Yöneticilerin Adalet ve Yasallık Durumuna Göre Dağılımları

Değişkenler	1	2	3	4	5	Ort	St. Sp
Adalet, Yasallık							
Yöneticim kuralları herkese eşit uygular	19 (39.8)	8 (16.3)	11 (22.4)	9 (18.04)	2 (4.1)	3.73	1.27
Astların haklarını kullanma özgürlüğünü kısıtlamaz	22 (44.9)	9 (18.4)	7 (14.3)	7 (14.3)	4 (8.2)	3.73	1.38
Ödülü hak edene verir	15 (30.6)	5 (10.2)	14 (28.6)	8 (16.3)	7 (14.3)	3.45	1.44
Meslek ilkelerine içten bağlıdır	23 (48.9)	6 (12.8)	12 (25.5)	3 (6.4)	3 (6.4)	4.04	1.21
Yetkisini yasal sınırlar içinde kullanır	22 (45.8)	6 (12.5)	6 (22.9)	5 (10.4)	4 (8.3)	3.88	1.33
Amaçları gerçekleştirmek için yasa dışı yollara başvurmaz	25 (52.1)	5 (10.4)	8 (16.7)	8 (16.7)	2 (4.2)	3.96	1.30

1. Kesinlikle Katılıyorum 2. Katılıyorum 3. Katılıyorum 4. Katılmıyorum 5. Kesinlikle Katılmıyorum

Çizelge 1' de yöneticilerin adil olma ve yasalara uyma durumunu belirlemek için sorduğumuz değişkenler içinde "Yöneticim ödülü hak edene verir" değişkenine verilen 34 olumlu cevaba karşılık 15 kişi olumsuz cevap vermiştir. Bu da toplam alana oranlama olarak %30.6 gibi yüksek bir orana tekabül etmektedir.

Yönetim açısından ödül, başarının teşviki ve devamlılığı açısından son derece önemli bir motivasyon aracıdır. Ödüllendirilmeyen başarı başarısızlığı getirir. Yöneticilerin bu konuyu daha titizlikle ele alıp, performans ölçümünü kriterlere uygun ve objektif olarak değerlendirmeleri gerekir.

Yine çizelgede birinci derecede önemli olarak görülen "yasa dışı yollara başvurmama" 25 kişi (%52.1) çalışanlar üzerinde yöneticilerin güvenilir olduğu inancıyla olumlu görüş bildirmiş ve yöneticilerinin işlem ve eylemlerinde yasalara uygun hareket ettiklerini ifade etmişlerdir.

Çizelge 2. Yöneticilerin Eşitlik ve Tarafsızlık Durumuna Göre Dağılımları

Değişkenler	1	2	3	4	5	Ort	St. Sp
Eşitlik, Tarafsızlık							
Astlarını rakip değil aynı sistemin parçaları olarak görür	15 (30.6)	12 (24.5)	15 (30.6)	7 (14.3)		3.78	1.045
Başkalarının görüşlerine değer verir	16 (33.3)	12 (25.0)	11 (22.9)	6 (12.5)	3 (6.3)	3.65	1.24
Astları arasındaki anlaşmazlıklara taraf olamaz	17 (35.4)	8 (16.7)	12 (25.0)	7 (14.6)	4 (8.3)	3.65	1.34
Çalışanların yasal haklarını kullanmalarını sağlar	20 (40.8)	7 (14.3)	12 (24.5)	6 (12.2)	4 (8.2)	3.78	1.33
Çalışanlarına hiçbir ayrıcalık tanımaz	26 (54.2)	6 (12.5)	6 (12.5)	5 (10.4)	5 (10.4)	3.90	1.43
Astlarını kişisel işlerinde kullanmaz	27 (56.3)	8 (16.7)	4 (8.3)	5 (10.4)	4 (8.3)	3.94	1.39

1. Kesinlikle Katılıyorum 2. Katılıyorum 3. Katılıyorum 4. Katılmıyorum 5. Kesinlikle Katılmıyorum

Çizelge 2’de yöneticilerin eşitlik ve tarafsızlık durumları sorulmuştu, “Astları arasındaki anlaşmazlıklara taraf olmaz” değişkenine toplam 11 kişi (% 22.9) yöneticilerinin astları arasındaki anlaşmazlıklara taraf olduğu yönünde görüş bildirmişlerdir.

Çalışanlar arasında dil, din, etnik, köken ve cinsiyete dayalı bir ayrıma tabi tutmama, yöneticiler için etik sorumluluktur. Yöneticilerin çalışanlara yönelik olarak ayrımcılığa gitmemesi, tüm davranışlarının adil, tarafsız ve eşit olması gerekmektedir.

Tarafsızlık, yöneticilerin, çalışanları ve çalışma ortamlarını olduğu gibi görebilmesi ve bu görüntüyü bireyin kendi istek ve korkuları ile oluşturduğu görüntüden ayırabilmesidir.

Yönetici, çalışanlarla ve yurttaşla ilişkilerinde yansız, tarafsız davranmak ve hizmet vermek zorundadır. Özellikle belediyelerde siyasal tarafsızlık (benden olan ve olmayan ayrımı yapmama) yöneticinin en önemli sorumluluklarından biridir.

Çizelge 3. Yöneticilerin Dürüstlük Durumuna Göre Dağılımları

Değişkenler	1	2	3	4	5	Ort	St. Sp
Dürüstlük							
İnsan ilişkilerinde yapıcıdır	24 (49.0)	13 (26.3)	6 (12.2)	4 (8.2)	2 (4.1)	3.94	1.21
Astlarını korkutmaz baskı aracı olarak kullanmaz	22 (44.9)	9 (18.4)	9 (18.4)	5 (10.2)	4 (8.2)	3.82	1.33
Kamu çıkarlarını kendi çıkarlarının üstünde tutar	21 (45.7)	7 (15.2)	8 (17.4)	6 (13.0)	4 (8.7)	3.78	1.38
İnsan gücünü ve zamanı iyi kullanır	18 (38.3)	9 (19.1)	14 (29.8)	3 (6.4)	3 (6.4)	3.78	1.19
Belediyenin kaynaklarını kendine çıkar sağlamak için kullanmaz	26 (54.2)	7 (14.6)	4 (8.3)	5 (10.4)	6 (12.5)	3.81	1.49
Hediye ve rüşvet kabul etmez	28 (58.3)	2 (4.2)	10 (20.8)	5 (10.4)	3 (6.3)	4.15	1.27
Yöneticim doğruluk ve hakkaniyet ilkelerini yaşama geçirmeye çalışır	19 (39.6)	9 (18.8)	11 (22.9)	5 (10.4)	4 (8.3)	3.75	1.31
Yöneticim çalışanların sorunlarına duyarlı farklı görüşlerin ifade edilmesine olanak tanır	21 (43.8)	11 (22.9)	8 (16.7)	7 (14.6)	1 (2.1)	3.85	1.20
Çalışkanlığa, dürüstlüğe ve yüksek performansa değer verir	23 (50.0)	6 (13.0)	8 (17.4)	7 (15.2)	2 (4.3)	3.93	1.28

1. Kesinlikle Katılıyorum 2. Katılıyorum 3. Katılıyorum 4.

Katılmıyorum 5. Kesinlikle Katılmıyorum

“Hediye ve rüşvet kabul etmez” seçeneği birinci derecede önemsenmiş ve toplam 40 kişi (%83.3) gibi bir oranla yöneticilerinin hediye ve rüşvet kabul etmediklerini belirtmişlerdir.

Çizelgede yöneticilerinin belediye kaynaklarını kendine çıkar sağlamak için kullanmaz. Seçeneğine toplam 38 kişi %77.1 olumlu cevap vermiş ve ikinci sırada önemsemmiştir.

Etik davranış, çalışanlarla ilişkilerde dürüst olmayı ve içtenliği gerektirir. İçten ve dürüst davranmayan yöneticiler, çalışma ortamında güvene dayalı iletişim ve etkileşimi ortadan kaldırır. Yöneticilerdeki başarısızlık genellikle güvensizlik ve korkudan kaynaklanır.

Çizelge 4. Yöneticilerin Sorumluluk ve Mesleğe Bağlılık Durumuna Göre Dağılımları

Değişkenler	1	2	3	4	5	Ort	St. Sp
Sorumluluk, Mesleğe Bağlılık							
Astları ile takım çalışması yapar	18 (36.7)	11 (22.4)	10 (20.4)	9 (18.4)	1 (2.0)	3.71	1.20
Astları ile ilişkilerinde güven vericidir	18 (36.7)	6 (12.2)	14 (28.6)	9 (18.4)	2 (4.1)	3.76	1.25
Çalıştığı kurumun sosyal statüsünü yükseltmeye çalışır	27 (56.3)	6 (12.5)	7 (14.6)	5 (10.4)	3 (6.3)	4.04	1.30
Mesleğini insanlara hizmet etmenin aracı olarak görür	27 (56.3)	7 (14.6)	8 (16.7)	3 (6.3)	3 (6.3)	4.10	1.24
Sorumluluk almaya isteklidir	19 (39.6)	10 (20.8)	10 (20.8)	7 (14.6)	2 (4.2)	3.77	1.24
Kurumun kaynaklarını gereksiz yere harcamaz	24 (50.0)	8 (16.7)	8 (16.7)	3 (6.3)	5 (10.4)	3.90	1.37
Yöneticim görevini layıkıyla yapabilir	23 (50.0)	5 (10.9)	10 (21.7)	6 (13.0)	2 (4.3)	4.04	1.24
Yöneticim kurum ve çalışanların çıkarlarını düşünür	17 (36.2)	9 (19.1)	10 (21.3)	7 (14.9)	3 (6.4)	3.60	1.39
Kurumsal başarı için kimlik, katılım ve yetkinlik ilkelerini temel alır	20 (44.4)	7 (15.6)	10 (22.2)	6 (13.3)	2 (4.4)	3.89	1.24
Çalışanları motive eder ve çalışkanlığa ve çalışanların kimliğine değer veren bir çalışma kültürü oluşturarak sonlara yaklaşır	21 (45.7)	8 (17.4)	7 (15.2)	9 (19.6)	1 (2.2)	3.83	1.27
Etik ilke sınırları içinde kurumun tüm potansiyelini harekete geçirir	20 (43.5)	8 (17.4)	10 (21.7)	7 (15.2)	1 (2.2)	3.89	1.19
Yöneticimin etik düşünce ve davranışı çalışanlara yüksek moral verir ve kendine güven duymasını sağlar	16 (34.8)	8 (17.4)	13 (28.3)	8 (17.4)	1 (2.2)	3.76	1.17

1. Kesinlikle Katılıyorum 2. Katılıyorum 3. Katılıyorum 4. Katılmıyorum 5. Kesinlikle Katılmıyorum

Çizelgede sorumluluk ve yöneticilerin mesleğine bağlılığı ile ilgili değişkenlere ilişkin verilen cevaplar arasında en yüksek derece itibarıyla “yöneticinin çalıştığı kurumun sosyal statüsünü yükseltme” ve “mesleğini insanlara hizmet etme aracı olarak görür” seçeneklerine toplam 42 kişi (%87,6) gibi bir oranla olumlu cevap vermiştir.

Sorumluluk, herhangi bir görevi yerine getirme yükümlülüğü veya zorunluluğudur. Belli bir görevin istenilen ve sınırları çizilen nitelikte yerine getirilmesidir. Sorumluluğun temeli sahip olunan yetkiyi kullanma zorunluluğudur. Eğer yönetimde bir sorun varsa bunun iki temel nedeni olabilir. Sorumluluk sahibi olanlar sahip olduğu sorumluluğu kullanamıyor veya sorumluluk sahibi olmayanlar, sahip olmadığı sorumluluğu kullanmaya çalışıyor.

Yönetici planlamalı, en yüksek verimi ve en düşük kaybı yakalayacak biçimde yönetimi birim ve bölümlere ayırmalı ve koordine

H. Ulusal Uygulamalı Etik Kongresi Bildiriler Kitabı

etmeli, çalışanların birbirleri ile ve kendisi ile işbirliği yapmasını sağlamalıdır. Yönetici, çalışanların istekli çalışmaya ve kaliteli hizmet üretmeye yönlentmeli, zaman, bilgi, yetenek ve davranış düzlemlerini birleştirebilmeli, adil, sorumluluk sahibi olmalı ve sorumlu davranmalıdır.

Çizelge 5. Çalışanların Etik ile İlgili Düşüncelerine Göre Dağılımları

Değişkenler	1	2	3	4	5	Ort	St. Sp
Çalışanların Düşüncesi							
Hizmet, kalite ve yönetimde verimlilik için üst yönetimin liderliği şarttır	29 (63.0)	6 (13.0)	7 (15.2)	2 (4.3)	2 (4.3)	4 2	1.12
Bir davranışın etik doğruluğu, standartlar tarafından belirlenir	20 (44.4)	11 (24.4)	9 (20.0)	4 (8.4)	1 (2.2)	3.96	1.12
Bir davranışın etik doğruluğu, standartlar ve yasalar tarafından belirlenir	17 (37.8)	12 (26.7)	13 (28.9)	2 (4.4)	1 (2.2)	3.96	1.02
Bir davranışın etik doğruluğu toplumsal değerler ve normlar tarafından belirlenir	18 (40.0)	8 (17.8)	13 (28.9)	5 (11.1)	1 (2.2)	3.93	1.11
Bir davranışın etik doğruluğu kişinin vicdanı tarafından belirlenir	25 (56.8)	6 (13.6)	3 (6.8)	5 (11.4)	5 (11.4)	3.86	1.48

1. Kesinlikle Katılıyorum 2. Katılıyorum 3. Katılıyorum 4. Katılmıyorum 5. Kesinlikle Katılmıyorum

Çizelgede çalışanların yönetimde liderliğin önemi ve etik düşüncenin kaynağına ilişkin değişkenler sorulmuştu. 42 kişi yönetimde liderliğin önemini vurgulamış, 4 kişi ise olumsuz cevap vermiştir.

Toplam 42 kişi (%93.4) etik doğruluğun standartlar ve yasalar tarafından belirlendiğine ilişkin görüş belirtmişlerdir. Toplamda 35 kişi ise vicdanın önemini vurgulamışlardır.

ÖNERİLER

Genel olarak yöneticilerin çalışanlara karşı etik sorumluluklarını aşağıdaki gibi sıralanabilir (Şimşek, 1999: 69-82): Çalışma hakkına saygı gösterme sorumluluğu, adil ücret ödeme sorumluluğu, çalışanların özgür konuşma hakkını sağlama sorumluluğu, işçilerin dernek sendika kurma ve grev yapma hakkına engel olmama sorumluluğu, özel hayatın gizliliği hakkında saygılı olma sorumluluğu, güvenli ve sağlıklı koşullar yaratma ve çalışma hayatının kalitesini yükseltme sorumluluğu, çalışanlar arasında ayrımcılık yapmama ve cinsel tacizden sakınma sorumluluğu, çalışanların kararlara katılma hakkını sağlama sorumluluğu.

Yöneticiler yukarıda sıralanan sorumluluklarını yerine getirerek adil ve eşit ücret, güvenli ve sağlıklı bir çalışma ortamı, insan kaynaklarını geliştirme ve kullanılabilme fırsatı ve işletmenin içinde bütünleşmeye yönelik politikalar hazırlayarak, çalışma hayatını daha insani işletebilir. Bu durumun sonucu olarak (Dinçer, 1997:118-119); Kendi hayatını etkileyen konularda çalışanların daha çok söz sahibi olmalarını olanaklı kılan bir işletme, daha üst düzeyde bir işbirliği, yüksek üretim ve artan karlılıktan herkesin yararlanması sağlayan ücret sistemi, çalışanların haklarını genişleterek daha iyi iş güvenliği, çalışanların gelişme ve uyum şartlarına olanak tanıyan bir iş ortamı hazırlanmış olacaktır.

Hukuksal düzenlemelerin yapılması ile ortaya konan kurallarla, bir taraftan Yerel Yönetim birimlerinde çalışan görevlilere rehberlik etmek, diğer taraftan etik dışı davranışlara engel olacak yaptırımların yürürlüğe konması gerçekleştirilir.

Etik düşünme ve davranmanın sadece yasalarla düzenlenemeyeceği düşüncesi göz önünde tutularak, dürüst ve etik değerlere bağlı bir yönetim ortamı sağlayabilmek için kurumların, ahlak kavramına büyük önem veren çok daha yenilikçi, ahlak denetimini esas alan bir yönetim oluşturulmalıdır.

Yerel Yönetimlerde seçimle görev alan yöneticilerin görev sürelerinin ve kullandıkları gücün sınırlandırılması gerekir.

Yerel Yönetimlerin ve yöneticilerin eylem ve işlemleri ile ilgili olarak dava açma hakkının yaygınlaştırılması, yargılama usulünü kolaylaştırıcı, hızlandırıcı ve ucuzlatıcı düzenlemeler yapılması gibi yollarla yargı denetimi etkinleştirilmelidir. Yerel Yönetimler hukuka uygunluk açısından etkili bir denetime tabi tutulmalıdır.

Belde halkının temel haklarının demokrasi ilkeleri ve insan haklarına dayalı bir biçimde kabul edilmesi ve bunlara uyulması için gerekli her türlü önlemler alınmalıdır.

Yerel Yönetim birimlerindeki seçilmiş görevlilerin hak ve ödevlerinin temel demokratik ve çoğulcu toplum ilkelerine ve insan haklarına dayalı olarak yeniden düzenlenmesi gerekir.

Yerel Yönetimlerde ahlaki ve dürüst davranışları egemen kılabilmek, her tür kişisel ve toplumsal ilişkilerde olduğu gibi temelde insana, onun haklarına, kutsallığına, onuruna ve tüm ana değerlerine yönelmekle ve bunları sürekli olarak geliştirmekle mümkündür.

Bu düzenlemeler, yerel seçilmiş görevlilerin niteliklerini ve görevlerini yerine getirme koşullarını geliştirmeyi, yerel hizmetlerin demokratiklik ve etkinlik ilkelerine göre yürütülmesini ve yerel halkın yerel yönetime karşı duyduğu güven ve bağlılığı arttırmayı amaçlamaktadır. Ayrıca yönetimde dürüstlüğü, açıklığı, kamu malını korumayı, adalete ve eşitliğe bağlı değerlerin yaratılması ve uygulanması da amaçlanmıştır. Bu düzenlemeler sonucunda elde edilecek başarı, yerel yönetimlerde ahlak düzeyinin yükselmesine büyük katkılar sağlayacaktır.

SONUÇ

Günümüzde yönetim anlayışına hakim olan geleneksel değerlerin dünya çapında hızlı ve önemli ölçüde değişime uğraması, yeni ve çağdaş yönetim teknikleri, bilgi ve iletişim teknolojisindeki gelişmeler ve teknolojik yenilikler, insani değerler ve demokratikleşme gibi değişimler, yurttaşın merkezi ve yerel yönetimlere bakış açılarını, yerel hizmetlere ilişkin beklentilerini büyük ölçüde değiştirmiştir.

Vatandaşın belediyeden gittikçe artan ve çeşitlenen modern ve kaliteli hizmet talepleri ve beklentileri, belediyeleri bu beklentileri karşılayabilecek yapılanma ve düzenleme yapmalarını ve bu beklentiye cevap verebilecek yeterlilikte ve donanımda bir yapı kurmalarını gerekli ve zorunlu hale getirmiştir. Belediyelerin bu yeterliliğe sahip olmasında, etkin ve verimli işleyişini sağlama çabalarının başında etik düşünme, etik davranma ve etik uygulamanın yaygınlaştırılması ve kurum politikası olarak benimsenmesi gelmektedir. Sorunun çözümü için, yerel yönetimler, hizmet edilen kitlelerin, vatandaşların etkisini hissetmeli ve onların isteklerini önemsemelidir. Bunun için bilinçli, aktif ve katılımcı vatandaşların varlığı sistem açısından büyük önem taşımaktadır.

Yeni Yerel Yönetimler Reformu Yasa Tasarısı bu değişimin doğal ve zorunlu bir sonucu olsa da anlaşılması ve uygulanması için hazır bir zeminin söz konusu olmadığını ifade edebiliriz.

Kaynakça:

- Akarsu, Bedia (1984) Felsefe Terimleri Sözlüğü, 3. Bası, Savaş Yayınları, Ankara.
- Aydın, İnyet Pehlivan (Yönetmel, Mesleki ve Örgütsel Etik, Pegama Yayıncılık, Ankara.
- Aydın, İ (2003) Eğitim ve Öğretimde Etik, Pegem Yayıncılık, Ankara.
- Bilgin, Kamil Ufuk (1997) "Kamu Yönetiminde Yönetmel Etiğin Yönetim Ölçeğinde Değerlendirilmesi", 21. Yüzyılda Nasıl Bir Kamu Yönetimi Sempozyumu, Todaie Yayınları, Ankara.
- Billinton, R (1997) Felsefeyi Yaşamak, Ahlak Düşüncesine Giriş, (Çev: Abdullah Yılmaz) Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Çalışlar, A (1983) Ansiklopedik Kültür Sözlüğü, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul.
- Diñer, Ö. (1997). Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası, Beta Basım Yayımları, İstanbul.
- From, Erich (1995) Erdem ve Mutluluk (Çev: Ayda Yörükán) İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Hançerlioğlu, O (1989) Felsefe Sözlüğü, Remzi Kitapevi, İstanbul.
- Kıllıoğlu, İ (1998) Ahlak Hukuk İlişkisi, Marmara Üniversitesi, İfav Yayımları, İstanbul.
- Kılavuz, Raci (2002) "Yönetmel Etik ve Halkın Yönetmel Etik Oluşumuna Etkileri," Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:16, No:2.
- Saran, Ulvi (2001) "Demokratikleşme ve Şivilleşme Eğilimleri Karşısında Devletin Yeniden Yapılanmasının Anahtarı: Kamu Hizmetlerinde Toplam Kalite Yönetimi" Türk İdare Dergisi, Yıl: 73, Sayı: 431.
- Şimşek B, (1999) "Yöneticilerin Çalışanlara Karşı Etik Sorumlulukları", Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 3, s. 69.
- Pehlivan, İnyet (1998) Yönetmel ve Örgütsel Etik, Önder Matbaacılık, Ankara.
- Peker, Ömer (1996) "Toplam Kalite Yönetimi ve kamu Hizmetlerinde Kalite", Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, Cilt:5, Sayı .6.
- Pieper, Annamaria (2002) Etiğe Giriş, (Çev: Veysel Ataman ve Gönül Sezer) Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Tansal, Sabih (2006) "Sermaye Piyasasında Mesleki Etik Kurallar" Yatırımcı Hakları Paneli Konuşması, www.tspakb.org.tr/paneller/etik/stansal//.htm, 08. 08. 2006
- Torlak, Ömer (2006) Kar Amaçsız Kuruluşlar Olarak Yerel Yönetimlerde Ahlaki Sorumluluk, www.idari.cu.edu.tr, 19. 08. 2006

BİLİMSEL ARAŞTIRMALARDA ETİK

Araş. Gör. Sevcan YILDIZ
Akdeniz Üniversitesi, Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu

Pınar ÇELİK
Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Araş. Gör. Çiğdem DEMİR
Dokuz Eylül Üniversitesi, Ekonometri Ana Bilim Dalı

Özet: Etik, insanlar arası ilişkilerde yaşanan değer yargıları sorunlarını inceleyen ve bu konulara ilişkin bilgiler ortaya koyan bir alandır. Etik, yasalardan farklı olarak, çoğunlukla yazılı ve kesin koşullar içermez. Zamana, değişen koşullara, toplumsal gereksinim ve bilimsel gelişmelere bağlı olarak değerler gösterir. Araştırma ve Yayın Etiği ise bilimsel yayınların dürüstlük, açıklık, başkalarının fikirlerine ve yaratılarına saygı gibi temel ilkelere uygun biçimde yapılmasını sağlamayı amaçlayan ve bunun gerçekleşmesi için -kimi etik ilkeler geliştirme de içinde olmak üzere- çalışmalar yapan uygulamalı etik alanıdır.

Doğrunun aranmasına dayalı bir yaşam biçimi seçmiş olan bilim insanına ahlak-etik bağlamında çok özel sorumluluklar düşmektedir. Bilim insanı araştırma konusunu ve yöntemini kendi seçer, elde ettiği bulguları yorumlar, hangi sorulara yanıt gerektiğine ve araştırmanın hangi aşamada tamlanmış sayılacağına karar verir. Toplu bilim konusunda bilinçlendirme meslektaşlarıyla işbirliği, genç araştırmacıları eğitime, onları yönlendirme ve onlara bir model olma görevlerini üstlenir. Bilim insanı toplumda ahlak değerlerinin aşındığı dönemlerde de savunduğu ilkeler ve sergilediği yaşam biçimi ile ahlak değerlerinin savunuculuğu görevini üstlenebilmektedir.

Çalışma kapsamında bilimsel araştırmanın doğası incelenmiştir. Bilim insanlarının, bilim kurumlarının görev ve sorumluluklarına değinilmiş, bilimsel araştırmada yapılması gerekenler ve uyulması gereken kurallar hakkında bilgiler verilmiş, bilimsel araştırmalarda kusurlu davranışların tanımı ve bu davranışların nedenleri üzerinde durulmuş ve çeşitli kurumların yayın etiği ilkeleri incelenerek yaşanan sorunlara çözüm önerileri getirilmiştir.

Anahtar sözcükler: etik, bilimsel etik

Abstract: Ethics is a discipline which analyzes the problems arising from value judgment within human relations and introduces facts about these issues. Contrary to the laws, Ethics most often does not include any written and definite conditions and it may show changes depending on time, changing conditions, social requirements and scientific improvements. Research and Publication Ethics on the other hand, is a field of applied ethics which enables studies aimed at determining the scientific publications made in concordance with the basic principles like honesty, clarity and respect for others' ideas and works and does studies including the improvement of some ethical principles in order to realize this.

There are some very specific responsibilities regarding ethical and moral norms for the scientists who have chosen a way of life depending on the search for the truth. A scientist chooses his topic of research and method on his own, interprets his findings and decides which questions need to be answered and at which stage the research is to be considered as completed. He also undertakes the tasks to be done in cooperation with his colleagues.

The nature of scientific research was analyzed in the scope of this study. The duties and responsibilities of scientists and scientific foundations are mentioned, some information and the rules to be obeyed concerning the requirements of a scientific research were provided, the definition of misbehavior during a scientific research and the reasons of these misbehaviors were examined and, some solutions were suggested are for the problems faced by analyzing the principles of publishing ethics of several foundations.

Keywords: ethics, scientific ethics

ETİK KAVRAMI

Etik sözcüğü, Yunanca “karakter” anlamına gelen “ethos” sözcüğünden türetilmiştir. Ethos’tan türetilen “ethics” kavramı da, ideal ve soyut olana işaret ederek, ahlak kurallarının ve değerlerinin incelenmesi sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda etik, toplumda yaygın olan ahlak kurallarından daha özel ve felsefidir. Etiğin ilgi alanı, insanın bütün davranış ve eylemlerinin temelini araştırılmasıdır (Aydın 2002, s. 5).

Etik düşünürü temelde ne yapmak, nasıl davranmak, neyin peşine düşmek, başka insanlara nasıl muamele etmek gerektiği gibi konularda insan varlıklarına genel bir rehberlik sağlamayı amaçlarken, ahlaki problemleri irdeler, değerler yüklemekle kalmayıp, gerekirse onları yeni baştan tanımlar, ahlaklılığın ilk ilkelerini sistematik bir tarzda ve tutarlı bir biçimde ortaya koyar, bu ilkeleri argümantatif olarak temellendirmeye çalışır (Cevizci 2002, s. 5).

Etik, ahlaki davranış, eylem ve yargıları ilgilendiren bir konu olarak felsefe ve bilimin önemli bir parçası ve sistematik bir çalışma alanı olmuştur. Ahlak yanlış-doğru, iyi-kötü, erdem ve kusur ile davranışları ve davranışların sonuçlarını değerlendirme ile ilgilidir. Ahlak felsefesi ya da etik, ahlaki konu edinen felsefe dalıdır. Kullanılan ahlak terimini ve ahlaki yargıların statüsünü analiz eden etik, takınılan ahlaki tutumların ardında yatan yargıları ele alır (Aydın 2002, s. 4).

BİLİM ETİĞİ

Bilim etiği kişiye araştırma yaparken ve bulgularını yayınlarken uyması gereken ahlaki yolu gösterir ve bilimcilere bunlarla ilgili yükümlülükler getirir. Bilim etiği araştırma etiği ve yayın etiğini kapsamaktadır. Bunlar, tüm bilim topluluğunda genel kabul gören kurallar ve değer ölçüleridir (<http://www.aek.yildiz.edu.tr/bilim.htm> 28/06/06).

Bilimsel araştırmalar ve onların doğal sonuçları olan bilimsel yayınlar üzerinde son yıllarda önemli etik sorunlar belirmiş ve toplumun her kesiminin ilgisini üzerinde toplamıştır. Akademik yaşamda ilerleyebilme için araştırma ve bilimsel yayın zorunluluklarını getirilmesi ve bu yayınların doğruluk düzeylerinin de saptanması problemini doğurmuştur (www.karto.itu.edu.tr/derslerimiz/etik/sruacan2.pdf 28/06/06).

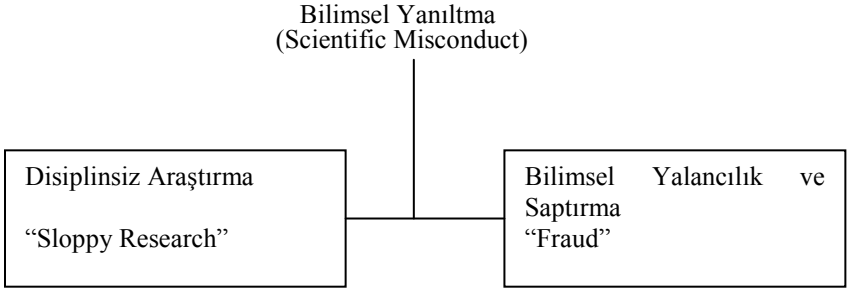
İnsan Hakları Uluslararası Deklarasyonu ile 1964 Helsinki Deklarasyonu sosyal araştırmalar için bazı ilkeler sunmuştur. Bunları şöyle sıralamak mümkündür:

- Etik sorumluluk bireysel araştırmacıya aittir.
- Araştırmaya katılanlar, bu arada öğrenciler, kişisel çıkarlar için ruhsal çöküntüye itilmemelidir.
- Özel yaşama gizlilik ve anonimlik garantisi verilmelidir.
- Denekler zorlanmamalı ya da aşağılanmamalıdır.
- Konuya uygun bir araştırma yöntemi benimsenmelidir.

- Katılanlara uygun gelmeyen sonuçlar araştırmadan ıkartılmaldır.
- Araştırmayı destekleyen kişi ya da kurum tanımlanmalıdır.
- Kooperatif araştırma yapıldığında dost ülkelerle işbirliğine gidilmelidir.
- Araştırma deseninin bulgularla ilgili ayrıntıları serbest bırakılmaldır.
- Bulguların tüm yorumları verilerle tutarlı olmalıdır.
- En yüksek yöntemsel standartlar kullanılmalı ve doğruluk için abalanmalıdır.
- Gizli araştırma yürütülmemelidir.
- Araştırmanın istenmeyen yan etkileri tahmin edilmeli ve bunlar bulguların yayınlanmasında gz önünde bulundurulmalıdır (Bal 2001, s. 239).
-

BİLİMSEL YANILTMA

Bilimsel yanılmanın hemen her ülkede var olduğu düşünülmektedir. Genelde araştırıcı ve öğrenciler arasında yapılan anketlerde bazı bilim dallarında %40'lara varan oranlarda bilimsel yanılma yapıldığı bildirilmiştir.

şekil 1: Bilimsel Yanılma (Kansu 1994, s. 71)

Bilimsel yanılmanın genelde iki şekilde olduğu bilinmektedir. “zensiz araştırma” veya “disiplinsiz araştırma” adı verilen şeklinde aslında kötü niyetli olmayan ancak bilimsel metodolojiye uymayarak yanlış sonuçlara ulaşan araştırmacılar tanımlanmaktadır. Bilerek yapılan yanılıcı yayınlar için ise “bilimsel sahtekarlık”, “bilimsel yalancılık”, “bilimsel saptırma” gibi başlıklar kullanılmaktadır. Ancak her iki durumda da bilim vreleri ve toplum yanılmakta ve zarar görmektedir (www.karto.itu.edu.tr/derslerimiz/etik/sruacan2.pdf 28/06/06).

Bilimsel Yanılma Biçimleri	
Yazarlık Hakları Sorunları (Sorumsuz Yazarlık)	Bölerek Yayın (Salamizasyon)
Korsanlık (Plajerizm)	İnsan Ve Hayvan Etiğine Saygısızlık
Uydurmacılık (Fabrikasyon)	Kaynakların Tarafalı Seçilmesi
Çoklu Yayın (Duplikasyon)	Tarafalı Yayın (ıkar atışması)

Tablo 1: Bilimsel Yanılma Biçimleri

(www.karto.itu.edu.tr/derslerimiz/etik/sruacan2.pdf 28/06/06)

Yazarlık Hakkı Sorunları: Ülkemizde en sık görülen bilimsel yanıtma biçimlerinden birisi budur. Bilimsel bir yayında yazarlık hakkı olmayanların isimlerinin yazar olarak gösterilmesi, hakkı olanların yazarlar listesine alınmaması gibi durumlara sıklıkla rastlanmaktadır. Genelde bir bilimsel yayında, yazar listesinin neresinde olursa olsun, tüm yazarlar çalışmanın tümünden sorumludurlar.

Yazarlık haklarının gerçekte hak etmeyen kişilere verilmesinin (ikram yazarlığı) nedenleri arasında akademik yükseltmelerde ve diğer faaliyetlerde yardım beklentisi, önemli isimlerin yazarlar arasına katılmasının yayının kabul şansını ve ilgi çekmesini artırması olasılığı sayılabilir. Bazı durumlarda yazarlar yayın ve atf (sitasyon) sayılarını arttırmak için karşılıklı anlaşarak birbirlerini yazar listelerine eklemektedir. Her ne amaçla yapılmış olursa olsun, hakkı olmayan kişilerin yazarlar arasına katılmasının ve yayında hakkı olan kişilerin de katılmamasının bilimsel ahlak ve adalet kavramlarıyla uyumadığı açıktır.

Korsanlık (plajerizm): Daha önce yayınlanmış bir yayının tümünü veya bir kısmını kaynak göstermeden alarak kendi yayını gibi yeniden yayınlamak olan bu yanıtma biçimi en ciddi bilimsel etik sapırmalarından birisini oluşturmaktadır. Geçmişte kaynaklara ulaşılabilenin zor olduğu dönemlerde daha yaygın olan bu uygulama elektronik araçlarla hemen her dilde yayınlara kolayca erişilebilinen günümüzde azalmaktadır.

Uydurmacılık (fabrikasyon): En ciddi bilimsel yanıtma türlerinden birisi olan uydurmacılık gerçekte olmayan verileri ve sonuçları yayınlamak olarak tanımlanabilir. Ne yazık ki bu önemli sahtekarlık biçimine en ciddi merkezlerde ve yayın organlarında rastlanabilmektedir.

Kişileri yalan ve uyduruk yayınlar yapmaya zorlayan koşulların kısmen akademik ortamdaki “yayın yapma baskısı” olduğu açıktır. Yeterli araştırma olanakları bulamayan, akademik rekabet sürecinde geri kalmak istemeyen ve üstlerine yeterli araştırma eğitimi verilerek denetlenmeyen bazı kişilerin bu yollara sapma olasılığı artmaktadır.

Çoklu Yayın (duplikasyon): Aynı verilerin ve sonuçların birden fazla yayında verilmesi anlamına gelen bu yanıtma türü basit gibi görünse de gerçekte ciddi boyutlara ulaşabilen bir uygulamadır. Aynı makaleyi değişik dillerde yayınlamak da bu gruba girmektedir. Aslında birçok dergi yayınladıkları makaleler için yazarlardan imzalı belgeler aldıklarından, bu uygulama “telif hakkı ihlali” olarak yasal sorumluluklar da getirmektedir. Orijinal bir makalenin kısa özetinin, ilk makaleyi basan derginin editöründen izin alınarak, başka bir kaynaktan veya dilde yayınlaması mümkün olabilir. Ancak makalenin tümüyle, hangi dillerde olursa olsun, birden fazla yerde yayınlaması etik bir sapmadır.

Bölerek Yayınlama (salamizasyon) : Bir önceki yanıtma biçimine benzeyen bu yöntemde yazarlar tek bir çalışmadan çıkan sonuçları yapay olarak bölerek birden fazla yayın çıkarma çabasına girmişlerdir. Örneğin, aynı hasta grubunda yapılan birden fazla ölçüm, tek bir makalede verilecekken, her biri ayrı ayrı makale biçimine dönüştürülerek aynı veya farklı dergilere gönderilmektedir. Günümüzde elektronik indeksler aracılığı ile kolayca saptanabilen bu yanıtma türü de bir önceki (çoklu yayın) gibi birçok kişiyi etkileyen yanlış bir uygulamadır.

İnsan-hayvan Etiğine Saygısızlık: Günümüzde gerek insanlar gerekse de hayvanlar üzerinde yapılacak araştırmalar etik kurulların izni ve denetimine bağlıdır. Ülkemizde ilk etik Kurul 1988 yılında Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde kurulmuş, 1993 yılında Sağlık Bakanlığı tarafından çıkarılan İlaç Araştırmaları Yönetmeliği ile her araştırma kuruluşunda yerel etik kurullar kurulması zorunluluğu getirilmiştir. Sağlık

Bakanlığı'nda da Merkezi Etik Kurul oluşturulmuştur. Hacettepe Tıp Fakültesi Etik Kurulu insanlar üzerinde yapılacak her türlü araştırmanın protokolünü ve belgelerini inceleyerek çalışmanın yapılabilmesi izninin vermekte, çalışmanın gidişini izlemekte ve sonuç raporlarını incelemektedir.

Kaynakların Tarafı Seçilmesi: Araştırmacıların bilinçli veya bilinçsiz olarak sıklıkla yaptığı bir bilimsel yanılma biçimi de budur. Genelde makalelerin "Tartışma" bölümlerinde makalenin konusu ile ilgili destekleyici veya aksi yöndeki makaleler kaynak olarak verilmektedir. Eğer yazarlar sadece kendi sonuçlarını destekleyen kaynakları gösterip ters yöndeki makaleleri kaynak olarak vermezlerse bu taraflı bir sunuş olur. Burada en önemli görev makaleyi değerlendiren konu uzmanı hakemlere düşmektedir.

Taraflı Yayın (Çıkar Çatışması): Günümüzde bilimsel çalışmalar için çok büyük mali kaynaklara gerekmektedir. Giderek araştırmaların ticari şirketler tarafından desteklendiği görülmektedir. Böyle bir destekle gerçekleştirilen çalışmaların bilimsel tarafsızlık içinde yürütüldüğü ve sonlandırıldığı, araştırmacılar herhangi bir çıkar sağlanmadığı konusu açıklığa kavuşturulmalıdır. Saygın dergiler yazarlardan araştırmayı destekleyen ticari kuruluşlar ile aralarında hiçbir çıkar ilişkisi olmadığını belirten yazılı belgeler istemektedir (www.karto.itu.edu.tr/derslerimiz/etik/sruacan2.pdf 28/06/06).

BİLİM ETİĞİNDE TEMEL İLKELER

1. **Gerçeğe Uygunluk:** Veriler, sadece bilimsel yöntemlerle yürütülen gerçek deney ve gözlemlerden elde edilir. Verilerin değerlendirilmesinde, yorumların ve kuramsal sonuçların elde edilmesinde bilimsel yöntemler dışına çıkılmaz. Bu yöntemlerle varılan sonuçlar saptırılmaz; elde edilmemiş sonuçlar araştırma sonuçları imiş gibi gösterilmez.
2. **Bilimsel Araştırmanın Zarar Vermemesi:** Araştırmanın deneklere zarar vermemesi, deneklerin olası riskler konusunda açık şekilde bilgilendirilmesi ve deneye katılım kararlarının etki ve baskı olmaksızın özgürce alınması gerekir. Deneyin deneklere, deneyi yapanlara, çevreye ve insan sağlığına zarar vermemesi elzemdir. Hayvanlar üzerinde yapılan çalışmalarda deney hayvanlarının gereksiz yere zarar ve acı görmesi gözetilmelidir.
3. **Sorumluluk ve Haklar:** Bilim insanları araştırma sonuçları ile ilgili olarak toplumu bilgilendirmek, olası zararlı uygulamalar konusunda uyararak yükümlüdürler. Kendi vicdani kanaatlerine göre zararlı sonuçlara ve onaylamadıkları uygulamalara yol açabilecek araştırmalara katılmamak bilim insanlarının hakkıdır.
4. **Yazarlar:** Araştırma sonuçları araştırmayı yapanların tümünün isimleriyle yayınlanır. Araştırmanın tasarlanması, planlanması, yürütülmesi ve yayına hazırlanması aşamalarında etkin katkıda bulunmamış kişilerin isimleri yazar isimleri arasına katılmaz.
5. **Kaynak Gösterme ve Alıntılar:** Bilimsel yayınlarda ya da genel kamuoyuna dönük olarak yayınlanan her türlü makale, derleme, kitap ve benzeri yayınlarda daha önce yayınlanmış ya da yayınlamamış bir çalışmadan yayınlanırken, o çalışma bilimsel yayın kurallarına uygun biçimde kaynak olarak gösterilmelidir. Evrensel olarak tanınan bilim kuramları, matematik teoremleri ve ispatları gibi önermeler dışında, hiçbir yapıt tümüyle ya da bir bölümü ile izin alınmadan ve asıl kaynak gösterilmeden çeviri veya özgün şekilde yayınlanamaz.

6. ***Bilim İnsanı ve Akademik Etkinliklerde Etik:*** Bilim insanı, akademik yaşamının bütün evrelerinde ve öğretim, yönetim ve akademik değerlendirmelere ilişkin görevlerde bilimsel liyakati temel ölçüt kabul eder, etik kuralların dışına çıkmaz ve bu kuralların dışına çıkılmasına göz yummaz. Eğitimin eksik verilmesi, kopyacılık, akademik ilerleme ve ödül jürilerinde bilimsel liyakat ölçütlerinin dışına çıkmak, kişileri kayırmak ve benzeri davranışlar kabul edilmez (Bermek 2002, s. 65-66).

ÜNİVERSİTE VE ETİK

Her kurum gibi “üniversite”de kendisini taşıyabilecek asgari şartları bulunduran sosyal bir yapıda kurulu olan ve işleyen bir organizasyondur. Üniversite bir organizasyon olarak çevresini kuşatan toplumun sayısız etkisini “girdi” olarak alır, topluma kendi bünyesinde karmaşık işlemler sonucunda “çıkıtı” olarak verir (Berkay 2002,s. 11).

Son yıllarda ülkemizde özellikle de üniversitelerde en çok konuşulan konuların başında hiç şüphesiz etik konusu gelmektedir. Ayrıca her mesleğin kendi özel durumları nedeniyle de meslek etik kurallarının belirlenmesi ve işlenmesi sık sık toplumun çeşitli kesimleri tarafından yapılan eleştiriler ile dile getirilmektedir. Bugün toplumun çok geniş bir kesimi ülkemizde siyasetten, medyaya, iş dünyasından akademik alana kadar pek çok alanda ahlaki normların ve standartların bozulduğu ve “ahlaki çöküntünün” giderek arttığı konusundaki kaygılar, beraberinde bazı önlemlerin alınmasını gündeme getiriyor (<http://forum.arkitera.com/archive/index.php/t-5991.html> 06/07/2006).

Ülkemizde bilimsel sahtecilikler ve önlenmesi konusunda yetki ve sorumluluklar yasa ve yönetmelikler ile Üniversitelere ve Yükseköğretim Kurumuna (YÖK) verilmiştir (<http://www.universite-toplum.org/pdf/pdf.php?id=8928/06/2006>).

Bilim topluluğunu güvene dayalı bir topluluk olması, bir araştırmanın sonuçlarını daha sonra yapılacak araştırmalara temel oluşturması nedeniyle birçok üniversite kendi bünyesinde Bilimsel Etik Kurulu’nu kurmuştur.

Bazı üniversitelerin “*yayın etiği kurulları*” incelenerek etik kurulunun görev ve sorumlulukları ile yaptırımlar incelenmiştir. Birçok üniversitenin etik kurulunun görev ve sorumlulukları ile yaptırımları birbirine benzemektedir.

II. Ulusal Uygulamalı Etik Kongresi Bildiriler Kitabı

ÜNİVERSİTELERDE ETİK KURULUNUN GÖREV VE SORUMLULUKLAR	YAPTIRIMLAR
1. Üniversite tarafından kısmen veya tamamen desteklenen (önerilenler ve sonuçlananlar dahil) veya Üniversite mensuplarına gerçekleştirilen bilimsel araştırmaların etiğe uygun yürütülmesini sağlayacak ilkeleri belirlemek, geliştirmek ve gerektiğinde değişiklik önerisinde bulunmak	1. Etiğe aykırı davranışı Etik Kurulu tarafından tespit edilen ve Üniversite Yönetim Kurulu görüşü alındıktan sonra Rektörlüğe onaylanan araştırmacı veya araştırmacıların yürütmekte oldukları projeler iptal edilir veya proje başvuruları işleme alınmaz.
2. Üniversitenin bilimsel dergileri için yayın etiği ile ilgili olarak ilkeler belirlemek ve bunların geliştirilmesi için gerektiğinde değişiklik önerisinde bulunmak	2. Etik Kurulu, etik yönü ileri sürülerek yapılan başvurularda, gerekçesini belirterek araştırmaların durdurulması hususunu Rektörlüğe sunabilir ve uygun görülünce durdurulur.
3. Üniversite mensuplarına yürütülen veya Üniversite tarafından kısmen veya tamamen desteklenen (önerilenler ve sonuçlananlar dahil) araştırma projelerinin izlenmesi sürecinde ve Üniversitenin bilimsel dergilerinde veya başka yayın organlarında yayımlanan veya yayın için gönderilen yazılarda tespit edilen veya dikkate sunulan etiğe aykırı davranışları, Rektörlüğün talebi üzerine incelemek, gerektiğinde uzman veya danışman görüşü almak, ilgili kişilerle yazışmalar yapmak, bilgi istemek ve görüş bildirmek	3. Üniversite dergilerinde yayımlanmış makalelerden yayın etiğine aykırı hususlar içerdiği kanıtlananlar geri çekilmiş sayılır ve bu husus dergide gerekçesi ile birlikte yayımlanır.
4. Üniversite'nin her türlü desteğinden yararlanmak üzere başvuran veya halen yararlanan kişilerin geçmişi araştırma, yayın vb. etkinliklerini, söz konusu etkinliklerin Üniversite ile ilintisine bakılmaksızın, ilgili birim veya kurumun istemi ve Rektörün onayı üzerine bilim etiği açısından inceleyip karara bağlamak; gerektiğinde danışman görüşü almak, ilgili kişilerle yazışmaları yapmak, bilgi istemek ve görüş bildirmek	4. Etiğe aykırı davranışı kanıtlanan araştırmacılara/yazarlara/destek başvurusu sahiplerine karar tarihinden başlayarak en az üç, en fazla beş yıl süreyle herhangi bir destek verilmez. Bu kişiler Üniversite dergi ve kitaplarında yayın ve Üniversite tarafından düzenlenen ya da desteklenen toplantılarda sunum yapamazlar
5. Etik Kurulu tarafından doğrudan veya danışmanlar aracılığıyla incelenen dosyalar ile ilgili komisyon ve raporların raporlarını inceleyerek oluşturacağı sonuç raporunu bir ay içinde Rektörlüğe sunmak; kapsam dışı olduğuna karar verilen dosyalar konusunda Rektörlüğü yazılı olarak bilgilendirmek	5. Tespit edilen etik ihlalleri ve bunların niteliği, etiğe aykırı davranışı kanıtlanan araştırmacı/yazar/destek başvurusu sahiplerinin birim, kurum veya kuruluşlarına Rektörlük tarafından yazılı olarak bildirilir.
6. Sonuçlanan ve karara bağlanmış olan araştırma ve yayın etiğine aykırı davranışların Rektörlüğe ilgililere duyurulmasını sağlamak	6. Tespit edilen yayın etiği ihlalleri ve bunların niteliği ilgili dergilere Rektörlük tarafından yazılı olarak bildirilir.
7. Akademik, araştırma ve yayın etiği konularında olası etik dışı davranışları ortadan kaldırmak için ilgili birim ya da kurum ve kuruluşlar ile işbirliği yaparak eğitici faaliyetler düzenlenmesini sağlamak üzere Rektörlüğe önerilerde bulunmak	7. Etiğe aykırı davranışı kanıtlananlardan Üniversite personeli olanlar hakkında Rektörlük ilgili mevzuat uyarınca işlem yapar. Diğer kişilere Üniversitesi ile ilgili görev verilmez, varolan görevlerine son verilir.

Tablo 2: Üniversitelerde Etik Kurullarının Görev Sorumluluk ve Yaptırımları

NELER YAPILMALIDIR?

- Araştırmacı ve ekibi beklediği değil, gözlediği sonuçlara olabildiğince objektif olarak yaklaşmayı bilmelidir. Kendi yanlılığını çürütecek tüm karşı düşünceleri araştırmalarında kullanmalıdır.
- Kontrol ve deney gruplarından elde edilen veriler, kayıtlar ve diğer dokümanlar her şeyden önce çok iyi bir şekilde korunmalı ve saklanmalıdır. (en az beş yıl)
- Psikolojik, psikiyatrik ve bazı eğitim araştırmalarında bireye ait mevcut bilgilerin çok iyi gizlenmesi gerekir. Ancak bunların kime ait olduğu da bir liste halinde gizli bir yerde saklanmalıdır.
- Araştırmalarda tüm bilgiler analiz edilmeli, bu analiz en uygun istatistik yöntemlerle yapılmalıdır. İstatistikler en doğru olan sonucu verebilmeli, "Bias" mantığı doğrultusunda istatistiklerle oynanmamalıdır.
- Araştırmacı istatistik verilerin altında boğulmamalı, altına yatan gerçekler ve bilgi yakalanmalıdır.
- Çalışmalarda varsayım tersine olan veri(ler) saklanıp değiştirilmemeli, bulgular ve yorumlarda dikkatlice değerlendirilmeli, çalışma makale haline gelirken aynen verilmelidir.
- Tezin girişinde araştırmaya kaynak oluşturan düşüncenin ve varsayımın amacı, önce bu konuda yapılan benzer çalışmalar verilerle, tarih ve önem sırası belirtilerek özetlenmelidir. Önceki bir araştırmaya ait olan bir veri, araştırmacının kendi verisi gibi sunulmamalıdır.

SONUÇ

Birçok üniversite kendi bünyesinde "Bilimsel Yayın Etiği Kurulu" oluşturmuş. Etik kurulları yapılan bilimsel araştırmaların etiğe uygun olarak yürütülmesini sağlamak ve bilim etiği doğrultusunda yayın yapılmasını sağlamak için oluşturulmuştur. Buna göre her üniversitenin yönergelerinin hükümlerini o üniversitenin rektörü yürütmektedir.

Her üniversitenin kendi etik kurulunu oluşturması günümüzde bilimsel sahteciliğin çok yaygınlaştığını göstermektedir. Bu bilim adına çok üzücü bir durumdur.

Bugüne kadar eski Yök başkanı, bazı üniversite rektörleri ve akademisyenler hakkında ortaya çıkmış ve kanıtlanmış bilimsel sahtecilikler örtbas edilmeye çalışılmıştır. Bilim ahlaki evrenseldir. Bu nedenle kim olursa olsun yapılan sahtecilikler örtbas edilmemelidir. Hiçbir akademisyenin bilim ahlakına uymaması söz konusu olamaz. Ülkemizde bilimin daha fazla zarar görmemesi açısından bu konuda daha ciddi yasalar hazırlanmalıdır.

Yaşanılan olaylar neticesinde ilk olarak YÖK 1998 yılında Üniversite Öğretim Elemanları Disiplin Yönetmeliği'nde yönetmelikteki "meslekten atılma" cezası gerektiren eylemler arasında bilimsel sahteciliği de sokan bir fıkra eklemiştir. Atılan ikinci adım ise Üniversiteler Arası Kurul'un (ÜAK) 2000 yılının Eylül ayında yürürlüğe koyduğu Doçentlik Sınav Yönetmeliği'ne, doçent adayları hakkındaki bilimsel sahtecilik iddialarını inceleyecek bir "Etik Komisyonu" maddesi eklemesi olmuştur. Daha sonra 2001 yılında TÜBİTAK "Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu" oluşturmuş ve bu kurulun çalışma esaslarını tespit ederek yürürlüğe koymuştur. Atılan bu adımlar bilim etiği adına bir yandan sevindirici olurken diğer yandan üniversitelerde yapılan bilimsel sahteciliklerin son yıllarda ne kadar arttığını gözler önüne sermektedir.

Üniversiteler Arası Kurul'un(ÜAK) yürürlüğe koyduğu Doçentlik Sınav Yönetmeliği'ne, doçent adayları hakkındaki bilimsel sahtecilik iddialarını inceleyecek bir "Etik Komisyonu" maddesi eklemesi önemli bir gelişmedir. Ancak etik sorununun doçentlerle sınırlı tutulması yetersizdir.

Kaynakça:

- Cevizci, A. (2002) Etiğe Giriş, Paradigma Yayınları, İstanbul.
Aydm, İ.P. (2002) Yönetmelik, Mesleki ve Örgütsel Etik, Pegem A Yayınevi, Ankara.

II. Ulusal Uygulamalı Etik Kongresi Bildiriler Kitabı

- Bal, H. (2001) Bilimsel Araştırma Yöntem ve Teknikleri, Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları, Isparta.
- Bermek, E. (2002) Bilimsel Araştırmalarda Etik ve Sorunları, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara.
- Berkay, F. (2002) Üniversite ve Etik, Uludağ Üniversitesi Kültür Sanat Kurulu Yayınları No:1,Bursa.
- Kansu, E. (1994) Bilimsel Yanılma ve Önlenmesi, Türkiye Bilimler Akademisi Bilimsel Toplantılar Serileri:1 Dünyada ve Türkiye’de Bilim, Etik ve Üniversite, Ankara.
- www.aek.yildiz.edu.tr/bilim.htm
- www.karto.itu.edu.tr/derslerimiz/etik/sruacan2.pdf
- www.forum.arkitera.com/archive/index.php/t-5991.html
- <http://www.universite-toplum.org/pdf/pdf.php?id=89>
- www.akdeniz.edu.tr
- www.hacettepe.edu.tr
- www.pamukkale.edu.tr
- www.erciyes.edu.tr
- www.selcuk.edu.tr
- www.omu.edu.tr
- www.yeditepe.edu.tr
- www.adu.edu.tr

KAMU YÖNETİMİNDE ETİK ALTYAPI

Yrd. Doç. Dr. Cüneyt YÜKSEL

Boğaziçi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Özet: Dünya çapında birçok ülkede devlete duyulan güven gittikçe azalmaktadır. Bu güven azalması kamu görevlilerinin uygunsuz davranışlarından büyük çaplı yolsuzluk olaylarının yarattığı skandallarla tetiklenmektedir. Bunun bir sonucu olarak kamu yönetiminde etik kurallar ve standartlar önemli bir kamusal ve siyasal mesele haline gelmiştir.

Ülkeler, istenmeyen davranış biçimlerini önlemek ve olumlu davranış biçimlerini teşvik etmek için bir dizi araç ve süreçten yararlanırlar. Bu Bildiride aktarıldığı üzere bir etik altyapının sekiz kilit unsur bulunmaktadır. Bunlar; siyasi irade, etkili bir yasal alt yapı, etkin hesap verme mekanizmaları, uygulanabilir davranış kuralları, mesleki sosyalleştirme mekanizmaları, kamuda uygun çalışma koşulları, etik konularda eşgüdüm sağlayan bazı kuruluşların varlığı ve kamu görevlilerini denetleyen (medya dahil) etkin bir sivil toplumdur. Bu Bildiride sekiz unsurdan beşi tanımlanmaktadır.

Diğer yandan, etkili bir kamu yönetiminde etik sistemi üç esas sütun üzerinde inşa edilmelidir. Bunlar, bu Bildiride açıklandığı gibi, “etik davranış kodu”, “beyan mekanizmaları” ve “etik sisteminin yönetimi”dir. Etik sisteminin etkili olması için bu üç sütunun da sağlam bir şekilde yerlerinde durması gerekmektedir.

Anahtar sözcükler: etik, kamu yönetiminde etik, etik altyapı, etik davranış kodu, siyasi irade, beyan mekanizmaları, eşgüdüm kuruluşları, kamu görevlilerinin eğitimi

Abstract: Almost all countries around the world are concerned about declining confidence in government. This so-called “confidence deficit” has been fuelled by “scandals”, ranging from inappropriate actions on the part of public officials, to full-scale corruption. As a result, ethics or standards in public life have become an important public and political issue.

Countries set a range of tools and processes to regulate against undesirable behaviour and to provide incentives to good conduct. This Paper defines an “ethics infrastructure” as having eight key elements -- political commitment; an effective legal framework; efficient accountability mechanisms; workable codes of conduct; professional socialisation mechanisms (including training); supportive public service conditions; the existence of some ethics co-ordinating body; and an active civil society (including a probing media) playing the role of watchdog over the actions of public officials. Five of these elements are described in this Paper.

On the other hand, an effective ethics in public service system shall be built on three main pillars. These are, as described in this Paper, an ethical code of conduct, disclosure mechanisms and the management of the ethics in public service system.

Keywords: ethics, ethics in public service, ethical code of conduct, ethics infrastructure, political commitment, efficient accountability mechanisms, ethics co-ordinating body, education of public officials

1. GİRİŞ

Dünya’da devlete duyulan güven gittikçe azalmaktadır. Kamu çalışanlarının küçük ihlallerden büyük skandallara kadar etik dışı faaliyetleri, devletin ve kurumlarının meşruiyetinin sorgulanmasına neden olmaktadır. Vatandaşların devlete olan güveninin yeniden kazanılması ve kamuda

uygunsuz davranışların ortadan kaldırılması yönünde en etkili araç, kamu yönetiminde uluslararası normlara ve çağdaş değerlere uygun, uygulanabilir etik bir altyapının kurulmasıdır. Ülkemizde ciddi bir kamu reformuna ihtiyaç olduğu bir gerçektir. Ancak iyi bir etik altyapı oluşturulmadan mükemmel bir kamu reformu da yapılsa, bireysel ve kurumsal etik ilkelere bağlı olunmadıkça, kurumlar ve çalışanlar yozlaşacak ve yapılan reform işlevselliğini tamamen kaybedecektir. Kamu yönetiminde etik, kamuda etik dışı faaliyetleri tespit ederek, tanımlayarak, bu davranışların ortadan kaldırılması için çözümler sunarak, doğru davranışı tanımlayıp, kamu çalışanlarına aktararak, kamu sektöründe reform çalışmalarının kilit noktasını oluşturacaktır.

Ülkeler, istenmeyen davranış biçimlerini önlemek ve olumlu davranış biçimlerini teşvik etmek için bir dizi araç ve süreçten yararlanırlar. OECD'nin 1996 yılında yayınlanan Kamu Yönetiminde Etik Raporu'na göre bir etik altyapının sekiz kilit unsuru bulunmaktadır. Bunlar; **siyasi irade, etkili bir yasal alt yapı, etkin hesap verme mekanizmaları, uygulanabilir davranış kuralları, mesleki sosyalleştirme mekanizmaları, kamuda uygun çalışma koşulları, etik konularda eş güdüm sağlayan bazı kuruluşların varlığı ve kamu görevlilerini denetleyen etkin bir sivil toplum (medya dahil)**. Bir etik altyapının öğeleri arasındaki etkileşim, o ülkenin kültürel ve idari geleneklerine, kamu yönetimine, genel yaklaşımına ve geçmişte etik davranışlara verdiği desteğe bağlıdır.

Aşağıdaki amaçlara ulaşmak için destek mekanizmalarından oluşan tutarlı bir sistem gereklidir;

- Kamu görevlilerine yönelik temel değerlerin ve etik standartların aktarılması ve aşılması (yön vermek ve etik ikilemlerin çözümüne yardımcı olmak amacıyla),
- Kamu görevlilerinin mesleki gelişimleri sağlanırken etik standartların geliştirilmesi, çıkar çatışması risklerinin olduğu durumların engellenmesi ve yüksek davranış standartlarının ödüllendirilmesi,
- Uyumun denetlenmesi ve ihlallerin bildirilmesi, incelenmesi, soruşturulması ve yaptırıma tabi tutulması.
- İyi işleyen bir etik altyapı, belirli davranış standartlarını destekleyen bir kamu yönetimi ortamına katkıda bulunur. Her işlev ve unsur, bağımsız ancak önemli bir yapı taşı olup birbirini tamamlamalıdır ve takviye etmelidir. Dolayısıyla etik altyapıyı oluşturan unsurların ayrı ayrı ele alınıp üzerlerinde çalışılması gerekmektedir. Ancak bu şekilde kamu yönetiminde etik dışı davranışların önüne geçebilecek etkili bir etik altyapı kurulabilir.

2. ETİK ALTYAPININ UNSURLARI

2.1. Siyasi İrade

Kamuda etik girişimlerin arkasında siyasi irade olmadıkça başarı şansı oldukça düşüktür. Siyasi irade, genelde, demeçler, duyurular, liderlerin yazılı beyanları gibi vasıtalarla ifade edilir; örnek oluşturarak sergilenir ve yeterli kaynak ayrılarak desteklenir. Siyasi irade yalnızca hukuki ve idari kontrollerin etkili olmasını sağlamakla kalmayıp etikle ilgili tüm faaliyetlere yön verir. Talepkâr bir kamuoyuna inandırıcı bir yanıt sunmak için bu gereklidir. Siyasi irade, etik altyapının diğer unsurlarının etkili olması için en önemli önkoşullardan birisidir.

Demokrasilerde seçilmişlerin kamu yönetiminde etik bir iklimin yaratılmasında iki kritik rolü vardır. Öncelikle, siyasetçi olarak seçmene hesap

vermekle yükümlüdürler. Kararların saydam olmasını ve icraatta hakkaniyeti talep etmek durumundadırlar. İkincisi, kanun koyucu olarak, istediklerini yaptırmak durumundadırlar. Kamu görevlilerinden hangi faaliyetlerde bulduklarını ve bunları nasıl yaptıklarını bildirmelerini isteyebilirler. Siyasi irade, bir skandalı soruşturmak ve/veya yeni etik girişimlerle ilgili tavsiyelerde bulunmak için bir çalışma grubu ya da süreç oluşturarak da gösterilebilir.

Siyasetçiler, olumlu davranış modelleri oluşturarak bireysel planda ya da toplu olarak etik davranışı destekleyebilir. Etik davranışın arzulanırlığını ve gerçekleştirilebilirliğini göstererek kamuoyunun güvensizliğini azaltabilirler.

Siyasi iradenin, etik altyapının oluşturulması ve kamu yönetiminde etik değerlerin yerleştirilmesi açısından sahip olduğu kritik öneme rağmen, ortaya çıkan yolsuzluk skandallarının ortaya koyduğu gibi, ülkemizde siyasetçiler ve milletvekilleri arasında bu bilincin tam olarak var olduğunu söylemek mümkün değildir. Ulusal ve uluslararası araştırmalar siyasal kurumların dünyada yolsuzluğa en çok bulaşmış birimler olduğunu göstermektedir. Bu durum, ülkemizde de farklı değildir. Siyasetin, ülkenin yasama organı olmaktan öte bir ayrıcalıklı kişiler kulübü olduğu anlayışı kamu yönetiminde etik konusunda kat edilebilecek mesafeyi oldukça azaltmaktadır. Milletvekilleri ve bakanlar, yaşamları, uğraşları, üslupları ve davranışları ile topluma örnek olmalı; erdemli ve ilkeli tavırları ile toplumun güvenini kazanarak demokrasimizin önünü açmalıdırlar. Bununla birlikte, milletvekilleri ve bakanların kamuoyunun önünde olan yakınlarının da etik ilkelere bağlı davranışlar sergilemeleri gerekir.

Ülkemizde, iktidar değişiklikleriyle birlikte, kamu kadrolarının değiştirilmesi ve bu kadrolara iktidar yandaşlarının yerleştirilmesi kamu personel sisteminde standartlaşmayı engellemektedir. Bununla birlikte, yasama ve yürütme organlarında üst düzey görevlerin aynı siyasi düşüncenin veya belli bir grubun yandaşlarıyla doldurulması kamu yönetiminde kayırmacılığa yol açmakta ve kamu hizmeti etik değerlerinden tarafsızlığa gölge düşürmektedir. Ayrıca, bu şekilde, liyakat ilkesi de büyük yara almaktadır.

2.2. Hukuki Çerçeve

Hukuki çerçeve, kamu görevlileri için davranış standartlarını belirleyen ve soruşturma ile takibat sistemleriyle bunlara uyulmasını sağlayan kanun ve yönetmelikler dizisidir. Hukuki çerçeve, sağlam bir etik altyapının gelişebilmesi için en önemli unsurlardan bir tanesidir. Etik alt yapıyı yaptırımlarla desteklediğinden bir kontrol işlevi taşır. Hukuki çerçevenin etik alt yapıya katkısı, kamu görevlilerinin davranışlarına sınırlamalar getirmek, bunlarla ilgili yaptırım uygulamak ve devletin eylem ve işlemlerini şeffaflaştırarak kamuoyunun faaliyetlerinin incelenmesini ve harekete geçmesini mümkün kılmaktır.

2.3. Hesap Verebilirlik Mekanizmaları

Kamu görevlilerinin seçilmiş temsilcilere hesap verdikleri fikri, onların sorumluluklarını sınırlandırır. Bu ilke, yalnızca mevzuat ve yönetmeliklerle değil, aynı zamanda kamu görevlilerinin günlük çalışma ortamındaki davranışlarını kontrol eden idari politika ve usullerle - ya da hesap verebilirlik mekanizmalarıyla - desteklenir.

Hesap verebilirlik mekanizmaları, yönetimde kontrol işlevlerinin yanısıra değerlendirme ve inceleme kriterleri işlevi görürler. Sayıştay denetçileri ve iç denetçiler, geleneksel olarak mali kaynakların kullanımına

dair ayrıntılı bilgi toplayarak kamu çalışanlarının mali dürüstlüğünü korumaya çalışmıştır. Ancak, bazı ülkeler, karar vermede, politika geliştirmede ve ölçülmesi ile değerlendirmesi daha zor olmakla birlikte belki kamu faaliyetlerinin amaçlarına ulaşılmasını sağlamak açısından daha önemli olan başka faaliyetlerde performansın genel olarak değerlendirilmesine yönelmektedir.

Birçok ülkede, kamu görevlileri girdi kontrollerine odaklandıklarından işi yavaşlatan, yaratıcılığı kısıtlayan ve duyarlılığı azaltan zamanı geçmiş hesap verebilirlik mekanizmalarıyla başa çıkmak zorundadırlar. Zamanı geçmiş politikalar, kadük mevzuat, eksik talimatlar, gecikmeye veya gerilime neden olan hantal usuller, aşırı bir takdir yetkisi, etkili bir gözetim ve denetimin eksikliği ile idare etmek durumundadırlar. Tüm bu unsurlar, hesap verebilirlik mekanizmaları önünde ciddi birer engel teşkil etmektedir.

2.4. Eşgüdüm Kuruluşları

Etik alanında eşgüdüm sağlayan kuruluşlar Meclis komisyonlarından merkezi kurumlara, devlet dairelerine ve kamuda etik kuralları denetlemek için özel olarak kurulmuş bağımsız kuruluşlara kadar uzanır. Bütün diğer etik altyapı unsurları arasında eşgüdüm sağlayarak ve onları destekleyerek bir yönetim işlevi yerine getirirler. İşlevleri, ya doğrudan etik girişimlerini uygulamak ya da bu işi daire veya kurumlara devretmek şeklindedir. Yaptırım yetkisine sahip olan bu tür kuruluşların kontrol işlevi de vardır.

Eşgüdüm kuruluşları, genelde, şu üç rolden bir ya da birkaçını üstlenir: Denetim, danışmanlık, destek ve tanıtım. Duruma göre öncelikli olarak zorlayıcı ya da eğitici veya bu ikisinin karışımından oluşan bir rolleri vardır. Eğer bir skandal ya da krizin akabinde kurulmuşlarsa genelde daha zorlayıcıdırlar. Eğer genel bir etik programının parçası iseler, rolleri daha çok eğitseldir. Özel şartlarla kurulan kurumlara gelince, bunlar, Meclis tarafından bağımsız olarak çalışabilmeleri için yetkilendirilebilir. Hükümetin yürütme kolu içinde ayrı bir kurum olan A.B.D. Hükümet Etik Dairesi buna örnektir. Direktörü, Başkan tarafından Senato'nun onayıyla beş yıllık bir süre için atanır. Bu kuruluşlar, siyasi amaçlar için kullanıldıkları düşüncesini yaratmamak için dönemin hükümetinden mutlak şekilde bağımsız kılınır.

Denetçi eşgüdüm kuruluşları, adli suç da teşkil edebilen etik kuralların ihlalini soruşturur veya takip eder. Etkili olabilmeleri için kurallara uygun olmayan davranışları açığa çıkarmaları gereken bu tür kuruluşların, yeterli kaynaklara, yetkiye ve bağımsızlığa ihtiyacı vardır. Demokratik hakları ihlal etme potansiyellerinden dolayı, olağanüstü yetkilerle donanmış denetçi eşgüdüm kuruluşları nadirdir. Ancak, örgütlü suçun ya da sistematik yolsuzluğun emniyet teşkilatı, ordu ya da Meclis gibi devletin bir kolunu bütünüyle sardığı durumlarda kurulurlar. Avustralya'nın New South Wales eyaletindeki Yolsuzluğa Karşı Bağımsız Komisyon (ICAC) bu tür bir kuruluştur. Daha az sert ama zorlayıcı kuruluşlara örnek, vatandaşların etik dışı davranışlarla ilgili şikayetlerini değerlendiren hükümet ve Meclis denetçileri veya benzeri kurumlardır. Yolsuzlukla mücadele eden bu tür kuruluşların aşırı gayretkeşliğinin, kamu çalışanlarını işlerini yapmaktan çok kendilerini kurtarma derdine düşürmek gibi olumsuz etkiler yarattığına dair kaygılar vardır. Bu tür kuruluşların kamu görevlilerinde aşırı bir riskten kaçınma davranışına yol açmamasına dikkat edilmelidir.

Öncelikli olarak danışmanlık yaklaşımını benimseyen eşgüdüm kuruluşları, devlet organlarından herhangi birine ya da kamu sektörünün geneline yönelik olabilir. Asli görevleri yaptırım uygulamak ya da soruşturmak değil, görüş bildirmek ve tavsiyede bulunmaktır. Yasal yaptırımı

olmayan idari davranış kuralları kapsamındaki suçlamaların ele alınmasında hakem rolü oynayabilirler. Bu tür kuruluşlar ayrıca aşağıdaki işlevleri yerine getirerek kamusal etiğe katkıda bulunabilirler.

- Mevcut etik normlarının bağımsız bir eleştirisini yapmak,
- Kamu hizmeti standartlarının yansıtması gereken değişen sosyal standartları araştırmak,
- Mevcut örgütsel ortamı incelemek.

İngiltere’de danışmanlık yaklaşımına sahip bir eşgüdüm kuruluşu, Birleşik Krallık Kamu Yaşamında Standartlar Komisyonu’dur (Nolan Komisyonu). İngiltere eski başbakanı Major, Komisyon’un, etik ikilemlerin incelendiği ve nasıl çözümlenebilecekleri konusunda önerilerde bulunulan sürekli bir “etik atölyesi” işlevi göreceğini söylemiştir.

Ülkemizde Kamu Görevlileri Etik Kurulu etik sisteminin eşgüdüm kuruluşudur. Bütün diğer etik altyapı unsurları arasında eşgüdüm sağlayarak ve onları destekleyerek bir yönetim işlevi yerine getirmektedir. İşlevi hem doğrudan etik girişimlerini uygulamak hem de bu işinden bazılarını daire veya kurumlara devretmek şeklindedir. Yaptırım yetkisine sahip olan Etik Kurulu’nun kontrol işlevi de vardır. Yukarıda sıralanan görev ve yetkilerinden anlaşılacağı üzere Kamu Etik Kurulu denetim, danışmanlık, destek ve tanıtım rollerinin tümünü bünyesinde toplamıştır. Kamu Etik Kurulu etik bilincin Türk Kamu Hizmeti’nde yerleştirilmesi için yapacağı çalışmalarla eğitim işlevini de yerine getirecektir. Ayrıca etik ilkelerin kamu görevlileri arasında benimsenmesi ve vatandaşlar arasında etik kültürün yerleştirilmesi için konferanslar, seminerler düzenleyip, uzmanlardan yardım alacaktır. Bu bağlamda çağdaş, demokratik ülkelerde Etik Kurulları’nın genel eğitim işlevlerini üstlendiği söylenebilir.

2.5. Mesleki Sosyalleştirme

Mesleki sosyalleştirme, kamu görevlilerinin idealler, değerler, etik kurallar ve davranış standartlarını öğrendikleri ve öğrettikleri bir süreçtir. Kilit sosyalleştirme mekanizmalarını, eğitim programları ve üst düzey yönetimde örnek davranış modellerinin varlığı oluşturur. Mesleki sosyalleştirme, kamu görevlilerine davranış standartlarını aktararak ve bunlara uymaları için gerekli muhakeme gücünü ve becerilerini geliştirerek etik altyapıya katkıda bulunur. Kamu görevlilerinin, mevzuat ve davranış kurallarının pratik uygulamalarını ve hesap verebilirlik mekanizmalarına nasıl uyacaklarını bilgiye boğulmadan veya kafaları karışmadan anlamalarını sağlar. Bu açıdan yönlendirici bir rolü vardır.

3. ETKİLİ BİR KAMU YÖNETİMİNDE ETİK SİSTEMİNİN ÜÇ SÜTUNU

Etkili bir kamu yönetiminde etik sistem üç esas sütun üzerinde inşa edilmelidir. Bunlar, bir etik davranış kodu, beyan mekanizmaları ve bu sistemin yönetimidir. Bu üç sütun, üç bacaklı bir taburenin ayaklarını temsil etmektedir. Eğer bu ayaklardan bir tanesi kırılırsa tabure düşer. Dolayısıyla, etik sisteminin etkili olması isteniyorsa bu üç ayağın da sağlam bir şekilde yerlerinde durması gerekmektedir. (Davies, 1993, 61-126)

3.1. İlk Sütun: Açık ve Kapsamlı Bir Etik Davranış Kodu

Etkili bir etik sisteminin en önemli unsurlarından biri açık ve kapsamlı bir etik davranış kodudur. Açık, duyarlı, kolayca anlaşılır bir dille yazılmış ve kamu görevlilerinin hukuki danışmana sormaya gerek duymadan anlayabilecekleri bir etik davranış kodu ideal olmalıdır. Kamu görevlilerinin çoğu, yükümlülüklerinin ve sorumluluklarının ve etik davranış kodlarının ihlallerinin sonuçlarının açık ve kesin olarak düzenlendiği etik davranış

kodlarını tercih etmektedirler. Etik davranış kodu her kamu görevlisine, asttan üst düzey yöneticiye kadar, uygulanacak minimum standartları ortaya koymalı ve kamu yönetiminde etik standartlar konusunda yeknesaklık sağlayacak şekilde düzenlenmelidir.

3.2. İkinci Sütun: Beyan Mekanizmaları

Etkili bir etik sisteminin ikinci sütunu beyan mekanizmalarıdır. Devletler, kamu yönetiminde etik dışı faaliyetlerin ortaya çıkma ihtimalini en aza indirme yollarını aramaktadırlar. İlk adım olarak kamu görevlilerine yol gösterecek açık kurallar ve kılavuz ilkeler düzenlerler. Ancak, karar alma sürecinde kamu görevlisinin kişisel menfaatinin olduğunun bilinmesi de kritik bir önem arz etmektedir. Kişisel çıkarlarla ilgili bilginin beyan edilmesi karar alma sürecini saydam hale getirir. Bütün bunlar, vatandaşların kamuya dolayısıyla da devlete olan güveninin artmasına yardımcı olur.

Neredeyse bütün demokratik ülkeler kamu yönetiminde kişisel çıkarların beyanını gerekli hale getirmiştir. Bazı ülkeler, finansal beyan zorunluluğunu bütün kamu çalışanları için getirirken, bazıları sadece üst düzey kamu görevlilerini yükümlü kılmakta, bazıları ise hassas alanlarda çalışan kamu görevlilerine beyan yükümlülüğü getirmektedir.

Bazı ülkeler borç yönetimi (Yeni Zelanda), sözleşme yönetimi (Yeni Zelanda ve Amerika), tedarik (Norveç, Amerika), vergi idaresi (Norveç) veya denetim (Güney Kore, Polonya) gibi hassas alanlarda faaliyet gösteren personel için beyan sistemleri yürürlüğe koymuşlardır. Bu alanlar, merkez bankasının ve kamu şirketlerinin üst düzey yöneticilerine kadar genişlemektedir (Belçika, Güney Kore). İsviçre’de diplomatlar, gümrük memurları, askeriye personeli ve devlet sırlarını bilen kişiler için özel beyan politikası izlenmektedir.

Bazı ülkelerde, finansal beyan bütün kamu çalışanları için genel bir yükümlülüktür (Avustralya, Yunanistan, Meksika, Polonya, Türkiye). Diğer ülkelerde ise, bütün kamu görevlilerini kapsayan beyan koşulu bulunmamaktadır. Ancak, bütün gelişmiş ülkelerde tüm kamu görevlilerine yüklenen bir sorumluluk vardır ki, o da herhangi bir potansiyel çıkar çatışmasının beyanıdır. Örneğin, Almanya’da kamu görevlilerinin finansal malvarlıkları ve yükümlükleri hakkında bilgilerin beyan edilmesi konusunda genel bir sorumlulukları bulunmamasına rağmen, potansiyel çıkar çatışması durumlarını beyan etmek önemli bir yükümlülüktür. Prensip olarak, etik davranış kodlarıyla belirtilen istisnalar dışında ve meblağ sınırının üzerindeki tüm hediyeleşmelerin beyanı gereklidir.

3.3. Üçüncü Sütun: Etik Sisteminin Yönetimi

Etkili bir etik sisteminin son sütunu, etik sisteminin yönetimidir. Bu kavramın içine ilk olarak, etik dışı davranışın ortaya çıkmasını sağlayan ihbar usulleri girmektedir. İhbar sistemleriyle birlikte iç kontroller de etik dışı davranışın ortaya çıkması ve etik davranışın desteklenmesi yönünde etkili mekanizmalar oluşturur. Etik sistemin yönetimi, etik dışı davranışın dikkatlice tetkik edilmesiyle de ilgilidir. Bu, kamu yönetiminde etik davranış kurallarının ihlali halinde ortaya çıkacak yaptırım mekanizmalarını, etik dışı davranışın soruşturulması ve kovuşturulmasını, bağımsız denetimi içine almaktadır. Son olarak da kamu görevlilerinin etik standartlar konusunda eğitimi gelmektedir. Bu bildiriye ihbar usulleri ve kamu görevlilerinin eğitimi özetle incelenecektir.

3.3.1. Kamu Yönetiminde Etik Dışı Davranışın Ortaya Çıkmasını Sağlayan İhbar Usulleri

Kamu yönetiminde etik dışı faaliyetler riski, kapalı bir çevrede belirgin bir biçimde artmaktadır. OECD tarafından yapılan araştırmada OECD ülkelerinin üçte ikisi ya kamu görevlilerini ihlalleri bildirmekle yükümlü kıldığı ya da bunu kolaylaştıracak usuller sağladığı ortaya çıkmıştır. İhbar düzenlemeleri bulunan ülkelerin üçte ikisi, izlenecek kural ve usulleri hukuki çerçevelerinde tanımlarken, diğerleri bunlara kuruluşların iç örgütlenme kurallarında yer verir. Ayrıca, yöneticilerin yanı sıra denetim kurumları da bireysel vakaları incelemek ve yardımcı olmakla görevlidir. Kamuoyu, günümüzde şikayetlerini internet üzerinden de bildirebilmektedir.

Denetim kurumları olduğu kadar, yöneticilerin de ihbar usullerinin etkili kullanımına yardımcı olmaları bir yükümlülüktür. Seçilmiş kuruluşların görevi hem kamu görevlilerine ihbar konusunda yardım sağlamak hem de bireysel vakaları araştırmaktır. Örneğin, Avustralya'da ihbar edenler daire bazında yapılan etik dışı faaliyet beyanlarından tatmin olmazlarsa Kamu Hizmeti Komiseri'nden konuyu araştırmasını isteyebilirler. Buna ek olarak, komiser el kitapçıklarıyla ve internet üzerinden ihbar usullerini kamu çalışanlarına bildirmekle yükümlüdür.

Günümüzde demokratik ülkelerin çoğu kamu görevlilerini haberdar oldukları yolsuzluk olayları ya da etik dışı faaliyetleri ihbar etmekle yükümlü kılmaktadır. Kamu görevlilerinin ihbar yükümlülüğün yanında, vatandaşların da haberdar oldukları yolsuzluk ve etik dışı faaliyetleri bildirmeleri için çeşitli usuller öngörülmüştür. Gelişmiş ülkelerin çoğunda vatandaşların etik dışı faaliyetleri ihbar usulleri benzerlik göstermektedir. Kullanılan yöntemler, şikayet usulleri, yardım masasına bildirim, ihbarla ilgili telefon hatları ve ombudsmandır. İnternet yeni bir ihbar usulü oluşturulmasını sağlamıştır. Örneğin, A.B.D. Ticaret Bakanlığı internet sitesinde bir rüşvet hattı kurmuştur. Ayrıca, Avustralya'da da ihbar edenler için özel bir web sitesi bulunmaktadır.

3.3.2. İhbar Edenlerin Korunması

Kamu görevlileri, günümüzde, yalnız kendi davranışlarıyla ilgili hesap vermekle kalmamaktadır, başkalarının ihlallerini bildirme ikilemiyle de karşı karşıyadır. Başarılı bir hesap verme mekanizması ile daha fazla saydamlığın gerektirdiği açıklık arasında bir gerilim vardır ve bu da en iyi ihbar olgusunda görülür. Hükümetlerin etik dışı davranışların ifşası için pratik bir sistem oluşturarak ihbar usullerini devreye sokmaları, kamuda hesap verebilirlik ile ilgili kararlılıklarını gösterir.

İhbar edenler günümüzde, hesap verebilirlik mekanizmalarının vazgeçilmez birer unsuru haline gelmiştir. Kamuda etik dışı faaliyetleri, hileleri, savurganlıkları ve suistimalleri ortaya çıkararak kişisel çıkarlar hesabına yazılacak oldukça büyük miktarlardaki serveti tekrar devlet hazinesine döndürmeyi veya baştan engellemeyi başarmışlardır. (Glazer, 1989; M. P. Micelli, J. P. Near, 1992). Örneğin, A.B.D.'de 1986 senesinden 1994 senesine kadar ihbar edenler sayesinde 1.8 milyar A.B.D. Doları Amerikan Hazinesi'ne dönmüştür (J. A. Truelson, 1994, s. 407).

En çok kullanılan koruma yöntemi, yasal koruma ve ihbar eden kişinin adının açıklanmamasıdır. Çoğunlukla, ihbar eden kişiye karşı bir faaliyette bulunan kişi, cezalandırılmaktadır (M. H. Malin, 1983, s. 277-318). Örneğin, Avustralya'da ihbar eden kişiye karşı ayrımcılık yapılması, onu kurban yerine koyma, suçlama gibi faaliyetler de yasaklanmıştır. İhbar eden kişinin koruma altına alınması için doğru kanuni usulü kullanılması ve beyanın medyaya yapılmaması gerekir. Almanya'da da kamu çalışanlarına ömür boyu

memuriyet tanınması kamu yönetiminde etik dışı faaliyetleri ihbar eden memurlara genel bir koruma sağlamaktadır.

Hem yasal koruma sistemini hem de kurumsal yardımı destekleyen ilk özel sistem, Amerika’da İhbar Edenleri Koruma Kanunu’yla kurulmuştur. Özel Danışman Ofisi (The Office of Special Counsel-OSC) bu kanunun idaresiyle görevlendirilmiş ve oldukça önemli yetkilerle donatılmıştır. OSC ihbarda bulunan kamu çalışanlarına yönelik misilleme ve haksız uygulamalar hakkında şikayetleri alır ve bunları araştırır. Soruşturma tamamlandığında OSC’nin söz konusu dairenin faaliyetlerini kısıtlama ve erteleme kararı alma hakkı vardır. Ayrıca, ihbar edenleri korumak için dava açabilir ve yasal çareler arayabilir. İngiltere’de de buna benzer bir sistem mevcuttur.

3.3.3. Kamu Görevlilerinin Etik Standartlar Konusunda Eğitimi

Eğitim, etkili bir etik sisteminin en önemli unsurlarından biridir. Aşlında, eğitim sayesinde etik davranış kodları ve davranış kuralları işlevsel hale gelmektedir. Bir etik alt yapının en önemli işlevlerinden biri sadece dayatma mekanizmalarıyla etik rejimini kuvvetlendirmek değil, bilakis, kamu görevlilerinin ve hatta toplumun tümünün etik bilincinin geliştirilmesidir. Dolayısıyla, bir ülkede kamu görevlilerine etik bilincinin aşılması için yapılması gereken çalışmaların başında eğitim gelmektedir.

3.3.3.1. İşe Alma Eğitim Programları

İşe alma eğitimi veya başlangıçtaki eğitim programları şu konularda bilgi içerir:

- Kamu hizmetinin, yürütme organı ve kamuoyuyla ilişkisi dahil olmak üzere, genel rolü;
- ilgili mevzuat, yönetmelik ve davranış kuralları;
- idari usulleri ve raporların taşınması gereken özellikleri de içeren hesap verebilirlik mekanizmaları;
- Muhakeme ve karar vermede gerek kurumsal gerekse kişisel değerlerin rolü.

Bunun dışında, kamu ve özel sektör arasındaki “döner kapı” ile özel sektörden kamuya geçişler arttıkça, işe alma eğitimi özel bir önem kazanacaktır. Özellikle, kamuda yöneticilik yapacak ve dolayısıyla davranış modeli oluşturacak eski özel sektör çalışanlarına iki sektör arasındaki farkların hızlı ve sistematik şekilde bir açıklamasının yapılması şarttır (OECD Kamu Hizmetinde Etik Raporu, 1996, s. 34).

3.3.3.2. Sürekli Eğitim Programları

Kamu yönetiminde deneyimli olan kamu görevlilerini hedefleyen sürekli etik eğitiminin farklı bir işlevi vardır. Bu programlar, kamu görevlilerine işlerinin etik boyutuyla ilgili duyarlılık kazandırmanın yanı sıra, düşünmeyi ve muhakemeyi veya etik analizini teşvik eden eleştirel ve analitik becerilere yoğunlaşarak, kamu görevlilerinin karar verme becerilerini geliştirmeyi hedefler (Chapman, 2000).

Sürekli eğitimin bir başka faydası da, kamu kurumlarında mevcut sistem ve uygulamaların değerlendirildiği bir forum oluşturmaktır. Tartışma konuları davranış kurallarının etkinliğinden, değerlerin değişip değişmediğine kadar uzanabilir. Çalışanların toplumsal ve kişisel değer yargılarının - ve bunların meslek etiğiyle çatışıp çatışmadığının - tartışılması, etik davranışı gündemde tutmanın ve olumsuz davranışları caydırmanın da bir yoludur.

3.3.3.3. Örnek Oluşturarak Yol Göstermek

Üst düzey kamu görevlilerinin örnek davranışları, mesleki sosyalleştirme için son derece önemlidir. Kamu görevlilerini harekete geçiren asıl unsur, dinledikleri öğütler

değil tanık oldukları davranışlardır. Yönlendirici rolüyle mesleki sosyalleştirme, etik altyapının kontrol işlevini birkaç yönden tamamlar. Öncelikle, eğitimden ve rol modellerinden yararlanarak standartların nasıl karşılanacağına yoğunlaşarak proaktif bir yaklaşım sergiler. İkinci olarak, konuların etik boyutlarını genellikle daire veya kurumlarda yaşanan gerçek olaylarla ilişkilendirerek daha direkt ve pratik bir düzeye taşır. Son olarak, mevzuat, yönetmelik ya da kuralların kapsamadığı ya da kapsayamayacağı etik ikilemlerin çözümüne yardımcı olur. Ayrıca, pratik düzeyde, ülkeler, kalıcı ve geçici çalışanlar dahil olmak üzere kamu sektöründeki farklı çalışan gruplarının ihtiyaç ve beklentilerini de göz önüne almak durumundadırlar.

4. SONUÇ

Devlet Yönetiminde etik bilincin en tepeden aşağıya kadar var olması bir siyasal sistemin iyi işleyişinin garantilerinden birisidir. Gelişmekte olan ülkelerde ekonomik, siyasi, sosyal sistemlerinin gelişiminin sağlanması için öncelikle atılan adım toplumda etik standartların yerleştirilmesi yönünde çalışmalarla başlamaktır. Çok köklü bir devlet ve kamu geleneğinden gelen Türk Kamu Yönetimi çağdaş etik kural ve standartları hızlı ve etkili bir biçimde, hiç vakit kaybetmeden uygulamalıdır.

Toplumda etik bilincin yerleştirilmesi ancak devleti meydana getiren bütün erklerin-yasama, yürütme, yargı- ortak çabasıyla mümkün olabilir. Devleti meydana getiren bütün erklerde etkili olacak etik altyapı oluşturulmalı, hesap verme mekanizmalarıyla desteklenip faaliyete geçmelidir. Devletin bir bütün olarak etik ilkelere bağlı bir şekilde faaliyet göstermesi bekleniyorsa yürütmeyle birlikte yasama ve yargı sisteminde de etik ilkelerin belirlenmesi, ayrıcalıkların kaldırılması, etik kodların düzenlenip bir an önce yürürlüğe sokulması gerekmektedir. **Ancak bu şekilde temiz siyaset, dürüst bürokrasi, açık toplum ideali gerçekleştirilebilir.**

Kaynakça:

- Davies M., (1993), Keeping the Faith: A Model Local Ethics Law-Content and Commentary, 21 FORDHAM URB. L.J. 61-126,
Glazer, M. P., (1989), The Whistleblowers.
Micelli, P. J (1992), Blowing the Whistle.
J Truelson, J. A., (1994), Whistleblower Protection and the Judiciary.
Malin, M. H., (1983), Protecting the Whistleblower from Retaliatory Discharge, JOURNAL OF LAW REFORM, 16.
Chapman, (2000), Ethics in the Public Service.

KAMU YÖNETİMİNDE ETİK VE ULUSLARARASI KARŞILAŞTIRMALAR

Yrd. Doç. Dr. Cüneyt YÜKSEL

Boğaziçi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Özet: Dünyada kamu yönetiminde etikle ilgili karşılaştırmalı çalışmalar etik kılavuz ilkeleri, çıkar çatışması kuralları ve kamu yönetiminde etik davranış kurallarının tarih ve çevresel faktörlerin bir sonucu olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, araştırmalar, dünyanın en temiz ülkelerinde kamu yönetiminde etik sisteminin, diğer ülkelerdeki en iyi uygulamaların (best practices) araştırılması ve analiz edilmesiyle birlikte her ülkenin kendi yapısına has olan deneyim ve özelliklerini göz önünde bulundurarak şekillendirilmesi gerektiğini gözler önüne sermektedir.

Bu gerçeğin farkında olarak bu Bildiri'de öncelikle kamu yönetiminde etikle ilgili kısa bir bilgi verilecektir. İkinci Bölüm'de kamu yönetiminde etik ile ilgili uluslararası örnekler olarak, Amerika Birleşik Devletleri, Kanada ve İngiltere incelenecektir. Üçüncü Bölüm'de kural temelli etik sistemiyle, değer temelli sistem karşılaştırılarak açıklanacaktır.

Anahtar sözcükler: etik, kamu yönetiminde etik, etik sistemi, etik kurulu, Nolan Komisyonu, çıkar çatışması, kural temelli etik sistemi, değer temelli etik sistemi

Abstract: The comparative studies about ethics in public service prove that the ethical guidelines, conflict of interest rules and ethical codes of conduct are the results of the historical and environmental factors. On the other hand the studies show that in the "cleanest countries" the best practices with respect to ethics in public service have been analyzed very carefully and by taking into consideration the specific features of their countries, the ethics in public service system has been built.

Accordingly, in the introduction part of this Paper, a brief information about ethics in public service will be given. In the second part as comparative examples about ethics in public service, the ethical systems of United States of America, Canada and United Kingdom will be described. In the last part of this Paper there will a comparative study about principle based ethical systems and value based ethical systems.

Keywords: ethics, ethics in public service, ethical system, Nolan Commission, conflict of interest, principle based ethical systems, value based ethical systems

1. GİRİŞ

Birçok ülkede devlete duyulan güven gözle görülür biçimde azalmaktadır. Vatandaşlar adeta karar vericilere güvenlerini yitirmekte ve bu süreç, devletin ve kurumlarının meşruluğunu olumsuz yönde etkilemektedir. Bu güven açığı kamu görevlilerinin etik dışı davranışları olarak görülebilecek unsurlardan yasama ve yargı dahil büyük yolsuzluklara kadar uzanan, herkesçe bilinen skandallar tarafından körüklenmektedir.

Günümüzde kamu yönetiminde etiğin arz ettiği büyük önemden dolayı, etik davranış ilkeleri toparlanıp mükemmelleştirilmeye çalışılarak mevzuatlarda güçlendirilmektedir (Lewis, 2000, s. 136). Ayrıca günümüzde, uyulması beklenen etik davranış standartları rehber niteliğinde dokümanlarla da yaygın olarak ifade etmekle birlikte, davranış standartlarını kamu hizmetinin bütününde yasalastırma yönünde dünyada güçlü bir eğilim olduğu görülmektedir.

Etik davranış kodlarının yapıları ve içerikleri ülkeden ülkeye farklar gösterse de son yıllarda geliştirilen kodlar hem ilkeler hem de usullere ilişkin

açıklayıcı nitelik taşımaktadırlar ve etik davranış ilkelerini bu tarz kodlarla sistemleştirmek yönünde bir eğilim vardır. Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, “Kamu Görevlileri için Model Davranış Kuralları” ve Avrupa Komisyonu “Kamu ile İlişkilerde İyi Yönetimsel Davranış Kodu” bu eğilimi yansıtan kodlardır.

Artık ülkeler, kamu yönetimi etik davranış kodlarının idaresi ve uygulanmasını sağlanması için Etik Kurulları oluşturmaktadırlar. Etik Kurulları, hem etik davranış kodlarının uygulanmasını gözetmek hem de çalışanlara eğitim ve rehberlik hizmetleri vermekle yükümlü kılınmaktadır. Etik ilkelerin ihlali halinde yaptırımın vicdani olacağına dair geleneksel düşünce, artık kabul edilmemektedir. Son yıllarda ülkeler, etik davranış kodlarının ihlali halinde somut yaptırım mekanizmaları kurmuşlardır. Artık, ihlaller vicdan yoluyla değil de disiplin cezaları, etik dışı kararların iptali, gazetelerde kişinin isminin ifşa edilmesi gibi yöntemlerle yaptırıma tabi tutulmaktadır.

Günümüzde çok sayıda ülke, kamu görevlilerinin etik davranışını, kuralların ve yönetim teşviklerinin karışımına dayanan bir dizi sistem ve süreçle yönetir. Bunlar etik altyapı olarak tarif edilen olgunun kapsamı içindedir. Yasadışı davranışlara karşı net kurallar ve bunların ihlalleri durumunda açık yaptırımlar gerekli görülmeyle birlikte, odak noktası, kaçınılması gereken davranışların ne olduğundan çok, neye ulaşılacak istendiğidir. Bu da şu unsurları içerir:

- Kamu sektörünün genelinde ulaşılması istenen, “en yüksek değerlerin” tanımı (bazen ilgili kuruluşların kendi misyonlarını yansıtan ademi merkezietçi davranış kuralları ile tamamlanır),
- Bir şeyin nasıl başarılığında çok neyin başarılığuna odaklanma (diğer bir deyişle araçlara değil sonuçlara odaklanma),
- Hataları ya da kötü davranışı önlemek ve cezalandırmaktan çok iyi davranışı teşvik etmeye vurgu.

Kamu yönetiminde etik dışı faaliyetlerin ulusal sınırları aşır uluslararası alanda olumsuz etkileri olması nedeniyle, artık ülkeler etik dışı faaliyetlere karşı işbirliği yapma yolunu seçmektedirler. Bu işbirliğinin bir sonucu olarak uluslararası alanda faaliyet gösteren resmi kuruluşlar ve sivil toplum kuruluşları ortaya çıkmıştır. Bu kuruluşlar, kamu yönetiminde etik dışı faaliyetin yaygın olduğu ve hatta oldukça az olduğu ülkelere etik sisteminin kurulması veya iyi işlemesi için uzman destek vermekte, sahip oldukları oldukça büyük bilgi ağı sayesinde konuyla ilgili yapılan araştırmalara katkıda bulunmaktadırlar.

Günümüzde çağdaş demokratik ülkeler, kamu görevlilerinin etik kurallarını ayrı ve kendine özgü bir alan olarak kabul etmemekte, daha ziyade yönetim sisteminin ayrılmaz bir parçası olarak kabul etmektedirler. Ülkeler, artık, etik kuralları düzenlerken kamu görevlilerinin günlük işlerinde karşılaşacağı her türlü olasılığı düşünerek kural oluşturmamakta, etik kurallar yönetimini, kamu yönetimi sisteminin ayrılmaz bir unsuru olarak değerlendirmektedirler. Son yıllarda, kamu görevlilerinin etik kurallarının çok ayrıntılı düzenlendiği ve karmaşık bir yapıda olduğu sistemlerde kamu görevlilerinin etik dışı davranışlara yönelme eğilimlerinin fazla olduğuna dair bir görüş birliği ortaya çıkmıştır. Ayrıca, etik kuralların oldukça fazla sayıda olmasının, kamu görevlilerinin riskten kaçınmasına neden olabileceğini, bu durumun ise kamu görevlilerini yanlış yapmaktan korkan bir yapıya sahip olmalarına zemin hazırlayabileceğini düşünölmektedir. Bununla birlikte, uluslararası arenada, kamu görevlilerinin tabi oldukları etik kurallarının gerçekçi bir şekilde düzenlenmemesinin, etik kuralların doğru ile yanlış

arasındaki gri alanda kamu görevlilerinin nasıl hareket edeceklerine dair bir kılavuz hizmetini görmekten ziyade, ondan kaçınılacak veya onun boşluğundan yararlanılacak bir mekanizmaya dönüşeceğini ifade edilmektedir (W. Edes, 2000).

Dünyada kamu yönetiminde etikle ilgili karşılaştırmalı çalışmalar etik kılavuz ilkeleri, çıkar çatışması kuralları, uygulamaları, kamu yönetiminde etik davranış kurallarının tarih ve çevresel faktörlerin bir sonucu olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, araştırmalar, dünyanın en temiz ülkelerinde kamu yönetiminde etik sisteminin, diğer ülkelerdeki en iyi uygulamaların (*best practices*) araştırılması ve analiz edilmesiyle birlikte her ülkenin kendi yapısına has olan deneyim ve özelliklerini göz önünde bulundurarak şekillendirilmesi gerektiğini gözler önüne sermektedir.

2. KAMU YÖNETİMİNDE ETİKLE İLGİLİ ÜLKE İNCELEMELERİ

2.1. Amerika Birleşik Devletleri

Amerika'da etik davranış kodları Uluslararası Şehir Yöneticileri Derneği'nin (ICMA) 1924 senesinde ilk önemli kodu hazırlayıp ilan etmesinden bu yana kamu idaresinin bir parçası olarak kabul edilmektedir (R. J. Stillman, 1974). İlk kodlar kamu görevlilerini, mesleki birlikler tarafından tanımlanan davranış standartlarıyla bağlayan mesleki kodlardır. 1958 senesinde, Kongre, Senato ve Temsilciler Meclisi'nin ortak kararıyla federal hükümet çalışanları için bir davranış kodu yürürlüğe sokmuştur. 1961 senesinde Başkan Kennedy bir kanun hükmünde kararnameyle kodu güçlendirmiştir. 1970'lere gelindiğinde Watergate Skandalı özellikle eyalet ve yerel hükümetlerde ve kamu yönetiminde olmak üzere etik davranış kodu hazırlama ve yürürlüğe sokmayı ateşlemiştir. (K. G. Denhardt, 1988). İdari Teşkilatta Etik Kanunu'nun 1978 senesinde yayınlanması etik davranışın kamu idaresinin vazgeçilmez bir yönü olduğu bilincini güçlendirmiştir. Bugün, eyalet hükümetleri kamu görevlileri için en iyi düzenlenmiş etik davranış standartlarının kodifikasyonu için gerekli ayarlamaları sağlamaktadır. 1989 senesi itibariyle otuz altı eyalet etik davranış kodu yürürlüğe sokmuş ve uygulamayı sağlamak için etik komisyonları kurmuşlardır (F. Burke, G. Benson, 1989, s. 195-198). Bu kodlar, genellikle yasaklanmış faaliyetlere, disiplin cezalarına ve uyum mekanizmalarına odaklanmışlardır. Nadiren, idealleri ifade ederler ve kamu idarecilerinin ahlaki muhakemelerinde izlyecekleri yolu tesis ederler (R. Blake, 2000, s. 457). Amerikan kamu yönetiminde etik davranış kodları, günümüzde kamu görevlilerine yol gösterme ve idealleri ifade etme konusunda eskisinden daha ileridedir.

A.B.D. etik yönetimi, yolsuzluk ve ihlallerin kontrolü için belki de en kapsamlı araçlara sahiptir. Genel Müfettişlik Sistemi, Yönetimde Etik Ofisi ve Özel Danışmanlık Ofisi gibi birçok girişim, 1970'li yılların Watergate Skandalı'na tepki olarak gelişmiştir. Bunlar, 1980'li yıllarda geliştirilmiş ve 1991'de Dürüstlük ve Etkinlik Başkanlık Konseyi kurulmuştur.

1990'lı yıllarda kamu görevlilerinin davranışlarını düzenleyen daha ayrıntılı kurallar konulmuştur. Hükümet Etik Dairesi'nin (OGE) 1992 yılında çıkardığı Yürütme Kolu için Davranış Standartları (*Standards of Conduct for the Members of Executive Branch*), hediyeler, dışarıdan edinilen kazançlar, tarafsızlık, iş arama, görevi kötüye kullanma ve kamu dışındaki faaliyetlerle ilgili belirli yönlendirmeler içerir. Devleti daha etkin ve duyarlı kılmaya yönelik olan Ulusal Performans Gözden Geçirmesi "...genel müfettişlik sistemi, ihlalleri ihbar edenlerin korunması ve en üst düzeydeki mali sorumluların ağırlığının artması suretiyle, hükümetin program ve icraatlarında kötü yönetim, israf ve sahtekârlığın bertaraf edilmesini" hedefler.

OGE, etik eğitimi konusunda oldukça çeşitli çalıştaylar düzenlemekte ve atanmış kamu çalışanları için seminerler vermektedir. Bu eğitim çalıştayları, etik davranış standartlarının uygulanması, ceza kanunlarında bulunan çıkar çatışması halleri, günlük çalışma sırasında ortaya çıkabilecek kamusal ve gizli finansal beyan koşullarına odaklanmıştır. Bununla birlikte, OGE, etik davranış standartlarıyla ilgili oldukça fazla çeşitlilikte yayınlar yapmaktadır. Bunlar;

- Çıkar çatışması kanunları ve kamu çalışanlarına uygulanan etik davranış standartlarını anlatan kitapçıklar. Bu kitapçıkların dili sade ve anlaşılması kolaydır. Temel etik kanunları ve düzenlemeleri hakkında anekdotlara dayanan bilgiler vermektedir,
- Temel çıkar çatışması kanunları ve düzenlemeleri ile ilgili broşürler,
- Daire etik programlarının idaresi hakkında kamu çalışanlarına yardımcı olan videolar ve software,
- Resmi olmayan tavsiye mektupları ve memorandolar ve çıkar çatışması, kamu görevi sonrası istihdam kısıtlamaları, davranış standartları ve finansal beyan koşullarıyla ilgili resmi kararlar.

Amerika'daki girişimler, kamu görevlilerinin davranışlarını düzenleyen zaten ayrıntılı bir düzenleyici çerçeveye ek olarak kuralları ve şartları telaffuz etmeye, boşlukları kapamaya (söz gelimi kamudan ayrıldıktan sonra çıkar çatışmalarını önlemek için) ve denetim kuruluşlarının yetkilerini artırmaya yöneliktir.

2.2. Kanada

Kanada, kamu yönetiminde yüksek etik standartların uygulamasının sağlanması için ilke temelli yaklaşımı benimsemiş ve etik davranış kodları ve kılavuz ilkeler düzenlemiştir. Uzun bir kurallar listesi oluşturmaktansa bir dizi ilkeye dayanan geniş ve açık standartlar kurma yaklaşımını benimsemiştir. Bu yaklaşımın amacı açık ve etik ilkelere bağlı karar alma sürecini cesaretlendiren yöntemler kullanarak kamu sektöründe bütünlük sağlanması konusunda çalışanlara ilham vermek ve bu yolla saydamlığı sağlamaktır. Kamu Çalışanları için Çıkar Çatışması ve Kamu Görevi Sonrası İstihdam Kodu Etik Danışmanı Dairesi'nin hazırlayacağı daha detaylı etik standartlar için genel çerçeveyi çizer.

Söz konusu Kod'un öngördüğü sistemin merkezinde finansal beyan düzenlemeleri bulunmaktadır. Beyanla ilgili düzenlemeler kamu çalışanlarının Etik Danışmanı'na bütün malvarlıklarını, yatırımlarını, borçlarını ve kamu görevi dışındaki faaliyetlerini, hediye, konukseverlik ve menfaat kabullerini beyan etme yükümlülüğü getirmektedir. Örneğin, **Kod'un hediye konusundaki düzenlemeleri şu şekildedir;**

- Aile üyeleri ve yakın arkadaşlardan alınan hediyeler ve değeri 200 CAD olan hediyeler kabul edilebilir ve beyan edilmesine gerek yoktur. Bu hediyelerin çalışanı kamusal sorumluluklarını yerine getirirken etkilememesi gerekir.
- Kamu çalışanları değeri 200 CAD'ın üstünde olan hediye ve menfaatleri, işle bağlantılı faaliyetler ve resmi sıfatları nedeniyle katıldıkları organizasyonlardan, bu hediye ve menfaatler, konukseverlik ve protokolün normal bir ifadesiyse alabilirler. Bu hediye, menfaat ve konukseverlikler Etik Danışmanına bildirilmeli ve kamuya beyan edilmelidir. Değeri 1000 CAD'ın altında olan hediyeler kamu çalışanına kalabilir fakat 1000 CAD'ın üstünde olanları kamu çalışanı görev yaptığı daire veya kuruma teslim etmelidir.

Kamu görevi sonrası istihdam kısıtlamalarının süresi ise bir senedir. Bu süre bakanlarda iki seneye çıkmaktadır. Kamu çalışanlarının bir işletmeyi ya da ticari faaliyeti aktif olarak yönetme, bir şirkette yöneticilik veya düzenli bir işi kabul etme, profesyonel bir dernek ya da birlikte görev alma veya ücretli danışman olarak çalışmasına izin verilmemektedir. Çalışanlar ticari olmayan hayır kurumlarında görev alabilirler. Bu tarz bir görev Etik Danışmanı'ndan izin alınması ve kamuoyuna beyan edilmesini gerekli kılar.

Etik Danışmanı Dairesi, Çıkar Çatışması ve Kamu Görevi Sonrası İstihdam Kodu'nun idaresi konusunda Başbakan'a karşı sorumludur. Bu daire kamu çalışanları için düzenlenmiş etik kodları ve diğer kılavuz ilkelerle ilgili olarak üç önemli göreve sahiptir. Bunlar; tavsiye rolü, gözden geçirme rolü ve ortaklık rolüdür.

- **Tavsiye Rolü:** Etik Danışmanı Dairesi'nin en önemli rolü tavsiye rolüdür. Tam da bu nedenden dolayı bu Kuruma Etik Komiseri yerine Etik Danışmanı denmektedir. Daire kamu çalışanlarının özel menfaatlerini etik davranış ilkelerine uygun olarak ayarlamaları konusunda önemli rollere sahiptir. Bütün tavsiyeler kamu yararı doğrultusunda verilmektedir. Daire, kodların uygulanmasının gösterilmesi için yayınlar yapmaktadır.
- **Gözden Geçirme Rolü:** Daire 1994 senesinde kurulduğunda Başbakan Bakanlardan biri hakkında etik dışı faaliyet konusunda çıkan söylentilerle ilgili Daire'den araştırma yapmasını isteyebilirdi. Daha sonraları Daire, Başbakan'ın talebi olmadan da kendi inisiyatifıyla söylentileri sorgulamaya başladı. Özellikle yüksek mevkideki kamu çalışanları kamuoyunun ve medyanın sürekli denetiminde olduğundan Daire söylentileri titizlikle sorgulamaktadır. Kamunun devlete olan güveninin sarsılmaması için Daire geniş yetkilerle donatılmıştır. Daire aynı zamanda kamu çalışanları ve bakanlara etik faaliyetlerle ilgili tavsiyelerde bulunduğu ve Daire çalışanlarıyla kamu çalışanları bir araya gelip kişisel çıkarlarını kamu yararı doğrultusunda ayarladıklarından sorgulamaların sonucu genellikle ihlal olmadığı bulgusuyla sonuçlanmaktadır.

2.3. İngiltere

Kamu Yaşamında Standartlar Bağımsız Komisyonu, 1994 yılında İngiliz Başbakanı John Major tarafından özellikle siyasetçilerin adının karıştığı skandalların akabinde kurulmuştur. Lord Nolan'ın başkanlığından ötürü, "Nolan Komisyonu" olarak bilinen komisyonun görev yetkisi oldukça geniştir. "Kamu makamlarında bulunan herkesin, ekonomik ve ticari faaliyetleri dahil davranış standartlarıyla ilgili kaygıları incelemek ve kamu yaşamında en yüksek etik düzeye ulaşmak için yapılması gerekli görülen değişikliklerle ilgili tavsiyelerde bulunmak."

Komisyon, tüm kamu görevlilerini inceleme kapsamına almıştır. Bu kişiler, devlet memurları, kısmen devlete ait kuruluşların (Quangos) çalışanları ve siyasetçilerdir. İlk raporunu Mayıs 1995'te (parlamenteler, bakanlar, devlet memurları ve Quangos'la ilgili), ikincisini Mayıs 1996'da (Yerel kamu kuruluşları ile ilgili) sunan komisyon, kamu sektörünün belirli alanlarını inceleyen başka raporlar da hazırlamaktadır. Kamusal standartları denetleyen bu Komisyon artık bir devamlılık kazanmıştır. Geniş bir yetki alanı bulunan ve şahsen Başbakan tarafından bir "etik atölyesi" olarak görevlendirilen Nolan Komisyonu, kamu yönetiminde etik standartları belirleme ve uyumu denetlemede genel bir rol oynamaktadır.

Nolan Komisyonu'nun çalışmaları, 1995'te Kamu Hizmeti Kanunu ve Hazine'nin Kamu Kuruluşları Yönetim Kurulu Üyeleri Uygulama Kanunu'nun çıkarılması gibi uygulamalarla aynı zamana rastlamıştır.

Birincisi, “Sorumlulukların devriyle kamu yönetiminde yaşanan parçalanma ve bazı özel sektör niteliklerinin benimsenmesi gibi unsurlar nedeniyle standart ve değerlere takviye”, gerektiği incancından doğmuştur. Kurallarda, ihlallerin bildirilmesiyle ilgili hükümler ve bağımsız Kamu Hizmeti Komisyon Üyeleri’ne itiraz usulleri tarif edilmiştir (eskiden ihlaller resmen İçişleri Bakanlığı’nın ilgili bölümüne bildirilirdi). Hazine’nin Kamu Kuruluşları Yönetim Kurulu Üyeleri Uygulama Kanunu, önemli harcamalar yapmakla sorumlu olan ve devlete yakın bir mesafede çalışan yürütme kuruluşlarına yöneliktir. Kapsamı, “... yönetim kurulu üyelerinin görev ve sorumluluklarıdır; denetim düzenlemeleri, açıklık ve hesap verebilirlik ve varlıkların beyanı gibi konularda yönlendirme sağlar.”

İngiltere’deki kamu yönetiminde etikle ilgili girişimler ciddi yapısal değişimler veya kamu sektöründeki parçalanma bağlamında rol ve sorumluluklara açıklık kazandırmaya yöneliktir. Bu şekilde bütün kamu görevlileri - yalnızca önemli noktalardaki devlet memurları değil - etik bir çerçeveye kapsamına alınmıştır. Nolan Komisyonu’nun devamlı bir etik denetçisi gibi çalışması kamu sektörünün değiştiği ve yeni etik sorunların doğduğu bir ortamda bu konuların sürekli gündemde tutulmasının gereğine işaret eder.

3. ETİK REJİMLERİ: KURAL TEMELLİ ETİK REJİMİ VE DÜRÜSTLÜĞE DAYALI İLKE TEMELLİ ETİK REJİMİ

Günümüzde Dünya’da genel olarak iki farklı etik rejimi benimsenmiştir. Bunlardan kural temelli etik rejimi, kamu yönetiminde ortaya çıkabilecek farklı etik dışı faaliyetleri olabildiğince ayrıntılı tanımlayıp, yaptırımlar öngörerek katı yasal düzenlemelerle etik ihlalleri önlemeyi amaçlamaktadır. Dürüstlüğe dayalı etik rejiminde ise mevzuat hantallığından ziyade teşvik edici ve yönlendirici mekanizmalar kabul edilmiştir. Dürüstlüğe dayalı etik rejiminde, kamu görevlisinin dürüstlüğüne güven esastır. Kamu yönetiminde kabul edilen etik ilkeler belirlenmiştir ve kamu görevlilerinin bu etik ilkeler rehberliğinde görevlerini ifa etmeleri beklenmektedir.

Kamu yönetiminde etik konusunun önem kazanmaya başladığı 20. yüzyılın ikinci yarısında etik bilincin yerleştirilmesi için katı yasal düzenlemelere gidilmesi gerektiği, teşvik ve rehberlik mekanizmalarından ziyade önleyici ve yasaklayıcı sistemin daha etkili olacağına inanılmıştır. Bu sistemin izlendiği Amerika’da etik altyapı çalışmalarının yolsuzluk ve etik dışı faaliyetleri engelleyici yönü yanında teşvik mekanizmalarının yoğun yasal düzenlemeler içinde bulunduğu şikayet edilmiştir. Etik altyapının rehberlikten ziyade mevzuata dayanması kamu çalışanlarının hak ve yükümlülüklerini açık bir biçimde bilmeleri açısından yararlıdır.

Ancak, etik altyapının yalnızca mevzuata dayanmasının sakıncaları vardır. Bu durumda, uyumun asgari düzeyde gerçekleşmesi eğilimi doğar. Yaptırımlar gerekli olmakla birlikte arzulan davranışları teşvik etmekten çok arzulanmayan davranışları caydırmak için tasarlanmıştır. Kanunlar, kuramsal olarak mutlak değerlere ve nesnelliğe yönlendiklerinden, etik sorunların çalışma ortamı içinde ele alınması için gereken esnekliği tanımayabilir. Bu yüzden, her ülkenin kamu çalışanlarının yükümlülüklerini ve onlardan beklenen davranış standartlarını ne ölçüde yasaların belirleyeceğine karar vermesi gerekir. Bunu yaparken mevcut hukuki çerçeveyi, teamülleri ve kültürel ortamı hesaba katmalıdır. Ayrıca, özellikle de mevcut eğilimin mevzuatı sadeleştirme yönünde olduğu hatırlandığında, etik yönetimini mevzuata bağlamanın bu alandaki zaten artan karmaşıklığı körükleyeceği ihtimalini gözönüne almalıdır.

Bununla birlikte, Kanada'nın kamu yönetiminde etik altyapıda tamamıyla rehberlik ve teşvik edici sistemi Türkiye gibi etik altyapısını yeni oturtmaya çalışan ülkeler için başlangıçta uygun olmayabilir. Geçmişten günümüze kamu yönetiminde yolsuzluk kültürünün hakim olduğu düşünülürse rehberlik sistemine yakın bir sistemden ziyade etik kültürü oluşturulana kadar etik yükümlülük ve yaptırımları ortaya koyan yoğun yasal düzenlemelerin olduğu sistem daha uygun gözükmemektedir. Gözönüne alınması gereken nokta, etik altyapının hukuki mevzuatla desteklenip rehberlik ve teşvik mekanizmalarıyla kamu kesiminde etik kültürünün oluşturulmaya çalışılmasıdır.

Etik yönetiminde nihai değerlere ve dürüstlüğe dayalı yaklaşım vardır. Bu yaklaşım, kamuda sonuçlara dayalı yönetim yaklaşımıyla tutarlıdır. Yasadışı ve etik dışı davranışlara karşı net kurallar ve bunların ihlalleri durumunda açık yaptırımlar gerekli görülmeyle birlikte, odak noktası kaçınılması gereken davranışların ne olduğundan çok neye ulaşılmak istendiğidir.

Bu da şu unsurları içerir:

- Kamu sektörü genelinde ulaşılması istenen “en yüksek değerlerin” tanımı (bazen ilgili kuruluşların kendi misyonlarını yansıtan ademi merkezizetçi davranış kuralları ile tamamlanır),
- Bir şeyin nasıl başarılı olduğundan çok neyin başarılı olduğuna odaklanma (diğer bir
- deyişle araçlara değil sonuçlara odaklanma),
- Hataları ya da kötü davranışı önlemek ve cezalandırmaktan çok, iyi davranışı teşvik etmeye vurgu.
- Risk almanın teşvik edilmesi, hata ya da yanılma payını artırır. Etik yönetiminde dürüstlüğü temel alan bir yaklaşım, bir açıdan kontrolden vazgeçilmesi demektir. Ayrıntılı davranış kurallarının da bu modelle tutarsız olduğu söylenebilir. Sözgelimi, en yüksek değerlere işaret eden ve yaptırımı olan kurallar mümkün değildir; çünkü, bu durumda en iyi uygulamayı gerçekleştirilmeyen herkes cezalandırılır.

Etik yönetiminde kurallara uyuma dayalı yaklaşımda önemli olan kamu çalışanlarının neyi nasıl yapmaları gerektiğini belirleyen idari usullere ve ayrıntılı kurallara (çoğunlukla mevzuatla sabit olan) harfiyen uyulmasıdır. Bu bağlamda davranış kuralları olumsuz olana odaklanıp ve kamu çalışanlarının neyi yapmamaları ve ne tip davranışlardan kaçmaları gerektiğini belirtir. Bu, asgari davranış standartlarını belirleyen bir yaklaşımdır. Önlemlere ve ihlallerin cezalandırılmasına yoğun bir vurgu vardır. Hataların tanımlanması için kurallar gerektiğinden, kurallarla yönetme eğilimi güçlendirilmiş olur.

Uygulamada birçok ülke, kamu görevlilerinin etik davranışını, kuralların ve yönetim teşviklerinin karışımına dayanan bir dizi sistem ve süreçle yönetir. Bunlar, etik altyapının kapsamı içindedir. Yeni Zelanda dürüstlüğe dayanan yaklaşıma en yakın ülkedir. A.B.D. kurallara dayalı çok karmaşık ve kapsamlı bir sisteme sahiptir. Diğer yandan, bu ülkedeki Ulusal Performans Gözden Geçirmesi uygulaması açıkça sonuçlara odaklıdır ve kamu görevlilerini teşvik edici ve yönlendirici bir amaca yöneliktir. Portekiz ve Meksika da esasen kurallara odaklanmış olup bunun nedeni etik altyapılarını ve modern idari sistemlerini oluşturma sürecinde olmalarıdır. Ancak ikisi de iyi davranışı teşvik etmek için madalyonun diğer yüzüne de eğilir. Bu çerçevede, Portekiz de disiplin önlemlerinin yanı sıra “baskıcı yaklaşım” olarak tabir edilen şekilde “kişileri bir dizi değer etrafında

toplamanın ceza korkusundan daha etkili” olduğu inancıyla teşviklere ve ikna yöntemlerine de başvurulmaktadır.

Günümüzde çağdaş ve demokratik ülkelerde dürüstlüğe dayanan yaklaşıma doğru bir yönelim vardır. Örneğin Norveç’te, kurallardan çok sonuçlara odaklanma – ve oluşturulan kuralların tümünde bir değişiklik yapma eğilimi vardır. Ayrıca, etikle ilgili mevzuat ayrıntılı usul kurallarından ziyade amaca yönelik ifadelere doğru gelişim göstermiştir. Fakat şunu da belirtmek gerekir ki, dürüstlüğe dayanan yaklaşıma doğru yönelim olsa da kamu yönetiminde halen yaygın bir kural yönetimi vardır.

Kamu yönetiminde etik rejiminin evrimi açısından bakıldığında, dürüstlüğü temel alan bir sistemin ilk aşamada mümkün olmayabileceği ve geçiş döneminde kurallara dayalı bir yaklaşımın gerekebileceği kesindir. Kamu yönetiminde etik davranışla ilgili bir çerçeve oluşturma çabalarında olan Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri ile Türkiye için bu konu önemli olacaktır. Risklerin ve mevcut mekanizmaların kapsamlı bir değerlendirmesi de bu ülkelerin seçimini etkilemektedir. Geçmişte büyük etik sorunların yaşandığı sistemlerle bunun söz konusu olmadığı ülkeler arasında yaklaşım farkları olmaktadır.

4. SONUÇ

Türk kamu yönetiminde etik altyapının oluşturulması sürecinde yukarıda sayılan gerçeklerin göz önüne alınması gereklidir. Günümüzde yapılan araştırmalar, çağdaş demokratik ülkelerde yoğun yasal düzenlemeleri sadeleştirip daha çok dürüstlüğe dayalı sisteme geçme yönünde eğilim olduğudur. Ancak, bu ülkelerin etik altyapılarının uzun yıllardır gelişim gösterdiğini düşünürsek uygulanan sistemlerin kendi kültürel ve yönetim yapılarına en uygun şekilde oluşturulduğunu anlayabiliriz. Bugün ülkemizde yapmamız gereken kural temelli ve dürüstlüğe yönelik etik sisteminin bir orta yolunu bulmaktır. Öncelikle, amacımızı belirlememiz gerekir. Türk kamu etik yönetiminde ilk amaç, etik altyapının en önemli unsurlarından biri olan hukuki çerçeveyi oluşturmaktır. Etik değerlerin kamu görevlilerinin hizmet anlayışının bir parçası olmasını gerçekleştiren dürüstlüğe dayalı anlayışın, Türk kamu yönetiminde kural temelli sistemle birlikte uygulanması gerekmektedir.

Türk kamu yönetiminde etik sistemi, kural temelli rejimle birlikte dürüstlüğe dayanan rejimin teşvik edici, rehberlik edici ve eğitici özellikleriyle birleştirilmelidir. Ancak, bu şekilde kamu yönetiminde etik en etkili biçimde hayata geçirilir.

Kaynakça:

- Lewis, C. (2000), Ethics Codes and Ethics Agencies.
Edes, B. W., (2000). Promoting Integrity in the Public Sector: The Contribution of OECD in Responding Corruption, Rome/Milan, UNICRI, No.63.
Stillman, R. J., (1974), The Rise of The City Manager.
Denhardt, K. G., (1988), The Ethics of Public Service.
Burke, F., G. Benson, (1989), State Ethics Codes, Commissions and Conflicts, State Government Review, 105 (5).
Blake, R., (2000), The Nature and Scope of State Government Ethics Codes.

ANALİTİK ELEŞTİREL SOSYOLOJİK DÜŞÜNCEİNİN ENGELİ KİTLE İLETİŞİMİ VE MEDYA ETİĞİ (Danıştay Saldırısı Örnek Olayı)

Beyhan ZABUN
Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi

Özet: Bu çalışmada 17 Mayıs 2006 tarihinde Danıştay'a yapılan silahlı saldırının medyadaki yansımaları ele alınmıştır. İncelenen sekiz gazetede (Akşam, Hürriyet, Milliyet, Cumhuriyet, Yeniçağ, Anadolu'da Vakit, Yeni Şafak, Zaman) olayın ele alınışı çözümlenmiştir. Bu noktada temel sınırlama "saldırganın kimliği" olarak belirlenmiştir.

Sosyolojik kavramlar üzerinden yapılan analitik, eleştirel, sosyolojik düşünme çözümlenmesi Türkiye'de medyanın bu noktada bir engel olduğunu ve etik değerlerden uzak olduğunu ortaya koymuştur.

Anahtar sözcükler: medya etiği, analitik düşünme, eleştirel düşünme, sosyolojik düşünme

Abstract: The aim of this study is to analyze the content of different newspapers about the attack to Council of State. Newspaper (Akşam, Hürriyet, Milliyet, Cumhuriyet, Yeniçağ, Anadolu'da Vakit, Yeni Şafak, Zaman) were analyzed from the view point of the murderer's identity.

This analysis focuses on some sociological concept (social deviation, social disorganization, social integration ect.) from the view point of analytical, critical, sociological thinking and the results of this study indicated that mass communication is a handicap for analytical, critical, sociological thinking in Turkey.

Keywords: media ethics, analytical thinking, critical thinking, sociological thinking

GİRİŞ

Kitle iletişim araçlarının toplumlar üzerindeki etkisi, bireyler, gruplar ve genel olarak toplumda düşünme şekillerini belirleyici olarak ortaya çıkmaktadır. Bu belirleyici güç toplumsal yapının bütün unsurlarını ve işleyişini de etkilemektedir.

C. Wright Mills'e göre, kamu toplumu ya da kitle toplumu olma ayrımı bağlamında dışımızdaki dünya ve toplumsal gerçeklerle ilgili olarak birinci elden ve kendi başımıza edindiğimiz bilgilerimiz ve düşüncelerimiz gitgide azalmaktadır (Kızılcelik,1994;456). Bu süreçte kitle iletişimi ve onun farklı araçları temel belirleyici unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Medya, toplumu yönlendirme ve doğru bilgilendirmedeki önemi dikkate alınarak yasama, yürütme, yargının ardından dördüncü güç olarak kabul edilmektedir. Hatta diğerlerini etkileme ve şekillendirmedeki gücü itibarıyla onların üzerinde, onları kuşatan bir güç olarak değerlendirildiği noktalar da vardır.

Türkiye'de de kitle toplumunun ortaya çıkışının/inşasının aracı kitle iletişim araçları olmuştur. Öyle ki; temel herhangi bir toplumsal sorunun ele alınışından, sıradan-günlük olayların değerlendirilmesine kadar bütün konularda medya temel, belirleyici aktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Medyanın toplumsal sorunları ele alışındaki doğrusal-tekdüze bakış açısı, bu bakışın beslediği ideolojik kaynaklar, bu düşünsel kaynakların yönlendirmesiyle şekillenen/şekillendirilmeye çalışılan toplumsal yapı, toplumsal psikoloji sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kitle iletişim araçlarının olayları ele alışlarındaki ve sunuşlarındaki üslup, haberin muhatabı olan hedef kitlenin etkilenmesinde ve yönlendirilmesinde belirleyicidir. Türkiye'de yazılı ve görsel medya birçok toplumsal olayda haber ve

kanaatin birbirinden ayrılması, haberin doğruluğunun teyit edilip araştırılmasından sonra tarafsız bir biçimde sunulması, haberin ilginç kılınması için çarpıtılmaması gibi en temel basın-ahlak ilkelerini dahi yeterince dikkate almamaktadır. Bu durum, medyanın etkileme, şekillendirme, yönlendirme gücü ile birleştiğinde, bireylerin toplumsal olayları analitik-eleştirel bir bakışla değerlendirmeleri, sorunu çok yönlü ele alıp iç-dış tutarlılıkları ve çelişkileri ile objektif çözümleyebilmeleri mümkün olamamaktadır.

Bila (1996,531)'ya göre medyanın klasik işlevi kamuoyunu aydınlatmak ve oluşturmaktır. Son yıllarda gözlenen gelişme ise medyanın bu klasik işlevlerine yenilerinin eklenmesidir. O kadar ki yeni işlevlerin klasik işlevlerin önüne geçtiği de söylenebilir. Medyanın dikkat çeken çabası "kamuoyunu aydınlatma ve oluşturma"nın çok üzerinde, "diğer erkeklerin işlevlerini üstlenmesidir".

Yukarıda değinilen sorun, Türkiye'de bir yüksek yargı organına yapılan menfur saldırının farklı gazeteler(Hürriyet, Milliyet, Akşam, Cumhuriyet, Yeniçağ, Anadolu'da Vakit, Zaman, Yeni Şafak) tarafından nasıl ele alındığının değerlendirildiği bu çalışmada bütün yönleri ortaya çıkmaktadır. Sözü edilen gazetelerin toplam tirajları 2 milyon civarındadır. Söz konusu gazetelerin hitap ettiği farklı toplum kesimlerinin, bilgi edinme araçları olarak karşımıza çıkan gazeteler, hedef kitlelerine "haber" vermekten çok, yukarıda değinildiği gibi kendi "kamuoylarını oluşturma" işlevini yerine getirmektedirler. Bu süreçte gazetelerin kendi aralarındaki, yine en temel basın ahlakı ilkelerini ihlal ederek giriştikleri mücadele dezenformasyona dönüşmüş, bütün kamuoyunun dikkatle üzerine eğilmesi gereken olay, birçok yönü itibariyle çelişkiler bütünü olarak ve sosyolojik içeriğinin sorgulanması olanaksız kılınarak kamuoyuna sunulmuştur. İnsanların kendi görüşlerine uygun içeriği olan kitle iletişim araçlarını izlemekte, dinlemekte ya da okumakta oldukları dikkate alındığında, bu bağlamda bir sorun olmayacağı düşünülebilir. Ancak söz konusu örnek olayda Türkiye'deki kitle iletişim araçları yukarıda değinilen klasik işlevinin dışına çıkarak, her biri kendi dini, siyasi, ideolojik cephesinden taraf olarak konuyu hedef kitlelerine birbirlerinden çok farklı boyutlarda sunmuşlardır. Ancak bu farklılıklar, bir sentezle, olayı oluşturan unsurları birleştirerek bütünü oluşturabilecek bir görünüm arz etmekten öte güvenlik güçlerinin ve yargı makamlarının görevi olan polisiye sorgulamalardan, kompo teorilerine kadar birbirleri ile taban tabana zıt bir görünüm ortaya koymaktadır.

Kitle iletişim araştırmalarına bakıldığında günümüze gelinceye kadar kitle iletişimi konusunda değışik kuramların geliştirildiği görülebilir. Kitle iletişimi araştırmaları bu araçların hedef kitlelerini ne oranda etkiledikleri noktasında farklı sonuçlar ortaya koymaktadır. Bu konudaki genel eğilim kitle iletişim araçlarının davranışı kanalize etme, başka bir deyişle insanların kabul ettiği bir fikre benzer diğer bir görüş ortaya koyduğu zaman insanların yönlendirilebileceği yönündedir (Güz,1996:982). Bu bağlamda yapılan yüzeysel toplumsal gözlemlerde söz konusu süreçle ilgili hedef kitlelerin okudukları gazetelerle aynı söyleme sahip oldukları görülmüştür. Bu normal bir sonuç olmakla birlikte, Daniştay saldırısının sosyolojik bir olgu olarak, bütün toplum kesimleri tarafından objektif çözümlenmesini, olaya neden olan unsurların birbirleri ile ilişkileri içinde değerlendirilmesini, çelişkilerinin ortaya konmasını engellemiştir. Bu durum ise, konunun önemi bağlamında Türkiye'de medya etiği gibi temel bir problemin varlığını göstermektedir.

Çalışmada yukarıda adı geçen gazetelerin 18-19-20-21 Mayıs 2006 tarihli nüshaları incelenmiştir. Gazetelerin seçilmesindeki temel ölçüt olayı ele alışlarındaki birbirlerinden farklı yaklaşımlarıdır. İncelemede temel nokta karşılaştırılmalı içerik analizi olduğundan gazetelerin temsil ettikleri siyasi/dini/ideolojik konumları, konunun kırılma noktası olsa da, bu çalışmanın evreninde değildir. Çalışmada yukarıda değinilen sorun ekseninde adı geçen

gazetelerde olayın nasıl haberleştirildiği karşılaştırmalı olarak ele alınmış ve durum saptaması yapılmıştır.

Gazetelerde yer alan haberlerin doğruluk değerlerinin test edilme imkânı olmadığından, çalışmanın problemi doğrultusunda konunun sınırlı bir yönü olarak sadece “saldırganın kimliği” ele alınmıştır ve yine problem doğrultusunda toplumsal sapma, çözüme, bütünleşme vb. kavramlar üzerinden çözümleme yapılmıştır.

ANALİTİK-ELEŞTİREL-SOSYOLOJİK DÜŞÜNCE

İnsan ve toplum arasındaki ilişkinin ve etkileşimin kendine has kuralları vardır. Sosyolojik düşünmeden amaçlanan, sosyal olguların ortaya çıkış nedenlerinin bir düşünme tarzı veya bir kavrayış şekli olarak bireyin zihinsel faaliyetlerini düzenlemesidir ve ortaya çıkmış olan olayların enformasyon niteliğindeki birikiminin, bu düşünme yolu ile bunlardan çıkarılan yorumların belli bir düşünme biçimi sağlayarak olayların anlaşılmasıdır (Birkök, 1998).

Sosyolojik bilgi ve bakış açısı bireylerin içinde yaşadıkları toplumu daha iyi tanımlarını, inisiyatifli ellerinde bulundurarak sorunları daha rasyonel ele almalarını sağlar (Arslanoğlu, 2000)

Analitik düşünme, bilgi ve kanıt toplama, mevcut durumu veya sorunu tanımlama, çözüm/karar alternatiflerini belirleme ve seçenekler arasından tercih yapma aşamalarını izler (Birkök, 1998). Ele alınan sorunun ya da toplumsal olgunun bütünlük içerisinde anlaşılabilmesi için sorunu/olayı oluşturan unsurlar tündengimsel bir çözümleme ile parçalarına ayrılmalı, parçalar arasındaki ilişkiler ve parçaların bütünü şekillendirmesindeki sistematik yapı dikkatle incelenmelidir.

Bir toplumsal olayın aşama aşama çözülmesi onu oluşturan her unsurun eleştirel bir yaklaşımla yeniden çözümlenmesini ve yeni bir sentezle bütünü tekrar ele alınmasını gerektirir. Bütünü görebilme veya genel görünüşü yakalayabilme özelliği eleştirel düşünmenin zıddı gibi anlaşılmalıdır (Birkök, 1998). Bu eleştirel analizde toplumsal olayın ve onu oluşturan unsurlarının birbirleri ile iç tutarlılıkları/çelişkileri, bütünü kendisini oluşturan parçaların toplamından fazla ve farklı bir yapı olarak, birlikte ele alınmalıdır.

Ana hatlarıyla ortaya konmaya çalışılan bu düşünce sistemi yukarıda da değinilen kitle toplumu bireylerinde işlerlik bakımından yeterince yaşam alanı bulamamaktadır. Çünkü kitle toplumunun temel unsuru olan kitle iletişim araçları bu tür bir düşünme sistemine ihtiyaç bırakmayacak şekilde toplum bireylerine neyin doğru, neyin yanlış, neyin ne kadar, nasıl düşünülmesi gerektiği ya da düşünülmemesi gerektiği ile ilgili dayatmalarında başarılı olmuştur. Bunun somut yansımalarını günlük yaşamımızda görmek zor değildir.

Bostancı(1998,138)'ya göre toplumsal anlamda ortak yargı düzeyine yükselen ya da yükseltilen her düşünce, ifade, hüküm analitik düşüncenin kendine ulaşamayacağı bir yüceliğe çekilmek ve eleştirel yaklaşımlardan kendini koruyacak bir zırha bürünmek ister.

Aşağıda saldırganın kimliği üzerinden yapılan incelemede gazetelerin kullandıkları dil, diğer haberlerle bütünlüğü sağlamak için kullandıkları saldırganla ilgili tüm ayrıntılar, yukarıda değinilen çözümleme ve sorgulamaya ihtiyacı olmayan gerçekler olarak sunulmuştur.

SALDIRGANIN KİMLİĞİ

18 Mayıs 2006 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nin dördüncü sayfasında “Danıştay'a kanlı saldırı” başlığında saldırganın kimlik bilgileri verildikten sonra, Sedat Peker'in avukatı Hakkı Kurtuluş'un yanında çalıştığı, yanında staj yaptığı avukat Ahmet Kılıç tarafından “dini bütün bir genç” olarak tanımlandığı ve yakınları tarafından BBP'ye üye olduğu ileri sürüldü”

ifadelerine yer verildi. Aynı haberde Arslan'ın kendisini "lkc olarak tanımladığı, türban olayından etkilendiği" ileri srdld" ifadesine yer verildi. Ayrıca Arslan'ın "bir dönem PKK davalarına, son zamanlarda ise Hizbullah yelerinin davalarına baktığı bildirildi" haberi de bu sayfada yer aldı. Beşinci sayfada "Satırlı bıçaklı saldırılara katılmış" başlıklı haberde M. Hukuk Fakültesi mezunlarının, Arslan'ın öğrencilik yıllarında kendisini "lkc" olarak nitelendirmediği, satırlı bıçaklı birçok olaya katıldığını ifade ettiler". "Açıklamada saldırganın "karanlık bir kişi" olduğu bildirildi" ifadelerine yer verildi. "Oğlum inançlı biri" başlıklı haberde baba Arslan'ın açıklamalarına yer verildi. Haberde baba İdris Arslan'ın oğlunu "inançlı namazında niyazında aşırıya kaçmayan biri" olarak tanımladığı belirtildi. Komşularının Arslan'ı, sessiz sakin, kendi halinde biri olarak tanımladığı, ayrıca baba İdris Arslan'ın İmam-Hatip mezunu olduğu bildirildi" ifadeleri yer aldı.

19 Mayıs 2006 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nin yedinci sayfasında "Hedef seçerek ateş etti" başlığında "Uzmanlar Arslan'ı "ok iyi silah eğitimi almış bir profesyonel" olarak değerlendirdi" ifadesine yer verildi. Haberde ayrıca "Göztepe kıskırtıcısı" başlığı altında Arslan'ın "Göztepe Parkına cami yapılmasını protesto için yapılan gösteriyi provake etmek amaçlı karşı grubu tekbir getirerek desteklediğinin açığa çıktığı" bildirildi. "Rahip cinayetiyle benzeşiyor" başlıklı diğer haberde Emniyete göre olayların sanıklarının ortak yönleri olarak inanç ve milliyetçilik konusundaki duyarlılıklarına vurgu yapılıyor" ifadelerine yer verildi.

18 Mayıs 2006 tarihli Akşam Gazetesi'nin birinci sayfasında "lkc kimliği ile tanınıyor" başlıklı haberde Arslan'ın "Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğrencilik yıllarında lkc kimliği ile öne çıktığı" ifade edildi. On dördüncü sayfada "Marmara Hukuk'un Popüler lkcs" başlıklı haberde Arslan'ın "lkc militanı olduğunun ortaya çıktı"đı, "Solcu ğrencilere saldırılarda başı çekti"đi belirtilmiştir. Haberde ayrıca saldırganın arkadaşı Av.Fikri Cora'nın "Herhangi İslami bir örgütle bağlantısı yok, ikimizde lkcyz, Biraz agresiftir" demesine ve www.sendika.org sitesinin "saldırganın birçok olayda n safta yer aldığı ve "kürt apo" lakabı ile bilindiği" haberine yer verildi. On beşinci sayfada ise "Müfettiş baba teftişe öğrendi" başlıklı haberde baba İdris Arslan'ın oğluna ilişkin "Radikal değildi, vatansenverdi" açıklamasına ve "saldırganın ikisi türbanlı, birisi lise ğrencisi üç kız kardeşinin olduğu" haberine yer verildi.

19 Mayıs 2006 tarihli Akşam Gazetesi'nin on ikinci sayfasında "niversite dosyasında tek bir eylemi yok" başlıklı haberde M. Rektörü Tunç Erem'in "Dosyasına zellikle İmam-Hatip mezunu olup olmadığına ve herhangi bir eyleme katılıp katılmadığına baktık. Elazığ Lisesinden mezun, niversite hayatı boyunca hiçbir siyasi eyleme, olaya karışmamış, o kadar ğrenci arasında defolusu da çıkıyor işte" açıklamasına yer verildi.

20 Mayıs 2006 tarihli Akşam Gazetesi'nin on beşinci sayfasında "lkc m dindar mı görelim bakalım" başlıklı haberde konu ile ilgili olarak Devlet Bahçeli'nin saldırganın lkc olduğuna ilişkin iddialara tepkisine ve "Fail yakalandı, Devlet harekete geçsin, lkc m dindar mı bizde görelim" açıklamasına yer verildi.

18 Mayıs 2006 tarihli Yeni şafak Gazetesi'nin on birinci sayfasında "Arslan'la ilgili bilgiler çelişkili" başlıklı haberin ayrıntısında "Baba İdris Arslan: Oğlum inançlı namazında niyazında bir insandır" derken avukatın apartman komşuları "içki de içen birisiydi" şeklinde konuştular" ifadesine yer verildi. On dördüncü sayfada "lkcym dedi" başlıklı haberde "Arslan'ın sorgusunda kendisini "lkc olarak tanımladı ve türban olaylarından etkilendiğini ileri sürerken olayı tek başına gerçekleştirdiğini vurguladı" ifadesine yer verildi. "Başörtüsü ile ilgisi yok, bazen içerdi" başlıklı haberde

“Ev arkadaşı Fikri Cora “Ülkücü, aydın ve Atatürkçü biridir” derken Arslan’ın bir komşusu da “bazen içki içerlerdi” diye konuştu” ayrıntılarına yer verildi. On sekizinci sayfada ise bir görgü tanığının “efendi birine benziyordu” açıklamasına yer verildi. “Ülkücüyüm, örgüt bağlantım yok” başlıklı haberin ayrıntısında saldırgan Arslan’a ilişkin tanıyanların “Agresif ve başına buyruk”, “Ülkücü ve Atatürkçü”, “Ara sıra içki içerdi” ifadeleri alt başlıklar olarak verildi. Ayrıca Hukukçular Derneği Başkanı Hüsnü Tuna’nın “Saldırgan Ulusalçı biri” açıklaması da bu sayfada yer aldı. Aynı sütunda “üzerinde “ulusal haber” kimliği çıktı”haberine de yer verildi.

19 Mayıs 2006 tarihli Yeni Şafak gazetesinin on ikinci sayfasında “Parmak kıran” başlıklı haberin ayrıntısında, Arslan’a ilişkin O’nu tanıyanların yaptıkları “Arslan ülkücü olduğu için sol görüşlülere yönelik satırlı saldırılar düzenleyip birçok öğrencinin parmağını kırdığı için “kürt apo” lakabı takılmış” “hızlı ülkücü, agresif biri” ve Arslan’ın oturduğu apartman yöneticisinin: “Oturduğu apartmanın yöneticisiyim. Aıdat yüzünden kavga ettik, bana kafa attı, çok psikopat biriydi” ve Fakülteden arkadaşı Mehmet Taşdelen’in “Başörtüsü için eylem yapacak kadar dindar biri değildi” açıklamalarına yer verildi.

20 Mayıs 2006 tarihli Yeni Şafak’ın on dördüncü sayfasında Arslan’a ilişkin “Kurtlar Vadisi’nin hayranı”, “Eylemden önce içki” başlıklı haberler yer aldı.

21 Mayıs 2006 tarihli sayının ilk sayfasında İsmail S. Ve Erhan T.’nin ifadeleri doğrultusunda “Arslan senaryoya uygun olarak “türban” ve “karikatür krizi” gibi gerekçeleri ileri sürdü. Diğer ifadelerde para, kumar ve içki vardı” ifadeleri, “Bira içerken tanıştık sonra eyleme gittik” ifadesi ile başlandı.

18 Mayıs 2006 tarihli Yeniçağ Gazetesi’nin birinci sayfasında “Kendi halindeki “saldırgan avukat” başlıklı haberde Arslan’ın yakınları tarafından “sessiz sakin” biri olarak tanındığına yer verildi. Sekizinci sayfada “Ailesi şokta” başlıklı haberde baba İdris Arslan’ın “Oğlum inançlı namazında niyazında bir insan ancak milletine devletine bağlı aşırıya kaçan biri değildi” açıklaması yer aldı

18 Mayıs 2006 tarihli Hürriyet Gazetesi’nin birinci sayfasında “Nizam-ı Alemci” başlığı altında saldırgan Arslan “Üniversitede Ülkücü Nizam-ı Alem grubundaydı” ifadesi yer aldı. Yirmi beşinci sayfada “Nizam-ı Alem’e yakın” başlığının altında “Hizbullah İlişkisi Şüphesi” ifadesine yer verildi. Nizam-ı Alem Ocaklarının kuruluşu ve yapılanması ile ilgili haber “BBP’li Gençler Kurdu” başlığı ile verildi.

19 Mayıs 2006 tarihli Hürriyet Gazetesinin yirmi yedinci sayfasında “Evinden aşk mektupları ve dini kitaplar çıktı” başlıklı haberin ayrıntısında Arslan’ın evinde yapılan aramada “porno cd’ler” kız arkadaşından gelen aşk mektupları, dini kitaplar ve Arslan’ın el yazısı ile yazdığı dokümanlar bulunduğu” belirtildi. “Tanımıyoruz” başlıklı haberde Vatansız Kuvvetler Güç Birliği Hareketi Genel Başkanının Arslan’ı tanımadıklarına ilişkin açıklamalarına yer verildi.

19 Mayıs 2006 tarihli Milliyet Gazetesinin on altıncı sayfasında “Duvarda Arapça Tablo” başlıklı haberde Arslan’ın evinde yapılan aramada “Duvarlardaki Arapça yazılı tablolar ve küçük not kâğıtları dikkat çekti” ifadesi kullanıldı. “Sehpada Cumhuriyet Gazetesi” alt başlığında ise “Salondaki sehpa “Gazeteye bombalı saldırı” haberinin yer aldığı Cumhuriyet gazetesinin bulunduğu ve Arslan’ın 5-6 yıl önce Vakıf Gazetesine abone olduğu” belirtildi. “Komşuları çok şaşırıldı” başlıklı haberde Arslan’ın yaşadığı mahallenin sakinlerinin Arslan’a ilişkin “kendi halinde biri” açıklamalarına ve oturduğu apartmanda aidat ödemediğine ilişkin haber

“Aıdat sorunu çıkardı” alt başlığı ile verildi. “Ağabeyim kötü değil” başlığında ise saldırgan Arslan’ın kardeşi Ayşe Arslan’ın “Ağabeyinin dindar ve ülkücü olduğu ancak kesinlikle radikal olmadığı” açıklamasına yer verildi.

20 Mayıs 2006 tarihli Milliyet gazetesinin on dördüncü sayfasında “Arslan Kadrolu Eylemci” başlıklı haberin ayrıntısında Arslan’ın, Cumhuriyet gazetesinin bombalanması Göztepe parkına cami yapılmasını protesto edenlerin provake edilmesi, Bilgi Üniversitesindeki Ermeni konferansında Erdal İnönü ve Cengiz Çandar’a yumurta atılması ve öğrencilik yıllarında oruç kavgalarına katıldığı’na yer verildi. On dördüncü sayfada “Portre” bölümünde Arslan’a ilişkin haberler “İlkokulda babasının arabasıyla kaza yaptı” başlığı altında verildi. Aile dostları, emekli öğretmen Ömer Aktaş’ın “zeki problemsiz bir çocuktu” açıklaması başlığın altında yer aldı. Haberin alt başlıkları “Aile eve kapandı”, “Uyurgezer gibiydi”, “Kardeşi türbansız” şeklinde yer aldı. Arslan’ın ilkokuldaki durumuna ilişkin haber ise “Diploma derecesi Pekiyi” başlığı ile yer aldı.

18 Mayıs 2006 tarihli Zaman Gazetesinin birinci sayfasında yer alan “Çantasından Ulusal Haber Kimliği çıktı” başlıklı haberde Arslan’ı tanıyanların açıklamalarına yer verildi. Haberde “Avukat Arslan’ın aşırı sağ görüşlü olduğunu ileri sürülürken komşuları zaman zaman içki içtiğine dikkat çekiyor. Apartman yöneticisi Fehmi Akyol, “Bir dini örgütle bağlantısına ihtimal vermiyorum yan masamızda içki içerken çok gördüm diyor” ifadeleri yer aldı. Ahmet Kılıç, Arslan’ı “saldırgan agresif bir kişilik olarak tanımlarken Fakülteden arkadaşı Mehmet Taşdelen “Dindar biri değildi, Başörtüsü yüzünden silahlı saldırı yapacak biri değil, Dinci denilen insanlarla irtibatı yoktu, şöhret peşindeydi” ifadelerine yer verildi.

19 Mayıs 2006 tarihli Zaman Gazetesinin üçüncü sayfasında “Saldırgan Avukat Arslan, Cumhuriyet Gazetesine bombalı eyleme de katılmış” başlıklı haberde “İlk tespitlere göre Arslan’ın içinde bulunduğu grup üyelerinin Kuvayı Milliye, Vatandaş Kuvvetler Güç Birliği gibi “Ulusalçı Söylemi ile bilinen gruplarla uzun süredir temas halinde” ifadesi yer aldı.

20 Mayıs 2006 tarihli Zaman gazetesinin birinci sayfasında “Destikçe çete çıkıyor” manşetinin altında ev ve işyerlerinde yapılan aramalarda “İstihbarat ve Gerillanın el kitabı” isimli doküman, “Vatansever Kuvvetler Birliği 2005” kaşeli bir kitapçık ve Türk Solu dergisinin tüm sayılarının ciltlenmiş halde bulunduğu, ayrıca Arslan’ın çantasında Vatandaş Kuvvetler Birliğinin üst düzey bir yöneticisine ait kartvizit, Ulusal Haber adına bir kimlik çıkmıştı. Arslan’ın bağlı bulunduğu hukuk bürosunda ve evinde yapılan aramalarda ise porno cd’ler, aşk mektupları, Türk Solu, İleri, Yeni Hayat, Aydınlik, Dolunay gibi dergiler bulundu” ifadesi yer aldı. Dördüncü sayfada “Kızılma eylemlerinde boy göstermiş” başlıklı haberde ise “Arslan’ın Ulusalçı grupların organize ettiği protesto eylemlerinde aktif rol aldığı ortaya çıktı” ifadesine yer verildi.

18 Mayıs 2006 tarihli Vakit Gazetesi’nin birinci sayfasında Arslan’a ilişkin “Üzerinden UHA (Ulusal Haber Ajansı) ya ait kartvizit çıktı” başlıklı haberin ayrıntısında “Alparslan Arslan’ın üzerinden Vatandaş Kuvvetler Güç Birliği Derneği Genel Başkan Yardımcısına ait kartvizit ve Doğu Perinçek İlerideki İşçi Partisine yakınlığıyla bilinen Ulusal Haber Ajansına ait kartvizit çıktı” ifadelerine yer verildi. “Av. Arslan’la İlgili Çelişkili Bilgiler” başlıklı haberde baba İdris Arslan’ın “Oğlum inançlı, namazında niyazında bir insan” derken Arslan’ın oturduğu apartmandaki komşuları “İçki içtiğini defalarca gördük dediler” ifadeleri yer aldı. On birinci sayfada haberin ayrıntısında “Komşuları: İçki de içen birisiydi” alt başlığında Arslan’ın oturduğu apartmanın yöneticisi Fehmi Akyol’un “Bizim arka masada birçok defa içki içerken gördüm” açıklamasına yer verildi.

21 Mayıs 2006 tarihli Vakıf Gazetesi'nin on sekizinci sayfasında "Komşuları anlatıyor" başlıklı haberde Arslan'a ilişkin "Örtü hassasiyeti olsaydı önce kardeşinin başını kapattırırdı" ifadeleri yer aldı.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bir durum tespiti olarak ortaya konmaya çalışılan Danıştay saldırısı ile ilgili haber ve yorumlar, her bir gazetede farklı bir ele alış şekliyle ortaya çıkmaktadır. Bu noktada gazetelerin olayı objektif ele almaları gerekliliği vb. etik tartışmalar yersizdir çünkü Çaplı (2002, 82)'ya göre gazetecilerin haber yaparken ele aldığı konu, kişi ya da olaya yönelik olarak mutlaka kişisel değer yargıları hatta ön yargıları bulunmaktadır. Bununla ötesinde gazeteci, çoğu kez haberle ilgili olarak neyin doğru, neyin yanlış olduğuna dair bir fikir bile oluşturur. Neyin gerçekte doğru, neyin haber değeri taşıdığı tamamıyla gazetecilerin ve hedef kitlelerin dünya görüşleri ve anlayışlarıyla ilgilidir.

İncelenen gazetelerin okur kitlelerinin gazetelerinin olayı sundukları şekliyle kabullendiklerini iddia etmek zor olmasa gerektir çünkü belirli kitle iletişim araçları toplumun belirli kesimleriyle özdeşleşir. Aralarındaki amaç ve yaşam tarzı benzerliklerine dayanarak o kesimlerin medyası haline gelir. Bütün topluma seslenmeyi amaç edinmiş bir medya ise ancak aynı amacı ve anlayışı paylaşan demokrasinin gereklerini anlayan ve isteyen bir toplum içinde var olabilir. Bu ise pratik olarak mümkün değildir (Cereci, 2003; 73).

Ortaya çıkan sonuç son derece doğal olmakla birlikte bu çalışmanın konusu olan, olayın analitik –eleştirel- sosyolojik bir bakışla ve gazetelerin ortaya koyduğu yüzeysel hatta yukarıda değinildiği üzere bu bakışı engelleyecek ve bu sorgulamayı imkânsız kılacak maksatlı kurguları çözümlenmeye çalışılacaktır.

Medya etiği kapsamında çoğunlukla kitle iletişim araçlarının yayınlarının toplum etiği ile örtüşüp örtüşmediği, toplumsal değerlerle çelişen noktaların hangi biçimde ortaya çıktığı ortaya çıkan sorunların medyadan mı toplumdaki mi kaynaklandığı, kimin sorumluluklarını yerine getirmediği konuları da işlenmektedir (Cereci, 2003;12). Bu bağlamda incelenen gazetelerde çözümlenen ve aşağıda değinilen sosyal olgular, olay olarak ortaya çıkmış olabilir ya da olmayabilir. Ancak bunların ele alınış ve yorumlanış şekli, gerçekte var olup olmadıklarından öte, gazetelerdeki kurgu içindeki yerleri ile önem kazanmaktadır.

İncelenen bütün gazetelerde olayın gerçekleşmesi, ortaya çıkması sebep gösterilen olaylar, kişiler, kurumlar, olayın failinin kimliği, toplumsal sapma açısından ele alınmamıştır ya da buna ihtiyaç duyulmamıştır.

Sosyolojik olarak toplumsal sapma kavramının sosyal gerçeklikteki karşılığı bu olayda çok farklı görünümeler olarak karşımıza çıkmıştır. Oysa gazetelerin konuyu ele alış sadece katilin kimliği üzerinden olmuştur ve bu ele alış yine gazetelerin yayın politikaları doğrultusunda sistematik kurguda katil ile ilgili boşluğu dolduracak şekilde, okuyucunun zihninde yaratılmak istenen katil tasarımının özellikleri yüzeysel olarak ön plana çıkarılarak, okuyucuya sunulmuştur. Saldırganın "agresif, başına buyruk bir insan olması", "alkol kullanması", "sevgilisine aşk mektupları yazması", "evinde yapılan aramada porno CD'ler bulunması" vb. bu olay ekseninde toplumsal sapma yansımaları olarak olayın sınırlı bir yönünü oluşturmaktadır.

Danıştay saldırısı ve saldırının toplumsal yapıımızdaki yansımaları, saldırıların açıklaması doğrultusunda saldırıyı gerçekleştiren nedeni, toplumsal çözümlenme açısından ele alınmalıdır. Saldırının gerçekleştirildiği kurum, saldırıların mesleği, olayda hayatını kaybeden Danıştay üyesinin cenaze töreninde yaşanan olaylar bu bağlamda somut göstergeler olarak karşımıza çıkmaktadır. İncelenen gazetelerin bu başlıkları haberleştirme şekli

aynı şekilde yüzeysel olmuştur. “Saldırının sebebi türban kararı” ya da “Türban için eylem yapacak kadar inançlı biri değildi, öyle olsa önce kendi kız kardeşinin başını örterdi” haberleri ya da “Cenaze namazı kılınmayan bir grup cenazeyi şova çevirdi”, “Sol gruplar ön safta” haberleri, yorumlar veya konuyla ilgili kişilerin açıklamaları toplumsal çözülme kavramını bu olay bağlamında yeterince somutlaştırmamaktadır.

Sosyal kurumlardan birisi olarak hukuk ve Türkiye’de hukuk kurumunun somutlaştığı bir yüksek yargı organı olarak Danıştay’a bir avukat tarafından silahlı saldırıda bulunulması aslında toplumsal çözülmenin anlaşılması için yeterli nedendir. Gazetelerin olayı ele alışlarında, hukuk devletinin kurum ve kuralları ile işlerliği ve vatandaşları tarafından benimsenmesi, korunması gibi temel konular saldırgan kimliği ve cenaze törenindeki tepkilerden öteye geçememiştir. Aynı şekilde kutsal din duygularının devletin yapılanmasında ya da siyaset kurumunun işleyişlerinde belirleyici olamayacağı, demokratik-laik devletin kurum ve kuralları ile işlerliği, saldırının nedeni, cenaze törenindeki protestolar ve ilgili kişilerin açıklamaları ile sınırlı kalmıştır.

Danıştay saldırısı, bütün yönleri ile bir toplumsal bütünleşme sorunu olarak da karşımıza çıkmaktadır.

Claude Jean Bertrant (2004, 18) medyanın işlevlerinden birisini de sosyal iletişimi sağlamak olarak belirtmiştir. Sosyal iletişimi sağlama, konsensüse tartışma yoluyla erişilen demokratik toplumlarda medyasız barışçıl bir birliklilik mümkün olmayacağı için asgari düzeyde de olsa bir görüş birliği sağlanmalıdır. Çünkü bu bağlamdaki tartışmaların önemli bir kısmı medyada gerçekleşmektedir.

Daha açık olarak medyanın bütünleştirme işlevi toplumdaki bireyler, gruplar arasındaki ilişkileri geliştirip onların toplumlarını olduğu kadar birbirlerini de tanıması, anlamasına fırsat sağlamalıdır (Yüksel, 2001;8).

İncelenen gazetelerde toplumsal bütünleşme, farklı toplumsal grupların kendi içlerindeki bütünleşme olarak ortaya konmuştur. Örneğin cenaze töreni iki farklı bakış açısıyla, aynı olay üzerinden toplumsal bütünleşme ve toplumsal çözülme olarak okurlara sunulmuştur. Gazete okur kitlelerinin gazetelerine destek ziyaretleri (Cumhuriyet, Anadolu’da Vakit) toplumsal bütünleşme görünümünü olarak da ortaya konmuştur. Oysa incelenen bütün gazetelerde katilin kimliği ile ilgili ayrıntılarda, olayla ilişkili olduğu belirtilen örgüt veya gruplarla ya da cenaze törenindeki toplumsal kesimlerle ilgili kategorileştirmeler, sosyolojik olarak bir toplumsal grubu ya da kategoriyi ifade etmekten uzak kavramlardır. Bütün gazetelerde, toplumda somut karşılığının sınırları belli olmayan, nesnel bir gerçekliği ifade etmeyen genel kategoriler kullanılmıştır. Bu kullanım söylemle ilgili olmakla birlikte, gazetelerin yayın politikaları doğrultusunda, suçlamaya ya da aklamaya çalıştıkları toplumsal kesimleri ifade etmede belirsizliklere neden olmaktadır. “Ulusalçı”, “Milliyetçi”, “Atatürkçü”, “Solcu”, “Ülkücü” “Dinci”, “Radikal”, “İslamcı” “Aydın” toplumsal kategorileştirmeleri, en azından bu olayla ilişkili olarak, toplumsal gerçekle örtüşen bir anlam ifade etmemektedir.

Danıştay saldırısı örnek olayında özelde bu çalışma kapsamında ele alınan gazeteler, genelde Türk medyası objektif bir tutum sergilememiştir. Olayı kamuoyuna bütün yönleriyle sunmak yerine, kendi yayın politikaları doğrultusunda toplumu yönlendirmeye çalışmışlardır. Doğruluk değerlerinin test edilmesi imkânı olmayan aynı olayın ele alınış şekilleri, karşılaştırmalı bir çözümleme, bir gazetenin diğerine göre yalan haber yaptığını ya da örneğin yalan bir beyana alet olduğunu ortaya çıkarmaktadır.

Medyanın toplumu aydınlatma temel işlevi, genel olarak diğer bütün toplumsal olaylarda olduğu gibi bu olayda da ters işlev görerek olayın bütün

yönleriyle ele alınmasının yerine daha yüzeysel konuların ön plana çıkarılmasına ve üzerinde ciddiyle durulması gereken daha hayati konuların göz ardı edilmesine neden olmuştur.

Yukarıda değinilen içerikle ilgili sorunların yanında medyanın nefreti ve düşmanlığı körükleyici üslubu bu olayda daha belirgin ortaya çıkmıştır. Bu noktada incelen gazetelerin her birinin yayın politikalarının beslendiği iktidara yakınlık, dini bir cemaatin bülteni olma, bir holding bünyesinde egemen ekonomik zümrelerin temsilcisi olma ya da ideolojik bir zümrenin sözcüsü olma gibi özellikler ön plana çıkmaktadır. Bu ise Türk toplumunu bir bütün olarak temsil edebilecek ulusal bir medyanın varlığından söz etmenin mümkün olmadığını göstermektedir.

Bu olay bağlamında Türk medyasının toplumsal sorumluluklarını bilerek, yasaların kendisi için belirlediği özgürlük, görev ve sorumlulukların farkında olarak ve medya ile ilgili temel evrensel etik değerleri özümseyip uygulayarak bir öz eleştiri yapması gerekmektedir.

Kaynakça:

- Akşam Gazetesi; 18-19-20-21 Mayıs 2006.
Anadolu'da Vakit Gazetesi; 18-19-20-21 Mayıs 2006.
Arslanoğlu, İ (2000) Genel Sosyoloji Ders Notları, Ankara.
Bertrand, C. (2004) Medya Etiği, Ankara: BYEGM Yay.
Bila, F. (1996) "Medyanın İşlevi", Yeni Türkiye, s.11.
Birkök, C. (1998) Sosyolojik Düşünme ve Metodoloji, İstanbul.
Bostancı, N. (1998) Siyaset, Medya ve Ötesi, İstanbul: Vadi Yayınları.
Cereci, S. (2003) Medya Etiği,, İstanbul: Metropolis Yayınları.
Cole, S. Sosyolojik Düşünme Yöntemi, İstanbul: Vadi Yayınları.
Cumhuriyet Gazetesi; 18-19-20-21 Mayıs 2006.
Çaplı, B. (2002) Medya ve Etik, Ankara: İmge Yayınevi.
Güz, N. (1996) "Türk Basınında Gündem Oluşturma", Yeni Türkiye, s.11.
Hürriyet Gazetesi; 18-19-20-21 Mayıs 2006.
Kızılçelik, S. (1994) Sosyoloji Teorileri, Konya: Emre Kitapevi.
Milliyet Gazetesi; 18-19-20-21 Mayıs 2006.
Yeniçağ Gazetesi; 18-19-20-21 Mayıs 2006.
Yeni Şafak Gazetesi; 18-19-20-21 Mayıs 2006.
Yüksel, E.(2001) Medyanın Gündem Belirleme Gücü, Konya: Çizgi Kitapevi.
Zaman Gazetesi; 18-19-20-21 Mayıs 2006.

V. POSTER BİLDİRİLER

**GEBELER, SAĞLIK ÇALIŞANLARI, 5. AIDS KONGRESİ
KATILIMCILARI VE ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN PRENATAL
HIV TESTİNE İLİŞKİN TERCİHLERİ**

Nermin ERSOY

Kocaeli Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik Ana Bilim Dalı

Ashıhan AKPINAR

Kocaeli Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik Ana Bilim Dalı

Sedat BAĞDAÇIÇEK

Haydarpaşa Numune Hastanesi Psikiyatri Kliniği

Tolga GÜVEN

Marmara Üniversitesi, Tıp Tarihi ve Etik Ana Bilim Dalı

Necla AKTAN

Kocaeli Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik Ana Bilim Dalı

Özet:

Amaç: Ülkemizde ilgili grupların prenatal HIV tarama testleri ve pozitif test sonucunu açıklama yöntemleri konusundaki tutumları hakkında bilgi edinmektir.

Gereç ve yöntemler: Kocaeli ve İstanbul'da gebeler, sağlık çalışanları, 5. AIDS Kongresi katılımcıları ve üniversite öğrencileriyle anket yapılmıştır.

Bulgular: Çoğunluğu 20'li yaşlarında olan toplam 941 katılımcının %93,4'ü gebelere HIV testinin yapılmasını tercih etmiştir. Yöntem tercihlerinde kongre üyeleri ile tıp ve diş hekimliği öğrencilerinin en büyük çoğunluğu testin gönüllü olanlara yapılmasını, sağlık çalışanları ve hemşirelik öğrencilerinin büyük çoğunluğu ise rutin ya da zorunlu olmasını tercih etmekteydi. Eşe açıklama konusunda tüm grupların en büyük çoğunluğunun tercihi açıklamayı doktoruyla beraber gebenin kendisinin yapmasıydı.

Sonuç ve öneriler: Sağlık çalışanları ve hemşirelik okulu öğrencilerinin çoğunun testin rutin ya da zorunlu olmasını tercih etmesi ülkemizde lisans eğitimi ve meslek içi eğitim programlarıyla bugünün ve geleceğin sağlık çalışanlarını duyarlı kılanın gereğini ortaya koymaktadır. Test öncesi ve sonrası danışmanlık hizmetleri uygulamaya konmalı ve geç kalınmadan hastanın aydınlatılmış onamının elde edilmesi, gönüllülüğünün sağlanması ve mahremiyetinin korunması konusundaki etik kuralları gözetilen ulusal politikalar oluşturulmalıdır.

Anahtar sözcükler: Tıp etiği, klinik etik, AIDS/HIV, prenatal HIV testleri, gönüllü prenatal HIV testi, prenatal HIV testlerine yönelik tutumlar

Abstract

Objective: To assess the concerned groups' attitudes and preferences toward prenatal human immunodeficiency virus (HIV) testing and disclosure of positive test result.

Material and Methods: A self-administered questionnaire was applied to pregnant women, prenatal health care practitioners, participants of 5th AIDS Congress and university students in Kocaeli and İstanbul.

Results: Ninety three per cent of 941 participants whose majority were 20-29 year old preferred that prenatal HIV testing should be conducted to pregnant women. While majority of students from faculty of medicine and faculty of

dentistry were preferred voluntary testing, health care practitioners and nursing students preferred mandatory or routine testing. Majority of all groups preferred that disclosure to the partner should be done by pregnant women accompanying their physician

Conclusion and Recommendations: *It is worrying that majority of health care practitioners and nursing students preferred mandatory or routine prenatal HIV testing. Hence for health care practitioners education and training programmes and pre- and post-counselling services must be carried out and national policies protecting ethical issues like informed consent, voluntaries and privacy must be composed quickly.*

Keywords: medical ethics, clinical ethics, AIDS/HIV, prenatal HIV testing, opt-in prenatal HIV testing, attitudes towards prenatal HIV testing

GİRİŞ

Human Immunodeficiency Virus (HIV)'un anneden çocuğa bulaşmasının önlenmesinde erken antiretroviral tedaviye başlamanın ve anne sütü ile beslemenin kesilmesinin yararlarının belirlenmesi üzerine HIV tarama testi prenatal tanı testlerinin rutin bir parçası olarak görülmeye başlanmıştır. Bu tarama testleri sayesinde HIV pozitif olan kadınların belirlenebileceği, onların en iyi tıbbi ve psiko-sosyal yardım almasına olanak tanınabileceği, hastalığın anneden – bebeğe ve cinsel eşe bulaş riskini azaltılacağı, dolayısıyla gelecek kuşakların esenliğinin korunabileceği iddia edilmektedir (ALP Resource Center 1997; Lo 2000).

Ancak HIV testini rutin prenatal testler kapsamına alan politikalar ciddi etik endişeler yaratmaktadır. Birleşmiş Milletler HIV/AIDS Ortak Programı (UNAIDS) 2002 yılı Türkiye Araştırma Raporu'nda bu endişeler şöyle açıklanmaktadır: Türkiye'de HIV pozitif bireyler ve risk grupları için sosyal destek programları mevcut olmadığından tarama testleri insan hakları ihlallerine neden olabilmektedir. Risk gruplarına ek olarak, ameliyat olacaklar, hamile kadınlar, kan testi yaptıran hastalar, evlilik başvurusunda bulunanlar gibi çeşitli gruplar da son yıllarda sero-sürveyans sistemine dahil edilmişlerdir. Sınırlı kaynaklara ve ortaya çıkan etik sorunlara bağlı olarak, tarama programlarına eklenen yeni gruplar daha ileri boyutta sorunlara yol açacak gibi görünmektedir. Bununla birlikte HIV antikor testi için başvuran bireylere test öncesi ve sonrası danışmanlık hizmetleri planlanmamıştır. Danışmanlık için yardımcı olabilecek eğitimli personel sayısı da oldukça sınırlıdır. Test ücretleri makul olmakla birlikte tedavi ücretleri yüksektir. Antiretroviral tedavi dünya standartlarına uygun olarak yapılabilmekte ve prensip olarak herkes için antiretroviral tedavi devlet tarafından sağlanmaktadır. Bununla birlikte sosyal güvenlik ve sağlık kurumları arasında çıkan bürokratik sorunlara bağlı olarak, tedavi yarıda kesilebilmektedir (UNAIDS 2002).

Ameliyat olacak hastalara olduğu gibi gebelere de aydınlatılmış onamları elde edilmeden test yaptırılması ve test sonuçları hakkında bilgi verilmemesi çağdaş tıp etiğinin temel ilkelerinden olan *özerklik - bireye saygı ilkesinin* ihlal edildiğini göstermektedir. Üçüncü kişilerin ve gelecek kuşakların esenliği gereğiyle tüm gebelere rutin olarak HIV tarama testi yapılması *adalet ilkesi* gerekleriyle de çelişebilmektedir (Ersoy 2003, s. 528). Oysa tıbbi kaynakların nafil kullanılmasına yol açabilen HIV tarama testlerinin ülkelerin HIV/AIDS prevalansına ve risk oranına göre belirlenmesi önerilmektedir. Çünkü ülkemizde olduğu gibi enfekte anne sayısının ve HIV pozitif doğan bebek sayısının az olduğu ülkelerde - 1 Ekim 1985 – 30 Haziran 2003 tarihleri arasına ait resmi kayıtlara göre ülkemizde 1097'si erkek, 503'ü kadın olmak üzere toplam 1600 AIDS vaka ve taşıyıcısının bulunmaktadır ve

enfekte anne bebeği sayısı ise 23'dür (TC. Sağlık Bakanlığı 2003)- tüm gebeler HIV testi yaptırmanın getirebileceği ekonomik, sosyal ve psikolojik yük, elde edilebilecek toplumsal ve bireysel yararı tehdit etmektedir. Özellikle ülkemizde test danışmanlığı ve destek programlarının yetersizliği hesaba katıldığında; gebe kadınların damgalanma, eği ve/veya ailesi tarafından terk edilme, doğum yapacak bir hastane bulamama, çocuğundan koparıma, hatta çocuğunu göndereceği bir okul bulamama gibi uğrayabileceği ciddi sosyal ve psikolojik zararlar mutlaka tartılmalı ve mevcut test uygulamaları gözden geçirilmelidir.

Görüldüğü gibi tüm gebe kadınlara rutin olarak HIV tarama testi uygulanması ile elde edilmek istenen yarar ile gebe kadının ve bebeğin görebileceği zararlar arasında ciddi fark bulunmaktadır. Bu nedenle gelecek kuşakların esenliği adına bireye zarar verilmesi etik açıdan savunulamamaktadır. Kötü davranmama ve zarar vermeme ilkelerinin göz ardı edilmesine neden olabilen bu uygulamalar hekimin kötü davranmama ve zarar vermeme ödeviyle çelişmektedir (Ersoy 2003, s. 506-509).

Bu çerçevede etik ilke ve ödevlerle olduğu gibi HIV tarama testine ilişkin düzenlemeler (TC. Sağlık Bakanlığı 2002) ve Hasta Hakları Yönetmeliği (1998) ile de örtüşmeyen rutin prenatal HIV testi uygulamalarının, gebe kadınlar, prenatal ve antenatal bakımda görevli hekim, hemşire ve ebeler, AIDS kongresi katılımcıları ile riskli meslek gruplarının adayları olan tıp, diş hekimliği, hemşirelik ve turizm okulu öğrencilerinin tercihleri hakkında bilgi edinmeyi, çalışma sonuçları aracılığıyla prenatal HIV testine ilişkin politikaların biçimlendirilmesine katkı sunmayı amaçladık.

ARAÇ VE YÖNTEM

Çalışma, 1 Kasım 2001 – Ocak 2004 tarihleri arasında Kocaeli ve İstanbul'da gebeler, prenatal ve antenatal bakımda görevli sağlık çalışanları, 5. AIDS Kongresi katılımcıları ve üniversite öğrencileriyle yapılmıştır. Çalışmamızın yürütüldüğü gruplarından biri olan gebeler Kocaeli'nin doğurma hızı en yüksek beş bölgesinde yer alan sağlık ocaklarında kayıtlı gebe kadınlarıdır. Çalışmamıza sağlık ocağına rutin gebelik kontrolleri için gelmiş ve muayenesi tamamlamış olan sağlıklı gebeler katılmıştır (Akpınar ve Ersoy 2005). Sağlık çalışanları, gebelerin kayıtlı bulunduğu sağlık ocaklarının hekim, hemşire ve ebeleri ile Kocaeli'de doğum yapılan hastanelerin kadın-doğum kliniklerinde çalışan hekim, hemşire ve ebelerdir (Ersoy ve Akpınar 2006). Kongre katılımcıları, 11-14 Kasım 2001 tarihinde İstanbul'da yapılmış olan 5. Türkiye AIDS Kongresi üyeleri idi. Öğrencilerin ise çoğu Kocaeli Üniversitesi'nin ilgili okullarının öğrencileri idi. Sadece diş hekimliği öğrencileri Yeditepe Üniversitesi öğrencileri idi (Ersoy ve ark. 2003).

Kocaeli Üniversitesi Tıp Fakültesi Araştırma Etik Kurulu tarafından onaylanmış (*Onay tarihi: 29.03.2002; karar no: AEK186/15; proje no:14*) olan çalışma için her bir grubun üyesine çalışma hakkında bilgi verilmiş, çalışmaya katılmayı kabul edenlere sosyo-demografik özellikler ve prenatal HIV testine ilişkin tercihlerden oluşan çalışma formu sunulmuştur. İsimsiz olan formu doldurması için yalnız bırakılmış olan katılımcılara formu tamamladıktan sonra belirlenen kutuya atmaları söylenmiştir.

SONUÇLAR

Katılımcıların Demografik Özellikleri:

Toplam 941 katılımcıyla yürütölen çalışmamızda grupların özellikleri şöyledir: *Gebeler (n=494)*: Yaş ortalamaları 26,45 olup, en genç gebe 16, en yaşlısı ise 44 yaşındaydı ve çoğunluğu (%77,7) 30 yaş ve altı yaş grubundaydı. Gebelerin %4,7'si hiç okula gitmemiş, yarısı da beş yıllık bir

eğitim görmüştü. Tamama yakını evli olan kadınların yarısından fazlası (%63,6) ilk gebeliğini sürdürmekteydi. Sağlık çalışanları (n=181): %19,3'ü hekim, %47,5'i ebe, %33,1'i de hemşire olan prenatal veya antenatal bakım vericilerinin %22,6'sı sağlık ocaklarının ana-çocuk sağlığı birimlerinde; %73,4'ü hastanelerin kadın-doğum birimlerinde çalışmaktaydı. Yaş ortalaması 32,6±8,2 olan sağlık çalışanlarının en genci 18, en büyüğü 57 yaşındaydı. Çoğu 28-37 yaş grubunda olan sağlık çalışanlarının çoğu evli (%73,5) ve çocuk sahibiydi (%66,7). Kongre katılımcıları (n=60): Yaş ortalaması 31,21 olup, %67'si erkekti. Çoğunluğu 20 – 29 yaş grubunda yer almaktaydı ve yarından fazlası (%55) sağlık çalışanıydı. Öğrenciler (n=266): %17,3 (46)'ü tıp, %19,2 (51)'si diş hekimliği, %11,2 (30)'si hemşirelik, %29,7 (79)'si turizm okulu öğrencisiydi. Yarından fazlası (%59,7) 21-25 yaş grubunda yer almaktaydı. Ayrıca tıp, diş hekimliği fakültesi ve hemşirelik okulu öğrencileri mikrobiyoloji eğitimi almıştı.

Prenatal HIV Testi Yapılması ve Açıklanması İle İlgili Tercihler:

Tüm gebelere HIV testi yapılmasına ilişkin tercihleri baktığımızda gebelerin ve sağlık çalışanlarının tamamı, turizm okulu (%91,1) ve hemşirelik (%90) öğrencilerinin tamamına yakını, tıp fakültesi (%78,3) öğrencilerinin önemli bir kısmı, diş hekimliği fakültesi öğrencileri (% 64,7) ve AIDS Kongresi katılımcılarının ise (%60) çoğu prenatal HIV testinin yapılmasını tercih etmekteydi (Tablo 1).

Tablo 1 – Katılımcıların Prenatal HIV Testine İlişkin Tercihleri

Prenatal HIV Testi:	Sağlık çalışanları	Gebeler	Kongre Üyeleri	Öğrenciler				Toplam
				Tıp	Diş Hekimliği	Hemşirelik	Turizm	
N=941	n	n	n	n	n	n	n	n
	(%)	(%)	(%)	(%)	(%)	(%)	(%)	(%)
Yapılmalı	181 (100,0)	494 (100,0)	36 (60,0)	36 (78,3)	33 (64,7)	27 (90,0)	72 (91,1)	979 (93,4)
Yapılmamalı	-	-	24 (40,0)	10 (21,7)	18 (35,3)	3 (10,0)	7 (8,9)	62 (6,6)
Toplam	181 (19,2)	494 (52,5)	60 (6,4)	46 (4,9)	51 (5,4)	30 (3,2)	79 (8,4)	941 (100,0)

Grupların tamamı gebelere HIV testi yapılmasından yana olmakla beraber prenatal HIV testi yöntemine ilişkin tercihlerinde önemli farklılıklar olduğu gözlenmiştir. Örneğin: Gebe kadınların yarıya yakını (%43,9) test hakkında bilgilendirilme yapıldıktan sonra testin her gebeye zorunlu olarak yapılmasını tercih ederken, benzer oranda (%45,3) sağlık çalışanı HIV tarama testinin prenatal testlerin bir parçası olup rutin olarak yapılmasını; diğer çoğunluğu (%38,7) da gebe kadınların çoğu gibi gebenin test hakkında bilgilendirilmesinden sonra zorunlu olarak yapılmasını tercih etmekteydi.

Bu sonuçlara göre prenatal veya antenatal bakım ve tedavide görevli olan devlet memuru sağlık çalışanlarının %84'ü tüm gebe kadınlara rutin ya da zorunlu HIV tarama testi yapılmasından yana bir tercih kullanmaktaydı. Benzer şekilde tercih bildiren diğer grup Hemşirelik Yüksekokulu öğrencileridir. Diş Hekimliği Fakültesi, Turizm Yüksekokulu ve Tıp Fakültesi öğrencilerinin (sırasıyla %64,7,%58,2,%52,2) ve 5. AIDS Kongresi katılımcılarının (%63,3) çoğu yalnızca gönüllü olan gebelere HIV tarama testi yapılmasını tercih etmekteyken hemşirelik öğrencilerinin çoğu (%60) testin rutin veya zorunlu olarak yapılmasını tercih etmiştir. Testin yüksek risk grubunda olan gebelere yapılmasını tercih edenlerin çoğunu (%21,1) da gebe

kadınlar oluşturmaktaydı (Tablo 2). Grupların bu yöntemlere ilişkin tercihlerinde hastalık ve test bilgisinin etkili olduğu da gözlenmiştir (Akpınar ve Ersoy 2005, Ersoy ve ark. 2003, Ersoy ve Akpınar 2006).

Tablo 2 – Katılımcıların Prenatal HIV Test Yöntemi Tercihleri

Prenatal HIV Testi gebelere..... olarak yapılmalı:	Sağlık çalışanları	Gebeler	Kongre Üyeleri	Öğrenciler				Toplam
				Tıp	Diş Hekimliği	Hemşirelik	Turizm	
N=941	n (%)	n (%)	n (%)	n (%)	n (%)	n (%)	n (%)	n (%)
<i>Rutin</i>	82 (45,3)	-	10 (16,7)	14 (30,4)	13 (25,5)	7 (23,3)	25 (31,6)	151 (16,0)
<i>Bilgilendirildikten sonra zorunlu Gönüllü</i>	70 (38,7)	217 (43,9)	12 (20,0)	8 (17,4)	5 (9,8)	11 (36,7)	8 (10,2)	331 (35,2)
<i>Yüksek risk grubunda ise Fikrim yok</i>	12 (6,6)	118 (23,9)	38 (63,3)	24 (52,2)	33 (64,7)	12 (40,0)	46 (58,2)	283 (30,1)
	17 (9,4)	104 (21,1)	-	-	-	-	-	121 (12,9)
	-	55 (10,1)	-	-	-	-	-	55 (5,8)
Toplam	181 (19,2)	494 (52,5)	60 (6,4)	46 (4,9)	51 (5,4)	30 (3,2)	79 (8,4)	941 (100,0)

Test sonuçlarının açıklanması da etik açıdan oldukça önemli bir konudur. Çünkü pek çok bulaşıcı hastalığın bildirimi zorunludur ve toplumun yararı adına bireyin mahremiyetinin bozulmasının etik açıdan haklı çıkartılabileceği durumlar vardır. Örneğin bireyin damgalanmasına yol açabilecek test sonuçlarının bulaşma riski altında olan üçüncü kişilerin sağlığını korumak adına ilgili taraflara açıklanması tıbbi gizlilik ilkesiyle çelişmektedir. Ancak hekimin üçüncü kişilerin ve toplumun sağlığını koruma ödeviyle bu bildirim haklı çıkartılabilmektedir. Bununla birlikte, hekimden beklenen, bilgiyi sadece yüksek bulaşma riski taşıyan taraflara vermesi ve onların tanı yöntemlerine başvurmasını sağlamasıdır. Ülkelerin sağlık kaynaklarının planlanmasına, ulusal sağlık politikaları oluşturulmasına önemli katkı sağlayan hastalık istatistikleri için ise hastanın açık kimlik bilgilerine yer vermeden kodlama yöntemiyle bildirimde bulunması gerekmektedir (Ersoy 2003, s. 518–20).

Bireyin mahremiyetinin zedelenmesine yol açan HIV test sonuçlarının açıklanmasında etik açıdan arzu edilen açıklamayı cinsel eşe kişinin kendi başına veya doktoruyla beraber yapmasıdır (Ersoy 2003, s. 522). Bu çerçevede katılımcılarımızın pozitif test sonuçlarının açıklanmasına ilişkin tercihlerine baktığımızda; açıklamayı cinsel eşe kişinin kendisinin yapması en yüksek oranda (%33,3) kongre üyeleri tarafından tercih edilmektedir. Tüm grupların en büyük çoğunluğu ise eşe açıklamayı kişinin doktoruyla beraber yapmasını tercih etmiştir. Özellikle bugünün ve geleceğin sağlık çalışanları tarafından tercih edilen bu sonuçlar etik açıdan oldukça memnuniyet vericidir. Ancak sağlık çalışanlarının küçük de olsa bir kısmının (%16,6) eşe açıklamayı yasal yetkililere bırakmayı tercih etmesi hasta hekim ilişkisinin zedeleneyeceği konusunda etik endişe yaratmaktadır. Hastayı sonuçlardan haberdar etme ödevinin yasal yetkililere devredilmesi, hekimin hastayı hastalık hakkında olduğu kadar test sonuçları hakkında bilgilendirmesini gerektiren hastayı aydınlatma ödevini yerine getirmemesine, dolayısıyla tedavi etme ödevini gerçekleştirilmesine neden olacaktır (Ersoy 2003, s. 523).

Tablo 3 – Test Sonuçlarının Üçüncü Kişiyeye Açıklanması İle İlgili Tercihleri

HIV (+) test sonucunu eşe;	Sağlık çalışanları	Gebeler	Kongre Üyeleri	Öğrenciler				Toplam
				Tıp	Diş Hekimliği	Hemşirelik	Turizm	
N=941	n (%)	n (%)	n (%)	n (%)	n (%)	n (%)	n (%)	n (%)
Kişinin kendisi açıklama değildir	10 (5,5)	108 (21,8)	20 (33,3)	6 (13,0)	9 (17,6)	1 (3,3)	13 (16,5)	167 (17,7)
Kişi, doktoruyla birlikte açıklama değildir	119 (65,7)	202 (40,9)	38 (63,4)	26 (56,5)	36 (70,6)	24 (80,0)	45 (57,0)	490 (52,1)
Sadece doktor açıklama değildir	13 (7,2)	112 (22,7)	2 (3,3)	14 (30,5)	6 (11,8)	5 (16,7)	21 (26,5)	173 (18,4)
Açıklamaya gerek yoktur	-	38 (7,7)	-	-	-	-	-	38 (4,0)
Yasal yetkililer açıklama değildir	30 (16,6)	-	-	-	-	-	-	30 (3,2)
Fikrim yok	9 (5,0)	34 (6,9)	-	-	-	-	-	43 (4,6)
Toplam	181 (19,2)	494 (52,5)	60 (6,4)	46 (4,9)	51 (5,4)	30 (3,2)	79 (8,4)	941 (100,0)

ÖNERİLER

Ülkemizde rutin prenatal HIV testi uygulamasının yaygınlaşmasıyla beraber ortaya çıkan etik endişeleri giderebilecek ulusal politikaların oluşumuna katkı sunmak amacıyla gerçekleştirdiğimiz çalışma sonuçlarına göre: Kongre üyeleri ve üniversite öğrencilerinin önemli kısmının; gebeler ve sağlık çalışanlarının tamamının prenatal HIV testinin yapılmasını tercih ettiği gözlenmiştir. Erken dönemde antiretroviral tedaviye başlanması ve anne sütünün kesilmesinin HIV'in anneden bebeğe geçiş oranını başarılı şekilde azaltması (ALP Resource Center 1997; Lo 2000) katılımcılarımızın tercihiyle uyumlu olarak prenatal HIV testi uygulamalarına gerekçe oluşturmaktadır.

Prenatal HIV testlerinin tartışılmayacak başarıyla yanında etik açıdan tartışılan ve endişelere neden olan, bu testlerin hangi yöntemle uygulanacağıdır. Prenatal HIV testi uygulamalarında etik açıdan arzu edilen bireyin kendi hakkında karar verme hakkını kullanmasını güvence altına alan test öncesi danışmanlık verilmesinin ardından testin gönüllü olan gebelere uygulanması, test uygulamalarında çağdaş tıp etiğinin özerklik, yararlılık, zarar vermeme ve adalet ilkelerinin yüklediği ödevlerin göz ardı edilmemesidir (Ersoy 2003, s. 507-9). Çalışma sonuçlarımız değerlendirildiğinde sağlık çalışanları ve hemşirelik okulu öğrencilerinin çoğunun testin rutin ya da zorunlu olmasını tercih etmesi -özellikle bu grupların mikrobiyoloji eğitimi aldığı hesaba katıldığında- kaygı yaratmaktadır. Çünkü bugünün ve geleceğin sağlık çalışanları olan bu gruplar AIDS hastalığı ve prenatal HIV testleri konusunda gebeleri bilinçlendirmesi ve özerkliklerini yükseltmesi beklenen prenatal/antenatal bakım vericilerdir. Sağlık çalışanı olmayan diğer katılımcıların çoğunun etik açıdan istenen şekilde testin gönüllü olanlara yapılmasını tercih etmesi memnuniyet vericidir.

Testlerin nasıl uygulanacağına ilişkin yöntem tartışmalarının yanında etik açıdan tartışılan bir diğer konu test sonuçlarının nasıl açıklanacağıdır. Bu konuda arzu edilen hastanın mahremiyetinin korunmasına özen göstererek üçüncü kişilerin sağlıklarını korumaktır. Bu nedenle eşe açıklamayı, gebe kendi başına ya da doktoruyla beraber yapmalıdır. Bu açıdan çalışma

sonuçlarımız -sağlık çalışanlarının küçük bir oranının eşe açıklamayı yasal yetkililere bırakması dışında- oldukça sevindiricidir. Çünkü ilgili grupların en büyük çoğunluğu eşe açıklamayı gebenin tek başına veya doktoruyla beraber yapmasını tercih etmiştir.

Bireyin gönüllülüğünü yok sayan rutin ve/veya zorunlu HIV testinin sağlık çalışanlarının çoğu, geleceğin sağlık çalışanlarının da yarıya yakını tarafından tercih edilmesi ve sağlık çalışanlarının küçük de olsa bir kısmını eşe açıklamayı yasal yetkililere bırakması ciddi etik endişelere neden olmaktadır. UNAIDS raporunda da bildirildiği gibi ülkemizde rutin prenatal HIV testi uygulamaların yaygınlaşması nedeniyle ortaya çıkan hasta hakları ihlallerini önlemesi beklenen sağlık çalışanlarının bu durumu devam ettirecek görünmesi kaygıları artırmaktadır. Bireyin gönüllülüğünü koruyan türde tercihler ile hastalık ve test bilgisi arasında anlamlı ilişkinin bulunması nedeniyle bugünün ve geleceğin sağlık çalışanları için olduğu kadar diğer riskli meslek üyelerinin AIDS /HIV testi ve hasta hakları konusunda bilgilendirilmesi hedeflenmelidir. Lisans eğitimi ve meslek içi eğitim programlarıyla gerçekleştirilebilecek bu hedefe HIV testinin yapılması ve test sonuçlarının açıklanmasına ilişkin ulusal politikaların oluşturulması ile daha kolay ulaşılabilecektir.

Kaynakça:

- Akpınar, A; Ersoy, N. (2005) “Kocaeli’de gebe kadınların prenatal HIV testine ilişkin bilgi, tutum ve tercihleri”, Türkiye Klinikleri Jinekoloji&Obstetrik, sayı: 15, s. 187–199.
- ALP Resource Center (1997) “Pregnancy and HIV Recommended Code of Best Practice Draft” Erişim: Ocak.2003:
<http://www.hri.ca/partners/alp/resource/preg.shtml>
- Ersoy, N; Akpınar, A. (2006) “Kocaeli’de sağlık çalışanlarının prenatal HIV testine ilişkin tercih ve tutumları”, Sendrom, sayı: 18, s. 70–78.
- Ersoy, N; Güven, T; Bağdaciçek, S; Aktan, N. (2003) “Tıp ve Dış Hekimliği Fakültesi, Hemşirelik ve Turizm Yüksek Okulu Öğrencilerinin HIV Testinin Yapılması ve Açıklanması ile İlgili Görüşleri” III. Tıp Etiği Kongresi, 24-28 Haziran 2003, Bursa.
- Ersoy, N. (2003) AIDS ve Etik, İçinde, Editörler: Erdemir, A; Öncel, Ö; Aksoy, Ş. Çağdaş Tıp Etiği, İstanbul: Nobel Tıp Kitapevleri, s. 506–540.
- Hasta Hakları Yönetmeliği (1998) Resmi Gazete, 1 Ağustos 1998 - Sayı: 23420.
- Lo, B; Wolf, L; Sengupta, S. (2000). “Ethical issues in early detection of HIV infection to reduce vertical transmission”, JAIDS, volume: 25, p. 136-143.
- TC. Sağlık Bakanlığı (2002) AIDS ve Cinsel Yolla Bulaşan Hastalıklar Kontrol Programı, Son Güncelleme: 11.08.2006, Erişim: 24.08.2006:
<http://www.saglik.gov.tr/default.asp?sayfa=birimler&sinifi=hizmet&cid=3&sid=58>
- TC. Sağlık Bakanlığı (2003) Olası Bulaşma Yoluna Göre AIDS Vaka ve Taşıyıcılarının Dağılımı, Türkiye, 01 Ekim 1985–30 Haziran 2003. Erişim: Şubat 2004:
http://www.saglik.gov.tr/extras/istatistikler/ger_bil_2003_1/25.htm
- Türkiye’de HIV/AIDS: 2002 yılı UNAIDS Araştırma Raporu. Erişim: Şubat 2004: <http://www.aids.hacettepe.edu.tr/turkiyede-HIV.htm>

GENETİK TESTLER: İNSANLIK İÇİN MUCİZE Mİ? TEHLİKE Mİ?

Dr. İnci HOT

İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi
Anabilim Dalı

Dr. Esin KARLIKAYA

İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi
Anabilim Dalı

Prof. Dr. Mebrure DEGER

İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi
Anabilim Dalı

Özet: Günümüzde gen teknolojileri ve biyoteknolojideki hızlı ilerlemelerin temel sağlık hizmetlerindeki en yaygın etkilerinden biri genetik hastalıkların tanısı için geliştirilen genetik testler olmuştur. Bireyin genetik bilgisini ortaya çıkarmak için genetik materyale uygulanan testler, genetik test kapsamına girmektedir. Bireydeki şüpheli bir kalıtsal hastalığın tanısını doğrulamak, toplum taraması yapmak, bireylerin kalıtsal hastalıklara yatkınlıklarını belirlemek, riskli hamileliklerde gelecek kuşakların hastalıklı geni taşıyıp taşımadıklarını araştırmak ve bireyin ilaca veya tedaviye cevap profilini ortaya çıkarmak amacıyla genetik test yapılır. Bu testlerin sonucunda elde edilen genetik veriler, yalnızca bireylerin hastalıklarla ilgili genetik statüleri hakkında bilgi içermemekte, ayrıca tüm aile bireylerini, sonraki kuşakları ve toplumu kapsadığı için diğer tıbbi verilere kıyasla daha hassas ele alınmalıdır. Genetik testlerin hastalıklara yatkınlığın saptanması, erken tanısı, önlenmesi ve uygun tedavinin seçimi konusunda sonsuz yararları bulunmasına karşın; genetik bilginin bilinçsizce ve yanlış amaçlarla kullanılması riski hukuki, psikolojik, sosyolojik ve etik sorunlara yol açabilir. Bu bağlamda, genetik testlerin belirli hukuksal kurallar kapsamında bireyin kişisel haklarına saygı gösterecek şekilde, belirlenmiş etik ilkeler ışığında uygulanmasının yanında hasta ve ailesine uzman kişilerce danışmanlık verilmesi de önem taşımaktadır.

Anahtar sözcükler: tıp etiği, genetik test, yararlar, riskler

Abstract: Today, the most important outcomes of accelerated developments in gene technologies and biotechnology have been the genetic tests developed for diagnosis of genetic diseases. The tests applied on the genetic materials to reveal the genetic data of person are within the definition of genetic tests. Genetic tests are carried out in order to verify a suspected hereditary disease, providing a community scan, finding the tendency of people to hereditary diseases, checking if the future generations carry disease carrying gene in case of risky pregnancies, revealing the medical or treatment response of a person.

The genetic data obtained in the end of these tests are not just for the genetic status of the persons in relation with diseases. They should also be taken into account more accurately than the medical data because they cover all family members, coming generations and the society itself. Although genetic tests do have limitless benefits from determining the tendency to diseases to their early diagnosis and prevention as well as selecting a suitable treatment, unknowingly or ill purpose use of genetic information might cause psychological, sociological and ethical problems. From that point of view, in addition to use of the genetic tests under certain legal rules, respecting the

rights of persons under the light of ethical provisions, the patient and his/her family should be provided with professional consultancy.

Keywords: genetic tests, ethics, benefits, risks

GİRİŞ

Günümüzde gen teknolojileri ve biyoteknolojideki hızlı ilerlemelerin temel sağlık hizmetlerindeki en yaygın etkilerinden biri genetik hastalıkların tanısı için geliştirilen genetik testler olmuştur. Yeni geliştirilen bu teknolojilerle genetik hastalıkların tanısı her geçen gün daha hızlı ve güvenilir yapılmakta; bazı genetik hastalıklardaki mutasyonların hastalık ortaya çıkmadan yıllar önce saptanması mümkün olmaktadır (6).

Genetik testlerin hastalıklara yakınlığın saptanması, erken tanısı, önlenmesi ve uygun tedavinin seçimi konusunda sonsuz yararları bulunmaktadır. Bu çalışmada, genetik bilginin bilinçsizce ve yanlış amaçlarla kullanılmasının doğurabileceği hukuki, psikolojik, sosyolojik ve etik sorunlar; genetik testlerin belirli hukuksal kurallar kapsamında, bireyin kişisel haklarına saygı gösterecek şekilde, etik ilkeler ışığında uygulanması gerekliliği tartışılırken, hasta ve ailesine uzman kişilerce genetik ve etik danışmanlık verilmesinin önemi de ortaya konmaya çalışılacaktır.

Genetik Testler

Bireyin genetik bilgisini ortaya çıkarmak için genetik materyale uygulanan tüm testler, genetik test kapsamına girmektedir. Bireydeki şüpheli bir kalıtsal hastalığın tanısını doğrulamak, toplum taraması yapmak, bireylerin kalıtsal hastalıklara yakınlıklarını belirlemek, riskli hamileliklerde gelecek kuşakların hastalıklı geni taşıyıp taşımadıklarını araştırmak ve bireyin ilaca veya tedaviye cevap profilini ortaya çıkarmak amacıyla genetik test yapılır.

Genetik testler çeşitli gruplar altında değerlendirilebilir (16):

- **Postsemptomatik test**, kalıtsal bir hastalığın belirtilerini gösteren bir bireyde hastalığın tanısını doğrulamak amacı ile yapılan testtir.
- **Taşıyıcı testi**, ailesinde kalıtsal bir hastalık olan bireyin bu hastalık için taşıyıcı olup olmadığını gösteren test olup ailenin sağlıklı çocuk sahibi olma planlarına yardımcı olur.
- **Doğum öncesi (prenatal) test**, kalıtsal bir hastalık için aile öyküsü olan ailelerde fetusun normal gelişme göstereceği veya kalıtsal hastalıktan etkilenmiş olacağı bilgisini verir.
- **Presemptomatik test**, kalıtsal hastalık tanısı alan ailelerde, testin yapıldığı dönemde bu hastalığın semptomlarını taşımayan bireyin hastalıklı geni taşıyıp taşımadığını belirlemek için yapılan testtir.
- **“Susceptibility” (hastalıklara yakınlık) testi**, testin yapıldığı dönemde özgül bir hastalığın belirtilerini taşımayan bireydeki genetik varyasyonların ve bireyin içinde bulunduğu çevrenin birlikte etkisi ile (poligenik/multifaktoriyel) bu bireyin hastalığın belirtilerini ileride geliştirip geliştirmeyeceğini sorgulayan bir testtir.
- **Tarama testi**, hastalık semptomlarını göstermeyen ve aile hikâyesi olmayan kişilerin belirli bir hastalık için taranması veya hastalık taşıyıcılarının belirlenmesi için yapılan testtir.

Ayrıca, **genetik parmak izi testi (DNA profili)** de kimlik saptamak amacıyla uygulanan ve adalet tarafından kanıt olarak kullanılan testler arasında yer almaktadır (5). Bilimsel koşullara uygun olarak gerçekleştirildiği takdirde, yeryüzünde DNA profili aynı olan iki kişinin bulunması olanaksızdır (tek yumurta ikizleri hariç). Bu test için DNA profili elde etmek üzere olay yerinden,

mağdur ya da mağdurlardan ayrıca sanık ya da sanıklardan biyolojik örnekler alınır; bu örneklerden DNA ayrıştırılır, saflaştırılır; DNA molekülü üzerindeki bazı bölgeler binlerce kez çoğaltıldıktan sonra görünürleştirilir ve ortaya çıkan bantlar (barkodlar) bilgisayar aracılığı ile değerlendirilir (4).

Genetik Testlerin Yarattığı Ahlaki Sorunlar

Gen teknolojisinde yaşanan bu hızlı gelişme birçok etik, sosyal, hukuki tartışmaları da beraberinde getirmiştir.

Genetik hastalıklar kişinin kendisi yanında başkalarını da ilgilendirdiğinden, genetik testlerin uygulanması gizlilik, onur, bağımsız karar verme konularında ikilemler doğmasına yol açmaktadır. Kişinin kendisi hakkında olasılık taşıyan bilgileri öğrenip öğrenmemesi, üçüncü kişilerin bu bilgilere sahip olup olamayacağı gibi sorunlar ortaya çıkmakta ve hatta bu bilgilerin kişi aleyhine kullanılma olasılığı da söz konusu olabilmektedir.

Genetik testlerin sonucunda elde edilen genetik veriler, bireylerin hastalıklarla ilgili genetik statüleri hakkında bilgi içermelerinin yanında tüm aile bireylerini, sonraki kuşakları ve ait olduğu toplumu kapsadığı için diğer tıbbi verilere kıyasla daha hassas ele alınmalıdır (16).

Öyleyse, bu testlerin uygulanması için belli koşul ve durumların sınırları çizilmeli midir? Ya da, kamusal otorite tarafından belirlenen genetik risk gruplarına ya da haklarında mahkeme kararı verilmiş bireylere rızalarına bakılmaksızın test uygulanmalı mıdır? (5)

Genetik testlerle insanların hangi ırka mensup olduklarını anlamak mümkündür. Bu durum ırkçılığa dayalı ayrımcılığın yaşanmasına neden olabilir mi? Bilimsel amaçlarla planlanan genetik tarama testlerinin, kimi genetik bozuklukların bazı etnik gruplarda daha fazla görülmesi nedeniyle, toplum huzurunun bozulmasına neden olacak psiko-sosyal sonuçlar doğurması riski vardır (6). Bu açıdan yapılan tetkiklerin güvenliği ve sonuçların gizliliğinin sağlanarak, kişilerin ve toplumun aydınlatılması, bilinçlendirilmesi çok önemlidir (2).

Gizlilik temel prensip olmakla birlikte riskli akrabaların mevcut olduğu durumda hastalık korunabilir veya tedavi edilebilir ise veya erken tanımlama ile genetik risk azaltılabiliyorsa bu bilginin açıklanması söz konusu olabilir. Bilginin açıklanması ile sağlanacak yarar, bilginin açıklanmasının yol açacağı zarardan fazla ise bu bilginin yüksek riskli akrabalara açıklanması ahlaki bir ödev sayılabilir (16, 7).

Doğum öncesi tanı yöntemleri ile fetüsün, genetik hastalıklar yönünden incelenme olanağının doğmasıyla beraber, ağır genetik hastalıklı bir çocuğa bile bile sahip olmak, birçok aile için tercih edilmemekte; erken hamilelik dönemlerinde gebeliğin sonlandırılması yeğ tutulmaktadır. Bu gibi eğilimler fetüsün yaşam hakkı kavramını ahlaki açıdan gündeme getirmektedir. Bazı görüşlere göre, insan hayatı ister tüp içinde ister ana karnında olsun döllenme anından itibaren başlamış sayılır ve bu nedenle embriyoya bir insanın hak ettiği şekilde davranılmalıdır. Genetik testler sonucu hastalıklı bulunup öldürülen embriyolara karşı işlenen eylem, özellikle insanın kutsallığına karşı işlenmiş bir suç sayılmaktadır (9). Beraberinde, hiçbir zaman mazur görülemeyecek sebeplerden dolayı (örneğin cinsiyet tercihi veya çok hafif seyreden tedavisi mümkün olan rahatsızlıklar için) bu testlerin kullanılma ihtimalleri, bütün yasal düzenlemelerce engellenmesine rağmen, insanları tedirgin etmektedir. Öyle ki, genetik testlerin cinsiyet tercihinde kullanılması ise nüfus dengesini bozabileceği tehlikesinden bile söz edilmektedir. (10)

Genetik bilginin anlaşılabilir, geniş kapsamlı ve yeterli olması test yaptıran kişinin kendisi ve çocukları için en doğru kararı verebilmesi için gereklidir. Test uygulanacak kişi kararını bağımsız vermelidir. Test

uygulanmadan önce bir uzman tarafından testin faydaları ve olası riskler açısından bilgilendirme yapılmalıdır (11). Buna rağmen, genetik testin sonucunun hastaya bildirilip bildirilmeyeceği ya da hastayı ne kadar bilgilendirmek gerektiği konusu halen ikilemler doğurmaktadır. Genlerin çevreleri ve birbirleriyle olan etkileşimleri sonucunda etkilerini gösterdiği düşünüldüğünde, hasta geni taşımanın yalnızca hastalık için riski artırmasına karşın pek çok test sonucu kişinin kesin olarak bu hastalığa yakalanacağını göstermektedir (15). Bir kimseye gelecekte kansere yakalanma olasılığı olduğundan bahsetmek etik bir davranış olabilir mi? Bir yandan ileride gelişebilecek bir hastalığın erken tanısı ve önlemini alarak hastalığın yüksek maliyetinden korunma olanağı sağlanırken diğer yandan tedavisi olmayan bir hastalığın tanısının konulmasının yararı var mıdır? (7) Ya da kişileri taşıyıcı olarak damgalayarak geleceğe ilişkin planlarını etkilemenin ne derecede doğru olabileceği tartışılan konular arasındadır. Bir hastalık geni taşınması söz konusu olduğunda bulgular ortaya çıkmadan hasta tanısı konulması ne kadar haklı bulunur? 20 yaşındaki bir gence annesi ve dedesi gibi Huntington hastalığına yakalanacağını söylemek doğru olur mu? Bu durumdan kişinin yaşamı nasıl etkilenecektir? (12)

Hastalıklara yatkınlık taraması, gen tedavisinin çok pahalı olması nedeniyle bunların ancak zengin insanlar tarafından yararlanılabilen hizmetler haline gelme riski taşımaktadır. Ekonomik düzeyin düşük olduğu kesimlerde genetik hastalıkların artma olasılığı ile birlikte toplumsal eşitsizliğe de yol açabilecektir. Beraberinde bu genetik verilerin ekonomik kazanç kaynağı olma olasılığı da yüksektir. (7, 15)

Hızlı, ucuz ve güvenilir olarak yapılabilen genetik testler getirdikleri tıbbi yararların yanında, bu genetik bilgi nedeniyle bireylerin çok ciddi olarak damgalanma, ayrımcılığa maruz kalma yanında iş başvurusunda veya sigortalama işlemlerinde kötü sürprizlerle karşılaşma endişelerini de ortaya çıkarmaktadır. Muhtemel hastalık iski taşıyanların işe alınmaması olası işgücü kayıpları ve ekonomik zararların engellenmesi olanağı ile birlikte, işverenlerin testlerin sonucuna göre potansiyel hastaları işe almamaları ve işsizliğin artması, işkaynaklarından adil yararlanım ilkesinin çiğnenmesi gibi olumsuz sonuçlar da doğabilir. Kanser, diyabet, kalp hastalıkları gibi birçok hastalıkların genetik faktörlerden etkilendiğinden sigortalama işlemlerinde risk farklılıkları primlerin artmasına neden olabilir; beraberinde, müşteri seçiminde ayrımcılık yapabileceği riski her zaman için mevcuttur (6-7, 15) Örneğin A.B.D.'de 1970'li yıllarda sigorta şirketlerinin çoğu zencilerde Akdeniz Anemisi testini zorunlu olarak istiyor, yaptırmayanları ve test sonucu pozitif olanları sigortalamıyorlardı (5). Bugün A.B.D.'de hayat sigortası yapılırken genetik testlere izin verilmektedir. Ülkemizde ise genetik testler sigortacılık açısından pek bilinmemekte; hayat sigortasından çok sağlık sigortası açısından bu konunun önemsenmesi vurgulanmaktadır (13). Bu gibi olasılıklar nedeniyle kişiler genetik özelliklerinin işverenleri tarafından ya da ailesinde genetik hastalık bulunan kişiler bu durumun başkası tarafından bilinmesini istememektedirler.

Genetik laboratuvarlarında depolanan örneklere sahiplerinin rızası olmadan ulaşarak genetik inceleme yapılması olasılığı da göz ardı edilmemesi gereken bir diğer tehlikedir. Kişilerden doku ve kan alınırken hangi amaçla kullanılacağı ve kullanımdan sonra yok edileceğine ilişkin onam belgelerinin düzenlenip hastane ve tıp merkezlerinde kullanılması gerekir (6). Ancak, burada yeni bir ikilem karşımıza çıkmaktadır. Materyal veren kişinin sadece kendisi hakkında değil tüm soyağacı hakkında bilgi veriyor olması nedeniyle sadece kendisinin rıza vermiş olması yeterli midir? (17)

DNA parmak izi yöntemi adli tıp için önemli bir araç olup bütün toplumu genetik yapısının çıkartılarak suç işleme eğilimi olanların önceden saptanması ve bu kişisel bilgilerin devlet kontrolündeki bilgi bankalarında bulundurulması gerektiğine dair tehlikeli görüşler de ortaya atılmaktadır (6). Oysa ki, genetik kimlik, özel hayat ve aile hayatının korunması kapsamında değerlendirilmektedir. Avrupa İnsan Hakları Komisyonu 13.12.1979 tarihinde bir babalığın reddi davası kapsamında mahkeme kararı ile zorla kan tahlili yapılan kişinin şikayeti üzerine, şikayetçinin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi madde 8 ile korunan aile ve özel hayatın mahremiyetinin ihlal edildiğine karar vermiştir. (5)

Genetik Testlerin Uygulanması ve Genetik Bilginin Korunmasına İlişkin Ulusal ve Uluslararası Düzenlemeler

Genetik testler kapsamında belirli bazı etik kavramlara daha fazla özen gösterilmesi gerekmektedir. Bunlar arasında en temel ilke insan hak ve onuruna saygıdır. Bu temel ilkedен yola çıkarak genetik test kapsamında biyobankalama, test öncesi kişinin bilgilendirilmiş onam vermesi, genetik bilginin gizli tutulması, kişiye uygun genetik danışmanlık verilmesi gibi kavramlar için belirli çerçeve kuralların geliştirilmesi gerekli olmuştur. Bazı ülkelerde biyobankalama ve moleküler genetik testler için yasa ve yönetmelikler kapsamında diğerlerinde ise ilgili sivil toplum örgütlerince geliştirilmiş çerçeve kurallar mevcuttur (16).

Avrupa Konseyi İnsan Hakları ve Biyotıp Sözleşmesi (Kasım 1996) ile Birleşmiş Milletler İnsan Genomu ve İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (11.11.1997) ve UNESCO İnsan Genetik Verileri Uluslararası Bildirgesi (16.10.2003) bu amaçla hazırlanan önemli uluslararası belgelerdir. Bu bildireler hazırlanırken “eşitlik, adalet, dayanışma ve sorumluluk ilkeleri ve ayrıca insan kalıtsal (genetik) verilerinin toplanmasında, incelenmesinde, kullanım ve saklanmasında temel oluşturacak olan insan onuruna, haklarına ve temel özgürlüklerine saygı ile hem araştırma özgürlüğünün hem de mahremiyetin korunması” ilkeleri ön planda tutulmuştur (14).

Avrupa Konseyi’ne üye ülkelerde 4 Nisan 1997 tarihinde imzalanarak yürürlüğe giren Biyoloji ve Tıbbın Uygulanması Bakımından İnsan Hakları ve İnsan Haysiyetinin Korunması Sözleşmesi’nin 5. bölümü insan genomuna ayrılmıştır. Bu düzenleme, TBMM tarafından kanunlaştırılarak 9 Aralık 2003 tarihinden itibaren ülkemizde de yürürlüğe girmiştir. Bu sözleşme ve kanun ile “bir kimseye, genetik kalıtımı nedeniyle herhangi bir ayırmacılık uygulanması yasaklanmış; genetik hastalıkları teşhise yönelik veya kişinin bir hastalığa neden olan bir geni taşıdığını belirlemeye ya da genetik bir yatkınlığı veya bir hastalığa eğilimi ortaya çıkarmaya yönelik testlerin, sadece sağlık amaçlarıyla veya sağlık amaçlı bilimsel araştırma için ve uygun genetik danışmada bulunmak şartıyla yapılabileceği ve cinsiyetle ilgili ciddi bir kalıtsal hastalıktan kaçınma hali hariç, doğacak çocuğun cinsiyetini seçmek amacıyla tıbben destekli dölleme tekniklerinin kullanımından kaçınılacağı” açıkça ifade edilmiştir (1).

Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütünün (UNESCO) hazırladığı İnsan Genomu ve İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ise 1997 yılında kabul edilmiş olup 25 maddeden oluşan bu bildirede özellikle “deşifre edilecek insan genomu sonucu, insanın genetik yapısı ne olursa olsun herkesin saygı görmeye hakkı olduğu, hiç kimsenin genetik ayrımcılığa tabii tutulamayacağı, doğal halindeki insan genomunun ticari amaçlar için kullanılmaması gerektiği, araştırma amacıyla insanlardan alınan genetik verilerin, başka amaçla kullanılamayacağı ve yasalar uyarınca bu bilgilerin

gizli tutulması gerektiği, klonlama gibi insan onuruna aykırı üreme metotlarına izin verilmemesi gerektiği gibi temel konularda uyarılar ve önlemler dile getirilmiştir (16).

Bu belgenin devamı niteliğini taşıyan ve UNESCO Genel Konferansı'nın 16 Ekim 2003 tarihindeki 32. oturumunda oy birliğiyle kabul edilen Uluslararası İnsan Genetik Verileri Bildirgesi ile "genetik ayrımcılığın yasaklanması, verilerin gizliliği, bu verilerin toplanma, kullanım ve saklanmasıyla ilişkin prosedürlerin saydam ve etik kurallara uygun olması, genetik verilerin toplanması ve genoma ilişkin araştırma, tanı ve tedavilerin ancak kişinin özgür ve aydınlatılmış onamı ile mümkün olması, insan genomunun doğal durumunda parasal kazanç konusu yapılmaması, üremeye yönelik insan klonlanması gibi insan onuruna aykırı uygulamaların yasaklanması, genetik konusundaki araştırmalarda uluslararası dayanışma ve uluslararası işbirliği sağlanması, genetik verilerin kullanılmasından sağlanan faydalı sonuçların ulusal ve uluslararası alanda adil bölüşümü" gibi temel ilkeler ifade edilmektedir (14, 16).

Ülkemizde, UNESCO Türkiye Milli Komisyonu bünyesinde 2000 yılında kurulan Biyoetik İhtisas Komitesi genetik konusunda uluslararası uyumu sağlamak amacıyla genetik testler, genetik danışma ve biyobankalar ile ilgili çerçeve kurallar hazırlamıştır (16).

Genetik bilgilerle ilgili olarak geleceği belirleme hakkı kişilik haklarının konusudur. Türk hukukunda gen analizi yapılmasına olanak sağlayan düzenlemeler 5271 sayılı Ceza Muhakemeleri Usulleri Hakkında Kanun'un 75-76/1. maddeleri ile 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu'nun 284/III maddesi ve 1998 tarihli Genetik Hastalıkları Tanı Merkezi Yönetmeliği olarak sıralanabilir.

Yine de, yasal düzenlemelerin tümünde engellemesine rağmen, asla mazur görülemeyecek sebeplerden dolayı bu testlerin kullanıma ihtimallerinin her zaman bulunması, halen pek çok insanı tedirgin etmektedir (17).

Olumsuz Etkilerden Korunmak İçin Neler Yapılabilir?

Genetik testlere ilişkin olarak kişisel bilgilerin denetlenmesinin ve bilgilenme hakkının merkezinde özerklik bulunur. Özerkliğe saygı ve özel yaşamın korunması için genetik testin her basamağı için bazı noktalara özen gösterilmesi uygun olacaktır. Öncelikle genetik testler, bireyin doktoru tarafından talep edilmeli; uygulanacak en uygun teste karar verebilmek için gereken klinik ve biyokimyasal bulgular ile aile ağacı bilgileri doktor tarafından genetik testin yapılacağı laboratuvara iletilmelidir.

Bir kişinin kendi bilgisi ve onamı dışında teste tabi tutulması kesinlikle haklı bulunamaz. Test uygulanmadan önce birey, bir uzman tarafından uygulanacak test hakkında bilgilendirilmeli, genetik danışmanlık hizmeti almalı ve biyolojik örnek eldesinden önce, bilgilendirilmiş onam formunu imzalamalıdır (16).

Hastalar test öncesi ve sonrası farklı içeriklerle bilgilendirilmelidir: Testin güvenilirliği, nasıl uygulanacağı, nasıl değerlendirileceği, sonuçların nasıl saklanacağı konusunda test öncesi hasta bilgilendirilmelidir. Genetik testlerde kişinin bilme kadar bilmeme hakkı da vardır (17). Onam için verilecek bilgiyi hastanın istemediği durumlar da olabileceği ve bu karara saygı gösterilmesi gerektiği unutulmamalıdır.

Genetik test için verilen bilgilendirilmiş onam formu, çocuk ve yetkin olmayan bireyler için yakın akrabalarından veya yasal temsilcisinden yardım alarak doldurulmalı ve imzalanmalıdır. Bu form ulusal yasalara uygun olarak hazırlanmalı ve eğitim düzeyleri yetersiz olan erişkinlerin de

anlayacağı kadar yalın bir dille yazılmış olmalıdır. Bilgilendirilmiş onam formunda, genetik testin amacı, bireyin karşılaşacağı riskler, testin sağlayacağı yararlar açıklanmalı; bazı durumlarda genetik bilgiye ulaşmada tekniklerin yetersiz kalabileceği ve testin sonucuna ilişkin belirsizlikler ve hatalı sonuç verme ihtimalinin olabileceği belirtilmeli; test sonuçlarının gizli kalacağı bildirilmelidir. Test sonuçlarına sadece genetik testi yapan laboratuvar sorumlusunun, testi isteyen doktorun, bireyin temyiz kudretinden yoksun olduğu durumlarda bu kişilerin kanuni temsilcilerinin erişim hakkı olduğu açıklanmalıdır. (16)

Kişinin kendisi ile ilgili genetik testin sonucunu öğrenmeyi reddetme hakkı olduğu belirtilmelidir. Bu bilgilerin üçüncü şahıslara verilmeyeceği açıklanmalıdır. Örneklerin ne süre ile saklanacağı ve belli bir süre sonra biyolojik örneğin ve genetik verilerin kayıtlardan çıkartılmasının bireyin kendi rızasına bağlı olduğu bildirilmelidir. Genetik test tamamlandıktan sonra, biyolojik örneğin ve genetik bilginin ilerideki araştırmalar için kullanılıp kullanılmayacağı hakkında birey bilgilendirilmeli ve gerekli onay alınmalıdır. Bilgilendirilmiş onam formunda, bireyin veya kanuni temsilcisinin bu formu herhangi bir etki altında kalmadan kendi rızasıyla imzaladığı ifade edilmelidir. (16)

Test sonrasında bir hastalık söz konusu ise hastalıkla ilgili bilgiler, ortaya çıkabilecek sorunlar hakkında bilgi hastaya psikolojik destekle birlikte verilmelidir.

Birey kendisi hakkındaki bilgilerin açıklanmasını istemediğinde buna saygı gösterilmelidir. Hekim-hasta ilişkisi temelde güvene dayanmaktadır. Hasta kendisi hakkındaki bilgileri arasında sır kalacağı düşüncesi ile aktarmaktadır. Bu bağlamda, test sonuçları gizlilik esasına göre değerlendirilmelidir (8, 11). Taşıyıcı riski altındaki akrabalar için genetik bilgi diğer bilgilerden farklıdır. Bireyin genetik yapısı hakkındaki bilgilere kimin sahip olduğu ve bunların kontrolüne kimin izin verebileceği konusunda birçok etik tartışma yapılmaktadır.(18).

Genetik bilgiler, bireyleri, aileleri veya etnik grupları ayırıcı amacı ile asla kullanılmamalıdır.

Genetik danışma genetik bir hastalığın ailede ortaya çıkması veya tekrarlaması olasılığı sonucu ortaya çıkan problemlerle ilgilenen bir iletişim süreci olup genetik danışma için hastalığın teşhisinin kesin olması esastır, olası tanımlarla genetik danışma verilemez. Danışmanlık sırasında genetik testlerin sonuçları ve ailenin diğer üyelerinin muhtemel riskleri konusunda hastayı veya ailesini anlayabileceği açıklıkta ve anlayabileceği kelimelerle bilgilendirirken yönlendirici olunmaması esas olup, kişinin bağımsız karar verebilmesi ve özerkliğine saygının bir göstergesi olarak bütün seçeneklerin ve sonuçların açıkça anlatılması çok önemlidir. Beraberinde hastaya genetikteki hızlı gelişmeler ışığında verilen bilgilerde değişmeler olacağı, bu nedenle özellikle yeni bir hamileliğe başlamak gibi durumlarda yeniden genetik ünitesine başvurmasının iyi olacağı açıklanmalıdır. (3,16)

Test yapılan merkezlerde genetik danışmanlıkla birlikte psikolojik ve sosyal destek verilmesi uygun görülmektedir.

SONUÇ

Yüksekteknolojiyle sürekli gelişen tıbbın diğer tıp alanları gibi genetik testler alanında yaşanan sorunların tartışılması devam etmektedir. Bu sorunları çözümlenmek, yanıtları bulmak henüz mümkün görülmemektedir. Doğum öncesi ve sonrası tanı, kalıtsal ve/veya ölümcül hastalıklar açısından risk belirleme, adli amaçlı tespitler için kullanılan testlerin biyoteknolojideki gelişmelere uygun doğru ve güvenilir uygulanmasına ilişkin boşluklar, yasal

düzenlemelerle giderilmelidir. Genetik danışmanlık hizmetleri, genetik testlerle birlikte etkili bir biçimde sunulmalıdır. Beraberinde genetik testlerin uygulanmasında karşılaşılan etik sorunların çözümü için etik uzmanlarından danışmanlık hizmeti alınmalı, genetik test hizmeti veren kurumların genetik, psikolojik ve etik danışmanlık hizmetlerini yapılandırması sağlanmalıdır.

Kaynakça:

Avrupa Konseyi İnsan Hakları ve Biyotıp Sözleşmesi.

http://www.avrupakonseyi.org.tr/tur/antlasma/aas_164.htm
(25.07.2006)

Bökesoy, I.(2001) “Genetik Hastalıkların İncelenmesinde Etik”, II. Ulusal Tıbbi Etik Kongresi Bildiri Kitabı (18-20 Ekim 2001, Kapadokya), Ed: B.Arda-R.Akdur-E.Aydın. Türkiye Biyoetik Derneği, s.369–374.

Değer, M.(2004) “Genetik ve Etik”, Medikal Etik 6, s.27–35.

DNA'nın Kanıt Olarak Kullanılması.

http://www.hukukcu.com/bilimsel/kitaplar/dna_kanıt.htm. (25 Temmuz 2006).

Ertin, H. (2003) Gen Teknolojisi ile İlgili Etik Bildirgeler ve Yasal Düzenlemeler. I.Ü. İstanbul Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Danışman: Prof. Dr. Öztan Öncel, s.40–42.

Gümüş, S. Genetik ve Etik.

<http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=134> (24.07.2006)

Hoedemaekers, R. (2000) “Commercial predictive testing: the desirability of one overseeing body”. J Med Ethics, sayı:26, s. 282–286.

Jachertz, N.Genetische Forschung: Bankgeheimnis neuer Art.

<http://www.aerzteblatt.de/v4/archiv/artikeldruck.asp?id=34261> (24.07.2006)

Kara, A. (2001) “Preimplantasyon Genetik Diagnoz Üzerine” II. Ulusal Tıbbi Etik Kongresi Bildiri Kitabı (18–20 Ekim 2001, Kapadokya), Ed: B.Arda-R.Akdur-E.Aydın. Türkiye Biyoetik Derneği, s. 369–374.

Kaşıkçı, O: “Gen Teknolojisi ve Etik”. <http://www.ivhp.org.tr>.(24.07.2006)

Özbas Gerceker F.-M. Özgüc: DNA Tani Testleri.

http://www.medinfo.hacettepe.edu.tr/tebad/dergi/33_IDNATANTE.PDF (24.07.2006)

Schwinger, E. (2000) “İnsan Genetigine Özgü Etik Sorunlar”. Tıbbin Gündelik Yaşamında Etik. Yayınlayan: D.v. Engelhardt. Türkcesi: A. Namal, Nobel Kitapevi, s. 67–76.

Simon J.: “Genetik Testler ve Sigorta” . <http://www.ivhp.org.tr>.(24.07.2006).

Tuba: Genetik araştırma ve Uygulamada Etik.

http://www.tuba.gov.tr/files_tr/haberler/etik.pdf-

Tug, A.- H. Hanci, A. Balseven: İnsan Genom Projesi Umut mu? Kabus mu?

http://www.saglik.tr.net/genel_saglik_genom.shtml (25.07.2006)

UNESCO Türkiye Millî Komisyonu Biyoetik İhtisas Komitesi: Genetik Testler ve Çerçeve Kurallar.

<http://www.unesco.org.tr/komiteler.php?gitid=2&menuid=1>. (28 Ağustos 2006)

Yıldırım, F. “Genetik Analizler ve Kısıklık Haklarının Korunması”.

<http://www.ivhp.org.tr>.(24.07.2006).

Yürür Kutlay, N. (2001) “Genetik Danışmanlık ve Etik”. II. Ulusal Tıbbi Etik Kongresi Bildiri Kitabı (18–20 Ekim 2001, Kapadokya), Ed: B.Arda-R.Akdur-E.Aydın. Türkiye Biyoetik Derneği, s. 369–374.

department which educates potential candidates for the public service. In order to conduct a qualitative research, Schein's (1999) interview model has been adopted and then adjusted. This adjusted model has a "facilitator component" who creates the setting for three separate working groups composed of "academic colleagues", "graduates" and "undergraduate students". This model has been employed to bring some tacit shared assumptions of Turkish public administrative organisations on public service ethics and corruption to consciousness. The findings of this empirical research indicate that the effects of education-training, control and supervision and cultural factors are important in the ethical development process of Turkish public administration. In addition to the passive traditional-religious rules and sanctions, it points to the need for improving a more secular approach to ethical issues.

Keywords: public service ethics in Turkey, ethical administration, combating corruption, ethical culture

GİRİŞ

Pek çok ülkede, kamu görevlileri, kamu hizmetinin temel değerlerini benimsemekle ve sözkonusu değerlerle yakından ilgili olarak kamu hizmeti etik kodlarında belirlenmiş etik kurallara uymakla yükümlüdürler. Bir ülkede kamu hizmeti için genel-geçer etik kodların geliştirilmesi o ülkede etik bir yönetimin kurulabilmesi için bir gerekliliktir. Bu sebeple, hem hükümetler hem de uluslararası örgütler kamu hizmetini bu tür etik kodlar ile donatma ve kamu görevlilerinin bu kodlara uymalarını sağlama konusunda içten çaba sarfetmektedirler.

Daha önce bu konuda yapılan çalışmalar göstermiştir ki, kamu görevlileri için özel olarak düzenlenmiş bir davranış kodu mevcut olmasa bile, Türk kamu yönetimi, başta Devlet Memurları Kanunu olmak üzere, bürokratik yozlaşmaya karşı asgari gerekli hukuki kurallar ile yönetsel kurum ve mekanizmalarla donatılmıştır. Avrupa Birliği'ne tam üyelik sürecinde sözkonusu kural, kurum ve mekanizmaların yetersiz yönleri de bir ölçüde ortadan kaldırılmıştır. Eğer durum böyleyse, niçin Türk kamu yönetimi 1980'lerin ikinci yarısından itibaren ciddi etik krizleri yaşamaktadır? Bu soru, kısmen felsefi özü yeterince sorgulanmadan uygulanan bazı ekonomik ve yönetsel stratejilerin yan etkileri ile cevaplanabilir. Bu soru, ayrıca, Türkiye'nin siyasal-yöntesel kültürü yoluyla da açıklanabilir. Bu sebeple, sadece hukuki kurallar ve yönetsel kurum ve mekanizmalar değil Türk kamu yönetiminin bürokratik yozlaşma ve etik olmayan davranışlarla mücadelesinde kültürel açılardan güçlü ve zayıf yönleri de dikkate alınıp tartışılmalıdır (bkz. Ömürgönülşen 2003; ve Ömürgönülşen ve Öktem 2005).

Sorunun hukuki ve kurumsal boyutları, daha önceki çalışmalarımızda detaylı bir şekilde yapıldığı üzere (Ömürgönülşen 2003; ve Ömürgönülşen ve Öktem 2005), mevcut mevzuatın ve kurumsal yapının gözden geçirilmesi suretiyle açıklığa kavuşturulabilir. Bu poster bildiride ise, söz konusu sorunun kültürel boyutu tartışılmıştır. Kültürel boyut, kamu hizmeti için potansiyel adayları yetiştiren bir Devlet üniversitesi olan Hacettepe Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nde yapılan görgül bir araştırma ile aydınlatılmaya çalışılmıştır. Nitel bir araştırma yapabilmek için Schein'in (1999) "görüşme modeli" seçilmiş ve bu model araştırmada güdülen amaca göre uyarlanmıştır. İşte bu yapıyla model, Türk kamu yönetiminde kamu hizmeti etiği ve yozlaşma ile ilgili örtülü ortak sayılıtları ortaya çıkarmaya yönelik olarak kullanılmıştır. Böylece, Türk kamu yönetiminin etik davranış açısından gelişimi sürecinde kültürel faktörlerin etkisi değerlendirilmeye çalışılmıştır.

I. TÜRKİYE'DE KAMU HİZMETİ ETİĞİNİN (ETİK BİR KAMU YÖNETİMİNİN) KÜLTÜREL BOYUTU

Bir poster bildiri kapsamında Türk kamu yönetimine egemen olan siyasal-yönetmel kültürü ve bu kültürün kamu hizmetinde etik ya da etik olmayan davranışa olan etkilerini ayrıntılı olarak irdelemek mümkün değildir. Ancak, böyle bir irdelemenin temel taşlarını şu şekilde ortaya koyabiliriz:

- “Devletin sorgulanamazlığı” anlayışı sebebiyle aşırı ölçüde güç ve prestij kazanan siyasal ve bürokratik elitin hesap verebilirliğinin yeterli düzeyde olmayışının her türlü yozlaşmayı tetiklemesi;
- Toplulukçu (kollektivist) kültürün egemen olduğu bir toplumda, “Devletin çıkarlarını koruma amacı” şemsiyesi altında pek çok kanunsuz ve etik olmayan davranışın üstünün örtülmesi (*kol kırılır yen içinde kalır*);
- Tarihte çok uzun süre karar alma sürecinin dışında tutulmuş geniş halk kitlelerinin yönetici sınıf tarafından kontrol edilen kamu mallarının ve kamu parasının korunmasına karşı son derece kayıtsız kalması ve hatta bunları kanuna aykırı olarak kullanılmaktan çekinmemesi (*devletin malı deniz yemeyen domuz*);
- Türk siyasal ve askeri yönetim tarihinde uzun süre etkili olan “ganimet ve yağma geleneği”nin izleri;
- Osmanlı İmparatorluğu’ndan devralınan “bürokratik yönetim geleneği”nin 1950 sonrası izlenen politikalar sonucu zayıflatılması; ancak onun yerini alabilecek demokratik bir yönetim geleneği yerine “alaturka” bir yönetim geleneğinin oluşmaya başlaması; ve
- 1980 sonrasında sözde bir “liberal devrim” sloganı altında siyasetçilerin benimsedikleri popüler söylemin etkileri (*işbiriricilik; köşe dönmeçilik; işini bilen memurluk*) (bkz. Emre, Hazama ve Mutlu 2003; Ömürgönülşen 2003; Ömürgönülşen ve Öktem 2005 ve 2006).

II. GÖRGÜL ÇALIŞMANIN BULGULARI: TÜRKİYE'DE ETİK BİR KAMU YÖNETİMİNİN KURULMASINI KOLAYLAŞTIRICI YA DA ZORLAŞTIRICI KÜLTÜREL FAKTÖRLER VAR MIDIR?

Yukarıda kısaca ifade edilmeye çalışılan hususlar açıkça göstermedi ki, etik olmayan davranışlarla ve özellikle de yolsuzlukla mücadele hukuki-kurumsal stratejilerin yanı sıra mutlaka kültürel stratejilerle de desteklenmelidir. Şimdi bu çıkarım, yürütülen nitel görgül araştırmanın bulguları ışığında yeniden gözden geçirilebilir.

II.1. Görgül Çalışmanın Yöntemi: Kültür, “gerçekliğin ve insan faaliyetinin tüm yönlerini kapsayan derin, yaygın ve karmaşık bir kavram” olduğundan, bir kurum, kurumsal amaçlarına erişememekteyse ya da daha iyi bir kurumsal başarı gösterebilecekse, daha derinden yönlendirici olan kültürel varsayımlarla bağıntı kurmakta yarar olabilir (Schein 1999, s. 58). Schein, kültürü ölçmede, anketlere dayalı araştırmaların, hangi soru ya da soruların sorulacağı bilinemediğinden veya ortak olguların sorgulanmasının etkisiz ve muhtemelen geçersiz olması sebebiyle, kurumsal kültürün “örtülü ortak varsayımlarına” erişemeyebileceğini ileri sürmektedir (1999, s. 59-60). “Örtülü ve farkında olunmayan” böylesi varsayımların ortaya çıkarılabilmesi için Schein’in (1999) görüşme yönteminin daha etkili olacağı kuvvetle muhtemeldir.

Bu poster bildiride, kamu hizmeti etiğinin kültürel boyutu, kamu hizmeti için potansiyel adayları yetiştiren bir Devlet üniversitesi olan Hacettepe Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nde yapılan görgül bir araştırma ile aydınlatılmaya çalışılmıştır. Nitel bir araştırma yapabilmek için “Schein’in (1999) görüşme modeli” seçilmiş ve bu model araştırmada güdülen amaca göre “uyarlanmış”tır. Anket tekniğinin yöntemsel ve pratik sınırlılıklarının farkında olduğu ve kamu hizmeti etiği gibi oldukça duyarlı bir konuda anket uygulananlardan gerçek ve dürüst cevaplar alabilmenin güçlüğü gayet iyi bilindiği için bu tür bir görüşme modeli tercih edilmiştir.

Bu uyarlanmış modele göre, “görüşmeyi yönlendiren-rehberlik edenler”in (yazarların) oluşturduğu üç ayrı çalışma grubu kurulmuştur: “meslektaşlar grubu” (2’si Bölüme yeni katılan toplam 6 akademik personel); “öğrenciler grubu” (rastgele seçilmiş 12 son sınıf lisans öğrencisi); ve “mezunlar grubu” (halen kamu sektöründe çalışmakta olan ve rastgele seçilmiş 12 Bölüm mezunu). İlk iki grupla görüşmeler Nisan 2005’de yapılmışken (bkz. Ömürganülşen ve Ökte, 2005) son grupla görüşmeler Nisan 2006’da gerçekleştirilmiştir (bkz. Ömürganülşen ve Öktem 2006). İşte bu yapısıyla model, Türk kamu yönetiminde kamu hizmeti etiği ve yozlaşma ile ilgili örtülü ortak sayıltıları ortaya çıkarmaya yönelik olarak kullanılmıştır. Böylece, Türk kamu yönetiminin etik davranış açısından gelişimi sürecinde kültürel faktörlerin (tarihsel gelenekler, kurumsal logolar ve semboller gibi kültürü ifade eden maddi unsurlar, atasözleri ve deyimler, dinsel ve ahlaki kurallar ve yaptırımlar, bilinçlenmeyi artırma ve işbirliğine yönelik tutumlar, vb.) etkisi değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Bu modelde, görüşme oturumları her bir çalışma grubu enaz yarım gün sürmektedir. Görüşme modelini oluşturan ve oturumları düzenleyenler, kışkırtıcı sorular sorarak, gruptakilerin kültüre ilişkin ortak örtülü bazı önemli varsayımlarını bilinç düzeyine taşımaları yönünde açıklamalarını teşvik ederler. Bu görüşme oturumlarında, bir kurumun başarısını sürdürmesi açısından önem taşıyan sorun alanları ele alınmaktadır (Schein 1999, s. 65-66, 68). Bu oturumlarda sırasıyla şu aşamalar izlenir: (1) Gerektiği kadar not kağıdı ve yazı tahtası bulunan bir toplantı odasında “etik performansın” geliştirilmesine odaklanmak üzere toplanılır; (2) “insan yapısı maddi unsurlar”, “taraf olunan değerler”, “ortak örtülü varsayımlar” gibi düzeylerde varlığını sürdüren kültür kavramı gözden geçirilir; (3) kurumu karakterize eden insan yapısı maddi kültürel unsurlar saptanır; (4) bir saat ya da daha fazla bir çalışmanın ardından kurumun genellikle yazılı ve yayınlanmış olan kültürel değerleri belirlenir; (5) değerler ve insan yapısı maddi unsurlardan oluşan kültür unsurları, birbirlerini desteklemedikleri aynı sorun alanlarında karşılaştırılır, derin örtülü varsayımların işlediğini ve sistemi yönlendirdiğini gösteren tutarsızlıklarının ve çatışmaların bulunduğu noktalar vurgulanır; ve (6) kurumsal amaçların (etik bir kamu yönetiminin sağlanması gibi) gerçekleştirilmesine yardımcı ya da engelleyici olarak saptanan ortak varsayımlar kalıbı değerlendirilir.

Her ne kadar, kültürel bakış açısı hem bir bütün olarak kamu bürokrasisini hem de tek tek bürokratik örgütleri anlayabilmek için büyük bir önem taşısa da (bkz. Ott 1989), Schein’in kendisi (1985) bu bakış açısının içerdiği sorunlara, taşıdığı sınırlılıklara ve tehlikelere dikkat çekmiştir. Bu sebeple, hem Türk kamu yönetimindeki etik ve etik dışı davranışların kültürel temellerini anlamakta kullanılabilecek kültürel bakış açısının içerdiği sorunlar hem de etik dışı davranış sorununun kültürel boyutunu görgül olarak ortaya çıkarmak için kullanılan uyarlanmış görüşme modelinin sınırlılıkları bu nitel görgül çalışmada göz önünde tutulmuştur.

II.2. Görgül Çalışmanın Bulguları

II.2.1. Meslektaşlarla Yapılan Görüşmenin Bulguları: İlk grup görüşme, 2'si Bölüme yeni katılan toplam 6 akademik personel ile yapılmış olup, bu görüşmenin bulguları şu şekilde özetlenebilir:

- Geçiş toplumu özelliği gösteren Türk toplumunda dinsel kurallar ve yaptırımlar etkisini büyük ölçüde korumakla birlikte, laik etik anlayışının yeterince gelişkin olmaması toplumsal denetimin zayıfladığı alanlarda etik olmayan türden davranışlara fırsat tanımaktadır.
- Siyasal ve ekonomik istikrarsızlıklar, yargı sistemi ve diğer yasal-yönetmelik denetim mekanizmalarının yozlaşması, kamu bürokrasisinin hantallığı ve aşırı kırtasiyecilik, hediye kültürünün egemenliği, kamu hizmeti ve vergi borcu gibi kavramların gerçek anlamlarının anlaşılabilmesi her türlü yolsuzluk olayını tetiklemektedir.
- Türk kamu yönetimi yolsuzluğa karşı asgari yasal-yönetmelik kural ve mekanizmalara sahip olmakla birlikte Türkçe'deki pek çok atasözü ve deyim, Türk toplumunda etik olmayan davranışlara karşı bir tolerans, umursamazlık veya kabullenme olduğunu göstermektedir (örn. *bana dokunmayan yılan bin yıl yaşasın; bürokraside rüşvetsiz iş dönmez; bu düzeni sen mi değiştireceksin?; bunca yıl rüşvet almadık da ne oldu?*).
- Yolsuzlukla mücadelede, yasal-yönetmelik kural ve mekanizmaların yanısıra kimi kültürel unsurlar (örn. pasif dinsel kurallar ve yaptırımlar yerine proaktif laik etik anlayışının yerleştirilmesi; eğitim yoluyla vatandaşlık bilinci, kişisel denetim ve sosyal sorumluluğun geliştirilmesi; kamu yönetimi ve vatandaş arasında karşılıklı güvenin tesis edilmesi) desteklenmelidir.

II.2.2. Son Sınıf Öğrencileri ile Yapılan Görüşmenin Bulguları: İkinci grup görüşme, Bölümün son sınıf lisans öğrencilerinden rastgele seçilmiş 12'si ile yapılmıştır. Türkiye'nin farklı coğrafi bölgelerinden gelmiş olan bu öğrencilerden 4'ünün ebeveylelerinin en az biri kamu görevlisidir. Bu görüşmenin bulguları özetle şöyledir:

- Bazı kamu kurum ve kuruluşlarının logolarının gerçek ve algılanan anlamları arasında uyumsuzluklar vardır (örn. *adalet terazisinin adaletsizliği; sağlık sembolü yılanın acımasızlığı*).
- Halkın gözünde kamu görevlilerinin oldukça olumsuz bir imajı vardır (örn. *rüşvetçi memur göbeği; bankamatik memur*).
- Toplumda etik davranışı destekleyen dinsel temelli bazı Türkçe atasözleri ve deyimler olmakla birlikte (örn. *rüşvet haramdır; dünya malı dünyada kalır; kefenin cebi yoktur*), yolsuzluğa ortam hazırlayan veya yolsuzluğu mazur gösterenler daha fazladır (örn. *bal tutan parmak yalar; Devletin malı deniz yemeyen domuz; benim memurum işini bilir*).
- Toplumda etik davranışı destekleyen kültürel unsurlar genellikle dinsel temelli olduğu için oldukça pasif niteliktedir (örn. *rüşvet haramdır; rüşvet alan da veren de cehennemliktir*). Türk toplumu, "dinsel bağışlayıcılık" kavramının da etkisiyle, kişisel hak tecavüzlerini olmasa bile toplumsal nitelikteki hak tecavüzlerini hoşgörebilmektedir. 1980 sonrası dinsel nitelikteki bu kültürel unsurlar yasal-yönetmelik denetim mekanizmalarının

kötü işleminin de etkisiyle Türkiye'nin toplumsal-siyasal hayatında daha popüler hale gelmiştir.

- Yine 1980 sonrası Türk toplumunda etik davranışa atfedilen değerde büyük bir erozyon yaşanmaktadır. Etik davranış adeta “enayice” görülmekte; etik olmayan davranış belirli şekillerde mazur gösterilmeye çalışılmaktadır (örn. *herkes rüşvet alıyor, ben niye almayayım?*).
- Türk kültürünün bazı unsurları kamu yönetimindeki etik sorunların aşılmasında araç olarak kullanılabilir (örn. *Devlet geleneği; sosyal değişime açıklık; toplumdaki örnek kişilerden yararlanmak suretiyle görerek öğrenme; ailenin ve ilköğretim okulunun çocukların toplumsallaşma sürecindeki etkileri*).

II.2.3. Mezunlarla Yapılan Görüşmenin Bulguları: Halen kamu sektöründe çalışmakta olan Bölüm mezunlarından rastgele seçilen 12’si ile yapılan son grup görüşmenin bulgularını ise şu şekilde özetlemek mümkündür:

- Kamu kurum ve kuruluşlarının logoları ve kullandıkları afiş vb. resmi belgeler ile bu kurum ve kuruluşların kamu hizmeti etiği ve yolsuzlukla mücadele açısından üstlendikleri işlevler arasındaki bağlantı belirsizdir.
- Kamu görevlileri için geçerli genel etik kodlar ile mesleki etik kodlar arasında zaman zaman çatışmalar yaşanmaktadır.
- Türkiye'nin sosyo-siyasal kültürü genelde vatandaşların özelden ise kamu görevlilerinin etik ya da etik olmayan davranışları üzerinde son derece hayati etkiye sahiptir (örn. kamu kaynaklarının kullanımında *bürokratların sorgulanamazlığı ve vatandaşların umursamazlığı*).
- Türk toplumundaki hediye kültürünün yaygınlığı sebebiyle hediye ve rüşvet arasında zaman zaman birbirine karışan son derece ince bir ayırım mevcuttur.
- Kamu kurum ve kuruluşlarında ataletle süreklilik kazandıran bürokratik kültür unsurları kamu görevlilerinin etik olmayan davranışlar geliştirmelerinde ve bunları yeni kuşaklara aktarmalarında etkili olmaktadır.
- Bireysel rüşvet ve benzeri yolsuzluk olaylarında, kamu görevlileri bireysel vicdanları ile sosyal/mesleki baskılar arasında sıkışmaktadırlar (örn. *çorba parası veya bıçak parası* türünde rüşvet talep etmeyenler mesleki veya sosyal çevreleri tarafından “enayi” olarak görülebilmektedir).
- Pek çok kamu kurum ve kuruluşu tarafından istihdam edilen alt düzeydeki denetim elemanlarının (örn. *vergi, sigorta vb. denetimleri yapan alt düzey denetim elemanları, trafik polisleri, belediye zabıtalrı, gümrük ve orman muhafaza memurları*) nitelikleri, ücretlendirilmeleri, çalışma koşulları ve ilişkileri rüşvet vb. yolsuzluk olaylarını kolaylaştırıcı etkide bulunmaktadır.
- İdari Usul Kanunu ve buna ilişkin yönetmeliklerin mevcut olmaması sebebiyle karmaşık ve süresi belirli olmayan bürokratik işlemler kolaylaştırıcı rüşvet tarzı yolsuzluk olaylarını artırmaktadır.

- İhbar ve şikayet mekanizmaları, “birinin ekmeğiyle oynamanın” ve “muhbirlığın” iyi bir sosyal davranış olarak algılanmaması sebebiyle ya kötü işletilmekte ya da hiç işletilememektedir.
- Yeni yönetsel yaklaşım ve tekniklerin (örn. bilgi edinme hakkı, şeffaflık, hesap verebilirlik, müşteri memnuniyeti, enformasyon teknolojisi, veri tabanı yönetimi) yolsuzlukla mücadeledeki kolaylaştırıcı rolü inkar edilemez.
- Yolsuzlukla mücadelede hizmet-içi etik eğitimin önemi büyüktür. Bu eğitim sonucunda yolsuzluk olaylarına karışan kamu görevlileri çok ağır bir biçimde cezalandırılmalı; ceza-ödül dengesi çerçevesinde, örnek davranış sergileyenler de ödüllendirilmelidir.
- Uluslararası örgütler ile çokuluslu ve yabancı şirketler Türkiye ile ilgili veya Türkiye’deki faaliyetlerinde, bir ölçüde Türk hediye kültürünün de etkisiyle, uluslararası veya kendi ulusal standartları yerine yerel standartlara göre hareket etmekte ve kolayca yolsuzluk çemberine girmektedirler.
- Türkiye’nin Dünya yolsuzluk ligindeki sıralaması hiç de parlak olmamakla birlikte başta Avrupa Birliği’ne üye olma sürecindeki bazı eski Doğu Bloku ülkeleri olmak üzere pek çok gelişmekte olan ülkenin durumu daha da kötüdür.
- Dinsel kurallar ve yaptırımların yolsuzlukla mücadeledeki rolü sınırlıdır. Eğer bu rol gerçekten etkili olmuş olsaydı, İslami duyarlılığı oldukça yüksek olan bir siyasal partinin günümüzdeki iktidarı sırasında ülkedeki yolsuzlukların azalması beklenirdi.
- Bir ülkede siyasal etik anlayışı kurumsallaştırılmadan bürokratik etiğin sağlanması mümkün değildir.

Özetlemek gerekirse, bu nitel görgül araştırmanın bulguları, “eğitim” (formel ve informel), “denetim ve gözetim” (hukuki-kurumsal ve sosyal) ve “kültürel” (tarihsel gelenekler, kurumsal logolar ve semboller gibi kültürü ifade eden maddi unsurlar, atasözleri ve deyimler, dinsel ve ahlaki değerler, kurallar ve yaptırımlar, bilinçlenmeyi artırma ve işbirliğine yönelik tutumlar, vb.) faktörlerin Türk kamu yönetiminin etik açıdan gelişmesi sürecinde önemli olduğuna işaret etmiştir. Ayrıca, kamu hizmeti etiği alanında dinsel-geleneksel değer ve yaptırımların dışında “daha laik bir yaklaşım”ın geliştirilmesi ihtiyacını da ortaya koymuştur.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Avrupa Birliği’ne tam üyelik ve yakın dönemdeki ağır ekonomik krizi atlatma sürecinde Türk Hükümetleri etik bir kamu yönetiminin kurulması yönünde yeni bir mevzuatın çıkarılması ve yeni bir kurumsal yapının oluşturulması için ciddi ölçüde çaba harcamışlardır. Yolsuzluğa karşı mücadelenin şüphesiz en önemli yönü, yolsuzluğa karşı gerekli mevzuatın çıkarılması kadar bu mevzuatın düzgün bir şekilde uygulanması ve bu mevzuat çerçevesinde kamu görevlilerinin faaliyetlerinin sürekli olarak izlenmesidir. Çok açıktır ki, bu durum hukuki-kurumsal stratejilerin yanı sıra “kültürel stratejiler”in izlenmesiyle gerçekleştirilebilir. Hiç şüphesiz ki, kamu hizmeti etiği sadece kamu görevlilerinin bireysel vicdanlarıyla veya bazı hukuki-kurumsal önlemlerle ilgilidir. Kamu görevlilerinin etik olmayan davranışları yalnızca sözkonusu kamu görevlilerinin cezalandırılmalarıyla değil “etik kamu yönetiminin kültürel boyutu” anlaşılacak suretiyle önenebilir. En önemli husus, kamu yönetiminde etik değerlere dayanan bir yönetsel iklimin oluşturulması; ve hatta, hukuki-kurumsal önlemler ve kültürel-davranışsal çabaların bir sonucu olarak

toplumda genel olarak etik bir anlayışın yaratılmasıdır. Nitekim, bu görgül çalışmanın bulguları konunun bu boyutunun ne denli önemli olduğunu apaçık ortaya koymaktadır.

Bu görgül çalışmanın bulguları aynı zamanda bazı “dinsel değerler ve semboller”in Türk toplumunda etik olmayan davranışlarla mücadelede hala önemli araçlar olduğunu ancak bunların tek başlarına da yeterli olmadığını göstermektedir. Bununla beraber, “laik bir Devlette, laik önlemlere ilave olarak pasif nitelikteki dinsel önlemler kamu hizmeti etiği alanında nasıl kullanılabilirler?” Bu diğer pek çok ülke için olduğu gibi Türkiye için de “çözüme ulaştırılmamış bir soru”dur. Genel ve etkili bir mücadele için, “etik sorunlara daha laik bir yaklaşımın geliştirilmesi konusunda gerçek bir ihtiyaç” vardır. Yakın dönemdeki siyasal-askeri krizler (örn. Irak krizi) ve doğal afetler (örn. Katrina Fırtınası) laik bir sosyal düzen ve etik anlayışın sadece katı dinsel kurullarla yönetilen ülkeler için değil gelişmiş veya gelişmekte olan bütün ülkeler için de gerekli olduğunu açıkça ortaya çıkarmıştır.

Bu sonuç, normatif ve görgül araştırma arasında bir bağlantı kurulması ve normatif bir sorunun görgül data yardımıyla değerlendirmeye tabi tutulması açısından da önemlidir (bkz. Öktem ve Ömürgönülşen 2005). Araştırmanın bulguları, bu konu ile ilgili olarak çözüm bekleyen “bazı diğer normatif sorular”ın (veya görevlerin) da ortaya çıktığına işaret etmektedir: “Laik bir Devlette, laik önlemlere ilave olarak pasif nitelikteki geleneksel-dinsel kurullar ve yaptırımlar kamu hizmeti etiği alanında nasıl kullanılabilirler?; “Etik sorunlara daha laik bir yaklaşım nasıl geliştirilebilir?”

Kaynakça:

- Emre, C., Y. Hazama ve S. Mutlu (2003) “Kültürel Değerler, Ahlak ve Türkiye’de Kamu Yönetimi”, C. Emre, Yönetim Bilimi Yazıları, Ankara: İmaj, 455-475. (Bu makalenin orijinali şu eserde yer almıştır: Hazama (ed.) (2000, Emerging Changes in Turkish Politics and Society, Tokyo: IDE, 30-47).
- Ott, J. S. (1989), The Organizational Culture Perspective, Pacific Grove C.A.: Brooks/Cole.
- Öktem, M. K. ve U. Ömürgönülşen (2005) “Public Service Ethics as a Normative Research Field: Some Cultural Reflections”, Working Conference on Normative Dimensions in Public Administration, 10-11 November 2005, Leiden-Netherlands: Leiden University, Faculty of Social and Behavioral Sciences, Department of Public Administration.
- Ömürgönülşen, U. (2003) “Public Service Ethics: The Feasibility of an Ethical Administration in Turkey”, 1st International Business and Professional Ethics Congress of Turkey, September 17-19, 2003, Hacettepe University, Research Centre for Business&Professional Ethics, Ankara, 30-47.
- Ömürgönülşen, U. ve M. K. Öktem (2005) “The Feasibility of an Ethical Administration in Turkey: Legal-Institutional and Cultural Pillars of Public Service Ethics”, Ethics and Integrity of Governance: The First Transatlantic Dialogue, 2-5 June 2005, Leuven-Belgium: The Catholic University of Leuven-Public Management Institute&IIAS&ASPA.
- Ömürgönülşen, U. ve M. K. Öktem (2006) “Towards an Understanding of the Cultural Pillars of Ethical Administration in Turkey: A Qualitative Research Endeavour”, EGPA Annual Conference: Public Managers under Pressure between Politics, Professionalism and Civil Society, 6-9 September 2006, Milan-Italy: Bocconi University&EGPA&IIAS.
- Schein, E. H. (1985) Organizational Culture&Leadership, San Fransisco: Jossey-Bass.
- Schein, E. H. (1999) The Corporate Culture Survival Guide: Sense and Nonsense About Culture Change, San Francisco: John Wiley & Sons, Inc.

İNSAN GENOM PROJESİ İLE BİRLİKTE GELEN ETİK SORULAR

K. Irge ŞATIROĞLU

Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler ve Çevre Ana Bilim Dalı

Doç. Dr. Nesrin ÇOBANOĞLU

Gazi Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Tıp Etiği Ana Bilim Dalı

GİRİŞ

İnsan Genom Projesi (İGP) ve ilgili genetik araştırmalar bir yandan heyecan verici bilimsel gelişmeler sağlarken diğer yandan pek çok etik ikilemi de beraberinde getirmiştir. Bu çalışmada İGP'den beklenen faydalar ve projenin beraberinde getirdiği etik sorular irdelenmiştir.

I. GENOM NEDİR - NEDEN ÖNEMLİDİR

Bir canlının sahip olduğu genetik bilgilerin tümüne genom denilir. Genom, bir organizmanın DNA'sının tamamı olup o organizmanın fiziksel özelliklerini ve aktivitelerini belirlemektedir (HGP, 2006).

II. GENOM PROJESİ VE AMAÇLARI

ABD Enerji Bakanlığı ve Ulusal Sağlık Enstitüsü tarafından 1990 yılında başlatılan İGP, 2003 yılında tamamlanmıştır. ABD'nin yanı sıra İsrail, Almanya, Fransa, İngiltere, Rusya, Japonya, Kore ve Çin dahil olmak üzere 18 ülkede kurulan araştırma programları İnsan Genom Organizasyonu (HUGO) tarafından koordine edilmiştir. Her yıl proje bütçesinin %3-%5'i, projeye ilişkin etik, hukuksal ve sosyal çalışmalara ayrılmıştır. Etik, Hukuksal ve Sosyal Konular (ELSI) adı verilen bu araştırma programı dünyanın en geniş biyoetik programı olmuş, benzer projeler için bir model oluşturmuştur. (HGP, 2006)

Projenin amaçları:

- İnsan DNA'sındaki yaklaşık 25,000 geni tanımlamak ve 3 milyar kimyasal baz çiftinin dizilimini ortaya çıkartmak,
- Bu bilgileri veritabanlarında toplamak, paylaşımını sağlamak,
- Veri analizi için uygun araçlar geliştirmek,
- Projeden kaynaklanabilecek etik, yasal ve sosyal konuları çözüme kavuşturmak olarak belirlenmiştir. (Bağcı, 2003)

Bu amaçlara erişmek üzere *Escherichia coli*, meyve sineği (*Drosophila melanogaster*) ve laboratuvar faresi (*Mus musculus*) gibi farklı organizmalar da incelenmiştir. (HGP, 2006)

III. İNSAN GENOM PROJESİNDEN BEKLENEN FAYDALAR

İGP'nin tıp, biyoteknoloji, biyoarkeoloji, tarım, hayvancılık gibi alanlarda önemli kazançlar sağlaması beklenmektedir.

Tıp

İGP ile teşvik edilen teknoloji ve kaynaklar tıbbi araştırmalarda önemli bir adım atılmasını sağlamıştır. Giderek detaylanan genom haritaları, araştırmacıların Alzheimer hastalığı, göğüs ve kolon kanseri gibi genetik rahatsızlıklara sebep olan genleri araştırmasına yardımcı olmaktadır. Şimdiden bazı hastalıklara sebep olan genler ayırt edilmiştir. Edinilen genetik bilgiler pek çok rahatsızlığın erken teşhis ve tedavisini mümkün kılacaktır. (HGP, 2006)

Biyoarkeoloji, Antropoloji, Evrim ve Göçler

İnsan ile diğer canlıların kıyaslanması, farklı halkların ve soyağaçlarındaki mutasyonların incelenmesi evrim ve göçlerin anlaşılmasına büyük katkıda bulunabilecektir. (Bağcı, 2003)

Enerji ve Çevre Uygulamaları

Mikrobiyal yaşama olan bağımlılığımıza rağmen mikropların sayısına ve özelliklerine ilişkin bilgiler çok sınırlıdır. Tahminlere göre günümüze değin mikropların ancak %0.01'inden azının kültürü yapılabilmektedir (İnsan Genomu Projesi, 2000). 1994 yılında Enerji Bakanlığı enerji üretimi, atık arıtımı ve endüstriyel üretimde faydalı bakterilerin gen dizilimlerini ortaya çıkartmak üzere mikrobiyal genom projesini başlatmıştır. Proje kapsamında aynı zamanda hastalıklara sebep olan patojen mikroplar da incelenmektedir. Mikrobiyal genom projesinin pek çok bilinmeze ışık tutarak insan sağlığı ve çevre için önemli çalışmalara temel olması hedeflenmektedir. (Bağcı, 2003)

Tarım ve Hayvancılık

Bitki ve hayvan genom analizleri de İGP'ye paralel olarak yürütülen projelerdir. Elde edilen bilgiler, daha güçlü, iklim koşullarına ve hastalıklara karşı daha dayanıklı, besin değeri daha yüksek bitki ve hayvanlar yetiştirilmesi amacıyla kullanılmaktadır. Bunların yanı sıra gen aktarımı yoluyla zararlı böceklere karşı kendi pestisidini üreten bitkilerin üretilmesi mümkün olabilecektir. (HGP, 2006)

IV. İNSAN GENOM PROJESİ İLE GÜNDEME GELEN ETİK SORUNLAR

İGP, bir yandan teknolojinin ilerlemesine yönelik yeni ufuklar açarken, diğer yandan pek çok etik ikilemi de beraberinde getirmiştir. Proje kapsamında başlatılan ELSI programı çerçevesinde ele alınan bu etik sorunlar aşağıda aktarılmaktadır.

Gizlilik ve Genetik Ayrımcılık

Genetik testler erken teşhis sayesinde şimdiden tıbbi uygulamalarda büyük ilerleme sağlamıştır. Ancak aynı zamanda pek çok etik tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Genetik testlerle ilgili duyulan en büyük korku genetik ayrımcılık yaratma ihtimalidir.

2000 yılında Amerika Yönetim Birliği (American Management Association, AMA) tarafından işyerlerinde uygulanan tıbbi testlere ilişkin bir anket çalışmasının sonuçlarına göre önemli ABD şirketlerinin %72'si yeni işe alınanlardan, çalışanlardan ya da ikisinden birden sağlık testleri talep etmekte ve bu şirketlerden %40'ı iş performansının düşmesinin sağlıkla ilgili olabileceği durumlarda planlanmamış testleri de gündeme getirmektedir. Daha da önemlisi %48'i "verilen görevleri yerine getirmek için uygun fiziksel yeterliliğe sahip olmak" olarak çok geniş olarak ele alınan "iş için yeterince sağlıklı olmak" kategorisi altında sağlık testleri uygulamaktadır. Teorik olarak bu testler, bireyin ileride "yeterliliğini" etkileyebilecek hastalıklara yakalanma riskinin ölçülebileceği genetik testleri de kapsayabilir. Dahası, şirketlerin %49'u bu sonuçları o ya da bu şekilde kararlarında kullanmaktadır. Bu şirketlerden 7'si genetik test uygulamakta olduğunu belirtmiştir. Ayrıca bu şirketler iş başvurusu yapanların %16'sını ve çalışanların %12'sini test sonuçlarından haberdar etmediklerini kabul etmişlerdir. (Bu veriler Ocak 2000'de AMA üyesi ve müşterisi olan şirketlere e-posta ile gönderilen ankete verilen 2,133 kullanılabılır cevaptan edinilmiştir). (Pagnatarro, 2001)

"Müşterilerinin kanser olduğunu ya da kanser olma riskinin yüksek olduğunu fark eden bankalar kredi vermemektedir."

İşverenler – şimdiden bu konuda 206 dava var – kötü genleri olanları işe almamakta ya da onları işten kovmaktadır.”

Amitai Atzioni (NewsHour, 17 Haziran 2000) (Lit, 2003)

Genetik testler henüz yeni başlamaktadır ancak Harvard Tıp Okulu ve Stanford Tıp Okulu tarafından 1996’da gerçekleştirilen bir araştırmanın sonuçları genetik ayrımcılığın şimdiden başlamış olduğunu göstermektedir. Sonuçlara göre sigorta şirketleri, profesyonel klinikler, evlat edinme kurumları, silahlı kuvvetler, işverenler, eğitim kurumları, kan bankaları bu genetik ayrımcılığın içinde yer alan kuruluşlar arasındadır. (Pagnatarro, 2001)

Bir diğer konu ise bebeklerin genetik testidir. Kusurlu genlere sahip bebekler kürtaj mı edilmelidir? Evlat edinme öncesi genetik testler “normal” ya da farklı genlere sahip çocukların belirlenmesi için kullanılabilecektir, buna izin verilmeli midir?

HIV pozitif olduğu bilinen ancak henüz hastalığın tamamen ortaya çıkmadığı bireylerin toplumda damgalandığı ve soyutlandığı bilinmektedir. İlerleyen yaşlarda ortaya çıkan hastalıklara ilişkin genler taşıyan, ya da yalnızca sağlık sorunlarına sebep olabilecek çekinik genler taşıyan insanlara ne olacaktır? Onlar da damgalanarak, soyutlanacak, aile ya da ilişki kurabilme şansları ellerinden mi alınacaktır? Etkin bir çözümü olmayan hastalıklar için yapılacak testlere izin verilmeli midir? Ebeveynlerin çocuklarını yetişkinlikte ortaya çıkan hastalıkları önceden belirlemek için test ettirmeleri ne ölçüde ahlakidir? Çocuğun toplumdan dışlanmasına yol açabilecek bu testi istememe hakkı olacak mıdır? (Curley ve Caperna, 2000)

Testlerde, laboratuvar ve personel hataları görülebilir. Bunun yanı sıra, test sonucu gerçekten pozitif de olsa çevresel etkiler, farklı genler arası etkileşimler vb. nedenlerle bireyde beklenen hastalık hiçbir zaman ortaya çıkmayabilir. O halde embriyo üzerinde yapılan genetik testlere ne ölçüde güvenilecek ve hamileliği sona erdirme kararı ne ölçüde adil olacaktır? (Lit, 2003)

Sistematik olmasa da yaygın olarak yapılan genetik ayrımcılık bireylere ve ailelerine zarar verebilmektedir. Genetik testler arttıkça ve yaygınlaştıkça, bu tutumun daha kötüye gidecek olması, genetik bilgilerin adil kullanımı için yasal önlemler geliştirilmesi gerekliliğini acil kılmaktadır. Tüm bu konular genetik ve tıbbi kayıtların gizliliğine ilişkindir. Durum ne olursa olsun, genetik ve tıbbi kayıtların gizliliğinin yasalar ile korunmasını savunmak doğru olacaktır.

Gen Tedavisi ile İlgili Kaygılar

Son 8 yıldır gen tedavisinin başarısı ortalama düzeylerde kalmıştır. Ancak bazı şirketler tarafından erken sonuçlar büyük başarılar gibi gösterilmektedir. Gen transferinin başarısı artırılrsa da anormalin tarifi kim tarafından yapılacak ve hangi hastalıklar tedavi edilecektir? Örneğin, pek çok sağır ebeveyn çocuklarının da sağır olmasını tercih ettiğine göre, gen tedavisine kim karar verecektir? (HGP, 2006)

Masraflı Tedavilere Erişim

Masraflı tedavilere erişim sorusu, toplumun tamamı için olmaktan çok yalnızca zengin kesimlere hitap eden tıbbi teknolojilere ilişkin uzun zamandır süregelen önemli bir sorudur. Bu, kalp ameliyatlarının bir kaç bireyi iyileştirmesine rağmen içme suyunun klorlanmasının bir toplumun tüm bireylerine faydalı olmasına benzetilebilir. (Lit, 2003)

Günümüzde gen tedavisi ne ucuz bir tedavidir, ne de yeterince başarılı. İleride gen transferinin fiyatlarının düşürülebilmesi halinde istenilen

biyolojik özelliklerden yararlanacak olanların toplumdaki dağılımı, çeşitli sosyo-ekonomik gruplar arasındaki farklılıkların daha da artmasına mı neden olacaktır?

Gen Havuzunun Kompozisyonuna Doğrudan Müdahale

20. Yüzyılın ilk yarısında Avrupa ve Kuzey Amerika'da başlamış olan öjeni hareketi insan gen havuzunun iyileştirilmesine yönelik başlatılan kurumsal hareketlere örnek olarak gösterilebilir. Bu dönemde öjeni, insan neslinin genetik yapısını ıslah etmeyi amaçlayan yöntemlerin bilimi olarak kabul edilmiştir. Bu hareket ile binlerce insan “düşük zeka seviyeleri” ya da diğer yönlerden “uygunsuz genetik yapıları” nedeniyle istemleri dışında kısırlaştırılarak üremeleri önlenmiştir (Küküöz, 2003). ABD’de 20,000’den, İngiltere’de ise 45,000’den fazla insanın öjeni nedeniyle kısırlaştırıldığı bilinmektedir. Bunun en uç örneği ise elbette Almanya’da Hitler döneminde yaşananlardır. Nazi ırk hijyeni programı, kısırlaştırmayla başlamış ve bir soykırımla sonuçlanmıştır. 1933’te çıkartılan yasayla 350.000 akıl hastası, 30.000 çingene ve yüzlerce zenci çocuk kısırlaştırılmış, Yahudilerin Almanlarla cinsel ilişkide bulunması ve evlenmesi yasaklanmıştır (Küküöz, 2003). 1945’te Nazi toplama kamplarındaki serbest bırakıldığında, o güne dek 6 milyon Yahudi, 750.000 Çingene, 70.000 akıl hastası katledilmiştir. Nazi öjeni programı genetik olarak (fiziksel ve zihinsel) kusurlu bulunan Almanların yok edilmesine kadar varmıştır. Öjeni hareketinin “bilgili izin ve insan hakları” ilkelerini çiğnemesi sebebiyle asla tam olarak bağdaşamayacak olsa dahi, günümüzde bilim insanlarının, üreme sürecine ve gen havuzunun kompozisyon ve dağılımına bu denli müdahale edebilmesi, benzer hareketlerin doğabileceğine dair şüphe uyandırmaktadır (Küküöz, 2003).

Şimdiye değin in vitro döllemeden, preimplantasyon genetik tanısına, fetüsler üzerinde uygulanan tıbbi uygulamalara ve benzeri pek çok olaya şahit olduk. Şimdiden Hindistan ve Çin gibi ülkelerde uygulanan seçici kürtaj pek çok tartışmalar açmaktadır. Embriyoların ve doğmamış çocukların fiziksel özelliklerini ve genetik kompozisyonunu tarama ve değiştirmeye yönelik teknoloji ilerledikçe, bu tür konularda çok daha ciddi sorunlar ortaya çıkması kaçınılmazdır. Bir bireyin, hastalıkla ilişkili olmayan bir gen kodunu değiştirmek, (örn. Amerika’da sarı saçlı, mavi gözlü bir çocuk, ya da Malezya’da çekik olması yerine yuvarlak gözlü bir çocuk istemek gibi) alacağımız arabanın rengine karar vermekle bir tutulabilir mi? Ebeveynlerin çocukları için isteyebilecekleri, hastalıkların iyileştirilmesi dışındaki genetik üstünlüklerin kazandırılmasını içeren (zeka, fiziksel görünüm ve çeşitli yetenekler) genetik müdahaleler ne oranda kontrol edilebilecektir? Ayrıca bu tür işlemlerin yaygınlaşması halinde popülasyonların gen havuzundaki çeşitlilik giderek azalacaktır.

Genetik Materyalinin Patentlenmesi ve Ticari Hale Getirilmesi

ABD’de şimdiden 1000’den fazla insan geni patentlenmiştir. Hastalık geni patentleri BRCA1 (göğüs ve rahim kanserine yol açan gen) geni gibi belirli hastalıklara ilişkin mutasyonlar içeren gen dizimleri için verilmektedir. Celera Genomics (insan genomunu ortaya çıkarmış olan özel şirket) binlerce patent için başvuruda bulunmuştur. (Pagnatarro, 2001)

İnsan genomu bir bireyin, bilim adamının ya da şirketin özel mülkiyeti değil, tüm insanoğlunun ortak biyolojik mirasıdır. Ve elbette, bu genlerin dizilimi, onları keşfedenler tarafından icat edilmemiştir. Dizilimi çıkartılan bir genin patentlenerek tekel haline getirilmesi, grafitin kurşun maddesinden oluştuğunu bulan bir kimyacının grafitin patentini almasına ya da okyanus tabanını

haritalayan birinin okyanus tabanının patentini almasına benzetilebilir.

Jonathan King (Online NewsHour, 6 Temmuz 2000)

Genlerin patentlenebilir olmasıyla ilgili pek çok tartışma süregelmektedir. Genlerin patentlenmesi tarafında olanların savlarından bazıları:

- Araştırmacılar keşifleri için ödüllendirilmekte ve edindikleri tekelleri araştırmalarını daha ileriye taşımak üzere kullanabilmektedirler.
- Buluş sahiplerinin tekel olması sağlanarak rakiplerinin bu buluşu izinsiz kullanmasının önlenmesi yatırımları teşvik etmektedir.
- Araştırmalar sürekli yeni, keşfedilmemiş alanlara yönelmektedir.
- Gizlilik azaltılmakta ve araştırmacıların yeni buluşlara erişimi sağlanmaktadır.

Patentlemeye karşı olan savlar ise aşağıdakileri içermektedir:

- DNA diziliminin bir bölümünün ve özellikleri belirlenmemiş halinin patentlenmesi, rutin keşifler yapmakta olanları ödüllendirirken, bu parçanın biyolojik fonksiyonunu ve uygulamasını araştıranları cezalandırmak olacaktır. (McNally ve Wheale, 1996)
- Patentlenen araştırma verilerinin telif ücretlerinin yüksek olması araştırma ve tedavideki ilerleme hızının düşmesine sebep olabilecektir.
- Bir dizilim için pek çok yere telif ödenmesini gerektireceği için, ürün geliştirmenin önünü kapatabilecektir, ya da bu yüksek fiyatlar müşterilere yansıtılacaktır. (McNally ve Wheale, 1996)
- Maliyetler yalnızca telif ücretleri ile değil, bir ürünle ilgili hangi patentlerin gerekli olduğunu ve kimlerin ürün üzerinde söz sahibi olduğunu araştırmakla da artmaktadır.
- Patent sahipleri bir başka canlının bir kısmının ya da tamamının sahibi olmaktadırlar. (Andrews ve Nelkin, 1998)
- Belirli patentlere sahip biyoteknoloji şirketleri genetik test sektörünü tekellerine alabilecektir. (McNally ve Wheale, 1996).

Genetik materyalin patentlenebilir olması, ticari amaçlarla yerli halkların genetik materyalinin toplanmasını (izinleri ve bilgileri olmaksızın) teşvik etmiştir. Bu aynı zamanda 3. dünya ülkelerinden yasa dışı canlı örnekler toplamayı da teşvik etmiştir. Star gazetesi Mart 2000'de Amerikalı bilim adamlarının, yetkililerin izin vermemesine rağmen 500 örnek toplayarak, Sarawak Biyolojik Çeşitlilik Yasasını (Sarawak Biodiversity Ordinance 1997) çiğnemekten dolayı RM 20,000 cezaya çarptırıldıklarını yazmıştır. (Pagnatarro, 2001) Bu yasa dışı örnek toplama olaylarının ABD'de genetik materyalin patentlenebilir olmasıyla bağlantılı olduğu kuşkusuzdur. Yani ekonomik anlamda güçsüz 3. Dünya Ülkelerinin biyolojik mirasları, ticari amaçlarla onları ele geçirmek isteyen şirket ve bireylerin tehdidi altındadır.

Genetik olarak değiştirilmiş organizmalara ilişkin kaygılar

Genetik olarak değiştirilmiş organizmalar ve beraberlerinde getirebilecekleri olanaklar ve yaratabilecekleri riskler de henüz tam olarak cevaplanamamış sorulardan biri olma özelliğini korumaktadır. Bu konuda Avrupa Birliği, getirdiği düzenlemelerle dünyadaki en ihtiyatlı yaklaşımı sergilemektedir. Diğer yanda artık tarım ürünlerinin %35'i genetik olarak değiştirilmiş ürünlerden oluşan ABD ise GDO'ların önünü tüm dünyada açmak için çaba

göstermekte, Afrika ülkelerine GDO içeren gıdalarla yardım yaparak bu konuyu adeta oldu bittiye getirmek istemektedir. Ancak GDO'lardan kaynaklanabilecek riskler göz önünde bulundurulduğunda bu konunun hiç de aceleye getirilmemesi gereken bir konu olduğu kesindir. Genetik olarak değiştirilmiş gıdaların insan ve çevre için güvenilir olup olmadığı halen tartışılan sorular arasındadır. Diğer yandan bu teknolojilerin gelişmekte olan ülkelerin Batıya olan bağımlılığını nasıl etkileyeceği ise bir diğer önemli konudur.

V. SONUÇ

İnsan Genom Projesinde ve tıbbi teknolojiadaki gelişmeler bir yandan hayranlık verirken diğer yandan pek çok çelişkiyi de beraberinde getirmektedir. Biyoetikçiler bu konulara ilişkin ilginç felsefi ve ahlaki tartışmaları çözüme kavuşturmaya çalışmaktadır. Proje sırasında etik olmayan araştırmalar ve insan haklarının çiğneniyor oluşunun açığa çıkması da biyoetiğin önemini ve bu çelişkilerin çözülmesi için bir araç olarak kullanılmasının faydasını bir kez daha ortaya koymuştur. İnsan Genom Projesi ile birlikte gündeme gelen genetik kayıtların gizliliği, genetik ayrımcılık, yeni ve çoğunlukla pahalı tedavi yöntemlerine erişim, "Tanrı'yı oynamak", genetik materyalin patentlenmesi ve ticarileşmesi gibi etik sorunlar irdelendiğinde ortaya çıkan gerçek (İnsan Genom Projesinde görüldüğü gibi) teknolojik ilerlemenin kurumsal ve ekonomik yapılanmanın ve var olan kültürel değerlerin uyum sağlama hızının çok ilerisinde olduğudur.

Kaynakça:

- Andrews, L., ve Nelkin, D. (1998). Whose body is it anyway? Disputes over body tissue in a biotechnology age. *The Lancet*, 351 (9095), 53-58.
- Bağcı, H., 2003. *İnsan Genom Projesi*, Dokuz Eylül Tıp Fakültesi Dergisi Özel Sayısı, www.tip.deu.edu.tr/dergi/genom/5.doc, (10 Aralık 2003).
- Curley, R. A. ve Caperna, L. M. (2000). The brave new world is here: privacy issues and the Human Genome Project: governments and courts must step in to provide protections and regulations for the use of individuals' genetic testing results. *Defense Counsel Journal*, 70, 22-36.
- HGP (Human Genome Project), (2006).
<http://www.ornl.gov/sci/techresources/Human_Genome/home.shtml>, (9 Aralık 2006)
- İnsan Genomu Projesi. (2000).
<www.metu.edu.tr/home/wwwgenom/index.htm>, (15 Aralık 2003).
- Köküöz, A. N., (2003). 20. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Gen-Etik Genetik, *Bilim ve Teknik Dergisi*, <http://www27.brinkster.com/biyogezegen/sayac.asp?lupo_id=19>, (18 Kasım 2003)
- Lit, P. K. (2003). *On Ethical Dilemmas Arising From The Human Genome Project*, <http://phuakl.tripod.com/pssm/phuakl_hgp.html>, (1 Aralık 2003).
- McNally, R. ve Wheale, P. (1996). Biopatenting and biodiversity: comparative advantages in the new global order. *The Ecologist*, 26, 222-229.
- Pagnatarro, M. A. (2001). Genetic discrimination and the workplace: employee's right to privacy v. employer's need to know. *American Business Law Journal*, 39, 139-186.

ECZANE ECZACILARININ ETİK SORUNLARA BAKIŞ AÇISININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Uzm. Ecz. Oğuzhan GÜRSON

Ankara Üniversitesi, Eczacılık Fakültesi, Eczacılık İşletmeciliği Ana Bilim Dalı

Prof. Dr. Gülbin ÖZCELİKAY

Ankara Üniversitesi, Eczacılık Fakültesi, Eczacılık İşletmeciliği Ana Bilim Dalı

Özet: Eczacılar, günlük uygulamalarında kendilerini doğru ve yanlış davranış arasında karar vermeye zorlayan pek çok durumla karşılaşır. Eczacıların davranışlarının veya karakterlerinin doğruluğunun veya yanlışlığının sorgulanabileceği durumlar, çoğunlukla etikle ilgili sorunların ortaya çıkmasına neden olur. Bu çalışmada eczane eczacılarının günlük uygulamalarında karşılaştıkları etik sorunlara bakış açısını çeşitli örneklerle belirleyerek değerlendirmek amaçlanmaktadır. Bu amaçla Ankara daki eczane eczacılarına uygulanmak üzere çeşitli konularda sorunları içeren soruların bulunduğu anket formu hazırlanmıştır. Bu sorular eczanelerin günlük uygulamaları izlenerek ve literatür araştırması yapılarak saptanmıştır. Çalışmada 158 eczane eczacısının anket formu değerlendirmeye alınmıştır. Eczacıların % 82.3'ü satışı engelleyecek dahi olsa ilaçların yan etkileri ile ilgili bilginin hastaya verilmesi gerektiğini düşünmektedir. Bu durum yararlılık ve doğruluk ilkeleri ile açıklanabilir.

Anahtar sözcükler: eczacı, eczane, etik ilkeler

Abstract: Pharmacists in their own practise meet many situations which force them to make a decision between their true and false behaviours. The situations in which pharmacists behaviours have been generally interrogated cause to happen troubles with regard to ethics. In this study, We aimed to evaluate pharmacists' points of view about ethic problems with a variety of examples take place in daily practice. For that purpose, questionnaire consisting of questions about a variety of subject has been applied to community pharmacists. The questions in questionnaire have been determined by following daily practise of pharmacies and searching literature. 158 of questionnaires have been evaluated in the study. 82.3% of pharmacists think that knowledge should be given to patients even if it decreases the sale. This situation can be explained with principle of beneficence and veracity.

Keywords: pharmacist, pharmacy, the principles ethic

GİRİŞ VE AMAC

Eczacılık uygulamaları sırasında ya da eczacı- hasta ilişkisinde ortaya konan tutum ve davranışların etik yönden kabul edilebilir olup olmadığına nasıl karar verebiliriz? Aslında bu sorunun yanıtlanması oldukça güçtür. Böyle bir soruya çözümleyici öneriler getirilebilir. Önerilerimiz yanında etik önerilerimizi gerçekte nasıl oluşturmaktayız? İnsan tutum ve davranışlarını değerlendirmemize olanak tanıyan bazı etik yaklaşım biçimlerinin bulunduğu ileri sürülebilir. Bunların neler olduğunu bulmak/anlamak kaygısı, filozofların yüzyıllardan beri üzerine eğildikleri bir konu olmuştur. (1)

Günümüzde eczacılık etiği alanında yer alan değişik tanımlamalar, akıl yürütmeler, değerlendirmeler ve çözüm önerilerinde "etik ilkelerin" merkezi bir rol oynadığını görmekteyiz.

Günlük davranışların etik yönden benimsenebilir ya da savunulabilir olması için onun kimi zaman bir ilke üzerine oturması gerekmektedir. Özel bir durum ve kuraların bir ilkeye dayandırılması sonuçta, kişiye ait tutum ve davranışların etik açıdan haklı ya da doğru bulunmasına destek olmaktadır. Böylelikle, “niçin doğru”, “niçin iyi”, “niçin uygun” bir karar arayışı içinde bulunduğumuzun yanıtının verilmesine olanak sağlamakta; bizim tutum ve davranışlarımızın etik açıdan onaylanır- onaylanmaz oluşunun taslağı çizilmektedir. Başka bir anlatım ile ilkeler eylemlerimizde bize yol göstererek, rehberlik etmektedir. Ayrıca ilkelere uygun davranışlar geliştirilmesi, yalnız tutum ve davranışların etik açıdan onaylanır olmasını gerektirmekle kalmaz, aynı zamanda toplumda benimsenebilir genel yaklaşım biçimlerine uygunluğundan dolayı; onları yasalar karşısında savunabilir kılar (1)

Tıp etiğinde yararlanılmakta olan ilkelerin etik kararlarda yol gösterici olmalarıyla birlikte; onları tam ve kesin ölçü biçimleri olarak görmekte doğru değildir. Ancak onların sorunları çözümlenmede değerleri ortaya çıkarmada, ikilemlerde çok önemli işlevsel rolleri vardır. İlkeler etik görüşlerde çok önemli işlevsel rolleri vardır. İlkeler etik görüşlerde bir araç görevi üstlenmekle birlikte, doğru ve iyi yönünde bazı seçeneklerin hazırlanmasına zemin hazırlar.

Günümüzde eczacılık etiği etkinliği içerisinde çok sayıda ilkeden söz edilmektedir. Bu ilkelerden bazıları şunlardır; Özerkliğe saygı ilkesi (respect for outonomy), yararlılık (beneficence), kötü davranmama (non-maleficence), gizliliğe saygı (privity), zarar vermeme (noharmful do no-Herm), sadakat (fidelity), özgürlük (liberty), doğruluk (verecity), sözünde durma (promise-keeping), gerçeği söyleme (truth-telling), sır saklama (confidentiality), eşitlik (equity) (1,2,3).

Eczacılar, günlük uygulamalarında kendilerini doğru ve yanlış/yararlı ve zararlı davranış arasında karar vermeye zorlayan pek çok durumla karşılaşır. Eczacıların davranışlarının veya karakterinin doğrulunun veya yanlışlığının sorgulanabileceği durumlar, çoğunlukla etikle ilgili soruların ortaya çıkmasına neden olur.

Bu çalışmada eczane eczacılarının günlük uygulamalarında karşılaştıkları vakalar karşısında nasıl davranacaklarını çeşitli örnek olaylar belirlenerek ortaya çıkarılmaya çalışılmış ve tartışılmıştır.

MATERYAL VE YÖNTEM

Bu çalışmada eczacıların günlük eczacılık uygulamalarında sıklıkla karşılaştıkları vakalar tespit edilmiştir.

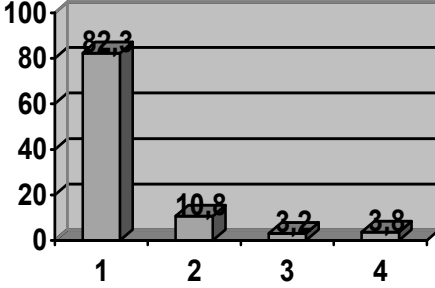
Bu vakalar karşısında eczacıların nasıl davranacakları anket formu haline getirilen sorulara cevap vermesi istenerek ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Eczacıardan bu vakalar karşısında ne yapacakları ile ilgili yorumlar istenmiştir.

Anket formları Ankara’da bulunan 158 eczane eczacısına uygulanmıştır.

Yapılan yorumlar gruplandırılarak SPSS (11.0) paket programında değerlendirilmiştir.

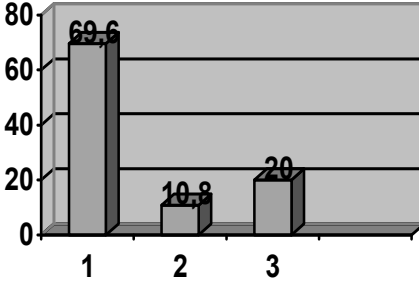
BULGULAR

TABLO 1: OTC (reçetesiz satılan) ilaçların yan etkileri hastaya anlatılmalı mıdır?

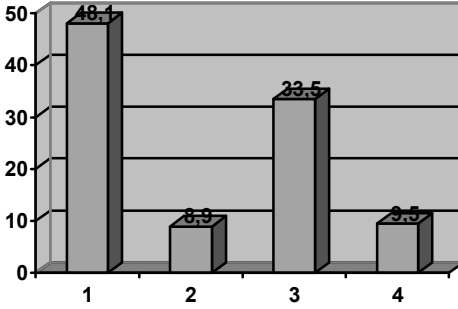
- 1: Evet, bilgi verilmelidir
- 2: Hayır, bilgi vermeye gerek yoktur
- 3: Hekime yönlendirmeli
4. İlaçla zayıflamanın sağlıklı olmadığı vurgulanmalı

TABLO 2: Eczacı hastaya ilaç verirken hastanın istekleri doğrultusunda mı davranmalıdır?

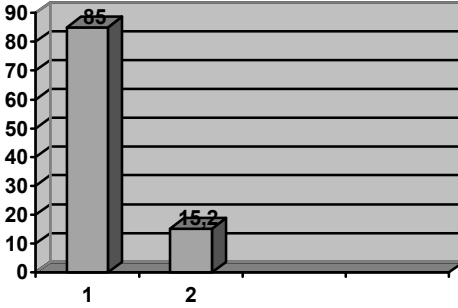
- 1: Hekimin reçetesini esas alınmalı, hekimin daha faydalı olduğu için bu ilacı verdiği konusunda hasta ikna edilmeye çalışılmalı
2. Hastanın istediği ilacı vermeden hekime danışılmalı
3. Hastanın istediği ilacı verilmeli

TABLO 3: Hastalar jenerik ilaç kullanmalı mıdır?

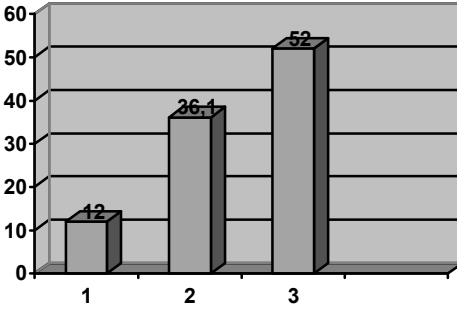
- 1: Hasta orijinal ilaç kullanmalıdır
- 2: Hasta orijinal ilacı maddi olarak alamıyorsa, jenerik alabilir
- 3: Hasta, doktor ve eczacının önerileri ile birlikte ne istiyorsa alabilir
- 4: Biyoeşdeğerliliği kanıtlanmışsa hasta jenerik ilaç kullanabilir

TABLO 4: Yanlış bilgilendirilmiş hastanın istediği ilacı Eczacı vermeli midir?

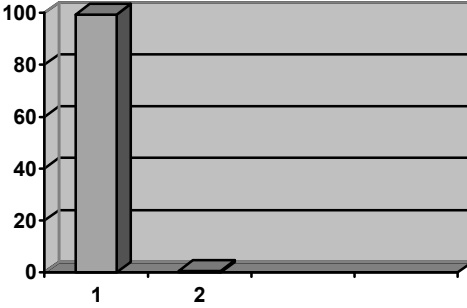
- 1: İlacın yan etkileri anlatılıp hekime yönlendirilmeli ve tercih hastaya bırakılmalı
3. İlaç kesinlikle satılmamalı

TABLO 5: Son kullanma tarihi dolmak üzere olan ilaçların satışı yapılmalı mıdır?

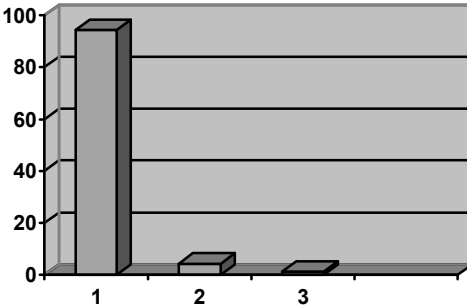
- 1: Satış gerçekleştirilebilir
- 2: Satış gerçekleştirilebilir ancak son kullanma tarihinin yakın olduğu bildirilmelidir
- 3: Satış gerçekleştirilmemelidir

TABLO 6: Eczacı hastaya ilacın tüm yan etkilerini söylemeli mi?

- 1: Eczacı ilacın yan etkilerini uygun bir dille anlatarak, hastayı bir kadın-doğum uzmanına yönlendirmelidir
- 2: Prospektüste tüm bilgiler yazılı, onları okuması önerilir

GRAFİK 7: Hasta her zaman haklı mıdır?

- 1: Eczacı bu durumu kabul etmemelidir
- 2: Hastanın yararına olacaktır, eczacı bu durumu kabul etmelidir
- 3: İlaç daha ucuz verilerek hasta memnun edilmelidir

TARTIŞMA

Ele alınan vakalar ve eczacıya sorulan sorular ve yorumlarının sonuçları aşağıdaki gibi sınıflandırılmıştır.

Vaka 1: OTC (reçetesiz satılan) ilaçların yan etkileri hastaya anlatılmalı mıdır?

Zayıflamak isteyen bir hasta eczaneye gelir ve reçetesiz satılan bir zayıflama ilacını almak ister. Eczacı da bu ilacın yan etkileri hakkında ayrıntılı bilgi verir. Müşteri yan etkileri öğrenince almakla almamak arasında ikilemde kalır. Eczacı hastaya bu tür ilaçlarda her bilgiyi, satışı engelleyecek de olsa, vermeli midir? (4)

Burada eczacıların çoğunluğu (% 82.3 ü) doğruluk, dürüstlük ve yararlılık ilkelerini ön plana alarak ilacın yan etkilerini anlatacaklarını ifade etmişlerdir (Grafik1).

Bir ilacı kullanmaya karar verirken kritik soru, bu ilaçtan beklenen yararın ne kadar önemli olduğudur. Bu vakada önemli olan hastanın kilo verebilmek için ne kadar yan etkiyi göze alabildiğidir.

Bir eczacı, hastada bu yan etkilerin görülüp görülmeyeceğini kesin olarak bilemez. Ayrıca eczacı, hastaya ilacın yan etkileri hakkında kişisel yargılarına göre bilgi veremez.

Her ilacı kullanmanın riskleri ve yararları vardır. Özellikle reçetesiz satılan ilaçların kullanımında etik soru, hastanın kendi kararına güvenip ilacın satılması mı yoksa hastanın ilacı alırken bütün risk ve yararlarını ilk ağızdan öğrenmesi gerektiği midir (4).

Vaka 2: Eczacı hastaya ilaç verirken hastanın istekleri doğrultusunda mı davranmalıdır?

Diş hekiminden yeni gelmiş bir hastanın reçetesine narkotik analjezik bir ilaç yazılmıştır. Hasta bunun yerine aspirin veya bunun türevi hafif bir ağrı kesici kullanmak istemektedir. Eczacı ne yapmalıdır? (4)

Bu vakada eczacıların % 69.6'sı hekim yazdığı için narkotik ağrı kesiciyi hastanın alması konusunda ikna etmeye çalıştığını, % 20 si ise hastanın istediği uygun ağrı kesiciyi vereceğini belirtmiştir.

Ağrı konusuna ilişkin görüşler, kişiden kişiye, kültürden kültüre çok büyük değişiklikler göstermektedir. Narkotik analjezikler, psikolojik yönden bağımlılık yapabilmektedir. Bazı insanlar bu etkiden dolayı bu tür ilaçları kullanmaktan kaçınmaktadır. Ayrıca bazı kültürlerde ağrının avantajlı bir durum olduğuna da inanılmaktadır. Ağrı, alta yatan önemli bir problemin göstergesi olabildiği gibi ağrıya tahammül etmek de güçlü bir karakter simgesi olarak görülebilmektedir. Başka kültürlerde ise ağrı, derhal bastırılması gereken bir histir.

Bu vakada Eczacı hasta ile hekim arasında kalmıştır.

Vaka 3. Eczacı jenerik ilaçların kullanımı konusunda ne yapmalıdır?

Bir eczacının jenerik ilaçların biyoeşdeğerliliği ve etkililiği konusunda tereddütleri vardır. Eczacı bu ilaçları satarken hastaları orijinal ilaçları kullanmaya teşvik etmeli midir? (4)

Bu durumda eczacıların %48.1 i hastanın orijinal ilaç kullanması gerektiğini ifade etmiştir. Türk Eczacıları Birliği Kanununun 4.maddesinin 5.fıkrasına göre Türk Eczacıları Birliğinin görevleri arasında yerli jenerik ilaçların tüketimini artırma gelmektedir. Yerli ilaç sanayinin şühhesiz desteklenmesi gerekmektedir. Ancak insan sağlığı en ufak ihmale gelmeyen önemli bir unsurdur. Biyoeşdeğerliliği kanıtlanmış jenerik ilaçların kullanılmasında sakınca yoktur. Şu anda biyoeşdeğerliliği kanıtlanmamış çok sayıda ilaç piyasada bulunmaktadır.

Vaka 4: Yanlış bilgilendirilmiş hasta bir ilacı almak istemektedir. Eczacı ne yapmalıdır?

Hasta, akne tedavisinde kullanılan, retinoik asit içeren bir ilacı, cildini gençleştirmek üzere satın almak istemektedir ve bu ilacın yan etkilerinden habersizdir. Eczacı ne yapmalıdır?(4).

Bu vakada eczacıların %85'i ilacın yan etkilerini anlatıp hekime yönlendirdiğini, tercihi hastaya bırakacağını, %15'i ise ilacı kesinlikle satmayacağını belirtmiştir.

Bu vakada eczacının görevi hastanın refahını, iyiliğini sağlamaktır. Eczacı ilacın hem riskini hem de olası yararlarından hastaya bahsetmesi gerekir (4).

Vaka 5: Son kullanma tarihi dolmak üzere olan ilaçların satışı yapılabilir mi?

Eczacının elindeki son kullanma tarihi dolmak üzere olan ilaçlara bir kurumdan talep gelmiştir. Kurum ve eczacı bu durumu bildikleri halde böyle bir satış gerçekleştirilebilir mi? (4).

Son kullanma tarihi dolmak üzere olan ilaçların satışı ile eczacının o anda düşünmesi gereken bu acil bir durum mudur? İlaçlar hemen mi kullanılacaktır? Bu ilaçların başka yerden alınma olasılığı yok mudur? Eczacının bu soruların cevaplarını kendisine vererek en uygun kararı vermesi gerekmektedir.

Bu durumda eczacıların hemen hemen yarısı ilacın satışının yapılabileceğini ifade etmişlerdir.

Vaka 6: Eczacı tüm yan etkileri söylemeli mi?

Bir akne ilacı alırken hamile kalmaması gerektiğini bilen bir hasta hamile kalmıştır. Bebeğin sakat doğması olasılığı da dahil birçok yan etki söz konusudur. Hasta bu yan etkilerin ciddiyetinden habersizdir. Eczacı hastaya bunları ne şekilde söylemelidir?

Eczacıların % 99.4'ü ilacın yan etkilerini uygun bir dille hastaya anlatacağını ve bir kadın doğum uzmanına yönlendireceğini belirtmiştir.

Bu hastanın yararlılığı için doğru olan durumdur. Sakat doğum riski olmasına rağmen bebeğin kürtaja alınmasına karşı çıkan eczacılar olabilir. Eczacı kürtaja karşı olsa bile hastasına, hastasına ilacın neden olabileceği zararları ile ilgili her türlü bilgiyi vermemelidir. Eczacı bu konudaki düşüncelerini ve ön yargılarını bir kenara bırakarak hareket etmelidir.

Vaka 7: Hasta her zaman haklı mıdır?

Bir kadın hastanın kurumu, doğurganlığı artırıcı ilaçların parasını ödememektedir. Hasta eczaneye gelip eczacıya aynı para tutarında farklı ilaçlarla bir reçete hazırlatabileceğini, böylece parasını bu yöntemle kurumdan alabileceğini söylemektedir. Eczacı bunun sahtekarlık olduğunu bilmektedir. Eczacı bu durumda ne yapmalıdır?(4)

Eczacıların % 94.3'ü bu durumu kabul etmeyeceklerini, ancak %4.4'ü hastaya yarar sağlayacaksa kabul edebileceklerini belirtmişlerdir.

Hasta, farklı ilaçlarla hileli olarak reçete hazırlama konusunu etraflı bir biçimde düşünmüş ve gerek yasal gerekse etik değerleri doğrultusunda kendi uygulamasını bulmuş gözükmektedir.

Hastanın doğru olduğunu düşündüğü uygulama her zaman doğru değildir.

Eczacının bunun doğru olmadığını hastayla tartışmasına gerek yoktur. Kendisinin bu olaya katılamayacağını belirtmesi yeterlidir.

Sonuç olarak,

1. Eczacılar hastalarına OTC ilaçların yan etkilerini satışlarını etkileyecek bile olsa anlatmaktadırlar.
2. Eczacıların bir kısmı hastaya ilaç verirken duygusal davranırsa da çoğunluğu hekimin reçetesine yazmadığı halde istediği ilacı vermemektedir.
3. Eczacıların çoğunluğu orijinal ilaç kullanımını desteklemektedir.
4. Eczacıların yaklaşık yarısı son kullanma tarihi dolmak üzere olan ilaçların satışını yapabilmektedir.
5. Eczacıların hemen tamamı hastanın yararına gibi görünse de, yasal olmayan bir durumu kabul etmemektedirler.
- 6.

SONUÇ

Eczacılık uygulamaları sırasında karşılaşılan etik sorunlarda belli bir karara varabilmek için etik ilkelerden yararlanılmasında eczacılar gerçekte güç bir süreç yaşarlar. Bir etik sorun meydana getiren her olay kendine özgü koşul ve gereklere sahiptir. Dolayısıyla etik ilkelerin her olayda yer alma biçimi olayın kendine özgüdür.

Eczacılık uygulamalarında mesleki tutum ve davranışların etik yönden doğru ve haklı gerekçeler taşıyabilmesi için bazı kural ve ilkelere gereksinim olduğu açıktır. Etik sorunlar ya da etik ikilemlerle karşı karşıya gelindiğinde kural ve ilkelerin diğer sağlık çalışanlarında olduğu gibi eczacılarında kararlarını yönlendirmede önemli katkıları olacaktır.

Kaynakça:

- Aydın, E., Ersoy, N., Tıp Etiği İlkeleri, Türkiye Klinikleri Tıbbi Etik dergisi, Vol: 3, sayı:2-3 (48-52), 1995.
- Beauchamp, TL, Childress JF, Principles of Biomedical Ethics 3th ed, New York, Oxford Uni. Press, 120:(7-65), 1989.
- Beauchamp, TL., Walters, L., Contemporary Issues in Bioethics 3th ed, Belmont California: Wodsworth Inc 1-40, 1989.
- Veatch, RM., Haddad, A., Case Studies in Pharmacy Ethics, New York, Oxford University Pres, 1999.

VI. EKLER

Ek.1.

II. ULUSAL UYGULAMALI ETİK KONGRESİ KATILIMCI E-POSTA ADRESLERİ

(Katılımcılara ait e-posta adresi listesi, alfabetik olarak soyad sırasına göre düzenlenmiştir.)

- Emel Aközer, Orta Doğu Teknik Üniversitesi — akozer@metu.edu.tr
- Aslihan Akpınar, Kocaeli Üniversitesi — aslyakcay@yahoo.com
- Necla Aktan, Kocaeli Üniversitesi — necla.aktan@dupontsa.com.tr
- Ali Alagöz, Selçuk Üniversitesi — aalagoz@selcuk.edu.tr
- Seden Algür, Akdeniz Üniversitesi — sedenalgur@akdeniz.edu.tr
- Selhan Özbey, Celal Bayar Üniversitesi — besyo@bayar.edu.tr
- Levent Andağ, Uludağ Üniversitesi — leventaridag@yahoo.com
- Pakize Arkan, Orta Doğu Teknik Üniversitesi — apakize@metu.edu.tr
- Canan Armağan, Dumlupınar Üniversitesi —
- S. Burak Arzova, Marmara Üniversitesi — arzova@superonline.com
- Sinan Aslan, Marmara Üniversitesi — saslan@marmara.edu.tr
- Aysun Aydın, Orta Doğu Teknik Üniversitesi — aaysun@metu.edu.tr
- İlke Bezen Aydoğdu, Fırat Üniversitesi — bezenaydogdu@yahoo.com
- Hasan Yücel Başdemir, Gazi Üniversitesi — basdemir@hotmail.com
- Ahmet Kemal Bayram, Afyon Kocatepe Üniversitesi — akbayram69@yahoo.com
- Selma Aydın Bayram, Orta Doğu Teknik Üniversitesi — aselma@metu.edu.tr
- Johannes Brinkmann, BI Norveç Yönetim Okulu Profesörü — johannes.brinkmann@bi.no
- Pınar Canevi, Boğaziçi Üniversitesi — pcanevi@yahoo.com
- Necati Cerrahoğlu, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi — cerrahoglu@email.de
- Cemile Çelik, Mersin Üniversitesi — ccelik@mersin.edu.tr
- Pınar Çelik, Akdeniz Üniversitesi —
- Şaban Çetiner, İç Anadolu Omancılık Araştırma E. — sabancetiner@yahoo.co.uk
- Sedat Bağdaççık, Haydarpaşa Numune Hastanesi —
- Nermin Çiftçi, Uludağ Üniversitesi — nermin_ciftci@yahoo.com
- Nesrin Çobanoğlu, Gazi Üniversitesi — nesrinc@gazi.edu.tr
- Gözde Dedeoğlu, Dokuz Eylül Üniversitesi — gozdededeoğlu@superonline.com
- Mebrure Değer, İstanbul Üniversitesi — mebrure@superonline.com
- Çiğdem Demir, Dokuz Eylül Üniversitesi —
- Necati Demir, Cumhuriyet Üniversitesi — ndemir@cumhuriyet.edu.tr
- İsmail H. Demirdöven, Hacettepe Üniversitesi — ismaild@hacettepe.edu.tr
- M. Tahir Demirel, Selçuk Üniversitesi — mtdemirel@hotmail.com
- Nalan Devrent, Pamukkale Üniversitesi — ndevrent@pamukkale.edu.tr
- Elif Dikmetaş, Ondokuz Mayıs Üniversitesi — elifdikmetaş@hotmail.com
- Hakan Şükri Doğruöz, Bahçeşehir Üniversitesi — hakandogruoz@yahoo.com.tr
- Süleyman Dönmez, Çukurova Üniversitesi — suelocan@cu.edu.tr
- Ömür Duğan, Celal Bayar Üniversitesi — omurdugan@yahoo.com
- Nergis Melis Durcan, Dokuz Eylül Üniversitesi — melisdurcan@yahoo.com
- Tuba Durdu, İstanbul Üniversitesi — tubadukan@hotmail.com
- Çiler Dursun, Ankara Üniversitesi — dursun@media.ankara.edu.tr
- İlhan Ege, Erciyes Üniversitesi — iege@eunev.edu.tr
- H. Haluk Erdem, Gazi Üniversitesi — halukerdem@my.net.com
- Ramazan Erdem, Fırat Üniversitesi — ramazanerdem@hotmail.com
- Ebru Gülbuğ Erol, Akdeniz Üniversitesi — egerol@akdeniz.edu.tr

H. Ulusal Uygulamalı Etik Kongresi Bildiriler Kitabı

- Nermin Ersoy, Kocaeli Üniversitesi — nersoy@kou.edu.tr
- Muhammet Fatih Genç, Cumhuriyet Üniversitesi — mfgenc@cumhuriyet.edu.tr
- Evren Güçer, Gazi Üniversitesi — evrengucer@gazi.edu.tr
- Murat Gül, Orta Doğu Teknik Üniversitesi — mgul@metu.edu.tr
- Nur Yeliz Gülcan, Orta Doğu Teknik Üniversitesi — nuryeliz@gmail.com
- Kurtul Gülenç, Maltepe Üniversitesi — kurtul.gulenc@gmail.com
- Ender Güler, Selçuk Üniversitesi —
- Oğuzhan Gürson, Ankara Üniversitesi — ankpharm@pharmacy.ankara.edu.tr
- Tolga Güven, Marmara Üniversitesi —
- İnci Hot, İstanbul Üniversitesi — incihot@yahoo.com
- Selçuk İnaç, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi — sinac@ksu.edu.tr
- Selim Kadioğlu, Çukurova Üniversitesi — selimkad@cu.edu.tr
- Esin Karlıkaya, İstanbul Üniversitesi — e_karlikaya@hotmail.com
- Berfin Kart, Hacettepe Üniversitesi — berfinjune13@yahoo.com
- Rüstem Kırış, Yeşil Türkiye Ormancılar Demeği — rkiris@yahoo.com
- Jane Kirtley, Minnesota Üniversitesi — kirtl001@umn.edu
- Umut Koç, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi — umutkoc@ogu.edu.tr
- Hande Kökten, Ankara Üniversitesi — handekokten@superonline.com
- İoanna Kuçiradi, Hacettepe Üniversitesi — ioanna@fisp.org.tr
- Hasan Fehmi Mavi, Celal Bayar Üniversitesi — besyo@bayar.edu.tr
- Yasemin Oğuz, Ankara Üniversitesi — oguzx001@yahoo.com
- Ersin Otsar, Gazi Üniversitesi — ersinotsar@my.net.com
- Adem Ögüt, Selçuk Üniversitesi —
- Ülker Öktem, Ankara Üniversitesi — ulkeroktem3@hotmail.com
- M. Kemal Öktem, Hacettepe Üniversitesi — kemalok@hacettepe.edu.tr
- Uğur Ömürgönülşen, Hacettepe Üniversitesi — omur@hacettepe.edu.tr
- Yaman Örs, Akdeniz Üniversitesi — yaman.ors@tr.net
- Erhan Örselli, Selçuk Üniversitesi — orsell35@yahoo.com
- Örsan Öymen, Yeditepe Üniversitesi — ooymen@yahoo.com
- Haldun Özaktaş, Bilkent Üniversitesi — haldun@ee.bilkent.edu.tr
- Selhan Özbey, Celal Bayar Üniversitesi —
- Nil Özçelik, Yıldız Teknik Üniversitesi — nilozcelik@yahoo.fr
- Gülbin Özçelikay, Ankara Üniversitesi — Gulbin.Ozcelikay@pharmacy.ankara.edu.tr
- Canan Özgen, Orta Doğu Teknik Üniversitesi — cozgen@metu.edu.tr
- Müjdat Özmen, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi — mozmnen@ogu.edu.tr
- Ömer Özpınar, Adnan Menderes Üniversitesi —
- Şansel Özpınar, Adnan Menderes Üniversitesi — pinotella@hotmail.com
- Hafize Öztürk Türkmen, Akdeniz Üniversitesi — deonto@akdeniz.edu.tr
- Arzu Özyol, Ankara Üniversitesi — arzu@hydra.com.tr
- Sema Palamutçu, Pamukkale Üniversitesi — splm@hotmail.com
- Banş Parkan, Orta Doğu Teknik Üniversitesi — parkan@metu.edu.tr
- Elbeyi Pelit, Gazi Üniversitesi — elbeyipelit@gazi.edu.tr
- A. Haluk Pınar, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi — hpinar@ksu.edu.tr
- Hakan Poyraz, Sakarya Üniversitesi — hpoyraz@sakarya.edu.tr
- Carlin Romano, University of Pennsylvania — cromano@phillynews.com
- Hayriye Samur, Selçuk Üniversitesi — hayriye_samur@yahoo.com
- Sahotra Sarkar, University of Texas at Austin — sarkar@mail.utexas.edu
- Elif Sayim, Erciyes Üniversitesi — esayin@euniv.edu.tr
- Bürkan Serbest, Kafkas Üniversitesi — bserbest@yahoo.com
- Şerafettin Sevim, Dumlupınar Üniversitesi — ssevim@dumlupinar.edu.tr

H. Ulusal Uygulamalı Etik Kongresi Bildiriler Kitabı

- Şükran Sevimli, Yüzüncü Yıl Üniversitesi — sukransevimli@gmail.com
- Ayhan Sol, Orta Doğu Teknik Üniversitesi — asol@metu.edu.tr
- Daria Sugorakova, Orta Doğu Teknik Üniversitesi — e107425@metu.edu.tr
- Ali Şahin, Selçuk Üniversitesi —
- Mehmet Şakiroğlu, Orta Doğu Teknik Üniversitesi — mehmetst@metu.edu.tr
- K. İrge Şatıroğlu, Ankara Üniversitesi — isatiroglu@gmail.com
- Harun Tepe, Hacettepe Üniversitesi — harunt@hacettepe.edu.tr
- Recep Tezgel, Tarım ve Köyşleri Bakan Danışmanı — rtezgel@hotmail.com
- Hasan Tınmaz, Başkent Üniversitesi — htinmaz@baskent.edu.tr
- Ömer Torlak, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi — torlak@ogu.edu.tr
- Ali Eşref Turan, Yönelim Araştırma — aeturan@superonline.com
- Ömer Turan, Central European University — sphtuo01@phd.ceu.hu
- Metin Uçar, Gazi Üniversitesi — umetin@gazi.edu.tr
- Nur Uluşahin, Başkent Üniversitesi — nulusahin@hotmail.com
- Aylin Ünal, Celal Bayar Üniversitesi — aylinunal@yahoo.com
- Eray Yağanak, Orta Doğu Teknik Üniversitesi — erayyaganak@gmail.com
- Timuçin Yakımkaya, Dokuz Eylül Üniversitesi — timucin27@yahoo.com
- Ahmet Yatkin, Fırat Üniversitesi — ayatkin@firat.edu.tr
- Uğur Yazgan, Ondokuz Mayıs Üniversitesi — uyazgan55@hotmail.com
- Sevcan Yıldız, Akdeniz Üniversitesi — sevcanyildiz@akdeniz.edu.tr
- Baki Yılmaz, Selçuk Üniversitesi — byilmaz@selcuk.edu.tr
- Günce Yılmaz, Celal Bayar Üniversitesi — gunce.yilmaz@bayar.edu.tr
- Cüneyt Yüksel, Boğaziçi Üniversitesi — cuneyt.yuksel@boun.edu.tr
- Beyhan Zabun, Gazi Üniversitesi — bzabun@gazi.edu.tr

Ek.2.

UYGULAMALI ETİKTE İKİNCİ EĞİTİM TEZSİZ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

ODTÜ Felsefe Bölümü, 2002 yılından itibaren, yeni bir yüksek lisans programı olan “Uygulamalı Etik Tezsiz Yüksek Lisans” programına başlamıştır. Bölümümüz bu konuda Türkiye’de öncü olmakta ve etiğe hak ettiği yeri vermeyi ve böylece toplumsal ve kişisel yaşamımızın değerini yükseltmeye katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

Felsefe dışında hemen hemen her alandan öğrenci kabul eden Uygulamalı Etik Tezsiz Yüksek Lisans Programı’nın dersleri hafta içi akşam saatlerinde gerçekleştirilmektedir. Dönemsel olarak “mesleki etik” uygulamaları dallarında uzmanlar da konuk öğretim üyesi olarak dersler vermektedirler. Uygulamalı Etik Tezsiz Yüksek Lisans mezun adayları bitirme dönemlerinde seçecekleri bir projeyi başarı ile tamamlayarak mezun olmaktadır. Böylelikle aldıkları felsefi-kuramsal bilgileri hayata geçirme, günlük yaşamda karşılaştıkları olgulara uygulama olanağı bulmaktadır.

Çoğu kamu kuruluşu ve özel sektöre ait şirketler, iş kolları ile ilgili tezsiz yüksek lisans programlarını başarı ile bitiren çalışanlarına ayrı bir değer vermektedir. Avrupa Birliği ölçünlerine yalnızca toplumsal hayatı düzenleyen kurallarda değil, iş yaşamı uygulamalarında da işlev kazandırmak isteyen meslek alanlarında Uygulamalı Etik Programımız ilgi çekmektedir.

1. Uygulamalı Etik Tezsiz Yüksek Lisans Programı’nın Amacı

Hekimler, bilim insanları, mühendisler, hukukçular, öğretmenler, iş dünyasında, medyada, kamu sektöründe çalışanlar her gün etik sorunlarla karşı karşıya kalıyorlar. Teknolojinin, iş dünyasının medyanın yaşamı belirleme gücü günden güne küreselleşiyor. Bu alanlarda çalışanların aldıkları kararlar toplumu yönlendiriyor, biçimlendiriyor. İyi kararların milyonlarca insanı olumlu yönde etkileyebildiğini, kötü kararlarınsa geleceğimizi tehdit ettiğini görüyoruz. Durum böyleyken ve etik düşünme biçimi olumsuzluklara karşı önemli bir çare olabileceksen, meslek etiği, iş etiği, kısaca uygulamalı etik ne yazık ki bugün meslek öğreniminin ayrılmaz bir parçası durumuna gelememiştir.

ODTÜ Felsefe Bölümünün Uygulamalı Etik Tezsiz Yüksek Lisans Programı bu açığı kapatmak amacıyla tasarlanmıştır. Bu programda temel yöntem çözümleyici (analitik) ve kavramsal etik çalışmaların, kamu alanında ve iş yaşamında ortaya çıkan sorunlara, etik tartışma gerektiren vakalara uygulanması olacaktır. Uygulamalı Etik Tezsiz Yüksek Lisans Programımız her alandan meslek sahiplerine etik çerçevede karar verme alışkanlığı kazandırmayı ve meslek yaşamlarında ortaya çıkan etik sorunlara karşı duyarlı olmalarını sağlamayı amaçlamaktadır.

2. Programa Kabul Koşulları

Programa kabul, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği’nde belirtilmiştir. Bunlara ek olarak tavsiye mektupları ve mülakat dikkate alınacaktır. Ayrıca halen çalışmakta olan ya da iş hayatında deneyimi olan adaylara öncelik tanınacaktır.

3. Programın Tanımı

Program özellikle kamuda ve özel kesimde tüm alanlarda çalışanlara yönelik olarak tasarlanmıştır.

Programa kayıt yaptıran öğrenci beş zorunlu ders alacaktır. Bu dersler etik bilginin kuramsal, tarihsel ve uygulamaya yönelik yönlerini değerlendirme yetisi kazandırmayı amaçlamaktadır. Öğrenci ayrıca danışmalarının önerileri ve onayı doğrultusunda beş seçmeli ders alacaktır.

Dersler tamamlandıktan sonra Bifirme Projesi hazırlanacaktır. Program başarıyla tamamlandığında Tezsiz Yüksek Lisans derecesi (Tezsiz M.A.) verilecektir. Program en çok altı dönemde bitirilmelidir.

3.1 Programın Gerekleri

Program içerisinde alınması gerekli derslerin listesi aşağıda verilmiştir.

Zorunlu Dersler:

- PHIL 581: Uygulamalı Etikte Araştırma Yöntemleri
- PHIL 582: Etik ve Değer I: Kuramsal
- PHIL 583: Etik ve Değer II: Uygulamalı
- PHIL 584: Uslamlama ve İkna Etiği
- PHIL 585: Etik ve Karar Verme
- PHIL 589: Dönem Projesi

Seçmeli Dersler:

- PHIL 586: Etik ve Bilgisayar Teknolojisi
- PHIL 587: Söylem Etiği
- PHIL 588: Çevre Etiği
- PHIL 590: Etik ve Kendini Tanıma
- PHIL 591: Medya Etiği I: Kuramsal
- PHIL 592: Medya Etiği II: Uygulamalı (Önkoşul: PHIL 591)
- PHIL 593: Medya Etiği III: Örnek Olay Araştırması
- PHIL 594: Örgütlenmelerde Etik I: Kuramsal
- PHIL 595: Örgütlenmelerde Etik II: Uygulamalı (Önkoşul: PHIL 594)
- PHIL 596: Örgütlenmelerde Etik III: Örnek Olay Araştırması
- PHIL 597: İş Etiği

3.2 Ders Tanımları

3.2.1 Zorunlu Dersler

PHIL 581: Uygulamalı Etikte Araştırma Yöntemleri (3-0)3

Uygulamalı etiğin her alanı bazı kurallar üstüne uzlaşma alanı olarak düşünülebilir. Bu nedenle, bu ders şu varsayım ile başlar: Uygulamalı Etikte Araştırma Yöntemleri “kural yaklaşımı”na dayanır. Çünkü, etikte hem betimleyici hem de buyurucu (normatif) yöntemler yetersiz kalmaktadır. İlki düşünceleri yasa benzeri genellemelere indirirken, ikincisi reçetemi normlar içeren bir katalog sunar. Üçüncü bir seçenek olarak kurallar yaklaşımı, kuralların, etik davranışı, düşünceleri ve edimleri ikincil duruma düşürmeden biçimlendirdiğini varsayar.

Belli bir alan için (medya, işletme, çevre gibi) oluşturulan etik kod, o alanın etik gramerinin (ve dolayısıyla toplumsal etik gramerinin) bir bölümünü oluşturur. İlk olarak, etik kod, bir “kural” olarak normatif bir güce sahiptir, yani, kabul edilmiş davranış biçimlerinin dışına çıktığımızda davranışımızı nasıl “düzelteceğimizi” söyler. Bu anlamda kural bir seçim yapmanın ölçütüdür. İkinci olarak, bir kuralın genelliği olmalıdır. Geniş bir örnekler kümesine uygulanacak kadar basit olmalıdır. Üçüncü olarak, bir kuralın zorunluluğu olmalıdır. Yani, kural uygulandığı taraflarda yükümlülük duygusu uyandırmalıdır.

Bu dersin birinci bölümünde, kural kavramı ve “kural-yönetimli davranış”, “normatif güç” “kurucu-düzenleyici kurallar” gibi ilişkili kavramlar tartışılacak ve “Kuralların çözümleyici (a priori) ve deneysel boyutları nelerdir?”, “Bir kuralın mantıksal yapısı nedir?”, “Kurallar ve gerçekleştirilen eylemler arasındaki ilişkiler nelerdir?” gibi soruların cevapları aranacaktır.

Dersin ikinci kısmında amaç, etik kod ve kural arasındaki bağlantının belirtik kılınması olacaktır. Kurucu-düzenleyici kuralların taksonomisini vermeye çalışan iki yaklaşım (Searle ve Habermas) örnek olarak

kullanılacaktır. Öğrencilerden, Örnek Olay Araştırması derslerini (PHIL 593 ve 596) aldıklarında somut durumlar için benzer taksonomiler geliştirmeleri beklenecektir.

Bu ders, içeriği uygulamalı etik gramerinin kuramsal ya da pratik boyutlarını kapsayan diğer derslerin düzenleyici omurgasını oluşturur.

PHIL 582: Etik ve Değerler: Kuramsal (3-0)3

Bir toplumsal düzenin sürekliliği, toplumsal değerler ya da en azından eylemde bulunmanın ortak ilkeleri üzerinde bir uzlaşım varsayar. Bu durumda felsefi düşünüş sorunu değer inançlarımızın neler olduğu ve bu değerlerin ussal olup olmadığının saptanması olacaktır. Bu giriş dersinin amacı, böyle bir düşünüşün geçmişteki önemli filozofların (Aristoteles, Platon, Kant, Mill, Nietzsche gibi) metinlerinin okunup tartışılarak izlenmesidir. Bu derste, öznelcilik, nesnelcilik, yararçılık, doğaya başvuru, altın kurala başvuru, Kantçılık, egoizm gibi temel etik kuramlar özetlenecek, sınıflandırılıp kategorilere ayrılacaktır. Odak, bu kuramların içerdikleri rasyonellik kriterlerinin açıklığa kavuşturulması ve tanımlanması olacaktır.

PHIL 583: Etik ve Değer II: Uygulamalı (3-0)3 [Önkoşul: PHIL 582]

Ders ilk olarak etik ve ahlaki konular hakkında günlük yaşamda karşılaşılan değişik tartışmalara değinecektir. Etik ve ahlaki tartışmaları ve anlaşmazlıkları belirlemede edinilen bir takım yeteneklerin geliştirilmesinin ardından öğrencilerin PHIL 582 (Etik ve Değer I: Kuramsal) dersinde öğrendikleri temel etik kuramlar bu ahlaki problemlere uygulanacaktır. Bu amaca yönelik doğum kontrolü, kürtaj, ölüm cezası gibi somut ve öne çıkan çağdaş ahlaki problemler seçilecektir. Öğrencilerden, bu problemler hakkında alternatif çözümler üretmeleri, ve bu konularda dikkatlice düşünüp yazılı argüman geliştirmeleri istenecektir. Temel amaç, öğrenciye bir ahlaki problemi belirlemede gerekli yetenekleri edindirmek ve ahlaki konular üzerine eleştirel ve felsefi düşünceyi tanıtmak olacaktır.

PHIL 584: Usamlama ve İkna Etiği (3-0)3

Etik ve usamlama arasındaki bağlantı oldukça eskilere dayanır. Aristoteles Retorik adlı yapıtında retorik etik çalışmalarının bir dalı olduğunu yazmıştı. Reklam yöntemleri, kitle iletişimi, medya, İnternet vb. gibi alanlarda modern ikna yöntemleri ve usamlama arasındaki ilişki Aristoteles'in yaşadığı zamanlardan daha karmaşık ve sorunlu duruma geldi. Kimileri tüm iknanın etik dışı olduğunu savundular. Bu düşünce okulu düşünsel desteğini Platon'da buldu. Diğerleri Aristoteles geleneğine dayanarak etik ve etik-dışı ikna arasında bir ayırım yaptılar. Bu dersin ilk bölümünde ikna etmeye dayalı usamlamanın kuramsal yaklaşımları gözden geçirilecektir. Bu derste antik dönem düşünürlerinin (Platon, Aristoteles, Ciceron gibi) yanı sıra modern düşünürler (Weaver, Toulmin, Habermas gibi) de incelenecektir.

Bu dersin ikinci kısmı, 'İkna etme eylemi ne zaman ve hangi bağlamda etikdir?' ve 'Bu çeşit söylemler nasıl kurgulanmalıdır?' sorularını yakından incelemektedir. Öğrenciler günlük yaşamda karşılaştıkları birtakım etik ve etik olmayan tartışmalar hakkında yazmaya ve dikkatlice düşünmeye; ve söz konusu örnekleri belirli söylem modellerini uygulamaya teşvik edilecektir.

PHIL 585: Etik ve Karar verme (3-0)3

Etik ikilemler ve çatışmalar günlük hayatta sıradan bireylerin olduğu kadar kamu ve özel sektör yöneticilerinin ve diğer meslek sahiplerinin karşılaştıkları sorundur. Önyargı ve duygu üzerine kurulu karar vermeden nasıl kaçınılır? Yetersiz bilgi ve risk altında nasıl ussal karar verilir? 'Karar verme Kuramı' bireyler tarafından verilen kararlardaki modellerle ilgilidir. Geline son noktada bu kuram, sadece ekonomi, bilim felsefesi ve ussallık kuramlarıyla iç içe değil, aynı zamanda idari bilimler, siyaset felsefesi ve

etikle de ilgilidir. Lise düzeyindeki matematiğin ötesinde bir matematik bilgisi gerektirmeyen bu ders, 'Karar verme Kuramı'nın temel ilkelerine bir giriş niteliği taşır.

PHIL 589: Dönem Projesi (3-0)3

Her öğrenciden, şimdiye kadar elde ettiği kavramsal araçları kullanarak yürüteceği bir kişisel dönem projesi istenmektedir.

3.2.2 Seçmeli Dersler:

PHIL 586: Etik ve Bilgisayar Teknolojisi (3-0)3

Bu ders iletişim ve bilgi teknolojisine dayalı, bilgisayar üretimi ve kullanımı ile ilgili temel etik konuları inceleyecektir. Ders, bilgisayar kullanımının özelliklerine ve Web aracılığı ile iletişime ilişkin belirli felsefi problemleri tanıtmakla başlayacaktır. Gizlilik, bilgiye ulaşım hakkı, mülkiyet hakları, hacking, mesleki etik ilkeler, güvenilirlik ve güvenlik gibi etik konular üzerine problem tartışmaları dersin içeriğini oluşturacaktır.

PHIL 587: Söylem Etiği (3-0)3

Söylem etiği kuramı yirminci yüzyıl felsefesinde önemli bir düşünsel harekettir. Apel ve Habermas gibi filozoflar söylem etiğini, normları inşa etmek için bir temel olarak görürler. Normlar gerçekte, söylemin eşit katılımcılarının ortak kabulleridir ve ayrıcalıklı özneler sorunu değildir. Bu ders etiğin söylem kuramını ve onun pratik uygulamalarını incelemektedir.

PHIL 588: Çevre Etiği (3-0)3

Çevre etiği en az üç açıdan tartışmalı olan bir alandır: (1) çevrenin karmaşıklığı, (2) çevre konusunda çıkar çatışmaları ve (3) çevreyi ihmal eden, insan merkezli etik gelenekler, kuramlar ve kavramlar. Bu yüzden, belirsizlik ve çıkar çatışması etik ilkelere olan talebi artırırken, geleneksel etiğin temel varsayımlarının çevreyi de içine alacak şekilde genişletilmesi zordur. Örneğin insanların belli hakları vardır, peki diğer hayvanların da bazı hakları var mıdır? Hatta bitkilerin bile hakları var mıdır? Sadece bireyler mi ahlaki düşüncenin öznesi olmayı hak eder, yoksa türler ve eko sistemler gibi gruplar da ahlaki düşüncenin kapsamında mıdır? Hak ettiğimiz atmosfer payı nedir? Bu ve benzeri sorular hem insanmerkezciler hem de çevremerkezciler tarafından ele alınmaktadır.

PHIL 590: Etik ve Bilinçlilik (3-0)3

Çağdaş etik ya ahlak dilini inceler ya da pragmatik etiğin görelî değerlerini, Kant etiğini ve faydacılığı tartışır. Bütün bu etik yaklaşımlar, insanoğlunun kendi yaşamını yönlendirmede özgür olduğunu ve hem savunduğu değerlerin hem de ortaya koyduğu eylemlerin sorumluluğunu aldığı öngörür; insanın kendisini teşvik eden kuvvetlerin tamamen bilincinde olabileceğini, bu kuvvetlerin hangilerinin etik olarak diğerlerine göre önceliği olduğunu belirleyebileceğini ve bu bilinçlilik temelleri üzerinde eylemde bulunabileceğini varsayarlar. Bu durum etik alanında önemli bir boşluk yaratır. Etikçilerin, bilinçaltının keşfi ve psikoterapi ile etik değerlerin ilişkisine yönelik sorulara cevap vermedeki başarısızlığı, kültürümüzde insanın yapısı ile ilgili yalıtılmış iki ayrı söylemle birlikte yaşadığımız anlamına gelmektedir. Bu derste temel etik kavramlarını ve kategorilerini yeniden düşünüp formüle ederek geleneksel etik ile bilinçaltı psikolojisi arasında bir köprü kurulmaya çalışılacaktır.

PHIL 591: Medya Etiği I: Kuramsal (3-0)3

Bir medya etiği grameri geliştirme yönünde mevcut küresel girişimler.

Bu dersin ilk kısmı medya etiğine dair dünya literatürünün kuramsal bir gözden geçirilişi olacaktır. Kitle iletişim araçları ve gazetecilikteki etik problemlerin yapısı incelenecektir. İletişim araçları, yalan uydurma, çalıntı

yapma, örtülü isnat, çıkar çatışması, bireysel gizlilik, toplum çıkarı vs. gibi konuların sorumluluğuyla ilgili etik normlar eleştirel bir şekilde değerlendirilecektir. ‘Araştırma Yöntemleri’ (PHIL 581) dersinde geliştirilen üç kriter, yani genellik, zorunluluk ve normatif güç bu değerlendirmede kullanılacaktır.

Dersin ikinci kısmı, bilgi teknolojisi, medya emperyalizmi ve ‘küresel diyalog’ sorununun etik yönünü ele alacaktır.

Dersin son kısmı, bu ahlaki sorunlar ile ilgili uluslar-üstü etik ilkeler geliştirmeye yönelik uluslararası çabaları (UNESCO, Avrupa Birliği) gözden geçirecektir. Bu etik ilkeleri değerlendirmede Araştırma Yöntemleri dersinde (PHIL 581) sözü edilen üç ölçüt (genellik, zorunluluk, normatif güç) kullanılacaktır.

Bu ders, medya etiği ile ilgili uygulamalı derslerin (PHIL 592-593) temelini oluşturmaktadır.

PHIL 592: Medya Etiği II: Uygulamalı (3-0)3 [Önkoşul: PHIL 591]

Türkiye’de medya etiği gramerinin durumu.

Bu ders PHIL 591 dersinin devamıdır. Öğrencinin varolan bilgisine katkıda bulunmak amacıyla iki haftada bir verilecek seminerlerle öğrencinin medyadaki etik sorunları somut durumuyla ve uygulayıcılarının bakış açısından görmesi sağlanacaktır. Bu amaçla, hem medya ve üniversitelerden hem de medya ile ilgili diğer kurumlardan konuk konuşmacılar bu seminerlere davet edilecektir. Bu dersin hocası bu seminerleri organize etmek, yürütmek ve öğrencilerin etkin katılımını sağlamakla yükümlüdür. Öğrenciler tarafından yazılacak seminer raporları, her seminerden sonraki hafta sınıfta tartışılacak ve eleştirel gözle değerlendirilecektir, bu raporlar öğrencinin performansının değerlendirilmesine temel teşkil edecektir.

PHIL 593: Medya Etiği III: Örnek Olay Araştırması (3-0)3 [Önkoşul: PHIL 581]

Her öğrencinin medya etiği gramerine katkı için kendi kişisel çabası.

Bu dersi alan her öğrenci, dönem başında medya etiği alanında bir örnek olay (PHIL 591’de ayrıntılı olarak geliştirilmiş) seçecektir. Örnek olaylar gerek ulusal gerekse uluslararası olaylar arasından seçilebilir (“Susurluk”, “Watergate”, “Zippergate”, “Marmara Depremi” gibi). Öğrenciler, lehte ya daaleyhteki görüşleri oluşturup değerlendirmek için, haftalık olarak, bu olayların medyaya yansıtılmasındaki ahlaki sorunları işleyen yazılar sunacaklardır. Araştırma yöntemleri bilgisine dayanarak (PHIL 581), her öğrenci dersin sonunda, seçtiği özel durum için bir etik kodlar taksonomisi geliştirmeyi deneyecektir.

PHIL 594: Örgütsel Etik I: Kuramsal (3-0)3

Bir örgütsel etik grameri geliştirmeye yönelik küresel girişimler.

Bu dersin ilk bölümünde, örgütsel etiğin temelindeki kuramlar ve kavramlar gözden geçirilecektir. Etik sorunların doğası, çeşitli örgütsel kapsamlarda karşılaşılabilecek etik çatışmaların türleri araştırılacaktır. Bireysel ya da grup sorumlulukları, sahtekarlığın ve etik çürümenin engellenmesi, kamusal güven gibi ahlaki konularla ilgili etik kodlar eleştirel olarak değerlendirilecektir. Araştırma Yöntemleri dersinde (PHIL 581) geliştirilen üç ölçüt, genellik, zorunluluk ve normatif güç, bu değerlendirmede kullanılacaktır.

İkinci bölümde, kültürler arası ve uluslararası iş anlaşmalarında insan hakları, çevre sorunları, kirlilik, rüşvet, adam kayırma gibi farklı (ya da karşıt) etik standartlar ve koşulların dayatılmasıyla ortaya çıkan etik sorunlar incelenecektir.

Dersin son bölümünde ise, OECD kılavuzları ve örgütlenme ve iş etiği için küresel standartlar geliştirme girişimleri eleştirel olarak değerlendirilecektir. Bu değerlendirmede, yukarıda söz edilen aynı ölçütler (genellik, zorunluluk, normatif güç) kullanılacaktır.

PHIL 595: Örgütsel Etik II: Uygulamalı (3-0)3 [Önkoşul: PHIL 594]

Türkiye’de örgütsel etik gramerinin şu anki durumu.

Bu ders PHIL 594 dersinin devamıdır. Öğrencinin varolan bilgisine katkıda bulunmak amacıyla iki haftalık seminerlerle öğrencinin iş dünyasındaki etik sorunları somut durumuyla ve uygulayıcılarının bakış açısından görmesi sağlanacaktır. Bu amaçla, hem kamu sektöründen hem de özel sektörden konuk konuşmacılar bu seminerlere davet edilecektir. Bu dersin hocası bu seminerleri örgütlemek, yürütmek ve öğrencilerin etkin katılımını sağlamakla yükümlüdür. Öğrenciler tarafından yazılacak seminer raporları, her seminerden sonraki hafta sınıfta tartışılacak ve eleştirel gözle değerlendirilecektir, bu raporlar öğrencinin performansının değerlendirilmesine temel olacaktır.

PHIL 596: Örgütsel Etik III: Örnek Olay Araştırması (3-0)3 [Önkoşul: PHIL 581]

Her öğrencinin örgütsel etik gramerine katkı için kendi kişisel çabası.

Bu dersi alan her öğrenci, dönem başında örgütsel etik alanında bir örnek olay (PHIL 594’de ayrıntılı olarak geliştirilmiş) seçecektir. Örnek olaylar gerek ulusal gerekse uluslararası olaylar ve girişimler arasından seçilebilir. Öğrenciler, leyhte ya da aleyhteki görüşleri yeniden kurup değerlendirmek için, haftalık olarak, bu olayların ortaya çıkardığı ahlaki sorunları işleyen yazılar sunacaklardır. Araştırma Yöntemleri bilgisine dayanarak (PHIL 581), her öğrenci dersin sonunda, seçtiği özel durum için bir etik kodlar taksonomisi geliştirmeyi deneyecektir.

PHIL 597: İş Etiği (3-0)3

İş Etiği dersi geleceğin yöneticileri olarak öğrencilere etik bilinci vermek, ve davranışlarını daha iyi şekillendirmelerine ve çeşitlendirmelerine olanak sağlayacak bir temel kurmayı amaçlar. Ders, yöneticilerin günlük çalışma hayatında karşılaşabilecekleri etik sorunları, ortaya çıkış nedenlerini ve daha etkin bir şekilde nasıl ele alınması gerektiği konusunu işler. Firmaların etik olmayan faaliyetlerinden örnekler vererek kurumsal sorumluluk kavramının anlamını inceler. Öğrencilere eleştirel ve ahlaki bir bakış açısı verirken, iş ile ilgili kararlarında kullanabilecekleri analitik becerileri kazandırarak etik karar vermeyi öğretmeyi amaçlar.

3.3 Danışmanlık Sistemi

Her öğrenciye iki danışman atanacaktır. Danışmanlardan en az birinin Akademik Kurul üyesi olması gerekmektedir. Danışmanlar ilk dönem sonunda görevlendirilecektir.

3.4 Akademik Kurul ve Yürütme Kurulu

Akademik Kurul programa katkıda bulunan öğretim üyelerinden oluşur. Akademik Kurul, Yürütme Kuruluna iki yıllığına, Felsefe Bölümü Başkanı tarafından onaylanmak üzere üç üye seçer. Yürütme Kurulu üyelerinden biri Felsefe Bölüm Başkanı tarafından Program Koordinatörü olarak seçilir. Program, içeriği ve işleyişi Yürütme Kurulu tarafından sürekli olarak izlenir ve geliştirilir.

3.5 Tezli ve Tezsiz Programlar Arasında Geçişler ve Özel Öğrenciler

“Orta Doğu Teknik Üniversitesi İkinci Öğretim Tezsiz Yüksek Lisans Programları Yönergesi“ bu program için de geçerlidir. Geçiş ya da özel öğrencilik hakkında karar verme yetkisi Program Koordinatöründedir.

4. Öğretim Üyeleri

Bu programdaki eğitim ve araştırma görevlerine katkıda bulunacak bölüm üyelerinin listesi aşağıdadır:

Doç. Dr. Samet Bağcı

Yrd. Doç. Dr. John Bolender

Öğr. Gör. Dr. Çiler Dursun (Konuk Öğretim Üyesi)

Prof. Dr. Yasin Ceylan

Doç. Dr. David Grünberg
Prof. Dr. Ahmet İnam
Yrd. Doç. Dr. Barış Parkan
Doç. Dr. Erdinç Sayan
Doç. Dr. Ayhan Sol
Doç. Dr. Halil Turan

5. Uygulamalı Etik Tezsiz Yüksek Lisans Programı ile Birlikte Yürütülen Bazı Etkinlikler:

- Uygulamalı Etik Araştırma Merkezi
- Uygulamalı Etik Sertifika Programı, SEM ile birlikte
- I. Uygulamalı Etik Kongresi (12-13 Kasım 2006, ODTÜ, Kültür ve Kongre Merkezi).
- METU Press ve TÜBA destekli kongre kitabı yayınlanması.
- II. Uygulamalı Etik Kongresi (18-20 Ekim 2006, ODTÜ, Kültür ve Kongre Merkezi).

PROGRAM İLE İLGİLİ DETAYLI BİLGİ ALMAK İÇİN:

Program Koordinatörü: Yrd. Doç. Dr. Barış Parkan
Tel: 210 5969
Faks: 210 7974
e-posta: parkan@metu.edu.tr

Yazışma Adresi: Yrd. Doç. Dr. Barış Parkan
Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Sosyal Bilimler Binası
Felsefe Bölümü
Balgat 06531 Ankara

Ek.3.

ODTÜ UYGULAMALI ETİK ARAŞTIRMA MERKEZİ

Uygulamalı Etik Araştırma Merkezi Tarihçesi

Aralık 2000 Tarihinde Prof. Dr. Akın Ergüden, Prof. Dr. Hüseyin Vural, Prof. Dr. Canan Özgen ve Dr. Semra Aşçıgil'in katılımı ile ODTÜ Etik Komitesi oluşturulmuştur.

ODTÜ Etik Komitesinin Misyonu,

- Etik bilincini ve etik karar verebilme yeteneğini üniversitede ve toplumda oluşturmak,
- Yerleşke içinde karar ve eylemlerin etik bir çerçeve içinde tartışılmasını sağlamak,
- Üniversitede vicdanî değerlendirme alışkanlığını kazandırmak,
- Üniversite öncesi öğrencilerine etik tartışma alışkanlığını kazandırmak.
- Lisans ve yüksek lisans öğrencileri için etik tartışma ve değerlendirme deneyimi kazandırmak.
- Lisans programlarına etik eğitimini katarak öğrencilerin bu konuda gelişimlerini güçlendirmek.

olarak belirlenmişti. Bu amaçla komite;

- Etik ve Kendini Tanıma,
- Çevre Etiği,
- Tıp Etiği,
- Medya Etiği ve
- İş Etiği

konularında SEM aracılığıyla Halk Konferansları düzenlenmiştir.

ODTÜ Uygulamalı Etik Merkezi yönetmeliğinin hazırlanması Prof.Dr. Akın Ergüden'den rica edilmiş ve hazırlanan taslak üzerinden görüşmelere başlanmıştır. Nisan 2001 tarihinde her Fakülteden bir temsilci ve Etik komite üyelerinden oluşan ODTÜ Etik Alan Komitesi rektörlük tarafında oluşturulmuş ve çalışmalarına devam edilmiştir. Komite üyeleri: Tarihinde Prof. Dr. Akın Ergüden, Prof. Dr. Hüseyin Vural, Prof. Dr. Canan Özgen ve Dr. Semra Aşçıgil, Doç. Dr. Zafer Dursunkaya, Prof. Dr. Yıldız Ecevit, Prof. Dr. Aydan Balamir, Doç. Dr. Cem Devenci, Dr. Haluk Zelef, Y. Doç. Dr. Sibel Güneysu. EAK 'sinin çalışmaları Prof. Dr. Fatoş Vural Yarman ve Prof. Dr. Nezih Güven tarafından desteklenerek takip edilmiştir.

ODTÜ Uygulamalı Etik Araştırma Merkezi Senatoda yapılan sunumlarla UYETAM adıyla ODTÜ Senatosunun 2 Nisan 2002 tarih ve 2002/5 sayılı kararı ile kabul edilmiş ve YÖK'ün onayı ile yönetmeliği **UEAM** adıyla, 21 Ağustos 2002 tarih ve 24853 sayılı Resmi Gazetede yayınlanmıştır. UEAM'ın Yönetim Kurulu başkanı olarak Prof. Dr. Akın Ergüden, Yönetim Kurulu üyeleri olarak ise Prof. Dr. Canan Özgen, Prof. Dr. Aydan Balamir, Dr. Yeşim Çötel ve Doç. Dr. Cem Devenci 19 Eylül 2002 tarihinde ODTÜ Rektörü Prof. Dr. Ural Akbulut tarafından atanmıştır.

ODTÜ UEAM'ın Özgörevi:

Örnek uygulamalarını öncelikle ODTÜ'de başlatarak, toplumda etik bilinci geliştirmek ve toplumsal yaşamı ilgilendiren davranış ve kararların etik ilkeler çerçevesinde gerçekleşmesini sağlamak için gerekli duyarlılıkları kazandırmaktır.

ODTÜ UEAM'ın Misyonu:

- Etik bilincini ve etik karar verebilme yeteneğini üniversitede ve toplumda oluşturmak,
- Yerleşke içinde karar ve eylemlerin etik bir çerçeve içinde tartışılmasını sağlamak,

- Üniversitede vicdanî değerlendirme alışkanlığını kazandırmak,
- Üniversite öncesi öğrencilerine etik tartışma alışkanlığını kazandırmak.
- Lisans ve yüksek lisans öğrencileri için etik tartışma ve değerlendirme deneyimi kazandırmak.
- Lisans programlarına etik eğitimi katarak öğrencilerin bu konuda gelişimlerini güçlendirmek

ODTÜ UEAM'ın Amaçları:

- ODTÜ'ye etik bilinçlenme ve etik değerlere göre karar verme becerilerini kazandırmak,
- Uygulamalı etik alanında bilgi birikimini arttırmak ve yaymak,
- ODTÜ'de ortaya çıkan etik kökenli sorunların çözümünü bu konuda araştırma yaparak sağlamak,
- Etik konularda araştırma yapmak, bunların koordinasyonunu sağlamak ve araştırma sonuçlarının akademik programlarda uygulanmalarını sağlayarak etik bilincini arttırmak,
- Özel, kamu ve sivil toplum kuruluşlarının yönetimini, sağladıkları sosyal değeri artırarak iyileştirmek,
- Etik ilkelerin Türkiye'nin hukuk mevzuatına girmesini sağlamak,
- Toplumda etik bilinçlenme ve toplumsal yaşamı ilgilendiren konularda kararların etik ilkelerin gözetilmesiyle alınmasını sağlamak.

ODTÜ UEAM'ın Stratejileri:

- Etik ile ilgili dersler açmak ve eğitim programları düzenlemek,
- Eğitim amacıyla konferanslar, seminer dizileri ve çalışma grupları oluşturmak,
- Bilgi birikimini arttırmak ve yayılmasını sağlamak için, uygulamalı etik konularında çalışmalar yapan kişi ve kuruluşlarla ilişki kurmak ve işbirliğini geliştirmek,
- Meslek odalarıyla birlikte çalışarak mesleki etik kodları oluşturulmasını sağlamak,
- Etik ilkelerin Türkiye'nin hukuk mevzuatına girmesini sağlamak üzere girişimlerde bulunmak
- Üniversite dışı kurumlara etik bilincine sahip nitelikli eleman yetiştirmek,
- Üniversitede etik konusunda çalışan yüksek lisans öğrencisi sayısında artış sağlamak,
- Yapılan çalışmaların sonuçlarının elektronik ve diğer ortamlarda yayınlanmasını sağlamak ve etik ile ilgili yayınlardan oluşan, herkesin kullanımına açık bir kütüphane kurmak,
- Araştırma sonuçlarının ilgili kurumlarda kullanılmasını sağlamak
- Bilimsel çalışma sonuçlarının kamu, özel ve 3.sektörde (dernek, vakıf vb. gönüllü kuruluşlar) kullanılmasını sağlamak,

Temmuz 2003 yılında Prof. Dr. Akın Ergüden'in istifası üzerine UEAM Başkanlığına Prof. Dr. Canan Özgen, Yönetim Kurulu üyeliklerine ise, Doç. Dr. Aydan Balamir, Doç Dr. Canan Sümer, Doç Dr. David Grünberg atanmışlardır. Üç yıl sonra atamalar yönetmelikler gereği yenilenmiş ve UEAM Başkanlığına tekrar Prof. Dr. Canan Özgen, Yönetim Kurulu üyeliklerine ise, 18.12.2006 tarihinde Doç. Dr. Aydan Balamir, Doç. Dr. Canan Sümer, Doç Dr. David Grünberg ve Yrd. Doç Dr. Necmi Erdoğan atanmışlardır.

Kuruluşundan bu yana özetle UEAM aşağıdaki etkinliklerde bulunmuştur:

- Bilinçlenme Konferansları (Perşembe Söyleşileri) ve Seminerler düzenlemiştir.

- “Türkiye Cumhuriyetinde KOBİ’lerde ve Büyük İşletmelerde Sosyal Sorumluluk Alanında Durum Tespiti ve İyileştirme Çalışmaları: Sosyal Sorumluluk ve Standartların Geliştirilmesi Projesi” başlıklı proje teklifi TUBİTAK için hazırlamıştır.
- EUROETHICS konulu AB projesi: “Toward a European Public Ethics: A project for a Common Lexikon” proje teklifi hazırlamıştır.
- ODTÜ Davranış İlkeleri (METU Code of Conduct) hazırlamıştır.
- ODTÜ Ombustman ofisi kurulması için yönergesini hazırlamıştır.
- Üniversitelerde Etik Eğitimi Toplantısı düzenlemiştir.
- ODTÜ, HÜ ve MEB ile birlikte bir proje çerçevesinde ilkokullara yönelik Etik Öykü Kitapları hazırlamıştır.
- TMMOB için Mühendis ve Mimarlar için etik ilkeler dökümanı hazırlamış ve paneller düzenlemiştir.
- ODTÜ İnsan Araştırmaları Komitesi (İAK) kurulmasına öncülük etmiştir.
- ODTÜ Yayın Etiği Komitesinin kurulmasına öncülük etmiştir.
- ODTÜ FBE Davranış İlkeleri dökümanı hazırlanmıştır.

ODTÜ UEAM Komite Üyeleri

- Prof. Dr. Canan Özgen
- Doç. Dr. Aydan Balamir
- Doç. Dr. Canan Sümer
- Doç. Dr. David Grünberg
- Y. Doç. Dr. Necmi Erdoğan

ORTA DOĞU TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
FELSEFE BÖLÜMÜ

T.C. BAŞBAKANLIK
KAMU GÖREVLİLERİ ETİK KURULU